धर्म्मशास्त्रस[illegible]

[(अत्रि)(विष्णु)(हारीत)(याज्ञवल्क्य)(उशना)
(अङ्गिरा)(यम)(आपस्तम्ब)(संवर्त्त)
(कात्यायन)(बृहस्पति)(पराशर)
(व्यास)(शंख)(लिखित)(दक्ष)
(गौतम)(शातातप)(वशिष्ठ) प्रणीत]

स्मृतिसङ्ग्रहः

बि, ए, उपाधि-धारिणा
श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्येण
संस्कृतः प्रकाशितश्च

कलिकातानगरे

सरस्वतीयन्त्रे
मुद्रितः

इं १८७६

धर्म्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य पूर्व्वार्द्ध सूचीपत्रम् ।

धर्म्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य उत्तरार्द्धे सूचीपत्रम् ।

लघु अत्रिसंहितायाम् ।

—०ο—

हुताग्निहोत्रमासीन मत्रिं श्रुतवतां वरम् ।
उपगम्य च पृच्छन्ति ऋषयः संशितव्रताः ॥
भगवन् ! केन दानेन जपेन नियमेन च ।
शुध्यन्ते पातकैर्युक्ता स्त्वं ब्रवीषि महामुने ॥
अविख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्व्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशयः ॥
प्राणायामान्पवित्रांश्च व्याहृतीः प्रणवन्तथा ।
पवित्रपाणिरासीनोऽभ्यभ्यस्य ब्रह्म नैति कम् ॥
आवर्त्तयेत्सदायुक्तः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
आकेशाग्रादानखान्तात्तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते ।
तापेनापोऽहि जायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः ॥
तथा चर्म तथानद्धा एषा अभ्यर्ति धर्मतः ।
तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥
प्राणायामैर्दहेत् दोषान्धारणाभिश्च किल्विषम् ।
प्रत्याहारैश्च विषयान्ध्यानेनानैश्वरान् गुणान् ॥
न च तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्न चेज्यया ।
गतिं गन्तुं सुराः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥
योगात्संप्राप्यते ज्ञानं योगाद्धर्मस्य लक्षणम् ।

योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत्
प्रणवाद्या स्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः ।
वाङ्मयः प्रणवः सर्वं स्तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
प्रणवे विनियुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित्
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
ब्रह्माणी चैव गायत्री पावनं परमं स्मृतम् ॥
समाहृतीकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायत प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥

इत्यात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

प्राणायामां स्तथा कुर्य्याद्यथाविधिरतन्द्रितः ।
अहोरात्रिकृतात्पापात्तत्क्षणादेव शुध्यति ॥
कर्म्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
उत्तिष्ठन् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामैस्तु शुध्यति ॥
प्राणायामैर्य आत्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ।
दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः ॥
कौत्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठं च प्रति ।
कूश्माण्डं पावमानं च सुरापोऽपि विशुद्ध्यति ।
सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शिवसङ्कल्पमेव च ।
सुवर्णमपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः ॥
हविष्यान्तीयमभ्यस्य नतमंह इतीव च ।
जपन्तु पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतल्पगः ॥

अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः॥
अपि वाप्सु निमज्जन्वा त्रिः पठेदघमर्षणम्।
यथाश्वमेध क्रतुराट् तादृशं मनुरब्रवीत्॥
आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि।
परिचर्य्यायज्ञः शूद्रस्य जपयज्ञो द्विजोत्तमः॥
आरम्भयज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः।
उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः॥
अधरोष्ठविभागो वा विश्वासोपांशुलक्षणः।
निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम्।
गायत्रीं यः पठेद्विप्रो न स पापेन लिप्यते॥
क्षत्रियो बहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः।
विशेत्तो वैश्यशूद्रास्तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः॥
यथाश्वा रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना।
एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः॥
यथान्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्येन संयुतम्।
एवं तपश्च विद्या च संयुक्तं भेषजं महत्॥
विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम्।
कुत्सितैरपि वर्त्तन्तं मनोज प्रतिपद्यते॥

इति आत्रेयसंहितायां द्वितीयोऽध्यायः।

यस्य कार्यं यतं साध्यं सत वेदश्च साध्यते॥
सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्नि रिवेन्धनम्।
यथा जातबलो वाग्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान्॥
तथा दहति वेदज्ञः कर्मजन्दोषमात्मनः।

यथा महाह्रदे लोष्टं क्षिप्तं सर्वं विनश्यति ॥
एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिनः ।
न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतिर्भवेत् ॥
अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म नेतरत् ।
तपस्तप्यति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥
ऋचमेकाञ्च योऽधीते तच्च तानि च तत्फलम् ।
वेदाभ्यासो यथाशक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ॥
नाशयत्याशु पापानि महापातकजान्यपि ।
इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ।
याजनाध्यापनाद्दानात्तथैवासत् प्रतिग्रहात् ॥
विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमा हि ते ।
शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ॥
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम् ।
येषां जपैश्च होमैश्च तिलकम्पश्च संमता ॥
अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः ।
कूष्माण्डः पावमान्यश्च दुर्गा सावित्रिरेव च ॥
शतरुद्रं धर्मशिरः त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ।
अनिषद्यादयस्तोभासामानि व्याहृतिस्तथा ॥
गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा ।
पुरुषव्रतञ्च भासञ्च तथा देवव्रतानि च ॥
अब्लिङ्गा बार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तमधुमत्तथा ।
गोसूक्तं चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धे च सामनि ॥

कौष्माण्ड्यदोहानि रथन्तरञ्च सम्नेव्रतं वामदेव्यं बृहच्च।
एतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ॥
अग्ने रपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवो सूर्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥

सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ।
काञ्चनं यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
तिलक्षौद्रेण संयुक्ता स्तर्पयित्वा यथाविधि ॥
प्रीयतां धर्म्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
सुवर्णनाभं यो दद्यात् ससुखं कृतमागेकम् ।
तिलैर्दद्यात्तस्य पुण्यफलं पुण्यं च यत् शृणु ॥
सा सुवर्णधरा धेनुसशैलवनकानना ।
या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ॥
तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषा ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥

इति आत्रेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ।

अथ रहस्य प्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः ॥
सामान्यस्तीगमनरहस्येरहस्यप्रकाशे प्रकाशप्रायनमनुतिष्ठेत्।
अप्स्वप्सु निमज्य त्रिरावर्त्तरत्न दीयमावर्त्य पुन
गायत्र्यं कन्यादूषणे इन्द्रयुद्धा [illegible] पीत्वा मुच्यते ।
वेदस्यकगुणा यापि मद्यः शोधनमुच्यते ॥

यथा महाह्रदे लोष्टं चिप्तं सर्वं विनश्यति ॥
एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिन. ।
न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतिर्भवेत् ॥
अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म नेतरत् ।
तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥
ऋचमेकाञ्च योऽधीते तच्च तानिच तत्फलम् ।
वेदाभ्यासो यथाशक्त्या महायज्ञक्रिया चमा ॥
नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ।
इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥
विभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयं प्रतरिष्यति ।
याजनाध्यापनाद्दानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ॥
विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमाहिते ।
शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ॥
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु।
सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहं मतं परम ।
येषां जपैश्च होमैश्च तिलकल्पश्च संव्रता ॥
अघमर्षणं वेदवतं शुद्धवत्यस्तरत्समा ।
कुष्माण्डः पावमानश्च दुर्गा सावित्रिरेव च ॥
शतरुद्रं धर्मशिरं त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ।
अनिष्टङ्गादयस्तोभासामानि व्याहृतिस्तथा ॥
गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा ।
पुरुषव्रतश्च भावश्च तथा वेदव्रतानि च ॥
अब्लिङ्गा वार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तञ्चामृत तथा ।
गोसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धेश्च सामनि ॥

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियत मभ्यसेत्।
सर्वदा ध्यानयुक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः॥
इति आत्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः।
चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु॥
वर्तुलञ्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम्।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीहुताशन एव च॥
मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कुर्वीत मण्डलम्।
यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः॥
हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते।
गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम्॥
यत्र क्वापतितस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना उभौ॥
तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम्॥
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम्।
वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पेयं पिबति वा द्विजः॥
सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्।
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादि च॥
दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम्।
अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम्॥
तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम्।
ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत्॥
उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्॥

एकादशगुणा वापि रुद्रानावर्त्य शुध्यति ।
महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्यते ।
त्रिपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके ।
त्रिः कृत्वोऽन्तर्जले प्रोक्त सर्वपापं व्यपोहति ॥

ब्राह्मणीगमने स्नात्वा उदकुम्भं ब्राह्मणान् क्षत्रिय वैश्यागमने तापसं निराहत्य शुद्धति गुरुदाराङ्गत्वा ऋषभं द्वादशावृत्यं शुद्धाति अपेयं पीत्वाघमर्षणेनापः पीत्वा शुध्येत् । अशक्तमार्गचित्ते सर्वरात्रिं मनुयोच शुध्येत् अग्निसोमेन्द्रसोमाकन्यादुपो विमुच्यते सोमं राजानमिति जपित्वा त्रिपदा अग्निराय विमुच्यन्ते ।

सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥
दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।
ब्रह्महा गुरुतल्पे वा गामी गम्या तथैव च ॥
स्वर्णस्तेयी च गोघ्नो च तथा विस्रम्भघातकः ।
शरणागतघाती च कूटसाक्षित्वकार्य्यहृत् ॥
एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।
प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥
सूर्योदयनमप्राप्य निर्म्मला धौतकल्मषाः ।
भवन्ति भास्कराकारा विधूमाइव पावकाः ॥
न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
श्वपाकेष्वपि सुज्ञानी ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥
ध्यानमेव परो धर्मो ध्यानमेव परं तपः ।
ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत् ॥

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियत मभ्यसेत् ।
सर्वदा ध्यानयुक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः ॥
इति अत्रिसंहितायां चतुर्थोऽध्यायः ।
चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु ॥
वर्त्तुलञ्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम् ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीहुताशन एव च ॥
मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कुर्वीत मण्डलम् ।
यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः ॥
हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते ।
गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥
यत्र क्वापतितस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना युभौ ॥
तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।
वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पेयं पिबति वा द्विजः ॥
सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादि च ॥
दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ।
अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् ॥
तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम् ।
ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ॥

वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ।
शूद्रान्नेनोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ।
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो अधीयानोऽपि नित्यशः ॥
जिह्वा चापि जपन्वापि गतिमूर्द्ध्वां न विन्दति ।
यस्तु वेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जति ॥
शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विज शूद्रान्नभोजनम् ॥
अहमेव न जानामि कान्तां योनिङ्गमिष्यति ।
श्वानस्तु सप्तजन्मानि नवजन्मानि शूकरः ॥
गृध्रो द्वादशजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
परपाकमुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
ते वै खरत्वमुष्ट्रत्वं खलत्वञ्चैव धिगच्छति ।
श्राद्धं दत्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः ।
उच्छिष्टेन तु सम्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
भूमिगैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ।
आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् ॥
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नमण्डलशोधनम् ।
आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जति ॥
मुखेन वमिते चान्न तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
उपद्रवान्ते वा भोजनं प्रशस्यते ॥

द्विजातीनामभोज्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
पीतशेषन्तु यत्तोयं ब्राह्मणः पिबते पुनः ॥
अपेयं तद्भवेदापः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
अनुवंशन्तु भुञ्जीत नानुवंशन्तु संविशेत् ॥
अनुवंशन्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रं वासन्न संविशेत् ॥
आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
अनार्द्रपादः शयने दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
श्रियं प्रत्यङ्मुखे भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
ग्रामे ग्रामदहं गत्वा श्मशाने वान्तरे पिब ।
आतुरव्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्र मशुचिर्भवेत् ।
सम्वत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वापो विशुध्यति ॥
निर्द्दश्यं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥
अशुद्धं स्वयमप्यन्नं न शुद्धस्तु यदि स्पृशेत् ।
विशुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विज ॥
सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं गावे च सूतके ।
सूतकेनैव शुद्धिः स्यान्मृतस्यान्निर्दशे शुद्धिः ॥
सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं गावे च सूतके ।
भुक्त्वा पीत्वा तदन्नानादुपवासस्त्र्यहं भवेत् ॥
मृण्मयानाञ्च पात्राणां दशाहे शुचिरिष्यते ।
स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्याग एव विधीयते ॥

सूतके मृतके चैव मृतान्ते च प्रसूतके ।
तस्मात्तु सूतकाशौचे मृताशौचे न शुध्यति ॥
सूतकाद्द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्त्तवम् ।
आर्त्तवाद् द्विगुणा सूतिस्ततोऽपि शवदाहकः ॥
अनुगच्छेद्यथा प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृण्मयम् ॥
नोदन्वतोऽम्भसि स्नानं क्षुरकर्म तथैव च ।
अन्तर्वत्न्याः पतिः कुर्वन् प्रजा भवति ध्रुवम् ॥
दम्पती शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
क्षौरं कुर्यात्ततः पूता दानभोजनयोग्यताः ॥
जलमध्ये जलं देयं पितॄणां जलमिच्छताम् ।
स्नानस्थाने न दातव्यं पितॄणां नोपगच्छति ॥
द्वाविं हत्वा त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्व एव च ।
उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते मृतसूतके ॥
इति पञ्चेन भुवा तु पादुकारोहणं कृतम् ।
आश्विन्यव्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ॥
अपूपं लवणं मुद्गं गुडमिश्रं यथा रुचिः ।
दद्या ब्राह्मणपत्नीभ्यो त्रिषु भोजनमेव च ॥
चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्मादियत्नतः ।
पुण्याहं वाचयित्वा तु भोक्तव्यं शुद्धिमिच्छता ॥
अपुण्याहे तु भुञ्जीत त्रिदिनं धर्मसन्ततः ।
तस्य जातिमयं भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं ध्रुवं भवेत्

विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥
हविष्मत्या स्नापयित्वा अन्यवस्त्रमलङ्कृता ।
युञ्जानामाहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्त्तते ॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं पतितं शुनम् ।
भोज्यान्तरे प्रयुज्यन्ते स्नात्वा मानं स्पृशं जपेत् ॥
आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्तेऽन्यकातराः ।
तदन्नं च्छर्दयित्वा तु कृच्छ्रचारी पिबेद्यः ॥
ये तां स्पृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ।
आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता मिथः ॥
भाषयित्वा तु सद्योहाद्युपवासस्तयोर्भवेत् ।
उदक्यायाः वारियाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
प्राजापत्यं अमत्या चेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ।
तदस्याभाजनश्चैव त्रिगुणं सह भोजने ॥
चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे-पानीये त्वर्द्धमेव च ।
उदक्याया सम्यक्स्पृष्टं अन्नं भुक्त्वाथकामतः ॥
उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिबेद् ब्रह्मसुवर्चलम् ।
आर्त्तवी यदि चण्डालमुच्छिष्टेन तु पश्यति ॥
अस्नातकालं नाश्नीयादासीना वाग्यता बहिः ।
पादकृच्छ्रन्तु यः कुर्याद् ब्रह्मकृच्छ्रं पिबेत् पुनः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां अनुशासनात् ।
मृतसूतकसम्पर्कं ऋतुं दृष्ट्वा कथं भवेत् ॥

अस्नातकाले नाश्नीयादभुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं स्पृशते यदि ॥
आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुतां स्पृशेत् ।
स्नात्वोपवासं कुर्याच्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
कृच्छ्रमेकञ्चरेत्सा तु तदर्धं चान्तरोक्षते ।
आतुरा या ऋतुस्नाता स्नानकर्म कथं भवेत् ॥
स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृश्य दशकृत्वस्त्वनातुरः ।
वस्त्रायनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जयेत् ॥
दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति ।

इति आत्रेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ।

दृष्ट्वा क्रतुशतैरेव देवराजो महाद्युतिः ।
स्वगुरुं वाग्मिनां श्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥
भगवन् ! केन दानेन स्वर्गतः सुखमेधते ।
यदक्षयं महाभाग ! त्वं ब्रूहि वदताम्वर ! ॥
एवं पृष्टः स इन्द्रेण देवदेवपुरोहितः ।
वाचस्पतिर्महातेजो बृहस्पतिरुवाच ह ॥
हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ! ।
एतत्प्रयच्छमानोऽपि स्वर्गस्थः सुखमेधते ॥
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं वसूनि च ।
सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥
फलाकृष्टां महीं दत्वा सबीजां सस्यमालिनीम् ।
यावत् सूर्यकरा लोके तावत् स्वर्गे महीयते ॥

इति औशनीयस्मृतौ धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ।

श्रीगणेशाय नमः॥

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम्।
सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम्॥
नमस्कृत्य च ते सर्वइदं वचनमब्रुवन्।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन्। कथयस्व नः॥
अत्रिरुवाच॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा। यन्मां पृच्छथ संशयम्।
तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम्।
सर्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्व्वान् देवान् प्रणम्य च।
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः॥
सर्वपापहरं नित्य सर्वसंशयनाशनम्।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत्॥
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः।
सर्वे पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम्॥
तस्मादिदं वेदविद्भिरध्येतव्य प्रयत्नतः।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्य सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मत।
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे।
एतेष्वेव न दातव्यमिद शास्त्रं द्विजोत्तमैः॥
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत्।
पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्त्वा ह्यनृणी भवेत्।

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते।
शुनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते॥
वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते।
स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम्॥
स्वानि कर्माणि कुर्व्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः।
प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः॥
कर्म्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः।
प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः।
क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः।
शस्त्रोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेतिवृत्तयः॥
दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः।
शूद्रस्य वार्त्ता शुश्रूषा द्विजानां कारुकर्म्म च॥
मयैष धर्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः।
बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम्॥
ये त्यक्त्वा स्वधर्म्मन्य परधर्म्मे व्यवस्थिताः।
तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते।
आत्मीये संस्थितो धर्म्मे शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते।
परधर्मो भवेत्त्याज्यः सुरूपपरदारवत्॥
वध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः।
ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वह्नेश्च वै जलम्॥
प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाविक्रेयविक्रयः।
याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम्॥
सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च।
त्र्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात्॥

अव्रताश्चानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं बधैः ॥
विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥
ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्व्वशास्त्रविशारदान् ।
तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥
त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥
उभे सन्ध्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं समुद्धयेत् ॥
दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोषस्य च संप्रवृद्धिः ।
अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षा पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥
यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥
अलाभे देवखातानां ह्रदेषु च सरःसु च ।
उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥
वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट् कर्णविण्नखाः ।
श्लेष्माश्रु दूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ।
षण्णां षण्णां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
मृद्वारिभिश्च पूर्व्वेषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥
शौचमङ्गलनायासा अनसूयाऽस्पृहा दमः ।
लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥

न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि
न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥
अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥
प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम ।
एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिर्धर्मदर्शिभिः ॥
शरीरं पीड्यते येन शुभेन ह्यशुभेन वा ।
अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥
यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यं सन्तोषः सर्ववस्तुषु ।
न स्पृहेत् परदारेषु साऽस्पृहा परिकीर्त्तिता ।
बाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पादितेऽपरैः ।
न कुप्यति न चाहन्ति दम इत्यभिधीयते ॥
अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
स्तोकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते ॥
परस्मिन् बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा ।
आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैषा परिकीर्त्तिता ॥
यस्त्वेतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः ।
स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते ।
वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥
इष्टं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात् ॥

इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्म्मसाधनौ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्म्मे न वैदिके॥
यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः।
यमान् पतत्यकुर्व्वाणो नियमान् केवलान् भजन्॥
आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम्।
प्रीतिः प्रसादो माधुर्य्यं मार्द्दवञ्च यमा दश॥
शौच मिज्या तपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः।
व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश॥
प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः॥
मातरं पितरं चापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत्॥
अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदा।
पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात्तस्मात् प्रयत्नतः॥
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखम्।
ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति॥
जातमात्रेण पुत्रेण पितॄणामनृणी पिता।
तदह्नि शुद्धिमाप्नोति नरकात्त्रायते हि सः॥
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्।
यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषमुत्सृजेत्॥
काङ्क्षन्ति पितरः सर्व्वे नरकान्तरभीरवः।
गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति॥
फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम्।
गयाशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्यया॥

महानदीमुपस्पृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः।
अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत्॥
यज्ञस्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते।
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु॥
अक्षारलवणं भैक्षं पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम्।
त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीं वा ब्राह्मणः पयसा सह॥
मद्यभाण्डाद्द्विजः कश्चिदज्ञानात् पिबते जलम्।
प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्म्मणा॥
पलाशबिल्वपत्राणि कुशान् पद्मान्युडुम्बरम्।
क्वाथयित्वा पिबेदापस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति॥
सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत्।
गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः॥
शोकाक्रान्तोऽथ वा श्रान्तः स्थितः स्नानजपाद्बहिः॥
ब्रह्मकूर्चं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति।
गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे।
समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत्॥
वृकश्वानशृगालैस्तु यदि दष्टश्च ब्राह्मणः।
हिरण्योदकसमिश्रं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥
ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा।
उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत्॥
व्रतस्थ शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत्।
सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत्॥
मोहात् प्रमादात् संलोभाद्व्रतभङ्गं तु कारयेत्।
त्रिरात्रेणैव शुद्ध्येत पुनरेव व्रती भवेत्॥

ब्राह्मणान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतोद्विजः।
दिनद्वयं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति॥
क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतोद्विजः।
त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि॥
अभोज्यान्नं यथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा।
जग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिबेत्॥
शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते।
तदुच्छिष्टन्तु सम्प्राश्य षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत्॥
असंस्पृश्येन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते।
तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत्॥
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥
वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्याव्रतानि च।
निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्म्मणि॥
गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम्।
प्रायोज्यं मृण्मयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च॥
गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्व्वं गोमयेनोपलेपयेत्।
गोमयेनोपलिप्याथ छागेनाघ्रापयेत् पुनः।
ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः।
तेनैवाभ्युक्ष्य तद्वेश्म शुध्यते नात्र संशयः॥
राजान्यैः श्वपचैर्व्वापि बलाद्विचालितो द्विजः।
पुनः कुर्व्वीत संस्कारं पश्चात् कृच्छ्रत्रयञ्चरेत्॥
शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते।
तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रमाचरेत्॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम्।
प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम्।
एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः।
त्र्यहात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः॥
व्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च।
राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः॥
ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति।
सपिण्डानान्तु सर्व्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः।
पिण्डाश्चोदकदानञ्च शावाशौचं तथानुगम्॥
चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षड्हः पञ्चमे तथा।
षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे त्र्यहमेव वा॥
अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे प्रहरद्वयम्।
दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत्॥
मृतसूतके तु दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम्।
स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम्।
शवस्पृष्टव्रतोयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत्।
चतुर्थे सम्भवेत् स्यादेव शावविधिः स्मृत॥
एकत्र संस्कृतानान्तु मातॄणामेकभोजिनाम्।
स्वपितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक्॥
उद्बोधोरसयोश्चैव यथाश्वं मृतसूतके।
पाचकान्नं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥
मृतकान्नमधर्म्माय यस्तु नाश्नाति मानवः।

त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥
महायज्ञविधानन्तु न कुर्य्यान्मृतजन्मनि।
होमं तत्र प्रकुर्व्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥
बालस्त्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति।
सद्यएव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥
कृत चूडस्तु कुर्व्वीत उदकं पिण्डमेव च।
स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणमेव च ॥
ब्रह्मचारी यतिश्चैव मन्त्रे पूर्व्वकृते तथा।
यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥
विवाहोत्सवयज्ञेष्वन्तरामृतसूतके।
पूर्व्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिरब्रवीत् ॥
मृतसंजननादूर्द्ध्वं सूतकादौ विधीयते।
स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाञ्चैव संस्पृशेत् ॥
पञ्चमेऽहनि विज्ञेय संस्पर्शं क्षत्रियस्य तु।
सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥
दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः।
मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात् सूतके मृतके तथा ॥
व्याधितस्य कदर्य्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्व्वदा।
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः।
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः।
स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥
द्वे कृच्छ्रे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्रमेव च।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं मातुः स्याद्देतुः सान्तपनं स्मृतम्।
कुब्जवामनषण्ढेषु गद्गदेऽथ जडेषु च।

जात्यन्धबधिरे मूके न दोष परिवेदने ।
क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
योगशास्त्राभियुक्ते च न दोष परिवेदने ॥
पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोष परिवेदने ॥
भार्य्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
अधिकारी भवेत् पुत्रस्तथा पातकस युते ॥
ज्येष्ठो भ्राता यदा नष्टो नित्य रोगसमन्वित ।
अनुज्ञातस्तु कुर्व्वीत शङ्खस्य वचन यथा ॥
नाश्नय परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
न च श्राद्ध वानिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥
तस्मात्कर्म्म सदा कुर्य्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितञ्च यत ।
नित्य नैमित्तिक काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥
एकैक वर्द्धयेन्नित्य शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत् ।
अमावास्या न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोविधि ॥
एकैक ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्व्ववत ।
त्र्यह परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्र तदुच्यते ॥
इत्येतत् कथित पूर्व्वं महापातकनाशनम ॥
वेदाभ्यासरत क्षान्त महायज्ञक्रियापरम् ।
न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥
वायुभक्षो दिवा तिष्ठेद्रात्रिञ्चैवाप्सु सूर्य्यदृक् ।
जप्त्वा सहस्र गायत्र्या शुद्धिं ब्रह्मवधादृते ॥
पद्मोदुम्बरबिल्वैश्च कुशाश्वत्थपलाशयो ।
एतेषामुदक पीत्वा पर्णकृच्छ्रन्तदुच्यते ॥

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रशकृद्घृतम्।
जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसेदेष सान्तपनो विधिः॥
पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम्॥
त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं भुङ्क्ते त्वयाचितम्।
त्र्यहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यो विधिः स्मृतः॥
सायं तु द्वादश ग्रासा प्रातः पञ्चदश स्मृताः।
अयाचिते चतुर्विंशः परेऽह्न्यनशनं स्मृतम्॥
कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्याद्यावद्वास्य मुखं विशेत्।
एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्ध्यर्थं कायशोधनम्॥
त्र्यहमुष्णं पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं पिबेत् पयः।
त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम्॥
षट्पलानि पिबेदापस्त्रिपलं तु पयः पिबेत्।
पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते॥
दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्र्यहं भुङ्क्ते च सर्पिषा।
क्षीरेण तु त्र्यहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम्।
त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकं तु सर्पिषा।
एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते॥
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम्।
द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः॥
पिण्याकदधिशक्तूनां त्र्यासश्च प्रतिवासरम्।
एकैकमुपवासः स्यात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥

एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम्।
तुलापुरुषइत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः॥
कपिलागोस्तु दुग्धाया धारोष्णं यत्पयः पिबेत्।
एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत्॥
निशायां भोजनञ्चैव तज्ज्ञेयं नक्तमेव तु।
अनादिष्टेषु पापेषु चान्द्रायणमथोदितम्॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदक्षिणैः।
यत्फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधन.॥
वेदाभ्यासरत. क्षान्तो धर्मशास्त्राण्यवेक्षयेत्।
शौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते॥
उक्तमेतद्द्विजातीनां महर्षे। श्रूयतामिति।
अत' परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च॥
जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम्॥
देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट्॥
जीवद्भर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी।
आयुष्यं हरते भर्त्तुः सा नारी नरकं व्रजेत्॥
तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत्।
शङ्करस्यापि विष्णोर्वा प्रयाति परमं पदम्॥
जीवद्भर्त्तरि वामाङ्गी मृते वापि सुदक्षिणे।
श्राद्धे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणत. सदा॥
सोम' शौच ददौ तासां गन्धर्व्वाय तथाङ्गिरा'।
पावक. सर्व्वमेध्य च मेध्य वै योषितां सदा॥
जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेय' संस्कारैर्द्विज उच्यते।
विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च॥

वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते।
तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनन्तस्य पावनम्॥
एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद्द्विजोत्तमः।
स ज्ञेयः परमो धर्म्मो नाज्ञानामयुतायुतैः॥
पावकाइव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः।
प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः॥
तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः।
उत्सादयन्ति विद्वांसो वायु मेघानिवाम्बरे॥
भुक्त्वाचम्य यदा विप्र आर्द्रं पाणिस्तु तिष्ठति।
लक्ष्मीर्बलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते॥
यस्तु भोजनशालायामासनस्थउपस्पृशेत्।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्॥
पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपस्पृशेत्।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्॥
न देवास्तृप्तिमायान्ति दातुर्भवति निष्फलम्।
हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिबेद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः।
तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः॥
नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः।
नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च॥
अपात्रेऽपि यद्दत्तं दहत्यासप्तमं कुलम्।
हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा॥
आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते।
अन्नं विष्ठासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत्॥
इतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः।

न दद्याद्वामहस्तेन आयसेन कदाचन ॥
मृण्मयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितॄन् ।
अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥
अभावे मृण्मये दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
तेषां वचः प्रमाणं स्यादृतत्वाहृतमेव च॥
सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
भिक्षादातुर्न धर्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किल्बिषम्॥
न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।
पलाशे यतयोऽश्नन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने ॥
कांस्यकस्य च यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
कांस्यभोजी यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः ॥
अत्राप्युदाहरन्ति ॥ सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत दुष्येत्तैव परिग्रहात् ॥
यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् ।
तद्भैक्ष्यं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥
चरेन्माधुकरीं वृत्तिमपि म्लेच्छकुलादपि ।
एकान्नं नैव भोक्तव्यं बृहस्पतिसमादपि ॥
अनार्पदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्ष्यं गृहे वसन् ।
दशरात्रं पिबेद्गव्यमापदा स्याहमेव च ॥
गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं इतपाचितम् ।
एतद्व्रतमिति प्रोक्तं भगवानत्रिरब्रवीत् ॥
ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः ।
अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः ॥

षण्मासान् कामवेनार्त्तो गर्भिणीमेव च स्त्रियम्।
आदन्तजननादूर्द्ध्वमेव धर्मो विधीयते॥
ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः।
तृतीयन्तु सुरापोऽय चतुर्थं स्तेयमुच्यते॥
पापानाश्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत्।
एषामेव विशुद्ध्यर्थं चरेद्धर्मानुक्रमात्॥
त्रीणि कृच्छ्राण्यकामर्ये द्ब्रह्महत्यां व्यपोहति।
अर्द्धन्तु ब्रह्महत्याया क्षत्रियेषु विधीयते॥
षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत्।
त्रीन् मासान्ब्रह्मचारी स्याद्भूमौ शयनमेव च॥
स्त्रीघाती शुद्ध्यतेऽप्येवं चरेत् कृच्छ्रान्दमेव च।
रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजीवनः॥
एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत्।
सर्व्वान्त्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने॥
पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिरब्रवीत्।
चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः॥
गोमूत्रयावकाहारः सप्तवि शद्दहान्यपि।
संसृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्व्वाप्युदक्यया॥
अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्नीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत्।
चाण्डालीश्च यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्ण्यस्य निष्कृतिः॥
चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्र सान्तपनं चरेत्॥
षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च।
त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति॥
ब्राह्मणो वृक्षमारूढश्चाण्डालो मूलसंस्थितः।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
नक्तभोजी भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
एकवृक्षसमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा ।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
एकशाखासमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणो यदा ।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
स्त्रिया म्लेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा ।
तप्तकृच्छ्रं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते ॥
सम्वर्त्तेन यथा भार्य्यां गत्वा म्लेच्छस्य सङ्गताम् ।
सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥
स्नात्वा नद्युदकेनैव घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ।
अगृहीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः ॥
चाण्डालम्लेच्छश्वपचकपालव्रतधारिणः ।
अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेण विशुद्ध्यति ॥
कामतस्तु प्रसूतो वा तत्समो नात्र संशयः ।
स एव पुरुषस्तत्र गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥
तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विण्मूत्रं कुरुते द्विजः ।
तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चाण्डालं स्पृशते द्विजः ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
केशकीटनखस्नायु अस्थिकण्टकमेव च ।

स्पृष्ट्वा नदुदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
मत्स्यास्थिजम्बुकास्थीनि नखशुक्तिकपर्दिकाः।
स्पृष्ट्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति ॥
गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रे क्षुचक्रयोः।
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥
न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा।
नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः।
भुञ्जते मानवाः पश्चात् ता दूष्यन्ति कर्हिचित् ॥
असवर्णैश्च यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेच्यते।
अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥
विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते।
तदा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥
स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता।
बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा।
न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥
ऋतुकाले उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति ॥
रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एव च।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥
एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च।
कृच्छ्रान्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥
सकृद्भुक्ता तु या नारी म्लेच्छैर्वा पापकर्मभिः।
प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रस्रवणेन तु ॥

लवाहृता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि ।
सम्भुक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुध्यति ॥
प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥
मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिबति द्विजः ।
कृच्छ्रपादेन शुध्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥
अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।
उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥
चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः ।
कृच्छ्रपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनि ॥
श्लेष्मोपानहविण्मूत्रस्त्रीरजोमद्यमेव च ।
एभिः सन्दूषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥
एकं द्व्यहं त्र्यहञ्चैव द्विजातीनां विशोधनम् ।
प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥
सर्वोवान्ते सचैलं तु विप्रस्तु स्नानमाचरेत् ।
पर्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥
शिरःकण्ठोरुपादांश्च सुरया यस्तु लिप्यते ।
दशषट्त्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥
अथाप्युदाहरन्ति ॥ प्रमादाच्छ्रद्यपः सुरां सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः ।
गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥
मद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
न देवा भुञ्जते तत्र न पिबन्ति हविर्जलम् ॥
चित्तिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ।
प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥

ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलावहाः।
अनायकाभिवर्त्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम्॥
धारयेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा।
जातकर्म्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति॥
नाशौचं नोदकं नाश्रु नोपचारानुकम्पने।
ब्रह्मदण्डहतानां तु न कार्य्यं कटधारणम्॥
स्त्रिह कृत्वा भयादिभ्यो यस्तेतानि समाचरेत्।
गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम्॥
वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः।
आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः॥
तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम्।
तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत्॥
यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी।
मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः॥
अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा।
नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत्॥
अष्टागवं धर्म्महलं षड्गवं व्यावहारिकम्।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं गवबध्यकृत्॥
द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नं तु चतुर्गवम्।
षड्गवं तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतः॥
काष्ठलोष्टशिलागोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत्।
प्राजापत्यं चरेन्मृत्वा अतिकृच्छ्रन्तु आयसैः॥
प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम्।
अनडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम्॥

खरभोष्ट्रस्याश्वनागान् सिंहशार्दूलगर्दभान् ।
हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
मार्जारगोधानकुलमण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥
चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विण्मूत्रस्पृष्टमेव वा ।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥
वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
उद्धरेद्घटशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
अस्थिचर्म्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते ।
उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥
गोदोहने चर्म्मपुटे च तोयं यन्त्राकरे कारुकशिल्पिहस्ते ।
स्त्रीबालवृद्धाचरितानि यान्यप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥
प्राकाररोधे विषमप्रदेशे सेनानिवेशे भवनस्य दाहे ।
आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥
प्रपास्वरण्ये भटकस्य कूपे द्रोण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥
रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥
क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिबेत् ।
प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
उष्ट्रीक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च ।
प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
श्वशृगालेन संस्पृष्टं उच्छिष्टन्तु द्विजोत्तम ।
पञ्चगव्यपिबो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम्।
चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम्॥
चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते।
उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति॥
आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन।
आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम्॥
भ्रष्टाभ्रष्टयवाद्यैश्च तथैव चणकाः स्मृताः।
खर्जूरञ्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि॥
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च।
अदुष्टाः सतत धारा वातोद्धूताश्च रेणवः॥
बहूनामेव लग्नानामेकश्चेदशुचिर्भवेत्।
अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन॥
एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक्।
यद्येको लभते नीलीं सर्वे तेऽशुचयः स्मृताः॥
यस्य पटे पट्टसूत्रे नीलीरक्तोहि दृश्यते।
त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः॥
आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्य स्पृशते यदि।
भगवन्! केन शुद्धिः स्यात्ततो ब्रूहि तपोधन!॥
आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् हीनं दिवा जलम्।
तेनैव सर्वशुद्धिः स्याच्छवस्पृष्टन्तु वर्जयेत्॥
देशङ्कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य यत्नतः।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः॥
देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च।
उत्सवेषु च सर्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते॥

आरनालं तथा क्षीरं कन्दुकं दधिशक्तवः ।
स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दूष्यति ॥
आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
अन्त्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
अज्ञानात् पिबते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत् ॥
यो गृहीत्वाऽविवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ।
अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि स स्मृतः ॥
वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः ।
प्राणानप्सु त्रिराचम्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
वेदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले क्षितौ ।
वैश्वदेवं प्रकुर्व्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥
कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।
पूर्व्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्याग्निं धारयेद्बुधः ॥
ज्येष्ठश्चेद्यदि निर्दोषो गृह्णीयादग्निमग्रतः ।
नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥
महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
संस्पृष्टश्च यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥
पतितैः सह संसर्गं मासार्द्धं मासमेव वा ।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥
अन्यदार्द्रं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥

पतितान्नं यदा भुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि।
मासार्द्धन्तु पिबेद्वारि इति शातातपोऽब्रवीत्॥
गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च।
अग्निना नच संस्कारः शङ्खस्य वचनं यथा॥
यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः।
त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धेत प्राजापत्यानुपूर्वशः॥
पतिताच्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि।
कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत्॥
अन्त्यहस्तात्स्रवे क्षिप्तं काष्ठलोष्ठतृणानि च।
न स्पृशेत्तु तयोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत्॥
चाण्डालं पतितं म्लेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम्।
द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत्॥
अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वान्नं स्नानमाचरेत्।
ब्राह्मणैः समनुज्ञात त्रिरात्रमुपवासयेत्।
सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत्॥
भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु॥
आरूढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः।
चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत्॥
पशुवेश्यादिगमने प्राजापत्यं विधीयते।
गवां गमने मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणञ्चरेत्॥
अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु।
रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत्॥
उदक्यां सूतिकां वापि अन्त्यजां स्पृशते यदि।

त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥
संसर्गं यदि गच्छेच्चेदुदक्याम्बा तथान्त्यजैः ।
प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥
एकरात्रञ्चरेन्मूत्रं पुरीषे तु दिनत्रयम् ।
दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥
भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायसैः ।
निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा उष्ट्रजम्बुकशम्बरैः ।
पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
स्पृष्टं रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या ।
एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियी च या ।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्व्यासस्य वचनं यथा ॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा ।
चतूरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।
षड्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणीकामकारतः ॥
अकामतश्चरेदेवं ब्राह्मणी सर्व्वतः स्पृशेत् ॥
चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता ॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ।
भोजने मूत्रचारे च शङ्खस्य वचनं यथा ॥
स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शे जपहोमौ तु क्षत्रिये ।

वैश्ये नक्तञ्च कुर्व्वीत शूद्रे चैव उपोषणं॥
चर्म्मको रजको वेणो धीवरो नटकस्तथा।
एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन्॥
एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत्।
उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद्घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥
यस्तु छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्त्वधिगच्छति।
तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥
अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्।
मासोपवासं कुर्व्वीत चान्द्रायणमथापि वा॥
वृथामिथ्योपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत्।
अब्भक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुद्ध्यति॥
शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्।
निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत्॥
उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि।
तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयञ्चरेत्॥
प्रभुक्तान्नोऽतिसक्ते हं कदाचित् स्पृशते द्विजः।
त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्न्निर्ब्बन्धे हमथ वाचरेत्॥
विड़ालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च।
केशकीटावपन्नञ्च पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्च्चलं॥
उष्ट्र्यानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः।
स्नात्वा विप्रो जितश्वासः प्राणायामेन शुद्ध्यति॥
सव्याहृतीं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह।
त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥
प्रसृतिद्वयगोमूत्रं सर्पिर्द्द्यात्चतुर्गुणं।

क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥
पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरं ॥
अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत् ॥
स्तनस्तनीमधिका वा या चान्या स्तनपायिनी ।
तासां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुतं भवेत् ॥
प्राश्नौदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसं ।
स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलं ॥
स्वसुता अप्रजाता च नाश्नीयात्तद्गृहे पिता ।
अन्नं भुङ्क्ते तु मायायां पूयं स नरकं व्रजेत् ॥
अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते कृमिः ॥
नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके ।
पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः ॥
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
त्रिपक्षे चैव कृच्छ्रः स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च ।
आब्दिके पादकृच्छ्र स्यादेकाहः पुनराब्दिके ॥
ब्रह्मचर्य्यमनाधाय मासश्राद्धेषु पर्व्वसु ।
द्वादशाहे त्रिपक्षेऽब्दे यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ॥
पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥
एकादशाहेऽशौचान्नं भुक्त्वा संचयने त्र्यहं ।

उपोष्य त्रिरात्रमेवं कुष्माण्डीं जुहुयादघृतं ॥
पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्नन्ति वै द्विजाः।
भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
यत्र वेदध्वनिध्वान्तं नैव गोभिरलङ्कृतम्।
यत्र बालैः परिवृतं श्मशानमिव तद्गृहं ॥
ह्यन्येऽपि बहवो यत्र विनाऽधर्मं वदन्ति हि।
विनापि धर्मशास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥
हीनवर्णे च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनं।
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
समुत्पन्ने यदा स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि।
गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥
अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा।
मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणं ॥
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिशमीषु च।
कार्पास दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियं ॥
सूर्य्यातपनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकं।
मार्जनीरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाकृतं ॥
मार्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवं।
तेनावगुण्ठितं तेषु महापापं प्रणश्यति ॥
मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके मूषिकस्थले।
अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये।
हषभैश्च तथोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा बुधैः ॥
शुचौ देशे तु संग्राह्या कर्कराश्मविवर्जिता।
पुरीषे मैथुने होमे प्रस्रावे दन्तधावने।

स्नानभोजनमध्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥
यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्व्वदा ।
युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥
स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्च्चनं ।
प्रौढपादो न कुर्व्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणं ॥
सर्व्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमं ।
नाशयित्वा तु तत् सर्व्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥
ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तौ स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥
क्षौमजं वाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ।
यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥
कांस्यस्य भाजनं दद्याद्घृतपूर्णं सुशोभनम् ।
तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
श्राद्धकाले तु यो दद्याच्छोभनौ च उपानहौ ।
स गच्छत्यन्यमार्गेऽपि अश्वदानफलं लभेत् ॥
तैलपात्रं तु यो दद्यात् सम्पूर्णन्तु समाहितः ।
स गच्छति ध्रुवं स्वर्गे नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ।
पानीयदस्त्वरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ।
यावद्वत्सप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
पृथिवी तेन दत्ता स्यादीदृशीं गान्ददाति यः ॥
तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः ।
देवाश्च पूजिताः सर्व्वे यो ददाति गवाह्निकं ॥
सप्तजन्मनि यत्पापं मातृकं पैतृकं तथा ।

तत् सर्व्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥
कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुतम्।
उद्धरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥
आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः।
शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥
वालुकानां कृता राशिं यावत् सप्तर्षिमण्डलम्।
शते वर्षे शते चैव पलमेकं विशीर्य्यति ॥
क्षयश्च दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि।
आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥
सर्व्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम्।
पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ॥
सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामी मोक्षमाप्नुयात्।
ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्व्वशास्त्रविशारदे ॥
मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि।
शीलचारित्रसंपूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ॥
तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥
संपूज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते।
तत्कार्य्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥
अत. परं प्रवक्ष्यामि श्राद्धकर्म्मणि ये द्विजाः
पितॄणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥
न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः।
नित्यमानृतवादी च तांस्तु श्राद्धे न भोजयेत् ॥
हिंसारतं च कपटं उपगूह्य श्रुतं च य।
किट्टर कपिल काण श्वित्रिण रोगिणन्तथा ॥

दुश्चर्माणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाधरं ।
भारवाहकवृत्तिञ्च द्विभार्य्यं वृषलीपतिं ॥
भेदकारी भवेच्चैव बहुपीडाकरोऽपि वा ।
हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥
बहुभोक्ता दीनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
एतेषां नैव दातव्यः कदाचिद्वै प्रतिग्रहः ॥
अथ वेदान्तविद्युक्तः शास्त्रैः पङ्क्तिदूषणैः ।
यदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्त्तिते ।
काणः स्यादेकहीनोऽपि द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥
न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
तस्य श्राद्धं न दातव्यं त्वन्धकस्यात्रिरब्रवीत् ॥
तस्माद्वेदेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
न चैकेनैव वेदेन भगवानत्रिरब्रवीत् ॥
योगस्थैर्लोचनैर्युक्तः पादापश्च प्रयच्छति ।
'लौकिकस्यैव शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरं ।
वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥
यतिनश्च कुलीनश्च श्रुतिस्मृतिरतः सदा ।
तादृशं भोजयेच्छ्राद्धे पितॄणामक्षयं भवेत् ॥
यावतो ग्रसते ग्रासान् पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
नरकान्ना विमुच्यन्ते ध्रुवं यान्ति त्रिपिष्टपम् ॥
तस्माद्विप्रं परीक्षेत श्राद्धकाले प्रयत्नतः ॥
न निर्वपति यः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः ।

इन्दुक्षये मासि मासि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥
सूर्य्ये कन्यागते कुर्य्याच्छ्राद्धं यो न गृहाश्रमी।
धनं पुत्रान् कुलं तस्य पितृनिश्वासपीड़या ॥
कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान्।
शून्या प्रेतपुरी सर्व्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥
ततो वृश्चिकसंप्राप्ते निराशाः पितरो गताः।
पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥
पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा।
पितृकार्य्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥
यथा निर्मन्थनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति।
तथा स दृश्यते धर्म्मः श्राद्धदानान्न संशयः ॥
सर्व्वशास्त्रार्थगमनं सर्व्वतीर्थावगाहनम्।
सर्व्वयज्ञफलं विन्द्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥
महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः।
धर्म्मैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वपापं विलङ्घयेत्।
सर्व्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्धदानान्न संशयः ॥
सर्व्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते।
मेरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विशोधनम् ॥
श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥
एतत् सर्व्वं मया ख्यातं श्राद्धकाले समुत्थितेः।
वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्च्चने जपे ॥

अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥
व्यवहारानुपूर्वेण धर्म्मेण बलिभिर्जितम् ।
क्षत्रियान्नं पयस्तेन घृतान्नं यज्ञपालने ॥
देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः ।
पशुर्म्लेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥
सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥
शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः ।
निरतोऽहरहः श्राद्धे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥
वेदान्तं पठते नित्यं सर्वसङ्गं परित्यजेत् ।
सांख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥
अस्त्राहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्वसम्मुखे ।
आरम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥
कृषिकर्मरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः ।
वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥
लाक्षालवणसंमिश्रं कुसुम्भं क्षीरसर्पिषः ।
विक्रेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥
चौरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ।
मत्स्यमांसे सदा लुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥
ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरुदाहृतः ॥
वापीकूपतडागानामारामस्य सरःसु च ।
निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥
क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्वधर्मविवर्जितः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥
र्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः।
ण्यहीनाः कृषिणो भवन्ति भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥
ज्योतिर्विदो ह्यथर्व्वाणः कीराः पौराणपाठकाः।
श्राद्धे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥
श्राद्धञ्च पितरं घोरं दानं चैव तु निष्फलम्।
यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥
आविकश्चित्रकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः।
चतुर्विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि।
मागधो माथुरश्चैव कापटः कीटकानजौ।
पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥
क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते।
तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥
अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिबते द्विजः।
सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥
जङ्घजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम्।
तावच्चाण्डालरूपेण यावद्गङ्गां न मज्जति ॥
दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम्।
अजारेण्वसृशं चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥
गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम्।
तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासंख्या न विद्यते।
स्रवद्यद्‌ब्राह्मणं तोयं रहस्यं क्षत्रियं तथा।
वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥
तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम्।

अष्टमेकं न कुर्व्वीत महागुरुनिपाततः ॥
गङ्गा गया त्वमावस्या वृद्धिश्राद्धे क्षयेऽहनि।
मघापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्ज्जयेत् ॥
घृत वा यदि वा तैलं पयोवा यदि वा दधि।
चत्वारो ह्याज्यसंस्थाने हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥
श्रुत्वैतानृषयो धर्म्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम्।
इदमूचुर्म्महात्मानं सर्व्वे ते धर्म्मनिष्ठिताः ॥
य इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः।
इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिविष्टपम् ॥
विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामी धनानि च।
आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥
इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता।

श्रीरामचन्द्राय नमः ॥

—००—

अथ वृद्धात्रेयस्मृतिप्रारम्भः ॥

———

अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव । ।
प्रसीद सुमुखो नाथ । ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥
हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं श्रुतवतां वरम् ।
उपगम्य प्रपृच्छन्ति ऋषयः संशितव्रताः ॥
भगवन् ! केन दानेन जप्येन नियमेन च ।
शुध्यन्ति पातकैर्युक्ता स्तद्ब्रूहि त्वं महामुने ।
अपि ख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पापेभ्यश्च द्विजर्षभाः ॥
प्राणायामान् पवित्राणि व्याहृतिं प्रणवं तथा ।
पवित्रपाणिरासीनो ह्यभ्यसेद्ब्रह्म नैत्यिकं ॥
आवर्तयेत्सदा विप्रः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
आकेशादानखाग्राच्च, तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
निरोधाज्जायते वायु र्वायोरग्निर्हि जायते ।
अग्नेरापोऽभिजायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः ।
त्वङ्चर्ममांस रुधिर मेदोमज्जास्थिभिः कृताः ।
तथेन्द्रियकृता दोषाः दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ।

प्राणायामै र्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
नच तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्नचेज्यया ।
गतिं गन्तुं द्विजाः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥
योगात्संप्राप्यते ज्ञानं योगाद्धर्मस्य लक्षणम् ।
योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥
प्रणवाद्या स्तथा देवाः प्रणवे पर्युपस्थिताः ।
वाङ्मयः प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ।
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ॥
गायत्री ब्राह्मणी प्रोक्ता पावनं परमं त्रयम् ।
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥
त्रिःपठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ।
इति वृद्धात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥
प्राणायामांस्तु यः कुर्याद्यथाविधि समाहितः ।
अहोरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
कर्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
उत्तिष्ठन् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामै स्तु शुध्यति
प्राणायामैः समायान्तं संयम्यात्मा पुनः पुनः ॥
दश द्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः
कीत्र्यं जप्यापि इत्येतद्वासिष्ठं च त्रिचं प्रति ॥
कूष्माण्डं पावमानंच सुरापोऽपि हि शुध्यति
सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शिवसङ्कल्पमेवच ॥
सुवर्णं मपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः ॥

हविष्यांश्च यमभ्यस्य न तमंश्च इतीति च ।
सूक्तं तु पौरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतल्पगः ॥
सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ।
अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ।
अपवास्य निमज्जन्त त्रिः पठेदघमर्षणम् ॥
यथाश्वमेधः क्रतुराट् तादृशं मनुरब्रवीत् ।
आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि ॥
पाकयज्ञस्तु शूद्राणां जपयज्ञो द्विजोत्तमे ।
आरम्भयज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ॥
उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ।
उपांशुस्तु चलज्जिह्वादयनच्छद ईरितः ॥
निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः ।
सहस्रं परमां देवीं शतमध्यं दशावराम् ॥
गायत्रीं यः पठेद्विप्रः न स पापेन लिप्यते ।
क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः ॥
वित्तेन वैश्यशूद्रौ तु जपहोमै द्विजोत्तमः ।
यथाश्वा रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना ॥
एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ।
यथान्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुतम् ॥
एवं तपश्च विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ।
विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ॥
कुत्सितैरपि वर्त्तन्तं एनो न प्रतियुज्यते ॥

इति वासिष्ठस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथाकार्यशतं साग्रं कृतं वेदश्च साध्यते ।
सर्वं छिनत्ति वेदाग्निः दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
यथा जातबलो वह्निः दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
तथा दहन्ति वेदज्ञाः कर्मजं दोषमात्मनः ॥
यथा महाह्रदे लोष्टं क्षिप्रमप्सु विनश्यति ।
एवमात्मकृतं पापं त्रयी दहति देहिनः ॥
न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतो भवेत् ।
अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्येत्कर्म च नेतरत् ॥
तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ।
ऋचमेकां च योऽधीते तच्छतानि च तत्फलम् ॥
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमाः ।
नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥
इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥
याजनाध्यापनाद्दानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ।
विप्रेषु नभवेद्दोषो ज्वलनार्कसमा द्विजाः ।
शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ।
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्
एषां जपैश्च होमैश्च शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥
अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यः अरत्समाः ।
कुष्माण्डाः पावमानाश्च दुर्गासावित्र्यपि च ॥
प्रतरुद्रमथर्वशिरसं त्रिसुपर्णमहाव्रतम् ॥
अतिष्ठन् गाः पदस्तोमाः सामानि व्याहृतिस्तथा ॥

गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतन्तथा ॥
पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदव्रतानि च ॥
अब्लिङ्गा वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तञ्च ध्रुवंस्तथा ॥
गोसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धे च सामनि ।
श्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं अग्नेर्व्रतं वामदेव्यं व्रहच्च ॥
एतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ।
अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णः भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ॥
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥
सर्वेषा मेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥
हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ।
सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥
काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ।
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ॥
तिलान् चौद्रेण संयुक्तांस्तर्पयित्वा यथाविधि ।
प्रीयतां धर्मराजेति तद्वै मनसि स वर्त्तते ॥
यावज्जीवकृत पापन्तत्क्षणादेव नश्यति ।
सुवर्णानि तु यो दद्यात् ससुखं कृतमङ्गलम् ।
तिलैर्दद्यात्तु यो भूमिन्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
ससुवर्णां धरा धेनुः सशैलवनकानना ॥
या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशय ।
तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषः ॥
ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
इति हारीतस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो रहस्यप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्याम सामान्य मगम्यागमनेन्दरभोजनानो रहस्ये रहस्यं प्रकाशस्वा वनमनुतिष्ठेत्। अथवाप्सु निमज्जन् स मन्त्रोऽयं निराहत्य शुध्येत्। गोवधे श्ववधे कन्यादूषणे इन्द्रयज्ञ इत्यपः पीत्वा मुच्यते॥

वेदस्यैव गुणं जप्त्वा सद्य. शोधनमुच्यते।
एकादशगुणोन्वापि रुद्रानावृत्य शुध्यति॥

महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्येत। द्विपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके त्रिः सत्वोऽन्तर्जले प्रोक्ता विमुच्येत महैनस॥

ब्राह्मणीगमने चालोदकुम्भान् ब्राह्मणाय दद्यात् क्षत्रियावैश्यागमने तापसान्निराहत्य शुध्यति॥ शूद्रागमने अघमर्षणं निराहत्य शुध्यति। गुरुदारान् गत्वा वृषभहादशा हत्वा शुध्यति अपेयं पीत्वा अघमर्षणेनापः पीत्वा विशुध्यति

अमत्त प्रायश्चित्ते सर्वेराश्रमनुशोच्य शुध्येत॥ अग्निसोम इन्द्रोम इति जपित्वा कन्यादूषी विमुच्यते॥

सोमं राजानमिति जपित्वा विप्रदः अग्निदाय विमुच्यन्ते॥

सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते॥
दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा।
ब्रह्महा गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी तथैव च॥
स्वर्णस्तेयी च गोघ्नश्च तथा विस्रम्भघातकः।
शरणागतघाती च कूटसाक्षी त्वकार्यकृत्॥
एवमादिषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम्।
प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति॥
सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला धौतकल्मषाः।

भवन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पावकाः ॥
न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवान लिप्यते ॥
ध्यानमेव परो धर्मो ध्यानमेव परन्तपः ।
ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्‌ध्यानपरो भवेत् ॥
सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन् निमिषमुच्यते ।
पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावन. ॥
इति हरावियव्यक्तौ चतुर्थोऽध्याय ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ॥
वर्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम् ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीर्हुताशन एव च ॥
मण्डलान्युपभुञ्जन्ते तस्मात् कुर्वन्ति मण्डलम् ।
यातुधाना. पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तथा सुराः ॥
हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जितम् ।
गोमयैर्मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥
यत्र क्व पति तत्रान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ ॥
तयोरन्नमदत्त्वातु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।
वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पय. पिबति यो द्विज ।
सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवं मनुरब्रवीत् ।
हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषम् ॥
अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् ।
ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ॥
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ।
शूद्रान्नेनोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ।
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गोऽधीयानोऽपि च नित्यशः ॥
जुह्वचापि जपयापि गतिमूर्द्धां न विन्दति ।
यस्त्रिवेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जते ॥
शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजी च ॥
अहमेव न जानामि कां कां योनिं गमिष्यति ।
श्वानस्तु सप्त जन्मानि नव जन्मानि शूकरः ॥
गृध्रोऽष्टादश जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
परपाकमुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
ते वै खरत्वं गृध्रत्वं श्वत्वं चानुभवन्ति हि ।
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसो भुजः ।
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
भूमिगैस्ते समाज्ञाता न तैरप्रयतो भवेत् ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् ॥
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नमण्डलशोधनम् ॥
आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जते ॥
मुखेन वमितं चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
उपदंशावशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥
द्विजातीनामभोज्यं तत् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
पीतशेषस्तु यस्तोयं ब्राह्मणः पिबते पुनः ॥
अपेयं तद्भवेदम्भः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ॥
आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
अनार्द्रपादशयनो दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
शावे शवस्पृष्टे गत्वा श्मशाने वान्तरेऽपि वा ।
आतुरं व्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
संवत्सरेऽप्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥
अशुद्धः स्वयमप्यन्यानशुद्धांस्तु यदि स्पृशेत् ।
स शुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥
सूतकं सूतके स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
भुक्त्वा पीत्वा तदन्नाना दुपवासो त्र्यहं भवेत् ॥
मृन्मयानां च पात्राणां दाहे शुद्धिर्विधीयते ।
स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥
घातके सूतके चैव मृतके च प्रसूतके ।

तस्मात्तु सहताशौचे मृताशौचे न शुध्यति ॥
सूतकाद् द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्तवम् ।
आर्तवाद्द्विगुणं सूतिं सूतोऽधिशवदाहक ॥
अनुगम्येच्छया प्रेत सज्ञातीवन्धुमेवच ।
स्नात्वा सचैल स्पृष्ट्वाग्निं घृत प्राश्य विशुध्यति ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
भस्मना शुध्यते कांस्यं पुन.पाकेन मृण्मय ॥
उदक्याम्भसा स्नानं क्षुरकर्म तथैवच ।
अन्तर्वत्न्या रतीकुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवं ॥
दम्पत्यो शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
स्नानं चौरं पिता कुर्याद् भवेद्दानादियोग्यता ॥
केशादि दूषिते तीरे न कुर्यात्तिलतर्पणं ।
जलमध्ये जल देयं पितृणां जलमिच्छतां ॥
रात्रिं कुर्यात् त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्वएवतु ।
उत्तरांश प्रभातेन युज्यते ऋतुसूतके ॥
यदि पर्वेग्रहतु पूर्वं क्रूरवारे मृतिं स्मृता ।
सौलेन्द्र व्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ।
अपूपं लवणं मुद्गं गुडमिश्र तथा हविः ॥
दत्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजन मेवच ।
चतुर्थेऽहनि कर्तव्या ऋतुशान्तिश्च यत्नत ।
पुण्याह वाचयित्वा तु होतव्य यद्विमिच्छता ।
विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथ कुर्वन्ति याज्ञिका ।
हविष्मत्या स्नापयित्वा तन्यवस्त्रै रलङ्कृताम् ।

युञ्जाना माहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्तते ॥
प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारीं चण्डालस्पर्शितं शुनम् ।
भोज्यान्तरे तु सम्पृशन् स्नात्वा वाचस्पतिं जपेत् ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्ते तु कामतः ॥
तदन्नं छर्दयित्वा तु कुशवारि पिबेद्वपः ।
ये तां दृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्य विशोधनम् ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारी मार्तवाभिप्लुताभिधः ।
भाषते यदि समोहा दुपवासस्तयोर्भवेत् ॥
उदक्यायाः करेणाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
प्राजापत्य मसत्याचेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ॥
तद्दत्तभोजने चैव त्रिगुणं सह भोजने ।
चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे पानीयेऽर्धार्धमेवच ॥
उदक्यायाः समीपस्थ मन्नं भुक्त्वा त्वकामतः
उपवासेन शुद्धिः स्यात्त्रिवेद ब्रह्म सुवर्चस ॥
आर्तवा यदि चण्डालं मुच्छिष्टास्तु प्रपश्यति ।
आस्नानकालान्नाश्नीयादासीना वाग्यता बहिः ॥
पादकृच्छ्र ततः कुर्याद् ब्रह्म कूर्चं पिबेत् पुनः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दिव्याण्डा कनुशासनात् ॥
आर्तवाभिप्लुतां नारी मार्तवाभिप्लुता स्पृशेत् ।
स्नात्वोपवास कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ॥
कृच्छ्रमेकश्चरेत्सा तु तदर्द्धं चान्तरीकृते ।
आतुरा या ऋतुर्भुत्वा स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत् दशकृत्वस्त्वनातुराः ।
वस्त्रापनयनं कृत्वा भवना परिमार्जनम् ॥
दत्त्वात् शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति
ब्राह्मणानां करैर्मुक्तं तोयं शिरसि धारयेत् ॥
सर्वतीर्थतटात्पुण्याद्विशिष्टतरमुच्यते ।
रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारं नाचरेद्द्विजः ॥
ऊर्ध्वं त्रिरात्रात् स्नातायाः शावधर्मेण दाहयेत् ।
रजस्वले च द्वे स्पृष्टे शातुर्वर्ण्यस्य याः स्त्रियः ॥
अतिकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रमेकं क्रमेण तु ।
रजस्वलायाः स्नातायाः पुनरेव रजस्वला ॥
विंशतेर्दिवसादूर्ध्वं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो विंशतेः परम् ॥
रजस्वला तु सा प्रोक्ता प्राक्तु नैमित्तिकं रजः ।
शुद्धा नारी शुद्धवासाः पुनरार्तवदर्शने ॥
वस्त्रं तु मलिनं त्यक्त्वा तिलमाप्लुत्य शुध्यति ।
आतुरे स्नानसंप्राप्ते दशकृत्व स्त्वनातुरः ॥
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धो भविष्यति ।
चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यात् स्नात्वा मुक्ते तु भुञ्जते ॥
अमुक्तयो रस्तगयो रद्यात् दृष्ट्वा परेऽहनि ।
यस्य स्वजन्मनक्षत्रे दृश्येते शशिभास्करौ ॥
व्याधिः प्रवाहे मृत्युश्च दारिद्र्यञ्च महद्भयम् ।
तस्माद्दानं च होमश्च देवताभ्यर्चनं जपम् ॥
कुर्यात्तस्मिन् दिने युक्तो तस्य शान्तिर्भविष्यति ।
सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥

यो नरः स्नाति तत्तीर्थे समुद्रे सेतुबन्धने ।
उपोष्य रजनी मेका राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
सोमेऽप्येवं सूर्यतुल्य तस्मात् सर्वं समाचरेत् ॥
इति दक्षाचेयकृतौ पञ्चमोऽध्याय ॥
इति श्रीदक्षालेयप्रोक्त धर्मशास्त्र सम्पूर्णम् ॥

विष्णुस्मृतिः ॥

महामते ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्रविशारद ! ॥
क्षीणकर्म बन्धस्तु पुरुषो द्विजसत्तम ! ।
सततं किं जपन् जप्यं विबुधः किमनुस्मरन् ॥
मरणे यज्जपं जप्यं यच्च भाव मनुस्मरन् ।
यद्ध्यात्वा द्विजश्रेष्ठ ! पुरुषो मृत्यु मागतः ॥
परम्पद मवाप्नोति तन्मे वद महामुने ः ।
शौनक उवाच ॥ इदमेव महाराज ! पृष्टवांस्ते पितामहः ॥
भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह!महाप्राज्ञ!सर्वशास्त्र विशारद!॥
प्रयाणकाले यच्चिन्त्यं सूरिभि स्तत्वचिन्तकैः ।
किम्नु स्मरन् कुरुश्रेष्ठ ! मरणे पर्युपस्थिते ॥
प्राप्नुयात् परमां सिद्धिं श्रोतु मिच्छामि तद्वद ॥
भीष्म उवाच ॥ अद्भुतं च हित सूक्ष्मं उक्तं प्रश्नं त्वयानघ!॥
शृणुष्वावहितो राजन् ! नारदेन पुरा श्रुतम् ॥
श्रीवत्साङ्कं जगद्बीज मनन्तं लोकसाक्षिणम् ।
पुरा नारायण देवं नारद परिपृष्टवान् ॥
नारद उवाच ॥ त्वमक्षरं परं ब्रह्म निर्गुण तमसः परम् ॥
आहुर्वेद्यं परं धाम ब्रह्मादि कमलोद्भवम् ॥
भगवन् ! भूतभव्येश ! श्रद्दधानै र्जितेन्द्रियैः ।

कथं भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिभिर्देहमोचिभिः ॥
किंच जप्यं जपेन्नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ।
कथं युञ्जन् सदा ध्यायन् ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥
भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा तस्य तु देवर्षेर्वाक्यं वाचस्पतिः स्वयम् ।
प्रोवाच भगवान् विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥—

हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम् ।
मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥
यामधीत्य प्रयाणे तु मद्भावायोपपद्यते ।
ओङ्कार मग्रतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारद ! ॥
एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इमं मन्त्र मुदीरयेत् ।
श्रवणेनापि यस्याग्नि कीर्तिते सर्वपातकैः ।
पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तै र्मृगैरिव ॥
ओमित्येव परं ब्रह्म शाश्वतं परमव्ययम् ।
एतदुच्चारयन्मर्त्यो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वमो मिति चोच्यते ।
मन्मथे ऽसुरसंयाने नम्यते च मुमुक्षुभिः ॥
मोक्षश्च ज्ञानिनां मोक्षो मोक्षयाज्ञानिनां स्मृतः ।
यस्य यादृग्विधो भाव स्तस्य तादृग्विधो हरिः ॥
भवे भवनदिग्भावा भूतानां हितकाम्यया ।
राजते भासनात्मान मात्मन्येव स्वमायया ।
हरिरेव सतां नित्यं शरण्यः शरणार्थिनाम् ॥
नहि नारायणादन्य क्षिपु लोकेषु विद्यते ।
वसत्यसतमप्यन्त्यं यस्मिन् लोकाः ससागराः ॥

तएव सृजते लोकान् सृष्टिकाले जगत्प्रभुः ।
तेजोऽसि येन दिव्यन्ते महोत्थेनेन तेजसा ॥
वासुदेवात्मकं सर्वं तत्त्वेऽपि हि नान्यथा ।
वासनाख्या स्तु ये भावाः संभवन्ति युगे युगे ॥
लोकत्रयहितार्थाय स्वोपकाराय नो हरिः ।
यतश्चोत्पद्यते विश्वं यस्मिन्नेव प्रलिप्यते ॥
चराचरविसृष्टस्तु सोऽच्युतः पुरुषोत्तमः ।
अव्यक्तं शाश्वतं देव प्रभवं पुरुषोत्तमम् ॥
प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णु मचव्यं भक्तवत्सलम् ।
पुराणं पुरुषं दिव्य मद्भुतं लोकपावनम् ॥
प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षं देवं नारायणं हरिम् ।
लोकनाथं सहस्राक्ष मक्षरं परमं पदम् ॥
भगवन्तं प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यप्रभुं विभुम् ।
स्रष्टारं सर्वलोकाना मनन्तं विश्वतोमुखं ॥
पद्मनाभ हृषीकेशं प्रपद्ये सत्यमच्युतम् ।
हिरण्यगर्भं ममृतं भूगर्भं परतः परम् ॥
प्रभुं विभुमनाद्यन्तं प्रपद्ये त रविप्रभम् ।
सहस्रशीर्षं पुरुषं महर्षिं सत्यभावनम् ॥
प्रपद्ये सूक्ष्ममचलं वरेण्य मभयप्रदम् ।
नारायणं पुराणेशं योगात्मानं सनातनम् ॥
सत्वानां सर्वसत्वानां प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम् ।
यः प्रभुः सर्वलोकानां येन सर्वमिदं ततम् ॥
चराचरगुरुर्देव, स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनिः पितामहः ॥

ब्रह्मयोनिर्हि विश्वस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये ॥
गुणाकरः स मे विष्णुर्वासुदेवः प्रसीदतु ।
अग्निसोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनां ॥
यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
कार्यं क्रियाच करणं कर्त्ता हेतुः प्रयोजनम् ।
अक्रिया करणी कार्यं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
अमोगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः ।
रिपुगर्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
अबलो येन बालेन कंसमल्लो महाबलः ॥
चाणूरो निहतो रङ्गे स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
शङ्खः करवरे यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
येन कान्तास्त्रयो लोका दानवाश्च वशीकृताः ॥
शरणं सर्वभूतानां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
योगावास ! नमस्तुभ्यं सर्वावास ! वरप्रद ! ॥
सर्वादि वासनावादि वासुदेव ! प्रधानकृत् ।
यज्ञगर्भ ! हिरण्याङ्ग ! यज्ञयज्ञ ! नमोऽस्तु ते ॥
चतुर्मूर्त्तिः परन्धाम लक्ष्यानन्दवपुरार्चित ! ।
अजन्नजमगमः पन्था ह्यमूर्त्तिर्विश्वमूर्त्तिधृक् ॥
श्रीवत्सः ! पशुकालज्ञ ! नमस्ते ज्ञानसागर ! ।
अव्यक्ताद्व्यक्तमुत्पन्नमव्यक्ताद्यः परोऽक्षरः ॥
यस्मात्परतरन्नास्ति तमस्मि शरणं गतः ।

न प्रधानो नच महान् पुरुषश्चेतनोह्यजः ॥
अनयोर्यः परतरस्तमस्मि शरणं गतः ।
चिन्तयन्तोऽपि यन्नित्यं ब्रह्मेशानादयः प्रभुम् ॥
निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः ।
जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ॥
यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तमस्मि शरणं गतः ।
एकांशेन जगत् कृत्स्नमवष्टभ्य विभुः स्थितः ॥
अग्राह्यो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः ।
सोमार्काग्निगतं तेजो या च तारामयी द्युतिः ॥
दिवि संजायते योऽयं स महात्मा प्रसीदतु ।
सूर्यमध्यस्थितः सोमस्तस्य मध्ये च या स्थिता ॥
भूतबाह्याचरा दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु ।
सगुणो निर्गुणश्चासौ लक्ष्मीवान् चेतनो ह्यजः ॥
सूक्ष्मः सर्वगतो देही स महात्मा प्रसीदतु ।
साङ्ख्ययोगाश्च ये चान्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
यं विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
अव्यक्तः समधिष्ठाता ह्यचिन्त्यः सदसत्परः ॥
आस्थितः प्रकृतिं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
क्षेत्रज्ञः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मुखैः ॥
निर्विकार । नमस्तेऽस्तु साक्षिचेतिध्रुवस्थित ।
अतीन्द्रिय । नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न मीयसे ॥
ये च त्वां नाभिजानन्ति संसारे सञ्चरन्ति ते ।
कामक्रोधविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्ति च ॥]
अव्यक्तमल्पद्वारा मनोभूतेन्द्रियाणि च ।

त्वयि तानि चलेषु त्वं नवेषु त्वं नते त्वयि ॥
एकत्वान्यत्वनानात्वं ये विदुर्यान्ति ते परम् ।
समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥
समत्वमभिकाङ्क्षन्त्यभक्ता वै नान्यचेतसः ।
चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामश्चतुर्विधम् ॥
त्वया त्वय्येव तत्प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ।
स्रष्टा । भोक्तासि कूटस्थो ह्यतत्त्वस्तत्त्वसंश्रितः ॥
अकर्त्ता हेतुरचलः पृथगात्मन्यवस्थितः ।
न मे भूतेषु संयोगो न भूतत्वगुणाधिकः ॥
अहङ्कारेण बुद्ध्या वा न मे योगस्त्रिभिर्गुणैः ।
न मे धर्मो ह्यधर्मो वा नारम्भो जन्मवा पुन. ॥
जरामरणमोक्षार्थं त्वां प्रपन्नोऽस्मि सर्वगः ।
विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भूयः समागतः ॥
ईश्वरोऽसि जगन्नाथ । किमतः परमुच्यते ।
भक्तानां यद्धितं देव । तद्देहि त्रिदशेश्वर । ॥
पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनं जलम् ।
रूपं हुताशनं यातु स्पर्शो यातुश्च मारुतम् ॥
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिकं पुन ।
इन्द्रियाणि गुणान् यातु स्वासु स्वासु च योनिषु ॥
पर्ययो यातु सलिलमापोऽग्नि मनलोऽनिलम् ।
वायुराकाशमप्येतु मनश्चाकाशमेव च ॥
परेऽदेहं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥
प्रधाने प्रकृतिं यान्ति गुणसाम्ये व्यवस्थिते ।

वियोगः सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मेऽभवत् ॥
सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ।
निष्कैवल्यं पदं देवकांक्षितं परमन्तपः ॥
एकीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥
नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ।
त्वद्बुद्धिस्त्वद्गतप्राणस्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ॥
त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्युपस्थिते ।
पूर्वदेहकृता ये मे व्याधयः प्रविशन्तु माम् ॥
मार्दयन्तु च दुःखानि ऋणं मे न भवेदिति ।
उपदिष्टन्तु मे सर्वे व्याधयः पूर्वचिन्तिताः ॥
अनृणो गन्तुमिच्छामि तद्विष्णोः परमम्पदम् ।
अहं भगवतस्तस्य मम वासः सनातनः ॥
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
दशेन्द्रियाणि मनसो ह्यहङ्कारेण वा पुनः ।
अहङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ॥
प्राणबुद्धीन्द्रियस्पर्शाद्बुद्धौ बुद्धेः परायणम् ।
ममायमपि तस्याहं येन सर्वमिदन्ततम् ॥
आत्मनात्मनि संयोज्य ममात्मन्यभसंस्मरेत् ।
एवं युक्तः परम्मुक्तो लभते न पुनर्भवम् ॥
ओं नमो भगवते तस्मै देहिनां परमात्मने ।
नारायणाय भक्तानामेकनिष्ठाय शाश्वते ॥
इन्द्रियायच भूतानां सर्वेषां च महात्मने ।
इमामनुस्मृतिन्दिव्यां ये पापनाशनीम् ॥

स्वयम्बिबुद्दश्च पठेद्यत्र तत्र समभ्यसेत् ।
मरणे समनुप्राप्ते यस्त्विमामनुसंस्मरेत् ॥
अपि पापसमाचारः स याति परमाङ्गतिम् ।
यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥
कुर्व्वंस्तत्फलमाप्नोति पुनरावर्त्तते न तु ।
अभ्यर्चयन् पितृन्देवान् पठन् जुह्वन् बलिन्ददन् ॥
ज्वलदग्निं स्मरेद्यो मां लभते परमाङ्गतिम् ।
यज्ञोदानं तपः कर्म्म पावनानि मनीषिणाम् ॥
यज्ञोदानं तपस्तस्मात्कुर्य्यादाशाविवर्ज्जितः ।
पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः ॥
श्रावयेच्छ्रद्दधानांश्च मद्भक्तांश्च विशेषतः ।
नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ॥
तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्वपाकस्यापि नारद ! ।
किं पुनर्ये यजन्ते मां साधकाविधिपूर्व्वकम् ॥
श्रद्धावन्तो यतात्मानस्ते मां यान्ति मदाश्रिताः ।
कर्म्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तोऽनन्तमश्नुते ॥
मामेव तस्मादेवर्षे ! ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ।
अवाप्स्यसि ततःसिद्धिं लप्स्यसेव पदं मम ।
अज्ञाना मिच्छता ज्ञानं दद्याद्धर्म्मोपदेशनम् ।
कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
अन्नात् प्रदेत साधुभ्यो जन्मनन्त्वभयापहम् ॥
अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
नाप्नोति फलं मर्त्यो मद्भक्तैर्यदवाप्यते ॥
भीष्म उवाच । एवं पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ।

यदुवाच तथा ब्रह्मा त्वदुक्तं तव सुव्रत । ॥
त्वमप्येकमना भूत्वा ध्येयं ज्ञेयं गुणाधिकम् ।
भज सर्वेण भावेन परमात्मान मव्ययम् ॥
श्रुत्वैतत् नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणेरितम् ।
अत्यन्तभक्तिमान् देवे एकान्तित्व मुपेयिवान् ॥
नारायण मृषीन् देवं दशवर्षाण्यनन्यभाक् ।
इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥
किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्व्रतैः ।
नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
नारायणाय नम ओ मिति वेदमन्त्र
यो नित्यमेव मनसापि समभ्यसेच्च
पापैः प्रमुच्य परमे त्वपयातिविष्णोः-
स्थान च्छि सर्व मिति वेदविदो वदन्ति ॥
किं तस्य दानैः किं तीर्थैः कि तपोभिः किमध्वरैः ।
यो नित्य ध्यायते देवं । नारायण मनन्यधीः ॥
चीरवासा जपी वापि त्रिदण्डी मुण्ड एववा ।
भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ । न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥
ये नृशंसा दुरात्मानः पापधर्मविवर्जिताः ।
तेऽपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः ॥
अन्यथा मन्दबुद्धीना प्रतिभाति दुरात्मनाम् ।
कुतर्कज्ञानदृष्टीनां मिथ्यास्तेन्द्रियवर्तिनाम् ॥
नमो नारायणायेति ये विदुर्ब्रह्म शाश्वतम् ।
अन्तकाले जपन्नेति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
पापारण्यैर्मेऽपि मुनिप्रवीर।भगवा विहीनोऽपितु यिन्दतोऽपि।

कीर्त्य नारायणशब्दमात्रं विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां गतिम् ॥
कान्तारवनदुर्गेषु कृत्स्ने ष्वापत्सु संयुगे •
दस्युभिः सन्निरोधेच नामभि र्मां प्रकीर्तयेत् ॥
न दिव्यपुरुषो धीमान् थेषु स्थानेषु मां स्मरेत् ।
चौरव्याघ्र महासर्पैः क्रूरैरपि न बाध्यते ॥
जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।
नराणां चीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥
नामास्ति याति शक्तिश्च पापे निर्हरणे हरेः ।
श्वपचोऽपि नरः कर्तुं समस्तावत्र किल्बिषम् ॥
न तावत् पापमस्तीह यावन्नामहतं हरेः ।
अतिरेक भयाशङ्कः प्रार्थयित्वान्तरं बुधाः ॥
गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ।
अद्यापि न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलं न वासुदेवात् परमस्ति पावनम् ।
न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवं प्रणिपत्य सीदति ॥
इमां रहस्यां परमामनुस्मृतिं ह्यधीत्य बुद्धिं लभतेष नैष्ठिकाम् ।
विहाय दुःखानि विमुच्य सङ्कटात्
स वीतरागो विचरेन्महीमिमाम् ।
गङ्गायां मरणं चैव दृढा भक्ति श्च केशवे
ब्रह्मविद्याप्रबोधश्च नान्यस्य तपसः फलम् ॥
इति विष्णुस्मृतिः समाप्ता ॥

श्रीगणेशाय नमः।

ब्रह्मरात्र्यां व्यतीतायां प्रबुद्धे पद्मसम्भवे।
विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम्॥
जलक्रीडारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा।
वाराहमास्थितो रूपमुज्जहार वसुन्धराम्॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुवक्षाश्चितीमुखः।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः॥
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः।
आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषमहास्वनः॥
धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः।
प्रायश्चित्तमयो वीरः पशुजानुर्महाकृतिः॥
५८ उद्गात्रन्त्रो होमलिङ्गो बीजौषधिमहाफलः।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः॥
वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान्।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः॥
दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान्।
उपाकर्मोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः॥
नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः।
छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः॥
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम्।
एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः॥

दंष्ट्राग्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी सर्व्वा रसातलगता पुरा ॥
उद्धृत्य निश्चले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके ।
यथास्थानं विभज्यापस्तद्गता मधुसूदनः ॥
सामुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ।
पल्वलेषु च पाल्वल्यः सरःसु च सरोवराः ॥
पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा ।
द्वीपानामुदधीनाञ्च स्थानानि विविधानि च ॥
स्थानपालाल्लोकपालान्नदीशैलवनस्पतीन् ।
ऋषींश्च सप्त धर्म्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान् ॥
पिशाचोरगगन्धर्व्वयक्षराक्षसमानुषान् ।
पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतग्रामं चतुर्व्विधम् ॥
मेघेन्द्रचापसम्पातान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥
एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम् ।
जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥
अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनार्द्दने ।
वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्मे भविष्यति ॥
पृच्छामि कश्यपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम् ।
मदीया वर्त्तते चिन्ता नित्यमेव महामुनिः ॥
एवं स निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरूपधारिणी ।
जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृष्टवांस्ताञ्च कश्यपः ॥
नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम् ।

अलिसङ्घालकां शुभ्रां बन्धुजीवाधरां शुभाम् ॥
सुश्लिष्टदशनां चारुनासां नतभ्रुवम् ।
कम्बुकण्ठीं संहतोरूं पीनोरुजघनस्थलीम् ॥
विरेजतुस्ततो यस्याः समौ पीनौ निरन्तरौ ।
मत्तेभकुम्भसङ्काशौ शातकुम्भसमद्युतौ ॥
मृणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ ।
करभस्तम्भनिभावूरू गूढे श्लिष्टे च जानुनी ॥
जङ्घे विरोमे सुघने पादावतिमनोरमौ ।
जघनञ्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः ॥
प्रभायुता नखास्तास्या रूपं सर्व्वमनोहरम् ।
कुर्व्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिश ॥
कुर्व्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः ।
सुसूक्ष्मशुक्लवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम् ॥
पदन्यासैर्व्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्व्वतीम् ।
१८ रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुपस्थिताम् ॥
समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ।
उवाच तां वरारोहे ! विज्ञातं हृद्गतं मया ॥
भद्रे ! तव विज्ञाताधि ! गच्छ देवि ! जनार्द्दनं ।
स ते वत्स्यत्युपायेन भाविनी ते यथा स्थितिः ॥
क्षीरोदे वसतिस्तस्य मया ज्ञाता शुभानने ! ।
ध्यानयोगेन चार्व्वङ्गि ! तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ॥
इत्येवमुक्ता सम्पूज्य काश्यपं वसुधा ततः ।
प्रययौ केशवं द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम् ॥
१ सा ददर्शामृतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।

पवनक्षोभसंजातवीचीशतसमाकुलम् ॥
हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम् ।
वीचीहस्तैर्धवलितैराह्वयानमिव क्षितिम् ॥
तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम् ।
मत्सरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्मषम् ॥
यस्मात्तस्मात् विभ्रान्त सुशुभ्रां तनुमूर्ज्जिताम् ।
पाण्डरं खगमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम् ॥
इन्द्रनीलकणाराढ्यं विपरीतमिवाम्बरम् ।
फलावलीसमुद्भूतवनखण्डसमाचितम् ॥
निर्म्मोकमिव शेषाहेर्विस्तीर्णं समतीव हि ।
तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं ददृशे शेषशायनम् ॥
अनिर्द्देश्यपरामाद्यमनिर्द्देश्यर्षिसंयुतम् ।
शेषपर्य्यङ्कगं तस्मिन् ददर्श मधुसूदनम् ॥
शेषाहिफणरत्नांशुदुर्निभाव्य मुखाम्बुजम् ।
शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्य्यायुतसमप्रभम् ॥
पीतवाससमक्षोभ्यं सर्वरत्नविभूषितम् ।
मुकुटेनार्क्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम् ॥
संवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः ।
शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यमानं समन्ततः ॥
तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम् ।
जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥
उद्धृताहं त्वया देव ! रसातलतलङ्गता ।
स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो ! लोकानां हितकाम्यया ॥
तत्राधुना मे देवेश ! का धृतिर्वै भविष्यति ।

एवमुक्तास्तदा देव्या देवो वचनमब्रवीत् ॥
वर्णाश्रमाचाररता शास्त्रैकसत्परायणा ।
त्वां धरे। धारयिष्यन्ति तेषां तद्धार आहित ॥
एवमुक्ता वसुमती देवदेवमभाषत ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्म्मान् वद सनातनान् ।
त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः ।
नमस्ते देव । देवेश । देवारिबलसूदन ।।
नारायण । जगन्नाथ । शङ्खचक्रगदाधर । ॥
पद्मनाभ । हृषीकेश । महाबलपराक्रम । ।
अतीन्द्रिय । सुदुष्पार । देव । शार्ङ्गधनुर्द्धर । ॥
वराह । भीम । गोविन्द । पुराण । पुरुषोत्तम । ।
हिरण्यकेश । त्रिसाच । यज्ञमूर्त्ते । निरञ्जन । ॥
क्षेम । क्षेमज्ञ । लोकेश । सलिलान्तरशायक । ।
अव्यक्तव्यक्तमहाचिन्त्य । वेदवेदाङ्गविग्रह । ॥
जगतोऽस्य समस्तस्य सृष्टिसंहारकारक । ॥
सर्वधर्म्मज्ञ । धर्म्माङ्ग । धर्म्मयोने । वरप्रद । ।
त्रियज्ञकर्मनामृत । व्योम । मधुकैटभसूदन । ॥
हृदर्ता सहणाशेय । सर्व । सर्वाभयप्रद । ।
व्यक्ताव्यक्त । जीमूताख्य । निर्याणकारक । ॥
आपरायन । अपास्थान । चैतन्याधार । निष्क्रिय ।
कामगोपीश्वरगुरो । पुराण । पुरुषोत्तम । ।
प्रधानेश्वर । सूक्ष्मेश । भक्तवत्सलपालन । ।
त्वंगतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ॥
तथा त्रिदिववेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम । ।

प्रपन्नास्मि जगन्नाथ। ध्रुवं याचस्यति प्रभुम्॥
सुब्रह्मण्यमनाधृष्यं वसुखेलं वसुप्रदम्।
महायोगबलोपेत प्रशिगर्भ घृतार्चिषम्॥
वासुदेव महात्मान पुण्डरीकाक्षमच्युतम्।
सुरासुरगुरु देव विभु भूतमहेश्वरम्॥
एकव्यूह चतुर्व्यूहं जगत्कारणकारणम्।
ब्रूहि मे भगवन् धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्॥
आश्रमाचारसयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान्।
एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षोणीमभाषत॥
शृणु देवि। धरे। धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान्।
आश्रमाचारसयुक्तान् सरहस्यान् ससग्रहान्॥
ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्तस्तेषां परायणान्।
निषण्णा भव वामोरु। काञ्चनेऽस्मिन् वरासने॥
सुखासीना निबोध त्वं धर्मानभिगदतो मम।
शुश्रुवे वैष्णवान् धर्मान् सुखासीना धरा तदा॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः। तेषा-माद्या द्विजातयः। तेषां निषेकाद्यः श्मशानान्तो मन्त्रवत् क्रियासमूहः। तेषाञ्च धर्माः ब्राह्मणस्याध्यापनं क्षत्रियस्य शस्त्रनित्यता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा। द्विजाना यजनाध्ययने। अथैतेषां वृत्तयः ब्राह्मणस्य याजनप्रति-ग्रहौ क्षत्रियस्य क्षितित्राणं कृषिगोरक्षवाणिज्यकुसीदयोनिपो-षणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पानि। आपद्यनन्तरा वृत्तिः।

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः।
अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया॥
आर्जवत्वमलोभश्च देवब्राह्मणपूजनम्।
अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः।

अथ राजधर्माः॥ प्रजापरिपालनं वर्णाश्रमाणां स्वे स्वे धर्मे व्यवस्थापनम्। राजा च जाङ्गलं पशव्यं सस्योपेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रप्रायञ्च तत्र धन्वनृमहीवारिवृक्षगिरि दुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत्। तत्र ग्रामाध्यक्षानपि कुर्यात्। दशाध्यक्षान्। शताध्यक्षान्। देशाध्यक्षञ्च ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परीहारं कुर्यात्। अशक्तो दश ग्रामाध्यक्षाय निवेदयेत्। सोऽप्यशक्तः शताध्यक्षाय सोऽप्यशक्तो देशाध्यक्षाय। देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना दोषमुच्छिन्द्यात्। आकरशुल्कतरनागवनेष्वाप्तान्नियुञ्जीत धर्मिष्ठान् धर्मकार्य्येषु। निपुणानर्थकार्य्येषु। शूरान् संग्रामकर्मसु। उग्रानुग्रेषु षण्डान् स्त्रीषु॥ प्रजाभ्यो बल्य सस्यात्तस्तेन धान्यतः षष्ठमंशमादद्यात्। सर्वशस्येभ्य द्विकं शतम्। पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च। मांसमधुघृतौषधिगन्धमूलफलरसदारुपत्राजिनमृद्भाण्डाश्मभाण्डवैदलेभ्यः षष्ठभागम्। ब्राह्मणेभ्यः करादानं न कुर्यात् ते हि राज्ञः धर्मकरदाः। राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषड्भागभाक् स्वदेशपण्याच्च शुल्कांशं दशममादद्यात् परदेशपण्याच्च विंशतितमम्। राजद्ध्यानमपक्रामन् सर्व्वापहारित्वमाप्नुयात्

शिल्पिनः कर्मजीविनश्च शूद्राय मासेनैकं राज्ञः कर्म कुर्युः। स्वाम्यमात्यदुर्गकोषदण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः। तद्दूषकांश्च हन्यात्। स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारचक्षुः स्यात्। साधूनां पूजनं कुर्यात्। दुष्टांश्च हन्यात्। शत्रुमित्रोदासीनमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथार्हं यथाकालं प्रयुञ्जीत। सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावांश्च यथाकालमाश्रयेत्। चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां यायात्। परस्य व्यसने वा। परदेशावाप्तौ तद्देशधर्मान्नोच्छिन्द्यात्। परेणाभियुक्तश्च सर्व्वात्मना राष्ट्रं गोपायेत्। नास्ति राज्ञां समरे तनुत्यागसदृशो धर्मः। गोब्राह्मणनृपतिमित्रधनदारजीवितरक्षणाद्ये हतास्ते स्वर्गभाजः। वर्णसङ्कररक्षणार्थं च। राजा पुरवासी तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत्॥ न राजकुलमुच्छिन्द्यात्। अन्यत्राकुलीनराजकुलात्। मृगयाचस्तीपानेष्वभिरतिं न कुर्यात्। वाक्पारुष्यदण्डपारुष्ये च नार्थदूषणं कुर्यात्। व्यवहाराणि नोच्छिन्द्यात्। नापात्रवर्षी स्यात्। आकरेभ्यः सर्वमादद्यात्॥ निधिं लब्ध्वा तदर्द्धं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमर्द्धं कोषे प्रवेशयेत्। निधिं ब्राह्मणो लब्ध्वा सर्वमादद्यात्। क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमादद्यात्। वैश्यश्चतुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमंशमादद्यात्। शूद्रश्चावाप्तं द्वादशधा विभज्य पञ्चांशान् राज्ञे दद्यात् पञ्चांशान् ब्राह्मणेभ्योऽंशद्वयमादद्यात्। अनिवेदितविज्ञातस्य सर्वमपहरेत्। स्वनिहिताद्राज्ञे ब्राह्मणवर्ज्जं द्वादशमंशं दद्युः। परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्समं

सुखमावहेत् ॥ बालानाथस्त्रीधनानि च राजा परिपालयेत् । चौरहृतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्ववर्णेभ्यो दद्यात् । अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात् । शान्तिस्वस्त्ययनैर्दैवोपघातान् प्रशमयेत् । परचक्रोपघाताय शस्त्रनित्यतया वेदेतिहासधर्मशास्त्रार्थकुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितञ्च वरयेत् । शुचीनलुब्धानवहितान्वक्तॄन्सम्यगाप सर्व्वार्थेषु च सहायान् स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम् । व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं वा नियुञ्ज्यात् अल्पकर्मप्रतीपिताय राज्ञा सभासदः कार्य्यारिपौ मित्रे च ये समाः कामक्रोधलोभादिभिः कार्य्यार्थिभिरनाहार्य्याः राजा च सर्वकार्य्येषु सम्वत्सराधीनः स्यात् । देवब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत् । वृद्धसेवी भवेत् । यज्वाऽसौ च । नचास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधार्त्तोऽवसीदेत् । नचान्योऽपि सत्कर्मनिरतः । ब्राह्मणेभ्यश्च भुवं प्रतिपादयेत् । येषाञ्च प्रतिपादयेत्तेषां स्ववंश्यानन्तरप्रमाणं दानच्छेदोपवर्णनञ्च पटे ताम्रपट्टे वा लिखितं स्वमुद्राङ्कितञ्चागामिनृपविज्ञापनाय दद्यात् । परदत्ताञ्च भुवं नापहरेत् । ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान् प्रयच्छेत् । सर्वसम्भ्रातांन गोपायेत् सुदर्शनः स्यात् । विपणागदमन्त्रधारी च । नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात् स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात् । वध्येष्वपि न भ्रुकुटीमाचरेत् अपराधानुरूपञ्च दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् । सम्यग्दण्डप्रणयनं कुर्य्यात् । द्वितीयमपराधं न कस्यचित् क्षमेत ।' स्वधर्मापानयमादण्डयोनामास्ति राजा । '

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भयः ।

प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ।
स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्यादभृशदण्डश्च शत्रुषु ।
सुहृत्स्वजिह्मः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ।
एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोञ्छेनापि जीवतः ।
विस्तीर्य्यते यशोलोके तैलबिन्दुरिवाम्भसि ।
प्रजासुखे सुखी राजा तद्दुःखे यश्च दुःखितः ।
स कीर्त्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

जालस्थार्कमरीचिगतं रजस्त्रसरेणुसंज्ञकम्। तदष्टकं लिक्षा। तत्त्रयं राजसर्षपः। तत्त्रयं गौरसर्षपः। तत्षट्कं यवः। तत्त्रयं कृष्णलम्। तत्पञ्चकं माषः। तद्द्वादशकमक्षार्द्धम्। अक्षार्द्धमेव सचतुर्माषकं सुवर्णः। चतुःसुवर्णको निष्कः। द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमाषकः। तत्षोडशकं धरणम्। ताम्रकार्षिकः कार्षापणः।

पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः।
मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥

अथ महापातकिनो ब्राह्मणवर्ज्जं सर्वे वध्याः। न शारीरो ब्राह्मणस्य दण्डः। स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्कं विवासयेत्। तस्य च ब्रह्महत्यायामशिरस्कं पुरुषं ललाटे कुर्य्यात्। सुराध्वजं सुरापाने। श्वपदं स्तेये। भगं गुरुतल्पगमने। अन्यत्रापि वध्यकर्म्मणि तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत्।

कूटशासनकर्त्तृंश्च राजा हन्यात्। कूटलेख्यकारांश्च। गरदाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च। ये च धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः। धरिममेयानां शतादभ्यधिकं। ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः। सेतुभेदकांश्च प्रसह्यतस्कराणामावकाशभक्तप्रदांश्च। अन्यत्र राजाशक्तेः स्त्रियमशक्तभर्तृकां तदतिक्रमणाच्च। हीनवर्णोऽधिकवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्य्यात्तदेवास्य शातयेत्। एकासनोपवेशी कट्यां कृताङ्को निर्व्वास्यः। निष्ठीव्योष्ठद्वयविहीनः कार्य्यः अवशर्द्धयिता च गुदहीनः। आक्रोशयिता च विजिह्वः। दर्पेण धर्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमासेचयेत्तैलमास्ये। द्रोहेण च नामजातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य शङ्कुर्निखेयः। श्रुतदेशजातिकर्म्मणामन्यथावादी कार्षापणशतद्वयं दण्ड्यः। काणखञ्जादीनां तथावाद्यपि कार्षापणद्वयम्। गुरूनाक्षिपन् कार्षापणशतं। परस्य पतनीयाक्षेपे कृते तूत्तमसाहसं। उपपातकयुक्ते मध्यमम् त्रैविद्यवृद्धाक्षेपे जातिपूगानाञ्च। ग्रामदेशयोः प्रथमसाहसम्। व्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्षापणशतम्। मातृयुक्ते तूत्तमं सवर्णाक्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः। हीनवर्णाक्रोशने षड्दण्ड्यः। यथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणो दण्डः। तयोर्व्वा कार्षापणास्त्रयः शुल्कवाक्याभिधाने त्वेवमेव। परजायां सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्ड्यः। हीनवर्णागमने मध्यमम् गोगमने च। अन्त्यागमने वध्यः पशुगमने कार्षापणशतं दण्ड्यः॥ दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च तांश्च विभयात्। अदुष्टां दुष्टामिति ब्रुवन्नुत्तमसाहसम्। गजा-

खरोष्ट्रगोघाती त्वेककरपादः कार्य्यः। विमांसविक्रयी कार्षापणशतम् ग्राम्यपशुघाती च। पशुस्वामिने तम्मूल्यं दद्यात्। आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षापणान्। पक्षिघाती मत्स्यघाती च कार्षापणान्। फलोपगमद्रुमच्छेदी कीटोपघाती तूत्तमसाहसं दण्ड्यः। पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम्। वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्षापणशतम्। तृणच्छेदी एकं सर्व्वे च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम्॥ हस्तेनावगोरयिता दशकार्षापणान्। पादेन विंशति। काष्ठेन प्रथमसाहसम्। पाषाणेन मध्यमम्। शस्त्रेणोत्तमम्। पादकेशांशुककरलुण्ठने दशपणान् दण्ड्यः। शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वात्रिंशत्पणान्। सह शोणितेन चतुःषष्टिं। करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने मध्यमम्। चेष्टाभोजनवाग्रोधे प्रहारदाने च। नेत्रकन्धराबाहुसक्थ्यंसभङ्गे चोत्तमम्। उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनान्न विमुञ्चेत्। तादृशमेव वा कुर्य्यात्। एकं बहूनां निघ्नतां प्रत्येकमुक्ताद्दण्डाद्द्विगुणः। क्रोशन्तमभिधावतां तत्समीपवर्त्तिनां संसरतां च। सर्व्वे च पुरुषपीडाकरास्तदुत्थानव्ययं दद्युः॥ ग्राम्यपशुपीडाकराश्च। गोस्रोष्ट्रगजापहार्य्येकपादकरः कार्य्यः। अजाव्यपहार्य्येककरश्च। धान्यापहार्य्येकादशगुणं दण्ड्यः। शस्यापहारी च॥ सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशतस्त्वभ्यधिकमपहरन् विकरः तदूनमेकादशगुणं दण्ड्यः। सूत्रकार्पासगोमयगुडदधिक्षीरतक्रतृणलवणभस्मपक्षिमत्स्यघृततैलमांसमधुवैदलवेणुमृण्मयलौहदण्डानामपहर्त्ता मूल्यात्त्रिगुणं दण्ड्यः। पक्वान्नानाञ्च

पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पञ्चकृष्णलान्। शाकमूलफलानाञ्च रत्नापहार्य्युत्तमसाहसम्। अनुक्तद्रव्याणामपहर्त्ता मूल्यसमम्। स्तेनाः सर्व्वमपहृतं धनिकस्य दाप्याः। ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः। येषां देयः पन्थास्तेषामपथदायी कार्षापणानां पञ्चविंशति दण्ड्यः। आसनार्हस्यासनमदद्च। पूजार्हमपूजयंश्च। प्रातिवेश्यब्राह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च। निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च। निमन्त्रितस्तथेत्युक्त्वाभुञ्जानः सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च द्विगुणमन्नम्। अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोड़शसुवर्णान्। जात्यपहारिणा शतं सुरया बध्यः। क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्द्धं। वैश्यं दूषयितुस्तदर्द्धमपि। शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम्। कामकारेणास्पृश्यस्तैवर्णिकस्पृश्यम् बध्यः। रजस्वलां शिफाभिस्ताडयेत्। पथ्युद्यानोदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतं। तच्चापसारयेत्। गृहभूकुड्यादुपभेत्ता मध्यमसाहसं दण्ड्यः। तच्च योजयेत्। गृहेपीड़ाकरं द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतं॥ साधारणापलापी च। मोषितस्याप्रदाता च। पितृपुत्राचार्य्ययाज्यर्त्विजामन्योन्यापतितत्यागी च। नच तान् जह्यात्। शूद्रप्रव्रजितानां दैवे पित्र्ये भोजकश्च। अयोग्यकर्म्मकारी च। समुद्रगृहभेदकः। अनियुक्तः शपथकारी पशूनां पुंस्त्वोपघातकारी च। पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां दशपणो दण्डः। यस्तयोरन्तरः स्यात्तस्योत्तमसाहसम्। तुलामानकूटकर्म्मकर्त्तुश्च।

तदृष्टे कूटवादिनश्च द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च। सम्भूयवणिजां पण्यमनर्घेणावरुन्धतां। प्रत्येकं विक्रीणतांश्च।

गृहीतमूल्यं पण्यम् क्रेतुर्नैव दद्यात्तस्यासौ सोदयं दाप्यः। राज्ञा च पणशतं दण्ड्यः। क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा क्रेतुरेव स्यात्। राजनिषिद्धं विक्रीणतस्तदपहारः। तारिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दश पणान् दण्ड्यः। ब्रह्मचारिवानप्रस्थभिक्षुगुर्व्विणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शौल्किकः शुल्कमाददानश्च। तच्च तेषां दद्यात्। द्यूते कूटाक्षदेविनां करच्छेदः। उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः। ग्रन्थिभेदकानां करच्छेदः। दिवा पशूनां वृकाद्युपघाते पाले त्वनायति पालदोषः। विनष्टपशुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात्। अननुज्ञातां दुहन् पञ्चविंशतिकार्षापणान् दण्ड्यः। महिषी चेच्छस्यनाशं कुर्यात्तत्पालकस्त्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः। अपालाया· स्वामी अश्वश्चेद्गर्दभो वा। गौश्चेत्तदर्द्धं तदर्द्धमजाविकं। भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणं। सर्व्वत्र स्वामिने विनष्टशस्यमूल्यञ्च। पथिग्रामसीमान्ते न दोषः अनावृते च। षण्डकानां उत्सृष्टवृषभसूतिकानाञ्च। यस्तूत्तमवर्णान् दास्ये नियोजयेत्तस्योत्तमसाहसदण्डः। त्यक्तप्रव्रज्यो राज्ञो दास्यं कुर्यात्। भृतकश्चापूर्णकाले भृतिं त्यजन् सकलमेव मूल्यं दद्यात्। राज्ञे च पणशतं दद्यात् तद्दोषेण यद्विनश्येत्तत् स्वामिने। अन्यत्र दैवोपघातात्। स्वामी चेद्भृतकमपूर्णे काले जह्यात्तस्य सर्व्वं मूल्यं दद्यात्। पणशतञ्च राजनि अन्यत्र भृतकदोषात्। यः कन्यां पूर्व्वं दत्त्वा अन्यस्मै दद्यात् स चौरवच्छास्यः। वरदोषं विना निर्दोषां परित्यजन् पत्नीञ्च अजानन् प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणीयात्तत्र तस्यादोषः। स्वामी द्रव्यमाप्नुयात्। यद्यप्रकाशं

क्षौमगुग्गुलवस्त्र कौशेयादसदा क्रेता विक्रेता च चोरवच्छास्यौ । गणद्रव्यापहर्त्ता विवास्यः तत्संविदं यश्च लङ्घयेत् । निक्षेपापहार्य्यर्थवृद्धिसहितं धनं धनिकस्य दाप्यः । राज्ञा चौरवच्छास्यः यश्चानिक्षिप्तं निक्षिप्तमिति ब्रूयात् । सीमाभेत्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां लिङ्गान्वितां कारयेत् । जातिभ्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता विवास्यः । अभक्ष्यस्यापि विक्रेयस्य च विक्रयी देवप्रतिमाभेदकश्चोत्तमसाहसं दण्डनीयः । भिषङ्मिथ्याचरन्नुत्तमेषु पुरुषेषु । मध्यमेषु मध्यमं तिर्य्यक्षु प्रथमम् । प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तद्दापयित्वा प्रथमसाहसं दण्ड्यः । कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्य्यः उत्कोचोपजीविना सभ्यानाञ्च । गोचर्म्ममात्राधिकां भुवमन्यस्याधीकृतां तस्मादनिर्म्मोच्यान्यस्य यः प्रयच्छेत् स बध्यः । ऊनाचेत् षोडशसुवर्णान् दण्ड्यः ।

एकोऽप्यनेकोऽप्यदुत्पन्नं नरः संवत्सरं फलम् ।
गोचर्म्ममात्रा सा चोर्वी स्तोका या यदि वा बहुः ॥
ययोर्निक्षिप्तआधिस्तौ विवदेतां यदा नरौ ।
यस्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता ॥
आगमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत् ।
आहर्त्ता लभते तत्र नापहार्य्यन्तु तत् क्वचित् ॥
पित्रा भुक्तन्तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचार्य्येण धर्म्मतः ।
तस्मिन् प्रेते न वाच्योऽसौ भुक्त्या प्राप्तं हि तस्य तत् ॥
त्रिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि ।
लेख्याभावेऽपि तां तत्र चतुर्थः समवाप्नुयात् ॥
नष्टेमां दद्याच्चैव शुद्धिमाततायिनाम् ।

हस्त्यश्वानां तथान्येषां वधे हन्ता न दोषभाक् ॥
गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥
नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
प्रकाशं वाप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमृच्छति ॥
उद्यतासिविषाग्निञ्च शापोद्यतकरं तथा ।
आथर्व्वणेन हन्तारं पिशुनञ्चैव राजसु ।
भार्य्यातिक्रामिणञ्चैव विद्यात् सप्ताततायिनः ।
यशोवित्तहरानन्यानाहुर्धर्म्मार्थहारकान् ॥
उद्देशतस्ते कथितो धरे ! दण्डविधिर्म्मया ।
सर्व्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥
अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः ।
दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सम्मन्त्र्य ब्राह्मणैः सह ॥
दण्ड्यं प्रमोचयन् दण्डाद्द्विगुणं दण्डमावहेत् ।
नियुक्तश्चाप्यदण्ड्यानां दण्डकारी नराधमः ॥
यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।
न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथोत्तमर्णोऽधमर्णाद्यथादत्तमर्थं गृह्णीयात् । द्विकं त्रिकं चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् सर्वे वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं दद्युः । अकृतामपि वत्सरातिक्रमेण यथाविहिताम् । आध्युपभोगे वृद्ध्यभावः । दैवराजोपघाताद्दृते विनष्टमाधिमुत्तमर्णो दद्यात् । अन्तर्वृद्धौ प्रविष्टायामपि । न स्थावरमाधिमृते वचनात् गृहीतधनप्रवेशार्थं-

मेव यत् स्थावरं दत्तं तदुगृहीतधनप्रवेशे दद्यात्। दीय-
मानं प्रयुक्तमर्थमुत्तमर्णस्याग्रहीतस्ततः परं न वर्द्धते।
हिरण्यस्य परा वृद्धिर्द्विगुणा। धान्यस्य त्रिगुणा। वस्त्रस्य
चतुर्गुणा। रसस्तितः स्त्रीपशूनाम्। किण्वकार्पाससूत्रचर्म्मा-
युधेष्टकाङ्गाराणामक्षया। अनुक्तानां द्विगुणा। प्रयुक्तमर्थं
यथाकथञ्चित् साधयन् राज्ञो वाच्यः स्यात्। साध्यमानश्चे-
द्राजानमभिगच्छेत्तत्समं दण्ड्यः। उत्तमर्णश्चेद्राजानमियात्
तद्विभावितोऽधमर्णो राज्ञे धनदशभागसम्मितं दण्डं दद्यात्।
प्राप्तार्थश्चोत्तमर्णो विंशतितममंशम्। सर्व्वापलापेऽप्येकदेशवि-
भावितोऽपि सर्वं दद्यात्। तस्य च भावनास्तिस्रो भवन्ति
लिखितं साक्षिणः समयक्रिया च। ससाक्षिकमासं ससा-
क्षिकमेव दद्यात्। लिखितार्थप्रविष्टो लिखितं पाटयेत्।
असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णो लिखितं दद्यात्।
धनग्राहिणि प्रेते प्रव्रजिते द्विदशसमाः प्रवसिते वा तत्पुत्र-
पौत्रैर्धनं देयम्। नातः परमनीप्सुभिः। अपुत्रस्य वाऽपुत्रस्य
वा ऋक्थग्राही ऋणं दद्यात्। निर्धनस्य स्त्रीग्राही। न स्त्री
पतिपुत्रकृतम्। नस्त्रीकृतं पतिपुत्रौ न पिता पुत्रकृतम्।
अविभक्तैः कृतमृणं यस्तिष्ठेत् स दद्यात्। पैतृकमृणमविभक्ता-
नां भ्रातृणाञ्च। विभक्ताय दायानुरूपमंशम्। गोपशौण्डिक-
शैलूषरजकव्याधस्त्रीणां पतिर्दद्यात्। वाक्प्रतिपन्नं नादेयं
कस्यचित्। सुतं स्वार्थे कृतञ्च।

यो गृहीत्वा ऋणं सर्वं श्वोदास्यामीति सामकम्।
न दद्याल्लोभतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात्॥
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते।

भावौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥
बहवश्चेत् प्रतिभुवो दद्युस्तेऽर्थं यथाकृतम्।
अर्थेऽविशेषिते तेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया ॥
यमर्थं प्रतिभूर्दद्याद्धनिकेनोपपीडितः।
ऋणिकस्तं प्रतिभुवे द्विगुणं दातुमर्हति ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ लेख्यं त्रिविधं राजसाक्षिकंससाक्षिकमसाक्षिकञ्च। राजाधिकरणे तन्नियुक्तकायस्थकृतं तदध्यक्षकरचिह्नितं राजसाक्षिकम्। यत्र क्वचन येन केनचिल्लिखितं साक्षिभिः स्वहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम्। स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम्। बलात्कारितमप्रमाणम्। उपधिकृतञ्च सर्वमेव। दूषितकर्म्म दुष्टसाक्ष्यं तत्ससाक्षिकमपि। तादृग्विधेन लिखितञ्च। स्त्रीबालास्वतन्त्रमत्तोन्मत्तभीतताड़ितकृतञ्च। देशाचाराविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमलुप्तक्रमाक्षरं प्रमाणम्।

वर्णैश्च तत्कृतैश्चिह्नैः पत्रैरेव च युक्तिभिः।
सन्दिग्धं साधयेल्लेख्यं तद्युक्तिप्रतिरूपितैः ॥
यत्रर्णी धनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा।
म्रियते तत्र तल्लेख्यं तत्स्वहस्तैः प्रसाधयेत् ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ साक्षिणः न राजश्रोत्रियप्रव्रजितकितवतस्कर-पराधीनस्त्रीबालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिशस्तपतितक्षुत्-तृष्णार्त्तव्यसनिरागान्धाः। रिपुमित्रार्थसम्बन्धिविकर्म्मदुष्टदोषसहायाश्च। अनिर्दिष्टस्तु साक्षित्वे यथोपेत्य ब्रूयात्। एकश्चासाक्षी। स्त्रीयसाहसवाग्दण्डपारुष्यसंग्रहणेषु

साक्षिणो न परीक्ष्या । अथ साक्षिणः कुलजाहत्तवित्तसम्पन्ना यज्वनस्तपस्विनः पुत्रिणोधर्मज्ञाअधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैवि-द्यवृद्धाश्च। अभिहितगुणसम्पन्नउभयानुमतएकोऽपि। द्वयोर्विवदमानयोर्यस्य पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्या। आधर्ये कार्यवशाद्यत्र पूर्वपक्षस्यभवेत्तत्र प्रतिवादिनोऽपि। उद्दिष्टसाक्षिणि मृते देशान्तरगते वा तदभिहितश्रोतारः प्रमाणम्। समक्षदर्शनात् साक्षी श्रवणाद्वा। साक्षिणश्च सत्येन पूयन्ते। वर्णिनां यत्र वधस्तत्रानृतेन। तत्पावनाय कुष्माण्डीभिर्द्विजोऽग्निं जुहुयात्। शूद्रएकाह्निकं गोद-ग्रकस्य ग्रासं दद्यात्। स्वभावविकृतौ मुखवर्णविनाशेऽस-म्बद्धप्रलापे च कूटसाक्षिणं विद्यात्। साक्षिणश्चाहू-यादित्योदये कृतशपथान् पृच्छेत्। ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत्। सत्यं ब्रूहीति राजन्यम्। गोवीजकाञ्चनैर्वैश्यम्। सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम्। साक्षिणः श्रावयेत्। ये महापातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षि-णामपि। जननमरणान्तरे कृतहानिश्च। सत्येनादित्यस्तपति सत्येन भाति चन्द्रमाः। सत्येन वाति पवनः। सत्येन भूर्धारयति। सत्येनापस्तिष्ठन्ति। सत्येनाग्निस्तिष्ठति। स्वश्च सत्येन। सत्येन देवाः। सत्येन यज्ञाः॥

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते॥
जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तूष्णीम्भूता उपासते।
ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन चाप्यथ॥
एवं हि साक्षिणः पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृप।

यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ॥
अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः ।
बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः ॥
समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे द्विजोत्तमान् ।
यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्यनृतं वदेत् ।
तत्तत्कार्य्यं निवर्त्तेत कृतं चाप्यकृतं भवेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥

अथ समयक्रिया । राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम् । निक्षेपस्तेयेष्वर्थप्रमाणम् । सर्वेष्वेवार्थेषु मूल्यं कनकं कल्पयेत् । तत्र कृष्णलोने शूद्रं दूर्वाकरं शापयेत् । द्विकृष्णलोने तिलकरम् । त्रिकृष्णलोने रजतकरम् ।

चतुःकृष्णलोने सुवर्णकरम् । पञ्चकृष्णलोने सीतोद्धृतमहीकरम् । सुवर्णार्द्धे कोषो देयः शूद्रस्य । ततः परं यथार्हं धटाग्न्युदकविषाणामन्यतमम् । द्विगुणेऽर्थे यथाभिहिता समयक्रिया वैश्यस्य । त्रिगुणे राजन्यस्य । कोषवर्ज्जं चतुर्गुणे ब्राह्मणस्य । न ब्राह्मणस्य कोषं दद्यात् । अन्यत्रागामिकालसमयनिबन्धनक्रियातः । कोषस्थाने ब्राह्मणं सीतोद्धृतमहीकरमेव शापयेत् । प्रागदृष्टदोषमल्पेऽप्यर्थे दिव्यानामन्यतम मेव कारयेत् । सत्सु विदितसच्चरितं न महत्यर्थेऽपि । अभियोक्ता वर्त्तयेच्छीर्षं । अभियुक्ताय दिव्यं कुर्यात् । राजद्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात् । स्त्रीब्राह्मणविकलासमर्थरोगिणां तुला देया । सा च न वाति वायौ । न कुष्ठ्यसमर्थलोहकाराणामग्निर्देयः । शरद्ग्रीष्मयोश्च न कुष्ठिपैत्तिकब्राह्मणानां विषं देयं प्रावृषि च न श्लेष्मा-

ध्यर्द्दितानां भीरूणां श्वासकासिनामम्बुजीविनाञ्चोदकम्। हेमन्तशिशिरयोश्च नास्तिकेभ्य कोशो देयः न देशे व्याधिमरकोपसृष्टे च।

सचेलं स्नातमाहूय सूर्य्योदयउपोषितम्।
कारयेत् सर्व्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः॥

अथ धटः। चतुर्हस्तोच्छ्रितो द्विहस्तायतः। तत्र सारद्रुमोद्भवपञ्चहस्तायतो भवति शिक्या तुला। ताञ्च सुवर्णकारकांस्यकाराणामन्यतमो विदध्यात्। तत्र चैकस्मिन् शिक्ये पूरुषमारोपयेद्द्वितीये प्रतिमानं शिलादि। प्रतिमानपुरुषौ समधृतौ सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत्। धटश्च समयेन गृह्णीयात् तुलाधारश्च॥

ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटसाक्षिणः।
तुलाधारस्य ते लोकास्तुलां धारयतो मृषा॥
धर्म्मपर्य्यायवचनैर्धट इत्यभिधीयते।
त्वमेव धट! जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुष स्तुलयते त्वयि।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि॥
ततस्तमारोपयेच्छिक्ये भूय एवाथ तं नरम्।
तुलितो यदि वर्द्धेत ततः स धर्म्मतः शुचिः॥
शिक्यच्छेदेऽक्षभङ्गेषु भूयस्तमारोपयेन्नरम्।
एवं निःसंशयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयं॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः॥

अथाग्निः। षोड़शाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलं सप्तकं

कुर्य्यात्। ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य सप्ताश्वत्थपत्राणि करयोर्दद्यात्। तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण वेष्टयेत्। ततस्तमग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं संन्यसेत्। तमादाय नातिद्रुतं नाविलम्बितं मण्डलेषु पदन्यासं कुर्व्वन् व्रजेत्। ततः सप्तमण्डलमतीत्य भूमौ पिण्डं जह्यात्।

यद्यन्यविस्खलितकरस्तमशुद्धं विनिर्द्दिशेत्।
न दग्धः सर्वथा यस्तु स वै शुद्धो भवेन्नरः॥
भयाद्वा पातयेद्यस्तु दग्धो वा न विभाव्यते।
पुनस्तं धारयेत् पिण्डं समयस्याविशोधनात्॥
करौ विमृदितव्रीहेस्तस्यादावेव लक्षयेत्।
अभिमन्त्र्यास्य करयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत्॥
त्वमग्ने। सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत्।
त्वमेवाग्ने! विजानीषे न विदुर्यानि मानवाः॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः॥

अथोदकम्। पङ्कशैवालदुष्टग्राहमत्स्यजलौकादिवर्ज्जितेऽम्भसि। तत्र नाभिमग्नस्यारागद्वेषिणः पुरुषस्यान्यस्य जानुनी गृहीत्वाभिमन्त्रितमम्भः प्रविशेत्। तत्समकालञ्च नातिक्रूरमृदुना धनुषा पुरुषोऽपरः शरक्षेपं कुर्य्यात्।

तत्रापरश्च पुरुषो जवेन शरमानयेत्।
तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्त्तितः॥
अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने।

त्वमग्ने! सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत्।
त्वमेवाग्ने! विजानीषे न विदुर्यानि मानुषाः।
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषस्त्वयि मज्जति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः॥

अथ विषम्। विषाण्यदेयानि सर्व्वाणि ऋते हिमाचलो- द्भवाच्छार्ङ्गात्। तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिशस्ताय दद्यात्।
विषं वेगक्रमापेतं सुखेन यदि जीर्य्यते।
विशुद्धं तमिति ज्ञात्वा दिवसान्ते विसर्जयेत्॥
विषत्वाद्विषमत्वाच्च क्रूर! त्वं सर्व्वदेहिनाम्।
त्वमेव विष! जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः॥
व्यवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः॥

अथ कोशः। उग्रान् देवान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकात् प्रसृतित्रयं पिबेत्।
इदं मया न कृतमिति व्याहरन् देवताभिमुखः।
यस्य पश्येत्द्विसप्ताहात्त्रिसप्ताहादथापि वा॥
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं राजातङ्कमथापि वा।
तमशुद्धं विजानीयात्तथा शुद्धं विपर्य्यये।
दिव्ये च शुद्धं पुरुषं सत्कुर्य्याद्धार्म्मिको नृपः॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्द्दशोऽध्यायः॥

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति। स्वे क्षेत्रे संस्कृतायामुत्

मादितः स्वयमौरसः प्रथमः। नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तमवर्णेन चोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः। पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः। यस्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा पुत्रिका पुत्रिकाविधिना प्रतिपादिता पितृभ्रातृविहीना पुत्रिकैव। पौनर्भवश्चतुर्थः अक्षता भूय-संस्कृता पुनर्भूः। भूयस्त्वसंस्कृतापि परपूर्व्वा। कानीनः पञ्चमः। पितृगृहेऽसंस्कृतयैवोत्पादितः। स च पाणिग्राहस्य गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः। यस्य तल्पजस्तस्यासौ सहोढः सप्तम। गर्भिणी या संस्क्रियते तस्याः पुत्रः स च पाणिग्राहस्य दत्तकश्चाष्टमः। स च मातापितृभ्यां यस्य दत्तः क्रीतश्च नवमः। स च येन क्रीतः स्वयमुपगतो दशमः। स च यस्योपगतः अपविद्धस्त्वेकादशः। पित्रा माता च परित्यक्तः स च येन गृहीतः यत्र क्वचनोत्पादितश्च द्वादशः। एतेषां पूर्व्वः पूर्व्वः श्रेयान्। स एव दायहारः। स चान्यान्बिभृयात्। अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण संस्कारं कुर्य्यात्। पतितक्लीबाचिकित्स्यरोगविकला स्वभागहारिणः। रिक्थग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः। तेषाञ्चौरसाः पुत्रा भागहारिणः। नतु पतितस्य पतनीये कर्म्मणि कृते त्वनन्तरोत्पन्नाः। प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः तत्पुत्राः पैतामहेऽप्यर्थे अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः। यथार्थहरः स पिण्डदायी। एकोढानामप्येकस्याः पुत्रः सर्व्वासां पुत्र एव च। भ्रातृणामेकजातानाञ्च। पुत्रः पितृवित्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात्।

पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात् पितरं त्रायते सुतः।
तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा॥

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतोमुखम्॥
पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति पिष्टपम्॥
पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते।
दौहित्रोऽपि ह्यमुत्र तं सन्तारयति पौत्रवत्॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचदशोऽध्यायः॥

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति। अनुलोमासु मातृवर्णाः। प्रतिलोमास्त्वार्यविगर्हिताः। तत्र वैश्यापुत्रः शूद्रेणायोगवः। पुक्कसमागधौ चत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां। चाण्डालवैदेहकसूताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविट्चत्रियैः। सङ्करसङ्कराश्चासंख्येयाः। रङ्गावतरणमायोगवानां। व्याधता पुक्कसानां। स्तुतिक्रिया मागधानां। वध्यघातित्वं चाण्डालानाम्। स्त्रीरचा तज्जीवनञ्च वैदेहकानाम्। अश्वसारथ्यं सूतानां। चाण्डालानां बहिर्ग्रामनिवसनं मृतचेलधारणमिति विशेषः। सर्व्वेषाञ्च समानजातिभिर्विवाहाः स्वपितृवित्तानुहरणञ्च।

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः।
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्म्मभिः॥
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः।
स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च बाह्यानां सिद्धिकारणम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः॥

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत्तस्य स्वेच्छा स्वयमुपार्जितेर्थे। पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम्। पितृविभक्ता विभागानन्तरोत्पन्नस्य भागं दद्युः। अपुत्रस्य धनं पत्न्य

भिगामि । तदभावे दुहितृगामि । तदभावे पितृगामि । तदभावे मातृगामि । तदभावे भ्रातृगामि । तदभावे भ्रातृ पुत्रगामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुल्यगामि । तदभावे सहाध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्ज्जं राजगामि । ब्राह्मणार्थो ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थधनमाचार्य्यो गृह्णीयात् शिष्योवा ।

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
दद्याद्पहरेच्चांश जातस्य च मृतस्य च ॥
पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।

आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कमन्वाधेयकमिति स्त्रीधनम् । ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्भर्त्तुः । शेषेषु च पिता हरेत् । सर्व्वेष्वेव प्रसूताया यद्धनं तद्दुहितृगामि ।

पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।
न तं भजेरन् दायादा भजमाना पतन्ति ते ॥
अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ।
यस्य यत् पैतृकं रिक्थं स तद्गृह्णीत नेतरः ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्याय ॥

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकमृक्थं दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोंऽशा नादद्यात् । क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापुत्रस्त्वेकं अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्ज्जं ब्राह्मणस्य पुत्रत्रयं भवेत्तदा तद्धनं नवधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिद्विभागस्तानंशानादद्युः । वैश्यवर्ज्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकश्चादद्युः । स

त्रियवर्ज्जं सप्तधाकृतं चतुरो द्वावेकञ्च । ब्राह्मणवर्ज्जं षड्भाकृतं त्रीन् द्वावेकञ्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियावैश्याशूद्रापुत्रेष्वयमेव विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियौ पुत्रौ स्यातां तदा सप्तधाकृताद्धनाद् ब्राह्मणश्चतुरोंऽशानादद्यात् त्रीन् राजन्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्धाविभक्तस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मण आदद्याद्द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं पञ्चधा विभजेयातां चतुरोंऽशान् ब्राह्मणस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियवैश्यौ स्यातां तदा तद्धनं पञ्चधा विभजेयातां त्रीनंशान् क्षत्रियस्त्वादद्याद्द्वावंशौ वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वा क्षत्रियशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं चतुर्धा विभजेयातां त्रीनंशान् क्षत्रियस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्धनं त्रिधा विभजेयातां द्वावंशौ वैश्यस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः सर्वहराः । क्षत्रियस्य राजन्यवैश्यौ । वैश्यस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य । द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रस्वर्यातस्य या गतिः साप्यर्द्धस्य द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारेण भागहारिण्यः । अनूढाश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समानंशानादद्युः । ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारं दद्युः । यदि द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ स्यातामेकः शूद्रापुत्रस्तदा ब्राह्मणपुत्रावष्टौ भागानादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रावुभौ स्यातामेको ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्विभक्तस्यार्थस्य चतुरोंऽशान् ब्राह्मण-

स्वादशादुद्वावंशौ शूद्रापत्नी। अनेन क्रमेणान्यत्राप्यंशकल्पना भवति।

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि।
समस्तत्र विभागः स्याज्जैष्ठ्यं तत्र न विद्यते॥
अनुपघ्नन् पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जितम्।
स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति॥
पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्य यदाप्नुयात्।
न तत् पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्ज्जितम्॥
वस्त्रं पत्रमलङ्कारः कृतान्नमुदकं स्त्रियः।
योगक्षेमं प्रचारञ्च न विभाज्यञ्च पुस्तकम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः॥

मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत्। न शूद्रं द्विजेन। पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः। न द्विजं पितरमपि शूद्राः। ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः। निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्यापसव्येन चितामभिगम्यास्मु सवाससो निमज्जनं कुर्युः। प्रेतस्योदकनिर्वपणं सकृत्सकृत्पिण्डं कुशेषु दद्युः। परिवर्त्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदश्य द्वार्य्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः। अन्तर्ग्नावग्नौ क्षिपेयुः चतुर्थे दिवसेऽस्थिसञ्चयं कुर्युः। तेषाञ्च गङ्गाम्भसि प्रक्षेपः। यावत् सङ्ख्यमस्थि पुरुषस्य गङ्गाम्भसि तिष्ठति तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति। यावदाशौचं तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकञ्च दद्युः। क्रीतलब्धाशनाश्च भवेयुः। अमांसाशनाश्च। स्थण्डिलशायिनश्च। पृथक्शायिनश्च। ग्रामादिष्क्रमणशौचान्ते कृतश्मश्रुकर्माणस्तिलकल्कैः

सर्षपकल्कैर्वा स्नाताः परिवर्त्तितवाससो गृहं प्रविशेयुः। तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानाञ्च पूजनं कुर्य्युः। देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्षदेवा ब्राह्मणाः। ब्राह्मणैर्लोका धार्य्यन्ते।

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः।
ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्वचित्॥

यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति।
तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः॥
दुःखान्वितानां मृतबान्धवानामाश्वासनं कुर्य्युरदीनसत्त्वाः।
वाक्यैस्तु यैर्भूमि तवाभिधास्ये वाक्यान्यहं तानि मनोऽभिरामे॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः॥

यदुत्तरायणं तदहर्द्देवानाम्। दक्षिणायनं रात्रिः। सम्वत्सरोऽहोरात्रः तत्त्रिंशता मासः मासा द्वादश वर्षम्। द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कलियुगम्। द्विगुणानि द्वापरम्। त्रिगुणानि त्रेता चतुर्गुणानि कृतयुगम् द्वादशवर्षसहस्राणि दिव्यानि चतुर्युगम्। चतुर्युगानामेकसप्ततिर्म्मन्वन्तरम्। चतुर्युगसहस्रञ्च कल्पः। स च पितामहस्याहः। तावती चास्य रात्रिः। एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्व्वस्यैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः। ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः। तस्यान्ते महाकल्पः। तावत्येवास्य निशा। पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां संख्यैव नास्ति। न च भविष्याणाम्। अनाद्यन्तता कालस्य॥

एवमस्मिन्निरालम्बे काले सततयायिनि।
न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्ध्रुवा॥
—याः सिकताधारास्तथा वर्षति वासवे।

अशक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः॥
चतुर्द्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः।
सर्व्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्द्दश॥
बहूनीन्द्रसहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च।
विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा॥
राजर्षयश्च बहवः सर्व्वे समुदिता गुणैः।
देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः॥
ये समर्था जगत्यस्मिन् सृष्टिसंहारकारिणः।
तेऽपि कालेन लीयन्ते कालोहि दुरतिक्रमः॥
आक्रम्य सर्व्वः कालेन परलोकाय नीयते।
कर्म्मपाशवशो जन्तुः का तत्र परिदेवना॥
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च।
अर्थे दुष्परिहार्य्येऽस्मिन्नास्ति लोके सहायता॥
शोचन्तो नोपकुर्व्वन्ति मृतस्येह जना यतः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः॥
सुकृतं दुष्कृतञ्चोभौ सहायौ यस्य गच्छतः।
बान्धवैस्तस्य किं कार्य्यं शोचद्भिरथवा न वा॥
बान्धवानामशौचे तु स्थितिं प्रेतो न विन्दति।
अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः॥
अर्व्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः।
प्रेतलोकगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत॥
पितृलोकगतश्चान्नं श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम्।
पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत॥
देवत्वे यातनास्थाने तिर्य्यग्योनौ [illegible] च।

मानुष्ये च तथाप्नोति श्राद्धं दत्तं स्वबान्धवैः ॥
प्रेतस्य श्राद्धकर्त्तुश्च पुष्टिः श्राद्धे कृते ध्रुवम् ।
तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्य्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥
एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
नोपकुर्य्यान्नरः शोचन् प्रेतस्यात्मन एव वा ॥
दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान् ।
धर्म्ममेकं सहायार्थं वरयध्वं सदा नराः ॥
मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् ।
जायावर्ज्जं हि सर्व्वस्य याम्यः पन्था विरुध्यते ॥
धर्म्म एकोऽनुयात्येनं यत्र क्वचन गामिनम् ।
नन्वसारे नृलोकेऽस्मिन् धर्म्मं कुरुत मा चिरम् ॥
श्वःकार्य्यमद्य कुर्व्वीत पूर्व्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाऽकृतम् ॥
क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्र गतमानसम् ।
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न विद्यते ।

तथा पूर्वकृतं कर्म्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम्॥
अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना॥
देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति॥
गृह्णातीह यथा वस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम्।
गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्म्मनिबन्धनम्॥
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
नचैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥
अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्य्योऽयमुच्यते।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ॥
इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः॥

अथाशौचव्यपगमे सुस्नात सुप्रक्षालितपाणिपाद आचान्तस्त्वेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्यवस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत्। एकवन्मन्त्रानूहेत्कोद्दिष्टे। उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां पिण्डं निर्वपेत्। भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिपूजितेषु प्रेतनामगोत्राभ्यां दत्ताक्षय्योदकश्चतुरङ्गुलपृथ्वीस्तावदन्तरास्तावदधःखाता वितस्त्यायतास्तिस्रः कर्षूः कुर्य्यात्। कर्षूसमीपे चाग्नित्रयमुपसमाधाय परिस्तीर्य्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं जुहुयात्। सोमाय पितृमते स्वधा नमः। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमः। यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः। स्थानत्रये च

प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्य्यात्। अन्नदधिघृतमधुमांसैः कर्षूत्रयं पूरयित्वैतदिति जपेत्। एवंमृताहे प्रतिमासं कुर्य्यात्। सम्वत्सरान्ते प्रेताय तत्पित्रे तत्पितामहाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणान् दैवपूर्व्वान् भोजयेत्। अत्राग्नौकरणमावाहनं पाद्यञ्च कुर्य्यात्। संसृजतु त्वा पृथिवीसमानीव इति च प्रेतपाद्यपात्रं पितृपाद्यपात्रत्रये योजयेत्। उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्य्यात्। ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान् दत्तदक्षिणाननुव्रज्य विसर्ज्जयेत्। ततः प्रेतपिण्डं पाद्यपात्रोदकवत् पिण्डत्रये निदध्यात्। कर्षूत्रयसन्निकर्षेऽप्येवमेव। सपिण्डीकरणं मासिकार्थवद्द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि वा कुर्य्यात्। मन्त्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽह्नि। सम्वत्सराभ्यन्तरे यद्यधिमासो भवेत्तदा मासिकार्थे दिनमेकं वर्द्धयेत्।

> सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्य्यमेवं तथा भवेत्।
> यावज्जीवं तथा कुर्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम्॥
> अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्वत्सरात् कृतम्।
> तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यादब्दं द्विजन्मने॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः॥

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्दशाहमशौचम्। द्वादशाहं राजन्यस्य। पञ्चदशाहं वैश्यस्य। मासं शूद्रस्य। सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते। अशौचे होमदानप्रतिग्रहस्वाध्याया निवर्त्तन्ते। नाशौचे कस्यचिदन्नमश्नीयात्। ब्राह्मणादीनामशौचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशौचं यावत्तेषाम्। अशौचापगमे प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्। सवर्णस्या-

शौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। क्षत्रियाशौचे ब्राह्मणस्त्वेतदेवोपोषितः कृत्वा शुद्धति। वैश्याशौचे राजन्यश्च। वैश्याशौचे ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च। ब्राह्मणाशौचे राजन्यः क्षत्रियाशौचे वैश्यः स्रवन्ती मासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत्॥

वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत्।

शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतञ्चरेत्। शूद्रश्च द्विजाशौचे स्नानमाचरेत्। शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं पिबेत्। पत्नीनां दासानामानुलोम्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम्। मृते स्वामिन्यात्मीयम्। हीनवर्णानामधिकवर्णेषु तदपगमे शुद्धिः। ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्शूद्रेषु षड्रात्रत्रिरात्रैकरात्रैः। क्षत्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रात्रत्रिरात्राभ्याम्। वैश्यस्य शूद्रेषु षड्रात्रेण। मासतुल्यैरहोरात्रैर्गर्भस्रावे। जातमृते मृतजाते वा कुलस्य सद्यःशौचम्। अदन्तजाते बाले प्रेते सद्य एव। नास्याग्निसंस्कारो नोदकक्रिया। दन्तजाते त्वकृतचूडे त्वहोरात्रेण। कृतचूडे त्वसंस्कृते त्रिरात्रेण। ततः परं यथोक्तकालेन। स्त्रीणां विवाहः संस्कारः। संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं भवति पितृपक्षे। तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रञ्च। जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं स्यात्तदा पूर्व्वाशौचव्यपगमे शुद्धिः। रात्रिशेषे दिनद्वयेन। प्रभाते दिनत्रयेण। मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम्। श्रुत्वा देशान्तरस्थजननमरणे शेषेण शुद्ध्येत्। व्यतीतेऽशौचे संवत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण। ततः परं स्नानेन। आचार्य्ये मातामहे च व्यतीते त्रिरात्रेण॥

क्षान्त्या शुद्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्य्यकारिणः ।
प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः॥
मृत्तोयैः शुद्यते शोध्यं नदी वेगेन शुद्यति ।
रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमाः ॥
अद्भिर्गात्राणि शुद्यन्ति मनः सत्येन शुद्यति ।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्यति ॥
एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।
नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम् ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम्। अत्यन्तोपहतं सर्व्वं लोहभाण्डमग्नौ प्रक्षिप्तं शुद्धेत् । मणिमयमश्ममयमब्जञ्च सप्तरात्रं महीनिखनेन । शृङ्गदंष्ट्रास्थिमयं तक्षणेन । दारवं मृण्मयञ्च जह्यात् । अत्यन्तोपहतस्य वस्त्रस्य यत्प्रक्षालितं विरज्येत तच्छिन्द्यात् । सौवर्णराजताब्जमणिमयानां निर्लेपानामद्भिः शुद्धिः । अश्ममयानाञ्चमसानां ग्रहाणाञ्च । चरुस्रुक्स्रुवाणामुष्णेनाम्भसा । यज्ञकर्म्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना संमार्ज्जनेन । स्फ्यशूर्पशकटमुषलोलूखलानां प्रोक्षणेन । शयनयानासनानाञ्च । बहूनाञ्च धान्याजिनरज्जुतान्तववैदलसूत्रकार्पासवाससाञ्च । शाकमूलफलपुष्पाणाञ्च । तृणकाष्ठशुष्कपत्नाशानां च । एतेषां प्रक्षालनेन । चर्म्मणाञ्च । उपैः कौशेयाविकयोः । अरिष्टकैः कुतपानाम् । श्रीफलैरंशुपदानाम् । गौरसर्षपैः क्षौमाणाम् शृङ्गास्थिदन्तमयानाञ्च । पयोभिर्मृगलोमिकानाम्। ताम्ररीतित्रपुसीसमयानामम्लोदकेन । [illegible] कांस्यलौ-

हयोः। तक्षणेन दारवाणाम्। गोवालैः फलसम्भवानाम्। प्रोक्षणेन संहतानाम्। उत्पवनेन द्रव्याणाम्। गुड़ादीनामिक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां वह्निदानेन। सर्वलवणानाञ्च। पुनः पाकेन मृण्मयानाम्। द्रव्यवत्कृतशौचानां देवतार्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन। असिद्धस्यान्नस्य यावन्मात्रमुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रक्षालने कुर्यात्। द्रोणाभ्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति। तस्योपहतमात्रमपास्य गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाम्भः प्रक्षिपेत् बस्तस्य च प्रदर्शयेदग्नेः।

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम्।
दूषितं केशकीटैश्च मृदः क्षेपेण शुद्ध्यति॥
यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धो लेपश्च तत्कृतः।
तावन्मृद्वारि देयं स्यात् सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु॥
अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजा मलाः।
पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः॥
रथ्याकर्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः।
मारुतेनैव शुद्ध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च॥
प्राणिनामथ सर्वेषां मृद्भिरद्भिश्च कारयेत्।
अत्यन्तोपहतानाञ्च शौचं नित्यमतन्द्रितः॥
भूमिष्ठमुदकं पुण्यं वैतृष्ण्यं यत्र गोर्भवेत्।
अव्याप्तञ्चेदमेध्येन तद्वदेव शिलागतम्॥
षड्भिप्रक्षालनं कुर्यात् कूपे पक्वेष्टकाचिते।
पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नवतोयसमुद्भवे॥
जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु वसुन्धरे!।

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च। परपूर्व्वासु भार्य्यासु प्रसूतासु मृतासु च। आचार्य्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वशुर्य्यसहाध्यायिशिष्येष्वतीतेष्वेकरात्रेण। स्वदेशराजनि च। असपिण्डे स्ववेश्मनि मृते च। भृग्वग्न्यनाशकाम्बुसंग्रामविद्युन्नृपहतानां नाशौचम्। न राज्ञां राजकर्म्मणि। न व्रतिनां व्रते। न सत्त्रिणां सत्त्रे। न कारूणां स्वकर्म्मणि। न राजाज्ञाकारिणां तदिच्छया। न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोः। न देशविप्लवे। आपद्यपि च कष्टायाम्। आत्मत्यागिनः पतिताश्च नाशौचोदकभाजः। पतितस्य दासी मृतेऽह्नि पादाभ्यां घटमपवर्ज्जयेत्। उद्बन्धनमृतस्य यः पाशं छिन्द्यात् स तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति। आत्मघातिनां संस्कर्त्ता च। तदश्रुपातकारी च। सर्व्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः सहाश्रुपातं कृत्वा स्नानेन। अकृते त्वस्थिसञ्चये सचेलस्नानेन। द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वोत्तीर्य्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत्। द्विजप्रेतस्याष्टशतम्। शूद्रः प्रेतानुगमनं कृत्वा स्नानमाचरेत्। चिताधूमसेवने सर्व्वे वर्णाः स्नानमाचरेयुः। मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरोपगतकण्ठे वमनविरेचनयोश्च। श्मश्रुकर्म्मणि कृते च। शवस्पृशञ्च स्पृष्ट्वा रजस्वलाचाण्डालयूपांश्च। भक्ष्यवर्ज्ज्यं पञ्चनखशवं तदस्थि सस्ने-

पीत्वा स्नात्वा निष्ठीव्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपुरीषे कृत्वा पञ्चनखस्य सस्नेहास्थि स्पृष्ट्वा चाचामेत्। चाण्डालम्लेच्छसम्भाषणे च। नाभेरधस्तात् प्रबाहेषु च कायिकैर्म्मलैः सुराभिर्म्मद्यैर्व्वोपहतोमृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुद्ध्यति। अन्यत्रोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन। वक्त्रोपहतस्तूपोष्य स्नात्वा पञ्चगव्येन। दशनच्छदोपहतश्च॥

वसा शुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविड्नखाः।
श्लेष्माश्रुदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः॥
गौड़ी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा।
यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या द्विजातिभिः॥
माधूकमैक्षवं टाङ्कं कौलं खार्ज्जूरपानसे।
मृद्वीकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम्॥
अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च।
राजन्यश्चैव वैश्यश्च स्पृष्ट्वैतानि न दुष्यतः॥
गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन्।
प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति॥
आचार्य्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम्।
निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते॥
आदिष्टी नोदकं कुर्य्यादाव्रतस्य समापनात्।
समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति॥
ज्ञानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनोवार्य्युपाञ्जनम्।
वायुः कर्म्मार्ककालौ च शुद्धिकर्तॄणि देहिनाम्॥
सर्व्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम्।
योऽन्ने शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः॥

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम्॥
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन्।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते॥
नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम्।
ब्राह्मणान्तरितं भैक्ष्यमाकराः सर्व्व एव च॥
नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने।
प्रस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः॥
श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तत् परिकीर्त्तितम्।
क्रव्याद्भिश्च हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः।
ऊर्द्ध्वं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्द्दिशेत्।
यान्यधस्तादमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्च्युताः॥
मक्षिका विप्रुषश्छाया गौर्गजाश्वमरीचयः।
रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्ज्जारश्च सदा शुचिः॥
नोच्छिष्टं कुर्व्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गे न यान्ति याः।
न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम्॥
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान्।
भौमिकैस्ते समा ज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत्॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन।
अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात्॥
मार्ज्जनोपाञ्जनैर्वेश्म प्रोक्षणेन च पुस्तकम्।
समार्ज्जनेनाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च॥
दाहेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम्।
गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः।
गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्व्वाघसूदनाः॥

गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना।
षडङ्गमेतत्परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम्॥
शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्व्वाघविनिसूदनम्।
गवां कण्डूयनञ्चैव सर्वकल्मषनाशनम्।
गवां ग्रासप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते॥
गवां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा पुष्टिस्तथा सा रजसि प्रवृद्धा।
लक्ष्मीः करीषे प्रणतौ च धर्मस्तासां प्रणामं सततञ्च कुर्य्यात्॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः॥

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्य्या भवन्ति। तिस्रः क्षत्रियस्य। द्वे वैश्यस्य। एका शूद्रस्य। तासां सवर्णावेदने पाणिर्ग्राह्यः। असवर्णावेदने शरः क्षत्रियकन्यया। प्रतोदो वैश्यकन्यया। वसनदशान्तः शूद्रकन्यया। न सगोत्रां न समानार्षप्रवरां भार्य्यां विन्देत् मातृतस्त्वा पञ्चमात् पुरुषात् पितृतश्चासप्तमात्। नाकुलीनाम् नच व्याधिताम्। नाधिकाङ्गीम्। न हीनाङ्गीम्। नातिकपिलाम्। न वाचाटाम्। अथाष्टौ विवाहा भवन्ति। ब्राह्मो दैव आर्षः प्राजापत्यो गान्धर्व्व आसुरो राक्षसः पैशाचश्चेति। आहूय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः। यज्ञस्थऋत्विजे दैवः। गोमिथुनग्रहणेनार्षः। प्रार्थिताप्रदानेन प्राजापत्यः। द्वयोः सकामयोर्मातापितृरहितो योगो गान्धर्वः। क्रयेणासुरः। युद्धहरणेन राक्षसः। सुप्तप्रमत्ताभिगमनात् पैशाचः। एतेष्वाद्याश्चत्वारो धर्म्याः। गान्धर्व्वोऽपि राजन्यानाम्। ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनीते। दैवीपुत्रश्चतुर्द्दश। आर्षीपुत्रश्च सप्त। प्राजापत्यश्चतुरः। ब्राह्मे च

विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति। दैवेन स्वर्गम्। प्राजापत्येन देवलोकम्। गान्धर्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति। पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो मातामहो माता चेति कन्याप्रदाः। पूर्व्वाभावे प्रकृतिस्थः परः परः।

ऋतुत्रयमुपास्यैव कन्या कुर्य्यात् स्वयम्बरम्।
ऋतुत्रये व्यतीते तु प्रभवत्यात्मनः सदा॥
पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता।
सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः॥

अथ स्त्रीणां धर्म्माः। भर्त्तुः समानव्रतचारित्वम्। श्वश्रूश्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम्। सुसंस्कृतोपस्करता। अमुक्तहस्तता। सुगुप्तभाण्डता। मूलक्रियास्वनभिरतिः। मङ्गलाचारतत्परता। भर्त्तरि प्रवासिते ऽप्रतिकर्म्मक्रिया। परगृहेष्वनभिगमनम्। द्वारदेशगवाक्षकेषु नावस्थानम्। सर्व्वकार्य्येष्वस्वतन्त्रता। बाल्ययौवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्त्तृपुत्राधीनता।

मृते भर्त्तरि ब्रह्मचर्य्यं तदन्वारोहणं वा।
नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम्।
पतिं शुश्रूषते यत्तु तेन स्वर्गे महीयते॥
पत्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतञ्चरेत्।
आयुः सा हरते भर्त्तुर्नरकञ्चैव गच्छति॥
मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता।
स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः॥

सवर्णासु बहुभार्य्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म्म-

कार्य्यं कुर्य्यात्। मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णया।
समानवर्णाभावे त्वनन्तरयैवापदि च। नत्वेव द्विजः शूद्रया।

द्विजस्य भार्य्या शूद्रा तु धर्म्मार्थे न भवेत् क्वचित्।
रत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्त्तिता॥
हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः।
कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम्॥
दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु।
नाश्नन्ति पितृदेवास्तु नच स्वर्गं स गच्छति॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः॥

गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने निषेककर्म्म। स्पन्दनात् पुरा पुंसवनम्
षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनं। जाते च दारके जातकर्म्म।
अशौचव्यपगमने नामधेयं। मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य। बलवत् क्षत्रि-
यस्य। धनोपेतं वैश्यस्य। जुगुप्सितं शूद्रस्य। चतुर्थे मासयादि-
त्यदर्शनम्। षष्ठेऽन्नप्राशनम्। तृतीयेऽब्दे चूड़ाकरणम्।
एताएव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः। तासां समन्त्रको विवाहः।
गर्भाष्टमेऽब्दे ब्राह्मणस्योपनयनं। गर्भैकादशे राज्ञः।
गर्भद्वादशे विशः। तेषां मुञ्जज्यावल्वजमय्यो मौञ्ज्यः। का-
र्पासशणाविकान्युपवीतानि वासांसि च। मार्गवैयाघ्रवा-
स्तानि चर्म्माणि। पालाशखादिरौडुम्बरा दण्डाः। केशा-
न्तललाटनासादेशतुल्याः सर्व्व एव वा। भवदाद्यं भवन्मध्यं
भवदन्तञ्च भैक्ष्यचरणम्।

आषोड़शाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते।
आद्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः॥
अतऊर्द्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः।

सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥

यद्यस्य विहितं चर्म्म यत्सूत्रं या च मेखला ।

यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।

अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुले वासः । सन्ध्याद्वयोपासनम् । पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठन् पश्चिमामासीनः । कालद्वयमभिषेकाग्निकर्म्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहूताध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनोपवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्षाचरणम् । गुर्वनुज्ञातो भैक्षाभ्यवहरणम् । श्राद्धसूतकलवणशुक्तपर्युषितनृत्यगीतस्त्रीमधुमांसाञ्जनोच्छिष्टप्राणिहिंसाश्लीलपरिवर्ज्जनम् । अधः शय्या । गुरोः पूर्व्वोत्थानं चरमं संवेशनम् । कृतसन्ध्योपासनश्च गुर्व्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च व्यत्यस्तकरः पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वञ्च नामास्याभिवादनान्ते भोः शब्दान्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः शयानो भुञ्जानः पराङ्मुखश्च नास्याभिभाषणं कुर्य्यात् । आसीनस्योपस्थितः कुर्य्यात्तिष्ठतोऽभिगच्छन्नागच्छतः प्रत्युद्गम्य पश्चाद्धावन् धावतः । पराङ्मुखस्याभिमुखः दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रणम्य । तत्र च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनः स्यात् । न चास्य केवलं नाम ब्रूयात् । गतिचेष्टाभाषितादिकं नास्य कुर्य्यात् । यत्रास्य निन्दापरीवादौ स्यातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् ।

ऋते शिलाफलकनीयानेभ्यः। गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुव-
द्वर्त्तेत। अनिदिष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनाभिवादयेत्।
बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवद्वर्त्तेत। नास्य
पादौ प्रक्षालयेत् नोच्छिष्टमश्नीयात्। एवं वेदं वेदौ वेदान्
वा स्वीकुर्य्यात्। ततो वेदाङ्गानि। यस्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र
श्रमं कुर्य्यादसौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति। मातुरग्रे विजननं
द्वितीयं मौञ्जिबन्धनम्। तत्रास्य माता सावित्री भवति
पिता त्वाचार्य्यः। एतेनैव तेषां द्विजत्वम्। प्राङ्मौञ्जीब-
न्धनाद्द्विजः शूद्रसमो भवति। ब्रह्मचारिणा मुण्डेन जटि-
लेन वा भाव्यम्। वेदस्वीकरणादूर्द्धं गुर्व्वनुज्ञातस्तस्मै वरं दत्त्वा
स्नायात्। ततो गुरुकुलएव जन्मनः शेषं नयेत्। तत्राचार्य्ये
प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत। गुरुदारेषु सवर्णेषु वा। तद-
भावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारी स्यात्॥

एवञ्चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्य्यमतन्द्रितः।
स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेह जायते पुनः॥
कामतो रेतसः सेको व्रतस्थस्य द्विजन्मनः।
अतिक्रमं व्रतस्याहुर्म्मेधा ब्रह्मवादिनः॥
एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्द्दभाजिनम्।
सप्तागारं चरेद्भैक्षं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्॥
तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्नेककालिकम्।
उपस्पृशंस्त्रिषवणमब्देन स विशुद्ध्यति॥
स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः।
स्नात्वार्कमर्च्चयित्वा त्रिः पुनर्म्मामित्यृचं जपेत्॥
अकृत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावकम्।

अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णी व्रतञ्चरेत्॥
तञ्चेदभ्युदियात् सूर्यः शयानं कामकारतः।
निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम्॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः॥

यस्तूपनीय व्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत्तमाचार्यं विद्यात्। यस्त्वेनं मूल्येनाध्यापयेत्तमुपाध्यायमेकदेशं वा। यो यस्य यज्ञे कर्म्माणि कुर्य्यात्तमृत्विजं विद्यात्। नापरीक्षितं याजयेत् नाध्यापयेत् नोपनयेत्॥

अधर्म्मेण च यः प्राह यश्च धर्म्मेण पृच्छति।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति॥
धर्म्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा।
तत्र विद्या न वप्तव्या शुभं बीजमिवोषरे।

विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिष्टेऽहमस्मि।
असूयकायानृजवेऽयताय न मां ब्रूया वीर्य्यवती तथा स्याम्॥
यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्य्योपपन्नम्।
यस्तेन द्रुह्येत् कतमच्च नाह तस्मै मां ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनत्रिंशोऽध्यायः॥

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा छन्दांस्युपाकृत्यार्द्धपञ्चमान् मासानधीयीत। ततस्तेषामुत्सर्गं बहिः कुर्य्याद्वानुपाकृतानां। उत्सर्गोपाकर्म्मणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्य्यात्। नाधीयीताहोरात्रं चतुर्दश्यष्टमीषु च। नर्त्तुसन्ध्युपग्रहके। नैर्न्दयपरार्धे। न वाति चण्डपवने। नाकालवर्षविद्युत्स्तनितेषु। न भूकम्पोल्कापातदिग्दाहेषु। नान्तःशवे

ग्रामे। न शस्त्रसंपाते। न श्वसृगालगर्द्दभनिर्ह्रादे। न वादित्रशब्दे। न शूद्रपतितयोः समीपे। न देवतायतन-श्मशानचतुष्पथरथ्यासु। नोदकान्तः। न पीठोपहित-पादः। न हस्त्यश्वोष्ट्रनौगोयानेषु। न वान्तः। न विरिक्तः। नाजीर्णी। न पञ्चनखान्तरागमने। न राजयोर्वि-ग्रहे ब्राह्मणव्यसने। नोपाकर्म्मणि। नोत्सर्गे न साम-ध्वनावृग्यजुषी। नापरराबमधीत्य शयीत। अभियुक्तोऽप्य-नध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत्। यस्मादनध्ययनाधीतं नेह नामुत्र फलदम्। तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च। तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सच्छि-ष्यक्षेत्रेषु वप्तव्या। शिष्येण ब्रह्मारम्भावसानयोर्गुरोः पा-दोपसंग्रहणं कार्य्यम्। प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः। तत्र च यदृचोऽधीते तेनाग्न्याज्येन पितृणां तृप्तिर्भवति। यद्यजूंषि तेन मधुना। यत्सामानि तेन पयसा। यदथर्व्वणस्तेन मांसेन। यत्पुराणेतिहासवेदाङ्गधर्म्मशास्त्राण्यधीते तेनान्नेन। यश्च विद्यामासाद्यान्यत्रैव जीवेन्न सा तस्य परलोके फलप्रदा भवेत्। यश्च विद्यया यशः परेषां हन्ति। अननुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानाच्च विद्यामाददीत्। तदादा-नमस्य ब्रह्मस्तेयं नरकाय भवति।

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा।
आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन॥
उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता।
ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम्॥
कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयतो मिथः।

सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनाविह जायते ॥
आचार्य्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः ।
उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामरा ॥
य आवृणोत्यवितथेनं कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
तं वै मन्येत् पितरं मातरञ्च तस्मै न द्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ।
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिंशोऽध्यायः ॥

त्रयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता आचार्य्यश्च । तेषां नित्यमेव शुश्रूषुणा भवितव्यम् । यत्ते ब्रूयुस्तत् कुर्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरननुज्ञातः किञ्चिदपि कुर्य्यात् ।

एतएव त्रयो वेदा एतएव त्रयः सुराः ।
एतएव त्रयो लोका एतएव त्रयोऽग्नयः ॥
पिता गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्माता गुरुराहवनीयः ।
सर्वे तस्यादृता धर्म्मा यस्यैते त्रय आदृताः ॥
अनादृतास्तु यस्यैते सर्व्वास्तस्याफलाः क्रियाः ।
इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम् ॥
गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ।
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

राजर्त्विक्श्रोत्रियाधर्म्मप्रतिषेध्रुपाध्यायपितृव्यमातामहमातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसम्बन्धिनश्चाचार्य्यवत् । पत्न्य एतेषां सवर्णाः । मातृष्वसा पितृष्वसा ज्येष्ठा स्वसा च । श्वश्रूगुरुविप्रमातुलर्त्विजां कनीयसां प्रत्युत्थानमेवाभिवादनम् । हीनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न पादोपसंग्रहणम् । गुरुपत्नीनां गात्रोत्सादनाञ्जनकेशसंय-

मनपादप्रक्षालनं न कुर्य्यात्। असंस्तुतापि परपत्नी भगिनीति वाच्या पुत्रीति मातेति वा। न च गुरूणां त्वमिति ब्रूयात्। तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं प्रसाद्याश्नीयात्। न च गुरुणा सह विरुद्धां कथां कुर्य्यात्। नैव चास्य परीवादम्। न चानभिप्रेतम्।

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः।
पूर्णे विंशतिवर्षे च गुणदोषौ विजानता॥
कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि।
अभिवादनकं कुर्य्यादसावहमिति ब्रुवन्॥
विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम्।
गुरुदारेषु कुर्व्वीत सतां धर्म्ममनुस्मरन्॥
वित्तं बन्धुर्वयः कर्म्म विद्या भवति पञ्चमी।
एतानि मानस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम्॥
ब्राह्मणं दशवर्षन्तु शतवर्षन्तु भूमिपम्।
पिता पुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता॥
विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणान्तु वीर्य्यतः।
वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वात्रिंशोऽध्यायः

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरं भवति। परिग्रहप्रसक्त्यादिशेषेण ह्यात्मनः। तेनायमाक्रान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्त्तते। जातिभ्रंशकरेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च। मलावहेषु प्रकीर्णकेषु च।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः।

कामक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत्॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि।

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम्।

नह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चन।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमनमिति महापातकानि। तत्संयोगश्च।

सम्वत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन्।

एकयानभोजनासनशयनैः। यौनस्रौवमौखसम्बन्धात् सद्य एव।

अश्वमेधेन शुद्धेयुर्महापातकिनस्त्विमे।

पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन वा।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्वत्न्याश्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानीति। कौटसाक्ष्यं सुहृद्वध एतौ सुरापानसमौ। ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्तेयसमम्। पितृव्यमातामहमातुलश्वशुरनृपपत्न्यभिगमनं गुरुदारगमनसमम्। पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनञ्च। श्रोत्रियर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनञ्च। स्वसुः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः कुमार्य्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च।

अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा।

अश्वमेधेन शुद्ध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः।

अनृतवचनमुत्कर्षे। राजगामि च पैशुन्यम्। गुरोश्चालीकनिर्बन्धः। वेदनिन्दा। अधीतस्य च त्यागः। अग्निमातृपितृसुतदाराणाञ्च। अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम्। परस्वापहरणम्। परदाराभिगमनम्। अयाज्ययाजनम्। विकर्म्मणा जीवनञ्च। असत्प्रतिग्रहश्च। क्षत्त्रविट्शूद्रगोवधः। अविक्रेयविक्रयः। परिवित्तितानुजेन ज्येष्ठस्य परिवेदनम्। तस्य च कन्यादानम्। याजनञ्च। व्रात्यता। भृतकाध्यापनम्। भृताच्चाध्ययनादानम्। सर्व्वाकरेष्वधिकारः। महायन्त्रप्रवर्त्तनम्। द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा। स्त्रीजीवनम्। अभिचारमूलकर्म्मसु प्रवृत्तिः। आत्मार्थं क्रियारम्भः। अनाहिताग्निता। देवर्षिपितृऋणानामनपक्रिया। असच्छास्त्राभिगमनम्। नास्तिकता। कुशीलवता। मद्यपस्त्रीनिषेवणम्। इत्युपपातकानि।

उपपातकिनस्त्वेते कुर्य्युश्चान्द्रायणं नराः।

पराकञ्च तथा कुर्य्युर्यजेयुर्गोसवेन वा।

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः।

ब्राह्मणस्य रुजः करणम्। अघ्रेयमद्ययोर्घ्रातिः जैह्म्यम्। पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि च। इति जातिभ्रंशकराणि।

जातिभ्रंशकरं कर्म्म कृत्वान्यतममिच्छया।

कुर्य्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टात्रिंशोऽध्यायः।

ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम्।

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्नीत यावकम्।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत्॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम्।

अपात्रीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति।
शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्तपनेन वा॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

पक्षिणां जलचराणां जलजानाञ्च घातनम्। कृमिकीटानाञ्च। मद्यानुगतभोजनम्। इति मलावहानि।

मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम्।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम्॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम्।

प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम्।
प्रायश्चित्तं बुधः कुर्य्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

अथ नरका। तामिस्रम्। अन्धतामिस्रम्। रौरवम्। महारौरवम्। कालसूत्रम्। महानरकम्। संजीवनम्। अवीचि। तापनम्। सम्प्रतापनम्। संघातकम्। काकोलम्। कुड्मलम्। कुट्टानम्। पूतिमृत्तिकम्। लोहशङ्कु। ऋचीसम्। विषमपन्थानम्। कण्टकशाल्मलि। दीपनदी। असिपत्रवनम्। लोहचारकमिति। एतेष्वकृतप्रायश्चित्ता अतिपातकिनः पर्य्यायेण कल्पं पच्यन्ते। महापातकिनो मन्वन्

रम्। अगुरातकिनशातुर्युगम्। कृतसङ्करीकरणाय सम्वत्-
सरसहस्रम्। कृतजातिभ्रंशकरणाय। कृतापात्रीकरणाय।
कृतमलिनीकरणाय। प्रकीर्णकपातकिनश्च बहून् वर्षयुगान्।

कृतपातकिनः सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम्।
याम्यं पन्थानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम्॥
यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणा यतस्ततः।
सुरासक्ते पाशुकारैश्च नीयमानाश्च ते यथा॥
श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कबकादिभिः।
अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा॥
अग्निना दह्यमानाश्च नुद्यमानाश्च कण्टकैः।
क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च तृष्णया॥
क्षुधया व्यथमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्तथा।
पूयशोणितगन्धेन मूर्च्छमानाः पदे पदे॥
पराश्रपानं लिप्सन्तस्ताड्यमानाश्च किङ्करैः।
काककङ्कबकादीनां भीमानां सदृशाननैः॥
क्वचित् क्वाथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते मुषलैः क्वचित्।
आयसीषु च पिष्यन्ते शिलासु च तथा क्वचित्॥
क्वचिद्वान्तमथाश्नन्ति क्वचित् पूयमसृक् क्वचित्।
क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसं पूयगन्धि सुदारुणम्॥
अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित्।
कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैश्च दारुणैः॥
क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्वा मेध्यमध्यगाः।
परस्परमथाश्नन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः॥
क्वचिद्भूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा क्वचित्।

क्वचित् चिप्यन्ति वाणोघैरुत्कृत्यन्ते तथा क्वचित्॥
कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गाभोगवेष्टिताः।
पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः क्वष्यमाणाश्च जानुभिः॥
भग्नपृष्ठशिरोग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः।
कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्यातनाक्षमैः॥
एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः।
तिर्य्यग्योनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्य्यग्योनयो भवन्ति। अतिपातकिनां पर्य्यायेण सर्व्वाः स्थावरयोनयः। महापातकिनाञ्च कृमियोनयः। उपपातकिना जलजयोनयः। कृतजातिभ्रंशकराणां जलचरयोनयः। कृतसङ्करीकरणकर्म्मणां मृगयोनयः। कृतापात्रीकरणकर्म्मणां पशुयोनयः। कृतमलिनीकरणकर्म्मणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः। प्रकीर्णेषु प्रकीर्णा हिंस्राः क्रव्यादा भवन्ति। अभोज्यानाभक्ष्याशी कृमिः। स्तेनः श्येनः। प्रकृष्टवस्त्रापहारी विलेशयः। आखुर्धान्यहारी। हंसः कांस्यापहारी। जलं हृत्वाभिप्लवः। मधु दंशः। पयः काकः। रसं श्वा। घृतं नकुलः। मांसं गृध्रः। वसां मद्गुः। तैलं तैलपायिकः। लवणं चीरिवाक्। दधि बलाका। कौशेयं हृत्वा भवति तित्तिरिः। क्षौमं दर्द्दुरः। कार्पासतान्तवं क्रौञ्चः। गोधा गाम्। वाग्गुदो गुडम्। छुच्छुन्दरिर्गन्धान्। पत्रशाकं वर्हीं। कृतान्नं श्वावित्। अकृतान्नं शल्लकः। अग्निं वकः। गृहकार्य्यपस्करम्। रक्त-

वासांसि जविन्नविकः। गजं कूर्म्मः। अश्वं व्याघ्रः। फलं पुष्पं वा मर्कट.। ऋचः स्त्रियम्। यानमुष्ट्रः। पशूनजः। मेतः पारजायो॥

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः।
अवश्यं याति तिर्य्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः॥
स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः।
एतेषामेव जन्तूनां भार्य्यात्वमुपयान्ति ताः॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥

अथ नरकानुभूतदुःखानां तिर्य्यक्त्वमुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्षणानि भवन्ति। कुष्ठ्यतिपातकी। ब्रह्महा यक्ष्मी। सुरापः श्यावदन्तकः। सुवर्णहारः कुनखः। गुरुतल्पगो दुश्चर्म्मा। पूतिनास. पिशुन। पूतिवक्त्रः सूचकः। धान्यचौरोऽङ्गहीनः मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः। अन्नापहारकस्त्वामयावी। वागपहारको मूकः। वस्त्रापहारकः श्वित्री। अश्वापहारकः पङ्गुः। देवब्राह्मणाक्रोशको मूकः। लोलजिह्वो गरदः। उन्मत्तोऽग्निदः। गुरुप्रतिकूलोऽपस्मारी। गोघ्नस्त्वन्धः। दीपापहारकश्च। काणश्च दीपनिर्व्वापकः। त्रपुचामरसीसकविक्रयी रजकः। एकशफविक्रयी मृगव्याधः। कुण्डाशी भगास्यः। भाण्टिकः स्तेन। वार्द्धुषिको भ्रामरी। मिष्टाश्येकाकी वातगुल्मी। समयभेत्ता खल्वाटः। श्रोपद्यवकीर्णी। परहिंस्रो दरिद्रः परपीडाकरो दीर्घरोगी।

एवं कर्म्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः।
रोगान्वितास्तथान्धाश्च कुब्जखञ्जैककलोचनाः॥

वामना वधिरा मूका दुर्बलाय तथापरे।
तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति। त्र्यहं नाश्नीयात् प्रत्यहञ्च त्रिषवण स्नानमाचरेत्त्रि प्रतिस्नानमप्सु म ज्जनं मग्नस्त्रिर घमर्षण जपेत दिवास्थितस्तिष्ठेत् रात्रावासीत यार्म्मणोऽन्ते पयस्विनी दद्यादित्यघमर्षणम। त्र्यह सायं त्र्यह प्रात स्त्र्यहमयाचितमश्नीयादेष प्राजापत्य। त्र्यहमुष्णा पिबेद-पस्त्र्यहमुष्णं घृत त्र्यहमुष्ण पयस्त्र्यहञ्च नाश्नीयादेष तप्त कृच्छ्र। एष एव शीते शीतकृच्छ्र। कृच्छ्रातिकृच्छ्र पयसा दिवसैकविंशतिक्षपणम्। उदकसक्तूना माराभ्यवहारेणो दककृच्छ्र। बिसाभ्यवहारेण मूलकृच्छ्र। बिल्वाभ्यवहारेण श्रीफलकृच्छ्र पद्माक्षैर्वा। निराहारस्य द्वादशाहेनैव पराक। गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पि कुशोदकान्येकदिव समश्नीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत्सान्तपनम्। गोमूत्रादिभि प्रत्यहाभ्यस्तैर्म्महासान्तपनम्। त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिसान्तप-नम्। पिण्याकाचमतक्रोदकसक्तूनामुपवासान्तरितोऽभ्य-वहारस्तुलापुरुष। कुशपलाशोडुम्बरपद्मशङ्खपुष्पीवटब्रह्म-सुवर्च्चलानां पत्रै क्वथितस्याम्भस प्रत्येक पानेन पर्णं कृच्छ्र ॥

कृच्छ्राण्येतानि सर्व्वाणि कुर्व्वीत कृतपावन।
नित्यं त्रिषवणस्नायी अध शायी जितेन्द्रिय ॥
स्त्रीशूद्रपतितानाञ्च वर्ज्जयेच्चाभिभाषणम्।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ चान्द्रायणम्।

ग्रासानविकारानश्नीयात्तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ क्रमेण वर्द्धयेद्धानौ ह्रासयेदमावास्यां नाश्नीयादेष चान्द्रायणो यवमध्यः। पिपीलिकामध्यो वा। यस्याममावास्या मध्ये भवति स पिपीलिकामध्यः। यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः। अष्टौ ग्रासान् प्रतिदिवसं मासमश्नीयात् स यतिचान्द्रायणः। सायं प्रातश्चतुरश्चतुरः स शिशुचान्द्रायणः यथा कथञ्चित् षष्ट्योनां त्रिशतीं मासेनाश्नीयात् स सामान्यचान्द्रायणः ॥

व्रतमेतत् पुरा भूमिः कृत्वा समर्पयी वरम्।
प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कर्म्मभिरात्मकृतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्मार्थे प्रसृतियावकं श्रपयेत्। न ततोऽग्नौ जुहुयात्। न चात्र बलिकर्म। अशृतं श्रप्यमाणं शृतञ्चाभिमन्त्रयेत्। श्रप्यमाणे रक्षां कुर्य्यात्। ब्रह्मा देवानां पदवी कवीनां ऋषिर्विप्राणां श्येनो गृध्राणां महिषो मृगाणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमभ्येति रेभन्निति दर्भान् बध्नाति। शृतञ्च तमश्नीयात् पात्रे निषिच्य। ये देवा मनोजाता मनोजुषः सुदक्षा दक्षपितरः। ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्योनमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मनि जुहुयात्। अथाचान्तो नाभिमालभेत। स्नाताः पीता मद-

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यान्तथैव च ।
योगभूतं परिचरन् केशवं महदाप्नुयात् ॥
इन्द्रेण सहितौ यस्यां दिवि चन्द्रबृहस्पती ।
पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता सम्वत्सरे तु सा ॥
तस्यां दानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्त्तितम् ।
तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् त्रिषवणं स्नायात् स्वकर्म चाचक्षाणो ग्रामे ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् तृणशायी च स्यात् । एतन्महाव्रतं ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसम्वत्सरं कुर्य्यात् । यागस्थं क्षत्रियं वा । गुर्व्विणीं रजस्वलां वा । अत्रिगोत्रां वा नारीम् । मित्रं वा । नृपतिवधे महाव्रतमेव द्विगुणं कुर्य्यात् । पादोनं क्षत्रियवधे । अर्द्धं वैश्यवधे । तदर्द्धं शूद्रवधे । सर्व्वेषु शवशिरोध्वजी स्यात् । सर्व्वेषु जीवेषु क्षमो स्यात् । मासमेकं कृतपावनो गवानुगमनं कुर्य्यात् आसीनास्वासीत स्थितासु स्थितः स्यात् अवसन्नाश्चोद्धरेत् भयेभ्यश्च रक्षेत् तासां शीतादित्राणमकृत्वा नात्मनः कुर्य्यात् गोमूत्रेण स्नायात् गोरसेन वर्त्तेत । एतद्गोव्रतं गोवधे कुर्य्यात् । गजं हत्वा पञ्च नीलान् वृषभान् दद्यात् । तुरगं वासः । एकहायनमनड्वाहं खरवधे । मेषाजवधे च । सुवर्णकृष्णलमुष्ट्रवधे । श्वानं हत्वा त्रिरात्रमुपवसेत् । हत्वा मूषकमार्ज्जारनकुलमण्डूकडुण्डुभाजगराणामन्यतममुपोषितः कृशरान्नं भोजयित्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात् । गोधोलूककाकमत्स्यवधे

त्रिरात्रमुपवसेत्। हंसबककवलाकमद्गुवानरश्येनभासचक्रवाकानामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात्। सर्पं हत्वाभ्रीं-कार्ष्णायसीम्। षण्ढं हत्वा पलालभारकम्। वराहं हत्वा घृतकुम्भम्। तित्तिरिं तिलद्रोणम्। शुकं द्विहायनं वत्सम्। क्रौञ्चं त्रिहायणम्। क्रव्यादमृगवधे पयस्विनीं गां दद्यात्। अक्रव्यादमृगवधे वत्सतरीम्। अनुक्तमृगवधे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। पक्षिवधे नक्ताशी स्यात् कृष्णमाषकं वा दद्यात्। हत्वा जलचरमुपवसेत्।

अस्थिमताञ्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापणे।
पूर्णे चानस्यनस्थ्नान्तु शूद्रहत्याव्रतञ्चरेत्॥
किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे।
अनस्थ्नां चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति॥
फलदानान्तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम्।
गुल्मवल्लीलतानाञ्च पुष्पितानाञ्च वीरुधाम्॥
अन्नजानाञ्च सत्वानां रसजानाञ्च सर्वशः।
फलपुष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राशो विशोधनम्॥
कृष्टजानामोषधीनां जातानाञ्च स्वयं वने।
वृथालम्भे तु गच्छेद्गां दिनमेकं पयोव्रतम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

सुराप सर्वकर्मबहिष्कृतः कणान् वर्षमश्नीयात्। मद्यानां मद्यानि। चान्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्य्यात्। लशुनपलाण्डुगृञ्जनैतद्गन्धिविड्वराहग्राम्यकुक्कुटवानरगोमांसभक्षणे च। सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कु-

र्य्यात्। वपनमेखलादण्डभैक्ष्यचर्य्याव्रतानि पुनःसंस्कारकर्मणि वर्जनीयानि। शशशल्लकगोधाखड्गकूर्मवर्ज्जं पञ्चनखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत्। गणगणिकास्तेनगायनान्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत। तक्षकान्नं चर्मकर्त्तुश्च। वार्द्धुषिकक़दर्य्यदीक्षितबद्धनिगडाभिशस्तषण्ढानाञ्च। पुंश्चलीदाम्भिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजिनाञ्च। अवीरास्त्रीसुवर्णकारसपत्नपतितानाञ्च। पिशुनानृतवादित्यक्तधर्मारसविक्रयिणाञ्च। शैलूषतन्तुवायकृतघ्नरजकानाञ्च। कर्मकारनिषादरङ्गावतारिवेणशस्त्रविक्रयिणाञ्च। श्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलनिर्णेजकानाञ्च। रजस्वलासहोपपतिवेश्मनाञ्च। भ्रूणघ्नावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतत्रिणावलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातञ्च। कामतो यदा संस्पृष्टमवसुतम्। मत्तक्रुद्धातुराणाञ्च। नार्च्चितं वृथामांसं च। पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमत्स्यमांसाशने त्रिरात्रमुपवसेत्। सर्वजलजमांसाशनेषु च। आपः सुराभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतम्पयः पिबेत्। मद्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम्। सोमपः सुरापस्याग्रायाम्यगन्धमुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वा घृतप्राशनो भवेत्। खरोष्ट्रकाकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्य्यात्। प्राश्याज्ञातं सूनास्थं शुष्कमांसञ्च। क्रव्यादमृगपक्षिमांसाशने तप्तकृच्छ्रम्। कलविङ्कप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यूहशुकसारिकाबकबलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत्। एकशफोभयदन्ताशने च। तित्तिरिकापिञ्जललावकवर्त्तिकामयूरवर्ज्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम्। कीटाशने दिनमेकं

ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत्। शुनां मांसाशने च। छत्राककरकाशने सान्तपनम्। यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्तं खाण्डवञ्च वर्जयित्वा पर्य्युषितं तत्प्राश्योपवसेत्। अयनामेध्यप्रभवांल्लोहितांश्च वृक्षनिर्यासान्। शालूकवृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीदेवान्नानि हवींषि च। गोऽजामहिषीवर्ज्जं सर्वपयांसि च। अनिर्दशाहानि तान्यपि। स्यन्दिनीसन्धिनीविवत्साक्षीरञ्च। अमेध्यभुजश्च। दधिवर्ज्जं केवलानि च शुक्तानि। ब्रह्मचर्य्याश्रमी श्राद्धभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् दिनमेकं चोदके वसेत्। मधुमांसाशने प्राजापत्यम्। बिडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत्। श्वोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिबेत्। पञ्चनखविण्मूत्राशने सप्तरात्रम्। आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत। ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम्। राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम्। ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम्। राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पञ्चरात्रम्। वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम्। वैश्यः शूद्रोच्छिष्टाशी च। चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत्। सिद्धं भुक्त्वा पराकः।

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन।
मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः॥
यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वेह मारणम्।
वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम्॥
यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा।
यज्ञोऽपि भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः॥

न तादृशं भवत्येनो मृगं हन्तुर्धनार्थिनः ।
यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः ॥
ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥
मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेति कथञ्चन ॥
यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानञ्च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥
गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥
या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे ।
अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ ॥
योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते ॥
यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति ।
स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥
यद्ध्यायति यत्कुरुते रतिं बध्नाति यत्र च ।
तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन ॥
नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥
समुत्पत्तिञ्च मांसस्य वधबन्धौ च देहिनाम् ।
प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥
न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ।

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी।
संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः॥
स्वमांसं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति।
अनभ्यर्च्य पितॄन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत्॥
वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः।
मांसानि च न खादेद्यस्तस्य पुण्यफलं समम्॥
फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः।
न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात्॥
मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम्।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

सुवर्णस्तेयकृद्राज्ञे कर्म्माचक्षाणो मुषलमर्पयेत्। वधात्त्यागाद्वा पूतो भवति। महाव्रतं द्वादशाब्दानि वा कुर्य्यात्। निक्षेपापहारी च। धान्यधनापहारी च त्र्यब्दम्। मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम्।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्मषस्यापनुत्तये ॥
यद्यत्परेभ्य आददात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः।
तेन तेन विहीनः स्यादयत्र यत्राभिजायते ॥
जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसा विवर्जयेत् ॥
प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा।
महादुःखमवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाब्दं चीरवासा वने प्राजापत्यं कुर्य्यात्। परदारगमने च। गोव्रतं गोगमने च। पुंस्ययोनावाकाशेऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः स्नानमाचरेत्। चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात्। अज्ञानताश्चान्द्रायणद्वयं कुर्य्यात्। पशुवेश्यागमने प्राजापत्यम्। सकृद्दुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं कुर्य्यात् ॥

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः।
तद्भैक्ष्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्। ऊर्ध्वतैपचनखात् कूपादत्यन्तोपहताम्बोदकं पीत्वा ब्राह्मणस्त्रिरात्रमुपवसेत्। द्व्यहं राजन्यः। एकाहं वैश्यः। शूद्रो नक्तम्। सर्वे चान्ते व्रतस्य पञ्चगव्यं पिबेयुः ॥

पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत्।
उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम्।

पर्व्वानारोग्यवर्ज्जं ऋतावगच्छन् पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत्। कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत्। अनूदकमूत्रपुरीषकरणे सचेलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च। सूर्य्याभ्युदितनिर्म्मुक्तः सचेलस्नातः सावित्रष्टशतमावर्त्तयेत्। श्वशृगालविड्वराहखरवानरवायसपुंश्चलीभिर्दष्टः स्रवन्तीमासाद्य षोड़श प्राणायामान् कुर्य्यात्। वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवणस्नाय्यधःशायी सम्वत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तेत। समुत्कर्षानृते गुरोश्चालीकनिर्बन्धे तदाक्षेपणे च मासं पयसा वर्त्तेत। नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैते सम्वत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन्। परिवित्तिः परिवेत्ता या च परिवेत्ता या च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्य्यात्। प्राणिभूपुस्यलोमविक्रयी तप्तकृच्छ्रं कुर्य्यात्। आर्द्रौषधिगन्धपुष्पफलमूलचर्म्मवेत्रवैदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्याकतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम्। श्लेष्मजतुमधूच्छिष्टशङ्खशुक्तिसीसकत्रपुलोहौदुम्बरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात्। रक्तवस्त्ररत्नगन्धगुड़मधुरसोर्णाविक्रयी त्रिरात्रमुपवसेत्। मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं कुर्य्यात्। तच्च भूयश्चोपनयेत्। उष्ट्रेण खरेण वा गत्वा नग्नः स्नात्वा सुप्त्वा भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्य्यात्॥

जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः।
मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात्॥
अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म्म च।

अभिचारमहीनञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥
येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि।
तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् ॥
प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः।
ब्राह्मणाश्च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥
यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्म्मणा ब्राह्मणा धनम्।
तस्योत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति जप्येन तपसा तथा ॥
वेदोदितानां नित्यानां कर्म्मणां समतिक्रमे।
स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥
अवगूर्य्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्।
एनस्विभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं कश्चित् समाचरेत् ॥
कृतनिर्णेजनांश्चैतान्न जुगुप्सेत धर्म्मवित्।
बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्म्मतः।
शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥
अनुक्तनिष्कृतीनाञ्च पापानामपनुत्तये।
शक्तिञ्चावेक्ष्य पापञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति। स्रवन्तीमासाद्य स्नातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी मासेन पूतोऽब्रह्महा भवति। कर्म्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां

दद्यात्। व्रतेनाघमर्षणेन च सुराप: पूतो भवति। गायत्री-दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयकृत् त्रिरात्रोपोषित: पुरुष-सूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पग: ॥

यथाश्वमेध: क्रतुराट् सर्वपापापनोदन:।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥
प्राणायामं द्विज: कुर्य्यात् सर्वपापापनुत्तये।
दह्यन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह।
त्रि: पठेदायतप्राण: प्राणायाम: स उच्यते ॥
अकारञ्चाप्युकारञ्च मकारञ्च प्रजापति:।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुव:स्वरितीति च ॥
त्रिभ्य एव च वेदेभ्य: पादं पादमदूदुहत्।
तदित्यृचोऽस्या: सावित्र्या: परमेष्ठी प्रजापति: ॥
एतदक्षरमेताञ्च जपन् व्याहृतिपूर्व्विकाम्।
सन्ध्ययोर्वेदविद्विप्रो वेदपुण्येन युज्यते ॥
सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य वहिरेतत्त्रिकं द्विज:।
महतोऽप्येनसो मासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
एतयाऽपरिसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया।
विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणं याति साधुषु ॥
ओङ्कारपूर्व्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्यया:।
त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रित:।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूत: खमूर्त्तिमान् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायाम: परन्तप:।

सावित्रयास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥
क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोतियजतिक्रियाः ।
अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥
विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृत ॥
ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥
जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
कुर्य्यादन्यन्नवा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मणउच्यते ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च द्विजातयः पापेभ्यः पूयन्ते । अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यः तरत्समन्दीयं कूष्माण्ड्यः पावमान्यः दुर्गासावित्री अतीषङ्गाः पदस्तोभाः सामानि व्याहृतयः भारुण्डानि चन्द्रसामपुरुषव्रते भासं बार्हस्पत्यं गोसूक्तं अश्वसूक्तं सामनीचन्द्रसूक्ते च शतरुद्रियं अथर्वशिरः त्रिसुपर्णं महाव्रतं नारायणीयं पुरुषसूक्तञ्च ।
त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च अग्निव्रतं वामदेव्यं बृहच्च ।
एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ व्रात्याः । व्रात्याः पतितास्त्रिपुरुषं मातृतः पितृतश्चाब्रह्मणाः सर्वएवाभोज्याप्रतिग्राह्याः । अप्रतिग्राहिभ्यश्च

प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत। प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्मं तेजः प्रणश्यति। द्रव्याणां वाऽविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रहं कुर्य्यात् स दात्रा सह निमज्जति। प्रतिग्रहसमर्थश्च यः प्रतिग्रहं वर्ज्जयेत् स दातृलोकमाप्नोति। एधोदकमूलफलाभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदधिशाकाद्याभ्युद्यतान्न निर्णुदेत॥

आहूयाभ्युद्यता भिक्षा पुरस्तादनुचोदिताम।
ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्म्मणः॥
नाश्नन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च।
नच हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते॥
गुरून् भृत्यानुज्जिहीर्षुरर्चिष्यन पितृदेवताः।
सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु तृप्येत स्वयं ततः॥
एतेष्वपि च कार्य्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे।
नादद्यात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः॥
गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन्।
आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात साधुतः सदा॥
अर्द्धिकः कुलमित्रञ्च दासगोपालनापिताः।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविधोऽर्थो भवति। शुक्लः शबलोऽसितश्चार्थः। शुक्लेनार्थेन यदैहिकं करोति तद्देवत्वमासादयति। शबलेन तन्मानुष्यम्। असितेन तत्तिर्य्यक्त्वम्। स्ववृत्त्युपार्जितं सर्व्वं सर्व्वेषां शुक्लम्। अनन्तरवृत्त्युपात्तं

शबलम्। अन्तरितवस्तुपात्तञ्च कृष्णम्।

क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तञ्च सह भार्य्यया।
अविशेषेण सर्व्वेषां धनं शुक्लं प्रकीर्त्तितम्॥
उत्कोचशुल्कसम्प्राप्तमविक्रेयस्य विक्रये।
कृतोपकारादाप्तञ्च शबलं समुदाहृतम्॥
पार्श्विकद्यूतचौर्य्यार्त्तप्रतिरूपकसाहसैः।
व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम्॥
यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः।
तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥

गृहाश्रमी वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञान् कुर्य्यात्। सायं प्रातश्चाग्निहोत्रम्। देवताभ्यो जुहुयात्। चन्द्रार्कसन्निकर्षविप्रकर्षयोर्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत। प्रत्ययनं पशुना। शरद्ग्रीष्मयोश्चाग्रहायणेन। व्रीहियवयोर्वा पाके। त्रैवार्षिकाभ्यधिकान्नः प्रत्यब्दं सोमेन। वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्य्या। शूद्रान्नं यागे परिहरेत्। यज्ञार्थं भिक्षितमशक्यमर्थं सम्यगेव वितरेत्। सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात्। भिक्षां च भिक्षवे दद्यात्। अर्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति। भिक्ष्वभावे ग्रासमात्रं गवां दद्यात्। वह्नौ वा प्रक्षिपेत्। भुक्तेऽप्यन्ने विद्यमाने न भिक्षुकं प्रत्याचक्षीत। कण्डनी पेषणी चुल्ली उदकुम्भ उपस्कर इति पञ्चसूना गृहस्थस्य। तन्निष्कृत्यर्थञ्च ब्रह्मदेवभूतपितृमनुष्ययज्ञान् कुर्य्यात्। स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः। होमो दैवः। बलिर्भौतः। पितृतर्पणं पित्र्यः। मनुष्ययज्ञाति

थिपूजनम्।

देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनस्तथा।
न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति॥
ब्रह्मचारी यतिर्भिक्षुर्जीवन्त्येते गृहाश्रमात्।
तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत्॥
गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः।
ददाति च गृहस्थस्तु तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी॥
ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा।
आशासते कुटुम्बिभ्यस्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी॥
त्रिवर्गसेवां सततान्नदानं सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च।
स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणञ्च कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात्। दक्षिणाभिमुखो रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च। नाप्रच्छादितायां भूमौ। न फालकृष्टायाम्। न च्छायायाम्। नचोषरे। न शाड्वले। न ससत्वे। न गर्त्ते। न वल्मीके। न पथि। न रथ्यायाम्। न पराशुचौ। नोद्याने। नोद्यानोदकसमीपयोः। नाङ्गारे। न भस्मनि। न गोमये। न गोव्रजे। नाकाशे। नोदके। न प्रत्यनिलानलेन्दर्कस्त्रीगुरुब्राह्मणानाञ्च। नेवाप्रगुण्ठितशिरा। लोष्टेष्टकाभिः परिमृज्य गुदं गृहीतशिश्नश्चोत्थायाद्भिरुद्धृताभिर्गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्य्यात्॥

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश।

उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः ॥
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्।
त्रिगुणञ्च वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात्। नैव श्लेष्मातकारिष्टविभीतकधववधन्वनजम्। नच बन्धूकनिर्गुण्डीशिग्रुतिल्वतिन्दुकजम्। नच कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगुग्गुलुजम्। न पारिभद्रकाम्लिकामोचकशाल्मलीशणजम्। न मधुरम्। नाम्लम्। नोर्द्ध्वशुष्कम्। न शुषिरम्। न पूतिगन्धि। न पिच्छिलम्। न दक्षिणापराभिमुखः। अथाचीदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा। वटासनार्कखदिरकरञ्जबदरसर्ज्जनिम्बारिमेदापामार्गमालतीककुभबिल्वानामन्यतमम्। कषायं तिक्तं कटुकञ्च ॥

कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्चं द्वादशाङ्गुलम्।
प्रातर्भुक्त्वा च यतवाक् भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥
प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे प्रयत्नतः।
अमावास्यां नचाश्नीयाद्दन्तकाष्ठं कदाचन ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम तीर्थम्। अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम्। अङ्गुल्यग्रे दैवम्। तर्ज्जनीमूले पित्र्यम्। अनम्बुष्णाभिरफेनिलाभिर्न्न शूद्रैककरावर्जिताभिरक्षाराभिरद्भिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखोद-

र्षं जपेत्। तद्विष्णोः परमं पदमिति वा। द्रुपदां सावित्रीं वा। युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा। पुरुषसूक्तं वा। स्नातया-र्द्रवासा देवपितृतर्पणमम्भस्थ एव कुर्य्यात्। परिवर्त्तितवासास्तीर्थमुत्तीर्य्य। अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानवस्त्रादि न पीडयेत्। स्नात्वाचम्य विधिवदुपस्पृशेत्। पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात्। उदकाञ्जलिं पयात्। आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्य्यात्। तदनन्तरं पित्र्येण पितृणाम्। तदादौ स्ववंश्यानां तर्पणं कुर्य्यात्। ततः सम्बन्धिबान्धवानाम्। ततः सुहृदाम्। एवं नित्यस्नायी स्यात्। स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत्। विशेषतः सावित्रीं स्वनश्चं जपेत् पुरुषसूक्तञ्च। नैताभ्यामधिकमस्ति॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि।
पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिगोचरे॥
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम्।
स्नातस्य जलमात्रेण नश्यते इतिधारणा॥
याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति।
नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःषष्टितमोऽध्यायः॥

अथातः शुचिः प्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवतायां स्नातो वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्च्चयेत्। अश्विनोः प्राणस्तेऽसि इति वोपकीयमन्त्रेणाद्य जीवस्य भगवतो जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्य्यात्।

आपोहिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत् । हिरण्यवर्णाइति चतसृभिः पाद्यम् । शन्न आपो धन्वन्या इत्याचमनीयम् । इदमापः प्रवहत इति स्नानीयम् । रथे स्वर्क्षेषु वृषभराजा इत्यनुलेपना लङ्कारौ । युवा सुवासा इतिवासः । पुष्पवतीरिति पुष्पम् । धूरसि धूपमितिधूपम् । तेजोऽसि शुक्रमितिदीपम् । दधिक्राव्ण इतिमधुपर्कः । हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम् ।

चामरं व्यजनं मात्रां छत्रं यानासने तथा ।
सावित्रेणैव तत् सर्व्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥
एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः ।
तेनैव जुहुयादाज्यं य इच्छेत्शाश्वतं पदम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपितृकर्म्म कुर्य्यात् । चन्दनमृगमदागुरुकर्पूरकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न दद्यात् । न वासो नीलीरक्तम् । न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूपमलङ्करणम् । नागन्धि । नोग्रगन्धि । न कण्टकिजम् । कण्टकिजमपि शुक्लं सुगन्धिकं दद्यात् । रक्तमपि कुङ्कुमं जलजञ्च दद्यात् । न धूपार्थे जीवजातम् । न घृततैलं विना किञ्चन दीपार्थे । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थे । न भक्ष्ये अप्यजामहिषीक्षीरे । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि च ।

प्रयतश्च शुचिर्भूत्वा सर्व्वमेव निवेदयेत् ।
सम्मनाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

ङ्मुखोवा तन्मनाः सुमनाश्चाचामेत्। ब्राह्मेण तीर्थेन त्रिराचामेत्। द्विःप्रमृज्यात्। खान्यद्भिर्मूर्धानं हृदयं स्पृशेत्।

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः।
शुद्धेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः॥

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत्। नैकोऽध्वानं प्रपद्येत। नाधार्म्मिकैः सार्द्धम्। न वृषलैः। न द्विषद्भिः। नातिप्रत्यूषसि। नातिसायम्। न सन्ध्ययोः। न मध्याह्ने न सन्निहितपानीयम्। नातितूर्णम्। न रात्रौ। न सततं व्याल व्याधितार्त्तैर्वाहनैः। न हीनाङ्गैः न रोगिभिः। न दीनैः। न गोभिः। नादान्तैः। यवसोदकैर्वाहनानामदत्वात्मनः क्षुत्तृष्णापनोदने न कुर्यात्। न चतुष्पथमधितिष्ठेत्। न रात्रौ वृक्षमूलम्। न शून्यालयं न वृक्षम्। न पशूनां बन्धनागारम्। न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान्। न कार्पासास्थि। चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्यात् देवतांश्च प्रज्ञातांश्च वनस्पतीन्। अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णकुम्भादर्शच्छत्रध्वजपताकाश्रीवृक्षवर्द्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च तालवृन्तचामराश्वगजाजगोदधिक्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च वीणाचन्दनायुधार्द्रगोमयपुष्पशाकगोरोचनादूर्वाप्ररोहांश्च उष्णीषालङ्कारमणिकनकरजतवस्त्रासनयानामिषांश्च भृङ्गारोद्धृतोर्वरारज्जुबद्धपशुकुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयायादिति। अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा निवर्त्तेत। वान्तविरिक्तमुण्डमलिनवसनजटिलवामनांश्च। कषायिप्रव्रजितमल्लिनांश्च। तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनतृणकुश

पलागभस्माङ्गारांश्च। स्वचक्षीवासवनपुंसककार्पासरज्जु-
निगड़मुक्तकेशांश्च। वीणाचन्दनार्द्रशाकोच्चोपालङ्करणकु-
मारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्दयेदिति। देवब्राह्मणगुरुवभ्रुदी-
क्षितानां च्छायां नाक्रामेत्। निष्ठ्यूतवान्तरुधिरविण्मूत्र-
स्नानोदकानि वा। न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत्। प्रवर्षति न
धावन्। न वृथा नदीं तरेत्। न देवताभ्यः पितृभ्यश्चोदकामं
प्रदाय। न बाहुभ्याम्। न भिन्नया नावा। न कूलमधि-
तिष्ठेत। न कूपमवलोकयेत् न लङ्घयेत्॥

वृषभारिन्रपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्।
पन्था देयो नृपस्त्वेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः॥

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत्। आचरेत् पञ्चपिण्डानु-
द्धृत्यापदि। नाजीर्णे। नचातुरः। न नग्नः। न रात्रौ राहु-
दर्शनवर्जम्। न सन्ध्ययोः। प्रातःस्नायरुणकिरणग्रस्तां
प्राचीमवलोक्य स्नायात्। स्नातः शिरो नावधुनेत्। नाङ्गेभ्य-
स्तोयमुद्धरेत्। न तैलवत् स्पृशेत्। नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं
वसनं बिभृयात्। स्नातः सोष्णीषी धौतवाससी बिभृयात्।
न स्त्र्यन्त्यजपतितैः सह सम्भाषणं कुर्वीत। स्नायात्
प्रस्रवणदेवखातसरोवरेषु। उद्धृतादभूमिष्ठमुदकं पुण्यं
स्थावरात् प्रस्रवणं तस्मादपि साधुपरिगृ-
हीतं सर्वतएव गाङ्गम्। मृत्तोयैः कृतमलापकर्षोऽप्सु निम-
ग्नस्योपोदितेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतसृभिरिदमापः प्र-
वहतइति चतुर्थमभिमन्त्रयेत्। ततोऽप्सु निमग्नस्त्रिरघम-

अथाग्निं परिसमूह्य पर्य्युक्ष्य परिस्तीर्य्य परिषिच्य सर्वतः पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्नायानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय । अथाग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्पतये अग्नये स्विष्टकृते च । ततोऽन्नशेषेण बलिमुपहरेत् । भक्ष्योपभक्ष्याभ्यामभितः पूर्व्वेणाग्नेः । अवानामासीति स्वलानामासीति नितत्नीनामासीति चिप्रणिकानामासीति सर्व्वासाम् । नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकालीतिस्रक्षिष्वभिप्रदक्षिणम् । स्थूणायां ध्रुवायां श्रियै । हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यः । धर्म्माधर्म्मयोर्द्वारे मृत्यवे च । उदपाने वरुणाय । विष्णव इत्युलूखले । मरुद्भ्य इति दृषदि । उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च । इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इतिपूर्व्वार्द्धे । यमाय यमपुरुषेभ्य इतिदक्षिणार्द्धे । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इतिपश्चार्द्धे । सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तरार्द्धे । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इतिमध्ये । ऊर्द्ध्वमाकाशाय । दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इतिस्थण्डिले । नक्तञ्चरेभ्य इतिनक्तम् । ततो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्राभ्याञ्च पिण्डनिर्व्वपणं कुर्य्यात् । पिण्डानाञ्चानुलेपनपुष्पधूपनैवेद्यादि दद्यात् । उदककुम्भमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयेत् । श्वकाकश्वपचानां भुवि निर्वपेत् । भिक्षाञ्च दद्यात् । अतिथिपूजने च परं यत्नमधितिष्ठेत् । सायमतिथिं प्राप्तं प्रयत्नेनार्च्चयेत् । अनाशितमतिथिं गृहे न वासयेत् । यथा

वर्णानां ब्राह्मण, प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्त्ता तथा गृहस्थस्या-
तिथि । तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति ॥
एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्या हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्या यत्राग्नयोऽपि वा ॥
यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः ।
भुक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमभिपूजयेत् ॥
वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।
भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन् ॥
इतराण्यपि सख्यादीन् सम्प्रीत्या गृहमागतान् ।
प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥
सुवासिनी कुमारीश्च रोगिणो गुर्व्विणीं तथा ।
अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥
अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।
स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्वेषु चैव हि ।
भुञ्जीयातां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती ॥
देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः ।
पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् ।
यज्ञशिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा।
नचाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनात्॥
सायंप्रातस्त्वतिथये प्रदद्यादासनोदकम।
अन्नञ्चैव यथा शक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम्॥
प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम्।
प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तषष्टितमोऽध्यायः॥

चन्द्रार्कोपरागे नाश्नीयात्। स्नात्वा मुक्तयोरश्नीयात्। अमुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरेऽह्नि। न गोब्राह्मणोपरागेऽश्नीयात्। न राजव्यसने। प्रवसिताग्निहोत्री यदाग्निहोत्रं हुतं मन्येत तदाश्नीयात्। यदा हुतं मन्येत वैश्वदेवमपि। पर्वणि च यदा हुतं मन्येत पर्व। नाश्नीयाद्वाजीर्णे। नार्धरात्रे। न मध्याह्ने। न सन्ध्ययोः। नार्द्रवासाः। नैकवासाः। न नग्नः। न जलस्थः। नोत्कुटुकः। न भिन्नासनगतः। नच शयनगतः। न भिन्नभाजने। नोत्सङ्गे। न भुवि। न पाणौ। लवणञ्च यत्र दद्यात् नचाश्नीयात्। न बालकान्निर्भर्त्सयेत्। नैको मिष्टम्। नोद्धृतस्नेहम्। न दिवा धाना। न रात्रौ तिलसंयुक्तम्। न दधि सक्तून्। न कोविदारवटपिप्पलशाणशाकम्। नादत्त्वा। नाहुत्वा। नानार्द्रपादः। नानार्द्रकरमुखः। नोच्छिष्टश्च घृतमादद्यात् न चन्द्रार्कतारका निरीक्षेत। न मूर्द्धानं स्पृशेत्। न ब्रह्म कीर्त्तयेत्। प्राङ्मुखोऽश्नीयात् दक्षिणा-

मुखो वा । अभिपूज्यान्नम् । सुमनाः स्रग्व्यनुलिप्तः । न निः-शेषकृत् स्यात् । अन्यत्र दधिमधुसर्पिःपयःसक्तुपललमोदकेभ्यः ।

नाश्नीयाद्भार्य्यया सार्द्धं नाकाशे न तथोत्थितः ।
बहूनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहवस्तथा ॥
शून्यागारे वह्निगृहे देवागारे कथञ्चन ।
पिबेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥
न तृतीयमथाश्नीयान्नचापथ्यं कथञ्चन ।
नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥
न भावदुष्टमश्नीयान्न भाण्डे भावदूषिते ।
शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥

नाष्टमीचतुर्द्दशीपञ्चदशीषु स्त्रियमुपेयात् । न श्राद्धं भुक्ता । न श्राद्धं दत्त्वा । नोपनिमन्त्रितः श्राद्धे । न स्नात्वा । न कृत्वा । न व्रती । नोपोष्य भुक्ता वा । न दीक्षितः । न देवायतनश्मशानशून्यालयेषु । न वृक्षमूलेषु । न दिवा । न सन्ध्ययोः । न मलिनाम् । न मलिनः । नाभ्यक्ताम् । नाभ्यक्तः । न रोगार्त्ताम् । न रोगार्त्तः ।

न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोधिकाम् ।
नोपेयाद्गुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

नार्द्रपादः स्वप्यात् । नोत्तरापरावाक्शिराः । न

नग्नः। नार्द्रवंशे। नाकाशे। न पलाश शयने। न पञ्चदारुकृते। न गजभग्नकृते। न विद्युद्दग्धकृते न भिन्ने। नाग्निप्लुष्टे। न घटासिक्तद्रुमजे। न श्मशानशून्यालय-देवतायतनेषु। न चपलमध्ये। न नारीमध्ये। न धान्यगो-गुरुहुताशनसुराणामुपरि।

नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्ययोर्न च भस्मनि।
देशे नचाशुचौ नार्द्रे न च पर्वतमस्तके॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः॥

अथ न कञ्चनावमन्येत। न च हीनाङ्गाधिकाङ्गा-मूर्खान् धनहीनानवहसेत्। न हीनान् सेवेत। स्वाध्या-यविरोधि कर्म्म नाचरेत्। वयोऽनुरूपं वेशं कुर्य्यात् श्रुत-स्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च। नोद्धतः। नित्यं शास्त्रा-र्थवेदी स्यात्। सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात्। मन्नास्तीत्यभिभाषेत। न निर्गन्धीयगन्धिरक्तञ्च माल्यं बिभृ-यात्। बिभृयाज्जलजं रक्तमपि। यष्टिञ्च वैणवीम्। कम-ण्डलुञ्च सोदकम्। कार्पाससुपवीतम्। रौक्मे च कुण्डले। नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत। नास्तं यान्तम्। न वाससा ति-रोहितम्। नचादर्शं जलमध्यगतम्। न मध्याह्ने। न क्रुद्धस्य गुरोर्मुखम्। न तैलोदकयोः स्वच्छायाम्। न मलवदादर्शं। न पत्नीं भोजनसमये। न स्त्रियं नग्नाम्। न कञ्चन मेहमानम्। न चालानभ्रष्टकुञ्जरम्। न च वि-षमस्थौहप टियुहम्। न मत्तम्। नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत्। नासृक्। न विषम्। नापद्यपि। नाग्निं लङ्घयेत्। न

पादौ प्रतापयेत्। न कुशैस्तेषु वा परिमृज्यात्। न कांस्य-
भाजने चार्पयेत्। न पादं पादेन। न भुवमालिखेत्।
न लोष्टमर्द्दी स्यात्। न तृणच्छेदी स्यात्। न दन्तैर्नख-
लोमानि छिन्द्यात्। द्यूतं वर्जयेत् बालातपसेवाञ्च।
वस्त्रोपानहमाल्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत्। न
शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्टहविषी न तिलान्। न
चास्योपदिशेद्धर्मं न व्रतम्। न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर-
उदरञ्च कण्डूयेत। न दधिसुमनसौ प्रत्याचक्षीत। नात्मनः
स्रजमपकर्षयेत्। सुप्तं न प्रबोधयेत्। नोदक्यामभि-
भाषेत न म्लेच्छान्त्यजान्। अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ दक्-
षिणम् पाणिमुद्धरेत। न परस्मै चरन्तीं गामाचक्षीत न
पिबन्तं वत्सकम्। नोद्धतान् प्रहर्षयेत्। न शूद्रराज्ये
निवसेत् नाधार्म्मिकजनाकीर्णे। न संवसेद्वैद्यहीने। नो-
पसृष्टे। न चिरं पर्व्वते। न वृथाचेष्टां कुर्य्यात्। न नृत्य-
गीते। नास्फोटनं कार्य्यम्। नाश्लीलं कीर्त्तयेत्। नानृ-
तम्। नाप्रियम्। न किञ्चिन्मर्म्माणि स्पृशेत्। नात्मानम-
वजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः। चिरं सन्ध्योपासनं कु-
र्य्यात्। न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत। अनिमित्ततः स्वानि
खानि न स्पृशेत्। परस्य दण्डं नोद्यच्छेत। शास्यं
शासनार्थं ताड़येत्। तच्च वेणुदलेन रज्ज्वा वा पृष्ठे।
देवमातृब्राह्मणमहात्मनां परीवादं परिहरेत्। धर्म्मवि-
रुद्धौ चार्थकामौ। लोकविद्विष्टञ्च धर्म्ममपि। पर्व्वसु शान्ति-
होमं कुर्य्यात्। न तृणमपि छिन्द्यात्। अनुद्धतस्तिष्ठेत्।
पदमापारगैषी स्यात्॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् साधुभिर्य निषेवितम् ।
तमाचारं निषेवेत धर्म्मकामो जितेन्द्रियः ॥
आचाराल्लभते चायुराचारादीप्सितां गतिम् ।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचाराद्धन्त्यलक्षणम् ॥
सर्व्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

दमपरेण तिष्ठेत् । दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्त्तितः दान्त-स्यास्मिं लोके परत्र च । नादान्तस्य क्रिया काचित् सम्ध्यति॥
दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः ।
दमेन सर्व्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसेच्छति ॥
दमार्थयुक्तेन रथेन याति मनोवशेनार्थपथानुवर्त्तिना ।
तथेन्द्रियं नापहरन्ति वाजिनस्तथागतं नाभजयन्ति शत्रवः ॥
आपूर्य्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्व्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ श्राद्धेषु पूर्व्वेद्युर्ब्राह्मणानामन्त्रयेत् । द्वितीयेऽह्नि शुक्लपक्षस्य पूर्व्वाह्णे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् सुस्नातान् स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कुशोत्तरेष्वासनेषूपवेशयेत् । द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रीन् पित्र्ये उदङ्मुखान् एकैकमुभयत्र वेति । आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमं पञ्चकेनाग्निं हुत्वा । मधुश्राद्धेषु मध्यमपञ्चकेन । अमावास्यासून्तमपञ्च-

केन। आग्रहायण्या ऊर्द्धं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथम-
मध्यमोत्तमपश्वकैः। अन्वष्टकासु च। ततोब्राह्मणानुज्ञातः
पितृनावाहयेत्। अपयान्त्वसुरा इति श्राद्धविघ्नकर्त्तॄन्।
यातुधानानपसार्य तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा। एत
पितरः सर्व्वांस्तान् क्षमाय सन्त्वेतद्वः पितरइत्यावाहनं कृत्वा
कुश तिलमिश्रेण गन्धोदकेन यस्तिष्ठन्त्यमृतागाविति यन्मे-
मातेति च पाद्यं निर्वर्त्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं
कृत्वा कुशतिलवस्त्रपुष्पालङ्कारधूपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान्
समभ्यर्च्य हतष्टतमन्नमादायादित्यारुद्रावसवइति वीच्याग्नौ
करवाणीत्युक्ता तत्र विप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतित्रयं दद्यात्।
ये मामका पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञ इति च हविरनु-
मन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्रजतमयेष्वन्नं
नमो विश्वेभ्यो देवेभ्यइत्यन्नमादौ प्राङ्मुखयोर्निवेदयेत्।
पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मु-
खेषु। तद्दत्तेषु ब्राह्मणेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यद्वः
क्रव्यादिति जपेत्। इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति।
उच्छिष्टसन्निधौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दर्व्वी रक्षिता-
इत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात्। अन्तरीक्षं दर्व्वी रक्षिता-
इति द्वितीयं पितामहाय। द्यौर्दर्व्वी रक्षिता इति तृतीयं
प्रपितामहाय। अत्र पितरः प्रेता इति वृत्तोदेयम्। वीरान्नः
पितरो धत्त इत्यन्नम्। अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृ-
षायध्वमिति दर्भमूले करघर्षणम्। एवं यद्मन्तोरित्यनेन
सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकिरणं सेचनं कृत्वा अर्घ-
पुष्पधूपालेपनाद्यादिभक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत्। उदक-

पात्रञ्च मधुघृततिलैः संयुतञ्च । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमा-
गतेषु मासिश्राद्धे छेत्यन्न सलवणमभ्युक्ष्यान्नविकिरमुच्छिष्टाग्रतः
कृत्वा तृप्ताभवन्तः सम्पन्नमिति पृष्ट्वोदङ्मुखेभ्याचमनमादौ
दत्त्वा ततः प्राङ्मुखेषु दत्त्वा ततश्च सुप्रोक्षितमिति श्राद्ध-
देशं संप्रोक्ष्य दर्भपाणिः सर्व्वं कुर्य्यात् । ततः प्राङ्मुखाग्रतो-
ऽग्ने नाम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षि-
णाभिः ससभ्यर्च्याभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैरुक्तोऽभिरताः
स्मइति देवाश्च पितरश्चेत्यभिजपेत् । अक्षय्योदकञ्च नाम-
गोत्राभ्यां दत्त्वा विश्वे देवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्य-
स्तत प्राञ्जलिरिदं तन्मना सुमना याचेत । दातारो नोऽभि
वर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च
नोऽस्त्विति । तथास्त्विति ब्रूयुः । अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च
लभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन ।
इत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृह्य ।

वाजेवाजे इति ततो ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ।
पूजयित्वा यथान्यायमनुव्रज्याभिवाद्य च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अष्टकासु देवपूर्व्वं शाकमांसापूपैः श्राद्धं त्वन्वष्टकास्व-
ष्टकावद्धोमं देवपूर्व्वमेवं कृत्वा मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै
च पूर्व्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिश्चाभ्यर्च्यानुव्रज्य
विसर्जयेत् । ततः कर्षूः कुर्य्यात् । तत्र ते प्रागुदगग्न्युपस-
माधानं कृत्वा पिण्डनिर्व्वपणम् । कर्षूत्रयमूले पुरुषाणां
कर्षूत्रयमूले स्त्रीणाम् । पुरुषकर्षूत्रयं सामेनोदकेन पूर-

यत्। स्नोकपूर्वयं सान्वेन पयसा। दध्ना मांसेन पयसा च प्रत्येकं कर्षत्रयं पूरयित्वा जपेद्दवतीभ्योऽस्तु चाचरम्।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्य्यात् स येषां पिता कुर्य्यात्तेषां कुर्य्यात्। पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः कुर्य्यात्तेषां कुर्य्यात्। त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्य्यात्। यस्य पिता प्रेतः स्यात् सपित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात्। यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात्। यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात्। यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात्।

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्य्याद्विचक्षणः।
मन्त्रोहेण यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्जितम्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः॥

अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघी प्रौष्ठपद्यूर्द्ध्वं कृष्णपक्षयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति।

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः।
श्राद्धमेतेष्वकुर्व्वाणो नरकं प्रतिपद्यते॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः॥

आदित्यस क्रमण विषुवद्दय विशेषेणायनदय व्यतीपातोजन्मर्क्षमभ्युदयश्च। एतांश्च श्राद्धकालान् वै काम्यानाह प्रजापति । श्राद्धमेतेषु यद्दत्त तदानन्त्याय कल्पते ॥

सन्ध्यारात्र्योर्न कर्त्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैः ।
तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥
राहुदर्शनदत्त हि श्राद्धमाचन्द्रतारकम् ।
गुणवत् सर्व्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

सततमादित्येऽह्नि श्राद्धं कुर्व्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं चान्द्रे । समरविजयं कौजे । सर्व्वान् कामान् बौधे । विद्यामभीष्टां जैवे । धन शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे । स्वर्गं कृत्तिकासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्च्चस्यं सौम्ये कर्म्मसिद्धिं रौद्रे । भुवं पुनर्व्वसौ पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सार्पे । सर्व्वान् कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्य्यम्णे । ज्ञातिश्रैष्ठ्यं हस्ते । रूपवतः सुतां स्त्वाष्ट्रे । वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ । कनकं विशाखासु । मित्राणि मैत्रे । राज्यं शाक्रे । कृषिं मूले । समुद्रयानसिद्धिमाप्ये । सर्व्वान् कामान् वैश्वदेवे । श्रैष्ठमभिजिति । सर्व्वान् कामान् श्रवणे । लवणं वासवे । आरोग्यं वारुणे । कुप्यद्रव्यमाजे । गृहमाहिर्ब्बुध्ने । गाः पौष्णे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं याम्ये । गृहसुरूपाः स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां वरदां द्वितीयायाम् सर्व्वान् कामांस्तृतीयायाम् । पशूंश्चतुर्थ्याम् । श्रियं पञ्चम्याम् । द्यूतविजयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम्

पशूनवम्याम् वाजिनो दशम्याम्। ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रानेकादश्याम्। आयुर्वस्तुराज्यजवान् द्वादश्याम्। सौभाग्यं त्रयोदश्याम्। सर्वकामान् पञ्चदश्याम् शस्त्रहतानाम्। श्राद्धकर्म्मणि चतुर्दशी शस्ता। अपि पितृगीता गाथा भवन्ति।

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तम।
प्रावृट्काले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहित॥
मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत्।
कार्त्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्याय॥

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्य्यात्। कुशाभावे कुशस्थाने काशान् दुर्वां वा दद्यात्। वाससोऽर्थेकार्पासोर्थं सूत्रम्। दशां विवर्जयेद् यद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात्। उग्रगन्धीन्यगन्धीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि। शुक्लानि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि दद्यात्। वसां मेदश्च दीपार्थे न दद्यात्। घृतं तैलं वा दद्यात्। जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात्। मधुघृतसंयुक्तं गुग्गुलुं दद्यात्। चन्दनकुङ्कुमकर्पूरागुरुपद्मकान्यनुलेपनार्थे। न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि। तैजसानि पात्राणि दद्यात्। विशेषतो राजतानि। खड्गकुतपकृष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षोघ्नानि चेति दद्यात्। पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशिग्रुसर्षप-

सुरासासर्जकसुवर्च्चलकुमाण्डालावुवार्त्ताकुपालङ्क्योपोढ़कीत-ण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमहिषीक्षीराणि वर्जयेत्। राज-माषमसूरपर्य्युषितकृतलवणानि च। कोपं परिहरेत्। नाश्रुपातयेत्। न त्वरां कुर्य्यात्। घृतादिदाने तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि फल्गुपात्राणि च प्रशस्तानि। अत्र च श्लोकौ भवतः॥

सौवर्णराजतताम्रास्त्र खड्गेनौडुम्बरेण च।
दत्त मक्षय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाप्यथ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः॥

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैः शाकैः श्यामाकैः प्रियङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मासं प्रीयन्ते। द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन। त्रीन्हारिणेन। चतुरश्चौरभ्रेण पञ्च शाकु नेन। षट्छागेन। सप्त रौरवेण। अष्टौ पार्षतेन। नव गव-येन। दश माहिषेण। एकादश कौर्म्मेण। सम्वत्सरं गव्येन पयसा तद्विकारैर्वा। अत्र पितृगीता गाथा भवति॥

कालशाकं महाशल्कं मांसं वाध्रीणसस्य च।
विषाणवर्ज्यां ये खड्गास्तांश्च भक्षामहे सदा।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽशीतितमोऽध्यायः॥

श्वानमासनमारोपयेत्। न पदा स्पृशेत। उच्छिष्टं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य वा। दासवर्गस्य तत्पित्र्ये भाग-धेयं प्रचक्षते।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः॥

दैवे कर्म्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत। प्रयत्नात् पित्र्ये परीक्षेत। हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत्। विकर्म्मस्थांश्च वैडालव्रतिकान् वृथालिङ्गिनो नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च चिकित्सकान् अनूढ़ापुत्रान् तत्पुत्रान् बहुयाजिनो ग्रामयाजिनः शूद्रयाजिनोऽयाज्ययाजिनो व्रात्यांस्तद्याजिनः पर्वकारान् सूचकान् भृतकाध्यापकान् भृतकाध्यापितान् शूद्रान्नपुष्टान् पतितसंसर्गान् अनधीयानान् सन्ध्योपासनभ्रष्टान् राजसेवकान् नग्नान् पितृमातृगुरुग्निस्वाध्यायत्यागिनश्चेति॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदूषकाः।
एतान् विवर्जयेद्धीमाञ्छ्राद्धकर्म्मणि पण्डितः॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्वग्रशीतितमोऽध्यायः॥

अथ पङ्क्तिपावनाः। त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ज्येष्ठसामगो वेदपारगो वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः पुराणेतिहासव्याकरणपारगो धर्म्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगस्तीर्थपूतो यज्ञपूतस्तपःपूतः सत्यपूतो मन्त्रपूतो गायत्रीजपनिरतो ब्रह्मदेयानुसन्तानस्त्रिसुपर्णो जामाता दौहित्रश्चेति। विशेषेण च योगिनः। अत्र पितृगीता गाथा भवति॥

अपि स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम्।
विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम्।

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्र्यशीतितमोऽध्यायः॥

न म्लेच्छविषये श्राद्धं कुर्यात्। न गच्छेन्म्लेच्छविषयम्।
परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति॥

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते।
स म्लेच्छदेशो विज्ञेय आर्य्यावर्त्तस्ततः परः॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः॥

अथ पुष्करेषु श्राद्धम्। जप्यहोमतपांसि च। पुष्करे स्नानमात्रतः सर्वपापेभ्य पूतो भवति। एवमेव गयाशीर्षे अक्षयवटे अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत्र क्वचन नर्मदातीरे यमुनातीरे गङ्गाया विशेषत. कुशावर्त्ते विल्वके नीलपर्वते कनखले कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे केदारे महालये नडन्तिकायां सुगन्धायां शाकम्भर्य्यां फल्गुतीर्थे महागङ्गायां त्रिहलिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्र क्वचन सरस्वत्यां विशेषत.।

गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे।
सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषत.॥

अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्य ज्योतिषायाश्च सङ्गमे श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे वडवायां मतङ्गवाप्यां सप्तार्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गपदे गोदावर्य्यां गोमत्यां वेत्रवत्यां विपाशायां वितस्तायां शतद्रुतीरे चन्द्रभागायां इरावत्यां सिन्धोस्तीरे दक्षिणे पञ्चनदे औजसे। एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिद्वरासु सर्वेष्वपि स्वभावेषु पुलिनेषु प्रस्रवणेषु पर्वतेषु निकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु गोमयेनोपलिप्तेषु मनोज्ञेषु। अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति॥

कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्याद्यो नो दद्याज्जलाञ्जलीन्।
नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषत.॥

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
गयाशीर्षे वटे श्राद्धं यो नः कुर्य्यात् समाहितः ॥
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वृषोत्सर्गः कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्रादावेव वृषभं परीक्षेत । जीववत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रं सर्वलक्षणोपेतं नीलं लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्लं यूथस्याच्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य्य पौष्णं चरुं पयसा श्रपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न इह रतिरिति च हुत्वा वृषभमयस्कारस्त्वङ्कयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापरस्मिन् पार्श्वे शूलेन । अङ्कितञ्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः शन्नोदेवीति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभिश्चतसृभिर्वत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं कुषाण्डीश्च जपेत् । पिता वत्सेतिवृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत् इमम्च ।

वृषोहि भगवान् धर्म्मश्चतुष्पादः प्रकीर्त्तितः ।
वृणोमि तमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्व्वतः ॥
एतं युवानं पतिं वो ददाम्यनेन क्रीड़न्तीश्चरथ प्रियेण ।
महामहिप्रजया मातनुभिर्माराधाम द्विषते सोम ! राजन् ! ॥
वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्दिशि ।
होतुर्व्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥
अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेप्सितम् ।

भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिबत्यथ जलाशये।
जलाशयं ततसकलं पितृंस्तस्योपतिष्ठति ॥
शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र क्वचन दर्पितः।
पितॄणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षडशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं रौप्यखुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च प्रसारयेत्। ततस्तिलैः प्रच्छादयेत्। सुवर्णनाभिञ्च कुर्य्यात्। आहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत्। सर्व्वगन्धरत्नैश्चालङ्कृतं कुर्य्यात्। चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधिमधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताय वासोयुगेन प्रच्छादितान् दद्यात्। अत्र च गाथा भवन्ति ॥

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम्।
तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्व्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना।
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्म-

णाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा भवति ।

सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति श्रद्दधानः समाहित. ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

मासः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां मुखम् । तस्मात् कार्त्तिकं मासं वहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति ।

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः ।
जपन् हविष्यभुग्दान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां मृगशिर.संयुक्तायां चूर्णित लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदापयेत् । अनेन कर्म्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पौषी चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्वर्त्तितशरीरो गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्व्वौषधिभिः सर्वगन्धै. सर्ववीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्च वैष्णवैः शाक्रैर्वार्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् । वासोयुगं कर्त्रे दद्यात् । अनेन कर्म्मणा पुष्यते । माघी मघायुता चेत्तस्यां तिलैः श्राद्धं कृत्वा पूतो भवति । फाल्गुनी फल्गुनीयुता चेत्स्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं

भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिबत्यथ जलाशये ।
जलाशयं तत्सकलं पितॄंस्तस्योपतिष्ठति ॥
शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र क्वचन दर्पितः ।
पितॄणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे षड़शीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं रौप्यखुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च प्रसारयेत । ततस्तिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिञ्च कुर्य्यात् । आहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्व्वगन्धरत्नैश्चालङ्कृतं कुर्य्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधिमधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताय वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात । अत्र च गाथा भवन्ति ॥

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् ।
तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्व्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्म-

णाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति। अत्र च गाथा भवति।

सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति श्रद्दधानः समाहितः॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः॥

मासः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः। अग्निश्च सर्वदेवानां मुखम्। तस्मात् कार्त्तिकं मासं बहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति।

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः।
जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते॥

इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे एकोननवतितमोऽध्यायः॥

मार्गशीर्षशुक्लपक्षदश्यां मृगशिरःसंयुक्तायां चूर्णितलवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदापयेत्। अनेन कर्म्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते। पौषी चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्कोदवर्त्तितशरीरो गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्व्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्वबीजैश्च स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शाक्रैर्बार्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत्। वासोयुगं कर्त्रे दद्यात्। अनेन कर्म्मणा पुष्यति। माघी मघायुता चेत्तस्यां तिलैः श्राद्धं कृत्वा पूतो भवति। फाल्गुनी फल्गुनीयुता चेत्स्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं

निविद्य भार्य्यां मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति । नार्य्यपि भर्त्तारम् । चैत्री चित्रायुता स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी विशाखायुता चेत्तस्यां ब्राह्मणसप्तकं चौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्म्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्यैष्ठी ज्येष्ठायुता चेत्तस्यां छत्रोपानत्प्रदानेन गवाधिपत्यं प्राप्नोति । आषाढ्यामाषाढायुक्तायामन्नपानदानेन तदेवाक्षय्यमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेनुं सान्नां वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपद्यां प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्व्वपापविनिर्मुक्तो भवति । आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निर्भवति । कार्त्तिकी कृत्तिकायुता चेत्तस्यां सितमुक्षाणमन्यवर्णं वा शशाङ्कोदये सर्व्वशस्यरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति। वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा च सर्व्वपापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मिन्नहनि प्रयच्छति तदक्षय्यमाप्नोति । पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति । माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतोमहावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समग्रेण वाससा घृततुलामष्टाधिकां दत्त्वा वामपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा । एतत्कृत्वा शतक्रत्वो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् काले स तत्रोज्ज्वलो

भवति। आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूप भाग्भवति। तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग्भवति। प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं रेवतीप्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग्भवति। माघे मास्यग्निं प्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति। सर्व्वां चतुर्द्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्म्मराजानं पूजयित्वा सर्व्वपापेभ्यः पूतो भवति।

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्य्यग्रहोपगान्।
प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः॥

अथ कूपकर्त्तुस्तत्प्रवृत्ते पानीये दुष्कृतस्यार्द्धं विनश्यति। तड़ागकृन्नित्यतृप्तो वारुणं लोकमश्नुते। जलप्रदः सदा तृप्तो भवति। वृक्षारोपयितुर्वृक्षाः परलोके पुत्रा भवन्ति। वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयति फलैश्चातिथीन् छायया चाभ्यागतान् देवे वर्षत्युदकेन पितॄन्। सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति देवायतनकारयस्य देवायतनं करोति तस्यैव लोकमाप्नोति। सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते। विचित्रं कृत्वा गन्धर्व्वलोकमाप्नोति। पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति। अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति। दीपप्रदानेन चक्षुष्मान् सर्वतोज्ज्वलश्च। अन्नप्रदानेन बलवान्। धूपप्रदानेनोर्द्ध्वं गच्छति। देवनिर्म्माल्यापनयनाद्गोप्रदानफलमाप्नोति। देवा-

यतनमार्जनात्तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् पादादिशौचोदकल्पपरिचरणाच्च ॥

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च ।
पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकमाप्नोति भूमिप्रदानेन च । गोचर्ममात्रमपि भुवं प्रदाय सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमाप्नोति । दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् । सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गूलां कांस्योपदोह्नां वस्त्रोत्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति । विशेषतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो भवति । अश्वदः सूर्य्यसालोक्यमाप्नोति । वासोदश्चन्द्रसालोक्यम् । सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम् । रूप्यप्रदानेन रूप्यम् । तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्र भवेत् सर्वकामानामौषधप्रदानेन च । लवणप्रदानेन च लावण्यम् । धान्यप्रदानेन तृप्तिं शस्यप्रदानेन च । अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन सौभाग्यम् । अकीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति । तिलप्रदः प्रजामिष्टां इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । आसनप्रदानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्य्याम् । उपानत्प्रदानेनाश्वतरीयुक्तं रथम् । छत्रप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामरप्रदानेनाध्वसुखित्वम् । ग्रामप्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाचय्यमिच्छता॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे द्विनवतितमोऽध्यायः॥

अब्राह्मणे दत्तं तत्समभेव पारलौकिकम्। द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे। सहस्रगुणं प्राधीते। अनन्तं वेदपारगे। पुरोहितस्त्वात्मन एव पात्रम्। स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम्।

न वार्य्यपि प्रयच्छेत वैड़ालव्रतिके द्विजे।
न बकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्म्मवित्॥
धर्म्मध्वजी सदालुब्धश्छाद्मिको लोकदाम्भिकः।
वैड़ालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्व्वाभिसन्धिकः॥
अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः।
शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतपरो द्विजः॥
ये बकव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः।
ते पतन्त्यन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्म्मणा॥
न धर्म्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत्।
व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम्॥
प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गर्ह्यते ब्रह्मवादिभिः।
छद्मनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति॥
अलिङ्गी लिङ्गिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति।
स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्य्यग्योनौ प्रजायते॥
न दानं यशसे दद्यान्नभयान्नोपकारिणे।
न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्म्मार्थमिति निश्चितम्॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे त्रिनवतितमोऽध्यायः॥

गृही वलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत्। अपत्यस्य चापत्यदर्शनेन वा। पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य तयानुगम्यमानो वा। तत्राप्यग्नीनुपचरेत्। अफालकृष्टेन पञ्चयज्ञान्न हापयेत्। स्वाध्यायं च न जह्यात्। ब्रह्मचर्यं पालयेत्। चर्म्मचीरवासा स्यात्। जटाश्मश्रुलोमनखांश्च बिभृयात्। त्रिषवणस्नायी स्यात्। कपोतवृत्तिर्मासनिचयः सम्वत्सरनिचयो वा। सम्वत्सरनिचयी पूर्वनिचितमाश्वयुज्यां जह्यात्॥

ग्रामादाहृत्य वाश्नीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन्।
पुटेनैव पलाशेन पाणिना शकलेन वा॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे चतुर्नवतितमोऽध्यायः॥

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत्। ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात्। आकाशशायी प्रावृषि। आर्द्रवासा हेमन्ते। नक्ताशी स्यात्। एकान्तरद्व्यन्तरत्र्यन्तराशी वा स्यात्। पुष्पाशी। फलाशी। शाकाशी। पर्णाशी। मूलाशी। यवान्नं पक्षान्तयोर्वा सकृदश्नीयात्। चान्द्रायणैर्वा वर्त्तेत। अश्मकुट्टः। दन्तोलूखलिको वा॥

तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषजं जगत्।
तपोमध्यं तपोऽन्तञ्च तपसा च तथावृतम्॥
यद्दुस्तरं यद्दुरापं यद्दूरं यच्च दुष्करम्।
सर्वं तत्तपसा साध्यं तपोहि दुरतिक्रमम्॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः॥

अथ निष्पापमेषु पक्वकषाय: प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रव्रज्याश्रमी स्यात्। आत्मन्यग्नीनारोप्य भिक्षार्थं ग्राममियात्। सप्तागारिकं भैक्ष्यमाददीत। अलाभे न व्यथेत। न भिक्षुकं भिक्षेत। भुक्तवति जनेऽतीते पात्रसम्पाते भैक्ष्यमाददीत। मृण्मये दारुपात्रेऽलाबुपात्रे वा। तेषाञ्च तस्याद्भिः शुद्धिः स्यात्। अभिपूजितलाभादुद्विजेत। शून्यागारनिकेतनः स्यात्। वृक्षमूलनिकेतनो वा। न ग्रामे द्वितीयां रात्रिमावसेत्। कौपीनाच्छादनमात्रमेव वसनमाददीत। दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्। वस्त्रपूतं जलमाददीत। सत्यपूतं वदेत्। मनःपूतं समाचरेत्। मरणं नाभिकामयेत जीवितञ्च। अतिवादांस्तितिक्षेत। न कञ्चनावमन्येत। निराशीः स्यात्। निर्नमस्कारः॥

वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः।
नाकल्याणं न कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत्॥

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात्। संसारस्यानित्यतां पश्येत्। शरीरस्याशुचिभावम्। जरया रूपविपर्ययम्। शारीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम्। सहजैश्च। नित्यान्धकारे गर्भे वसतिं मूत्रपुरीषमध्ये च। तत्र च शीतोष्णदुःखानुभवनम्। जन्मसमये योनिसङ्कटनिर्गमान्महद्दुःखानुभवनम्। बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम्। अध्ययनादनेकक्लेशम्। यौवने च विषयप्राप्त्यमार्गेण तदप्राप्तौ विषयसेवनान्नरके पतनम्। अप्रियैर्वसतिं प्रियैश्च विप्रयोगम्। नरकेषु च सुमहद्दुःखम्। संसारसंसृतौ तिर्य-

ग्योनिषु च। एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न कि-
ञ्चित्। यदपि किञ्चिद्दुःखापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम्।
तस्ये वाशक्तावलभने वा महद्दुःखम्। शरीरं चेदं सप्तधा-
तुकं पञ्चेन्द्रियं वसारुधिरमांसास्थिमेदोमज्जाशुक्रात्मकं चर्म्मा-
वनद्धं दुर्गन्धि च मलायतनं सुखशतैरपि हतं विकारि
प्रयत्नाधृतमपि विनाशि कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्य-
स्थानं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मकं अस्थिशिराधमनिस्ना-
युयुतं रजस्वलं षट्त्वक्पेशि अस्थ्नां त्रिभिः शतैः षष्ठ्यधि-
कैर्धार्य्यमाणम्। तेषां विभागः। सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्द-
शनाः, विंशतिर्नखाः, पाणिपादशलाकाश्च, षष्टिरङ्गुलीनां
पर्व्वाणि, द्वे पार्ष्ण्योः, चतुष्टयं गुल्फेषु, चत्वार्य्यरत्न्योः,
चत्वारि जङ्घयोः, द्वे द्वे, जानुकपोलयोः द्वे द्वे अक्षतालू-
षकाश्रोणिफलकेषु, भगास्थ्येकं, पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भाग,
पञ्चदशास्थीनि ग्रीवा, जात्र्वेकं, तथा हनुः, तन्मूले च
द्वे, द्वे ललाटाक्षिगण्डे, नासा घनास्थिका, अर्बुदैः स्थान-
कैश्च सार्द्धं द्वासप्ततिः पार्श्वकाः, उरः सप्तदश, द्वौ शङ्खकौ,
चत्वारि कपालानि शिरश्चेति। शरीरेऽस्मिन् सप्तशिराश-
तानि। नव स्नायुशतानि। धमनीशते द्वे। प्रश्चपेशीश-
तानि। क्षुद्रधमनीनामेकोनत्रिंशल्लक्षाणि नवशतानि षट्-
पञ्चाशच्चान्यः। लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम्। सप्तोत्तरं
मर्म्मशतम्। सन्धिशते द्वे। चतुःपञ्चाशद्रोमकोट्यः सप्तष
ष्टिश्च लक्षाणि। नाभिरोजोगुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ मूर्द्धा
कण्ठोहृदयञ्चेति प्राणायतनानि। बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं
मध्यं शीर्षमिति षडङ्गानि। वसा वपा अवहननं नाभिः

क्लोमौ यकृत् प्लीहा क्षुद्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाधानमामाशयोहृदयं स्थूलान्त्रं गुदमुदरं गुदकोष्ठम्। कनीनिके अक्षिकूटे शष्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे वङ्क्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातकौ स्तनौ उपजिह्वा स्फिचौ बाहू जङ्घे जङ्घपिण्डिके तालूदरं वस्तिशीर्षौ चिबुकं गलशुण्डिके अवटश्चेत्यस्मिन् शरीरके स्थानानि। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाश्च विषयाः। नासिकालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि। हस्तौ पादौ पायूपस्थं जिह्वेति कर्मेन्द्रियाणि। मनोबुद्धिरात्मा चाव्यक्तमितीन्द्रियातीताः॥

इदं शरीरं वसुधे। क्षेत्र मित्यभिधीयते।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः॥
क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि।।
क्षेत्र क्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं मुमुक्षुणा॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः॥

अथस्योत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्थाचलजिह्वो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन्, स्वनासिकाग्रं पश्यन् दिशश्चानवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वैर्व्यतीतं चिन्तयेत्। नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धातीतं सर्वज्ञमतिस्थूलं सर्वगमतिसूक्ष्मं सर्वतःपाणिपादं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतः सर्वेन्द्रियशक्तिम्। एवं ध्यायेत्। ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति। अथ निराकारे लक्षबन्धं कर्त्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र

तच्च लचन्तत् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत्। एवं पुरुषध्यानमारभेत ।-अत्राप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्यावाङ्मुखस्य मध्ये दीपवत् पुरुषं ध्यायेत्। तत्राप्यसमर्थोभगवन्तं वासुदेवं किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्साङ्कं वनमालाविभूषितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं चरणमध्यगतभुवं ध्यायेत्। यद्ध्यायति तदाप्नोति ध्यानगुह्यम्। तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्त्वा अक्षरमेव ध्यायेत्। नच पुरुषं विना किञ्चिदपाक्षरमस्ति। तं प्राप्य मुक्तोभवति ॥

पुरमाक्रम्य सकलं शेते यस्मान्महाप्रभुः।
तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः।
प्राप्यालापरतालेषु योगी नित्यमतन्द्रितः।
ध्यायेत पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥
तस्यात्मानमगम्यञ्च सर्वतत्त्वविवर्जितम्।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणंगुणभोक्तृ च ॥
वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थञ्चान्तिके च तत्॥
अविभक्तञ्च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम्।
भूतभव्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥
ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥
इति चेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयञ्चोक्तं समासतः।
मद्भक्तएतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥

इत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं

क्ष्मोवाच । भगवंस्त्वत्समीपे सततमेव चत्वारि महाभूता-लयान्याकाश शङ्खरूपी वायुचक्ररूपी तेजश्च गदारूपमम्भो-ऽम्भोरुहरूपि अहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमधरपरिव-र्त्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तो भगवांस्तथेत्युवाच । वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे देवदेवश्च तुष्टाव । ओं नम-स्ते देवदेव वासुदेव आदिदेव कामदेव महीपाल अनादि-मध्यनिधन प्रजापते सुप्रजापते महाप्रजापते सर्व्वस्पते वाच-स्पते जगत्पते दिवस्पते वनस्पते पयस्पते पृथिवीपते सलिल-पते दिक्पते महत्पते मरुत्पते लक्ष्मीपते ब्रह्मरूप ब्राह्मण-प्रिय सर्व्वग अचिन्त्य ज्ञानगम्य पुरुहूत पुरुष्टुत ब्रह्मण्य ब्रह्मप्रिय ब्रह्मकायिक महाकायिक महाराजिक-चतुर्महाराजिक भास्वर महाभास्वर सप्त महाभाग स्वर तुषित महातुषित प्रतर्द्दन परिनिर्मित अपरिनिर्मित वश-वर्त्तिन् यज्ञ महायज्ञ यज्ञयोग यज्ञगम्य यज्ञनिधन अजित वैकुण्ठ अपार पर पुराण लेख्य प्रजाधर चित्रागवरझधर यज्ञभागहर पुरोडाशहर विश्वक् विश्वधर-शुचिश्रव अच्यु-तार्च्चन हुतार्चि लक्ष्मपरायो पद्मनाभ पद्मधर पद्मधराधर हृषीकेश एकशृङ्ग महावराह नृसिंह अच्युत अनन्त पुरुष महापुरुष कपिल सांख्याचार्य्य विष्वक्सेन धर्म्माधर्म्मद धर्म्माङ्ग धर्म्मवसुप्रद वरप्रद विष्णो जिष्णो सहिष्णो कृष्ण पुण्डरीकाक्ष नारायण परायण जगत्परायण नमोनम इति॥

स्तुत्वा चैव प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा ।
उवाच सम्मुखं देवं लब्धकामा वसुन्धरा ॥
॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टनवतितमोऽध्याय ॥

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीत पादां तपसा ज्वलन्तीम् ।
सुतप्तजाम्बूनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवी वसुधाप्रहृष्टा ॥
उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये ।
उन्निद्रकोकनदनाभि गृहीतपादे ॥
उन्निद्रकोकनदसद्मसदास्थितीते ।
उन्निद्रकोकनदमध्यसमानवर्णे ॥
नीलाञ्जनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि ।
चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतःप्रधाने ॥
त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्धृतिः श्रीर्विरतिर्जया च ।
कान्ति प्रभा कीर्त्तिरथो विभूति. सरस्वती वागथ पावनी च ॥
स्वधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा स्थिति'सुदीक्षा च तथा सुनीतिः ।
ख्यातिर्विशाला च तथानसूया स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः॥
आक्रम्य सर्वांन्तु यथा त्रिलोकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताङ्गि ।
तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि पृच्छाम्यहं ते वसतिं विभूत्याः॥
,इत्येवमुक्तां वसुधां बभाषे लक्ष्मीस्तदा देवरवाग्रतस्था ।
सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीयवर्णे ॥
यस्याश्रयायं मनसा स्मरामि श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः ।
तस्मारणे नाप्यथ यत्र चाहं स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि ॥
वसाम्यथार्के च निशाकरे च. तारागणाढ्ये गगने विमेघे ।
मेघे तथालम्बपयोधरे च शक्रायुधाढ्ये च तडित्प्रकाशे ॥
तथा सुवर्णे विमले च रूप्ये रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे ।
प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥
सदा हते चापरथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।
वृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने ॥

सिंहासने चामलके च बिल्वे छत्रे च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
दीप्ते हुताशे विमले च खड्गे आदर्शबिम्बे च तथा स्थिताहम् ॥
पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवृन्तेषु विभूषितेषु ।
भृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु कृतिस्थिताहञ्च नवोद्धृतायाम् ॥
क्षीरे तथा सर्पिषि शाद्वले च क्षौद्रे तथा दध्नि पुरन्ध्रिगात्रे ।
देहे कुमार्य्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञभृताञ्च देहे ॥
शरे च संग्रामविनिर्गते च स्थिताहमेते स्वर्गसदःप्रयाते ।
वेदध्वनौ चाप्यथ शङ्खशब्दे स्वाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे ॥
राजाभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि ।
पुष्पेषु शैलेषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिद्वरासु ॥
सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु समार्द्वलायां भुवि पद्मषण्डे ।
वने च वत्से च शिशौ प्रहृष्टे साधौ नरे धर्मपरायणे च ॥
आचारसेविन्यथ शास्त्रनिष्ठे विनीतवेशे च तथा सुवेशे ।
सुशुद्धदान्ते मलवर्जिते च मिष्टाशने चातिथिपूजके च ॥
स्वदारतुष्टे निरते च धर्मे धर्मोत्कटे चात्यशनाद्विरक्ते ।
सदा सपुष्पे च सुगन्धिगात्रे सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च ॥
सत्ये स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमार्चिते क्रोधविवर्जिते च ।
स्वकार्य्यदक्षे परकार्य्यदक्षे कल्याणचित्ते च सदाविनीते ॥
नारीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु ।
अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु ॥
सम्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु विलोलुपासु ।
धर्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥

धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् ।
ये द्विजा धारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥
इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्गमायुष्यमेव च ।
ज्ञानञ्चैव यशस्यं च धनसौभाग्यवर्द्धनम् ॥
अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च ।
श्राद्धेषु श्रावणीयं च भूतिकामैर्नरैः सदा ।
इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे । तव ॥
मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम् ।
दुःस्वप्ननाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्मशास्त्रम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं श्रीभगवद्विष्णुसंहिता ॥

लघुहारीतस्मृतिः ।

—००—

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ताः केशवं प्रति ।
इतिपूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्द्विजोत्तमाः ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि सत्तम ! ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥
अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयोधर्मकाङ्क्षिणः ॥
भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्त्तक ! ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नोब्रूहि भार्गव ! ॥
समासाद्योगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यच्च भगवन् ! ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
शृण्वन्तु मुनयः ! सर्वे ! धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ! ।
सन्धार्य्य मुच्यते मर्त्यो जन्मसंसारबन्धनात् ॥
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्य्यङ्के शयने तु श्रिया सह ॥
तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥

स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनः पुनः।
सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम्॥
यज्ञसिद्ध्यर्थमनघान् ब्राह्मणान्मुखतोऽसृजत्।
असृजत् क्षत्रियान् बाह्वो वैश्यानप्यूरुदेशतः॥
शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः।
यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनि पितामहः॥
तद्वच सम्प्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः।।
धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम्॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः।
तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तद्योग्यं देशमेव च॥
कृष्णसारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्त्तते।
तस्मिन्देशे वसेद्धर्मः सिद्ध्यति द्विजसत्तमाः।॥
षट् कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः।
तैरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते॥
अध्यापनं चाध्ययनं याजनं यजनं तथा।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माणीति चोच्यते॥
अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात्।
शुश्रूषाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम्॥
एषामन्यतमाभावे वृथाचारो भवेद्द्विजः।
तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा॥
योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्जयेत्।
विदितात् प्रतिगृह्णीयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये॥
वेदञ्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः।
धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः

वेदवित्पठितव्यश्च श्रोतव्यश्च दिवा निशि ।
स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ।
दानं भोजनमन्यच्च दत्तं कुलविनाशनम् ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ।
श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्मिते ।
काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥
गुरुशुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
सायं प्रातरुपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ! ॥
सुस्नातश्च प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
अतिथीनागतान्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥
अन्यानभ्यागतान् विप्राः ! पूजयेच्छक्तितो गृही ।
स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥
कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः ।
सत्यवादी जितक्रोधी नाधर्मे वर्त्तयेन्मतिम् ॥
स्वकर्मणि च संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते ।
सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम् ॥
एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
धर्ममेव हि यः कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
इत्येष धर्मः कथितो मयायं पृष्टो भवद्भिरखिलाघहारी ।
वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथग्बोधत विप्रवर्य्याः ॥
॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

चत्राद्दीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।
येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥

राज्यस्थ क्षत्रियश्चापि प्रजाधर्मेण पालयन्।
कुर्य्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि॥
दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः।
स्वभार्य्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृप॥
नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित्।
देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्य्यपरस्तथा॥
धर्मेण यजनं कार्य्यमधर्मपरिवर्जनम्।
उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन्॥
गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्य्याद्वैश्यो यथाविधि।
दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम्॥
दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः।
स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः॥
धनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान्।
अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्म्मादेहपतनात्॥
यज्ञाध्ययनदानानि कुर्य्यान्नित्यमतन्द्रितः।
पितृकार्य्यपरश्चैव नरसिंहार्चनापरः॥
एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति।
एतदाचरते योहि स स्वर्गी नात्र संशयः॥
वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्य्याच्छूद्रः प्रयत्नतः।
दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत्॥
अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत्।
पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः॥
शूद्राणामधिकं कुर्य्यादर्चनं न्यायवर्त्तिनाम्।
धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम्।

स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम्॥
इत्थं कुर्य्यात् सदा गृही मनोवाक्कायकर्म्मभिः।
स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत्॥
वर्णेषु धर्म्मा विविधा मयोक्ता यथातथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा।
शृणुध्वमत्राश्रमधर्म्ममाद्यं मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च।
गुरोः कुले प्रियं कुर्य्यात् कर्म्मणा मनसा गिरा॥
ब्रह्मचर्य्यमधःशय्या तथा वह्नेरुपासना।
उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासञ्चेन्धनानि च।
कुर्य्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारी यथाविधि।
विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत्॥
यः कश्चित् कुरुते धर्म्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान्।
न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिच्युतः॥
तस्मादेदव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये।
शौचाचारमशेषं तु शिक्षयेद्गुरुसन्निधौ॥
अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकम्।
धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः॥
सायं प्रातश्चरेद्भैक्षं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः।
आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्य्याद्दन्तधावनम्॥
छत्रञ्चोपानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत्।
नृत्यगीतमथालापं मैथुनञ्च विवर्जयेत्॥
हस्त्यश्वारोहणञ्चैव संत्यजेत् संयतेन्द्रियः।

सन्ध्योपास्तिं प्रकुर्व्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥
अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः ।
तथा योगं प्रकुर्व्वीत मातापित्रोश्च भक्तितः ॥
एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।
एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥
अधीत्य च गुरोर्वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा ।
गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत् ॥
यस्यैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः ।
संन्यासंसमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्य्यया ॥
तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्य्ये यावदायुषम् ।
तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये वाथवा कुले ॥
न विवाहो न सन्न्यासो नैष्ठिकस्य विधीयते ॥
इमं यो विधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः ।
नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥
यो ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।
सम्प्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां फलञ्च तस्याः सुलभं तु विन्दति॥
॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
असमानार्षगोत्रां हि कन्यां सभ्रातृकां शुभाम् ॥
सर्व्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः ।
ब्राह्मेण विधिना कुर्य्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥
तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्मतः ।
औपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ।॥

सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
स्नानं कार्यं ततोनित्यं दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥
उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि ।
मुखे पर्य्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥
तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥
सप्तपर्णप्रश्निपर्णीजम्बनिम्बं तथैव च ।
अपामार्गञ्च विल्वञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च ॥
एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि ।
दन्तकाष्ठस्य भक्षय समासेन प्रकीर्त्तितः ॥
सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते ।
प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥
प्रतिपत्पर्व्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः ! ।
दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ।
अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥
स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥
आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः ।
युध्यन्ति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
उदकाञ्जलिनिःक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
निघ्नन्ति राक्षसान् सर्व्वान् मन्देहाख्यान् द्विजेरिताः ॥
ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।

मृत्तोयेन स्वकं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥
स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्य्यादाचमनं बुधः ।
सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेचोरुमज्जले ॥
ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समन्ततः ।
प्रोक्षयेद्वारुणैर्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च ॥
कुशाग्रस्ततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
स्योनापृथिवीतिमृद्भाचे इदं विष्णुरिति द्विजाः ! ॥
ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
निमज्यान्तर्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम् ॥
स्नात्वा चततिलैस्तद्वद्देवर्षिपितृभिः सह ।
तर्पयित्वा जलं तस्माचिष्पीड्य च समाहितः ॥
जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी ।
परिधायोत्तरीयञ्च कुर्य्यात् केशान धनयेत् ॥
न रक्तमुल्वणं वासो न नीलञ्च प्रशस्यते ।
मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥
ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतिवत् पुनः ॥
त्रिः पिबेद्वीक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्जयेत् ।
पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपस्पृशेत् ॥
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपस्पृशेत् ।
तथैव पञ्चभिर्मूर्ध्नि स्पृशेदेवं समाहितः ॥
अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
कुर्व्वीत दर्भपाणिस्तदुदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥

प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः।
जपयज्ञं ततः कुर्य्याद्गायत्रीं वेदमातरम्॥
त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत।
वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः॥
त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः॥
यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः।
मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः॥
शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत्।
किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः॥
धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम्।
शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम्॥
जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति।
प्रसन्ने विपुलान् भोगान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः॥
राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः।
जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते॥
छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः।
जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम्।
गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते॥
अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्द्धबाहुकः।
उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम्॥
प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्य्याद्दिवाकरम्।
ततस्तीर्थेन देवादीनद्भिः सन्तर्पयेद्द्विज॥
स्नानवस्त्रन्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत्।

तद्वत्क्षत्रजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्त्तितम् ॥
दर्भासीनो दर्भपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥
ततोऽर्घ्यं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
उत्थाय मूर्द्धपर्य्यन्तं हंसः शुचिषदित्यृचा ॥
ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥
वैश्वदेवं ततः कुर्य्याद्बलिकर्म्मविधानतः ।
गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥
अदृष्टपूर्व्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥
स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥
पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥
तस्मादतिथये कार्य्यं पूजनं गृहमेधिना ।
भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ।
भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणे ॥
अकल्पितान्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्विताम् ।
अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
वैश्वदेवाकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
नहि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।

विष्णुरेव यतिच्छायद्दति निश्चत्य भावयेत् ॥
सुवासिनी कुमारोच भोजयित्वा नरानपि ।
बालवृद्धांस्तत शेष स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषक ।
श्रप्रमादो नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
एव प्राणाहुतिं कुर्य्यान्मन्त्रे ण च पृथक् पृथक् ।
तत स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहित ॥
श्राचम्य देवतामिष्टा सस्मरन् उदरं स्पृशेत् ।
इतिहासपुराणाभ्या कञ्चित् कालं नयेद्बुध ॥
तत सन्ध्यामुपासीत बहिर्गत्वा विधानत ।
कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥
सायं प्रातर्द्विजातीनामशन श्रुतिचोदितम् ।
नान्तराभोजन कुर्य्यादग्निहोत्रसमोविधि ॥
शिष्यानध्यापयेच्चापि श्रनध्याये विसर्जयेत् ।
स्मृत्युक्तानखिलाश्चापि पुराणोक्तानपि द्विज ॥
महानवम्या द्वादश्यां भरण्यामपि पर्व्वसु ।
तथाक्षयतृतीयाया शिष्यान्नाध्यापयेद्द्विज ।
माघमासे तु सप्तम्यां रथाख्याया तु वर्जयेत् ॥
श्रध्यापन समभ्यस्यन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥
नीयमान शवं दृष्ट्वा महीस्थ या द्विजोत्तमा ।
न पठेद्रुदित श्रुत्वा सन्ध्याया तु द्विजोत्तम ॥
दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमा ।
हिरण्यदान गोदान पृथिवीदानमेव च ॥
एवं धर्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृत ।

य एवं श्रद्धया कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
प्राप्नोति कर्मणैस्तस्य स्वाचारसिद्धप्रसादतः ।
तथा भुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ! ॥
एष हि विप्राः ! कथितो मया वः समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।
गृही गृहस्थस्य सतोहि धर्मं कुर्व्वन् प्रयत्नाद्दरिमेति युक्तम् ॥
॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ! ।
धर्माश्रमं महाभागाः ! कथ्यमानं निबोधत ॥
गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।
भार्य्यां पुत्रेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥
नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।
धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थोविधिमाश्रितः ॥
धान्यैश्च वनसम्भूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।
शाकमूलफलैर्व्वापि कुर्य्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥
त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्य्यात्तीव्रं तपस्तदा ।
पक्षान्ते वा समश्नीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥
तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।
षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥
घर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।
हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥
एवञ्च कुर्व्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।
अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥
आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।

स्मरन्तीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥
तपोऽह्नि य सेवति वन्यवास समाधियुक्त प्रयतात्मरात्मा ।
विमुक्तपापो विमल प्रशान्त स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम्॥
॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्याय. ॥

अत परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रममुत्तमम् ।
श्रद्धया तदनुष्ठाय तिष्ठन्मुच्येत बन्धनात् ॥
एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्विषम् ।
चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् सन्यासविधिना द्विज ॥
दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नत ।
दत्त्वा श्राद्ध पितृभ्यश्च मानुषेभ्य स्तथात्मन ॥
इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।
अग्निं स्वात्मनि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुन ॥
तत प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्जयेत् ।
बन्धूनामभय दद्यात् सर्वभूताभय तथा ॥
त्रिदण्ड वैणव सम्यक् सन्तत समपर्वकम ।
वेष्टित कृष्णगोवालरज्जुमच्चतुरङ्गुलम् ॥
शौचार्थ मानसार्थञ्च मुनिभि समुदाहृतम ।
कौपीनाच्छादन वास कन्था शीतनिवारिणीम् ॥
पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्य्यान्नान्यस्य सङ्ग्रहम ।
एतानि तस्य लिङ्गानि यते प्रोक्तानि सर्वदा ॥
सङ्गृह्य कृतसन्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम ।
स्नात्वाचम्य च विधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा ॥
तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्भास्कर नमेत् ।

आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥
गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परंपदम् ॥
स्थित्यर्थमात्मनोनित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् ।
सायंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यर्थ्य तु ।
सम्यक् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥
पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शोधयेत् ।
यावतान्नेन तृप्तिः स्यात्तावद्भैक्षं समाचरेत् ॥
ततोनिवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ।
चतुर्भिरङ्गुलैश्छाद्य ग्रासमात्रं समाहितः ॥
सर्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक् पात्रे नियोजयेत् ।
सूर्य्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा ।
भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वाग्यतो यतिः ॥
वटकाश्वत्थपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके ।
कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ॥
मलाक्ताः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥
कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
कांस्ये भोजयतः सर्वं किल्विषं प्राप्नुयात्तयोः ॥
भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
न दूष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसा इव ॥
अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत भास्करम् ।
जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः ॥
कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥
यदि धर्मरतिः शान्तः सर्वभूतसमो वशी ।

प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप्य न निवर्त्तते ॥
तद्वर्णधर्मद्वयोहि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्यस्तु बहिर्मुखाश्चः।
मुच्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः पदम् ॥
॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

वर्णानामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥
योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारमुत्तमम् ।
यस्य च श्रवणाद्यान्ति मोक्षस्यैव मुमुक्षवः ॥
योगाभ्यासबलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥
प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
धारणाभिर्वशे कृत्वा पूर्वं दुर्धर्षणं मनः ॥
एकाकारमनानन्दं बुद्धिरूपमनामयम् ।
सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेत् जगदाधारमुच्यते ॥
आत्मानं बहिरन्तस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् ।
रहस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥
यत्सर्वप्राणि हृदयं सर्वेषाञ्च हृदि स्थितम् ।
यच्च सर्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥
आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानैमुदीरितम् ।
श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥
यथा रथोऽश्वहीनश्च यथाश्वो रथिहीनकः ।
एवं तपश्च विद्या च संयुतं भेषजं भवेत् ॥
यथान्नं मधुसंयुक्तम् मधुचान्नेन संयुतम् ।

उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ।
तथैव ज्ञानकर्म्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥
विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ।
देहद्वयं विहायाशु मुक्तो भवति बन्धनात् ।
न तथा भोगदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥
मया ते कथितः सर्व्वो वर्णाश्रमविभागशः ।
संक्षेपेण द्विजश्रेष्ठा ! धर्म्मस्तेषां सनातनः ॥
श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥
धर्म्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥
ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म्म कथितं बाहुजस्य च ।
उरुजस्यापि यत् कर्म्म कथितं पादजस्य च ।
अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥
यो यस्याभिहितो धर्म्मः स तु तस्य तथैव च ।
तस्मात् स्वधर्मं कुर्व्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥
वर्णाश्चत्वारो राजेन्द्र ! चत्वारश्चापि चाश्रमाः ॥
स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥
स्वधर्म्मेण यथा नृणां नारसिंहः प्रसीदति ।
न तुष्यति तथान्येन कर्म्मणा मधुसूदनः ॥
अतः कुर्वन्निजं कर्म्म यथाकालमतन्द्रितः ।
सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहस्य सालयम् ॥
उत्पन्नवैराग्यबलेन योगी ध्यायेत् परं ब्रह्म सदा क्रियावान् ।
सत्यं सुखं रूपमनन्तमाद्यं विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥
॥ इति हारीते धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

—oo—

अम्बरीषस्तु तं गत्वा हारीतस्याश्रमं नृप
ववन्दे तं महात्मानं बालार्कसदृशप्रभम् ॥
संसृष्टकुशलस्तेन पूजितः परमासने ।
उपविष्टस्ततो विप्रमुवाच नृपनन्दनः ॥
भगवन् । सर्वधर्मज्ञ । तत्ववेदविदाम्वर । ।
पृच्छामि त्वां महाभाग । परमं धर्ममव्ययम् ॥
ब्रूहि वर्णाश्रमाणान्तु नित्यनैमित्तिकक्रिया ।
कर्त्तव्या मुनिशार्दूल । नारीणाञ्च नृपस्य च ॥
स्वरूपं जीवपरयोः कार्यं मोक्षपथस्य च ।
तत्प्राप्तिसाधनं ब्रह्मन् । वक्तुमर्हसि सुव्रत । ॥
एवमुक्तस्तु विप्रर्षिस्तेन राजर्षिणा तदा ।
उवाच परमप्रीत्या नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥
शृणु राजन् । प्रवक्ष्यामि सर्वं वेदार्थसंहितम् ।
यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम भूपते । ॥
तद्ब्रवीमि परं धर्मं शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
सर्वेषामेव देवाना मनादिः पुरुषोत्तमः ॥
ईश्वरस्तु स एवास्य जगतो विभुरव्ययः ।
नारायणो वासुदेवो विष्णुर्ब्रह्मगतो हरिः ॥
स्रष्टा धाता विधाता च स एव परमेश्वरः ।
हिरण्यगर्भः सविता गुणवृद्धिर्गुणोऽव्ययः ॥
परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परात्परः ।
इन्द्रः प्रजापतिः सूर्यः शिवो वह्निः सनातनः ॥

सर्व्वात्मकः सर्वसुहृत् सर्वभूद्भूतभावनः।
यमो च भगवान् कृष्णो मुकुन्दोऽनन्तएव"च॥
यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः पतिः।
सए व पुण्डरीकाक्षः श्योगो नाथोऽधिपो महान्॥
सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्रनरपादवान्।
यद्गत्वा न विवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः॥
चतुर्भिः शोभनोपायैः साध्योऽयं सुमहात्मनः।
तुरीयपदयोर्भक्त्या सुसिद्धोऽय मुदाहृतः॥
तं स्वीकुर्वन्ति विद्वांस स्वस्वरूपतया सदा।
नैसर्गिकं हि सर्वेषां दास्यमेव हरेः सदा॥
स्वाम्यं परस्वरूपं स्याद्दास्यं जीवस्य सर्वदा।
मज्ञत्वा त्वात्मनो रूपं स्वाम्यं दास्यमिति स्थिति.॥
दास्यमेव परं धर्मं दास्यमेव परं हितम्।
दास्ये नैव भवेन्मुक्तिरन्यथा निरयं भवेत्॥
विष्णोर्दास्यं परा भक्तिरेषा तु न भवेत् क्वचित्।
तेषामेव हि संस्पृष्टं निरयं ब्रह्मणा नृप।॥
नारायणस्य दासा ये नभवन्ति नराधमा।
जीवन्त एव चण्डाला भविष्यन्ति न संशयः॥
तस्माद्दास्यं परां भक्तिमालम्ब्य नृपसत्तम।।
नित्यं नैमित्तिकं सर्वं कुर्य्यात्प्रीत्यै हरेः सदा॥
तस्य स्वरूपं रूपञ्च गुणांश्चापि विभूतयः।
ज्ञात्वा समर्चयेद्विष्णु यावज्जीव मतन्द्रितः॥
तमेव मनसा ध्यायेद्वाचा सङ्कीर्तयेत्प्रभुम्।
जपेच्च जुहुयाद्भक्तो तद्गतैकमिलक्षणः॥

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिधारणं दास्यलक्षणम्।
तन्नामकरणञ्चैव वैष्णवन्तदिहोच्यते ॥
अवैष्णवाय ये विप्रा दर्पदास्ते नराधमाः।
तेषां तु नरके वासः कल्पकोटिशतैरपि ॥
तदादि वर्षसंस्कारी मन्त्ररत्नार्थतत्त्ववित्।
वैष्णवः स जगत्पूज्यो याति विष्णोः परं पदम् ॥
अचक्रधारी यो विप्रो बहुवेदश्रुतोऽपि वा।
स जीवन्नेव चण्डालो मृतो निरयमाप्नुयात् ॥
तस्मात्ते हरिसंस्काराः कर्त्तव्या धर्मकाङ्क्षिणाम्।
अयमेव परं धर्मः प्रधानं सर्वकर्मणाम् ॥

इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
प्रतिपादनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अम्बरीष उवाच ॥

भगवन्! वैष्णवाः पञ्च संस्काराः सर्वकर्मणाम्।
प्रधानमिति यत्प्रोक्तं सर्वैरेव महर्षिभिः ॥
तद्विधानं ममाचक्ष्व विस्तरेणैव सुव्रत ! ।

हारीत उवाच।

शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि निर्मला वैष्णवा क्रियाः ॥
यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं वसिष्ठादीय वैष्णवे ॥
संस्काराणां तु सर्वेषा माद्यं चक्रादिधारणम् ॥
तत् कर्तव्यं हि सर्वेषां विधीनां वै द्विजन्मनाम्।
आचार्यं संश्रयेत् पूर्वमनघं वैष्णवं द्विजम् ॥
शुद्धसत्त्वगुणोपेतं नवज्याकर्मकारणम्।
सत्सम्प्रदायसंयुक्तं मन्त्ररत्नार्थकोविदम् ॥

ज्ञानवैराग्यसपन्नं वेदवेदाङ्गपारगम्।
शासितारं सदाचारैः सर्वधर्मविदाम्वरम्॥
महाभागवतं विप्रं सदाचारनिषेवणम्।
आलोक्य सर्वशास्त्राणि पुराणानि च वैष्णवाः॥
तदर्थमाचरेद्यस्तु आचार्यः स उदाहृतः।
आस्तिक्यमानसं सद्भिरुपेतं धर्मवत्सलम्॥
श्रद्धानं सदाचारे गुरुशुश्रूषतत्परम्।
सम्वत्सरं प्रतीक्ष्याथ तं शिष्यं शासयेद्गुरुः॥
तस्यादौ पञ्च संस्कारान् कुर्यात् समविधानतः।
प्रातः स्नात्वा शुचौ देशे पूजयित्वा जनार्दनम्॥
स्नातं शिष्यं समानीय तेनैव सह देशिकः।
स्नाप्य पञ्चामृतैर्गन्धैश्चक्रादीनर्च्चयेत्ततः॥
पुष्पैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि।
तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैरर्च्चयेत् पुरतो हरेः॥
अग्नौ होमं प्रकुर्व्वीत ह्याधानादिपूर्वकम्।
पौरुषेण तु सूक्तेन पायसं घृतमिश्रितम्॥
आज्येन मूलमन्त्रेण हुत्वा चाष्टोत्तरं शतम्।
वैष्णव्या चैव गायत्र्या जुहुयात् प्रयतो गुरुः॥
पश्चादग्नौ विनिक्षिप्य चक्राद्यायुधपञ्चकम्।
पूजयित्वा सहस्रारं ध्यात्वा तद्वह्निमण्डले॥
षडक्षरेण जुहुयादाज्यं विंशतिसंख्यया।
सर्वेष्ट्रीतिमन्त्रेश्च एकैकाज्याहुतिं क्रमात्॥
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा स शिष्यो वह्निमात्मवान्।
नमस्कृत्वा ततो विष्णुं जप्त्वा मन्त्रवरं शुभम्॥

प्राङ्मुखं तु समासीनं शिष्यमेकाग्रचेतसम्।
प्रतप्तचक्रशङ्खौ द्वौ हेतिभिर्मन्त्रमुच्चरन्॥
दक्षिणे तु भुजे चक्रं वामांसे शङ्खमेव च।
गदां च भालमध्ये तु हृदये नन्दकं तदा॥
मस्तके तु तथा शार्ङ्गं मुद्रयेद्विमलं तदा।
पश्चात् प्रक्षाल्य तोयेन पुनः पूजां समाचरेत्॥
होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
एवं तापः क्रियाः कार्याः वैष्णव्यः कल्मषापहाः॥
प्रधानं वैष्णव तेषां तापसंस्कारमुत्तमम्।
तापसंस्कारमात्रेण परां सिद्धिमवाप्नुयात्॥
केचित्तु चक्रशङ्खौ द्वौ प्रतप्तौ बाहुमूलयोः।
धारयन्ति महात्मानश्चक्रमेकं तु चापरे॥
वैष्णवानां तु हेतीनां प्रधानं चक्रमुच्यते।
तेनैव बाहुमूलौ तु प्रतप्तेनाङ्कयेद्बुधः॥
जाते पुत्रे पिता स्नात्वा होमं कृत्वा विधानतः।
तेनाग्निनैव सन्तप्तचक्रेण भुजमूलयोः॥
अङ्कयित्वा शिशोः पश्चान्नाम कुर्याच्च वैष्णवम्।
पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीतास्य विधानतः॥
अङ्कयित्वा स चक्रेण यत्किञ्चित्कर्म सञ्चरेत्।
तत्सर्वं सफलं वैष्णव इष्टापूर्त्तादिकं नृप॥
कारयेन्मन्त्रहीनायां चक्राद्याः पञ्च हेतयः।
चक्रं वै कर्मसिद्ध्यर्थं जातकर्मणि धारयेत्।
अचक्रधारी विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः॥
अवैष्णवः समापन्नो नरकं चाधिगच्छति।

चक्रादिचिह्नरहितं प्राकृतं वालुपान्वितम् ॥
अवैष्णवन्तु तं दूरात् श्वपाकमिव सन्त्यजेत् ।
अवैष्णवस्तु यो विप्रः श्वपाकादधमः स्मृतः ।
श्राद्धे यो ह्यपाङ्क्तेयो रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोऽपि वा ।
गवां पश्यति विज्ञेयः सर्वकर्मसु नार्हति ॥
तस्माच्चक्रं विधानेन तप्तं वै धारयेद्द्विजः ।
सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात् ॥
अनायुधासो असुता अदेवा इति वै श्रुतिः ।
चक्रेण तामपवप इत्यृचा समुदाहृतम् ॥
अपेत्यमङ्कमित्युक्तं वपेति श्रवणं तदा ।
तस्माद्वै तप्तचक्रस्य चाङ्कनं मुनिभिः श्रुतम् ।
पवित्रं वितत प्राह्यं प्रभोर्गात्रे तु धारितम् ॥
श्रुत्येव चाङ्कयेद्गात्रे तद्ब्रह्मसमवाप्तये ।
यत्ते पवित्रमर्चिषग्नने वीतमनन्तरा ॥
ब्रह्मेति निहितश्चैव ब्रह्मणो श्रुतिवं हितम् ।
पवित्रमिति चैवाग्निरग्निर्वै चक्रमुच्यते ॥
अग्निरेव सहस्रारः सहस्रा नेमिरुच्यते ।
नेमितप्ततनुः सूर्यो ब्रह्मणा समतां व्रजेत् ॥
यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने सु न सुनिहितं ।
दक्षिणे तु भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनम् ॥
सव्ये तु शङ्खं बिभृयादिति ब्रह्मविदो विदुः ।
इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्तं विष्णोश्चक्रस्य धारणम्
पुराणेष्वितिहासेषु सात्त्विकेषु स्मृतिष्वपि ।

शङ्खचक्रोर्द्धं पुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणं नृप ॥
यः श्राद्धे भोजयेद्विप्र. पितृणां तस्य दुर्गतिः ।
शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमेर्हरेः ॥
रहितः सर्वधर्मेभ्यश्च्युतो नरकमाप्नुयात् ।
रुद्रार्चनं त्रिपुण्ड्रस्य धारणं यत्र दृश्यते ॥
तच्छूद्राणां विधिः प्रोक्तो न द्विजानां कदाचन ।
प्रतिलोमानुलोमानां दुर्गागणसुभैरवाः ॥
पूजनीया यदार्हेण विल्वचन्दनधारिणाम् ।
यक्षराक्षसभूतानि विद्याधरगणास्तदा ॥
चण्डालानामर्चनीया मद्यमांसनिषेवणम् ।
स्ववर्णविहितं धर्ममेवं ज्ञात्वा समाचरेत् ॥
रुद्रार्चनाद्ब्राह्मणस्तु शूद्रेण समतां व्रजेत् ।
यक्षभूतार्चनात् सद्यश्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥
न भस्म धारयेद्विप्रः परमापद्गतोऽपि वा ।
मोहाद्वै बिभृयाद्यस्तु ससुरापो भवेद्ध्रुवम् ॥
तिर्यक् पुण्ड्रधरं विप्रं पट्टाम्बरधरं तथा ।
श्वपाक इव वीक्षेत न सम्भाषेत कुत्रचित् ।
तस्माद्द्विजातिभिर्धार्यं मूर्द्धपुण्ड्रं विधानतः ॥
मृदा शुभ्रेण सततं सान्तरालं मनोहरम् ।
स्नात्वा शुद्धेऽपि पूर्वाह्णे विष्णुमभ्यर्च्य देशिकः ॥
स्नातं शिष्यं समाहूय होमं कुर्वीत पूर्ववत् ।
परोमात्रेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ॥
कृत्वोदमूलमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं घृतम् ।
स्थण्डिले तु ततः पद्मामण्डलानि यदा क्रमात् ॥

दीव्यस्थमध्ये चत्वारि विन्यसेत् पुरतो हरेः ।
विलिखेत्तत्र पुण्ड्रादि विस्तारायामभेदतः ॥
तेष्वर्चयेत्ततो धीमान् केशवादीननुक्रमात् ।
तत्र तत्र च तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा मन्त्रैः समर्चयेत् ॥
गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैवार्चयेद्गुरुम् ।
प्रदक्षिणमनुव्रज्य स शिष्यः प्रणमेत्तथा ॥
तद्वाह्ये निक्षिपेच्छिष्यः केशवादीननुक्रमात् ।
हृदि विन्यस्य पुण्ड्राणि गुरूक्तानि स वैष्णवः ॥
शुभ्रेणैव मृदा यथाविन्ययात् सुसमाहितः ।
त्रिसन्ध्यासु मृदा विप्रो यागकाले विशेषतः ॥
श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
अवालुकर्ध्वपुण्ड्राणि बिभृयाद्द्विजसत्तमः ॥
श्राद्धो होमस्तथा दानं स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
भस्मीभवन्ति तत्सर्वं मूर्ध्वं पुण्ड्रविनाकृतम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रं विना यस्तु श्राद्धं कुर्व्वीत स द्विजः ।
सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकं चाधिगच्छति ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनन्तु यः श्राद्धे भोजयेद्द्विजम् ।
अश्नन्ति पितरस्तस्य विण्मूत्रं नात्र संशयः ॥
तस्मात्तु सततं धार्य्यमूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजन्मकः ।
धारयेन्न तिर्यक् पुण्ड्रमापद्यपि कदाचन ॥
तिर्य्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं चण्डालमिव सन्त्यजेत् ।
सोऽनर्हः सर्वकृत्येषु सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनः सन् सन्ध्याकर्म समाचरेत् ।
सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकञ्च स गच्छति ॥

यदि स्यात्तु मनुष्याणामूर्ध्वपुण्ड्रविवर्जितम् ।
द्रष्टव्यञ्चैव तत्किञ्चित् श्मशानमिव तद्भवेत् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रं सदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते ।
चण्डालोऽपि हि शुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु ललाटे सुमनोहरे ।
लक्ष्म्या सह समासीनो रमते तत्र वै हरिः ॥
निरन्तरालं यः कुर्य्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः ।
स हि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियञ्चैव व्यपोहति ॥
अशेदमूर्ध्वपुण्ड्रन्तु यः करोति द्विजाधमः ।
कल्पकोटिसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
तस्माद्रागान्वितं पुण्ड्रं धरेद्विष्णुपदाकृति ।
ललाटादिषु चाङ्गेषु सर्व्वकर्म्मसु वैष्णव ॥
नासिकामूलमारभ्य ललाटान्तेषु विन्यसेत् ।
अङ्गुलद्वयमात्रन्तु मध्यच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥
पार्श्वे चाङ्गुलमात्रन्तु विन्यसेद्द्विजसत्तम ।
पुण्ड्राणामन्तराले तु हारिद्रां धारयेच्छ्रियम् ॥
ललाटे पृष्ठयोः कण्ठे भुजयोरुभयोरपि ।
चतुरङ्गुलमात्रन्तु विस्तृयाद्वायकं द्विज ॥
उरस्यष्टाङ्गुलं धार्य्यं भुजयोरायतं तदा ।
उदरे पार्श्वयोर्नित्यमायतन्तु दशाङ्गुलम् ॥
केशवादि नमोऽन्तैश्च प्रीणनाद्यैरनुक्रमात् ।
ललाटे केशवं रूपं कुक्षौ नारायणं न्यसेत् ॥
वक्षःस्थले माधवञ्च गोविन्दं कण्ठदेशतः ।
विष्णुञ्च दक्षिणे पार्श्वे बाह्वोश्च मधुसूदनम् ॥

त्रिविक्रमन्तु वामांसे वामनं वामपार्श्वतः।
श्रीधरं वामबाहौ तु हृषीकेशं तदा भुजे॥
पृष्ठञ्च पद्मनाभन्तु ग्रीवे दामोदरं तदा।
तत्प्रक्षालनतोयेन वासुदेवेति मूर्धनि॥
केशवन्तु सुवर्णाभः शङ्खचक्रगदाधरः।
शुक्लाम्बरधरः सौम्यो मुक्ताभरणभूषितः॥
नारायणो घनश्यामः शङ्खचक्रगदासिभृत्।
पीतवासा मणिमयैर्भूषणैरुपशोभितः॥
माधवश्चोत्पलप्रख्यश्चक्रशार्ङ्गगदासिभृत्।
चित्रमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकनिभेक्षणः॥
गोविन्दः शशिवर्णः स्यात्पद्मशङ्खगदासिभृत्।
रक्तारविन्दपादाब्जः स्वर्णकाञ्चनभूषणः॥
गौरवर्णो भवेद्विष्णुश्चक्रशङ्खहलासिभृत्।
क्षौमाम्बरधरः स्रग्वी केयूराङ्गदभूषितः॥
अरविन्दनिभः श्रीमान् मधुजित्कमलाननः।
चक्रं शार्ङ्गञ्च मुसलं पद्मं दोर्भिर्विभर्त्यसौ॥
त्रिविक्रमो रक्तवर्णः शङ्खचक्रगदासिभृत्।
किरीटहारकेयूरकुण्डलैश्च विराजितः॥
वामनः कुन्दवर्णः स्यात् पुण्डरीकायतेक्षणः।
दोर्भिर्वज्रं गदां चक्रं पद्मं हैमं बिभर्त्यसौ॥
श्रीधरः पुण्डरीकाभ्यः चक्रशार्ङ्गी च पद्मधृक्।
रक्तारविन्दनयनो मुक्तादामविभूषितः॥
विद्युद्वर्णो हृषीकेशश्चक्रशार्ङ्गहलासिभृत्।
रक्तमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकावतंसकः॥

इन्द्रनीलनिभश्चक्रशङ्खपद्मगदाधरः।
पद्मनाभः पीतवासा सितमाल्यानुलेपनः।
दामोदरः सार्व्वभौमः पद्मशार्ङ्गासिशङ्खभृत्॥
पीतवासा विशालाक्षो नानारत्नविभूषितः।
एवं पुण्ड्राणि सततं धारयेद्वैष्णवोत्तमः॥
पुण्ड्रसंस्कार इत्येवं शिष्येणापि च कारयेत्।
सन्त्रशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥

इति पुण्ड्रसंस्कारो द्वितीयः।

तृतीयं नाम संस्कारं कुर्व्वीत शुभवासरे॥
स्नात्वा संपूज्य देवेशं गन्धपुष्पादिभिर्गुरून्।
नानाधिदैवतं पश्चात् पूजयेत् प्रयतात्मवान्॥
द्वादशैव तु मासास्तु केशवाद्यैरधिष्ठिताः।
आरभ्य मार्गशीर्षं तु यदा सख्या द्विजोत्तमः॥
यस्मिन्मासि भवेद्दीक्षा तन्मूर्त्तेर्नाम चोदितम्।
नृसिंहरामकृष्णाख्यं दासनाम प्रकल्पयेत्॥
अन्यथा दशावताराणां वर्जयेन्नाम वैष्णवः।
नाम दद्यात्प्रयत्नेन वैष्णवं पापनाशनम्॥
यस्य वै वैष्णवं नाम नास्ति चेत्तु द्विजन्मनः।
अनामिकः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः॥
चक्रस्य धारणा यस्य जातकर्मणि सम्भवेत्।
तत्र वै मासनामापि दद्याद्विप्रो विधानतः
ध्यात्वा समर्च्चयेन्नाममूर्त्तिं,मन्त्रेण दैशिक॥
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत्।

प्रदक्षिण मनुव्रज्य भक्त्या सम्यक् प्रणम्य च॥
तन्मन्त्रं मूलमन्त्रं वा जपेदष्टसहस्रसङ्ख्यया।
पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं हविः॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च जुहुयात् समिधा तदा।
नाम दद्यात् ततः शिष्यं मन्त्रेणापि समाप्लुतम्॥
ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा होमशेषं समापयेत्।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाद्यैश्च तोषयेत्॥
एवं हि नामसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः।
गुणयोगेन चान्यानि विष्णोर्नामानि लौकिके॥
विशिष्टं वैष्णवं नाम सर्वकर्मसु चोदितम्।
हरेः परं पितुर्नाम यो दद्यात्परं सुतम्॥
अतिरोषणकं दिव्यं तृतीयं श्रुतिचोदितम्।
तस्माद्भगवतो नाम सर्वेषां मुनिभिः स्मृतम्॥

॥ इति नामसंस्कारस्तृतीयः॥

एवं तृतीयसंस्कारं कृत्वा वै वैदिकोत्तमः॥
चतुर्थमन्त्रसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः।
ततः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् जगतां पतिम्।
अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्ररत्नं जपेद्गुरुः॥
स्नातं शिष्यं समाहूय सुवेषं समलङ्कृतम्।
आदाय कलशं रम्यं पवित्रोदकपूरितम्॥
पञ्चत्वक्पल्लवयुतं पञ्चरत्नसमन्वितम्।
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत्॥
संमार्जयेत् ततः शिष्यं तत्सलिलेन कुशैः शुभैः।

सूक्तैश्च विष्णुदैवत्यैः पावमानैस्तथैव च ॥
अष्टोत्तरशतं पश्चान्मन्त्ररत्नेन मार्जयेत्।
अभिषिच्य ततो मूर्ध्नि शुक्लवस्त्रधरं शुचिम् ॥
स्वलङ्कृतं समाचान्तं मूर्ध्वपुण्ड्रधरं तदा।
पवित्रहस्तं पद्माक्षमालया समलङ्कृतम् ॥
निवेश्य दक्षिणे स्वस्य आसने कुशनिर्मिते।
स्वगृह्योक्तविधानेन पुरतोऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च।
मध्वाज्यमिश्रितं रम्यं पायसं जुहुयाद्गुरुः ॥
अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रद्वयेन च।
मूलमन्त्रेण जुहुयाच्चरुं घृतविमिश्रितम् ॥
केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांस्तथैव च।
एकैकमाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम्।
आचार्यं स्वगुरुं नत्वा जपेद्गुरुपरम्पराम् ॥
मातरं सर्वजगतां प्रपद्येत श्रियं ततः।
त्वं माता सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वरप्रिये। ॥
अपराधशतैर्जुष्टं नमः क्षेमं मम च्युतम्।
एवं प्रपद्य लक्ष्मीं तां श्रियं सद्गुरुभावतः ॥
नित्ययुक्तं तया देव्या वात्सल्यादिगुणान्वितम्।
शरण्यं सर्वलोकानां प्रपद्येत सनातनम्।
नारायण! दयासिन्धो! वात्सल्यगुणसागर! ॥
एनं रक्ष जगन्नाथ! बहुजन्मापराधिनम्।
इत्याचार्येण सन्दिष्टः प्रपद्येत जनार्दनम् ॥

प्रपद्येत ततः शिष्यो गुरुमेव दयानिधिम्।
गुरो! त्वमेव मे देव त्वमेव परमा गतिः॥
त्वमेव परमो धर्मस्त्वमेव परमं तपः।
इति प्रपन्नमाचार्यो निवेश्य पुरतो हरेः॥
प्रागग्रेषु समासीनं दर्भेषु सुसमाहितः।
स्वाचार्यं पुरतो ध्यात्वा नमस्कृत्वाथ भक्तिमान्॥
गुरोः परम्परां जप्त्वा हृदि ध्यात्वा जनार्दनम्।
कृपया वीक्षितं शिष्यं दक्षिणं ज्ञानदक्षिणम्॥
निक्षिप्य हस्तं शिरसि वामं हृदि च विन्यसेत्।
पादौ गृहीत्वा शिष्यस्तु गुरोः प्रयतमानसः॥
भो! गुरो! ब्रूहि मन्त्रं मे ब्रूयादिति दयानिधे!।
अध्यापयेत्ततस्तस्मै मन्त्ररत्नं शुभाह्वयम्॥
सन्न्यासञ्च समुद्रञ्च सर्षिपङ्क्त्यधिदैवतम्।
सार्थमध्यापयेच्छिष्यं प्रयतं शरणागतम्॥
अष्टाक्षरं द्वादशार्णं षट्कुक्षिं वैष्णवीं तदा।
रामकृष्णनृसिंहाख्यान् मन्त्रान् तस्मै निवेदयेत्॥
न्यासे वाप्यर्चने वापि मन्त्रमेकान्तिनं श्रयेत्।
अवैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण नरकं व्रजेत्॥
अवैष्णवाद्गुरोर्मन्त्रं यः पठेद्वैष्णवो द्विजः।
कल्पकोटिसहस्राणि पच्यते नारकात्मना॥
अचक्रधारिणं यस्तु मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः।
रौरवं नरकं प्राप्य चाण्डालीं योनिमाप्नुयात्॥
तस्माद्दीक्षाविधानेन शिष्यं भक्तिसमन्वितम्।
मन्त्रमध्यापयेद्विद्वान् वैष्णवं पापनाशनम्॥

अनधीत्य द्वयं मन्त्रं योग्यवैष्णवमुत्तमम् ।
अधीत्य मन्त्रसंसिद्धिं न प्राप्नोति न संशयः ॥
जातकर्म्मणि वा चौले तदा मौञ्जिनिबन्धने ।
चक्रस्य धारणं यत्र भवेत्तस्य तु तत्र वै ॥
उपनीय गुरुः शिष्यं गृह्योक्तविधिना ततः ।
अध्यापयेच्च सावित्रं तपोमन्त्रं द्वयं शुभम् ॥
प्राप्तमन्त्र स्ततः शिष्य पूजयेच्छ्रद्धया गुरुम् ।
गोभूहिरण्यरत्नाद्यैः वासोभिर्भूषणैरपि ॥
सदक्षा शासयेच्छिष्यमाचार्य्य संशितव्रत ।
स्वरूपं साधनं साध्यं मन्त्रेणास्मै निवेदयेत् ॥
द्वयेन वृत्तिशार्थात्म्यं सम्यगस्मै निवेदयेत् ।
आचार्य्याधीनवृत्तिस्तु संयतस्तु वसेत् सदा ॥
कर्म्मणा मनसा वाचा हरिमेव भजेत् सुधीः ।
यावच्च तीरयात्तन्तु द्वयमावर्त्तयेत्सदा ॥
एवं हि विधिना सम्यङ्मन्त्रसंस्कारसंस्कृतः ।
॥ इति मन्त्रसंस्कारश्चतुर्थं ॥

मन्त्रार्थतत्त्वविदुषं यागतन्त्रे नियोजयेत् ।
पूर्व्वाह्णे पूजयेद्देव तस्य प्रियतरं शुभ ॥
मन्त्ररत्नविधानेन गन्धपुष्पादिभिर्गुरु ।
अर्चयित्वाच्युतं भक्त्या होम पूर्ववदाचरेत् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैः पायस घृतमिश्रितम् ।
आज्यं मन्त्रेण होतव्यं शतमष्टोत्तरं तदा ॥
शक्त्या च वैष्णवैर्मन्त्रैः सर्वहोम समाचरेत् ।

एकैकमाहुतिं हुत्वा सर्वावरणदेवताः॥
प्रणवादिचतुर्थ्यन्ते स्तेषां वै नामभिर्यजेत्।
होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्तदा॥
मन्त्ररत्नेन तद्बिम्बं पुष्पाञ्जलिमतं यजेत्।
प्रणम्य भक्त्या देवेशं जपा मन्त्रमनुत्तमम्॥
आहूय प्रणतं शिष्यं तद्बिम्बं दर्शयेद्गुरुः।
कृपयाथ ततस्तस्मै दद्याद्बिम्बं हरे! गुरुः!॥
एनं रक्ष जगन्नाथ! केवलं कृपया तव।
अर्चनं यत्कृतं तेन विभो! स्वीकर्त्तुमर्हसि॥
एवं लब्ध्वा गुरोर्बिम्बं पूजयेत्तं प्रयत्नतः।
हिरण्यवस्त्राभरणयानशय्यासनादिभिः॥
ततः प्रभृति देवेशमर्चयेद्विधिना सदा।
श्रौतस्मार्त्तागमोक्तानां ज्ञात्वान्यतममुत्तमम्॥
॥ इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
विधानं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥

अम्बरीष उवाच।
भगवन्! सर्वमन्त्राणां विधानं मम सुव्रत!।
ब्रूहि सर्वमशेषेण प्रयोगं सार्थसंस्कृतम्॥
हारीत उवाच॥
शृणु राजन्! प्रवक्ष्यामि मन्त्रयोगमनुत्तमम्।
यथोक्तं विष्णुना पूर्वं ब्रह्मणा परमात्मना॥
सर्वेषामेव मन्त्राणां प्रथमं गुह्यमुत्तमम्।
मन्त्ररत्नं नृपश्रेष्ठ! सद्यो मुक्तिफलप्रदम्॥

सर्वैश्वर्यप्रदं पथ्यं सर्वेषां सर्वकामदम्।
यस्योच्चारणमात्रेण परितुष्टो भवेद्धरि ॥
देशकालादिनियमऋरिमित्रादिशोधनम।
स्वरवर्णादिदोषश्च पौरश्चरणकं न तु ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रिय शूद्रास्तथेतरा।
तस्याधिकारिणः सर्वे सच्छीलगुणा यदि ॥
पंचसंस्कारसम्पन्ना श्रद्धावन्तोऽनसूयका।
भक्त्या परमयाविष्टा युक्तास्तस्याधिकारिण ॥
षड्विंशाक्षरो मन्त्र पदै षड्भि समन्वित।
वाक्यद्वयं पर ज्ञेय मन्त्ररत्नमनुत्तमम ॥
यदाश्रयति विद्यादि संस्थिता जगता पतिम।
तया श्रियाऽनपायिन्या संयुत परम पुमान् ॥
नारायणोऽच्युत श्रीमान् वात्सल्यगुणसागर।
नाथ सुशील सुलभ सर्वज्ञ शक्तिमान पर ॥
आपद्बन्धु सदा मित्र परिपूर्णमनोरथ।
दयासुधाब्धि सविता वीर्यवान् द्युतिमान विभु ॥
प्रपद्ये चरणौ तस्य शरणं श्रेयसे मम।
श्रीमते विष्णवे नित्यं सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
निर्ममो निरहङ्कार कैङ्कर्यं करवाण्यहम।
एतस्यार्थं विदित्वैव पश्चात्तत्तु प्रयोजयेत् ॥
नारायणो महाशब्दो गायत्री च परा शुभा।
स्वयं नारायण श्रीमान् देवता समुदाहृत ॥
करयो स्तनयोराद्य सचर विन्यसेद्द्विज।
शेषाक्षराणि देहानि चतुर्विंशतिपर्वसु ॥

षट्पदैरङ्गुलिन्यास मङ्गेषु च यथाक्रमम् ।
षडङ्गं षट्पदैः कृत्वा मन्त्रार्थं च यथाक्रमम् ॥
मूर्ध्नि भाले नेत्रनासाश्रवणेषु तथानने ।
भुजयोर्हृत्प्रदेशे च स्तनयोर्नाभिमण्डले ॥
पृष्ठे च जघने कट्योरूर्वोर्जान्वोश्च पादयो ।
पञ्चविंशाक्षराण्यस्य क्रमेणाङ्गेषु विन्यसेत् ॥
एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् ।
इन्दीवरदलश्यामं कोटिसूर्याग्निवर्चसम ॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम् ।
पद्मासनस्थं देवेशं पुण्डरीकनिभेक्षणम् ॥
रक्तारविन्दसदृशदिव्यहस्तपदाञ्चितम ।
माणिक्यमकुटोपेत नीलकुन्तलशीर्षजम ॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्क वनमालाविराजितम ।
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पावतंसकम् ॥
हारकुण्डल केयूर नूपुरादिविराजितम ।
कटकैरङ्गुरीयैश्च पीतवस्त्रेण शोभितम् ॥
शङ्खपद्मगदाचक्रपाणिनं पुरुषोत्तमम् ।
वामाङ्के चिन्तयेत्तस्य देवीं कमललोचनाम् ॥
तरुणीं सुकुमाराङ्गीं सर्वलक्षणशोभिताम् ।
दुकूलवस्त्रसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
तप्तकाञ्चनसङ्काशां पीनोन्नतपयोधराम् ।
रत्नकुण्डलसंयुक्तां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ॥
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकाम् ।

देवी च बिभ्रतीं दोर्भिश्चिन्तयेदिष्टदां सदा।
एवं ध्यात्वा परं नित्यमर्चयेदच्युतं द्विज॥
यथात्मनि तथा देवे स्नानकर्म समाचरेत्।
अर्चयेदुपचारैश्च मनसा वा जनार्दनम्॥
आवाहनासने पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम्।
स्नानं यज्ञोपवीते च भूषणं गन्धमेव च॥
पुष्पं धूपं तथा दीपं नैवेद्यं च प्रदक्षिणाम्।
नमस्कारञ्च ताम्बूलं पुष्पमालां निवेदयेत्॥
नमस्कृत्वा गुरून् पश्चाज्जपेन्मन्त्रं समाहितः।
अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्तरं तथा॥
ध्यायन्वै मनसा देवं जपेदेकाग्रमानसः।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि समासीनः कुशासने॥
त्रिसन्ध्यासु जपेदेवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्।
आद्यावन्ते जपस्यास्य प्राणायामान् समाचरेत्॥
पूरकः कुम्भको रेच्यः प्राणायामस्त्रिलक्षणः।
वामेन पूरयेद्वायुं वाह्य नासा जपन्मनुम्॥
उभाभ्यां धारणं वायोः कुम्भकं समुदाहृतम्।
तद्रेचनं दक्षिणेन रेचणं समुदाहृतम्॥
पर्यायत्या पुनश्चैवं प्राणायामत्रयं क्रमात्।
पूरके कुम्भके चैव रेचके च विशेषतः॥
अष्टाविंशतिवारं तु जपन् मन्त्रं समाहितः।
उत्तमं मुनिभिः प्रोक्तं प्राणायामं नृपोत्तम॥
जपन् द्वादशवारं तु उत्तमं तत्प्रकीर्तितम्।
षण्मात्रन्तु कनीयः स्यात्रिवारं मधमं स्मृतम्॥

मनसैवार्चयेद्देवं पश्चादर्घं विचिन्तयेत्।
प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चान्न्यासं समाचरेत्॥
स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः कृत्वा सन्ध्यादिकर्म च।
धृतोर्द्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकरः एव च॥
धृत्वा यथाश्रमाणां च सन्निधावासने स्थितः।
भूतशुद्धिविधानञ्च कृत्वा मन्त्रं प्रयोजयेत्॥
अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य गुरुर्नारायणः स्मृतः।
छन्दश्च दैवी गायत्री परमात्मा च देवता।
जपश्चाष्टाक्षरो मन्त्रः सर्वपापप्रणाशनः॥
सर्वदु:खहरः श्रीमान् सर्वकामफलप्रदः।
सर्वदेवात्मको मन्त्रस्ततो मोक्षप्रदो नृणाम्॥
ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च।
सर्वमष्टाक्षरान्तस्थं तथान्यदपि वाङ्मयम्॥
सर्वार्थो वेदगर्भस्थः वेदाश्चाष्टाक्षरे स्थिताः।
अष्टाक्षरस्तु प्रणवे अकारे प्रणवः स्थितः॥
इह लौकिकमैश्वर्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम्।
कैवल्यं भगवत्त्वञ्च मन्त्रोऽयं साधयिष्यति॥
सकृदुच्चारणान्नॄणां चतुर्वर्गफलप्रदम्।
स्वरूपं साधनं प्राप्यं ददाति हि समञ्जसा॥
महापापं चातिपापं नियते चोपपापकम्।
जपादस्य मनोराशेः प्रणश्यन्ति न संशयः।
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च।
सकृदष्टाक्षरं जप्त्वा लभते नात्र संशयः॥
गवामयुतदानस्य पृथिव्या मण्डलस्य च।

कन्याशतसहस्रस्य गजाश्वानां तथैव च ॥
दानस्य यत्फलं नृणां तत्प्राप्ते नृपनन्दन ! ।
शतवारं मनुं जप्त्वा तत्फलं सर्वमाप्नुयात् ॥
सार्थं समुद्रं सन्यासं सर्षिचण्डोऽधिदैवतम् ।
षष्टाक्षरमनुं जप्त्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
पदत्रयात्मकं मन्त्रं चतुर्थ्या सहितं तदा ।
स्वरूपसाधनोपेयमिति मत्वा जपेद्बुधः ॥
प्रणवेन स्वरूपं स्यात् साधनं नमसा तथा ।
संविभक्त्या चतुर्थ्यात्र पुरुषार्थो भवेन्मनोः ॥
अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चेति तत्वतः ।
तान्येकदा समभवत्तदोमित्येतदुच्यते ॥
तस्मादोमिति प्रणवो विज्ञेयः साक्षरात्मकः ।
वेदत्रयात्मकं ज्ञेयं भूर्भुव स्वरितीति वै ॥
अकारस्तु भवेद्विष्णुः स्वृग्वेद उदाहृतः ।
उकारस्तु भवेल्लक्ष्मीर्यजुर्वेदात्मको महान् ॥
मकारस्तु भवेज्जीव स्तयोर्दास उदाहृतः ।
पञ्चविंशाक्षरः साक्षात् सामवेदस्वरूपवान् ॥
पञ्चविंशोऽयं पुरुषः पञ्चविंश आत्मेति श्रुतिः ।
आत्मा पञ्चविंशः स्यादिति समात्मानं संस्मरेत् ॥
इत्योपनिषदं ह्यर्थं विदित्वा स्वं निवेदयेत् ।
अवधारणमन्येतु मध्यमार्णं वदन्ति हृ ॥
तदेवाग्नि स्तदायु स्तत्सूर्य्य स्तदपि चन्द्रमाः ।
इत्येवं धारणश्रुतेरेवमेवोपबृंहितम् ॥
उकारेणैव शीशब्दः प्रोच्यते मुनिसत्तमे. ।

न्यायेन गुणसिद्धिस्तु तस्यैव श्रीपतेर्वरौ ॥
श्रीरस्येशाना जगतो विष्णुपत्नीति वै श्रुतिः।
कल्याणगुणसिद्धिस्तु लक्ष्मीभर्तुर्य नेतरा ॥
सामानाधिकरण्यत्वात्कारणत्वं तदुच्यते।
अकार एव सर्वेषामक्षराणां हि कारणम् ॥
अकारो वै सर्वा वागित्यादि श्रुतिवच्च तथा।
स्पर्शोष्मभिर्व्यज्यमानो नानाबहुविधोऽभवत् ॥
कारणत्वं तथैवास्य विष्णोर्वै जगतां पतेः।
तस्मात् स्रष्टा च दाता च विधाता जगतां हरिः ॥
रक्षिता जीवलोकस्य गुणवानेव सर्वगः।
अनन्या विष्णुना लक्ष्मी भास्करेण प्रभा यथा ॥
लक्ष्मी मनुपगामिनीमिति श्रुतिवचो महत्।
तस्मादकारो वै विष्णुः श्रीश एव जगत्पतिः ॥
लक्ष्मीपतित्वं तस्यैव नान्यस्येति सुनिश्चितम्।
नित्यैवैषा जगन्माता हरेः श्रीरनपायिनी ॥
यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवैषा जगन्मयी।
तस्मादकारो वै विष्णुर्लक्ष्मीभर्त्ता जगत्पतिः ॥
तस्मिंश्चतुर्थीयुक्तत्वात् त्रिपदस्य च संग्रहः।
अकारप्रथमा तस्माच्चतुर्थ्यां संग्रहं ननु ॥
तच्च श्रुतिविरोधत्वाच्च युक्तमिति चोदितम्।
महसे ब्रह्मणे त्वा वै ओमित्यात्मानं युञ्जीत ॥
परस्य चात्मनां तस्माद्भेद स्तत्र सुनिश्चितः ॥
त्वमस्माकं तपस्येव स्मृत्युक्तमपि पार्थिव।।
तौ शाश्वतौ विपश्चिता वियन्तात्रिति मे तथा ॥

रभिप्वदया प्रागेववाक्ता न विश्वभृत्।
असेयमर्त्यो मर्त्यैन नयेनेत्ये वयोनिता ॥
इत्यादि श्रुतयो भेदं वदन्ति परजीवयोः।
दास्यमेवात्मनां विष्णोः स्वरूपं परमात्मनः ॥
साम्य लक्ष्मीर्वरमोक्ष देवादीनां तथात्मनाम्।
अनन्यशेपरूपा वै जीवास्तस्य जगत्पतेः ॥
दास्यं स्वरूपं सर्वेषामात्मनां सततं हरेः।
भगवच्छेषमात्मानमन्यथा यः प्रपश्यति ॥
स चैव हि महापापी चण्डालः स्यात् न संशयः।
तस्मान्मकारवाच्योऽसौ पञ्चविंशात्मकः पुमान् ॥
अकारवाच्यस्येशस्य दास एवाभिधीयते।
अनन्तानादिरो नित्यो निर्विकारोऽव्ययः सदा।
देहेन्द्रियात् परो ज्ञाता कर्त्ता भोक्ता सनातनः ॥
मकारवाच्यो जीवोऽसौ दास एव हरेः सदा।
श्रीमन्नारायणवाच्यस्य विष्णोरस्य जगत्पतेः ॥
स्वामिनोऽकारेण ह्यवधारणमुच्यते।
स जीवः स्वादतः स्वामी सर्वदा नृपसत्तम ! ॥
अनयोर्मान्यथेत्युक्तमुकारेण महर्षिभिः।
इत्येवं प्रणवस्यार्थं प्रणवस्य पदस्य तु ॥
आत्मनः सत्पत्यादित्रय गुणसङ्गमैः।
सर्वेषामेव मन्त्राणां कारणं प्रणवः स्मृतः ॥
तस्मादकारमुकारो मकारावेदत्रयं तथा।
भूरिति हि ऋग्वेदो भुव इति यजुस्तथा ॥
स्वरिति सामवेदः स्यात्तद्दशी भुवं मयं यः।

भूर्विष्णुश्च तदा लक्ष्मीर्भुव इत्यभिधीयते ॥
तयो स्वरिति जीवस्तु सव इत्यभिधीयते।
अग्निर्वायु स्तथा सूर्यस्तेभ्य एव हि जज्ञिरे ॥
य एता व्याहृतीर्हुत्वा सर्वं वेद जुहोति वै।
प्रसङ्गात्कथितं चेदं मन्त्रशेषस्तु दीर्य्यते ॥
अन्यातन्त्यात्तु जीवानामधीनं परमात्मनः।
नमसा प्रोच्यते तस्मात्तद्यत्तामसतोऽर्पितम् ॥
स्वरूपादित्रिवर्गस्य संसिद्धिर्न्नतु सैव हि।
नमसा रहितं सर्वं विफलं सम्प्रकीर्त्तितम् ॥
नमसैव हि संसिद्धिर्भवेदत्र न संशयः।
पुरत. पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चाप्यशेषतः।
नमसैवेष्यते राजन् ! त्रिवर्गः सर्वदेहिनाम् ॥
मकारेण स्वतन्त्रः स्यान्नरकास्तं निषिध्यति।
तस्माच्च नम इत्यत्र स्वातन्त्र्यमपनोदति ॥
द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरस्तु हि शाश्वतम्।
ममेति द्व्यक्षरं मृत्युर्नममेति तु शाश्वतम् ॥
न ममेति च सर्वत्र स्वातन्त्र्यरहिताय वै।
युज्यते मुनिभि सम्यक् सर्वकर्मसु पार्थिव ! ॥
तस्मात्तु नमसा युक्ता मन्त्रा सर्वे च पार्थिव !।
सर्वसिद्धिप्रदा नृणां भवन्त्यत्र न संशय।
नमसा रहिता यत्तु न तु मुक्तिप्रदा नृणाम् ॥
तस्मात्तु नमसैवेषा पारतन्त्र्यत्वमीप्सितु।
पारतन्त्र्याल्लभेत् सिद्धिं स्वातन्त्र्यान्नाशमेष्यति ॥
दास्यमेव हि जीवाना प्रोच्यते नमसैव तु।

नमसा रहितं लोके किञ्चिदन्न न विद्यते ॥
'नमो देवेभ्यो नम इति येषामीशे तथा मनः ।
इतश्चिदेनो नमसा अविवाक्येति वै श्रुतिः ॥
मयैरकारः सम्प्रोक्तो नकारस्तं निषिध्यति ।
तस्मात्तु नरं इत्यत्र नित्यत्वेनोच्यते जनः ॥
नारा इति सम्भूतत्वे बाहुल्यत्वाज्जनस्य च ।
तेषामयनमावासस्तेन नारायणः स्मृतः ॥
महाभूतान्यहङ्कारो महदव्यक्तमेव च ।
अण्डं तदन्तर्गता ये लोकाः सर्वे चतुर्दश ॥
चतुर्विधशरीराणि कालः कर्मेति वै जगत् ।
प्रवाहरूपेणैवैषां नारत्वेनोच्यते बुधैः ॥
तेषामपि निवासत्वान्नारायण इतीरितः ।
अन्तर्बहिश्च जगतो धाता स च सनातनः ॥
स्रष्टा नियन्ता शरणं विधाता भूतभावनः ।
माता पिता सखा भ्राता निवासश्च सुहृद्गतिः ॥
योनौ नियः श्रीः परमस्तेन नारायणः स्मृतः ।

दास्यमेव फलं विष्णोर्दास्यमेव परं सुखम् ॥
दास्यमेव हरेर्मोक्ष दास्यमेव परं तप ॥
ब्रह्माद्याः सकला देवा वशिष्ठाद्या महर्षय ।
काङ्क्षन्त परम दास्यं विष्णोरेवं यजन्ति तम् ॥
तस्माच्चतुर्थी मन्त्रस्य प्रधानं दास्यमुच्यते ।
न दास्यवृत्ति जीवाना नाशहेतु परस्य हि ॥
इत्य सञ्चिन्त्य मन्त्रार्थे जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
अविदित्वा मनोरर्थं जपेत् प्रयतमानस ॥
न ससिद्धिमवाप्नोति स्वरूपञ्च न विन्दति ।
संसारञ्च समुद्रञ्च सर्वञ्चण्डोऽधि दैवतम् ॥
साङ्ग न यत्र सद्वान मन्त्रमेवम्प्रपूजयेत् ।
नारायणार्षं गायत्री छैवी चन्द्रोऽधिदेवता ॥
परमात्मा च लक्ष्मीशो विष्णुरेवाच्युतो हरिः ।
प्रणवश्च भवेद्वीज चतुर्थी शक्तिरुच्यते ॥
क्रुद्धोल्काय महोल्काय वीरोल्काय तथैव च ।
द्युल्काय सहस्रोल्काय पञ्चाङ्गन्यास उच्यते ॥
हृन्मूर्ध्नोय शिखायाञ्च कवचो नेत्रयोर्न्यसेत् ।
पञ्चाङ्गन्यासमित्युक्त सर्वमन्त्रेषु वैष्णवे ॥
यदा वैष्णव कुर्वीत षडङ्गं तु यथाक्रमम् ।
मूर्धानने च हृदये भुजयोर्जघने तथा ॥
पृष्ठे च जान्वो. पदयोर्मन्त्रार्णानि यदा न्यसेत् ।
अष्टाक्षराण्यष्टदिक्षु क्रमेण तदनन्तरम् ॥
नासिकाया तथाक्ष्णोश्च श्रोत्रयोराननॆ तथा ।
कण्ठे च स्तनयोर्नाभौ गुह्ये च तदनन्तरम् ॥

अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ।
ज्वालामहासुचक्राय त्रैलोक्याय तदन्तरम् ॥
आधारकालचक्राय दृग्दिक्षु यथाक्रमम् ।
स्वाहान्तं प्रणवाद्यन्तं न्यसेच्चक्राणि वैष्णवः ॥
एवन्न्यासविधिं कृत्वा ध्यानं समाचरेत् ।
हृदये प्रतिमायां वा जले सवितृमण्डले ॥
वह्नौ च स्थण्डिले स्वापे चिन्तयेद्विष्णुमव्ययम् ।
बालार्ककोटिसङ्काशं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
चक्रमब्जं गदां शङ्खं चतुर्भिर्धृतं तथा ॥
श्रीभूमिसहितं देवमासीनं परमासने ।
तच्चाधारशक्त्याद्यैर्धर्माद्यैः सूरिभिर्वृतैः ॥
दिव्यरत्नमये पीठे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
तत्कर्णिकोपरितले तप्तकाञ्चनसन्निभे ॥
देवीभ्यां सहितं तस्मिन्नासीनं पङ्कजासने ।
चिन्तयेद्दक्षिणे पार्श्वे लक्ष्मीं काञ्चनसन्निभाम् ॥
पद्महस्तविशालाक्षीं दुकूलवसनां शुभाम् ।
वामे दूर्वादलश्यामां विचित्राम्बरभूषिताम् ॥
चिन्तयेद्धरणीं देवीं नीलोत्पलधरां शुभाम् ।
महिष्यष्टदलाग्रेषु चिन्तयेद्धृतचामराम् ॥
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेत्तद्गतमानसः ।
स्नातः शुक्लाम्बरधरः कृतकृत्यो यथाविधि ॥
धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।
शुचिः कुशाजिनासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गशार्ङ्ग पद्मान्यनुक्रमात् ।
तार्क्ष्यञ्च वनमालाञ्च मुद्रा अष्टौ प्रपूजयेत् ॥
पश्चात् ध्यात्वा जगन्नाथं मनसैवार्च्चयेद्विभुम् ।
गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैव निवेदयेत् ॥
अनेनाभ्यर्च्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात् ।
अयुतं वा सहस्रं वा त्रिसन्ध्यासु जपेन्मनुम् ।
विष्णोः समानरूपेण शाश्वतं पदमाप्नुयात् ॥
आयुष्कामो जपेन्नित्यं षण्मासं नियतेन्द्रियः ।
अयुतं तु जपेन्मन्त्रं सहस्रं जुहुयाद् घृतम् ॥
आयुर्निरामयं सम्यग्भवेद्वर्षशताधिकम् ।
विद्याकामो जपेद्वर्षं त्रिसन्ध्यास्वयुतं मनुम् ॥
जुहुयाद्विमलैः पुष्पैः सहस्रं नियतेन्द्रियः ।
अष्टादशानां विद्यानां भवेद्व्याससमो द्विजः ॥
विवाहार्थी जपेन्नित्यमेवं वर्षचतुष्टयम् ॥
राजहोमी सहस्रं तु लभेत्कन्यां सुशोभिताम् ।
सम्पत्कामो जपेन्नित्यं चायुतं वत्सरत्रयम् ॥
पद्मैर्वा पद्मपत्रैर्वा तथा होमी श्रियं लभेत् ।
भूकामो तु जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ॥
दूर्वाभिर्जुहुयात्तद्वल्लभेद्भूमिमभीप्सिताम् ।
राज्यकामो जपेन्नित्यं षडब्दं त्वयुतं तथा ॥
सहस्रं जुहुयात् नित्यं पायसं घृतमिश्रितम् ।
चक्रवर्त्ती भवेत् सद्यः पद्मात्मभर्त्तुः प्रसादतः ॥
द्वादशाब्दं जपेदेवं सततं विजितेन्द्रियः ।
आत्महोमी तु यो नित्यमिन्द्रत्वं लभते नरः ॥

सत्यक्षपेद्य यो नित्यं त्रिसन्ध्यं जितेन्द्रिय ।
ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा समाप्नोति न संशय ॥
यावज्जीवं तु यो नित्यमयुतं सुसमाहितः ।
सहस्रं वा शतं वापि होतव्यं वह्निमण्डले ॥
आज्येन चरुणा वापि तिलैर्वा शर्करान्वितैः ।
पद्मै र्वा बिल्वपत्रै र्वा समिद्भि पिप्पलस्य वा ।
कोमलैस्तुलसीपत्रैरर्चयित्वा सनातनम् ॥
अनन्तविहगेशानां चिप्रमन्यतमो भवेत् ।
किमत्र बहुनोक्तेन सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥
श्रीमदष्टाचरो मन्त्रो नित्यप्रियतमो हरेः ।
आसीनो वा शयानो वा तिष्ठन्वा यत्र कुत्रचित्
जपेदष्टाचरं मन्त्रं तस्य विष्णुः प्रसीदति ।
संस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित. ॥
अभितः सर्वदेवानां यो जपेत्सततं मनुम् ।
ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा महापापयुतोऽपि वा ॥
अष्टाचरस्य जप्तारं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ।
अष्टाचरस्य जप्तारो यथा भागवतोत्तमा ॥
पुनन्ति सकलं लोकं सदेवासुरमानुषम् ।
अष्टाचरस्य जप्तारं प्रणमेद्यस्तु भक्तित ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
अचिन्त्यमेतन्माहात्म्यं मनोरस्य जगत्पते ॥
न हि वक्तुं मया शक्यं ब्रह्माद्यैस्त्रिदशैरपि ।
अथ वक्ष्यामि माहात्म्यं द्वादशार्णस्य पार्थिव ! ॥
यस्योच्चारणमात्रेण द्वादशाब्दफलं लभेत् ।

नमो भगवते नित्यं वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥
प्रणवेन समायुक्तं द्वादशार्णमनुं जपेत्।
पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमसश्च महात्मनोः॥
ऐश्वर्यं च तथा वीर्यं तेजः शक्तिरनुत्तमा।
ज्ञानं बलं यदेतेषां षण्णां भगवदीरितः॥
एभिर्गुणैः पूर्णवाक्यैः स एव भगवान् हरिः।
नित्या च या भगवती प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ॥
ऐश्वर्यरूपा सा देवी सुभगा कमलालया।
ईश्वरी सर्वजगतां विष्णुपत्नी सनातनी॥
तस्याः पतित्वा श्रीयस्य भगवानिति प्रोच्यते।
तस्मात् तु भगवान् श्रीमानेकार्थौ मुनिभिः स्मृतः ॥
भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुषइत्यपि।
निरुपाधी च वर्तेत वासुदेवेऽखिलात्मनि॥
वदन्ति केचिद्भगवान् ज्ञानवानिति सत्तमाः।
तद्वासुदेवेनोक्तं स्यात्सामान्यत्वात्ततोऽन्यथा॥
तस्मात्कल्याणगुणवान् श्रीमान् योऽसौ जगत्पतिः।
स एव भगवान् विष्णुर्वासुदेवः सनातनः॥
भगवते श्रीमते चेत्येकार्थौ हि प्रोच्यते बुधैः।
गुणवान् भगवानेव सृष्टिस्थितिविनाशकृत्॥
द्वौ द्वौ गुणावधिष्ठाय सर्वात्मकरोत्प्रभुः।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सङ्कर्षण इतीरितः॥
भगवान् वासुदेवोऽसौ सृष्ट्यादावकरोत् स्वयम्।
ऐश्वर्यवीर्यवान् सर्गं प्रद्युम्नः पर्यपद्यत॥
तेजःशक्तिं समाविश्य चानिरुद्धो व्यपालयत।

बलज्ञाने तथा द्वे तु सङ्कर्षणो ह्यधिष्ठितः ॥
अक्षरोद्भगवानेव संहारं जगतः पुनः ।
एवं षड्गुणपूर्णत्वात् पतित्वात्त्वपि च श्रियः ॥
सर्गादेः कारणत्वाच्च भगवानिति चोच्यते ।
सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः ॥
ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपठ्यते ।
चतुर्थी पूर्वविहितत्वात् कैङ्कर्यार्थं महात्मनः ॥
एवं ज्ञात्वा मनोरर्थं द्वादशार्णस्य चक्रिणः ।
स सिद्धिं परमाप्नोति सम्यगावर्त्य चेतसा ॥
गत्वा गत्वा निवर्तन्ते सर्वक्रतुफलैरपि ।
तद्गत्वा न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
द्वादशार्णं सकृज्जप्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
ब्रह्महत्यादिपापानि तत्संसर्गकृतानि च ॥
द्वादशार्णं मनोर्जप्तुर्नृ दहत्यग्निरिवेन्धनम् ।
सर्वसौभाग्यसुखदं पुत्रपौत्राभिवर्धनम् ॥
सर्वकामप्रदं नृणामायुरारोग्यवर्धनम् ।
देवत्वममरेशत्वं शिवब्रह्मत्वमेव च ॥
द्वादशार्णं मनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः ।
दुराचारोऽपि सर्वाशी कृतघ्नो नास्तिकोऽपि वा ॥
द्वादशार्णमनुं जप्त्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
प्रजापतिः कश्यपश्च मनुः स्वायम्भुवस्तथा ॥
सप्तर्षयो ह्यतश्चैते ऋषयस्तस्य कीर्तिताः ।
वशिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च विश्वामित्रश्च गौतमः ॥
जमदग्निर्भरद्वाजश्चेते सप्तम ऋषयः ।

भगवान् वासुदेवो वै देवतास्य प्रकीर्त्तितः ॥
छन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता ।
साधकानां सदा राजन् ! कामधेनुरितीरित ॥
दशाङ्गुलीषु तलयोर्दशार्णानि विन्यसेत् ।
षड्भिश्चतुर्भिरङ्गेषु विन्यसेत्तदनन्तरम् ॥
चतुरङ्गेषु विन्यस्य मन्त्रेणोत्तरयोर्द्वयो ।
मूर्ध्नोस्य नेत्रयोर्नासाकर्णयोर्भुजयो स्तथा ।
हृदि कुक्षौ तथा गुह्ये जर्वोर्जान्वोश्च पादयो ॥
मन्त्राणामि तु विन्यस्य क्रमेणैव नृपोत्तम ! ।
अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
तथा त्रैलोक्यचक्राय महाचक्राय वै तथा ।
असुरान्तकचक्राय स्वाहान्तं प्रणवादिकम् ॥
हृदयादिषडङ्गेषु यथाशास्त्रं प्रयोजयेत् ।
क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
नीलजीमूतसङ्काशं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
पीताम्बरधरं देवं रक्ताब्जदललोचनम् ॥
दीर्घैश्चतुर्भिर्दोर्भिश्च सर्वाभरणभूषितैः ।
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गान् बिभ्राणं परमेश्वरम् ॥
नानाकुसुमसम्बन्धनीलकुन्तलशोभितम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविभूषितम ॥
समाश्लिष्टं श्रिया दिव्या पद्मया पद्महस्तया ।
स्तूयमानं विमानस्थैर्देवगन्धर्वकिन्नरैः ॥
मुनिभिः सनकाद्यैश्च सेवितञ्च सुरर्षिभि ।
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेन्मन्त्रं समाहित ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं सुगन्धकुसुमैः सदा।
शालग्रामादिकस्थानेष्वर्चयमानं जपेद् बुधः॥
जपित्वा दशसाहस्रं यावज्जीवं समाहितः।
वैष्णवं पदमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम्॥
आयुष्कामो जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः।
संख्या द्वादशसाहस्रं होमं तिलसहस्रकम्॥
लभेतायुः शतसमा दुःखरोगविवर्जितम्।
विवाहकामो षण्मासं जपेन्नित्यं जितेन्द्रियः॥
आज्यहोमी सहस्रन्तु लभेत्कन्यां सलक्षणाम्।
सम्पत्कामो जपेन्नित्यं वत्सरन्तु सहस्रशः॥
साज्यैश्च व्रीहिभिर्होमी सहस्रं श्रियमाप्नुयात्।
राज्यमिन्द्रपदं वापि शिवत्वं ब्रह्मतामपि॥
बहुकालं बिल्वपत्रैः कमलैर्वा जपेन्मनुम्।
जुहुयाच्च जपेन्नित्यं तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम्॥
यं यं कामयते चित्ते तं तं नृपोत्तम।।
जुहुयान्मालतीपुष्पैरयुतं विजितेन्द्रियः
तां तां सिद्धिमवाप्नोति पदं चाप्नोति वैष्णवम्।
द्वादशार्णेन मनुना पथे पथे द्विजोत्तम॥
द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कोमलैः तुलसीदलैः।
विष्णुतुल्यवपुः श्रीमान्। क्रीडते परमे पदे॥
द्वादशार्णमनोरेवं विधानं प्रोच्यते नृप।।
अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि षडक्षरमनोरिदम्॥
विधानं सर्वफलदं जन्ममृत्युविकृन्तनम्।
ओंनमो विष्णवे चेति षडक्षरं सुदारुणम्॥

पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमःशब्दः सदाहृतः ।
व्याप्तत्वाद्व्यापकत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयते ॥
सदैकरूपरूपत्वात् सर्व्वात्मत्वाद्विभुत्वतः ।
अनामयत्वादीशत्वाद्भस्मत्वादृष्टिपित्वतः ।
यथेष्टफलदातृत्वाद्विष्णुरित्यभिधीयते ॥
षकारो बलमित्युक्तः णकारः प्राण उच्यते ।
तयोस्तु सङ्गतिर्यत्र तद्धाम प्रोच्यते श्रुतिः ।
तस्मात् षकारणकारावनुसंहितमुत्तमम् ।
सप्राणं सबलं देव । संहितामुत्तमां तु यः ॥
तस्यैवायुष्यमित्युक्तं नेतरस्यैव च श्रुतेः ।
एतदेव हि विद्वांसो वक्ष्यन्ते ये महर्षयः ॥
एवं वक्ष्यामहे किन्तु किमुत व्यामहे वयम् ।
इमौ षकारणकारावनुसंहितमेति यत् ॥
तदेव विष्णुः कर्णेति जिष्णुरित्यभिधीयते ।
विष्णवे नम इत्येष मन्त्रः सर्वफलप्रदः ॥
ऐश्वर्यं तु विकारः स्यात्तादात्म्याद्वयं स्मृतम् ।
ऐश्वर्यद्वयबीजं स्याद्विष्णुमन्त्रमनुत्तमम् ॥
तत् षडर्णविधानेन केवलं वै जपेमहि ।
इत्युक्ता मुनयः सर्वे वेदवेदान्तपारगाः ॥
परित्यज्येतरं धर्मं तदेकशरणं गताः ।
एवं महामन्त्रं जप्त्वा विधानेनाच्युतं गताः ॥
तस्मादेतन्महामन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदं नृप ।
सकृदुच्चारणेनास्य हरिस्तस्य प्रसीदति ॥
ब्रह्माद्याः सनकाद्याश्च मुनयश्च जपन्ति हि ।

छन्दस्तु तस्य गायत्री देवता विष्णुरच्युत ॥
स्यादोम्बीजं नम शक्तिर्मनोरस्य प्रकीर्तितम्।
त्रिभिः पदैः षडङ्गेषु यथासंख्यं सुविन्यसेत् ॥
अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु मन्त्रार्णानि यथाक्रमात्।
मूर्ध्न्यास्ये हृदये बाह्वो पृष्ठे गुह्ये यथाक्रमम् ॥
विन्यस्य सृष्टन्यासं च पद्यास्थानेषु तन्मयम्।
प्रणवेनोन्मुखीकृत्य हृत्पङ्कजमधोमुखम् ॥
विकासयेच्च मन्त्रेण विमलं तस्य केशरम्।
तस्योपरि च वह्न्यर्कसोमबिम्बानि चिन्तयेत् ॥
तत्र रत्नमयं पीठं तन्मध्येऽष्टदलाम्बुजम्।
तस्मिन् कोटिशशाङ्काभं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं युवानं पद्मलोचनम्।
कोटिकन्दर्पलावण्यं नीलभ्रूलतिकालकम् ॥
सुरुणनासं रत्नगण्डं विस्मितोज्ज्वलकुण्डलम्।
शङ्खचक्रगदापद्मधारणं दोर्भिरुज्ज्वलैः ॥
केयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैश्चन्दनैरपि।
अलङ्कृतं गन्धपुष्पैः रक्तहस्ताङ्घ्रिपङ्कजम् ॥
मुक्ताफलाभदन्तालिं वनमालाविभूषितम्।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं दिव्यपीताम्बरं हरिम् ॥
तप्तकाञ्चनवर्णाभ पद्मया पद्महस्तया।
समाश्लिष्टमनु देवं ध्यात्वा विष्णुमयो भवेत् ॥
मनसैवोपचाराणि कृत्वा मन्त्रं जपेत्सतः।
त्रिसन्ध्यासु जपेन्नित्यं सहस्रं साष्टकं द्विज ॥
विष्णोर्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम्।

पूर्ववज्जपहोमाद्यं कृत्वा सिद्धिं मवाप्नुयात् ।
भगवत्सन्निधौ वापि तुलसीकानने ऽपि वा ।
समाहितमना जप्त्वा षडर्णं नियतेन्द्रियः ॥
तिलहोमायुतं कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
एवं विष्णुमनोः प्रोक्तं विधानं नृपसत्तम ॥
विधानैरधुनामुष्य मन्त्रस्यापि ब्रवीमि ते ।
षडक्षरं दाशरथेस्तारकब्रह्म कथ्यते ॥
सर्वैश्वर्यप्रदं नृणां सर्वकामफलप्रदम् ।
एतमेव परं मन्त्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवताः ॥
ऋषयश्च महात्मानो मुक्ता जप्त्वा भवाम्बुधौ ।
एतन्मन्त्रमगस्त्यस्तु जप्त्वा रुद्रत्वमाप्नुयात् ॥
ब्रह्मत्वं काश्यपो जप्त्वा कौशिकस्त्वमरेशताम् ।
कार्त्तिकेयो मनुश्चैव इन्द्राग्नी गिरिनारदौ ॥
बालखिल्यादिमुनयो देवतात्वं प्रपेदिरे ।
एष वै सर्वलोकानामैश्वर्यस्यैव कारणम् ॥
इममेव जपेन्मन्त्रं रुद्रस्त्रिपुरघातकः ।
ब्रह्महत्यादि निर्मुक्तः पूज्यमानोऽभवत् सुरैः ॥
अद्यापि काश्यां रुद्रश्च सर्वेषां त्यक्तजीविनाम् ।
दिशत्येतन्महामन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् ॥
तस्य श्रवणमात्रेण सर्वे एव दिवं गताः ।
श्रीरामाय नमो ह्येष तारकब्रह्मनामकः ॥
नाम्ना विष्णोः सहस्राणां तुल्य एव महामनुः ।
अनन्तो भगवन्मन्त्रो नानेन तु समाः कृताः ।
ऋषयो रमणसामर्थ्याल्लोकैर्यं गुणगौरवात् ॥

श्रीराम इति नामेदं तस्य विष्णोः प्रकीर्त्तितम्
ईमया नित्ययुक्तत्वाद्राम इत्यभिधीयते ॥
रकारमैश्वर्यबीजं मकारस्तेन संयुतः ।
अवधारणयोगेन रामेत्यस्यात्मनो स्मृतः ॥
शक्तिः श्रीरुच्यते राजन् । सर्व्वाभीष्टफलप्रदा ।
प्रियो मनोरमो योऽसौ स राम इति विश्रुतः ॥
८ चतुर्थ्या नमसा चैव सीऽयं पूर्ववदेव हि ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च अगस्त्याद्या महर्षयः ॥
छन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता ।
श्रीरामो देवता प्रोक्तः सर्वैश्वर्यप्रदो हरिः ॥
अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु न्यासकर्मात्रयोजत ।
मूर्ध्नास्ये हृदये पृष्ठे गुह्ये चरणयोस्तथा ॥
वैष्णवाच्च गुरोः पञ्चसंस्कारविधिपूर्वकम् ।
अधीत्य मन्त्रं विधिना पश्चादेव जपेद्बुधः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः ।
मन्त्राधिकारिणः सर्वे ह्यनन्यशरणा यदि ॥
स्नानादिकृतकृत्यः सन्नूर्ध्वपुण्ड्रं प्रविन्यसेत् ।

तस्मिन् बालार्कसङ्काशे पद्मेऽष्टदले शुभे ।
वीरासने समासीनं वामाङ्कश्रितसीतया ॥
सुस्निग्धशाद्वलश्यामं कोटिवैश्वानरप्रभम् ।
युवानं पद्मपत्राक्षं कनकाम्बरशोभितम् ॥
सिंहस्कन्धानुरूपांसं कम्बुग्रीवं महाहनुम् ।
पीनवृत्तायतस्निग्धमहाबाहुचतुष्टयम् ॥
विशालवक्षसं रक्तहस्तपादतलं शुभम् ।
बन्धकाञ्चितमुक्ताभदन्तौष्ठद्वयशोभितम् ॥
पूर्णचन्द्राननं स्निग्धभ्रूयुगं घननासिकम् ।
रम्भोरुद्वयमानीलकुन्तलं स्मितचन्दनम् ॥
तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम् ।
हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च भूषणैः ॥
श्रीवत्सकौस्तुभाभ्याञ्च वैजयन्त्या विभूषितम् ।
हरिचन्दनलिप्ताङ्गं कस्तुरीतिलकाञ्चितम् ॥
शङ्खचक्रधनुर्बाणान् बिभ्राणं दोर्भिरायतैः ।
वामाङ्के सुस्थिता देवीं तप्तकाञ्चनसन्निभाम् ॥
पद्माक्षीं पद्मवदनां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ।
आरूढयौवनां नित्यां पीनोन्नतपयोधराम् ॥
दुकूलवस्त्रसम्वीतां भूषणैरुपशोभिताम् ।
भजन्तां कामदां पद्महस्तां सीतां विचिन्तयेत् ॥
लक्ष्मणं पश्चिमे भागे धृतच्छत्रं महाबलम् ।
पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ बालव्यजनपाणिनौ ॥
अग्रतस्तु हनूमन्तं बद्धाञ्जलिपुटं तथा ।
सुग्रीवं जाम्बवन्तञ्च सुषेणञ्च विभीषणम् ॥

नीलं नलश्चाङ्गदश्च ऋषभं दिक्षु पूजयेत्।
वशिष्ठो वामदेवश्च जावालिरथ कश्यपः॥
मार्कण्डेयश्च मौद्गल्य स्तथा पर्वतनारदौ।
द्वितीयावरणं प्रोक्तं रामस्य परमात्मनः॥
धृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराष्ट्रो राष्ट्रवर्धनः।
अशोको धर्मपालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमन्त्रिणः॥
तृतीयावरणं तस्य तत्र चन्द्रादिदेवताः।
कुमुदाद्याश्च चण्डाद्या विमाने चाम्बरीयकाः॥
एवं ध्यात्वा जगन्नाथं पूजयेन्मनसाऽपि वा।
षट्सहस्रं जपेन्मन्त्रं जुहुयाच्च सहस्रकम्॥
जुहुयाच्चरुणा वापि शतं पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्।
एवं संपूज्य देवेशं यावज्जीवमतन्द्रितः॥
सदेहपतने तस्य सारूप्यं परमे पदे।
विद्या स्त्री राज्यवित्ताद्यं यं यं कामयते हृदि॥
अन्यं देवं नमस्कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्।
विना वै वैष्णवं मन्त्रमन्यमन्त्रान्विसर्जयेत्॥
तमेव पूजयेद्रामं तन्मन्त्रं वै जपेत् सदा।
अन्यथा नाशमाप्नोति इह लोके परत्र च॥
अद्वितीयं यदा मन्त्रं तारकब्रह्मनामकम्।
जपित्वा सिद्धिमाप्नोति अन्यथा नाशमाप्नुयात्॥
सावित्री मन्त्ररत्नञ्च तथा मन्त्रद्वयं शुभम्।
सर्वमन्त्रं जपेत् पूर्वं ससिध्यर्थं जपेत् सदा॥
अजपेदेतान्महामन्त्रान्तु संसिद्धिमाप्नुयात्।
तस्माद्भक्त्या जपित्वैतान् पश्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत्॥

विद्यार्थीवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्थिनः।
पुष्पाजवबिल्वरक्ताब्जजातिदूर्वाङ्कुरैस्सदा॥
श्वेतरक्तकरवीरैश्च हुत्वा सिद्धिमवाप्नुयुः।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति तिलहोमेन वैष्णवः॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा।
सायं प्रातश्च जुहुयात् पक्षासं विजितेन्द्रियः॥
यावज्जीवं जपेद्यस्तु भक्त्या राममनुस्मरन्।
सदारपुत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते॥
षट्कारयुक्तं स्वाहान्तं रामार्णं सम्प्रकीर्त्तितम्।
सर्वापत्सु जपेन्मन्त्रं रामं ध्यात्वा महाबलम्॥
चौराग्निग्रहसम्बाधे तथा रोगभयेषु च।
तोयवातग्रहादिभ्यो भयेषु च सभक्तिकम्॥
शङ्खचक्रधनुर्बाणपाणिनं सुमहाबलम्।
लक्ष्मणानुचरं रामं ध्यात्वा राक्षसनाशनम्॥
सहस्रन्तु जपेन्मन्त्रं सर्वापद्भ्यो विमुच्यते।
सूर्योदये यथा नाशमुपैति ध्वान्तमाशु वै॥
तथैव रामस्मरणाद्विनाशं यान्त्युपद्रवाः।
एवं श्रीराममन्त्रस्य विधानं कथितं नृप!॥
विधानं कृष्णमन्त्रस्य वक्ष्यामि शृणु पार्थिव!।
श्रीकृष्णाय नमो ह्येष मन्त्रः सर्वार्थसाधकः॥
कृष्णेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते।
भस्मीभवन्ति राजेन्द्र! महापातककोटयः॥
सकृत् कृष्णेति यो ब्रूयाद् भक्त्या वापि च मानवः।
पापकोटिविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात्॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च।
८ भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः॥
गवाश्च कन्यकानाश्च ग्रामाणाश्च युतानि च।
दत्त्वा गोदावरी कृष्णा यमुना च सरस्वती॥
कावेरी चन्द्रभागादिस्नानं कृष्णेति योऽसमम्।
कृष्णेति पुनरुक्त्वा सर्वतीर्थफलं लभेत्॥
कोटिजन्मार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम्।
भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा दह्यते तूलराशिवत्॥
अगम्यागमनात्पापादभक्ष्याणाञ्च भक्षणात्।
सकृत् कृष्णमनुं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः॥
सकृद् भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः।
उभयोः सङ्गतिर्यत्र तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते॥
णकारस्य पकारस्य बलप्राणावुभौ स्मृतौ।
ह्यात्मन्येतौ समायुक्तौ जगतोऽस्यापि कृष्णतः॥
तस्मात् कृष्णेति मन्त्रोऽयं वाचकः परमात्मनः॥
कृष्णेति परमो मन्त्रः सर्ववेदाधिकः स्मृतः॥
स्त्रियः सतः प्राणपदात् श्रीकृष्ण इति वै स्मृतः॥
एवमर्थं विदित्वैव मयान्मन्त्रं जपेद् बुधः॥
सर्वकामप्रदत्वाच्च बीजं कान्दर्पमुच्यते।
नित्यात्मपुरया श्रीशक्तिर्मर्णोरस्य प्रयुज्यते॥
देवर्षिर्नारदस्तस्य गायत्री छन्द उच्यते।
देवता रुक्मिणीभर्त्ता कृष्णः सर्वफलप्रदः॥
पूर्ववद्विधिना मन्त्रं गृहीत्वा वैष्णवाद्गुरोः।
स्नानवस्त्रादिभिः शुद्धः कृत्वं क्लोर्ध्वपुण्ड्रकम्॥

तुलसीकानने रम्ये देशे वा प्राङ्मुखः शुभे ।
कुशे कृष्णाजिने वापि पुष्पे वा शुभवासरे ॥
समासीनस्तु कुर्वीत प्राणायामांश्च पूर्ववत् ।
आदिवीजेन कुर्वीत षडङ्गेषु यथाक्रमम् ॥
अङ्गुलीष्वपि तेनैव न्यासकर्म्म समाचरेत् ।
मुखे वाह्वोश्च हृदये स्वर्जे जान्वोश्च पादयोः ॥
विन्यस्य मन्त्रवर्णानित्थमं न्यासं ततः कृतम् ।
पूर्ववन्मन्त्रपादोनि स्मरेच्छ्रावरणं न च ॥
विचित्रशुभपर्यङ्के दिव्यकल्पतरो रधः ।
सुगन्धपुष्पसङ्कीर्णे सर्वतः सुविचित्रिते ॥
तस्मिन् देव्या समासीनं रुक्मिण्या रुक्मवर्णया ।
नीलोत्पलाभं कन्दर्पलावण्यं च सुलोचनम् ॥
चन्द्राननं जवापुष्परक्तहस्तपदाम्बुजम् ।
नीलकुञ्चितकेशञ्च सुकपोलं सुनासिकम् ॥
सुभ्रूयुगं सुबिम्बोष्ठं सुदन्तालिविराजितम् ।
उन्नतांसं दीर्घबाहुं पीनवक्षसमव्ययम् ॥
निरङ्कचन्द्रनखरं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभोद्भासं वनमालामनोरमम् ॥
पीताम्बरं भूषणाढ्यं बालार्काभं सुकुण्डलम् ।
हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च शोभितम् ॥
मौक्तिकान्वितनासाग्रं कस्तूरीतिलकाञ्चितम् ।
हरिचन्दनलिप्ताङ्गं सदैवानन्दयौवनम् ॥
मन्दारपारिजातादिकुसुमैः कवलीकृतम् ।
अनर्घ्यमुक्ताहारैश्च तुलसी वनमालया ॥

चक्रशङ्खसमेताभ्यामूर्ध्वबाहुभ्यां विराजितम् ।
इतराभ्यां तथा देवीं समाश्लिष्टं निरन्तरम् ॥
अलङ्कृताभिः सत्यादिमहिषीभिः समावृतम् ।
कालिन्दी सत्यभामा च मित्रविन्दा च सत्यवित् ॥
सुनन्दा च सुशीला च जाम्बवती सुलक्षणा ।
एता महिष्यः सम्प्रोक्ताः कृष्णस्य परमात्मनः ॥
ताभिश्च राजकन्यानां सहस्रैः परिसेवितम् ।
तारकावृतराजेव शोभितं निधिभिर्वृतम् ॥
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यमर्चयित्वा जपेन्मनुम् ।
सालग्रामे च तुलसीवने वा स्थण्डिले हृदि ॥
स्मृत्वा जपेत् त्रिसन्ध्यासु षट्सहस्रं मनुं द्विज ।
विष्णुतुल्यवपुः श्रीमान्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
सर्वसिद्धिमवाप्नोति इह लोके परत्र च ।
विद्यार्थी वेणुगायन्तं जपेत् ध्यायन् ऋतुत्रयम् ॥
जुहुयात् कुसुमैः शुभ्रैः विद्यासिद्धिमवाप्नुयात् ।
आयुष्कामो तु पूर्वाह्णे वत्सरान् ह्ययुतं जपेत् ॥
ध्यायेच्छिशुतनुं कृष्णं तिलैर्हुत्वायुराप्नुयात् ।
कन्यार्थी तु जपेन्मायं षोडशं त्वयुतं हरिम् ॥
ध्यात्वा सहस्रं जुहुयादाज्यैर्मधुविमिश्रितैः ।
स्त्रियं लभेत् स्वाभिमतां रूपौदार्यवतीं सतीम् ॥
सम्पत्कामो जपेन्नित्यं मध्याह्ने तु ऋतुत्रयम् ।
द्वारकायां सुधर्मायां रत्नसिंहासनस्थितम् ॥
शङ्खादिनिधिभी राजकुबेरैरपि संसेवितम् ।
हारादिभूषणैर्युक्तं गदाद्यायुधधारिणम् ॥

ध्यात्वा संपूज्य होमं च जपश्चायुत सङ्ख्यया।
अम्रविल्वदलैर्वापि होमं मधुविमिश्रितम्॥
शाश्वतीं श्रियमाप्नोति कुबेरसदृशो भवेत्।
रूपलावण्यकामो तु रामसण्डलमध्यगम॥
ध्यायन् त्रिमासमयुतं जप्त्वा लावण्यवान् भवेत्।
एवं कृष्णमनोरस्य माहात्म्यं परिकीर्त्तितम्॥
अनन्तान् भगवन्मन्त्रान् वक्तुं शक्यं न तैं मया।
वाराहं नारसिंहञ्च वामनं तुरगाननम्॥
क्रमेणैव तु वक्ष्यामि यथावच्छृणु पार्थिव।।
हुङ्कारं प्रथमं वीजं आद्यं वाराहमुच्यते॥
पश्चात् तु धरणीवीजं लक्ष्मीवीजं ततः परम्।
मौन् वोशानादितः क्रत्वा पश्चान्मन्त्रं प्रयोजनम्॥
श्रीं नमो भगवते यज्ञाद्वराहरूपाय भूर्भुवः।
सुपः पतयेति भूपतित्वं मे देहीति तदाप्य॥वस्त ति॥
अङ्गुलीषु यथाङ्गेषु योजिनाद्येन वै क्रमात्।
यथा सव्यासवद्भूत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत्॥
हृहत्तनुं हृहद्ग्रीवं हृहद्दंष्ट्रं सुशोभनम्।
समस्तवेदवेदाङ्गसाङ्गोपाङ्गयुतं हरिम्॥
रजताद्रिसमप्रख्यं शतबाहुं शतेचणम्।
उद्धृत्य दंष्ट्रया भूमिं समालिङ्ग्य भुजैर्मुदा॥
ब्रह्मादित्रिदशैः सर्वैः सनकाद्यैर्मुनीश्वरैः।
स्तूयमानं समन्ताच्च गीय मानञ्च किन्नरैः॥
एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं प्रातरष्टोत्तरं शतम्॥
जप्त्वा लभेच्च भूपत्वं ततो विष्णुपुरं व्रजेत्॥

नमो यज्ञवराहाय इत्यष्टाक्षरको मनुः ।
उक्तबीजत्रयं पूर्वं कृत्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
मूलमन्त्रमिदं प्राहुर्वाराहं मुनिपुङ्गवाः ।
एतमेव परं मन्त्रं जप्त्वा भूमिपतिर्भवेत् ॥
नित्यमष्टसहस्रं तु जपेद्विष्णुं विचिन्तयन् ।
कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा जुहुयाच्च दशांशकम् ॥
एवं संवत्सरं जप्त्वा सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ।
राज्यं कृत्वा च धर्मेण यात्यद्विष्णुपदं व्रजेत् ॥
विधानं नारसिंहस्य मनोर्वक्ष्यामि सुव्रत ! ।
उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्योर्मृत्युं नमाम्यहम् ।
आर्षं ब्रह्मानुष्टुप्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥
चतुश्चतुः षट् षट्च षट्चतुष्कं यथाक्रमात् ।
शिरो ललाटे नेत्रेषु मुखबाह्वङ्घ्रिसन्धिषु ॥
साग्रेषु कुचौ हृदये गले पार्श्वद्वयेऽपि च ।
अपराङ्गे ककुद्मि च न्यसेद्वर्णान्यनुक्रमात् ॥
यार्यादिगाक्षरं यत्नुषड्द्वारं जपेत् सकृत् ।
बिन्दुना सहितं शम्भु नृसिंहं बीजमुच्यते ॥
अङ्गुलीषु तथाङ्गेषु न्यासस्तेनैव चोदितम् ।
तद्योन्मादितं कृत्वा मन्त्रं यथाप्रयोजयेत् ॥

ओं नमो भगवते नरसिंहाय ज्वालामालिने । दीर्घदंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतविनाशाय दहदहपच पच रक्षरक्ष हुम्फट् स्वाहा । इति ज्वालामालिपातालनृसिंहाय नमः ॥ योजनेन्यासः चार्ह्रौं श्रौं क्ष्रौं हुं फट् ॥

अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मार्षं पङ्क्तिश्छन्दो नृसिंहो देवता।
नृसिंहास्त्रमिदं बीजेनैव न्यासः।

औंकारपूर्वो नृसिंहोद्विजेयादुपरिस्थितः।
लि सप्तकलो जप्ः स्यान्महाभयनिवारणम्॥
अस्य ब्रह्मा च रुद्रश्च प्रह्लादश्च महर्षयः।
तथैव जगति च्छन्दो देवता च नृकेशरी॥
न्यासं बीजेन कुर्वीत ततो ध्यानं नृपोत्तम॥
माणिक्याद्रिसमप्रभं निजरुचा सन्त्रस्तरक्षोगणम्
जानुन्यस्तकराम्बुजं त्रिनयनं रत्नोल्लसद्भूषणम्॥
बाहुभ्यां धृतशङ्खचक्रं मनिशन्दंष्ट्रोग्रसत्स्वाननम्।
ज्वालाजिह्वमुरुप्रकेशनिचयं वन्दे नृसिंहं प्रभुम्॥
व्याप्ताटिरविप्रभं नरहरिं कौटिघर्षोज्ज्वलम्
दंष्ट्राभिः सुमुखोज्ज्वलं नखमुखै दीर्घैरनेकैर्भुजैः।
निर्भिन्नासुरनायकन्तु प्रभजत्सूर्याग्निनेत्रत्रयम्
विद्युज्जिह्वसटाकलापभयदं वह्निं वहन्तं भजे॥
कोपादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूर्याग्निनेत्र-
पादादानाभिरक्तं प्रसभमुपरि संभिन्नदैत्येन्द्रगात्रम्।
चक्रं शङ्खं सपाशाङ्कुशमुसलगदाशार्ङ्गबाणान्वहन्तम्
भीमं तीक्ष्णाग्रदंष्ट्रं मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंहम्॥
महाभयेष्विदं ध्यानं सौम्यमभ्युदयेषु च॥
सौवर्णे मण्डपान्तस्थं पद्मे ध्यायेन्नकेशरम्।
पञ्चास्यवदनं भीमं सोमसूर्याग्निलोचनम्॥
तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम्।
दधिन्यासं सुमुखं तीक्ष्णदंष्ट्रविराजितम्॥

व्यात्तास्यं भरुणोष्ठञ्च भीषणैर्नयनैर्युतम् ।
सिंहस्कन्धानुरूपांसं वृत्तायतचतुर्भुजम् ॥
जपासमाङ्घ्रिहस्ताब्जं पद्मासनसुसंस्थितम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविराजितम् ॥
केयूराङ्गदहाराढ्यं नूपुराभ्यां विराजितम् ।
चक्रशङ्खाभयवरचतुर्हस्तं विभुं स्मरेत् ॥
वामाङ्के संस्थितां लक्ष्मीं सुन्दरीं भूषणान्विताम् ।
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पोपशोभिताम् ॥
गृहीतपद्मयुगलमातुलुङ्गकरां चलाम् ।
एवं देवीं नृसिंहस्य वामाङ्कोपरिसंस्थिताम् ॥
ध्यात्वा जपेत्तथा नित्यं पूजयेच्च यथाविधि ।

क्षौं क्लीं श्रीं श्रौं नृसिंहाय नमः ॥

इमं लक्ष्मीनृसिंहस्य जपेत् सर्व्वार्थदं मनुम् ।
अष्टोत्तरसहस्रं वा जपेत् सन्ध्यासु वाग्यतः ॥
अखण्डबिल्वपत्रैश्च जुहुयादाज्यमिश्रितैः ।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति षण्मासं प्रयतो भवेत् ॥
देवत्वममरेशत्वं गन्धर्वत्वं तथा नृप ।
प्राप्नुवन्ति नराः सर्वे स्वर्गं मोक्षञ्च दुर्लभम् ॥
यं यं कामयते चित्ते तं तमेवाप्नुयाद् ध्रुवम् ।
अस्यर्षिस्तत्र गायत्री नरसिंहस्य देवता ॥
तदेव बीजं शक्तिः श्रीर्मनोरस्य विधीयते ।
न्यासमात्रेण बीजेन चार्च्चनं तुलसीदलैः ॥
पूर्वोक्तविधिना पीठे पूजयित्वा समाहितः ।
परितः पूजयेद्विष्णुं गरुडं शङ्करं तथा ॥

शेषञ्च पद्मयोनिञ्च श्रियं मायां धृतिं तथा।
पुष्टिं समर्च्चयेद्दिन्नु ततो लोकेश्वरान् यजेत्॥
महाभागवतं दैत्यनाशकं देवमग्रतः।
एवं सम्पूज्य देवेशं नारसिंहं सनातनम्॥
तत्पदं समवाप्नोति मुदितं सज्जनैः सह।
कर्पूरधवलं देवं दिव्यकुण्डलभूषितम्॥
किरीटकेयूरधरं पीताम्बरधरं प्रभुम्।
पद्मासनस्थं देवेशं चन्द्रमण्डलमध्यगम्॥
सूर्य्यकोटिप्रतीकाशं पूर्णचन्द्रनिभाननम्।
मेखलाजिनदण्डादिधारणं वटुरूपिणम्॥
कलधौतमयं पात्रं दधानं वसुपूजितम्।
पीयूषकलशं वामे दधानं द्विभुजं हरिम्॥
सनकाद्यैः स्तूयमानं सर्व्वदेवैरुपासितम्।
एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं स्वासने च समाहितः॥
विष्णवे वामनायेति प्रणवादिनमोऽन्तकः।
इन्द्रार्षेञ्च विराट्चन्द्रो देवता वामनः स्वयम्॥
सुधावीजं सुदीर्घन्तु श्रीज्ञमायन्तु वामनम्।
तेनैव तु षडङ्गाद्यं न्यासं कुर्व्वीत वैष्णवः॥
दध्यन्नं पायसं वापि जुहुयाच्चत्वहं द्विजः।
औपासनाग्नौ जुहुयादष्टोत्तरशतं व्रती॥
कुवेरसदृशः श्रीमान् भवेत्तथा न संशयः।
श्रीं नमो वैष्णवे पतये महाबलाय स्वाहा॥
इति वामनमन्त्रः।
स्नात्वा चैविक्रमं रूपं जपेन्मन्त्रं मनन्यधीः॥

मुक्तो बन्धाद्भवेत् सद्यो नात्र कार्य्या विचारणा।
ह्रीं श्रीं श्री वामनाय नम इति मूलमन्त्रः॥
ब्रह्मार्षं चैव गायत्री देवता च त्रिविक्रमः।
न्यासं बीजेन जप्तवानष्टोत्तरसहस्रयाम्॥
इति वामनमन्त्रस्य जपाद्ब्रह्मयतिर्भवेत्।
उद्गीथप्रणवोद्गीथसर्ववागीश्वरेश्वर!॥
सर्ववेदमयाचिन्त्य! सर्वं बोधय मे पित!।
ह्रं ऐं हयग्रीवाय नमः॥
नित्यार्षं चैव गायत्री हयग्रीवोऽस्य देवता।
न्यासं बीजेन कृत्वाथ यथाध्यानं समाचरेत्॥
शरच्छशाङ्कप्रभमश्ववक्त्रं मुक्तामयैराभरणैरुपेतम्।
रथाङ्गशङ्खाञ्चितबाहुयुग्मं जानुद्वयन्यस्तकरं भजामि॥
शङ्खाभः शङ्खचक्रे करसरसिजयोः पुस्तकं चान्यहस्ते
बिभ्रद्व्याख्यानमुद्रालसदितरकरो मण्डलस्थः सुधांशोः।
आसीनः पुण्डरीके तुरगवरशिराः पूरुषो मे पुराणः
श्रीमानज्ञानहारी मनसि निवसतां ऋग्यजुःसामरूपः॥
एवं ध्यात्वा जपेन्मन्त्रं सन्ध्यासु विजितेन्द्रियः।
सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञो भवेदत्र न संशयः॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा।
जपेच्च जुहुयाच्चैवं साज्यैः शुभ्रैः सुतण्डुलैः।
विद्यासिद्धिमवाप्नोति षण्मासं द्विजसत्तम॥
अष्टादशानां विद्यानां बृहस्पतिसमो भवेत्।
सहस्रारं ह्रं फड़िन्त्येवं मूलं सौदर्शनं मनुम्॥
अहिर्बुध्न्य ऋषिः अनुष्टुभस्य देवता च सुदर्शनम्।

अवक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
विचक्राय सुचक्राय ज्वालाचक्राय वै क्रमात्।
षडङ्गेषु च विन्यस्य पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् ॥
नमश्चक्राय स्वाहेति दशदिक्षु यथाक्रमम्।
चक्रेण सह बध्नीयाल्लुप्त्वा प्रतिदिशं ततः ॥
त्रैलोक्यं रक्ष रक्ष हुं फट् स्वाहेति वै क्रमात्।
अग्निप्राकारमन्त्रोऽयं सर्वरक्षाकरः परः ॥
श्रीं मूर्ध्नि सं भ्रूमध्ये ह मुखे स्वाहमधीत्यतः।
हृद्गुह्ये हन्तु जान्वोश्च फट् पदद्वयसन्धिषु ॥
कल्पान्तार्कप्रकाशं त्रिभुवनमखिलं तेजसा पूरयन्तम्
रक्ताक्षं पिङ्गकेशं रिपुकुलभयदं भीमदंष्ट्राट्टहासम्।
शङ्खं चक्रं गदाब्जं पृथुतरमुसलं चापपाशाङ्कुशाद्यम्
बिभ्राणं दोर्भिराद्यं मनसि सुररिपुं भावयेच्चक्रसंज्ञम् ॥
ओं नमो भगवते महासुदर्शनाय हुं फट्।
इति षोडशाक्षरं इति सुदर्शनविधानम् ॥
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे भगवन्मन्त्र-
विधानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र! विष्णोराराधनं परम्।
प्रत्यूषे सहसोत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ॥
आत्मानं देहभिन्नञ्च चिन्तयेत् संयतेन्द्रियः।
ज्ञानानन्दमयो नित्यो निर्विकारो निरामयः ॥
देहेन्द्रियात्परः साक्षात्त्वञ्च विंशात्मको ह्यहम्।
अस्मिन् देशे यतात्मस्य शेषभूतो हि शार्ङ्गिणः ॥
शुक्रशोणितसम्भूते जरारोगाद्युपद्रवे।

मेदोरक्तास्थिमांसादिदेहद्रव्यसमाकुले ॥
मलमूत्रवसापङ्के नानादुःखसमाकुले ।
तापत्रयमहावह्निदह्यमानेऽनिशम्भृशम् ॥
दूषणत्रयंकृष्णाहिवाध्यमाने दुरत्यये ।
क्लिश्यामि पापभूयिष्ठे कारागृहनिभे शुभे ॥
बहुलजन्मबहुक्लेशगर्भवासादि दुःखिते ।
वसामि सर्वदोषाणामालये दुःखभाजने ॥
अस्माद्विमोचणायैव चिन्तयिष्यामि केशवम् ।
वैकुण्ठे परमव्योम्नि दुग्धाब्धौ वैष्णवे पदे ॥
अनन्तभोगिपर्य्यङ्के समासीनं श्रिया सह ।
इन्द्रनीलविभाश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ॥
पीताम्बरधरं देवं पद्मपत्रायतेक्षणम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं सर्वाभरणभूषितम् ॥
चिन्तयित्वा नमस्कृत्वा कीर्त्तयेद्दिव्यनामभिः ।
सङ्कीर्त्य नामसाहस्रं नमस्कृत्वा गुरूनपि ॥
तुलसीं काञ्चनं गाञ्च संस्पृश्याथ समाहितः ।
दूरादवहिर्विनिष्क्रम्य शुचौ देशे च निर्जने ॥
कर्णस्य ब्रह्मसूत्रस्तु शिरः प्रावृत्य वाससा ।
कुर्य्यान्मूत्रपुरीषे च ष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः ॥
अहन्युदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणाभिमुखस्तथा ।
समाहितमना मौनी तृणमूले विसृजेत्ततः ॥
उत्थाय तन्द्रितः शौचं कुर्य्यादभ्युद्धृतैर्जलैः ।
गन्धलेपक्षयकरं यथासङ्ख्यं मृदा शुचिः ॥
अर्द्धप्रसृतिमात्रन्तु मृदं दद्याद्यथोक्तवत् ।

घडपाने भिलिङ्गे तु सव्यहस्ते तथा दश॥
उभयोः सप्त दद्याच्च तिस्रस्तिस्रस्तु पादयोः।
आजङ्घान्मणिबन्धास्तु प्रचाल्य शुभवारिणा॥
उपविष्टः शुचौ देशे अन्तर्जानुकरस्तथा।
पवित्रपाणिराचामेत् प्रसृतिस्थः स वारिणा॥
त्रिः प्राश्याङ्गुष्ठमूलेन द्विधोन्मृज्य कपोलकौ।
मध्यमाङ्गुलिभिः पश्चाद्द्विरोष्ठौ स्पर्शयेत्तथा॥
नासिकोष्ठान्तरं पश्चात् सर्वाङ्गुलिभिरेव च।
पादौ हस्तौ शिरश्चैव जले संमार्जयेत्ततः॥
अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु स्पृशेत्तद्वौ नासिकापुटौ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुषोर्वै जले स्पृशेत्॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठनाभिञ्च तलेन हृदयन्ततः।
सर्वाङ्गुलिभिः शिरसि बाहुमूले तथैव च।
नामभिः केशवाद्येश्च यथासङ्ख्यमुपस्पृशेत्॥
द्विराचामेत्तु सर्वत्र विण्मूत्रोत्सर्जने त्रयम्।
सामान्यमेतत् सर्वेषां शौच तु द्विगुणोदितम्॥
आचम्यातःपरं मौनी दन्तान् काष्ठेन शोधयेत्।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कषायं तिक्तकण्टकम्॥
कनिष्ठाग्रसितस्थूलं द्वादशाङ्गुलमायतः।
पर्वाधः कृतकूर्चेन तेन दन्तान्विकर्षयेत्॥
अपां द्वादशगण्डूषैः वक्त्रं संशोधयेद्द्विजः।
मुखं संमार्जयित्वाथ पश्चादाचमनं चरेत्।
पवित्रपाणिराचम्य पश्चात् स्नानं समाचरेत्॥

तुलसीमृत्तिकां धात्रीमुपलिप्य कलेवरे ॥
अभिमन्त्र्य जलं यथान्मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
निमज्य तुलसीमिश्रं जलं सम्प्राशयेत्ततः ॥
आचम्य मार्जनं कुर्यात् कुशैः सतुलसीदलैः ।
पौरुषेण तु सूक्तेन आपोहिष्ठादिभिस्तथा ॥
निमज्याप्सु जले पश्चात्त्रिवारमघमर्षणम् ।
उत्थाय पुनराचम्य पश्चादप्सु निमज्य वै ॥
मन्त्ररत्नं त्रिवारं तु जपेद्ध्यायन् सनातनम् ।
पिबेदुत्थाय तेनैव त्रिवारमभिमन्त्रितम् ॥
आचम्य तर्पयेद्देवान् पितॄनपि विधानतः ।
निष्पीड्य कूले वस्त्रं तु पुनराचमनं चरेत् ॥
धौतवस्त्रं सोत्तरीयं सकौपीनं धरेत्सितम् ।
निगडगिण्डकाच्छन्न द्विराचम्य यथाविधि ॥
धारयेदूर्द्ध्वपुण्ड्राणि मृदा शुभ्राणि वैष्णवः ।
श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदा वापि प्रयत्नतः ॥
मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्याथ ललाटादिषु धारयेत् ।
नासिकामूलमारभ्य बिभयाच्छ्रीपदाकृति ॥
सान्तरालं भवेत् पुण्ड्रं दण्डाकारं तु वा यथा ।

एकैकमञ्जलिं दत्त्वा पश्चादाचमनं चरेत्।
श्रीशस्याराधनार्थं वै कुर्यात् पुष्पस्य सञ्चयम्॥
तुलसीबिल्वपत्राणि दूर्वा कौशेयमेव च।
विष्णुक्रान्तं मरुवकं केशाम्बुदद्लं तथा॥
उशीरं जातिकुसुमं कुन्दञ्चैव कुरन्टकम्।
शमीचम्पाङ्कदम्बञ्च चूतपुष्पं च माधवीम्॥
पिप्पलस्य प्रवालानि जाम्बवं पाटलं तथा।
आस्फोटं कुटजं लोध्रं कर्णिकारञ्च किंशुकम्॥
नीपार्जुने शिंशपञ्च श्वेतकिंशुकनामकम्।
जम्बीरं मातुलङ्गं च यूथिकारचयं तथा॥
पुन्नागं वकुलं नागकेशराशोकमल्लिका।
शतपत्रं च हारिद्रं करवीरं प्रियङ्गु च॥
नीलोत्पलं तूत्पलञ्च नन्द्यावर्तञ्च कैतकम्।
घटजं स्थलपद्मं च सर्वाणि जलदानि च॥
तत्कालसम्भवं पुष्पं गृहीत्वाथ गृहं विशेत्।
वितानादियुते दिव्यधूपदीपैर्विराजिते॥
चन्दनागरुकस्तूरीकर्पूरामोदवासिते।
विचित्ररत्नवस्त्राढ्ये मण्डपे रत्नपीठके॥
विस्तीर्णपुष्पपर्यङ्के देव्या सहितमच्युतम्।
सन्निधाप्यासने स्थित्वा कुशे पद्मासने स्थित॥
प्राणायामविधानेन भूतशुद्धिं विधाय च।
प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं यथोदितम्॥
परव्योम्नि स्थितं देवं लक्ष्मीनारायणं विभुम्।
पराभिः शक्तिभिर्युक्तं भूनीलाद्यैमलादिभिः॥

अनन्तविहगाधीशसैन्याद्यैः सुरसत्तमैः।
चण्डाद्यैः कुमुदाद्यैश्च लोकपालैश्च सेवितम्॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं नानारत्नविभूषणम्।
वामाङ्कस्थश्रिया युक्तं शङ्खचक्रगदाधरम्॥
मन्त्ररत्नविधानेन न्याससुद्रादिकं मतम्।
पञ्चोपनिषदं न्यासं कुर्यात् सर्वत्र कर्मसु॥
औं षीयाय नमः परायेति परमेष्ठ्यात्मने नमः।
औं यां नमः परायेति ततः पुरुषात्मने नमः॥
औं रां नमः परायेति ततो विश्वात्मने नमः।
औं वामनः परायेति ततो निवृत्त्यात्मने नमः॥
औं लां नमः परायेति ततः सर्वात्मने नमः।
शिरोनासाग्रहृदयगुह्यपादेषु विन्यसेत्॥
यथाक्रमेण तन्मन्त्रान् पञ्चाङ्गेषु क्रमान्न्यसेत्।
तन्मुद्रया तदावाह्य दद्यादासनमेव च॥
पाद्यार्घ्याचमन स्नानपात्राणि स्थाप्य पूजयेत्।
पूरयित्वा शुभजलं पात्रेषु कुसुमैर्युतम्॥
द्रव्याणि निक्षिपेत् तेषु मङ्गलानि यथाक्रमात्।
उशीरं चन्दनं कुष्ठं पाद्यपात्रे विनिक्षिपेत्॥
विष्णुक्रान्तञ्च दूर्वाञ्च कौशेयान् तिलसर्षपान्।
अक्षतांश्च फलं पुष्पमर्घ्यपात्रे विनिक्षिपेत्॥
जातीफलञ्च कर्पूरमेलाञ्चाचमनीयके।
मकरन्दं प्रवालञ्च रत्नं सौवर्णमेव च॥
तानि दद्यात् स्नानपात्रे धात्रीं सुरतरुं तथा।
द्रव्याणामप्यलाभे तु तुलसीपत्रमेव च॥

चन्दनं वा सुवर्णं वा कौशेयं वा विनिर्मितम्।
दर्शयेत् सुरभिमुद्रां पूजयेत कुसुमैर्जलैः॥
अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूपदीपैर्निवेदयेत्।
अनन्तं चोद्धरणं च दद्यात्पाद्यादिकं तथा॥
तत्पात्रक्षालनं कृत्वा तथा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत्।
सौवर्णानि च रौप्याणि ताम्रकांस्यानि योजयेत्॥
पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खमेकं विधियते।
शङ्खोदकं सदा पूतमति प्रियतरं हरेः॥
उद्धरिण्या जलं दद्यात्पात्रेषु शङ्खं निमज्जयेत।
अष्टाक्षरेण मनुना मन्त्ररत्नं च वा यजेत्॥
पाद्यार्घ्याचमनं दत्वा मधुपर्कं निवेदयेत्।
पुनराचमनं दत्वा पादपीठं निवेदयेत्॥
दन्तधावनगण्डूषदर्पणालोचनं तथा।
निवेद्याभ्यञ्जनं तैलेनोर्द्धं तं केशरञ्जनम्॥
सुखोष्णितजले स्नानं पुनरुद्वर्तनं चरेत्।
कुङ्कुमेन हरिद्रेण चन्दनेन सुगन्धिना॥
उद्वर्त्य गन्धतोयेन स्नापयेच्च पुनस्ततः।
स्नानपालोदकं पश्चादादाय कुसुमैः सह॥
पौरुषेण तु सूक्तेन स्नापयेत्कमलापतिम्।
मार्जयेच्छुभवस्त्रेण दीपैर्नीराजयेत्तदा॥
वस्त्रञ्चोपवीतञ्च दद्यादाभरणानि च।
कस्तूरीतिलकं गन्धपुष्पाणि सुरभीणि च।
अन्तर्निवेश्य देवस्य लक्ष्मीं सम्पूजयेत्तथा॥
पार्श्वयोरवनिधरणी मध्ये च पतिता तथा।

विमलोत्कर्षणोत्थायः पूर्वमेव प्रकीर्त्तिताः॥
चण्डादि द्वारपालांश्च कुमुदादींस्तथार्चयेत्।
वासुदेवः सीरपाणिः प्रद्युम्नश्च उषापतिः।
दिक्षु कोणेषु तत्पत्न्यो लक्ष्मीरेव रती उषा॥
द्वितीयावरणं पश्चात्केशवाद्याः सशक्तयः।
संकर्षणादय पश्चान्मत्स्यकूर्मादय स्तथा॥
श्री. लक्ष्मीः कमला पद्मा पद्मिनी कमलालया।
रमा वृषाकपिर्धन्या वृत्तिर्यज्ञात्मदेवता॥
शक्तयः केशवादीनां समोक्ताः परमे पदे।
हिरण्या हरणी सत्या नित्यानन्दा त्रयी सुखा॥
सुगन्धा सुन्दरी विद्या सुशोला च सुलक्षणा।
सङ्कर्षणादिमूर्त्तीनां शक्तयः समुदाहृताः॥
वेदा वेदवती धात्री महालक्ष्मीः सुखालया।
भार्गवी च तदा सीता रैवती रुक्मिणी प्रभा॥
मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनां शक्तयः सम्प्रकीर्त्तिता।
एवं सशक्तयः पूज्याः केशवाद्याः सुरेश्वराः॥
पश्चात्सशक्तयः पूज्या यक्षशङ्खादिहेतयः।
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गञ्च मुसलं हलम्॥
पाशश्च खड्गखेटं च क्षुरिका दिव्यहेतयः।
भद्रा सौम्या तथा माया जया च विजया शिवा॥
सुमङ्गला सुनन्दा च हिता रम्या सुरक्षिणी।
शक्तयो दिव्यहेतीनां पूजनीयाः सनातनाः॥
शङ्खिर्नीकेश्वराः पूज्याः साध्याश्च समरुद्गणाः।
एवमावरणं सर्वमर्चयेत्परमात्मनः।

पुनरर्घ्यादिकं दत्त्वा धूपदीपैर्निवेदयेत् ॥
प्राग्युदीच्याञ्च सदृशं नागराजं तथापरे ।
पुरतो वै नयेत् यत्र पूजयेच्छक्तिभिः सह ॥
सेनापतिः स्तनवतीं नागराजस्य वारुणीम् ।
भद्राञ्चलां तथा यत्र पूजयेद्वैष्णवोत्तमः ॥
गुग्गुलुं महिषाक्षीञ्च सालनिर्यासमेव च ।
अगरुं देवदारुञ्च उशीरं श्रीफलं तथा ॥
ह्रीवेरं चन्दनं मुस्ता दशाङ्गं धूपमुच्यते ।
गवाजिमूत्र च संयोज्य दद्याद्धूपं सुवासितम् ॥
कार्पासमार्कं क्षौमञ्च शाल्मलीक्षीरकोद्भवम् ।
अम्भोजं कीटजं कागतूलिकाष्टाङ्गमुच्यते ॥
गवाज्यं तिलतैलं वा कुसुमैश्च सुवासितम् ।
संयोज्य वह्निना दीपं भक्त्या विष्णोर्निवेदयेत् ॥
नैवेद्यं शुभद्रव्याणां पायसापूपसंयुतम् ।
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानकैर्व्यञ्जनैः सह ॥
गवाजञ्च दधि क्षीरं शर्कराञ्च निवेदयेत् ।
यत्र हविष्यं द्रव्यञ्च सुरुच्यं वै निवेदयेत् ॥
यच्छास्त्रेषु निषिद्धं तु तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
कोद्रवं चौलकं लुब्धं यावनालं तदासितम् ॥
निष्पावञ्च मसूरञ्च तुच्छधान्यानि सर्व्वशः ।
भुक्तं पर्युषितं रूक्षं यत्नात् कार्म्माणि वर्जयेत् ॥
वर्जयेदारनालञ्च मद्यमांससमानि च ।
निर्यासान्वर्जयेत् सर्व्वान्विना हिङ्गु च गुग्गुलुम् ॥
छत्राकं मूलकं शीग्रु कारञ्जं लशुनं तथा ।

कुम्भीदलञ्च पिण्याकं श्वेतवृन्ताकमेव च ॥
आवर्त्तं नालिकाशाकं नालिकेर्य्याख्यमेव च ।
विल्वञ्च शणपुष्पञ्च भूस्तृणं भौतिकं तथा ॥
कौशानकीं विम्बफलं मद्यमांससमानि च ।
अभक्ष्याण्यप्यशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
कालिङ्गं कतकं विल्वफलं जम्बुफलं तथा ।
वगाड्‌रमलावुञ्च तालहिन्तालके फले ॥
अश्वत्थं शुकनीपञ्च वटमारग्वधं तथा ।
कलम्बिका च निर्गुण्डिसुण्डिशार्त्ताकमेव च ॥
ऊषरं लवणञ्चैव श्वेतञ्च वृहतीफलम् ।
नखचर्मातकञ्चैव चिञ्चिलञ्चेति यत्नतः ॥
विन्ध्ययानि च भक्ष्याणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
श्लेष्मातकञ्च विड्जानि प्रत्यक्षलवणं तथा ॥
अविदुग्धं वगोक्षीरमवत्साया सुधाविकम् ।
औष्ट्रमेकशफञ्चैव पशूनां विड्भुजामपि ॥
अतिदीर्घं तथा तक्रं करनिर्मथितन्दधि ।
ताम्रेण संयुतं गव्यं क्षीरञ्च लवणान्वितम् ॥
घृतं लवणसंयुक्तं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
सूपान्नञ्च गुडान्नञ्च शर्करामधुसंयुतम् ॥
मरीचिमिश्रं दध्यन्नं पायसादं फलैः सह ।
तुलसीदलसम्मिश्रं जलैः सम्प्रोक्ष्य चामृतम् ॥
अष्टाविंशतिवारन्तु मूलमन्त्राभिमन्त्रितम् ।
मुद्राञ्च सौरभीन्तां दर्शयेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥
सुधाब्धिमयतं वीजं चिन्तयन् परमात्मनः ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं पश्चाद्दशवारं समाहितः ॥
पंचपक्रियया पूर्वमन्नमस्मै निवेदयेत् ।
शतवारं जपेन्मन्त्रं घण्टाशब्दं निनादयन् ॥
जपेत्पीव्रूषदेवत्यान्मन्त्रानेकाग्रचेतसा ।
हरेर्भुञ्जवतः पश्चाद्द्यादारि सुवासितम् ॥
पश्चादाचमनं दद्याज्जलैर्गन्धविमिश्रितैः ।
अभ्यर्चापीत्वस्यास्य सूत्रस्य सुरसत्तमान् ॥
विष्वर्पितचतुर्भागं क्रमाद्व्यस्य चार्पयेत ।
अनन्तताक्ष्यसेनेभ्यपविश्वाणां निवेदयेत् ॥
तीर्थेन सहितं द्रव्यं पृथक् पात्रेषु निक्षिपेत ।
सर्वेषां वारिपूर्वेषां पश्चात् पुष्पाञ्जलिश्चरेत ॥
नीराजनं ततो दत्त्वा ताम्बूलञ्च निवेदयेत् ।
प्रणमेच्च ततो भक्त्या रम्यैः स्तोत्रैः शुभाह्वयैः ॥
प्रसार्य बाहुपादौ च वक्षे नाञ्जलिना सह ।
स्तुवन् स्तुतिभिरेव तु प्रणामो दीर्घ उच्यते ॥
नत्वा दीर्घप्रणामेन स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च ।
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
सूक्तैश्च विष्णुदैवत्यैर्नामभिः शार्ङ्गिणस्तथा ।
ततः शुभासने स्थित्वा जपेन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥
न्यासमुद्रादिपूर्वेण ध्यायन्वै कमलेक्षणम् ।
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
जप्त्वा पुष्पाञ्जलिं दद्याद्यथाशक्त्या च मन्त्रतः ।
नमेद्योगेन देवेशं हृदिस्थं कमलेक्षणम् ॥
मनसवार्पयित्वाग्निन् समाधौ विरमन् प्रभो ।

प्रातरौपासनं कृत्वा तत्र होमं समाचरेत् ॥
आज्येन चरुणा वापि समिद्भिर्वा च यज्ञियैः ।
तण्डुलैर्वृत्तैर्मिश्रैर्वा बिल्वपत्रैरथापि वा ॥
तिलैर्वा कुसुमैर्वापि यवैर्मिश्रभिरेव वा ।
यज्ञरूपं हरिं ध्यात्वा सर्ववेदमयं विभुम् ॥
दिव्याभरणसम्पन्नं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
वरदं पुण्डरीकाक्षं श्रीभूम्यङ्कस्थितं हरिम् ॥
यज्ञस्वरूपिणं वह्नौ ध्यायन् मन्त्रद्वयेन च ।
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैरेकैकेनाहुतिं तथा ॥
नामभिः केशवाद्यैश्च सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
वैनतेयपार्षदं सर्वं हुत्वा चैव ततो बलिम् ॥
निक्षिपेच्चतुर्दिशान् भूतानुद्दिश्य च ततो भुवि ।
आचम्य पूजयेत्पश्चात्तदीयान् सुसमाहितः ॥
तेभ्यः प्रणम्य भक्त्याथ सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
वेदमध्यापयेच्छक्त्या धर्मशास्त्रञ्च सहिताः ॥
सात्त्विकानि पुराणानि सेतिहासानि वैष्णव ।
सर्वोपनिषदामर्थं सद्भिः सह विचिन्तयेत् ॥
योगक्षेमार्थमुद्दिश्य कुर्याच्छक्त्या यथार्हतः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णा यथाक्रमम् ॥
आद्यास्त्रयो द्विजा प्रोक्ता ज्ञेया वै मन्त्रसत्क्रियाः ।
सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते हि सजातयः ॥
तेषां सङ्करयोगाय प्रतिलोमानुलोमताः ।
विप्रान्मूर्धाभिषिक्तश्च क्षत्रियायामजायत ॥
वैश्यायान्तु तथाम्बष्ठो निषादः शूद्रया तथा ।

राजन्याद्वैश्यशूद्रान्तु माहिष्योग्रौ तु तौ स्मृतौ ॥
शूद्रायां वैश्यात् तु करणस्त्विरैर्वा तेऽनुलोमजाः ।
विप्रायां क्षत्रियात् सूतः वैश्याद्वैदेहिकस्तथा ॥
चण्डालस्तु तथा शूद्रात्सर्वकर्मसु गर्हितः ।
मागधः क्षत्रियायां वै वैश्या क्षत्त्रात् तु शूद्रतः ॥
शूद्रादयोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ।
रथकारः करण्यान्तु माहिष्येण प्रजायते ॥
असत्सन्ततयो ज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ।
प्रतिलोमास्तु वै जाता गर्हिताः सर्वकर्मणाम् ॥
एतेषां ब्राह्मणाद्याश्च षट्कर्मसु नियोजिताः ।
त्रिकर्मसु क्षत्रविशावेकस्मिन् शूद्रयोनिजः ॥
प्रतिग्रहञ्च वृत्त्यर्थं ब्राह्मणस्तु समाचरेत् ।
असद्देयासतां प्रोक्तं निषिद्धं तद्विवर्जयेत् ॥
पाषण्डाः पतिताः पापास्तथैव प्रतिलोमजाः ।
कुलटाश्च विकर्मस्था असन्तः परिकीर्त्तिताः ॥
लवणं तिलकार्पासं चर्मं च त्रपुसीसकम् ।
आयसं मधुमांसञ्च विषमस्त्रं घृतं रजम् ॥
किल्विषं गजमुष्ट्रञ्च सर्पं जलमेव च ।
तृणकाष्ठञ्च कूष्माण्डं शिग्रपाश्च विवर्जयेत् ॥
महिषीं गर्दभञ्चैव वाजिनञ्च तथाविकम् ।
दासीमजां यानतथा न पश्वानदुष्कृतानाम् ॥
एवमाद्यमसद्द्रव्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
धान्यं वासांसि भूमिञ्च सुवर्णं रत्नमेव च ॥
पुष्पाणि फलमूलाद्यं सद्द्रव्यं मुनिभिः स्मृतम् ।

सर्वत्र परिगृह्णीयाद्भूमिं धान्यं फलाधिकम्॥
भूमिं यस्तु प्रगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति।
तावुभौ पुण्यकर्माणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ॥
धान्यं करोति दातारं प्रगृहीतारमेव च।
धान्यं नृपवरश्रेष्ठ। इहलोके परत्र च॥
तस्माद्धान्यं परिक्षीय प्रतिगृह्णीत सर्वतः।
कुसुम्भधान्य एव स्यात् कुसुम्भधान्यवान् नृप।॥
शीलोञ्छेनापि वा जीवेच्छ्रेयानेषां परो वरः।
जीवेद्यायावरेणैव विप्रः सर्वत्र सर्वदा॥
वर्जयित्वैव पाषण्डान् पतितांश्चान्यदैविकान्।
कृषिणा वापि जीवेत सतां चानुमतेन वा॥
न वाहयेदनडुहं क्षुधार्तं श्रान्तमेव च।
तस्य पुंस्त्वं मच्छित्वैव वाहयेद् द्विजपुङ्गव॥
कर्मलोप मकुर्वन्वै कृषिं कुर्वीत वै द्विजः।
हरेः पूजां यथाकालं कृषिलोपे समाचरेत्॥
न ब्राह्मं सन्त्यजेद्विप्रस्तथा यज्ञादिकर्म च।
आपद्यपि न कुर्वीत सेवां वाणिज्यमेव च॥
असत्प्रतिग्रहं स्तेयं तथा धर्मस्य विक्रयम्।
अन्यायोपार्जितं द्रव्यमापद्यपि विवर्जयेत॥
भृतकाध्यापनं चैव सदासत्कर्मभावनम्।
प्रीतये वासुदेवस्य यद्वृत्तमसतामपि।
महाभागवतस्पर्शात्तत्सदित्युच्यते बुधैः॥
तापादीन् पञ्च संस्कारान् यथाकारैस्त्रिभिर्युतः।
हरेरनन्यशरणो महाभागवतः स्मृतः॥

यचराचसमूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।
तेषां यत्प्रीतये दत्तं तथा यद्यपि वर्जयेत् ॥
वुद्ररुद्रौ तथा वायुर्दुर्गागणसुभैरवा ।
यमः स्कन्दो नैरृतश्च तामसा देवता स्मृता ॥
एव विशुद्धिं द्रव्यस्य ज्ञात्वा गृह्णीत सत्तम ॥
कृषिस्तु सर्ववर्णानां सामान्यो धर्म उच्यते ।
प्रतिग्रहस्तु विप्राणां राज्ञां क्ष्मापालनं तथा ॥
कुसीदश्चैव वाणिज्यं विशामेव प्रकीर्त्तितम् ।
सेवाद्वजिस्तु शूद्राणां कथिता सम्प्रकीर्त्तिता ॥
अयत्नात्तु भवेद्राजा पृथिव्याः परिपालने ।
जीवेद्धापि विशां वृत्त्या शूद्राणां वा यथासुखम् ॥
कृषिर्भृतिः पाशुपाल्यं सर्वेषां न निषिध्यते ।
स्तेयं परस्त्रीहरणं हिंसा कुक्कुटकौशिके ॥
क्षौमचर्मासलवणविक्रयं पतितं स्मृतम् ।
अपकृष्टनिकृष्टानां जीवितं शिल्पकर्मभिः ॥
हीनन्तु प्रतिलोमानामहीनमनुलोमिनाम् ।
चर्मवैणववस्त्राणां क्रियाकर्मैव नेजनम् ॥
माणिक्यं वपनाग्निश्च मद्यमांसक्रिया तथा ।
सारथ्यं वाहकानाञ्च रथानां भूभृतामपि ।
एवमादि निषिद्धं यत्प्रातिलोम्यं तदुच्यते ।
यत् सौम्यशिल्पं लोकेऽस्मिन् सौम्यं तदनुलोमकम् ॥
मृद्दारुशैललोहानां शिल्पं सौम्यमिहोच्यते ।
न्यायेन पालयेद्राजा पृथिवीं शास्त्रमार्गतः ॥
स्वराष्ट्रकृतधर्मस्य सदा षड्भागमिष्यते ।

राज्ञा राष्ट्रकृतं पापमिति धर्मविदो विदुः ॥
तस्मादपापसंयुक्तां यथा संरचयेद्भुवम् ।
अग्निदस्युरदस्योरं हिंस्र दुष्टतमेव च ॥
धूर्त्तं पतितमित्यादीन् हत्यादेवाविचारयन् ।
अङ्कयित्वा श्वपादेन गर्दभे चाधिरोह्य वै ॥
प्रवासयेत् स्वराष्ट्रात्तु ब्राह्मणं पतितं नृप ।
कुलटां कामचारेण गर्भघ्नीं भर्तृहिंसकाम् ॥
निकृत्तकर्णनासौष्ठीं कृत्वा नारीं प्रवासयेत् ।
न्यायेन दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिविवर्धनम् ।
अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा तथा दण्ड्यानदण्डयन् ॥
अयशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति ।
धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ॥
ज्ञात्वापराधं देशं च जनं कालमथोऽपि वा ।
वयः कर्म्म च वित्तञ्च दण्डं न्यायेन पातयेत् ॥
निखिलं शास्त्रमार्गेण विद्वद्भिः सह पार्थिव ।
गुरूणां तु गुरुं दण्डं पापानां च लघोर्लघुम् ॥
व्यवहारान् स्वयं पश्यन् कुर्यात् सभ्यैर्वृतोऽन्वहम् ।
मिथ्यापवादशुद्ध्यर्थं पञ्च दिव्यानि कल्पयेत् ॥
ज्ञात्वा शुद्धेषु दिव्येषु शुद्धान्वै मानयेत्तथा ।
तन्मिथ्याशंसिनं दुष्टं जिह्वाच्छेदेन दण्डयेत् ॥
अपद्रव्यादिहरणं परदाराभिमर्शनम् ।
यः कुर्यात् तु बलात् यस्य हस्तच्छेदः प्रकीर्तितः ॥
यो गच्छेत् परदारांस्तु बलात्कामाच्च वा नरः ।
सर्वस्वहरणं कृत्वा लिङ्गच्छेदञ्च दापयेत् ॥

दहेत्कटाग्निना देह गुरुस्त्रीगामिनं तदा ।
ब्रह्मघ्नं च सुरापं वा गोस्त्रीबालनिषूदनम्॥
देवविप्रस्वहर्तारं शूलमारोपयेन्नरम् ।
दैवतं ब्राह्मणं गाश्च पितृमातृगुरूंस्तथा ॥
पादेन ताडयेयस्तु तस्य तच्छेदनं स्मृतम् ।
तेषामुपरि हस्तं तु दोष्णौ च्छेदन्तु कामतः ॥
प्रत्येकं दण्डनं कुर्याद्दृष्टं तस्य परस्त्रियाम् ।
चुम्बने तालुविच्छेदो द्वौ हस्तौ परिरम्भणे ॥
हस्तस्याङ्गुलिविच्छेदः केशादिग्रहणे स्त्रियः ।
दाहयेत्तप्ततैलेन हस्तमुष्ट्या च ताडनम् ॥
सुरतं याचमानस्य जिह्वाच्छेदं च कामतः ।
कामेङ्गितेषु सर्वत्र ताम्रेण दहनं स्मृतम् ॥
दृष्ट्वा मुहुः प्रेरणे तु नेत्रयोः स्फोटनं चरेत् ।
मानकूटं तुलाकूटं कूटसाक्ष्यकृतां नृणाम् ॥
सहस्रं दापयेद्दण्डं कृत्वा स्वस्थापनायने ।
येषु केषु च पापेषु शरीरे दण्डनं स्मृतम् ॥
तेषु तेष्वङ्कनेनैव अततो ब्राह्मणो व्रजेत् ।
पापानिवादयित्वास्य मुण्डयित्वा शिरोरुहान् ॥
सर्वस्वहरणं कृत्वा राष्ट्रात् सम्यक् प्रवासयेत् ।
अवेष्णवं विकर्मस्थं हरिवासरभोजनम् ॥
ब्राह्मणं गार्दभं यानमारोप्येन निवासयेत् ।
न्यायेन पालयेद्राजा धर्मान् षड्भाग माहरेत् ॥
त्रिभागमाहरेद्धान्याद्धनात् षड्भागमेव च ।
गोभूहिरण्यनानाभिर्धान्यरत्नविभूषणैः ॥

पूजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या पोषयेच्च विशेषतः ॥
बिम्बानि स्थापयेद्विष्णोर्ग्रामेषु नगरेषु च ।
चैत्यान्यायतनान्यस्य रम्याण्येव तु कारयेत् ॥
वस्त्रपुष्पोपहारौघं भूषेन्वादि समर्पयेत् ।
इतरेषां सुराणां च वेदिकानां जनेश्वरः ॥
धर्मतः कारयेद् यत्र चैत्यान्यायतनानि तु ।
वापी कूपतड़ागादि फलपुष्पवनानि च ॥
कुर्वीत सुविशालानि पूर्वकान्यपि पालयेत् ।
फलितं पुष्पितं वापि वनं छिन्द्यात्तु यो नरः ॥
तड़ागवेतुं यो भिन्द्यात् तं शूलेनानुरोहयेत् ।
अग्निदं गरदं गोघ्नं बालस्त्रीगुरुघातिनम् ॥
भगिनीं मातरं पुत्रीं गुरुदारान् स्नुषामपि ।
साध्वीं तपस्विनीं वापि गच्छन्तमतिपापिनम् ॥
हिंस्रयन्त्रप्रयोक्तारं दाहयेद् वै कटाग्निना ।
अदण्डयित्वा दुर्वृत्तान् तत्पापं पृथिवीपतिः ॥
सम्प्राप्य निरयं गच्छेत्तस्मात्तान् दण्डयेत्तथा ।
यः स्ववर्णाश्रमं हित्वा स्वच्छन्देन तु वर्तयेत् ॥
तं दण्डयेद्वर्षशतं नाशयेत्सन्निदे मतम् ।
सर्वेष्वित्येषु पापेषु धनदण्डं प्रयोजयेत् ॥
पितेव पालयेद्दुर्वृत्तान् प्रजाश्च पृथिवीपतिः ।
प्रजासंरक्षणार्थाय संग्रामं कारयेन्नृपः ॥
तस्मिन् मृत्युर्भवेच्छ्रेयो राज्ञः संग्राममूर्द्धनि ।
मृतेन लभ्यते स्वर्गं जितेन पृथिवी स्त्रियम् ॥
यशः कीर्त्तिविवृद्ध्यर्थं धर्म्मसंग्राममाचरेत् ।

सुखशौर्यं मुक्तवस्त्रं त्यक्तहेतिं पलायितम् ॥
न हन्याद्दीन राजा युद्धे प्रेक्षणकलनान्।
भग्ने स्वसैन्यपुञ्जे च सङ्ग्रामे विनिवर्त्तिनः ॥
पदे पदे समग्रस्य यज्ञस्य फलमश्नुते।
नातः परतरो धर्मो नृपाणां नरशालिनाम् ॥
युद्धलब्धा मही यस्मा दीयते नृपसत्तमैः।
जित्वा शत्रून्महीं लब्धां लब्धां यत्नेन पालयेत् ॥
पालितां वर्धयेन्नित्यं वृद्धां पात्रे विनिक्षिपेत्।
पात्रमित्युच्यते विप्रस्तपोविद्यासमन्वितः ॥
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता।
श्रुतमध्ययनं शीलं तपइत्युच्यते बुधैः ॥
ईश्वरस्यात्मनश्चापि ज्ञानं विद्येति चोच्यते।
तथाविधेषु पात्रेषु दत्त्वा भूमिं धनं नृपः ॥
शासनं कारयेत्सम्यक् स्वहस्तलिखितादिभिः।
स्वपजीव्योपसर्पेच रम्ये देशे नृपोत्तमः ॥
दुर्गाणि तत्र कुर्वीत जनकस्यात्मगुप्तये।
तत्र कर्मसु निष्णातान् कुशलान् धर्मनिष्ठितान् ॥
सत्यशौचयुतान् शुद्धानध्यक्षान् स्थापयेत् नृपः।
अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ॥
अबन्धके स्याद्द्विगुणं यथा तत्कालमात्रकम्।
निरुणेत्तद्धनं सम्यक् सममासादिकल्पने ॥
देयं मद्धनाधिके पुरुषैस्त्रिभिरेव तत्।
निर्धनस्तु शनैर्दद्याद्यथाकालं यथोदयम् ॥
मोहलोभादयलाद्वा तु न दद्याद्धनिने धनम्।

दण्डयित्वैव तं राजा धनिने दापयेद्धनम् ॥
छिन्ने दग्धेऽथवा पत्रे साक्षिभिः परिकल्पयेत् ।
वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणादिभिः ॥
न सन्ति साक्षिणस्तत्र देशकालान्तरादिभिः ।
शोधयित्वा तु दिव्येन दापयेद्धनिने ऋणम् ॥
मध्यस्थस्थापितं द्रव्यं वर्धते न ततः परम् ।
क्षते प्रतिग्रहे चाधौ पूर्वो वै बलवत्तरः ॥
अवधिर्द्विविधं प्रोक्तं भोग्यं गोप्यं तथैव च ।
क्षेत्रारामादिकं भोग्यं गोप्यं द्रव्यमुपस्करम् ॥
गोप्याधिभोगेन नो वृद्धिः सोपस्कारे तथापि ते ।
नष्टं देयं विनष्टञ्च द्रव्यं राजक्षताहृते ॥
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्तेनोऽन्यथा भवेत् ।
प्रयोजने सति धनं कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात् ॥
तत्कालकृतमूल्ये वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकम् ।
विना धारणकाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम् ॥
तं वनम्यमनाख्याय धान्यमस्य न दीयते ।
तदा यदधिकं द्रव्यं प्रतिदेयं तथैव च ॥
न दाप्योऽपहृतन्तत्तु राजदैविकतस्करैः ।
न प्रदद्यात्तु तन्मोहात्स दण्ड्यश्चोरवत्तदा ॥
ददीत स्वेच्छया दण्डं दापयेद्वाग्निसोदरम् ।
याचितान्वाहितन्यासनिक्षेपादिष्वयं विधिः ॥
सुराकामद्यूतकृतं वृथा दानं तथैव च ।
दण्डशुल्कावशिष्टञ्च पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽपि वा ।

पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नुते साक्षिचोदितम् ॥
रिक्थग्राही ऋणं दद्याद्योषिद्ग्राहस्तथैव च ।
पुत्रो न स्वाश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्तु रिक्थिन. ॥
प्रातिभाव्य मृणं साक्ष्यं देयं तस्मै यथोचितम ।
दीयते स्यात्प्रतिभुवा धनिने तु ऋणं यथा ॥
द्विगुणं तत्प्रदातव्यं दण्डं राज्ञे च तत्समम् ।
पुत्रादिभिर्न दातव्यं प्रतिभाव्य मृणं स्त्रियाम् ॥
प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या चैवहि यत् कृतम् ।
स्वयं कृतं तु यदृणं नान्यस्त्री दातुमर्हति ॥
पत्यौ स्वकं धनं पुत्रा विभजेयुः सुनिर्णितम् ।
मातृकञ्च दुहितरस्तदभावे तु तत्सुत. ॥
भगिन्यश्च प्रमुदिताः पैतृकादाहरेद्धनात् ।
न स्त्रीधनं तु दायादा विभजेयुरनापदि ॥
पितृमातृसुताभ्रातृपत्यपत्याद्युपागतम् ।
आधिवेतनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥
अपुत्रा योषितश्चैव भर्त्तव्या साधुवृत्तयः ।
निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥
नैव भागं वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
पाषण्डपतितानां च नष्टवैदिककर्मणाम् ॥
विभक्तेष्वनुजो जातः सवर्णो यदि भागभाक् ।
अविभक्तपितृकाणां पितृव्यात् भागकल्पना ॥
द्वैमातृणां मातृतश्च कल्पयेद्वा समोऽपि वा ।
विभक्तस्याप्य पुत्रस्य पत्नी दुहितरस्तथा ॥
पितरौ भ्रातरश्चैव तत्सुताश्च सपिण्डिनः ।

मन्वन्विवान्ववायैव क्रमाद् वै रिक्थभागिनः ॥
सीम्नोपवादे क्षेत्रेषु सामन्ताः स्थविरादयः ।
गोपाः सीमाकृषाणां च सर्वे भवनगोचराः ॥
नयेयु रेते सीमानं स्थूणाङ्गारतुषद्रुमैः ।
सन्तु वल्मीकलिङ्गास्थिचैत्याद्यै रुपशोभिता ॥
औरसो दत्तकश्चैव क्रीतः कृत्रिमएव च ।
क्षेत्रजः कानिकश्चैव दौहित्रः सत्तमः स्मृतः ॥
पिण्डदाश्च परश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ।
पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्रएव च ॥
पुत्री च भ्रातरश्चैव पिण्डदाः स्युर्यथाक्रमात् ।
एवं धर्मेण नृपतिः शासयेत्सर्वदा प्रजाः ॥
यदुक्तं मनुना धर्मं व्यवहारपदं प्रति ।
विलोक्य तच्च निहद्भिर्वीतरागैर्विमत्सरैः ॥
विमृश्य धर्मविद्भिश्च विमलैः पापभीरुभिः ।
धर्मेणैव सदा राजा शासयेत् पृथिवीं स्वकाम् ॥
विपरीतां दण्डयेद्वै यावद्दर्पोपनायनम् ।
अस्या अपि च दण्ड्या वै शास्त्रमार्गविरोधिनः ॥
राजधर्मोऽयमित्येवं प्रसङ्गात् कथितो मया ।
कात्यायनेन मनुना याज्ञवल्क्येन धीमता ॥
नारदेन च सम्प्रोक्तं विस्तरादिदमेव हि ।
तस्मान्मया विस्तरेण नोक्तं मत्र नृपोत्तम ॥
परं भागवतं धर्मं विस्तरेण ब्रवीमि ते ।
विष्णोरभ्यर्चनं यत्तु नित्यं नैमित्तिकं नृप ॥
यदाह भगवान् धातुस्तेन स्वायम्भुवस्य च ॥

नारदस्य च मे सम्यक् तदद्य कथयामि ते ।
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्म्मशास्त्रे प्रातःकालभगवत्-
समाराधनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

अम्बरीष उवाच।

भगवन् ! ब्रह्मणा यत् तु सम्प्रोक्तं स्वात्मनो पुरा ।
तत्सर्वं परमं धर्मं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ! ॥

हारीत उवाच ।

सर्गादौ लोककर्त्तासौ भगवान् पद्मसम्भवः ।
मन्वादिमुख्यान् विप्रान् ससृजे धर्मगुप्तये ॥
मनुर्भृगुर्वसिष्ठश्च मरीचिर्दक्ष एव च ।
अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽत्रिर्महातपाः ॥
वेदान्तपारगास्ते च तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ।
भगवन् ! परमं धर्मं भवबन्धापमुक्तये ॥
वद सर्वमशेषेण श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।
इत्युक्तः स द्विजैः सोऽपि ब्रह्मा नत्वा जनार्दनम् ॥
वेदान्तगोचरं धर्मं तेषां वक्तुं प्रचक्रमे ।
सर्वेषामपि लोकानां स्रष्टा धाता जनार्दनः ॥
सर्ववेदान्ततत्त्वार्थसर्वयज्ञमयः प्रभुः ।
यज्ञो वै विष्णुरित्येव सततं श्रूयते श्रुतिः ॥
इज्यते यत् समुद्दिश्य परमो धर्म उच्यते ।
भगवन्तं समुद्दिश्य इज्यते यत्र कुत्र वै ॥
तत्र हिंसाफलं पापं भवेदत्र निगर्हितम् ।
तस्मात् सर्वस्य यज्ञस्य भोक्तारं पुरुषं हरिम् ॥

ध्यात्वैव जुहुयात्तस्मै हव्यं दीप्ते हुताशने।
मुखमग्निर्भगवतो विष्णोः सर्वगतस्य वै॥
तस्मिन्नेव यजेन्नित्यमुत्तमं मुनिसत्तमाः।
यजेद्विप्रमुखे भक्त्या जलमन्नं फलादिकम्॥
प्रीतये वासुदेवस्य सर्वभूतनिवासिनः।
तमेव चार्चयेन्नित्यं नमस्कुर्यात्तमेव हि॥
ध्यात्वा जपेत्तमेवेशं तमेव ध्यापयेद्धृदि।
तन्नामैव प्रगातव्यं वाचा वक्तव्य मेव च॥
व्रतोपवासनियमान् तमुद्दिश्यैव कारयेत्।
तत्समर्पितभोग स्यादन्नपानादिभक्षणैः॥
मतिः स्वार्थः सदारेषु नेतरत्र कदाचन।
न हिंस्यात्सर्वभूतानि यज्ञेषु विधिना विना॥
सोऽहं दासो भगवतो मम स्वामी जनार्दनः।
एवं हृत्तिर्भवेदस्मिन् स्वधर्मः परमो मतः॥
एष निष्कण्टकः पन्था तस्य विष्णोः परं पदम्।
अन्यत्तु कुपथं प्रोक्तं निरयप्राप्तिहेतुकम्॥
भगवन्त मनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः।
स पापमश्नोति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः॥
यो हि विष्णुं परित्यज्य सर्वलोकेश्वरं हरिम्।
इतरानर्चते मोहात्स लोकायतिकः स्मृतः॥
उक्तं धर्मं परित्यज्य यो ह्यधर्मं च वर्त्तते।
पतित स तु विज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः॥
यः कर्म कुरुते विप्रो विना विष्ण्वर्चनं क्वचित्।
ब्राह्मण्यादभ्रश्यते सद्यश्चण्डालत्वं स गच्छति॥

ब्राह्मणो वैष्णवो विप्रो गुरुरग्राश्च वेदवित्।
पर्यायेण च विद्येत नामानि ह्यासुरस्य हि॥
तस्माद्वैष्णवत्वेन विप्रत्वाद्भ्रश्यते हि सः।
अर्चयित्वापि गोविन्दमितरान्नर्चयेत् पृथक्॥
अवैष्णवत्वं तस्यापि मिश्रभक्त्या भवेद्ध्रुवम्।
ओङ्कारं सर्वयज्ञानां सर्वलोकेश्वरं हरिम्॥
ज्ञात्वा तत्प्रीतये सर्व्वान् जुहुयात्सततं हरिम्।
दानं तपश्च यज्ञश्च विविधं कर्म कीर्त्तितम्॥
तत्सर्वं भगवत्प्रीत्यै कुर्वीत सुसमाहितः।
तस्मात्तु वैष्णवा विप्राः पूजनीया यथा हरिः॥
ये तु हैतुकं वाक्यमाश्रित्यैव स्ववाग्बलात्।
वैष्णवं प्रतिषिध्यन्ति ते लोकायतिकाः स्मृताः॥
यो यस्तु वैष्णवं लिङ्गं धृत्वा च तमसा वृतः।
त्यजेद्वै वैष्णवं धर्मं सोऽपि पाषण्डतां व्रजेत्॥
तस्मात्तु वैष्णवो भूत्वा वैदिकीं वृत्तिमाश्रितः।
कुर्वीत भगवत्प्रीत्यै कुर्य्याद्यज्ञादिकर्म यत्॥
तद्विशिष्टमिति प्रोक्तं सामान्यमितरं स्मृतम्।
फलहीना भवेत्सा तु सामान्या वैदिकक्रिया॥
तोयवर्जितवापीव निरर्था भवति ध्रुवम्।
नैसर्गिकन्तु जीवानां दास्यं विष्णोः सनातनम्॥
तद्विना वर्त्तते मोहादात्मचारः सनातनात्।
तस्मात्तु भगवद्दास्यमात्मनां श्रुतिचोदितम्॥
दास्यं विना कृतं यत्तु तदेव कल्मषं भवेत्।
विशिष्टं परमं धर्मं दास्यं भगवतो हरेः॥

ऋषय ऊचुः। कथं दास्यं हि तद्वृत्तिः कथं नैसर्गिकं नृणाम्।
तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन लोकानुग्रहकाम्यया ॥

ब्रह्मोवाच। सुदर्शनोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं दास्यमुच्यते।
तद्विधिर्वैदिकी या च तदाज्ञा चोदिता क्रिया ॥
तत्राप्याराधनत्वेन कृता पापस्य नाशिनी।
निरूपणत्वाद्दास्यस्य धार्यं चक्रं महात्मनः ॥
अङ्गत्वात् सर्वधर्माणां वैष्णवत्वाच्च धर्मतः।
कर्म कुर्याद्भगवतस्तस्मै दासो ह्यनुस्मरन् ॥
विधिनैव प्रतप्तेन चक्रेणैवाङ्कयेद्भुजे।
तथैव बिभृयाद्भाले पुण्ड्रं शुभ्रतरं सदा ॥
बिभृयादुपवीतन्तु सव्यस्कन्धे विधानतः।
कण्ठे पद्माक्षमालाञ्च कौशेयं दक्षिणे करे ॥
उभे चिह्ने विना विप्रो न भवेद्धि कथञ्चन।
न लभेत्कर्मणां सिद्धिं वैदिकानां विशेषतः ॥
आश्रमाणां चतुर्णाञ्च स्त्रीणाञ्च श्रुतिचोदनात्।
अङ्कयेच्चक्रशङ्खाभ्यां प्रतप्ताभ्यां विधानतः ॥
एकैकमुपवीतन्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम्।
गृहिणाञ्च वनस्थानामुपवीतद्वयं स्मृतम् ॥
सोत्तरीयं त्रयं वापि बिभृयाच्छुभतन्तुना।
त्रयमूर्ध्वदयं तन्तु तन्तुत्रयमधोवृतम् ॥
त्रिवृच्चग्रन्थिनैकेन उपवीतमिहोच्यते।
अर्ककार्पासकौशेयक्षौमशोणमयानि च ॥
तन्तूनि चोपवीतानां योज्यानि मुनिसत्तमाः।
सर्वेषामप्यलाभे तु कुर्यात् कुशमयं द्विजः ॥

ऐणेयमुत्तरीयं स्याद्वनस्थब्रह्मचारिणाम।
शुक्लकाषायवसने गृहस्थस्य यते क्रमात्॥
उत्तालभेषु सर्वेषाङ्कुशचीरं विशिष्यते।
मौञ्जी वै मेखला दण्ड पालाशं ब्रह्मचारिण॥
त्रयस्तु वैणवा दण्डा यते. काषायवाससी।
कुशचीरं वल्कलं वा वनस्थस्य विधीयते॥
कटीसूत्रञ्च कौपीनं भस्म शुक्लवाससा।
कुण्डले चाङ्गुलीयानि गृहस्थस्य विधीयते॥
मुण्डिनौ सूक्ष्मशिखिनौ यत्यन्तेवासिनावुभौ।
वानप्रस्थो यतिर्वा स्यात्सदा वै श्मश्रुरोमधृत्॥
सुकेशो सुशिखो वा स्याद्गृहस्थ सौम्यवेषवान्।
यतिश्च ब्रह्मचारी च उभौ भिक्षाशनौ स्मृतौ॥
शाकामूलफलाशी स्याद्वनस्थ सततं द्विज।
कुसूलकुम्भधान्यो वा त्र्याहिको वा भवेद्गृही॥
प्रतिग्रहेण सौम्येन जीवेद्यायावरेण वा।
यस्त्वेक दण्डमालम्ब्य धर्मं ब्राह्म परित्यजेत्॥
विकर्मस्थो भवेद्विप्र स याति नरकं ध्रुवम्।
शिखायज्ञोपवीतादि ब्रह्मकर्म यतिस्त्यजेत्॥
सजीव नृ च चण्डाली मृतश्वानो भिजायते।
स्वरूपेणैव धर्मस्य त्यागो ह्यनिर्भवेद्ध्रुवम्॥
कर्मणा फलसन्त्याग सन्न्यास स उदाहृत।
अनाश्रित कर्मफलं कृत्यं कर्म समाचरेत्॥
स सन्न्यासी च योगी च स मुनि सात्विक स्मृत।
तुष्ट्यर्थ वासुदेवस्य धर्मं वे य समाचरेत्॥

स योगी परमैकान्ती हरेः प्रियतमो भवेत् ।
मोक्षाद्दास्य विना विष्णोः किञ्चित्कर्म समाचरेत् ॥
न तस्य फलमाप्नोति तामसीं गतिमश्नुते ।
हित्वा यज्ञोपवीतन्तु हित्वा चक्रस्य धारणम् ॥
हित्वा शिखोर्ध्वपुण्ड्रे च विप्रत्वाद्भ्रश्यते ध्रुवम् ।
पञ्चसंस्कारपूर्वेण मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ॥
संस्काराः पञ्च कर्त्तव्याः पारमैकान्त्यसिद्धये ।
प्रतिसम्वत्सरं कुर्य्यादुपाकर्म ह्यनुत्तमम् ॥
सर्ववेदव्रतं कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्धरिम् ।
दद्याद्यज्ञोपवीतानि विष्णवे परमात्मने ॥
ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाथ बिभृयात्स्वयमेव च ।
तदग्नौ पूज्य सन्तप्य चक्रञ्चैवाङ्कयेद्भुजे ॥
एवं प्रात्याह्निकं धार्य्यमुपवीतं सुदर्शनम् ।
पुण्ड्रास्तु प्रतिसन्ध्यन्तु नित्यमेव च धारयेत् ॥
द्वारवत्युद्भवं गोपीचन्दनं वेङ्कटोद्भवम् ।
सान्तरालं प्रकुर्वीत पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥
श्राद्धकाले विशेषेण कर्त्ता भोक्ता च धारयेत् ।
अर्थपञ्चकतत्त्वज्ञः पञ्चसंस्कारदीक्षितः ॥
महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्धरिम् ।
नारायणं परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं सदा ॥
तस्य भुक्तावशेषन्तु भोज्यं मुनिसत्तमाः ।
हरिभुक्तोऽपि न दद्यात्पितृणाञ्च दिवौकसाम् ॥
तदेव जुहुयाद्वह्नौ भुञ्जीयात्तु तदेव हि ।
हरेरनर्पितं यत्तु देवानामर्पितञ्च यत् ॥

मद्यमांससमं प्रोक्तं तद्भुञ्जीयान्न कदाचन।
हरेः पादजलं ग्राह्यं नित्यं नान्यदिवौकसाम्॥
सुराणामितरेषां तु फलपुष्पजलादिकम्।
निर्माल्यमशुभं प्रोक्तमस्पृश्यं हि कदाचन॥
विधिर्ह्येष द्विजातीनां नेतरेषां कदाचन।
शिवार्चनं त्रिपुण्ड्रञ्च शूद्राणां तु विधीयते॥
तद्विधानामिदं ये च विप्राः शिवपरायणाः।
ते वै देवलका ज्ञेयाः सर्वकर्मबहिष्कृताः॥
वैखानसास्तु ये विप्राः हरिपूजनतत्पराः।
न ते देवलका ज्ञेया हरिपादाब्जसंश्रयात्॥
नापहृत्य हरिद्रव्यं ग्रामार्थं नपरो भवेत्।
भक्त्या संपूजयन्‌ देवेशं नासौ देवलकः स्मृतः॥
भक्त्या योऽभ्यर्चयेद्देवं ग्रामार्थं हरिमव्ययम्।
प्रसादतीर्थस्वीकाराद्वासो देवलकः स्मृतः॥
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं स्मरणं हरेः।
तन्नामकीर्त्तनञ्चैव तत्पादाम्बुनिषेवणम्॥
तत्पादवन्दनञ्चैव तस्य निवेदितभोजनम्।
एकादश्युपवासश्च तुलस्यैवार्चनं हरेः॥
तदीयानामर्चनञ्च भक्तिर्नवविधा स्मृता।
एतैर्नवविधैर्युक्तो वैष्णव प्रोच्यते बुधै॥
एतैर्गुणैर्विहीनस्तु न तु विप्रो न वैष्णवः।
कर्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येज्जनार्दनम्॥
भक्ति सा सात्विकी ज्ञेया भवेदव्यभिचारिणी।
नान्यं देवं नमस्कुर्य्यान्नान्यं देवं प्रपूजयेत्॥

नान्यप्रसादं भुञ्जीत नान्यदायतनं विशेत्।
न त्रिपुण्ड्रं तथा कुर्य्यात्पट्राकारं जगत्त्रयम्॥
यतिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते हरिं स्वयम्।
हरिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते जगत्त्रयम्॥
महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्धरिम्।
पाञ्चकाल्य विधानेन निमित्तेषु विशेषतः॥
अप्सु स्वर्गी हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च।
षट्सु तेषु हरेः पूजा नित्यमेव विधीयते॥
स्नानकाले तु संप्राप्ते नद्यां पुण्यजले शुभे।
ध्यात्वा नारायणं देवं नागपर्य्यङ्कशायिनम्॥
द्वादशार्णेन मनुना सोऽर्चयित्वाऽक्षतादिभिः।
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः स्नानं समाचरेत्॥
एतदभ्यर्चनं प्रोक्तं ब्राह्मणस्य जगत्पतेः।
होमकाले तु सततं परिस्तीर्य्याऽनलं शुभम्॥
यज्ञरूपं महात्मानं चिन्तयेत् पुरुषोत्तमम्।
साङ्गलयोमयं शङ्खादिव्याङ्गोपाङ्गशोभितम्॥
सर्वलक्षणसम्पन्नं शुद्धजाम्बूनदप्रभम्।
युवानं पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रधनुर्धरम्॥
सर्वयज्ञमयं ध्यायेद्वामाङ्कस्थितपद्मया।
सम्पूज्य चाक्षतैरेव पश्चाद्धोमं समाचरेत्॥
प्राणाग्निहोत्रसमये सम्यगाचम्य वारिणा।
कुशासने समासीनः प्राग्वा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा।
पवित्रासनमास्थाय प्राणायामं समाचरेत्॥
मन्त्रेणोद्बुध्य हृदयपद्मजं केशराञ्चितम्।

तस्मिन्पङ्कजकर्णिकामध्यविन्यस्य विचिन्तयेत् ॥
सर्वरत्नमयं दिव्यं रत्नपीठं तदुत्तरे।
तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं ध्यायेत्कल्पतरोरधः ॥
योगासने समासीनं तस्मिन्योगं विचिन्तयेत्।
स्निग्धदूर्वादलश्यामं सुन्दरं भूषणैर्युतम् ॥
पीताम्बरं युवानं च चन्दनस्रग्विभूषितम्।
शरत्पद्मदलं रक्तपद्माभाङ्घ्रिवारद्वयम् ॥
स्निग्धवर्णं महाबाहुं विशालोरस्कमव्ययम्।
चक्रशङ्खगदाशार्ङ्गपाणिं रघुवरं हरिम् ॥
जानकीलक्ष्मणोपेतं मनसैवार्चयेद्विभुम्।
मन्त्रहृदयेनार्घं दत्वा जप्त्वा चैव षडक्षरम्॥
पश्चाद्वै जुहुयात् पञ्च प्राणानभ्यर्च्य तं पुनः।
ध्यायन्वै मनसा विष्णुं सुन्नं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवं ह्यर्चनं विष्णोरुक्तमं मुनिसत्तमाः ॥
अत्यन्ताभिमता विष्णोर्हृत्पूजा परमात्मनः ॥
सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते रविमण्डलमध्यगम्।
हिरण्यगर्भं पुरुषं हिरण्यवपुषं हरिम् ॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वैजयन्तीविराजितम्।
शङ्खचक्रादिभिर्युक्तं भूषितैर्दोर्भिरायतैः ॥
शुक्लाम्बरधरं विष्णुं मुक्ताहारैर्विभूषितम्।
ध्यात्वा समर्चयेद्देवं कुसुमैरक्षतैरपि ॥
प्रणवेन च सावित्र्या पश्चात् सूक्तं निवेदयेत्।
ध्यायन्नेवं जपेद्विष्णुं गायत्रीं भक्तिसंयुतः ॥
तत्रैवाभ्यर्च्य गोविन्दं नमस्कृत्वा विसर्जयेत्।

एवमभ्यर्च येद्देवं त्रिसन्ध्यासु तथा हरिम् ॥
वैश्वदेवावसाने तु पुरस्ताद्वै विभावसोः ।
उपलिप्य स्थण्डिले तु जुहुयाद्भक्तिकर्म तत् ॥
ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं घनश्यामं सुलोचनम् ।
कौस्तुभोद्भासितोरस्कं तुलसीवनमालिनम् ॥
पीताम्बरधरं देवं रत्नकुण्डलशोभितम् ।
हरिचन्दनलिप्ताङ्गं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥
मौक्तिकाञ्चितनासाग्रं जगन्मोहनविग्रहम् ।
गोपीजनैः परिवृतं वेणुं गायन्तमच्युतम् ॥
ध्यात्वा कृष्णं जगन्नाथं पूजयित्वा यथाविधि ।
जुहुयाद्धरिचक्रं तद्द्वात्रिंशत्सप्तमाः ॥
चाष्टौ कृष्णमनुं पश्चादभ्यर्च्य मनसा हरिम् ।
आचम्य प्रयतो भूत्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥
स्थण्डिलेऽभ्यर्चनं विष्णोरेवं कुर्याद्विधानतः ।
त्रिसन्ध्यास्वर्चयेद्विष्णुं प्रतिमासु विशेषतः ॥
सुवर्णरजताद्यैर्वा शिलादूर्वादिनाऽपि वा ।
कृत्वा बिम्बं हरेः सम्यक् सर्वावयवशोभितम् ॥
सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वायुधसमन्वितम् ।
ततोऽधिवासनं कुर्याच्चिरात्रं शुद्धवारिषु ॥
तत्रार्चयेद्विधानेन जपहोमादिकर्मभिः ।
स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैस्तदा मन्त्रजलैरपि ॥
यज्ञपीठां समारोप्य पूजयेत्तत्र दीक्षितः ।
मङ्गलद्रव्यसयुक्तैः पूर्णकुम्भैः समन्वितः ॥
मण्डपे वेदिमध्यस्थे पताकैस्तोरणादिभिः ।

कुम्भेषु वासुदेवादीन् सुरान् सम्पूजयेत् क्रमात्॥
वासुदेवो हयग्रीवस्तथा सङ्कर्षणो विभुः।
महावराहः प्रद्युम्नो नारसिंहस्तथैव च॥
अनिरुद्धो वामनश्च पूजनीया यथाक्रमात्।
तस्य पूर्वशरावेषु लोकेशानर्चयेत्ततः॥
मध्ये तु वारुणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम्।
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्ध्यात्वाऽस्मिन् जलशायिनम्॥
ततः सम्पूजयेद्देवं धान्योपरि निधाय च॥
व्याघ्रचर्म समास्तीर्य तस्मिन् कौशेयवाससि।
निवेश्य पूजयेद्विम्बं मूलमन्त्रेण वैष्णवः॥
तोरणेषु चतुर्दिक्षु चण्डादीनर्चयेत्तदा।
कुमुदादि सुरान् दिक्षु तथा धर्मादिदेवताः॥
संपूज्य विधिना तस्मिन् पश्चाद्धोमं समाचरेत्।
आग्नेये कल्पयेत् कुण्डं मेखलाद्युपशोभितम्॥
अश्वत्थाद्वा शमीगर्भादाहृत्याग्नौ विनिक्षिपेत्।
वैष्णवस्य गृहाद्वापि समानीयानलं द्विजः॥
गृह्योक्तविधिनैवात्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम्।
इध्माधानादि पर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत्॥
पायसेन गवाज्येन तिलैर्व्रीहिभिरेव च।
चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं जुहुयाद्धविः॥
हिरण्यगर्भसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च।
अहं रुद्रेभिरिति च गवाज्यं जुहुयात्ततः॥
त्वमग्ने द्युभिरिति च सूक्तेन प्रत्यृचं तिलैः।
अस्य वामेति सूक्तेन प्रत्यृचं व्रीहिभिस्तथा॥

अग्निं तरोर्द्दीधितिभि सूक्तेन मन्वृच तथा ।
समिद्धि पिप्पलैरोद्रे होतव्यं मुनिसत्तमा ॥
अष्टोत्तरसहस्र वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
होतव्यमाज्यं पश्चात्तु तथा मन्त्रचतुष्टयम् ॥
वैकुण्ठपार्षदं होम पायसेन घृतेन वा ।
समाप्य होम हविष शेष तस्मै निवेदयेत् ।
चतुर्मन्त्राश्चतुर्वेदाश्चतुर्द्दिक्षु जपेत्तत ॥
तत्र जागरण कुर्य्याद्गीतवादित्रनर्त्तकै ।
रजन्या तु व्यतीतायां स्नात्वा नद्या विधानत ॥
वैकुण्ठतर्पण कुर्य्यादृत्विग्भिर्ब्राह्मणै सह ।
तर्पयित्वा पितॄन् देवान्वाग्यतो भवन विशेत ॥
आचम्य पूर्ववत् पूजा कृत्वा होम समाचरेत् ।
जुहुयाद्ब्रह्मण स्तुत्वे सूक्तेच घृतपायसम् ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा कर्मशेष समापयेत् ॥
नयनोन्मीलन कुर्य्यात सुसुक्तेण वैष्णव ।
महाभागवत श्रेष्ठ सूक्ष्महेमशलाकया ॥
दर्शनेव प्रकुर्व्वीत नयनोन्मीलन हरे ।
निवेश्य भद्रपीठे तु स्नापयेत् सुसमाहित ॥
सर्वैश्च वैष्णवै सूक्तैर्ऋत्विज कलशोदकै ।
ततस्तन्मध्यम कुम्भमादाय द्विजसत्तम ॥
स्नापयेन्मन्त्ररत्नेन शतवार समाहित ।
सौवर्णेन च ताम्रेण शङ्खेन रजतेन वा ॥
स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैरुद्वर्त्य शुभचन्दनम् ।

मन्त्रेण स्नापयित्वाच तुलसीमिश्रितैर्जलैः॥
वासोभिर्भूषणैः सम्यगलङ्कृत्य च वैष्णवः।
उपचारैः समभ्यर्च्य यथानीराजयेत्सदा॥
अलङ्कृते शुभे गेहे पीठे संस्थापयेद्धरिम्।
सूक्तेनोत्तानपादस्य दृढं स्थाप्य सुखासने॥
अष्टोत्तरशतं वारं शुभमन्त्रचतुष्टयात्।
ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं दद्यान्महाभागवतोत्तम॥
नत्वा गुरून् परं धाम्नि स्थितं देवं सनातनम्।
ध्यात्वैव मन्त्ररत्नेन तस्मिन् बिम्बे निवेशयेत्॥
अर्चयित्वोपचारैस्तु मङ्गलानि निवेदयेत्।
दर्पणं कपिलां कन्या मद्धं दूर्वाक्षतान् पयः॥
सौवर्णमाजरं लाजाय मधुसर्पिमञ्जनम्।
एवं त्रयोदशे मासि मङ्गलानि निवेदयेत्॥
तथैव दशमुद्राश्च मन्त्रेणैव समीचयेत्।
तद्बिम्बमूर्त्तिमन्त्रेण यथाष्टशतानि तु॥
पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या च जपेच्च सुसमाहितः।
सतिले स्थण्डिले शुभ्रे जुहुयाच्च द्विजोत्तमाः॥
आशिषोवाचनं कृत्वा दीपैर्नीराजयेत्सदा।
भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्॥
आचार्यं ऋत्विजश्चापि विशेषेण समर्चयेत्।
तदग्निं संप्रतिष्ठाप्य होमार्थं परमात्मनः॥
नित्यावसुवत्तं तत्र कुर्याद्भक्त्या यतात्मवान्।
वैष्णवैः पापमात्रे तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत्॥
आज्येन पयसा वापि होमं कुर्वीत वैष्णवः।

प्रत्यहं भोजयेद्विप्रान् वैष्णवान् घृतपायसम् ॥
तन्मूर्त्तिप्रीतये शक्त्या दद्याद्दासांश्च दक्षिणाः ।
कुर्य्यादेवमुपेतश्च महाभागवतैः सह ॥
सहस्रनामभिर्विष्णोः सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
नवामयमयं कृत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम् ।
आज्येन मूलमन्त्रेण सहस्रं जुहुयात्तदा ॥
आशिषो वाचनं कृत्वा भोजयेद्द्विजसत्तमान् ।
एवं संस्थापयेद्देवमर्च्चयेद्विधिना तदा ॥
गृह्यार्च्चाया स्थापने तु लघुतन्त्रं समाचरेत् ।
अधिवासनमित्यादि मन्त्रमत्र विवर्जयेत् ॥
एकाह पञ्चगव्येषु विनिक्षिप्य परेऽहनि ।
पञ्चामृतैः स्नापयित्वा पश्चादुद्वर्त्तनादिकम् ॥
आदाय कलशं शुद्धं पवित्रोदकपूरितम् ।
निक्षिप्य पञ्चरत्नानि सुवर्णतुलसीदलम् ॥
चन्दनाक्षतदूर्व्वाश्च तिलान् शालीश्च सर्षपम् ।
अभिमन्त्र्य कुशैः पश्चान्मन्त्ररत्नेन वैष्णव ॥
शतवारं सहस्रं वा मन्त्रेणैवाभिषेचयेत् ।
सर्व्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्गायत्र्या वैष्णवेन च ॥
नामभिः केशवाद्यैश्च सर्व्वैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ।
स्नाप्य वस्त्रैर्भूषणैश्च शुभे धान्ये निवेशयेत् ॥
स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानादिपूर्व्ववत् ।
होमं कुर्य्याद्गवाज्येन पायसान्नेन वैष्णव ॥
कर्त्तुरौपासनाग्नौ तु होममत्र विधीयते ।

प्रत्यृच' वैष्णवैः सूक्तैर्जु हुयादघृतपायसम् ॥
अस्य वामेति सूक्तेन गवाज्य' जुहुयात्ततः ।
मन्त्ररत्ने न जुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
तद्बिम्बमूर्त्तिमन्त्रेण तिलहोम' तथैव च ।
अविज्ञातस्य तन्मन्त्र' मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
यजेच्छ्रीभूप्रकाशेय गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
वैकुण्ठपार्षद' होम' कृत्वा होम' समापयेत् ॥
नयनोन्मीलनं कृत्वा सौवर्णेन कुशेन वा ।
निवेश्यावाहयेत्पीठे मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
मन्त्रेणैवार्चनं कृत्वा पश्चात् पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
तस्मिन्बिम्बे तु तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा नियतमानसः ॥
अष्टोत्तरसहस्रन्तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्न' घृतान्वितम् ।
शक्त्या च दक्षिणां दत्त्वा विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा आशीर्भिरभिवादयेत् ।
प्रदक्षिणनमस्कारान् कुर्व्वीतास्य पुनः पुनः ॥
प्रसीद मम नाथेति भक्त्या सम्प्रार्थयेद्विभुम् ।
दीपैर्नीराजयेत्पश्चाच्छ्रद्धया तेन समाहितः ॥
हुतशेषं हविः प्राश्य जप्त्वा मन्त्र मनुत्तमम् ।
ध्यायन् कमलपत्राक्ष' भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरम् ॥
एवं गृहार्चां बिम्बस्य विष्णु' संस्थाप्य वैष्णवः ।
अर्चयेद्विधिना नित्य' यावद्देहनिपातनम् ॥
सालग्रामशिलायान्तु पूजन' परमात्मनः ।

कोटिकोटिगुणाधिकं भवेदत्र न संशयः ॥
न जपो नाधिवासश्च न च संस्थापनक्रिया ।
सालग्रामार्चने विष्णुस्तस्मिन् सन्निहितस्तथा ॥
मूर्त्तीनान्तु हरे स्तस्य यस्यां प्रीतिरनुत्तमा ।
तस्यामेव तु तां ध्यात्वा पूजयेत् सद्विधानतः ॥
मूर्त्त्यन्तरमविम्बे तु न यष्टव्यं तदेव तत् ।
सालग्रामशिलायान्तु यष्टव्या इष्टमूर्त्तयः ॥
अर्चनं वन्दनं दानं प्रणामं दर्शनं स्तवम् ।
सालग्रामशिलायान्तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
न स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
यो वहेच्छिरसा नित्यं सालग्रामशिलाजलम् ॥
असत्यकथनं हिंसामभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ।
सालग्रामजलं पीत्वा सर्वं दहति तत्क्षणात् ॥
द्विजानामेव नान्येषां सालग्रामशिलार्चनम् ।
बालकृष्णवपुर्देवं पूजयेदाद्द्विजः सदा ॥
पठेद्वाप्यर्चयेद्विष्णुं विशिष्टः शूद्रयोनिजः ।
स्थण्डिले हृदये वापि पूजयेत्तद्द्विजः सदा ॥
वाराहं नारसिंहञ्च हयग्रीवञ्च वामनम् ।
ब्राह्मणः पूजयेद्विष्णुं यज्ञमूर्त्तिं च केवलम् ॥
क्षत्रियः पूजयेद्रामं केशवं मधुसूदनम् ।
नारायणं वासुदेवमनन्तञ्च जनार्दनम् ॥
प्रद्युम्नमनिरुद्धञ्च गोविन्दञ्चाच्युतं हरिम् ।
सङ्कर्षणं तथा कृष्णं वैश्य सम्पूजयेत्तदा ॥
बालं गोपालवेषं वा पूजयच्छूद्रयोनिजः ।

सर्व एव हि संपूज्या विप्रेण मुनिसत्तमाः ! ॥
सर्वेऽपि भगवन्मन्त्रा जप्तव्या सर्वसिद्धिदाः ।
तस्माद्द्विजोत्तमः पूज्यः सर्वेषां भूतिमिच्छताम् ॥
पञ्चसंस्कारसम्पन्नो मन्त्ररत्नार्थकोविदः ।
सालग्रामशिलायां तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
पूजितस्तुलसीपत्रैर्दद्यादि सकलं हृदि ॥
यः श्राद्धं कुरुते विप्र, सालग्रामशिलाग्रतः ।
पितृणां तत्र तृप्तिः स्याद्गयाश्राद्धादनन्तरम् ॥
जपं हुतं तथा दानं वन्दनं च तत्र क्रिया ।
सालग्रामसमीपे तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
ध्यात्वा कमलपत्राक्षं सालग्रामशिलोपरि ।
पौरुषेण तु सूक्तेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुवन्तस्य देवता ।
पुरुषो यो जगद्बीजमृषिर्नारायणः स्मृतः ॥
प्रथमां विन्यसेद्वामे द्वितीया दक्षिणे करे ।
तृतीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा ।
पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा ।
सप्तमीं वामकट्यां तु ह्यष्टमीं दक्षिणेऽपि च ॥
नवमीं नाभिदेशे तु दशमीं हृदि विन्यसेत् ।
एकादशीं कण्ठदेशे द्वादशीं वामबाहुके ॥
त्रयोदशीं दक्षिणे तु ह्यास्यदेशे चतुर्दशीम् ।
अक्ष्णोः पञ्चदशीं मूर्ध्नि षोडशीञ्चैव विन्यसेत् ॥
एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं समाचरेत् ।
सहस्रार्कप्रतीकाशं कन्दर्पायुतसन्निभम् ॥

युवानं पुण्डरीकाक्षं सर्वाभरणभूषितम्।
पीनहृस्वायतैर्दोर्भिश्चतुर्भिर्भूषणान्वितैः॥
चक्रं पद्मं गदां शङ्खं बिभ्राणं पीतवाससम्।
शुक्लपुष्पानुलेपञ्च रक्तहस्तपदाम्बुजम्॥
सुस्निग्धनीलकुटिलकुन्तलैरुपशोभितम्।
श्रिया भूम्या समाश्लिष्टपार्श्वं ध्यात्वा समर्चयेत्॥
यथात्मनि तथा देवे न्यासकर्म्म समाचरेत्।
आद्यया वाहनं विष्णोरासनं च द्वितीयया॥
तृतीयया च तत्पाद्यं चतुर्थ्यार्घ्यं निवेदयेत्।
पञ्चम्याचमनीयं तु दातव्यं च ततः क्रमात्॥
षष्ठ्या स्नानन्तु सप्तम्या वस्त्रमप्युपवीतकम्।
अष्टम्या चैव गन्धन्तु नवम्याथ सुपुष्पकम्॥
दशम्या धूपकञ्चैवमेकादश्याच दीपकम्।
द्वादश्या च त्रयोदश्या चरुं दिव्यं निवेदयेत्॥
चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणम्।
षोडश्या शयनं दत्त्वा शेषकर्म्म समाचरेत्॥
स्नानवस्त्रोपवीतेषु चरौ चाचमनं चरेत्।
हुत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः षोडशाज्याहुतीः क्रमात्॥
तथैवाज्येन होतव्यं ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं चरेत्।
तच्च सर्वं जपेत् सद्यः पौरुषं सूक्तमुत्तमम्॥
कृत्वा गाध्याह्निकस्नानं मूर्द्ध्नि पुष्पधरस्ततः।
नित्यां सन्ध्यामुपास्याथ रविमण्डलमध्यगम्॥
हरिं ध्यायन् नरः स्यादेनसः शुचिरित्यृचा।
सावित्रीं च जपेत्तिष्ठन् प्राणायामत्र पूर्वतः॥

सौरेण चानुवाकेन उपस्थानजपं तथा ।
आत्मानं च परीक्ष्याथ दर्भान्तरपुटाञ्जलिम् ॥
दक्षिणाङ्के तु विन्यस्य जपयज्ञाप्तये बुधः ।
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं तु जपेत्तदा ॥
शक्त्या च चतुरो वेदान् पुराणं वैष्णवं जपेत् ।
चरितं रघुनाथस्य गीतां भगवतो हरेः ॥
ध्यायन्वै पुण्डरीकाक्षं जप्त्वा चाप उपस्पृशेत् ।
पूर्ववत्तर्पयेद्देवं वैकुण्ठपार्षदं तथा ॥
देवानृषीन् पितॄंश्चैव तर्पयित्वा तिलोदकैः ।
निपीड्य वस्त्रमाचम्य स्वद्ममाविश्य पूर्ववत् ॥
पूजयित्वाच्युतं भक्त्या पौरुषेण विधानतः ।
दैवं भूतं पैतृकं च मानुषञ्च विधानतः ॥
प्रीतये सर्वयज्ञस्य भोक्तुर्विष्णोर्यजेत्ततः ।
वैकुण्ठे वैष्णवं होमं पूर्वमेवाहुयात्तदा ॥
चतुर्विधेभ्यो भूतेभ्यो बलिं चयाहिनिक्षिपेत् ।
द्वारि गोदोहमात्रन्तु तिष्ठेदतिथिवाञ्छया ॥
भोजयेदागतान् काले फलमूलोदनादिभिः ।
महाभागवतान् विप्रान् विशेषेणैव पूजयेत् ॥
मधुपर्कप्रदानेन पाद्यार्घ्याचमनादिभिः ।
गन्धैः पुष्पैश्च वस्त्रैश्च धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
महासने निवेश्यैव पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
सकृत्संपूजिते विप्रे महाभागवतोत्तमे ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि हरिः संपूजितो भवेत् ।
मोहादनर्चयेद्यस्तु महाभागवतोत्तमम् ॥

कोटिजन्मार्जितात्पुण्यादृश्यते नात्र संशयः।
गृहे तस्य न चाश्नाति प्रतवर्षाणि केशवः॥
सुखं हि सर्वदेवानां महाभागवतोत्तमः।
तस्मिन् सम्पूजिते विप्रे पूजितं स्याज्जगत्त्रयम्॥
अर्थपञ्चकतत्त्वज्ञः सत्संस्कारसंस्कृतम्।
नवभक्तिसमायुक्तो महाभागवतः स्मृतः॥
काले समागते तस्मिन् पूजिते मधुसूदन।
क्षणादेव प्रसन्नः स्यादीप्सितानि प्रयच्छति॥
महाभागवतानाञ्च पिबेत्पादोदकं तु यः।
शिरसा वा वहेद्भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते॥
यस्मिन् कस्मिन् हि वसिते महाभागवतोत्तमे।
अपि रकालमथवा तद्देशस्तीर्थसन्निभः॥
भोजयित्वा महाभागान् वैष्णवानतिथीनपि।
ततो बालसुहृद्वृद्धान् बान्धवांश्च समागतान्॥
भोजयित्वा यथा शक्त्या यथाकालं जितक्षुधः।
भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन यतीनां ब्रह्मचारिणाम्॥
शूद्रो वा प्रतिलोमो वा पथि श्रान्तः क्षुधातुरः।
भोजयेत्तं प्रयत्नेन गृहमभ्यागतो यदि॥
पापण्ड पतितो वापि क्षुधार्त्तो गृहमागतः।
नैव दद्यात् स्वपक्वान्नं आममेव प्रदापयेत्॥
स्वशक्त्या तर्पयित्वैवमतिथीनागतान् गृहे।
सम्यङ्निवेदितं विष्णोः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः॥
प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च समाचाचम्य वारिणा।
विष्णोरभिमुखं पीठे हेमदिग्धे कुशोत्तरे॥

प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वापि जान्वोरन्तः करः शुचिः।
उदङ्मुखो वा पैत्रेत्र तु समासीताभिपूजितः॥
वंशतालादिपत्रेषु क्षतं वसनमश्म च।
कपालं मिष्टकं वापि पर्णं त्वश्मयं तथा॥
चर्मासनं शुष्ककाष्ठं खलं पर्य्यङ्कमेव च।
निषिद्धा तु पीठं च दान्तमस्थिमयञ्च तत्॥
दग्धं पराहितं तालमायसञ्च विवर्जयेत्।
विभीतकन्तिन्दुकञ्च कारञ्जं व्याधिघातकम्॥
भल्लातकं कपित्थं च हिन्तालं शिग्रुमेव च।
निषिद्धतरवो ह्येते सर्वकर्मसु गर्हिताः॥
शुद्धदारुमये पीठे समासीत कुशोत्तरे।
पीठलाभे सौम्ये स्यात् केवलं कुशविष्टरम्॥
चतुरस्रं त्रिकोणं वा वर्त्तुलं चार्द्धचन्द्रकम्।
वर्णानामानुपूर्व्येण मण्डलानि यथाक्रमात्॥
अलङ्कृते मण्डलेऽस्मिन् विमलं भाजनं न्यसेत्।
स्वर्णं रौप्यं च कांस्यं वा पर्णं वा शास्त्रचोदितम्॥
चतुःषष्टिपलं कांस्यं तदर्द्धं पादमेव वा।
गृहिणामेव भोज्यं स्यात् ततो हीनन्तु वर्जयेत्॥
पद्मान्यपद्मपत्रे तु गृही यत्नेन वर्जयेत्।
यतीनाञ्च वनस्थानां पितृणाञ्च शुभप्रदम्॥
वटाश्वत्थार्कपर्णानि कुम्भीतिन्दुकयोस्तथा।
एरण्डताम्रबिल्वेषु कोविदारकरञ्जके॥
भल्लातकाम्रपर्णानां पर्णानि परिवर्जयेत्।
मोचागर्भपलाशं च वर्जयेच्छुभमीप्सया॥

मधूकं कुटजं द्राक्षाजम्बू प्लक्षमुदुम्बरम् ।
मातुलङ्गं पनसं च मोचाचर्मदलानि च ॥
पालाशपर्णं श्रीपर्णं शुभानीमानि भोजने ।
यथाकालोपपन्ने तु भोजने घृतसंस्कृते ॥
पञ्चरात्रादिभिर्दत्तवस्तु वासुदेवार्पितं शुभे ।
गायत्र्या मूलमन्त्रेण संप्रोक्ष्य शुभवारिणा ॥
ऋतसत्याभ्यामिति च मन्त्राभ्यां परिषेचयेत् ।
अन्नरूपं विराजं सन्ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
ध्यात्वा हृत्पद्मजे विष्णुं सुधांशुसदृशद्युतिम् ।
शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं वै दिव्यभूषणम् ॥
मनसैवार्चयित्वाथ मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
पादोदकं हरेः पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम् ।
अमृतोपस्तरणमसीति मन्त्रेण प्राशयेत ॥
उद्दिश्यैव हरिं प्राणान् जुहुयात् सघृतं हविः ॥
अन्नलाभे तु होतव्यं शाकमूलफलादिभिः ।
पञ्चप्राणाद्या हुतयो मन्त्रैस्तैर्जुहुयाद्वरः ॥
श्रद्धायां प्राणेनिविष्टेति मन्त्रेण च यथाक्रमात् ।
तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणायेति यजेद्धविः ॥
मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपानायेत्यनन्तरम् ।
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानायेत्याहुतिं ततः ॥
कनिष्ठतर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानायेति वै यजेत् ।
समानायेति जुहुयात्सर्वैरङ्गुलिभिर्द्विजः ॥
अयमग्निर्वैश्वानरिरित्याश्चानमनन्तरम् ।
शतमष्टोत्तरं मन्त्रं मनसैव जपेत्ततः ॥

ध्यायन् नारायणं देवं भुञ्जीयात् तु यथासुखम्।
वक्त्रादपादयन् ग्रासं चिन्तयन्मधुसूदनम्॥
नासनारूढपादस्तु न वेष्टितशिरास्तथा।
न स्कन्दयन् न च हसन् वह्निर्नाप्यवलोकयन्॥
नाश्नीयात् प्रलपन् जल्पन् वह्निर्जानुकरो न च।
न वाद्यकोपितनरः पृथिव्यामपि वा न च॥
न प्रसारितपादश्च नोत्सङ्गकृतभाजनः।
नाश्नीयाद्भार्यया सार्धं न पुत्रैर्वापि विह्वलः॥
न शयानो नातिसक्तो न विमुक्तशिरोरुहः।
अन्नं वृथा न विकिरन् निष्ठीवन् नातिकाङ्क्षया॥
नातिशब्देन भुञ्जीत न वस्त्रार्धोपवेष्टितः।
प्रगृह्य पात्रं हस्तेन भुञ्जीयात् पेटके यदि॥
चषके पुटके वापि पिबेत्तोयं द्विजोत्तमः।
तक्रं वाप्यथ वा क्षीरं पानकं वापि भोजने॥
वक्त्रेण सान्तर्धानेन दक्षहस्तेन वा पिबेत्।
ग्रासशेषं नचाश्नीयात्पीतशेषं पिबेच्च तु॥
शाकमूलफलादीनि दन्तच्छिन्नं न खादयेत्।
उद्धृत्य वामहस्तेन तोयं वक्त्रेण यः पिबेत्॥
स सुरां वै पिबेद्वाक्षां सद्यः पतति रौरवे।
शब्देनापोशनं पीत्वा शब्देन दधिपायसे॥
शब्देनाम्बरसं क्षीरं पीत्वैव पतितो भवेत्।
प्रत्यक्षलवणं गुडं क्षीरं च लवणान्वितम्॥
दधि हस्तेन मथ्नीत सुरापानसमं स्मृतम्।
आरनालरसं तद्वत्तद्वेयानार्पितं द्विजैः॥

आसनेन तु पात्रेण नैव दद्याद्घृतादिकम् ।
गोच्छिष्टं घृतमादद्यात् पैतृके भोजने विना ॥
तथैव तु पुरोडाशं घृपदाज्यञ्च माक्षिकम् ।
पानीयं पायसं चीरं घृतं लवणमेव च ॥
हस्तदत्तं न गृह्णीयात्तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
अपूपं पायसं मांसं यावकं क्षसरं मधु ॥
केवलं यो हृथाश्नाति तेन भुक्तं सुरासमम् ।
करञ्जं मूलकं गौरं लशुनं तिलपिष्टकम् ॥
तालाश्च श्वेतवृन्ताकं सुरापानसमं स्मृतम् ।
अन्यच्च फलमूलाद्यं भक्ष्य पानादिकञ्च यत् ॥
स्रक्चन्दनादि ताम्बूलं यो भुङ्क्ते हरेर्नर्पितम् ।
कल्पकोटिसहस्राणि रेतोविण्मूत्रभाग् भवेत् ॥
तस्मात्सर्वं सुविमलं हरिभुक्तं यथोक्तवत् ।
स पवित्रेण यो भाङ्क्ते सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
ध्यायन् नारायणं देवं वाग्यतः प्रयतात्मवान् ।
भुक्त्वावनतिष्ठत्वैव प्राशयेदम्बु निर्मलम् ॥
अमृतापिधानमसीतिमन्त्रेण कुशपाणिना ।
किञ्चिदन्नमुपादाय पीतशेषेण वारिणा ॥
पैतृकेन तु तीर्थेन भूमौ दद्यात्तदर्थिनाम् ।
रौरवे नरके घोरे वसतां क्षुत्पिपासया ॥
तेषामन्नं सोदकञ्च अक्षय्यमुपतिष्ठतु ।
इति दत्त्वोदकं तेषां तस्मिन्नेवासने स्थितः ॥
प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च वक्त्रं संशोध्य वारिभिः ।
द्विराचम्य विधानेन मन्त्रेण प्राशयेज्जलम् ॥

पीत्वा मन्त्रजलं पश्चादाचम्य हृदयाम्बुजे ।
राममिन्दीवरश्यामं चक्रशङ्खधनुर्धरम् ॥
युवानं पुण्डरीकाक्षं ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ।
समासीनः सुखासने वेदमध्यापयेत्ततः ।
सच्छिष्यान् यांस्तु शास्त्रं वा स्नेहाद्वा धर्मसंहिताम् ।
इतिहासपुराणं वा कथयेच्छृणुयाच्च वा ।
रवावस्तङ्गते सन्ध्यां बहिः कुर्व्वीत पूर्ववत् ॥
बहिः सन्ध्या शतगुणं गोष्ठे शतगुणं तथा ।
गङ्गाजले सहस्रं स्यादनन्तं विष्णुसन्निधौ ॥
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां जप्त्वा जपं समाहितः ।
पूर्ववत् पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
अष्टाक्षरविधानेन निवेद्यैश्च समाहितः ।
सायमौपासनं हुत्वा वैष्णवं होममाचरेत् ॥
ध्यात्वा यज्ञमयं विष्णुं मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।
तिलव्रीह्याज्यचरुभिस्तैरेकेनापि वा यजेत् ॥
वैश्वदेवं भूतबलिं हुत्वा दत्त्वा च आचमेत् ।
शय्यायां विन्यसेद्देवं पर्य्यङ्के समलङ्कृते ॥
सविताने गन्धपुष्पधूपैरामोदिते शुभे ।
शाययित्वा च देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ॥
हिरण्यगर्भसूक्तेन नासदासीदनेन च ।
दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं पश्चादुपचारैः समर्चयेत् ॥
श्रिये जात इत्येव ध्रुवसूक्तेन च द्विजः ।
दीपैर्नीराजनं कृत्वा पश्चादर्घ्यं निवेदयेत् ॥
सर्वांशुका यवनिकां विन्यस्याथ समाहितः ।

द्वादशार्णं महामन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥
अस्त्रैश्च शङ्खचक्राद्यैर्दिक्षु रक्षां सुविन्यसेत् ।
स्तोत्रैः स्तुत्वा नमस्कृत्वा पुनः पुनरनन्तरम् ॥
वैष्णवैश्च सुहृद्भिश्च भुञ्जीयादर्पितं हरेः ।
आचम्याग्निमुपस्पृश्य समासीनश्च बान्धवैः ॥
ध्यायन् हृदि शुभं मन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम् ।
शेषाहिशायिनं देवं मनसैवार्चयेत्ततः ॥
शयीत शुभशय्यायां विमले शुभमण्डले ।
ऋतौ गच्छेद्धर्मपत्नीं विना पञ्चसु पर्वसु ॥
पुत्रार्थी चेत्तु युग्मासु स्त्रीकामी विषमासु च ।
न श्राद्धदिवसे चैव नोपवासदिने तथा ॥
नाशुचिर्मलिनो वापि न चैव मलिनां तथा ।
न क्षुधार्तां न च क्रुद्धः सन् न रोगी न च रोगिणीम् ॥
न गच्छेत् क्रूरदिवसे मघामूलद्वयोरपि ।
ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय आचामेत्प्रयतात्मवान् ॥
यती च ब्रह्मचारी च वनस्थो विधवा तथा ।
अजिने कम्बले वापि भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरे ॥
ध्यायन्तः पद्मनाभं तु शयीरन् विजितेन्द्रियाः ।
अर्पयेद्वार्चयेद्विष्णुं त्रिकालं श्रद्धयान्विताः ॥
आचरेयुः परं धर्मं यथाहत्यनुसारतः ।
प्रातः कृष्णं जगन्नाथं कीर्तयेत् पुण्यनामभिः ॥
शौचादिकन्तु यत्कर्म पूर्वोक्तं सर्वमाचरेत् ।
नैमित्तिकविशेषेण पूजयेत् पतिमव्ययम् ॥
तत्तत्काले तु तन्मूर्त्तौ रचनं मुनिभिः स्मृतम् ।

प्रसुप्ते पद्मनाभेतु नित्यं मासचतुष्टयम् ॥
दोलान्दोलायामपि वा भक्त्या संपूजयेद्विभुम ।
क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के शयान रमया सह ॥
नीलजीमूतसङ्काश सर्व्वालङ्कारसुन्दरम् ।
कौस्तुभोद्भासिततनु वैजयन्त्या विराजितम् ॥
लक्ष्मीघनकुचस्पर्शशुभोरस्क सुवर्चसम् ।
ध्यात्वैव पद्मनाभन्तु द्वादशार्णेन नित्यश ॥
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यै स्त्रिसन्ध्यास्वपि वैष्णव ।
निवेद्य पायसान्न तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं तत ॥
सहस्रं शतवार वा दश मन्त्र जपेत्सुधी ।
द्वादशार्णमनुस्वैव जलाज्येन तिलैश्च वा ॥
केवल चरुणा वापि जुहुयात्प्रतिवासरम् ।
अध शायी ब्रह्मचारी सर्वभोगविवर्जित ॥
वार्षिकांश्चतुरो मासान् एवमभ्यर्च्य केशवम ।
बोधयित्वाथ कार्त्तिक्या दद्यात् पुष्पाण्यनेकश ॥
साज्यैस्तिलै पायसेन मधुना च सहस्रश ।
मूलमन्त्रेण जुहुयात् स्नात्वैवावभृथं तत ॥
सहस्रनामभि कृत्वा दद्यादर्पणमेव च ।
गृहं गत्वाथ देवेशमभ्यर्चयित्वा यथाविधि ॥
भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत ।
शुक्लपक्षे नभोमासि द्वादश्यां वैष्णव शुचि: ॥
पवित्ररोपणं कुर्य्याच्छिरसि चायतं न्यसेत् ।
तथा वक्षसि पर्य्यन्तं सहस्रसान्तवं स्मृतम् ॥
कुर्य्यात्त्रिसहस्रन्तु पादान्त विन्यसेत्तत ।

सौवर्णीं राजतीं मूलां शतग्रन्थियुतां न्यसेत् ॥
मृणालतान्तवं पश्चात् पुष्पमालां ततः परम् ।
शतमौक्तिकहाराणि नानारत्नमयान्यपि ॥
उपोष्यैकादशीं तत्र रात्रौ जागरणान्वितः ।
अभ्यर्च्येज्जगन्नाथं गन्धपुष्पफलादिभिः ॥
नीत्वा रात्रिं नर्त्तकाद्यैः प्रभाते विमले नदीम् ।
गत्वा स्नात्वा च विधिना तर्पयित्वेशमर्चयेत् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्मध्वाज्यतिलपायसैः ।
हुत्वा दत्त्वा दशार्णेन सहस्रं जुहुयात्ततः ॥
पश्चादारोपयेद्विष्णौ पवित्राणि शुभानि वै ।
पवस्व सोम इति च जपन् सूक्तं सुपावनम् ॥
निवेदयेत्पवित्राणि तथा विष्णोर्यथाक्रमात् ।
मन्दिरं कुशयोक्त्रेण वेष्टयन् परमात्मनः ॥
वितानपुष्पमालाद्यैरलङ्कृत्य च सर्व्वतः ।
सहस्रं द्वादशार्णेन भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ॥
अथोपनिषदुक्तानि पञ्चसूक्तान्यनुक्रमात् ।
त्वेष यत्पीतमित्यादि जपन् पुष्पाञ्जलीनतः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं कुर्व्वीत पारणम्
शक्त्या वा चोत्सवं कुर्य्याच्चिरात्रं वैष्णवोत्तमः ॥
प्रत्यब्दमेवं कुर्व्वीत पवित्रारोपणं हरेः ।
मन्त्रकोटिजपस्यास्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥
तत्र दुर्भिक्षरोगादिभयं नास्ति कदाचन ।
संप्राप्ते कार्त्तिके मासे सायाह्ने पूजयेद्धरिम् ॥
दूर्वैः पुष्पैश्च जातीभिः कोमलैः सुगमोदलैः ।

अर्चयेद्विष्णुं गायत्र्यानुवाकैर्वैष्णवैरपि ॥
पावमान्यैश्च तन्मासं भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
अष्टाविंशति वा भक्त्या दद्याद्दीपान् सुमालिकान् ।
सुवासितेन तैलेन गवाज्येनाथवा हरेः ॥
अष्टोत्तरशतं नित्यं तिलहोमं समाचरेत् ।
मनुना वैष्णवेनापि गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ताभ्यामेव तदा विभोः ।
हविष्यं मोदकं शुद्धं नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
तैलं रक्तं तथा मांसं निष्पापम्माषिकं तथा ।
चणकानपि माषांश्च वर्जयेत्कार्त्तिकेऽहनि ॥
भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् नित्यं दानादिशक्तितः ।
अन्ते च भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
एवं संपूज्य देवेशं कार्त्तिके क्रतुकोटिभि ।
पुण्यं प्राप्यानघो भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥
दशमीमिश्रितां त्यक्त्वा वेलायामरुणोदये ।
उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादशीं वापि वैष्णवः ॥
स्नात्वामलक्या नद्यां तु विधानेन हरिं यजेत् ।
सुगन्धकुसुमैः शुभ्रैरुपचारैश्च सर्वशः ॥
रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुराणं संहितां पठेत् ।
जागरेऽसमर्थश्चेत् दर्भानास्तीर्य वैष्णवः ॥
पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यात्समाहितः ।
ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
स्नात्वा सन्तर्प्य देवेशं तुलस्या मूलमन्त्रतः ।

इदंविष्णुरिति मन्त्रेण कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलींस्ततः॥
तथैव जुहुयादाज्यं मन्त्रेणैव शतं ततः।
पायसान्नं निवेद्येशे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥
ध्यायन् कमलपत्राक्षं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः।
अहःशेषं समानीय पुराणं वाचयन् बुधः॥
सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायां पूजयेद्धरिम्।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि॥
ब्राह्मणस्तु सूक्तैश्च शनैर्दोलां प्रचालयेत्।
इतिहासपुराणाभ्यां गीतवाद्यैः प्रबन्धकैः॥
एवं संपूजयेद्देवं तस्यां निशि समाहितः।
मध्याह्ने पूजयेद्विष्णुं वैष्णवेन समाहितः॥
चम्पकैः शतपत्रैश्च करवीरैः शिवैरपि।
वैष्णवेनैव मन्त्रेण पूजयेत्कमलापतिम्॥
नक्तोऽद्येति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं दद्यात् पुष्पाणि भक्तितः॥
तथैव होमं कुर्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा।
सुदध्यन्नं फलयुतं नैवेद्यं विनिवेदयत्॥
दीपैर्नीराजनं कृत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
मन्दवारे तु सायाह्ने तावत्सम्यगुपोषितः॥
तिलैः स्नात्वा विधानेन सन्तर्प्य च सनातनम्।
नृसिंहवपुषं देवं पूजयेत्तद्विधानतः॥
मन्त्रराजेन गायत्र्या मूलमन्त्रेण वा यजेत्।
अखण्डबिल्वपत्रैश्च जातिकुन्दैश्च यूथिकैः॥
ऋचः पञ्चोपनाशान्त्या. त्वमग्ने! द्युभिरेति च

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं भक्त्या मन्त्रेणैव मतं यथा ॥
आभ्यामेवानुवाकाभ्यां प्रत्यृचं जुहुयाद् घृतम।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं विल्वपत्रैर्घृतान्वितैः ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्।
मधुशर्करसंयुक्तानपूपान् मोदकांस्तथा ॥
सखण्डकान् विविधान् भक्ष्यान् सूपान्नं मधुमिश्रितम्।
सुवासितं पानकञ्च नृसिंहाय समर्पयेत् ॥
नृत्यं गीतं तथा वाद्यं कुर्वीत पुरतो हरेः।
भोजयेच्च ततो विप्रान् नव सप्ताथ पञ्च वा ॥
हर्यर्पितहविष्यान्नं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम।
ध्यायेन्नृसिंहं मनसा भूमौ स्वपञ्जितेन्द्रियः ॥
एवं प्रतिदिनं देवमभ्यर्च्य नरकेशरिम।
सर्वान् कामानवाप्नोति सोऽश्वमेधायुतं लभेत् ॥
षष्टिवर्षसहस्रं स पूजां प्राप्नोति केशव।
कुलकोटिं समुद्धृत्य वैकुण्ठपुरमाप्नुयात ॥
प्रायश्चित्तमिदं गुह्यं पातकेषु महत्स्वपि।
अपुत्रो लभते पुत्रं अधनो धनमाप्नुयात ॥
पक्षे पक्षे पौर्णमास्यामुदितेऽस्मिन्दिवाकरे।
स्नात्वा सपूजयेद्विष्णुं वामनं देवमव्ययम ॥
समासीनं महात्मानं तस्मिन् पूर्णेन्दुमण्डले।
सन्तर्पयेच्छुभजलैः कुसुमाक्षतमिश्रितैः ॥
तत्र मूलेन मन्त्रेण पूजयेत् परमेश्वरम्।
तुलसीकुन्दकुमुदैरथ पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
त्वं सोम इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत।

पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत पायसान्नं सशर्करम् ॥
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं सूक्तेन प्रत्यृचं तथा ।
अग्निसोमानुवाकेन समिद्भिः पिप्पलैर्यजेत् ॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नेन भक्तितः ॥
स्वयं भुक्त्वा हविः शेषं शयीत नियतेन्द्रियः ।
एवं संपूज्य देवेशं पौर्णमास्यां जनार्दनम् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
मघायामपि पूर्वाह्ने स्नात्वा कृष्णं जलैर्द्विजः ॥
संस्नाप्य मूलमन्त्रेण तिलमिश्रितवारिभिः ।
तर्पयित्वा पितॄन्देवानर्चयेदच्युतं ततः ॥
कृष्णैश्च तुलसीपत्रैः केतकैः कमलैरपि ।
शोणितैः करवीरैश्च जपाकुटजपाटलैः ॥
अस्य वामेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कृष्णश्रीतुलसीदलैः ॥
तथैव जुहुयादग्नौ तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ।
आज्येन पौरुषं सूक्तं प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥
नारायणानुवाकेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
सुसंयावैः सौहृदैश्च शाल्यन्नं विनिवेदयेत् ॥
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
तस्यां रात्रौ जपेन्मन्त्रमयुतं हरिसन्निधौ ॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः ।
पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यात्कुशोत्तरे ॥
एवं संपूज्य देवेशं मघायां वैष्णवोत्तमः ।

उद्धृत्य वंशजान् सर्वान् वैष्णव पदमाप्नुयात् ॥
व्यतीपाते तु संप्राप्ते हयग्रीव जनार्दनम् ।
पुष्पैश्च करवीरैश्च पुण्डरीकै समर्चयेत् ॥
योरयीत्यनुवाकेन प्रत्यृच वै यजेद्बुध ।
मन्त्रेण च शतं दत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
यवैश्च तण्डुलैर्वापि तिलै पुष्पैरथापि वा ।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं जुहुयाद्वैष्णवोत्तम ॥
अभूदेकाद्यष्टसूक्तै प्रत्यृच जुहुयाच्चरुम् ।
शेष निवेद्य हरये संप्राश्याचमनं चरेत् ॥
सहस्रशीर्षसूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
शाल्योदनं सूपयुतं विविधैश्च फलैरपि ॥
गवाज्येन युत दत्वा दीपैर्नीराजयेत्तत ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
हविष्यन्तु स्वय भुक्त्वा भूमौ सध्याज्जितेन्द्रिय ॥
एवं सपूज्य देवेश व्यतीपाते सनातनम् ।
दशवर्षसहस्रस्य पूजाया फलमाप्नुयात् ॥
ग्रहणे रविसक्रान्तौ वराहवपुष हरिम् ।
कुमुदैरुत्पलै पद्मैस्तुलसीभि कुरन्दकै ॥
अर्चयेद्भूधर देव तन्मन्त्रेणैव वैष्णव ।
दूरादिहेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलि द्विज ॥
मन्त्रेण च सहस्रं तु शत वापि यजेत्तदा ।
तिलैश्च जुहुयात्तद्वत् सूक्तेन प्रत्यृचं घृतम ॥
सूपान्न कृसराम च भक्ष्या पूर्वा घृतप्लुतान् ।
नैवेद्यं विनिवेद्याग्रे ब्राह्मणान् भोजयेत्तत ॥

एवं सम्पूज्य देवेशं संक्रान्तौ ग्रहणे हरिम् ।
कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥
वैशाखे पूजयेद्रामं काकुत्स्थं पुरुषोत्तमम् ।
सीतालक्ष्मणसंयुक्तं मध्याह्ने पूजयेद्विभुम् ॥
पुन्नागकेतकीपद्मैरुत्पलैः करवीरकैः ।
चाम्पेयबकुलैः पूजां षडर्णेनैव कारयेत् ॥
जातवेदसि सूक्तेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
संक्षेपेण शतश्लोक्यां प्रतिश्लोक्या यजेत्तथा ॥
पुष्पाञ्जलिं सहस्रं तु मन्त्रेणैव यजेत्समाम् ।
त्वमग्न इति सूक्तेन पायसं जुहुयादृचा ॥
पश्चान्मन्त्रैर्याज्यहोमौ नैवेद्यं पायसं घृतम् ।
कदलीफलं शर्करां च पानकं च निवेदयेत् ॥
पञ्च सप्त त्रयो वापि पूजनीया द्विजोत्तमाः ।
सुहृद्यैरन्नपानाद्यैर्गोहिरण्यादिदक्षिणैः ॥
हविष्यान्नं स्वयं भुक्त्वा पठेद्रामायणं नरः ।
एवं संपूज्य विधिवद्राघवं जानकीसुतम् ॥
भुक्त्वा भोगान् मनोरम्यान् विष्णुलोके महीयते ।
लक्ष्मीनारायणं देवं भार्गवे वासरे निशि ॥
अखण्डबिल्वपत्रैश्च तुलसीकोमलैर्दलैः ।
अर्चयेन्मन्त्ररत्नेन वामाङ्कस्थश्रिया सह ॥
चन्दनं कुङ्कुमोपेतं कस्तूर्यां च समर्पयेत् ।
श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
मन्त्रद्वयेन पुष्पाणां सहस्रं च निवेदयेत् ।
त्वमग्न इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमान् यजेत् ॥

अम्बुजैर्बिल्वपत्रैर्वा पद्मपत्रैर्घृतेन वा।
श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां प्रत्यृचं जुहुयात् ततः॥
अग्निं न वेति सूक्तेन तिलैर्व्रीहिभिरेव वा।
मन्त्ररत्नेन जुहुयात् सुगन्धकुसुमैः शतम्॥
मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् पायसान्नं सशर्करम्।
शाल्यन्न घृपदाज्यं च भक्त्यास्मै विनिवेदयेत्॥
अभ्यर्च्य विप्रमिथुनान् वासोऽलङ्कारभूषणैः।
भोजयित्वा यथाशक्त्या पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः॥
मन्वन्तरशतं विष्णुं दुग्धाब्धौ हेमपङ्कजैः।
स पूजया यदवाप्नोति तत्फलं भृगुवासरे॥
एवं स पूज्यमानश्च तस्मिन्नृक्षे वैष्णवे।
लक्ष्म्या सह हरिः साक्षात् प्रत्यक्षं ततक्षणाद्भवेत्॥
कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सायंसन्ध्यासमागमे।
गोपालपुरुषं कृष्णमर्चयेच्छ्रद्धयान्वित।
मल्लिकामालतीकुन्दयूथीकुटजकेतकैः॥
लोध्रनीपार्जुनैर्नागैः कर्णिकारैः कदम्बकैः।
कोविदारैः करवीरैर्बिल्वैरास्फोटकैरपि॥
दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम्।
ये लिशतीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं तत॥
श्रीकृष्णं तुलसीपत्रैः प्रत्यृचं पूजयेद्विभुम्।
श्रीकृष्णाय नम इति स्मृतेनाष्टोत्तरं शतम्॥
पूजयित्वाथ होमन्तु तिलैः कृष्णैर्घृतान्वितैः।
प्रत्यृचं वैष्णवे सूक्ते जुहुयात् पुरुषोत्तमम्॥
समिद्भिः पिप्पलैर्वापि मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम्।

नामभिः केशवाद्यैश्च चरुं पयाद् घृतप्लुतम् ॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या द्वपदाजप्यं शतं तथा ।
गुड़ोदकं सर्पिषाक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥
क्षीरान्नं शर्करोपेतं नैवेद्यञ्च समर्पयेत् ।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवमभ्यर्च्य गोविन्दं कृष्णाष्टम्यां विधानतः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
द्वयोरप्यनयोः श्रीशं कूर्मरूपं समर्च्चयेत् ।
ससागरां महीं सर्व्वां लभते नात्र संशयः ॥
अर्चयेन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
अर्च्चयित्वा विधानेन हविष्यं व्यञ्जनैर्युतम् ॥
सुदीर्घयन्त्रराजान् सुपक्वतमिश्रान् निवेदयेत् ।
अहं यवेति सूक्तेन कुर्य्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
सहस्रं मूलमन्त्रेण पूजयेत्तुलसीदलैः ।
तिलमिश्रैश्च पृथुकैं र्जुहुयाद्धव्यवाहने ॥
प्रयद्व इति सूक्ताभ्यां नासदासीत्यनेन च ।
मन्त्रेणाज्यं सहस्रन्तु जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
भोजयेद्वैष्णवान् भक्त्या विशेषेणार्च्चयेद्गुरुम् ।
कौर्मं तु शतवर्षन्तु समभ्यर्च्य विधानतः ॥
अत्राप्यर्चनमात्रेण तत्फलं समवाप्नुयात् ।
मधुशुक्लप्रतिपदि केशवं पूजयेद्द्विजः ॥
स्नात्वा मध्याह्नसमये करवीरैः सुगन्धिभिः ।
अग्निमील इत्याद्येन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत् ॥
मन्त्ररत्नेन वाभ्यर्च्य चरुपायसहोमकृत् ।

ऐले यावदिति सूक्तेन यदिन्द्राग्नीत्यनेन च ॥
विष्णुसूक्तैश्च जुहुयाद्गायत्र्या विष्णुसंज्ञया।
अपूपान् कटकाकारान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं विनिवेदयेत्।
भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या दक्षिणाभिः प्रपूजयेत्।
साग्रं संवत्सरं तत्र सम्यक् सम्पूजयेद्धरिम्।
सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
तस्मिन्नवम्यां शुक्ले तु नक्षत्रे दितिदैवते।
तत्र जातो जगन्नाथो राघवः पुरुषोत्तमः ॥
तस्मिन्नुपोष्य मध्याह्ने स्नात्वा सन्ध्यां विधानतः।
तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्चयेद्राघवं हरिम् ॥
षडक्षरेण मन्त्रेण गन्धमाल्यानुलेपनैः।
अभ्यर्च्य जगतामीशं जपेन्मन्त्रं समाहितः।
शान्तिं शारुं पुराणञ्च नाम्नां विष्णोः सहस्रकम् ॥
पावमानैर्विष्णुसूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः।
रामायणशतश्लोकान् दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
सशर्करं पायसान्नं कपिलाघृतसंयुतम्।
रम्भाफलं पानकञ्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
पीतानि नागपर्णानि स्निग्धपूगीफलानि च।
कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ॥
दीपान्नीराजयेद्भक्त्या नमस्कृत्य पुनः पुनः।
प्रीतये रघुनाथस्य कुर्याद्दानानि शक्तितः ॥
षडक्षरेण साहस्रं तिलैर्वा पायसेन वा।
कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा घृतेन जुहुयात्ततः ॥

अस्य वामेति सूक्तेन समिद्भिः पिप्पलस्य तु।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्॥
रात्रौ जागरणं कुर्य्यात्द्विर्त्रियामं समर्चयेत्।
प्रभाते विमले चापि ततो भरतजन्मनि॥
तृतीयेऽहनि मध्याह्ने सौमित्रेर्जन्मवासरे।
सानुजं जगतामीशमर्चयेत् पूर्ववद्द्विजः॥
पूजां पुष्पाञ्जलिं होमं जपं ब्राह्मणभोजनम्।
अविच्छिन्नं तथा कुर्य्यादग्निहोत्रं त्रिवासरम्॥
एवं त्रिरात्रं कुर्व्वीत राघवाणां विधानतः।
महोत्सवं जन्मभेषु प्रत्यब्दं चैत्रमासिके॥
चतुर्थेऽह्नि तथा नद्यां कुर्य्यादवभृतं द्विजः।
वैष्णवैरनुवाकैश्च रामनामभिरेव च॥
चरितं रघुनाथस्य जपन्नवभृतं चरेत्।
देवान् पितॄंश्च सन्तर्प्य गृहं गत्वार्चयेत्प्रभुम्॥
कुर्य्यादवभृथेष्टिञ्च चरुणा पायसेन वा।
अस्य वामेति सूक्तेन परोमात्रेत्यनेन च॥
प्रत्यृचं जुहुयात्पश्चान्मन्त्रेण शतसंख्यया।
हुत्वा समाप्य होमन्तु शेषं सम्प्राशयेच्चरुम्॥
आचम्य पूजयेद्देवं वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
स्वयं भुञ्जीत तद्रात्रौ हृदशायी समाहितः॥
एवं द्वादशभिः पूजयेच्चैत्रनावमिकीं तथा।
षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपनिवासिनम्॥
संपूज्य यदवाप्नोति तदेवात्र समश्नुते।
यज्ञायुतशतं लब्ध्वा विष्णुलोके महीयते॥

तस्यैव पौर्णमास्याञ्च शीतांशौ सदये तथा।
स्नात्वा सम्पूजयेद्देवं माधवं रमया सह॥
शुद्धजाम्बूनदप्रख्यं कन्दर्पशतसन्निभम्।
लक्ष्म्या सह समासीनं विमले हेमपङ्कजे॥
चन्दनेन सुगन्धेन करवीराब्जपङ्कजे।
कर्पूरकुङ्कुमोपेतचन्दनेन च पूजयेत्॥
तन्मन्त्रमन्त्ररत्नाभ्यां माधवं विधिना यजेत्।
मण्डकान् चीरसंयुक्तान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम्॥
कण्टरम्भाफलैर्जुष्टं नैवेद्यं विनिवेदयेत्।
अस जीवन इत्यादि षट्सूक्तैः कुसुमैर्यजेत॥
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कोमलैस्तुलसीदलैः॥
सम्पूज्य होमं कुर्वीत साज्येन चरुणा ततः।
विष्णोर्भोतोरित्यनेन सूक्तेन प्रत्यृचं द्विजः।
कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम्॥
हुत्वाथ पौरुषं सूक्तं श्रीसूक्तं जुहुयाद्द्विजः।
सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः॥
हुतशेषं स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः।
एवं सम्पूज्य देवेशं माधव्यां मधुसूदनः॥
सर्वान् कामानवाप्नोति हरिसायुज्यमाप्नुयात्।
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु मध्याह्ने पुरुषोत्तमम्॥
अर्चयेद्रक्तकमलैरुत्पलैः पाटलैरपि।
क्लीवेरकरवीरैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया॥
दध्यन्नं फलसंयुक्तं पायसञ्च निवेदयेत्।
प्रत्यृचं चेद्दिवःसूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयात्ततः॥

सारात्रे इति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ।
शक्त्या विप्रान् भोजयित्वा पूजयेद् देशिकं तथा ॥
तस्मिन् सम्पूजितो देवः प्रत्यक्षस्तत्क्षणाद्भवेत् ।
शयने भोजयेद्विष्णुं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
कुशप्रसूनदूर्व्वाग्रपुण्डरीककदम्बकैः ।
मूलमन्त्रेण यो विष्णुं गायत्र्या च समर्च्चयेत् ॥
सत्येनोत्तमसूक्तेन ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तुलसीपल्लवैस्तथा ॥
पयोहोमं प्रकुर्व्वीत विष्णुसूक्तैः सुपायसम् ।
मन्त्ररत्नेन जुहुयादाज्यमष्टोत्तरं शतम् ॥
सशर्करं पायसान्नमपूपांश्चिनिवेदयेत् ।
विश्वजितेतिसूक्तेन कुर्य्यान्नीराजनं ततः ॥
भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् पूजयेच्च विशेषतः ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता नभःकृष्णाष्टमी यदा ।
नभस्येव भवेत्सा तु जयन्ती परिकीर्त्तिता ॥
तस्यां जातो जगन्नाथः केशवः कंसमर्द्दनः ।
तस्मिन्नुपोष्य विधिवत्सर्वैः पापैः प्रमुच्यते ॥
अष्टमी रोहिणीयोगो मुहूर्त्तं वा दिवानिशम् ।
मुख्यकाल इति ख्यात स्तत्र जातः स्वयं हरिः ।
मासद्वये यथालाभे योगे तस्मिन् दिवा निशि ॥
नवमी रोहिणीयोगः कर्त्तव्या वैष्णवैर्द्विजैः ।
रात्रियोगस्तु बलवान् तस्यां जातो जनार्द्दनः ॥
तिलैन वै भवान्ते च पारणा यत्र चोच्यते ।

यामत्रयवियुक्तायां प्रातरेव हि पारणा ॥
पूर्वेद्युर्नियमं कुर्य्याद्दन्तधावनपूर्वकम् ।
प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् कृष्णमव्ययम् ॥
षडक्षरेण मन्त्रेण बालकृष्णतनुं हरिम् ।
तुलस्या तुलसीपत्रैरर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
दुग्धं क्षीरं शर्कराञ्च नवनीतं निवेदयेत् ।
सहस्रमयुतं वापि जपेन्मन्त्रं षडक्षरम् ॥
गव्याज्यं जुहुयादग्नौ कृष्णमन्त्रेण पायसम् ।
सहस्रं शतवारं वा प्रत्यृचं विष्णुसूक्तकैः ॥
हुत्वा सुगन्धिपुष्पाणि तैरेव च समर्चयेत् ।
सहस्रनाम्नां गीतानां पठनं गुरुपूजनम् ॥
वष्णवान् भोजयेच्छ्रद्धया हुतशेषं सकृत्स्वयम् ।
हुत्वा कुशोत्तरे सुप्याद्भूमौ नियमवान् शुचिः ॥
परेऽह्न्युपोष्य विधिवत् स्नात्वा नद्यां विधानतः ।
तर्पयित्वा जगन्नाथं पितॄन्देवांश्च तर्पयेत् ॥
पूर्ववत् पूजयित्वेशं जपहोमादिकं चरेत् ॥
अवैष्णवं द्विजं तस्मिन् वाङ्मात्रेणापि वार्चयेत् ।
पुराणादिप्रपाठेन रात्रौ जागरणं चरेत् ॥
शीतांशावुदिते स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
नमो नमो भवतीत्यृचार्घ्यं विनिवेदयेत् ॥
रन्देवेन्द्रतुगसङ्गे स्थितं कृष्णं सनातनम् ।
तुलसीगन्धपुष्पैश्च कस्तूरीचन्द्रचन्दनैः ॥
षडक्षरेण मन्त्रेण भक्त्या सम्पूजयेद्धरिम् ।
वसुदेवं नन्दगोपं बलभद्रञ्च रोहिणीम् ॥

गर्गोदां च सुभद्रां च मायां दिक्षु प्रपूजयेत् ।
प्रह्लादादीन् वैष्णवांश्च तथा लोकेश्वरानपि ॥
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
अन्नमिति सूक्तेन भक्त्या नीराजनं तथा ॥
गन्ध इत्यादिसूक्तैश्च दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ।
दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा शय्यायां विनिवेशयेत् ।
गीतं नृत्यञ्च वाद्यञ्च यथा शक्त्या च कारयेत् ॥
ततः प्रभातसमये सन्ध्यामन्वास्य वैष्णवः ।
दशाक्षरेण मन्त्रेण तुलसीचन्दनादिभिः ॥
सम्पूज्य वैष्णवैः सूक्तैः कुर्य्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
मन्त्रेण जुहुयादाज्यं सहस्रं हव्यवाहने ॥
समाग्न इति सूक्ताभ्यां जुहुयात्पायसं ततः ।
परोमात्रेति सूक्तेन चरुं तिलविमिश्रितम् ॥
सर्वैश्च भगवन्मन्त्रैरेकैकामाहुतिं यजेत् ।
नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
ततो मङ्गलवाद्यैश्च यानैर्दोलैश्च चामरैः ॥
लाजैर्हरिद्राचूर्णैश्च गन्धैः पुष्पैः सुगन्धिभिः ।
मुदा विकीरयन् सर्वे बालवृद्धाश्च मध्यमाः ॥
नार्य्यश्च रमणैः सार्द्धं सुवासिन्यश्च योषितः ।
आरोप्य शिविकायान्तु देवकीनन्दनं हरिम् ॥
अकर्दमां नदीं रम्यां तडागं वा मनोहरम् ।
गच्छेयुर्ग्राहशैवालजलौकादिविवर्जितम् ॥

कुर्य्यादवभृतं तत्र पावमान्यैः पवित्रकैः।
विष्णुसूक्तैश्च सुस्नात्वा देवान् पितॄंश्च तर्पयेत्॥
विचित्राणि च भक्ष्याणि दद्यात्तत्र शुभान्वितः।
गृहं गत्वा तथैवेशं पूर्ववत्पूजयेद्द्विजः॥
भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्।
हिरण्यवस्त्राभरणैराचार्यं पूजयेत्तु सः॥
स्वयञ्च पारणां कुर्य्यात् पुत्रपौत्रसमन्वितः।
सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायामर्चयेद्धरिम्॥
चतुःस्तम्भां चतुर्धामवितानाद्यैरलङ्कृताम्।
धूपैर्दीपैश्च रम्यां दोलां सम्पूजयेद्द्विजः॥
स्तम्भेषु वेदान् मन्त्रांश्च धामस्वभ्यर्च्य काश्यपम्।
पादेष्वाशागजान् पीठे समच्छन्दांसि चास्तरे॥
प्रणवञ्चातपत्रे तु शेषङ्कतौ खगेश्वरम्।
इतिहासपुराणानि सर्वतः परिपूजयेत्॥
तस्यां निवेश्य दोलायां वासुदेवं श्रियः पतिम्।
उपचारैरर्चयित्वा शनैर्दोलाञ्च दोलयेत्॥
वेदाद्यैर्ब्राह्मणः सत्यैः सूक्तैरङ्गैर्द्विजोत्तमः।
सामगानैः प्रबन्धैश्च गायन् कृष्णं जगद्गुरुम्॥
सुवासिन्यो दोलयित्वा वैष्णवान् पूजयेत्ततः।
एवं संपूज्य देवेशं पार्षदैः सह हरिं व्रजेत्॥
दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम्।
कोटियागानुजं पुण्यं लभते नात्र संशयः॥
शिवब्रह्मादयो देवा नारदाद्या महर्षयः।
दोलायां दर्शनार्थं वै प्रयान्त्यनुचरैः सह॥

गन्धर्वाप्सरसः सर्वा विमानस्थाः सकिन्नराः।
गायन्ति सामगानैश्च दोलायामर्चितं हरिम्॥
गवाज्यसंयुतैर्दीपैर्भक्त्या नीराजनं चरेत्।
मरुत्व इन्द्र सूक्तेन मङ्गलाशीर्भिरेव च॥
ताम्बूलफलपुष्पाद्यैर्वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
आशिषोवाचनं कृत्वा नमस्कृत्वा विसर्जयेत्॥
एवं संपूज्य देवेशं श्रवण्यां मधुसूदनम्।
सर्वान् लोकान् जयित्वाऽऽशु याति विष्णोः परं पदम्॥
मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां विष्णुदैवते।
अदित्यामुदभूद्विष्णुरुपेन्द्रो वामनोऽव्ययः॥
तस्यां स्नानोपवासाद्यमक्षय्यं परिकीर्त्तितम्।
श्रीकृष्णजन्मवत् सर्वं कुर्यादत्रापि वैष्णवः॥
सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥
माघमासे तु सप्तम्यां सुदिते चैव भास्करे।
स्नात्वा नद्यां विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥
रक्तैश्च करवीरैश्च कुसुमेन्दीवरादिभिः।
मन्त्ररत्नेनार्चयित्वा पायसान्नं निवेदयेत्॥
यतश्च गोपा इत्यादि दशसूक्तान्यनुक्रमात्।
पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या वै प्रत्यूचं वैष्णवोत्तमः॥
सहस्रं शतवारं वा मन्त्रेणानेन यजेत्ततः।
पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत तिलैः कृष्णैः सशर्करैः॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित्।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषकर्म समाचरेत्॥
नीराजनं ततो दद्याद्य गौरित्यनेन तु।

इति वा इति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः।
गुरुं सम्पूजयेद्भक्त्या भुञ्जीत तद्धविः स्वयम् ॥
अधःशायी ब्रह्मचारी जपेद्दाली समाहितः।
एवं सम्पूज्य देवेशं तस्मिन्नहनि वैष्णवः ॥
त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात्।
द्वादश्यामपि तस्यां वै यज्ञवराहमच्युतम् ॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेत् प्रयतात्मवान्।
महिसाचं घृताक्तं वै धूपं दद्यात् प्रयत्नतः ॥
दद्याद्दष्टाङ्गदीपं च गवाज्येन च वैष्णवः।
सशर्करान्नं सूपान्नं मोदकान् कृसरं तथा ॥
इक्षुदण्डानि रम्याणि फलानि च निवेदयेत्।
प्रतीमहीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि भक्तिमान् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुणा पायसेन वा।
मधुसूक्तेन होतव्यं गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
आज्येन वैष्णवैर्मन्त्रैः त्रिशतं त्रिभिरेव तु।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या गुरुं चापि प्रपूजयेत्।
सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्।
कोदण्डस्थे दिनकरे तस्मिन्मासि निरन्तरम् ॥
अरुणोदयवेलायां प्रातः स्नानं समाचरेत्।
तर्पयित्वा विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ॥
नारायणं जगन्नाथमर्चयेद्विधिवद् द्विजः।

पौरुषेण विधानेन मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
शतपत्रैश्च जातीभिस्तुलसीबिल्वपुष्करैः ।
गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
पायसान्नं शर्करायं मुद्गान्नं सघृतं हविः ।
सुवासितञ्च दध्यन्नमपूपान् मधुमिश्रितान् ॥
मोदकान् पृथुकान् लाजान् शष्कुलीवर्णकानपि ।
विविधानि च भक्ष्याणि फलानि च निवेदयेत् ॥
वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम् ।
ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च ॥
ऋचामशीतिमादश पारायणं प्रकीर्त्तितम् ।
वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यजेत् ॥
रात्रौ होमं प्रकुर्व्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ।
सर्वेवेदेष्वशक्तस्तु होमकर्म्मणि वैष्णव ॥
वैष्णवैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहुयाद्बुध ।
यजुषापि तथा साम्ना शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
अशक्तो यस्तु वेदेन प्रतिवासरमच्युतम् ।
मूलमन्त्रेण साष्टस्रं दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
तेनैव जुहुयाद्भक्त्या सहस्रं वह्निमण्डले ।
अथवा रघुनाथस्य चारित्रेण महात्मनः ॥
प्रतिश्लोकेन पुष्पाणि दद्यान्मासं निरन्तरम् ।
अधःशायी ब्रह्मचारी सकृद्भोजी भवेद्द्विजः ॥
मासान्ते तु विशेषेण पूजयेद् वैष्णवान् द्विजान् ।
एवमभ्यर्च्य गोविन्दं धनुर्मासे निरन्तरम् ॥
दिने दिने वैष्णवेष्या फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।

यं यं कामयते चित्ते तन्तमाप्नोति पूरुषः ॥
महद्भिः पापकैर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते।
तपोमासुदिते भानौ मासमेकं निरन्तरम् ॥
स्नात्वा नंद्यां तडागे वा तर्पयेत्पतिमच्युतम्।
अर्चयेन्माधवं नित्यं तन्मन्त्रेणैव तत्र वै ॥
मन्त्ररत्नेण वा नित्यं माधवीचूतचम्पकैः।
अपूपानि विचित्राणि शर्कराजयुतानि च ॥
शाल्यन्नं दधिसंयुक्तं मोदकांश्च निवेदयेत्।
वैष्णवैः पावमानैश्च कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
तिलैश्च जुहुयाद्भक्तो मधुशर्करमिश्रितैः।
प्रत्यृचं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ॥
सहस्रं मूलमन्त्रेण तन्मन्त्रेणापि वै द्विज।
सहस्रं वा शतं वापि प्रत्यहञ्च जुहुयाद् बुधः ॥
यज्ञे यज्ञमिति ऋचा दीपान्नीराजयेत्ततः।
रात्रौ दोलार्चनं कुर्याद्वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥
मासान्ते भोजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः।
एवं सम्पूजिते तस्मिन् प्रसन्नोऽभूज्जनार्दनः ॥
ददाति स्वपदं दिव्यं योगिगम्यं सनातनम्।
फाल्गुण्यां पौर्णमास्यां वै उदिते च निशाकरे ॥
उपोष्य विधिवद्भक्तिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
तिलैश्च करवीरैश्च कर्णिकारैश्च पाटलैः ॥
कुन्दसहस्रकुसुमैर्यजेत् तं कमलापतिम्।
विष्णुसूक्तैः प्रत्यृचं च वरुणाज्येन मन्त्रतः ॥
यश्चा देवानामग्निं दीपान्नीराजयेत्ततः।

प्रसयो नित्यमनेन उपस्थाय सनातनम्।
वैष्णवान् भोजयेच्छक्त्या भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ॥
एवं सम्पूज्य देवेश तस्यां रात्रौ सनातनम्।
षष्टिवर्षसहस्राणि पूजामाप्नोत्यसंशयं ॥
एवं सम्पूजयेद्विष्णुं निमित्तेषु विशेषतः।
यथाकालं यथार्थं यथागत्या यथाबलम् ॥
यथोक्तपुष्पालाभेतु तुलस्या वै समर्चयेत्।
नैवेद्यस्याप्यलाभे तु हविष्यं वा निवेदयेत् ॥
सूक्तानि वैष्णवान्येव सूक्तालाभे यथा यजेत्।
एकेन वा पौरुषेण सूक्तेन जुहुयात्तथा ॥
सर्वत्रात्र प्रशस्तं स्याद्धोमद्रव्यादलाभतः।
मन्त्रालाभे मूलमन्त्रं सर्वतन्त्रेषु यो यजेत्।
उपस्थानन्तु सर्वत्र तद्विष्णोरिति वा ऋचा।
नीराजनन्तु सर्वत्र श्रिये जातेत्यनेन वा ॥
तत्तत्कालोचितं सर्वं मनसा वापि पूजयेत्।
तुलसीमिश्रितं तोयं भक्त्या वापि समर्पयेत् ॥
सर्वेष्वेषु निमित्तेषु महाभागवतोत्तमान्।
सम्पूज्य परिपूर्णत्वमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे भगवन्नित्य
नैमित्तिकविधिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः।

हारीत उवाच।

महोत्सवविधिं कुर्याद्देवस्य परमात्मनः ॥
ग्रामार्चायां प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना नृप।

यात्रोत्सवे कृते विष्णोः श्रुतिस्मृत्युक्तमार्गतः ॥
अनावृष्ट्यग्निदुर्भिक्षभयं नास्त्यत्र किञ्चन ।
वारिजं वातजं वाग्निसर्पविद्युद्विपत्कृतम् ॥
महारोगग्रहश्चैव यद्भयं ग्रामवासिनाम् ।
कृते महोत्सवे तत्र भयं नास्ति न संशयः ॥
तस्य दासा भविष्यन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
सार्वभौमो भवेद्राजा भक्त्या कृत्वा महोत्सवम् ॥
नवाह्निकं च सप्ताहं पञ्चाहं प्रत्यहं तथा ।
सम्वत्सरे ऋतौ मासि पर्वे कुर्यात् क्रमेण तु ॥
तस्मिन्नादौ शुभदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
अङ्कुरार्पणमादौ तु गवलस्थितमुत्स्रजेत् ॥
काम्य पञ्चित्योपधयः केतुको वेद इत्यपि ।
अश्वत्थाख्यशमीगर्भश्यामरणिमाहरेत् ॥
निर्मथीतेति सूक्तेन तथैवाग्नीदमीति च ।
आभ्यां च प्रत्यृचं तस्मिन्निधाधानादि पूर्ववत् ॥
पर्यग्न्यैरयमग्नीति उपस्थायार्चयेत्तथा ।
तदग्निं संग्रहेत्तावदुत्सवः परिपूर्यते ॥
दीक्षितः स भवेत्तावदाचार्यो विजितेन्द्रियः ।
वेदवेदाङ्गविच्छ्रौतस्मार्तकर्मविधानवित् ॥
महाभागवतो विप्रस्त्वाग्निकः सर्वकर्मसु ।
लौकिके वा प्रकुर्वीत मथिताग्निं चेद्यदि ॥
ताभ्यामेव च सूक्ताभ्यामग्नौ देवं यजेद्बुधः ।
प्रातः स्मार्तविधानेन धौतवस्त्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ॥
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्दान्तैर्यागभूमिं विशेद्गुरुः ।

देवालयस्य मध्ये तु वेदिं रम्यां प्रकल्पयेत् ॥
अङ्कुरार्पणपात्रैश्च भद्रकुम्भैरलङ्कृताम् ।
वितानकुसुमाद्युक्तां कृत्वा तत्र सुखासने ॥
महोत्सवार्हं बिम्बं च निवेश्यास्मिन् प्रपूजयेत् ।
श्रीभूनिलादिसंयुक्तं नित्यैः परिजनैर्वृतम् ॥
मन्त्ररत्नविधानेन पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
इमे विप्रस्येत्यादिभि स्त्रिभिः सूक्तैश्च पूजयेत् ॥
सुरभीणि च पुष्पाणि प्रत्यृचं विनिवेदयेत् ॥
चतुर्दिक्षु च चत्वारो ब्राह्मणा मन्त्रवित्तमाः ।
वाराहं नारसिंहं च वामनं राघवं मनुम् ॥
ईशान्यादिषु चत्वारो विष्णुमन्त्रान् विदिक्षु च ।
वेद्या दक्षिणतः कुण्डं लक्षणाढ्यं च तत्र तु ॥
हुताशनं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानान्तिकं चरेत् ।
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुं तिलविमिश्रितम् ।
प्रत्यृचं जुहुयादग्नौ मध्वाज्यगुडमिश्रितम् ॥
आज्यं श्रीभूमिसूक्ताभ्यां त्वं सोम इति पायसम् ।
पूर्वोक्तैर्वैष्णवैर्मन्त्रैस्तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ॥
प्रत्येकं जुहुयात्पश्चादष्टोत्तरशतं क्रमात् ।
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
सुदध्यन्नं फलयुतं पानकञ्च निवेदयेत् ।
ताम्बूलञ्च समर्प्याथ ऋत्विजश्चापि पूजयेत् ॥
तत स्यन्दनमानीय पताकाध्वजसंयुतम् ।
श्वेतैः सलक्षणैरश्वैर्यानमध्ये प्रकल्पितैः ॥
वस्त्रपुष्पमणिस्रग्भिर्भूषितं तत्र चित्रितम् ।

तस्मिन् मृदुतरास्तीर्णपर्यङ्के स्थापयेद् देशिकः ॥
तस्मिन्निवेश्य देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ।
अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपादिभिस्तथा ॥
रथचक्रेषु वेदांश्च धर्मादीनपि पूजयेत् ।
आक्षरशक्तिमाधारे ईषादण्डे पुराणकम् ॥
छन्दांसि कूबरे सप्त पर्यङ्के भुजगाधिपम् ।
हयेषु चतुरो मन्त्रान् योक्त्रेष्वङ्गानि षट्च वै ॥
ध्वजे पताकराजानं छत्रे ऽनन्तं स्वराणि तु ।
तालवृन्ते चामरे च अक्षराणि च पूजयेत् ॥
अभ्यर्च्यैवं रथं दिव्यं पश्चात् सम्पूजयेद्धरिम् ।
दिक्पालावरणार्थं समर्चयेद्दिक्षु सर्वतः ॥
जीमूतस्येति सूक्तेन तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
मरुत्वानिन्द्रेति सूक्तेन कृत्वा नीराजनं ततः ॥
वनस्पतीति सूक्तेन वादयेत्पटहादिकम् ।
गीतैर्नृत्यैश्च वादित्रैः पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरैः ॥
हयैर्गजैः स्यन्दनैश्च परितस्तर्पयेत्प्रभुम् ।
ऋत्विजः पुरतो वेदानङ्गानि च जपेत्तदा ॥
गायेत् सामानि भक्त्या वै पुरतः पार्श्वतो हरेः ।
कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विकिरन्वै समन्ततः ॥
स्वलङ्कृतेषु वीथिषु पर्यटन् सेवयेत्प्रभुम् ।
गृहद्वारेषु मार्गेषु भक्ष्यैरिक्षुभिरेव च ॥
कुसुमैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्चापि सेवयेत् ।
एवं निषेव्य देवेशं पुनर्गेहे निवेशयेत् ॥
समभि प्रगायतेति जपन् सूक्तं निवेशयेत् ।

प्रसन्नाज मित्यनेन दीपाद्यैराजयेत्ततः ॥
पीठे निवेश्य देवेशमुपचारान् समर्पयेत् ।
वयमुपेत्य ध्यायेम आशीर्वाचनं चरेत् ॥
अनेन विधिना कुर्यादुत्सवं प्रतिवासरम् ।
जपैर्होमैस्तथा दानैर्विप्राणां भोजनैरपि ॥
समाप्ते चोत्सवे विष्णोः कुर्यादवभृथं शुभम् ।
नदीं खातं तड़ागं वा देवेन सहितो व्रजेत् ॥
स्यन्दनादिषु यानेषु स्थिता नार्यः स्वलङ्कृताः ।
पुरुषाश्च हरिद्राद्य चूर्णादीन् विकिरन्निव ॥
कुर्यादवभृतं तत्र विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सह ।
वासुदेवोत्सवे स्नानमश्वमेधफलं लभेत् ॥
स्नात्वा सन्तर्प्य देवादीन् प्रविश्य हरिमन्दिरम् ।
यजेतावभृथेष्टिञ्च अस्य यामिति सूक्तत ॥
चरुमाज्यं तिलैर्वापि अनुवाकैश्च वैष्णवैः ।
एवं हुत्वावभृथेष्टिं वै वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
गुरुञ्च ऋत्विजश्चैव पूजयेद्भक्तित स्ततः ।
पिबासोमित्यध्यायेन कुर्यात् स्वस्त्ययनं हरेः ॥
दूरघ्नन्ति त्वेत्य ध्यानेन प्रत्यृचञ्च द्वयेन च ।
अष्टोत्तरशतं जुहुयात्सुमैरेव वैष्णवः ॥
हिरण्यगर्भसूक्तेन तथैवाज्यं द्विजोत्तमं ।
पुनरेव तु होतव्य हुत्वा वैकुण्ठपार्षदम् ॥
होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेदपि ।
सर्वयज्ञसमाप्तौ तु पुष्पयागं समाचरेत् ॥
सर्वं सम्पूर्णतामेति परितुष्टो जनार्दनः ।

एवं महोत्सवं कुर्य्यात्प्रत्यब्दं परमात्मनः ॥
अथ नित्योत्सवे पूजा होमश्चात्र विधीयते।
शिविकायां निवेश्येशं पूजयित्वा विधानतः ॥
तत्र चामरवादित्रध्वजछत्रसमन्विते।
दीपिकाभिरनेकाभिर्दूर्वाद्यैः कुसुमावृते ॥
फलमोदकहस्ताभिर्नारीभिः समलङ्कृतम्।
देवस्याग्रतनं रम्यं त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत् ॥
तेसन्मन्त्रान् जपेद्दिक्षु सर्व्वासु द्विजपुङ्गवाः।
बलिञ्च निक्षिपेत्तासु देवानुद्दिश्य पूर्व्वतः ॥
प्राच्यां विश्वजिते सूक्तं याम्ये तत्र अनन्तरम्।
याम्ये परे इमां सन्तु सोमुपास्तु तदन्तरम् ॥
यश्चिद्धेति प्रतीच्यान्तु विश्विहोत्येत्यनन्तरम्।
स सोम इति सौम्यान्तु यदुद्राये यनन्तरम् ॥
प्रजापति तथा चोर्द्धमधश्च पृथिवी क्षिपेत्।
एवं दिक्षु बलिं दत्वा परिणीय जनार्द्दनम् ॥
स्तुतिभिः पुष्पमालाभिश्च भवनं सम्प्रवेशयेत्।
पीठे निवेश्य देवेशं पूजयित्वा विधानतः ॥
विष्णोर्नुकादिसूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे।
नीराजनं ततो दद्यात् ध्रुवसूक्तेन वैष्णवं ॥
गायित्वा च गायत्र्या दद्यात् पुष्पाणि मन्त्रतः।
इमं मन्त्रेति मन्त्राभ्यां पूजयेत् विष्णुमव्ययम् ॥
सौदर्शनेन मन्त्रेण रक्षां कुर्यात्समन्ततः ॥
एवं नित्योत्सवं कुर्य्यात्सर्वा चाहनि सर्व्वदा।
गुरुणामन्तराद्दिने भगवन्तमयासदे ॥

कार्त्तिक्यां श्रावणे वापि कुर्य्यादिष्टिञ्च वैष्णवीम् ।
उपोष्य पूर्वदिवसे दीक्षित सुसमाहित ॥
स्वस्तिवाचनपूर्वेण कारयेदङ्कुरार्पणम् ।
नद्यां स्नात्वा च ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्वेदपारगैः ॥
पौरुषेण विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
गन्धैर्नानाविधैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च ताम्बूलाद्यैः प्रपूजयेत् ।
अर्घ्याद्यैरुपचारैस्तु सूक्तान्ते पूजयेद्धरिम् ॥
अध्यायान्ते मण्डलान्ते नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
पूजयित्वा हरिं भक्त्या वैष्णवान् भोजयेत्तथा ॥
आज्येन चरुणा वापि तिलैः पद्मैस्तथापि वा ।
समिद्भिर्बिल्वपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णव ॥
यज्ञरूपं हरिं ध्यायन् प्रत्यृचं वेदसंहिताम् ।
होमं समाप्यते यावत्तावद्वै दीक्षितो भवेत् ॥
जुहुयाद्वै गार्हपत्यौ सोऽग्निमभ्यर्च्य भूपते ।
अग्निरक्षणमप्युक्तं यावदिष्टिः समाप्यते ॥
विशिष्टान् वैष्णवान् विप्रान् भोजयेत्प्रतिवासरम् ।
ऋत्विजश्च पठेत्तावच्चतुर्भिस्तान् समाहित ॥
यजेदवभृथेष्टिं च पावमान्येश्च वैष्णवे ।
अन्ते संपूजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
ऋत्विजश्च गुरुं चैव पूजयेच्च विशेषतः ।
एवमिष्टिन्तु यः कुर्य्याद्वैष्णवो वैष्णवोत्तम ॥
क्रतूनां दशकोटीनां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
यस्मिन्देशे वैष्णवेष्ट्या पूजितो मधुसूदन ॥

दुर्भिक्षरोगाग्निभयं तस्मिन् नास्ति न संशयः ।
न्यायतः सर्वदैवेन कर्त्तुमिष्टिं च वैष्णवीम् ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयादाज्यचं हविः ।
तैरेव पुष्पाञ्जलिं च कुर्याद्विष्णोः प्रपूर्त्तये ॥
अथवा मूलमन्त्रं तु लक्षं जप्त्वा हुताशने ।
अयुतं जुहुयात्तद्वत्पुष्पाणि च सनातने ॥
दृष्टिः स पूर्णतां याति सर्ववेदाः सदक्षिणाः ।
एवमिष्टिं प्रकुर्वीत प्रत्यब्दं वैष्णवोत्तम ॥
तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य वंशस्योज्जीवनाय च ।
वृध्यर्थमपि लोकस्य देवतानां हिताय च ॥
पिता वा यदि वा माता भ्राता वान्धे सुहृज्जना ।
यदि पञ्चत्वमापन्ना चैव कुर्याद्विजोत्तम ॥
कनिष्ठवर्जमेतत्र वपनं मुनिभिः स्मृतम् ।
स्नात्वाचम्य विधानेन कारयेत् पूजनं हरेः ।
वस्त्रवत्यादिभिः स्नात्वा कुर्यात् सर्वत्र मङ्गलम् ॥
रोदनं वर्जयित्वैव गोमयेन शुचि स्थलम् ।
विलिप्य मण्डले तत्र धान्यस्योपर्युलूखलम् ॥
कलशांस्तु चतुर्दिक्षु तण्डुलोपरि निक्षिपेत् ।
हिरण्यपञ्चगव्यानि पञ्चत्वक्पल्लवान् न्यसेत् ॥
वाससा तन्तुना वापि वेष्टयेत् त्रिः प्रदक्षिणम् ।
उलूखले वासुदेवं कलशेषु क्रमेण च ॥
प्रद्युम्न मनिरुद्धञ्च सङ्कर्षण मधोक्षजम् ।
सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्त्या भक्ष्य निवेदयेत् ॥
अभ्यर्च्य मुसलं पुण्यैर्गायत्र्या प्रणवेन च ।

हरिद्रामवहन्यात्तु परोमावेति वै जपन् ॥
भगवन्मन्दिरे विष्णुं हरिद्रादैः प्रपूजयेत् ।
पितुः शरीरं विधिवत् स्नापयेज्जलशोदकैः ॥
तिलैश्च पञ्चगव्यैश्च गायत्र्या वैष्णवेन च ।
उद्वर्त्य सर्वकर्मणेति स्नापयेत्पितरं सुतः ॥
नारायणानुवाकेन चैव स्नाप्य ततः पितुः ।
धौतवस्त्रञ्च सम्वेष्ट्य भूमिपार्भूर्पयेत्ततः ॥
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य शुचौ देशे कुशोत्तरे ।
तिलोपरि विधायैनं वस्त्रं छिलान्यतः सुतम् ॥
धारयेदुत्तरीये द्वे यावत्कर्म समाप्यते ।
कुर्वीतोपासनं तस्य आर्द्रं यज्ञीयकाष्ठकैः ॥
शिविकां कारयित्वाथ वस्त्रमूल्यादिभिः शुभाम् ।
तस्मिन्नेवेश्य तं प्रेतं वाहकान्वरयेत्ततः ॥
स्ववर्णवैष्णवानेव पूजयेत् स्वर्णदक्षिणैः ।
वहेयुस्तेऽपि भक्त्या तं पठन् विष्णुस्तवान् मुदा ॥
हरिद्रालाजपुष्पाणि विकिरन् वैष्णवा मुदा ।
वादित्रनृत्यगीताद्यैर्व्रजेयुः कीर्त्तयन् हरिम् ।
हुताग्निमग्रतः कृत्वा गच्छेयुस्तस्य बान्धवाः ॥
वाहकानामलाभे तु शकटे गोवृषान्विते ।
निवेश्य शिविकां रम्यां व्रजेयुर्नगराद्बहिः ॥
दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् ।
पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथासङ्ख्यं द्विजातयः ॥
प्राग्द्वारं सर्ववर्णानां न निषिद्धं कदाचन ।
गत्वा शुभतरं देशं रम्यं कुशजलान्वितम् ॥

यत्राह्वचसमाकीर्णं ममेध्यादिविवर्जितम् ।
खातयेत्तत्र कुण्डं तु निम्नं हस्तत्रयं तदा ।
द्वाभ्यान्त्रिभिर्वा विस्तारं चतुरायतमेव च ॥
तत्र समार्जनं कृत्वा गोमयान्वितवारिणा ।
सम्प्रोक्ष्य यज्ञिये काष्ठे स्थितिं कुर्याद्यथाविधि ॥
आस्तीर्य दक्षिणाग्रमेवमेनाजिनमनुत्तमम् ।
तस्मिन्नास्तीर्य दर्भांस्तु विकीर्य च तिलांस्तथा ॥
तस्मिन्निवेश्य तं देवं घृताक्तं नववस्त्रकम् ।
ईपद्धौतं नवं श्वेतं सदशमव्रणवारितम् ॥
अहतं तद्विजानीयाद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि ।
परिषिच्य चितिं पश्चादग्नोऽप्रज्ञानितीत्यृचा ॥
परिस्तीर्य्य कुशैर्दर्भैरपसव्येन सव्यतः ।
उदस्याग्निं निधायाज्यं पात्रासादानमाचरेत् ॥
प्रोक्षणं चमसाज्ये च चरुमिध्मस्रुवौ तथा ।
असादयोक्तविधानेन इध्माधानात् समाचरेत् ॥
स्वगृह्योक्तविधानेन हुत्वा सर्वमशेषतः ।
पश्चादाज्ययुतं चरुं जुहुयादुपवीतवान् ॥
सोमानमित्युदृग्नेन प्रत्यृचं तत आज्यतः ।
ग महेन्द्रेति सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमेव च ॥
यम इत्यनुवाकाभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः ।
सर्वेषं वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥
तिलैश्च जुहुयात्पादमष्टाविंशतिमेव वा ।
एकैकामाहुतिं पश्चाद्वैकुण्ठपार्षदं यजेत् ॥
यज्ञमेध इति प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।

महाभागवतानां वै कर्त्तव्यमिदमुत्तमम् ॥
केशवार्पितसर्वाङ्ग शशिमं मङ्गलाह्वयम् ।
न तथा दापयेद्विद्वान् ब्रह्ममेधविधिं विना ॥
परमात्मगतेनापि कर्त्तव्यं हि द्विजन्मनः ।
इच्यान्नाभेऽपि होतव्यं यज्ञियैव प्रसूनकैः ॥
शूद्रस्यापि विशिष्टस्य परमैकान्तिनस्तथा ।
स्वाहाकारश्च वेदश्च हित्वा पुष्पैर्यजेच्छुभैः ॥
तूष्णीमद्भिः परोषिच्य परिस्तीर्य कुशैस्तिलैः ।
नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
मत्स्यकूर्म्मादिभिश्चैव वेदार्थात्मप्रबन्धकैः ।
नमोऽन्तमेव जुहुयात् स्वाहाकारं विवर्जयेत् ॥
अमन्त्रकं प्रकुर्वीत शूद्रः सर्वमशेषतः ।
दग्ध्वा शरीरं विधिवद्वैष्णवस्य महात्मनः ॥
यच्चरणं तदवभृतमिति मत्वा विचक्षण ।
स्नानार्थं पुण्यसलिलं व्रजेद्भागवतैः सह ॥
अनुलिप्य घृतं सर्वं गोमयं वा तिलैः सह ।
दूर्व्वाग्रैरक्षतैर्लाजैः स्नानं कुर्व्वीत मङ्गलम् ॥
स्वगृह्योक्तविधानेन तस्य पुत्राः सगोत्रजाः ।
पिण्डोदकप्रदानाद्यं सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम् ॥
निर्वर्त्य विधिना धर्मं सामान्येनावशेषतः ।
विशिष्टं परमं धर्मं नारायणबलिं ततः ॥
प्रकुर्य्याद्वैष्णवैः सार्द्धं यथाशास्त्रमतन्द्रितः ।
निमन्त्रयेत पूर्वेद्युर्ब्राह्मणान् वैष्णवान् शुभान् ॥
चतुर्विंशतिसंख्याकान् महाभागवतोत्तमः ।

केशवादीन् समुद्दिश्य चतुर्विंशति वैष्णवान् ॥
रात्रौ निमन्त्र्य सम्पूज्य तैः सार्द्धं विजितेन्द्रिय।
प्रातरुत्थाय तैर्गत्वा नदीं पुण्यजलान्विताम् ॥
धात्रीफलानुलिप्ताङ्गो निमज्य विमले जले।
उद्धरन् वै वैष्णवान् सूक्तान् स्नानं कुर्वीत वै द्विज ॥
वैकुण्ठतर्पणं कुर्यात् कुसुमैः सतिलाक्षतैः।
गृहं गत्वार्चयेद्देवं सर्वावरणसंयुतम् ॥
सुगन्धपुष्पैर्विविधैर्गन्धैर्धूपैश्च दीपकैः।
नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैश्च फलैर्नीराजनैरपि ॥
अर्चयित्वा विधानेन मूलमन्त्रेण वैष्णव।
पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य ह्याधानं समाचरेत् ॥
चरुं समर्कं राजन्तु जुहुयाद्वह्निमण्डले।
प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैः केशवाद्यैश्च नामभिः ॥
हुत्वाथ वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्।
गव्याज्येनैव जुहुयाच्चतुर्भिर्वैष्णवोत्तम ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत्।
अग्नेरुत्तरभागेन गोमयेनानुलिप्य च ॥
आस्तीर्य दर्भान् प्रागग्रान् चतुर्विंशतिसंख्यया।
उदकं प्रावणिकेनैव केशवादिक्रमेण तु ॥
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः श्राद्धमन्त्रैः पृथक् पृथक्।
मध्वाज्यतिलमिश्रेण चरुणा पायसेन वा ॥
कुशेषु तेषु दद्यात् पिण्डान् तीर्थं विधानतः।
स्वाहाकारेण मनसा केशवादीन् क्रमेण वै ॥
दत्वा पिण्डान् समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यतोऽर्चयेत्।

नित्यमभ्यर्च्य मुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यस्तथैव च ॥
दद्यात् पिण्डत्रयं चैव तेषां दक्षिणतः क्रमात्।
विष्णोर्नु केन सूक्तेन उपस्थानजपं तथा ॥
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा भक्त्यार्थं वैष्णवः।
पिण्डांस्तु सलिले दत्त्वा स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पादप्रक्षालनादिभिः।
अर्घ्याद्यैर्गन्धपुष्पाद्यैर्वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान्।
संपूज्य विधिवद्भक्त्या महाभागवतोत्तमान् ॥
पायसं सगुडं साज्यं शुद्धान्नं पानकैः फलैः।
सम्भोज्य विप्रानाचान्तान् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
हविषश्च सकृदमुष्मा भूमौ दद्यात् कुशोत्तरे।
अयं नारायणबलिर्मुनिभिः सम्यकीर्त्तितः ॥
स्वर्गस्थानां च सर्वेषां कर्त्तव्यो वैष्णवोत्तमैः।
अलाभे चैव विप्रेषु वैष्णवेष्वप्यशक्तितः ॥
सर्वं कृत्वा विधानेन जपहोमार्चनादिकम्।
केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ॥
एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम्।
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं विशिष्टाद्य समाचरेत् ॥
वैष्णवं परमं धर्मं महाभागवतोत्तमम्।
तस्मिन् संपूजिते विप्रे सर्वं संपूजितं जगत् ॥
तस्माद्भागवतश्रेष्ठमेकं वापि सुपूजयेत्।
हरिश्च देवताश्चैव पितरश्च महर्षयः ॥
तस्मिन् संपूजिते विप्रे तुष्यन्त्येव न संशयः।

अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ॥
मन्त्रार्थचिन्तनं योगो वैष्णवानाञ्च पूजनम्।
प्रसादतीर्थसेवा च नवेज्याकर्म्म उच्यते।
पञ्चसंस्कारसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मकारकः ॥
आकारत्रयसम्पन्नो महाभागवतोत्तमः।
याज्ञानामप्यलाभेतु एकं नारायणं बलिम् ॥
कुर्वीत परया भक्त्या वैकुण्ठपदमाप्नुयात्।
नित्यश्च प्रतिमासश्च पित्रोः श्राद्धं विधानतः ॥
सोदकुम्भं प्रदद्यात्तु यावदिष्टान्तिकं द्विज।
प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥
अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या पश्चात् कुर्याद्विधानतः।
वैष्णवानेव विप्रांस्तु सर्वकर्म्मसु योजयेत् ॥
सर्वथावैष्णवान् विप्रान् पतितानिव सन्त्यजेत्।
शङ्खचक्रविहीनाश्च देवतान्तरपूजकाः।
द्वादशीविमुखा विप्रा ह्यवैष्णवाः स्मृताः ॥
अवैष्णवानां संसर्गात् पूजनाद्वन्दनादपि।
यजनाध्यापनात्तस्यो वैष्णवत्वाच्युतो भवेत् ॥
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नातिक्रम्याचरेत्सदा।
मयाप्युक्तविधानेन वैकुण्ठार्चनपूर्व्वकम् ॥
कार्य्यं त्वफलसङ्गित्वे परित्यज्य समाचरेत्।
धर्मस्य कर्त्ता भोक्ता च परमात्मा सनातनः ॥
अधर्मं मनसा वाचा कर्मणापि त्यजेत्सदा।
अकृत्यकरणादिभ कृत्यस्याकरणादपि ॥
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति।

अनिष्टं मनसा यस्तु पापमेवाभिचिन्तयेत् ॥
कल्पकोटिसहस्राणि निरयं वै स गच्छति ।
यस्तु वाचा वदेत्पाप मसत्यकथनादिकम् ॥
कल्पायुतसहस्राणि तिर्य्यग्योनिषु जायते ।
यस्त्वेवं कुरुते नित्यं चांपल्यात्करणादिभिः ॥
युगकोटिसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमि ।
दान्तः शुचि स्तपस्वी च सत्यवाग्विजितेन्द्रिय ॥
स सात्विकः शमयुतः सुरयोनिषु जायते ।
यस्त्वयंकामनिरतः सदा विषयचापलः ॥
स राजसो मनुष्येषु भूयो भूयोऽभिजायते ।
क्रोधी प्रमादवान् दम्भी नास्तिको विपरीतवाक् ॥
निद्रालु स्तामसो याति बहुशो मृगपक्षिताम् ।
महापापञ्चातिपापं पातकञ्चोपपातकम् ।
प्रासङ्गिकं नरः कृत्वा नरकान् याति दारुणान् ॥
तामिस्त्र मन्धतामिस्त्रं महारौरवरौरवौ ।
सङ्घात कालसूत्रञ्च पूयशोणितकर्दमम् ॥
कुम्भीपाकं भीष्मपङ्कुस्तथा विण्मूत्रसागरः ।
तप्तायसाख्यी घोरा स्तप्तायसमयं गृहम् ॥
शय्या तप्तायसमयी पावकज्वालसन्निभम् ।
शूलमुद्गरसङ्घातं कालकङ्कोलदंशितम् ॥
सिंहव्याघ्रमहानागभीकारं सम्पतापनम् ।
क्रिमिराशिमहाज्वालं तथा विण्मूत्रभोजनम् ॥
असिपत्रवनं घोरं तप्ताङ्गारमयी नदी ।
सञ्जीवनं महाघोरमित्याद्या नरका स्मृताः ॥

महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैरपि।
व्रजतीमान् महाघोरान् दुर्वृत्तैरन्वितश्च यः॥
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकामकृतं महत्।
कामतस्तु कृतं यत्तु मरणात्सिद्धिमृच्छति॥
ब्रह्महत्या सुरापानं विप्रस्वर्णस्य हारणम्।
गुरुदाराभिगमनं तत्संयोगश्च पञ्चमः।
संलापात् स्पर्शनाद्धासादेकशय्यासनाशनात्॥
सौहार्दाद्दोषणाद्दानात्तेनैव समतां व्रजेत्।
गुर्वाक्षेपस्तयोर्निन्दा सुहृदाम्बधएव च॥
ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्।
यागस्थं क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च॥
शरणागतं स्वामिनं च पितरं भ्रातरं गुरुम्।
पुत्रं तपस्विनं शिष्यं भार्यां सेवां च सर्वतः॥
अन्तर्वत्नीं स्त्रियो गाश्च तथा त्रयीं रजस्वलां।
देवताप्रतिमां साध्वीं बालांश्चैव तपस्विनीम्॥
घातयित्वा समाप्नोति ब्रह्महत्यां न संशयः।
जैह्म्यमात्मस्तवं क्रूरं निषिद्धानां च भक्षणम्॥
रजस्वलामुखास्वादः पञ्चयज्ञादिवर्जनम्।
अनृतं कूटसाक्षीच महायन्त्रप्रवर्त्तनम्॥
आकर्षणादि षट्कर्म लाक्षालवणविक्रयः।
पाषण्डकम्पकुहकवेदयाद्यविधिक्रिया॥
यक्षराक्षसभूतानामर्चनं वन्दनं तथा।
यक्षिणीनाञ्च पानञ्च सुरापस्त्रीनिषेवणम्॥
गवां निष्पीडनं घोरं ताम्रस्य गव्यमेव च।

पात्रान्तरगतं यत्तु नारिकेलफलाम्बु च ॥
तालहिन्तालमाधूकफलानां रसमेव च ।
खरोष्ट्रमानुषीक्षीरं सुरापानसमानि वै ॥
मानकूटं तुलाकूटं निक्षेपहरणानि च ।
भूरत्ननारीहरणं रसान्नस्तेयमेव च ॥
गुडकार्पासलवणतिलकान् सामिषाम्बु च ।
काम्यवस्त्रे च हृत्वा च लोहानां हरणं तथा ॥
विषाग्निदाहनं चैव सुवर्णस्तेयसम्मितम् ।
सखी भार्या कुमारी च सगोत्रा शरणागता ॥
साध्वी प्रव्रजिता राज्ञी निक्षिप्ता च रजस्वला ।
वर्णोत्तमा तथा शिष्यभार्या भ्रातृपितृव्ययोः ॥
मातामही पितामही पितुर्मातुश्च सोदराः ।
अन्या मातृव्यदुहिता मातुलानी पितृष्वसा ॥
जननी भगिनी धात्री दुहिताचार्यभामिनी ।
स्नुषाचार्यसुता चैव तत्पत्नी सुमहातपाः ॥
मातुः सपत्नी सार्वभौमी दीक्षिता चैव भामिनी ।
कपिला महिषी धेनुर्देवताप्रतिमा तथा ॥
आसामन्यतमागच्छेद्गुरुतल्पग उच्यते ।
महापातकिनामेव तत्संयोगिन एव च ॥
प्रायश्चित्तं नास्ति तेषां भृग्वग्निपतनं स्मृतम् ।
हीनवर्णाभिगमनं गर्भघ्न भर्तृहिंसनम ॥
विशेषपतनीयानि स्त्रीणां पुंसां च यानि तु ।
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो गोवालहननं तथा ॥
फलपुष्पद्रुमाणां हि चोदनेनाश हिंसनम् ।

वापीकूपतड़ागानां ध्वंसनं ग्रामघातनम्॥
अभिचारादिकं कर्म्म शस्यध्वंसनमेव च।
उद्यानारामहननं प्रपाविध्वंसनं तथा॥
मातापितृसुतत्यागी दारत्यागस्तथैव च।
स्वाध्यायाग्निगुरुत्यागस्तथा धर्मस्य विक्रयः॥
कन्याया विक्रयश्चैव स्वाध्यायमधविक्रय।
परस्त्रीगमनञ्चैव परद्रव्यापहारणम्॥
तथा पुंसाभिगमनं पशूना गमनं तथा।
वृषचुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वविध्वंसनं तथा॥
कन्याया दूषणं चैव गवां योनिनिपीड़नम्।
मानुषाणां पशूनाञ्च नासाद्यङ्गविभेदनम्॥
ग्रामान्त्यजस्त्रीगमनं विज्ञेयमनुपातकम्।
नित्यनैमित्तिकत्याज्यवर्जनं पशुहिंसनम्॥
मृगपक्षिमहासर्पयादसां हननक्रिया।
साधारणस्त्रीगमनं पलग्रास्ये मैथुनं तथा॥
पारवित्तं पारदार्यं निन्दितार्थोपजीवनम्।
तथैवानाश्रमे वासो देवद्रव्योपजीवनम्॥
पयोदधितिलानाञ्च विक्रय लवणक्रयम्।
शाकमूलफलस्तेयमतिवृद्ध्युपजीवनम्॥
निमन्त्रितातिक्रमणं दुष्प्रतिग्रहमेव च।
शरणागमप्रदानञ्च सन्ध्याकालातिवर्त्तनम्॥
वृथैवाग्निपरित्यागः संग्रामेषु पलायिता।
दुर्भोजनं दुरालाप स्वधर्मस्य च कीर्त्तनम्॥
परेषां दोषवचनं परदारनिरीक्षणम्।

नास्तिक्यं व्रतलोपश्च स्वाश्रमाचारवर्ज्जनम् ॥
असच्छास्त्राभिगमनं व्यसनान्यात्मविक्रयः।
व्रात्यतात्मार्थवचनमेकैकमुपपातकम् ॥
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः क्रिमिकीटादिहिंसनम्।
भावदुष्टं कालदुष्टं क्रियादुष्टं च भक्षणम् ॥
मद्यमलरुकाष्ठाम्बुत्रेयमत्यशनं तथा।
अनृतं विषयचापल्यं दिवास्वप्नमसत्कथा ॥
तच्छ्रावणं परान्नं च दिवामैथुनमेव च।
रजस्वला सूतिका च परस्त्रीमभिदर्शनम् ॥
उपवासदिने श्राद्धे दिवा पर्वणि मैथुनम्।
शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यमुच्छिष्टस्पर्शनादिकम् ॥
स्त्रीभिर्हास्यं कामजल्पं मुक्तकेश्यादिवीक्षणम्।
इत्याद्यो ये च दोषाः प्रकीर्णाः परिकीर्त्तिताः।
महापापं पातकञ्च अनुपातकमेव च ॥
उपपापं प्रकीर्णञ्च पञ्चधा तत्र कीर्त्तितम्।
महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥
तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यूनमनुपातकम्।
उपपापं ततो न्यूनं ततो हीनं प्रकीर्णकम् ॥
संसर्गस्तु तथा तेषां प्रसङ्गात्सम्प्रकीर्त्तितम्।
क्रमेण वक्ष्यते तेषां प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
यो येन सम्वसेत्तेषां तस्यैव व्रतमाचरेत्।
संसर्गिणस्तु संसर्गस्तत्संसर्गस्तथैव च ॥
चतुर्थस्य न दोषस्तु पतत्येषु यथाक्रमम्।
प्रकीर्णकादिदोषाणां प्रासङ्गिकं न विद्यते ॥

स्वल्पत्वात्पतनाभावात्तत्संसर्गान्न दुष्यति ।
मौनाच्च शुद्धिर्दोषस्य संसर्गात्पतितं विना ॥
सावित्र्या चापि शुध्येत कर्त्तुरेव व्रतक्रिया ।
कृते पापेऽयस्य पुंसं पश्चात्तापोऽनुजायते ॥
प्रायश्चित्तन्तु तस्यैव कर्त्तव्यं नेतरस्य तु ।
जातानुतापस्य भवेत्प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
नाननुतापस्य पुंसस्तु प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
नाश्वमेधफलेनापि नानुतापे विशुद्ध्यते ॥
तस्माज्जातानुतापस्य प्रायश्चित्तं विशुध्यते ।
चरेदकामतः कृत्वा पतनीयं महत् पुमान् ॥
न कामतश्चरेद्धर्मं भृग्वग्निपतनं विना ।
यः कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथञ्चन ॥
न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनं विना ।
इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं मनुना च महर्षिभिः ॥
पातकेषु च सर्वत्र कामतो द्विगुणं व्रतम् ।
कामतः पतनीयेषु मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
हयमेधायनं शुद्धिः सार्वभौमस्य भूपतेः ।
यामतस्त्वनुपापेषु लोके न व्यवहार्यता ॥
महत्सु चातिपापेषु प्रदीप्तं ज्वलनं विशेत् ।
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकामकृतं भवेत् ॥
कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ।
इति योगीश्वरेणोक्तं सुपापेषु तत्र तत् ॥
तस्मादकामतः पापं प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
तेषां क्रमेण वक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥

शिरः कपालध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन्।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि पुण्यतीर्थे समाविशेत्॥
प्रयागे सेतुबन्धादिपुण्यक्षेत्रेषु पापकृत्।
तत्र वर्षादि विज्ञाप्य स्वस्वकल्पमशेषतः॥
तत्रस्थैर्ब्राह्मणैरेवानुज्ञातो व्रतमाचरेत्।
चत्वारो ब्राह्मणाः शिष्टाः परिषद्दिव्यभिधीयते॥
तैः सम्यगाचरेत्कर्मनेको वाध्यात्मवित्तमः।
जटी वल्कलवासाश्च बहिरेव समाविशन्॥
स्नानं त्रिषवणं कुर्वन् क्षितिशायी जितेन्द्रियः।
एकभुक्तेन नक्तेन फलैरनशनेन च॥
समापयेत्कर्मफलं यथाकालं यथाबलम्।
राममिन्दीवरश्यामं पौलस्त्यद्रुमकल्मषम्॥
ध्यात्वा षडक्षरं मन्त्रं नित्यं तावद्दहर्निशम्।
एवं द्वादशवर्षाणि पुण्यतीर्थे समाचरन्॥
मुच्यते ब्रह्महत्याया स्तपसा वीतकल्मषः।
चरिते व्रतआयाते यवसङ्गं तु दापयेत्॥
ते स्तस्य च सुसंस्काराः कर्त्तव्या बान्धवैर्जनैः।
विप्रमुख्याय गां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥
प्रारब्धव्रतमध्ये तु यदि पञ्चत्वमाप्नुयात्।
विशुद्धिस्तस्य विज्ञेया यथाद्गतिमवाप्नुयात्॥
असंस्कृतस्तु गोषु स्यात् पुनरेव व्रतं चरेत्।
अशक्तस्तु व्रते दद्याद्गोसहस्रं द्विजन्मनाम्॥
प्राते धनं वा पर्य्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात्।
ब्रह्महत्यासमेष्वेवं कामतो व्रतमाचरेत्॥

अकामतश्चरेद्धर्म पापं मनसि चोद्यते ।
आज्ञापयितानुमन्तानुग्राहकस्तथैव च ॥
उपेक्षिता शक्तिमांश्चेत्पादोन व्रतमाचरेत् ।
कामतस्तु चरेत् पूर्णं तत्रापि द्विगुणं गुरौ ॥
अन्तर्वत्न्यां तथा वध्यां तथैव व्रतमाचरेत् ।
आचार्ये च वनस्थे न मातापित्रोर्गुरौ तथा ॥
तपस्विनि ब्रह्मविदि द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
यावत्स्वक्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
कपिलां गर्भिणीञ्चाश्व हत्वा पूर्णव्रतं चरेत् ।
अकामतस्तु तेष्वर्धं मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ॥
निषे. प्राथमिकाद्दत्वात् द्वितीये द्विगुणं चरेत् ।
तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥
चतुर्णामाश्रमाणाञ्च शौचवत् साधनं चरेत् ।
प्रायश्चित्तं तयोर्मध्ये केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
गोब्राह्मणपरित्राणे मध्यमेधावभृथतेः ।
इय विशुद्धिरुदिता प्रहत्या कामतो द्विजान् ॥
अग्निप्रपतनं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमाः ।
लोमभ्य स्वाहेत्यादि मन्त्रैर्हुत्वा पृथक् पृथक् ॥
अवाक्शिरा प्रविशत्राग्नौ दग्ध शुद्धो भवेन्नरः ।
अकामतः सुरां पीत्वा मद्यं वापि द्विजोत्तमः ॥
पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद्व्रतमविक्लितम् ।
जपित्वा दशसाहस्रं त्रिसन्ध्यासु निरन्तरम् ॥
द्वादशाब्दं मनुं जप्त्वा ततः शुद्धो भवेन्नरः ।
यानि कानि च पापानि सुरापानसमानि तु ॥

अकामतश्चरेदर्धं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
सर्वत्र पतनीयेषु चरित्वा व्रतमुक्तवत् ॥
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयश्चैते द्विजातयः ।
अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ॥
मानुषीक्षीरपानेन पुनः संस्कारमर्हति ।
इत्युक्तं मनुना पूर्वमन्यैश्चापि महर्षिभिः ॥
वारञ्जं लशुनं शीग्रु मूलकं ग्रामसूकरम् ।
छत्राकं कुक्कुटाण्डञ्च कालं पिण्याकं लशुनं तथा ॥
टङ्कमुद्गं नृमांसं च खरं तत्तक्रमेव च ।
माहिषं माकरं मांसमुष्ट्रं वानरमेव च ॥
निष्पीडितञ्च गोक्षीरमारनालं च सूपकम् ।
मार्जारं श्वेतवृन्ताकं कुम्भीनिम्बदलं तथा ॥
क्रव्यादञ्च तथा भेकं शृगालं व्याघ्रमेव च ।
एवमादिनिषिद्धांस्तु भक्षयित्वा तु कामतः ॥
चरेद्व्रतं तथा पूर्णं पादोनम्स्यादकामतः ।
नारिकेलरसं पीत्वा वायुना ताडितं द्विजः ॥
दग्ध्वा तालपलाशम्बा काष्ठनिर्मथितं दधि ।
ताम्रपात्रगतं गव्यं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
कराग्रेणैव यद्दत्तं घृतं लवणमम्बु च ।
सूतकान्नञ्च शूद्रान्नं कदर्यान्नमेव च ॥
श्वस्पृष्टं सूतिकादृष्टमुदक्यादृष्टमेव च ।
पाषण्डचण्डालहयपल्लीपतिवीक्षितम् ॥
भुक्त्वावशिष्टं यक्षाणां भूतानां रक्षसां तथा ।
उद्धृत्य वामहस्तेन वक्त्रेणैव पिवेदपः ॥

युद्धावर्मायैकोद्दिष्टमुच्छिष्टमगुरो रपि ।
हरेरनर्पितं भुक्त्वा न भुक्त्वा देवतार्पितम् ॥
कामतस्तु चरेदर्ध्यं चरेद्वेदमकामतः ।
अकामतः सकृल्लब्ध्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
म्लेच्छचण्डालपतितपाषण्डानामकामतः ।
उदक्यासह भुक्त्वा च चरेदर्धव्रतं द्विजः ॥
चण्डालकूपभाण्डस्थं मद्यभाण्डस्थमेव च ।
पीत्वा समाचरेत्पादं कामतोऽर्द्धं समाचरेत् ॥
मद्यगन्धं समाघ्राय कामतो व्रतमाचरेत् ।
अकामतस्तु निष्ठीव्य चरेदाचमनं द्विजः ॥
अभिमन्त्र्य जलं प्राश्य सावित्र्या च समन्वितम् ।
वृथा मांसाशने चैव भावदुष्टादिभक्षणे ॥
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ।
कामतस्तु चरेत्पादमभ्यासे पूर्णमाचरेत् ॥
कामतस्तु सुरां पीत्वा सन्तप्तां चाग्निसन्निभाम् ॥
गोमूत्रमम्बु वा पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
सुरायाः प्रतिषेधश्च द्विजानामेव कीर्त्तितः ।
विशिष्टस्यापि शूद्रस्य केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
अनृतं मद्यमांसञ्च परस्त्रीस्वापहारणम् ।
विशिष्टस्यापि शूद्रस्य पातित्वं मनुरब्रवीत् ॥
सुरा वै मलमन्नादे पापाद्वै मलमुच्यते ।
तस्माद् ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥
चकाराद्विशिष्टस्य शूद्रस्यापि पूर्वेवचनात् यत्पुराल
वैश्यायोर्गवाद्यादिमद्यस्याप्रतिषेध, तत्र मतं स्यात् न

निषिद्धादीनां सतां मतञ्च। विशिष्टशूद्रस्यापि मद्यमांसनिषिद्धत्वात्। इज्याध्ययनादिश्रौतस्मार्त्तकर्म्माहस्य। चत्रविशिष्टस्यापि तद्वद्वैश्यस्य च प्रतिषेधात् न तु प्रायश्चित्तात्त्वप्रतिपादनपराण्येव नत्वप्रतिषिद्धपराणि ब्राह्मणस्य मरणान्तिक मुपदिष्टं राजन्यवैश्यविशिष्टशूद्राणाम् पूर्णपादोनार्द्धोनव्रतचर्य्या उक्ता। सुरायाञ्च सर्वेषां द्विजानां मरणान्तिकमेव शूद्रस्य गोसहस्रदान वा प्रतिपूर्णव्रतं वा चरितव्यम् नतु मरणान्तिकम् ॥

अग्निवर्णां सुरां पीत्वा सुरायास्तु द्विजातयः।
मरणाच्छुद्धिमिच्छन्ति शूद्रस्तु व्रतमाचरेत् ॥
राजन्यवैश्यौ तु मद्यं पीत्वा चरेतां व्रतमेव च।
शूद्रस्त्वर्द्धंचरेत्तद्वद्ब्राह्मणो मरणाच्छुचि. ॥
यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासमम्।
नाश्नीयमेव विप्रेण भुक्त्वा तु ज्वलनं विशेत् ॥
मद्यं वापि सुरां वापि यः पिवेद्ब्राह्मणाधम।
अग्निवर्णन्तु गोमूत्रं पिवेदञ्जलिपञ्चकम ॥
मरणाच्छुद्धिमाप्नोति जीवेद्यदि विशुध्यति।
मद्यस्य प्रतिषिध्यर्थं घृतं क्षीरमथाम्बु वा ॥
प्रायश्चित्ताग्निवर्णन्तु तद्दत्वा शुद्धिमाप्नुयात्।
दत्त्वा सुवर्णं विप्राय गाञ्च दत्त्वा विशुध्यति ॥
चत्रविट्शूद्रजातीनां सुवर्णेतु यथाक्रमम्।
पादोनमर्द्धं पादं वा चरेद्व्रतं यथोक्तवत् ॥
समेष्वर्द्धं प्रकुर्व्वीत कामतः पूर्णमाचरेत्।
कामतः स्वर्णहारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत् ॥

स्वकर्म ख्यापयन्नेव हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः।
राज्ञा यदि विमुक्तः स्यात् पूर्ववद्व्रतमाचरेत्॥
आत्मतुल्यसुवर्णं वा दद्याद्विप्रस्य तुष्टिकृत्।
तत्समव्यतिरिक्तेषु पादेनैव चरेद्व्रतम्॥
चान्द्रायणं पराकं वा कुर्य्यादन्येषु सर्वशः।
द्रव्यप्रत्यर्पणं कर्त्तुं तन्मूल्यद्रव्यमेव वा॥
व्रतं समाचरेत् ज्ञात्वा यथा परिषदीरितम्।
बलाच्चौर्य्येण वा स्नेहाद्व्यवहारादिनापि वा॥
समाहरति यद् द्रव्यं तत्सर्वं स्तेयमुच्यते।
देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य सर्वतः॥
प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं धर्मविद्भिर्मनीषिभिः।
भगिनीं मातरं पुत्रीं स्नुषामाचार्य्ययोषितम्॥
अकामतः सकृद्‌गत्वा चरेत् पूर्णव्रतं नरः।
पश्चिमाभिमुखा गङ्गा कालिन्द्या सह सङ्गताम्॥
स्नात्वप्रस्रवणं पुण्यं द्वारकां सेतुमेव वा।
चन्द्रपुष्करणीं वापि वेणीं सागरसङ्गमम्॥
गोदावर्यां श्रवर्यां वा गत्वा तत्राचरेद्व्रतम्।
पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद् व्रतमनुत्तमम्॥
कृष्णाय नम इत्येष मन्त्रः सर्वाघनाशनः।
इममेव जपन्मन्त्रं ध्यात्वा हृदि सनातनम्॥
त्रिसन्ध्यास्वयुतं भक्त्या नित्यं द्वादशवत्सरम्।
चान्द्रायणैः पराकैर्वा कृच्छ्रैर्वा शमयेत् समाः॥
जीर्णे चीर्णेऽथवा पुण्यकामी मण्डपपाटले।
निवसित्वा बहिर्ग्रामात् चितिशायी जितेन्द्रियः॥

मनः सन्तापकरणमुदहेच्छोकमन्ततः ।
सदा कृष्णं हरिं ध्यायन् जपन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥
द्वादशाब्दाद्विमुच्येत पापादस्मान्नृपो बलात् ।
भगिन्यादिषु योषित्सु यो गच्छेत्कामतो नरः ॥
प्रतप्तासमतोयेन समाश्लिष्य हुताशने ।
शयित्वा सुमहद्वह्नौ दग्धः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
एतासु मतिदुष्टासु कामतो बहुशो व्रजेत् ।
एवमग्निं विशेद्धीमान् पापं विज्ञाप्य पर्षदि ॥
अकामतः सकृद्गत्वा चरेदेवं व्रतं नरः ।
अभ्यासे तु चरेत् पूर्णं कामतः सकृदेव च ॥
कामतोऽभ्यासविषये तत्रापि मरणान्तिकम् ।
सभेष्वर्थं प्रकुर्वीत सकृदेव ह्यकामतः ॥
कामतस्तु चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
अकामतो वाभ्यासे तु पूर्णमेव व्रतं चरेत् ॥
अन्यास्वपि च नारीषु सकृद्गत्वाप्यकामतः ।
पादमेवाचरेद्विद्वानभ्यासे त्वर्धमाचरेत् ॥
साधारणासु सर्वासु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
कामतो द्विगुणं तासु अभ्यासे व्रतमाचरेत् ।
स्वदारागम्यगमने पुंसि तिर्यक्षु कामतः ॥
चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यमथापि वा ।
उदक्यां सूतिकां गत्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥
चान्द्रायणं तथान्यासु कामतो द्विगुणं चरेत् ।
अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् ॥
कृत्वा सचैलं स्नात्वा च वारुणीभिश्च मार्जयेत् ।

चण्डालीं पुंश्चलीं म्लेच्छां पापघ्नीं पतितामपि ॥
रंजकीम्बु रुधिव्याधां सर्वां ग्रामान्त्यजाः स्त्रियः ।
अकामतः सकृद्गत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
अभ्यासे तु व्रतं पूर्णंस्ताभिश्च सह भोजने ।
कामतस्तु सकृद्गत्वा भुक्त्वा तत्थंवतं चरेत् ॥
तत्र भूयश्चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
यो येन सम्वसेदेषान्तत्पापं सोऽपि तत्सम ॥
संलापस्पर्शनादेव शय्याशनासनादिभिः ।
तद्वदेवाचरेत् सर्वं व्रतं द्वादशवार्षिकम् ॥
अकामतश्चरेदेषं षण्मासात्पादमाचरेत् ।
मासत्रये द्विवर्षं स्याम्मासमात्रे तु वत्सरम् ॥
कामतो द्विगुणं तत्र चरेद्व्दादिकं व्रतम् ।
ऊर्ध्वन्तु वत्सरात् पूर्णं द्विगुणाश्चमतः क्रमात् ॥
कामतो वत्सरादूर्ध्वं द्विगुणव्रतमाचरेत् ।
ऊर्ध्वं द्विवर्षात्तस्यापि मरणान्तिकमुच्यते ॥
यजनाध्यापनाद्दानत्पानाच सह भोजनात् ।
सद्य एव पतत्यस्मिन् पतितेन सहाचरन् ॥
तथाप्यकामतस्त्वर्धं कामत पूर्णमाचरेत् ।
षण्मासे वत्सरेऽप्यत्र द्विगुणं त्रिगुणा स्मृतम् ॥
ऊर्ध्वंतु निष्कृतिर्न स्यादस्त्वग्निपतनं विना ।
द्वितीयस्य तृतीयस्य नेष्यते मरणान्तिकम् ॥
अर्द्धं पादं समुद्दिष्टं कामतो द्विगुणं तथा ।
ब्रह्मकूर्चोपवासेन चतुर्थस्य विनिष्कृतिः ॥
पञ्चमस्य न दोषः स्यादिति धर्मविदो विदः ।

अन्येषामपि संसर्गात्प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
पतनीयेषु नारीणां मरणान्तिकमुच्यते ।
अकामतश्चरेद्रह्मव्रतं पृथु यथोदितम् ॥
व्यभिचारेतु सर्वत्र कामतो मरणाच्छुचिः ।
अकामतश्चरेत् पूर्णं प्रातिलोम्यं गता सती ॥
अर्द्धमेवानुलोम्येषु तथैव भ्रूणहादिषु ।
यतिश्च ब्रह्मचारी च गत्वा स्त्रियमकामतः ॥
गुरुतल्पगमुद्दिष्टं पूर्णमर्द्धं समाचरेत् ।
कामतो ब्रह्मचारी तु पूर्णमेवाचरेद्व्रतम् ॥
यतिस्तु मरणाच्छुद्धिः शिश्नः स्यात् छन्नेन वा ।
तयोस्तु रेतःस्खलने कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या अहरहः शुचिमाप्नुयात् ।
द्विसहस्रं वनस्थस्तु जपेद्रेतोनिपातने ॥
तथापि कामतस्तेषां द्विगुणत्रिगुणादिकम् ।
परिव्राजनकामस्तु नयनोत्पाटनं तथा ॥
एवं समाचरेद्धीमान् प्रायश्चित्तमतन्द्रितः ।
प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणः पापेषु निरतः सदा ॥
कल्पायुतशतं गत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
कृत्वा गोचर्ममात्रन्तु समर्मेकं निरन्तरम् ॥
पञ्चगव्यं पिबन् गोघ्नो गुरुगामी विशुध्यति ।
गोमूत्रे गोके च स्नात्वा पीत्वा चाचम्य वारिभिः ॥
विष्णोः सहस्रनामानि जपेन्नित्यं समाहितः ।
शयीत गोव्रजे रात्रौ गवां हित मनुस्मरन् ॥
दरग्राहादिभिर्ग्रस्तां गां पङ्के निपतितां तथा ।

स चरेद्यद्वा प्राणान् तदर्थं वै परित्यजेत् ॥
तेनैव हि विशुद्धः स्यादसम्पूर्णव्रतोऽपि वा ।
व्रतान्ते गोप्रदो भूत्वा ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
गोस्वामिने च गां दत्त्वा पश्चादेव व्रतं चरेत् ।
दद्यात् त्रिरात्रमुपोष्य वृषमेकञ्च गा दश ॥
योक्त्रे च बृहद्दाहाद्यैर्बन्धनैर्वा हता यदि ।
मतिपूर्वेण गा हत्वा चरेत्तु वार्षिकं व्रतम् ॥
द्विवर्षं पूर्ववच्चापि चर्मणार्द्रेण वाससा ।
कपिलां गर्भिणीं वापि वृषं हत्वा च कामतः ॥
व्रतं द्वादशवर्षाणि चरेद्ब्रह्मव्रतोदितम् ।
आचार्यदेवविप्राणां हत्वा च द्विगुणं चरेत् ॥
होमधेनुं प्रसूताञ्च दाने च समलङ्कृताम् ।
उपभुक्तां वृषेणापि ताञ्च द्वादशवार्षिकम् ॥
निष्पीडनं वापि तेषु दोषेष्वप्यमतन्द्रितः ।
शरणागतबालस्त्रीवातुकं सम्भवेन्न तु ॥
चीर्णव्रतानपि चरन् कृतघ्नानपि सर्वदा ।
अग्निदाह्वरदा चण्डी भर्तृघ्नी लोकघातिनीम ॥
हिंस्रयन्तु विधानस्थो हत्वा पापं न गच्छति ।
गुरुं वा बालवृद्धौ वा श्रोत्रियं वा बहुश्रुतम् ॥
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ।
नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥
मत्स्यातदोषं कुर्वीत परित्यक्तं यथोदितम् ।
अनभिस्थानदोषम्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥
याज्ञमालजले स्थित्वा राममन्त्रं समाहितः ।

जपेद्वा दशसाहस्रं ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
सुरापः स्वर्णहारी तु जपेदष्टाक्षरं तथा।
लक्षं जप्त्वा कृष्णमन्त्रं मुच्यते गुरुतल्पगात् ॥
उपोष्यान्तर्जले स्थित्वा वासुदेवमनुं शुभम्।
जपेद्वा दशसाहस्रं गोघ्नः प्रयतमानसः॥
असंख्यानि च पापानि अनुक्तान्यपि यानि च।
चिन्तितो भगवान् कृष्णः सर्वं हरति तत्क्षणात् ॥
एकादश्युपवासस्य फलं प्राप्नोति मानवः।
आषाढादिचतुर्मासे कृते भुक्त्वा जितेन्द्रियः ॥
दुग्धाब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं कमलापतिम्।
ध्यात्वा समर्चयेन्नित्यं महद्भिर्मुच्यते ह्यघैः ॥

इति रहस्यप्रायश्चित्तम् ॥

रजस्वलां सूतिकाञ्च चण्डालं पतितं तथा ॥
पाषण्डिनं विकर्मस्थं शवं स्पृष्ट्वाऽप्यकामतः।
गोमयेनानुलिप्ताङ्गः सवासा जलमाविशेत् ॥
गायत्र्यष्टशतं जप्त्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति।
स्पृष्ट्वा तु कामतः स्नात्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥
श्वपचं पतितं स्पृष्ट्वा गोपालव्यजनाहतम्।
विड्वराहं शुनश्चाकं गर्दभं यूपमेव च ॥
मद्यं मांसं तथैवोष्ट्रं निर्माल्यं दर्शमेव च।
करकञ्जलफेनञ्च वृक्षनिर्यासमेव च ॥
करञ्जं लशुनञ्चानुगच्छति तस्य शुद्धये।
सचेलमेकवाप्याप्य सावित्रीं त्रिगतं जपेत् ॥

तत्स्पृष्टस्पृष्टिनो स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं धर्मविद्भिरकल्मषैः ।
उच्छिष्टकेशभस्मास्थिकपालं मलमेव च ॥
स्नानार्द्रधरणीश्चैव स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
प्रक्षाल्य पादौ संक्रम्य तथैवाचम्य वारिणा ॥
मन्त्रसम्मार्जितजलं स्पृष्ट्वा तांश्च विशुध्यति ।
शिष्टानाञ्च विप्राणां गुरूणां व्रतशालिनाम् ॥
विनीततराणामुच्छिष्टं स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
शैवानां पतितानाञ्च बाह्यानान्त्यजकर्मणाम् ॥
उच्छिष्टस्पर्शनं कृत्वा चरेचान्द्रायणं व्रतम् ।
उच्छिष्टेन स्वयं चान्यमुच्छिष्टं यद्यकामतः ॥
स्पृष्ट्वा सचैलं स्नात्वा च सावित्र्यष्टशतं जपेत् ।
कामतश्चाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं द्विजोत्तमः ॥
रजामनश्च विप्रं शूद्रं चरेचान्द्रायणं द्विजः ।
तौ च स्नात्वा चरेत् कृच्छ्रं गां वा दद्यात्पयस्विनीम् ॥
उच्छिष्टिनं स्पृशन् शूद्रमुच्छिष्टं स्नानमेव वा ।
सवासा जलमाप्लुत्य चरेत्सान्तपनव्रतम् ॥
तत्रापि कामतः स्पृष्ट्वा पराकद्वयमाचरेत् ।

पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पावमान्यैर्द्विजोत्तमाः ॥
प्रत्यृचं कदलैः स्नाप्य सपवित्रैर्जलैः शुभैः ।
शुभ्रवस्त्रे च सर्व्वेषां दानं कुर्याद्विधानतः ॥
चण्डालाद् ब्राह्मणानाञ्च क्रव्यादाद्दंष्ट्रकादिभिः ।
हतानामपि कुर्व्वीत पूर्ववद्द्विजपुङ्गव ॥
तत्रापि कामतः कुर्यात् षडब्दं तस्य बान्धवः ।
विषाद्यैर्धनशस्त्राद्यैरात्मानं यदि घातयेत् ॥
गोमतं विप्रमुख्येभ्यो दद्यादेकं द्रुमं तथा ।
नारायणबलिं कृत्वा सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम् ॥
रजस्वला तु या नारी स्पृष्ट्वा चान्यां रजस्वलाम् ।
चण्डालं पतितं वापि श्वानं गर्दभमेव च ॥
तावत्तिष्ठेन्निराहारा यावत्स्नानं व्रतम् ।
स्पृष्ट्वाप्यकामतः स्नात्वा पञ्चगव्यैः शुभैर्जलैः ॥
चातुर्वर्ण्यस्य गेहेषु चण्डालः पतितोऽपि वा ।
अज्ञातवेश्मो भवेत्तत्र चेत्कार्यं स्यात्तत्र निष्कृतिः ॥
तद्गृहन्तु परित्यज्य दग्ध्वा चान्यत्र संस्थितः ।
संसर्गोऽत्र प्रकारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
पृथक् पृथक् प्रकुर्वीरन् सर्वे गृहनिवासिनः ।
दाराः पुत्राश्च सुहृदः प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
सभर्तृकायां नारीणां वपनन्तु विसर्जयेत् ।
सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ॥
केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
प्रायश्चित्ते तु सम्पूर्णे कृत्वा सान्तपनं व्रतम् ॥
प्राक्कूर्चोपवासं या विशुध्यन्ति तदेनसः ।

अर्वाक्सम्वत्सरार्धात्तु गृहदाहं न चोदितम् ॥
यद्गृहे पातकोत्पत्तिस्तत्र यत्नेन दाहयेत् ।
त्यजेद्दासं निकृष्टाच्च शुद्धिश्चैवात्मनस्ततः ॥
सम्बन्धाच्चैव संसर्गात्तुल्यमेव नृणामघम् ।
तस्मात्संसर्गसम्बन्धान् पतितेषु विवर्जयेत् ॥
चण्डालपतितादीनां तोयं यस्तु पिबेन्नरः ।
पराकं कामतः कुर्याद्ब्रह्मकूर्चं मकामतः ॥
अभ्यासे तु षडब्दं स्याच्चान्द्रायणमकामतः ।
चण्डालानां तडागे वा नदीनां तीर्थएव वा ॥
स्नात्वा पीत्वा जलं विप्र प्राजापत्यमकामतः ।
कामतस्तु पराकं वा चान्द्रायण मथापि वा ॥
अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं षडब्दं स्यादकामतः ।
सर्वेषां प्रतिलोमानां पीत्वा सान्तपनं चरेत् ॥
चान्द्रायणं पराकं वा त्र्यब्दं वापि यथाक्रमम् ।
भोजने गमनेऽप्येवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
चाण्डालपतितादीनां गृहेष्वन्नमपि द्विजः ।
भुक्त्वाब्दमाचरेत् कृच्छ्रं चान्द्रायणमकामतः ॥
चण्डालवाटिकायान्तु सुप्त्वा भुक्त्वाप्यकामतः ।
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
चण्डालवाटिकायान्तु मृतस्याब्दं विशोधनम् ।
स्नपनं पञ्चगव्यैश्च पावमान्यैः शुभैर्जलैः ॥
शूद्रान्नं सूतिकान्नं वा शुना स्पृष्टञ्च कामतः ।
भुक्त्वा चान्द्रायणं कृच्छ्रं पराकं वा समाचरेत् ॥
सन्नं पीत्वा तयोर्विप्रः पञ्चगव्यं पिबेद्द्व्यहम् ।

चण्डाल पतितो वापि यस्मिन् गेहे समाचरेत् ।
त्यक्त्वा मृण्मयभाण्डानि गोभि सङ्क्रामयेत् गृहम् ॥
मासादूर्ध्वं दशाहन्तु द्विमासं पञ्चमेव तु ।
षण्मासान्तु तथा मासं गवां वृन्दं निवेशयेत् ॥
ऊर्ध्वन्तु दहनं प्रोक्तं लाङ्गलेन च खातनम्।
ब्रह्मकूर्चं तथा कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
अतिकृच्छ्रं पराकञ्च तप्तं वापि समाचरेत्।
षडब्दमूर्ध्वं षण्मासात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
वत्सरादूर्ध्वं सम्पूर्णं व्रतमेवाचरेद् बुध ।
अभिध्वगतचण्डालमद्यमांसादिदूषितात ॥
कूपादुद्धृत्य वादलं सहस्रं रेचयेज्जलम ।
निक्षिपत्र पञ्चगव्यानि वारुणैरपि मन्त्रयेत ॥
तडागस्यापि शुद्ध्यर्थं गोभि सङ्क्रामयेज्जलम् ।
धान्यन्तु चालनाच्छुद्धिर्यद्दुष्य प्रोक्षणादपि ॥
रसानान्तु परित्याग शाण्डालादिप्रदूषणात ।
प्रासादेदेवहर्म्याणां चण्डालपतितादिषु ॥
अत प्रविष्टे तु सदा शुद्धि स्यात्केन कर्मणा ।
गोभि सङ्क्रमणं कृत्वा गोमूत्रेणैव लेपयेत ॥
पुण्याहं वाचयित्वाथ तत्तोयैर्दर्भसंयुतै ।
सम्प्रोक्ष्य सर्वत पश्चाद्देव समभिषिचयेत् ॥
पञ्चामृतै पञ्चगव्यैं स्नापयित्वाथ वैष्णव ।
प्रत्यृच पावमानैश्च वैष्णवै श्चाभिषेचयेत् ॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
चतुर्भि वैष्णवैर्मन्त्रैं स्नाप्य पुष्पाञ्जलिं तथा ॥

श्रीसूक्तेन तदा दिव्यं दद्याच्चोराजनं ततः।
अवैष्णवस्पर्शनेऽपि एवं कुर्वीत वैष्णवः।
भिन्ने बिम्बे तथा दग्धे परित्यक्ते च तं गृहे॥
वैदेही वैष्णवीमिष्ट्वा पुनः स्थापनमाचरेत्।
चौराद्यपहृते नष्टे वासुदेवं यजेश्वरम्॥
स्थानान्तरंगते बिम्बे पुनः स्थापनमाचरेत्।
भीयाद्विवासनं वेद्यामधिरोहणमेव च॥
नयनोन्मीलनं दीक्षां वर्णयित्वान्यमाचरेत्।
पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पञ्चत्वकपल्लवाम्बुभिः॥
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैरद्भिः समभिषेचयेत्।
सूक्तैश्च ब्राह्मणः सूक्तैरविगवैष्णवीस्तथा॥
चतुर्भिर्विष्णुमन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्।
वैष्णव्या चैव गायत्र्या मन्त्रेन स्नापयेद्बुधः॥
पुरुषसूक्तमच कृत्वा जपन् संस्थापयेद्धरिम्।
ततस्तन्मूर्तिमन्त्रेण मूलमन्त्रेण वा द्विज॥
दद्यात् पुष्पसहस्राणि देवतां स मनुं स्मरन्।
पश्चात् सावरणं विष्णोरर्चयित्वा विधानतः॥
इन्द्रसोम सोमपतेरिति सूक्तमनुत्तमम्।
जपन् भक्त्याथ देवेशं दद्याच्चोराजनं द्विज॥
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा विप्रांश्च भोजयेत्।
अवैष्णवेन विप्रेण शूद्रेणैवार्चिते हरौ॥
सहस्रमभिषेकं च पुष्पाञ्जलिसहस्रकम्।
महाभागवतो विप्रः कुर्यान्मन्त्रद्वयेन च॥
देवतोत्तरसम्पर्कं विना स्वाहरणं हरौ।

अवैष्णवानां मन्त्राणां पञ्चानस्य निवेदने ॥
कृत्वा नारायणीमिष्टिं पुनः संस्कारमाचरेत्।
देशान्तरगते बिम्बे चिरकालमनर्चिते ॥
अधिवासादिकं सर्वं पूर्ववद्वैष्णवोत्तम।
विष्णोरुत्सवमध्ये तु विद्युत्स्तनितसम्भवे ॥
रथे बिम्बे ध्वजे भग्ने बिम्बे च पतिते भुवि।
ग्रामदाहेऽश्वमर्दे च गुरौ स्थलि वै मृते ॥
नालङ्कृतेषु विधिषु परिणीते जनार्दने।
अवैदिकक्रियापेते जपहोमादिवर्जिते ॥
कुर्वीत महतीं शान्तिं वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः।
अग्निनाशे तु तन्मध्ये पुनरादानमाचरेत् ॥
कुर्वीत वैनतेयेष्टिं वैष्वक्सेनामथापि वा।
श्वशूकरादिसम्पर्के पवित्रेष्टिं समाचरेत् ॥
वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत पापषण्डादिप्रदूषिते।
अर्थानां संभवे विष्णोर्यत्र यत्र च सङ्करम् ॥
तत्र तत्र यजेदिष्टिं पावमानीं द्विजोत्तम।
स्नापचारैस्तथान्यैर्वा कुर्यात्सर्वकिल्बिषे ॥
अवैष्णवेन विप्रेण स्थापिते मधुसूदने।
तद्राष्ट्रं वा भूपतिर्वा विनाशमुपयास्यति ॥
कुर्वीत वासुदेवेष्टिं सर्वं पापं प्रणाशयेत्।
महाभागवतेनैव पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
सर्वेशवैनतेयादि नित्यानाम् त्रिलोकमाम।
मुक्तानामपि पूजार्थं दिव्यानि स्थापयेद्दृढि ॥
स निवेश्य कराग्रे गर्भे स्थापयाथ देशिक।

सर्वैर्वैष्णवसूक्तैश्च तद्गायत्र्या सहस्रकम् ॥
प्रोक्षे नैवाभिषिच्याथ भगवत्पुरतो न्यसेत्।
स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य यजेच्च पुरतो हरेः ॥
अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम्।
अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रचतुष्टयात् ॥
सुवर्णताभ्यां सूक्ताभ्यां घृतदाज्यं यजेत्ततः।
तिलैर्व्याहृतिभिर्हुत्वा पश्चादष्टोत्तरं शतम् ॥
वैकुण्ठं मामेदश्चैव होमशेषं समापयेत्।
अहमस्मीतिसूक्तेन पीठे संस्थापयेद्बुधः ॥
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनामभिस्तत्प्रकाशकैः।
आवाह्य पूजयित्वाथ दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
द्वादशार्णेन मनुना सहस्रमथवा शतम्।
सोमरुद्रेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥
भोजयित्वा ततो विप्रान् गुरुं सम्यक् प्रपूजयेत्।
मत्स्यकूर्मादिमूर्तीनामेवं संस्थापनं चरेत् ॥
तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैर्जपहोमादिकं चरेत्।
सहस्रनामभिर्दद्यात्पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
वापीकूपतडागानां तरूणां स्थापने तथा।
वारुणीभिश्च सौम्यैश्च जपहोमादिकं चरेत् ॥
तरूणां स्थापने गोपक्षणां मातरमेव च।
ताभ्यामेव तु मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाद् घृतम् ॥
वैनतेयाङ्कितं स्तम्भं मध्ये संस्थापयेद्बुधः।
अवैष्णवान्वये जातः कृत्वेष्टिं वैष्णवीं द्विजः ॥
वर्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो वैष्णवो भवेत्।

देवतान्तरशेषस्य भोजने स्पर्शने तथा ॥
अनर्चिते पद्मनाभे तस्यानर्पितभोजने ।
अवैष्णवानां विप्राणां पूजने वन्दने तथा ॥
याजनेऽध्यापने दाने श्राद्धे चैषाञ्च भोजने ।
अनर्चिते भागवते हरिवासरभोजने ॥
प्रायश्चित्तं प्रकुर्व्वीत वैष्णूहीं मिष्टिमुत्तमाम् ।
पश्चाद्भागवतानाञ्च पिबेत् पादजलं शुभम् ॥
एतत्समस्तपापानां प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ।
निर्णीतं भगवद्भक्तपादामृतनिषेवणम् ॥
अनीकृतो महाभागैर्महाभागवतैर्द्विजैः ।
सर्व्वोपचारैर्संपूज्य परां क्षान्तिञ्च विन्दति ॥
प्रायश्चित्ते तथा चीर्णे महाभागवताद्द्विजात् ।
वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो हरिमर्चयेत् ॥
॥ इति हारीतस्मृतौ महापापादिप्रायश्चित्तप्रकरणं
नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ अम्बरीष उवाच ॥
भगवन् ! भवता प्रोक्ता विष्णोराराधनक्रिया ।
प्रायश्चित्तमकृत्यानामसतां दण्डमेव च ॥
अधुना श्रोतुमिच्छामि शाश्वतीं वृत्तिमुत्तमाम् ।
इष्टीनाञ्च विधानानि विशेषांश्चोक्तवान् हरेः ॥
हारीत उवाच ॥ शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वं निरवशेषतः ।
इष्टीनाञ्च विधानञ्च हरेरुत्सवकर्मणाम् ॥
नारायणी वासुदेवी गारुडी वैष्णवी तथा ।

वैष्णवी त्रैभवी पाद्मी पवित्री पावमानिका ॥
सौदर्शिनी च सैनेशी आनन्दी च शुभाह्वया ।
महाभागवतीत्येता सर्वपापहराः शुभाः ॥
प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् ।
पूर्वं विघनसे विष्णुः प्रोक्तवान् विघनसा भृगोः ॥
प्रोक्तं मरीचिरित तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् ।
गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥
अग्निर्वै देवानां मव मे विष्णुरीश्वरः ।
तदन्तरेण वै सर्वा देवता इतिह श्रुतिः ॥
निवसन्ति पुरोडाशमग्नौ वैष्णवमव्ययम् ।
देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥
अग्नौ यद्धूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने ।
तदग्नौ वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥
एतदेवहि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः ।
विमुक्ता अपि भोगार्थमेतमेव मुमुक्षवः ॥
एतदेव परं प्रीतिः सश्रियः परमात्मनः ।
एतद्विना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥
यज्ञार्थमेव संसृष्टमात्मवर्गं चतुर्विधम् ।
यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्मबन्धनम् ॥
वह्निर्जिह्वा भगवतो वेदा अङ्गाः सदाध्वरे ।
अस्थीनि समिधः प्रोक्ता रोमा दर्भाः प्रकीर्त्तिताः ॥
स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्राणाएव हवींषि च ।
सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पत्रः प्रकीर्त्तिताः ॥
एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताशने ।

जुहुयाद्वै पुरोडाशं यज्ञात्मैनम्पतेदथ ॥
यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ।
यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञयज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥
यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ।
तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥
कोऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कथं स्यात्परतः शुचिः ।
द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥
हरेर्भोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् ।
साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिकाः क्रियाः ॥
शेषभूतस्य जीवस्य तद्दास्यैकफलाः क्रियाः ।
श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म तद्दास्यं परिकीर्त्तितम् ॥
नैसर्गिकं तथा कुर्यात्तद्दास्यैकं निकीर्त्तितम् ।
वैदिकेनैव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतत्रयम् ।
तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजेद्विष्णुं हि वैष्णवः ॥
अर्घ्यायामर्चयेत्पुष्पैरग्नौ च जुहुयाद्धविः ।
ध्यायेत्तु मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सुवैदिकान् ॥
एवं विदित्वा सत्कर्म भोगार्थं परमात्मनः ।
कुर्वीत परमैकान्ती पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥
इदं प्रसङ्गप्रोक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ।
पूर्वपक्षदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यादन्वाद्युपार्पणम् ।
हरिं नारायणेत्यर्थमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

विष्णुप्रकाशके राज्ये भूसूक्ताभ्यां ग्रतं ततः ।
मन्त्रेण चैव वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा समापयेत् ॥
अयुतं तु जपेन्मन्त्रं होमश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
शेषं निवेद्य देवाय भुञ्जीयात स्वयमेव च ॥
ततो मौनी जपेन्मन्त्रं शयीत पुरतो हरेः ।
प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
सन्ध्यामन्वास्य चागत्य स्वगेहे समलङ्कृते ।
वेद्यां सम्पूज्य देवेशं मन्त्ररत्नविधानतः ॥
समावरणसंयुक्तं महिषीभिः समन्वितम् ।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
अर्चयित्वा विधानेन कुण्डं दक्षिणभागतः ।
विस्तरायामनिम्नेषु हस्तमात्रन्त्रिमेखलम् ॥
तत्र वह्निं प्रतिष्ठाप्य ह्याधानान्तमाचरेत् ।
ओङ्कारः स्वात्परं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
ताच्चरः तत्त्रयाणाञ्च वेदानां बीजमुच्यते ।
अजायन्त ऋचः पूर्वमकाराद्विष्णुवाचकात् ॥
श्रीवाचकादुकारात्तु यजूंषि तदनन्तरम् ।
अजायन्त ततो सामान्यन्यान्यनेकशः ॥
तयोर्दासो मकारेण प्रोच्यते सर्वदेहिनः ।
कारणं सर्ववर्णानामकारं प्रोच्यते बुधैः ॥
अकारो वै च सर्वा वाक् सैषा स्पर्शोष्मभिः सदा ।
वह्नौ सा व्यज्यमानापि नानारूपा इति श्रुतिः ॥
अकार एव लुप्यन्ति सर्वमन्त्राक्षराणि हि ।
अकारो वासुदेवः स्यात्तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मन्त्रोहि बीजं सर्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते ।
मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते ॥
मन्त्रः पुमान् क्रिया स्त्री च तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम् ।
तस्माद्यजूंषि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे ॥
मन्त्रक्रियाजुष्टमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते ।
मन्त्रतन्त्रात्मके ऋग्यजुषी यज्ञकर्मणि ॥
उद्गात तु भवेत्साम तस्मात्तद्यावं त्रयम् ।
ऋग्भिरेव तमुद्दिश्य पुरोडाशं यजेद्बुधः ॥
ताभिरेव तु पुष्पाणि दद्यात्कर्मसु शार्ङ्गिणे ।
इन्द्राग्निवरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु ।
ज्ञेयानि विष्णोः स्वान्यत्र नान्येषां स्युः कथञ्चन ॥
प्रकारे रुद्रइत्यग्निमिन्द्रत्व वरदैश्वरे ।
आत्मना प्रसवे सूर्यं सोम्यत्वात्सोमइत्यत ॥
वायुः स्याज्जीवनः प्राणाद्वरुणः सर्वजीवनः ।
मित्रः स्यात्सर्वमित्रत्वादात्मकत्वाद्बृहस्पतिः ॥
रोगनाशो भवेद्रुद्रो यमः स्यात्तु नियामकः ।
हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नीति प्रापत्वमुच्यते ॥
नित्यसत्वाद्धिरण्यः स्यात्सद्गर्भत्वाद्धिरण्मयः ।
हिरण्यगर्भ इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्दनः ॥
हिरण्मयः स भूतेभ्यो दृश्यते इति वै श्रुतिः ।
सर्व्वान् स त्राति सविता पिता च पितृतात्पिता ॥
स्वभूर्भुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते ।
यस्य छन्दांसि चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
अत्राङ्ग वर्णमित्युक्तं छन्दोमयमुदाहृतम् ।

गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ॥
त्रिष्टुप् च जगती चैव छन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।
एतानि यस्य चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
यस्माज्जातास्त्रयो वेदा जातवेदाः स उच्यते ।
पवमानः पावयित्वा शिवः स्यात्सर्वदा शुभात् ॥
सुजनैः सेव्यते यस्तु अतो वै शम्भुरित्यजः ।
सर्व्वाण्यस्यैव नामानि वैदिकानि विवेचनात् ॥
पुन्नामानि यानि विष्णोः स्त्री सामानि श्रियस्तथा ।
परस्य वैदिका शब्दाः समास्त्वेतरेष्वपि ॥
व्यवह्रियन्ते सततं लोकवेदानुसारतः ।
न तु नारायणादीनि नामान्यन्यस्य कर्हिचित् ॥
एतन्नाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रचक्षते ।
शब्दब्रह्ममयी सर्वं वैष्णवं तदिहोच्यते ॥
देवतान्तरशब्दा तु न कर्तव्याहि वैदिके ।
वषट्कृतं यद्वेदेन तदत्यन्तप्रियं हरेः ॥
स्वाहास्वधाभ्यां नमसा हुतं तद्वैष्णवं स्मृतम् ।
समिदाज्यैर्या आहुतीर्वै वेदेनैव जुहोति ।
यो मनसा सवर इत्यृचां प्रोक्तः सदाध्वरे ॥
वेदेनैव हरिं तस्माद्यजेत द्विजसत्तमः ।
प्रमदार्दैर्यं मुक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ॥
ऋग्वेदसंहितायान्तु मण्डलानि दश क्रमात् ।
एकैकमिष्ट्वा होतव्यं चरुणा पायसेन वा ॥
घृतेन वा तिलैर्वापि बिल्वपत्रैरथापि वा ।
अग्निमीळे इति पूर्वं मण्डलं प्रत्यृचं यजेत् ॥

पुष्पाणि च तथा दद्यात् सुगन्धीनि जनार्दने ।
विष्णुसूक्तैर्हरिं स्तुत्वा चतुर्मन्त्रैः शतं यजेत् ॥
वैष्णवान् भोजयेन्नित्यमग्निञ्चापि सुसंग्रहेत् ।
उपोषितो दीक्षितश्च यावदिष्टिः समाप्यते ॥
अन्ते चावभृतेष्टिश्च पुष्पयागश्च पूर्ववत् ।
आचार्यं ब्राह्मणांश्चापि दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥
एवमारायणेष्टिञ्च सकृदापि यजेत्तु यः ।
अनधीतवेदश्चेष्टिमयुतं मूलमन्त्रतः ॥
होमं पुष्पाञ्जलिं चापि तथैवायुतमाचरेत् ।
पूजयित्वा ततो विप्रानिष्ट्वा सम्यक्फलो भवेत् ॥
अथवाक्यपौरुषं सूक्तमष्टोत्तरशतं चरुम् ।
हुत्वा चतुर्भिर्मन्त्रैश्च लभेदिष्टिं न संशयः ॥

॥ अथ वासुदेवेष्टिरुच्यते ॥

एकादश्यां कृष्णपक्षे समुपोष्य जनार्दनम् ।
समर्चयेद्विधानेन रात्रौ जागरणान्वितः ॥
द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नायान्नद्यां तिलैः सह ।
द्वादशार्णेन मनुना सिञ्चेदष्टोत्तरं शतम् ॥
अभिमन्त्र्य जलं पश्चात्तुलसीमिश्रितं पिबेत् ।
सर्वकर्मस्वभिहितं एतदेवाघमर्षणम् ॥
तत्तत्कर्मणि तन्मन्त्रं यो जपेदघमर्षणे ।
स्नात्वा सन्तर्प्य देवर्षीन् कृतकृत्यः समाहितः ॥
गृहं गत्वार्चयेद्देवं वासुदेवं सनातनम् ।
द्वादशार्णविधानेन कस्तूरीचन्दनादिभिः ॥

जातिकेतककुन्दाद्यैः सुकृष्णतुलसीदलैः ।
सुधाब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
इन्दीवरदलश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ।
सर्वाभरणसम्पन्नं सदायौवनमच्युतम् ॥
अनन्तं विहगाधीशं शौनकाद्यैरुपासितम् ।
विद्येन्द्रैर्विमानस्थैर्ब्रह्मरुद्रादिभिः स्तथा ॥
संस्तूयमानं हरिं ध्यात्वा अर्चयेत्प्रयतात्मवान् ।
सर्वमावरणं पश्चादर्चयेत् कुसुमादिभिः ॥
प्रथमं महिषीसङ्घं लक्ष्मीभूम्यौ सनीलया ।
अनन्तरञ्च गरुडधर्मसेनादिभिः स्तथा ॥
ऐश्वर्यज्ञानवैराग्या पूजनीया यथाक्रमम् ।
सनन्दनश्च सनकः सनत्कुमारः सनातनः ॥
वोढुश्च सोमकपिलः पञ्चमो नारदः स्तथा ।
भृगुर्विघनसोऽत्रिश्च मरीचिः कश्यपोऽङ्गिरा ॥
पुलहः स्वायम्भुवो दाल्भ्यो वशिष्ठाद्यास्ततः क्रमात् ।
वशिष्ठो वामदेवश्च हारीतश्च पराशरः ॥
व्यासः शुकश्च प्रह्लादः शौनको जनकस्तथा ।
मार्कण्डेयो ध्रुवश्चैव पुण्डरीकश्च मारुतः ॥
रुक्माङ्गदः शिवो ब्रह्मा पूजनीया यथाक्रमम् ।
तथा लोकेश्वराः पूज्याः शङ्खचक्रादिहेतयः ॥
वेदाश्च साङ्गाः स्मृतयः पुराणाः धर्मसंहिताः ।
राशयो ग्रहनक्षत्राः पूजनीयाः समन्ततः ॥
एवं सम्पूज्य देवेशं सन्ध्याधानादिपूर्वकम् ।
द्वितीयं मण्डलस्यार्चा शुद्धाणासदृशं चरुम् ॥

ध्यात्वा वह्नौ वासुदेवं दद्यात् पुष्पाणि तत्र तु ।
वैष्णवांश्च यजेत्तद्वावभृथ पुष्पयागकम् ॥
ब्राह्मणान् भोजयेदन्ते गुरुञ्चापि प्रपूजयेत् ।
इमाञ्च वासुदेवेष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तम ॥
कुलकोटिं समुद्धृत्य स गच्छेत्परमं पदम् ।
अथवा वासुदेवस्य मन्त्रेणैव द्विजोत्तम ॥
जुहुयादयुतं वह्नौ वैष्णवैः प्रत्यृचं तथा ।
पुष्पाणि दत्त्वा देवेशे सम्यगिष्ट्या लभेत् फलम् ॥
अथ वक्ष्यामि राजर्षे ! वैष्णवेष्ट्या विधिं ततः ।
अवधार्य्यैतु पूर्व्वाह्णे पूर्व्ववच्च समारभेत् ॥
उपोष्य पूर्व्वदिवसे पूजयेज्जागरे हरिम् ।
प्रभाते पूर्व्ववत् स्नात्वा तर्पयेज्जगतां पतिम् ॥
षडक्षरविधानेन परव्योम्नि स्थितं हरिम् ।
वज्ररत्नैर्हेमबिम्बाद्यैर्योगपीठसुसंस्थितम् ॥
चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्व्वाभरणभूषितम् ।
चक्रशङ्खगदाशार्ङ्गान् बिभ्राणं दोर्भिरायतैः ॥
वामाङ्कस्थश्रिया सार्द्धं गन्धपुष्पाक्षतादिभि ।
नैवेद्यैश्च फलैर्भक्ष्योदिर्व्यैर्भोज्यैः सुपानकैः ॥
अर्चयेद्देवदेवेशं सर्व्वाभरणसंयुतम् ।
श्रीर्लक्ष्मीः कमला पद्मा सीता सत्या च रुक्मिणी ॥
सावित्री पुरितः पूज्या ततस्तु वनाद्य ।
अनन्तताद्यं देवेशसत्यधर्मदमा शमः ॥
बुद्धिश्च पूजनीयास्ते दिक्षु सर्व्वास्त्वनुक्रमात् ।
ततो लोकेश्वरा पूज्या सततयक्रादिहेतयः ॥

महाभागवताः पूज्या होमकर्म्म समाचरेत् ।
चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
व्यापका मन्त्ररत्नञ्च चतुर्मन्त्रा उदाहृताः ।
तैरप्यष्टोत्तरशतं पृथक् पृथगतो यजेत् ॥
ततोधमण्डलं पयाज्जुहुयात्प्रत्यृचं तत ।
तथा पुष्पेश सम्पूज्य कुर्य्यादवभृथं ततः ॥
समाप्य पुण्ययोगेन वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
एवं कर्त्तुमशक्तश्चेद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ॥
वैष्णव्या चैव गायत्र्या पुष्पाज्ज्यष्टयुतं चरेत् ।
त्रिसहस्रं चरुं हुत्वा वैष्णवेष्ट्याः फलं लभेत ॥
इमां तु वैष्णवीं मिष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तमः ।
त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य याति विष्णोः परं पदम् ॥
प्रायश्चित्त मिदं कुर्य्याद्वृत्तिभङ्गेषु वैष्णवः ।
शान्त्यर्थं देवकार्येषु पापेषु च महत्स्वपि ॥
अथ वैशुद्धी द्वष्टिरुच्यते ॥

शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां सङ्क्रान्तौ ग्रहणेऽपि वा ।
उपोष्य त्रिविधवद्विष्णुं पूजयित्वा विधानतः ॥
अभ्यर्च्चयेद्गन्धपुष्पैः केशवादीन् पृथक् पृथक् ।
सङ्कर्षणादीनपि च पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥
तत्तन्मूर्त्तिं पृथक् ध्यात्वा पृथगेव समर्चयेत् ।
केशवस्तु सुवर्णाभ श्यामो नारायणोऽव्ययः ॥
माधवः स्यादुत्पलाभो गोविन्दः शशिसन्निभः ।
गौरवर्णस्तथा विष्णुः शोणो मधुजिदव्ययः ॥

त्रिविक्रमोऽग्निसङ्काशो वामनः स्फटिकप्रभः ।
श्रीधरश्च हरिद्राभो हृषीकेशोऽश्मवान् यथा ॥
पद्मनाभो घनश्यामो हैमो दामोदरः प्रभुः ।
सङ्कर्षणस्तु मुक्ताभो वासुदेवो घनद्युतिः ॥
प्रद्युम्नो रक्तवर्णः स्यादनिरुद्धो यथोत्पलम् ।
अधोक्षजः प्रवालाभो रक्ताङ्गः पुरुषोत्तमः ॥
नृसिंहो मणिवर्णः स्यादच्युतोऽर्कसमप्रभः ।
जनार्दनः कुन्दवर्ण उपेन्द्रो विद्रुमद्युतिः ॥
हरिर्वै सूर्यसङ्काशः कृष्णोऽभिन्नाञ्जनद्युतिः ।
आयुधानि ब्रुवे चैषां दक्षिणाधःकरादितः ॥
पद्मं शङ्खं गदाचक्रं गदां दधाति केशवः ।
शङ्खं पद्मं गदाचक्रं धत्ते नारायणोऽव्ययः ॥
माधवस्तु गदां चक्रं शङ्खं पद्मं बिभर्ति च ।
चक्रं गदां तथा पद्मं शङ्खं गोविन्द एव च ॥
गदां पद्मं गदाशङ्खं चक्रं विष्णुर्बिभर्त्ति हि ।
चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ॥
पद्मं गदां तथा चक्रं शङ्खञ्चैव त्रिविक्रमः ।
शङ्खं चक्रं गदापद्मं वामनो बिभृयात्तथा ॥
पद्मं चक्रं गदाशङ्खं श्रीधरः श्रीपतिर्दधत् ।
गदां चक्रं हृषीकेशः पद्मं शङ्खं बिभर्त्ति हि ॥
पद्मनाभस्तथा शङ्खं पद्मं चक्रं गदां धरेत् ।
पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते दामोदरस्तथा ॥
सङ्कर्षणो गदां शङ्खं पद्मं चक्रं दधाति हि ।
वासुदेवो गदां शङ्खं चक्रं पद्मं बिभर्त्ति हि ॥

चक्रं शङ्खं गदां पद्मं प्रद्युम्नो बिभ्रयात्तथा।
अनिरुद्धस्तथा चक्रं गदां शङ्खं च पङ्कजम्॥
चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदां च पुरुषोत्तम।
पद्मं गदां तथा शङ्खं चक्रं चाधोक्षजो हरिः॥
चक्रं पद्मं गदां शङ्खं नरसिंहो बिभर्ति हि।
अच्युतश्च गदां पद्मं चक्रं शङ्खं बिभर्ति हि॥
जनार्दनस्तथा पद्मं शङ्खं चक्रं गदां धरेत्।
उपेन्द्रस्तु तथा शङ्खं गदां चक्रं च पङ्कजम्॥
हरिस्तु शङ्खं चक्रं च पद्मं चैव गदां धरेत्।
शङ्खं गदां पङ्कजं च चक्रं कृष्णो बिभर्ति हि॥
एवं चतुर्विंशतिस्तु मूर्तीर्ध्यात्वा समर्चयेत्।
तत्तद्बिम्बेषु वा राजन्। सालग्रामशिलासु वा॥
गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः।
फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानीयैः शर्करान्वितैः॥
नामभिस्तैश्चतुर्थ्यन्तैर्मूलमन्त्रेण वा यजेत्।
देवानावरणीयांश्च पूजयेत्पश्चित क्रमात्॥
स हैलाहुतिसूक्तेन कुर्यान्नीराजनं शुभम्।
पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगृह्योक्तविधानतः।
मण्डलेन चतुर्थेण प्रत्यूच जुहुयाच्चरुम्॥
पुष्पैः सम्पूजयेद्भक्त्या कुर्याद्वैष्णवथ नरः।
क्षमा सैयुग्दिकोमिष्टिं सम्यक् प्राङ्मर्षयेत्॥
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं पातकेषु महत्स्वपि।
अनपत्स्वपि च विस्वाना शास्त्रार्थं वासमाचरेत्॥
प्रायश्चित्तं विशिष्टं स्यादर्देयं प्रत्यूचकर्मसु।

अनधीतः कथं कुर्य्याद्वैयूहीं वैष्णवीं द्विजः ॥
प्रत्येकं शतमष्टौ च मन्त्रैस्तेषां यजेद्बुधः ।
सर्वंत्वावभृथेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च वैष्णवः ॥
इयेन मूलमन्त्रेण कुर्व्वीत सुसमाहितः ।
वैष्णवान् भोजयेद्भक्त्या कर्मान्ते सत्वसिद्धये ॥
चतुर्विंशतिसंख्यान् महाभागवतान् द्विजान् ।
एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम् ।
सर्वे सम्पूर्णतामेति तस्मिन् सपूजिते द्विजे ॥
यः करोति शुभामिष्टिं वैयूहीं वैष्णवोत्तमः ।
अनन्तस्याच्युतानाञ्च विशिष्टोऽन्यतमो भवेत् ॥
वैभवीमथ वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
पावनीं सर्वलोकानां सर्वकामप्रदां शुभाम् ॥
भगवज्जन्मदिवसे वारे सूर्य्यसुतस्य वा ।
स्वजन्मर्क्षेऽपि वा कुर्य्याद्वैभवीं मङ्गलाह्वयाम् ॥
पूर्वेऽह्नभ्युदयं कुर्य्यादङ्कुरार्पणपूर्वकम् ।
उपोष्य पूजयेद्विष्णुमग्न्याधानं समाचरेत् ॥
स्नात्वा परेऽह्नि विधिना सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सार्द्धमर्चयित्वा जनार्द्दनम् ॥
मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहञ्च वामनम् ।
श्रीरामं वलभद्रञ्च कृष्णं कल्किनमव्ययम् ॥
हयग्रीवं जगद्योनिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
नार्चयेद्भार्गवं बुद्धं सर्वत्रापि च कर्मसु ॥
कुशग्रन्थीषु विम्बेषु सालग्रामशिलासु वा ।
अर्घयेद्गन्धपुष्पाद्यैः प्रागुदक्प्रवणेन च ॥

पृथक् पृथक् च नैवेद्यं विविधं वै समर्पयेत् ।
मोदकान् पृथुकान् सक्तूनपूपान् पायसांस्तथा ॥
हविष्यमन्नमुद्गाद्यं मण्डकान् मधुसंयुतान् ।
दध्यन्नञ्च गुडान्नञ्च भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥
कर्पूरसंयुतं दिव्यं ताम्बूलञ्च निवेदयेत् ।
इमा विश्वेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं तथा ॥
सहस्रनामभिः स्तुत्वा भक्त्या च प्रणमेद्बुधः ।
इध्माधानादिपर्य्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
सर्वैस्तु वैष्णवै सूक्तैर्हुत्वा पूर्व्वं शुभं हवि ।
पञ्चमं मण्डलं पश्चात्त्यृचं जुहुयाद्द्विजः ॥
इमान्तु वैभवीमिष्टिं कुर्याद्विष्णुपरायणः ।
अकृत्वा वैभवीमन्त्यं योऽध्यापयति देशिकः ॥
रौरवं नरकं याति यावदाभूतसम्प्लवम् ।
होमं विना न शूद्राणां कुर्यात् सर्वसमीपतः ॥
मन्त्रैर्वा जुहुयादाज्यं तत्तन्मूर्तिप्रकाशकैः ।

पौर्णमास्यां प्रकुर्व्वीत पूर्व्वोक्तविधिना नृप।
आदानं पूर्व्ववत्कृत्वा अङ्कुरार्पणपूर्व्वकम्॥
उपोष्याभ्यर्च्चयेद्देवमनन्तं पुरुषोत्तमम्।
सहस्रशीर्षं विश्वेशं सहस्रकरलोचनम्॥
सहस्रचरणं श्रीशं सदैवाश्रितवत्सलम्।
पौरुषेण विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम्॥
गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्चापि निवेदनैः।
पूजयित्वा जगन्नाथं यथावदावरणं यजेत्॥
पार्श्वयोश्च श्रियं भूमिं नीलाञ्च शुभलोचनाम्।
हिरण्यवर्णां हरिणीं जातवेदां हिरण्मयीं॥
चन्द्रां सूर्यां च दुर्धर्षां गन्धद्वारां महेश्वरीं।
नित्यपुष्टां सहस्राक्षीं महालक्ष्मीं सनातनीं॥
पूजनीया समस्ताश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
सङ्कर्षणस्तथानन्तः शेषो भूधर एव च॥
लक्ष्मणो नागराजश्च बलभद्रो हलायुधः।
तत्त्वाय पूजनीयाः प्रागादिषु यथाक्रमम्॥
रेवती वारुणी कान्तिरैश्वर्य्या च इला तथा।
भद्रा सुमङ्गला गौरी शक्तयः परिकीर्त्तिताः॥
अस्मान् लोकेश्वरान् पूज्य पश्चाद्धोमं समाचरेत्।
पश्चात् मण्डलं पद्मं प्रकल्प्य जुहुयाच्चरुम्॥
पुष्पाणि च तथा दत्त्वा कुर्य्यादवभृथादिकम्।
अशक्तश्च सूक्तेन शतमष्टोत्तरं चरुम्॥
इष्ट्वैवेष्ट्या फलं समग्रमाप्नोत्येव न संशयः।
अनन्तीयामिमामिष्टिं वैकुण्ठपदमाप्नुयात्॥

न दास्यमोगस्य भवेद्यस्य दास्यं नृणामसत् ।
तत्र कुर्यादिमामिष्टिं दास्यैकफलसिद्धये ॥
अधुना वैनतेयेष्टिं वक्ष्यामि नृपसत्तम ।
पञ्चम्यां भानुवारे वा कस्मिंश्चिच्छुभवासरे ॥
उपोष्य पूर्ववत्सर्वं कुर्यादभ्युदयादिकम् ।
स्नात्वार्चयित्वा देवेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
लक्ष्म्या सह समासीनं वैकुण्ठभवने शुभे ।
सर्वमन्त्रमये दिव्ये वाङ्मये परमासने ॥
मन्त्रस्वरे स्वरैश्च साङ्गैर्वेदैः समन्विते ।
तारेण सह सावित्र्या संस्तीर्णे शुभवर्चसि ॥
ईश्वर्या च समासीनं सहस्रार्कसमद्युतिम् ।
चतुर्भुजमुदाराङ्गं कन्दर्पशतसन्निभम् ।
युवानं पद्मपत्राक्षं चक्रशङ्खगदाब्जिनम् ॥
वेदव्या चैव गायत्र्या पूजयेद्धरिमव्ययम् ।
श्रियं देवीं नित्यपुष्टां सुभगाञ्च सुलक्षणाम् ॥
ऐरावतीं वेदवतीं सुकेशीञ्च सुमङ्गलाम् ।
पर्यर्चयेत्ततो देवीः सुरूपा नित्ययौवनाः ॥
ततः समर्चयेत्तार्क्ष्यं गरुडं विनतासुतम् ।
सुपर्णञ्च चतुर्दिक्षु विदिक्षु गतागमाया ॥
स्तुतिभिर्गीतिवाद्यैश्च पुराणाभीति मन्त्रतः ।
[illegible] यथार्चयेत् सुगन्धिभिः ॥
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
[illegible] दद्यान्नीराजनं शुभम् ।
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत् ।

वशिष्ठेन च संदृष्टं सप्तमं मण्डलं मुनेः ॥
पुष्पाणि च ततो दत्त्वा कुर्य्याद्‌दवमथादिकम् ।
रथयानादिभङ्गे च वाद्यनुध्वंसने तथा ॥
अवैदिकक्रियाजुष्टे कुर्यादिष्टिमिमां शुभाम् ।
अरिष्टे चोपपातेषु शान्त्यर्थमपि वा यजेत् ॥
इष्ट्यानया पूजितेषु रोगसर्पाग्निभि र्गमेत् ।
वैनतेयसमो भूत्वा भवेदनुचरो हरेः ॥
वैष्वक्सेनीं ततो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
उपोष्यैकादशीं शुद्धां पूर्ववत् पूजयेद्धरिम् ॥
तद्विष्णोरितिमन्त्राभ्यामुपचारैः समर्चयेत् ।
विष्वक्सेनञ्च सेनेशं सेनान् पञ्च चमूपतिम् ॥
अर्चयित्वा चतुर्दिक्षु मन्त्रायश्च विदिक्षु च ।
त्रयीं सुव्रततीं सौम्यां सावित्रीं चार्चयेद्द्विजः ॥
अम्नान् दीपांश्च सम्पूज्य होमं पयात् समाचरेत् ।
कृत्वे ध्यानादिपर्यन्तमष्टमं मण्डलं यजेत् ॥
पायसेनाथ पुष्पाणि दद्यात् प्रयतमानसः ।
अन्ते चावभृथेष्टिञ्च प्रस्तनयजनं तथा ॥
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
अशक्तो यस्तु वेदेन कर्त्तुमिष्टिञ्च वैष्णवः ॥
तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
कृत्वा पुष्पाञ्जलिञ्चापि सम्यगिष्टिं लभेच्च ॥
वैष्वक्सेनी मिमां कृत्वा विष्वक्सेनसमो भवेत् ।
प्रभूतधनधान्याढ्यमैश्वर्यं चैव विन्दति ॥
यक्षराक्षसभूतानां तामसानां द्विषीकमाम् ।

अभ्यर्चने तद्दोपस्य विशुद्धार्थमिद यजेत् ॥
सोदर्शनी प्रवच्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
व्यतीपाते वेष्टतौ वा समुपोष्यार्चयेद्धरिम ॥
अखण्डविल्वपत्रैर्वा कोमलै स्तुलसीदलै ।
अर्चयित्वा हृषीकेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभि ॥
पश्चात्समर्चनीया स्यु श्रीभूनीलादिमातर ।
सुदर्शन सहस्रारं पविन ब्रह्मण पतिम् ॥
सहस्राक्षं शतोद्दाम लोकद्वारं हिरण्मयम्।
अभ्यर्चयेत् क्रमाद्दिक्षु तथा शक्ती समर्चयेत् ॥
अनिष्टध्वंसिनी माया लज्जा पुष्टि सरस्वती ।
प्रकृतीर्जगदाधारा कामधुक् चाष्टशक्तिका ॥
तथा तार्थ्येव लोकेशा पूज्या दिक्षु यथाक्रमात् ।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
ऋग्वेदोक्तम्यं सूक्तेन ततो नीराजन हरे ।
नवमं मण्डल पश्चाद्धोतव्य चरुणा नृप ॥
आज्येन वा तिलैर्व्वापि बिल्वैर्व्वापि सरोरुहे ।
हुत्वा पुष्पाञ्जलि दत्त्वा कुर्यादभ्यर्घ्यादिकम ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् गुरुञ्चापि समर्चयेत् ।
उद्वाह्य वैष्णवी कन्या याचित्वा वैष्णवीं तथा ॥
कुर्वा वा वेगवेनेव तद्येवाद्रित्वभुञ्जपि ।
धर्मानिदूषतो चापि कुर्यादिष्टिमिमा द्विजः ॥
सौदर्शनेन मन्त्रेण सहस्रं जुहुयाच्चरुम्।
पुष्पाणि दत्त्वा साहस्रं सम्यगिष्ट्वा फल लभेत् ॥
इद भागवतोमिष्टि प्रवच्यामि नृपोत्तम ।

उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादश्यां पूर्ववद्धरिम् ॥
अर्चयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीमदष्टाक्षरेण वा ॥
अर्चयेज्जगतामीशं सर्व्वावरणसंयुतम्।
ततो भागवतान् सर्व्वान् अर्चयेत्प्रयतो द्विजः ॥
पुष्पैर्व्वा तुलसीपत्रैः सलिलैः रक्षतैरपि।
प्रह्लादं नारदञ्चैव पुण्डरीकं विभीषणम् ॥
रुक्माङ्गदं तल्कुतञ्च हनूमन्तं शिवं भृगुम्।
वशिष्ठं वामदेवञ्च व्यासं शौनकमेव च ॥
मार्कण्डेयं चाम्बरीषं दत्तात्रेयं पराशरम्।
दल्भदाल्भ्यौ कश्यपञ्च हारीतञ्चालिमेव च ॥
भरद्वाजं बलिं भीष्मं उद्धवाक्रूरपुष्करान्।
गुहं सूतञ्च वाल्मीकं स्वायम्भुवमनुं ध्रुवम् ॥
वैण्यञ्च रोमशञ्चैव मातङ्गं शम्बरीं तथा।
सनन्दनञ्च सनकं विधनञ्च सनातनम् ॥
वोढुं पञ्चशिखञ्चैव गजेन्द्रञ्च जटायुषम्।
सुशीलं त्रिजटा गौरी शुभा सन्ध्यावलिं तथा ॥
अनसूयां द्रौपदीञ्च यशोदां देवकीं तथा।
सुभद्राञ्चैव गोपीश्च शुभा नन्दव्रजे स्थिताः ॥
नन्दनं वसुदेवञ्च दिलीपं दशरथं तथा।
कौशल्याञ्चैव जनककन्यामपि च वैष्णवान् ॥
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपनिवेदनैः।
ताम्बूलैर्भक्ष्यभोज्यैश्च दीपैर्नीराजनैरपि ॥
अहं भुवेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं हरेः।

पश्चाद्धोमं प्रकुर्व्वीत अग्न्याधानादिपूर्व्ववत् ॥
द्वादशं मण्डलं सर्वं प्रत्यृचं जुहुयाद्धविः।
तिलमिश्रेण साज्येन चरुणा गोघृतेन वा ॥
सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चतुर्भिश्चाष्टोत्तरं मतम्।
नामभिश्च चतुर्थ्यन्तैः स्वान् सर्व्वान् वैष्णवान् यजेत्
पुष्पैरिष्ट्वा ऽवभृथं प्रसूनेष्टिश्च कारयेत्।
होमं कर्त्तुमशक्तश्चेद्दैनेन नृपनन्दन ! ॥
चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः साहस्रं वा पृथक् पृथक्।
इमां भागवतीमिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तम ॥
अनन्तगरुडादीनामयमन्यतमो भवेत्।
पावमानैर्यदा ऋग्भिरिज्यते मधुसूदनः ॥
तस्मात्पावमानी मुनिभिः प्रोच्यते मधुसूदनः।
यदा तु द्वादशी शुक्ला भृगुवासरसंयुता ॥
तस्यामेव प्रकुर्व्वीत पाद्मीमिष्टिं द्विजोत्तमः।
महाप्रीतिकरं विष्णोः सद्योमुक्तिप्रदायकम् ॥
तस्यां कृतायामिष्ट्यां तु लक्ष्मीभर्त्ता जनार्दनः।
प्रत्यक्षो हि भवेत्तस्य सर्वकामफलप्रदः ॥
श्रीधरं पूजयेत्तत्र तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः।
सुवर्णमण्डपे दिव्ये नानारत्नप्रदीपिते ॥
उदयादित्यसङ्काशे हिरण्ये पङ्कजे शुभे।
लक्ष्म्या सह समासीनं कोटिशीतांशुसन्निभम् ॥
चक्रशङ्खगदापद्मपाणिनं श्रीधरं विभुम्।
पीताम्बरधरं विष्णुं वनमालाविराजितम् ॥
सर्वैर्जगतामीशं सर्व्वाभरणभूषितम्।

पद्मां पद्मालयां लक्ष्मीं कमलां पद्मसुन्दराम् ॥
पद्ममाल्यां पद्महस्तां पद्मनाभीं सनातनीम् ।
प्रागादिषु तथा दिक्षु पूजयेत् कुसुमादिभिः ॥
ब्रह्मादीनीश्वरान् पूज्य नमस्कुर्व्वीत भक्तितः ।
ततो नीराजनं दत्त्वा श्रीसूक्तेन तु वैष्णवः ॥
पुरतो जुहुयादग्नौ पायसं घृतमिश्रितम् ।
तस्मन्त्रैणैव साहस्रं सूक्ताभ्यां सकृदेव हि ॥
हुत्वा मन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाणि याज्ञिके ।
वैष्णवं विप्रमिथुनं पूजयेद्भोजयेत्तथा ॥
इमां पाद्मीं शुभामिष्टिं यः कुर्य्याद्वैष्णवोत्तम ।
प्रभूतधनधान्याढ्यो महाश्रियमवाप्नुयात् ॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति ।
लक्ष्म्यायुक्तो जगन्नाथः प्रत्यक्षं समभूद्धरिः ॥
ददाति सकलान् कामानिह लोके परत्र च ।
पुण्ये पवित्रदैवत्ये क्रियते यत्र केशव ॥
तां पवित्रेष्टिमित्याहुः सर्व्वपापप्रणाशिनीम् ।
यत्ते पवित्रमित्यादि ऋग्भिर्यत्र यजेद्द्विजः ॥
प्रायश्चित्तार्थं सहसा शान्त्यर्थं वा समाचरेत् ।
एवं विधानमिष्टीनां सम्प्रयुक्तं महर्षिभिः ॥
वैदिकेनैव विधिना यथाशक्त्या समाचरेत् ।
अवैदिकक्रियादुष्टं प्रयत्नेन विवर्ज्जयेत् ॥
क्षीराब्धौ शेषपर्य्यङ्के बुध्यमाने सनातने ।
बलोत्सवं प्रकुर्व्वीत नवरात्रं निरन्तरम् ॥
नद्याश्च पुष्करिण्या वा तीरे रम्यतले शुभे ।

मण्डपं तत्र कुर्व्वीत चतुर्भिस्तोरणैर्युतम् ॥
वितानपुष्पमालादि पताकाध्वजशोभितम्।
अङ्कुरार्पणपूर्वेण यज्ञवेदिञ्च कल्पयेत् ॥
ऋत्विग्भिः सार्द्धमाचार्यो दीक्षितो मङ्गलस्वने।
रथमारोप्य देवेश छत्रचामरसंयुतम् ॥
पठन्वै शाकुनान् मन्त्रान् यज्ञशाला प्रवेशयेत्।
स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यात्कौतुकबन्धनम् ॥
पूर्णकुम्भान् शस्ययुतान् पालिकाः परितः क्षिपेत्।
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः पश्चादावरणं यजेत् ॥
वासुदेवमनन्तञ्च सत्यं यज्ञं तथाच्युतम्।
महेन्द्रं श्रीपतिं विश्वं पर्णकुम्भेषु पूजयेत् ॥
पालिकाः सद्दिगीशाश्च दीपिकास्वथ हेतयः।
तोरणेषु च चण्डाद्याः पूजनीया यथाक्रमम् ॥
वेद्याश्च दक्षिणे भागे कुण्डं कुर्यात्सलक्षणम्।
निक्षिप्याग्निं विधानेन इध्माधानान्समाचरेत् ॥
आचार्योपासनाग्नौ वा लौकिके वा नृपोत्तम।
आधानं पूर्ववत् कृत्वा पश्चात्कर्म्म समाचरेत् ॥
प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयित्वा सनातनम्।
प्रत्यृचं पावमानीभिर्जुहुयात्पायसं शुभम् ॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्रैः शक्त्या पृथक् पृथक्।
चतुर्भिर्व्यापकैश्चान्यैः प्रत्येकं जुहुयाद् घृतम् ॥
वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समाचरेत्।
ताभिरेव च पुष्पाणि दद्याच्च जगतांपते ॥
उद्बोधयित्वा शयने देवदेवं जनार्दनम्।

पश्चात् सर्वमिदं कुर्यादुत्सवार्थं द्विजोत्तम ॥
अथ नावं सुविस्तीर्णां कृत्वा तस्मिन् जले शुभे।
पुष्पमण्डपचित्राद्यैः समाकीर्णांसमन्विताम् ॥
सुतोरणवितानाभ्यां पताकाध्वजशोभिताम्।
तस्मिन् कनकपर्यङ्के निवेश्य कमलापतिम् ॥
अर्चयित्वा विधानेन लक्ष्म्या सार्द्धं सनातनम्।
पुष्पाञ्जलिगतं तत्र मन्त्ररत्नेन कारयेत् ॥
श्रीपौरुषाभ्यां सूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः।
परितः शक्तयः पूज्या अथावरणदेवताः ॥
दीपैर्नीराजनं कृत्वा बलिं दद्यात् समन्ततः।
नौभिः समन्तादन्याभिः गीतवादित्रसंयुतम् ॥
दीपिकाभिरनेकाभिः स्तोत्रैरपि मनोरमैः।
भ्रामयन्तो जगन्नाथं तत्र तत्र जलाशये ॥
फलैर्भक्ष्यैश्च ताम्बूलैः कलशैर्दधिमिश्रितैः।
कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विकिरन्तः परस्परम् ॥
गानैर्वेदैः पुराणैश्च सेवेत निशि केशवम्।
ऋत्विजो वारुणान् सूक्तान् जपेयुस्तत्र भक्तितः ॥
जपेच्च भगवन्मन्त्रान् शान्तिपाठांस्तथा।
एवं संसेव्य बहुधा रात्रावस्मिन् जलाशये ॥
प्रदेवलेति सूक्तेन यज्ञशालां प्रवेशयेत्।
तत्र नीराजनं दत्त्वा कुर्यादर्घ्यादिपूजनम् ॥
घृतव्रतेति सूक्तेन तत्र नीराजनं द्विज ॥
स्नात्वा पूर्ववदभ्यर्च्य हुत्वा पुष्पाञ्जलिं तथा।
आशिषोवाचनं कृत्वा भोजयेद्ब्राह्मणान् शुभान् ॥

गाययित्वाथ देवेशं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
एवं प्रतिदिनं कुर्यादुत्सवं पञ्चवासरम् ॥
अन्ते चावभृथेष्टिं च पुष्पयागञ्च कारयेत् ।
आचार्यं मृत्विजो विप्रान् पूजयेद्दक्षिणादिभिः ॥
एवं क्षीराब्धियजनं प्रत्यब्दं कारयेन्नृपः ।
स्वस्यान्नगर्थवृद्ध्यर्थं भोगाय कमलापतेः ॥
क्षुद्रार्थमपि राष्ट्रस्य शत्रूणां नाशनाय वै ।
सर्वधर्मविवृद्ध्यर्थं क्षीराब्धियजनं चरेत् ।
तत्र दुर्भिक्षरोगाग्निपापबाधा न सन्ति हि ॥
गावः पूर्णदुघा नित्यं बहुसस्य फलाधरा ।
पुष्पिताः फलिता वृक्षा भार्या भर्तृपरायणा ॥
आयुष्मन्तश्च शिशवो जायन्ते भक्तिरच्युते ।
यः करोति विधानेन यजनं जलशायिनः ॥
क्रतुकोटिफलं तत्र प्राप्नोत्येव न संशयः ।
यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं क्षीराब्धियजनं हरेः ॥
सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकञ्च विन्दति ।
पुष्पिते तु रसाले तु तत्राप्युत्सवमात्मनः ॥
त्रिरात्रं प्रकुर्वीत दोलानाम महोत्सवम् ।
उपोषितः संयतात्मा दीक्षितो माधवं हरिम् ॥
छत्रचामरवादित्रैः पताकैः शिबिकां शुभाम् ।
आरोप्यालङ्कृतं विष्णुं स्वयञ्च समलङ्कृतः ॥
हरिद्रां विकिरन्तो वै गायन्तः परमेश्वरम् ।
गच्छेयुराद्रुमं प्रातर्नरनारीजनाः सह ॥
तत्राम्रवृक्षच्छायायां नैवेद्यम्पूजयेद्धरिम् ।

चूतपुष्पैः सुगन्धोभिर्माधवीभिश्च यूथिकैः ॥
मरीचिमिश्रं दध्यन्नं मोदकञ्च समर्पयेत् ।
शष्कुल्यादीनि भक्ष्याणि पानकञ्च निवेदयेत् ॥
सकर्पूरञ्च ताम्बूलं पूगीफलसमन्वितम् ।
सर्वमावरणं पूजां होमं पश्चात्समाचरेत् ॥
शान्ते धानादिपर्यन्तं विष्णुसूक्तैश्चरुं यजेत् ।
माधवेनैव मनुना शर्करासंयुतान् तिलान् ॥
सहस्रं जुहुयाद्दक्षो भक्त्या वैष्णवसत्तमः ।
वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
प्रत्यृचं पावमानीभिर्दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
अथ दोलां सभाकारां वस्त्रास्त्रिन् समलङ्कृताम् ॥
वज्रवैदूर्यमाणिक्यमुक्ताविद्रुमभूषिताम् ।
तस्यां निवेश्य देवेशं लक्ष्म्या सार्द्धं प्रपूजयेत् ॥
गन्धैः पुष्पैर्धूपदीपैः फलैर्भक्ष्यैर्निवेदनैः ।
कुसुमाक्षतदूर्वाश्चतिलसर्पिर्मधूदकम् ॥
सर्षपाणि च निक्षिप्य अष्टाङ्गार्घ्यं निवेदयेत् ।
पादेषु चतुरो वेदान् मन्त्राख्योक्तेषु चाम्बरे ॥
नागराजञ्च दोलायाः पीठे सर्वेश्वरैरपि ।
व्यजनैर्वैनतेयञ्च सावित्रीं चामरे तथा ॥
द्विनिगामर्चयेद्दिक्षु ऊर्ध्वं ब्रह्मबृहस्पतिः ।
अधस्ताच्चण्डिकां रुद्रं क्षेत्रपालविनायकौ ॥
विताने चन्द्रसूर्यौ च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
वेदाश्च सेतिहासाश्च पुराणं देवता गणाः ॥
भूधराः सागराः सर्वे पूजनीयाः समन्ततः ।

एवं सम्पूज्य दोलायां लक्ष्म्या सह जनार्दनम्॥
दोलयेच्च ततो दोलां चतुर्वेदैश्चतुर्दिनम्।
सूक्तैश्च ब्रह्मणोऽपत्यैः सामगानैः प्रबन्धकैः॥
नामभिः कीर्तयन् देवमेव मन्दं प्रदोलयेत्।
स्त्रियः स्वलङ्कृताः सर्व्वा गायन्त्यो विभुमच्युतम्॥
चरितं रघुनाथस्य कृष्णस्य चरितं तथा।
दोलयेयुस्तदा भक्त्या दोलायां परमेश्वरम्॥
दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम्।
भक्तिप्रसादनं नृणां जन्ममृत्युनिकृन्तनम्॥
देवाः सर्वे विमानस्था दोलायामर्चितं हरिम्।
दर्शयन्ति ततः पुण्यं दोलानामोत्सवं हरेः॥
भक्त्या नीराजनं दद्यात् श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत्॥
एवं त्रिवासरं कुर्य्यादुत्सवं वैष्णवोत्तमः।
प्रद्युम्नमेवं कुर्व्वीत तत्तत्काले तु वैष्णवः॥
श्रौतेनैव च मार्गेण जपहोमपरःसरम्।
उत्सवं वासुदेवस्य यथाशक्त्या समाचरेत्॥
यत्र यत्रोत्सवं विष्णोः कर्त्तुमिच्छति वैष्णवः।
होमं कुर्य्यात्तत मन्त्रैः स्वार्थविषयप्रकाशकैः॥
अतो देवेतिसूक्तेन तथा विष्णोर्नुकेन च।
परोमात्रेति मन्त्राभ्यां पौरुषेण च वैष्णवः॥
नारायणानुवाकेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः।
प्रत्यृचं जुहुयादग्नौ चरुणा पायसेन वा॥
ऋग्भिः सैवदैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम्।

आज्यहोमं प्रकुर्व्वीत गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
अनादिष्टेषु सर्व्वेषु कुर्य्यादेवं विधानतः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेद्विप्रान् सर्व्वं सम्पूर्णतां व्रजेत् ।
अथ वा मन्त्ररत्नेन सहस्रं प्रतिवासरम् ॥
हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा च शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
होमं विना न कर्त्तव्य मुत्सवं परमात्मनः ॥
जपहोमविहीनन्तु न गृह्णाति जनार्द्दनः ।
तस्माद्धौतं प्रवक्ष्यामि विष्णोराराधनं नृप ! ॥
अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु सम्यगभ्युदिते रवौ ।
आदर्शात् कमलाक्षन्तु पूजयेत्प्रभुमव्ययम् ॥
स्नात्वा नद्यां विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ।
गृहीत्वा जलकुम्भन्तु ब्राह्मणान् प्रवरान् व्रजेत् ॥
पञ्चत्वक्पल्लवान् पुष्पाण्यभिमन्त्र्य विनिक्षिपेत् ।
सौरभेयीं तथा मुद्रां दर्शयित्वा च पूजयेत् ॥
त्रिवारं वैष्णवैर्मन्त्रैः शङ्खेनैवाभिषेचयेत् ।
पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
अपूपान् पायसं शक्तून् कृसरञ्च निवेदयेत् ।
मन्त्रैरष्टोत्तरशतं दत्त्वा पुष्पाणि चक्रिणः ॥
यथाहोमं प्रकुर्व्वीत साज्येन चरुणा ततः ।
कस्य वा नैतिसूक्तेन वैष्णवैरपि वैष्णव ॥
हुत्वा तु मन्त्ररत्नेन घृतमष्टोत्तरं शतम् ।
वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
सकृद्भोजनसंयुक्तः क्षितिशायी भवेन्निशि ।

सायाह्नेऽपि समभ्यर्च्य जातिपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥
वस्तुभिर्दीपदण्डैश्च सेवेरन् पुरवासिनः ।
एवं महोत्सवं कृत्वा धनधान्ययुतो भवेत् ॥
तत्तत्कालोचितं विष्णोरुत्सवं परमात्मनः ।
द्रव्यहीनोऽपि कुर्वीत पत्रपुष्पैः फलादिभिः ॥
समिद्भिर्बिल्वपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ।
सन्तर्पयेच्च विप्रांस्तु कोमलैस्तुलसीदलैः ॥
भक्त्या वै देवदेवेशं परितुष्टो भवेद्ध्रुवम् ।
आस्तिक्यः श्रद्दधानश्च वियुक्तमदमत्सरः ॥
पूजयित्वा जगन्नाथं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
इह भुक्त्वा मनोरम्यान् भोगान् सर्वान् यथेप्सितान् ॥
सुखेन देहमुत्सृज्य जीर्णत्वच मिवोरगः ।
स्थूलसूक्ष्मात्मिकाश्चैमां विहाय प्रकृतिं स्फुटम् ॥
सारूप्यमीश्वरस्याशु गत्वा तु स्वजनैः सह ।
दिव्यं विमानमारुह्य वैकुण्ठं नाम भास्वरम् ॥
दिव्याप्सरोगणैर्युक्तो दिव्यभूषणभूषितः ।
स्तूयमानः सुरगणैर्गीयमानश्च किन्नरैः ॥
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य गत्वा ब्रह्माण्डमण्डपम् ।
विष्णुचक्रेण वै भित्त्वा सर्वानावरणान् घनान् ॥
अतीत्य तीर्त्वा मायां सर्ववेदमयीं नदीम् ।
अभ्युद्गच्छद्भिरप्सरोभिः पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥
सम्प्राप्य परमं धाम योगिगम्यं सनातनम् ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति योगिनः ।

शीतांशुकोटिसङ्काशैः सर्वैश्च भवनैर्युतम् ॥
आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंभिः स्त्रीभिश्च सङ्कुलम् ।
सर्वलक्षणसम्पन्नैर्दिव्यभूषणभूषितैः ॥
अक्षरं परमं व्योम यस्मिन्देवा अधिष्ठिताः ।
इरावती धेनुमती व्यक्तश्चासूयवासिनी ॥
यत्र गावो भूरिशृङ्गाः सायोध्या देवपूजिता ।
अनन्तव्यूहलोकैश्च तथा तुष्यत्प्रभावहे ॥
सर्ववेदमयं तत्र मण्डपं सुमनोहरम् ।
सहस्रस्थूणमस्ति भुवे रम्योपरि शुभ ॥
तस्मिन् मनोरमे पीठे धर्माद्यैः सूरिभिर्हृते ।
सहासीनं कमलया दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥
स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च प्रणम्य च पुनः पुनः ।
प्रहर्षपुलको भूत्वा तेन चालिङ्गितः क्रमात् ॥
पूजितः सकलैर्भोगैः श्रिया चापि प्रपूजितः ।
अनन्तविहगेशाद्यै रचितः सर्वदैवतैः ॥
तेषामन्यतमो भूत्वा मोदते तत्र देववत् ।
एषु केषु च लोकेषु तिष्ठते कमलापतिः ॥
तेषु तेष्वपि देवस्य नित्यदासो भवेत्सदा ।
दासवत्पुत्रवत्तस्य मित्रवद्बन्धुवत् सदा ॥
अश्नुते सकलान् कामान् सह तेन विपश्चिता ।
इमान् लोकान् कामभोगं कामरूप्यनुसञ्चरन् ॥
सर्वदा दूरविध्वस्तदुःखाविशलवांशकः ।
गुणानुभवजप्रीत्या कुर्याद्दानमशेषतः ॥
इममेव परं मोक्षं विदुः परमयोगिनः ।

काङ्क्षन्ति परमं दासा मुक्तिमेकं महर्षय ॥
हरेर्दास्यैकपरमा भक्तिमालम्ब्य मानव ।
इहैव मुक्तो राजर्षे ! सर्वकर्मनिबन्धने ॥
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे नानाविधोत्सवविधानं नाम सप्तमोऽध्याय ॥

हारीत उवाच ।
अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र ! विष्णुपूजाविधिं परम् ॥
प्रोक्तं महर्षिभि प्रोक्तं वशिष्ठाद्यै पुरातनै ।
वैखानसैश्च भृग्वाद्यै सनकाद्यैश्च योगिभि ॥
वैष्णवैर्वैदिकै पूर्वैर्यद्यदाचरितं पुरा ।
तत्ते वक्ष्यामि राजेन्द्र ! महाप्रियतमं हरे ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ।
ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं पूजयेन्मनसैव तु ॥
त प्रत्नेवेति सूक्तेन बोधयेत्कमलापतिम् ।
वनस्पतीति सूक्तेन तूर्यघोषं निनादयेत् ॥
कुर्यात्प्रदक्षिणं किरीटरतोदेवेत्यनेन तु ।
तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यामभि प्रणम्याचारेत्तत ॥
कृतशौचस्तथाचान्तो दन्तधावनपूर्वकम् ।
स्नानं कुर्याद्विधानेन धात्रीश्रीतुलसीयुतम् ॥
नारायणानुवाकेन कृत्वा तत्राघमर्षणम् ।
स्नातकृत्यं शुचिर्भूत्वा तर्पयित्वा च पूर्ववत् ॥
धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।
प्रविश्य मन्दिरं विष्णो समार्जन्या विशोधयेत् ॥

वास्तोष्पतेति वै सूक्तं जपन् संमार्जयेद्‌गृहम्।
आगाव इति सूक्तेन गोमयेनानुलेपयेत्।
आनोभद्रेति सूक्तेन रङ्गवल्लिञ्च निक्षिपेत्॥
ततः कलशमादाय जपन्वै शाकुनीकं च यः।
गत्वा जलाशयं रम्यं निर्मलं शुचि पाण्डुरम्॥
इमं मे गङ्गेति ऋचा जलं भक्त्याभिमन्त्रयेत्।
आपो अस्मानिति ऋचा कलशं क्षालयेद्‌द्विजः॥
समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण गृह्णीयात्प्रयतो जलम्।
उतस्मेन वसुभिरिति वस्त्रेणाच्छाद्य वैष्णवः॥
प्रसम्राजेति सूक्तं वै जपन् सम्प्रविशेद्‌गृहम्।
धान्योपरि तथा कुम्भं न्यसेद्दक्षिणतो हरेः॥
इमं मे वरुणेत्यृचा मङ्गलद्रव्यसंयुतम्।
आक्रन्दि मित्रेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पस्य सञ्चयम्॥
अर्व्वाञ्चि सुभगे द्वाभ्यां गन्धांश्च पेषयेत्तथा।
वाग्यतः प्रयतोभूत्वा श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः।
विश्वाग्नि इति ऋचा दीपं दद्यात्सुदीपितम्॥
तत्तत्पात्रेषु सलिलं दत्त्वा गन्धांश्च निक्षिपेत्।
शन्नोदेव्या च सलिलं गायत्र्या च कुशांस्तथा॥
आयनेति च पुष्पाणि यवोऽसीति ऋचाऽक्षतान्।
गन्धद्वारेति वै गन्धान् ओषध्या तिलसर्षपान्॥
काण्डात्काण्डेति दूर्वाग्रान् सहिरण्येति रत्नकम्।
हिरण्यरूपेति ऋचा हिरण्यं निक्षिपेत्तथा॥
एवं द्रव्याणि निक्षिप्य तुलस्या च समर्पयेत्।
सवितुर्येत्यादि ऋचा दद्यादर्घोदकं हरेः॥

श्रियेति पादेति ऋचा दद्यात् पादजलं तथा।
अंहन्ते हस्तेत्यनेन हस्तप्रक्षालनं चरेत्॥
वयं सुपर्णेति ऋचा मुखसम्मार्जनं तथा।
आपो अस्मानिति ऋचा वक्त्रगण्डूषमेव च॥
हिरण्यदन्तेत्यनेन दन्तकाष्ठं निवेदयेत्।
बृहस्पते प्रथमेति जिह्वालेखनमेव च॥
स्नापयित्वा उभेपदैरिति गण्डूषमाचरेत्।
आपोहिष्ठा इत्यनेन कुर्य्यादाचमनीयकम्॥
मूर्धानमेव इत्यनेन तैलाभ्यङ्गं समाचरेत्।
मूर्धानन्दीव इत्यनेन गन्धान् केशेषु लेपयेत्॥
तद्विष्णोर्केशवश्चे केशान् वै चालयेत्पुनः।
श्रिये श्रयति ऋचा तद्वर्त्तोद्वर्त्तनादिकाम्॥
आपोयज्ञ प्रथममिति सूक्तेनाभ्यङ्गसूचनम्।
कृत्वादं स्नापयेत्पूर्वैर्वैष्णवैर्गन्धवारिणा॥
ततः पञ्चामृतैर्गव्यैः स्नापयेत्तत्त्वकामकैः।
आप्यायस्वेत्यृचा क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि॥
घृतमामिचेति घृतं मधुवातेति वै मधु।
तस्मै वयं यथा गोभिरित्यृचेक्षुरसं शुभम्॥
एभिः पञ्चामृतैः स्नाप्य चन्दनञ्च निवेदयेत्।
श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां पुनः संस्नापयेद्धरिम्॥
वनस्पतेति सूक्तेन कुर्य्याद्धूपं समन्वितम्।
श्रिये जात इति ऋचा दद्याच्चीराजनं ततः॥
युवा सुवासेति ऋचाजस्रं चाङ्गं प्रमार्जयेत्।
प्रसेनानीति मन्त्रेण यज्ञं सुम्बेष्टयेत्ततः॥

युव' वस्त्राणीति ऋचा उत्तरीयं तथैव च।
सर्वेणाचमनं दद्याच्छन्नो देवीत्यृचा च तु॥
उपवीतं ततो दद्याद् ब्राह्मणानिति वै ऋचा।
ऋतस्सतन्तु विततं दद्यात्कुशपवित्रकम्॥
पश्चादाचमनं दद्यादभूषणैर्भूषयेद्धरिम्।
निम्नजित्सूक्तेन दद्यादभूषणानि शुभानि वै॥
हिरण्यकेशीति ऋचा केशान् संयोजयेत्तथा।
सुपुष्पैः कवरीं दद्याद्धिहिसीतेत्यनेन वै॥
क्षपायमिन्द्र ते रथ इत्यृचा तिलकं शुभम्।
गन्धञ्च लेपयेद्भाले गन्धद्वारेति वै ऋचा॥
भातारमिन्द्र इत्यृचा पुष्पमालां समर्पयेत्।
चक्षुषः पितेति ऋचा चक्षुषो रञ्जनं शुभम्॥
सहस्रशीर्षेति ऋचा किरीटं शिरसि क्षिपेत्।
कर्णसामाभ्यामिति श्रोत्रे कुण्डले मा करेऽर्पयेत्॥
दमूनसो अपस इति केयूरादिविभूषणम्।
आखेते यस्येति ऋचा हाराणि विमलानि च॥
हस्ताभ्यां दशशाखाभ्या मित्यृचा चाङ्गुलीयकम्।
अम्य त्रिपूर्णमनुना सूत्रांके विन्यसेच्छुभे॥
इन्द्रग्लद्दुत्तर इति कटिसूत्रं सुनैविषम्।
ध्यनिदाविपश्यांतरित्यायुधानि समर्पयेत्॥
यौनेय इन्द्रेति दद्याच्छत्रं सुविमलं तथा।
सोमः पवतेत्यृचा चामरं हेमसुप्रभम्॥
सोमापूषणेत्यृचा तालवृन्तौ सुवर्चसा।
रूपं रूपमिति ऋचा दद्यादादर्शनं शुभम्॥

इन्द्रमेव धीषणेति ऋचा आसने विनिवेशयेत् ।
इहैवास्तमिति ऋचा दद्याच्च कुशविष्टरम् ॥
अप्स्वन्तरिति ऋचा पाद्यं दद्याच्च भक्तितः ।
गौरीमिमाय सूक्तेन अर्घ्यं हस्ते निवेदयेत् ॥
न तस्य सोमदुरितमित्याचमनं समर्पयेत् ।
पिवासोममित्यनेन मधुपर्कञ्च प्राशयेत् ॥
अप्स्वग्ने सधिष्टवेति पुनराचमनं चरेत् ।
अर्चन्तस्त्वाह वाहेत्यक्षतैरर्चयेच्छुभैः ॥
तण्डुलाः सहरिद्रास्तु अक्षता इति कीर्तिताः ।
विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन धूपं दद्याद्घृतान्वितम् ॥
भावामितेति सूक्तेन दीपाश्चारोपयेच्छुभान् ।
इन्द्र ते पात्रमिति भाजनं विन्यसेच्छुभम् ॥
तस्मा अरङ्गमाममेति पात्रप्रक्षालनं चरेत् ।
अस्मिन् पदे परमेतच्छिवासमिति गवाज्येनाभिपूरयेत् ।
पितुन्तोषमिति सूक्तेन दद्यादान्नादिकं हविः ॥
तदस्यानिकमिति ऋचा सहिरण्यं घृतं तथा ।
तस्मिन् रायवतय इति दद्यादापोशनं घृतम् ॥
ततः प्राणाद्याहुतयो होतव्या परमात्मनि ।
अग्ने त्रिवस्वदुषस इति पञ्चभिश्च यथाक्रमम् ॥
समुद्रादूर्मीति सूक्तेन घृतधाराः समाचरेत् ।
परोमात्रेति सूक्तेन भोजयेत्सश्रियं हरिम् ॥
तुभ्यं हिन्वान इत्यनेन वयः सर्वं निवेदयेत् ।
इन्द्र पीबेत्यनेन दद्यादापोशनं पुनः ॥
प्रत आश्विनि पवमानेत्यृचा हस्तप्रक्षालनं चरेत् ।

सरस्वतीं देवयन्त इति तिसृभिगन्धमेव च ॥
वृष्टिं दिवीशः तन्नारेति द्वाभ्यां दद्यादाचमनं ततः ।
शिशुं जिज्ञाग्निमिति ऋचा मुखहस्तौ च मार्जयेत् ॥
दक्षिणावतामिति ऋचा दद्यात्ताम्बूलमुत्तमम् ।
स्वादुः पवस्वेति ऋचा दद्यादाचमनं पुनः ।
अयं गौरिति सूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
दीपन्नीराजयेत्पश्चाद्दृष्टसूक्तेन वैष्णवः ।
यतइन्द्रेत्यादि षड्भिर्दिक्षु रक्षां प्रदापयेत् ॥
यज्ञो देवानामितिसूक्तेन उपस्थानजपं चरेत् ।
तद्विष्णोरिति द्वाभ्यां प्रणमेत्तेन भक्तितः ॥
गौरिमिमायेति ऋचा दद्यादाचमनन्ततः ।
सहस्रनामभिः स्तुत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
प्रातरौपासनं हुत्वा तस्मिन्नग्नौ जनार्दनम् ।
ध्यात्वा संपूज्य जुहुयाद्वैष्णवैः प्रत्यृचं हविः ॥
श्रीभूसूक्ताभ्यामपि च हुत्वा घृतयुतं हविः ।
याभिः सोमो मोदतेत्यनेन साद्ध्यां जुहुयाद्धविः
किं स्विद्वनमित्यादन्तं जुहुयाद्धविः ।
सुपर्णं विप्रा इति ऋचा सुपर्णायमहात्मने ॥
चमूषु श्येन इति च सेनेशायापि हूयताम् ।
पवित्रन्त इति द्वाभ्यासूक्तायामिततेजसे ॥
स्वादुषं सु इति ऋचा हेतिभ्यो जुहुयाद्धविः ।
इन्द्रयेह्यानितीन्द्राय अग्निर्मूर्धेति पावकम् ॥
यमाय सोमेति यमन्नैऋतं त्वोयुगं त्वया ।
यच्चिद्धितेति वरुणं वायवामिति मारुतम् ।

द्रविणोदाददातुना द्रविणाद्याश्चमेव च ॥
त्र्यम्बकऋचा रुद्रं आनः प्रजां प्रजापतिम् ।
यज्ञेनेत्यृचा साध्येभ्यो मरुतो यद्यवेति च ॥
ये नः संपत्ने ति ऋचा वसुरुद्रेभ्यएव च ।
विश्वेदेवाः स चतस्रभिर्ये देवा स ऋचा तथा ॥
सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो जुहुयादन्नमुत्तमम् ।
नासत्याभ्यामिति ऋचा अश्विच्छन्दोभ्यएव च ॥
सोमपूयेति ऋचा सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
संसमिद्युदस्तेन वैष्णवेभ्यस्तथा पुनः ॥
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा भूतेभ्यश्च बलिं क्षिपेत् ।
नमो महद्भ्य ऋचा बलिं भुवि विनिक्षिपेत् ॥
आचम्य वारिणा पश्चात्मन्त्रयागं समाचरेत् ।
एतच्छ्रौतं नृपश्रेष्ठ ! मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम् ॥
सम्यगुक्तं मया तेऽद्य निश्चितमतमुत्तमम् ।
एतत्प्रियतमं विष्णोः श्रियोनाथस्य सर्वदा ॥
श्रौतेनैव हरिं देवमर्चयन्ति मनीषिणः ।
श्रौतस्मार्त्तागमैर्विष्णो स्त्रिविधं पूजनं स्मृतम् ॥
एतच्छ्रौतं ततः स्मार्त्तं पौरुषेण च यत् स्मृतम् ।
मन्त्रैर्दृष्टाचरायैस्तु तद्दिव्यागममुच्यते ॥
श्रौतमेव विशिष्टं स्यात्तेषां नृपवरोत्तम ! ।
श्रौतमेव तथा विप्राः प्रकुर्वन्ति जनार्दने ॥
यजन्ति केचित्नितयन्त्रिसन्ध्यासु च दैशिका ।
यजन्ति केचित्त्रितयन्त्रयो वर्णा द्विजोत्तमाः ॥
शुश्रूषा च तथा नामकीर्त्तनं शूद्रजन्मनः ।

अपि वा परमैकान्ति बालकृष्णवपुर्हरिम् ॥
स्त्रीणामप्यर्चनीयं स्यात्स्ववर्णस्यानुरूपतः ।
मन्त्ररत्नेन वै पूज्यो हित्वा श्रौतं विधानतः ॥
एवमभ्यर्चनं विष्णोर्मुनिभिः सम्प्रकीर्त्तितम् ।
श्रौतस्मार्त्तागमोक्ताश्च नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ॥
प्रायश्चित्तमकृत्यानां दण्डमप्याततायिनाम् ।
अधुना सम्प्रवक्ष्यामि वृत्तिमैकान्तिलक्षणाम् ॥
नारीणामपि कर्त्तव्या महन्यहनि शाश्वतीम् ।
उत्थाय पश्चिमे यामे भर्त्तुः पूर्वमतन्द्रिताः ॥
कृत्वा शौचं विधानेन दन्तधावनमाचरेत् ।
कृत्वाथ मङ्गलस्नानं धृत्वा धौताम्बरं तथा ॥
आचम्य धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रं शुभ्रं सुधैव तु ।
चन्दनेनापि कस्तूर्या कुङ्कुमेनापि वा सती ॥
जप्त्वा मन्त्रं गुरुं पश्चादभिनम्य च वैष्णवान् ।
नमस्कृत्वा जगन्नाथं जप्त्वा च शरणागतिम् ॥
आत्मानं समलङ्कृत्य चिन्तयेन्मधुसूदनम् ।
गृहभाण्डादिकं सर्वं वाग्यता नियतेन्द्रियाः ॥
संशोधयेत्प्रतिदिनं यद्यार्थं परमात्मनः ।
मार्जयित्वा गृहं पश्चाद् गोमयेनानुलिप्य च ॥
रङ्गवल्यादिभिः पश्चादलङ्कृत्य समन्ततः ।
चतुर्विधानां भाण्डानां चालनन्तु समाचरेत् ॥
पाचकानि वहिष्ठानि जलस्थानयनानि च ।
स्थापनानि जलार्थं वा चतुर्विधं सुराहृतम् ॥
पृथक् पृथगुदस्थानि तेषु तेष्वपि विन्यसेत् ।

नान्योन्यं सङ्करं कुर्य्याद्भाण्डानां सर्वकर्म्मसु ॥
तानि तानि स्पृशेत्यागिं प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः।
सम्यक् प्रक्षाल्य भाण्डानि दाहयेदप्यशोषयेत्तथ ॥
पुनः प्रक्षाल्य सन्तप्य पश्चात्पचनमाचरेत्।
रसभाण्डानि सर्व्वाणि क्षालयेदुष्णवारिणा ॥
चतुर्भिः पञ्चभिर्धात्वा स्रुकस्रुवौ क्षालयेत्तदा।
वह्निर्न निष्क्रामयीत सपचनानि स्थाग्निकात् ॥
ताभिरेव न दद्यात्तु भुञ्जतां हि कथञ्चन।
दत्त्वा पात्रान्तरे दद्यात्कांस्येषा मृन्मयेऽपि वा ॥
पुटे पणमये वापि दद्यादन्नन्तु वैष्णवे।
स्रुवं दारुमयं कांस्यं कुर्व्वीतायोमयं नतु ॥
न दद्यादारनालस्य घटं तस्मिन् महावने।
आरनालस्य यत् कुम्भन्त्यजेन्मध्यघटं यथा ॥
आरनालक्षारशाकं करञ्जं तिलपिष्टकम्।
लशुनं मूलकं शिग्रुं छत्रां कोशातकीफलम्।
अलाबुश्चाम्लशाकञ्च करनिर्म्मथितं दधि ॥
बिम्बं विड्लवं निर्य्यासं पीलुं श्लेष्मातकं फलम्।
आरग्वधञ्च निर्गुण्डीं कालिङ्गनालिकां तथा ॥
नालिकेर्य्याख्यशाकञ्च श्वेतवृन्ताकमेव च।
उष्ट्राविमानुषीक्षीरमवत्सानिर्दशाहगो. ॥
एतान्यकामतः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत्।
मत्या जग्ध्वा व्रतं कुर्य्यान्मुज्ञं जग्ध्वा पतेदधः ॥
केशानां रञ्जनार्थं वा न स्पृशेदारनालकम्।
चन्दनं घनसारं वा मकरन्दमथापि वा ॥

माषमुद्गादिचूर्णं वा तक्रं जाम्बीरमेव वा।
तिन्तिडञ्च कलायं वा केशरञ्जनमाचरेत्॥
ऊर्ध्वं मासात्त्यजेत्सर्वं मृद्भाण्डं वैष्णवोत्तम।
न त्यजेल्लौहभाण्डानि तापयेच्च हुताशने॥
दारुणा सम्त्यजेद्वापि तच्चूर्ण वा समाचरेत्।
अश्मनामश्मभिर्धात्वा गोवालैर्घर्षयेत्तथा॥
सूतके मृतके वापि श्वनादिस्पर्शने तथा।
स्पर्शने पापभक्ष्याणां सद्य एव परित्यजेत्।
एवं संशोध्य भाण्डानि यज्ञार्थं पाचयेद्धवि॥
सम्मोच्याग्निं शुचौ देशे धान्यं संशोधयेद्भुवि।
अवहन्याच्छुभतर गायन्ति मधुसूदनम॥
संशोध्य तण्डुलान् पश्चादद्भिः संक्षालयेस्त्रिभि।
अभ्रच्छिद्यारं वस्त्रेण शोधयित्वा घटान्तरे॥
कुशेनैव पवित्रेण तण्डुलान् निर्वपेच्छुभान्।
अन्तर्धाय कुशं तत्र मन्त्ररत्नमनुस्मरन्॥
पाचयेत्सपवित्रेण वाग्यतो नियतेन्द्रिय।
उपविश्य शुभे कुण्डे वह्निं प्रज्वालयेत्ततः॥
अवैष्णवस्य शूद्रस्य पतितस्य तथैव च।
पाषण्डस्याप्यशुद्धस्य गृहेष्वग्निं विवर्जयेत्॥
सम्मोच्य मन्त्ररत्नेन वह्निं कुशजलैस्त्रिभि।
यज्ञीयैर्विमलैः काष्ठैर्व्यजनेन प्रदीपयेत्॥
सान्तर्धानमुखेनापि धमयन्वा प्रदीपयेत्।
पालाशैर्खादिरैर्बैल्वैर्गोशकृत्पिटकैरपि॥
अन्यैर्वा यज्ञीयैः काष्ठैस्तु शैर्वा यज्ञीयैः शुभैः।
वर्जयेमथदग्धानि तथा वैभितकीनि च॥

आरग्वधानि शोभूणि तथा नैगुण्डिकानि च।
नैपानि च कपित्थानि कार्पासैरखण्डकानि च॥
अमेध्यानि सकीटानि दौर्गन्ध्यानि तथैव च।
असद्ग्राह्यानि चैत्यानि काकखट्वासनानि च॥
देवालयानि यौप्यानि तथोपकरणानि च।
महिषोष्ट्रखरादीनां करीषपीठकानि च॥
अन्यानां पाकशेषाणि वर्जयेदन्नकर्मणि।
मदीयाग्निं ततो नाथ्यं पचाच्छियतमानसः॥
चिन्तयन् परमात्मानं जपन्मन्त्रद्वयं तथा।
शुद्धं द्रव्यं तथा हव्यं पचाद्व्यतरं शुभम्॥
निषिद्धानि च शाकानि फलमूलानि वर्जयेत्।
अतिरूक्षातिदुष्टमतिरक्तञ्च वर्जयेत्॥
भावदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं तथैव च।
संसर्गदुष्टमपि च वर्जयेदन्नकर्मणि॥
रूपतो गन्धतो वापि यथाभक्ष्ये. सम्भवेत्।
भावदुष्टञ्च यत्प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मपारगैः॥
आरनालञ्च मद्यञ्च करनिर्मथितं दधि।
शूद्रादत्तञ्च लवणं क्षीरं घृतपयांसि च॥
हस्तेनोद्धृत्य यत्तोयं पीतं वक्त्रेण वै कदा।
शब्देन पीतं भुक्तञ्च गव्यं ताम्रेण संयुतम्॥
क्षीरञ्च लवणोन्मिश्रं क्रियादुष्टमिहोच्यते।
एकादश्यां तु यच्चान्नं यच्चान्नं गर्हदर्शने।
सूतके मृतके चान्नं शुष्कं पर्युषितं तथा॥
अनिर्दशाहगोक्षीरं पद्यं तैलं तथापि च।

नदीष्वसमुद्रगासु सिंहकर्कटयोर्जलम् ॥
निर्गमजलवापगादौ यत्प्रविष्टं नवोदकम् ।
नातीतपञ्चरात्रं तत्कालदुष्टमिहोच्यते ॥
शैवपापण्ड पतितैर्विकर्मस्थैर्निरीश्वरैः ।
अवैष्णवैर्द्विजैः शूद्रैर्हरिवासरभोक्तृभिः ॥
श्वकाकशूकरोष्ट्राद्यैरुदक्यासूतिकादिभिः ।
पुंश्चलीभिश्च नारीभिश्च पत्नीपतिभिस्तथा ॥
दृष्टं स्पृष्टं च दत्तं च भुक्तशेषं तथैव च ।
अभक्ष्याणां च संयुक्तं संसर्गदुष्टमुच्यते ॥
बिम्बं शिग्रु च कालिङ्गं तिलपिष्टञ्च मूलकम् ।
कौशातकीमलाबुञ्च तथा कटफलमेव च ॥
नालिका नालिकेत्यादिजातिदुष्टमिहोच्यते ।
एवं सर्वाण्यभक्ष्याणि तत्तद्भाण्यपि स त्यजेत् ॥
तथैवाभक्ष्यभोक्तॄणां हरिवासरभोजिनाम् ।
लोकायतिकविप्राणां देवतान्तरसेविनाम् ॥
अवैष्णवानामपि च संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ॥
पक्वान्नाद्यं यथा पक्वं वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
सम्मार्जयेच्छुभ्रतरं वारिणा वाससैव च ॥
करकैरपिधायाथ चक्रे श्वावाह्येत्ततः ।
गन्धेन वा हरिद्रेण जलेनापजय वा लिखेत् ॥
सुदर्शनं पाञ्चजन्यं भाण्डानां यन्त्रयोगिनाम् ।
कुशोत्तरे शुचौ देशे विन्यस्य कुशवारिणा ॥
सम्प्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वस्त्रेणाच्छादयेत्ततः ।
क्षालयित्वाथ देवस्य भाजनानि शुभैर्जलैः ॥

अभिपूर्णं ततो दद्याद्भोजयेच्च विशेषतः ।
भोजयेदागतान् काले सखिसम्बन्धिबान्धवान् ॥
बालान् वृद्धान् भोजयित्वा भर्त्तारं भोजयेत्ततः ।
स्वयं हृष्टा ततोऽश्नीयाद्भर्त्तुर्भुक्तावशेषितम् ॥
पैशाचिकानां यक्षाणां भक्तानां लिङ्गधारिणाम् ।
द्वादशीविमुखानां च सल्लापादि विवर्जयेत् ॥
शैवबौद्धस्कान्दशाक्तस्थानानि न विशेत् क्वचित् ।
वर्जयेत्तत्समीपस्थं जलपुष्पफलादि च ॥
न निरीक्षेत देवानामुत्सवानि कदाचन ।
स्तुतिं वाप्यन्यदेवानां न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥
कामप्रसङ्गसल्लापान् परिहासादि वर्जयेत् ।
अन्यचिह्नाङ्कितं वस्त्रं भूषणासनभाजनम् ॥
द्रव्यं पश्चात् कपर्दहान् भाण्डं चैव विवर्जयेत् ।
अन्यालये हरिं दृष्ट्वा देवतान्तरसंसदि ॥
नार्चयेत्तत्प्रमाणे च तीर्थसेवां विवर्जयेत् ।
अवैष्णवस्य हस्तात्तु दिव्यदेशादुपागतम् ॥
हरेः प्रसादतीर्थाद्यं यत्नेन परिवर्जयेत् ।
आकारत्रयसम्पन्नो नवेज्याकर्मणि स्थितः ॥
विष्णोरनन्यशेषत्वं तथैवानन्यसाधनम् ।
तथैवानन्यभोग्यत्वमाकारत्रयमुच्यते ॥
अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ।
स्तुतिर्योगं समाधिश्च तथा मन्त्रार्थचिन्तनम् ॥
एवं नवविधा प्रोक्ता चेज्या वैष्णवसत्तमैः ।
प्रापकस्य ब्रह्मणोरूपं प्राप्यस्य प्रत्यगात्मनः ॥

प्राप्युपायं फलञ्चैव तथा प्राप्तिविरोधि च।
ज्ञातव्यमेतदर्थस्य पञ्चकं मन्त्रवित्तमैः॥
जगतः कारणत्वं च तथा स्वामित्वमेव च।
श्रीशत्वं सगुणत्वञ्च ब्रह्मणो रूपमुच्यते॥
देहेन्द्रियादिभ्योऽन्यत्वं नित्यत्वादिगुणोघता।
श्रीहरेर्दास्यधर्मत्वं स्वरूपं प्रत्यगात्मनः॥
उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्मौघमात्मनः।
हरेः कृपावलम्बित्वं प्राप्युपायमिहोच्यते॥
सर्वैश्वर्यफलं त्यक्त्वा शब्दादिविषयानपि।
दास्यैकसुखसङ्गित्वं विष्णोः फलमिहोच्यते॥
तल्लमस्यापराधित्वं शब्दादिष्वनुरक्तता।
कृत्यस्य च परित्यागः अकृत्यकरणं तथा॥
वादर्थीविमुखत्वं च विरोधि स्यात् फलस्य हि।
अर्थपञ्चकमेतद्धि ज्ञातव्यं स्यान्मुमुक्षुभिः॥
विहितं सकलं कर्म विष्णोराराधनं परम्।
निबोध नृपश्रेष्ठ! भोगार्थं परमात्मनः॥
इत्याख्यस्य तरोरस्य सुदृढं मूलमुच्यते।
त्यागेन चैव धर्मस्य निषिद्धाचरणेन च॥
आज्ञातिक्रमणादिभ्यः पतत्येव न संशयः।
ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यज्ञा वेदेषु कीर्तिताः॥
पुण्यव्रताः पुराणोक्ता दाना नैमित्तिकादिषु।
विष्णोर्भोगतया सर्वा कर्तव्या वैष्णवोत्तमैः॥
यत्तूपायतया कृत्यं नित्यनैमित्तिकादिकम्।
स तु कृत्यं कुरुते विष्णोर्वैष्णवः स उदीरितः॥

विष्णोरङ्गतया यस्तु सत्कृत्यं कुरुते बुधः।
स एकान्तीति मुनिभिः प्रोच्यते वैष्णवोत्तमः॥
यस्तु भोगतया विष्णोः सत्कृत्यं कुरुते सदा।
स भवेत्परमैकान्तिर्महाभागवतोत्तमः॥
वर्जनीयमकृत्यन्तु सर्वथा करणैस्त्रिभिः।
अकामतस्तु यत्प्राप्तं प्रायश्चित्तादिनश्यति॥
अकृत्यं वैष्णवे पापबुध्या शास्त्रविरोधितः।
एकान्ति परमैकान्ति स्वभावाच्च सन्त्यजेत्॥
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं यस्त्यजेद्वैष्णवाधमः।
स पापण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः॥
अकृत्यकरणाच्चापि कृत्यस्याकरणादपि।
द्वादशीविमुखत्वेन पतत्येव न संशयः॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्कृत्यं सर्वदा चरेत्।
आज्ञातिक्रमणाद्विष्णोर्मुक्तोऽपि विनिबध्यते॥
समस्तयज्ञभोक्तारं ज्ञात्वा विष्णुं सनातनम्।
दैवं पैत्रं तथा यज्ञं कुर्यान्नतु परित्यजेत्॥
त्रिदण्डमवलम्बन्ते यतयो ये महाधियः।
तेषामपि हि कर्तव्यं सत्कृत्यमितरेषु किम्॥
ब्रह्म ब्रह्मा ब्राह्मणश्च त्रितयं ब्राह्ममुच्यते।
तस्माद्ब्राह्मणविधिना परं ब्रह्मार्चयेत्॥
समस्तयज्ञभोक्तारमज्ञात्वा विष्णुमव्ययम्।
वेदोदितं यः कुरुते स लोकायतिकः स्मृतः॥
यस्तु वेदोदितं धर्मंस्त्यक्त्वा विष्णुं समर्चयेत्।
स पाषण्डत्वमापन्नो नरकं प्रतिपद्यते॥

वेदाः प्राणा भगवतो वासुदेवस्य सर्वदा।
तदुक्तकर्माकुर्व्वाणः प्राणहर्त्ता भवेद्धरेः॥
विष्णोराराधनाद्वेदं विना यस्त्वन्यकर्मणि।
प्रयुञ्जीत विमूढ़ात्मा वेदहन्ता न संशयः॥
वत्सं माता लेढ़ि यथा तथा लेढ़ि स मातरम्।
श्रुतं विष्णोः प्रियं ज्ञात्वा विष्णुं वेदेन वै यजेत्॥
तस्माद्वेदस्य विष्णोश्च संयोगो यस्तु दृश्यते।
स एव परमो धर्मो वैष्णवानां यथा नृप!॥
कश्चित् पुरा नृपश्रेष्ठ! काश्यपो ब्राह्मणोत्तमः।
शाण्डिल्य इति विख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः॥
स तु धर्मप्रसङ्गेन विष्णोराराधनं प्रति।
अवैदिकेन विधिना कृतवान् धर्मसंहिताम्॥
अवलम्ब्य मतं तस्य केचिदत्र महर्षयः।
अवैदिकेन मार्गेण पूजयन्ति स्म केशवम्॥
अशास्त्रविहितं धर्मं सर्वे कुर्वन्ति मानवाः।
स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितं स्वाम्यहीतलम्॥
ततः क्रुद्धो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः।
इदमाह मुनिश्रेष्ठं शाण्डिल्यममितौजसम्॥
दुर्बुद्धे! मामकं धर्मं परमं वैदिकं महत्।
अवैदिकक्रिया जुष्टं शास्त्रलक्ष्यात् कृतवानसि॥
यस्मादवैदिकं धर्मं प्रवर्त्तयसि मां द्विज!।
तस्मादवैदिकं लोकं निरयं गच्छ दारुणम्॥
तदावाक्यादेव देवस्य शाण्डिल्योऽभूद्भयाकुलः।
स्तुवन् प्राह जगन्नाथं प्रणिपत्य पुनः पुनः॥

त्राहि त्राहीह्नि लोकेश। मां विभो। सापराधिनम्।
ततः स कृपया विष्णुर्भगवान् भूतभावनः॥
दिव्यवर्षशतं विप्र। भुक्त्वा नरकयातनाम्।
उत्पत्स्यसे भृगोर्वंशे जमदग्निरितीरितः॥
तत्राराध्य पुनर्मां तु वैदिकेनैव धर्मतः।
गच्छ तस्मिन् मुनिश्रेष्ठ। मम लोकं सुनिर्मलम्॥
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत।
शाण्डिल्यो निरयं प्राप्य पुनरव्यथ भूतले॥
वेदोक्तविधिना विष्णुमर्चयित्वा सनातनम्।
विशुद्धभावात् सम्प्राप्य तद्धाम परमं हरेः॥
तस्मादवैदिकं धर्मं दूरतः परिवर्जयेत्।
वैदिकेनैव विधिना भक्त्या सम्पूजयेद्धरिम्॥
श्रौतेन विधिना चक्रं धृत्वा वै बाहुमूलयो.।
धृतोर्ध्वपुण्ड्रः शुद्धात्मा विधिनैवार्चयेद्धरिम्॥
कर्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येत् सनातनात्।
न प्रमाद्येत्परं धर्मात् श्रुतिस्मृत्युक्तगौरवात्॥
सुशीलन्तु परं धर्मं नारीणां नृपसत्तम।।
शीलभङ्गेन नारीणां यमलोकः सुदारुणः॥
मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति।
सेह कीर्तिं मवाप्नोति मोदते रमया सह॥
पतिं या नातिचरति मनोवाक्कायकर्मभिः।
सा भर्तृलोकमाप्नोति यथैवारुन्धती तथा॥
आर्तार्ते मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा।
मृते म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता॥

या स्त्री मृतं परिष्वज्य दग्धा वैहव्यवाहने।
सा भर्त्तलोकमाप्नोति हरिणा कमला यथा॥
ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कृतघ्नं वापि मानवम्।
यमादाय मृता नारी तं भर्त्तारं पुनाति हि॥
साध्वीनामिह नारीणामग्निप्रपतनादृते।
नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो मृते भर्त्तरि कुत्रचित्॥
वैष्णवं पतिमादाय या दग्धा हव्यवाहने।
सा वैष्णवपदं याति यत्र गच्छन्ति योगिनः॥
मृते भर्त्तरि या नारी भवेद्यदि रजस्वला।
चिताग्निं संग्रहे तावत् स्नात्वा तस्मिन् प्रवेशयेत्॥
गर्भिणी नानुगन्तव्या मृतं भर्त्तारमव्यया।
ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्यावज्जीवमतन्द्रिता॥
केशरञ्जनताम्बूलगन्धपुष्पादिसेवनम्।
भूषितं रक्तवस्त्रञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम्॥
द्विवारं भोजनञ्चाक्ष्णोरञ्जनं वर्जयेत्सदा।
स्नात्वा शुक्लाम्बरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया॥
न कल्का कुहका साध्वी तन्द्रालस्यविवर्जिता।
सुनिर्मला शुभाचारा नित्यं सम्पूजयेद्धरिम्॥
क्षितिशायी भवेद्रात्रौ शुचौ देशे कुशोत्तरे।
ध्यानयोगपरा नित्यं सतां सङ्गे व्यवस्थिता॥
तपश्चरणसंयुक्ता यावज्जीवं समाचरेत्।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा भवेन्नदि रजस्वला॥
सभर्त्तृका सती वापि पाणिपुराग्नभोजनम्।
एकवारं समश्नीयाद्रजसा च परिप्लुता॥

एवं सुनियताहारा सम्यग्व्रतपरायणा ।
भर्त्रा सह समाप्नोति वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
दग्धव्या साग्निहोत्रेण भर्त्तुः पूर्वं मृता तु या ।
स्वागमग्निं समादाय भर्त्ता पूर्ववदाचरेत् ॥
कृत्वा कुशमयीं पत्नीं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
जुहुयादग्निहोत्रं तु पञ्चयज्ञादिकं तथा ॥
अथ च प्रव्रजेद्विद्वान् कन्यां वापि समुद्वहेत ।
प्रव्रज्यामपि कुर्वीत कर्म्म वेदोदितं महत् ॥
आत्मन्यग्निं समारोप्य जुहुयादात्मवान् सदा ।
मनसा वा प्रकुर्व्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः ॥
गृहस्थो वा वनस्थो वा यतिर्वापि भवेद्द्विजः ।
अनाश्रमी न तिष्ठेत यावज्जीवं द्विजोत्तम ॥
वर्णाश्रमेषु सर्व्वेषां पूजनीयो जनार्दनः ।
स व्यापकेन मन्त्रेण सदैव च मन्त्रीयते ॥
व्यापकानां च सर्व्वेषां ज्यायानष्टाक्षरो मनुः ।
अष्टाक्षरस्य जप्ता तु साक्षान्नारायणः स्वयम् ॥
सन्यासं च समुद्रं च सर्षिश्छन्दोऽधि दैवतम् ।
न दीक्षा विधिं न ध्यानं सार्थं मन्त्रमुदाहृतम् ॥
स्नात्वा शुद्धः प्रसन्नात्मा कृतकृत्यो जनार्दनम् ।
मनसाऽप्यर्चयित्वा वा जपेन्मन्त्रं सदा बुधः ॥
दानप्रतिग्रहो याग स्वाध्याय पितृतर्पणम् ।
पितृभ्योऽष्टाक्षरस्य जप्ता कुर्यादतन्द्रितः ॥
धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहश्च चक्राङ्कितभुजस्तथा ।
अष्टाक्षरं जपन्नित्यं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

जपेद्गौणतया मन्त्रं सततं वैष्णवोत्तम ।
न साधनतया जप्यं कर्तव्यं विष्णुतत्परैः ॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा ।
त्रिसन्ध्यासु जपेन्मन्त्रं तदर्थं मनु चिन्तयन् ॥
उपोष्य पूर्वदिवसे नद्यां स्नात्वा विधानतः ।
आचार्यं संश्रयेत् पूर्वं महाभागवतं द्विजः ॥
आचार्यो विष्णुमभ्यर्च्य पवित्रं चापि पूजयेत् ।
पुरतो वासुदेवस्य ह्याधानान्तमाचरेत् ॥
प्रजपेत् अस्य सूक्तेन पवित्रन्ते वतेत्यृचा ।
पवमानस्य चाद्येन ऋग्भिर्यतस्भि क्रमात् ॥
आज्य हुत्वा ततश्चक्र तदग्नौ प्रतपेद्गुरुः ।
चरणं पवित्रमिति यजुषा तच्चक्र चाङ्कयेद्भुजम् ॥
वामं सम्प्रतपेत्ययात्‌ाच्च जन्येन देशिकः ॥
अग्निर्मन्वेति यजुषा तद्वोमाग्नौ प्रतपयेत् ।
ततस्तु पार्थिवैः ऋग्भिर्हुत्वा पुण्ड्राणि धारयेत् ॥
अतो देवेति सूक्तेन विष्णोर्नुकमथेन च ।
पूजयेद्वादशभिर्न्वे केशवादीननुक्रमात् ॥
कुशपत्रिषु संपूज्य जुहुयात्ताभिरेव तु ।
धृत्वाथ चक्रणा सम्यक् मृदा शुभ्रेण देशिकः ॥
ललाटादिषु चाङ्गेषु ऋग्भिस्ताभिः क्रमेण वै ।
नामभिः केशवाद्यैश्च सच्छिद्राण्येव धारयेत् ॥
श्रिये जात इति ऋचा पुण्ड्रमङ्गेषु धारयेत् ।
परोमात्रेति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
होमशेषं समापाद्य मूर्ध्नि दापनमाचरेत् ।

एवं पुरुष क्रियां कृत्वा नाम दद्यात्ततः परम् ॥
इंदः प्रानामितिसूक्तेन नाममूर्त्तिं समर्चयेत्।
गवाज्य प्रत्युच हुत्वा नाम दद्याच्च वैष्णवः ॥
अभिप्रियाणीति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम्।
प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा शेषं समाचरेत् ॥
मन्त्रदीक्षा विधानन्तु श्रौतं मुनिभिरीरितम्।
नैवाहिता भवेद्दीक्षा न पृथक्त्वेन वक्ष्यते ॥
अदीक्षितो भवेद्यस्तु मन्त्रं वैष्णवमुत्तमम्।
अर्चनं वापि कुरुते न ससिद्धिमवाप्नुयात् ॥
नादीक्षितः प्रकुर्वीत विष्णोराराधनक्रियाम्।
श्रौतं वा यदि वा स्मार्त्तं दिव्यागममथापि वा ॥
तस्मादुक्तप्रकारेण दीक्षितो हरिमर्चयेत्।
पूर्वन्तु पोष्य गुरुणा नद्यां स्नात्वा कृतक्रियः ॥
आचार्यः पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
ईशान्यादि चतुर्दिक्षु संस्थाप्य कलशान् शुभान् ॥
तेषु गव्यानि निक्षिप्य चतुर्मूर्त्तीन् समर्चयेत्।
वाराहं नारसिंहञ्च वामनं कृष्णमेव च ॥
तद्विष्णोरिति च द्वाभ्यां वाराहं पूजयेत्तत।
प्रतद्विष्णु इति ऋचा नारसिंहमनामयम् ॥
न ते विष्णो रित्यनेन वामनं पूजयेत्तथा।
यथट्तेविष्णव इति कृष्णं संपूजयेत् द्विजः ॥
स पूजयावरणं सर्वं गन्धपुष्पैर्विधानतः।
प्रतिष्ठाप्य ततो वह्निमिधाधानान्तमाचरेत्।
चतुर्भिर्वै पृथक् सत्तो. पायसं मधुमिश्रितम् ॥

हुत्वाज्यं जुहुयात्पश्चाच्छ्रीसूक्तेन समाहितः।
अग्निमीड इत्यनुवाकेन सावित्र्या वैष्णवेन च॥
सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः, पृथगष्टोत्तरं शतम्।
हुत्वा वेदसमाप्तिञ्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः॥
ततो भद्रासने शिष्यमुपविश्याभिषेचयेत्।
चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः सूक्तैस्तत्कलशोदकैः॥
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः शिष्यमभिषिच्यार्थदेशिकः।
कौपीनं कटिसूत्रञ्च तथा वस्त्रञ्च धारयेत्॥
ऊर्द्ध्वपुण्ड्राणि पद्माक्ष तुलसीमालिकेऽपि च।
कुशोत्तरे समासीनमाचान्तं विनयान्वितम्॥
अध्यापयेद्व्याख्यानि सूक्तानि विमलानि च।
व्यापकान् वैष्णवान् मन्त्रानन्यांश्चापि विधानतः॥
तदर्थन्याससुद्रादि सर्षिश्छन्दोऽधिदैवतम्।
सन्निविश्य सद्वृत्तौ श्रामयेच्छासनाच्छ्रुतेः॥
श्रामितो गुरुणा शिष्यः सद्वृत्तौ सत्पथे स्थितः।
अर्चयेत्परमैकान्त्य सिद्धये हरिमव्ययम्॥
आचार्यात्समनु प्राप्तं विग्रहं सुमनोहरम्।
लब्ध्वाथ विधिना विष्णोः पूजयेत्तदनुज्ञया॥
पूर्वेऽह्नि पूर्ववत्पूज्यः श्रोतैरेवोपचारकैः।
ताभिरेव च हुत्वाथ ऋग्भिराज्यं तथाक्रमात्॥
शय्यासूक्तान्तमाज्येन हुत्वाग्निं वैष्णवक्रमः।
अध्यापयित्वा तान् मन्त्रान् वैदिकान् वैदिकोत्तम॥
पूजाविधानं त्रिविधं तस्मै होमान्तमाविशेत्।
साभं तर्पणं होमानां जप्याद्या विविधाः क्रियाः॥

वैशिष्येण गुरोर्ज्ञात्वा भक्त्या सर्वं समाचरेत ।
परमापन्नतो वापि न भुञ्जीत हरेर्दिने ॥
नं तिर्यग्धारयेत्पुण्ड्रमान्य देवं प्रपूजयेत् ।
वैष्णव पुरुषो यस्तु शिव ब्रह्मादिदैवतान ॥
प्रणमेतार्चयेद्वापि विष्ठाया जायते क्रिमि ।
रजस्तमोऽभिभूताना देवताना निरीक्षणात् ॥
पूजनाद्वन्दनाद्वापि वैष्णवो यात्यधोगतिम ।
शुद्धसत्त्वमयो विष्णु पूजनीयो जगत्पति ॥
अनर्चनीया रुद्राद्या विष्णोरावरण विना ।
यस्तु स्वामेश्वर विष्णुमतोत्सृज्य यजेत हि ॥
स्वात्मेश्वराय हरये च्यवते नात्र संशय ।
यज्ञाध्ययनकाले तु नमस्कानि वषट्कृता ॥
तानि वै यज्ञयान्यत्र यज्ञो वै विष्णुरव्यय ।
तस्यैवावरण प्रोक्त यज्ञाध्ययनकर्मसु ॥
स्तुवन्ति वेदास्तस्मात् गुणरूपविभूतय ।
तस्मादावरण हित्वा ये यजन्ति परान् सुरान् ॥
ते यान्ति निरय घोर कल्पकोटिशतानि वै ।
रुद्र काली गणेशश्च कूश्माण्डा भैरवादय ॥
मद्यमांसाग्निनयाश्चे तामसा परिकीर्त्तिता ।
यज्ञानामपि देवाना या स्वतन्त्रार्चनक्रिया ॥
सा दुर्गति नयत्येव वैष्णव विगतकल्मषम ।
अर्चयित्वा जगन्नाथ वैष्णव पुरुषोत्तमम ॥
तदावरणरूपेण यजेद्देवान् समन्वत ।
अन्यथा नरक याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥

वासुदेवं जगन्नाथमर्चयित्वैव मानवः ।
प्राप्नोति महदैश्वर्यं ब्रह्मेन्द्रत्वादिकं क्षणात् ॥
मनसापि जलेनापि जगन्नाथं जनार्दनम् ।
सम्प्राप्नोत्यमलां सिद्धिं जगत्सर्वं समर्चितम् ॥
हृषीकेशं श्रयोनाथं लक्ष्मीशं सर्वदं हरिम् ।
तं विना पुण्डरीकाक्षं कोऽर्चयेदितरान् सुरान् ॥
नारायणं परित्यज्य योऽन्यं देवमुपासते ।
स्वं पतिं नृपतिं हित्वा यथा स्त्री पुरुषाधमम् ॥
विष्णोर्निवेदितं हव्यं देवेभ्यो जुहुयात् तथा ।
पितृभ्यश्चैव तद्दद्यात्सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥
निर्माल्यमितरेषां तु यदन्नाद्यन्तिमौवासाम् ।
उपभुज्य नरो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
नैवेद्यं भोजनं विष्णोः सात्वादाम्बु निषेवणम् ।
तुलसी खादनं नृणां पापिनामपि मुक्तिदम् ॥
एकादश्युपवासश्च यज्ञपत्रादिधारणम् ।
तुलस्या पूजनं विष्णोः नित्यं वैष्णवं स्मृतम् ॥
अवैष्णवः स्थापी विप्रो वहुशास्त्रश्रुतोऽपि वा ।
सजीवन्नेव चण्डालो मृतः श्वानोऽभिजायते ॥
क्रतुसाहस्रिणं वापि लोके विप्रमवैष्णवम् ।
चण्डालमिव नैनेत वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥
भगवद्भक्तिदीप्ताग्निदग्धदुर्जातिकल्मषः ।
चण्डालोऽपि बुधैः श्लाघ्यो न तु पूज्यो ह्यवैष्णवः ॥
गदशङ्खोर्ध्वपुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणाधमम् ।
पूजयिष्यति यः श्राद्धे सर्वकर्मास्य निष्फलम् ॥

तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं यः श्राद्धे भोजयिष्यति।
पितरस्तस्य यान्त्येव कालसूत्रं सुदारुणम्॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं चक्राङ्कितभुजं तथा।
पूजयिष्यति यः श्राद्धे गयाश्राद्धायुतं लभेत्॥
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्राद्यैरन्वितं वैष्णवं द्विजम्।
भक्त्या सम्पूजयेद्यस्तु दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि॥
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च।
यास्यन्ति पितरस्तस्य विष्णुलोकं सुनिर्मलम्॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं तप्तचक्राङ्कितांसकम्।
श्राद्धे सम्पूजयेद्यस्तु गयाश्राद्धायुतं लभेत्॥
तप्तचक्रेण विधिना बाहुमूलेन लाञ्छितः।
पुनाति सकलं लोकं नारायण इवाघभित्॥
अविद्यो वा सुविद्यो वा शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत्।
ब्राह्मणः सर्वलोकेषु पूज्यमानो हरिर्यथा॥
दुराग्री वा दुराचारी शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत्।
नृणां हन्ति समस्ताघं तमः सूर्योदये यथा॥
चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम्।
पुनाति सकलं लोकं यथा त्रिपथगानदी॥
तिस्रः कोट्यर्द्धकोटी च तीर्थानि भुवनत्रये।
चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादे तिष्ठन्ति संशयः॥
चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम्।
पीत्वा पातकसाहस्रैर्मुच्यते नात्र संशयः॥
श्राद्धे दाने व्रते यज्ञे विवाहे चोपनायने।
चक्राङ्कितं विप्रमेव पूजयेदितरांस्तु॥

विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो भुञ्जानोऽपि यतस्ततः ।
न लिप्यते न पापेन तमसेव प्रभाकरः ॥
चक्राङ्कित भुजो विप्र पङ्क्ति मध्ये तु भुञ्जते ।
पुनाति सकला पङ्क्ति गङ्गे वैतरंगाहिनीम् ॥
चक्राङ्कित भुज विप्र यो भूम्यामभिवादयेत् ।
ललाटे यास सख्यानि विष्णुलोके महीयते ॥
ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य शूद्रो वा वैष्णव पुमान् ।
अर्चयित्वेतरान् देवान् निरय यान्त्य सशयम् ॥
विष्णो रावरण छित्वा पूजयित्वेतरान् सुरान् ।
वैष्णव पुरुषो याति कालसूत्रमधोमुख ॥
महापापी महापापेरन्वितो यदि वैष्णव ।
मन्वादि धर्मशास्त्रोक्त प्रायश्चित्त समाचरेत् ॥
प्रायश्चित्त विशेष तु पश्चात् कुर्वीत वैष्णव ।
नैयासिकी वैष्णवी च पवित्रोक्त समाचरेत ॥
वैष्णवानान्तु विप्राणां पश्चात्पादजल पिबेत् ।
ब्रह्मो न परिपूर्णोऽथ कर्मस्वधिकृतो भवेत् ॥
मन्त्ररत्नार्थं विच्छान्तो नवेन्यो कर्मसंयुत ।
द्वादशो नियतो विप्र स एव पुरुषोत्तम ॥
किमत्र बहुनोक्तेन सार वक्ष्यामि ते नृप ।
एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ॥
तदीयानां पूजनञ्च वैष्णव स्त्रितय स्मृतम् ।
पुण्याहिश दिनादन्यत्रोपोष्यं वैष्णवे सदा ॥
तथा भागवतादन्यो नार्चनीयो हि कुत्रचित् ।
भगवन्तमनुद्दिश्य न दद्यात न यजेत् क्वचित् ॥

नावैष्णवान्नं भुञ्जीत दद्यान्नो वैष्णवाय च ।
नार्चयेदितरान् देवांश्च तिर्य्यग्धारयेत्तथा ॥
एकादश्यान्न भुञ्जीत यत्नेना वैष्णवैः सह ।
अष्टाक्षरस्य जप्तारं शङ्खचक्रधरं द्विज ॥
अवमत्य विमूढात्मा मध्यघण्डालतां व्रजेत् ।
वैष्णवं ब्राह्मणं गाञ्च तुलसीं द्वादशीं तथा ॥
अनर्चयित्वा मूढात्मा निरयं दुर्गतिं व्रजेत् ।
विष्णोः प्रधानतनवो विप्रा गावश्च वैष्णवाः ॥
गत्वा सपूज्य तानेव याति विष्णोः परम्पदम् ।
एकादश्युपवासश्च द्वादश्यां विप्र पूजनम् ॥
नित्यमाश्रमकं स्नानं पापिनामपि मुक्तिदम् ।
पक्षे पक्षे हरि दिने चक्राङ्कित भुजे नृप ! ॥
सपूज्यमाने विप्रेन्द्रे हरिस्तेषां प्रसीदति ।
अभावे वैष्णवे विप्रे सम्प्राप्ते हरि वासरे ॥
तद्वत्सम्पूजयेद् गाव तुलसीं वापि वैष्णव ।
अग्निहोत्रन्तु जुहुयात्सायं प्रातर्द्विजोत्तम ॥
पञ्चयज्ञांश्च कुर्व्वीत वैष्णवान् विप्रा् मर्चयेत् ।
तदर्पितं वै भुञ्जीत पिबेत्तत्पादवारि वै ॥
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
पूजयेद्वैष्णवं विप्रं द्वादश्यामपि वैष्णव ॥
विष्णोः प्रसादं तुलसीं तीर्थं वापि द्विजोत्तम ।
उपवासदिने वापि प्राशयेदविचारयन् ॥
उपवासदिने यस्तु तीर्थं वा तुलसीदलम् ॥
नं प्राशयेद्विमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ।

हर्य्यर्पितन्तु यच्चान्नं तीर्थं वा पितृकर्म्मणि ॥
दद्यात् पितॄणां यद्दत्तं गयाश्राद्धायुतं लभेत् ।
हरेर्निवेदितं भक्त्या यो दद्याच्छ्राद्धकर्म्मणि ॥
पितरस्तस्य यान्त्येव तद्विष्णोः परमं पदम् ।
तीर्थं वा तुलसीपत्रं यो दद्यात्पितृदैवतम् ॥
आकल्पकोटि पितरः परितृप्ता नसंशयः ।
यः श्राद्धकाले मूढात्मा पितॄणाञ्च दिवौकसाम् ॥
न ददाति हरेर्भुक्तं तस्य वै नारकी गतिः ।
हर्य्यर्पितन्तु यच्चान्नं यच्च पादोदकं हरेः ॥
तुलसीं वा पितॄणाञ्च दत्त्वा श्राद्धायुतं लभेत् ।
सर्व्वं यज्ञमयं विष्णुं मत्वा देवं जनार्द्दनम् ।
आमन्त्र्य वैष्णवान् विप्रान् कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः ॥
मत्यब्दं पार्व्वणश्राद्धं कुर्यात्पित्रोर्मृतेऽहनि ।
अन्यथा वैष्णवो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
अमायां कृष्णपक्षे च पित्रेत्र वाभ्युदये तथा ।
कुर्यात् श्राद्धं विधानेन विष्णोराज्ञा मनुस्मरन् ॥
न कुर्यात् यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः ॥
आज्ञातिक्रमणाद्विष्णोः पतत्येव न संशयः ।
शङ्खचक्रोर्द्ध्वपुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरेः ॥
अन्वितान् ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्व्वकर्म्मसु ।
अश्राद्धिनोऽप्ययज्ञस्य कर्म्मत्यागिन एव च ॥
वेदस्याप्यनधीतस्य संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ।
पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्व्वीत नैकादश्यां द्विजोत्तमः ॥
द्वादश्यान्तत्प्रकुर्व्वीत नोपवास दिने क्वचित् ।

विष्णोर्जन्मदिने वापि गुरुणाञ्च मृतेऽहनि ॥
वैष्णवेष्टिं प्रकुर्व्वीत वैदिकं वैष्णवोत्तमः ।
अगम्यागमनं हिंसा मभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ॥
असत्य कथनं स्तेयं मनसापि विवर्जयेत् ।
ततचक्राङ्कनं विष्णोरेकादश्यामुपोषणम् ॥
धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परिग्रहः ।
नित्यमाम्नककाल देवतान्तरवर्जनम् ।
ध्यानं मन्त्रं जपो होमस्तुलस्याः पूजनं हरे ॥
प्रसादस्तीर्थसेवा च तदीयानाञ्च पूजनम् ।
उपायान्तरसन्त्यागस्तथा मन्त्रार्थं चिन्तनम् ॥
श्रवणं कीर्त्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा ।
असत्कृत्य परित्यागो विषयान्तरवर्जनम् ॥
दानं दम स्तप शौचं आर्जवं चान्तिरेव च ।
आनृशंस्यं सतासङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥
वैष्णवः परमैकान्ती नेतरो वैष्णवः स्मृतः ।
नावैष्णवो तर्जेन्मुक्तिं बहुशास्त्र श्रुतोऽपि वा ॥
वैष्णवो वर्णबाह्योऽपि याति विष्णोः परं पदम् ।
एतत्ते कथितं राजन् ! पारमैकान्त्यसिद्धिदम् ॥
वैशिष्ट्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपबृंहितम् ।
विष्वक्सेनाय धात्रे च सम्प्रोक्तं परमात्मना ॥
विष्वक्सेनाय सम्प्रोक्तमेतद्विघनसे पुरा ।
भृगोः प्रोक्तं विघनसा भृगुणा च महर्षिणा ॥
भृगुणा च मनोः प्रोक्तं मनुना च ममेरितम् ।
मनुना धर्मशास्त्रन्तु सामान्येनोक्तवान् स्वयम् ॥

तदेव हि मया राजन् । वैशिष्ट्येण तवेरितम् ।
विशिष्टं परमं धर्मशास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः ।
पारमैकान्त्य संसिद्धिं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ।
यस्त्विदं शृणुयाद्भक्त्या नित्यं विष्णोश्च सन्निधौ ॥
अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
हारीतमेतच्छास्त्रन्तु परमां धर्मसंहिताम् ॥
आलोक्य पूजयन् विष्णुं पारमैकान्त्यमश्नुते ।
एतच्छ्रुत्वाम्बरीषस्तु हारीतोक्तिं नृपोत्तमः ॥
ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः ।
त्वमेव परमोधर्मस्त्वमेव परमं तप ॥
त्वदङ्घ्रि युगलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम् ।
महामुनिमिति स्तुत्वा राजर्षिः स महातपाः ॥
आप्तवान् परमैकान्त्य तत्प्रसादात्सुसिद्धिदम् ।
वैशिष्ट्यं पारमैकान्त्यं एतच्छास्त्रं समाश्रय ॥
भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः ।
योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥
वसिष्ठाद्या वैष्णवाश्च विष्वक् सेनादयः सुराः ।
एतच्छास्त्रानुसारेण पूजयामासुरच्युतम् ॥
परमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् ।
ज्ञात्वैव परमैकान्ती पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे ह्यत्यधिको नाम
अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीश्री गणेशाय नमः ॥

योगीश्वरं याज्ञवल्क्यं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः ॥ १ ॥
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् ।
यस्मिन् देशे मृगः कृष्णस्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥ २ ॥
पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ ३ ॥
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिराः ।
यमापस्तम्बसंवर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ ४ ॥
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगौतमौ ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ ५ ॥
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६ ॥
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७ ॥
इज्याचारदमाहिंसादानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ ८ ॥
चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पर्षत् त्रैविद्यमेव वा ।
सा ब्रूते यं स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ९ ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रा वर्णास्त्वाद्यास्त्रयो द्विजाः ।
निषेकादिश्मशानान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ॥ १० ॥

गर्भाधानमृतौ पुंसः सवनं स्पन्दनात् पुरा ।
षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११ ॥
अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२ ॥
एवमेनः शमं याति बीजगर्भसमुद्भवम् ।
तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु समन्त्रकः ॥ १३ ॥
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४ ॥
उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिक्षयेत् ॥ १५ ॥
दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थ ब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ।
कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ १६ ॥
गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः ।
गन्धलेपक्षयकरं कुर्याच्छौचमतन्द्रितः ॥ १७ ॥
अन्तर्जानु शुचौ देश उपविष्ट उदङ्मुखः ।
प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥ १८ ॥
कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च ।
प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ १९ ॥
त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत् ।
अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ २० ॥
हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः ।
शुध्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ २१ ॥
स्नानमब्दैवतैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणसंयमः ।
सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ २२ ॥

गायत्रीं शिरसा सार्धं जपेद्व्याहृतिपूर्विकाम् ।
प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ २३ ॥
प्राणानायम्य संप्रोक्ष्य तृचेनाब्दैवतेन तु ।
जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदयात् ॥ २४ ॥
सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवं हि तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ॥
अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ २५॥
ततोऽभिवादयेद्वृद्धानसावहमिति ब्रुवन् ।
गुरुञ्चैवाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥२६॥
आहूतश्चाप्यधीयीत लब्धं चास्मै निवेदयेत् ।
हितं चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥२७॥
कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूयकाः ।
अध्याप्या धर्मतः साधुशक्ताप्तज्ञानवित्तदाः ॥२८ ॥
दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।
ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनिन्द्येष्वात्मवृत्तये ॥ २९ ॥
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३० ॥
कृताग्निकार्यो भुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुज्ञया ।
आपोशानक्रिया पूर्वं सत्कृत्यान्नमकुत्सयन् ॥ ३१॥
ब्रह्मचर्ये स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।
ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ ३२ ॥
मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
भास्करालोकनाश्लीलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३ ॥
स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
उपनीय ददद्वेदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४ ॥

एकदेशमुपाध्यायऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते ।
एते मान्या यथापूर्वमेभ्यो माता गरीयसी ॥ ३५ ॥
प्रतिवेदं ब्रह्मचर्य्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोडशे ॥ ३६ ॥
आ षोडशाब्दाद्द्वाविंशाच्चतुर्विंशाच्च वत्सरात् ।
ब्रह्मक्षत्रविशां काल औपनायनिकः परः ॥ ३७ ॥
अत ऊर्द्ध्वं पतन्त्येते सर्व्वधर्म्मबहिष्कृताः ।
सावित्रीपतिता व्रात्या व्रात्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ ३८ ॥
मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जिबन्धनात् ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९ ॥
यज्ञानां तपसाञ्चैव शुभानां चैव कर्म्मणाम् ।
वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४० ॥
मधुना पयसा चैव स देवांस्तर्पयेद्द्विजः ।
पितॄंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१ ॥
यजूंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स घृतामृतैः ।
प्रीणाति देवानाज्येन मधुना च पितॄंस्तथा ॥ ४२ ॥
स तु सोमघृतैर्देवांस्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
सामानि तृप्तिं कुर्य्याच्च पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४३ ॥
मेदसा तर्पयेद्देवानथर्व्वाङ्गिरसः पठन् ।
पितॄंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितो द्विजः ॥ ४४ ॥
वाकोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्च गाथिकाः ।
इतिहासांस्तथा विद्या योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५ ॥
मांसक्षीरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम् ।
करोति तृप्तिञ्च तथा पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४६ ॥

ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्वकाम फलैः शुभैः ।
यं यं क्रतुमधीयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७ ॥
त्रिर्वित्तपूर्ण पृथिवीदानस्य फलमश्नुते ।
तपसश्च परस्येह नित्यं स्वाध्यायवान् द्विजः ॥ ४८ ॥
नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ ।
तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९ ॥
अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति नचेह जायते पुन ॥ ५० ॥
गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
वेदं व्रतानि वापारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१ ॥
अविप्लुत ब्रह्मचर्य्योलक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ।
अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवयसीम् ॥ ५२ ॥
अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् ।
पञ्चमात् सप्तमादूर्द्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३ ॥
दशपूरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात् ।
स्फीतादपि न सञ्चारिरोगदोष समन्वितात् ॥ ५४ ॥
एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियोवरः ।
यत्नात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥५५॥
यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राद्दारोपसंग्रहः ।
न तन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६ ॥
तिस्रोवर्णानुपूर्व्वेण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
ब्राह्मण क्षत्रिय विशां भार्य्या स्वा शूद्रजन्मनः ॥५६॥
ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्त्यलङ्कृता ।
तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८ ॥

यज्ञस्थायर्त्विजे दैवआदायार्षस्तु गोद्वयम् ।
चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५९ ॥
इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।
स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड्वंश्यान् सहात्मना ॥ ६० ॥
आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्वः समयान्मिथः ।
राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ॥ ६१ ॥
पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
वैश्या प्रतोदमादद्याद्वेदने त्वग्रजन्मनः ॥ ६२ ॥
पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।
कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥ ६३ ॥
अप्रयच्छन् समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृतौ ।
गम्यन्त्वभावे दातॄणां कन्या कुर्यात् स्वयम्वरम् ॥ ६४ ॥
सकृत् प्रदीयते कन्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ।
दत्तामपि हरेत् पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वर आव्रजेत् ॥ ६५ ॥
अनाख्याय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
अदुष्टाञ्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषा शतम् ॥ ६६ ॥
अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।
स्वैरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः श्रयेत् ॥ ६७ ॥
अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
सपिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८ ॥
आगर्भसम्भवाद्गच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
अनेन विधिना जातः क्षेत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६९ ॥
हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
परिभूतामधःशय्यां वासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ७० ॥

सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाश्च शुभां गिरम्।
पावकः सर्व्वमेध्यत्वं मेध्या वै योषितो ह्यतः ॥ ७१ ॥
व्यभिचारादृतौ शुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते।
गर्भभर्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२ ॥
सुरापी व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियम्वदा।
स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३ ॥
अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनोऽन्यथा भवेत्।
यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धते ॥ ७४ ॥
मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति।
सेह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५ ॥
आज्ञासम्पादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम्।
त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥७६॥
स्त्रीभिर्भर्तृवचः कार्य्यमेष धर्म्मः परः स्त्रियाः।
आशुद्धेः सम्प्रतीक्ष्यो हि महापातकदूषितः ॥ ७७ ॥
लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः।
यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्याः भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥७८॥
षोडशर्त्तुनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत्।
ब्रह्मचार्य्येव पर्व्वाण्याद्याश्चतस्रस्तु वर्जयेत् ॥ ७९ ॥
एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलञ्च वर्जयेत्।
सुस्थ इन्दौ सकृत् पुत्रं लक्षण्यं जनयेत् पुमान् ॥ ८० ॥
यथाकामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन्।
स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियो रक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१ ॥
भर्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्वशुरदेवरैः।
बन्धुभिश्च स्त्रियः पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२ ॥

संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराङ्मुखी ।
कुर्य्याच्छ्वशुरयोः पादवन्दनं भर्त्तृतत्परा ॥ ८३ ॥
क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रोषितभर्त्तृका ॥ ८४ ॥
रक्षेत् कन्यां पिता विन्नां पतिः पुत्रास्तु वार्द्धके ।
अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः ॥८५॥
पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः ।
हीना न स्याद्विना भर्त्रा गर्हणीयान्यथा भवेत्॥८६॥
पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संयतेन्द्रिया ।
इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७॥
सत्यामन्यां सवर्णायां धर्म्मकार्य्यं न कारयेत् ।
सवर्णासु विधौ धर्म्मे ज्येष्ठया न विनेतरा ॥ ८८ ॥
दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
आहरेद्विधिवद्दारानग्नींश्चैवाविलम्बयन् ॥ ८९ ॥
सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
अनिन्द्येषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्द्धनाः ॥ ९० ॥
विप्रान्मूर्द्धावसिक्तो हि क्षत्रियायां विशः स्त्रियाम् ।
अम्बष्ठः शूद्र्यां निषादो जातः पारशवोऽपि वा ॥ ९१ ॥
वैश्याशूद्र्योस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ ।
वैश्यात्तु करणः शूद्र्यां विन्नास्वेष विधिः स्मृतः ॥९२॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सूतो वैश्याद्वैदेहकस्तथा ।
शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्म्मबहिष्कृतः ॥ ९३ ॥
क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु ।
शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ९४ ॥

माहिष्येण करण्यान्तु रथकारः प्रजायते ।
असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ९५ ॥
जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
व्यत्यये कर्म्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधरम् ॥ ९६ ॥
कर्म्म स्मार्त्तं विवाहाग्नौ कुर्व्वीत प्रत्यहं गृही ।
दायकालाहृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ ९७ ॥
शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिर्द्विजः ।
प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ९८ ॥
हुत्वाग्नीन् सूर्य्यदैवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ९९ ॥
उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
स्नात्वा देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेदर्च्चयेत्तथा ॥ १०० ॥
वेदाथर्व्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
जपयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं विद्याञ्चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥ १०१ ॥
बलिकर्म्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रिया ।
भूतपित्रमरब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ १०२ ॥
देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद्भूत बलिं हरेत् ।
अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निःक्षिपेत् ॥१०३॥
अन्नं पितृमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् ।
स्वाध्यायमन्वहं कुर्य्यात् न पचेदन्नमात्मने ॥ १०४ ॥
बालं सुवासिनी वृद्ध गर्भिण्या तुरकन्यकाः ।
सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥१०५॥
आपोशानेनोपरिष्टादधस्तादश्नता तथा ।
अनग्नममृतञ्चैव कार्य्यमन्नं द्विजन्मना ॥ १०६ ॥

अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः।
अप्रणोद्योऽतिथिः सायमपि वाग्भूतृणोदकैः॥ १०७॥
सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या सुव्रताय च।
भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिबान्धवान्॥ १०८॥
महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत्।
सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूनृतं वचः॥ १०९॥
प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः।
प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः॥ ११०॥
अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः।
मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः॥ १११॥
परपाकरुचिर्न स्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते।
वाक्पाणिपादचापल्यं वर्जयेच्चातिभोजनम्॥ ११२॥
अतिथिं श्रोत्रियं तृप्तमासीमान्तमनुव्रजेत्।
अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च बन्धुभिः॥ ११३॥
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नींस्तानुपास्य च।
भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ संविशेत्॥ ११४॥
ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम्।
धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न हापयेत्॥ ११५॥
विद्याकर्मवयोबन्धुवित्तैर्मान्या यथाक्रमम्।
एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्द्धके मानमर्हति॥ ११६॥
वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्।
पन्था देयो नृपस्तेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः॥ ११७॥
इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च।
प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा॥ ११८॥

प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
कुसीदकृषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥११९॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तयाऽजीवन् वणिग्भवेत् ।
शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥१२०॥
भार्य्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्त्ता श्राद्धक्रियारतः ।
नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न हापयेत् ॥१२१॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥१२२॥
वयोबुद्ध्यर्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्म्मणाम् ।
आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्मामशठां तथा ॥ १२३ ॥
त्रैवार्षिकाधिकान्नो यः स तु सोमं पिबेद्द्विजः ।
प्राक्सौमिकीः क्रियाः कुर्य्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ॥१२४॥
प्रतिसम्वत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
कर्त्तव्याग्रयणेष्टिश्च चातुर्मास्यानि चैव हि ॥ १२५ ॥
एषामसम्भवे कुर्य्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
हीनकल्पं न कुर्व्वीत सति द्रव्येऽफलप्रदम् ॥१२६॥
चाण्डालो जायते यज्ञकारणाच्छूद्रभिक्षितात् ।
यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपि वा भवेत् ॥१२७॥
कुसूलकुम्भीधान्यो वा त्रैयहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा ।
जीवेद्वापि शिलोञ्छेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १२८ ॥
न स्वाध्यायविरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥१२९॥
राजान्तेवासियाज्येभ्यः सीदन्निच्छेद्धनं क्षुधा ।
दम्भिहैतुकपाषण्डवकवृत्तींश्च वर्जयेत् ॥ १३० ॥

शुक्लाम्बरधरो नीच केशश्मश्रु नखः शुचिः।
न भार्य्यादर्शनेऽश्नीयान्नैकवासा न संस्थितः॥१३१॥
न संशयं प्रपद्येत नाकस्मात् प्रियं वदेत्।
नाहितं नानृतं चैव न स्तेनः स्यान्नवार्द्धुषिः॥१३२॥
दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः।
कुर्य्यात्प्रदक्षिणं देवमृद्गो विप्रवनस्पतीन्॥१३३॥
नतु मेहेन्नदीच्छायावर्त्म गोष्ठाम्बुभस्मसु।
न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बु स्त्री द्विजन्मनः॥१३४॥
नेक्षेतार्कं न नग्नां स्त्रीं नच संसृष्टमैथुनाम्।
नच मूत्रपुरीषं वा नाशुचीराहुतारकाः॥१३५॥
अयं मे वज्र इत्येवं सर्वमन्त्रमुदीरयन्।
वर्षत्यप्रावृतो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक् शिरा नच॥१३६॥
ष्ठीवनासृक्शकृन्मूत्ररेतांस्यप्सु न निःक्षिपेत्।
पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ नचैनमभिलङ्घयेत्॥१३७॥
जलं पिबेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रबोधयेत्।
नाक्षैः क्रीडेन्न धर्मघ्नैर्व्याधितैर्वा न संविशेत्॥१३८॥
विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम्।
केशभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम्॥१३९॥
नाचक्षीत धयन्तीं गां नाद्वारेण विशेत् क्वचित्।
न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः॥१४०॥
प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्यानराधिपाः।
दुष्टा दशगुणं पूर्व्वात् पूर्व्वादेते यथोत्तरम्॥१४१॥
अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा।
हस्तेनौषधिभावे वा [illegible]॥१४२॥

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिः ॥१४३॥
त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुबन्धुषु ।
उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये मृते ॥ १४४ ॥
सन्ध्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने ।
समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४५ ॥
पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
ऋतुसन्धिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६ ॥
पशुमण्डूकनकुलमार्जारश्वाहिमूषिकैः ।
कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७ ॥
श्वक्रोष्टुगर्दभोलूकसामबाणार्त्तनिस्वने ।
अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८ ॥
देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंप्लवे ।
भुक्त्वार्द्रपाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥ १४९ ॥
पांशुवर्षे दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
धावतः पूतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥ १५० ॥
खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षेरिणरोहणे ।
सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः ॥१५१॥
देवर्त्विक्स्नातकाचार्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः ।
नाक्रामेद्रक्तविण्मूत्रष्ठीवनोद्वर्त्तनादि च ॥ १५२ ॥
विप्राहिक्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन ।
आमृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कञ्चिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥१५३
दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाम्भांसि समुत्सृजेत् ।
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥१५४॥

गोब्राह्मणानलान्नानि नोच्छिष्टानि पदा स्पृशेत् ।
न निन्दाताड़ने कुर्य्यात्सुतं शिष्यञ्च ताड़येत् ॥१५५॥
कर्म्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्म्मं समाचरेत् ।
अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्न तु ॥ १५६ ॥
मातृपित्रतिथिभ्रातृजामिसम्बन्धिमातुलैः ।
वृद्धबालातुराचार्य्यवैद्यसंश्रितबान्धवैः ॥ १५७ ॥
ऋत्विक्पुरोहितापत्यभार्य्यादाससनाभिभिः ।
विवादं वर्जयित्वा तु सर्व्वाल्लोकान् जयेद्गृही ॥१५८॥
पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु ।
स्नायान्नदीदेवखातगर्त्तप्रस्रवणेषु च ॥ १५९ ॥
परशय्यासनोद्यानगृहयानानि वर्जयेत् ।
अदत्तान्यग्निहीनस्य नान्नमद्यादनापदि ॥ १६० ॥
कदर्य्यबद्धचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम् ।
वैणाभिशस्तवार्द्धुषिगणिकागणदीक्षिणाम् ॥ १६१ ॥
चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंश्चलीमत्तविद्विषाम् ।
क्रूरोग्रपतितव्रात्यदाम्भिकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥१६२॥
अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितग्रामयाजिनाम् ।
शस्त्रविक्रयिकर्म्मारतुन्नवायश्ववृत्तिनाम् ॥ १६३ ॥
नृशंसराजरजककृतघ्नवधजीविनाम् ।
चेलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम् ॥ १६४ ॥
पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५ ॥
अनर्चितं वृथामांसं केशकीटसमन्वितम् ।
शुक्तं पर्य्युषितोच्छिष्टं श्वस्पृष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६ ॥

उदक्यास्पृष्टसंघुष्टं पर्यायान्नञ्च वर्जयेत् ।
गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा स्पृष्टञ्च कामतः ॥१६७॥
शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ १६८ ॥
अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥ १६९ ॥
सन्धिन्यनिर्दशावत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
औष्ट्रमैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥ १७० ॥
देवतार्थं हविः शिग्रुं लोहितान् व्रश्चनांस्तथा ।
अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवकानि च ॥ १७१ ॥
क्रव्याद पक्षिदात्यूह शुकप्रतुदटिट्टिभान् ।
सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥१७२ ॥
कोयष्टिप्लवचक्राह्वबलाकाबकविष्किरान् ।
वृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३ ॥
कलविङ्कं सकाकोलं कुररं रज्जुदालकम् ।
जालपादान् खञ्जरीटानज्ञातांश्च मृगद्विजान् ॥१७४॥
चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासस्त्र्यहं वसेत् ॥१७५॥
पलाण्डुं विड्वराहञ्च छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।
लशुनं गृञ्जनञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७६ ॥
भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाकच्छपशल्लकाः ।
शशश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७ ॥
तथा पाठीनराजीवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।
अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८ ॥

प्राणात्यये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७९ ॥
वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः ।
सम्मितानि दुराचारो योऽहन्त्यविधिना पशून् ॥ १८० ॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा ।
गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१ ॥
सौवर्णराजताब्जानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् ।
शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्म्मणाम् ॥ १८२ ॥
पात्राणाञ्चमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
चरुस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा ॥ १८३ ॥
स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानां मुषलोदूखलानसाम् ।
प्रोक्षणं संहतानाञ्च बहूनां चैव वाससाम् ॥ १८४ ॥
तक्षणं दारुशृङ्गास्थ्नां गोवालैः फलसम्भुवाम् ।
मार्ज्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्म्मणि ॥ १८५ ॥
सौवीरोदकगोमूत्रैः शुद्ध्यत्याविककौशिकम् ।
सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिष्टैः कुतपन्तथा ॥ १८६ ॥
सगौरसर्षपैः क्षौमं पुनः पाकान्महीमयम् ।
कारुहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखस्तथा ॥ १८७ ॥
भूशुद्धिर्मार्जनाद्दाहात् कालाद्गोक्रमणात्तथा ।
सेकादुल्लेखनाल्लेपाद्गृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८ ॥
गोघ्रातेऽन्ने तथा कीटमक्षिकाकेशदूषिते ।
सलिलं भस्म मृद्वापि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥ १८९ ॥
त्रपुसीसकताम्राणां क्षाराम्लोदकवारिभिः ।
भस्माद्भिः कांस्यलोहानां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च ॥ १९० ॥

अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात्।
वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातञ्च सदा शुचि ॥१९१॥
शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम्।
तथा मांसं श्वचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥१९२॥
रश्मिरग्नी रजश्छाया गौरश्वो वसुधानिलः।
विप्रुषो मक्षिकाः स्पर्शे वत्सः प्रस्नवने शुचिः ॥१९३॥
अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजा मलाः।
पन्थानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः ॥१९४॥
मुखजा विप्रुषो मेध्यास्तथाचमनबिन्दवः।
श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं त्यक्त्वा ततः शुचि ॥१९५॥
स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे।
आचान्तः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥१९६॥
रथ्याकर्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः।
मारुतेनैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥१९७॥
तपस्तप्त्वाऽसृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये।
तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च ॥१९८॥
सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः।
तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥१९९॥
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता।
यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥२००॥
गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम्।
नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥२०१॥
विद्यातपोभ्यां हीनेन नतु ग्राह्यः प्रतिग्रहः।
गृह्णन् प्रदातारमधो नयत्यात्मानमेव च ॥२०२॥

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
याचितेनापि दातव्यं श्रद्धापूतञ्च शक्तितः ॥ २०३ ॥
हेमशृङ्गा शफैरौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
सकांस्यपात्रा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा॥२०४॥
दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान् लोमसम्मितान् ।
कपिला चेत्तारयति भूयश्चा सप्तमं कुलम् ॥ २०५ ॥
स वत्सारोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।
दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्वेण विधिना ददत् ॥२०६॥
यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योनौ च दृश्यते ।
तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ २०७ ॥
यथा कथञ्चिद्दत्त्वा गां धेनुं वाऽधेनुमेव वा ।
अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते ॥ २०८ ॥
श्रान्तसम्वाहनं रोगि परिचर्या सुरार्चनम् ।
पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥२०९ ॥
भूदीपांश्चान्न वस्त्राम्भस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ।
नैवेशिकं स्वर्णधुर्यं दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ २१० ॥
गृहधान्याभयोपानच्छत्रमाल्यानुलेपनम् ।
यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥२११॥
सर्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।
तद्ददत् समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२ ॥
प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।
ये लोका दानशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलान् ॥२१३॥
कुशाः शाकं पयो मत्स्यागन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः ।
मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येया न वारि च ॥२१४॥

जुषा यथा सुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्ते ऽपि वाग्यताः ॥ २३८ ॥
अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः।
आतृप्तेस्तु पवित्राणि जप्त्वा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९ ॥
अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमन्य च।
तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४० ॥
सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः।
उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१ ॥
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः।
स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२ ॥
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत्।
वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३ ॥
ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चेत्ततोजलम्।
विश्वेदेवाश्च प्रीयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४ ॥
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च।
श्रद्धा च नो माव्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५ ॥
अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन ॥ २४६ ॥
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत्।
वाजे वाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७ ॥
यस्मिंस्ते संस्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः।
पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८ ॥
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम्।
ब्रह्मचारी भवेत्तान्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९ ॥
एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन्।

यजेत दधिकर्कन्धूमिश्रान् पिण्डान् यवैः क्रिया॥२५०॥
एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकम्।
आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१ ॥
उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने।
अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह ॥२४२॥
गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम्।
अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३ ॥
ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत्।
एतत् सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४ ॥
अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत्।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजे ॥२५५॥
मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम्।
प्रतिसम्वत्सरञ्चैवमाद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६ ॥
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा।
प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत्॥२५७॥
हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम्।
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥२५८॥
ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम्।
मासवृद्ध्याभितृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥२५९
खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च।
लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्ध्रीणसस्य च ॥२६०॥
यद्ददाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमुच्यते।
तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१ ॥
कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि।

अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ।
अन्यत्र कुलटाषण्ढपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ २१५ ॥
देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्त्यर्थमेव च ॥ २१६ ॥
अमावास्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवत् सूर्यसंक्रमः ॥ २१७ ॥
व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥२१८॥
अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
वेदार्थविज्ज्येष्ठसामा त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९ ॥
ऋत्विक् स्वस्रीयजामातृयाज्यश्वशुरमातुलाः ।
त्रिणाचिकेतदौहित्रशिष्यसम्बन्धिबान्धवाः ॥ २२० ॥
कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः श्राद्धसम्पदः ॥ २२१ ॥
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
अवकीर्णी कुण्डगोलौ कुनखी श्यावदन्तकः ॥ २२२ ॥
भृतकाध्यापकः क्लीबः कन्यादूष्यभिशस्तकः ।
मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविक्रयी च विनिन्दकः ॥२२३॥
मातापितृगुरुत्यागी कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४ ॥
निमन्त्रयीत पूर्वेद्युर्ब्राह्मणानात्मवान् शुचिः ।
तैश्चापि संयतैर्भाव्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २२५ ॥
अपराह्णे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६ ॥

युग्मान् दैवे यथाशक्ति पित्र्येऽयुग्मांस्तथैव च।
परिश्रिते शुचौ देशे दक्षिणाप्रवणे तथा॥ २२७॥
द्वौ दैवे प्राक् त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा।
मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम्॥ २२८॥
पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि।
आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यृचा॥ २२९॥
यवैरन्ववकीर्याथ भाजने सपवित्रके।
शन्नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा॥२३०॥
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिःक्षिपेत्।
दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपं वासः सदीपकम्॥ २३१॥
तथाच्छादनदानञ्च करशौचार्थमम्बु च।
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम्॥
द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा ह्युशन्तस्त्वेत्यृचा पितॄन् २३२
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायन्तु नस्ततः।
यवार्थास्तु तिलैः कार्याः कुर्य्यादर्घ्यादिपूर्ववत्॥२३३॥
दत्त्वार्घ्यं संस्रवांस्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः।
पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः॥२३४॥
अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम्।
कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत्॥ २३५॥
हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः।
यथा लाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः॥ २३६॥
दत्त्वान्नं पृथिवी पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम्।
कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत्॥ २३७॥
सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्र्यृचम्।

दद्याच्चतुष्पथे सूर्पे कुशानास्तीर्य्य सर्वतः ॥ २८६ ॥
कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च ।
मत्स्यान् पक्कांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥२८७॥
पुष्पं चित्रं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधामपि ।
मूलकं पूरिकापूपांस्तथैवेरण्डिकाः स्रजः ॥ २८८ ॥
दध्यन्नं पायसञ्चैव गुड़पिष्टं समोदकम् ।
एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ॥२८९॥
विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ।
दूर्व्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९० ॥
रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति ! देहि मे ।
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे ॥२९१॥
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२ ॥
एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।
कर्म्मणां फलमाप्नोति श्रियञ्चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३ ॥
आदित्यस्य सदा पूजा तिलकं स्वामिनस्तथा ।
महागणपतेश्चैव कुर्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४ ॥
श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
वृष्ट्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नरीन् ॥ २९५॥
सूर्य्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः ।
शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥२९६॥
ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।
रजतादयसः सीसात् कांस्यात् कार्य्या ग्रहाः क्रमात् ॥ २९७॥
स्ववर्णैर्व्वा पटे लेख्या गन्धैर्मण्डलकेऽथवा ।

यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ २९८ ॥
गन्धाश्च बलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलुः ।
कर्त्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ २९९ ॥
आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत् ।
उद्बुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्त्तिताः ॥ ३०० ॥
बृहस्पते अतियदर्य्यस्तथैवान्नात् परिस्रुतः ।
शन्नो देवीस्तथा काण्डात् केतुं कृण्वन्निमाः क्रमात् ॥ ३०१ ॥
अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ ३०२ ॥
एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना क्षीरेण वा युताः ॥ ३०३ ॥
गुड़ौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च ॥ ३०४ ॥
दद्याद् ग्रहक्रमादेतद्द्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
शक्तितो वा यथा लाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ३०५ ॥
धेनुः शङ्खस्तथानड्वान् हेम वासो हयस्तथा ।
कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ३०६ ॥
यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ३०७ ॥
ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रायाः पतनानि च ।
भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमा ग्रहाः ॥ ३०८ ॥
महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतज्ञो वृद्धसेवकः ।
विनीतः सत्त्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९ ॥
अदीर्घसूत्रः स्मृतिमानक्षुद्रोऽपरुषस्तथा ।

धार्म्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ॥३१० ॥
स्वरन्ध्रगोप्तान्वीक्षिक्यां दण्डनीत्यां तथैव च।
विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याञ्चैव नराधिप ॥३११ ॥
स मन्त्रिणः प्रकुर्व्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन्।
तैः सार्द्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥३१२॥
पुरोहितञ्च कुर्व्वीत दैवज्ञमुदितोदितम्।
दण्डनीत्याञ्च कुशलमथर्व्वाङ्गिरसे तथा ॥ ३१३ ॥
श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयादृत्विजस्तथा।
यज्ञांश्चैव प्रकुर्व्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४ ॥
भोगाय दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च।
अक्षयोऽयं निधीराज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५ ॥
अस्कन्नमव्ययञ्चैव प्रायश्चित्तैरदूषितम्।
अग्नेः सकाशाद्विप्राग्नौ हुतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६ ॥
धर्म्मेणालब्धमीहेत लब्धं यत्नेन पालयेत्।
पालितं वर्द्धयेन्नीत्या वृद्धं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥३१७॥
दत्त्वा भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत्।
आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८ ॥
पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम्।
अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च महीपतिः ॥ ३१९॥
प्रतिग्रहपरीमाणं दानच्छेदोपवर्णनम्।
स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥३२०॥
रम्यं पशव्यमाजीव्यं जाङ्गलं देशमावसेत्।
तत्र दुर्गाणि कुर्व्वीत जनकोषात्मगुप्तये ॥ ३२१ ॥
तत्र तत्र च निष्णातानध्यक्षान् कुशलान् शुचीन्।

प्रकुर्य्याद्दायकर्म्मान्तव्ययकर्म्मसु चोद्यतान् ॥ २२२॥
नातः परतरो धर्म्मो नृपाणां यदुपार्जितम् ।
विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभ्यश्चाभयं तथा ॥ २२३ ॥
य आहवेषु बध्यन्ते भूम्यर्थमपराङ्मुखाः ।
अकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ २२४ ॥
पदानि क्रतुतुल्यानि भग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥२२५ ॥
तवाहं वादिनं क्लीबं निर्हेतिं परसङ्गतम् ।
न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ २२६ ॥
कृतरक्षः सदोत्थाय पश्येदायव्ययौ स्वयम् ।
व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥२२७॥
हिरण्यं व्याप्तमानीतं भाण्डागारेषु निक्षिपेत् ।
पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः ॥ २२८ ॥
ततः स्वैरविहारी स्यान्मन्त्रिभिर्व्वा समागतः ।
बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ॥२२९॥
सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ २३० ॥
संविशेत्तूर्य्यघोषेण प्रतिबुध्येत्तथैव च ।
शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्व्वकर्त्तव्यतां तथा ॥ २३१ ॥
प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यैराशीर्भिरभिनन्दितः ॥२३२ ॥
दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्गां काञ्चनं महीम् ।
नैवेशिकानि च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च ॥२३३॥
ब्राह्मणेषु क्षमी स्निग्धेष्वजिह्मः क्रोधनोऽरिषु ।

स्याद्राजा भृत्यवर्गेषु प्रजासु च यथा पिता ॥३३४ ॥
पुण्यात् षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥३३५॥
चाटुतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६ ।
अरक्ष्यमाणाः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् किल्बिषं प्रजाः ।
तस्मात्तु नृपतेरर्द्धं यस्माद् गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७ ॥
ये राष्ट्राधिकृता स्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत् ॥ ३३८॥
उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा प्रवासयेत् ।
सम्मानदानसत्कारैः श्रोत्रियान् वासयेत् सदा॥३३९
अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकोषं योऽभिवर्द्धयेत् ।
सोऽचिराद्विगतश्रीको नाशमेति सबान्धवः ॥ ३४० ॥
प्रजापीडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
राज्ञः कुलं श्रियं प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्त्तते॥३४१॥
यएव धर्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२ ॥
यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३४३ ॥
मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ।
कुर्य्याद्यथास्य न विदुः कर्म्मणामाफलोदयात्॥३४४॥
अरिर्मित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः ।
क्रमशो मण्डलं चिन्त्यं सामादिभिरनुक्रमैः ॥ ३४५ ॥
उपायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव ।

सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्ध्येयुर्दण्डस्त्वगतिका गतिः ॥३४६॥
सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा।
द्वैधीभावं गुणानेतान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥३४७॥
यदा सस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत्।
परश्च हीनआत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः ॥ ३४८ ॥
दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता।
तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदैहिकम् ॥ ३४९ ॥
केचिद्दैवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः।
संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलबुद्धयः ॥ ३५० ॥
यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्ध्यति ॥ ३५१ ॥
हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वरा यतः।
अतोयतेत तत्प्राप्तौ रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥३५२॥
स्वाम्यमात्यो जनोदुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च।
मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३ ॥
तदवाप्य नृपो दण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत्।
धर्मो हि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४ ॥
स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतबुद्धिना।
सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५ ॥
यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानवम्।
जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६ ॥
अधर्मदण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकविनाशनम्।
सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिजयावहम् ॥३५७॥
अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरो मातुलोऽपि वा

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुः पञ्चकमन्यथा ॥ ३८ ॥
कान्तारगास्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम् ।
दद्युर्वा स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु ॥ ३९ ॥
सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा ।
वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणा स्मृता ॥४०॥
प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम् ॥४१॥
गृहीतानुक्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्णिकः ॥४१॥
दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥
राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दशकं शतम् ।
पञ्चकञ्च शतं दाप्यः प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्णिकः ॥ ४३ ॥
हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत् ।
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ४४ ॥
दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्धते न ततः परम् ॥ ४५ ॥
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणञ्च कृतं भवेत् ।
दद्युस्तद्रिक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६ ॥
न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ४७ ॥
सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् ।
वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥ ४८ ॥
गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम् ।
ऋणं दद्यात् पतिस्तासां यस्माद्वृत्तिस्तदाश्रया ॥४९॥

प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम् ।
स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥ ५० ॥
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा ।
पुत्रपौत्रैरृणं देयं निह्नवे साक्षिभावितम् ॥ ५१ ॥
रिक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च ।
पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य रिक्थिनः ॥ ५२ ॥
भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३ ॥
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।
आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ५४ ॥
दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
न तत् पुत्रा ऋणं दद्युर्दद्युर्दानाय ये स्थिताः ॥ ५५ ॥
बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम् ।
एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६ ॥
प्रतिभूर्दापितो यत्तु प्रकाशं धनिनो धनम् ।
द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७ ॥
सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च ।
वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८ ॥
आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते ।
काले कालकृतं नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥ ५९ ॥
गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽथ हापिते ।
नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृताद् ऋते ॥ ६० ॥
आधेः स्वीकरणात् सिद्धी रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम् ।
यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१ ॥

परिशुष्यत्स्खलद्वाक्यो विरुद्धं वहु भाषते ।
वाक्चक्षुः पूजयति नो तथोष्ठौ निर्भुजत्यपि ॥ १४ ॥
स्वभावाद्विकृतिं गच्छन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्त्तितः ॥१५॥
सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यश्च निष्पतेत् ।
न चाहूतो वदेत् किञ्चिद्धीनो दण्ड्यश्च स स्मृतः ॥१६॥
साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः ॥ १७ ॥
सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
दण्डञ्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८ ॥
छलं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृपः ।
भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९ ॥
निह्नुते लिखितं नैकमेकदेशविभावितः ।
दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः ॥ २० ॥
स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।

आध्यादीनां विहर्त्तारं धनिने दापयेद्धनम् ।
दण्डञ्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्षमथापि वा ॥ २६ ॥
आगमोऽभ्यधिको भोगाद्विना पूर्वक्रमागतात् ।
आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिः स्तोकापि यत्र नो ॥ २७ ॥
आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी ॥ २८ ॥
योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्थी तमुद्धरेत् ।
न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विना कृता ॥ २९ ॥
आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ।
अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति ॥ ३० ॥
नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रेण्योऽथ कुलानि च ।
पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१ ॥
बलोपधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान्निवर्त्तयेत् ।
स्त्रीनक्तमन्तरागारबहिःशत्रुकृतांस्तथा ॥ ३२ ॥
मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिबालभीतादियोजितः ।
असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ ३३ ॥
प्रणष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
विभावयेन्न चेल्लिङ्गैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४ ॥
राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्द्विजेभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ।
विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५ ॥
इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दण्डमेव च ॥ ३६ ॥
देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
अददद्धि समाप्नोति किल्बिषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७ ॥

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके।
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुःपञ्चकमन्यथा॥ ३८॥
कान्तारगास्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम्।
दद्युर्वा स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु॥ ३९॥
सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा।
वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणा स्मृताः॥४०॥
प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत्।
साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम्॥४१॥
गृहीता तु क्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्णिकः॥४१॥
दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम्॥ ४२॥
राज्ञाधमर्णिकोदाप्य साधिताद्दशकं शतम्।
पञ्चकञ्च शतं दाप्य प्राप्तार्थोह्युत्तमर्णकः॥ ४३॥
हीनजातिं परिक्षीणम् ऋणार्थं कर्म कारयेत्।
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम्॥ ४४॥
दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम्।
मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्द्धते न ततः परम्॥ ४५॥
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणञ्च कृतं भवेत्।
दद्युस्तद्रिक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि॥ ४६॥
न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता।
दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा॥ ४७॥
सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम्।
वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम्॥ ४८॥
गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम्।
ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्माद्वृत्तिस्तदाश्रया॥४९॥

प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम् ।
स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥५०॥
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा ।
पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नवे साक्षिभावितम् ॥५१॥
रिक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च ।
पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य रिक्थिन ॥ ५२॥
भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
प्रातिभाव्यं ऋणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३ ॥
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।
आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥५४॥
दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
न तत् पुत्रा ऋणं दद्युर्दद्युर्दानाय यः स्थिता ॥५५॥
बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम् ।
एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६ ॥
प्रतिभूर्दापितो यत्तु प्रकाशं धनिनो धनम् ।
द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७ ॥
सन्ततिः स्त्रीपशव्येव धान्यं त्रिगुणमेव च ।
वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८ ॥
आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते ।
काले कालकृतं नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥५९॥
गोप्याधिभोगे नोवृद्धिः सोपकारेऽथ हापिते ।
नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृतादृते ॥ ६० ॥
आधेः स्वीकरणात् सिद्धी रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम् ।
यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१ ॥

चरित्रबन्धककृतं सवृद्ध्या दापयेद्धनम् ।
सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२ ॥
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्तेनोऽन्यथा भवेत् ।
प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याधिमाप्नुयात् ॥ ६३ ॥
तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः ।
विना धारणकाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम् ॥६४॥
यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु ।
मोच्य आधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५ ॥
इति ऋणादानप्रकरणम् ॥

वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम् ।
द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६ ॥
न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतस्करैः ।
भ्रेषश्चेन्मार्गितेऽदत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समम् ॥ ६७॥
आजीवन् स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ।
याचितान्वाहितन्यासनिक्षेपादिष्वयं विधिः ॥६८ ॥
इति निक्षेपादिप्रकरणम् ॥

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः ।
धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९ ॥
त्र्यवराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्तक्रियारताः ।
यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ ७० ॥
स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिशस्तकाः ।
रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रियाः ॥ ७१ ॥

स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिशस्तकाः ।
रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥
पतिताप्तार्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।
साहसी दृष्टदोषश्च निर्द्धूताद्यास्त्वसाक्षिणः ॥ ७३ ॥
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।
सर्व्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यपारुष्यसाहसे ॥ ७४ ॥
साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान् ।
ये च पापकृतां लोका महापातकिनान्तथा ॥ ७५ ॥
अग्निदानाञ्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ।
स तान् सर्व्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ ७६ ॥
सुकृतं यत्त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरशतैः कृतम् ।
तत् सर्व्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७ ॥
अब्रुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं सदशबन्धकम् ।
राज्ञा सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशकेऽहनि ॥ ७८ ॥
न ददाति च यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।
स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि ॥ ७९ ॥
द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनां तथा ।
गुणिद्वैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवत्तमाः ॥ ८० ॥
यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।
अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवं तस्य पराजयः ॥ ८१ ॥
उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः ।
द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२ ॥
पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृत् साक्षिणस्तथा ।
विवादाद्द्विगुणं द्रव्यं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३ ॥

य साक्ष्यं श्रावितोऽन्येभ्यो निह्नुते तत्तमोवृतः ।
स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणन्तु विवासयेत् ॥ ८३ ॥
वर्णिनान्तु बधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेत् ।
तत्पावनाय निर्व्वाप्यश्चरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८४ ॥

इति साक्षिप्रकरणम् ॥

य कश्चिदर्थो निर्णातः स्वरुचा तु परस्परम् ।
लेख्यन्तु साक्षिमत् कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८
समामासतदर्द्धाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः ।
सब्रह्मचारिकात्मीयपितृनामादिचिह्नितम् ॥ ८७ ॥
समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
मत मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलेखितम् ॥ ८८ ॥
साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम् ।
अत्राहममुकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८८ ॥
उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना ।
लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ८९
विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
तत्प्रमाणं स्मृतं लेख्यं बलोपधिकृतादृते ॥ ९१ ॥
ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
आधिस्तु भुज्यते तावद्यावत्तन्न प्रदीयते ९२ ॥
देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हृते तथा ।
भिन्ने दग्धेऽथवाच्छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत ॥ ९३ ॥
सन्दिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात स्वहस्तलिखितादिभि ।
युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभि ॥ ९४ ॥

लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेद्दत्त्वा दत्त्वा ऋणं ऋणी ।
धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥९५॥
दत्त्वर्णं पाटयेल्लेख्यं शुद्ध्यै वान्यत्तु कारयेत् ।
साक्षिमच्च भवेद्यद्वा तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ९६॥

इति लेख्यप्रकरणम् ॥

तुलाग्न्यापो विषं कोशो दिव्यानीह विशुद्धये ।
महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि ॥ ९७ ॥
रुच्या वान्यतरः कुर्यादितरो वर्तयेच्छिरः ।
विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ९८ ॥
सचैलं स्नातमाहूय सूर्योदय उपोषितम् ।
कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ९९ ॥
तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्गुब्राह्मणरोगिणाम् ।
अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवा सप्त विषस्य च ॥ १०० ॥
नासहस्राद्धरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
नृपार्थेष्वभियोगे च वहेयुः शुचयः सदा ॥ १०१ ॥
तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः ।
प्रतिमानसमीभूतो रेखां कृत्वावतारितः ॥ १०२ ॥
त्वं तुले ! सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता ।
तत्सत्यं वद कल्याणि ! संशयान्मां विमोचय ॥ १०३ ॥
यद्यस्मि पापकृन्मात ! स्ततो मां त्वमधोनय ।
शुद्धश्चेद्गमयोर्ध्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ १०४ ॥
करौ विमृदितव्रीहेर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत् सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १०५ ॥

त्वमग्ने ! सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ! ।
साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं करे मम ॥१०६॥
तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ १०७ ॥
स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् ।
षोडशाङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८ ॥
मुक्ताग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०९ ॥
सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाप्य कम् ।
नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरू जलं विशेत् ॥ ११०॥
समकालमिषुं मुक्तमानीयान्यो जवी नरः ।
गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चेच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११ ॥
त्वं विष ! ब्रह्मणः पुत्र ! सत्यधर्मे व्यवस्थितः ।
त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२॥
एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्धिमशैलजम् ।
यस्य वेगैर्विना जीर्येत्तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥११३॥
देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसृतित्रयम् ॥ ११४ ॥
आचतुर्दशमादह्नो यस्य नो राजदैविकम् ।
व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यादसंशयम् ॥ ११५ ॥

इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागञ्चेत् पिता कुर्यात् स्वेच्छया विभजेत्सुतान् ।
ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः ॥ ११६॥

कुर्य्यात् समानंशान् पत्न्यः कार्य्याः समांशिकाः।
न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा ॥११७॥
शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया।
न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृकृतः स्मृतः ॥११८॥
विभजेरन् सुताः पित्रोरूर्द्धं रिक्थमृणं समम्।
मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९ ॥
पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जितम्।
मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्भवेत् ॥ १२० ॥
क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेत्तु यः।
दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ १२१ ॥
यत्किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति।
भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ १२२ ॥
सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः।
अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३ ॥
भूर्य्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा।
तत्र स्यात् सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥१२४
विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक्।
दृश्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात् ॥१२५
पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत्।
पितुरूर्द्धं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६ ॥
असंस्कृतास्तु संस्कार्य्या भ्रातरः पूर्वसंस्कृतैः।
भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्त्वांशन्तु तुरीयकम् ॥ १२७ ॥
चतुस्त्रिद्व्येकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः।
क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा विड्जास्तु द्व्येकभागिनः ॥१२८॥

अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते ।
तत्पुनस्ते समैरंशैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२९ ॥
अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
उभयोरप्यसावृक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १३० ॥
औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।
क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा ॥ १३१ ॥
गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतो मतः ।
कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥१३२॥
अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥१३३॥
क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयं कृतः ।
दत्तात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः ॥१३४॥
उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत् सुतः ।
पिण्डदोंऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ॥ १३५ ॥
सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोंऽशहरो भवेत् ॥१३६॥
मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वर्धभागिनम् ।
अभ्रातृको हरेत् सर्वं दुहितॄणां सुतादृते ॥ १३७ ॥
पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
तत् सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः ॥१३८॥
एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३९ ॥
वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः ।
क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ १४० ॥

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
दद्याच्चापहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१ ॥
अन्योदर्य्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्य्यो धनं हरेत् ।
असंसृष्ट्यपि चादद्यात् संसृष्टो नान्यमातृजः ॥ १४२ ॥
क्लीवोऽथ पतितस्तज्जः पङ्गुरुन्मत्तको जडः ।
अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्याः स्युर्निरंशकाः ॥१४३
औरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्वै भर्तृसात्कृताः ॥ १४४ ॥
अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
निर्व्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥१४५॥
पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
आधिवेदनिकाद्यञ्च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ १४६ ॥
बन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव वा ।
अतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७ ॥
अप्रजःस्त्रीधनं भर्त्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि ।
दुहितॄणां प्रसूता चेत् शेषेषु पितृगामि तत् ॥१४८॥
दत्त्वा कन्यां हरन् दण्ड्यो व्ययं दद्याच्च सोदयम् ।
मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयव्ययम् ॥ १४९ ॥
दुर्भिक्षे धर्म्मकार्य्ये च व्याधौ सम्प्रतिरोधके ।
गृहीतं स्त्रीधनं भर्त्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥१५०॥
अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम् ॥१५१॥
विभागनिह्नवे ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः ।

विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः ॥ १५२ ॥

इति रिक्थभागप्रकरणम् ॥

सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः ।
गोपाः सीमाकृषाणा ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३ ॥
नयेयुरेते सीमानं स्थूलाङ्गारतुषद्रुमैः ।
सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ १५४ ॥
सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।
रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५ ॥
अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।
अभावे ज्ञातचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्तिता ॥१५६॥
आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु ।
एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहादिषु ॥ १५७ ॥
मर्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।
क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८ ॥
न निषेध्योऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।
परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बहूदकः ॥ १५९ ॥
स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्तयेत् ।
उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ १६० ॥
फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।
स प्रदाप्यः कृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१ ॥

इति सीमाविवादप्रकरणम् ॥

माषानष्टौ तु महिषी सस्यघातस्य कारिणी ।
दण्डनीया तदर्धं तु गौस्तदर्धमजाविकम् ॥ १६२ ॥

भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताद्द्विगुणो दमः।
सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम् ॥ १६३ ॥
यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम्।
गोपस्ताड्यस्तु गोमी तु पूर्व्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४ ॥
पथि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते।
अकामतः कामचारे चौरवद्दण्डमर्हति ॥ १६५ ॥
महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकागन्तुकादयः।
पालो येषान्तु ते मोच्या दैवराजपरिप्लुताः ॥ १६६ ॥
यथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत्तथा।
प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १६७ ॥
पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते।
अर्द्धत्रयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६८ ॥
ग्रामेच्छया गोप्रचारो भूमिराजवशेन वा।
द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्व्वतः स्ववदाहरेत् ॥ १६९ ॥
धनुःशतं परीणाहो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत्।
द्वे शते कर्व्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७० ॥

इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ॥

स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते।
हीनाद्रहो हीनमूल्ये वेलाहीने च तस्करः ॥ १७१ ॥
नष्टापहृतमासाद्य हर्त्तारं ग्राहयेन्नरम्।
देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२ ॥
विक्रेतुर्दर्शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम्।
क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्माद्यस्तस्य विक्रयी ॥ १७३ ॥

आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा।
पञ्चबन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते॥ १७४॥
हृतं प्रणष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात्।
अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षण्णवतिं पणान्॥१७५॥
शौल्किकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम्।
अर्व्वाक् संवत्सरात् स्वामी हरेत परतो नृपः॥१७६
पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे।
महिषोष्ट्रगवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके॥ १७७॥

इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम्॥

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते।
नान्वये सति सर्व्वस्वं यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम्॥१७८॥
प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशेषतः।
देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः॥ १७९॥

इति दत्ताप्रदानिकं नामप्रकरणम्॥

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्द्धमासिकम्।
बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम्॥ १८०॥
अग्नौ सुवर्णमक्षीणं रजते द्विपलं शते।
अष्टौ त्रपुणि सीसे च ताम्रे पञ्चदशायसि॥ १८१॥
शते दश पलावृद्धिरौर्णे कार्पाससौत्रिके।
मध्ये पञ्चपला वृद्धिः सूक्ष्मे तु त्रिपला मता॥ १८२॥
कार्म्मिके रोमबद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः।
न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौशेये वल्कलेषु च॥१८३

देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम् ।
द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तद्दाप्यमसंशयम् ॥ १८४ ॥

इति क्रीतानुशयप्रकरणम् ।

बलाद्दासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते ।
स्वामिप्राणप्रदो भक्तत्यागात्तन्निष्क्रयादपि ॥ १८५ ॥
प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिकः ।
वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ १८६ ॥
कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।
अन्तेवासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७ ॥
राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्न्यस्य तत्र तु ।
त्रैविद्यं वृत्तिमद्ब्रूयात् स्वधर्मः पाल्यतामिति ॥ १८८ ॥
निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।
सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ १८९ ॥
गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेच्च यः ।
सर्व्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥ १९० ॥
कर्त्तव्यं वचनं सर्व्वैः समूहहितवादिनाम् ।
यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ १९१ ॥
समूहकार्य्य आयातान् कृतकार्य्यान् विसर्ज्जयेत् ।
स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥ १९२ ॥
समूहकार्य्यप्रहितो यल्लभेत तदर्पयेत् ।
एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३ ॥
धर्म्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्य्यचिन्तकाः ।
कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥ १९४ ॥

श्रेणिनैगमपाषण्डिगणानामप्ययं विधिः ।
भेदञ्चैषां नृपो रक्षेत पूर्ववृत्तिञ्च पालयेत् ॥ १९५ ॥

इति संविद्व्यतिक्रमप्रकरणम् ॥

गृहीतवेतनः कर्म त्यजन् द्विगुणमावहेत् ।
अगृहीते समं दाप्यो भृत्यैरक्ष्य उपस्करः ॥ १९६ ॥
दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुशस्यतः ।
अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १९७ ॥
देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।
तत्र स्यात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १९८ ॥
यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।
उभयोरप्यसाध्यं चेत् साध्ये कुर्याद्यथाश्रुतम् ॥ १९९ ॥
अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।
प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २०० ॥
प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् ।
भृतिमर्द्धपथे सर्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ २०१ ॥

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।
गृह्णीयाद्धूर्त्तकितवादितराद्दशकं शतम् ॥ २०२ ॥
स सम्यक्पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।
जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमी ॥ २०३ ॥
प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले ।
जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४ ॥

द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।
राज्ञा सचिह्नं निर्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥२०५॥
द्यूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ॥ २०६ ॥

इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सत्यासत्यान्यथास्तोत्रैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् ।
क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्धत्रयोदश ॥ २०७ ॥
अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८ ॥
अर्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ २०९ ॥
प्रातिलोम्यापवादेषु द्विगुणत्रिगुणा दमाः ।
वर्णानामानुलोम्येन तस्मादेवार्धहानितः ॥ २१० ॥
बाहुग्रीवानेत्रसक्थिविनाशे वाचिके दमः ।
शत्यस्तदर्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११ ॥
अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
तथा शक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२ ॥
पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
उपपातकयुक्ते तु दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३ ॥
त्रैविद्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४ ॥

इति वाक्पारुष्यप्रकरणम् ॥

असाक्षिकहते चिह्नैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।
द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृतोभयात् ॥ २१५ ॥
भस्मपङ्करजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठ्यूतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६ ॥
समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणास्तूत्तमेषु च ।
हीनेष्वर्द्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७ ॥
विप्रपीडाकरं छेद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।
उद्गूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥ २१८ ॥
उद्गूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसम् ॥ २१९ ॥
पादकेशांशुककरोल्लुञ्चनेषु पणान् दश ।
पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२० ॥
शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।
द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥ २२१ ॥
करपाददतोभङ्गे छेदने कर्णनासयोः ।
मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२ ॥
चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।
कन्धराबाहुसक्थ्नाञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३ ॥
एकं घ्नतां बहूनाञ्च यथोक्ताद्द्विगुणो दमः ।
कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४ ॥
दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजं व्ययम् ।
दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५ ॥
अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
पणान् दाप्यः पञ्च दश विंशतिस्तद्व्ययं तथा ॥ २२६ ॥

दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरस्तथा ।
षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥२२७॥
दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
दण्डः क्षुद्रपशूनां स्याद् द्विपणप्रभृतिः क्रमात् ॥ २२८ ॥
लिङ्गस्य छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२९ ॥
प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
उपजीव्यद्रुमाणाञ्च विंशतेर्द्विगुणो दमः ॥ २३० ॥
चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।
जातद्रुमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥ २३१ ॥
गुल्मगुच्छक्षुपलताप्रतानौषधिवीरुधाम् ।
पूर्वस्मृतादर्द्धदण्डः स्थानेषूक्तेषु कर्त्तने ॥ २३२ ॥
इति दण्डपारुष्यप्रकरणम् ॥

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।
तन्मूल्याद्द्विगुणो दण्डो निह्नवे तु चतुर्गुणः ॥ २३३॥
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
यश्चैवमुक्त्वाहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥२३४॥
अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्याप्रहारदः ।
सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५ ॥
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६ ॥
स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टेऽनभिधावकः ।
अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन्॥२३७॥

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च दैवे पित्र्ये च भोजकः ।
अयुक्तं शपथं कुर्व्वन्नयोग्योऽयोग्यकर्म्मकृत् ॥ २३८ ॥
वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।
साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २३९ ॥
पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यकाः ।
एषामपतितान्योऽन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४० ॥
इति साहसप्रकरणम् ॥

वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु पराशुकम् ।
विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१ ॥
पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः ।
अन्तरे च तयोर्यः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः ॥ २४२ ॥
तुलाशासनमानानां कूटकृन्नाणकस्य च ।
एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥२४३ ॥
अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४ ॥
भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्षु प्रथमं दमम् ।
मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं दमम् ॥ २४५ ॥
अबन्ध्यं यश्च बध्नाति बन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
अप्राप्तव्यवहारञ्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६ ॥
मानेन तुलया वापि योऽशमष्टमकं हरेत् ।
दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानौ च कल्पितम्॥२४७
भेषजस्नेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।
पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥२४८॥

मृच्चर्ममणिसूत्रायःकाष्ठवल्कलवाससाम् ।
अजातौ जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥२४९॥
समुद्गपरिवर्तं च सारभाण्डं च कृत्रिमम् ।
आधाने विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५० ॥
भिन्ने पणे तु पञ्चाशत् पणे तु शतमुच्यते ।
द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१ ॥
सम्भूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा जानतो दम उत्तमः ॥ २५२ ॥
सम्भूय वणिजां पण्यमनर्घेणोपरुन्धताम् ।
विक्रीणतां वा विहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३ ॥
राजनि स्थाप्यते योऽर्घः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
क्रयो वा निःस्रवस्तस्माद्वणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥२५४॥
स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृह्णीत पञ्चकम् ।
दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ २५५ ॥
पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् ।
अर्घोऽनुग्रहकृत् कार्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ २५६ ॥
गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्लाभं वा दिगागते॥२५७॥
विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वे क्रेतर्यगृह्णति ।
हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥२५८॥
राजदैवोपघातेन पण्ये दोषमुपागते ।
हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ २५९ ॥
अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वाऽदुष्टवद्यदि ।
विक्रीणीते दमस्तत्र मूल्यात्तु द्विगुणो भवेत् ॥२६०॥

क्षयं वृद्धिञ्च वणिजा पण्यानामविजानता ।
क्रीत्वा नानुशयः कार्य्यः कुर्व्वन् षड्भागदण्डभाक् ॥२६१॥

इति विक्रयासम्प्रदानप्रकरणम् ॥

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म्म कुर्व्वताम् ।
लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथावा सम्बिदा कृतौ ॥२६२॥
प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्यच्च नाशितम् ।
स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक् ॥ २६३ ॥
अर्घप्रक्षेपणाद्विंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् ।
व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत् ॥ २६४॥
मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।
दाप्यस्त्वष्टगुणं यश्च सव्याजक्रयविक्रयी ॥ २६५ ॥
तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश ।
ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६ ॥
देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादबान्धवाः ।
ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ २६७ ॥
जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्षककर्म्मिणाम् ॥२६८॥

इति सम्भूयसमुत्थानम् ॥

ग्राहकैर्गृह्यते चौरो लोप्त्रेणाथ पदेन वा ।
पूर्व्वकर्म्मापराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९ ॥
अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या जातिनामादिनिह्नवैः ।
द्यूतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७० ॥

परद्रव्यगृहाणाञ्च पृच्छका गूढचारिणः ।
निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१ ॥
गृहीतः शङ्कया चौर्य्ये नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥२७२॥
चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्वधैः ।
सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥२७३॥
घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्त्तुरनिर्गते ।
विवीतभर्त्तुस्तु पथि चौरोद्धर्त्तुरवीतके ॥ २७४ ॥
स्वसीम्नि दद्याद् ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
पञ्चग्रामी बहिःक्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५ ॥
बन्दिग्राहांस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः ।
प्रसह्यघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६ ॥
उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसन्दंशहीनकौ ।
कार्य्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७ ॥
क्षुद्रमध्यमहाद्रव्यहरणे सारतो दमः ।
देशकालवयःशक्ति संचिन्त्य दण्डकर्म्मणि ॥ २७८ ॥
भक्तावकाशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ।
दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९ ॥
शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ।
उत्तमो वाऽधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ २८० ॥
विप्रदुष्टां स्त्रियञ्चैव पुरुषघ्नीमगर्भिणीम् ।
सेतुभेदकरीञ्चाप्सु शिलां बद्धा प्रवेशयेत् २८१ ॥
विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।
विकर्णकरनासौष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥२८२॥

अविज्ञातहतस्याशु कलहं सुतबान्धवाः ।
प्रष्टव्या योषितश्चास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३ ॥
स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।
मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ॥ २८४ ॥
क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहकाः ।
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥२८५॥

इति स्तेयप्रकरणम् ॥

पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशाकेशि परस्त्रियाः ।
सद्यो वा कामजैश्चिह्नैः प्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा ॥ २८६॥
नीवीस्तनप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।
आदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७ ॥
स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्द्विशतन्तु दमं पुमान् ।
प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥२८८ ॥
सजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।
प्रातिलोम्ये वधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९ ॥
अलङ्कृतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।
दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये वधः स्मृतः ॥२९०॥
सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।
दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां वधस्तथा ॥ २९१ ॥
शतं स्त्रीदूषणे दद्याद् द्वे तु मिथ्याभिशंसने ।
पशून् गच्छन् शतं दाप्यो हीनां स्त्रीं गाञ्च मध्यमम्॥२९२
अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत् पणिकं दमम् ॥२९३ ॥
प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।

बहूनां यद्यकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २९४॥
गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत्।
अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २९५ ॥
अयोनौ गच्छतो योषां पुरुषं वापि मेहतः।
चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे॥ २९६ ॥
अन्त्याभिगमने त्वङ्क्यः कुबन्धेन प्रवासयेत्।
शूद्रस्तथान्त्य एव स्यादन्त्यस्यार्यागमे वधः ॥२९७॥
इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ॥

ऊनं वाप्यधिकं वापि लिखेद्यो राजशासनम्।
पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥२९८॥
अभक्ष्येण द्विजं दूषयन् दण्ड्य उत्तमसाहसम्।
क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्धिकम् ॥ २९९ ॥
कूटस्वर्णव्यवहारी विमांसस्य च विक्रयी।
अङ्गहीनस्तु कर्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम् ॥ ३०० ॥
चतुष्पादकृतो दोषो नापेहीति प्रजल्पतः।
काष्ठलोष्टेषुपाषाणबाहुयुग्यकृतस्तथा ॥३०१ ॥
छिन्ननस्येन यानेन तथा भग्नयुगादिना।
पश्चाच्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक् ॥ ३०२ ॥
शक्तो ह्यमोचयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा।
प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं ततः ॥ ३०३ ॥
जारं चौरेत्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम्।
उपजीव्य धनं मुञ्चंस्तदेवाष्टगुणीकृतम् ॥ ३०४ ॥
राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशकारिणम्।

तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां छित्त्वा प्रवासयेत्॥३०५॥
मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्ताडयितुस्तथा ।
राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥३०६॥
द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टशतो दमः ॥३०७॥
दुर्दृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान्नृपेण तु ।
सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम्॥३०८॥
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः ।
तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्द्विगुणं दमम् ॥३०९॥
राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥३१०॥
॥ इति श्रीयाज्ञवल्कीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

ऊनद्विवर्षं निखनेन्न कुर्यादुदकं ततः ।
आ श्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः ॥१॥
यमसूक्तं तथा गाथा जपद्भिर्लौकिकाग्निना ।
स दग्धव्य उपेतश्चेदाहिताग्न्यावृतार्थवत् ॥२॥
सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
अप नः शोशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥३॥
एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजाम् ॥४॥
सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा ॥५॥
पाषण्ड्यनाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्न्यः कामगादिकाः ।

सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ॥६॥
कृतोदकान् समुत्तीर्णान् मृदुशाद्वलसंस्थितान्।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७ ॥
मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारे सारमार्गणम्।
यः करोति स संमूढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ८ ॥
पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥ ९ ॥
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥१० ॥
श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः।
अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः ॥११॥
इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः।
विदश्य निम्बपत्राणि नियता द्वारि वेश्मनः ॥ १२ ॥
आचम्याग्न्यादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान्।
प्रविशेयुः समालभ्य कृत्वाश्मनि पदं शनैः ॥ १३ ॥
प्रवेशनादिकं कर्म्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि।
इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिः परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४ ॥
आचार्य्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती।
सकटान्नं नचाश्नीयान्न च तैः सह संवसेत् ॥ १५ ॥
क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक्।
पिण्डयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६ ॥
जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृण्मये।
वैतानोपासनाः कार्य्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥१७॥
त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमुच्यते।

जन्मन्यवमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८ ॥
पित्रोस्तु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम् ।
तदहर्न प्रदुष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९ ॥
अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिर्विशुध्यति ।
गर्भस्रावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २० ॥
हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षञ्चात्मघातिनाम् ।
प्रोषिते कालशेषः स्यात् पूर्णे दत्त्वोदकं शुचिः ॥ २१ ॥
क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्धं न्यायवर्तिनः ॥ २२ ॥
आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
त्रिरात्रमाव्रता देशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३ ॥
अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशोधनम् ।
गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च ॥ २४ ॥
अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५ ॥
ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
अनुगम्याम्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक् शुचिः ॥ २६ ॥
महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा ।
गोब्राह्मणार्थे संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७ ॥
ऋत्विजां दीक्षितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
सत्रिव्रतिब्रह्मचारिदातृब्रह्मविदां तथा ॥ २८ ॥
दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ २९ ॥
उदक्याशौचिभिः स्नायात् संस्पृष्टस्तैरुपस्पृशेत् ।

अब्लिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥३०॥
कालोऽग्निः कर्म मृद्वायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम् ।
पश्चात्तापो निराहारः सर्वेऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१ ॥
अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिकृत् ।
शोध्यस्य मृच्च तोयञ्च संन्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥३२ ॥
तपो वेदविदां क्षान्तिर्विदुषां वर्ष्मणो जलम् ।
जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३ ॥
भूतात्मनस्तपो विद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।
क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४ ॥
द्रव्यशौचप्रकरणम् ॥

क्षात्रेण कर्मणा जीवेद्विशां वाप्यापदि द्विजः ।
निस्तीर्य तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥३५॥
फलोपलक्षौमसोममनुष्यापूपवीरुधः ।
तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षीरं घृतं जलम् ॥ ३६ ॥
शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च बर्हिषः ।
मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतक्रविषक्षितीः ॥ ३७ ॥
कौशेयनीललवणमांसैकशफसीसकान् ।
शाकार्द्रौषधिपिण्याकपशुगन्धांस्तथैव च ॥ ३८ ॥
वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।
धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः ॥ ३९॥
लाक्षालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
पयो दधि च मद्यञ्च हीनवर्णकराणि च ॥ ४० ॥
आपद्गतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

न लिप्येतैनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१॥
कृषिः शिल्पं भृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।
सेवाऽनूपं नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२ ॥
बुभुक्षितस्त्र्यहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणाद्धरेत् ।
प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्मतः ॥ ४३ ॥
तस्य वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।
ज्ञात्वा राजा कुटुम्बञ्च धर्म्यां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥४४

आपद्धर्मप्रकरणम् ॥

—

सुतविन्यस्तपत्नीकस्तया वानुगतो वनम् ।
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् ॥४५॥
अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।
भृत्यांश्च तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६ ॥
अह्नो मासस्य षण्णां वा तथा संवत्सरस्य वा ।
अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत् ॥ ४७ ॥
दान्तस्त्रिषवणस्नायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।
स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८॥
दन्तोलूखलिकः कालपक्वाशी वाऽश्मकुट्टकः ।
श्रौतं स्मार्त्तं फलस्नेहैः कर्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९ ॥
चान्द्रायणैर्नयेत्कालं कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत्सदा ।
पक्षे गते वाप्यश्नीयान्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ५० ॥
स्वप्याद्भूमौ शुची रात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् ।
स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१ ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेशयः ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥५२॥
यः कण्टकैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।
अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३ ॥
अग्नीन् वाप्यात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः ।
वानप्रस्थगृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४ ॥
ग्रामादाहृत्य वा ग्रासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।
वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदावर्ष्मसंक्षयात् ॥ ५५ ॥

इति वानप्रस्थप्रकरणम् ॥

वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम् ।
प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥५६॥
अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानन्नदोऽग्निमान् ।
शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्य्यात्तु नान्यथा ॥५७॥
सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ।
एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥५८॥
अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।
रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः ॥ ५९ ॥
यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्वलाबुमयानि च ।
सलिलं शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणात् ॥ ६० ॥
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।
भयं हत्वा च भूतानाममृतो भवति द्विजः ॥ ६१ ॥
कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेण विशेषतः ।
ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥६२॥
अवेक्ष्या गर्भवासाश्च कर्म्मजा गतयस्तथा ।

आधयो व्याधयः क्लेशा जरारूपविपर्ययाः ॥ ६३ ॥
भवो जातिसहस्रेषु प्रिया प्रियविपर्ययः ।
ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६४ ॥
नाश्रमः कारणं धर्मे क्रियमाणो भवेद्धि सः ।
अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाचरेत् ॥ ६५ ॥
सत्यमस्तेयमक्रोधो ह्रीः शौचं धीर्धृतिर्दमः ।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व उदाहृतः ॥ ६६ ॥
इति यतिप्रकरणम् ॥

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तप्तात् स्फुलिङ्गकाः ।
सकाशादात्मनस्तद्वदात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७ ॥
तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।
करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८ ॥
निमित्तमक्षरः कर्ता बोद्धा ब्रह्म गुणी वशी ।
अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्यते ॥ ६९ ॥
सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।
सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७० ॥
आहुत्याप्यायते सूर्यस्तस्माद्वृष्टिरथौषधिः ।
तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१ ॥
स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
पञ्चधातून् स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२ ॥
इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।
धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ ७३ ॥
प्रयत्न आकृतिर्वर्णः स्वरद्वेषौ भवाभवौ ।

तस्यैतदात्मजं सर्वमनादेरादिमिच्छत ॥ ७४ ॥
प्रथमे मासि सक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः।
मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५
आकाशाल्लाघवं सौक्ष्म्यं शब्दं श्रोत्रं बलादिकम्।
वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६ ॥
पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम्।
रसात्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्दवम् ॥ ७७ ॥
भूमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च।
आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्पन्दते ततः ॥ ७८ ॥
दौहृदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात्।
वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्यं प्रियं स्त्रिया ॥ ७९
स्थैर्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः।
षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्णाञ्च सम्भवः ॥ ८० ॥
मनश्चैतन्ययुक्तोऽसौ नाडीस्नायुशिरायुतः।
सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांसस्मृतिमानपि ॥ ८१ ॥
पुनर्धात्रीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति।
अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२ ॥
नवमे दशमे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः।
निःसार्यते बाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सज्वरः ॥ ८३ ॥
तस्य चोढा शरीराणि षट्त्वचो धारयन्ति च।
षडङ्गानि तथास्थ्नाञ्च सह षष्ठ्या शतत्रयम् ॥ ८४ ॥
स्थानैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः।
पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५ ॥
षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम्।

चत्वार्यरत्निकास्थीनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६ ॥
द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांससमुद्भवे ।
अक्षतालूषके श्रोणीफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७ ॥
भगास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
ग्रीवा पञ्चदशास्थि स्याज्जत्र्वेकैकं तथा हनुः ॥ ८८ ॥
तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
पार्श्वकास्थालकैः सार्धमर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८९ ॥
द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ९० ॥
गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषया स्मृताः ।
नासिका लोचने जिह्वा त्वक् श्रोत्रं चेन्द्रियाणि च ॥ ९१ ॥
हस्तौ पायुरुपस्थश्च वाक्पादौ चेति पञ्च वै ।
कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९२ ॥
नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
मूर्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९३ ॥
वपावसावहननं नाभिः क्लोमयकृत् प्लिहा ।
क्षुद्रान्त्रं वृक्कौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च ॥ ९४ ॥
आमाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमेव च ।
उदरञ्च गुदौ कोष्ठ्यौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९५ ॥
कनीनिके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपत्रकौ ।
कर्णौ शङ्खौ भ्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९६ ॥
वङ्क्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातजौ स्तनौ ।
उपजिह्वा स्फिचौ बाहू जङ्घोरुषु च पिण्डिका ॥ ९७ ॥
तालूदरं वस्तिशीर्षं चिबुके गलशुण्डिके ।

अवटश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ९८ ॥
अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पद्‌हस्तहृदयानि च ।
नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९९ ॥
शिराः शतानि सप्तैव नवस्नायुशतानि च ।
धमनीनां शते द्वे च पेशीं पञ्चशतानि च ॥ १०० ॥
एकोनत्रिंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च ।
षट्‌पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१ ॥
त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
सप्तोत्तरं मर्म्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ १०२ ॥
रोम्णां कोटाश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोटा एव च ।
सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥१०३॥
वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावानाञ्चैव संस्थितिम् ॥१०४॥
रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश ।
सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५ ॥
षट्‌श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च ।
वसात्रयो द्वौ तु मेदो मज्जैकोऽर्द्धन्तु मस्तके ॥ १०६ ॥
श्लेष्मौजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
इत्येतदस्थिरं वर्ष्म यस्य मोक्षाय कृत्यसौ ॥१०७ ॥
द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृताः ।
हिताहितानामनाड्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८॥
मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनराजायते न तु ॥ १०९ ॥
ज्ञेयं चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान् ।

योगशास्त्रञ्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ॥ ११० ॥
अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिस्मृतीन्द्रियम् ।
ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ॥ १११ ॥
यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् ।
सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२ ॥
अपरान्तकमुल्लोप्यं मद्रकं प्रकरीन्तथा ।
औवेणकं सरोबिन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३ ॥
ऋग्गाथापाणिकादक्षविहिताब्रह्मगीतिका ।
ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम् ॥ ११४ ॥
वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५ ॥
गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६ ॥
अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम् ।
आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७ ॥
कथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।
जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८ ॥
मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
सहस्रकरपन्नेत्रः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९ ॥
स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२० ॥
यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१ ॥
संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिः क्रमात् ।

ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२१ ॥
स्वमण्डलादसौ सूर्यः सृजत्यमृतमुत्तमम् ।
यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् ॥ १२२ ॥
तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञः पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
एवमेतदनाद्यन्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते ॥ १२४ ॥
अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।
समवायी तु पुरुषो मोहेच्छाद्वेषकर्मजः ॥ १२५ ॥
सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।
मुखबाहूरुपज्जाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६ ॥
पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत ।
नस्तः प्राणा दिशः श्रोत्रात् स्पर्शाद्वायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७ ॥
मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः ।
जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८ ॥
यद्येवं स कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।
ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः संप्रयुज्यते ॥ १२९ ॥
करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्च न ।
वेत्ति सर्वगतां कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३० ॥
अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः ।
दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१ ॥
अनन्ताश्च यथाभावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२ ॥
विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते ।
इह वामुत्र वैकेषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३ ॥
परद्रव्याण्यभिध्यायं स्तथानिष्टानि चिन्तयन् ।

वितथाभिनिवेशी च जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ १३४ ॥
परुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।
अनिबद्धप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५ ॥
अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।
हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १३६ ॥
आत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।
धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७ ॥
असत्कार्यरतोऽधीर आरम्भी विषयी च यः ।
स राजसो मनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ १३८ ॥
निद्रालुः क्रूरकृल्लुब्धो नास्तिको याचकस्तथा ।
प्रमादवान् भिन्नवृत्तो भवेत्तिर्यक्षु तामसः ॥ १३९ ॥
रजसा तमसा चैव समाविष्टो भ्रमन्निह ।
भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४० ॥
मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः ।
तथाविपक्वकरण आत्मा ज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१ ॥
कट्वेर्वारौ यथापक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ।
प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ ४२ ॥
सर्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
योगी मुक्तश्च सर्वासां यो न चाप्नोति वेदनाम् ॥१४३॥
आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
तथात्मैकोऽप्यनेकश्च जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४ ॥
ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भूश्चेति धातवः ।
इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च सचराचरम् ॥ १४५ ॥
मृद्दण्डचक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम् ।

करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६ ॥
हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः।
निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७ ॥
कारणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु।
सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८ ॥
महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि।
कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४९ ॥
वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम्।
अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥१५० ॥
जातिरूपवयोवृत्तविद्यादिभिरहङ्कृतः।
शब्दादिविषयोद्योगं कर्मणा मनसा गिरा ॥१५१ ॥
स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा।
विप्लुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२ ॥
मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः।
हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३ ॥
ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे चाऽविशेषवान्।
अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५४ ॥
एवं वृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान्।
कर्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते ॥ १५५ ॥
आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता।
तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सद्भिर्गिरः शुभाः ॥ १५६ ॥
स्त्र्यालोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम्।
त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णकाषायधारणम् ॥ १५७ ॥
विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम्।

शरीरपरिसंख्यानं प्रवृत्तिष्वघदर्शनम् ॥ १५८ ॥
नीरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः।
एतैरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतीभवेत् ॥ १५९ ॥
तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिक्षयात्।
कर्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते ॥ १६० ॥
शरीरसंक्षये यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरे।
अविप्लुतमतेः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१ ॥
यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम्।
नानारूपाणि कुर्व्वाणस्तथात्मा कर्म्मजास्तनूः ॥ १६२ ॥
कालकर्म्मात्मबीजानां दोषैर्मातुस्तथैव च।
गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३ ॥
अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्म्मफलेन च।
शरीरेण च नात्मायं मुक्तपूर्व्वः कथञ्चन ॥ १६४ ॥
वर्त्याधारस्नेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः।
विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १६५ ॥
अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि।
सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः॥१६६॥
ऊर्द्धमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्य्यमण्डलम्।
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ १६७ ॥
यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्द्धमेव व्यवस्थितम्।
तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ १६८ ॥
येऽनेकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः।
इह कर्म्मोपभोगाय तैः संसरति सोऽवशः ॥ १६९ ॥
वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च।

रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि सः ॥१८२॥
अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ।
लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३ ॥
पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् ।
तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकामा दिवं प्रति ॥१८४॥
ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ।
तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५ ॥
तत्राष्टाशीतिसाहस्रा मुनयो गृहमेधिनः ।
पुनरावर्त्तिनो बीजभूता धर्म्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६ ॥
सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्देवलोकसमाश्रिताः ।
तावन्त एव मुनयः सर्व्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७ ॥
तपसा ब्रह्मचर्य्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।
तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाहूतसंप्लवम् ॥ १८८ ॥
यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।
श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥१८९॥
वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्य्यं तपो दमः ।
श्रद्धोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९० ॥
स ह्याश्रमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।
द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१॥
य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ।
उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२ ॥
क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्च्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।
अयनं देवलोकञ्च सवितारं सवैद्युतम् ॥ १९३ ॥
ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।

करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १९४ ॥
यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः ।
धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥ १९५ ॥
पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥ १९६ ॥
एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १९७ ॥
ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य मुखं विष्टभ्य चोरसा ॥ १९८ ॥
निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् ।
तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १९९ ॥
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः ।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २०० ॥
ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥ २०१ ॥
अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशनम् ॥ २०२ ॥
अर्थानां छन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेश्च लक्षणम् ।
सिद्धे योगे त्यजन्देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३ ॥
अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन् ।
अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४ ॥
न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥२०५॥

इत्यध्यात्मप्रकरणम् ॥

महापातकजान् घोरान्नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह ॥ २०६ ॥
मृगाश्वसूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
खरपुल्कसवेणानां सुरापो नात्र संशयः ॥ २०७ ॥
कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
तृणगुल्मलतात्वञ्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८ ॥
ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः ।
हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९ ॥
यो येन संवसत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
अन्नहर्त्तामयावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ २१० ॥
धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।
तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ २११ ॥
परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
अरण्ये निर्ज्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२ ॥
हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ।
पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धांश्छुच्छुन्दरि शुभान् ॥ २१३ ॥
मूषिको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रः फलं कपिः ।
जलं प्लवः पयः काको गृहकारी ह्युपस्करम् ॥ २१४ ॥
मधु दंशः पलं गृध्रो गां गोधाग्निं बकस्तथा ।
श्वित्री वस्त्रं श्वा रसन्तु चीरी लवणहारकः ॥ २१५ ॥
प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ।
द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६ ॥
यथाकर्मफलं प्राप्य तिर्य्यक्त्वं कालपर्य्ययात् ।
जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७ ॥

ततो निष्कल्मषीभूताः कुले महति योगिनः।
जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः॥ २१८॥
विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात्।
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति॥ २१९॥
तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये।
एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति॥ २२०॥
प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणाः पापेषु निरता नराः।
अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान्॥२२१॥
तामिस्रं लोहशङ्कुञ्च महानिरयशाल्मली।
रौरवं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूत्रकम्॥ २२२॥
सङ्घातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम्।
महानरककाकोलं सञ्जीवनमहापथम्॥ २२३॥
अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च।
असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम्॥ २२४॥
महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा।
अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः॥ २२५॥
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत्।
कामतो व्यवहार्य्यस्तु वचनादिह जायते॥ २२६॥
ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च।
एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत्॥ २२७॥
गुरूणामप्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः।
ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्॥ २२८॥
निषिद्धभक्षणं जैह्म्यमुत्कर्षे च वचोऽनृतम्।
रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु॥ २२९॥

अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणं तथा।
निःक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णस्तेयसम्मितम् ॥ २३० ॥
सखिभार्याकुमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजासु च।
सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१ ॥
पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि।
मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥ २३२ ॥
आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः।
छित्त्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ २३३ ॥
गोवधो व्रात्यता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया।
अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४ ॥
भृतादध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा।
पारदार्यं पारिवित्त्यं वार्द्धुष्यं लवणक्रिया ॥ २३५ ॥
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनम्।
नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६ ॥
धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानाञ्च याजनम्।
पितृमातृसुतत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ २३७ ॥
कन्यासंदूषणञ्चैव परिविन्दकयाजनम्।
कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८ ॥
आत्मार्थे च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम्।
स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥ २३९ ॥
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधजीवनम्।
हिंस्रयन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४० ॥
असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता।
भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४१ ॥

शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥२४२॥
ब्राह्मणस्य परित्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३ ॥
दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
दृष्ट्वा पथि निरातङ्कं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥२४४॥
आनीय विप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुद्ध्यति ॥ २४५ ॥
लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
मज्जान्तां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ २४६ ॥
संग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
मृतकल्पः प्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुद्ध्यति ॥ २४७॥
अरण्ये नियतो जप्त्वा त्रिर्वै वेदस्य संहिताम् ।
शुध्यते वा मिताशीत्वा प्रतिस्रोतः सरस्वतीम् ॥ २४८ ॥
पात्रे धनं वा पर्य्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
आदातुश्च विशुद्ध्यर्थमिष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २४९ ॥
यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
गर्भहा च यथावर्णं तथात्रेयीनिषूदकः ॥ २५० ॥
चरेद्व्रतमहत्वापि घातार्थं चेत् समागतः ।
द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५१ ॥
सुराम्बुघृतगोमूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।
सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ २५२ ॥
वालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
पिण्याकं वा कणान् वापि भक्षयेत्त्रिसमा निशि ॥२५३॥

अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतो विण्मूत्रमेव वा ।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५४ ॥
पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिबेत् ।
इहैव सा शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५५ ॥
ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत् ।
स्वकर्म ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥२५६॥
अनिवेद्य नृपे शुद्ध्येत् सुरापव्रतमाचरन् ।
आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकृत् ॥ २५७॥
तप्तेऽयःशयने सार्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ नैर्ऋत्यां चोत्सृजेत्तनुम् ॥२५८॥
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः ।
चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम्॥२५९
एभिस्तु संवसेद् यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
कन्यां समुद्वहेदेषां सोपवासामकिञ्चनाम् ॥ २६० ॥
चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टान्निहत्य तु ।
शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६१ ॥

ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान्।
ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत्॥ २६६ ॥
वैश्यहाब्दं चरेदेतद्दद्याद्वैकशतं गवाम्।
षण्मासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्धेनूर्दशापि वा॥ २६७ ॥
दुर्वृत्ता ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु।
दृतिं धनुर्बस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये॥ २६८ ॥
अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्।
अस्थिमतां सहस्रं तु तथानस्थिमतामनः॥ २६९ ॥
मार्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतत्त्रिणः।
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत्॥२७०
गजे नीलवृषाः पञ्च शुके वत्सो द्विहायनः।
खराजमेषेषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायणः॥ २७१ ॥
हंसश्येनकपिक्रव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः।
भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम्॥ २७२
उरगेष्वायसो दण्डः षण्डके त्रपुसीसकम्।
कोले घृतघटो देय उष्ट्रे गुञ्जा हयेंऽशुकम्॥ २७३ ॥
तित्तिरौ तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्नुवन्।
दानं दातुं चरेत् कृच्छ्रमेकैकस्य विशुद्धये॥ २७४ ॥
फलपुष्पान्नरसजसत्त्वघाते घृताशनम्।
किञ्चिदास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनस्थिके॥ २७५॥
वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदे जप्यमृक्शतम्।
स्यादोषधिवृथाच्छेदे क्षीराशी गोऽनुगो दिनम्॥ २७६
पुंश्चलीवानरखरैर्दष्टश्वोष्ट्रादिवायसैः।
प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति॥२७७

यन्मेऽद्यरेत इत्याभ्यां स्कन्नं रेतोऽनुमन्त्रयेत् ।
स्तनान्तरं भ्रुवोर्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥२७८
मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाम्बुगतां जपेत ।
सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापल्ये चानृतेऽपि च ॥ २७९
अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।
गर्द्दभं पशुमालभ्य नैऋत्यं स विशुद्ध्यति ॥ २८० ॥
भैक्षाग्निकार्ये त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥ २८१ ॥
उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिञ्चत्वनेन तु ।
मधुमांसाशने कार्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८२ ॥
प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुद्ध्यति ।
कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्यान्म्रियेत प्रहितो यदि ॥ २८३॥
क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न पातकम् ।
विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८४ ॥
महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषापरम् ।
अब्भक्षो मासमासीत सजापी नियतेन्द्रियः ॥२८५ ॥
अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
निर्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा ॥ २८६ ॥
अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणं चरेत् ।
त्रिरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुद्ध्यति ॥२८७
त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद् व्रात्ययाजकोऽभिचरन्नपि ।
वेदप्लावी यवाश्यब्दं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८८ ॥
गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतः ।
गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २८९ ॥

प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः ।
नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् ॥२९०॥
गुरुं त्वंकृत्य हुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।
बद्ध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २९१॥
विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते २९२
देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद् यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥२९३॥
दासीकुम्भं बहिर्ग्रामान्निनयेयुः स्वबान्धवाः ।
पतितस्य बहिः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥२९४॥
चरितव्रत आयाते निनयेरन्नवं घटम् ।
जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २९५॥
पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्त्तितः ।
वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥२९६॥
नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम् ।
विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २९७॥
शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्न तु ।
चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २९८॥
घटेऽपवर्जिते ज्ञाति मध्यस्थो यवसं गवाम् ।
प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया२९९
विख्यातदोषः कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।
अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ ३०० ॥
त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणम् ।
अन्तर्जले विशुद्ध्येत गां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥३०१॥

लोमभ्यः स्वाहेत्यथवा दिवसं मारुताशनः ।
जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशद्घृताहुतीः ॥ ३०२ ॥
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कूष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ ३०३ ॥
सहस्रशीर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०४ ॥
प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०५ ॥
ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिबेत् ।
कृत्वा तु रेतोविण्मूत्रप्राशनं तु द्विजोत्तमः ॥ ३०६ ॥
निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
त्रैकाल्यसन्ध्याकरणात्तत् सर्वं विप्रणश्यति ॥ ३०७ ॥
शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०८ ॥
यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या वाचनं तथा ॥ ३०९ ॥
वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३१० ॥
वायुभक्षो दिवा तिष्ठन्रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्यदृक् ।
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्ध्येद्ब्रह्मवधादृते ॥ ३११ ॥
ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
अहिंसास्तेयमाधुर्ये दमश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१२ ॥
स्नानमौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादता ॥ ३१३ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन् ॥३१४॥
पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतं ॥ ३१५ ॥
पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः ।
प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१६ ॥
तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् ।
एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१७ ॥
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१८ ॥
यथाकथंचित्त्रिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥३१९॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२० ॥
पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् ।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२१ ॥
एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ ३२२ ॥
तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिख्यण्डसम्मितान् ।
एकैकं ह्रासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥३२३॥
यथाकथंचित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२४ ॥
कुर्यात्त्रिषवणस्नायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।
पवित्राणि जपेत् पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥३२५॥

अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।
धर्म्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति स लोकताम् ॥ ३२६ ॥
कृच्छ्रकृद्धर्म्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् ।
यथा गुरुक्रतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२७ ॥
श्रुत्वैतानृषयो धर्म्मान् याज्ञवल्क्येन भाषितान् ।
इदमूचुर्म्महात्मानं योगीन्द्रममितौजसम् ॥ ३२८ ॥
य इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिविष्टपम् ॥३२९॥
विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनन्तथा ।
आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम्॥३३०॥
श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद् यः श्राद्धे श्रावयिष्यति ।
पितॄणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥३३१॥
ब्राह्मणः पात्रतां याति क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
वैश्योऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥३३२॥
य इदं श्रावयेद्विप्रान् द्विजान् पर्व्वसु पर्व्वसु ।
अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३ ॥
श्रुत्वैतद्याज्ञवल्क्योऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम् ।
एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ॥ ३३४ ॥
इति याज्ञवल्क्यीये धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥
॥ समाप्ता चेयं याज्ञवल्क्यसंहिता ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् ।
अनुलोमविधानञ्च प्रतिलोमविधिं तथा ॥ १ ॥
सान्तरालकसंयुक्तं सर्व्वं संक्षिप्य चोच्यते ।
नृपाद् ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् ॥ २ ॥
जातः सूतोऽत्र निर्द्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः ।
वेदानर्हस्तथा चैषां धर्म्माणामनुबोधकः ॥ ३ ॥
सूताद्विप्र प्रसूतायां सूतो वेणुक उच्यते ।
नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्म्मकारकः ॥ ४ ॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्य्याद्रथकारः प्रजायते ।
वृत्तञ्च शूद्रवत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥ ५ ॥
यानानां ये च वोढारस्ते पाश्व परिचारकाः ।
शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न चात्र धर्म्ममाचरेत् ॥ ६ ॥
ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातो मागध उच्यते ।
वन्दित्वं ब्राह्मणानाञ्च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ ७ ॥
प्रशंसावृत्तिको जीवेद्वैश्यप्रेष्यकरस्तथा ।
ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चाण्डाल उच्यते ॥ ८ ॥
सीसमाभरणं तस्य कार्ष्णायसमथापि वा ।
वध्रीं कण्ठे समाबध्य झल्लरीं कक्षतोऽपि वा ॥ ९ ॥
मलापकर्षणं ग्रामे पूर्व्वाह्णे परिशुद्धिकम् ।
नापराह्णे प्रविष्टोऽपि बहिर्ग्रामाच्च नैर्ऋते ॥ १० ॥
पिण्डीभूता भवन्त्यत्र नोचेद्वध्या विशेषतः ।
चाण्डालाद्वैश्यकन्यायां जातः श्वपच उच्यते ॥ ११ ॥
श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्धनम् ।
नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः ॥ १२ ॥

तन्तुवाया भवन्त्येव वसुकांस्योपजीविन ।
शौलिका केचिदत्रैव जीवनं वस्त्रनिर्म्मिते ॥ १३ ॥
आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविन ।
तस्यैव नृपकन्यायां जात सूनिक उच्यते ॥ १४ ॥
सूनिकस्य नृपायान्तु जाता उद्बन्धका स्मृता ।
निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याय भवन्त्यत ॥ १५ ॥
नृपायां वैश्यतश्चौर्य्यात पुलिन्द परिकीर्त्तित. ।
पशुवृत्तिर्भवेत्तस्य हन्युस्तान् दुष्टसत्वकान् ॥ १६ ॥
नृपाया शूद्रससर्गाज्जात पुक्कश उच्यते ।
सुरावृत्ति समारुह्य मधुविक्रयकर्म्मणा ॥ १७ ॥
कृतकाना सुराणाञ्च विक्रेता याचको भवेत् ।
पुक्कशाद्वैश्यकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥ १८ ॥
नृपाया शूद्रतश्चौर्य्याज्जातोरञ्जक उच्यते ।
वैश्यायां रञ्जकाज्जातो नर्त्तको गायको भवेत् ॥१९॥
वैश्यायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वैदेहिक स्मृत ।
अजाना पालनं कुर्य्यान्महिषीणां गवामपि ॥२०॥
दधिक्षीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवन भवेत् ।
वैदेहिकात्तु विप्रायां जाताश्चर्म्मोपजीविन ॥ २१ ॥
नृपायामेव तस्यैव सूचिक पाचक स्मृत ।
वैश्यायां शूद्रतश्चौर्य्याज्जातश्चक्री च उच्यते ॥ २२ ॥
तैलपिष्टकजीवी तु लवण भावयन् पुन ।
विधिना ब्राह्मण प्राप्य नृपायान्तु समन्त्रकम् ॥ २३॥
जात सुवर्ण इत्युक्त सानुलोमद्विज स्मृत ।
अथ वर्णक्रिया कुर्य्यान्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम् ॥ २४॥

अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वा नृपाज्ञया।
सैनापत्यञ्च भैषज्यं कुर्य्याज्जीवेत्तु वृत्तिषु ॥ २५ ॥
नृपायां विप्रतश्चौर्य्यात् संजातो यो भिषक् स्मृतः।
अभिषिक्तनृपस्याज्ञां परिपाल्येत्तु वैद्यकम् ॥ २६ ॥
आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्त्रोक्तं धर्ममाचरेत्।
ज्योतिषं गणितं वापि कायिकीं वृत्तिमाचरेत् ॥ २७ ॥
नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः।
नृपायां नृपसंसर्गात् प्रमादाद् गूढजातकः ॥ २८ ॥
सोऽपि क्षत्रिय एव स्यादभिषेके च वर्ज्जितः।
अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः ॥ २९ ॥
सर्वन्तु राजवत्तस्य प्रशस्तं पदवन्दनम्।
पुनर्भूःकरणे गर्भो नृपकालीन एव च ॥ ३० ॥
वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते।
कृष्याजीवी भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः ॥ ३१ ॥
ध्वजिनी जीविका वापि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः।
वैश्यायां विप्रतश्चौर्य्यात् कुम्भकारः स उच्यते ॥ ३२ ॥
कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्यतः।
सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम् ॥ ३३ ॥
नाभेरूर्द्ध्वन्तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते।
कायस्थ इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः ॥ ३४ ॥
काकाल्लौल्यं यमात् क्रौर्य्यं स्थपतेरथ कृन्तनम्।
आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थ इति कीर्त्तितः ॥ ३५ ॥
शूद्रायां विधिना विप्राज्जातः पारशवो मतः।
भद्रकादीन् समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः ॥ ३६ ॥

शिराद्यागमविद्याद्यैस्तथामण्डलवृत्तिभिः ।
तस्यां वै चोरतो जातो निषादो जात उच्यते ॥ ३७ ॥
वने दुष्टमृगान् हत्वा जीवन मांसविक्रयम् ।
नृपाज्जातोऽथ वैश्यायां गृह्यायां विधिना सुतः ॥३८॥
वैश्यवृत्त्या तु जीवेत चात्रधर्मं न चाचरेत् ।
तस्यां तस्यैव चौरेण मणिकारः प्रजायते ॥ ३९ ॥
मणीनां राजतां कुर्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम् ।
प्रवालानाञ्च सूत्रित्वं शङ्खानां वलयक्रियाम् ॥ ४० ॥
शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः ।
नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्ड्येषु सञ्चरेत् ॥ ४१ ॥
तस्यैव चावसंगत्या जातः शुण्डिक उच्यते ।
जातदुष्टान् समारोप्य शुण्डाकर्मणि योजयेत् ॥४२॥
शूद्रायां वैश्यसंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः ।
सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ॥ ४३ ॥
शिल्पकर्माणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा ।
नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः ॥ ४४ ॥
शूद्रायां वैश्यतश्चौर्यात् कटकार इति स्मृतः ।
वणिग्वृत्त्याभिजातायां केचित् पारशवास्तथा ॥ ४५ ॥
वैखानसेन केचित्तु वैविदागमनेन च ।
[illegible] ॥ ४६ ॥
कटकारात्मजः पञ्चरात्रगणा स्मृताः ।
[illegible] ॥ ४७ ॥
निषेकाद्याः श्मशानान्ताः क्रियाः पुत्राद्यभिधाः ।
[illegible] समाचरेत् ॥ ४८ ॥

शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः ।
द्विजशुश्रूषणपरः पाकयज्ञपरान्वितः ॥ ४९ ॥
सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा ।
चौर्य्यात् काकतचो ज्ञेयश्चाश्वानां तृणवाहकः ॥५० ॥
एतत् सङ्क्षेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागशः ।
जात्यन्तराणि दृश्यन्ते सङ्कल्पादित एव तु ॥ ५१ ॥

॥ इत्यौशनसं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

औशनसस्मृतिः ।

शौनकाद्याश्च मुनयः औशनं भार्गवं मुनिम् ।
नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्म्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥
ऋषीणां शृण्वतां पूर्व्वमुशना धर्म्मतत्त्ववित् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥
सुसमाधिहृदो यूयं शृणुध्वन्निगदतो मम ।
भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्म्ममब्रवीत् ॥
कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः ।
गर्भाष्टमे ष्वष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥
दण्डी च मेखलासूत्री कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
भिक्षाहारी गुरुहिते वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
कार्पासमुपवीतार्थं सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
ब्राह्मणानान्त्रिवृत् सूत्रं कौशं वा क्षौममेव वा ॥
सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः ।
अन्यथा यत्कृतं कर्म्म तद्भवत्यथाक्रमम् ॥
वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् ।
तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥

उत्तरीयं समाख्यातं वासः कृष्णाजिनं शुभम् ।
अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥
उपवीतं वामबाहुं सव्यं बाहुं समन्वितम् ।
उपवीतं भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठलम्बनम् ॥
सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षिणेन धृतो द्विजाः ।
प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्ये कर्मणि धारयेत् ॥
अग्न्यगारे गवाङ्गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ।
स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥
उपासने गुरूणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥
मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ।
मुञ्जाभावे कुशानाहुर्ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥
धारयेद्बैल्वपालाशौ दण्डौ केशान्तकौ द्विजः ।
यज्ञार्हवृक्षजं वाथ सौम्यं हृष्टमेव च ॥
सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
कामाल्लोभाद्भयान्मोहात् कदा न पतितो भवेत् ॥
अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ॥
दैवाभ्यर्चनन्ततः कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुभिः ।
अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेष्टधर्मतः ॥
असावहम्भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
आयुरारोग्यवान् विप्रं ब्रूयात्मपरिवर्जितः ॥
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्राभिवादने ।
अकारश्चास्य नाम्नो वै वाच्यः पूर्वाक्षरप्लुतः ॥

यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम्।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः॥
सव्येन पाणिना कार्यं उपसंग्रहणं गुरोः।
सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम्॥
लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा।
आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत्॥
नोदकं धारयेद्भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा।
एवं विधानि चान्यानि न देवाद्येषु किञ्चन॥
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम्॥
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च।
उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः॥
मातुलश्वशुरत्रातृमातामहपितामहौ।
वर्णज्येष्ठः पितृव्यश्च पुंस्येते पितरः स्मृताः॥
माता मातामही गुर्वी पितृमातृस्वसादयः।
श्वश्रुः पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः॥
इत्युक्ता गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा।
अनुवर्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः॥
गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः।
न तैरुपविशेत्सार्द्धं विवादेनार्थकारणात्॥
जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम्।
उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः॥
गुरूणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः।
तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता॥
यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिश्यते।

ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्मृताः ॥
आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥
यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्विकारणम् ।
तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ।
पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥
स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात्तेन कर्मणा ।
नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः ॥
तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ।
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्य्यात्कर्मणा मनसा गिरा ।
न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममेवं समाचरेत् ॥
वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥
सम्यगाधारयक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया ।
शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥
यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं सम्प्रयच्छति ॥
पुंसाश्चात्मनि वेपिष पूज्यो भर्त्ता च सम्मतः ।
यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥
ये नरा भर्तृपिण्डार्थे स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
तेषामेव परान् लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥
मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरान् ऋत्विजान् गुरून् ।
असावहमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥
आचार्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।

भोःशब्दपूर्वकं चैनमभिभाषेत धर्मवित् ॥
अभिवाद्याय पूर्वन्तु शिरसावघशर्म च ।
ब्राह्मणक्षत्रियायैव श्रीमान्मिः सादरं सदा ॥
नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥
ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्य्यादिति स्थितिः ।
सवर्णेष्वसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥
गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥
विद्या कर्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति यस्य वै ।
मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरूणि च ॥
पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तु गुणवान् हि यः ।
यत्र स्यात्सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥
पिण्डादिभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
वृद्धाय भारक्षीणाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥
भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयादाचम्य तदनुज्ञया ॥
भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥
मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं तथा ।
भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या तु नैनं विमानयेत् ।
सजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेव वा ।
भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥
वेदयज्ञाद्यहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।

ब्रह्मचारी चरेद्भैक्ष्य गृहस्थः प्रयतोऽन्वहम् ॥
गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥
सर्वं वापि चरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन् ॥
समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थमिहात्मया ।
भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥
भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशीर्भवेद् व्रती ।
भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमं स्मृता ॥
पूजयेदशनं नित्यमद्याद्यन्नमकुत्सयन् ।
दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वतः ॥
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् ।
अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणामुख एव वा ।
नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्वं सनातनं ॥
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।
शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वान्ते द्विरुपस्पृशेत् ॥
मण्डलं पूर्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
स्वप्राणाहुतिपर्यन्तं मौनमेव विधीयते ॥

इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे ।
ओष्ठावलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽनृतभाषणे ।

न वर्णैरसदुष्टाभिर्नैव प्रदरोदकैः।
न प्राणिजनिताभिर्वा न वह्निः कलमेव वा॥
हृद्गाभिः पूयते विप्र कण्ठाभिः चत्रियः शुचिः।
प्राशिताभिस्तथा वै स्त्री शूद्रे संस्पर्शनं तत॥
अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखाया ब्रह्म उच्यते।
अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितृणां तीर्थमुत्तमम्॥
कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचचते।
अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं तथैवार्षं प्रकीर्तितम्।
मूले स्याद्दैवमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम्॥
तदेव सौमिकं तीर्थमेतत् ज्ञात्वा न मुह्यति।
ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्।
कायेन वा दैवतेन नतु पित्रेण वा द्विजाः॥
त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः।
संहृत्याङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत्॥
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः।
तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं तत॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत्।
सर्व्वासामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा॥
संस्पृशेद्वै शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम्।
त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाय सम्भवन्त्यनुशुश्रुम।
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात्॥
प्रसंस्पर्शाल्लोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करौ।
नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वयम्॥

कर्णयोः स्पृष्टयो स्तृप्यीयते चानलानिलौ ।
संस्पृष्टे हृदये चास्याः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥
मूर्ध्नि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्यं विप्रयोगं नयन्ति याः ॥
अन्तवदन्तसलिलजिह्वास्पर्शे शुचिर्भवेत् ।
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥
भूमिगास्ते समाज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ॥
फलमूलेक्षुदण्डे च न दोष उशना ब्रवीत् ।
प्रचरत्यान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ॥
भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ॥
अनिधाय च तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा च दैवमेव हि ॥
न्नारभ्यानुदके रात्रौ चोरे वाप्याकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तो न दुष्यति ॥
निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
अह्नि कुर्यात् शकृन्मूत्रे रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥
अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्ठतृणेन वा ।
प्रतिचीनशिराः कुर्यात् शकृन्मूत्रविसर्जने ॥
छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भःपथि भस्मसु ।
अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रे न समाचरेत् ।
न गोमये न कृष्टे वा न गोष्ठे नैव शाद्वले ।
न तिष्ठन् वा न निर्वासा न च पर्वतमस्तके ॥

न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
न,च सर्वेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत ॥
तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
न क्षेत्रे, न विले चापि न तीर्थेच चतुष्पथे ॥
नोद्यानोपसमीपे वा नोषरेन पराशुचौ ।
न चोपानत्पादुकौ च छत्री वर्णान्तरीक्षके ॥
न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरु ब्राह्मणयोर्गवाम् ।
न देवदेवालययो र्नापामपि कदाचन ॥
नदीर्ज्योतींषि वीक्षित्वा तद्वाद्याभिमुखोऽपि वा ।
प्रत्यादित्यं प्रत्यनिल प्रतिसोमं तथैव च ॥
आहृत्य मृत्तिकां कुर्यात् लेपगन्धापकर्षणम् ।
कुर्यादतन्द्रित. शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥
नाहरेन्मृत्तिकां विप्र पांशुलां नच कर्दमात ।
न मार्गान्नोषराद्देशाच्छौचविष्टोऽपरस्य च ॥
न देवायतनात कुप्यात् ग्रामान्न तु कदाचन ।
उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानत ॥
तारव्याहृतिगायत्र्या वर्णानामेरणे क्रमात् ।
तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्त्राचमनमीरितम् ॥
गायत्र्या चमनेनाथ शुक्लाचमनमीरितम ।

इत्यौशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्याय ॥

एवं देहादिभिर्युक्त शौचाचारसमन्वित ।
आहूत्वाध्ययन कुर्यादीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वित ।

आस्यतामिति चोक्तश्च नासीताभिमुखं गुरोः॥
प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत्।
आसीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः।
न च शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ॥
गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत्।
नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम्॥
न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम्॥
गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते।
कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः॥
दूरस्थो नार्चयेदेवाश क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियः।
न चैवास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ॥
उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत्सदा।
मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत्॥
नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि।
आक्रामेदासनं तस्य छायामपि कदाचन॥
ये दन्तकाष्ठादीन् लब्ध्वा न चास्मै विनिवेदयेत
अनापृच्छ्य न गन्तव्यन्नत्वप्रियहिते रतः॥
न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन।
जृम्भितं हसितं चैव सपर्कं प्रावरणं तथा॥
वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च।
यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः।
आसनादौ गुरोः कूर्चे फलके वा समाहितः॥
आसने शयने याने नच तिष्ठेत्कथञ्चन।
धावन्त मनुधावेत्त गच्छन्त मनुगच्छति॥

गजोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ।
नासीत गुरुणा सार्द्धं शिलाफलतल्पेषु च ॥
जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥
गन्धमाल्यं रसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
अभ्यङ्गाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥
कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम् ।
द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥
परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् ॥
आहरेद्यावदर्थानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।
तथैव लवणं सर्वं भक्ष्यं पर्युषितं नयेत् ॥
अनृत्यदर्शी सततं भवेद्गीतादिनिःस्पृहः ।
नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेद्दन्तधावनम् ॥
एकान्तमशुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रयुञ्जीत कामतः ॥
मलापकर्षणं स्नानमाचरेद्वै कदाचन ।
नचातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनभिवादयेत् ॥
विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितं चोपदिशत्स्वथ ॥
श्रेयःसु गुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ।
गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥
बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मसु ।
अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानं चोच्छिष्टभोजनं ।
न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयो शौचमेव च ॥
गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषित ।
असवर्णास्तु संपूज्या प्रत्युत्थानाभिवादनै ॥
अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
गुरुपत्न्या न कार्य्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥
गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयो ।
कुर्व्वीत वदनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥
विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
गुरुदारेषु कुर्व्वीत सदा धर्म्ममनुस्मरन् ॥
मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चापि पितृष्वसा ।
सपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरुभार्य्यया ॥
भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धयोषित ।
पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाश्च स्वसर्य्यपि ॥
मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ।
एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥
वेदं धर्म्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यश ।
सम्वत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्द्दिशेत ॥
हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरु ।
आचार्य्यपुत्रशुश्रूषु र्ज्ञानदो धार्म्मिक शुचि ॥
शक्तो गुर्व्वर्थमेधावी नाध्याप्यो दशधर्म्मत ।
कृतज्ञश्च तथा द्रोही मेधावी शुभकृन्नर ॥
आप्य विप्रोऽप्यविधिवत षडध्याप्या द्विजोत्तमे ।
एतेषु ब्राह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम ॥
अधीष्व भो ! रिति ब्रूयात् विरामोऽस्त्विति वाचयेत्
प्राक् शेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥
प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्वं तथाचोङ्कारमर्हति ।
ब्राह्मणः प्रणवं कुर्य्यादन्ते च विधिवद्द्विजः ॥
कुर्य्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्मांज्जलिकरस्थितिः ।
सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनः ॥
अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मण्याचारवतेऽन्यथा ।
योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ॥
प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ।
यज्ञ योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवता ॥
सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम ।
अथर्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवता ॥
धर्माङ्गानि पुराणानि मीमासैस्तृप्यते सुरान् ।
अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥
गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ।
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यात् दशापराम् ॥
गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपयज्ञः प्रकीर्तितः ।
गायत्रींश्चैव वेदांश्च तुलया तुलयत् प्रभुः ॥
एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीं च तथैकतः ।
ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥
ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः ।
अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्री परया तु या ॥

पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वर्गनामतः ।
महाव्याहृतयस्तिस्रः सर्वाशुभनिबर्हणाः ॥
प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
सत्त्वं रजस्तमस्तिस्रः क्रमाद्व्याहृतयस्त्रयः ॥
ओङ्कारस्तत्परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
एष मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥
योऽधीतेऽहन्यमाने तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमाङ्गतिम् ॥
न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ! ॥
आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् ।
उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् ॥
अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजाः ! ॥
माघे वा मासि संप्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ।
छन्दांस्यूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ! ॥
वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ॥
अध्यापनञ्च कुर्वाणो अध्येष्यमपि यत्नतः ।
कर्णश्रवे दिवा रात्रौ दिवा पांसुसमूहने ॥
विद्युत्स्तनितवर्षेषु महोल्कानाञ्च पातने ।
आकालिकमनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः ॥
एतान्नभ्युदितान्विद्याद्यदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥

निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने ।
एतानकालिकान् विन्द्यादनध्यायागतावपि ॥
प्रादुष्कृतेष्वग्निषु च विद्युतस्तनितनिस्वने ।
सद्यो हि स्यादनध्यायमनृत मुनिरब्रवीत ॥
निध्याय एवं स्यात् पानेऽरण्येषु नगरेषु च ।
कर्मनैपुण्यग्रामाना पूतिगन्धे च नित्यशः ॥
अन्त्याना सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
अनध्यायो निन्द्यमाने समवाये जनस्य च ॥
उदके मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत ।
उच्छिष्टश्राद्धभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥
प्रतिगृह्य द्विजो विद्यादेकोद्दिष्टस्य केतनम ।
त्र्यहं न कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥
यावदेकोऽनुलिप्तस्य स्नेहो गन्धश्च तिष्ठति ।
विप्रस्याविदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ॥
शयान प्रौढपादश्च कृत्वा वै चावसक्थिकाम् ।
नाधीयीतामिषं जग्ध्वा सूतकाद्यन्नमेव च ॥
नीहारे बाणशब्दे च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
अमावास्या चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥
उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्र क्षपण स्मृतम् ।
अष्टकासु च कुर्वीत मतिमान् तासु रात्रिषु ॥
मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासे तथैव च ।
तिस्रोऽष्टका समाख्याता कृष्णे पक्षे च सूरिभिः ॥
श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥

ानविद्येऽनुमृते तथा सब्रह्मचारिणि।
चार्ये संस्थिते चापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम्॥
द्रेष्वेतेषु विप्राणां अनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः।
शन्ति राक्षसास्ते च तस्मादेतान् विसर्जयेत्॥
यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च।
ाकर्म्माणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि॥
ार्चमथवैकं वा यजुः सामाथवा पुनः।
ष्टकाद्याः स्वधीयीत मारुते चापि वायति॥
ाध्यायो विनाप्ने च नेतिहासपुराणयोः।
धर्म्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वस्वेतान् विसर्जयेत्॥
। धर्म्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः।
ह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम्॥
ऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः।
वै मूढो न सम्भाष्यो वेदबाह्यो द्विजातिभिः॥
वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः।
ठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति॥
ऽधीत्य विधिवद्वेदं वेदार्थं न विचारयेत्।
सान्वयः शूद्रकल्पः स पात्रं न प्रपद्यते॥
दि वा चात्यन्तिकं वासं कर्त्तुमिच्छति वै गुरौ।
क्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात्॥
ना वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम्।
धीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः॥
ाविद्यीं शतरुद्रीयं वेदानां च विशेषतः।

आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ।
पश्चात् स भोजनं कुर्यात् भूमौ वा तन्निधापयेत् ॥
उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशना ब्रवीत् ।
उपलिप्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनं चरेत ।
इह व्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ॥
परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम् ।
चित्रगुप्तबलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ॥
अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत् ।
स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ॥
अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ।
उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ॥
विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ।
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत् ।
आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः ॥
त्रिपदां वा त्रिरावृत्य सर्वपापप्रणाशनीम् ।
प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद्‌हृदयं ततः ॥
आचम्याङ्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम् ।
निःस्रावयेद्धस्तजलमूर्द्ध्वहस्तः समाहितः ॥
हुत्वानुमन्त्रणं कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
अथ श्राद्धममावास्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥
पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥
प्रतिपत्प्रभृतिह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमी ह्युत्तरोत्तराः ॥
अमावस्याष्टकास्तिस्रः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु ।
तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥
त्रयोदशी मघा कृष्णावर्षासु त्वविशेषतः ।
नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥
बान्धवानां च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥
अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥
नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
स्वर्गं तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥
पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ॥
अत्रिशस्तमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥

अपूपञ्च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान्।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत्॥
मासमारोहय कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता।
सम्‌तात्तदनि संप्राप्ते पृथक् पिण्डे नियोजयेत्॥
धर्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम्।
अस्थिसञ्चयन कर्म दशाहभवनं तथा॥
ऊर्ध्वं दशाहमुत्कर्षे शेषस्य यदि वा भवेत्।
पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि॥
यदस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाक् भवेत्।
नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः॥
कुर्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः।
साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थे वेपविशेषतः॥
उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत्।
अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रुद्धैः पितृगणैश्च तैः॥
अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्भवेत्।
सर्वमच्छिद्रमित्युक्ता ततो यत्नेन भोजयेत्॥
एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम्।
एतत्पञ्चविधं श्राद्धं भृगुपुत्रेण सूचितम्॥
यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पावनम्।
शुद्धयेत् सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्त्तितम्॥
दैविकं चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा मुच्यते भयात्।
सन्ध्यारात्रौ न कर्त्तव्यमहोरात्रमदर्शनात्॥
देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम्।
गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु॥

गायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत् ।
तारिताः पितरस्तेन स याति परमाङ्गतिम् ॥
वाराहपर्वते चैव गयां चैव विशेषतः ।
एवमादिषु तीर्थेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥
व्रीहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥
गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मासं प्रीणयते पितॄन् ।
आम्रान् फलरसानिक्षून् मृद्वीकान् सदाडिमान् ॥
विदार्यांश्च करण्डांश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ।
लाजान् मधुयुतान् दद्यात् सक्तून् शर्करया सह ॥
दद्यात् श्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गाटकशेरुकान् ।
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हारिणेन च ॥
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुने नेह पञ्च तु ।
षण्मासांश्छागमांसेन रौरवेण च ये नराः ॥
दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥
संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥
कालशाकं महाशाकं खड्गलोहामिषं मधु ।
आनन्त्यायैव कल्पन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥
क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः ।

दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते ॥
पिप्पलीक्रमुकं चैव तथा चैव मसूरकम्।
कुष्माण्डालाबुवार्त्ताकान् भूस्तृणं सुरसं तथा ॥
कुसुम्भं पिण्डमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च।
राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषञ्च विवर्जयेत् ॥
कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीचिका।
वर्जयेत्सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तम ॥

इत्यौशनससंहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान् ऋषींस्तथा।
पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्य्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥
पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान्।
तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥
ये सोमपाननिरता धर्मज्ञाः सत्यवादिनः।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च।
बह्वृचश्च सुवर्णश्च त्रिमधुर्वाथ वा भवेत् ॥
त्रिणाचिकेतच्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा।
अथर्वशिरसोऽध्येता रुद्राध्यायी विशेषतः ॥
अग्निहोत्रपरो विद्वान् न्यायविच्च षडङ्गवित्।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥
अहिंसापरता नित्यं अप्रतिग्राहिणस्तथा।
सत्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
असमानप्रवरगा असगोत्रा स्तथैव च।

असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥
भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम्।
अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तु वा ॥
तदलाभे गृहस्थन्तु मुमुक्षुं सङ्गवर्जितम्।
सर्वालाभे साधकं वा गृहस्थं मा विभोजयेत् ॥
प्रकृतेगुणतत्त्वज्ञो योऽश्नातीह यतिर्भवेत्।
फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥
तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम्।
भोजयेद्धव्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥
एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः।
अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥
मातामहं मातुलञ्च स्वस्त्रीयं श्वशुरं गुरुम्।
दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ॥
न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य सङ्ग्रहः।
पैशाचदक्षिणा होनैर्वामुत्र फलप्रदा ॥
कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपीतरम्।

शूद्रप्रेष्योद्दतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः॥
वधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धव ।
दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितान्मनुरब्रवीत्॥
वेदविक्रयिणश्चैते श्राद्धादिषु विगर्हिताः।
श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्व्वाः समुद्रगाः॥
असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः।
असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये॥
अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः।
वृद्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पञ्चरात्रविदो जनाः॥
कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः।
यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः॥
न तस्य तद्भवेत् श्राद्धं प्रेत्य चापि हि फलप्रदाः।
अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्याद्निरर्थकः॥
मिथ्याश्रमी च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः।
दुश्चर्मी कुनखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः॥
क्रूरो वीजनकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ नास्तिक।
मद्यपो वृषलीसक्तो वीरहा दीधिषूपतिः॥
आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजा।
परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवेत्तिर्निराकृतिः॥
पौनर्भवः कुसीदी च तथा नक्षत्रदर्शकः।
गीतवादित्रशीलश्च व्याधितः काणएव च॥
हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णी तथैव च।
कन्यादूषी कुण्डगोलौ अभिशस्तोऽथ देवलः॥
मित्रध्रुक्पिशुनश्चैव नित्यं भार्य्यानिकृन्तनः।

मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च ॥
गोत्रपत्य. कूटसाची पाचकोरगजीवक ।
समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदक ॥
वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारत स्तथा।
द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्या श्राद्धकर्मसु ॥
कृतघ्न पिशुन क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दक.।
मित्रघ्नः पारदार्यश्च मिथ्यापण्डितदूषक ॥
बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते।
निन्दितान्याचरन्त्येते वर्ज्या श्राद्ध प्रयत्नत ॥

॥ इत्यौशनसस्मृतौ चतुर्थोऽध्याय. ॥

गोमयेनोदकै पूर्वं शोधयित्वा समाहित ।
सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभि सन्निमन्त्रयेत् ।
श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिवक्ष्यति ॥
असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतम् ।
तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाल उपस्थिते ॥
अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवा ।
ब्राह्मणास्ते समं यान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ॥
वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्ता यान्ति परां गतिम् ।
आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ॥
वसेयुर्नियता सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ।
अक्रोधनोऽत्वरो यश्च सत्यवादी समाहितः ॥
भारमैथुनमध्वानं श्राद्धभुग्वर्जयेन्नृपम् ।
आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ॥
आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं चामन्त्रयेद् द्विजः ।

स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकीटोऽभिजायते ॥
श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यक्योनिषु जायते ॥
निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनम् ॥
निमन्त्रितश्च यः श्राद्धे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः।
भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥
तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद्द्विजः।
अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥
श्वोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः।
समूलानाहरेद्वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥
दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तं शुभलक्षणम्।
शुचि देशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥
नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु।
विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥
परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्वपेत्।
स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत्क्रियते नरैः ॥
अटव्यः पर्वताः पुण्यास्तीर्थान्यायतनानि च।
सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥
तिलान् प्रविकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेद् द्विजः।
असुरोपहतं सर्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा ॥
ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम्।
चोष्यं पेयं समृद्धं च यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥
ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनखान् द्विजान्।

अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥
तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् ।
पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्वैश्वदेवं तु पूर्वकम् ॥
तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥
ये चात्र विश्वे देवाः विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्भोपहितानि च ॥
दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
तेषूपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ॥
आस्यन्त्वमिति संकल्प्य त्वासीरंस्ते पृथक् पृथक् ।
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रय उदङ्मुखास्तथा ।
एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेष्वपि ।
सत्क्रिया देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥
अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥
मृगभ्रपाले चावन्त्य सर्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
देवतायतने चासौ निवेदन्नत् सम्प्रवर्तते ॥
प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ।
भिक्षुको ब्रह्मचारीव भोजनार्थमुपस्थितः ॥
उपविष्टेषु यच्छ्राद्धे कामन्नमपि भोजयेत् ।
अतिथिर्यस्य नाश्नाति न तच्छ्राद्धं प्रशस्यते ॥
तस्मात् प्रयत्नात्श्राद्धेषु पूज्या ह्यतिथयो द्विजैः ।
आतिथ्यरहिते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ॥

काकयोनिं व्रजन्त्येते दृष्ट्वा चैव न संशयः ।
हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी वणिक्पुक्कसनासिकः ॥
कुक्कुटः शूकरश्वानौ वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ।
बीभत्समशुचिं नग्नं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥
नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
यत् तत्र क्रियते कर्म पैत्र्यकं ब्राह्मणान् प्रति ॥
तत्सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्वदेवस्य पूजनम् ।
यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्कुर्य्याद्विभूषणैः ॥
यवा दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
प्रदद्यात् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥
अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः ।
आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः ॥
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
शन्नो देव्युदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥
क्षिप्त्वा चार्घ्यं यथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्य्यात् समाहितः ॥
पितृभिः सममेतेन ह्यर्घ्यं पात्रं निधाय च ।
अग्नौ करिष्येत्यादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥
कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत् ।
यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना ॥
प्राचीनावीतिना पित्र्यं वैश्वदेवं तु होमवित् ।
दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥
सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।

अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥
अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥
ततस्तैरभ्यनुज्ञातो कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
गोमयेनोपलिप्योर्व्यां कुर्य्यात् स्वस्य च दैवतम् ॥
मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणं चोन्नतं शुभम् ।
त्रिरुल्लिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥
ततः संस्तीर्य तत् स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
त्रीन् पिण्डान्निर्वपेत्तत्र हविःशेषात् समाहितः ॥
दाप्यपिण्डांस्तत स्तत्र निमृज्याल्लेपभागिनाम् ।
तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥
उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
अवजिघ्रावर्त्तन्यास्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥
अथ पिण्डावशिष्टान्न विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
षडप्यन्न नमस्कुर्यात् पितॄन् देवांश्च धर्मवित् ॥
श्राद्धभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
मांसानपूपान्विविधान्दद्यात् क्रसरपायसम् ।
सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥
अन्नञ्चैव यथाकामं विविधम्भक्ष्यपेयकम् ।
यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥
धान्यान्तिलांश्च विविधान् शर्करा विविधा तथा ।
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥
अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ।

नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
क्रोधेनैव च यद्दत्तं यद् दत्तं त्वरया पुनः ॥
यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥
न च पश्येत काकादीन् पक्षिणश्च न वारयेत् ।
तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥
न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥
काञ्चनेन तु पात्रेण तथा चौदुम्बरेण च ।
दत्तमक्षय्यतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥
पात्रे तु मृण्मये यो वै श्राद्धे भोजयति पितॄन् ।
स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥
न पङ्क्त्यां विषमं दद्यान्न याचेत न दापयेत् ।
याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम् ॥
भुञ्जीत वाग्यतोऽस्पृष्टं न ब्रूयात् प्राकृतान् गुणान् ।
तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
बहूनां पश्यतां सोऽज्ञः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ॥
न किञ्चिद्वर्जयेत् श्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
न मांसं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥
यो नाश्नाति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
स प्रेत्य पशुतां याति सन्ततामेकविंशतिम् ॥
स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पान् सुशोभनान्॥
ततोऽन्नमुत्सृजेद् भुक्तेष्वग्रतो विकिरेद् भुवि।
पृष्ट्वा स्वदितमित्येव तृप्तानाचामयेत्ततः॥
आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति।
स्वधा- स्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणा स्तदनन्तरम्॥
ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत्।
यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः॥
पित्रे- स्वदितमित्येव वाच्य गोष्ठेषु सूत्तम्।
सम्पन्नमित्याभ्युदये दैवेनोच्यत इत्यपि॥
विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै दैवपूर्वन्तु वाग्यतः।
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन्॥
दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहु देयञ्च नोऽस्त्विति॥
पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा।
प्रक्षिपेत्तत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत॥
मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात्पत्न्यै सुतार्थकः।
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत्॥
ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः।
पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत॥
नोद्वासयेत तदुच्छिष्टं यावन्नास्तं गतो रविः।
ब्रह्मचर्यं चरेतान्तु दम्पती रजनीं तु ताम्॥
दत्त्वा श्राद्धं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम्।
महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः॥
शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः।

स्वाध्यायश्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विसर्जयेत् ॥
श्राद्धं दत्त्वा परं श्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः।
महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥
एष वोऽभिहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातनः।
आमं निवृत्तयन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥
अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः।
आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद् वृषलस्तु सदैव हि ॥
आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः।
तेनाग्नौ करणं कुर्य्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्वपेत् ॥
यो हि तद् विधिना कुर्य्याच्छ्राद्धं संयतमानसः।
व्यपेतकल्मषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम् ॥
तस्मात् सर्वैः प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्य्याद् द्विजोत्तमः।
आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥
अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्य्यान्निर्धनो द्विजः।
तिलोदकैस्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥
न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं वा विधीयते।
येषां वापि समाद्यान्ते पौ चैके प्रचक्षते ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः।
यो यस्य म्रियते तस्मै देयं नान्यस्य ते न तु ॥
भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्तितः।
न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रूयते श्रुतिः ॥
द्वामुष्यायणको दद्याद्बीजक्षेत्रु स्तथाहि सः।
स्त्रिया भार्य्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥
अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह।

प्रदद्याद्वौजिने पिण्डं चेन्निर्णे तु तदन्यथा ॥
द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां चेत्रिणे वीजिने यथा ।
कीर्त्तयेदथ चैकस्मिन् वीजिनं चेत्रिणे ततः ॥
मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।
आशौचत्वनिरीचाणं काम्य मासयते पुनः ॥
पूर्वाह्णे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।
दैवं तत सर्वमेवं स्यात्र वै कार्य्या बहिः क्रिया ॥
दर्भांश्च परितः स्थाप्या सदा स भोजयेद् द्विजान् ।
नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ।
मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ॥
ततो मातामहानाञ्च द्वौ श्राद्धत्रय स्मृतम् ।
दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥
प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।
पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥
अकृत्वा मातृयागन्तु यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।
तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥

इत्यौशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥
नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
न कुर्याद्विहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥

शुचिरक्रोधनस्त्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्द्विजान् ।
शुष्कान्नेन फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥
न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्यः समाचरेत् ।
सूतके तु सपिण्डानां संसर्गो नैव दुष्यति ।
सूतके सूतकांश्चैव वर्जयित्वा नृणां पुनः ॥
अधीयानस्तथा यज्वा वेदविद्याऽपि यो भवेत् ।
चतुर्थे पञ्चमे वाह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥
स्पृश्यास्तु सर्वमेवैते स्नानात्तु दशमाहनि ॥
दशाहं निर्गुणे प्रोक्तमाशौचञ्चातिनिर्गुणे ।
एकद्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुस्त्र्येकदिनैः शुचिः ॥
दशाहात्तु परं सम्यगधीयीत जुहोति च ।
चतुर्थे तस्य संस्पर्शो मनुराह प्रजापतिः ॥
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥
त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
प्राक्संस्कारात्त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥
ऊनद्विवर्षे प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते ।
त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदि ह्यत्यन्तनिर्गुणः ॥
अदन्तजातमरणे मातापित्रोस्तदिष्यते ।
जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्त स्याद्यत्र विनिर्णयः ॥
आदन्तजननात् सद्य आचौलादेकरात्रकम् ।
त्रिरात्रमौपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥
जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
मातुश्च सूतकान्तं स्यात् पिताऽस्य स्पृश्य एव हि ॥

सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु।
ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः॥
अथोर्द्ध्वे दन्तजन्मं स्यात् सपिण्डानामशौचकम्।
एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्द्ध्वं त्रिरात्रकम्॥
आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः।
एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः॥
व्रतादेशात् सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च पाततः।
गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे॥
यथेष्टाचरणाज्ज्ञातौ त्रिरात्रादिति निर्णयः।
सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत्॥
शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे द्विरात्रकम्।
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते॥
अर्द्धवृत्तिमनाशौचमूर्ध्वं मन्येन शुध्यति।
देशान्तरगतं श्रुत्वा सूतकं शाव एव वा॥
तावदप्रयतोऽन्ये वा यावच्छेषं समाप्यते।
अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम्॥
तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सराद्यतौ।
वेदान्त यस्त्वधीयानो न भवेत वृत्तिकर्षितः॥
सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा।
स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात परतः पितुः॥
सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च।
अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम्॥
द्विवर्षे जन्ममरणे सद्यः शौचमुदाहृतम्।
आदन्तात् सोदरः सद्य आचौलादेकरात्रकम्॥

आप्रतानां त्रिरात्रं स्याद्दशमन्तु ततः परम् ।
मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥
एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ।
एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणि ।
प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥
गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ।
परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतजेषु च ॥
त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्ये भार्यासु अन्यगासु च ।
आचार्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥
एकरात्रमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च ।
एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥
त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥
शुद्ध्येद् द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
क्षत्रविट्‌शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य सेवकाः ।
तेषामशौचं विप्रस्य दशाहात् शुद्धिरिष्यते ॥
राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
षडात्रं वा त्रिरात्रं वाऽप्येकरात्रक्रमेण हि ॥
वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु ।
अर्द्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः ॥
शूद्रक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वशौचमिष्यते ।
षड्रात्रं द्वादशाहश्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ॥

अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः॥
शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि॥
दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः।
असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत्॥
अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुद्ध्यति।
यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभात् क्रान्तमानसः॥
दशाहेन द्विजः शुद्ध्येत् द्वादशाहेन भूमिपः।
अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति॥
षड्रात्रेणाथवा सप्तत्रिरात्रेणाथवा पुनः।
अनाथञ्चैव निर्बन्धुं ब्राह्मणं धनवर्जितम्॥
स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः।
अपरश्चेत्परं वर्णमपरश्चापरो यदि॥
एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्यात् द्व्यहे सति।
शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः॥
अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः।
त्रिरात्रं स्यात्तथाऽशौचमेकाहं त्वन्यवेशयोः॥
अन्यथा चैव सज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च।
अनस्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा॥
स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः।
यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि॥
ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति।
यस्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः॥
तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति।
यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः।

तावेत्स्यद्यान्यशुद्धिं स्यात् प्रायश्चित्तं-ततश्चरेत् ॥
दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम्।
सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥
सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नो रवेदने ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामह।
लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥
असंनात्येव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापति।
ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥
भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम्।
कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥
राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यः शौचमुदाहृतम्।
राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥
यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च।
सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपप्लवे ॥
विषादुद्बन्धहताश्च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः।
सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥
अग्निमेरुप्रपतने विषोद्बन्धपराशने।
गोब्राह्मणार्थे सन्न्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥
नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम्।
नाशौचं विद्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥

इति षष्ठोऽध्यायः।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः।

न चानुयातः पिण्डं च कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥
व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नाप्युदकादिकम् ॥
अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
तस्याशौचं विधातव्यं कार्य्यञ्चैवोदकादिकम् ॥
जाते कुमारे तदहः आमं कुर्य्यात् प्रतिग्रहम् ।
हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुडसर्पिषः ॥
फलानीक्षुश्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥
आशौचिनो गृहात् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यं त्रिभिरग्निभिः ॥
अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥
दाहः कार्य्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः ।
सकृत्प्रसिञ्चेदुदकं नाम गोत्रेण वाग्यतः ॥
दद्याच्च बान्धवैः सार्द्धं सर्वे चैवार्द्रवाससः ।
पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि ॥
प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद् द्विजान् ।
द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सबान्धवैः ॥
सर्वैरस्थां सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचीन् ॥
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥
एकादशेऽह्नि कुर्व्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।

द्वादशे वाथ कर्त्तव्य मनिर्देश्यथवाऽहनि ॥
एकं पवित्र मेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च।
एवं मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥
सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे सम्वत्सरे पुनः।
कुर्य्यात् चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमा ॥
प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः।
ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥
सपिण्डीकरणश्राद्धं दैवपूर्वं विधीयते।
पितॄनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥
ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक् क्रिया।
यस्तु कुर्य्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥
मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डमब्दं समाचरेत्।
दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥
पार्व्वणेन विधानेन साम्वत्सरिकमिष्यते।
प्रतिसम्वत्सरं कार्य्यं विधिरेष सनातनः ॥
मातापित्रोः सुते कार्य्यं पिण्डदानादि किञ्चन।
पत्नीकुर्य्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥
एष यः कथितः सम्यक् गृहस्थानां यथाविधि।
स्त्रीणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते ॥
यः स्वधर्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः।
प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम् ॥
इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः।

अथ प्रायश्चित्तम् ॥

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च।
महापातकिनस्त्वेते यः स तैः सह सम्वसेत्॥
सम्वत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः।
यो हि शय्यासने नित्यं वसन्वै पतितो भवेत्॥
याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः।
कृत्वा सद्यः पतेत् ज्ञानात् सहभोजनमेव च॥
अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्य्यादध्ययनं द्विजः।
सम्वतसरेण पतति सहाध्ययनमेव च॥
ब्रह्महा वा द्वादशाब्दानि कुटीकृत्वा वने वसेत्।
भैक्ष्यं चात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम्॥
ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत्।
विनिन्द्य च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत्॥
असङ्कराणि योग्यानि सप्तागाराणि सविशेत्।
विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते॥
कुर्य्यादनशनं वाथ भृगोः पतनमेव च।
ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम्॥
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत्।
दीर्घमामयिनं विप्रं कृत्वा नामयिनं तथा॥
दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्या व्यपोहति।
अश्वमेधावभृतके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः॥
सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत्।

ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥
सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां पिबेत्तदा।
निर्दग्धकायः स तदा मुच्यते च द्विजोत्तमः॥
गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्रवमेव वा।
पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात्ततः॥
जलार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम्।
ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत्तत्पापशान्तये॥
सुवर्णस्तेयी सकृद्विप्रो राजानमधिगम्य तु।
स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति॥
गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम्।
स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथ वा॥
करेणादाय मुसलं लगुडं वाथ घातिनम्।
शक्तिञ्चोभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च॥
राजा न स्तेन मर्हति मुक्तकेशेन धावता।
आचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्मास्मि शाधि माम्॥
शासनाद्वापि मोक्षाद्वा ततः स्तेयाद्विमुच्यते।
अशासित्वा च तं राजा स्तेनस्याप्नोति किल्बिषम्॥
तपसा हृतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम्।
चीरवासा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद्ब्रह्मणो व्रतम्॥
स्नात्वाश्वमेधावभृते पूतः स्यादथ वा द्विजः।
प्रदद्याद्वाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम्॥
चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः।
ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये॥
गुरुभार्यां समाकृष्य ब्राह्मणः काममोहितः।

उपगूहेत् स्त्रियं तप्तां कान्तां कालायसीकृताम् ॥
स्वयं वा शिश्नवृषणौ उत्कृत्यादथवाञ्जलौ ।
आतिष्ठेद्दक्षिणामाशां आ निपातमजिह्मतः ॥
गुर्वर्थे वधतः शुद्धेत् चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
शाखां कण्टकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥
अधः शयीत नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
कृच्छ्रं वाब्दं चरेद्विप्रश्चीरवासाः समाहितः ॥
अश्वमेधावभृथके स्नात्वा मुच्येद् द्विजोत्तमः ।
कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥
स्थानासनाभ्यां विचरेदधनोऽप्युपयन्नतः ।
अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्तत शुध्येत पातकात् ॥
चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः ।
पतितैः सम्प्रयुक्तात्मा अथ गच्छति निष्कृतिम् ।
पतितेन तु संसर्गं लोभेन कुरुते द्विजः ॥
स तत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
तप्तकृच्छ्रं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः ॥
षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्धमाचरेत् ।
एभिः पूतैर्व्रतो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥
पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् ॥
कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः ॥
ज्वले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।

न ह्यन्या दुष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्म्मवेदिभिः ॥

॥ इत्यौशनसस्मृतौ अष्टमोऽध्यायः ॥

गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्नुषामपि ।
प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥
मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् ।
भागिनेयीं समारुह्य कुर्य्यात् कृच्छ्रादिपूर्वकम् ॥
चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च ॥
मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
भार्य्या सखीं समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥
अहोरात्रोषितो भूत्वा ततः कृच्छ्रं समाचरेत् ।
उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥
चण्डालीमैथुनमासाद्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
पराकेणाथवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ।
मण्डूकं नकुलं काकं बिडवराहञ्च मूषिकम् ॥
श्वानं हत्वा द्विजः कुर्य्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम् ।
पयः पिबेत्त्रिरात्रन्तु श्वानं हत्वा ह्यतन्द्रितः ॥
मार्जारं चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो व्रजेत् ।
कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्य्यादश्ववधे द्विजः ॥
अथ कार्ष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
बलाकं टिट्टिभं चैव मुधिकं छतलम्भकम् ॥
वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाढकञ्चैव तित्तिरिम् ।
शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम् ।

हत्वा हंसं बलाकञ्च वकं टिट्टिभमेव च ।
वानरञ्चैव भासञ्च स्पृय वा ब्राह्मणाय गाम् ॥
क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
अक्रव्यादं वत्सतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥
जीविते चैव तत्प्रायं दद्यादस्थिमतां वधे ।
अस्थ्नाञ्चैवं हि हिंसायां प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
फलदानान्तु विप्राणां छेदनादाह्निकं शतम् ।
गुल्मवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥
पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्य्यात् हत्वा प्रमादतः ॥
मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा गृहस्य च ॥
वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ।
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्धये ।
धान्यादिधनचौर्य्ये च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥
तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च मलस्य च ।
चैलचर्मामिषाणाञ्च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥
मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
अयःकांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥
एतदेव व्रतं कुर्य्याद् द्विशफैकशफस्य च ।
पक्षिणामौषधीनाञ्च हृत्वापि त्र्यहं पयः ॥
न मांसानां हतानान्तु दैवे चान्द्रायणं चरेत् ।
उपोष्य द्वादशाहं तु कुष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् ॥

नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत् ।
श्वानं जग्ध्वाथ कृच्छ्रेण शुभर्क्षेण च शुध्यति ॥
प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वेणैव विधानतः ।
शलनञ्च बलाकञ्च हंसं कारण्डवं तथा ॥
चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
कपोतं टिट्टिभं भासं शुकं सारसमेव च ॥
जलौकं जालपातञ्च जग्ध्वा ह्येतद्व्रतञ्चरेत् ।
शिशुमारं तथा माषं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥
जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत् ।
कोकिलं चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा ॥
गोमूत्रयावकाहारैर्मासेनैकेन शुध्यति ।
जलेचरांश्च जलजान्यातुधानविपायितान् ॥
रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत् ।
मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्थं वा यथाकृतम् ॥
भुक्त्वा मासञ्चरेदेतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
कपोतं कुञ्जरं शिशुं कुक्कुटं रजकं तथा ॥
प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
पलाण्डुं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
वार्ताकुं तण्डुलीरं च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ।
अश्मातकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्कुम्भ्याः प्रभक्षणे ।
अलाबुं गृञ्जनं चैव भुक्त्वाप्येतद् व्रतं चरेत् ॥
उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
वृथा कृसरसंयावं पायसापूपशष्कुलीन् ॥

८ भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति।
पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः॥
गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुद्ध्यति।
अनिर्दशाया गोः क्षीरं माहिषं चाजमेव च॥
गर्भिण्या वा विवत्साया पीत्वा दुग्धमिदं चरेत्।
एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः॥
गोमूत्रयावकाहारी सप्तरात्रेण शुद्ध्यति।
भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकेऽथवा॥
चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः।
यस्य यद्गृह्यते नित्यं न यस्याग्नं न हीयते॥
चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः।
अभोज्यानान्तु सर्व्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम्॥
अन्त्यसात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकृच्छ्रमुदाहृतम्।
चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत्
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंसर्गमेव च।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥
क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम्।
महासान्तपनं कुर्य्युरेषां मोहाद् द्विजातयः॥
भासमण्डूककुकुरं वायसं कृच्छ्रमाचरेत्।
प्राणायामेन शुध्येत ब्राह्मणः क्लिष्टभोजनात्॥
क्षत्रिय स्तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्य चैव तिकृच्छ्रकम्।
सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत्॥
शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति।
गोमूत्र यावकाहारः पीतशेषञ्च वा पयः॥

आपो मूत्रपुरीषाद्यै रुपेताः प्राशयेद्यदि।
तदा सान्तपनं कुर्य्याद् व्रतं कायविशोधनम् ॥
चाण्डालकूपभाण्डेषु यदज्ञानात् पिवेज्जलम्।
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥
चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः।
त्रिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
महापातकसंसर्गे भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः।
बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
अन्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत्।
तस्य पातकिसंसर्गात्पातकित्वमवाप्नुयात् ॥
चतुर्विंशतिकृच्छ्रं स्याद् विवाहे त्वन्त्यकन्यया।
संसर्गस्य तदर्द्धं स्यात् प्रायश्चित्तं सुतेन हि ॥
दृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम्।
प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥
स्नानार्द्रो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुद्ध्यति।
बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥
शुष्कं पर्युषितादीनि गव्यादिप्रतिदूषितम्।
भुक्त्वोपवासं कुर्व्वीत चरेद्विप्रः पुनः पुनः ॥
अज्ञानाद् भुक्तिशुद्ध्यर्थं मज्ञानस्य विशेषतः।
मत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्मणि ॥
अभिचारमहर्नं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति।
ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ॥
गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति।
तैलाभ्यक्तः प्रभाते च कुर्य्यान्मूत्रपुरीषके ॥

अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्मणि मैथुने ।
एकाहेति विवाहाग्निं परित्याज्य द्विजोत्तमः ॥
त्रिरात्रेण विशुध्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ।
दशाहे द्वादशाहे वा परिहाप्य प्रमादतः ॥
कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात्तत्पापस्यापनुत्तये ।
पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुध्यति ॥
चरेत् स विधिना कृच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः ।
अनाशकनिवृत्ता तु प्रव्रज्योपासिता तथा ॥
आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ।
पुनश्च जातकर्म्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ॥
शुद्धो य स्याद् व्रतं सम्यक्चरेयुर्धर्म्मदर्शिनः ॥
अनुपासितसन्ध्यस्तु तं व्यापकवशेन च ।
अजस्रं संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥
अकृत्वा समिधाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥
उपासीत न चेत्सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
स्नात्वा विशुध्यते सद्यः परिश्रान्तः सुसंयमात् ॥
वैदिकानि च नित्यानि कर्म्माणि च विलोप्य तु ।
स्नातकव्रतलोपन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥
सम्वत्सरञ्चरेत् कृच्छ्रमनुच्छेदे द्विजोत्तमः ।
चान्द्रायणं चरेद् व्रात्यो गोप्रदानेन शुध्यति ॥
नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः ।
देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥
उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।

शिरावेण विशुद्धेत नन्वो न प्रविशेज्जलम् ॥
षष्ठान्नकालमासं वा संहितात्वपमेव वा ॥
होमाश्च शाकलानित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥
नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
वेदधर्मपुराणाय चण्डालस्य च भाषणम् ।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥
उदबन्धनादिनि हतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥
उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृशेद्द्विजः ।
उच्छिष्ट स्तत्र कुर्व्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥
चण्डालसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्ध्यर्थं तत् स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥
चण्डालसूतकशवैः संसृष्टं स्पर्शयेद् यदि ।
प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥
असंसृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धेरद्दि जोत्तमः ।
आचमेत द्विपदर्थं प्राह देवः पितामहः ॥
विप्रानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद्घृतम् ॥
चण्डालस्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्य्यात् द्विजोत्तमः ।
दृष्ट्वा नभस्यं नक्तं महोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्य्यात् प्राणायामत्रयं शुचि ।
पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पिबेत् ।

नाभेरूर्द्ध्वं दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥
स्यादेतत्त्रिगुणं बाह्वोर्मूर्द्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥
पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ।
अनातुरस्य निधनं कृच्छ्रार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥
आहिताग्निरुपस्थानं यः कुर्य्यान्न तु पर्वणि ।
ऋतौ गच्छेत् न भार्य्यायां सोऽपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत् ॥
विना द्विरप्सु वा कुर्य्याच्छरीरं सन्निवेशतु ।
सचेलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुद्ध्यति ॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु त्र्यहं चोपवसेद्गृही ।
अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तम ॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कुर्य्यान्नदीषु च ।
अकृत्वा शपथं विप्रो विप्रस्य विधिसंयुते ॥
मृषैव यावकान्नेन कुर्य्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
पङ्क्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेद्घृतम् ।
ईक्षेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्निं चन्द्रमेव च ॥
मानुष्यास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुद्ध्यति ।
कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम् ॥
कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसंवत्सरं व्रती ।
हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारन्तु गरीयसः ॥
स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
ताडयित्वा तृणेनैव कण्ठं बद्ध्वा च वाससा ॥
विवादे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।

अवगृह्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्याद्विशोधनम् ॥
एकरात्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये ।
देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवनाक्रोशनाकृते ॥
उल्मूकादि जनुर्जित्वा दातव्यश्च हिरण्यकम् ।
देवोद्यानेन यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं सकृद्द्विजः ॥
छिन्द्याच्छिश्नन्तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
देवतायतने मूत्रं कृत्वा मोहाद्द्विजोत्तमः ॥
शिश्नस्योत्कर्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम् ॥
कृत्वा सम्यक् प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् ॥
स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।
प्रायश्चित्तं व्रतस्यास्य पिता तद्व्रतचारिणीम् ॥
उद्धरेदभिरूपान्तमन्यथा पतितस्तु सः ।
अपि राजन्यवध्ये वार्षिकब्राह्मणोव्रतम् ॥
तस्यान्ते ऋषभैकेन सहस्रं गोदानमाचरेत् ।

सर्पं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रत्रपु-सीसकांस्यायसानामद्भिरेवमृत्क्षारयुक्ताभिस्तैजसानामुच्छिष्टानां भस्मनाद्भिः । प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्त्युपलानां वस्त्रविदलरज्जुचर्मणामद्भिः शौचमिति ।

अपि चण्डालश्वपच स्पृष्टे वा विण्मूत्र एव च ।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्तोच्छिष्टः सदाचरेत् ॥

पिता पितामहो यस्त्रा अग्रजो वाथ कस्रचित ।
तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोष परिदेवने ॥
अमावास्याया यो ब्राह्मण समुद्दिश्य पितामहम ।
ब्राह्मणो स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकै ॥
अमावास्या तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम् ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
कृष्णाष्टम्यां महादेव तथा कृष्णचतुर्दशीम ।
सपूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
त्रयोदश्या तथा रात्रौ सोपहार त्रिलोचनम् ।
दृष्ट्वेव प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकै ॥
सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागत ।
शान्त्या च दक्षिणा गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि ॥
अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकै ।

॥ समाप्ता औशनसस्मृति ॥

अथ आङ्गिरसस्मृति ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वश ।
प्रायश्चित्त विधि दृष्ट्वा अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥
अन्त्यानामपि सिद्धान्न भक्षयित्वा द्विजातय ।
चान्द्र कृच्छ्र तदर्धन्तु ब्रह्मक्षत्र विशा विदु ॥ २ ॥
रजकश्चर्मकारश्च नटो बरुड एव च ।
कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजा स्मृता ॥ ३ ॥
अन्त्यजानां गृहे तोय भाण्डे पर्युषितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्त यदा पीतं तदेव हि समाचरेत ॥ ४ ॥
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्ञानात् पिबते यदि ।

प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५ ॥
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
अज्ञानात् पिबते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्त्यजातिषु ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरामुनिरब्रवीत ॥ ८ ॥
क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्व्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥ ९ ॥
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः श्वना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १० ॥
अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टो स्नानं येन विधीयते ।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥
अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि नीली वस्त्रस्य वै विधिम् ।
स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १२ ॥
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १३ ॥
स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४ ॥
नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५ ॥
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६ ॥
नीलीवृक्षेण पक्वन्तु अन्नमश्नाति चेद्द्विजः ।

आहार.वमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७ ॥
भुञ्जन् प्रमादतोनीलीं द्विजातिस्त्व समाहित ।
त्रिषु वर्णेषु सामान्य चान्द्रायणमिति स्थितम् ॥१८॥
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ।१९
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाके श्रपित भवेत् ।
तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २० ॥
मृते भर्त्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥२१ ॥
नील्या चोपहते क्षेत्रे सस्य यत्तु प्ररोहति ।
अभोज्यं तद्द्विजातीना भुक्ता चान्द्रायणं चरेत ॥२२ ॥
देवद्रोण्या वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ।
अत्र स्नानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥२३ ॥
वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् ।
यावद्द्वादशवर्षाणि अतऊर्द्ध शुचिर्भवेत् ॥ २४ ॥
भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ॥
एव म्रियन्ते या गाव पादमेकं समाचरेत् ॥ २५ ॥
घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीड्यते ।
चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् स्मृतम् ॥ २६ ॥
दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
गवा प्रभवता घातैः पादोनं व्रतमाचरेत ॥ २७ ॥
अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रः प्रमाणत ।
सपल्लवश्च सायश्च दण्डइत्यभिधीयते ॥ ॥ २८ ॥
दण्डादुक्ताद्यदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् ।

द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९ ॥
शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्मनिर्मोचने तथा ।
दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थोभवेत्तदा ॥ ३० ॥
गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकञ्चोपजायते ।
एतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१ ॥
असमर्थस्य बालस्य पिता वा यदि वा गुरुः ।
यमुद्दिश्य चरेद्धर्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२ ॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः ।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३ ॥
मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४॥
स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुध्यति ।
कुर्य्याद्रजसि निवृत्ते ऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासा वैकारिकं हि तत् ३६॥
साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्मणि चेन्द्रिये ॥ ३७॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ३८ ॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९ ॥
द्वावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनङ्गतौ ।
शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ४० ॥
गण्डूषं पादशौचञ्च न कुर्यात् कांस्यभाजने ।

भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति ॥ ४१ ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
भूमौ निःक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु
भस्मना दशभिः शुध्येत् काकेनोपहते तथा ॥ ४३ ॥
शौचं सौवर्णरूप्याणां वायुनार्केन्दुरश्मिभिः ॥ ४४ ॥
रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति ।
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५ ॥
शुष्कमन्नमविप्रस्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति ।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति ॥ ४६ ॥
पयो दधि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
तैलं संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्य्यति वा न वा ॥ ४७ ॥
यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेण च सहासनम् ।
शूद्राज्ज्ञानागमं चापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ४९ ॥
प्रणामे तु शूद्रेऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः ।
शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५० ॥
दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः ।
पाक्षिकं वैश्य एवाह शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ५१ ॥
अग्निहोत्री च यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत् ।
पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥ ५२ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान् ।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा यस्माच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५३ ॥

शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
तद्द्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥५४॥
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य च पर्वसु ।
वैश्येष्वापतसु भुञ्जीत न शूद्रेऽपि कदाचन ॥ ५५ ॥
ब्राह्मणान्नं दरिद्रत्वं क्षत्रियान्नं पशुस्तथा ।
वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्नं नरकं ध्रुवम् ॥ ५६ ॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ५७ ॥
दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ५८
सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
पिबेत् पानीयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भक्तमथापि वा ॥५९॥
उत्तार्याचम्य उदकमवतीर्य उपस्पृशेत् ।
एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्त्रितः ॥ ६० ॥
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्जनम् ॥ ६१ ॥
पादुकासनमारूढो गेहात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
छेदयेत्तस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥६२॥
अग्निहोत्री तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः ।
एते वै पादुकैर्यान्ति शेषान्दण्डेन ताडयेत् ॥ ६३ ॥
जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूडान्ते भोजनं नवम् ।
असपिण्डेन भोक्तव्यं चूडायाञ्च विशेषतः ॥ ६४ ॥
याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ।
नारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६५ ॥

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते ।
तस्यायान्न न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगीयते ॥ ६६ ॥
पूर्व्वं स्त्रावितोयत्र गर्भोयश्चाप्यसंस्कृतः ।
द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७ ॥
रजस्यदृष्टेर्भर्भिर्मासैर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी ।
तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्योविधीयते ॥ ६८ ॥
भर्त्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
तस्यास्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ६९ ॥
अनपत्या तु या नारी नाश्नीयाच्छ्वशुरगृहेऽपि वै ।
अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयस नरकं व्रजेत ॥ ७० ॥
स्त्रीधनन्तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ७१ ॥
राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ७२ ॥
इत्याङ्गिरसा महर्षिणा प्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

यमस्मृति ॥

अथातो ह्यस्य धर्म्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्म्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
अग्न्यम्बुदन्धनभ्रष्टा प्रव्रज्यानशनच्युताः ।
विषप्रपतनप्रायशस्त्रघातच्युताश्च ये ॥ २ ॥
सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकबहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३ ॥
उभयावसिताः पापा येऽप्याश्यशरणाच्युताः ।

इन्दुदयेन शुद्ध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४ ॥
गोब्राह्मणहनं दग्ध्वा मृतमुद्बन्धनेन च ।
पाशंतस्यैव छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५ ॥
कृमिभिर्व्रणसंभूतैर्मक्षिकाश्चोपघातितः ।
कृच्छ्रार्द्धं संप्रकुर्व्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥६॥
ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
कृमिभुत्पन्ने गोमूत्रहोमेन स विशुद्ध्यति ॥७ ॥
यः क्षत्रियतया वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
ज्ञात्वा भुङ्क्ते विशेषेण चरेद्वान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८ ॥
कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासन्तु परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९ ॥
एकैकं वर्द्धयेच्छुक्लेकृष्णपक्षे च ह्रासयेत् ॥
अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोविधिः ॥ १० ॥
सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।
तप्तकृच्छ्रेरेद्विप्रस्तत्पापस्य प्रणश्यति ॥ ११ ॥
प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।
पूतस्तद्दहरेवापि इहलोके परत्र च ॥ १२ ॥
यावदेकः पृथक्द्रव्यः प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
अपराजे न च स्युःग्रामास्तेऽपि सर्वविगर्हिताः ॥१३॥
अभोज्यायामतियाज्याश्च पाठ्या विवाहिनः ।
पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋतुभागिनः ॥ १४ ।
अनेकाद्गृवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।
प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्योऽपि बान्धवः ॥१५॥
अतोबालतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥१६॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडश ।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥१७॥
अस्तंगते यदा सूर्ये चाण्डालरजकस्त्रियः ।
संस्पृष्टास्तु तदा कैश्चित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१८॥
जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतं च यज्जलम् ।
तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्व्वे ते शुचयः स्मृताः ॥१९॥
दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥२०॥
अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यबुधा नराः ।
प्रायश्चित्तं तथा मासं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१॥
प्राप्ते द्वादशमे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिबति शोणितम् ॥२२॥
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥२३॥
[यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
असम्भाष्यो ह्यपाङ्क्तेय स विप्रो वृषलीपतिः] ॥२४॥
वन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजा ।
शूद्री तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला ॥२५॥
यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः ।
तद्भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥२६॥
स्वरूपं या परित्यज्यान्यरूपेण वृषस्यति ।
वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्री वृषली भवेत् ॥२७॥
वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपहतस्य च ।

तस्याश्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८ ॥
श्वित्रकुष्ठी तथा चैव कुनखी श्यावदन्तकः ।
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनोमत्सरस्तथा ॥ २९ ॥
दुर्भगोहि तथा पण्डः पापण्डी वेदनिन्दकः ।
हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानाञ्च याजकः ॥ ३० ॥
नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धोयाचकोविषयात्मकः ।
श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असत्यालापकस्तथा ॥ ३१ ॥
एते श्राद्धे च दाने च वर्ज्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥
ततोदेवलकश्चैव भृतकोवेदविक्रयी ।
एते वर्ज्याः प्रयत्नेन यमप्रास्तिरब्रवीत् ॥ ३३ ॥
एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवामहर्षिभिः ॥ ३४ ॥
अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
अन्ते वार्द्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥३५॥
महिषीत्युच्यते भार्य्या या चैव व्यभिचारिणी ।
तान् दोषान् क्षमते यस्तु सवै माहिषिकः स्मृतः ॥३६॥
समार्घन्तु समुद्धृत्य महार्घे य प्रयच्छति ।
स वै वार्द्धुषिकोनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७ ॥
यावदुष्णं भवत्यन्न यावदश्नन्ति वाग्यताः ।
अश्नन्ति पितरस्तावद्यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८ ॥
हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्र तर्पिताः ।
पितृभिः स्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९ ॥
यावतो ग्रसते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
तावतोग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४० ॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ४१ ॥
अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२ ॥
यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सभोजनहिरण्यकैः ।
तावच्चीर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३ ॥
यदि स्थितं काकबलाकचिह्नैरमेध्यलिप्तं तु भवेच्छरीरम् ।
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः
ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते ।
ऊर्द्ध्वं स्नानमधः शौचं तन्मात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ४५ ॥
अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४६ ॥
पद्मोदुम्बरबिल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ४७ ॥
यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निनिरापदि ।
अनाहिताग्निर्वसति स्थण्डिलञ्च विकीर्यति ॥ ४८ ॥
आचरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥४९॥
तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।
शोषयित्वा प्रतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५० ॥
देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१ ॥
रथ्याकर्दमतोयानि नावायस तृणानि च ।
मारुतार्केण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ५२ ॥

आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः ।
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत्तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ५२॥
रजकश्चर्मकारश्च नटोवरुड़ एव च ।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृता ॥ ५४ ॥
एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५॥
स्त्रीणां रजस्वलानान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत् ।
प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५६ ॥
स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु सगोत्राच्च सभर्तृकाम् ।
कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥५७॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८ ॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
पादहीनं चरेत् पूर्वा पादार्द्धन्तु तथोत्तरा ॥ ५९॥
स्पृष्टा रजस्वलान्योन्य वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
अर्द्धपादं चरेत पूर्वा तदर्द्धन्तु तथोत्तरा ॥ ६० ॥
स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बूकरासभैः ।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥६१॥
स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२ ॥
विप्रः स्पृष्टोनिशायाञ्च उदक्या पतितैन च ।
दिवानीतेन तोयेन स्नापयेचाग्निसन्निधौ ॥ ६३ ॥
दिवार्करश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
संध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥६४॥
अपः करनखस्पृष्टाः पिबेदाचमने द्विजः ।

सुरां पिबति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५ ॥
खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६ ॥
रोधने बन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयो ॥ ६७ ॥
एतत्ते कथितं सर्वं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
यत्र यत्र मृता गाव प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८ ॥
दारुणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
अर्द्धकृच्छ्रन्तु खाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥६९ ॥
शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७० ॥
कृच्छ्रेण वत्सघातेऽपि गोघ्नसेति विशुद्ध्यति ।
गोवर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१ ॥
रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
तृतीये तु शिखा धार्य्या चतुर्थे सशिखं वपेत ॥७२॥
न स्त्रीणां वपनं कुर्य्यात् नच सा गामनुव्रजेत् ।
रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्य्याद् वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३ ॥
सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं स्मृतम् ॥ ७४ ॥
मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
पातकेन तु निःशेन नामत्र मृतधाता भवेत् ॥ ३५ ॥
चत्वारि खलु कर्म्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥७६॥
आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
निद्रा श्रियो नियच्छन्ति स्वाध्याये मरणं ध्रुवम् ७७

अज्ञानात् द्विजश्रेष्ठ ! वर्णानां हितकाम्यया।
मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय॥ ७८॥

इति यमप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम्।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम्।
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः॥ १॥
परेषां परिवादेषु निवृत्तमृषिसत्तमम्।
विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम्॥ २॥
अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम्।
आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन्॥ ३॥
भगवन्! मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा।
चरेयुर्धर्मकार्य्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम्॥ ४॥
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम्।
कृषिकर्म्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च॥ ५॥
देयञ्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम्।
बालानां स्तन्यपानादिकार्य्यञ्च परिपालनम्॥ ६॥
एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यदृकामतः।
गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन्! ब्रूहि निष्कृतिम्॥ ७॥
एवमुक्तः चणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः।
दृष्ट्वा ऋद्धीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम्॥ ८॥
बालानां स्तनपानादिकार्य्ये दोषो न विद्यते।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने॥ ९॥
गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु।
केचिदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे॥ १०॥
औषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्याद्यभोजनम्।

प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११ ॥
अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत् ।
अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२ ॥
त्र्यहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्र्यहम् ।
पादः सायं त्र्यहं पादः प्रातर्भोज्यं तथा त्र्यहम् ॥१३
प्रातः सायं दिनार्धञ्च पादोनं सायवर्जितम् ॥१४॥
प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५ ॥
पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
योजने पादहीनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६ ॥
घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्यते ।
चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७ ॥
दमने वा निरोधे वा संघाते चैव योजने ।
स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत् ॥ १८ ॥
पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥ १९ ॥
प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोनं क्षत्रियश्चरेत् ।
कृच्छ्रार्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०॥
द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ स्तनौ दुहेत् ।
द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि ॥ २१ ॥
दमतामर्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते ।
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२ ॥
हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम् ।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवञ्च जिघांसिनाम् ॥ २३ ॥

अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
नदीपर्वतसरोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २४ ॥
न नारिकेलवालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा ।
एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्बद्ध्वा परवशो भवेत् ॥ २५ ॥
कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्गोपशुं दक्षिणामुखम् ।
पाशलग्नाग्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते । २६ ॥
यत्रापन्नाना वह्नानां रोधने बन्धनेऽपि च ।
भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् ॥ २७ ॥
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तने ।
सप्तरात्रं पिबेद्दुग्धं यावत्स्वस्था पुनर्भवेत ॥ २८ ॥
गोमूत्रेण तु समिश्रं यावकं भक्षयेद्द्विजः ।
एतद्विमिश्रितं चैवमुक्तश्चोशनसा स्वयम् ॥ २९ ॥
देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३० ॥
एका पादात्तु बहुभिर्देवाद्व्यापादिता क्वचित् ।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥३१ ॥
यन्त्रणे गोश्चिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने ।
यत्ने कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥३२॥
सरोम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम् ।
तृतीये तु शिखा धार्य्या सशिखन्तु निपातने ॥३३॥
सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥
कः स्वहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःसृतम् ।

स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥
खरण्डेषु जलेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत्।
ाकचाण्डालपरिगृहेषु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २ ॥
न दुष्येत् सन्तताधारा वातोद्धूताश्च रेणवः ।
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥
आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।
आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ४ ॥
अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च ।
एषु स्नात्वा च पीत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५ ॥
उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम् ।
सर्वं शुद्ध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ॥ ६ ॥
सूर्यरश्मिनिपातेन मारुतस्पर्शनेन च ।
गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ॥ ७ ॥
अस्थिचर्मादियुक्तन्तु खराश्वोष्ट्रोपदूषितम् ।
उद्धरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥
कूपो मूत्रपुरीषेण ष्ठीवनेनापि दूषितः ।
श्वसृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ॥ ९ ॥
उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत् ।
पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १० ॥
वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११ ॥
यस्तु कूपात् पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात् ।
कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत् ॥१२॥
अक्लिन्ने नाप्यभिन्ने न शवेन परिदूषिते ।

पीत्वा कूपे त्वहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १३ ॥
क्लिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा ॥ १४ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

अन्त्यजातिमविज्ञातो निवसेद्यस्य वेश्मनि ।
सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्व्वन्त्यनुग्रहम् ॥१॥
चान्द्रायणं पराकोवा द्विजातीनां विशोधनम् ।
प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥
यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ।
तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥
कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने शवदूषिणाम् ।
तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४ ॥
बालोवृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडश ।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियोव्याधितएव च ॥ ६ ॥
न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥
अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते ।
शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥
क्षुधा व्याधितकायानां प्राणोयेषां विपद्यते ।
ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्किल्बिषं भवेत् ॥९॥
पूर्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥

समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
विप्रसम्पादनं कार्य्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११ ॥
सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
सम्यक्कर्त्तुरपायं स्याद्व्रती च फलमाप्नुयात् ॥१२॥
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिबते जलम् ।
प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते ॥ १ ॥
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २ ॥
भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्य्याद्विशोधनम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
जपं त्रिरात्रमश्नन् पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः ।
प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्यात्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५ ॥
पानमैथुनसम्पर्के तथा मूत्रपुरीषयोः ।
सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥ ६ ॥
एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च ॥७॥
मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ।
दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८ ॥
एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥ ८ ॥
वृक्षारूढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।

फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १० ॥
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत्।
एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥११॥
येन केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशते द्विजः।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन।
अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति।
क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत्।
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमोनैव च विद्यते ॥३॥
पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात्।
स्नापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रोदानेन शुध्यति ॥ ४ ॥
ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतोद्विज।
अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५ ॥
उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानाद्द्विजो यदि।
शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६ ॥
ब्राह्मण्या सह योऽश्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन।
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७ ॥
उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्नीयात् पिबतेऽपिवा।
प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा ब्रवीत् ॥ ८ ॥
अन्त्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः।
चान्द्रायणं तदर्द्धं ब्रह्मचर्यविधिं विधिः ॥ ९ ॥

विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १० ॥
उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च ॥ ११ ॥
पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जपस्त्रिकालस्य दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३ ॥
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥१४
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ।
स्त्रीणां क्रीडार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १ ॥
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २ ॥
स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३ ॥
नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५ ॥
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥
नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।

अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥८॥
भक्षयेद् यस्तु नीलीन्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥९॥
यावत्यो वापिता नीली तावती चाशुचिर्मही ।
प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्द्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०॥

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥२॥
साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये ॥ ३ ॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥४॥
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ।
अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
शिश्रा प्रापय्य तु ता योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत् ॥६॥
रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ॥
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७॥
प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहस्तथा ।
तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात् ॥८॥

विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥९॥
स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम् ।
पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म समाचरेत् ॥१०॥
रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वकुक्कुटवायसैः ।
सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११ ॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
कृच्छ्रेण शुद्धते विप्रस्तथा दानेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
एकशाखासमारूढ़ा चाण्डाला वा रजस्वला ।
ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १३ ॥
रजस्वलायाः संसर्गः कथञ्चिज्जायते शुना ।
रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४ ॥
अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
तत्रापशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥१५॥
उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्य रजस्वलाम् ।
मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम् ॥१६॥
उदक्या सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७॥
चाण्डालं श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि ।
शेषाहात् कालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १८ ॥
उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि ।
अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१९॥
एवञ्च चत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
सचेलश्रवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् ॥२०॥

स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
एवमेव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१ ॥

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते ।
सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥ १ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥२॥
शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३ ॥
रेतस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्यं च विशुध्यति ॥ ४ ॥
शुष्कमन्नमविप्रस्य पक्षरात्रेण जीर्यति ।
सव्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५ ॥
पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
सम्वत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६ ॥
भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि ॥ ७ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सहासनम् ।
शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८ ॥
आहिताग्निस्तु योविप्रः शूद्रान्नान्न निवर्त्तते ।
तस्य तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ ९ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा ह्यन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः ॥ १० ॥
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।

स भवेच्छूकरो ग्राम्योऽमृतः श्वा वाथ जायते ॥ ११ ॥
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि ।
वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२ ॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ।
वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३ ॥
वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः ।
अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ १४ ॥
व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् ।
क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम् ॥ १५ ॥
स्वकर्मणा च वृषभैरुत्खलाद्यमुक्तितः ।
खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नमेन संस्कृतम् ॥ १७ ॥
अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च ।
रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम् ॥ २७ ॥
आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
गुडं तक्रं रसं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८ ॥
शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः सक्तवस्तिलाः ।
रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः ॥१८॥
आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।
मनस्तापेन शुद्ध्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ २० ॥
द्रव्यपाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
तद्‌द्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥२१॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
पूर्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥३॥
प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तं यदाशयेत् ॥ ४ ॥
अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५ ॥
पद्मोदुम्बरबिल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ ६ ॥
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु ।
अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७ ॥
चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८ ॥
यद्वेष्टितं काकबलाकचिह्नैरमेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम् ।
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥९॥
ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते ।
ऊर्द्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥ १० ॥
उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् ।
मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥११॥
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु ।

षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ १२ ॥
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः।
अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥१३॥
अन्ने भोजनसम्पन्ने मक्षिकाकेशदूषिते।
अनन्तरं स्पृशेदापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥१४॥
शुष्कमांसमयं चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः।
भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥ १५ ॥
अभुक्ते मुच्यते यत्र भुञ्जन् यत्रापि मुच्यते।
भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६ ॥
यत्र भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १७ ॥
उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थस्तु स्थले शुचिः।
पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः ॥१८॥
उत्तीर्य्याचम्य उदकादवतीर्य्य उपस्पृशेत्।
एवन्तु श्रेयसा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते ॥ १९ ॥
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ।
स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥२०॥
जन्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम्।
असपिण्डैर्न कर्त्तव्यं चूडाकार्य्ये विशेषतः ॥ २१ ॥
याजकान्नं नवश्राद्धं सग्रहे चैव भोजनम्।
स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
ब्रह्मौदने च श्राद्धे च सीमन्तोन्नयने तथा।
अब्दश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३ ॥
अप्रजाता तु नारी स्यात्साग्नीयादेव तद्गृहे।

अथ भुञ्जीत मोहाद् य पूयसं नरकं व्रजेत ॥२४॥
अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति य ।
रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्नुते ॥ २५ ॥
स्त्रीधनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवा ।
स्वर्ण यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम ॥ २६ ॥
राजान्न तेजआदत्ते शूद्रान्न ब्रह्मवर्चसम ।
असंस्कृतन्तु योभुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥२७॥
मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे ।
हस्तिच्छायायान्तु यो भुङ्क्ते पाप स पुरुषो भवेत् ॥ २८ ॥
पुनर्भूं पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी ।
आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत ॥ २९ ॥
मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पग ।
विशेषाद्दत्तमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत ॥ ३० ॥
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।
भुक्त्वैषां ब्राह्मणस्यान्नं शुद्धि चान्द्रायणेन तु ॥ ३१ ॥
उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्ट श्वना शूद्रेण वा द्विज ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३२ ॥
ब्राह्मणस्य सदाकाले शूद्रे प्रेषणकारिणे ।
भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव स ॥ ३३ ॥
अनूदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्त कथं शुचि ॥ ३४ ॥
भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हत ।
उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य तत शुचि ॥ ३५ ॥
मूत्रोच्चारं द्विज कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मन ।

मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥३७॥
उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।
चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३७ ॥
भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
प्रमादाद् यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥३८॥
स्नात्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः ।
स त्रिरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३९॥
चण्डालेन तु संस्पृष्टो यस्त्वापः पिबति द्विजः ।
अहोरात्रोपितो भूत्वा त्रिषवनेन शुध्यति ॥ ४० ॥
सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः ।
सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१ ॥
दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धं तद्विधीयते ।
प्रायश्चित्तं लघु ह्येतच्चात्रेषु तु यथार्हतः ॥ ४२ ॥
कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानाञ्च विक्रयी ।
प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद् यावन्नोद्ध्रियते जलम् ।
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद् यावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥
भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ।
आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥
न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।
आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥३॥
न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रोधोहि जन्तूनां शरीरस्थो विनायकः ॥४॥
क्षमा गुणोहि जन्तूनामिहामुत्रसुखप्रदः ।
एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।
यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५ ॥
न शक्तिशास्त्राभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य ।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६॥
मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक् ।
मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥७॥
क्रोधयुक्तो यद् यजते यज्जुहोति यदर्च्चति ।
सर्वं हरति तत्तस्य आमकुम्भाद्वोदकम् ॥ ८ ॥
अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः ।
अर्च्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥९॥
आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः ।
एवं जपैश्च होमैश्च पुनरेवाप्यायते द्विजः ॥ १० ॥
मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्ट्रवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥११॥
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्म्मोपजीविनाम् ।
यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२ ॥
अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथर्वोक्तं तथैव च ॥ १३ ॥
अग्निहोत्रं त्यजेद् यस्तु स नरो वीरहा भवेत् ।
तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४ ॥
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके ।
सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥१५॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।
कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥ १६ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

अथ सम्वर्त्तस्मृतिः ॥

सम्वर्त्तमेकमासीनमात्मविद्यापरायणम् ।
ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥
भगवन् ! श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म्म द्विजोत्तम ।
यथावद्धर्म्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम् ॥ २ ॥
वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महौजसम् ।
तानब्रवीन्मुनीन् सर्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३ ॥
स्वभावाद्यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा मृगः ।
धर्मदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४ ॥
उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
स्त्रीगन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।
सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६ ॥
तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्य्याद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्य्यात्समाहितः ॥ ७ ॥

अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यात्सिधायी तदनन्तरम् ।
ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८ ॥
प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिस्तदनन्तरम् ।
गायत्रीञ्चानुपूर्व्वेण ततोवेदं समारभेत् ॥ ९ ॥
हस्तौ सुसंयतौ कार्य्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
गुरोरनुमतं कुर्य्यात पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥
सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा व्रती ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयात् प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ११
सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
नान्तरा भोजनं कुर्य्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥१२ ॥
आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्द्विजः ।
अनाचान्तस्तु योऽश्नीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥१३॥
अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपिवा भक्षयेद्द्विजः ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४ ॥
अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपिवा ।
विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्द्विजः ॥ १५ ॥
आचामेद्ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
उपवीती द्विजोनित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥१६॥
जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तोवहिः शुचिः ।
वहिरन्तश्च आचान्त एव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥
आसीनिबन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ॥ १८ ॥
अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः ।
हृद्गताभिरफेनाभिर्त्रियतुर्वाद्भिराचमेत् ।
परिमृज्य द्विराग्यन्तु द्वारगाद्गानि च स्पृशेत् ॥ १९

स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ।
अनेन विधिना विप्र आचान्तः शुचितामियात् ॥२०॥
शूद्रः शुद्ध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तगु वारिभिः ।
कण्ठगते क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥२१॥
आसनारूढपादस्तु जानुनोर्ध्वं तथैव च ।
आरूढपादको वापि न शुद्ध्यति कदाचन ॥ २२ ॥
उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥२३॥
सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ।
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४ ॥
ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः ।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रमब्दमेकं समन्वितः ॥ २५ ॥
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ २६ ॥
निर्वपेत् पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्वणि ।
मन्त्रैः शाकलहोमान्तैरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७ ॥
ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमात्मनः ।
अवकीर्णी व्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुचिरकामतः ॥२८॥
भिक्षाटनमकृत्वा स्वस्थो ह्यकामतः श्रुतिः ।
अभोज्यं चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥२९॥
शूद्रहस्तेन योऽश्नीयात् पानीयं वा पिबेत् क्वचित् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३०॥
गृध्रपर्युषितोच्छिष्टं भुक्त्वा केशदूषितम् ।
अहोरात्रो षितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१ ॥

शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२ ॥
दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
स्नात्वा सूर्यं समभ्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
एवं सवर्त्तमानश्च प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥
अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुद्वहेत् ।
कुले महति सम्भूतां लक्षण्येश्च समन्विताम् ।
ब्राह्मेणेन विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥ ३५ ॥
पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्य्यादहरहर्द्विजः ।
न हापयेत् कथञ्चिद्विप्रः श्रेयस्काम कदाचन ॥ ३६॥
हानिं तस्य तु कुर्व्वीत सदा मरणजन्मनो. ॥ ३७ ॥
विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्य पञ्चदशैव तु ।
शूद्रः शुध्यति मासेन सम्वर्त्तवचनं यथा ॥ ३८ ॥
प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च गोत्रजैर्बहिः ।
प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९ ॥
चतुर्थे सञ्चयं कुर्य्यात् सर्व्वैस्तु गोत्रजैः सह ।
ततः सञ्चयनादूर्द्ध्वं मङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४०॥
चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१ ॥
जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः ।
दशरात्रेण शुध्यन्ति दैवदैवविवर्जिताः ॥ ४२ ॥
पुत्रे जाते पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।

माता शुध्येद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३ ॥
होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्यं मृत्युजन्मनोः ॥ ४४ ॥
दशाहात्तु परं सम्यग् विप्रोऽधीयीत धर्मवित् ।
दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं शुभम् ॥ ४५ ॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६ ॥
नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुवर्णानि च ।
समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७ ॥
गन्धमाभरणं माल्यं च प्रयच्छति धर्मवित् ।
स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८ ॥
श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः ।
यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्तु महत्फलम् ॥ ४९ ॥
आहूय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
शुचिर्विप्रं महाभागो हव्यकव्येषु पूजयेत् ॥ ५० ॥
नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१ ॥
वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि ।
हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत्तेजश्च मानवः ॥ ५२ ॥
भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ।
दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३ ॥
धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नुते ।
अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥५४॥

फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च।
सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञश्च जायते॥ ५५॥
ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षणः।
मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते॥ ५६॥
पादुकोपानहौ च्छत्रं शयनान्यासनानि च।
विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत्॥५७॥
दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः।
कायाग्निदीप्तिं प्राबल्यं रूपसौभाग्यमाप्नुयात्॥५८
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये।
दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च॥ ५९॥
इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे।
नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते॥ ६०॥
अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै।
ब्राह्मेणेव विवाहेन दद्यात्तान्तु सुपूजिताम्॥६१॥
स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम्।
साधुवादं लभेत् सद्भिः कीर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम्॥ ६२॥
ज्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम्।
प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम्॥ ६३॥
अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु॥ ६४॥
रोमदर्शनसंप्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम्।
रजोदृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः॥ ६५॥
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी।
दशवर्षा भवेत् कन्या अतऊर्द्ध्वं रजस्वला॥ ६६॥

यो ददाति बलीवर्दं मुक्तेन विधिना शुभम् ।
अवश्यं गोप्रदानेन फलाद्दशगुणं फलम् ॥ ७९ ॥
जलदस्तृप्तिमतुला विन्दय सर्ववस्तुषु ।
अन्नदः सुखमाप्नोति सुलभं सर्ववस्तुषु ॥ ८० ॥
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
सर्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१ ॥
यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।
तस्मादन्नात् परं दानं न भूतो न भविष्यति ॥ ८२ ॥
अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥८३॥
मृत्तिका गोशकृद्दर्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।
दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४ ॥
मुखवासञ्च यो दद्याद्दन्तधावनमेव च ।
शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥८५॥
पादशौचन्तु यो दद्यात्तथाच गुदलिङ्गयो ।
स प्रयच्छति विप्राय शुचश्चुचि सदा भवेत् ॥ ८६ ॥
औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
स प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ८७ ॥
गुडमिक्षुरसञ्चैव लवणं व्यञ्जनानि च ।
सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥८८॥
दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९ ॥
अन्योन्याश्रयदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९० ॥

दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
दीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९१ ॥
ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
नखकर्मादिकञ्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ९२ ॥
देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे ।
मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ९३ ॥
नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः ।
प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥ ९४ ॥
यो दद्यात्यर्थितोविप्रे यत्तत् संप्रतिपादिते ।
तृणकाष्ठादिकञ्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ९५ ॥
कृत्वा गार्ह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
ऋतुकालाभिगामी स्यात् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ९६ ॥
उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात् परम् ।
वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ९७ ॥
गच्छेदेव वनं प्राज्ञः स्वभार्यां सहचारिणीम् ।
गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥ ९८ ॥
कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मेध्यैर्यथाविधि ।
भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥ ९९ ॥
कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
इष्टिं पार्वायणीयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्वसु ॥ १०० ॥
उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्वसम्पुट ।
चतुर्थमाश्रमं गच्छेद् गतदोषो जितेन्द्रियः ॥ १०१ ॥
अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ १०२ ॥

अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
अद्भिः प्रक्षाल्य तत्सर्व्वं भुञ्जीत च समाहितः ॥१०३॥
अरण्ये निर्ज्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान् ।
एकाकी चिन्तयेन्नित्यं मनोवाक्कायसंयतः ॥१०४॥
मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
कालमेव प्रतीक्षेत यावदायुः समाप्यते ॥१०५॥
समेत्य चाश्रमान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः । ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्द्विजः ॥१०६॥
नाश्रमेषु च सर्व्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिको विधिः ।
अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥१०७॥
ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥१०८॥
ब्राह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् कल्कवासा जटी ध्वजी ।
वनजान्येव फलान्यश्नन् सर्व्वकामविवर्ज्जितः ॥१०९॥
भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्षं खट्वाङ्गी संयतः पुमान् ॥११०॥
भैक्षञ्चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः ।
वनवासी समापश्य सदाकालमतन्द्रितः ॥१११॥
ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्न पापकृन्नरः ।
अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतञ्चरेत् ॥११२॥
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः ।
ब्रह्महत्यापनोदाय ततोमुच्येत किल्बिषात् ॥ ११३ ॥
अतः परं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
श्रोतुमिच्छत भो विप्राः वेदशास्त्रानुरूपिणीम् ॥ ११४॥

द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥ १३९ ॥
पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।
निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १४० ॥
गजस्य तुरगं हत्वा महिषोष्ट्रकपिंस्तथा ।
एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४१ ॥
व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहस्य शूकरमेव च ।
एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२ ॥
सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३ ॥
हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापि वा ।
सारसञ्चासभासञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४ ॥
चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।
श्येनगृध्रावुलूकञ्च कपोतकमथापि वा ॥ १४५ ॥
टिट्टिभं जालपादञ्च कोकिलं कुक्कुटं तथा ।
एषु पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६ ॥
मण्डूकञ्चैव हत्वा च सर्पमार्जारमूषिकम् ।
त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७ ॥
अनस्थीन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
अस्थिमतां वधे विप्र किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८ ॥
चण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्येत प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥ १४९ ॥
पुक्कसीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५० ॥
नटीं शैलूषकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।

गत्वा चान्द्रायणं कुर्य्यात्तथा चर्म्मोपजीविनीम् ॥१५१
क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्य काममोहितः ।
तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२ ॥
शूद्रीं तु ब्राह्मणोगत्वा मासं मासार्द्धमेव वा ।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥ १५३ ॥
विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
क्षत्रियां क्षत्रियोगत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४ ॥
नटीगोगमनं कृत्वा कुर्य्याचान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५॥
गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।
तस्या दुहितरञ्चैव चरेचान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६ ॥
मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां स्नुषाम् ।
एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७ ॥
पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्य्यागमे तथा ।
गुरुतल्पव्रतं कुर्य्यान्नान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८ ॥
पितृदारान् समारुह्य मातृवर्ज्जं नराधमः ।
भगिनीं मातुलसुतां स्वसारं चान्यमातृजाम् ।
एतास्तिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९
मातरं योऽधिगच्छेच सुतां वा पुरुषाधमः ।
भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते ॥१६०॥
कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समाचरेत् ।
पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१ ॥
सखिभार्य्यां कुमारीञ्च श्वश्रूं वा यत्रालिकां तथा ।
नियमस्थां व्रतस्थाञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
स कुर्य्यात् मारुतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥ १६२॥

गौड़ी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५॥
सुरापस्तु सुरा तप्ता पिबेत्तत्पापमोचक. ।
गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमय वा तथाविधम् ॥ ११६ ॥
घृतञ्चैव सुतप्तञ्च चीरं वापि तथाविधम् ।
वत्सरं वा कणानश्नन् सर्वकामविवर्जित ॥ ११७ ॥
चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत ।
मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ ११८ ॥
एव शुद्धि सुरापस्य भवेदिति न संशय. ।
मद्यभाण्डोदक पीत्वा पुन संस्कारमर्हति ॥ ११९॥
स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानव ।
ततोमुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततोनृप ॥ १२० ॥
यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयात प्रमुच्यते ।
अरण्ये चीरवासा वा चरेद्ब्रह्महणोव्रतम ॥ १२१
समालिङ्गेत स्त्रिय वापि दीप्ता कृत्वायसा कृताम ।
एवं शुद्धि कृता स्तेये सम्वर्त्तवचन यथा ॥ १२२ ॥
गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
चान्द्रायणानि वा कुर्य्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विज ।
ततोविमुच्यते पापात प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३॥
एभि सम्पर्कमायाति य कश्चित पापमोहित ।
षण्मासाद्वधिक वापि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत् ॥ १२४ ॥
महापातकिसयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नर ।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतञ्चरेत ॥ १२५ ॥
क्षत्रियस्य बध कृत्वा त्रिभि कृच्छ्रैर्विशुध्यति ।

कुर्य्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२६ ॥
वैश्यहत्यान्तु संप्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७
कुर्य्याच्छूद्रवधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि ॥ १२८ ॥
गोघ्नस्यात प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
गोघ्नः कुर्व्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते ॥१२९॥
तत्रैव चितिशायी स्यान्मासार्द्धं संयतेन्द्रियः ।
सक्तुयावकपिण्याकपयोदधि सकृन्नरः ॥ १३० ॥
एतानि क्रमतोऽश्नीयाद्द्विजस्तु पापमोचकः ।
शुद्धव्रते सार्द्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१ ॥
स्नानं त्रिषवणं चास्य गवामनुगमस्तथा ।
एतत् समाहित कुर्य्यान्नरोविगतमत्सरः ॥ १३२ ॥
सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
ततश्चीर्णव्रतः कुर्य्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३ ॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ॥१३४
व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपिवा ।
द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १३५ ॥
एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्दैवाद्व्यापादिता क्वचित् ।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥१३६॥
यन्त्रणे गोचिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने ।
यति तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७ ॥
निशाबन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
अग्निविद्युन्निपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १३८ ॥
प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।

रजस्वलाञ्च योगच्छेद्गर्भिणीं पतितान्तथा ।
तस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३ ॥
वैश्यश्च ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ।
एवं शुद्धिः समाख्याता सम्वर्त्तस्य वचोयथा ॥ १६४
ब्राह्मणोब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रेणैकेन शुध्यति ॥ १६५ ॥
कथञ्चिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियोवैश्यएव च ।
गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६ ॥
ब्राह्मणो शूद्रसम्पर्कं कथञ्चित् समुपागते ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्य्यात् पावनं परमं स्मृतम् १६७
चाण्डालं पुक्कशञ्चैव श्वपाकं पतितं तथा ।
एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्य्युश्चान्द्रायणत्रयम् ॥१६८॥
अतःपरञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
सव्रतस्य दुर्मतिः कश्चिदल्पार्थे स्त्रियं व्रजेत् ।
कुर्य्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासंस्तदनन्तरम् ॥ १६९ ॥
विषाग्निग्रामशवलोरूषामेव विनिर्द्दिशेत् ।
स्त्रीणाञ्च तथाचरणे गर्भाभिगमनेषु च ।
पतनेषु तथैतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७० ॥
नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराड़िह ॥ १७१ ॥
गोभिर्विप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।
प्रपातनं चार्य्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२ ॥
एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत्तदहेतवे ।
तथोदकक्रियां कृत्वा चरेचान्द्रायणव्रतम् ॥ १७३ ॥
तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
पूर्वः कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥ १७४ ॥

महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम्।
उदकं पिण्डदानञ्च श्राद्धं चैव तु यत् कृतम्।
नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७५ ॥
चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः।
श्राद्धमेषां न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६ ॥
कृत्वा मूत्रं पूरीषं वा भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विज।
श्वादि स्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७ ॥
चाण्डालं पतितं स्पृष्टा शवमन्त्यजमेव च।
उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥१७८
अस्पृश्यं संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते।
ऊर्द्धमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९ ॥
चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तम।
गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८० ॥
यदा पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यया तथा।
शेषान्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येद्घृताशनात् ॥१८१॥
चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम्।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२ ॥
अन्त्यजैः खानिते तीर्थे तडागेषु नदीषु च।
शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८३ ॥
सुराघटप्रपातोयं पीत्वाकाशजलं तथा।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ॥ १८४ ॥
कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः।
त्रिरात्रेणैव शुध्यन्ति कुम्भे शान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५॥
वापीकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम्।

गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१० ॥
स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यत ।
प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्‌द्विज ॥२११॥
अक्लिन्नवासा स्थलग शुचौ देशे समाहित ।
पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत ॥२१२ ॥
ऐहिकामुष्मिक लोके पाप सर्व्व विशेषत ।
पञ्चरात्रेण गायत्री जपमानो व्यपोहति ॥ २१३ ॥
गायत्र्यास्तु पर नास्ति शोधन पापकर्म्मणाम् ॥२१४॥
महाव्याहृतिसयुक्ता प्राणायामेन संयुताम ।
गायत्री प्रजपन् विप्र सर्वपापै प्रमुच्यते ॥ २१५ ॥
ब्रह्मचारी मिताहार सर्व्वभूतहिते रत ।
गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापै प्रमुच्यते ॥ २१६ ॥
अयाज्ययाजन कृत्वा भुक्त्वा चान्न विगर्हितम् ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्य कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७ ॥
अहन्यहनि योऽधीते गायत्री वै द्विजोत्तम ।
मासेन मुच्यते पापादुरग कञ्चुकाद् यथा ॥ २१८ ॥
गायत्री य सदा विप्रो जपते नियत शुचि ।
स याति परम स्थान वायुभूत खमूर्त्तिमान् ॥२१९॥
प्रणवेन तु सयुक्ता व्याहृती सप्त नित्यश ।
गायत्री शिरसा सार्द्ध मनसा त्रि पठेद्‌द्विज ॥२२०॥
निगृह्य चात्मन प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
प्राणायामत्रय कुर्य्यान्नित्यमेव समाहित ॥ २२१ ॥
मानस वाचिक पाप कायेनैव तु यत् कृतम् ।
तत् सर्व्व नश्यते तूर्ण प्राणायामत्रये कृते ॥२२२ ॥

ऋचमेकां जपेद्यस्तु यजुः सामाथवापि वा ।
सामानि सरहस्यानि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२३ ॥
पावमानीं तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च ।
जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पितृयं मधुच्छन्दसाम ॥२२४ ॥
मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तानि च बृहत्कथाः ।
वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५ ॥
चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६ ॥
धर्म्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवर्त्तेन तु भाषितम् ।
अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् ॥२२७॥
इति श्रीसंवर्त्तेनोक्तं धर्म्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीसामवेदाय नमः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्म्मणाम् ।
अस्पष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १ ॥
त्रिवृदूर्द्ध्ववृतं कार्य्यं तन्तुत्रयमधोवृतम् ।
त्रिवृत्तच्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २ ॥
पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्धार्य्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्बं नचोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥
सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम् ॥४॥
त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य मुखमेतान्युपस्पृशेत् ।
आस्यनासाक्षिकर्णांश्च नाभिवक्षःशिरोऽसकान् ॥५॥
संहताभिस्त्र्यङ्गुलिभिरास्यमेवमुपस्पृशेत् ।

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुःश्रोत्रं पुनः पुनः ॥ ६ ॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ।
सर्व्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत् ॥ ७ ॥
यत्रोपदिश्यते कर्म्म कर्त्तुरङ्गं न तूच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्म्मणां पारगः करः ॥ ८ ॥
यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्म्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ॥ ९ ॥
तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १० ॥
गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११ ॥
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ १२ ॥
कर्म्मादिषु तु सर्व्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३ ॥
प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
अपिवाक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४ ॥
कुड्यलग्नां वसोर्धारां सप्तधारां घृतेन तु ।
कारयेत्पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५ ॥
आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनुभक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६ ॥
अनिष्ट्वा तु पितॄन् श्राद्धे न कुर्य्यात् कर्म्म वैदिकम् ।
तत्रापि मातरः पूर्व्वं पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥

वसिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८ ॥ १ खण्डः॥

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।
उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥ १ ॥
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥ २ ॥
हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धाः समाहिताः ।
रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्कृताः ॥ ३ ॥
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४ ॥
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
पातयेदितरज्जानु पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ४ ॥
निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत् ॥ ६ ॥
पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान् ।
गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥
नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते ।
पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८ ॥
ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्राग्रपवित्रकान् ।
कृत्वार्घ्यं संप्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९ ॥
अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १० ॥
एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।
आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११ ॥

एतत्प्रमाणमेवैके कौशीमेवार्द्रमञ्जरीम् ।
शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिप्पलीं परिचक्षते ॥ १२ ॥
पितृमन्त्रानुद्रवण आत्मालम्भेऽधमेक्षणे ।
अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३ ॥
मार्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४ ॥ २ खण्डः ॥

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ।
अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १ ॥
स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयञ्च यः ।
कर्त्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥
यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च ।
विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ ३ ॥
प्रवृत्तमन्यथा कुर्य्याद्यदि मोहात् कथञ्चन ।
यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४ ॥
समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदयथाकृतम् ।
तावदेव पुनः कुर्य्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥ ५ ॥
प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
तदङ्गस्याक्रियायान्तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥ ६ ॥
मधुमध्वितियस्तत्र त्रिर्जपोऽशितुमिच्छताम् ।
गायत्र्यनन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः ॥ ७ ॥
न चाशक्तस्तु जपेदत्र कदाचित् पितृसंहिताम् ।
अन्य एव जपः कार्य्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८ ॥
यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९ ॥

सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ।
सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १० ॥
प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्र्य पूर्व्ववत् ।
अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्ष्वेति पात्रतः ॥ ११ ॥
द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशाग्रदेशयोः ।
मातामहप्रभृतींस्त्रीनेतेषामेव वामतः ॥ १२ ॥
सर्व्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनेनोपसिच्य च ।
संयोज्य यवकर्कन्धूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३ ॥
अवनेजनवत् पिण्डान् दत्वा बिल्वप्रमाणकान् ।
तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४ ॥ ३ खण्ड ॥
उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
भवेदधश्चाधराणामधरश्राद्धकर्म्मणि ॥ १ ॥
तस्माच्छ्राद्धेषु सर्व्वेषु वृद्धिमत्स्वितरेषु च ।
मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सक्तांश्च निर्व्वपेत् ॥ २ ॥
गन्धादीन् निक्षिपेत्तूष्णीं तत आचामयेद्द्विजान् ।
अन्यत्राप्येष एव स्याद्यवादिरहितो विधिः ॥ ३ ॥
दक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च ।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४ ॥
अथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसंप्रोक्षितमस्त्विति ।
शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५ ॥
सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
अक्षतञ्चारिष्टं चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६ ॥
अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
षष्ठ्यैव नित्यं तत् कुर्य्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७ ॥

अर्घ्येऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८ ॥
प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ।
पवित्रान्तर्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत् ॥ ९ ॥
युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठग्रहणं सदा ।
कृत्वा धुर्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत्ततः ॥ १० ॥
एष श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ।
ये विदन्ति न मुह्यन्ति श्राद्धकर्मसु ते क्वचित् ॥ ११ ॥
इदं शास्त्रं च गुह्यं च परिसंख्यानमेव च ।
वशिष्ठोक्तं च यो वेद स श्राद्धं वेद नेतरः ॥ १२ ॥ ४ खण्ड ॥

असकृद्यानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।
प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः श्राद्धमेव च ॥ १ ॥
आधाने होमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च ।
बलिकर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २ ॥
नवयज्ञे च यज्ञज्ञा वदन्त्येवं मनीषिणः ।
एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥
नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते ।
न सोष्यन्तीजातकर्म प्रोषितागतकर्मसु ॥ ४ ॥
विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।
विवाहादावेकमेवात्र कुर्याच्छ्राद्धं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५ ॥
प्रदोषे श्राद्धमेकं स्याद्गोनिष्क्रामप्रवेशयोः ।
न श्राद्धं युज्यते कर्तुं प्रथमे पुष्टिकर्मणि ॥ ६ ॥
हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
[illegible] ॥ ७ ॥

द्वैहत्पन्त्रशूद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविन्यतोः।
सूर्येन्द्वोः कर्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ॥८॥
न दशायन्त्यके चैव विवहद्दष्टकर्मणि।
कृमिदष्टचिकित्सायां नैव प्रेतेषु विद्यते ॥ ९ ॥
गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत्।
सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १० ॥
यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः।
प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११ ॥ ५ खण्डः॥
आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यश्चाग्नियोनयः।
तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥१॥
दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिमः।
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २ ॥
परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम्।
अपि चीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३ ॥
देशान्तरस्थक्लीवैकवृषणानसहोदरान्।
वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४ ॥
जडमूकान्धबधिरकुब्जवामनकुण्ठकान्।
अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तान् नृपस्य च ॥ ५ ॥
धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा।
कुलटोन्मत्तचोरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति ॥ ६ ॥
धनवार्द्धुषिकं राजसेवकं कर्मकन्तथा।
प्रोषितञ्च प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७ ॥
प्रोषितं यद्यशृण्वानमब्दादूर्द्ध्वं समाचरेत्।
आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८ ॥

लक्षणे प्रागतायास्तु प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम् ।
तन्मूलसक्ता योदीचो तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ८ ॥
उद्गताया: संलग्ना शिफा: प्रादेशमात्रिका ।
सांसप्ताङ्गुलांस्त्यक्त्वा कुशेनेव समुल्लिखेत ॥ १० ॥
मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
मानकृद्यजमान: स्याद्विदुषामेव निश्चय: ॥ ११ ॥
पुत्रमेवादधीताग्निं स हि सर्व्वै: प्रशस्यते ।
अनर्द्धं कल्पं यत्तस्य आत्मैस्तन्नीयते श्रमम ॥ १२ ॥
यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
सोऽन्त्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ॥ १३ ॥
अनूढैव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
न तया व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्वहेत् ॥ १४ ॥
अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम ।
तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी ॥१५॥ ६ खण्ड:॥

अश्वत्थो य: शमीगर्भ: प्रशस्तोर्व्वीसमुद्भव ।
तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्ध्वगापि वा ॥१॥
अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मय्येवोत्तरारणि ।
सारवद्दारवञ्चलमोविली च प्रशस्यते ॥ २ ॥
संसक्तमूलो य: शम्या: स शमीगर्भ उच्यते ।
अलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरेदविलम्बित: ॥ ३ ॥
चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
चत्वार उच्छ्रये मानमरण्यो: परिकीर्त्तितम् ॥ ४ ॥
अष्टाङ्गुल: प्रमन्थ: स्याच्चत्रं स्याद्द्वादशाङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम् ॥ ५ ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते।
तत्र तत्र बृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६ ॥
गोबालैः शणसमिश्रैस्त्रिवृत्तमवलात्मकम्।
व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७ ॥
मूर्द्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी।
अङ्गुष्ठमात्राण्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८ ॥
अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम्।
एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्तिर्द्वौ च गुह्यकम् ॥ ९ ॥
ऊरू जङ्घे च पादौ च चतुस्त्र्येकैर्यथाक्रमम्।
अरण्यवयवाह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १० ॥
यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते।
अस्यां यो जायते वह्निः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११ ॥
अन्येषु ये तु मथ्नन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः।
प्रथमे मन्थने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२ ॥
उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्थः सर्वदा भवेत्।
योनिसङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्थकृत ॥ १३ ॥
आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा।
न हिता यजमानानामरणिश्चोत्तरारणिः ॥ १४ ॥ ७खण्डः ॥
परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि।
बिभृयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १ ॥
चत्वबुध्ने प्रमन्थाग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्बुध्नमुपरिन्यसेत् ॥ २ ॥
चत्वाग्रे कीलकाग्रस्थां मौविलीमुदगग्रकाम्।
विष्टभ्याधारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचि ॥ ३ ॥

विरुद्धे ष्वथ नैवेषां चलं मन्तरो हतांशकाः ।
पूर्वं मन्यन्त्यरण्याल्याः प्राचग्ने स्याद्यथा च्युतिः ॥४॥
नैकयापि विना कार्य्यमाधानं भार्यया द्विजैः ।
अकृतं तद्विजानीयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥५॥
वर्णज्येष्ठेन बह्वीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।
कार्य्यमग्निच्युतेराभिः साध्वीभिर्मथनं पुनः ॥ ६ ॥
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।
नचैवाव्रतस्थां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम् ॥ ७ ॥
ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापिवा ।
उपेतानां वान्यतमा मन्थेदग्निं निकामतः ॥ ८ ॥
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।
आधाय समिधं चैव ब्रह्माणं चोपवेशयेत् ॥ ९ ॥
ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।
गां दद्याद्यज्ञवास्तन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा ॥१०॥
होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये स्रुवः स्मृतः ।
पाणिरेवेतरस्मिंस्तु स्रुचैवात्र तु हूयते ॥ ११ ॥
खादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्तिः स्रुवः स्मृतः ।
स्रुग्बाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२ ॥
स्रुवाग्रे घ्राणवत् खातं द्व्यङ्गुष्ठपरिमण्डलम् ।
जुह्वाः शरावंवत् खातं सनिर्वाहं षडङ्गुलं कुर्यात् ॥ १३ ॥
तेषां प्राक्शः कुशैः कार्यः संप्रमार्गो जुहूषता ।
प्रतापनञ्च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ॥ १४ ॥
प्राञ्चं प्राञ्चमुदगग्नेरुदगग्रं समीपतः ।
तत्तथासादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५ ॥

आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते।
मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥
नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित्।
न वियुक्ता त्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥ १७॥
प्रादेशान्नाधिका नो न तथा स्याद्विशाखिका।
न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८ ॥
प्रादेशद्वयमिध्मस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितम्।
एवं विधाः स्युरेवेह समिधः सर्वकर्मसु ॥ १९ ॥
समिधोऽष्टादशेध्मस्य प्रवदन्ति मनीषिणः।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २० ॥
समिदादिषु होमेषु मन्त्रदैवतवर्जिता।
पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च इन्धनार्थं समिद्भवेत् ॥ २१ ॥
इध्मोऽप्यिध्मार्थमाचार्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः।
यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात्तत् स्पष्टीकरवाण्यहम् ॥२२॥
अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोष्यन्त्याख्येषु कर्मसु।
येषां चैतदुपर्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३ ॥
अक्षभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्मणि।
सोमाहुतिषु सर्वासु नैतेध्मविधा विधीयते ॥ २४ ॥ ८ खण्ड ॥
सूर्य्येऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः।
प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाच्च दर्शनात् ॥ १ ॥
हस्तादूर्द्धं रविर्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति।
तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २ ॥
यावत् सम्यग् न भाव्यन्ते नभस्यृक्षाणि सर्वतः।
न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च हूयते ॥३ ॥

रजोनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ ।
सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्धुतमस्य न लुप्यते ॥ ४ ॥
न कुर्य्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विज परिसमूहनम् ।
वरूपाक्षञ्च न जपेत् प्रपदञ्च विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
पर्य्युक्षणञ्च सर्वत्र कर्त्तव्यमदितेन्विति ।
अन्ते च वामदेव्यस्य गानं कुर्य्यादृचस्त्रिधा ॥ ६ ॥
अहोमकेष्वपि भवेद् यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।
वामदेव्यं गणेष्वन्ते कल्पान्ते वैश्वदेविके ॥ ७ ॥
यान्यधस्तरणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।
एककार्य्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ॥ ८ ॥
बर्हिःपर्य्युक्षणं चैव वामदेव्यजपस्तथा ।
कृत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ९ ॥
हविष्येषु यवामुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः ।
माषकोद्रवगौरादिसर्व्वालाभेऽपि वर्जयेत् ॥ १० ॥
ाहुतिर्दोदग्रपर्वपरिमिता कंसादिना चेत् स्रुवमात्रपाकिका ।
ेन तीर्थेन च हूयते हविः स्वङ्गारिणि स्वर्च्चिषि तच्च पावके ॥ ११ ॥
योऽनर्च्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२ ॥
तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीम्पराम् ॥ १३ ॥
होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फ्यदारुभिः ।
न कुर्य्यादग्निधमनं कुर्य्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४ ॥
मुखेनैके धमन्त्यग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजायत ।
ग्निं मुखेनेति च यल्लौकि योजयन्ति तत् ॥ १५ ॥ १८ ॥

येऽप्यहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः।
दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत् ॥ १ ॥
नारदाद्युक्तवार्क्षं यदष्टाङ्गं समपाठितम्।
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥
उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः।
परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥
आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशून् वसूनि च।
ब्रह्मप्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वन्नोधेहि वनस्पते ॥ ४ ॥
अथ मासद्वयं श्रावणादि सर्व्वा नद्यो रजस्वलाः।
तासु स्नानं न कुर्व्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ॥
धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते।
न ता नदीशब्दवहा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥६॥
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ॥
वेदाश्छन्दांसि सर्व्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः।
जलार्थिनोऽथ पितरो मरीच्याद्यास्तथर्षयः ॥८॥
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः।
यियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ॥
समागमस्तु यत्रैषां तत्र हत्यादयो मलाः।
नूनं सर्व्वे क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः ॥ १० ॥
ऋषीणां सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः।
संपिबेद् यः शरीरेण पर्षन्मुक्ताजलच्छटाः ॥ ११ ॥
विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् वरादीन् कन्यका ध्रुवम्।
आमुष्मिकान्यपि-पुण्यान्याप्नुयात् स न संशयः ॥१२॥

अशुचरशुचिना दत्तामाममन्नजलादिना ।
अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ॥
स्वर्धुन्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले ।
कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४ ॥ १०खण्डः ॥
इति कर्म्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः॥

अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।
अनर्हः कर्म्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १ ॥
सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्य्यादाचमनक्रियाम् ।
ह्रस्वाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २ ॥
दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्म्मणि ।
सव्यः सोपग्रहः कार्य्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥
रक्षयेद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।
शिरसो मार्ज्जनं कुर्य्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥४॥
प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सावित्री च तृतीयका ।
अब्दैवत्यं त्र्यृचश्चैव चतुर्थमिति मार्ज्जनम् ॥५ ॥
भूरादयस्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
महर्ज्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६ ॥
आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरिति शिरः ।
प्रतीप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७ ॥
एता एतां सहानेन तथैभिर्द्दशभिः सह ।
त्रिर्ज्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८ ॥
करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ।
जपेदनायतासुर्वा त्रिः सकृद्वाघमर्षणम् ॥ ९ ॥
उत्थायार्कं प्रतिप्रोहेत्त्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः ।

उच्चित्रमृग्द्वयेनाथ चोपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १० ॥
सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ।
मध्ये त्वह्न उपर्य्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥११॥
तद्संसक्तपार्ष्णिर्वा एकपादर्द्धपादपि ।
कुर्य्यात् कृताञ्जलिर्व्वापि ऊर्द्ध्वबाहुरथापि वा ॥१२॥
यत्र स्यात् कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनीषिणः ।
भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥१३॥
तिष्ठेदुदयनात् पूर्व्वां मध्यमामपि शक्तितः ।
आसीतोडुद्गमाच्चान्त्यां सन्ध्यां पूर्व्वत्रिकं जपन् ॥१४॥
एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।
यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५ ॥
सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा ।
तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६ ॥
वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् ।
उपतिष्ठेत्ततो रुद्रमर्व्वाग्वा वैदिकाञ्जपान् ॥ १७ ॥ ११ खण्डः ॥
अद्भिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितॄनपि ।
नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १ ॥
ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दां-
स्यृषीन् पुराणाचार्य्यान् गन्धर्व्वानितराचार्य्यान् संवत्सरं
सावयवं देवीरप्सरसो देवानुगान्नागान् सागरान् पर्व्वतान्
सरितो दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि
सुपर्णान् पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूत-
ग्रामं चतुर्विधमित्युपवीत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्
कव्यवाडनलं सोमं यममर्य्यमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान्

बर्हिंषदोऽथ स्वान् पितॄन सकृत् सकृन्मातामाहांश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ज्येष्ठभ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश मातृवंशौ ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तास्तर्पयामीत्यय मवसानाञ्जलिरथ श्लोका ॥ २ ॥

छाया यथेच्छेच्छरदातपात्त पर पिपासु क्षुधितोऽन्नमन्नम।
बालो जनित्री जननी च बाल योषित् पुमांस पुरुषश्च योषाम्॥३॥

तथा सर्व्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्व्वाभ्युदयकाङ्क्षि स ॥ ४ ॥

तस्मात सदैव कर्त्तव्यमकुर्व्वन्महतैनसा ।
युज्यते ब्राह्मण कुर्व्वन्विश्वमेतद्बिभर्त्ति हि ॥५॥

अल्पत्वाद्धोमकालस्य बहुत्वात स्नानकर्मण ।
प्रातर्न तनुयात स्नान होमलोपो हि गर्हित ॥६॥ १२खण्ड ॥

पञ्चानामथ सत्राणा महतामुच्यते विधि ।
यैरिष्ट्वा सतत विप्र प्राप्नुयात् सद्म शाश्वतम ॥ १ ॥

देवभूतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुक्रमात् ।
महासत्राणि जानीयात्त एवेह महामखा ॥ २ ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥३॥

श्राद्ध वा पितृयज्ञ स्यात् पित्र्यो बलिरथापि वा ।
यश्च श्रुतिजप प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञ सचोच्यते ॥ ४ ॥

स चार्व्वाक् तर्पणात् कार्य्य पश्चाद्वा प्रातराहुते ।
वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्रेतो निमित्तकात ॥ ५ ॥

अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।
अदैव नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ।६॥

अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि ।
पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजे ॥७॥
पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत् ।
हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदर्द्धे निनयेदपः ॥ ८ ॥
मुनिभिर्द्विरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम् ।
अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धप्रथमयामान्तः ॥ ९ ॥
सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो बलिकर्म च ।
अनश्नतापि सततमन्यथा किल्विषी भवेत् ॥ १० ॥
अमुष्मै नम इत्येवं बलिदानं विधीयते ।
बलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११ ॥
स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम् ।
स्वधाकारः पितृणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२ ॥
स्वधाकारेण निनयेत् पित्र्यं बलिमतः सदा ।
तदप्येके नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ॥ १३ ॥
नाववराद्ध्यैषलयो भवन्ति महामार्जारव्यवणप्रमाणात् ।
एकत्र चेदविकृष्टा भवन्तीतरेतरसंसक्ताश्च ॥ १४ ॥१२ खण्डः ॥

अथ तदिन्यासीवृहिपिण्डानिधीतरांयतुरीवसोश्चिदध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत एतेषामेकैकमद्भ्य ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येतेषामपि प्रत्यय इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षोजनेभ्य इति सर्व्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या आगम्य प्रभृतयः काम्याः सर्व्वेषामुभयतोऽद्भिः परिषेकः पिण्डवच पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

न स्नातो काम्यसामान्ये जुहोति यदि निर्भयो ।

पूर्व्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोति बलिकर्म्मणो ॥ २ ॥
कामन्ते भवेयाता न तु मध्ये कदाचन ।
नैकस्मिन् कर्म्मणि तते कर्मान्यत्तायते यत ॥ ३ ॥
अग्न्यादिर्गौतमाद्युक्तो होम शाकल एव च ।
अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते बलिभि सह ॥ ४ ॥
स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्नि कृताञ्जलिपुटस्तत ।
स्वामदेव्यजपात पूर्व्व प्रार्थयेद्द्रविणोदसम् ॥ ५ ॥
आरोग्यमायुरैश्वर्य धीर्धृति श बल यश ।
ओजो वर्च पशून् वीर्य्य ब्रह्म ब्रह्मत्वमेव च ॥ ६ ॥
सौभाग्यं कर्म्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठ्य सुकर्तृताम् ।
सर्व्वमेतत सर्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरीहिण ॥ ७ ।
न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात परमस्ति दानम् ।
सर्व्वे तदन्ता क्रतव संदानानान्तो दृष्ट कैश्चिदस्य विज्ञस्य ॥ ८ ॥

यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक्तस्य तस्य च ।
यसुपूर्णां वसुमतीं विद्दांनफलमाप्नुयात् ।
ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते ॥१७॥१४खण्डः ॥
ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता ।
कर्म्मान्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥
यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ।
नावरार्द्ध्यमतः कुर्य्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥
विद्ध्याजीवमनाद्ये दक्षिणार्द्धहरो भवेत् ।
स्वयञ्चेदुभयं कुर्य्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥
कुलर्त्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।
नातिक्रामेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥४॥
अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते ।
नैतावप्रष्ट्वा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥
दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।
इतरेभ्यस्ततो देयादेष दानविधिः परः ॥ ६ ॥
सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य तत्स्तेयेन युज्यते ॥ ७ ॥
यस्य त्वेक गृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्ज्जिते ।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ८ ॥
आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।
महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥
आजस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामन्तु कारयेत् ।

सुदृढामव्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
तिर्य्यगूर्द्ध समिन्मात्रा दृढा नातिबृहन्मुखी ।
मृन्मय्यौदुम्बरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२ ॥
स्वशाखोक्तः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः ।
नचातिशिखिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३ ॥
इध्मजातीयमिध्मार्द्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
वृत्तं चाङ्गुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४ ॥
एषैव दर्व्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ।
दर्व्वी द्व्यङ्गुलपृथ्वग्रा तुरीयोनन्तु मेक्षणम् ॥ १५ ॥
मुषलोलूखले वार्क्षे स्वायते सुदृढे तथा ।
इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६ ॥
दक्षिणं वामतो बाह्यमात्माभिमुखमेव च ।
करं करस्य कुर्वीत करणे न्यञ्चकर्म्मणः ॥ १७ ॥
कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ ।
प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्य्यात् परिसमूहनम् ॥ १८ ॥
बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
त्रयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्दिशम् ॥ १९ ॥
प्रागग्रावभितः पश्चादुदग्रमपरापरम् ।
न्यसेत् परिधिमन्यञ्चेदुदगग्रः स पूर्वतः ॥ २० ॥
यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥ २१ ॥ १५ खण्ड ॥
पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १ ॥
यदा चतुर्द्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।

अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते ॥ २ ॥
यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नेति चन्द्रमाः ।
अनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३ ॥
यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ।
अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥ ४ ॥
अष्टमेंऽशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५ ॥
आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
विशेषमाभ्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६ ॥
अत्रेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्थभागोन कलावशिष्टः ।
तदन्त एव क्षयमेति कृत्स्नमेवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ॥७॥
यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यत्र-
स्तस्मिंस्तृतीयया परिदृश्योनोपजायते ।
एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा
क्षीणे तस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८ ॥
सन्निध्या या चतुर्दश्या अमावास्या भवेत् क्वचित् ।
खर्वितां तां विदुः केचिद्‌गताध्वामिति चापरे ॥९॥
वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।
यामांस्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥१०॥
पक्षादावेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति विद्धेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११ ॥
सपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२ ॥
पितामहे ध्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्वपेत् ।

पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३ ॥
पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
कुर्य्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४ ॥
जीवन्तमति दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥१५॥
पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोड़शम् ॥ १६ ॥
नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।
पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्य्यान्मासानुमासिकम् ॥१७॥
असंस्कृतौ न संस्कार्य्यौ पूर्व्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ।
पितरं तत्र संस्कुर्य्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥१८॥
पापिष्ठमति शुद्धेन शुद्धं पापीकृतापि वा ।
पितामहेन पितरं संस्कुर्य्यादिति निश्चयः ॥ १९ ॥
ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।
व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥२० ॥
मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१ ॥
न योषिद्भ्यः पृथग् दद्यादवसानदिनादृते ।
स्वभर्त्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२ ॥
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तु पितुः पितुः॥२३॥ १६ खण्डः ॥
पुरस्ताद् वामनः कुर्य्यात् सा पूर्व्वा परिकीर्त्यते ।
मध्यमा दक्षिणेनास्यादक्षिणत उत्तमा ॥ १ ॥
वायुग्निदिङ्मुखामाशाः प्रार्थ्याः सार्द्धं सामराः ।

तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥२॥
शङ्कुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः।
शङ्कुश्चैवोपवेषश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३ ॥
अग्न्याधार्थैः कुशैः कार्य्यं कर्पूणां संवर्णं घनैः।
दक्षिणान्तं तदर्थं तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४ ॥
स्रगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम्।
सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५ ॥
स्वस्तरे सर्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते।
देवपूर्वं ततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६ ॥
आसनाद्यर्घपर्य्यन्तं वशिष्ठेन यथेरितम्।
कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७ ॥
तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम्।
गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८ ॥
आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम्।
पितरस्तस्य नाश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९ ॥
कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृन्मयं स्मृतम्।
तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १० ॥
गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्पाण्यृतुभवानि च।
धूपञ्चैवानुपूर्वेण ह्यग्नौ कुर्यादनन्तरम् ॥ ११ ॥
अग्नौ करणहोमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना।
प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिस्मृतिः ॥ १२ ॥
अपसव्येन वा कार्यो दक्षिणाभिमुखेन च।
निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि हूयते ॥ १३ ॥
स्वाहा कुर्य्यान्नचात्रान्ते नचैव जुहुयाद्धविः।

स्वाहाकारेण हुत्वाग्नौ यथान्यत् समापयेत ॥ १४॥
पित्र्ये य: पंक्तिमूर्द्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥१५॥
नोद्धृत्याङ्गोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित्।
अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥१६॥
सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।
परिग्रहणमात्रन्तत् सवत्र्यादिशति व्रतम् ॥ १७ ॥
पिण्ड्याचभिसंस्पृश्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
अन्वारभ्य च सव्येन कुर्य्यादुल्लेखनादिकम् ॥१८॥
यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
चरुणा सह संनीय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥१९॥
पितुरुत्तरकर्षू शे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्वपेत् ॥२०॥
वाममावत्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
सर्व्वं गौतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥२१॥
आहत्य प्राणमायम्य पितॄन् ध्यायन् यथार्थतः ।
जपंस्तेनैव चाहत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२॥
शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्न्यपि वा पचेत् ।
यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकाहुत ॥२३॥
अन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गौभिलगौतमौ ।
वार्कखण्डिश्च सर्व्वासु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥२४॥
स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्य्याद्यद्यनुकल्पितम् ।
श्रपयेत् सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्यनु ॥२५॥ १० खण्ड० ।
सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म्म प्रचक्षते ।

दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १ ॥
ऊर्द्धं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाग्रिम् ।
य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥२॥
ऊर्द्धं पूर्णाहुतेः कुर्य्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्म्मसमन्वितम् ॥३॥
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः ।
यजमानस्ततोऽश्नीयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥४॥
वैवाहिकेऽग्नौ कुर्व्वीत सायंप्रातस्त्वतन्द्रितः ।
चतुर्थीकर्म्म कृत्वैतदेतच्छाट्यायनेर्मतम् ॥५॥
ऊर्द्धं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६ ॥
पौर्णमासाख्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् ।
तदहस्तु हुयादेवममावास्याख्येऽपि च ॥ ७ ॥
अहूयमानेऽनग्नये नयेत् कालं समाहितः ।
सम्पन्ने तु यथा तत्र क्रियते तदिहोच्यते ॥ ८ ॥
आहुताः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
मन्त्रेण विधिवद्दुत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९ ॥
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १० ॥
अपिवाज्ञातमित्येषा प्राजापत्यापिवाहुतिः ।
होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
यद्यग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः क्वचित् ।
अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥१२॥
अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयादेयुनेन चेत् ।

अग्नये शुचये चैव जुहुयाचेद् द्वग्निना ॥ १३ ॥
गृहदाहाग्निनाग्निस्तु यष्टव्य क्षामवान् द्विजैः ।
दावाग्निना च संसर्गे हृद्य यदि तप्यते ॥ १४ ॥
द्विभूतौ यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
असंसृष्ट जागरयेन्निरिग्मैर्वसुमत्वान् ॥ १५ ॥
न स्वेऽग्न्यावन्यहोम स्यान्मुक्तैकां समिदाहुतिम् ।
स्वगर्भसंस्क्रियार्थाय यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६ ॥
अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
न हि पिता समानीत पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७ ॥
यस्याग्नावन्यहोम स्यात स वैश्वानरदैवतम् ।
चरु निरुप्य जुहुयात प्रायश्चित्त तु तस्य तत ॥१८॥
परस्याग्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुते स्वयम् ।
पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९ ॥
अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २० ॥
स्वपितृभ्य पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्मसु ।
पिण्डानोद्वहनात्तेषः तस्याभावे तु तत्क्रमात ॥२१॥
भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत ।
रजोरोगादिना तत्र कस्मै कुर्वन्ति याज्ञिका ॥२२॥
महानसेऽन्न या कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
प्रणवाद्यपि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३ ॥
यज्ञवास्तुनि मुष्ट्यां च स्तम्बे दर्भवटौ तथा ।
दर्भसख्या न विहिता विष्टराक्तरणेषु च ॥ २४ ॥ १८ खण्ड ॥
नि नित्याग्नि महाग्नेषु परिकल्पादि ज तथा ।

प्रवसेत् कार्य्यवान् विप्रो वृथैव न चिरं क्वचित् ॥१॥
मनसा नैत्यकं कर्म्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः।
उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्रवेत् ॥ २०॥
पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्विनीतया।
सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्त्तृभक्तया ॥ ३ ॥
या वा स्याद्वीरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया।
दक्षा प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
दिनक्रमेण वा कर्म्म यथा ज्येष्ठं स्वशक्तितः।
विभजेत सह वा कुर्य्युर्यथाज्ञानच शास्त्रवत् ॥५॥
स्त्रीणां सौभाग्यती ज्येष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम्।
नहि स्वाल्पा न तपसा भर्त्ता तुष्यति योषिताम् ॥६॥
भर्त्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्व्रतैः।
अग्निस्तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥७॥
विनयावनतापि स्त्री भर्त्तुर्या दुर्भगा भवेत्।
असुलोमाग्निभर्त्तृणामवज्ञाति. कृता तया ॥ ८ ॥
श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा।
प्रातरुत्थाय य पश्येदापद्भ्यः स प्रमुच्यते॥ ९ ॥
पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम्।
प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १० ॥
पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं किं न नरकं व्रजेत्।
कृच्छ्रान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति॥११॥
पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् न लोकान् समश्नुते।
दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२ ॥
सदारोऽन्यान् पुनर्दारान् कथञ्चित् कारणान्तरात्।

य इच्छेदग्निमान् कर्त्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते॥
खेऽग्नाविव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन।
न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते॥
षड़ाहुतिकमन्येन जुहुयादध्रुवदर्शनात्।
न ह्यात्मनोऽर्थं स्वांशावदयावत्र परिपीयते॥१५
पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम्।
तत् षड़ाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्त्तितम्॥१६॥१८ खण्ड
इति कात्यायनविरचिते कर्म्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठः।

असमक्षन्तु दम्पत्योर्होतव्यं नर्त्विगादिना।
द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेद्धुतमनर्थकम्॥१॥
विहायाग्निं सभार्य्यश्चेत् सीमामुल्लङ्घ्य गच्छति।
होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते॥२॥
अरण्योः क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः।
पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते॥३॥
ज्येष्ठा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति।
पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गौतमः॥४॥
दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्वसंस्थिताम्।
पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः॥५॥
एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम्।
दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्म्मवित्॥६॥
द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः।
जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत्॥७॥
मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत्।
ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यश्च कामात् समुत्सृजेत्॥८॥

मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत् ।
उपाधिनापि तत् कर्म्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९ ॥
रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनीम् ।
ईजे यज्ञैर्बहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १० ॥
यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्य्यां कथञ्चन ।
सा स्त्री सम्पद्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत्॥११॥
भार्य्या मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२ ॥
मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भार्य्या पतिविमानिता ।
त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥१३॥
पूर्वेव योनिः पूर्वावृत् पुनराधानकर्म्मणि ।
विशेषोऽत्राग्न्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा ॥ १४ ॥
कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ।
अध्यायः केवलाग्नेयः वामो जामिरमानसः ॥ १५ ॥
अग्निमीडे अग्न आयाह्यग्न आयाहि वीतये ।
तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृडेति च ॥ १६ ॥
इत्यष्टावाहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनपूर्वशः ।
पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७ ॥
अरण्योरन्यतरद्ध्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः ।
न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८ ॥
विनष्टं स्रुक् स्रुवं न्युब्जं प्रत्यक्स्थलमुदर्चिषि ।
प्रत्यगग्रञ्च मुषलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९ ॥ २० ॥ खण्ड. ॥
स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।
तत्राप्यशक्यस्य ततः शयनाच्चोपवेशनम् ॥ १ ॥

हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद्गृही भवेत्।
प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेच्छ्वः पुनर्नवा ॥ २ ॥
दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचेलाभिसंवृतम्।
दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिष्मत्यां निवेशयेत् ॥ ३ ॥
घृतेनाभ्यक्तमाप्लाव्य सवस्त्रमुपवीतिनम्।
चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥ ४ ॥
हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु।
मुखेष्वथापिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः ॥ ५ ॥
आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम्।
एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्धमर्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि ॥ ६ ॥
अर्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः।
सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलं पिण्डदानवत् ॥ ७ ॥
अथ पुत्रादिराप्लुत्य कुर्याद्दारुचयं महत्।
भूप्रदेशे शुचौ देशे पश्चाच्चित्यादिलक्षणे ॥ ८ ॥
तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे।
आज्यपूर्णां स्रुचं दद्याद्दक्षिणाग्रां नसि स्रुवम् ॥ ९ ॥
पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसोत्तराम्।
पार्श्वयोः शूर्पचमसे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् ॥ १० ॥
मुसलेन सह न्युब्जमन्तरूर्वोरुलूखलम्।
पत्नीयोर्लोकमर्ते यमनश्चनयनोर्विभीः ॥ ११ ॥
अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः।
अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२ ॥
अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः।
असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुरीरयन् ॥ १३ ॥

एवं गृहपतिर्दग्धः सर्वं तरति दुष्कृतम्।
यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम्॥१४॥
यथा सायुधधृक् पान्थो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः।
अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति॥१५॥
एवमेषोऽग्निमान् यज्ञपात्रायुधविभूषितः।
लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति॥१६॥२१ खण्ड॥
अथानवेक्षमेत्याप सव एव यवस्तृवं।
स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले॥१॥
गोत्रनामानुवादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम्।
दक्षिणाग्रान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक्॥२॥
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्वान् शाद्वलसंस्थितान्।
आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः॥३॥
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन् प्राणधर्मिणि।
धर्म्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति॥४॥
मानुष्ये कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम्।
यः करोति स सम्मूढो जलबुद्बुदसन्निभे॥५॥
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति॥६॥
पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना॥७॥
सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम्॥८॥
श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः प्रयत्नतः॥९॥

एवमुक्त्वा व्रजेयुस्ते गृहान्बालपुरःसराः ।
नाग्निस्पर्शनमत्रापि शुध्येयुरितरे कृते ॥ १० ॥ २२ खण्ड ॥

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।
कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १ ॥
विदेशमरणेऽस्थीनि ह्याहृत्याभ्यज्य सर्पिषा ।
दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्ववत् ॥ २ ॥
अस्थ्नामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।
भर्जयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३ ॥
महापातकसंयुक्तो दैवात् स्यादग्निमान् यदि ।
पुत्रादिः पालयेदग्नीन् युक्त आदोषसंक्षयात् ॥ ४ ॥
प्रायश्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन् वा म्रियते यदि ।
गृह्यं निर्वापयेच्छ्रौतमप्स्वस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५ ॥
सादयेदुभयं वाप्सु अद्भ्योऽग्निरभवद्यतः ।
पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत् ॥ ६ ॥
अनयैवावृता नारी दग्धव्या या व्यवस्थिता ।
अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥ ७ ॥
अग्निनैव दहेद्भार्यां स्वतन्त्रा पतिता न चेत् ।
तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८ ॥
अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्नां सञ्चयनं भवेत् ।
यस्मात् विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९ ॥
स्नानान्तं पूर्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।
सिञ्चेदस्थीनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १० ॥
शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्म तत् ।
आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११ ॥

मृतपात्रसंपुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।
खम्भं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेद्दक्षिणामुख ॥१२॥
पूरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।
दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्य्यात पूर्व्वाह्नकर्म्मणा ॥ १३ ॥
एवमेवाग्रहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।
स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्रमुच्यते ॥१४॥ २३खण्ड
सूतके कर्म्मणां त्याग सन्ध्यादीनां विधीयते ।
होम श्रौते तु कर्त्तव्य शुष्कान्नेनापि वा फलै. ॥ १ ॥
अकृतं हावयेत स्मार्त्ते तदभावे कृताकृतम् ।
कृतं वा हावयेदन्नमन्वारम्भविधानत ॥ २ ॥
कृतमोदनशक्त्वादि तण्डुलादिं कृताकृतम् ।
व्रीह्यादि चाकृत प्रोक्तमिति हव्य त्रिधा बुधै ॥३॥
सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।
एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत ॥ ४ ॥
न त्यजेत सूतके कर्म्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित ।
न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपश्चरन् ॥५ ॥
पितर्य्यपि मृते नेषां दोषो भवति कर्हिचित ।
आशौचं कर्म्मणोऽन्ते स्यात्त्र्यहं वा ब्रह्मचारिण ॥६॥
श्राद्धमग्निमत कार्य्यं दाहादेकादशेऽहनि ।
प्रत्याब्दिकन्तु कुर्व्वीत प्रमीताहनि सर्व्वदा ॥ ७ ॥
द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं षाण्मासिके तथा ।
सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्वै श्राद्धषोडशम् ॥ ८ ॥
एकाहेन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभि ।
न्यूना. संवत्सरश्चैव स्याता षाण्मासिके तदा ॥९॥

यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
एकस्मिन्नह्नि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १० ॥
न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ।
न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथाग्रजः ॥ ११ ॥
एकादशेऽह्नि निर्वर्त्य अर्वाग्दर्शाद् यथाविधि ।
प्रकुर्वीताग्निमान् पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम् ॥१२॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गौतमः ॥ १३ ॥
कर्षूसमन्वितं मुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धषोडशम् ।
प्रत्याब्दिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः॥१४॥
अर्घेऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च॥१५॥
ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्यग्निसत्क्रिया ।
श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित्॥१६॥ ॥२३॥

स्तनाग्रपल्लवो गूढः शृङ्गेति परिकीर्त्यते ।
यस्मिन्नता व्रतवती ब्रह्मबन्धुस्तथाऽश्रुतः ॥ ६ ॥
गलात्तु नीलमित्युक्तं पक्षः स्तबक उच्यते ।
कपुष्णिकाभितः केशा मूर्द्धि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७ ॥
श्वाविच्छलाका शल्ली तथा वीरतरः शरः ।
तिलतण्डुलसम्पक्तः कृसरः सोऽभिधीयते ॥ ८ ॥
नामधेये मुनिवसुपिशाचा बहुवत् सदा ।
यज्ञाश्च पितरो देवा यष्टव्यास्तिथिदेवताः ॥ ९ ॥
आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
आषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १० ॥
द्वन्द्वान्येतानि बहुवदृक्षाणां जुहुयात् सदा ।
द्वन्द्वद्वयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११ ॥
देवतास्वपि हूयन्ते बहुवत् सार्वपित्र्यः ।
देवाश्च वसवश्चैव द्विवद्देवाश्विनौ सदा ॥ १२ ॥
ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि ।
बाढमोमिति वा ब्रूयात्तथैवानुपालयेत् ॥ १३ ॥
सशिखं वपनं कार्यमास्नानाद्ब्रह्मचारिणा ।
आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४ ॥
न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
जलक्रीडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाप्लवेत् ॥ १५ ॥
देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६ ॥
संस्कारा अतिपद्येरन् स्वकालाच्चेत् कथञ्चन ।
हुत्वैतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः ॥ १७ ॥

अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नं योऽत्त्यकामतः।
वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८ ॥ २५ खण्डः ॥

चरू समश्ननीयौ यस्तथा गोयज्ञकर्म्मणि।
वृषभोत्सर्ज्जने चैव श्रवयज्ञे तथैव च ॥ १ ॥
आग्रहायां वा प्रदोषे यः कथारम्भे तथैव च।
कथमेतेषु निर्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २ ॥
दैवता सङ्ख्या ग्राह्या निर्वापास्तु पृथक् पृथक्।
सूर्यां हिरेव गृह्णीयाद्धोमयापि पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥
यावता होमनिर्वृत्तिर्भवेद्वा यत्र कीर्त्तिता।
शेषं चैव भवेत् किञ्चित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम् ॥ ४ ॥
चरौ समश्ननीये तु पितृयज्ञे चरौ तथा।
होतव्य मेचणेनान्य उपस्तीर्णाभिघारितम् ॥ ५ ॥
प्रोक्तः कात्यायनेनोक्तो विधिर्यैव समासतः।
वृषोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भावितः ॥६॥
पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः।
अन्यत्रादुपदेशात्तु स्वस्तरारोहणस्य च ॥ ७ ॥
अथवा मार्गपाल्येऽह्नि कालो गोयज्ञकर्मणः।
नीराजनेऽह्नि वाजिनामिति तन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८ ॥
शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते।
धान्यपाकवशादन्ये श्यामाकोवनिनः स्मृतः ॥ ९ ॥
आग्रयण्यां तथा कार्यां वास्तुकर्मणि-याज्ञिका।
यज्ञार्थतत्त्वविचारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १० ॥
द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः।
शिष्टा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥११॥

पर्यायदाच्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते।
इध्मेके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः॥ १२॥
व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः।
यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः॥ १३॥
संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्य्यन्ते गौतमादिभिः।
अतोऽष्टकादयः कार्य्याः सर्वे कालक्रमोदिताः॥१४॥
सकृदप्यष्टकादीनि कुर्य्यात् कर्म्माणि यो द्विजः।
स पंक्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतश्चुतः॥१५॥
एकाहमपि कर्म्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः।
नयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते॥ १६॥
यस्त्वाधायाग्निमाग्नाय देवादीन्नैभिरिष्टवान्।
निराकर्त्तामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः॥१७॥२६खण्डः॥
यच्छ्राद्धं कर्म्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत्।
अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्य्यं तदुच्यते॥ १॥
एकसाध्येष्वबर्हिःषु न स्यात् परिसमूहनम्।
नोदगासादनञ्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः॥ २॥
अभावे व्रीहियवयोर्दध्ना वा पयसापि वा।
तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा॥ ३॥
रौद्रन्तु राक्षसं पित्र्यमासुरं चाभिचारिकम्।
उक्त्वा मन्त्रं स्पृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च॥ ४॥
यजनीयेऽह्नि सोमश्चेद्वारुण्यां दिशि दृश्यते।
तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्द्विजातये॥५॥
लवणं मधु मांसञ्च क्षारांशो येन ह्रयते।
उपवासेन भुञ्जीत नोक्ताशी न किञ्चन॥ ६॥

स्वकाले सायमाहुत्या अप्राप्तौ होतृहव्ययोः।
प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७ ॥
प्राक् सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः।
प्राक्पौर्णमासाद्दर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८ ॥
वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम्।
प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्तनुयाद्व्रतम् ॥ ९ ॥
होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा।
पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् ॥ १० ॥
अनृचो माणवो ज्ञेय एणः सप्तस्य स्मृतः।
कल्गौरेण मोक्षस्वच्छल शोण उच्यते ॥ ११ ॥
केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः।
ललाटसमितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विशः॥१२॥
ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः।
अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः॥ १३ ॥
गोविशिष्टतया विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते।
न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गोर्वर उच्यते ॥ १४ ॥
येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते।
वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५ ॥
अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम्।
प्रमादिकं श्रुतौ यत स्याद्यातयामत्वकारि तत् ॥१६॥
प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्द्विजैः।
क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७ ॥
अयातयामैश्छन्दोभिर्यत् कर्म क्रियते द्विजैः।
क्रीड़मानैरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥१८॥

गायत्रीञ्च सगायत्रां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्य्यात्ततः श्रुतिम् ॥२९॥
छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
तच्छन्दस्काभिरेवर्ग्भिराद्याभिर्होमइष्यते ॥ ३० ॥
पर्वभिश्च गानेषु ब्राह्मणेषूत्तरादिभिः ।
अद्गु पर्वमन्त्रेषु इति पठिशुं चोतयः ॥ ३१ ॥२७ खण्डः॥
अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टाधाना भवन्ति ते ।
भृष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटाः स्थण्डिल उच्यते ॥ १ ॥
नाधीयीत रहस्यानि सोत्तराणि विचक्षणः ।
नचोपनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनान् ॥ २ ॥
उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयीत धर्म्मवित् ।
उत्सर्गश्चैक एवैषां तैष्यां प्रौष्ठपदेऽपिवा ॥ ३ ॥
अजातव्यञ्जना लोम्नी न तया सह संविशेत् ।
अयुगः काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४॥
ससप्तपदविन्यासक्लिपदः प्रक्रम स्मृतः ।
स्मार्त्ते कर्म्मणि सत्र श्रौते त्वध्वर्यु चोदितः ॥ ५ ॥
यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामेवाभिमुखो बलिम् ।
अयथाकर्म्मणि भवेत्सच कर्म्म न सर्वदा ॥ ६ ॥
बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनन्तथा ।
प्रत्यहं न भवेयातामुल्मुकन्तु भवेत् सदा ॥ ७ ॥
पृषातकप्रैषणान्तेनैवस्य हविषस्तथा ।
शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।
अवेक्षेद्धविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९ ॥

सकला द्रव्यशाखा कलवत्यभिधीयते।
घृताविमिकताशङ्का स्मृता जातशिनाख्व ताः॥ १०॥
नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च।
तदेवाहृत्य संस्कार्य्यो नापेक्षेदाग्रहायणीम्॥ ११॥
व्यवधाकर्म्म लुप्तश्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना।
आग्रहायणिकं कुर्य्याद्बलिवर्जमशेषतः॥ १२॥
ऊर्द्ध्वं स्वस्तरशायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा।
सप्तरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा॥ १३॥
नोर्द्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नास्तरणं [illegible]।
नाहताकरणञ्चैव न मार्गस्यापि दानकम्॥ १४॥
ह्रटेर्थे दापहार्य्यस्मात्प्रत्याय्यपि कर्मणः।
कुण्डी मन्त्रवदाभिघेत् प्रतिकुम्भञ्च पठेत्॥ १५॥
अन्यानां यो विघात स्यात् स बाधोक्तुतिः स्मृतः।
प्राणमभिन इत्यादि वाशिष्ठं बाधितं यथा॥ १६॥
विरोधो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसाम्।
तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकीर्त्तितः॥ १७॥
मैत्रम्यकं करतन्तुपूपामपड्जाः स्मृताः।
पानाग्रा गोनाभार्येव मोहपूर्णेव पीवरम्॥ १८॥
म्रगम्रनासिकायेन कश्चिदामोक्कयमपि।
[illegible]॥ १८॥ १८,१२०३॥

हुरीमासावदानार्थं क्षतस्रा स्विष्टक्तदाहृता ।
वपामादाय जुहुयात्तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३ ॥
हृज्जिह्वा क्रोडमस्थीनि यकृद्वृक्कौ गुदं स्तनौ ।
श्रोणिस्कन्धसटापार्श्वं पश्वङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४ ॥
एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ख्यया ।
पार्श्वस्य वृक्कसवग्रीय द्वित्वादाहुस्त्रयोदश ॥ ५ ॥
चरितार्था श्रुति कार्या यस्मादप्यनुकल्पगं ।
अतोऽष्टचैन होम स्यात्त्यागपत्ने चरावपि ॥ ६ ॥
अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्रकृते पशो ।
तावत पायसान् पिण्डान् पश्वभावेऽपि कारयेत ॥ ७ ॥
जुहनव्यञ्जनार्थन्तु पश्वभावेऽपि पायसम् ।
सद्रव अपयेत्तद्वदष्टकोऽपि कर्मणि ॥ ८ ॥
प्राधान्य पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनीषिण ।
गयादौ पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात ॥ ९ ॥
भोजनस्य प्रधानत्व वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
ब्राह्मणस्य परीक्षाया महायत्नप्रदर्शनात् ॥ १० ॥
आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डे क्रियाविधि ।
तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११ ॥
विद्दन्मतमुपादाय ममाप्येतद्धृदि स्थितम ।
प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेव समुच्चय ॥ १२ ॥
प्राचीनावीतिना कार्यं पित्र्येषु प्रोक्षणं पशो ।
दक्षिणोद्वासनान्तञ्च चरोर्निर्वपणादिकम् ॥ १३ ॥
सव्ययावदानाना प्रधानार्थो न होतर ।
प्रधान हवनञ्चैव शेष प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४ ॥

दीपमुन्नतमाख्यातं प्राद्रा चैवेष्टका स्मृता।
कौलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः॥ १५॥
हारगवाचकर्म्मैः कर्द्दमभित्त्यन्तकोणवेधैश्च।
नेष्टं वास्तुद्वारं विद्धमनाक्रान्तमार्य्यैश्च॥ १६॥
वगङ्गमाविति ब्रीह्रीर्व्रंखयेति यवांस्तथा।
असावित्यत्र नामोक्ता जुहुयात् चिप्रहोमवत्॥१७॥
सौषतं सुमनोयुक्तमुदकं दधिसयुतम्।
अर्घ्यं दधिमधुभ्याञ्च मधुपर्को विधीयते॥ १८॥
कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जलौ।
कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत्॥१९॥ २८खण्डः॥
इति कात्यायनविरचिते कर्म्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः॥
समाप्ता चेयं कात्यायनसंहिता॥

अथ बृहस्पतिस्मृतिः॥

फलाकृष्टां महीं दत्त्वा सबीजां शस्यशालिनीम् ।
यावत् सूर्यकरा लोकास्तावत् स्वर्गे महीयते ॥
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
दश तान्येव विस्तारो गोचर्मं तन्महाफलम् ॥
सवृषं गोसहस्रं च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥
विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोवियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥
यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥
यथाप्सु पतितः सद्यः तैलबिन्दुः प्रसर्पति ।
एवं भूमिकृतं दानं सस्ये सस्ये प्ररोहति ॥
अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान् ॥
स नरः सर्वदो भूपयो ददाति वसुन्धराम् ।
यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी ॥
एवं दत्ता सहस्राक्ष ! भूमिर्भरति भूमिदम् ।
शङ्खं भद्रासनं छत्रं वरस्थावरवारणाः ॥
भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर ! ।
आदित्यो वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥
शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ।
आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ॥
भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ।

लोकाहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥
तारयन्ति हि दातारं सर्वात्पापादसंशयम् ।
प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ॥
तृप्ता यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्त्यनन्नदाः ।
काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥
गयां यो यास्यति पुत्रः सनः त्राता भविष्यति ।
एष्टव्या बहवः पुत्राः यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ॥
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ।
नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुद्धरते तु यः ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ।
यश्च शृङ्गगतम्पङ्कं कूलात्तिष्ठति चोद्धृतम् ॥
पितरस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं महाद्युतिम् ।
पृथोर्ययातेर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ॥
अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ।
बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ।
यस्तु ब्राह्मणः क्रोधो वा यस्तु वै पितृघातकः ॥
गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ।
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुन्धराम् ॥
स्वविष्ठायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ।
आक्षेप्ता चानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥
भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।

जहीवोवावतिष्ठेत यावदा भूतसंप्लवम् ॥
अग्नेरपत्यं प्रथम हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्य्यसुताश्चगावः ॥
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता य: काञ्चनङ्गाश्च महीञ्च दद्यात्।
षडशीति सहस्राणां यो जनानां वसुन्धराम्।
स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥
भूमिं य: प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्य प्रयच्छति।
उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥
सर्वेषामेव दानानां एकजन्मानुगं फलम्।
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
योगर्हिंस्यादह ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम्।
तस्य देहाद्विमुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥
अन्यायेन हृता भूमिर्यै नरैरपहारिता।
हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमङ्कुलम् ॥
हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृत:।
स बध्यो वारुणै: पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥
अश्रुभि: पतितैस्तेषां दानानामपकीर्त्तनम्।
ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हतन्त्रिपुरुषं कुलम् ॥
वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च।
गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न शुध्यति ॥
गामेकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्द्धमङ्गुलम्।
हरन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम्।
हुतं दत्तं तपोधीतं यत्किञ्चिद्धर्मसञ्चितम् ॥
अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति।
गोवीथीं ग्रामरथ्याञ्च श्मशानं गोपितं तथा ॥

सम्पोद्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
ऊपरे निर्जले स्थाने प्रस्तं शस्य विसर्जयेत् ॥
जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
पञ्चकन्या नृते हन्ति दश हन्ति गवा नृते ॥
शतमश्वा नृते हन्ति सहस्रं पुरुषा नृते ।
हन्ति जाता न जातांश्च हिरण्यार्थे नृतं वदेत् ॥
सर्वं भूम्या नृते हन्ति मास्म भूम्यनृतं वदीः ।
ब्रह्मस्वे मा रतिं कुर्य्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥
अनौषधमभेषज्यं विषमेतद्धलाहलम् ।
न विषं विषमित्याहु ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥
विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ।
लोहचूर्णाश्मचूर्णं च विषञ्च ज्वरयेन्नरम् ॥
ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमान् ज्वरयिष्यति ।
मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ॥
शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
मन्युप्रहरणा विप्रा चक्रप्रहरणो हरिः ॥
चक्रात्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्य्यदग्धास्तथैव च ॥
मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ।
अग्निर्दहति तेजसा सूर्य्यो दहति रश्मिभिः ॥
राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ।
ब्रह्मस्वेन तु यत् सौख्यन्देवस्वेन तु या रतिः ॥
तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम् ॥

गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ।
ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥
प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥
संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ।
श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ! ॥
सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ।
वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥
ईदृशाय सुरश्रेष्ठ ! यद्दत्तं हि तदक्षयम् ।
आमपात्रे यथान्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥
विनश्येत्पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं विनश्यति ।
एवं गाश्च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥
अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥
बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ।
कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ! ॥
यस्तडागं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महीयते ॥
वापीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ।
पुनः संस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥
निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव ! ।
स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥
एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम ! ।

कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि॥
दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः।
प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति॥
कृत्वापि पापकर्म्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने।
ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते॥
भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा।
नचावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम्॥
निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः।
तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम्॥
उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव।
मोहाच्चरति विघ्नं यः स मृतो जायते क्रिमिः॥
धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात्।
रूपमैश्वर्य्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते॥
फलमूलाशनात् पूज्यं स्वर्गं सत्येन लभ्यते।
प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते॥
गवाढ्यः शक्रदीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः।
स्त्रियस्त्रिषवणस्नायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत्॥
नित्यस्नायी भवेदर्कः सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः।
न तस्याधयते राजन् नाकपृष्ठ मनाशके॥
अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते।
रसानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति॥
नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत्।
सततं चैकशायी यः स लभेदीप्सितां गतिम्॥

वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः।
अक्षय्यास्तस्य लोकाः स्युः सर्वकामगमास्तथा॥
उपवासश्च दीक्षाश्च अभिषेकश्च वासव।
कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते॥
अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात् प्रमुच्यते।
पावनं चरते धर्मं स्वर्गे लोके महीयते॥
बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः।
चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम्॥

॥ इति बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम्॥

पराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ।
व्यासमेकाग्रमासीनमपृच्छन्नृषयः पुरा ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वर्त्तमाने कलौ युगे ।
शौचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत ! ॥
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यन्तु समिद्धाग्न्यर्कसन्निभः ।
प्रत्युवाच महातेजाः श्रुतिस्मृतिविशारदः ॥
नचाहं सर्व्वतत्त्वज्ञः कथं धर्मं वदाम्यहं ।
अस्मत् पितैव प्रष्टव्य इति व्यासः सुतोऽवदत् ।
ततस्ते ऋषयः सर्व्वे धर्मतत्त्वार्थकाङ्क्षिणः ।
ऋषिं व्यासं पुरस्कृत्य गता बदरिकाश्रमे ॥
नानावृक्षसमाकीर्णं फलपुष्पोपशोभितम् ।
नदीप्रस्रवणाकीर्णं पुण्यतीर्थैरलङ्कृतम् ॥
मृगपक्षिगणाकीर्णं देवतायतनावृतम् ।
यक्षगन्धर्व्वसिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥
तस्मिन्नृषिसभामध्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् ।
सुखासीनं महात्मानं मुनिमुख्यगणावृतम् ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह।
प्रदक्षिणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत्॥
अथ सन्तुष्टमनसा पराशरमहामुनिः।
आह सुस्वागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुङ्गवः॥
व्यासः सुस्वागतं ये च ऋषयश्च समन्ततः।
कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यतः परम्॥
यदि जानासि मे भक्तिं स्नेहाद्वा भक्तवत्सल !।
धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राह्योऽस्म्यहं तव॥
श्रुता मे मानवा धर्म्मा वाशिष्ठाः काश्यपास्तथा।
गार्गेया गौतमाश्चैव तथा चौशनसाः स्मृताः॥
अत्रेर्विष्णोश्च सांवर्त्ता दाक्षा आङ्गिरसास्तथा।
शातातपाश्च हारीता याज्ञवल्क्यकृताश्च ये॥
कात्यायनकृताश्चैव प्राचेतसकृताश्च ये।
आपस्तम्बकृता धर्म्माः शङ्खस्य लिखितस्य च॥
श्रुता ह्येते भवत्प्रोक्ताः श्रौतार्थास्तेन विस्मृताः।
अस्मिन्मन्वन्तरे धर्म्माः कृतत्रेतादिके युगे॥
सर्वे धर्म्माः कृते जाताः सर्वे नष्टाः कलौ युगे।
चातुर्वर्ण्यसमाचारं किञ्चित् साधारणं वद॥
व्यासवाक्यावसाने तु मुनिमुख्यः पराशरः।
धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मं स्थूलञ्च विस्तरात्॥
शृणु पुत्र ! प्रवक्ष्येऽहं शृण्वन्तु ऋषयस्तथा॥
कल्पे कल्पे क्षयोत्पत्तौ ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारा निर्णेतव्याश्च सर्वदा॥
न कश्चिद्वेदकर्त्ता च वेदस्मर्त्ता चतुर्मुखः।

तथैव धर्मं स्मरति मनुः कल्पान्तरान्तरे ॥
अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ।
अन्ये कलियुगे नृणां युगरूपानुसारतः ॥
तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
द्वापरे यज्ञमित्याहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥
कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गौतमः स्मृतः ।
द्वापरे शाङ्खलिखितः कलौ पाराशरः स्मृतः ॥
त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ।
द्वापरे कुलमेकन्तु कर्त्तारन्तु कलौ युगे ॥
कृते सम्भाषणात् पापं त्रेतायाञ्चैव दर्शनात् ।
द्वापरे चान्नमादाय कलौ पतति कर्मणा ॥
कृते तु तत्क्षणाच्छापस्त्रेतायां दशभिर्दिनैः ।
द्वापरे मासमात्रेण कलौ संवत्सरेण तु ॥
अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्वाहूय दीयते ।
द्वापरे याचमानाय सेवया दीयते कलौ ॥
अभिगम्योत्तमं दानमाहूतञ्चैव मध्यमम् ।
अधमं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्फलम् ॥
कृते चास्थिगताः प्राणास्त्रेतायां मांससंस्थिताः ।
द्वापरे रुधिरं यावत् कलावन्नादिषु स्थिताः ॥
धर्मो जितो ह्यधर्मेण जितं सत्योऽनृतेन च ।
जिताश्चोरैश्च राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥
सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ।
कुमार्यश्च प्रसूयन्ते तस्मिन् कलियुगे सदा ॥
युगे युगे च ये धर्मास्तत्र च ये द्विजाः ।

तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपाहि ते द्विजाः ॥
युगे युगे च सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम्।
पराशरेण चाप्युक्तं प्रायश्चित्तं प्रधीयते॥
अहमद्यैव तद्धर्ममनुस्मृत्य ब्रवीमि वः।
चातुर्वर्ण्यसमाचारं शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ॥
पाराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम्।
चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च॥
चतुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः।
आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मः पराङ्मुखः॥
षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः।
हुतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति॥
सन्ध्यास्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्च्चनम्।
वैश्वदेवातिथेयञ्च षट्कर्माणि दिने दिने॥
प्रियो वा यदि वा द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव वा।
वैश्वदेवे तु सम्प्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसङ्क्रमः॥
दूराध्वानं पथि श्रान्तं वैश्वदेवे उपस्थितम्।
अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्व्वमागतः॥
न पृच्छेद्गोत्रचरणं न स्वाध्यायव्रतानि च।
हृदये कल्पयेत्तस्मिन् सर्व्वदेवमयो हि सः॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा।
अनित्यं ह्यागतो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते॥
अपूर्व्वः सुव्रती विप्रो अपूर्व्वो वातिथिस्तथा।
वेदाभ्यासरतो नित्यं त्रयोऽपूर्व्वा दिने दिने॥
वैश्वदेवे तु संप्राप्ते भिक्षुके गृहमागते।

उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत ॥
यती च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिनावुभौ ।
तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ।
तद्भैक्ष मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥
वैश्वदेवकृतान् दोषान् शक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
नहि भिक्षु कृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
अकृत्वा वैश्वदेवन्तु भुञ्जते ये द्विजातय ।
सर्व्वे ते निष्फला ज्ञेया पतन्ति नरके शुचौ ॥
शिरोवेष्टन्तु यो भुङ्क्ते योभुङ्क्ते दक्षिणामुख ।
वामपादे कर न्यस्य तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥
यतये काञ्चनं दत्त्वा ताम्बूलं ब्रह्मचारिणे ।
चौरेभ्योऽप्यभय दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥
पापो वा यदि चाण्डाला विप्रघ्न पितृघातक ।
वैश्वदेवे तु सम्प्राप्त सोऽतिथि स्वर्गसंक्रम ॥
अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
पितरस्तस्य नाश्नन्ति दशवर्षशतानि च ॥
न प्रशंसाति यो विप्रो ह्यतिथिं वेदपारगम् ।
अदत्त्वान्नमात्रन्तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥
ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्र निरूदकमकण्टकम् ।
वापयेत् सर्व्वबीजानि सा कृषि सर्व्वकामिका ॥
सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्धनं ।
सुक्षेत्रे च सुपात्रे च यत्क्षिप्तं नैव नश्यति ॥
अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्वि[illegible] ।

तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः॥
"क्षत्रियो हि प्रजा रक्षन् शस्त्रपाणिः प्रचण्डवत्।
विजित्य परसैन्यानि क्षितिं धर्म्मेण पालयेत्॥
न श्रीः कुलक्रमायाता स्वरूपाल्लिखितापि या।
खड्गेनाक्रम्य भुञ्जीत वीरभोग्या वसुन्धरा॥
पुष्पं पुष्पं विचिनुयान्मूलच्छेदं न कारयेत्।
मालाकार इवोद्याने न तथाङ्गारकारकः॥
लोहकर्म्म तथा रत्नं गवाञ्च प्रतिपालनम्।
वाणिज्यं कृषिकर्म्माणि वैश्यवृत्तिरुदाहृता॥
शूद्राणां द्विजशुश्रूषा परो धर्म्मः प्रकीर्त्तितः।
अन्यथा कुरुते किञ्चित्तद्भवेत्तस्य निष्फलम्॥
लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः॥
न दूषयेच्छूद्रजातीनां कुर्य्यात् सर्व्वस्य विक्रयम्॥
अविक्रेयं मद्यमांसमभक्ष्यस्य च भक्षणम्।
अगम्यागमनञ्चैव शूद्रोऽपि नरकं व्रजेत्॥
कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च।
वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं ध्रुवम्॥
इति पाराशरे धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥

द्वितीयोऽध्यायः।

अतःपरं गृहस्थस्य धर्म्माचारं कलौ युगे।
धर्म्मं साधारणं शक्यं चातुर्व्वर्ण्याश्रमागतम्॥
सम्प्रवक्ष्याम्यहं भूयः पाराशर्य्यं प्रचोदितः।
षट्कर्म्मनिरतो विप्रः कृषिकर्म्माणि कारयेत्॥

हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं मध्यमं स्मृतम् ।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं वृषघातिनाम् ॥
क्षुधितं तृषितं श्रान्तं बलीवर्दं न योजयेत् ।
हीनाङ्गं व्याधितं क्लीबं वृषं विप्रो न वाहयेत् ॥
स्थिराङ्गं नीरुजं दृप्तं वृषभं षण्डवर्जितम् ।
वाहयेद्दिवसस्यार्द्धं पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥
जपं देवार्चनं होमं स्वाध्यायं साङ्गमभ्यसेत् ।
एकद्वित्रिचतुर्विप्रान् भोजयेत् स्नातकान् द्विजः ॥
स्वयंकृष्टे तथा क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
निर्वपेत् पञ्चयज्ञानि क्रतुदीक्षाञ्च कारयेत् ॥
तिला रसा न विक्रेया विक्रेया धान्यतत्समाः ।
विप्रस्यैवंविधा वृत्तिस्तृणकाष्ठादिविक्रयः ॥
ब्राह्मणस्तु कृषिं कृत्वा महादोषमवाप्नुयात् ।
संवत्सरेण यत्पापं मत्स्यघाती समाप्नुयात् ।
अयोमुखेन काष्ठेन तदेकाहेन लाङ्गली ॥
पाशको मत्स्यघाती च व्याधः शाकुनिकस्तथा ।
अदाता कर्षकश्चैव पञ्चैते समभागिनः ॥
कण्डनी पेषणी चुल्ली उदकुम्भोऽथ मार्जनी ।
पञ्च सूना गृहस्थस्य अहन्यहनि वर्त्तते ॥
वृक्षान् छित्त्वा महीं हत्वा हत्वा तु कृमिकीटकान् ।
कर्षकः खलु यज्ञेन सर्वं पापात् प्रमुच्यते ॥
यो न दद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलमुपागतः ।
स चौरः स च पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं तं विनिर्दिशेत् ॥
राज्ञे दत्त्वा तु षड्भागं देवानाञ्चैकविंशकम् ।

विप्राणां लिखितं भाग कृषिकर्त्ता न लिप्यते ।
क्षत्रियोऽपि कृषिं कृत्वा द्विजान् देवांश्च पूजयेत् ।
वैश्यः शूद्रः सदा कुर्यात् कृषिवाणिज्यशिल्पकान् ॥
विकर्म्म कुर्वते शूद्रा द्विजसेवाविवर्जिताः ।
भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरकेषु च ॥
चतुर्णामपि वर्णानामेष धर्मः सनातनः ।
इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः शुद्धिं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा ।
दिनत्रयेण शुध्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतसूतके ॥
क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहकैः ।
शूद्रः शुध्यति मासेन पराशरवचो यथा ॥
उपासने तु विप्राणामङ्गशुद्धिश्च जायते ।
ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहस्पर्शो विधीयते ॥
जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
त्र्यहात् केवलवेदस्तु द्विहीनो दशभिर्दिनैः ॥
जन्मकर्मपरिभ्रष्टः सन्ध्योपासनवर्जितः ।
नामधारकविप्रस्य दशाहं सूतकं भवेत् ॥
एकपिण्डास्तु दायादाः पृथग्दारनिकेतनाः ।
जन्मन्यपि विपत्तौ च भवेत्तेषान्तु सूतकं ॥

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्न न भुञ्जते ।
दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ॥
प्राप्नोति सूतक गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ।
दायाद्विच्छेदमाप्नोति पञ्चमो वात्मवंशजः ॥
चतुर्थे दशरात्र स्यात् षण्णिशा पुंसि पञ्चमे ।
षष्ठे चतुरहाच्छुद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयम् ॥
पञ्चभिः पुरुषैर्युक्ता अशाह्वेया सगोत्रिणः ।
ततः षट्पुरुषाद्यास्तु श्राद्धे भोज्याः सगोत्रिणः ॥
भृग्वग्निमरणे चैव देशान्तरमृते तथा ।
बाले प्रेते च सन्न्यासे सद्यः शौचं विधीयते ॥
दशरात्रे व्यतीतेऽपि त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ।
ततः संवत्सरादूर्द्ध्वं सचैल स्नानमाचरेत् ॥
देशान्तरमृतः कश्चित् सगोत्रः श्रूयते यदि ।
न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः स्नात्वा विशुध्यति ॥
आत्रिपक्षात्त्रिरात्रं स्यादाषण्मासाच्च पक्षिणी ।
अहः संवत्सरादर्वाक् सद्यः शौच विधीयते ॥
अजातदन्ता ये बाला ये च गर्भाद्विनिःसृताः ।
न तेषामग्निसंस्कारो नाशौच नोदकक्रिया ॥
यदि गर्भो विपद्येत स्रवते वापि योषिताः ।
यावन्मासं स्थितो गर्भो दिनं तावत्तु सूतकः ॥
आ चतुर्थाद्भवेत् स्रावः पातः पञ्चमषष्ठयोः ।
अत ऊर्द्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ॥
प्रसूतिकाले सम्प्राप्ते प्रसवे यदि योषिताम् ।
जीवापत्ये तु गोत्रस्य मृते मातुश्च सूतकम् ॥

रात्रावेव समुत्पन्ने मृते रजसि सूतके।
पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविः॥
दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते।
अग्निसंस्करणे तेषां त्रिरात्रं सूतकं भवेत्।
आ दन्तजननात् सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता।
त्रिरात्रमाव्रतादेशात् दशरात्रमतः परम्॥
गर्भे यदि विपत्तिः स्यात् दशाहं सूतकं भवेत्।
जीवन् जातो यदि मृतः सद्यएव विशुध्यति॥
स्त्रीणां चूडान्न आदानात् सकमात्तदध क्रमात्।
सद्यः शौचमथैकाहं त्रिरात्रं पितृवन्धव॥
ब्रह्मचारी गृहे येषां हूयते च हुताशने।
सम्पर्कं नच कुर्वन्ति न तेषां सूतकं भवेत्॥
सम्पर्काद्दुष्यते विप्रो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे।
सम्पर्केषु निवृत्तस्य न प्रेतं नैव सूतकम्॥
शिल्पिनः कारुका वैद्या दासीदासाश्च नापिताः।
श्रोत्रियाश्चैव राजानः सद्यः शौचाः प्रकीर्त्तिताः।
सव्रती मन्त्रपूतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः।
राज्ञश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः॥
उद्यतो निधने दाने आर्त्तो विप्रो निमन्त्रितः।
तदैव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकालेन शुध्यति॥
प्रसवे गृहमेधी तु न कुर्य्यात् सङ्करं यदि।
दशाहाच्छुध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः॥
सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोर्द्दशाहिकं।
सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः॥

रात्रावेव समुत्पन्ने मृते रजसि सूतके ।
पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविः ॥
दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते ।
अग्निसंस्करणे तेषां त्रिरात्रं सूतकं भवेत् ।
आ दन्तजननात् सद्य आ चूड़ान्नैशिकी स्मृता ।
त्रिरात्रमाव्रतात्तेषां दशरात्रमतः परम् ॥
गर्भे यदि विपत्तिः स्यात्दशाहं सूतकं भवेत् ।
जीवन् जातो यदि प्रेतः सद्यएव विशुध्यति ॥
स्त्रीणां चूड़ान्न आदानात् सकमात्तदध.क्रमात् ।
सद्यः शौचमथैकाहं त्रिरह. पितृवन्धुषु ॥
ब्रह्मचारी गृहे येषां हूयते च हुताशने ।
सम्पर्कं नच कुर्वन्ति न तेषां सूतकं भवेत् ॥
अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा [illegible] ।
स्नात्वा चैव तु स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
क्षत्रियं मृतमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
एकाहमशुचिर्भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
एवं च वैश्यमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
कृत्वा शौचं द्विरात्रञ्च प्राणायामान् षडाचरेत् ॥
प्रेतीभूतन्तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
नदन्तमनुगच्छेत त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाचरेत् ।
तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
चतुर्थे दशरात्रं स्यात् पराकः पञ्चमे मतः ।
कुर्य्याच्चान्द्रायणं षष्ठे सप्तमे त्वैन्दवद्वयम् ॥
शुद्ध्यर्थमष्टमे चैव षण्मासात् कृच्छ्रमाचरेत् ।
पक्षसंख्याप्रमाणेन सुवर्णान्यपि दक्षिणा ॥
ऋतुस्नाता तु या नारी भर्त्तारं नोपसर्पति ।
सा मृता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥
ऋतौ स्नातान्तु यो भार्य्यां सन्निधौ नोपगच्छति ।
घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥
अदुष्टापतितां भार्य्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
सप्तजन्म भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्त्तारं या न मन्यते ।
सा मृता जायते व्याली वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
ओघवाताहृतं बीजं यथा क्षेत्रे प्ररोहति ।
क्षेत्री तल्लभते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥
तद्वत् परस्त्रियाः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ ।
पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् मृते भर्त्तरि गोलकः ॥
औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिमकः सुतः ।
दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
परिवित्तिः परीवेत्ता यया च परिविद्यते ।
सर्व्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥
दाराग्निहोत्रसंयोगं यः कुर्य्यादग्रजे सति ।
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्व्वजः ॥

द्वौ कृच्छ्रौ परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातुश्च होता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
कुब्जवामनषण्डेषु गद्गदेषु जड़ेषु च ।
जात्यन्धे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥
पितृव्यपुत्रः सापत्न्यः परनारीसुतस्तथा ।
दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥
ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव चिन्तयेत् ।
अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ॥
नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो न विद्यते ॥
मृते भर्त्तरि या नारी ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता ॥
सा मृता लभते स्वर्गं यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥
तिस्रः कोट्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ।
तावत् कालं वसेत् स्वर्गे भर्त्तारं यानुगच्छति ॥
व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात् ।
एवमुद्धृत्य भर्त्तारं तेनैव सह मोदते ।
इति पाराशरे धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

वृककाश्वा शृगालाद्यैर्यदि दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
स्नात्वा जपेत गायत्रीं पवित्रां वेदमातरम् ॥
गवां शृङ्गोदके स्नातो महानद्यास्तु सङ्गमे ।
समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥

वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
स हिरण्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
सव्रतस्तु शुना दष्टस्त्रिरात्रं समुपोषितः ।
घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥
अव्रतः सव्रतो वापि शुना दष्टो भवेद्द्विजः ।
प्रणिपत्य भवेत् पूतो विप्रैश्चक्षुर्निरीक्षितः ॥
शुना घ्रातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
अद्भिः प्रक्षालनाच्छुद्धिरग्निना चोपचूलनम् ॥
शुना च ब्राह्मणी दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
उदिते सोमनक्षत्रे दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
कृष्णपक्षे यदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं चावलोकयेत् ॥
असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नानाद्विशुध्यति ॥
चाण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हतो यदि ।
आहिताग्निर्मृतो विप्रो विषेणात्महतो यदि ।
दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नौ मन्त्रवर्जितम् ॥
स्पृष्ट्वा वोढा च दग्धा च सपिण्डेषु च सर्वथा ।
प्राजापत्यं चरेत् पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् ॥
दग्ध्वास्थीनि पुनर्गृह्य क्षीरैः प्रक्षालयेद्द्विजः ।
पुनर्दहेत् स्वकाग्नौ तु मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ॥
आहिताग्निर्द्विजः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ।
देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वसते गृहे ॥
प्रेताग्निहोत्रसंस्कारः श्रूयतामृषिसत्तमाः ।

कृष्णं जिनं समास्तीर्य्य कुशैश्च पुरुषाकृतिम् ॥
षट् शतानि शतञ्चैव पलाशानाञ्च वृन्तकम् ।
चत्वारिंशच्छिरे दद्यात् षष्टिं कण्ठे विनिर्दिशेत् ॥
बाहुभ्याञ्च शतं दद्यादङ्गुलीषु दशैव तु ।
शतञ्चोरसि संदद्यात् त्रिंशच्चैवोदरे न्यसेत् ॥
अष्टौ वृषणयोर्दद्यात् पञ्च मेढ्रे च विन्यसेत् ।
एकविंशतिमूरुभ्यां जानुजङ्घे च विंशतिम् ॥
पादाङ्गुल्यौ शतार्द्धञ्च पात्राणि च तथा न्यसेत् ।
शम्यां शिश्ने विनिक्षिप्य अरणी वृषणे तथा ॥
जुहूं दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपसत् ।
कर्णे चोदूखलं दद्यात् पृष्ठे च मुषलं ततः ॥
निक्षिप्योरसि दृषदं तण्डुलाज्यतिलान्मुखे ।
श्रोत्रे च प्रोक्षणी दद्यादाज्यस्थालीञ्च चक्षुषोः ॥
कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं क्षिपेत् ।
अग्निहोत्रोपकरणं गात्रे शेषं प्रविन्यसेत् ॥
असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति च घृताहुतीः ।
दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राता ह्यन्यो वापि स्वधर्मिणः ॥
यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्य्यं विचक्षणैः ।
ईदृशन्तु विधिं कुर्य्याद्ब्रह्मलोके गतिर्ध्रुवम् ॥
ये दहन्ति द्विजास्तन्तु ते यान्ति परमां गतिम् ।
अन्यथा कुर्व्वते किञ्चिदात्मबुद्धिप्रबोधिताः ॥
भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरके ध्रुवम् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ।
पराशरेण पूर्वोक्तां मन्वर्थेऽपि च विस्तृताम् ॥
हंससारसक्रौञ्चाश्च चक्रवाक सकुक्कुटम् ।
जालपादाश्च शरभमहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
बलाकाटिट्टिभानाञ्च शुकपारावतादिनाम् ।
आटिनाञ्च बकानाञ्च शुद्ध्यते नक्तभोजनात् ॥
भासकाककपोतानां सारीतित्तिरिघातक ।
अन्तर्जले उभे सन्ध्ये प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
गृध्रश्येनशिपिपाङ्कचासोलूकनिपातने ।
अपक्वाशी दिनं तिष्ठेत्त्रिकालं मारुताशनः ॥
वल्गुणीचटकानाञ्च कोकिलाखञ्जरीटकान् ।
लावकारक्तपादांश्च शुद्ध्यते नक्तभोजनात् ॥
कारण्डवचकोराणां पिङ्गलाकुररस्य च ।
भारद्वाजं निहत्वा च शुद्ध्येत् शिवपूजनात् ॥
भेरुण्डश्येनभासञ्च पारावतकपिञ्जलान् ।
पक्षिणामेव सर्वेषामहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
हत्वा नकुलमार्जारसर्पाजगरडुण्डुभान् ।
कृसरं भोजयेद्विप्रान् लोहदण्डश्च दक्षिणाम् ॥
शल्लकीशशकं गोधामत्स्यकूर्माभिघातने ।
वृन्ताकफलभोक्ता च ह्यहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
वृकजम्बूकऋक्षाणां तरक्षूणाञ्च पातने ।
तिलप्रस्थं द्विजे दद्याद्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥

गजगवयतुरङ्गानां महिषोष्ट्रनिपातने ।
शुद्धिः सप्तरात्रेण विप्राणां तर्पणेन च ॥
मृगं रुरुं वराहञ्च अज्ञानाद्यस्तु घातयेत् ।
अफालकृष्टमश्नीयादहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
एवं चतुष्पदानाञ्च सर्वेषां वनचारिणाम् ।
अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥
शिल्पिनं कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ।
प्राजापत्यद्वयं कुर्य्याद्वृषैकादशदक्षिणा ॥
वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषमभिघातयेत् ।
सोऽतिकृच्छ्रद्वयं कुर्य्याद्गोविंशं दक्षिणां ददेत् ॥
वैश्यं शूद्रं क्रियासक्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् ।
हत्वा चान्द्रायणं कुर्य्याद्गवां त्रिंशद्दक्षिणाम् ॥
क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवेतरेण वा ।
चाण्डालवधसम्प्राप्तः कृच्छ्रार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥
चौराः श्वपाकचाण्डाला विप्रेणापि हता यदि ।
अहोरात्रोपवासेन प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
श्वपाकं वापि चाण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।
द्विजसम्भाषणं कुर्य्याद्गायत्रीं वा सकृज्जपेत् ॥
चाण्डालैः सह सुप्तन्तु त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
चाण्डालैकपथङ्गत्वा गायत्रीस्मरणाच्छुचिः ॥
चाण्डालदर्शनेनैव आदित्यमवलोकयेत् ।
चाण्डालस्पर्शने चैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
चाण्डालखातवापीषु पीत्वा सलिलमग्रजः ।
अज्ञानाच्चैव नक्तेन त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥

चण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥
चाण्डालोदकभाण्डे तु अज्ञानात् पिबते जलम् ।
तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्य्यति ।
प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनश्चरेत् ॥
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥
भाण्डस्थमन्त्यजानान्तु जलं दधि पयः पिबेत् ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥
ब्रह्मकूर्च्चोपवासेन द्विजातीनान्तु निष्कृतिः ।
शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तितः ॥
ब्राह्मणो ज्ञानतो भुङ्क्ते चाण्डालान्नं कदाचन ।
गोमूत्रयावकाहारादृशरात्रेण शुद्ध्यति ॥
एकैकं ग्राससमश्नीयाद्गोमूत्रयावकस्य च ।

भाण्डदुष्टं न भुञ्जीयाच्चोच्छिष्टं कृमिदूषितम्।
त्रिपलं दधिदुग्धस्य पलमेकन्तु सर्पिषः॥
भस्मना तु भवेच्छुद्धिरुभयोस्ताम्रकांसयोः।
जलशौचेन वस्त्राणां परित्यागेन मृण्मयम्॥
कुसुम्भगुडकार्पासलवणं तैलसर्पिषी।
द्वारे कृत्वा तु धान्यानि गृहे दद्याद् हुताशनम्॥
एवं शुद्धस्ततः पश्चात् कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम्।
त्रिंशतं गा वृषञ्चैकं दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम्॥
पुनर्लेपनखातेन होमजप्येन शुद्ध्यति।
आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यते॥
रजकी चर्मकारी च लुब्धकस्य च पुक्कसी।
चातुर्वर्ण्यगृहे यस्य ज्ञानादधितिष्ठति॥
ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्य्यात् पूर्वोक्तस्यार्द्धमेव च।
गृहदाहं न कुर्वीताप्यन्यत् सर्वञ्च कारयेत्॥
गृहस्याभ्यन्तरे गच्छेच्चाण्डालो यस्य कस्यचित्।
तस्माद् गृहाद्विनिःसृत्य गृहभाण्डानि वर्जयेत्॥
रसपूर्णन्तु यद्भाण्डं न त्यजेच्च कदाचन।
गोरसेन तु संमिश्रैर्जलैः प्रोक्षेत् समन्ततः॥
ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसम्भवे।
कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥
गवां मूत्रपुरीषेण दध्ना क्षीरेण सर्पिषा।
त्र्यहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदुष्टः शुचिर्भवेत्॥
क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्च माषान् प्रदापयेत्।
गोदक्षिणान्तु वैश्यस्याप्युपवासं विनिर्दिशेत्॥

शूद्राणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
ब्राह्मणांस्तु नमस्कृत्य पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं हि तत् ॥
व्याधिव्यसनिनि श्रान्ते दुर्भिक्षे डामरे तथा ।
उपवासो व्रतो होमो द्विजसम्पादितानि वा ॥
अथवा ब्राह्मणास्तुष्टाः स्वयं कुर्व्वन्त्यनुग्रहम् ।
सर्व्वधर्म्ममवाप्नोति द्विजैः सम्वर्द्धितास्थिया ॥
दुर्ब्बलेऽनुग्रहः कार्य्यस्तथा वै बालवृद्धयोः ।
अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ॥
स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
कुर्व्वन्त्यनुग्रहं ये वै तत्पापं तेषु गच्छति ॥
शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमन्तु ये ।
महत्कार्य्योपरोधेन न स्वस्थस्य कदाचन ॥
स्वस्थस्य मूढाः कुर्वन्ति नियमन्तु वदन्ति ये ।
ते तस्य विघ्नकर्त्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
स्वयमेव नियमस्याज्यो ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
वृथा तस्योपवासः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥
स एव नियमो ग्राह्यो यं यं कोऽपि वदेद्द्विजः ।
कुर्य्याद्वाक्यं द्विजानाञ्च अकुर्वन् ब्रह्महा भवेत् ॥
उपवासो व्रतञ्चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ।
विप्रैः सम्पादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तद्भवेत् ॥
व्रतच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्म्मणि ।

सर्वं भवति निश्छिद्रं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥
ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सर्वकामदम्।
तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥
ब्राह्मणा यानि भाषन्ते भाषन्ते तानि देवताः।
सर्ववेदमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मक्षिकाकीटदूषिते।
अन्तरा संस्पृशेच्चापस्तदन्नं भस्मना स्पृशेत् ॥
भुञ्जानो हि यदा विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत्।
उच्छिष्टं हि स वै भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते भुक्तभाजने ॥
पादुकास्थो न भुञ्जीत पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा।
शुना चाण्डालदृष्टो वा भोजनं परिवर्जयेत् ॥
पक्वान्नञ्च निषिद्धं यदन्नशुद्धिस्तथैव च।
यथा पराशरेणोक्तं तथैवाहं वदामि वः ॥
भिन्नं द्रोणाढकस्यान्नं काकश्वानोपघातितम्।
केनेदं शुध्यते चान्नं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
काकश्वानावलीढन्तु द्रोणान्नं न परित्यजेत्।
वेदवेदाङ्गविद्विप्रैर्धर्मशास्त्रानुपालकैः ॥
प्रस्था द्वात्रिंशतिर्द्रोणः स्मृतो द्विप्रस्थ आढकः।
ततो द्रोणाढकस्यान्नं श्रुतिस्मृतिविदो विदुः ॥
काकश्वानावलीढं तु गवाघ्रातं खरेण वा।
स्वल्पमन्नं त्यजेद्विप्रः शुद्धिर्द्रोणाढके भवेत् ॥
अन्नस्योद्धृत्य तन्मात्रं यच्च नोपहतं भवेत्।
सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य हुताशेनैव तापयेत् ॥

कृताशनेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ।
विप्राणां ब्रह्मघोषेण भोज्यं भवति तत्क्षणात् ॥
इति पाराशरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथातो द्रव्यसंशुद्धिः पराशरवचो यथा ।
दारवाणान्तु पात्राणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥
मार्ज्जनाद्यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
चमसानां ग्रहाणाञ्च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥
चरूणां स्रुक्स्रुवाणाञ्च शुद्धिरुष्णेन वारिणा ।
भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुद्ध्यति ॥
रजसा शुद्ध्यते नारी विकलं या न गच्छति ।
नदी वेगेन शुद्ध्येत लेपो यदि न दृश्यते ॥
वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथञ्चन ।
उद्धृत्य वै घटशतं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्द्ध्वं रजस्वला ॥
प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
मासि मासि रजस्तस्याः पिबन्ति पितरः स्वयम् ॥
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥
यस्तां समुद्वहेत् कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञानमोहितः ।
असम्भाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥

यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः।
स भैक्षभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्विशुध्यति॥
अस्तं गते यदा सूर्ये चाण्डालं पतितं स्त्रियम्।
सूतिकां स्पृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते॥
जातवेदं सुवर्णञ्च सोममार्गं विलोक्य च।
ब्राह्मणानुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुध्यति॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा त्रिरात्रेणैव शुध्यति॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा।
अर्द्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा तथा।
पादोनं चैव पूर्वायाः परायाः कृच्छ्रपादकम्॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा।
कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुध्यति॥
स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहनि शुध्यति।
कुर्य्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैवपित्र्याह्निकर्म च॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहन्तु प्रवर्त्तते।
नाशुचिः सा ततस्तेन तत् स्याद्वैकालिकं मतम्॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति॥
आतुरे स्नानउत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः।
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुध्येत् स आतुरः॥
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥

अनुच्छिष्टेन शूद्रेण स्नान स्पर्शे विधीयते ।
उच्छिष्टेन च संस्पृष्ट, प्राजापत्य समाचरेत् ॥
भस्मना शुद्ध्यते कांस्य सुरया यन्न लिप्यते ।
सुरामात्रेण संस्पृष्ट शुद्ध्यतेऽग्न्युपलेपनैः ॥
गवा घ्रातानि कांस्यानि श्वकाकोपहतानि च ।
शुद्ध्यन्ति दशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥
गण्डूषं पादशौचञ्च कृत्वा वै कांस्यभाजने ।
षण्मासान् भुवि निक्षिप्य उद्धृत्य पुनराहरेत् ॥
आयसेष्वपसारेण सीसस्याग्नौ विशोधनम् ।
दन्तमस्थि तथा शृङ्ग रौप्य सौवर्णभाजनम् ॥
मणिपाषाणशङ्खाश्च एतान् प्रक्षालयेज्जलैः ।
पाषाणे तु पुनर्घृष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता ॥
मृद्भाण्डदहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मार्जनादपि ।
अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ॥
प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते ।
वेणुवल्कलचीराणां क्षौमकार्पासवाससाम् ॥
और्णानां नेत्रपट्टानां जलाच्छौचं विधीयते ।
तूलिकाद्युपधानानि पीतरक्ताम्बराणि च ॥
शोषयित्वार्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ।
मुञ्जोपस्करशूर्पाणां शणस्य फलचर्मणाम् ॥
तृणकाष्ठादिरज्जूनां मुदकप्रोक्षणं मतम् ।
मार्जारमक्षिकाकीटपतङ्गकृमिदर्दुराः ॥
मेध्यामेध्य स्पृशन्त्येव नोच्छिष्टान् मनुरब्रवीत् ।
भूमि स्पृष्ट्वा गत तोय ययाप्यन्योन्यविप्रुषः ॥

भुक्तोच्छिष्टं तथास्नेहं नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
ताम्बूलेक्षुफले चैव भुक्तस्नेहानुलेपने ॥
मधुपर्के च सोमे च नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
रथ्याकर्दमतोयानि नावः पन्थास्तृणानि च ॥
मारुतार्केण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ।
अदुष्टाः सन्तता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ।
क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ॥
पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ।
अग्निरापश्च वेदाश्च सोमसूर्य्यानिलास्तथा ॥
एते सर्व्वेऽपि विप्राणां श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ।
प्रभासादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ॥
विप्रस्य दक्षिणे कर्णे सान्निध्यं मनुरब्रवीत् ।
देशभङ्गे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ॥
रक्षेदेव स्वदेहादि पश्चाद्धर्मं समाचरेत् ।
येन केन च धर्म्मेण मृदुना दारुणेन च ॥
उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
आपत्काले तु सम्प्राप्ते शौचाचारं न चिन्तयेत् ।
स्वयं समुद्धरेत् पश्चात् स्वस्थो धर्म्मं समाचरेत् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

गवा बन्धनयोक्त्रेतु भवेन्मृत्युरकामतः ।
अकामात् कृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
वेदवेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।
स्वकर्मरतविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत ॥
अतं ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
उपस्थितोहि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥
सद्योनि शयये पापि न भक्षीतानुपस्थितः ।
भक्षीनो वर्द्धयेत पापं पर्षद्यत्र न विद्यते ॥
संशये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्य्यविनाशयः ।
प्रमादश्च न कर्त्तव्यो यथैवासंशयस्तथा ॥
कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्द्धते ।
स्वल्पं वाथ प्रभूतं वा धर्मविद्भ्यो निवेदयेत ॥
ते हि पापे कृते वेद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।
व्याधितस्य यथा वेद्या बुद्धिमन्तो रुजापहाः ॥
प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ह्रीमान् सत्यपरायणः ।
मृदुरार्जवसम्पन्नः शुद्धिं गच्छेत मानवः ॥
सचैलं वाग्यतः स्नात्वा क्लिन्नवासा समाहितः ।
क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा ततः पर्षदं माव्रजेत् ॥
उपस्थाय ततः शीघ्रमार्त्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥
सावित्र्याश्चापि गायत्र्याः सन्ध्यापास्त्यग्निकार्य्ययोः ।
अज्ञानात् कृषिकर्त्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम्।
सहस्रश समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥
यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तॄनधिगच्छति ॥
अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।
प्रायश्चित्ती भवेत् पूतः किल्बिषं पर्षदं व्रजेत् ॥
चत्वारो वा त्रयो वापि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
स धर्म इति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रशः ॥
प्रमाणमार्गं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।
तेषामुद्विजते पापं सद्भूतगुणवादिनाम् ॥
यथाश्मनि स्थितं तोयं मारुतार्केण शुध्यति ।
एवं परिषदादेशान्नाशयेद्वै दुष्कृतम् ॥
नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।
मारुतार्कादिसंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥
अनाहिताग्नयो येऽन्ये वेदवेदाङ्गपारगाः ।
पञ्च त्रयो वा धर्मज्ञाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
मुनीनामात्मविद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ।
वेदव्रतेषु स्नातानामेकोऽपि परिषद्भवेत् ॥
पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तास्तेषाञ्चैव त्वसम्भवे ।
स्ववृत्तिपरितुष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
अत ऊर्द्धन्तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।
परिषत्त्वं न तेषां वै सहस्रगुणितेष्वपि ॥
यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
ब्राह्मणास्त्वनधीयानास्त्रयस्ते नामधारकाः ॥

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ।
यथा हुतमनग्नौ च अमन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥
यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौरूषराऽफला ।
यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥
चित्रं कर्म यथानेकैरङ्गैरुन्मील्यते शनैः ।
ब्राह्मण्यमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकः ॥
प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।
ते द्विजाः पापकर्माणः समेता नरकं ययुः ॥
ये पठन्ति द्विजा वेदं पञ्चयज्ञरताश्च ये ।
त्रैलोक्यं धारयन्त्येते पञ्चेन्द्रियरताश्रयाः ॥
सुप्रणीतः श्मशानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।
तथैव ज्ञानवान् विप्रः सर्वभक्षश्च दैवतम् ॥
अमेध्यानि च सर्वाणि प्रक्षिपन्त्युदके यथा ।
तथैव किल्बिषं सर्वं प्रक्षिपेच्च द्विजोऽनले ॥
गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यशुचिर्भवेत् ।
गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः सम्पूज्यन्ते द्विजोत्तमाः ॥
दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न शूद्रो विजितेन्द्रियः ।
कः परित्यज्य दुष्टां गां दुहेच्छीलवतीं खरीम् ॥
धर्मशास्त्ररथारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः ।
क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥
चातुर्वेद्यो विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः ।
त्रयश्चाश्रमिणो मुख्याः परिषत् स्युर्दशावराः ॥
राज्ञश्चानुमते चैव प्रायश्चित्तं द्विजो वदेत् ।
स्वयमेव न वक्तव्या प्रायश्चित्तस्य निष्कृतिः ॥

ब्राह्मणांश्च व्यतिक्रम्य राजा यत् कर्त्तुमिच्छति।
तत्पापं शतधा भूत्वा राजानमुपगच्छति॥
प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः।
आत्मानं पावयेत् पश्चाज्जपन् वै वेदमातरम्॥
सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम्।
गवां गोष्ठे वसेद्रात्रौ दिवा गाः समनुव्रजेत्॥
उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम्।
न कुर्व्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः॥
आत्मनो यदि वान्येषां गृहे क्षेत्रेऽथवा खले।
भक्षयन्तीं न कथयेत् पिबन्तञ्चैव वत्सकम्॥
पिबन्तीषु पिबेत्तोयं संविशन्तीषु संविशेत्।
पतितां पङ्कमग्नां वा सर्व्वप्राणैः समुद्धरेत्॥
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत्।
मुच्यते ब्रह्महत्याद्यैर्गोप्ता गोर्ब्राह्मणस्य च॥
गोवधस्यानुरूपेण प्राजापत्यं विनिर्द्दिशेत्।
प्राजापत्यन्तु यत्कृच्छ्रं विभजेत्तच्चतुर्विधम्॥
एकाहमेकभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः।
अयाचिताश्येकमहरेकाहं मारुताशनः॥
दिनद्वयं चैकभक्तो द्विदिनं नक्तभोजनः।
दिनद्वयमयाची स्याद्द्विदिनं मारुताशनः॥
त्रिदिनञ्चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः।
दिनत्रयमयाची स्यात्त्रिदिनं मारुताशनः॥
चतुरहन्त्वेकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः।
चतुर्द्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मारुताशनः॥

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्द्विज. ॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्न. शुद्धो न संशय:।
इति पाराशरे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्याय:।

नवमोऽध्याय: ।

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयो: ।
तद्वधन्तु न तं विद्यात् कामात् कामकृतस्तथा ॥
अङ्गुष्ठमात्र: स्थूलो वा बाहुमात्र: प्रमाणत: ।
आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥
दण्डादूर्ध्वं यदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत् ।
प्रायश्चित्तं चरेत् मोक्षं द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् ॥
रोधबन्धनयोक्त्राणि घातनञ्च चतुर्विधम् ।
एकपादञ्चरेद्रोधे द्विपादं बन्धने चरेत् ॥
योक्त्रे तु पादहीनं स्याच्चरेत् सर्व्वं निपातने ।
गोचारे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि ॥
नदीष्वपि समुद्रेषु खातेऽप्यथ दरीमुखे ।
दग्धदेशे स्थिता: गाव: सम्मनाद्रोधउच्यते॥
योक्त्रदामकडोरैश्च घण्टाभरणभूषणै: ।
गृहे वापि वने वापि बद्धा स्याद्गौर्मृता यदि ॥
तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतञ्च यत् ।
हलेवा शकटे पङ्क्तौ भारे वा पीडितो नरै: ॥
गोपतिर्मृत्युमाप्नोति योक्त्रो भवति तद्वध: ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ।
कामाकामकृतक्रोधो दण्डैर्हन्यादथोपलैः ।
प्रहृता वा मृता वापि तद्धि हेतुर्निपातने ॥
मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैव वा ॥
ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वापि पिबेद्यदि ।
पूर्वव्याध्युपसृष्टश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
पिण्डस्थे पादमेकन्तु द्वौ पादौ गर्भसम्मिते ।
पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखन्तु निपातने ॥
पादे वस्त्रयुगञ्चैव द्विपदे कांस्यभाजनम् ।
पादोने गोद्वयं दद्याच्चतुर्थे गोद्वयं स्मृतम् ॥
निष्पन्नसर्वगात्रन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥
पाषाणेनैव दण्डेन गावो येनाभिघातिताः ।
शृङ्गभङ्गे चरेत् पादं द्वौ पादौ नेत्रघातने ॥
लाङ्गूले कृच्छ्रपादन्तु द्वौ पादावस्थिभञ्जने ।
त्रिपादश्चैव कर्णे तु चरेत् सर्वं निपातने ॥
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
व्रणभङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।
यवसश्चोपहर्त्तव्यो यावद्दृढबलो भवेत् ॥
यावत्सम्पूर्णसर्वाङ्गस्तावत्तं पोषयेन्नरः ।

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम्।
विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्द्विजः॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न संशयः।
इति पाराशरे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः।

नवमोऽध्यायः।

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः।
तद्वधन्तु न तं विद्यात् कामात् कामकृतस्तथा॥
अङ्गुष्ठमात्रः स्थूलो वा वाकुमात्रः प्रमाणतः।
आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते॥
दण्डादूर्द्धं यदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत्।
प्रायश्चित्तं चरेत् प्रोक्तं द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत्॥
रोधबन्धनयोक्त्राणि घातनञ्च चतुर्विधम्।
एकपादञ्चरेद्रोधे द्विपादं बन्धने चरेत्॥
योक्त्रेषु पादहीनं स्याच्चरेत् सर्व्वं निपातने।
गोवाटे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि॥
नदीष्वपि समुद्रेषु खातेऽप्यथ दरीमुखे।
दग्धदेशे मृताः गावः स्तम्भनाद्रोधउच्यते॥
योक्त्रदामकडोरैश्च घण्टाभरणभूषणैः।
गृहे वापि वने वापि बद्धा स्याद्गौर्मृता यदि॥
तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतञ्च यत्।
हले वा शकटे पंक्तौ भारे वा पीडितो नरैः॥
गोपतिर्मृत्युमाप्नोति योक्त्रो भवति तद्वधः।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ॥
कामाकामकृतक्रोधोदण्डैरन्यादथोपलैः ।
प्रहता वा मृता वापि तद्धि हेतुर्निपातने ॥
मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैव वा ॥
ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वापि पिबेद्यदि ।
पूर्वव्याध्युपसृष्टश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
पिण्डस्थे पादमेकन्तु द्वौ पादौ गर्भसम्मिते ।
पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखन्तु निपातने ॥
पादे वस्त्रयुगञ्चैव द्विपदे कांस्यभाजनम् ।
पादोने गोद्वयं दद्याच्चतुर्थे गोद्वय स्मृतम् ॥
निष्पन्नसर्वगात्रन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥
पाषाणेनैव दण्डेन गावो येनाभिघातिताः ।
शृङ्गभङ्गे चरेत् पादं द्वौ पादौ तिन यातने ॥
लाङ्गूले त्वक्षपादन्तु द्वौ पादावस्थिभञ्जने ।
त्रिपादञ्चैव कर्णे तु चरेत् सर्वं निपातने ॥
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
व्रणभङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।
यवसश्चोपहर्त्तव्यो यावद्दृढबलो भवेत् ॥
यावत्सम्पूर्णसर्वाङ्गस्तावत्तं पोषयेन्नरः ।

गोरूप ब्राह्मणस्याग्रे नमस्कृत्य विवर्जयेत् ॥
यद्यसम्पूर्णसर्व्वाङ्गो हीनदेहो भवेत्तदा ।
गोघातकस्य तस्यार्द्धं प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥
काष्ठलोष्टकपाषाणै शस्त्रेणैवोद्धतो बलात् ।
व्यापादयति यो गान्तु तस्य शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥
चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्राजापत्यन्तु लोष्टके ।
तप्तकृच्छ्रन्तु पाषाणे शस्त्रे चैवातिकृच्छ्रकम् ॥
पञ्च सान्तपने गावः प्राजापत्ये तथा त्रयः ।
तप्तकृच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिकृच्छ्रे त्रयोदश ॥
प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात्तत्प्रतिरूपकम् ।
तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥
अन्यत्राङ्कनलक्ष्मभ्यां वाहने मोचने तथा ।
सायं संयमनार्थन्तु न दुष्येद्रोधबन्धयोः ॥
अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकाभेदने तथा ।
नदीपर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥
अतिदाहे चरेत्पादं द्वौ पादौ वाहने चरेत् ।
नासिक्ये पादहीनन्तु चरेत्सर्वं निपातने ॥
दहनात्तु विपद्येत अवडो वापि यन्त्रितः ।
उक्तं पाराशरेणैव ह्येकपादं यथाविधि ॥
रोधबन्धनयोक्त्राणि भारः प्रहरणन्तथा ।
दुर्गप्रेरणयोक्त्रञ्च निमित्तानि वधस्य षट् ॥
बन्धपाशसुगुप्ताङ्गो म्रियते यदि गोपशुः ।
भवने तस्य पापस्य पापी रूपार्द्धमर्हति ॥

न नारिकेलैर्नच शाणवालै-
र्नचापि मौञ्जैर्नच बन्धशृङ्खलैः।
एतैस्तु गावो न निबन्धनीया-
बद्धास्तु तिष्ठेत् परशुं गृहीत्वा॥
कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्गोपशुं दक्षिणामुखम्।
पाशलग्नाग्निदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते॥
यदि तत्र भवेत् काष्ठं प्रायश्चित्तं कथं भवेत्।
जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात्॥
प्रेरयन् कूपवापीषु वृक्षच्छेदेषु पातयन्।
गवाशनेषु विक्रीणंस्ततः प्राप्नोति गोवधम्॥
आराधितस्तु यः कश्चिद्भिन्नकक्षो यदा भवेत्।
श्रवणं हृदयं भिन्नं मग्नो वा कूटसङ्कटे॥
कूपादुत्क्रमणे चैव भग्नो वा ग्रीवपादयोः।
स एव म्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत्॥
कूपखाते तटीबन्धे नदीबन्धे प्रपासु च।
पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते॥
कूपखाते तटीखाते दीर्घखाते तथैव च।
अन्येषु धर्मखातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते॥
वेश्मद्वारे निवासेषु यो नरः खातमिच्छति।
स्वकार्यगृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत्॥
निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च।
अग्निविद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते॥
ग्रामघाते शरौघेण वेश्मभङ्गनिपातने।
अतिवृष्टिहतानाञ्च प्रायश्चित्तं न विद्यते॥

संग्रामे प्रहतानाञ्च ये दग्धा वेश्मकेषु च ।
दावाग्निं ग्रामघाते वा प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
व्यापन्नानां बहूनाञ्च बन्धने रोधनेऽपिवा ।
भिषग्मिथ्याप्रचारे च प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
गोवृषाणां विपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।
न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥
एको हतोयैर्बहुभिः समेतै
र्न ज्ञायते यस्य हतोऽभिघातात् ।
दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
निवर्त्तनीयो नृपसन्नियुक्तैः ॥
एका चेद्बहुभिः कापि दैवाद्व्यापादिता भवेत् ।
पादं पादञ्च हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥
हतेतु रुधिरं दृश्यं व्याधिग्रस्तः कृशो भवेत् ।
नाना भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥
मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ।
प्रायश्चित्तन्तु तेनोक्तं गोषु चान्द्रायणं चरेत् ॥
केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ।
द्विगुणे व्रत आदिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥
राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।
अकृत्वा वपनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
यस्य न द्विगुणं दानं केशश्च परिरक्षितः ।
तत्पापं तस्य तिष्ठेत वक्ता च नरकं व्रजेत् ॥

यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्व्वं केशेषु तिष्ठति।
सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम्॥
एवं नारीकुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम्।
न स्त्रियाः केशवपनं न दूरे शयनाशनम्॥
न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा अनुव्रजेत्।
नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः॥
न स्त्रीणामजिनं वासो व्रतमेव समाचरेत्।
त्रिसन्ध्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्च्चनं तथा॥
बन्धुमध्ये व्रतं तासां कृच्छ्रचान्द्रायणादिकम्।
गृहेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत्॥
इह यो गोवधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति।
स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम्॥
विमुक्तो नरकात्तस्मान्मर्त्त्यलोके प्रजायते।
क्लीबो दुःखी च कुष्ठी च सप्त जन्मानि वै नरः॥
तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत्।
स्त्रीबालभृत्यगोविप्रेष्वतिकोपं विवर्जयेत्॥
इति पाराशरे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः।

दशमोऽध्यायः।

चातुर्वर्ण्यस्य सर्व्वत्र चौर्यं भोक्ता तु निष्कृतिः।
अगम्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणञ्चरेत्॥
एकैकं ह्रासयेत् पिण्डं कृष्णे शुक्ले च वर्द्धयेत्।
अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः॥

कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत्।
अन्यथा भावदुष्टस्य न धर्मो नैव शुद्ध्यति ॥
प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्य्याद्‌ब्राह्मणभोजनम्।
गोद्वयं वस्त्रयुग्मञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
चाण्डालीञ्च श्वपाकीञ्च ह्यभिगच्छति यो द्विजः।
त्रिरात्रमुपवासी स्याद्विप्राणामनुशासनात् ॥
सशिखं वपनं कुर्य्यात् प्राजापत्यत्रयञ्चरेत्।
ब्रह्मकूर्च्चं ततः कृत्वा कुर्य्याद्‌ब्राह्मणतर्पणम् ॥
गायत्रीञ्च जपेन्नित्यं दद्याद्गोमिथुनद्वयम्।
विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमाप्नोत्यसंशयम् ॥
क्षत्रियश्चापि वैश्यो वा चाण्डालीं गच्छतो यदि।
प्राजापत्यद्वयं कुर्य्याद्दद्याद्गोमिथुनन्तथा ॥
श्वपाकीमथ चाण्डालीं शूद्रो वै यदि गच्छति।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं दद्याद्गोमिथुनन्तथा ॥
मातरं यदि गच्छेत भगिनीं पुत्रिकान्तथा।
एतासु मोहितो गत्वा त्रीन् कृच्छ्रांस्तु समाचरेत् ॥
चान्द्रायणत्रयं कुर्य्याच्छिश्नच्छेदेन शुद्ध्यति।
मातृस्वसृगमे चैव आत्मभेदनिदर्शनम् ॥
अज्ञानात्तान्तु यो गच्छेत् कुर्य्याच्चान्द्रायणद्वयम्।
दशगोमिथुनन्दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥
पितृदारान् समारुह्य मातुराप्ताञ्च भ्रातृजाम्।
गुरुपत्नीं स्नुषाञ्चैव भ्रातृभार्य्यां तथैव च ॥
मातुलानीं सगोत्राञ्च प्राजापत्यत्रयञ्चरेत्।
गोद्वयं दक्षिणां दत्त्वा शुद्ध्यते नात्र संशयः ॥

पशुवेश्यादिगमने महिष्युष्ट्रीकपीस्तथा।
खरीञ्च शूकरीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत्॥
गोगामी च त्रिरात्रेण गामेकां ब्राह्मणे ददत्।
महिष्युष्ट्रीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति॥
डामरे समरे वापि दुर्भिक्षे वा जनक्षये।
बन्दिग्राहे भयार्त्ते वा सदा स्वस्त्रीं निरीक्षयेत्॥
चाण्डालैः सह सम्पर्कं या नारी कुरुते व्रतं।
विप्रान् दश वरान् गत्वा स्वकं दोषं प्रकाशयेत्॥
आकण्ठसम्मिते कूपे गोमयोदककर्दमे।
तत्र स्थित्वा निराहारा त्वेकरात्रेण निष्क्रमेत्॥
सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद्यावकौदनम्।
त्रिरात्रमुपवासित्वा त्वेकरात्रं जले वसेत्॥
शङ्खपुष्पीलतामूलं पत्रञ्च कुसुमं फलम्।
सुवर्णं पञ्चगव्यञ्च क्वाथयित्वा पिबेज्जलम्॥
एकभक्तं चरेत् पश्चाद्यावत् पुष्पवती भवेत्।
व्रतं चरति तद्यावत्तावत् संवसते बहिः॥
प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम्।
गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत्॥
चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कृच्छ्रचान्द्रायणं व्रतम्।
यथा भूमिस्तथा नारी तस्मात्तां नतु दूषयेत्॥
बन्दिग्राहेण या भुक्ता हत्वा बद्धा बलाद्भयात्।
कृत्वा सान्तपनं कृच्छ्रं शुद्ध्येत् पाराशरोऽब्रवीत्॥
सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः।
प्राजापत्येन शुद्ध्येत ऋतुप्रस्रवणेन तु॥

पतत्यर्द्धं शरीरस्य यस्य भार्य्या सुरां पिबेत् ।
पतितार्द्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
गायत्रीं जपमानस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
एकरात्र्युपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥
जारेण जनयेद्गर्भं गते त्यक्ते मृते पतौ ॥
तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥
ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा समन्विता ।
सा तु नष्टा विनिर्दिष्टा न तस्या गमनं पुनः ॥
कामान्मोहाद्या गच्छेत्त्यक्त्वा बन्धून् सुतान् पतिम् ।
सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ॥
दशमे तु दिने प्राप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
दशाहं न त्यजेन्नारीं त्यजेन्नष्टश्रुता तथा ॥
भर्त्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छ्रार्द्धं चैव बान्धवाः ।
तेषां भुक्त्वा च पीत्वा च अहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा विवर्जिता ।
गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेयुस्तान्तु गोत्रिणः ॥
पुंसो यदि गृहं गच्छेत्तदशुद्धं गृहं भवेत् ।
पितृमातृगृहं यच्च जारस्यैव तु तद्गृहम् ॥
उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
त्यजेन्मृण्मयपात्राणि वस्त्रं काष्ठञ्च शोधयेत् ॥
सम्भारान् शोधयेत् सर्व्वान् गोकेशैश्च फलोद्भवान् ।
ताम्राणि पञ्चगव्येन कांस्यानि दशभस्मभिः ॥
प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रो ब्राह्मणैरुपपादितम् ।

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् प्राजापत्यं समाचरेत्।
इतरेषा महोरात्रं पञ्चगव्येन शोधनम्।
सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्य्याद् ब्राह्मणभोजनम्॥
आकाशं वायुरग्निश्च मेध्यं भूमिगतं जलम्।
न दुष्यन्तीह दर्भाश्च यज्ञेषु च समास्तथा॥
उपवासैर्व्रतैः पुण्यैः स्नानसन्ध्यार्च्चनादिभिः।
जपैर्होमैस्तथा दानैः शुद्ध्यन्ते ब्राह्मणाः सदा॥
इति पाराशरे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः॥

एकादशोऽध्यायः।

अमेध्यरेतोगोमांसं चाण्डालान्नमथापि वा।
यदि भुक्तन्तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चरेत्॥
तथैव क्षत्रियो वैश्य स्तदर्द्धन्तु समाचरेत्।
शूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत्॥
पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्रह्मकूर्चं पिबेद्द्विजः।
एकद्वित्रिचतुर्गाश्च दद्याद्विप्रादनुक्रमात्॥
शूद्रान्नं सूतकस्यान्नं मभोज्यस्यान्नमेवच।
शङ्कितं प्रतिषिद्धान्नं पूर्व्वोच्छिष्टं तथैवच॥
यदि भुक्तन्तु विप्रेण अज्ञानादापदापि वा।
ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्च्चन्तु पावनम्॥
व्यालैर्नकुलमार्जारै रन्नमुच्छिष्टितं यदा।
तिलदर्भोदकैः प्रोक्ष्य शुद्ध्यते नात्र संशयः॥
शूद्रोऽप्यभोज्यं भुक्त्वान्नं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति।

क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥
एकपङ्क्त्युपविष्टानां विप्राणां सहभोजने ।
यद्येकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥
मोहाद्वा लोभतस्तत्र पङ्क्तावुच्छिष्टभोजने ।
प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः कृच्छ्रं सान्तपनन्तथा ॥
पीयूषश्वेतलशुनवृन्ताकफलगृञ्जनम् ॥
पलाण्डुं वृक्षनिर्यासं देवस्वं कवकानि च ।
उष्ट्रीक्षीरमविक्षीरमज्ञानाद्भुञ्जते द्विज ॥
त्रिरात्रमुपवासी स्यात पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
मण्डूकं भक्षयित्वा च मूषिकामांसमेव च ॥
ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकान्नेन शुद्ध्यति ।
क्षत्रियोवापि वैश्योवा क्रियावन्तौ शुचिव्रतौ ।
तद्गृहेषु द्विजैर्भोज्यं हव्यकव्येषु नित्यशः ॥
घृतं तैलं तथा क्षीरं गुडं तैलेन पाचितम् ।
गत्वा नदीतटे विप्रो भुञ्जीयाच्छूद्रभोजनम् ॥
अज्ञानाद्भुञ्जते विप्राः सूतके मृतकेऽपिवा ।
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विनिर्दिशेत् ॥
गायत्र्यष्टसहस्रेण शुद्धः स्याच्छूद्रसूतके ।
वैश्ये पञ्चसहस्रेण त्रिसहस्रेण क्षत्रिये ॥
ब्राह्मणस्य यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुद्ध्यति ।
अथवा वामदेव्येन साम्ना चैकेन शुद्ध्यति ॥
शुष्कान्नं गोरसं स्नेहं शूद्रवेश्मन आगतम् ।
पक्वं विप्रगृहे पूतं भोज्यं तन्मनुरब्रवीत् ।
आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।

मनस्तापेन शुद्ध्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥
दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
संस्कृतस्तु भवेद्दासो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ॥
क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः ।
स गोपाल इति ज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥
वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
आर्द्धिकः स तु ज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥
भाण्डस्थितमभोज्येषु जलं दधि घृतं पयः ।
अकामतस्तु यो भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाप्युपसर्पति ।
ब्रह्मकूर्चोपवासेन यथावर्णस्य निष्कृतिः ॥
शूद्राणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं श्वपाकमपि शोधयेत् ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
निर्दिष्टं पञ्चगव्यन्तु पवित्रं पापनाशनम् ॥
गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताया गोमयं हरेत् ।
पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया दधि चोच्यते ॥
कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।
गोमूत्रस्य पलं दद्याद्दध्नस्त्रिपलमुच्यते ॥
आज्यस्यैकपलं दद्यादङ्गुष्ठार्द्धन्तु गोमयम् ।
क्षीरं सप्तपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥
गायत्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ।

आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि॥
तेजोऽसि शुक्रमित्याज्य देवस्य त्वा कुशोदकम्॥
पञ्चगव्यमृचा पूतं स्थापयेदग्निसन्निधौ॥
आपोहिष्ठेति चालोड्य मानस्तोकेति मन्त्रयेत्।
सप्तावरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुकत्विषः॥
एभिरुद्धृत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि।
इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च शंवती॥
एतैरुद्धृत्य होतव्यं हुतशेषं स्वयं पिबेत्।
आलोड्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु।
उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन तु॥
यत्त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम्।
ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं यथैवाग्निरिवेन्धनम्॥
पिबतः पतितं तोयं भाजने मुखनिःसृतम्।
अपेयं तद्विजानीयाद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥
कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वसृगालौ च मर्कटम्।
अस्थि चर्मादि पतितं पीत्वा मेध्या अपो द्विजः॥
नारन्तु कूपे काकञ्च विड्वराहखरोष्ट्रकम्।
गावयं सौप्रतीकञ्च मायूरं खाड्गकं तथा॥
वैयाघ्रमार्क्षं सैंहं वा कुणपं यदि मज्जति।
तडागस्याथ दुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि॥
प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमेणैतेन सर्वशः।
विप्रः शुद्ध्येत्त्रिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात्॥
एकाहेन तु वैश्यस्तु शूद्रो नक्तेन शुद्ध्यति॥
परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च।

अपचस्य च भुक्तान्नं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
अपचस्य च यद्दानं दातुश्चास्य कुतः फलम्।
दाता प्रतिग्रहीता च द्वौ तौ निरयगामिनौ ॥
गृहीत्वाग्निं समारोप्य पञ्च यज्ञान्न वर्त्तयेत्।
परपाकनिवृत्तोऽसौ मुनिभिः परिकीर्त्तितः ॥
पञ्चयज्ञं स्वयं कृत्वा परान्नेनोपजीवति।
सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतो हि सः ॥
गृहस्थधर्मी यो विप्रो ददाति परिवर्ज्जितः।
ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्त्तितः ॥
युगे युगे च ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः।
तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपा हि ब्राह्मणाः ॥
हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारञ्च गरीयसः।
स्नात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥
ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वा बध्यवाससा।
विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥
अवगूर्य त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने।
अतिकृच्छ्रञ्च रुधिरे कृच्छ्रमन्तरशोणिते ॥
नवाहमतिकृच्छ्रं स्यात् पाणिपूरान्नभोजनम्।
त्रिरात्रमुपवासः स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥
सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते।
शतसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ॥
इति पाराशरे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः।

द्वादशोऽध्यायः ।

दुःस्वप्नं यदि पश्येत्तु वान्ते वा क्षुरकर्मणि ।
मैथुने प्रेतधूमे च स्नानमेव विधीयते ॥
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरां वा पिबते यदि ।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
अजिनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्या व्रतानि च ।
निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥
स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विधीयते ।
पञ्चगव्यं ततः कृत्वा स्नात्वा पीत्वा विशुद्ध्यति ॥
जलाग्निपतने चैव प्रव्रज्यानाशकेषु च ।
प्रत्यवसितमेतेषां कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
प्राजापत्यद्वयेनापि तीर्थाभिगमनेन च ।
वृषैकादशदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते त्रयः ॥
ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि वनं गत्वा चतुष्पथम् ।
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ।
गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
मुच्यते तेन पापेन ब्राह्मणत्वञ्च गच्छति ॥
स्नानानि पञ्च पुण्यानि कीर्त्तितानि मनीषिभिः ।
आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमेव च ॥
आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वारुणम् ।
आपोहिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं रजसा स्मृतम् ॥
यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्दिव्यमुच्यते ।
तत्र स्नात्वा तु गङ्गायां स्नातो भवति मानवः ॥

स्नानार्थं विप्रमायान्तं देवाः पितृगणैः सह ।
वायुभूताश्च गच्छन्ति तृषार्त्ताः सलिलार्थिनः ॥
निराशास्ते निवर्त्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।
तस्मान्न पीडयेद्वस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥
विधुनोति हि यः केशान् स्नातः प्रस्रवतो द्विजः ।
आचामेद्वा जलस्थोऽपि स बाह्यः पितृदैवतैः ॥
शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
जले स्थलस्थो नाचामेज्जलस्थश्च बहिःस्थले ।
उभे स्पृष्ट्वा समाचान्त उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥
स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे ।
आचान्तः पुनराचामेद्वासोविपरिधाय च ॥
क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्य्योऽनिलस्तथा ।
ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्णे विप्रस्य दक्षिणे ॥
दिवाकरकरैः पूतं दिवास्नानं प्रशस्यते ।
अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥
मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चादिदेवताः ।
सर्वे सोमे विलीयन्ते तस्मात् स्नानन्तु तद्ग्रहे ॥
खलयज्ञे विवाहे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ।
शर्व्वर्य्यां दानमस्तेषु नान्यत्रेति विनिश्चयः ॥
पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि ।
राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥

महानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थप्रहरद्वयम्।
प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत्॥
चैत्यवृक्षश्चितिर्यूपश्चण्डालः सोमविक्रयी।
एतांस्तु ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत्॥
अस्थिसञ्चयनात् पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत्।
अन्तर्दशाहे विप्रस्य पूर्वमाचमनं भवेत्॥
सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे।
सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु॥
कुशपूतन्तु यत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्द्विजः।
कुशेनोद्धृततोयं यत् सोमपानसमं स्मृतम्॥
अग्निकार्य्यात् परिभ्रष्टाः सन्ध्योपासनवर्जिताः।
वेदञ्चैवानधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः॥
तस्माद्वृषलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः।
अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते॥
शूद्रान्नरसपुष्टस्याप्यधीयानस्य नित्यशः।
जपतो जुह्वतो वापि गतिरूर्द्ध्वा न विद्यते॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण तु सहासनम्।
शूद्राज्ज्ञानागमश्चापि ज्वलन्तमपि पातयेत्।
मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने।
अहं तं न विजानामि कां कां योनिं गमिष्यति॥
गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि शूकरः।
श्वयोनौ सप्तजन्म स्यादित्येवं मनुरब्रवीत्॥
दक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्धविः।
ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत्॥

मौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्द्विजः।
भुञ्जानो हि वदेद्यस्तु तदन्नं परिवर्जयेत्॥
अर्द्धे भुक्ते तु यो विप्रस्तस्मिन् पात्रे जलं पिवेत्।
हतं दैवञ्च पित्र्यञ्च आत्मानञ्चोपघातयेत्॥
भाजनेषु च तिष्ठत्सु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः।
न देवा तृप्तिमायान्ति निराशाः पितरस्तथा॥
गृहस्थस्तु यदा युक्तो धर्ममेवानुचिन्तयेत्।
पोष्यधर्मार्थसिद्ध्यर्थं न्यायवर्त्ती सुबुद्धिमान्॥
न्यायोपार्जितवित्तेन कर्त्तव्यं ह्यात्मरक्षणम्।
अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मबहिष्कृतः॥
अग्निचित् कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः।
दृष्टमात्रं पुनन्त्येते तस्मात् पश्येत्तु नित्यशः॥
अरणिं कृष्णमार्जारञ्चन्दनं सुमणिं घृतम्।
तिलान् कृष्णाजिनं छागं गृहे चैतानि रक्षयेत्॥
गवां शतं सैकवृषं यत्र तिष्ठत्ययन्त्रितम्।
तत्क्षेत्रं दशगुणितं गोचर्म परिकीर्त्तितम्॥
ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यो मनोवाक्कायकर्मजैः।
एतद्गोचर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥
कुटुम्बिने दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः।
यद्दानं दीयते तस्मै तदायुर्वृद्धिकारकम्॥
चातुर्थ्यादिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला।
अत ऊर्द्ध्वं त्रिरात्रं स्यादशुचा मुनिरब्रवीत्॥
युगं युगद्वयञ्चैव त्रियुगञ्च चतुर्युगम्।

चाण्डालसूतिकोदक्यापतितानामध क्रमात्॥
तत सन्निधिमात्रेण सचेलं स्नानमाचरेत्।
स्नात्वावलोकयेत् सूर्य्यमज्ञानात् स्पृशते यदि॥
वापीकूपतडागेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बल.।
तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते ध्रुवम्॥
यस्तु क्रुद्धः पुमान् भार्य्यां प्रतिज्ञायाप्यगम्यताम्।
पुनरिच्छति तां गन्तुं विप्रमध्ये तु श्रावयेत्॥
श्रान्तः क्रुद्धस्तमोभ्रान्त्या क्षुत्पिपासाभयार्द्दितः।
दानं पञ्चमहत्त्वा च प्रायश्चित्तं दिनत्रयम्॥
उपस्पृशेत्त्रिषवणं महानद्युपसङ्गमे।
चीर्णान्ते चैव गां दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेद्दश॥
दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च।
अन्न भुक्त्वा द्विज· कुर्य्याद्दिनमेकमभोजनम्॥
सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवादिन।
भुक्त्वान्नं मुच्यते पापादहोरात्रान्तु वै नर॥
ऊर्द्ध्वोच्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरीक्षऋतौ तथा।
कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्व्वीत आशौचमरणे तथा॥
कृच्छ्रं देव्ययुतञ्चैव प्राणायामशतत्रयम्।
पुण्यतीर्थे नार्द्रशिरः स्नानं द्वादशसङ्ख्यया।
द्वियोजनं तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेव प्रकल्पितम्॥
गृहस्थः कामत· कुर्य्याद्रेतसः सेचनं भुवि।
सहस्रन्तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभि· सह॥
चातुर्वेद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके।

समुद्रसेतुगमनप्रायश्चित्त विनिर्दिशेत् ॥
सेतुबन्धपथे भिक्षा चातुर्वर्ण्यात् समाचरेत् ।
वर्जयित्वा विकर्मस्थांश्छत्रोपानद्विवर्जितः ॥
अह दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ।
गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥
गोकुलेषु वसेच्चैव ग्रामेषु नगरेषु च ।
तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च ॥
एतेषु ख्यापयन्नेन, पुण्य गत्वा तु सागरम् ।
दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥
रामचन्द्रसमादिष्टं नलसञ्चयसञ्चितम् ।
सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपति ॥
पुन. प्रत्यागतो वेश्म वासार्थ मुपसर्पति ।
सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
गाश्चैवैकशत दद्याच्चातुर्वेद्येषु दक्षिणाम् ।
ब्राह्मणाना प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ॥
सवनस्थां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥
मद्यपश्च द्विज कुर्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
चान्द्रायणे तत्तीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
अनडुत्सहिता गाश्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ।
गच्छेन्मुसलमादाय राजाभ्याशं वधाय तु ॥
ततः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञासौ मुक्त एव च ।

कामकारकृतं यत् स्याद्वान्यथा वधमर्हति ॥
आसनाच्छयनाद्यानात् सम्भाषात् सहभोजनात्।
संक्रामन्ति हि पापानि तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥
चान्द्रायणं यावकञ्च तुलापुरुष एव च ॥
गवाञ्चैवानुगमनं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥
एतत् पाराशरं शास्त्रं श्लोकानां शतपञ्चकम्।
द्विनवत्या समायुक्तं धर्म्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥
यथाध्ययनकर्म्माणि धर्म्मशास्त्रमिदं तथा।
अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिना ॥
इति पाराशरे धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं पराशरसंहिता ॥

अथ बृहत्पराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अव्यक्तव्यक्ताय देवाय वेधसेऽनन्ततेजसे ।
नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि धर्मान् पाराशरोदितान् ॥
अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनाश्रमे ।
व्यासमेकाग्रमासीनमृषयः प्रष्टुमागताः ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वर्त्तमाने कलौ युगे ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
युगे युगेषु ये प्रोक्ता धर्मा मन्वादिभिर्मुने ।
शक्यं नैव ते कर्त्तुं वर्णैरात्मवादिभिः ॥
स पृष्टो मुनिभिर्व्यासो मुनिभिः परिवेष्टितः ।
प्रष्टुं जगाम पितरं धर्मान् पाराशरं तत ॥
सर्वेषामाश्रमाणाञ्च वरे बदरिकाश्रमे ।
स विवेशाश्रमे तस्मिन् तनुं योगीव वेधसः ॥
नानापुष्पलताकीर्णे फलपुष्पैरलङ्कृते ।
नदीप्रस्रवणानेकैः पुण्यतीर्थोपशोभिते ॥
मृगपक्षिभिराकीर्णे देवतायतनावृते ।
यक्षगन्धर्वसिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुले ॥

तस्मिन्नृषिसभामध्ये शक्तिपुत्रः पराशरः ।
सुखासीनो महातेजा मुनिमुख्यगणावृतः ॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु मुनिभिः सह ।
प्रदक्षिणाभिवादैश्च मुनिभिः प्रतिपूजितः ॥
ततः सन्तुष्टमनसा पाराशरमहामुनिः ।
व्यासस्य स्वागतं ब्रूयात् आसीनो मुनिपुङ्गवः ॥
व्यासस्य स्वागतं तेन चासीनानां समन्ततः ।
कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यास इच्छन् ततः परम् ॥
यदि जानासि मां भक्तं स्नेहाद्वा यदि वत्सल ।
धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राह्यो ह्यहं यदि ॥
श्रुतास्तु मानवा धर्मा गार्गीया गौतमास्तथा ।
वासिष्ठाः काश्यपाश्चैव तथा गौपालकस्य च ॥
आत्रेया वैष्णु सम्वर्ता दाक्षायाङ्गिरसास्तथा ।
शातातपाश्च हारीतयाज्ञवल्क्यकृतास्तथा ॥
आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खलिखितास्तथा ।
कात्यायनकृताश्चैव प्रचेतसकृतास्तथा ॥
श्रुतिरान्मोद्भवा तात ! स्मृत्यर्था मानवाः स्मृताः ।
मन्वर्थं सर्वधर्माणां कृतादि त्रियुगेषु च ॥
धर्मन्तु त्रियुगाचारं स शक्यन्तु कलौ युगे ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
व्यासवाक्यावसानेतु मुनिमुख्यः पराशरः ।
सुखासीनो महातेजा इदं वचनमब्रवीत् ॥
छिद्यन्ते नैव वेदाश्च नैदानि प्रभवन्ति तु ।

तथा सधर्मं स्मरति कल्पे कल्पान्तरान्तरे।
अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे॥
अन्ये कलियुगे नृणां युगह्रासानुरूपतः।
तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते॥
द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे।
कृते तु मानवा धर्मास्त्रेतायां गौतमस्य च॥
द्वापरे शङ्खलिखिताः कलौ पाराशराः स्मृताः।
त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत्॥
द्वापरे कुलमेकन्तु कर्त्तारञ्च कलौ युगे।
कृते सम्भाष्य पतति त्रेतायां स्पर्शनेन च॥
द्वापरे त्वन्नमादाय कलौ पतति कर्मणा।
अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्वाहूय दीयते॥
द्वापरे याच्यमानन्तु सेवया दीयते कलौ।
अभिगम्योत्तमन्दानम् आहूतञ्चैव मध्यमम्॥
अधमं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्फलम्।
कृते त्वस्थिगताः प्राणास्त्रेतायां मांसमेव च॥
द्वापरे रुधिरं यावत्कलौ त्वन्नादिमेव च।
कृते तात्क्षणिकः शापस्त्रेतायां दशभिर्दिनैः॥
मासेन द्वापरे श्रेयः कलौ सम्वत्सरेण तु।
युगे युगेषु ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः॥
ते द्विजा नावमन्तव्या युगरूपा द्विजोत्तमाः।
धर्मस्य सत्यमायुश्च तुर्य्यांशेन कलौ युगे॥
चन्दनात्तदनदस्य तुच्छमासुरकार्य्यत।
धर्मस्य लोकदम्भार्थं पाषण्डार्थं तपस्विनः॥

विविधा वाग्वदनार्थं कलौ सत्यानुसारिणी।
अल्पक्षीरप्रदा गावो ह्यल्पसस्या च मेदिनी॥
स्त्रीजनाश्च स्त्रियः सर्वा रत्यर्थं सतमैथुना।
पुरुषाश्च जिता स्त्रीभी राजानो दस्युभिर्जिता॥
जितो धर्मश्च पापेन अनृतेन तथा ऋतम्।
शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचारास्तथा द्विजाः॥
अन्त्यानुयायिनश्चान्ये वर्णास्तदुपजीविनः।
कृतन्तु ब्राह्मणयुगं त्रेता तु क्षत्रियं युगम्॥
वैश्यन्तु द्वापरयुगं कलिः शूद्रयुगं स्मृतम्।
चातुर्वर्णिकनारीणां तथा ह्यीयजन्मनी॥
यतिद्विजाभ्युपाल्यादि धर्मश्चि संवृतौ कलौ॥
अर्ने नयाकर्ने दत्ते फलानि पुरुषस्य सा॥
दत्तेषु दशभिर्या फलानि स्यात् कलौ युगे।
युगस्वरूपमाख्यातमन्य निगद्त शृणु॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च सर्वेषां धर्मसाधनम्।
कृष्णसारोऽयत्र स्वभावेन महीतले॥
वसेत्तत्र द्विजातिस्तु शूद्रो यत्र तु तत्र तु।
हिमपर्वतविन्ध्याद्रौ विनाशेन प्रयागयोः॥
मध्येतु पावनोद्देशो म्लेच्छदेशस्ततः परम्।
देशेष्वन्येषु या नद्यो धन्या सागरगाः शुभाः॥
तीर्थानि यानि पुण्यानि मुनिभिः सेवितानि च।
वसेयुस्तदुपान्तेऽपि सन्निष्ठन्ता द्विजातयः॥
मुनिभिः सेवितत्वाच्च पुण्यदेशः प्रकीर्तितः।

अगम्यागामिता यत्र त देशं परिवर्जयेत् ।
एवं देशः समाख्यातो यत्रीय सु द्विजन्मनाम् ॥
एव मेवानुवर्त्तेरन्देशं धर्मानुकाङ्क्षिणः ।
वसन्वा यत्र तत्रापि स्वाचारं न निवर्जयेत् ॥
षट्कर्माणि च कुर्वीरन् इति धर्मस्य निश्चयः ।
पराशरः स्वयमाह शास्त्रं पुत्रस्य वत्सलः ॥
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्विजकर्माह्निकं द्विजाः ।
षट्कर्म वर्णा धर्मांश्च प्रशंसा गो हयस्य च ॥
अष्टोत्तमाख्यौ यौ तत्र क्षीरं क्षीरप्रयोक्रिया ।
अमावास्यानिषिद्धानि ततश्च पशुपालनम् ॥
अन्नतोयप्रशंसा च वाच्या वाच्या वसुन्धरा ।
यथार्थज्ञपतोऽपाप तदप्यस्यापि शोधनम् ॥
वर्ज्जं सिता मद्यस्यापि विवाहः कन्यका वराः ।
स्त्रीषु धर्मो मधः पश्च द्विजातिस्वर्गसाधनात् ॥
विधिः प्राणोऽग्निर्ह्वोत्रस्य आधानाद्विकसंस्कृतिः ।
व्रतचर्यादि तद्धर्मः प्रशंसा पुत्रजन्मनः ॥
कृतघ्नो गृहस्थधर्मश्च भक्ष्याभक्ष्य तथैव च ।
निषिद्ध वस्तुकथन पात्रशुद्धि स्तथा पुनः ॥
द्रव्याणाञ्च तथाशुद्धिरुपाकर्माणि कर्म च ।
अनध्याया स्तथा श्राद्ध विप्रा । कालहर्विर्युतम् ॥
वलिर्नारायणीयश्च सूतकाशौच मेव च ।
परिपत्प्रायश्चित्तानि तद्व्रतानि यथा द्विजा ॥
विधिवत्सर्वदानानि तेषाञ्चैव फलानि च ।
भूमिदानप्रशंसा च विशेषो विप्रकालयोः ॥

इष्टापूर्त्तौ तथा विद्वन् । पृथक्तयोः फलानि च ।
प्रतिग्रहविधिं सद्वद्यथा तस्य प्रतिग्रहः ॥
विल्मयकादिशान्तीनां विधयश्च द्विजोत्तमाः ।
वानप्रस्थस्य धर्मोऽपि तथा धर्मो यतेरपि ॥
चतुराश्रमभेदोऽपि वर्णानन्दा तथैव च ।
योगोऽर्थिधूमयोर्मार्गौ कालं रुद्रान्तमेव च ॥
इष्टश्च तत्त्वर ध्येय सर्वमेतत्पराशरः ।
प्रोक्तवान् व्यासमुख्यानां श्रेयं मुनिविभावितम् ॥
नियुक्तः सुव्रतः श्रेयं विप्राणां स्थापनाय च ।
पराशरो व्यासवचो निशम्य
यदाह शास्त्रं चतुराश्रमार्थम् ।
युगानि रूपश्च समस्तवर्णा
हिताय पश्यत्यथ सुव्रतस्तत् ॥
अग्निसूनो रनुज्ञातः सुतपाः सुव्रतस्त्विदम् ।
चतुर्वर्णाश्रमोपात्तं हितं शास्त्रमथाब्रवीत् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे व्यासप्रश्ने शास्त्रसंग्रहोद्देशकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
चतुर्णामपि वर्णाना माचारो धर्मपालनम् ।
आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मपराङ्मुखः ॥

षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
हुतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
कर्म्माणि कानीह कथञ्चितानि
कार्य्याणि वर्णैश्च किमात्मकानि ।
तेषां मनेहाकरणे विधिञ्च
सर्वं प्रसादात्प्रतनुष्व मह्यम् ॥
कर्मषट्कं प्रवक्ष्यामि यत् कुर्वन्ति द्विजातयः ।
गृहस्था अपि मुच्यन्ते संसारे बन्धहेतुभिः ॥
यथोद्दिष्टक्रमं शास्त्रं यच्चोक्तं श्रुतिदर्शनात् ।
तदुक्तं कर्म तत् पुंसां श्रेयश्च पापनाशनम् ॥
सन्ध्या स्नानं जपश्चैव देवतानाञ्च पूजनम् ।
वैश्वदेवं तथातिथ्यं षट्कर्माणि दिने दिने ॥
सन्ध्यामथ प्रवक्ष्यामि देवताकालनामभिः ।
वर्णर्षिच्छन्दसा युक्तं यद्विधानं यथार्चनम् ॥
यावन्मन्त्रा यथोपास्ति रुपसर्पणमेव च ।
आवाहनं विसर्गश्च यावन्मानं क्रमेणतु ॥
दिवसस्य च रात्रेश्च सन्धिः सन्ध्येति कीर्तिता ॥
सोपास्या सद्द्विजैर्यत्नात् स्वाम्नैर्विश्वमुपासितम् ।
मध्याह्नेऽपि च सन्धिः स्यात् पूर्वस्याह्नः परस्परम् ॥
पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्तु चये चेति श्रुतिक्रमात् ।
पूर्वसन्ध्या तु गायत्री ब्राह्मणो हंसवाहना ॥
रक्तपद्मारुणा देवी रक्तपद्मासनास्थिता ।
रक्ताभरणभासाढ्या रक्तमाल्याम्बरा तथा ॥
अक्षमालास्रुवा धारा चारुहस्ताम्बरार्चिता ।

प्रागादित्योदयाद्विद्वान् मुहूर्त्ते वैधवे सति ॥
उत्थायोपासयेत्सन्ध्यां यावत्स्यादर्कदर्शनम् ।
विश्वमातः ! सुराभ्यर्च्चे ! पुण्ये ! गायत्रि ! वैधसि ! ॥
आयाह्यस्युपास्त्यर्थं एनसोऽस्मि पुनीहि माम् ।
सन्ध्या माध्याह्निका श्वेता सावित्री रुद्रदेवता ॥
वृषेन्द्रवाहना देवी बालत्रिशिखधारिणी ।
श्वेताम्बरधरा श्वेता नानाभरणभूषिता ॥
श्वेतस्रग्गन्धमालापि ह्यतानुरक्तशङ्करा ।
जलाधारा धरा धात्री धरेन्द्राङ्गभवाभवा ॥
स्वभावविभातभूराद्या सुरौघनुतपादद्वया ।
मातर्भवानि ! विश्वेशि ! विश्वविश्वजनार्च्चिते ! ॥
शुभे ! वरे ! वरेण्या हि चाहूता हि पुनीहि माम् ॥
सन्ध्या सायन्तनी कृष्णा विष्णुदेवा सरस्वती ।
स्वर्गगा कृष्णवस्त्रा तु शङ्खचक्रगदाधरा ॥
कृष्णस्रग्भूषणैर्युक्ता सर्वज्ञानमया वरा ।
सर्ववाग्देवता सर्वा ब्रह्मादिवचसि स्थिता ॥
वीणाक्षमालिका चारुकृता स्मिता वरानना ।
चतुर्वर्गजनाभ्यर्च्या कल्याणी शुभकप्रदा ॥
मातर्वाग्देवते ! देवि ! वरेण्ये ! च वरप्रदे ! ।
सर्वसत्कर्मसंस्तुत्ये ! आहूते ! हि पुनीहि माम् ॥
ब्राह्मे गार्कचरीयान्तु महसोऽभयोर्भवेत् ।
माध्याह्निकायां सन्ध्यायां सर्वदेवसमागमः ॥
पूजाभिकाङ्क्षिणो येन शेष किंस्विज्जनार्द्दिनः ।
दाक्ष्याद्भागधेया वै देवास्तिष्ठन्ति भागिनः ॥

अन्यान्यन्नादानीह स्थावराणि चराणि च ।
माध्याह्निकामुपेचन्ते तेषामाप्यायिका हि सा ॥
यस्तस्यां नार्चयेद्देवान् तर्पयेत पितृंस्तथा ।
भूतान्यन्नादानीह सोऽन्यतामिस्रमृच्छति ॥
पूर्वान्याभिमुखो भूत्वा द्विजः पूर्वमुखोऽपि वा ।
सन्ध्यामुपासयेद्यद्वत्तथावक्तन्निबोधत ॥
आसयोर्वन्ननाडस्तौ पादौ चाज्ञानुतः शुचिः ।
प्रक्षाल्य आचमेद्विद्वाचन्तर्जानुकरो द्विजः ॥
निर्मलात् फेनपूताभिर्मनोज्ञाभिः प्रयत्नवान् ।
आचमेद्ब्रह्मतीर्थेन पुनराचमनाच्छुचिः ॥
वक्त्रनिर्मार्जनं कृत्वा हिस्तेनैवाधराग्रया ।
अद्भिश्च संस्पृशेत् खानि सर्वाण्यपि विशुद्धयेत् ॥
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या सव्यपाणिस्थवारिणा ।
प्राणं संस्पृश्य नेत्रे च तेन नासिकया श्रुती ॥
नाभिञ्च तर्जनिष्ठाभ्यां वक्षः करतलेन च ।
शिरः सर्वाभिरंशौ च अङ्गुल्यग्रैश्च संस्पृशेत ॥
अनस्य प्राणसंरोधं कृत्वा चोपस्पृशेत्पुनः ।
अत्रोपस्पर्शने मन्त्रं प्रातः केचित्पठन्ति हि ॥
सूर्यश्च मेति मध्याह्ने पुनस्त्वापो विपर्ययम् ।
मन्त्राभिमन्त्रितं कृत्वा कुशपूतञ्च यज्जलम् ॥
आचम्य विधिवद्द् धीमान् सन्ध्योपासन माचरेत् ॥
सोङ्कारां चैव गायत्रीं जप्त्वा व्याहृतिपूर्वकम् ।
आपोहिष्ठादि जल्पन्ति च्छन्दोदैवर्षिपूर्वकम् ॥
छन्दोभिर्विनियोगैश्च मन्त्रआह्मणसंयुतम् ।

एतद्धीनं न कुर्वीत कुर्य्यात् चेत्तत्तदासुरम् ॥
मृत्युभीतैः पुरा देवैरात्मनश्छादनाय च ।
छन्दांसि संस्मृतानीह छादितास्तैरतोऽमराः ॥
छादनाच्छन्द उद्दिष्टं वाससी कृत्तिरेव वा ।
छन्दोभिरावृतं सर्वं विद्या सर्वत्र नान्यतः ॥
यस्मिन्मन्त्रे तु ये देवा स्तेन मन्त्रेण चिह्नितम् ।
मन्त्रं यद्दैवतं विद्यात् सवितुस्तत्र देवता ॥
येन यदृषिणा दृष्टं सिद्धिः प्राप्ता तु येन वै ।
मन्त्रेण तस्य सम्प्रोक्तो मुनेर्भावस्तदात्मकः ॥
यत्र कर्मणि चारब्धे जपहोमार्चनादिके ।
क्रियते येन मन्त्रेण विनियोगस्तु स स्मृतः ॥
अस्य मन्त्रस्य चाथोऽयमयं मन्त्रोऽनुवर्त्तते ।
तत्तस्य ब्राह्मणं ज्ञेयं मन्त्रस्येति श्रुतिक्रमः ॥
एतद्धि पञ्चकं ज्ञात्वा क्रियते कर्म यद्द्विजैः ।
तदनन्तफलं तेषां भवेद्वेदनिदर्शनात् ॥
अकामेनापि यन्न्यूनं कुर्य्यात् कर्म द्विजोऽपि यः ।
तेनासौ हन्यते कर्त्ताऽमृतो गन्ताधमश्छति ॥
कुर्वन्नपि द्विजः कर्म जपहोमादि कश्चन ।
नासौ तस्य फलं विन्देत कर्ममात्रं हि तस्य तत् ॥
आपद्यते स्थाणुगर्तं स्वयं वापि प्रलीयते ।
यातयामानि छन्दांसि भवन्त्यफलदान्यपि ॥
सिन्धुद्वीप ऋषिच्छन्दो गायत्रीस्तु त्रिष्टुप् ।
आपो हि दैवतं प्रोक्तमापोहिष्ठादिषु द्विजाः ॥
गोभिलो राजपुत्रस्तु द्रुपदायान्नृषिर्भवेत् ।

अनुष्टुभ भवेच्छन्द आपश्चैव तु दैवतम् ॥
सौत्रामण्यावभृथके विनियोगस्य कल्पित: ॥
उदुत्यमृषि: प्रस्कण्वो गायत्रं सूर्यदेवता ।
चित्रमित्यत्र कुत्सस्तु यवरी सूर्यदेवता ॥
प्रणवो भूर्भुव: स्वश्च गायत्र्यापि ऋचा त्रयम् ॥
अघमर्षणसूक्तस्य ऋषिरेवाघमर्षण: ।
छन्दोऽनुष्टुभं प्राक्त रायश्चैव तु दैवतम् ॥
द्रुपदादघमर्षण सूक्त मार्जने व्याहरेदिति ।
स्मृतिभि: परिशिष्टैश्च विशेषस्तोयसेचने ॥
उक्ताभ्योर्द्ध विभागेन कर्तव्य: सोऽपि स द्विजै. ।
आपोहिष्ठेति विख्यं अष्टाक्षरपदं नव ॥
पादान्ते प्रक्षिपेद्वापि पादमध्येन च क्षिपेत् ।
भूमौ मूर्ध्नि तथाकाशे मुर्ध्नाकाशे तथा भुवि ॥
एवं वारि द्विज: सिञ्चन् तर्पयेत् सर्वदेवता: ।
उदुत्यच्चित्रं देवाना सुस्थाने नियोजयेत् ॥
हंस: शुचि: सदित्यादि केचिदिच्छन्ति सूरय: ।
अव्याकृतमिदं ह्यासीत् सदेवासुरमानुषम् ॥
सङ्क्षेपायासृजद् ब्रह्मा सप्तमा व्याहृती. पुरा ।
भूर्भुव: स्वर्मह जनस्तप: सत्यं तथैव च ॥
आद्यास्तिस्रो महामोक्षा: सर्वत्रैव नियोजनात् ।
अग्निर्वायुस्तथा सूर्यो बृहस्पत्याप एव च ॥
इन्द्रश्च विश्वदेवाश्च देवता: समुदाहृता: ।
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ॥
त्रिष्टुप् च जगतीचैव छन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।

भरद्वाजः काश्यपश्च गौतमोऽत्रिस्तथैव च ॥
विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठश्च ऋषिः क्रमात् ।
एताभिः सकलं व्याप्तमेताभ्यो नास्ति चापरम् ॥
सप्तैते स्वर्गलोका वै सत्यादूर्ध्वं न विद्यते ।
तस्माल्लोकात्परा मुक्तिरर्वाचीना यदृच्छया ॥
प्राणायामेष्वेता अभ्यस्याः पूर्वकादिभिः ।
ॐमापोज्योतिरित्येतच्छिरः पश्चात्प्रयुज्यते ॥
प्रत्योङ्कारमभ्यस्तो मन्त्रोऽयं तैत्तिरीयके ।
सप्तोङ्कारवदर्थादि विदुर्ब्रह्मविदो जनाः ॥
प्रणवाद्यन्तगायत्री प्राणायामेष्वयं विधिः ।
गायत्र्यादिकचित्तान्तैर्मन्त्रैश्च प्रागुदीरितैः ॥
उपासीरन्द्विजाः सायं यावन्नोदेति भास्करः ।
एवं चालयते यस्तु सन्ध्यामुपासते ॥
सर्वतीर्थाभिषेकं तु लभते नात्र संशयः ।
गोसहस्रं सारस्वं षड्गुणं कनकमेव च ॥
दर्भैताम्रतिलं चापि एतैस्तर्पणकाद्द्विजाः ।
स मन्त्रार्घ्यं दिवृन्देवानात्मानं त्रिदिवं नयेत् ॥
त्रिंशत्कोट्यस्तु विख्याता मन्देहा नाम राक्षसाः ।

विरुध्यासे निवर्त्तन्ते मन्देहानामदर्शनात्॥
रवेरप्यशवो ह्यस्माद् यातायाता ह्यसङ्गताः।
अराम वयरीराया स्वामिनैव लयङ्गताः॥
हेयायस्कसकुर्व्वाणाः प्रफस्फुरणवर्जिताः।
सध्याङ्गा निर्जयाख्याताः सूर्य्यस्यन्दनवाजिनः॥
ततो देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः।
यसन्ध्यामुपासीत प्रक्षिपन्ति जलं रूदत्॥
ॐकारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम्।
दह्येरंस्तेन ते दैत्या वज्रिभूतेन वारिणा॥
सहस्राक्षुरये तिष्ठन् योऽधीयानश्च तु श्रुतौ।
याज्ञवल्क्यः समीक्षेत श्रपीयानुक्तवासनः॥
श्वे त्वनुदिवादित्ये सन्ध्योपासिकारी भवेत्।
उदिते सति या सन्ध्या बालक्रीडोपमा च सा॥
सन्ध्या येन न विज्ञाता ज्ञात्वा नैव ह्युपासिता।
स जीवन्नेव शूद्रत्वं स्वाशु गच्छति मानवः॥
मान्त्र पार्थिवमाग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च।
वारुणं मानसञ्चेति सप्तैतानु क्रमेण तु॥
यत्र आपस्तु वै मान्त्रं मृदालम्भस्तु पार्थिवम्।
भस्मना स्नानमाग्नेयं गोरेणुनानिलं स्मृतम्॥
आतपे सति या वृष्टिः दिव्यस्नानं तदुच्यते।
बहिर्नद्यादिके स्नानं वारुणं प्रोच्यते बुधैः॥
यद्ध्यानं मनसा विष्णोर्मानसं तत्प्रकीर्त्तितम्।
असामर्थ्येन कायस्य कालशक्त्याद्यपेक्षया॥
तुल्यं फलानि सर्वाणि स्मृत्यायं परापरः।

स्नानानां मानसस्थानमन्वाद्यैः परमं स्मृतम् ॥
कृतेन येन मुच्यन्ते गृहस्था अपितु द्विजा. ।
नित्यादीनां त्रयाणां तु स्नानानामोघमं परम ॥
सद्यः पापहरं प्रोक्तं प्राजापत्यव्रताधिकम् ।
उषस्युषसि यत्स्नानं क्रियतेऽ सुदिनेऽरवौ ॥
प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ।
प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी सदा भवेत् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ।
अस्नातो नाचरेत्कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥
विद्यन्ते च सुहृत्पानि दूषिकाणि हरन्ति च ।
अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ।
अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ।
स्रवते च दिवारात्रौ प्रातः स्नानेन शुद्ध्यति ॥
उषःस्नानं प्रशंसन्ति सर्वे च पितरोऽमराः ।
दृष्टादृष्टकरं पुण्यं शंसन्ति पितरोऽपि हि ॥
प्रातःस्नायी हि यो विप्रः सोऽर्हः स्यात्सर्वकर्मसु ।
नत्कृत कर्म न्तृकिञ्चित्तत्सर्व स्याद्यथायवत ॥
अवहान स्नानकालेनु य कुर्याद्दन्तधावनम् ।
पापीयान् रौरवं याति पितृघ्यापहतो ध्रुवम ॥
यच्च श्मश्रुषु केशेषु यद्वा देहे च लोमसु ।
तस्माध्यास न वस्त्रेण जलं विद्वान् हि मार्जयेत् ॥
मार्जिते पितरः सर्वे सर्वा अपि च देवताः ।
तथा सर्वे मनुष्याश्च त्यजेरन नियतं द्विजम् ॥
स्नानं मधिष्ठितं सर्वे तीर्थं पितृदिवौकसः ।

ततो नद्याद्यमो गच्छन्निराशा स्तेऽशपन्ति हि ॥
येतु स्नानार्थिन स्तीर्थं संतिष्ठन्ति जलाश्रयाः ।
तद्देह मुपतिष्ठन्ति धर्मैः पितृदिवौकसः ॥
अतो न चिन्तयेत्तीर्थं व्रजेद्देवतु चिन्तितम् ।
देवखातनदीस्रोत सरःसु स्नान माचरेत् ॥
स्नानं नद्यादि वन्येषु सद्भिः कार्यं सरस्सु ।
खातमन्तोय कूपस्थं तोय तत्र तु कृत्रिमम् ॥
न तीर्थे स्थ्याकुले स्नायान्न सज्जनसमाश्रये ।
दर्भहीनोऽप्यचित्तस्तु न नग्नो न शिरो विना ॥
कदाचिद्विदुषा मिथ्या न स्नातव्यं परात्मना ।
अभःसद्दुष्कृतांशेन स्नानकर्त्तापि लिप्यते ॥
पञ्च वा सप्त वा पिण्डान् स्नायादुद्धृत्य तत्र तु ।
वृथास्नानादिकानीह विशेषेण विवर्जयेत ॥
वृथा चोष्णोदकस्नानं वृथा जप्यमवैदिकम् ।
वृथा चाश्रोत्रिये दानं वृथा भुक्तमसाक्षिकम् ॥
मासे नभसि न स्नायात्कदाचिन्निम्नगासु च ।
रजस्वला भवन्त्येता वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥
नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ।
न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ॥
न स्नायात् क्षोभितास्तासु स्वयं न क्षोभयेच्च ताः ।
न निर्गतासु तीर्थाच्च यतन्तीष्वाहतासु च ॥
रविसंक्रान्तिवारेषु ग्रहणेषु शशिक्षये ।
व्रतेषु चैव षष्ठीषु न स्नायादुष्णवारिणा ॥
न स्नायाच्छूद्रहस्तेन नैकहस्तेन वा तथा ।

उद्धृताभिरपि स्नाया दाहृताभिर्द्विजातिभिः ॥
स्वभावाभिरनुष्णाभिः कृष्काभिस्तथा द्विजः ।
नवाभिर्निर्दिशाद्वा भिरसंसृष्टाभिरन्वहे ॥
य स्नानमात्रैर्नित्य त प्रकुर्वन्ति देवताः ।
तस्माद्ब्रह्मगुणं स्नान सदा कार्यं द्विजातिभिः॥
अस्माद्दाप्यायनस्नान्त प्रयान्ति यक्षिद्विषम् ।~
की त कान्ति वपु पुष्टि सौभाग्याय प्रवर्धनम् ॥
स्वर्गेच्च दशभिर्गुणैः स्नानं प्रशस्यते ।
सूर्य दि दिनवारेषु तैलाभ्यञ्जनपूर्वकम् ॥
कृत्तापकीर्तिमरण सुतस्नानाभिस्त्वथ ।
आयुश्चार्कादिवारेषु तैलाभ्यङ्गे फल क्रमात् ॥
जलावगाहन नित्य स्नान रवेर्नु वर्षिषु ।
अतिरेकतः कार्यं तस्याथ विधिरुच्यते ॥
गोमयन्मृत्कुशाश्चैव पुष्पाणि पाः का तथा ।
स्नानार्थी प्रयतोनित्य स्नानकाले सदाहरेत् ॥
सुमनोऽभिमत तीर्थं गत्वा प्रक्षाल्य पादयोः ।
हस्तौ चाचम्य विधिवल्लिप्त्वाबद्धैकचेतसा ॥
मृदम्बुभिश्च गात्राणि क्रमात्प्रक्षालयेद्यथा ।
पादौ जङ्घे कटीञ्चैव क्रमात्अर्णं जले स्वभिः ॥
प्रक्षाल्य हस्त आचम्य नमस्कृत्य च तज्जलम् ।
गुह्योपगुह्यम् इत्येतद्ब्रह्मा प्रयताञ्जलिः ॥
उरु देहेतिमन्त्रेच कुर्यादापो भिमन्त्रिणः ।
विधिज्ञा कथय, केचिन्मन्त्रान्यार्थवेदिनः ॥
यत्र स्नानेषु यत्तीर्थं नदी पुण्यतरा तथा ।

ता ध्यायेन्मनसा नित्यम् न्यतीर्थं न चिन्तयेत् ॥
गङ्गादिपुण्यतीर्थानि क्षतिमादिषु संस्मरेत्।
ता ध्यायेन्मनसा वापि अन्यतीर्थं न चिन्तयेत्।
महाव्याहृतिभिः पश्चादाचामेत्प्रयतोऽपि सन्।
उदुत्तम इतित्यम् मन्त्रेण प्राङ्मुखो विशेत् ॥
येऽन्तयो दिवि चेत्ये तत्कुर्यादात्मन स्ततः।
सूर्यं पश्यन् जल मुक्त्वा स्मुत्तीर्य ततः स्थलम् ॥
आचम्याथ हरे न्मृत्स्नान्तया काय समालभेत्।
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते इत्याद्यपि पठन्निह ॥
मृत्तिका हरणे चैव इति वाग्यिष्ठजोऽब्रवीत्।
समालभेत्त्रिभिर्मन्त्रै रिद विष्णुरितिर्द्विजः ॥
शिरश्चांसा बक्ष ऊरू पादौ जङ्घ क्रमेणतु।
भास्कराभिमुखो मज्जेदापो ह्यास्मानिति त्रिभिः ॥
उद्धृत्य सर्वगात्राणि निमज्याथ पुनः पुनः।
उत्तीर्याचम्य गात्राणि गोमयेनाथ लेपयेत् ॥
मानस्तोक इति स्तुत्वा प्राग्वदङ्गक्रमेण तु।
इमं मे वरुण। तत्त्व, सत्यं नय अदुत्तमम् ॥
चत तत्समयेत्येतैरात्मान अभिषेचयेत्।
निमज्याचम्य चात्मानं दर्भैर्मन्त्रैश्च पावयेत् ॥
हविष्मतीरिमा आप इदमाप स्तथैवच।
देवीराप इति ह्याभ्यामापो देवीरितीत्यृचा ॥
सम्मृत्य द्रुपदां देवीं शन्नो देवीरपा रसम्।
प्रत्यङ्ग मन्त्रनवकमापो देवी पुनन्तु माम् ॥
चिन्तित मां पुनात्वेतन्मन्त्रे णापि च पावयेत्।

हिरण्यवर्णा इति च पावमाना तथापरे ॥
तरत्समन्दि धावन्ति पवित्राण्यानि शक्तित. ।
स्नानकर्माण्यकैर्मन्त्रै रन्यैश्चाप्यम्बु दैवतै. ॥
प्राच्यास्नानं निमज्याय आचान्तस्त्वन्यदाचरेत् ।
कार्यं कायप्रदेशानां तर्था चैवोदकस्य च ॥
प्राशक्त्ये सति चैवायं विधिरन्यो विपर्यये ।
सोङ्कारांश्चैव गायत्रीं महाव्याहृतिभि रह ॥
विसन्ने चैकधावर्त्या स्नानाद्विद्वानपि द्विज: ।
च्छन्दोमन्य परैर्युक्त स्वगाधाक्षरसंयुतम् ॥
श्रारत्यं प्रणवं स्नायाच्छतमर्धशतं दशम् ।
चिद्रूप परम ज्योतिर्निरालम्बमनामयम् ॥
अव्यक्त मव्ययं शान्तं स्नायाद्वापि हरिं स्मरेत् ।
गायत्री वारिसम्नात. प्रणवे निर्मलाकृत. ॥
विष्णुस्मरण संशुद्धि स्त्यह सर्वेषु कर्मसु ।
योऽधीते वेदवेदार्थं सुस्नात: सर्ववारिषु ॥
शुद्धे दशुचिन, स्नात्सात्स्नात्स्वस्तु शुचिर्यत ।
मन्त्रैश्च मनसा स्नानं नो गोमयस्वदम्बुभि: ॥
तैश्चेन्नोत्सुरमव्याप्य स्नानस्य फलमाप्नु्यु. ।
भाव पूत पवित्र स्नान्मन्त्रपूत स्तथा नर ॥
उभयेन पवित्रस्तु नित्यस्नायी शुचिर्नर. ।
विधिदृष्ट तु यत्कर्म करोतु विधिना नर: ॥
न किञ्चित् फलमाप्नोति क्लेशमात्र हि तस्य तत् ।
उत्पद्यन्ते जले मत्स्या विपद्यन्ते तु तत्र च ॥
तिष्ठन्तोऽपि च ते स्नाने फल नैवाप्नुवन्ति ता: ।

विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रद्धयापि च ।
तद्धरन्त्यसुरास्तस्य मूढत्वादकृतात्मनः ।
अश्रद्दाविधिसमायुक्तं कर्म यत्क्रियते नृभिः ॥
शुचिभिर्ह्येकचित्तैस्तु तदनन्ताय कल्पते ।
उदात्तं मनुदात्तञ्च विसर्गान्तं तथैव च ॥
द्रुतञ्च स्वरितोदात्तं स्वरं विन्द्यात्तथा प्लुतम्
स्वरान्तं व्यञ्जनान्तञ्च विसर्गान्तं तथैव च ॥
सानुस्वारं पृथक्कञ्च ज्ञातमन्यपरं च यत् ।
हलं शतकतुर्हन्ति वज्रेण शतपर्वणाम् ॥
यथा तथा प्रवक्तारं मन्त्रहीनं स्वरादिभिः ।
स्वरतो वर्णतः सम्यक् सन्ध्याध्यानजपादिषु ॥
सर्वे मन्त्राः प्रयोक्तव्याः होमाः सुरफला नृणाम् ।
नाभेरधस्तादङ्गानि क्षालयित्वा मृदम्भसा ॥
उपविष्टः सिक्तमस्के मन्त्रैः प्रोक्ष्य शुचिर्भवेत् ।
चतुरश्चतुरस्वङ्गुरो द्वौ द्वौ च जङ्घयोस्तथा ॥
द्वौ द्वौ च जानुनोर्वस्य ऊर्वोः पञ्च च पञ्च च ।
द्वावप्येवं तथा गुह्ये दश द्वादश वक्षसोः ॥
द्वौ द्वौ गले च बाह्वोश्च द्वौ द्वे च सुमुखेष्वपि ।
द्वौ द्वौ च चक्षुषोः श्रुत्योः सप्तोङ्कारांश्च मूर्द्धनि ॥
न्यस्तप्रणवसर्वाङ्गः स्नातः स्यात्सर्ववारिषु ।
अकारं मूर्ध्नि विन्यस्य उकारं नेत्रमध्यतः ॥
मकारं कण्ठदेशे तु ब्रह्मीभवति वै द्विजः ।
अनङ्गाक्लिष्टधौतेतु विद्वान्वै रक्तगस्ती ॥
परिधाय मृदम्बुभ्यां करौ पादौ च मार्जयेत्

तद्वाससोरसम्पत्तौ क्षौमक्षौमाविकानि च ॥
कुलापं योगपट्टं वा द्विवासास्तु यथा भवेत् ।
न जीर्णं नीलकाषायं माञ्जिष्ठेन च वाससा ॥
मूत्राद्युपगतैनैव शुचिः स्यान्नैकवाससा ।
एकं वासो यथा प्राप्तं परिधाय मनः शुचिः ॥
अन्ये स्नात्वोत्तरानङ्गम् आचम्य प्राङ्मुखः स्थितः ।
सप्तोङ्कारसमायुक्ताः प्रणवाद्युतकास्तथा ॥
महाव्याहृतयः सप्त दैवतार्षादिसंयुतम् ।
प्रणवाद्यन्तं गायत्र्या तस्याः शिरस्तथैव च ॥
त्रिरावर्त्तनमेतस्याः प्राणायामो विधीयते ।
शक्त्या सुसंयमं कृत्वा तथाचम्य विधानतः ॥
उपास्य विधिवत्सन्ध्यामुपस्थाय च भास्करम् ।
गायत्रीं शक्तितो जप्त्वा तर्पयेद्देवताः पितॄन् ॥
अन्वारब्धेन तोयेन पाणिना दक्षिणेन तु ।
तृप्यतामिति वक्तव्यं नाम्ना तु प्रणवादिना ॥
ब्रह्मेशकेशवान् पूर्वं प्रजापतिं यथाश्रुतिम् ।
छन्दांसि यज्ञानृषीन् सिद्धानाचार्यान् स्नानपायिनः ॥
गन्धर्वयक्षसर्पांश्च मासान्दिननिशानि च ।
देवान्देवानुगांश्चापि नागान् नागकुलानि च ॥
सरितः सागरान् तीर्थान् पर्वतान् कुलपर्वतान् ।
किन्नरान् खेचरान्यक्षान्मनुष्यान्वय तर्पयेत् ॥
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।
आसुरिः कपिलश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा ॥

सुपर्णाश्च पिशाचाश्च भूतान्यथ पशूंस्तथा ॥
वनस्पतींश्चौषधीश्च भूतग्राम चतुर्विधम्।
ब्रह्मादयो मया तृप्ता आगत्य ददतु तृप्तिं ॥
अटृप्तो मा प्रकुर्वन्तु प्रसीदन्तु ममोपरि ॥
ततः पूर्वाग्रदर्भेषु साग्रेषु सकुशेषु च ॥
प्रादेशिकेषु शुद्धेषु ब्रह्मादिभ्योऽम्बु निक्षिपेत्।
अन्वारभ्यापसव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ॥
दक्षिणं जानु भूलग्नो देवेभ्यः सेचयेज्जलम्।
देवेभ्यश्च नमः स्वाहा पितृभ्यश्च नमः स्वधा ॥
मन्यन्ते कपयः केचिदित्येव तर्पणक्रमः।
तर्पमाणेषु कर्मत्वं निजत्वञ्च क्रियापदम् ॥
तर्पयामि पितृन्देवानित्याक्षरपदे पुनः।
सिच्यमानेन तोयेन मन्यन्ते मुनयोऽपरे ॥
देवास्तृप्यन्तु पितरः तृप्यन्त्विति निदर्शनम्।
उदीरतामङ्गिरस आयन्तुनोऽग्निमित्यपि ॥
पितृभ्यश्च स्वधायिभ्यो ये चेह नियतास्तथा।
अग्निष्वात्ताग्निदग्धाश्च तथा बर्हिषदोऽपि च ॥
येन पूर्वेण पितरः सोमपाना सुदीरयेत्।
आवाह्य च पितॄन्नेतैरथ सव्योपवीतिना ॥
दक्षिणाभिमुखो ह्यस्याङ्गुराभ्या मभ्युक्षेचयेत्।
भूलग्न सव्यजानुश्च दक्षिणाग्रकुशेषु च ॥
रूप्यरौप्यतिलैस्ताम्रदर्भमन्त्रै क्षिपेत्तथ।
विना रौप्यसुवर्णाभ्याम्बिना ताम्रतिलैरपि ॥

विना दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितृणान्नोपतिष्ठति ।
दर्भैं लौहितदर्भैश्च काशवीरणवल्वजै ॥
शुक्लधान्यतृणैर्वापि दर्भकार्यं चरेद्द्विज ।
न तर्पयेत्पितृन्तीभिर्विद्वानङ्घ्रि कथञ्चन ॥
पात्रस्थाभि सदर्भाभि सतिलाभिश्च तर्पयेत् ।
वसून्रुद्रांस्तथादित्यान्नमस्कारस्वधान्वितान् ॥
एते वै दिव्यपितर एतदायत्तमानुषा ।
ध्रुवोऽध्वरश्च सोमश्च आपश्चैवानलोऽनिल ॥
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिता ।
अजैकपाद हि बुध्नीर्विरूपाक्षोऽथ रैवत ॥
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वर ।
सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकीत्यपराजित ॥
एते रुद्रा समाख्याता एकादश सुरोत्तमा ।
इन्द्रो धाता भग पूषा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा ॥
अंशुर्विवस्वांस्त्वष्टा च सविता विष्णुरेव च ।
एते वै द्वादशादित्या देवाना परमा स्मृता ॥
एवञ्च दिव्या पितर पूज्या सर्वे प्रयत्नत ।
कव्यवाहोऽनल सोमो यमश्चैव तथार्यमा ॥
अग्निष्वात्ता सोमपाश्च तथा बर्हिषदोऽपि च ।
एते चान्येच पितर पूज्या सर्वे प्रयत्नत ॥
एतैस्तु तर्पिते सर्वे पुरुषार्थिता नृभि ।
यमश्च धर्मराजश्च मृत्युश्चैव तथान्तक ॥
वैवस्वतश्च कालश्च सर्वभूतक्षय स्तथा ।
औदुम्बरश्च नीलश्च दध्नश्च परमेष्ठिना ॥

चित्रश्च चित्रगुप्तश्च वृकोदर तथार्यमा ।
एतैस्तु तर्पितैः सद्भिर्विश्वस्तांस्तर्पितो नृभिः ॥
तस्मात्प्राक् तर्पयित्वैतान् त्रिंशतीन्तर्पयेत्ततः ।
मातामहान्मातुलांश्च सखिसम्बन्धबान्धवान् ॥
स्वजनज्ञातिवर्गीयानुपाध्यायान् गुरूनपि ।
मित्रान् भृत्यानपत्यांश्च ये भवन्ति तदा मृतौ ॥
तान् सर्वांस्तर्पयेद्विद्वान् इच्छन्ते ते यतो जलम् ।
जलस्थश्च जले सिञ्चेत् स्थलस्थश्च तथा स्थलम् ॥
पादौ स्थाप्याभयत्रैव भवेत्तूभयतः शुचिः ।
गोष्पदमात्र सुतृप्तिश्च करौ विप्रौ जले स्थितः ।
अम्बरे तु पिपिटारि आकाशे दक्षिणामुखः ॥
पितॄणां स्थानमाकाशं दक्षिणादिक्तथैव च ।
स्थलगो नार्द्रवासास्तु कुर्यादेवं तर्पणादिकम् ॥
प्रेताहुते नार्द्रवासा नैकवासाः समाचरेत् ।
एवं हि तर्पणं कृत्वा सर्वेषां विधिवद्द्विजः ॥
निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं येन स्नातो भवेद्द्विजः ।
निष्पीडयति यः पूर्वं स्नानवस्त्रं भजानतः ॥
निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवाः सहर्षिभिः ।
निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं तिलदर्भैः समन्वितम् ॥
न पूर्वं तर्पणाद्वस्त्रं नैवाम्भसि न पादयोः ।
एषु चेत्पीडयेद्वस्त्रं राक्षस तद्रतिक्रमात् ॥
वस्त्रनिष्पीडने मन्त्रमिमं श्लोकमुदाहरेत् ।

तिलदर्भसमायुक्तं कुर्य्युर्नष्टदेहिनाम् ॥
ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः ।
तेषां तु दत्तमक्षय्यमिदमस्तु तिलोदकम् ॥
पितृवंशे मृता येच मातृवंशे तथैवच ।
एवं तृप्तिर्भवेत्तेषां तिलैस्तु सह वारिभिः ॥
वस्त्रस्य मलनिर्लेपः शौचस्नानादि कुर्वताम् ।
तस्य पापव्यपोहार्थमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
यन्मया दूषितं तोयं मलैः शारीरसम्भवैः ।
तस्य पापस्य निष्कृत्यै यक्ष्मणा सर्व तृप्यताम् ॥
अपुत्रेभ्योऽथ यक्ष्मभ्यो ददामीदं जलाञ्जलिम् ॥
अन्यथा घ्नन्ति ते सर्वे सुकृतं पूर्वसञ्चितम् ॥
अपुत्रा ये मृताः केचित्पुमांसो योषितोऽपि वा ।
अस्मिन्वंशे पितृभ्यो वै दत्तं वस्त्रजलं मया ॥
नास्तिक्येनापि यो विप्र तर्पयेत्पितृदेवताः ।
स तत्तृप्तिकरो धर्मान् प्राप्नुयात्परमाङ्गतिम् ॥
नास्तिक्याद्धमतो यस्तु तर्पयेन्न पितॄन् द्विजः ।
पिबन्ति देहिन स्रावं पितरस्तज्जलार्थिनः ॥
पितॄणां पितृतीर्थेन देवानां देवकेन तु ।
इति मत्वा तु कुर्वाणा मुच्यन्ते गृहमेधिनः ॥
पञ्च तीर्थानि विप्रस्य करे मध्याय दक्षिणे ।
ब्राह्मं दैवं तथा पित्र्यं प्राजापत्यन्तु सौमिकम् ॥
ब्राह्मं पश्चिमलेखायां दैवं स्यादङ्गुलमूर्धनि ।
प्राजापत्य कनिष्ठादौ मध्ये सौम्य विजानतः ॥

अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या मध्ये पित्र्यं प्रतिष्ठितम् ।
कुर्यादद्दद्दश्चैव सम्यक् ज्ञात्वा विधानतः ॥
स प्राप्नुयाद्गृहस्थोऽपि ब्रह्मणः पदमव्ययम् ।
स्नात्वा हुत्वा च जप्त्वा च दत्त्वा चैव तु योऽश्नुते ॥
अमृतं सोऽश्नुते नित्यं तस्य स्थानमनामयम् ।
अस्नात्वाश्नुमलं भुङ्क्ते अजप्ता पूयशोणितम् ॥
अजुह्वच्च कृमीन् कीटान् अददच्च शकृत्तथा ।
आह्लादकरणं स्नानं दुःखशोकापहं तथा ॥
दुःस्वप्ननाशनञ्चैव कार्यं स्नानमतः सदा ।
चित्तप्रसादं बलरूपतपांसि मेधा
मायुष्यशौचसुभगत्वमरोगिताञ्च ।
ओजस्वितान्विप मदात्मुरूपस्य वीर्यम्
स्नानं यशोविभवसौख्यमलोलुपत्वम् ॥
गीर्वाणवृन्दद्विजसत्तमस्तुतः
प्राप्तो मयायुश्च वशिष्ठपौत्रत ।
पापप्रनाशं वितनोति च स्तुतः .
प्रचोदितः स्नानविधिः सलेशः ॥
उद्देशतो मया प्रोक्तः स्नानस्य परमो विधिः ।
द्विजन्मना हितार्थन्तु जपस्यातः परं विधिं ॥

इति श्रीवृद्धपाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां संहितायां षट्कर्मस्नानविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः । ३ ।

चतुर्थोऽध्यायः।

जपस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं पराशरोदितम्।
यावद्विधं जपं यद्यद्यथाकार्यं द्विजातिभिः ॥
जप्यानि ब्रह्मसूक्तानि शिवसूक्तानि चैव हि।
वैष्णवानि च सूक्तानि तथा पौराण्यनेकधा ॥
सारस्वतानि दौर्गाणि व रुण्यान्यनलानि च।
पौराणिकानि चान्यानि तथा सिद्धान्तिकानि च ॥
सर्वेषां जपसूक्तानां ऋचां च यजुषां तथा।
साम्नां चैकाक्षरादीनां गायत्री परमो जपः।
तस्याश्चैव तु ॐकारो ब्राह्मणाय उपासितः।
आभ्यां तु परमं जप्यं त्रैलोक्येऽपि न विद्यते ॥
तयोश्च देवतार्थादि समासात्तोऽभिधीयते।
येन विज्ञानमात्रेण द्विजो ब्रह्मत्वमश्नुते ॥
आसीन्नच यदा किञ्चित्सदेवासुरमानुषे।
तदेवाक्षरमेवासीद्व्याप्तविश्वस्तविश्वकः ॥
गतभीरद्वितीयोऽपि एकाकी दिवि मोदते।
चिन्तयामास गायत्री प्रत्यचा साऽभवत्तदा ॥
गायत्री सा अवत्पत्नी प्रणवोऽभूत्पतिस्तथा।
पुनरन्यौ च दम्पत्याविति ताभ्यां प्रभूज्जगत् ॥
प्रणवो हि परं तत्त्वं त्रिदेवं त्रिगुणात्मकम्।
त्रिदेवत्वं त्रिधामञ्च त्रिपञ्च त्रिरवस्थितम् ॥
त्रिमात्रश्च त्रिकालश्च त्रिलिङ्ग कवयो विदुः।

सर्वमेतत्त्रिरूपेण व्याप्तन्तु प्रणवेन तु ॥
ऋग्यजुः सामवेदश्च त्रिवेद इति कीर्त्तितः।
सत्त्व रज स्तमश्चैव त्रिगुणास्तेन चोच्यते ॥
ब्रह्मा विष्णुस्तथेशान स्त्रिदैवत मितीर्य्यते।
अग्निः सोमश्च सूर्य्यश्च त्रिधामेति प्रकीर्त्तिताः॥
शान्तः पदं वह्निः पदं परमपद मुदाहृतम्।
हृत्कण्ठे तालुके चेति त्रिस्थान मिति कीर्त्यते॥
अकारोकारमश्चेति त्रिमात्रा उच्यते सुत!।
भूतभव्यं भविष्यश्च त्रिकाल मिति स स्मृतः॥
स्त्रीपुन्नपुंसकश्चेति त्रिलिङ्गेति प्रकीर्त्तितः।
त्रिस्वभावस्ततो वेदो मन्तव्यो ब्रह्मवादिभिः॥
पर्य्यन्तरूति यच्चैतद्विश्व मुत्पद्यते यतः।
निर्मोत्रिकः समानोऽपि सा.द्दरपि निराद्रिकः॥
स ध्येयः सर्वदा सद्भिः ध्यातव्यश्च विधानतः।
वेदेषु चैव शास्त्रेषु बहुधा स प्रकीर्त्तितः॥
तथा सत्यपि चैकोऽयं षट्कारश्च सदा स्थितः।
कर्मारम्भेषु सर्वेषु त्रिमात्रं सम्प्रकीर्त्तितः॥
स्थितौ दत्र तथोङ्कारः कर्त्तव्यः स तथैव हि।
ऋग्वेदः स्वरितोदात्त उदात्तस्तु यजुः स्मृतौ॥
सामवेदः स विज्ञेयो दीर्घः रम्हुत एव च।
सनत्कुमारसिद्धान्ते प्रणवो विष्णुरुच्यते॥
यत्रास्तस्य च विश्रान्ति स्तत्पर ब्रह्मसञ्ज्ञितम्।
उच्चारितस्य तस्याथ विश्रान्तस्य यदक्षरम्।

तदक्षरं समाध्याये यस्तत्रैव स लीयते ॥
घण्टास्तनितवत्तस्य विश्रान्तिः शब्दवेधसः ।
कुर्वीत ब्रह्मविद्विप्रो यदीच्छेद्योगमात्मनः ॥
सर्वस्यापि च शब्दस्य ह्यन्तमुच्चारितस्य च ।
स ध्यायेद्यस्तु स ज्ञानी शब्दब्रह्मविदुच्यते ॥
याज्ञवल्क्यो मुनीनाञ्च प्राब्रवीज्जनकस्य च ।
वर्षशतजोऽपि न ब्रूयात् स्वभवे शब्दवेधसः ॥
तैलधारामिवाच्छिन्नदीर्घघण्टानिनादवत् ।
अवाग्रूपं प्रणवस्याग्रं यस्तं वेद स वेदवित् ॥
स्थित्वा सर्वेषु शब्देषु सर्वं व्याप्तमनेन हि ।
न तेन हि विना किञ्चिदक्षु यान्ति-गिरा यतः ॥
उद्गीत मक्षर ह्येतदुद्गीथम् उपासते ।
उपास्यो मध्यतस्त्वेष दानं विश्रामयेद्धृदि ॥
प्रणवाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे तर्पयो स्थिताः ।
वाङ्मयं प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
ब्रह्मार्षं तत्र विज्ञेयमग्निश्च दैवतं महत् ।
आद्यच्छन्दः स्मरेत्तत्र नियोगोद्यादि कर्मणि ॥

उत्पन्नमेतत् जगतः समस्तम्
व्याहृत्य तिष्ठेत्प्रलयेऽपि यत्र ।
एकाक्षरेणापि जगन्ति येन
व्याप्तानि कोऽन्यः परमोऽस्ति तस्मात् ॥
ध्येयं न जप्यं न च पूजनीय
तस्मान्न देवाक्षरणीय मन्यत् ।

दुस्तार संसारपयोधिमग्न-
ताराय विष्णुप्रणवः स पूज्यः ॥
उक्तमुद्दे शतो द्योतत द्वयं मेकाक्षरस्य च।
जप्यर च सतत देवी गायत्री साधुनीच्यते ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये षट्कर्माणि स्वरूपवर्णन नाम चतुर्थोऽध्याय. ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गायत्र्या. सम्प्रवक्ष्यामि देवार्षादिक्रमेण तु ।
अक्षराणाञ्च विन्यास तेषाञ्चैव तु देवता ॥
जपे यथाविधा कार्य्या यथाविधा च स्मर्य्यते ।
होमे यथा च कर्त्तव्या यथाच याभिचारके ॥
यत्फलं जपहोमादौ यथावक्ष्यति चैषा ।
ध्यातव्या च यथा देवी यथावत्तन्निबोधत ॥
गायत्री तु पर तत्व गायत्री परमा गति ।
सर्व्वाऽमरैरिव ध्याता तत्र व्याप्त तया जगत् ॥
उत्पाद्यते त्रिपादाद्या तस्यां पुनर्निवेशितम् ।
गायत्री प्रकृतिर्ज्ञेया ओङ्कार पुरुष स्मृत. ॥
ताभ्या उभयरूपोणाञ्जगत्सर्वं प्रवर्त्तते ।
पादास्त्रय स्त्रयो वेदा ज्ञेयु तत्ताक्षराणि च ॥
चतुर्विंशतिरेव स्याच्चैर्व्याप्तमखिल जगत् ।

आदाय चैकं प्रथमन्तु पादं ऋग्भ्यो द्वितीयन्तु तथा यजुः
साम तृतीयन्तु ततो भवेत्सा सावित्र्यदेवी स्वयमेव सर्गे ॥
दैवत्यमस्याः सविता सुराच्यं छन्दोऽपि गायत्रमभूच्च तस्य
विश्वस्य मित्रो द्विजराजपुत्रो मुनिर्नियोगस्तु जपादिकेषु
अस्यास्तु तत्वाक्षरविंशतिस्तु चत्वारि पादत्रितयन्तु तस्याः
भूरादिभिस्त्रिभिः संयुक्ता सोङ्कारमेतद्वदनं परस्याम् ॥
केचिद्भुतार्थं वदनवदन्ति सौविभ्नदेव्याः श्रुतितत्त्वविज्ञाः
इमाश्च वक्तुं सकलामराणामित्येतया व्याप्तमशेषमेतत् ॥
भूम्यादिकेन त्रितयेन पादं पादश्च वेदत्रितयेन चास्याः ।
प्राणादिकेन त्रितयेन पादं पादौ त्रिभिर्व्याप्तमशेषमस्याः,

यत्तुर्यमस्या द्विज वेत्ति पादं
स वेत्ति विद्वान् परमं पदन्तु ।
व्याप्तं परस्याः सकलापि चैषा
यो वेत्ति चैनां स तु विप्रमः स्यात् ॥
गायत्रीं यो विजानाति ज्ञात्वा नैव उपासयेत् ।
नामधारकमात्रोऽसौ न विप्रो दृषलोऽपि सः ॥
किं वेदैः पठितैः सर्वैः सेतिहासपुराणकैः ।
साङ्गैः सावित्रहीनेन न विप्रत्वमवाप्यते ॥
गायत्रीमेव यो ज्ञात्वा सम्यगभ्यसते पुनः ।
इहामुत्र च पूज्योऽसौ ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥
गायत्री चैव वेदाश्च ब्रह्मणा तोलिता पुरा ।
वेदेभ्यश्च समस्तेभ्यो गायत्र्यतिगरीयसी ॥
तदक्षरेषु दैवत्यं चतुर्विंशति रुच्यते ।

सन्यासं यद्विबोधेन कुर्वन् ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ॥
जानीयादक्षरं देव्याः प्रथमामाशुशुक्षणे।
प्राभञ्जनं द्वितीयन्तु तृतीयं ग्निदैवतम्॥
विद्युतञ्च तुरीयन्तु पञ्चमन्तु यमस्य तु।
षष्ठन्तु वारुणं तत्त्वं सप्तमन्तु हरस्मृतः॥
पार्ज्ज्यन्यमष्टमं तत्त्वं नवमं चन्द्रदैवतम्।
गान्धर्व्वं दशमं विद्यात्त्वष्टुरेकादशं तथा॥
मैत्रावरुणमन्यद्वै पूष्णस्तथा त्रयोदशम्।
चतुर्दशं सुरेशस्य प्रागिदं ब्रह्मणा कृतम्॥
मरुद्देवात्मकं ज्ञेयं पञ्चदशं यदक्षरम्।
सौम्यञ्च षोड़शं तत्त्वं आङ्गिरसमथापरम्॥
विश्वेषाञ्चैव देवानां मष्टादशमथाक्षरम्।
अश्विनो चोनविंशन्तु विंशं प्राजापतीविदुः॥
एकविंशं कुबेरस्य द्वाविंशं शङ्करस्य च।
त्रयोविंशं तथा ब्रह्म चतुर्विंशन्तु वैष्णवम्॥
इति ज्ञात्वा द्विजः सम्यक् स सर्वाक्षरदेवताः।
कुर्वन् जपादिकं कर्म परं श्रेयोऽधिगच्छति॥
पादाङ्गुष्ठादिमूर्द्धान्तं आत्मनो वपुषि न्यसेत्।
अक्षराणि च सर्वाणि प्रपश्यन् ब्रह्मत्वमात्मनः॥
पादाङ्गुष्ठयुगे त्वेकं एकङ्गुल्फद्वयोर्द्वयोः।
जानुनोश्च द्वयोरेकमेकन्तु रेफयोर्द्वयोः॥
गुह्ये कट्यां तथैकैकं एकैकं जठरे रवेः।
स्तनद्वये तथैकन्तु न्यसेदेकं गले तथा॥

वक्रे तालुनि दृक् श्रुत्योः चतुर्ष्वेकैकमेव च ।
भ्रुवोर्मध्ये तथैकन्तु ललाटे चैकमेव हि ॥
याम्यप्रतीचिसौम्येषु एकैक मेकमूर्द्धनि ।
गायत्रीन्यस्तसर्वाङ्गो गायत्री विप्र उच्यते ॥
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसि ।
यः प्रोक्तोऽक्षरविन्यासो व्याहृतीनामथोच्यते ॥
सप्तापि व्याहृतीर्न्यस्य भवेदर्भो जपादिषु ।
भूर्लोकं पादयोर्न्यस्य भुवर्लोकन्तु जानुनोः ॥
स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महस्तथा ।
जनलोकन्तु हृदये कण्ठदेशे तपस्तथा ॥
भ्रुवोर्ललाटसन्धौ च सत्यलोकः प्रतिष्ठितः ।
हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ॥
तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योति स्तद्यदात्मविदो विदुः ।
देवस्य सवितुर्भर्गो वरणीयञ्च धीमहि ।
तदस्माकन्धियो यस्तु ब्रह्मत्वे च प्रचोदयात् ॥
छन्दोदैवतपंणाञ्च विनियोगञ्च ब्राह्मणम् ।
मन्त्र यस्त्वविधं ज्ञात्वा द्विजः कर्म समाचरेत् ॥
स्वरतो वर्णतश्चैव परिपूर्णं भवेद्यथा ॥
हीनं न विनियुञ्जीत मन्त्रन्तु मात्रयापि च ।
देवतायतने कुर्य्याज्जपं नद्यादिकेषु च ॥
आगमेषु यतीनाञ्च गोष्ठे वा स्वगृहेऽपि वा ।
चतुर्षु नतिपूर्वेषु स्थानमादि क्रमेण तु ॥
दशगुणं भवेत् स्यात् कर्म निष्कामसत्फलम् ।

असमीपे जपं कुर्य्यात् समङ्कर तद्भवेद्यथा ॥
अरङ्कर भासुर यस्मात्तस्मात्तद्गणयेद् ध्रुवम् ।
स्फाटिके द्राक्षरुद्राक्षे पुत्रजीवसमुद्भवे ॥
अक्षमाला प्रकर्त्तव्या प्रशस्ता ह्युत्तरोत्तरा ।
अभावे त्वक्षमालायाः कुशग्रन्थ्याथ पाणिना ॥
यथा कथञ्चिद्गणयेत्सरुङ्कर तद्भवेद्यथा ।
प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च पुनः प्रणवसंयुतम् ॥
अत्योङ्कारसमायुक्ता मन्यन्ते कवयोऽपरे ।
प्रणवान्ते तथाचादौ आङ्करन्ध्रे जपे क्रमम् ॥
आदौ चैवन्तु चोङ्कार आरन्तादिकमोऽन्ततः ।
तदाद्यञ्च तदन्तञ्च कुर्य्यात्प्रणवसम्पुटम् ॥
आद्यन्तरचितं कुर्य्यात् इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
अक्षरं प्रतिलोपेन सोङ्कारेण क्रमेण तु ।
फुट्कारान्तञ्च कुर्वीत प्रच्छन्नरिपवं बुधः ॥
होमेऽपि च जपं कुर्य्यात् प्रणवावर्जनं द्विजः ।
अभिप्रेतार्थहेमादौ स्वाहान्तं मुदीरयेत् ॥
सङ्कीर्णानां यदा पश्येद्रागाद्वा द्विपतोऽपि वा ।
तदा जपेच्च गायत्रीं सर्वदोषापनुत्तये ।
रुद्राध्यायानि कार्य्याणि सूक्तञ्च पुरुषस्य च ।
शिवसङ्कल्पजप्यञ्च सर्वं कुर्य्याद्विधानतः ॥
घ्नन्ति जप्तानि पापानि श्रेयोदद्युस्तदर्थिनः ।
अतो जपं सदा कुर्य्याद्यदिच्छेच्छुभमात्मनः ॥
द्रुपदा वा जपेद्देवीं मजयाप्यब्युकान्तया ।

प्रणवस्य सदाभ्यस्येद्याति ब्रह्मत्वमिच्छति ॥
प्रणवानामयुक्ताभ्यां तथा षोडशभिः शतैः।
पुमान्निच्छत्यघोरान्तं तन्मह्यामजपा विदुः ॥
रविमण्डलमध्यस्थे पुरुषे लोकसाक्षिणि।
समर्पितमयावेदं सूर्याख्ये ब्रह्मणः पदे॥
न जपः प्रसभं कुर्यात् प्रसभं घ्नन्ति राक्षसाः।
ब्राह्मणा भागधेयस्तु तेषामेवावधीकृताः ॥
उपांशुन्तु जपं कुर्यात् कार्य्यं चैव तु मानसम्।
निवृत्तोष्ठमुपांशु स्यादचलोष्ठं तु मानसम् ॥
द्विविधन्तु जपं कुर्यादुपांशु मानसन्तथा।
उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
उपांशुजपयज्ञस्य मानसे च रतस्य च।
दृष्ट्वैव याति वेधस्त्वमिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
विधियज्ञाः पाकयज्ञा ये चान्ये बहवो मखाः।
सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
जपेनैकेन सिद्धेन किल सिद्धं भवेदिह।
कुर्य्यादन्यं न वा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
शतेन जन्मजनितं सहस्रेण पुराकृतम्।
अयुतेन त्रिजन्मोत्थं गायत्री हन्ति पातकम् ॥
दशभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतम् ॥
सहस्रेण त्रिजन्मोत्थं गायत्री हन्ति पातकम्।
अस्मिन् कलियुगे विद्वान्विधिवत्कर्म यत् कृतम् ॥
भवेद्दशगुणं तद्धि कृताद्यैर्युगतो ध्रुवम्।

न च तच्छक्यते कर्तुं मातास्नायस्य भूपणात् ॥
अयथार्थकृतात्पाठान्मन्त्रसिद्धिर्गरीयसी ।
नच मन्त्रोपहसनं स्वपाद्य मवनीकुर्यात् ॥
नान्यसक्तो न तमस्थो न चैवाङ्गं शिरास्तथा ।
नाड्रीणां पादमात्रस्य नन्रैर्षङ्ग तथाकरौ ॥
नैवस्विध जपद्भुर्व्यान्नच सञ्चालयेत्करौ ।
प्रच्छन्नानि च दानानि ज्ञानस्थानिरहङ्कृतम् ॥
जपानि च सुगुप्तानि तेषा फलमनन्तकम् ।
य एवमभ्यसेन्नित्य ब्राह्मण सयतेन्द्रियः ॥
स ब्रह्मलोक माप्नोति तथा ध्यानार्चनादपि ।
अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि विशेषन्तु पितामहे ॥
लब्धवान्वेधस. एताङ्गायत्रीध्यान मुत्तमम् ।
तदक्षरे तु यद्वर्णा यत्र यत्र च यः स्मरेत् ॥
यत्फल लभते ज्ञात्वा यथा तस्याः समर्चनम् ।
तत्प्रकृतिं न च स्वान्तश्विकारो बुद्धिरेव च ॥
तुरीत्येतदहङ्कारं यत्रव्द विद्धिपापहम् ।
रे सर्गन्तु शिरूप च य.रसहन्धमात्रभम् ॥
गौः श्रोतन्त्येवश्चच् सकार रसना तथा ।
यो नासाच तथा वाग्मी हि हस्तौ च द्विपादुद्वयम् ॥
थ उपस्थ तु दं योन्यो नम प्राकारमारुतम् ।
यो तेजोऽन्नजं यद्वा गायत्रास्तत्वचिन्तनम् ॥
चतुर्विंशतितत्वानामत्येकमचरेषु य ।
गायत्री संस्मरेद्योगान् स याति ब्रह्मण. पदम् ॥

नकारं पादयोर्न्यस्य ब्रह्मविष्णुशिवाकृतिम् ।
शान्तम्पद्मासनारूढन्ध्यानाद्हरति किल्बिषम् ॥
मकारं पादयोर्न्यस्यां अतसीपुष्पसन्निभम् ।
पद्ममध्यस्थितं सौम्यलङ्घ्रेचोपपातकम् ॥
विकारं जङ्घयोर्न्यासिन्ध्यायेदेतद्विचक्षणः ।
ब्रह्महत्याकृतं पापं हन्यात्तद्धि स्मृतः क्षणात् ॥
उकारं जानुदेशे तु इन्द्रनीलसमप्रभम् ।
निर्द्दहेत् सर्व्वपापानि ग्रहरोग मुपद्रवम् ॥
ऊर्वोर्विविमलन्ध्यायेत् शुद्धस्फटिकविद्युतिम् ।
विह्वालं हन्ति तत्पापमगम्यागमन कृतम् ॥
ऐकारं ह्यपणे प्रोक्तं विद्युत्स्फुरिततेजसम् ।
मित्रद्रोहकृतं पाप स्मरणादेव नाशयेत् ॥
शिशुघ्ने श्वेतवर्णं तु जातिपुष्पसमद्युतिम् ।
गुरुहत्याकृतं पापं शोधयेद्ध्यानचिन्तनात् ॥
यद्धध्याः तारका वर्णाश्चन्द्र बधियाद्भूषितम् ।
गोहत्याविहितं पापं शोकारस्य विशोधयेत् ॥
श्याम रक्तश्च देकारन्ध्यानतदेशमाश्रयेत् ।
हृदि कुन्देन्दुवर्णाभम्वकारं मन्त्रतं स्मरेत् ॥
गुरुहत्याकृतं पाप वकारेण प्रणश्यति ।
स्यकारं विन्यसेत्कण्ठे तो च स्फटिक सन्निभम् ॥
मनसोपार्जितं पापं स्यकारेण प्रणश्यति ।
धिकारं वसुदैवत्यं वदन स्वर्णसन्निभम् ॥
मतिदत्तकृत पापन्तमुखाद्देव नश्यति ।

मकारं पद्मरागाभं शिरस्थं दीप्ततेजसम्॥
पूर्वजन्मकृतं पापं मकारेण प्रणश्यति।
शिकारं नासिकाग्रे तु पूर्णचन्द्रसमप्रभम्॥
पूर्वान्यतरं पापं स्मरणादेव नश्यति।
धीकारं तु मोद्गिरसर्वेन्द्रयोर्निन्यसेद्बुधः॥
मनोवाक्कायिकं पापं चिन्तनादेव नश्यति।
योकारं रक्तवर्णाभमिन्द्रनीलसमप्रभम्॥
प्राणिहत्याकृतं पापं योकारेण विनश्यति।
द्वितीयं तु तथा प्रोक्तं योकारं रुक्मसन्निभम्॥
निर्दहेद्दुष्टपापानि अपेयामेयकानि च।
नकारे सुमुखे पूर्वं मादित्योदयसन्निभम्॥
सकृज्ज्ञात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्दैवं पदम्।
नीलोत्पलदलश्यामं प्रकारं दक्षिणामुखे॥
सकृज्ज्ञात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्देव पदम्।
सौम्यगोरोचनापीतं चोकारं पश्चिमामुखम्॥
सकृज्ज्ञात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम्।
शङ्खकुन्देन्दुधवलं दकारं चोत्तरामुखम्॥
सकृज्ज्ञात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्म शाश्वतम्।
यकारस्तु शिरः प्रोक्तश्चतुर्वदनसंयुतम्॥
यात्कारं सगुणं प्रोक्तश्चतुर्विंशति संस्मृतम्।
यं यं पश्यति चक्षुर्भ्यां यं यं स्पृशति पाणिना॥
यं यं च भाषते चित्ते तत्सर्वं पूतमेव च।
जाप्येत् त्रिपदा ज्ञेया ब्राह्मणैर्नात्र संशयः.

जम्बुका नाम सा देवी यजुर्वेदप्रतिष्ठिता ।
अन्तर्जले त्रिरावर्त्य मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥
सा देवी द्रुपदा नाम वेदे वाजसनेयके ।
सोपनीय समस्तानि महतां स द्विजोत्तमः ॥
ब्रह्मणः पदमाप्नोति यद्गत्वा न निवर्त्तते ।
प्रमादेन कथञ्चिद्वा जपं कुर्वन् भवेष्वपि ॥
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति स्मृतिः ।
तद्विष्णोरिति मन्त्रोऽयं स्मर्त्तव्यः सर्वकर्मसु ॥
आवर्त्य प्रणवो वापि सर्वस्यादिर्यतोऽहि सः ।
अभ्यसेत्प्रणवान्नित्य मेकचित्तसमाहतः ॥
गायत्री च तथा देवी वैदिकन्तु जपं हियत् ।
पौराणं पाञ्चरात्रं च योऽभ्यसेन्मुक्तिमाप्नुयात् ॥
यद्वेद स्थानि वै तानि यान्येतानि च सा स्मृतिः ।
जपेन येनेष्टजनेन पुंसो ददाति मार्गं सवितापि कर्तुं ।
यथ हि सर्वेष्टकृतास्वरिष्ठोविधेः पदं यास्यति निर्विकल्पः ।
यदुक्तं धर्मशास्त्रेषु तथा सर्वश्रुतिष्वपि ।
उपनिषत्तमन्त्रवत् विप्रहित प्रकीर्त्तितम् ॥
न्यासन्तु तत्त्वं च यत्तदेहे
जग्राह वेद्धारमयीसुतीक्ष्णम् ।
विप्रश्च बध्नात्विपदान्न लोके
मतः स दुष्टः कुनयश्च कुर्यात् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये जपनिर्णयः ॥

देवार्चनं प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ऋषिभिः पुरा ॥
वैदिकैरेव तन्मन्त्रैर्यस्य एतस्य तैरिति ।
अर्चयेद्वैदिकैर्मन्त्रैर्नानुग्राह्यमुपेक्षते ॥
वैदिकोऽनुग्रहस्तस्य वेदवित्कारणेन तु ।
ब्रह्माणं वैधसैर्मन्त्रैर्वैष्णवैः शङ्करं स्वकैः ॥
अन्यानपि तथा देवानर्चयेत्स्वीयमन्त्रकैः ।
मन्त्रन्यासम्पुरा कृत्वा स्वदेहे देवतासु च ॥
गायत्र्योङ्कारन्यस्ताङ्गः पूजयेद्विष्णुमव्ययम् ।
न्यस्त्वा तु व्याहृतीः कृत्वा प्रेक्षस्थानक्रमेण तु ॥
ब्रह्मीभूतः शुचिः शान्तो देवयागमुपक्रमेत् ।
विष्णुरादित्य देवः सर्वामरगणार्चितः ॥
नामग्रहणमात्रेण पापयोगाद्व्यनक्ति च ।
तदर्चनं प्रवक्ष्यामि विष्णोरमिततेजसः ॥
यद्दृष्ट्वा मुनयः सर्वे विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः ।
पद्मस्थेषु करैस्तस्यार्चनं मुनिभिः कृतम् ॥
अप्स्वग्नौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
अग्नौ क्रियावतां देवो दिवि देवो मनीषिणाम् ॥
प्रतिमास्वल्पबुद्धीनां योगिनां हृदये हरिः ।
आपो ह्यायतनं तस्य तस्मात्तासु सदा हरिः ॥
सर्वगत्वेन विष्णोस्तु स्थण्डिले भावितात्मनाम् ।
दद्यात्पुरुषसूक्तेन आपः पुष्पाणि चैव हि ।
अर्चितं स्यादिदन्तेन नित्यं भुवनसप्तकम् ।
अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिभन्तस्य च दैवतम् ॥

पुरुषो यो जगद्बीज ऋषिर्नारायण स्मृतः।
अस्य सूक्तस्य सर्वस्य ऋचा न्यासं यथाक्रमम्।
देवे श्रात्मनि च तथा"सम्प्रदाम्यत परम्।
सून्यासम्पुरा कृत्वा स्मृत्वा विष्णुन्तथाव्ययम्॥
शिरावन्यश्च दिग्बन्ध सौऽर्चयेद्विष्णुमात्मनि।
प्रथमां विन्यसेद्वाम द्वितीया दक्षिणे करे॥
तृतीया वामपादे तु चतुर्थी दक्षिणे न्यसेत्।
पञ्चमी वामजानौ तु षष्ठी च दक्षिणे न्यसेत्॥
सप्तमी वामकक्षायां दक्षिणायान्तथाष्टमीम्।
नवमी नाभिमध्ये तु दशमीं हृदि विन्यसेत्॥
एकादशी वामपादौ द्वादशी दक्षिणे न्यसेत्।
कण्ठे त्रयोदशी न्यस्य तथा वक्त्रे चतुर्दशीम्॥
अक्ष्णो. पञ्चदशी न्यस्य षोडशी मूर्ध्नि विन्यसेत्।
एव न्यासविधि कृत्वा पश्चात् यागं समाचरेत्॥
आसने चिन्तयेन्मेरु मष्टदलं सकर्णिकम्।
व्याहृतीना मथ न्यास कुर्य्यात्तद्विधिवद्द्विजः॥
भूर्लोक पादयोर्न्यस्य भुवर्लोकन्तु जानुनो.।
स्वर्लोक कटिदेशे तु नाभिदेशे रूहस्तथा॥
जनोलोकन्तु हृदये कण्ठदेशे तपस्तथा।
भ्रुवोर्ललाटमध्ये तु सत्यलोक. प्रतिष्ठित.॥
हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम्।
तच्छुभ्रज्योतिषा ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः॥
आवाहन कुर्य्यात् विष्णोर्निमलात्मनः।

यदर्चासतये तस्य स्वदेहे चिन्तयेद् यथा ॥
आद्य आवाहयेद् देवमृचा च पुरुषोत्तमम् ।
यथादेहे तथा देहे न्यासं कृत्वा विधानतः ॥
द्वितीययासनन्दद्यात् पाद्यन्तु तृतीयया ।
चतुर्थ्यार्घ्यः प्रदातव्यः पञ्चम्याचमनन्तथा ॥
षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रधौतकम् ।
यज्ञोपवीतं चाष्टम्या नवम्या गन्ध मेव च ॥
पुष्पन्देयं दशम्यातु एकादश्याच धूपकम् ।
द्वादश्या दीपकन्दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् ॥
चतुर्दश्याञ्जलिं कुर्यात्पञ्चदश्या प्रदक्षिणम् ।
षोडश्योद्वासनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्ववत् ॥
स्नाने वस्त्रे निवेद्ये च दद्यादाचमनं हरेः ।
षण्मासात्सिद्धिमाप्नोति एवमेव हि योजयेत् ॥
आदित्यमण्डले देवन्ध्यात्वा विष्णुमुपैति यः ।
स याति ब्रह्मणः स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥
ध्येयो दिनेश परिमण्डलमध्यवर्त्ती
नारायण सरसिजासनसन्निविष्ट ॥
केयूरवान्मकरकुण्डलवान् किरीटि-
हारी हरि र्मुनिजनैर्धृतशङ्खचक्रः ॥
सूक्तेन विष्णु विधिना समुदीरितेन
योगेन नित्यमजमादिमनन्तमूर्त्तिम् ।
भक्त्यार्चयेत्प्रति यश्च स विष्णुदेहम्
विप्रो विशेद्धरिवरेण कृतार्थदेहः ॥

पञ्चरात्रविधानेन स्थण्डिले वापि पूजयेत् ।
जलमध्यगतो वापि पूजयेज्जलमध्यग ॥
द्वादशारार्चनव्यूहपञ्चतत्वक्रमेण तु ।
अभावे धौतवस्त्रं पत्रिकायास्तथा द्विज. ॥
जलेऽपि हि जलेनैव मन्त्रैरेवार्चयेद्धरिम् ।
विधानविधित्यंजसस्तु चिन्तयेद्धरिमेव तु ॥
तिष्ठन्व्रजंस्तथासीनः शयानोऽपि हरिं सदा ।
संस्मरन्नाप्नुम पश्येदिहामुत्र च वै द्विज ॥
रुद्रं रुद्रविधानेन ब्रह्माणञ्च विधानतः ।
सूर्यं संहितमन्त्रैश्च तदीरितविधानतः ॥
दुर्गां कात्यायनीं चैव तथा वागदेवतामपि ।
स्कन्दं विनायकञ्चैव योगिनीः क्षेत्रपालकान् ॥
विधानेनार्चयेत्सर्वान्यो विप्रो भक्तितत्परः ।
विष्णुना सुप्रसन्नेन विष्णोर्लोकमवाप्नुयात् ॥
गृहाद्य पूजयेद्विद्वान् ब्राह्मण शास्त्रतत्परः ।
आरोग्यपुष्टिसंयुक्तो दीर्घमायुष्यमाप्नुयात् ॥
यद्वा गावो सुरा विप्राः सद्भिः पूज्याः सदा द्विजैः ।
पूजिताः पूजयन्त्येते दहन्ति चापमानिताः ॥
यो हितः सर्वसत्वेषु गोसुरब्राह्मणेषु च ।
इहामुत्र स पूज्योऽसौ विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
प्रोक्तो गृहस्थस्य सुरार्चनस्य
धर्मो विधिर्विष्णुजनस्य सम्यक् ।
कार्यो द्विजातिः प्रतिवासरं यो

वेदोक्तमन्त्रैः समये हिताय ॥
देवपूजाविधिः प्रोक्त एष उद्देशतो मया ।
वैश्वदेवस्य वक्तव्यो विधिर्विप्र ! मयाधुना ॥
इति बृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे देवपूजाविधिः समाप्तः ॥

वैश्वदेवं प्रवक्ष्यामि यथाकार्यं द्विजातिभिः ।
स्वगृह्योक्तविधानेन जुहुयाद्वैश्वदैवकम् ॥
हविष्यस्य द्विजोऽभावे यथालाभकृतं हविः ।
जुहुयाद्विधिवद्भक्त्या यथा स्याच्चित्तनिर्वृतिः ॥
यद्वा तदापि होतव्यमग्नौ किञ्चिद्द्विजातिभिः ।
फलम्वा यदिवा मूलं शाकम्वा यदिवा पयः ॥
अहुत्वा च द्विजोऽश्नीयाद्यत्किञ्चित् स्वयमर्जितं ।
अश्नीयाच्चेदहुत्वापि नरकं स समाविशेत् ॥
जुहुयादन्नमक्षारलवणं हुताशने ।
अनुज्ञातो द्विजैस्तैस्तु त्रिः कृत्वा पुरुषर्षभः ॥
यदाग्नौ हूयते नैव यस्य ग्रासो न दीयते ।
अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
लौकिके वैदिके चैव वैश्वदेवो हि नित्यशः ।
लौकिके पापनाशाय वैदिके स्वर्गमाप्नुयात् ॥
अभावादग्निहोत्रस्य आवसथ्यस्य वा तथा ।
अस्मिन्नग्नौ पचेदन्नं तत्र होमो विधीयते ॥

अग्नि. सोम: समस्तौ तौ विश्वदेवास्तथैव च।
धन्वन्तरिं कुहूश्चैवानुमतः प्रजापतिः॥
द्यावाभूम्योः सृष्टिकर्त्रे कृत्वा तेभ्य पुन. पुन:॥
कुर्याद्बलिकृतं यथावत्सर्वदिक्षु मरुद्गणाम्।
सूत्राग्लैसाय पुष्यंच यमाय च सहानुगैः॥
मरुद्भ्य क्षिपेद्वारि अप्सरोभ्यस्तथा हरेः।
वनस्पतिभ्य सर्वेभ्यो मुसलोलूखले हरेत्॥
श्रियै च भद्रकाल्यै च उष्णीषपादयोः क्रमात्।
ब्रह्मणे सानुगायेति मध्ये चैव हरेद्बलिम्॥
वास्तवे सानुगायेति वास्तुमध्ये बलिं हरेत्।
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो बलिमाकाशमुत्क्षिपेत्॥
द्युचरेभ्यश्च भूतेभ्यो नक्तचारिभ्य एव च।
वास्तुपृष्ठे च कुर्वीत बलिं सर्वान्न भूतये॥
पितृभ्यो बलिशेषन्तु सर्वं दक्षिणतो हरेत्।
पतितेभ्य श्वपाकेभ्यः पापानां पापरोगिणाम्॥
कृमिकीटपतङ्गानां सर्वेभ्योऽपि बलिं हरेत्।
एवं सर्वाणि भूतानि यो विप्रो नित्यमर्चयेत्॥
तत्स्थानं परमाप्नोति यज्ज्योतिः परवेधसः।
गृह्योऽग्नौ वैश्वदेवन्तु प्रोक्तमेतन्मनीषिभिः॥
अनग्निकस्तु कुर्वीत वैश्वदेवं कथं त्विति।
महाव्याहृतिभिस्तिस्रः समस्ताभिस्तथा परा॥
इत्याहुतीश्चतस्रस्तु तथा वेदकृतोऽपि च।
त्रियम्बकं यजामह इत्यादीनाहुतिद्वयम्॥

वैश्वदेवेच जुहुयाद्विशेषोऽन्यत्र वै पुनः ।
अल्पमृत्युनिवृत्त्यर्थमायु पुष्टिविवृद्धये ॥
जुहुयात् त्र्यम्बकं देव बिल्वपत्रैस्तिलैस्तथा ।
विनायकाय होतव्या तथा ह्यतस्रो चाहुतिः ॥
सर्वविघ्नोपशान्त्यर्थं पूजयेत्सन्ततस्तुतम् ।
गणानान्त्वितिमन्त्रेण स्वाहाकारान्तपादतः ॥
चतस्रो जुहुयात्तस्मै गणेशाय तथाहुती ।
तद्विष्णोरिति जुहुयाद्विधिसम्पूर्णताकृते ॥
प्रणवेन च गायत्र्या केचिज्जुह्वति-सद्द्विजाः ।
एतौ वै सर्वदेवत्यौ एतत्परन्न किञ्चन ॥
एताभ्यां जुह्वते नैव सर्वेभ्योऽपि हुतम्भवेत् ।
जुहुयात्सर्पिषायुक्तं सव्येन पयसाथ वा ॥
क्षीरेण च विकारैश्च तिलतैलेन वा पुनः ।
समोप्य पयसा वापि अन्नन्तु जुहुयादपि ॥
व्रीहयश्चापि गोधूमाः शालयो हवनीयकाः ।
हविस्तु हविरभ्युक्तमहविस्तु हविर्यतः ॥
अभ्युक्तमेव होतव्यं मृतोक्तञ्च विवर्जयेत् ।
हरिद्राखिलितामेके कृत्वान्नहवने विदुः ॥
उदगग्ने चारभ्यैके कृत्वासनमिहोच्यते ।
ॐकारपूर्विकाः सर्वाः स्वाहाकारान्तिकास्तथा ॥
जुहुयादग्निको विप्रो ह्यहमेधीह नित्यशः ।
बलिशेषञ्च भूतेभ्यः सर्वेभ्योऽप्यविशेषतः ॥
हुत्वाथ सप्तमर्मान कृताञ्जलि प्रसादयेत् ।
तमग्ने । त्वदितेन मन्त्रेण भक्तिमान् द्विजः ॥

आनन्दाभिति मन्त्रन्तु जपेद्वै सर्वकामिकम् ।
अहाव्यग्न इति ह्येत मन्त्रञ्च प्रयतो जपेत् ॥
अन्यदीताग्न मन्त्रं जपित्वा च समापयेत् ।
सर्वशान्तिकरन्त्वेषं तयाग्निर्देवनेति च ॥
भान धनमरोगित्व गतिमिच्छं स्तथा द्विजः ।
यमुमग्नि रविं विष्णु मर्चयेद्धक्तितः क्रमात् ॥
अजानन् यो द्विजोनित्य मद्दत्वा निसृत हवि ।
पितृदेवमनुष्याणां स्वणत्युक्त प्रयात्यधः ॥
शाकञ्चापि तथा वापि हुत्वाग्नावश्नुते द्विजः ।
सर्वकामसमायुक्त. सोऽत्रैव सुखमश्नुते ॥
स्वरेण वर्णेन च यद्विहीन तथैव हीनं क्रययापि यच्च ।
तथातिरिक्त मम तत् चमस्व तदस्तु चाग्नेः परिपूर्णमेतत् ॥
सर्वपापप्रमोदाय सर्वकामाय वै द्विज ।
द्विजन्मना हितार्थाय वैश्वदेव उदाहृतः ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरे वैश्वदेवविधिः ॥

आतिथ्य संप्रवक्ष्यामि चातुर्वर्ण्य फलप्रदम् ।
चतुर्वर्णातिथि. प्रोक्त. कालप्राप्तो बहुश्रुत. ॥
अदृष्टो दृष्टगोत्रादिरज्ञाताचारविग्रह: ।
सन्ध्यामात्रकृताचारस्तज्ज्ञैः सोऽतिथिरुच्यते ॥
क्षुत्तृष्णाध्वश्रमश्रान्त प्राणत्राणाय याचक. ।
गृहिणो वैश्वदेवान्ते त्वग्द्वारमुपागत. ॥
विष्णुरूपोऽतिथिः सोऽयं सत्कारार्थमिहागतः ।
इति मत्वा भक्त्या च यथायोग्यं तमागतम् ॥

त्वं शुभेन समायात. सर्वदेवमयो विधि.।
निर्दह्य सर्वपापानि ममाचाद्य प्रयास्यति॥
ब्राह्मणै सह भोक्तव्यो भक्त्या प्रक्षाल्य पादयम्।
आसनार्घादिकं दत्त्वा दत्त्वा स्रक्‌चन्दनादिकम्॥
योगिनो विविधैर्वेषैर्भ्रमन्ति धरणीतले।
नराणामुपकाराय ते चाज्ञातस्वरूपिणः॥
तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्तं श्राद्धकालेऽतिथिं द्विजः।
श्राद्धक्रियाफलं हन्ति तत्र यत्पूजितोऽतिथिः॥
तस्मात्पूर्वमेवात्र पूजयेदागतोऽतिथिः।
यदा चित्कचिदागच्छेत्तारयेत्तस्य पूर्वजान्॥
यतिर्वा ब्रह्मचारी च तथापि मधुकद्विजः।
सदैतेऽतिथयः प्रोक्ता अपूर्वश्च दिने दिने॥
अतिथेरस्य देहस्य सत्तार्थमिहागतः।
संसारमहालग्नं मा मुदरसाधनायने॥
नैक ग्रामे वसन्वीह मुनीगैरव्यपेः तिथिः।
अन्यत्र दृष्टपूर्वोऽपि नासावतिथिरुच्यते॥
क्षत्रियो यदि वा गच्छेदतिथिश्चास्य वेश्मनि।
भक्ते तु सत्सु विप्रेषु कामतस्तु समाश्रयेत्॥
वैश्यो वा यदि वा शूद्रो विप्रगृहं समाव्रजेत्।
तो भृत्यैः सह भोक्तव्यो इति पाराशरोऽब्रवीत्॥
क्लीबो वा यदि वा काण. कुष्ठी वा व्याधितोऽपि वा।
आगतो वैश्वदेवान्ते प्रष्टव्यः सर्वदेवताः॥
दर्शनेनापि वैश्येन तथा च हपलेन च।
आतिथ्यं सर्ववर्णानां कर्तव्यं श्राद्धसंश्रयम्॥

योऽतिथीन्पूजयेद्भक्त्या तथाभ्यागमनेन च ।
बालवृद्धादिकश्चैव तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥
देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे सूर्येण दृष्टेन च भूरि तिष्ठन्
तस्मान्ददातुस्त्वमराङ्गनाभिस्तस्यातिथिः केन समस्त्वमस्ति ।
इति श्रीबृहत्पाराशरे चातिथिविधिः समाप्तः ॥

वर्णधर्मान् प्रवक्ष्यामि यत्कृतं ब्राह्मणादिभिः ।
निबोधध्वं द्विजास्तद्वै सचेष्टेण पृथक् पृथक्॥
यजने याजने विप्रे तथा दान प्रतिग्रहे ।
अध्यापन मध्ययनं कर्माण्येतानि षट् तथा ॥
प्रजाना रक्षणं दान शरीर्या निग्रहस्तथा ।
यजनाध्ययने राज्ञि विषयासक्तिवर्जनम् ॥
यजनाध्ययने दानं पाशुपाल्यस्तथा कृषी ।
वाणिज्यश्च कुसीदश्च कर्मषट्क प्रकीर्त्तितम् ॥
शुश्रूषा ब्राह्मणादीना तेभ्य आजीवनस्तथा ।
एष धर्मः स्मृत शूद्रे वाणिज्येन च जीवनम् ॥
सर्वेषां जीवन प्रोक्त धर्मेणैव च सर्वशः ।
भिन्नवृत्तिर्यथा न स्यात् कुर्य्याद्विप्रस्तथा च तत् ॥
कुर्वन्नन्यानि कर्माणि हत्या वा क्षत्रियस्य च ।
तदभावे द्विजो जीवेद्विन्नवृत्ति विवर्जयेत् ॥
क्षत्रिये प्रजापालत्व शस्त्रभृत्त्वं प्रचण्डता ।
निर्जयेत्परसैन्यानि एष धर्मः स्मृतो नृप ॥
पुष्पपुष्प विचिनुयान्मूलच्छेद न कारयेत् ।
मालाकार इवारामे प्रजासु स्थाप्यया नृप ॥

लोहकर्मरथानाश्च गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
गोरक्षा कृषिवाणिज्यं वैश्यवृत्तिरुदाहृता ॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा परोधर्मः प्रकीर्त्तितः ।
अन्यथा कुरुते यस्तु तद्भवेत्तस्य निष्फलम् ॥
लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः ।
न दूष्येच्छूद्रजातीनां कुर्य्यात् सर्व्वस्य विक्रियाम् ॥
विक्रयं मद्यमांसानां मभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
अगम्यागामिता चौर्य्यं शूद्रे स्युः पापहेतवः ॥
कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं ध्रुवम् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य कर्माचारं कलौ युगे ।
धर्मसाधारणं शक्त्या चातुर्वर्ण्यक्रमागतम् ॥
युष्माकं सम्प्रवक्ष्यामि पाराशरप्रचोदितम् ।
षट्कर्मसहितो विप्रः कृषिवृत्तिं समाश्रयेत् ॥
हीनाङ्गं व्याधिसंयुक्तं प्राणहीनञ्च दुर्बलम् ।
क्षुद्युक्तं तृषितं श्रान्तमनड्वाहं न वाहयेत् ॥
स्थिराङ्गं नीरुजं तृप्तं शान्तं षण्ढविवर्जितम् ।
धर्मिष्ठं सप्तमायं सनड्वाहं न वाहयेत् ॥
वाहयेद्दिवसस्यार्धं पश्चात् स्नानं समाचरेत् ।

कुशवैर्न क्वापि कुर्य्यात्सर्वथा धेनुसंग्रहः ॥
बन्धनं पालनं रक्षा द्विजः कुर्य्याद्गृही गवाम् ।
वत्साश्च यत्नतो रक्ष्या वर्धन्ते ते यथाक्रमम् ॥
न दूरे तास्तु मोक्तव्या चरणाय कदाचन ।
दूरे गावश्चरन्त्यो वै न भवन्ति शुभायना: ॥
प्रातरेवहि दोग्धव्या दुग्धाः सायं तथा गृही ।
दोग्धुर्विपर्य्ययेणैव वर्द्धन्ते ताः कदाचन ॥
अनादेयतृणान्यत्त्वा स्रवन्त्यनुदिनं पयः ।
तुष्टिश्चदेवतादीनां पूज्या गावः कथन्न ताः ॥
यस्याः शिरसि ब्रह्मास्ते स्कन्धदेशे शिवः स्मृतः ।
पृष्ठे विष्णुस्तथा तस्थौ श्रुतयश्चरणेषु तु ॥
या अन्या देवताः काश्चित्तस्या लोमसु ताः स्थिताः
सर्वे देवमया गौस्तु तुष्येत्तद्भक्तितो हरिः ॥
हरन्ति स्पर्शनात्पाप पयसा पोषयन्ति याः ।
प्रापयन्ति दिवं दत्ताः पूज्या गावः कथन्न ताः ॥
यच्छफाहतभूमेस्तु उद्धताः पांशुसंस्पृशः ।
प्रीणयेत् पुरुपश्चैनो वन्द्या गावः कथन्न ताः ॥
शकृन्मूत्रं हि यस्यास्तु पितुः पुनाति पातकम् ।
किमपूज्यं हि तस्या गौरिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
गौरवत्सा न दोग्धव्या नचैवं गर्भसन्धिनी ।
प्रसूता च दशाहार्वागदोग्धा चेन्नरकं व्रजेत् ॥
दुर्बला व्याधिसयुक्ता पुष्पिता या द्विवत्सभूः ।
सा साधुभिर्न दोग्धव्याग्रर्थिभिः सुप्रमीप्सुभिः ॥

कुलान्ते पुष्पिता गावः कुलान्ते बहवस्तिला।
कुलान्ते चलचित्ता स्त्री कुलान्ते बन्धुविग्रहः॥
एकतः पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना।
तथा गौ र्ज्यायसी साक्षादेकतोऽभ्यधिकोऽसुखी॥
यथोक्तविधिनायैता स्त्रीः पाल्यास्तु पूजिताः।
पा तये रपूजयन्नेताः सप्तमेऽह च मोदते॥
दक्षिणाभिमुखा गाव उत्तराभिमुखा अपि।
वन्दनीयास्तथैतास्तु न च प्राक्पश्चिमामुखा॥
गोदृष्टा वाजिशालाया सुतीक्ष्णं लोहदात्रकम्।
स्थाप्य तु सर्वदा तस्यां गवि लुप्तविमोक्षणात्॥
गावो देयाः सदा रक्ष्याः पोष्याः पाल्याश्च सर्वदा।
ताडयन्ति च ये पापा येचाकर्षन्ति ता नराः॥
नरके पच्यन्तेऽङ्गानि श्वासेनैव प्रपीडिताः।
स पशुधर्मं दण्डेन सह तासां निवर्त्तयेत्॥
गच्छ गच्छेति ता ब्रूयान्मा भैरिति वारयेत्।
सम्पूजयन् गा नमस्कृत्य कुर्य्यात्तान्तु प्रदक्षिणम्॥
प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा।
तृणोदकादिसंयुक्तं यः प्रदद्याद्गवाह्निकम्॥
सोऽश्वमेधसमं पुण्यं लभते नात्र संशयः।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्राश्च सरांसि च॥
गवां शृङ्गोदकस्नाने कलां नार्हन्ति षोडशीम्।
कृतस्तेयां हि पापानि येषां गवां मलद्रुतम्॥
सततं बालवत्साभिर्गोभिः स्त्रीभिरिव स्वयम्।
माघ्रयाश्चैव गावश्च कुम्भमेकं दिधा शतम्॥

तिष्ठन्त्येकत्र मन्त्राणि हरिरेकत्र तिष्ठति ।
गोभिर्यज्ञाः प्रवर्तन्ते गोभिर्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥
गोभिर्वेदाः समुद्गीर्णाः सषडङ्गपदक्रमात् ।
सौरभेयास्तु तस्याग्रे पृष्ठतोऽप्यस्य ताः स्थिताः ॥
वसन्ति हृदये नित्यन्तासां मध्ये वसन्ति ये ।
ते पुण्यपुरुषाः सौम्या नाकेऽपि दुर्लभाश्च ये ॥
शृङ्गमूले स्थितो ब्रह्मा शृङ्गमूले तु केशवः ।
शृङ्गाग्रे शङ्करं विद्यात्त्रयो देवाः प्रतिष्ठिताः ॥
शृङ्गाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ।
सर्वे देवाः स्थिता देहे सर्वदेवमया हि गौः ॥
ललाटाग्रे स्थिता देवी नासामध्ये तु षण्मुखः ।
कम्बलाश्वतरौ नागौ तत्कर्णयोर्व्यवस्थितौ ॥
स्थितौ तस्याश्च सौरभ्याश्चक्षुषोः शशिभास्करौ ।
दन्तेषु वसवश्चाष्टौ जिह्वायां वरुणः स्थितः ॥
सरस्वती च हुङ्कारे यमयक्षौ च गण्डयोः ।
ऋषयो रोमकूपेषु प्रस्रावे जाह्नवीजलम् ॥
कालिन्दी गोमये तस्या अपरा देवतास्तथा ।
अष्टाविंशतिदेवानां कोट्यो लोमसु ताः स्थिताः ॥
उदरे गार्हपत्योऽग्निर्हृदये दाक्षिणस्तथा ।
मुखे चाहवनीयस्तु चावसथ्यौ च कुक्षिषु ॥
एवं यो वर्त्तते गोषु ताडनक्रोधवर्जितः ।
महतीं श्रियमाप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥
कृत्यं तस्या न लङ्घेत पूतिगन्धं न वर्जयेत् ।
यावत्पिबति तद्गन्धं तावत्पुण्यं प्रवर्धते ॥

यो गां पयस्विनीं दद्यात्तरुणीं वत्ससंयुताम् ।
शिवस्यायतनं दत्त्वा दत्तन्तेन तु विश्वकम् ॥
उक्ता गौर्वेधसा सृष्टा तस्याः सम्पादनाय च ।
तैरुत्पादितशस्येन सर्वमेतद्धि धार्यते ॥
यस्त्वेतान् पालयेत् यत्नान्सुधैर्यैश्चैव यत्नतः ।
जगन्ति तेन सर्वाणि साक्षात् स्युः पालितानि च ॥
यावद्गोपालने पुण्यमुक्तं पूर्वमनीषिभिः ।
उक्ष्णोऽपि पालने तेषां फलं दशगुणं भवेत् ॥
जगदेतद्धृतं सर्वमनडुह्ना चराचरम् ।
इय एत्तावतो रक्षा पालनीयस्तु सर्वदा ॥
धर्मोऽयं भूतले साक्षाद्ब्रह्मणां हितकारिताः ।
त्रैलोक्यं धारणायालमन्नानाञ्च प्रसूयते ॥
अनादेयानि घासानि विश्व सन्ति समासतः ।
भ्रमिता भूतले दूरमुक्षाणो न पूजयेत् ॥
उत्पादयन्ति शस्यानि मर्दयन्ति वहन्ति च ।
आनयन्ति दवीयस्य मुक्ष्णोर्वा कोऽधिको भुवि ॥
कन्धेन दूराच्च वहन्तिभारं साक्षादि किञ्चिद्धनपत्युरस्य ।
स्वीयेन जीवेन परस्य जीवं रक्षन्ति पुष्णन्ति विवर्धयन्ति ॥
पुण्यास्तु गावो वसुधातले मां बिभ्रत्यमुष्टोष्टगर्भभारम् ।
भारः पृथिव्या दशताड़िताया एकस्य चाण्णो ह्यपि साधुवाच ॥
एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
माहेश्वपीयं धरणीं समाना तस्माद्वृषात् पूजितमस्ति चान्य ॥
उत्पाद्य शस्यानि तृणाश्चरन्ति तदेव भूयः सकलं वहन्ति ।
र भारखिन्नाः प्रमर्दन्ति किञ्चिद्दोह्याद्धार्यति जीवलोकः ॥

तृतीयेऽह्नि चतुर्थे वा यद्देवोक्ता दृढोभवेत् ।
तदा न स्नातु भेतव्या नैव प्राग्दुर्बलस्य च ॥
नामतेवेनकीलन्तु खादिरं वाथ सैंशिपम् ।
द्वादशाङ्गुलं कुर्य्यात्तज्जैस्तीर्णे समेच वा ॥
शाला द्विजेन्द्रा वृषगोष्ठयाना ता याम्यदिग्द्वारवती विदध्यात्
सौम्या ककुप्द्वारवती सुशोभान्तेषा शमिच्छन् धृतमात्मनश्च
गावो वृषो वा हयहस्तिनोवा अन्येऽपि सर्वे पशवो द्विजेन्द्रा
याम्या मुखा दिक्षु च मुत्तरादिङ्मुखाश्चकास्ते खलु बन्धनीया
शालामवेशे वृषगोपशूनां राजापि यस्माद्धयकुञ्जराणाम् ।
होमञ्च सप्तार्चिषि शास्त्रयुक्तं कुर्य्याद्विजस्तो द्विजपूजनञ्च ॥
लाङ्गलं यत्प्रवक्ष्यामि यत्काष्ठं यत्प्रमाणतः ।
हलीशायास्तथामानं प्रतोदस्य युगस्य च ॥
चत्वारिंशत्तथाचाष्टा वङ्गुलानि कुचः स्मृतः ।
अथाहंमिद्धजैर्भोज्यो हलीषा वेधतश्च यः ॥
षोडशैव तु तस्याश्च षड्विंशति तथोपरि ।
वेधस्तथाच कर्त्तव्यः प्रमाणेन षडङ्गुलः ॥
अष्टाङ्गुलमुरस्तस्य वेधादूर्द्धं प्रकल्पयेत् ।
ग्रीवा दशाङ्गुला चोर्द्धं हस्तशाखी ततः स्मृतः ॥
अङ्गुलेष्वाष्टभिस्तत् स्याद्वेध स्यात्प्रतिहारकः ।
तस्याधस्ताच्चत्वारि स वेधश्चतुरङ्गुलः ॥
सार्द्धं तद्वै शुभा कार्य्या तद्वेधस्त्र्यङ्गुलो भवेत् ।
पञ्चाङ्गुलमुरस्तस्याः शिरश्चेति विभाजनम् ॥
पृष्ठत्वं शिरसोधार्य्यं हस्ततलप्रमाणकम् ।
अङ्गुलानि तथा चाष्टौ लरम प्रथता स्मृता ॥

बन्धाद्दक्षिः प्रतीहारी पङ्क्ति यदङ्गुला भवेत् ।
सुतीक्ष्णे लोहपाल्यस्य सुकादामादिद्वारकम् ॥
नगर चौरष्टचस्य न पिल्लपिचुमर्दयोः ।
दूल्यादीना हि कुर्व्वाण न नन्दति चिरं गृही ॥
प्राञ्जला समदक्षा तु हलीषा विदुषा मता ।
तस्य वेधः सवर्णाया कार्य्यो नवषितस्तिभिः ॥
प्लक्षास्रयोर्न तत्कुर्य्यात् कीर्त्तिघ्नौ तौ प्रकीर्त्तितौ ।
प्रमादतस्तु तां कुर्वन् समस्तो नश्यते गृही ॥
नीचोच्चत्वप्रमानेन तज्ज्ञास्तां प्रवदन्ति हि ।
चतुर्हस्तं युगं कार्य्यं स्कन्धस्थानेऽर्धचन्द्रवत् ॥
शेषन्त्वङ्ग्या कदम्बस्य शालाधन्यतमस्य च ।
सम्या वेधाद्दकिः कार्य्या दशाङ्गुलप्रमाणिका ॥
तन्माने च प्रवालीच तदन्तरदशाङ्गुलम् ।
प्रतोदविषमग्रन्थि वैणवश्च चतुः करः ॥
तदग्रे तु प्रकर्त्तव्या यवाकारातु लोहवत् ॥
हीनातिरिक्तं कर्त्तव्यं नैव किञ्चित्प्रमाणतः ।
कुर्य्यादनड्गुहा दैव्याददैव्या नरकं व्रजेत् ॥
यथा भीष्टं तथा शोभं वाहकस्य प्रमाणत ।
भूमेश्च कर्षणायालं तज्ज्ञा सर्ववदन्ति हि ॥
योजनं तु हलस्याथ प्रवक्ष्यामि यथा तथा ।
श्रेष्ठनक्षत्र संयुक्ते पुण्येऽह्नि तद्विधीयते ॥
यत्र दिने तु बुध्येत तत्र कार्य्यं विजानता ॥
यत्र हृत्यं हितं चापि पुण्यं वा मनसि स्मरेत् ।
तत्र विद्वान् द्विजश्रेष्ठ पुण्येऽह्नि तद्विधीयते ॥

मात्स्याद्द्विज कृत्वा यथोक्तविधिना गृही।
द्रव्यकालानुसारेण कुर्वतो धर्मतः कृषिम्॥
प्रोल्लिखन् मण्डलं पुष्पधूपदीपैः समर्चयेत्।
इन्द्राय च तथाग्निभ्यां मरुद्भ्यश्च तथा द्विज॥
कुर्य्याद्बलिं स्मृतिं विद्वान् उदलयाश्वयाय च।
तथा कुमार्य्यै सीतायै अनुमत्यै तथा बलिम्॥
नमः स्वाहेति मन्त्रेण सर्वावन्वात्मनः शुभम्॥
दधिगन्धाक्षतापुष्पैः शमीपत्रैस्तिलैस्तथा।
दद्याद्बलिं हयाणाञ्च तथाव्यप्राशनं तथा॥
सद्यश्च शिरफालाग्रे हेम्ना वा राजतेन वा।
प्रलेप्य मधुसर्पिभ्यां कुर्य्याच्चैव प्रदक्षिणम्॥
प्राच्योदीच्यां मण्डलं कुर्य्यात् सत्वा सीरप्रवाहणम्।
पुष्पं लाङ्गलकल्याण कल्याणाय नमोऽस्त्विति॥
सीतायाः स्थापनं कुर्य्यात् पाराशरऋषिं स्मरेत्।
सीता युञ्जन्त इत्याद्यैर्मन्त्रैर्धीरं प्रवाहयेत्।
दधिदूर्वाक्षतैः पुष्पैः शमीपत्रैश्च पुष्पदे॥
सीता पूज्य वनौ भक्तोऽस्तु वस्त्रविशारदौ।
सप्त धान्यानि चादाय प्रोक्ष्य पूर्वामुखो हली॥
तानि दक्षिणेन चैवं किरन् भूमौ कृषिद्विजः।
न यवैर्न तिलैर्हीन द्विज कुर्य्याद्धि कर्षणम्॥
तद्विहीनस्तु कुर्वाणो न प्रशंसन्ति देवताः।
तिलमात्रच्युतं तोयं दक्षिणस्याम्पतर्दिशि॥
तेन तृप्यन्ति पितरो यावन्त तिलविन्दवः।
[illegible]

विमुच्य पितरस्तत्र प्रयान्तीव तिलैः सह।
स्नानाजलं यवस्तस्य पतत्येभ्यो भूतले पतत्॥
पयोदधिघृताद्यैश्च तर्पयेत्सर्वदेवता।
देवपर्जन्यभूमीरयोगात् कृषिः प्रजायते॥
व्यापारात् पुरुषस्यापि तस्मात्तत्क्रियतो भवेत्।
शालीन् भूयवकार्पासं माषांकुमश्वतीनि च॥
वापयेत्सर्वबीजानि सर्वशापो न सीदति।
चन्द्रक्षये यतिर्विप्रो यो युनक्ति हयान् क्वचित्॥
तत्पशुदशवर्षाणि त्यजन्ति पितरो हि तम्।
चन्द्रक्षये द्विजो विद्वान्यो भुङ्क्ते तु परान्नम्॥
भोक्तुर्मासार्जितं पुण्यं अन्नेदस्य तत्।
चन्द्रार्कयोस्तु संयोगे कुर्याद्यः स्त्रीनिषेवणम्॥
स रेतोभोजिनस्तस्य पक्षमात्रं पितरो द्विजा।
चन्द्रक्षये च यः कुर्यात्तस्यतन्निकृन्तनम्॥
तत्पर्णसङ्ख्या तस्य भवन्ति भ्रूणहत्यकाः।
वनस्पतिगते सोमे यो ध्यान् प्रक्षेपर॥
प्रभ्रष्टद्विजकर्माणां न त्यजन्त्यमरादय।
वासांसि दुःप्रणाशाय रजकस्य महि क्षिपेत्॥
पिबन्ति पितरस्तस्य मास वस्त्रजलन्तु तत।
सोमक्षये द्विजो याति तत्कायस्तु कृतीयकम॥
तदेव पितृशापाग्निदग्धो नरकं समाविशेत।
अष्टमी कामभोगेन षष्ठी तैलोपमं तिना।
कुहूश्च दन्तकाष्ठेन हिनस्त्यासप्तम कुलम्।

चन्द्रार्कप्रणीताः पुरुषास्तु देवा दद्याद्यत्या यदि दन्तकाष्ठम्
नराधिराजः सहितस्तु तेन यातः क्रतः स्यात्त्रिदशदेवतानाम्।

तत्राश्र्यंच्य विधारणानि गावश्चैव तृषास्तथा।
चरणाय विसृज्यन्ते आगतांस्त्रिश्च भोजयेत्॥
य उत्पाद्यैह प्रस्थानि सर्वाणि लुप्तचारिणः।
जगत्सर्वं धृतं येस्तु पूज्यन्ते किन्न ते हया॥
येनैवोक्त प्रदत्तेन दत्तं गोदशकम्भवेत्।
यद्रूपेण स्थितो धर्मः पूज्यन्ते किन्न ते हयाः॥
पाल्याहि यत्नतस्ते वै वाहनीया यथाविधि।
स याति नरकं घोरं यो वाह्यत्यपालयत्॥
नाधिकाङ्गो न हीनाङ्गः पुष्पिताङ्गो न दूषितः।
वाहनीयो हि शूद्रेण वाहयन् शुभमाप्नुयात्॥
वर्जयेद्दुष्टदोषाश्च गावो वै दोहने नरः।
पाल्या वै यत्नतः सर्वे पालयन् शुभमाप्नुयात्॥
अन्नार्थं सेतांसुधायाः समर्जं परमेश्वरः।
अन्नेनाप्यायते सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम्॥
अग्निर्ज्वलति चान्नार्थं वाति चान्नाय मारुतः।
गृह्णाति चाम्भसा सूर्यो रसानन्नाय रश्मिभिः॥
अन्नं प्राणो बलं चान्नं महाज्जीवित मुच्यते।
अन्नं सर्वस्य चाधारः सर्वं सन्ने प्रतिष्ठितम्॥
सुरादीनां हि सर्वेषां सम बीजं परं स्थितम्।
तस्मादस्मात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति॥
द्यौः पुमान्धरणी नारी अग्नीषोमीनन्दिमन्द्रतम्।
द्युधात्री नौदसयोगादन्यादीनां हि सम्भवः॥

आपोमूलं हि सर्वस्य सर्वमप्सु प्रतिष्ठितम्।
आपोऽमृतरसो ह्याप आपः शुक्रं बलं महः॥
सर्वस्य बीजमापो वै सर्वमद्भिः समाहृतम्।
आद्य आप्यायना ह्यापः आपो ज्येष्ठतरा ह्यतः॥
किञ्चित्कालं विनाऽन्नाद्यैर्जीवन्ति मनुजादयः।
न जीवन्ति विना तानि तस्मादापोऽमृतं स्मृतम्॥
दत्तानि चाद्भिरेतस्यां किं न दत्तं क्षितौ भवेत्।
तथान्नेन प्रदत्तेन सर्वं दत्तं भवेदिह॥
अतोऽप्यन्नार्थभावेन कर्त्तव्यं कर्षणं द्विज।
यथोक्तेन विधानेन लाङ्गलादिप्रयोजनम्॥
सीते! सौम्ये! कुमारि! त्वं देवि! देवार्चिते! श्रिये!
सत्कृतासि यथा सिद्धा तथा मे सिद्धिदा भव॥
सक्तत् सूनाविना नाम्ना सीतया, स्थापनं विना।
विनाऽभ्युक्षणरक्षार्थं सर्वं हरति राक्षसः॥
वापने लवने चैव खले गन्धोपवाहने।
एष एव विधिर्ज्ञेयो धान्यानाञ्च प्रवेशने॥
देवतायतनोद्याननिपातस्थानगो व्रजन्।
सीमा श्मशानभूमिश्च वृक्षच्छाया चिति तथा॥
भूमिं निखातयूपाश्च शयनस्थानमेव च।
अन्यामपि हि चावाह्या न कृषन् कृषिकृत् वराम्॥
नोषरां वाहयेद्भूमिं वर्चोश्मककरीष्टताम्।
वाहयन्नाप्रमत्तश्च न नदीपुलिनं तथा।
यद्यसौ वाहयेल्लोभात्तद्यपाह्यापि हि मानव।
क्षीयते,सो चिरात्पापात् सपुत्रपशुबान्धवः॥

नरकं घोरतामिस्रं पापीयान्याति चैनसः ॥
योऽपहृत्य परकीयां कृषिरूढाद्वयेद्धराम् ।
स भूमिस्थेन पापेन ह्यनन्तनरकं वसेत् ॥
न दूरे वाहयेत् क्षेत्रं नचैवात्यन्तिके तथा ।
वाहयेत्पथि क्षेत्रं धाचरन्तु प्रभाग्भवेत् ।
क्षेत्रेष्वेव हतिं कुर्य्यात् स स्पष्टो नावलोकयेत् ॥
न लङ्घयेत्पशूनासो नाभीयाद्याश्च शूकरः ।
यन्त्रश्च दलनं कार्य्यो मृगयुत्रासनाय च ॥
यत्राप्युपद्रवं राजा तस्करादिसमुद्भवम् ।
संरक्षेत्सर्वतो यत्नाद्यस्मात् स्वक्षात्यमोकरात् ॥
अपि क्रमागतं क्षेत्रं मत्वा धर्मं कृषे ध्रुवम् ।
धनवत्या शुभा स्निग्धा जलायगाहनक्षमाम् ॥
निम्नां हि वाहयेद्भूमिं यत्र विश्रमते जलम् ।
वाहयेत् जलाभ्यर्णे अपुष्टोऽप्येकमन्मये: ॥
शारद मुमुक्षैः स्थानं कस्यादि वापयेद्धली ।
अधोमुकामुकापाति रटन्यत्र तु हैमनम् ॥
यमन्तापोऽपकालीय सम्पूर्णिम्येषु तद्विदः ।
केदारेषु तथा शालीन् जलोपान्तेषु चैव हि ॥
हस्ताकशाकमूलानि कन्दानि च जलान्तिके ।
हरिद्रिमार्तपानीदलेष्वेपु च दबार्द्रियाम् ॥
गोधूमाश्च मसूराश्च चनाश्च यवमन्नाद्या ।
मर्त्यलोके धान्यानि भूमिजीवान् विजानता ॥
शिम्बा बहुविधा बीज्या दबमीशानमेव च ।
एवम् यो जनपदं दापेन्नु पत्रदरः ॥

सम्पश्येच्चरतः सर्वान् गोष्पादीन् स्वयङ्कृषी ।
चिन्तयेत्सर्वमात्मानं स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥
प्रथमं कृषिवाणिज्यं द्वितीयं योनिपोषणम् ।
तृतीये विक्रयं पक्वं चतुर्थं राजसेवनम् ॥
नखैर्विलिखने यः स्यात् वृषुदोषं मनीषिणः ।
तस्याः सीरविदारेण किञ्च पापं चितेर्भवेत् ॥
तृणैकच्छेदमात्रेण प्रोच्या चयमाशुषः ।
अनन्तकन्दनिर्वासादसङ्ख्यातभवेद्दयम् ॥
यदघं मत्स्यघातानां तथा सङ्कर्पणामपि ।
अन्तः कुक्कुटिकानाञ्च तद्दिने कृषिजीविनाम् ॥
वधकालाच्च यत्पापं यत्पापं धर्मयोरपि ।
कदर्थ्याच्च यत्पापं यत्पापं कृषिजीविनाम् ॥
पयोनाच्च गृहस्थानां कृषिकृत्योपजीविनाम् ।
तदेनसो विशुद्ध्यर्थं प्राह सत्यवतीपतिः ।
द्वादशो नवमो वापि सप्तमः पञ्चमोऽपि वा ॥
धान्यभागः प्रदातव्यो देहिनः क्षेत्रिणो ध्रुवम् ।
अन्यथा दूतभूमौ च विप्राश्चित्तेश्वभुग्भवेत् ॥
एकैकांशापकर्षं स्याद्यावद्गमसप्तमौ ।
ग्रामेशस्य नृपस्यापि वणिग्भिः कृषिजीविभिः ॥
स स भागः प्रदातव्यो वनेस्ते कृषिभागिनौ ।
शूद्रो न मर्त्यकालानां देशोऽस्य स्यात्स्वसुदंषः ॥
एकैकांशाय चर्मसु यावद्ग्रामसप्तमौ ।
ब्राह्मणस्तु कृषिं कुर्वन्वाहयेद्विच्छया धराम् ।
न किञ्चिदस्य चिद्दद्यात्स सर्वस्य प्रभुर्यतः ।

ब्रह्मा वै ब्राह्मणानां स्वात्प्रमुखसृजदादितः ॥
तद्रक्षणाय बाहुभ्यामसृजत् क्षत्रियानपि ।
पशुपाल्यार्जनोत्पत्त्यै ऊरुभ्याञ्च तथा विशः ॥
द्विजदास्यार्थं पश्चाच्च पद्भ्यां शूद्रमकल्पयत् ।
यत्किञ्चिज्जगती थत्र भूगेहाश्व गजादिकम् ॥
स्वभावेनेह विप्राणां ब्रह्मा स्वयमकल्पयत् ।
ब्राह्मणश्चैव राजा च द्वावप्येतौ धृतव्रतौ ॥
न तयोरन्तरं किञ्चित्प्रजा धर्मेण रक्षयेत् ।
तस्माद्ब्राह्मणो दद्यात् कुर्वाणो धर्मतः कृषिम् ॥
ग्रामेशस्य नृपस्यापि किञ्चिन्नमप्यसौ बलिम् ।
अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि कृषिकृच्छ्रविकारणम् ॥
संयुक्तः कर्षको येन स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ।
सर्वसत्त्वोपकाराय सर्वत्र कृषिकर्मरः ॥
कुर्यात् कृषिं प्रयत्नेन सर्वसत्त्वोपजीव्यसत् ।
सर्वस्य स्थितिकारण्यात्स देवपितृभिः पुनः ॥
मनुष्याणान्तु पोष्याय कृषिं कुर्यात् कृषीवलः ।
वयांसि चान्यसत्त्वानि क्षुत्तृष्णापीडितो द्विजः ॥
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्लोकमवाप्नुयात् ।
चतुर्दिक्षु पले कुर्यात्प्राच्यामतिघनावृतिम् ॥
सैकद्वारापिधानञ्च पिदध्याच्चैव सर्वतः ।
परोक्षजीरणाद्धन्त विचरन्तु निवारयेत् ॥
शूकरशृगालादिकाकोलूककपोतवान् ।
त्रिसन्ध्यं प्रोक्षणं कुर्यात् दामीयामृतवाम्बुभिः ॥
रक्षां च भस्मना कुर्याज्जलधाराभिरक्षयम् ।

निमन्थ्य मर्चयेत्सीतां पराशरर्षिं स्मरन् ।
प्रेतभूतादिनामानि न वदेच्च तदग्रतः ॥
सूतिकागृहवच्चात्र कर्त्तव्यन्तत्र रक्षणम् ।
हरन्त्यरक्षितं यस्मात् रक्षांसि सर्व्वमेव हि ॥
प्रथमादिव पूर्वाह्णे नापराह्णे न सन्ध्ययोः ।
धन्योऽस्मान सदा कुर्यात्सीतापूजनपूर्वकम् ॥
यजेत पत्रभिस्ताभिः कलेरोऽप्ययमेव हि ।
भक्त्या सर्वं प्रदत्तं हि तत्समस्तमिहाक्षयम् ॥
खलयज्ञा पवित्रेयं ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
भागधेयमयीं कृत्वा तां यजन्त्वीह सात्त्विकाम् ॥
शतक्रत्वादयो देवाः पितरः सोमपादयः ।
सनकादिमनुष्यांश्च येषान्ये दक्षिणायनः ॥
तदुद्दिश्य च विप्रेभ्यो दद्याच्च प्रथमं खले ।
विवाहे खलयज्ञे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ॥
पुत्रे जाते व्यतीपाते दत्तं भवति चाक्षयम् ।
अन्येषामर्थिनां पश्चात्कारुकाणां पुनः पुनः ॥
दीनानामप्यनाथानां कुष्ठीनां कुशरीरिणाम् ।
क्लीबान्धबधिरादीनां सर्वेषामपि दीयते ॥
वर्णानां पतितानाञ्च दुःखभूतानि तर्पयेत् ।
चाण्डालानाञ्च पाकानां प्रीत्यात्युक्ताविचारवत् ॥
ये केचिदागतास्तत्र पूज्यास्ते विधिवद्द्विजाः ।
सोकश्च सौरिभिः सर्वैर्वर्णिभिर्मृष्टमेधिभिः ॥
दत्त्वात्वनृतया वाचा क्षमियाय विसर्जयेत् ।
ततः कृत्वा स्वगृहं गच्छेच्छ्राद्धमभ्युदयं श्रयेत् ॥

शरद्वै मन्त्रसन्तनवाम्बै, श्राद्धमाचरेत् ।
नो कृत्वान्नन्तदश्नीयादश्नन्तं तद्दयमश्नुते ॥
कृषावुत्पाद्य धान्यानि खलयज्ञं समाप्य च ।
सर्वरुत्व हो धुक्तं इहामुत्र सुखी भवेत् ॥
कृषेरन्यतमो धर्मो न लभेत् कृषितोऽन्यत ।
न सुखं कृषितोऽन्यत्र यदि धर्मेण कर्षति ॥
अवस्थत्वं निरन्नत्वं कृषितो नैव जायते ।
अनातिथ्यञ्च दुःखत्वं गोमतो न कदाचन ॥
निर्धनत्वमसभ्यत्वं विद्यायुक्तस्य कर्हिचित् ।
अस्वामित्वमभाग्यत्वं न सुशीलस्य कर्हिचित् ॥
वदन्ति कवयः केचित् कृष्यादीनां विशुद्धये ।
लाभस्यांशप्रदानस्य सर्वेषां शुद्धिसम्भवेत् ॥
प्रतिग्रहचतुर्थांशं वणिक्षु तृतीयकम् ।
कृषितो विंशतिश्चैव दद्यो नास्ति पातकम् ॥
राज्ञो दत्त्वा च षड्भागं देवतानां च विंशकम् ।
त्रयस्त्रिंशं च विप्राणां कृषिकर्मा न लिप्यते ॥

कृष्या च चोत्पाद्य यवादिकानि
धान्यानि भूयांसि यथान्विधाय ।
मुक्तो गृहस्थोऽपि परां परमाक्
तस्मात्मय यदिदर्वा ददोषा ॥

मनुष्याः पितरश्च सर्वे साध्याश्च यक्षाश्च सकिन्नराश्च ।
। द्विजेन्द्रा रूढ सर्वतत्त्वे दत्त न दत्तानि मनाक् द्दरेति ॥
दाकोऽप्य कृषि विदध्यात् खिप्येत पापेन स भूभवेन ।
त तस्मान्न विदारितापि स्याद्ध धात्री वरदानदात्री ॥

षट् कर्माणि कृषिं ये तु कुर्युर्ज्ञानविधिं द्विजाः ।
ते सुरादिवरप्राप्ताः स्वर्गलोकमवाप्नुयुः ॥
षट्कर्मभिः कृषिः प्रोक्ता द्विजानां गृहमेधिनाम् ।
गृहस्थ गृहिणीमाहुस्तद्विवाहमथोच्यते ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीतायां कृषिकर्मसीतायज्ञोपवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्वयञ्च याजयेत् क्षेत्रै धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
कुर्याद्विवाहयागादिपञ्चयज्ञांश्च नित्यशः ॥
अष्टौ विवाहा नारीणां संस्काराय प्रकीर्तिताः ।
ब्राह्मादिक्रमेणैव सम्प्रवक्ष्याम्यतः पृथक् ॥
जात्यादिगुणयुक्ताय पुंस्त्वे सति वराय च ।
कन्यामलङ्कृत्य दीयेत विवाहो ब्राह्मः स तु ॥
रैतो मज्जति यस्मात्तु सूनञ्च द्वादिकोऽनिलम् ।
पुमान् स्यात् लक्षणैरेतै र्विपरीतैश्च षण्डकः ॥
ये यज्ञे वर्त्तमाने तु ऋत्विजः कर्म कुर्वते ।
कन्यामलङ्कृत्य दीयेत विवाहः स तु दैवकः ॥
वराय गुणयुक्ताय विदुषे सद्व्रताय च ।
कन्या गोद्वयमादाय दीयतार्षः स उच्यते ॥
कन्या चैव वरश्चोभौ इच्छया धर्मचारिणौ ।
स्यातामिति च यत्रोक्तं दानं कार्यं विधिस्त्वयम् ॥
एतावद्देहि मे द्रव्य मित्युक्त्वा प्राक् प्रदाय च ।

यत्र कन्या प्रदीयेत स दैवत्यविधिः स्मृतः ॥
यत्रान्योन्याभिलाषेण उभयोर्वरकन्ययोः ।
तयोस्तदोर्विवाहः स्याद्गान्धर्वः प्रथितः स तु ॥
युद्धे हृत्वा वैर्नात्कन्या यत्रास्थिचाए इत्यथा ।
उह्यन्तु स तु विदद्भिर्विवाहो राक्षसः स्मृतः ॥
सुप्तां वापि प्रमत्तां वा कन्यां छलेन भुज्यते ।
सर्वेभ्यः स तु पापिष्ठः पैशाचः प्रथितोऽष्टमः ॥
आद्या वाद्यस्य षट् प्रोक्ता धर्मांश्चत्वार एव हि ।
चत्वारोऽन्ये द्वितीयस्य आद्यस्य च द्वयस्य च ॥
पञ्चमश्च तथाषष्ठः स्मृतौचतु चतुर्थयोः ।
द्वितीयस्यापि यत्प्रोक्तां एतयोस्तेन चाष्टमः ॥
वैश्यस्याद्यनुरूपेण द्वितीयापरयोः स्मृतः ।
सर्वसप्तममेकस्याद्वितीयस्यैव कीर्त्तितः ॥
धन्यावत्यधर्मो चोक्ता वृद्धाद्यः शवस्थानुना ।
दयायुधस्वरूपेण प्रोक्तो दैत्यस्तु मानुषः ॥
वार्त्तया प्राक्ततोऽधस्ताच्चतुराद्यविवाहजैः ।
स्वात्मानं द्विगुणान्वस्याद्दश सप्त च यथ षट् ॥
स्त्रीणामाजन्मधर्मार्थं संग्रहुद्धौ प्रयत्नवान् ।
वरं हि कवयो विद्वान् जात्यादिगुणसंयुतम् ॥
जातिर्विद्यावयः शक्तिरारोग्यं बहुपक्षता ।
अर्थित्वं वित्तसम्पत्तिरष्टावेते वरे गुणाः ॥
जातिर्विद्या च रूपञ्च कुलञ्चैव नवं वयः ।
आरोग्यं विशेषेण गुणो मत्यपि भजयेत् ॥
जातीरूपञ्च शीलञ्च वयो नवमरोगिता ।

स्वाचरत्वं विशेषेण सलक्षवरमाश्रयेत् ॥
स याति रूपं वित्तञ्च तथाशेषयसं दृढम् ।
सन्तोषजननं स्त्रीणां प्रज्ञावानाश्रयेद्वरम् ॥
न जातिं नच विद्याञ्च वित्तं वाधरणं स्त्रियाम् ।
किन्तु तत्राऽभिमिच्छन्ति तस्मात्प्रीतिकरं श्रयेत् ॥
पिता यत्र सगोत्रत्वं माता यत्र सपिण्डता ।
न च तामुद्वहेत्कन्यां दारकर्मण्यमादृताम् ॥
कन्यायाश्च वरस्यापि लक्ष्मोभयो भवेद्गतिः ।
तथा कन्यां वरो धीमान्वरयेद्वशशुद्धये ॥
नानामतानि सर्वेषां सतां कन्यां वरं प्रति ।
सन्तानार्थं विशुद्ध्यर्थं जात्यादिषु च नान्यतः ॥
दूरस्थानामविद्यानां मोक्षं धर्मानुयायिनाम् ।
शूराणां निर्धनानाञ्च न देया कन्यका बुधैः ॥
वर्जयेदतिरिक्ताङ्गीं कन्यां हीनाङ्गरोगिणीम् ।
अतिलोम्नीं हीनलोम्नीं मवाचमतिवाग्युताम् ॥
पिता पितामहो भ्राता माता मातामहोऽपि वा ।
कन्यदाः स्युः क्रमेणैते पूर्वाभावे परः परः ॥
अधिकारी यदा न स्यात्तदस्याय शुभस्य सा ।
तद्विराच स्वयङ्कर्य्यं कन्यापि वरयेद्वरम् ॥
पिङ्गलां कपिलां कृष्णां दुष्टायत्ताकनिस्तनाम् ।
स्थूलाङ्गजङ्घपादाञ्च सदा चामिदवादिनीम् ॥
त्वलेश्यगकटीनाम्नीं पचिहदर्शनानियाम् ॥
चक्षिमत्यल्पनाम्नीश तथाभीषणनामिदाम् ।
सुजातिमुद्वहेत्कन्यां सुरूपां लक्षणान्विताम् ॥

अरोगिणीं सुशीलाञ्च तथा भ्रातृमतीमपि।
सुलज्जां शुभनासाञ्च पतिप्रीतिकरीमपि॥
श्वश्रूश्वशुरगुर्वादिशुश्रूषाकारिणीं प्रियाम्।
अव्यङ्गकुलसञ्जाता मनभिज्ञस्ववगर्जाम्॥
प्रस्वेदसुभगां धाता शुभमिच्छन् समुद्वहेत्।
द्विजः स्वामपरेद्वेतु राजा स्वामपरे तथा॥
वैश्यः स्वाञ्च चतुर्थीञ्च क्रमेणैव समुद्वहेत्।
पितृभिः सप्तमीमेके मातृतः पञ्चमीमपि॥
उद्वहेदितिमन्यन्ते कुलधर्मसमाश्रिताः।
उक्तलक्षणकन्याया कृत्वा पाणिग्रहं द्विजः॥
धर्मोद्वाहेनकेनापि तदा दद्याद्धुताशनम्।
दायाद्यकाले वा दद्यात्तदुक्तं कर्मकृद्द्विजः॥
यदा वापि भवेच्छक्तिः सम्पत्तिर्वा तदा भवेत्।
ऋतावृतौ स्त्रियङ्गच्छेत् स्त्रीच्छया चवर स्मरन्॥
सर्वत्रदिच्छया कुर्यादुभयाभयोभवेद्रतिः।
भोज्याळङ्कारवासोभिः पूज्याः स्युः सर्वदा स्त्रियः॥
यथा किञ्चिन्न शोचन्ति नित्यं कार्य्यंतथा तुभिः।
आयुर्वित्तं यशः पुत्राः स्त्रीप्रीत्या स्युर्नृणां सदा॥
नश्यन्ते ते तदा प्रीतौ तासां शापात्संशयः।
स्त्रियश्च यत्र पूज्यन्ते सर्वदा भूषणादिभिः॥
देवाः पितृमनुष्याश्च मोदन्ते तत्र वेश्मनि।
स्त्रियस्तुष्टाः स्त्रियः साक्षाद्रुष्टाश्च दुष्टदेवता॥
वर्धयन्ति कुलन्तुष्टाः नाशयन्त्यपमानिताः।
नापमान्याः स्त्रियः सद्भिः पतिश्वशुरदेवरैः॥

भ्राता पिता च माता च तथा बन्धुभिरेव च ।
स्त्री यस्य पुरुषस्यापि यतोभयो भवेद्गतिः ॥
तत्र धर्मार्थकामाः स्युः स्वाधीना यतस्त्वमी ।
षट् कर्माणि नृणान्तेषां येषां भार्या पतिव्रता ।
पतिलोकन्तु ता यान्ति तपसा तेन योगवित् ॥
पतिव्रता तु साध्वी स्त्री अपि दुष्कृतकारिणी ।
पतिमुद्धृत्य याति द्यां काकीव पतिता रुजाम् ॥
जीवन्त्यापि मृतोवापि पतिरेव प्रभुः स्त्रियाम् ।
नान्यत्र देवता तासां तमेव प्रभुमर्चयेत् ॥
अन्यस्य पि हि दुष्टा स्त्री यान्यभावा प्रियम्पतिम् ।
सा गच्छेन्नरकं घोरन्तद्रोषांह्युतेऽपि च ॥
नियोज्य गृहकार्येषु सर्वदा ता नृभिः स्त्रियः ।
गृहार्यासक्तचित्तास्तास्तदेवार्हन्ति शोचितुम् ॥
स्त्रीणामष्टगुणः कामो व्यवसायश्च षड्गुणः ।
लज्जा चतुर्गुणा तासां माहारश्च तदर्द्धकः ॥
न वित्तं नैव जातिञ्च नापि रूपमपेक्षते ।
किन्तु ताभिः पुमानेव इति रत्वैव भुज्यते ॥
विकुर्वाणाः स्त्रियो भर्तुरायुष्यधननाशकाः ।
अनायासेन वा स्वस्य यथाशक्त्या भवन्ति हि ॥
नारीणाञ्च नदीनाञ्च न गतिर्ज्ञायते नृभिः ।
कूलं कूलं प्रयायिन्योः कालक्षेपो न जायते ॥
चेष्टाचरित्रचिह्नानि देवानैव विदुः स्त्रियाम् ।
किं पुनः प्राणिमात्रा स्युः सर्वथा नष्टबुद्धयः ॥

तस्मात्ताः सर्वथा रक्ष्याः सर्वोपायैर्नृभिः सदा।
श्वशुरैर्देवराद्यैस्ताः पितृभ्रात्रादिभिस्तथा॥
विवाहात् प्राक् पिता रक्षेत्ततः पतिस्तु यौवने।
रक्षेयुर्वार्द्धके पुत्राः नास्ति स्त्रीणां स्वतन्त्रता॥
स्वातन्त्र्येण विनश्यन्ति कुलजा अपि योषितः।
न स्वातन्त्र्यं मतस्तासां प्रजापतिरकल्पयत्॥
अशौचाच्च सशौचाच्च अमेध्या अपि पावनाः।
दुर्वाचोऽपि सुवाचस्ता स्तस्मादन्वेषयेत्ततः॥
शौचं वाचं च मेध्यत्वं सोमगन्धर्वपावकाः।
ददुस्तासां वरानेतां स्तस्मान्मेध्यतराः स्त्रियः॥
भर्त्तारो वो भविष्यन्ति युष्मच्चित्तानुसारिणः॥
रक्षणीयास्तव तास्तु सर्वभावेन योषितः॥
ममाज्ञलंघ्य मित्राद्यैर्दैवन्यस्ता वृथा तनौ।
अर्धकाया वृथा तासां पृथक् धर्मादिना स्त्रियम्॥
नदी वापी स्त्रियं गच्छेन्न सगर्भां व्यवस्थिताम्।
अभिगच्छेद्विद्वान् यस्तदा भूः क्षयमेति च॥
नदी वापी स्त्रियं गच्छेदिच्छं स्त्वदिच्छयापि च॥
न पर्वसु न सन्ध्यासु नाद्यासु चतुरात्रिषु।
वन्ध्याष्टमेऽधिवेत्तव्या नवमे च मृतप्रजा॥
एकादशी स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी।
न वक्त्रेऽभिगमं कुर्यात्पाणी गृहीतयोषितः।
कुर्याच्चेदितरं तस्य पतन्ति रेतसोभुजः॥
भार्याधीनं सुखं पुंसां भार्याधीनं गृहं वनम्।

भार्याधीना सुखोत्पत्ति भार्याधीन शुभोदयः ॥
यत्र भार्या गृहं तत्र भार्याहीनं गृहं वनम् ।
न गृहेण गृहस्थः स्यात् भार्यया कथ्यते गृही ॥
गृहीस्याद् गृहधर्मेण स वै पञ्चसूनादिकाः ।
तद्धीनो न गृहस्थः स्यात् भार्यया कथ्यते गृही ॥
श्रौतो वा यदि वा स्मार्त्तः सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।
कण्डन्युदककुम्भीच चुल्ली पेषण्युपस्करम् ॥
पञ्चयज्ञविधानेन कुर्यात्पञ्च महामखान् ॥
पञ्चसूना यजन्त्येव सूनादोषो न विद्यते ॥
यदादौ वेदमारभ्य स्नात्वा भक्त्या द्विजोत्तमः ।
अध्यापयेद्द्विजान् शिष्यान् स वै ब्रह्ममखः स्मृतः ॥
यः स्नात्वाऽहरहः कुर्या देवांश्च मनुजान् पितॄन् ।
तर्पयेदम्भसा भक्त्या पितृयज्ञः स वै मखः ॥
श्रौतेवा यदि वा स्मार्त्ते यज्जुहोति हुताशने ।
विधिवद्वह्निः सर्वै विप्रः स तु देवमखः स्मृतः ॥
स्वस्वाध्यायास्तु यः कुर्याद् तपोयो यजि द्विजः ॥
इन्द्रादिभ्यस्तथान्येभ्यः स वै भूतमखो मतः ।
समागतातिथिं भक्त्या यद्भोजयति नित्यशः ॥
अन्यानभ्यागतांश्चैव समानीयेष्टि कथ्यते ।
एवं पञ्चमखं स्यान्महामासाद्यथाक्रमम् ॥
स सन्तर्प्य पितॄन् देवान् मनुजं स्वर्गमामुदात् ।
गृहस्थायौषधिं मत्वा त्वाच धेनु चतु सनीम् ॥
स्वर्गौकसः पितॄन् देवान् पुण्यातिथिवरानपि ।

स्वर्गौकोभिः पितृभ्यस्तु पुज्यास्तेऽतिथयो द्विजैः॥
चत्वारस्तु सुता एते यज्ञस्येह उदाहृतः।
स्वाहाकारो वषट्कारो हन्तकार स्तथा स्वधा॥
दैवानि भागधेयो द्वौ अन्यश्च मनुजा स्तथा।
पितृणाञ्च चतुर्थस्तु इतिवेदनिदर्शनम्॥
इति निवृत्य विधिवत्सम्यक्त्वं कर्म नैत्यिकम्॥
प्राणाग्निहोत्रविधिना भुञ्जीतान्नं मधापहम्।
अदत्त्वा भोज्यवर्गस्य ह्यहत्वाऽध्यापनादिकम्॥
असात्विकश्च योऽश्नीयात्सोऽश्नीयात्किल्बिषं द्विजः।
माक्षुश्वादिकमेणाशु दिव्यायुः कीर्तिकीर्त्तितम्॥
दिव्याग्निस्थानलचाद्याद्यदूयमेदश्नन्ति राक्षसाः॥
अथ प्राणाग्निहोत्रस्य श्रूयतां द्विजसत्तमाः।॥
वक्ष्यमाणो विधिः पुण्यः यावन्तः प्रेत्य चेह च।
यो विधिं दैवतान्यस्त समोरवस्त्वनाश्नुत॥
तद्विदस्तु दिवं यान्ति मुक्ता देवान् च योगेन च।
अहरेद्यदि मत्वाशु पुरुषानेकविंशति॥
सर्वेष्टिफलभाक् यायाद्धेम चय मक्षयम्।
यः कालाकालविद्विप्रो नैन,स्वर्गी स कर्हिचित्।
सोऽसृष्टो नाविशेत्तत्र यष्टव्वा नैव सहतौ।
दयपस्याङ्गुल्यात्रं नासिकाया वहि स्थितम्॥
जीवो यत्र विशुद्धेत सा कला षोडशी स्मृता।
सर्वमेतत्तया व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम्॥
ब्रह्मविद्येति विख्याता वेदान्ते च प्रतिष्ठिता।

न वेद वेदमित्याहुर्वेदवाम परम्पदम् ॥
तत्परं विदितं येन स विप्रो वेदपारगः ।
आकृतिः सा परा ज्ञेया सा च शान्तिः प्रकीर्तिता ।
गायत्री सा च विज्ञेया सा च सन्ध्या प्रकीर्तिता ॥
तत्काष्ठ तत्र वै ज्ञेयं तद्वत तदुपासितम् ।
ता कला यो विजानाति स कलज्ञो द्विजः स्मृतः ॥
यत्तुरीयं पदं प्रोक्तं यस्मिन् लीनमिदं जगत् ।
तत् ज्ञात्वा परमं तत्त्वं न भूयः पुरुषो भवेत् ॥
प्राणमार्गास्त्रयः प्रोक्तास्तिस्रो नाड्यः प्रकीर्तिताः ।
ईडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च तृतीयका ॥
ईडा च वैष्णवी नाडी ब्रह्माणी पिङ्गला स्मृता ।
सुषुम्ना चेश्वरी नाडी त्रिधा प्राणवधा स्मृता ॥
उत्तरं दक्षिणं ज्ञेयं दक्षिणोत्तरसंस्थितम् ।
मध्ये तु विषुवं ज्ञेयं पुटद्वयविनिःसृतम् ॥
संक्रान्तौ विषुवञ्चैव यो विजानाति विप्रजम् ।
नित्यमुक्तः स योगी च ब्रह्मवादिभिरुच्यते ॥
मध्याह्ने चार्धरात्रे च प्रभातेऽस्तनये तथा ।
विषुवन्तं विजानीयात्पुटद्वयविनिःसृतम् ॥
हृत्पुण्डरीकमरणी मनोमथ्यनमेव च ।
प्राणरज्वा न्यसेदग्निं रात्माध्वर्युः प्रतिष्ठितः ॥
ज्वालयेत्पूरकेणाग्निं स्थापयेत्कुम्भकेन तु ।
रेचकेणोर्ध्ववक्त्रेण ततो होमं करोति यः ॥
यत्तद्धृदि स्थितं पद्ममधोनालं व्यवस्थितम् ।

तद्वै विकासते पद्मं प्रणवन्तत्र सपेति ॥
वामहस्ताहृते पात्रे दक्षिणे चाम्भसि स्थिरे ।
सनाड् सुस्वरेद्विप्र आच्छन्नाग्रन्तु पूरयेत् ।
पूरयेत् पूरकं प्राङ्क निश्चलं कुम्भकं भवेत् ।
विनिःसृत्य शनैर्वायू रेचकान्तं विनिर्दिशेत् ॥
स्वांशान्तैः प्राणवाद्यैश्च स्वस्वनाम्ना च वायुभिः ।
जितात्मा योपितं पञ्च. पञ्चाहुत्याहुतिं भवेत् ॥
जिह्वादत्तं ग्रसेदन्नं दन्तैश्चैव न तत् स्पृशेत् ।
दशनैः स्पृष्टमाने तु पुनराचम्य चारभेत् ॥
मुख.माहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्य स्तथो.दरे ।
हृदये दक्षिणाग्निश्च सभ्याग्निश्चापि दक्षिणे ॥
सभ्यश्चोत्तरतश्चान्य इत्यग्निस्मरणक्रम ।
प्राणाप्येव हि होतादि चिन्तयेत्तदेव तु ॥
होतारं प्राणमित्याहुरुद्गातारमपानकम् ।
ब्राह्मणं व्यानमित्येके उदानाध्वर्युमित्यपि ॥
समानञ्चैव यज्वानमिति ऋत्विक्क्रमं बुधः ।
अहङ्कारं पशुं कृत्वा प्राणञ्च पशुमित्यपि ॥
बर्हिः प्रत्यरणिः पृथ्वी लोमानि च कुशाः स्मृताः ।
मनोविभक्ता स्रग्जिह्वा इति तास्ते प्रचक्षते ॥
कृत्वा तु मान्त्रमोङ्कारं ऊङ्कारश्च तथा पुनः ।
उत्तिष्ठञ्जनताये च हरिज्ञापितपिङ्गलः ॥
सुप्त. परिधये तुभ्य मुहङ्कि दैवतस्य यत् ।
विजिह्वो यो जाठराग्नेः स्वाहा प्राणाय वाल्ययः ॥

इन्द्रगोपककर्णाय जिजिह्वायाग्निदैवतम् ।
ॐ स्वाहा प्राणाय स्वाहाकारान्तं मुच्चरेत् ॥
गोक्षीरसमवर्णाय पर्जन्यवह्निदैवतम् ।
स्वाहोदानाय सोङ्कार मन्त्राय परिचिर्षे ॥
तडित्समानवर्णाय वाय्वग्निर्दैवतायने ॥
ॐ स्वाहाय समानाय ॐ स्वाहा चाथ वेधसे ।
तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणस्य चाहुतिः ॥
मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानस्य परिकीर्तिता ।
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैरपानायाहुतिः स्मृता ॥
मध्यमानामिकाख्या मुदाने जुहुयाद्बुधः ।
समाने सर्वहस्तस्य आहुतिः स्यात्समानता ॥
जलं पीत्वा तु तृप्यन्ति देवयज्ञ शनैः शनैः ।
ततोऽन्यद्व्यमश्नीयात् पूरणायोदरस्य च ॥
विधिं प्राणाग्निहोत्रस्य ये द्विजा नैव जानते ।
भयानेन तु भुञ्जन्ते तेषां तुपमयानवत् ॥
यो ज्ञात्वा तु विधिं भुङ्क्ते यथोक्तमिदमाचरेत् ।
इहामुत्र च भूयस्त्वं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य दातुरप्यक्षयं भवेत् ।
दातुरपि हि यत्पुण्यं भोक्तुश्चैव हि तत् फलम् ॥
दाता चैव तु भोक्ता च तावुभौ स्वर्गगामिनौ ।
यो जानाति विधिं चेमं स भवेद्ब्रह्मवित्तमः ॥
एकं पिबति गण्डूषं यश्चोदकं धरातले ।
पीतेन पितरस्तस्य भूमौ च भूमिदेवता ॥

पिबेद्वहि .ीय गण्डूष ब्राह्मणो ध्यानदुर्बलः।
स हतः पितृदैवत्य मात्मानं नरकं व्रजेत् ॥
रहस्य सर्वशास्त्रेषु सर्वशास्त्रेषु दुर्बलम्।
ध्यानाना मुत्तमं ध्यानं न कस्यचित्प्रकाशयेत् ॥
ध्यानानि च प्रकाशानि यु सामविदुषां वदेत्।
न प्राप्यस्य फलं तेषा मात्मानं नरके नयेत् ॥
अश्नीयाद्विधिवच्च्य सपात: छतपरीहृतः।
पूजितान्नमवाग्जुष्टः स पैशाच समाप्तिकम्।
याग्यतन्यसपाणोऽपि त्रियासान पि वा द्विजः ॥
तस्य त्रिरात्रमुख्यस्तु दानेऽपि कवयोविदुः।
चतुस्त्रिकोणाऽन्ता च विप्रचत्रविशा क्रमात् ॥
वदन्ति परिक्षयन्ति तथैनान्नतु राक्षसम्।
गण्डूषीयात्प्राणपोशान तथा भुक्ता सकृत्पय ॥
अनन्न मध्वत तत् स्यात् भुक्तमेवं द्विजन्मना।
काले भुक्ता समुत्थाय प्रोच्य विप्र समीक्ष्य च ॥
च्छ पतिन्ताच स्थित्वा चिन्तयेद्यज्ञसत्यकम्।
भार्य्या भोजनवेलायां भिक्षां सम्राय पञ्च वा ॥
दत्त्वा शेषं समश्नीयात्सापत्यभृत्यकैः सह।
निहत्य माऽपि सकलं किञ्चित् स्थित्वा सुखेन च ॥
स्वस्वीयपल्लकार्य्येषु सापि सा त्वपरा पुनः।
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां छत्वा चैवाग्रगुणनिगम् ॥
किञ्चिन्पश्चात्तामश्नीयात्प्राय प्रातरिति श्रुतिः।
स्वाध्याय मभ्यसेत्किञ्चित् यामद्वयगतीति च ॥

शयानो मध्यमौ यामौ ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
सुशयने शयीनायो एकान्ते च स्त्रिया सह ॥
सेवनं मैथुनादीना वदन्ति मुनिपुङ्गवा ।
ऋतुत्रयात् सुपुत्रार्थी आधानविधिना द्विज ॥
प्रसह्य भस्माना योनि क्षितिरन्थ्रेति दर्शनात ।
कृत्वाधानविधानन्तु स्त्रीयोग मभ्यसेत् पुन ॥
मभ्येदविहतौ योनौ विकाराद्दिक्षिता प्रजा ।
ब्रह्ममुहूर्त्तमुत्थाय प्रात सन्ध्या सुपक्रमेत ।
आसूर्य्योदयनात्प्रात मायश्च वर्षदर्शनात् ॥
अनृत मद्यगन्धश्च दिवामैथुनमेव च ।
पुनाति वृषलस्यान्न सन्ध्यां वहिरुपासिता ॥
सिन्दुरारुणाभ भाति यौवन यौवतारति ।
उदयेऽस्तमये भानो तावमन्थेति शक्तिज ॥
आधानतो द्वितीयेतु मासे पुंसवनं भवेत् ।
सीमन्तोन्नयन षष्ठे कार्य्यं मासेऽष्टमेऽपि वा ॥
जातस्य जातकर्मादि विधिवच्छाद्धपूर्वकम् ।
दिने चैकादशनामकर्मादिवद्द्विजन्मनाम् ॥
तुर्यनिष्क्रमणं मासे षष्ठेऽन्नप्राशन तथा ।
चूडाकर्म द्वितीयेऽब्दे कार्य वा कुलधर्मत ॥
सर्व स्त्रिया विमन्त्र तु कार्य कार्यविमुक्तये ।
न स्मर्यस्य द्विजा श्वेता न्नियायै च कथञ्चन ॥
म व्रात्य स परित्याज्यो द्विजो यस्माद्द्विजन्मनाम् ।
मुञ्जमौर्वीरशनानान्तु विहता रशना मता ॥

कार्पासशणमेषोर्णान्युपवीतानि निर्दिशेत्।
पालाशवटपीलूनां दण्डाश्च क्रमशः स्मृताः॥
कार्ष्णं च रौरवं वास्तं मौञ्जनानि द्विजन्मनाम्।
शिरोललाटनासान्त क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः॥
अव्रणाः सत्वचो दृश्या उक्ताः शुभकराः श्रियाम्।
गायत्र्या त्रिष्टुप् जगत्या तथा चासुपनायनम्॥
गायत्र्यामिव शेषो वा शुक्लादित्यपरेषु च।
सवितुः पादः सवितुर्विश्वारूपाणि चक्रमात्॥
औपासनायिका मन्त्रा विप्रादीनां तु दीक्षिताः।
ब्रह्मणो विप्रगेहेषु नृपसोमूत्तमेषु च॥
वैश्यो विप्रो नृपः सैव कुर्याद्भिक्षा स्ववृत्तये।
एकान्नश्च द्विजोऽश्नीयाद्ब्रह्मचारी व्रतैः स्थितः॥
भिक्षाव्रतं द्विजातीनां उपवाससमं स्मृतम्।
प्रतिपन्नो न भिक्षा स्यान्न तस्याः परपाकता॥
सोमपानसमा भिक्षा अतोऽश्नीत स भिक्षया।
भिक्षया यस्तु भुञ्जीत निराहारः स उच्यते॥
भिक्षामभ्याभियस्तेषु सागारेषु द्विजेषु च।
भिक्षेत भिक्षां क्रमशो गुरोः कुलं विवर्जयेत्॥
स्वसारं मातरश्चापि मातृस्वसारमेव च।
भिक्षेत प्रथमां भिक्षां याचेत न विमानयेत्॥
भवति। भिक्षां मे देहि भिक्षां भवति। देहि मे।
भिक्षां मे देहि भवति। क्रमेणैवमुदाहरेत्॥
द्वादशाब्दं व्रतं धार्यं षट् त्र्यब्दं तु श्रुतिं प्रति।
आदित्याब्दे स्नजेत्तद्धे दत्त्वा तु गुरवे वरम्॥

त्रयस्तु स्नातकाः प्रोक्ताः विद्याव्रतोपसेविनः ।
विद्यां समाप्य स स्नायाद्विद्यास्नातक उच्यते ॥
समाप्य च व्रतं यस्तु व्रतस्नातक उच्यते ।
द्वयं समाप्य यः स्नायात्स विनामाभिधीयते ॥
षष्ठैकद्वादशाब्दानि सगर्भाणि द्विजन्मनाम् ॥
मुख्यकालो व्रतस्यैव ह्यन्य उक्तो विपर्यये ॥
द्विगुणाब्देषु कर्त्तव्या क्रमादुपनतिर्द्विजे ।
हीनगायत्रीच व्रात्या उक्तकालादनन्तरम् ॥
नाध्येयो नैव चोद्वाह्योऽव्यवहारविवर्जितः ।
न योज्योनार्थकार्य्येषु प्रयोज्यास्तु इति श्रुतिः ॥
स्त्रीवन्निर्लोमवक्त्रा ये निर्लोमदेहवक्षसः ।
उदरस्थानपत्याश्च अद्दृश्यास्ते विगर्हिताः ॥
येऽजस्त्रं विहितं कुर्युः प्राप्नुयुस्ते सदा शुभम् ।
दीर्घायुष्ट्वं प्रजावित्त्वमरोगित्वं यथोदितम् ॥
क्षीणायुष्यं दरिद्रत्वमप्रजत्वमरोगिताम् ।
गर्हितत्वं च लोकेऽत्र विदुर्निषिद्धकारिणः ॥
प्रातर्वा यदि वा सायं मध्याह्ने मनर्चितम् ॥
नानाज्यस्यामपोशानं शुभप्रेप्सु द्विजन्मनाम् ।
आपोशानं विना नाद्यान्नाद्यान्न मनर्चितम् ।
अनाज्यं न दिवा सायं शुभमिच्छन् समश्नुते ॥
षोडशाब्दानि विप्रस्य द्वाविंशति नृपस्य च ।
चतुर्विंशतिरन्यस्य व्रात्यास्ते स्मरतः परम् ॥
उपनेया न ते विप्रैर्नाध्याप्याः शूद्रधर्मिणः ।
न व्यवहार्यास्त्याज्याश्च इति धर्मविदो विदुः ॥

स्त्रीणामुद्वाह एको वै वेदोक्तपावनो विधिः ।
स्त्रीपुंसोर्यत्र विन्यासः सुन्वोरन्योन्यमुच्यते ॥
स्वस्मिंस्तस्माद्बिभर्त्येषा पतिर्बिभर्ति सोऽपि ताः ।
अतो भार्या च भर्ता चेत्यत्र वेदो निदर्शनम् ॥
पतिर्विशति यज्जाया गर्भो भूत्वेह मातरम् ।
तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
जातोऽस्मात्तेन जाया वै यदस्यां जायते पुनः ।
भूयमाभवनं भार्या बीजमस्यां निषिच्यते ॥
देवा ऊचुर्मनुष्याय भार्या तु जननी तु यः ।
आत्मना जायते ह्यात्मा सेरावत्यतितारिणीम् ॥
भार्या जाया जनन्येषा इति वेदप्रतिष्ठितः ।
यस्मात्त्रायति पुन्नाम्नो नरकात् पुत्र उच्यते ॥
सर्वां सद्दृष्टिमाहत्य तद्व्रतं ह्यार्णैकताम् ।
यं पिता जातपुत्रस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम् ॥
सर्वं मे सफलं मास मैष्टिकामुत्रकस्य यत् ।
किं दण्डैरजिनैस्तीर्थैस्तपोभिः किं समाधिभिः ॥
पुमांसः पुत्रमिच्छध्वं स वै लोके वदावदः ।
यान्नमुष्मिन् शरणं हि वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहः ।
सा च यन्मा सपथाश्च पुत्रो ज्योतिः परम्पुष्ट कृष्णायमुत्र ॥
स पुण्यकृत्तमो लोके यस्य पुत्रश्चिरायुषः ।
विशेषेण हि धर्मज्ञः स परं ब्रह्म विन्दति ॥
पुत्रेण प्राप्यते स्वर्गो आत्मजात्मेण तु ध्रुवम् ।
तस्मादिच्छन्ति सर्वेऽपि पशवोऽपि वयांसि च ॥
जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ।

पुत्रस्यापि न पुत्रत्वं य स्त्राति नरकार्णवान्।
य. पिता स तु पुत्रस्तु जायेवहि जनन्यपि ॥
न पृथक्त्व विदुस्तज्ज्ञा यनयो: पर्ययोऽपि ।
अथ हि यस्या पुरुषस्य तस्य पुत्रं भवेत्पुत्रजन्मेह यस्य ।
तद्दीक्ष चोर्ध्वं पथयो वयांसि पुत्रार्थिनो मातरमारुहन्ति ॥
वनिष्यमाणा इच्छन्ति पितर स्वकुले सुतान् ॥
कश्चिद्गत्वा गयायां नोऽवश्यपिण्डान् प्रदास्यते ।
यक्ष्यत्यन्योऽश्वमेधेन नील मोक्ष्यति गोग्टहे ॥
इष्टव्य पितृभि सर्वपुत्रेभ्य सकलं फलम् ।
युद्धशौर्यकचित्तो वा प्राणान्मोक्ष्यति गोग्टहे ॥
दानदो वा कुरुक्षेत्रे ज्ञानी वाथ भविष्यति ।
पुच्छे शिरसि य. पुत्रा पुत्रपा योषित वपु ॥
देवाग्रभोष्टी नीले य: कुलज्य: पावनो हय ।
रतो वा यदि वा पुत्रो भुवि याग शुभेक्षण: ॥
यो न हीनातिरिक्ताङ्ग स्व वा हय ससुत्सृजेत् ।
दुहितापि तथा साध्वी श्वशुरयो कपालिकात् ॥
पतिव्रता च धर्मज्ञा अपि दुर्गतिमुद्धरेत ।
य पिता स च वै पुत्र तत्समा दुहितापि च ॥
पुत्रश्च दुहिता चोभौ पितु सन्तानकारकौ ।
तत्सुत: पावयेहयान् ऊर्ध्वे मातामहादिकान् ॥
दौहित्र पुत्रवत् स्वर्गे उक्तौ शास्त्रैश्च तौ समौ ।
आधानादिकसंस्कारा. प्रोक्ताश्चैव द्विजन्मन. ॥
कर्त्तव्याश्च स्वशाखोक्ता केचित् कुलकर्मणा च ।

चत्वारिंशच्च ते सर्वे निषेकाद्याः प्रकीर्तिताः ॥
मन्त्रदीक्षा च विविधा तथैवान्त्येष्टिकर्म च ।
कुलाचारोऽपि कर्तव्य इति शास्त्रविदो विदुः ॥
देशाचार स्वधर्म इति प्राह पराशरः ।
अयं हि परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ॥
हीनाचारश्च पुरुषो निन्द्यो भवति सर्वशः ।
दुःखभागीच सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥
आचारे व्यवहारे च दुराचारो विपर्ययः ।
तथाचारात्ततो धर्मः स्यादधर्मो विपर्ययात् ॥
आचारवन्तो मनुजा लभन्ते आयुश्च वित्तं च सुतांश्च सौख्यम् ।
धर्मं तथा शाश्वतमीशलोकं मत्रापि विद्वज्जनपूजिताश्च ।
वेदाः सषाङ्गैः सपुराणविद्याशास्त्राणि वेदाभिनव तद्विहीनम् ॥
कुर्युर्नचैतानि च संस्मृतानि नरं पवित्रं प्रवदन्ति वेदाः ।
येऽधीतवेदाः क्रियया विहीना जीवन्ति वेदैर्मनुजाधमास्तान् ॥
वेदास्त्यजेयुर्निधनस्य काले नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ।
आचारहीननरदेहगताश्च वेदाः
प्रोचन्ति किन्तु सततं इतिस्म चित्ते ॥
यं नो भवेद्वपुषि चास्य शुभप्रयोगो
स्थानत्सदत्र अतयन्त्वननाशकर्त्ता ।
कर्मधर्म सतत शौर्यं शौचमूलं द्विजातयः ।
शौचाचारविहीनानां सर्वाः स्युर्निष्फलाः क्रियाः ।
तत्सद्धि द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।
विण्मूत्रशोधनं बाह्यं चित्तशुद्धिस्तथान्तरम् ।

गन्धलेपापहं च यत् शौचमाङ्गमनीषिणः ॥
सर्द्भिरद्भिर्निलयस्य तत्कर्त्तव्यं द्विजातिभिः ।
भावशुद्धिपरं शौच मार्ङ्गरभ्यन्तरं बुधाः ॥
यस्य पुंसस्तु यच्छौच शौचैस्तम्यं किमन्यकैः ।
वाङ्मनोजलशौचानि यत्र सदा द्विजन्मनाम् ॥
त्रिभिः शौचैरुपेतो यः स सर्गो नात्र संशयः ।
स्त्रिय रिरंसुर्द्रविण जिघीर्षुर्वधाङ्किर्षुमनुजः परस्य ।
विवस्तरत्यन्तमपाप्यवाप कथं स शुद्धि समुपैति शौचात् ॥
किं निकामस्य नारीभिः किं गतास्तेव सम् द्विजैः ।
यतेन्द्रियस्य किं शौचे निष्फलं । मुर्खदानवत् ॥
न गतिर्मूर्खदानेन न तारीऽस्त्विति चाप्सनः ।
तस्मात्तस्य न दातव्यं सह दाता स मज्जति ॥
यथा भस्म तथा मूर्खो विद्वान् प्रज्वलिताग्निवत् ।
होतव्यञ्च समिद्धाग्नौ जुहुयात्को तु भस्मनि ॥
यथा शूद्रस्तथा मूर्खो शूद्रश्च भस्मवत् तथा ।
शूद्रेण सह सर्वेषु मूर्खे दानं विवर्जयेत् ॥
ग्रहीता च तार्विद्वान् तद्दाता रोड़को यथा ।
आत्मानं तारयेत्तस्य नदीं वैतरणीं द्विज ॥
यो मूर्खो विशदाचारः षट्कर्माभिरत सदा ।
स नयन् स्वर्गं मात्मानं हढात्सैव न पीड़येत् ॥
न विद्यते तयोर्यस्य यददञ्च प्रतिग्रहम् ।
अददानः स दानारमात्मानं मधधो नयन् ॥
हेम भूमिं तिलान् गाश्च अविद्वान् वि ददाति यः

भस्मीभवति सोऽज्ञाय दातु स्यान्निष्फलं भवेत् ॥
तस्माद्वृत्ति नो दद्याद्वल्पयोऽपि प्रतिग्रहम् ।
विप्रतत्त्वापरिज्ञानी विप्रेणाल्पेन नश्यति ॥
सर्वं गवादिकं दानं पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
विद्वद्भिर्लप्स्यते तु गतिमिच्छद्भिरात्मनः ॥
हस्तिकृष्णाजिनाद्यास्तु गर्हिता ये प्रतिग्रहाः ।
गृहीत्वा गृह्णन्ति ये द्विजा स्तु पतन्ति ते ॥
कृष्णाजिनप्रतिग्राही हयानां शुक्रविक्रयी ।
नवश्राद्धस्य भोक्ता च न भूय पुरुषो भवेत् ॥
यो गृह्णाति कुरुक्षेत्रे मार्गेण द्विमुखीं गजम् ।
नवश्राद्धान्नभुक्तश्च वर्ज्यो निर्माल्यवद्द्विजाः ॥
एते यान्यन्यतामिस्रं यावच्चन्द्रतारकम् ।
विशोध्य वक्त्रेषु स्वैव जाता
श्रुत्यैव वेशाच मुनिश्च गीय ।
कालेच पात्रे विधिना प्रदत्त
प्राप्नोति लोको नियमे तदुक्तम् ॥
वेदविद्वान् सदाचारः सदा वसति सन्निधौ ।
भोजने चैव दाने च वर्जनीयो न सत्तमैः ॥
अत्यासन्नमधीयानान् ब्राह्मणान् यो व्यतिक्रमेत् ।
भोजने चैव दानेच हिनस्त्यासप्तमं कुलम् ॥
अन्यचाऽपि निराचारा प्रतिवासिनिवासिन ।
अन्यत्र हव्यकव्याभ्या भोज्यास्ते वत्सवादिषु ॥
सत्पात्रप्रतिग्रहाभावे प्राप्तायां बृहदापदि ।

विप्रोऽस्मन् प्रतिगृह्णन्वा यतस्ततोऽपि नाघभाक् ॥
गुर्वादियोग्यवर्गार्थं दैवाद्यर्थञ्च सर्वतः ।
गृह्यादद्यात् द्विजाग्र्यन्तु भृत्यर्थमात्मनोऽपि च ॥
दधिक्षीराज्यमांसानि गन्धपुष्पाक्षुप्रतिग्रहकान् ।
शय्यासनाशन शाक प्रत्यस्य च नहि कश्चित् ॥
अपि दुष्कृतकर्मभ्यः समादद्यादयाचिता ।
पतितादिभ्यस्तदन्येभ्य प्रतिग्राह्यमसंशयम् ॥
यत्र प्रतिगृहीतुं यो वेदज्ञस्तु सहर्तम् ।
लभ्यमानं न गृह्णाति स्वर्गस्तस्य सुनिश्चितः ॥
प्रतिग्रहस्तथा वापि याचितं यो न यच्छति ।
तत्कोटिगुणपापस्तोऽसौ हतौ दासत्वमृच्छति ॥
दाता च य स्मरेद्दानं प्रतिग्राही न याच्यते ।
उभौ तौ नरकं यातो दाता चैव प्रतिग्रही ॥
अपालस्य हि यद्दत्तं दानं स्वल्पमपि द्विज ।
गृहीता तत्तथाप्नाति भक्षालचौर्यवारित ॥
वदन्ति काश्च केचिद्दानप्रतिग्रहौ प्रति ।
प्रत्यक्षविक्रमेवेह दातृयाचकयो रतः ।
दाताहस्तो भवेदूर्द्ध मधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ।
दातृयाचकयोर्भेदो हस्ताभ्यामेव सूचित ॥
सूतादीनाञ्चतुर्वर्णा तथा निन्दितभूयते ।
न विद्वान् प्रतिगृह्णीयात्प्रतिगृह्णन् व्रजत्यध ॥
पुष्टो दयगुण पूर्वात् सुनिश्चयमराधिगत ।
वैश्यो निषिद्धरूपतिप्रतिग्राही परे क्रमात् ॥

परपाकं वृथापाकं देवानामविदूषितम् ।
अनुपाकरुतं चैवं तथा मांसञ्च नादिकम् ॥
न भोक्तव्यमभोज्यान्न कन्दमूलादिकञ्च यत् ।
न पातव्यं न पेयञ्च द्विजैरन्नं न गर्हितम् ॥
सत्यमुक्तं सदा ब्रूयाच्छ्रद्धैर्धर्मं समाचरेत् ।
यमान् स नियमान् कुर्य्याद्गार्हस्थं व्रतमाचरेत् ॥
मातृपितृउपाध्यायान् गुरूंस्त्वमान् सदार्चयेत् ।
एतान् श्रेष्ठान् तथाचान्यान्नित्यं विप्रोऽभिवादयेत् ॥
दमञ्च सर्वदा कुर्य्याद्दानं दद्याच्च सर्वदा ।
दयाञ्च सर्वदा कुर्य्यात्तद्विना नरकाश्रय ॥
दाम्यन् स सर्वदात्मानं दाम्ययन्तु सदा द्विजः ।
दयध्वमिति वै वेद्यः । श्रुतिर्वाजसनेयिकी ॥
एत्त्रिधा कारकं कुर्य्यात् स्तनयित्नुध्वनिन्दिवि ।
ददेदेति दम दानं दयामिति च निघरेत् ॥
रसारसैः समा ग्राह्या देया अपि च नान्यथा ।
न रसैर्लवणा ग्राह्या समतो चौनतोऽपि वा॥
तिला अपि समा देया यस्मात् अपिच नान्यथा ।

न संवदेच्च पित्राद्यैः पतिताद्यैर्न संविशेत् ॥
न मतिं नीचवर्णाय दद्यादुच्छिष्टमेव च ।
मतिं शूद्रस्य यो दद्याद्दोषैवैन पर्युपासते ॥
न किञ्चित्तस्य चादेयं व्रतादिनियमादिकम् ।
आचक्षाणस्तु तद्धर्मं नरकाग्नौ प्रपद्यते ॥
नाद्यादन्नं निषिद्धस्थं स्वप्याद्वा नाहरात्रिषु ।
वेदविद्यावितानानि विक्रीणीत न कर्हिचित् ॥
नापात्यानि रमाद्यानि भूदत्तिस्थान्यथेऽपि च ।
नापघ्येत्तु स्वपाणिभ्यां न च कण्डूतिकृद्भवेत् ॥
पादुका नच पालाशा न दन्तादिनिकृन्तनम् ॥
नोत्सृज्यं ष्ठीवनाद्यन्तु कदाचिद्वै गवादिषु ।
पद्भ्या स्पृश्यो गवाघ्रातो नोच्छिष्टो न च तद्गतिः ॥
न लङ्घ्या वस्त्रतन्त्र्यादि वाय्वग्न्योर्नान्तरा गतिः ।
न द्वयोर्विप्रयोर्नाग्न्योः सौरभेयोः पतिस्त्रियोः ॥
न विप्राग्न्योर्विप्रपिण्डौ नो ग्राह्यौ विष्णुताक्ष्र्ययोः ।
सौरभेयोर्नाग्न्योश्च माहेयीजन्ययोरपि ॥
भानुव्योमादिकानान्तु न कुर्यादन्तरागतिम् ।
भोजनादिषु नासक्तां पश्येन्न विगतांशुकाः ॥
न गच्छेत् स्त्रीं रजोयुक्तां न च तया सहाश्नुयात् ।
उत्तरीयं विना नैव न नग्नो न शयीत च ॥
न गेहे चैव मार्गादौ न निषिद्धकुसुमञ्च ।
नापगाह्यपचर्यादि नचविष्ठा गृहान्तिके ॥
स्मृतिकालातियानि च शुभमिच्छन्विसर्जयेत् ।

यश्चेन्द्रचापभद्राद्या मूलनाम्ना न निर्दिशेत्।
इन्द्रचापं ध्यायन्ति ये न खातव्याः परस्य ते।
वर्जयेद्दादनस्यैव पार्श्वे काग्रभोजने॥
पैशुन्यं मर्मभेदञ्च न वदेन्म्लेच्छभाषितम्।
प्राकृत वक्रागस्याणि पर्यण्डहेतुकानि च॥
न करं मस्तके दद्यान्मस्तके न करं तथा।
न जातु नो शिरोधार्य्यं न प्राड्तशिरा भवेत्॥
वेनाश्च यश्च कदर्य्यचौराः क्लीबाभिशस्तागणिकासु जातु।
यो वृद्धजीवी गणदीक्षका ये तेषां न भोज्यं ह्यशनं द्विजातेः॥
क्रूरातुरा वृद्धचिकित्सकाश्च या पुंश्चली यौ च विरुद्धव्रत्।
व्रात्याग्रसन्त्या श्ववंतो जितार्थ्यं अग्राह्यमेषामशनं द्विजस्य॥
ये दाम्भिका येच सुवर्णकारा उच्छिष्टभोजी पतिताश्च यश्च।
ये पुत्रभार्या पञ्चयाचका ये विप्रस्य नैकोऽपि न भोज्यमन्नम्॥
यः सोमयस्य सुरतासुचक्र क्षीराज्यमास लवणाजिनानि।
सोमाज्यलाक्षाश्च तिलान् फलानि एषां न विक्रीत कदन्नमाद्यम्॥
जीवन्ति नित्याग्निरसान्वयाना कर्माच कार्य्येऽपि च तन्तुवायाः।
राजा नृशंसो रजकः कृतघ्नो भोज्यन्न तेनैव च द्विजस्य॥
ये चैलधाराश्च सुराकृता ये शूल्यं न याचोऽहृतं वदाय।
ये वन्दिनो येऽपिच याचकाश्च विप्रस्य चैनोऽपि न भोज्यमस्याः॥
मध्यान्नमयूच्छिष्ट दधिक्षीरस्लोदनः।
मनुष्यः फलपूर्णाश्च कुशवत् पुष्पमौषधः॥
कौशेयकेशकृतया नीरं विष वनमाया।
शाके कुशकपिण्याक गन्धर्नायधिमूलका॥

विक्रीणन्ति य एतानि वस्तूनि मनुजाधमाः।
तेषामन्नं न भोक्तव्यन्तथोपपत्तिवेश्मनः॥
यो वडस्य कदर्यस्य भुञ्जीतान्नं द्विजाधमः।
तद्गृह्यानद्रव्यस्य स्यानुमृतो विट्शूकरो भवेत्॥
योऽन्नं वार्धुषिकस्यापि जालापत्यादिकस्य च।
अन्यस्यापि निषिद्धस्य भोऽनन्तं नरकं व्रजेत्॥
पाणिगृहीतभार्यायां सत्यां यस्तु नराधमः।
शूद्रीऽशेन यो भङ्क्ते पतित, स सदैव तु॥
त्यक्ता ये नोढभार्यान्तु त्यक्तः स पितृदैवतैः।
देवादित्यक्त. पापीयान् शूद्रादप्यधिकः स्मृतः॥
यः शूद्रीं भजते नित्यं शूद्री तु गृहमेधिनी।
वर्जितः पितृदैवैस्तु रौरवं यात्यसौ द्विजः॥
यः शूद्रायां स्वयं जातो ह्यस्यां सोऽपि तत्सुतः।
अन्यस्याश्च पुनः सोऽपि किन्तस्य प्रेत्य चिन्तनम्॥
सर्वान् भुञ्जीत नरकान् विशति स्विक्तवर्जितान्।
रौरवादीन् क्रमेणैव पापिष्ठो यावदन्तरम्॥
हेमन्तशिशिरर्त्वोश्च प्रोष्ठपद्या परस्य च।
पक्षत्रयपक्षेषु कार्य्या साग्निभिरष्टका॥
हेमन्तशिशिरे चैका एकैकाथ तथापरा।
प्रोष्ठपद्यां द्विजातिस्त्वो ह्यष्टका इति केचन॥
दर्शश्च पौर्णमासश्च तथैवाग्रयणद्वयम्।
चतुर्मासीव्रतान्येव कार्याणि साग्निकैर्द्विजैः॥
अनूचानः क्रतुं कुर्युः सदैव व्रतचारिणः।

अग्निहोत्ररता नित्यं मातापित्रादिपूजकाः ॥
प्रतिग्रहनिवृत्तांश्च जपहोमपरायणाः ।
वृत्तवन्तश्च ये विप्राः सांतृकास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥
सङ्क्रान्तिरर्कवारश्च व्यतीपातो युगादयः ।
शुभर्क्षदिनयोगाश्च कार्य्या साग्निभिरष्टका ॥
न शूद्राय भिक्षेत् नैतत् कर्त्तव्य कर्म च द्विजैः ।
चण्डालत्वमवाप्नोति यज्ञार्थं शूद्रयाचकः ॥
लब्ध यज्ञाय स विप्रो न दद्याद्यज्ञकर्मणि ।
स वायसोऽथ वा भूमः काकोवाथ प्रजायते ॥
गिरोऽभ्यवृत्तिर्मिरक्ष तथा चैकाहिकाश्रमः ।
त्राशाहिकायनो वा स्यात् कुम्भीकुशलधान्यकः ॥
पूर्वे पूर्वतरः श्रेयानेषां सद्भिः प्रकीर्त्तितः ।
सोमपः स्यात्त्रिवर्षान्न ततपूर्वस्तत्समागनः ॥
सोमेष्टिं पशुयज्ञञ्च कुर्य्याच्च प्रतिवासरम् ।
इष्टिर्वैश्वानरी यातु कर्त्तव्वै तदसम्भवेत् ॥
सत्यामर्थस्य सम्पत्तौ न कुर्य्यात्रीनदर्जणाम् ।
ततञ्चतश्च भवेदर्थं प्राप्नुयात्पशुयोनिताम् ॥
अशापूतञ्च दातव्य मात्ते दाम समर्पितम् ।
याचितेऽपि हि दातव्य पूत स्वश्रद्धया धनम् ॥
शूद्रार्थं ब्राह्मणोऽश्नन्वै मासं मासार्द्धमेव वा ।
तद्योनावभिजायेत सत्यमेतद्विदुर्बुधाः ॥
श्राग्शूद्रस्यादशूद्राभ्यो मृतश्चैवोपजायते ।
द्वादशं दश वाष्टौ च भूमशूकरपुष्करः ॥

उदरस्थितशूद्रान्नो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
जुह्वन्वापि जपन्वापि गतिमूर्ध्वां न विन्दति ॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ॥
तस्माच्छूद्रं न भिक्षेत यज्ञार्थं सद्द्विजातयः ।
श्मशानमिव तच्छूद्रस्तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
कणानामथ वा भिक्षां कुर्याच्चेद्वृत्तिकर्षितः ।
स शूद्राणां गृहे कुर्वन् न तत्पापेन लिप्यते ॥
विशुद्धान्वयसञ्जातो निवृत्तो मांसमद्ययोः ।
द्विजभक्तिर्वणिग्वृत्तिः सच्छूद्रः संप्रकीर्तितः ॥
उदक्यास्पृष्टसंस्पृष्टं वीक्षितं चाप्युदक्यया ।
सुस्पृष्टं शकुनोत्सृष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
उच्छिष्टञ्च पदा स्पृष्टं शुना च पतितेक्षितम् ।
पर्युषितञ्च विट्कस्य केशकीटाद्युपाहतम् ।
पर्युच्छिष्टं गवाघ्रातं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
नाश्नीरन्नेतदन्नं सामिषन्तो द्विजातयः ।
शूद्रायामपि भोज्यान्नाः स्युर्दासनापितादयः ॥
सस्नेहमशनभोज्यं चिरस्थमपि यद्भवेत् । -
अनुक्ता अपि भोज्याः स्युः सद्यश्चेता यवादयः ॥
शमिक्षा जलसुमयासवादि वैर्जयेत्सुधः ।
स्त्रीणामेकशफोष्ट्रीणां तथारण्यकमाविकम् ॥
प्रसूता ब्राह्मणी गौश्च महिष्यजा तथैव च ।
दशरात्रं न गृह्णीत भूमिष्ठं च नवच्छलम् ॥

शाकादिकञ्च विट्जातं कवचानि च वर्जयेत्।
मांसकीटादिभिर्जुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत्॥
एवं येऽकव्यमश्नन्ति तथा विष्ठाभुजश्च ये।
शुकाटिट्टिभदात्यूहान् कपोतपिकसारिकाः॥
सेधाद्यान् पञ्च पञ्चैव पञ्च सिङ्घाद्यान्मत्स्यकांश्च षट्।
धर्मशास्त्रोदितानद्यात् सर्वाकारांश्च वर्जयेत्॥
भक्ष्याणां स्त्यजेन् मांसं श्राद्धयज्ञोत्सवेष्वपि।
कृत्वा च विधिवत् श्राद्धं नाद्यमतिथिनामिषम्॥
यदैश्वर्यसम्पत्तिस्तदैवामन्त्रयेद्द्विजान्।
कृत्वाच्च विधिवत् श्राद्धं यद्यात् तत् स्वयमश्नुयात्॥
नाद्यादविधिना मांसं स्वत्युदिष्टेऽपि धर्मवित्।
भक्षयन्नरके तिष्ठेत्पशुलोमसमाः समाः।
गृहस्थोऽपि हि यो नाद्यात्पिशितन्तु कदाचन॥
स साक्षान्मुनिभिः प्रोक्तो योगी च ब्रह्मलोकगः।
न स्वयञ्च पशुं हन्याच्छ्राद्धादिक उपस्थिते॥
क्रव्याद्यैः सारमेयाद्यैर्हतं व्याघ्रादिभाहरेत्।
एतच्छाकवदिच्छन्ति पवित्रं द्विजसत्तमाः॥
समर्थो यस्य यस्तु स्यादस्य दत्त्वा तु देहिनाम।
सर्वाभिति निरातङ्को लोमहृष्टं निगद्यते।
अन्नादेरपि भक्ष्यस्य स्नेहमद्यामिषस्य च॥
महाफलानि हन्तौ स्यात् प्रवृत्तिः स्वर्गसाधना।
एकोऽप्यष्टशतमखेन यजेत पशुना द्विज।
अन्योन्यं मांसमश्नाति स्वर्गप्राप्तिस्तयोः समा॥

हेम राजत शङ्खस्य ताम्रस्य वैणवस्य च ।
चर्मणोरश्मवस्त्राणां शुद्धिर्जायेत वारिणा ॥
तदादियज्ञपात्राणां धान्यानां वाससामपि ।
अन्येषां अयरूपाणां प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यति ॥
मार्जनाद्यज्ञपात्राणां दहनेन मृदर्मणि ।
सम्भोगे यत्र कैवर्णैः शुद्धता कोशिकाविधेः ॥
श्रीफलैरंशुपट्टानां सारिष्टैः कुतपस्य च ॥
अश्मयानि पुनः पाकैः क्षौमाणि सितसर्षपैः ।
शुद्धं तु कारुहस्तस्य पण्यं यत् स्यात्प्रसारितम् ॥
भैक्षस्य मक्षिकाच्छुद्धात् पिष्टं मांसान्वयस्य तु ।
स्त्रीमुखस्य सदा शुद्धं भूमिर्लेपविवर्जिता ।
अपरा दहनाच्चैव गृहं मार्जनलेपनैः ॥
द्रवद्रव्याणि शुध्यन्ति वह्निना प्लावनेन च ।
क्रव्यादश्वात् हृतं मांसं सर्वदा शुचि कीर्तितम् ॥
तृप्तिकृत् सौरभेयाय स्वभावात् सह्यदा गतिः ।
वदन्ति सूरयो वारि पवित्रमिति सर्वदा ॥
गौर्वह्निश्च वनच्छाया जलमश्वो वसुन्धरा ।
विप्रुषो मक्षिकानाञ्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥
स्तुतिं प्रस्थापने वत्सः अजाश्वौ मुखतस्तथा ।
न तु गोर्मुखतो मेध्या न कस्य मुखजा मलाः ॥
सोमभास्करयोर्भाभिः पथशुद्धिः प्रकीर्तिता ।
श्रोत्राधरौ श्मश्रुकरौ मस्नेहौ भोजनादनु ॥
न दुष्येत्स्वरुजः प्राह बालवृद्धौ स्त्रियोर्मुखम् ।

गत्वा रथ्यादिके चैव शुद्धिराचमनेन तु ।
नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ।
पद्माश्मलोहफलकाष्ठ चर्मसागस्य तोयैः ॥
स्वयमेव शौचात् पुंसां निशास्वप्नि निःसन्त्रयम् ।
न स्त्रीणां सदा शुद्धिर्विहिता च सतामपि ॥
नभसः पञ्चदश्यां तु पञ्चम्यां च तथापरे ।
नभसस्य चतुर्दश्या सुपाकर्म यथोदितम् ॥
तद्विदः केचिदिच्छन्ति नभसः श्रवणेन तु ।
हस्तेन वाथ पञ्चम्या मध्यायानां वदन्ति तत् ॥
यत्र शाखोपवीतः स्याद्ब्रह्मचारी द्विजोत्तमः ।
तच्छाखा विहितं तस्य उपाकर्मादि कीर्त्तने ॥
यतो वेदाधिकारत्व वेदपाठस्य कीर्त्तने ।
अनुपाकृतविप्रादेर्वेदाध्ययन दुष्कृतम् ॥

मुञ्जोपवीताजिन दण्डकाष्ठम्
त्याज्यं न तत्स्याद्व्रतचारिणा अपि ।
अक्लिष्टमेकोच्छलोपपापम्
सस्कारमन्यं न पुनर्नयेत् ॥

ओषधीनां तु रङ्गावे स्वशाखाविहितन्तु यत् ।
रोहिण्या च सहस्यस्य उपाकर्माणि कुर्वते ॥
न भवेदनुपाकर्म नाह्मणः स्नातको व्रती ।
कर्मच्युतो भवेद्व्रात्यो व्रात्यान्निष्कृतिकः शुचिः ॥
तथा ततस्त्वादनध्यायो ह्यतगुर्वादिषु त्र्यहम् ।
मित्रकादिष्वहोरात्र मधीत्यारण्यकः शुचिः ॥

अष्टकासु तथाष्टम्यां पौर्णमास्यां शशिक्षये ।
मन्वादौ युगपद्यादौ विन्दुपातात् ग्रहेऽपि च ॥
चतुर्मासि द्वितीयायां चतुर्दश्यामहर्निशम् ।
अहोरात्रं नृपे संस्थे व्रतिनि श्रोत्रिये यतौ ।
अत्र त्र्यहमनध्याय मिच्छन्ति चापरे त्र्यहम् ॥
अशौचसूतकान्तं च यावच्छुद्धिस्तयोर्भवेत् ।
देशान्तरगते प्रेते श्रुतेऽपि स्यादहर्निशम् ॥
गुर्वादौ वा नृपत्यादौ इति वासिष्ठोऽब्रवीत् ।
प्रतिग्रहे त्वहोरात्रं भुक्त्वा श्राद्धकमेव च ॥
तद्ध्रात्वा मृत्युरनध्याय मनुमन्या वर्हनिशम् ।
यथाद्रौ च दशे भोक्ता दशोरात्रा विदुर्बुधाः ।
अकाले वा हते दृष्टिश्छिद्रायेव सप्तमाः ।
सामेषु दुःखितानाञ्च खरादीनाञ्च निःस्वने ॥
पतितश्वापशूद्रान्त्यसन्निधाने न कीर्त्तयेत् ।
आमन्येव शुचौ देशे विद्युत्स्तनितरोहिते ॥
वधे च कलहे देशाश्रये लोकविग्रहे ।
पांशुवर्षेऽम्बुमध्ये च दिग्दाहग्रामदाहयोः ॥
नीहारे च भवेद्विद्वान् सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
धावंश्च न पठेद्विद्वान् पूतिगन्धेतथैव च ।
विशिष्टेचागते गेहे गवाश्वनिर्गमे तथा ॥
भोजनायोपविष्टस्य स्थितस्याद्र पाणिनः ।
वान्ते चान्ते तथा जीर्णे महापातेऽतिमारुते ॥
राजा दृष्टौ च यानादौ आरूढस्य तथा द्विजः ।
एतानन्याञ्च तत्कालान् अनाध्यायान्विदुर्बुधाः ॥

यो वर्जयेदनध्यायान्वेदाध्ययनकृद्द्विजः ।
भवन्ति तस्य सफला वेदाः प्रोक्तफलप्रदाः ॥
येच तेषु पठन्त्यदा पाठलोभेन लोभिताः ।
न शास्त्रतामवेद्विद्या निष्फला च तथा द्विजः ॥
यः पठेद्विधिवद्वेदान् तत्प्रतीन्द्रियसंयमी ।
ब्रह्मत्वमिह लोकेऽपि ऐश्वर्यसुखभाक् भवेत् ॥
जनान्तरं शृण्वतो यस्तु मार्गे गच्छन् पठेद्द्विजः ।
निष्फलास्तस्य वेदाश्च वेदवि वदोपभाक् ॥
यः पठेत् स्वरहीनन्तु लक्षणेन विवर्जितम् ।
सङ्कीर्णग्राममध्ये तु स भवेत् वेदविक्रयी ॥
ये स्वाध्यायानधीयीरन् अनध्यायेषु लोभतः ।
वज्ररूपेण ते रुद्रा तेषां देहे व्यवस्थिताः ॥
नाक्रामेद्रमरादीनां च्छाया तथा परस्त्रियः ।
वान्तष्ठीवनविण्मूत्र कार्पासास्थिकपालिकाम् ॥
तानश्रेयाः स्पृश विप्राश्रगान् स्पृशेय् द्विजाः ।
स्त्रियं कामं च सा काङ्क्षन्स्पृशेत् मर्म कस्यचित् ॥
नित्यं वर्त्तेत चाशस्त्र· धर्मंश्च नित्यमर्चयेत् ॥
न किञ्चित्ताडयेद्धीमान् सुतं शिष्यश्च ताडयेत् ।
ताडयेन्नाभितोऽधस्तात्स्तानन्यत्र ताडयेत् ॥
आचारेण सदा विद्वान् वर्त्तते यो यतेन्द्रियः ।
स ब्रह्म परमाप्नोति चारणोऽमुत्र चेह च ॥

आचारमूलं श्रुतिशास्त्रमत्त आचारनाशान्न तदुक्तकृत्यम् ।
आचारपर्णानि हि वाग्निशाखोत् आचारमुख्यानियगोधनानि ॥
आचारदृक्षस्य फल हि नाकमाद्यान्न सुस्वादुरसश्च मुक्तिः ।

तस्मादनन्त फलदन्तु तत्त्वमाचारमेवाश्रय यत्नपूर्वम्॥
ये धर्मशास्त्रे विहिताश्च केचिद्धर्मा द्विजाग्र्योऽपि तेच सर्वे।
यत्नेन कार्या पितृदेवभक्तैः श्राद्धानि कार्याण्यथ तानि वक्ष्ये॥
यत्नेन धर्मो गृहमेधिविप्रै प्रीतेन वाचा वपुषा च कार्यः।
आयु प्रजा श्री र्भुवि पूजितत्वं तस्माल्लभन्ते दिवि देवभोगान्॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां धर्मसंहितायां चतुर्थोऽध्यायः।

पञ्चमोऽध्यायः।

आद्वश्चन्द्रार्कचन्द्रे मन्वाद्यायंश्च सङ्क्रमे।
व्यतीपातविषुवत् छायायन्ममातार्थ सत्त्विषु॥
अष्टका नयने द्वे च आद्य प्रति यदा रविः।
पुण्य श्राद्धस्य कालोऽयमपि परिकीर्तितः॥
युगादिषु च कर्त्तव्य मन्वन्तरादिकेऽपि च।
श्राद्धकालोऽत्र प्रोक्तो मन्वाद्यैर्धर्मकर्तृभिः॥
नवान्नं नवोदकञ्चैव नवछत्र तथाम्बरम्।
नाव्येद्य येषु येऽश्नते पितरो हि यमालयं॥
वाद्या: पौनर्भवो रोगी पिशुनो वृद्धिजीवकः।
कृतघ्नो मत्सरी क्रूरो मित्रभुक् कुनखोऽगुदः॥
श्वित्रिणस्तनयश्चित्तोपायदन्तासकीर्तिमि।
हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो विक्रयी परनिन्दकः॥
क्लीबोऽभिशस्तवाक् दुष्टस्तत्राध्यापकस्तथा।
कन्यादूषी वणिग्वृत्तिर्निग्नः सोमविक्रयी॥

भार्याजितोऽनपत्यश्च कुण्डाशी कुण्डगोलकः ।
पित्रादित्यागकृत्तेन वृषली पतितस्तु ॥
अनुक्तप्रत्तिसन्त्यागः परिपूर्वापतिस्तथा ।
अजापालो माहिषिकः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥
योऽसत्प्रतिग्रहग्राही दर्दुरित्य प्रतिग्रही ।
यक्ष्मस्तूनकदूतौ च पितृश्राद्धेषु वर्जिताः ॥
एकादशाहे भुञ्जन्तः शूद्रान्नरसमन्विताः ।
गुरुतल्पगो ब्रह्मघ्नो दस्युश्चोपपतिस्तथैव ॥
प्रेतस्पृक् चैलनिर्णेक्ता चोपयाचकयाचकौ ।
बककाकविडालाश्च शूद्रहस्तेन गर्हिताः ॥
वाक्दुष्टोऽसदृशको नित्यमप्रियवाक्यदः ।
आसक्तो द्यूतकामादावतिवाक् चैव दूषितः ॥
निराचाराश्च ये विप्राः पितृमातृविवर्जिताः ।
विद्वांसोऽपि हि नाभ्यर्च्याः पितृश्राद्धेषु सत्तमैः ॥
न वेदैः केवलैर्वापि तपसा केवलेन च ।
सद्वृत्तैः किन्तु ते प्रोक्ताः पावना ब्राह्मणास्तु च ॥
यत्र वेदास्तपो यत्र यत्र वृत्तं द्विजाग्रजे ।
पितृश्राद्धेषु तं यत्नाच्चिरं चिरं समर्चयेत् ॥
वेदशास्त्रार्थविच्छान्तः शुचिर्धर्ममनाः सदा ।
गायत्रीब्रह्मचिन्तात्मा पितृश्राद्धे स पावनः ॥
रथन्तरं बृहज्ज्येष्ठं सामवित् त्रिसुपर्णकः ।
त्रिमधुश्चापि यो विप्रः पितृश्राद्धेषु पूजितः ॥
मातामहश्च दौहित्रो भागिनेयोऽथ मातुलः ।
मातृस्वस्रेयश्च तथा तथा मातुलजोऽपि यः ॥

जामाता श्वशुरो बन्धुर्भार्या भ्राता च तत्सुतः ।
सुहृदश्च सदाचारा ये ते श्राद्धेषु पावनाः ॥
ऋत्विग्गुरुरुपाध्याय आचार्यः श्रोत्रियोऽपरः ।
एते श्राद्धेषु वै पूज्याः ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवाः ॥
अग्निहोत्री च यो विप्र आवसथ्याग्निकोऽपि च ।
पितृमातृपरावेतौ भोक्तार्थौ हव्यकव्ययोः ॥
काव्येकवृत्तिजीवी यो भोक्ता मात्रादिकेषु च ।
षट्कर्मनिरतः पूज्यो हव्यकव्ये सदैव हि ॥
स्ववृत्ति सदाचारो मातादिभक्तितत्परः ।
शुचिः षट्कर्मयुक्तश्च हव्यकव्येषु पूजितः ॥
गुणानुरूपतो यस्तु विद्याचारादिसंयुतः ।
स पूज्योऽनभियस्तः स षट्कर्मनिरतो द्विज ॥
इत्युक्तगुणसम्पन्नान् ब्राह्मणान् पूर्ववासरे ।
निमन्त्रयेत सद्भक्त्या नियोगस्थानपूर्वकम् ॥
सव्येन देवतार्थन्तु पित्रार्थमपसव्यवान् ।
ततस्तै रतिव्य स्यादुक्तं पितृष्टतद्विजै ॥
जितेन्द्रियैस्तु भाव्यं स्याद्योगावमतन्द्रितैः ।
तस्मिन्नहनि वा प्रात र्येव श्राद्धमवस्थितम् ॥
निमन्त्रयेत तान् भक्त्या तैश्च भाव्यं जितेन्द्रियैः ।
विप्रैरुपार्श्वैष्ठस्थाः पितृमातामहादयः ॥
भुञ्जन्ति अमयः श्राद्धे तथा पिण्डाशिनोऽपि च ।
निरुन्ध्येत द्विज श्राद्धे न यजीत स्त्रिया सह ॥
अध्वानं न च वै यायाच्च ब्रूयादनृतन्तथा ।
नाधीयीत दिवास्वापं न कुर्वीत न सम्वदेत् ॥

न म्लेच्छपतितैः सार्द्धं न वदेच्च निषिद्धकम् ।
प्राङ्मुखौ दैविकौ विप्रौ विप्रास्त्रय उदङ्मुखाः ॥
एकैको वा भवत् स्या देवस्यत्ताविति क्रमः ।
पात्र वा दैविके कृत्वा विप्र एकस्तु पैतृके ॥
इति वा निर्वपेत् श्राद्धं निर्धनश्चान्यदाचरेत् ।
गत्वारण्यमभाष्य ऊर्द्ध्वबाहुर्विरौत्यदः ॥
निरन्नो निर्धनो देवाः पितरो ह्यागृणध्वम् ।
न मेऽस्ति वित्तं न गृहं न भार्या
श्राद्धं कथं वः पितरः । करोमि ।
वनी प्रविश्येह कृतं मयोच्चै-
र्भुजाहते वर्त्मनि मारुतस्य ॥
श्राद्धमेतद्भवता भवत्तम्
मह्यं दयध्व पितृदेवताश्च ।
अस्या वचोऽस्ति भुजावतस्तन्
दिवाच दाति समुपोष्य तिष्ठेत् ॥
भवेत्स चैतेन कृतेन तेषा
यथा न मुक्तः पितृदेवतानाम् ।
निर्वित्तनिर्भोग्य निराश्रयाणाम्
श्राद्धस्य मार्गः प्रथितो मुनीन्द्रैः ॥
ख्यातं मया कदित्वा वः पितरः श्राद्धदेवताः ।
श्राद्धार्थेन विमुक्तोऽस्म भवत पितरो मया ॥
कृतोपवासः स तस्मात् श्राद्धर्णाद्विप्रमुच्यते ।
एतैश्चापि न यः कुर्यात् पितरस्तेन वै हतान् ॥
सम्पन्नावथ पात्राणामेकैकस्य चयस्त्रयः ।

पित्रादौ ब्राह्मणाः प्रोक्ताश्चत्वारो वैश्वदेविके ॥
द्वौ वापि दैविके विप्रौ चैकैकोवा न दोषभाक् ।
स्यान्मातामहिकेऽप्येवमेकोऽपि वैश्वदेविके ॥
नतु वैकन्तु सर्वेषां आश्वलायनमतं स्मृतम् ।
पितृणामर्चयेद्विप्रो मन्त्रपिण्डनिदर्शनम् ॥
न मातामहिकं श्राद्धं श्रोतुसुतान्तु साग्निके ।
अनग्निकस्य तत् कुर्य्यादिति केचिन्मतं विदुः ॥
साग्निकस्यापि कार्यं स्यात् श्राद्धं मातामह द्विजै. ।
षड् दैवत्यमितीत्येकेऽप्येके तु पार्वणद्वयम् ॥
अपुत्रस्य पितृव्यस्य तत्पुत्रैर्भ्रातृजो भवेत् ।
स एव तस्य कुर्वीत पिण्डदानोदकक्रियाः ॥
पार्वणेनैव कार्य्यंस्यात् पुत्रवद् भ्रातृजेन तु ।
पितृस्थाने तु तं कृत्वा शेषे पूर्ववदुच्चरेत् ॥
श्राद्धं पत्यापि कार्यं स्यात् अपुत्रायास्तु योषितः ।
तस्यापि हि तया कार्यमेकत्वं हि तयोर्यतः ॥
भ्रातुर्ज्येष्ठस्य कुर्वीत कार्यं ज्येष्ठोऽनुजस्य च ।
देवहीनस्तु तत् कुर्यात् इति धर्मविदो विदुः ॥
पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ।
पुत्राभावेतु पत्नीच तदभावे सहोदरः ॥
पित्रादीनान्तु कर्त्तव्यं समीचन्ते यतस्त्वमी ।
नाचरेद्यास्तु ते सर्वे कृते तु स्यान्महत् फलम् ॥
पितामहस्य चान्येषां दस्य जीवन्नवा द्विजः ।
प्रत्यक्षास्तेऽपि वै पूज्याः संस्थित्यर्थं यतश्च तत् ॥
विद्यमानस्तथा यः स्यात् प्रत्यक्षः पूज्य एष सः ।

गौतमस्य मतं ह्येतदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
विद्यमाने तु पितरि श्राद्धं कर्त्तुमुपस्थितः।
पितृवर्त्पितृपित्रादेः कुर्य्याच्छ्राद्धमसंशयम् ॥
पुत्रिकायाः सुतः श्राद्धं निर्वपेन्मातुरेव सः।
तत्पितुर्निर्वपत्यस्मात् तृतीय तु पितुः पितुः ॥
धृतएव द्विजः पुत्रीमुद्दिश्य कायसन।
उद्दोढ़ुः पुत्रः पुत्रोऽसौ पुत्रोऽसौ मातुरेव हि ॥
पुत्त्रश्च दुहितुश्चैव समौ तौ धार्मिकौ पथि।
अर्थकृतोच विप्रोक्तौ तुल्यौ तौ शक्रजोऽब्रवीत् ॥
मुख्यं यथा पितुः श्राद्धन्तथा मातामहस्यच।
पुत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते ॥
दौहित्रः पार्वणश्राद्धे कालम् कुतपस्तथा।
तथा सप्तार्हास्त्र विद्वान् इति शास्त्रविदो विदुः ॥
काम्यमभ्युदयश्चैव द्विविधं पार्वणं स्मृतम्।
तथाकामन्तु काम्यं स्यात् वृद्धावभ्युदये स्मृतः ॥
क्षत्त्रियायान्तु यो जातो वैश्यायान्तु तथा सुतः।
ब्राह्मणस्य पितृर्णान्तु निर्वपेतां द्विजायवत् ॥

कृमीभवति पाताले स युगानेकविंशतिः ॥
भोजितेन तु विप्रेण यत्पापं तस्य जायते ।
तेनासौ लिप्यते मूढो यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ॥
योऽद्य मन्ये द्विजांश्चान्तु शूद्रास्तेन भोजयेत् ।
स गच्छेन्नरकं घोरं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
यत्किञ्चिद्दुष्कृतं विप्रे पूर्वं कृतन्तु तिष्ठति ।
तेनासौ लिप्यते पापी यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ।
शूद्रोच्छिष्टन्तु यो भुङ्क्ते मन्ये विप्रोऽधमः स तु ॥
कृमित्वं याति विष्ठाया युगानि ह्येकविंशतिः ।
शूद्रोच्छिष्टन्तु भुञ्जानः सप्ताहानि द्विजोत्तमः ॥
स तद्विष्ठाकृमित्वं हि प्राप्नोति हि ध्रुवं समाः ।
अतो न भोजयेद्विप्रान्विप्रांश्चैव पूजयेत् ॥
शूद्रान्नभोजनाद्युक्त इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
अग्नौकरणपिण्डाय कुर्याद्दासाश्रयेन तु ॥
घृतैर्दधिमध्वाज्यैः सम्पृक्तं शर्कैरपि ।
यथाद्यसंस्कृतान्नेन होमादि चरु निर्वपेत् ॥
तेन पयसा वापि नद्यादद्याद्धरत्तथा ।
नामान्नेन द्विजैः कार्यं कदाचिदपि सद्द्विजैः ॥
अर्पयित्वा द्विजो वस्तु तथापि पाकमाश्रयेत् ।
न कुर्यात् परपाकेन नैकपाकेन तु स्वयम् ॥
नैकपाके ह्यकुर्वाणश्च कुर्यात् पराक्भुक् ।
पित्रादीनां सगोत्रा ये तथा मातामहस्य च ॥
तेषामेकेन पाकेन यार्यं पिण्डविवर्जितम् ।
केचित् सपिण्डमिच्छन्ति समगोत्रन्तथा तथा ॥

पिता मातामहान्न स्याद्भिन्नगोत्रतया तथा ।
पृथक् कर्तुमशक्य स्यादर्थपात्राद्यसम्भवे ॥
अवश्यन्तत्र कर्तव्यमेकदेवमणाश्रयेत् ।
येषा नोद्वाहसंस्कारो ह्यन्यसंस्कारसंस्कृता ॥
सङ्कल्पितं भवेत्तेषा श्राद्धं कार्य्य चतोऽहनि ।
केचित्तुपिण्डमिच्छन्ति ब्राह्म संस्कारवत्तथा ॥
आद्योऽपि ब्राह्मसंस्कारस्तस्मात् पिण्डान् प्रदीयते ।
सर्वेष्वपि निमित्तेषु कर्तव्य पिण्डसंयुतम् ॥
पितृया त्रिविधा यस्माद्धति प्रोक्ता मुनीश्वरैः ।
वैश्वदेव सदा कार्य्यो श्राद्धे च समुपस्थिते ॥
पाकशुद्ध्यर्थमेवैतत् पूर्वमेतद्विधीयते ।
वैश्वदेवोऽग्रतश्चैव श्राद्धकाले विशेषत ॥
पाकशुद्धिस्तु विज्ञेया भुक्तोच्छिष्ट तु वर्जयेत् ।
सम्प्राप्ते पार्वणश्राद्धे एकोद्दिष्टे तथैवच ॥
अग्रतो वैश्वदेवं हि पश्चादेकादशेऽहनि ।
एकोद्दिष्टविशेषेण प्रागेव ह्यग्निपूजनम् ॥
कालस्तु कुतपस्तस्य रोहिण पार्वणस्य च ।
यामतथासनन्दद्यात् पितृकार्य्येषु सत्तम ॥
दैविके दक्षिणान्तद्दिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
आसने चारनन्दद्याद्वामे वा दक्षिणेऽपि वा ॥
पितृकार्येषु वामन्तु दैवे कर्मणि दक्षिणम् ।
पितृश्राद्धेषु यो दद्याद्दक्षिणं दर्भमासनम् ॥
नाश्नन्ति पितरस्तस्य साध्यानि वत्सराणि षट् ।
तस्माद्वामतो वा पात्रे पितृकर्मणि चासनम् ॥

दैविके दक्षिणा तद्वदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
कुत्र कालेच कर्तव्यं श्राद्धन्तत् पैतृकं प्रभो! ॥
वदस्व निश्चयन्तत्र विवदन्त्यपरेऽत्र तु ।
पञ्चदशमुहूर्त्ताश्चैतत्प्रागह्नं दिनं स्मृतम् ॥
अपरार्धं स्मृता रात्रि सन्ध्यश्च कुतपीमत: ।
यथा यथा च ह्रस्वत्व पुंस: स्थानेनसो भवेत् ॥
तथा तथा पवित्रं स्यात्काल: श्राद्धार्चनादिषु ।
च्छायेयं पुरुषस्यैनस्तस्माच्छायो भवेदघ: ॥
आधानश्राद्धदानादे: स कालोऽक्षयफल स्मृत: ।
अयुतं तु मुहूर्त्तानामष्टं श्राष्टदशाधिकम् ॥
लिखितं रहोरात्रमिति माध्यन्दिनी श्रुति: ।
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करे ॥
स काल: कुतपो ज्ञेयस्तत्र दत्तन्तु चाक्षयम् ।
मध्याह्ने तु गते सूर्ये न पूर्वे नच पश्चिमे ॥
तुल्यायसंस्थिते चैव सोऽष्टमो भाग उच्यते ।
मध्याह्नाञ्चलितो भानु: किञ्चिन्मान्दगतिर्भवेत् ॥
स कालो रौहिणो नाम पितृणा दत्तमक्षयम् ।
तस्मात् सर्वप्रयत्ने न रौहिणन्तु न लङ्घयेत् ॥
अकाले विधिना दत्तं न दैवपितृगामि तत् ।
चतुर्दश्यां भवेदत्र तत्राब्दमुभयात्मकम् ॥
श्राद्धन्तत्र च कुर्वीत मासयो रुभयोरपि ।
पिण्डवर्ज्यं ससङ्क्रान्ते संक्रान्ते पिण्डसंयुतम् ॥
षष्टिभिर्दिवसैर्मास स्त्रिंशद्भि: पञ्च उच्यते ।
संक्रान्तिरहित: पञ्च स्तत्र कार्यं विपिण्डकम् ॥

सिनीवालीमतिक्रम्य यदा सक्रमते रवि ।
युक्तसाधारणैर्मासैः स काल उत्तरोभवेत् ॥
सक्रान्तिवर्जित' काल,समल. पापसम्भव. ।
रत्नगाभगर्भेयोऽसौ उत्सवादिविवर्जित ॥
तत्र नैमित्तिकं कार्य्यं श्राद्ध पिण्डविवर्जितम् ।
नित्यं तु सततं कार्य्य मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
अहरेभिर्गणितैर्यत् स्यात् तत्कार्यं यत्र सर्व्वदा ।
तिथिनक्षत्रयोगश्च जातकर्मादिकाश्च ये ॥
नैमित्तिकाश्च दैवाद्ये कार्य्यास्तेऽपि मलिम्लुचे ।
तीर्थस्नानं गजच्छाया ह्रिमुखी गोप्रदानवत् ॥
मलिम्लुचेऽपि कर्त्तव्य' सपिण्डीकरणन्तथा ।
आग्रहणा ममावास्या मष्टकाग्रहसक्रमम् ॥
अधिमासेऽपि कार्य्यं स्यादिति पाराशरो ऽब्रवीत् ।
नित्यश्च नित्यशः कार्यमिष्टकामाश्च वर्जयेत् ॥
वार्षिक पिण्डवर्जं स्यादन्यस्मिन् पिण्ड सयुतम् ।
इन्दिराग्रहण श्राद्ध मन्वाहार्यञ्च सर्वदा ॥
कर्त्तव्य' सतत विप्रैरिष्टिकामाश्च वर्जयेत् ।
दैवे कर्मणि संप्राप्ते तिथौ यत्रोदितो रवि. ॥
सा तिथिः सकला ज्ञेया विपरीता तु पैतृके ॥
हृद्धिमद्दिवसे कार्यं श्राद्धमाभ्युदिक द्विज ।
चीणमानाहने कार्यं श्राद्ध विद्वन् । क्षयादिकम् ॥
मित्रे चैव सगोत्रे च पितृमातृसहोदरे ।
आमनद्यैव दातव्य भोक्तव्या एवमेव ते ॥
ब्राह्मणं न सगोत्रन्तु पूजयेत् पितृकर्मणि ।

नोपतिष्ठन्ति तत्तेषां किन्तु स्यात् निराशता ॥
स्वगोत्रं भोजयेद्यस्तु पितृश्राद्धेषु वै द्विजः ।
हतास्तु पितरस्तेन न भुक्तमुपतिष्ठति ॥
श्राद्धं कुर्वन् द्विजोऽज्ञानात् स्वगोत्रं यस्तु भोजयेत् ।
स लुप्तपितृदेवः स्यान्नरकं प्रतिपद्यते ॥
तस्मात्तु गोत्रिणं विप्रं भोजयेद्विधिपूर्वकम् ।
ज्ञातिमात्रो न भोज्यस्तु उक्तितैस्तु द्विजोत्तमैः ॥
दक्षिणाप्रवणे देशे श्राद्धं कुर्य्याच्च पैतृकम् ।
पितृणां पावनो देशः स प्रोक्तोऽक्षयतृप्तिकृत् ॥
देशे काले च पात्रे च विधिना हविषा च यत् ।
तिलैर्दर्भैश्च मन्त्रैश्च श्राद्धं स्यात् श्रद्धयान्वितम् ॥
तैजसानि तु पात्राणि स्वार्थाय भोजनाय च ।
कृत्वापात्रा मयान्येके यपरायमपरेविदुः ॥
पलाशपद्मपत्राणि अनिषिद्धानि यानि च ।
तानि श्राद्धेषु कार्य्याणि पितृदेवहितानि च ॥
वृद्धिश्राद्धेषु मन्यन्ते मृण्मयानि तु केन च ।
शौनकस्य मतं सोतत् वृथाकार्य्यन्तु मृण्मयम् ॥
एकद्रव्याणि कार्य्याणि पात्राणि भोजनार्थयोः ।
त्रीणि पैतृककार्य्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
एकस्य वैश्वदेवानि पैतृकाण्येकवस्तुनः ।
इतिधा तानि कार्य्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
वटाश्वत्थार्कपत्रेषु न भुञ्जीत कदाचन ।
न जातिकुसुमैर्विद्वान् बिल्वपत्रैश्च नार्चयेत् ॥
सुरभीनागकर्णाद्यैः करवीरैश्च नारकैः ।

बिल्वपत्रैरर्चयेद्विद्वन् पितृश्राद्धेषु गर्हितैः ॥
तद्भुञ्जानैः कृतः श्राद्धं निराशैः पितृभिर्गतैः।
सर्वाण्यपि च पुष्पाणि निषिद्धान्यपराणि तु ॥
वर्जयेत् पितृश्राद्धेषु केतकीकुसुमानि च।
गौरम्भाभृङ्गराजाद्यै मल्लिकाकुलकैरपि ॥
समर्चयेत् द्विजान् श्राद्धे हव्यकव्योदिते द्विजः।
न दद्यात्गुग्गुलं श्राद्धे द्विजानां पितृदैवते ॥
धूपाभावे तु कर्तव्यं घृतधूपं द्विजोत्तमः।
कुङ्कुमाद्यं चन्दनञ्च देयं गन्धविमिश्रितम् ॥
ऊर्द्धं तु तिलकं कुर्यान्न कुर्याच्च त्रिपुण्ड्रकम्।
ऊर्द्धञ्च तिलकं कुर्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥
निराशाः पितरो यान्ति यस्तु कुर्यात् त्रिपुण्ड्रकम्।
पवित्रं यदि वा दर्भं करे कृत्वा द्विजान्नरः ॥
समालभेत् द्विजानञ्च स तु श्राद्धे असुरं भवेत्।
गन्धाद्य विविधा देयाः कर्पूरागुरुमिश्रिताः ॥
शक्त्या वस्त्राणि देयानि तदभावे च निष्क्रयम्।
दीपश्च सर्पिषा देयस्तिलतैलेन वा पुनः ॥
न चान्यतैलैरन्यैस्तु कदाचित् सार्षपादिभिः।
देशधर्मं समाश्रित्य वंशधर्मं तथापरे ॥
सूरयः श्राद्धमिच्छन्ति पार्वणञ्च तथान्यपि।
स्त्रीणामपि पृथक् श्राद्धं न मन्यन्ते स्वधर्मतः ॥
मातामहस्वगोत्रेण मातुलो तु सपिण्डताम्।
मातामहाणामिच्छन्ति मातुलोऽपि सपिण्डताम् ॥
स्त्रीणां स्त्रीगोत्रमप्यन्यात् पुंगोत्रेण हृणां यतः।

सपिण्डीकरणं काले श्राद्धद्वयमुपस्थितम् ॥
देवाद्यं प्रथमं कुर्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
देवाद्यं पार्वणं प्रोक्तं प्रेतश्राद्धं मथापरम् ॥
एकतन्त्रं ततः पश्चात् कृत्वा विप्रांश्च भोजयेत् ।
पितृणां मर्घ्यपात्राणि प्रेतपात्रं मथापरम् ॥
प्रेतपात्रन्तु तत् कृत्वा मिलपात्रे तु न्योजयेत् ।
ये समाना इति द्वाभ्यां पूर्ववच्चैव माचरेत् ॥
सपिण्डीकरणं यस्य कृतं न स्याद्द्विजन्मनः ।
श्राद्धेय तस्य देयं स्यात् पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥
सपिण्डीकरणाच्चैतत् क्रियाश्चैव यथाक्रमम् ।
एकादशाह्निकं कृत्वा योऽहि मासि च मासिके ॥
वर्षे वर्षे च कर्तव्यं मतेऽहनिच तत् पुनः ।
नापुत्रस्य सपिण्डत्वं केचिदिच्छन्ति तद्विद ॥
विशेषतोऽनपत्यस्य नत्ययत्वाधिकारिणी ।
विद्यमान पिता यस्य स चेद्यदि विपद्यते ॥
तद्वत्सरा सपिण्डत्वं वदन्ति श्राद्धवादिनः ।
श्राभ्युदयिकमप्यसौ श्चर्चा प्रागेव कारयेत् ॥
कुर्यात् परिजनेनैतत् स्वयं वापि द्विजोत्तम ॥
सन्यसन् सर्वकर्माणि तत श्राद्धाय च तद्दिने ।
अग्निदाघदिनश्चैके केचिन्मृतदिनं विदुः ॥
विदेशस्थे श्रुताहस्तु प्राक्चैवाग्नि तु दाहयी ।
सग्रामे संस्थितानाञ्च प्रेतपक्षे प्रशिष्यते ॥
अग्निसर्पादि मृत्यूना पणमासोपरि सत्क्रिया ।
तेषां पार्वणमेवोक्तं चयाहेऽपि च सत्तमे ॥

चन्द्रचर्या नाशकं संयुगेषु यः प्रेतपक्षे च्छतवत्सदण्डः ।
पिण्डतानन्तरं माब्दिकानां भवन्ति तेषां मिह पार्वणानि ॥
च्चयाह्निकादि कार्याणि ब्रूयुर्धर्मविदो जनाः ।
अर्द्धादूर्ध्वमपरन्त्ये च कृत्वा च वैष्णवीं बलीम् ॥
विष्णुर्चन विना नार्वाक् प्रदत्तमुपतिष्ठति ।
विद्‌यता हृत्तपानेन अर्द्धार्थं मङ्गिपेषा वा ॥
हत्यादिकेन यत्‌..स्यात् यत्र तिथौ च तत्र च ।
तन्निमित्तस्य ह्यर्थं मासि मासि च्चयाह्निकम् ॥
कार्त्तिक्यमवधौ याथ तत्र कुर्वीत सत्क्रियाम् ।
अनाथक हतानाश्च च्चयाहेऽपि च पार्वणम् ।
मन्यासवह्नि मन्यन्ते केचि हिद्र खैदिकम् ॥
एकोद्दिष्ट मदैव स्यादेकार्थकपवित्रकम् ।
आवाहनाग्नौ करण हीन तदपसव्यवत् ॥
पूर्वोत्तर श्वे देशे श्राद्ध स्थानमात्र पूर्वकम् ।
शतपीतादिपिष्टेन चर्चितं भूतले च तत् ॥
उद्दिष्टकातुकालस्य तत् प्रागेव विधीयते ।
आभ्युदयिक दैवानि पूर्वाह्ने स्युरिति स्मृतिः ॥
तिलाक्षतोदकैः युक्ता स्यामभाद्भिप्रदक्षिणम् ।
परि क्षाल्यादि प्रष्टेन कृत्वा च शान्तिपूर्वकम् ॥
व्रीहयो यवगोधूमा, अयतायाक्षताः स्मृताः ।
अक्षतामलकैः पिण्डान् दधिकर्कन्धु मिश्रितैः ॥
नान्दीमुखेभ्यो देवेभ्यो मर्दीयात् कुशासनम् ।
पितृभ्य मात्मुखेभ्यश्च प्रदक्षिण मिति स्मृति ॥
कर्कन्धुभि र्यवै पुष्पैः शमीपत्रैस्तिलैस्तथा ।

तेभ्योऽर्घ्यः प्रदातव्यः पितृभ्यो देवतैः सह।
मातामहानामप्येवं पञ्च देवत्वं श्विदु द्विजः॥
माङ्गल्यपूर्वक सर्वं गन्धाद्यपि च धारयेत्।
तृप्तिस्तत् पितृमातॄणां धूपो देयश्च गुग्गुलः॥
घृताभिघार धूपो वा यथा स्यात् परिपूर्णता।
दीपाश्च बहवो देयाः विप्रं प्रति घृतेन च॥
तैलेन केन ये वापि नवनीतेन चैव हि।
मालत्या शत पत्रा वा मल्लिका कुन्दयोरपि।
केतक्या पाटलायावा देया श्राद्धे न लोहिताः॥
वासांसि च यथाशक्त्या दद्यात्तेभ्योऽथ निष्क्रयम्।
परिपूर्णं तथा तत्स्यात्तथाकार्यं सवेदिति॥
सुवेष भूषणै स्तूलकालङ्कारै स्तथाम्बरैः।
कुङ्कुमाद्यनुलिप्ताङ्गै भवन्तु ब्राह्मणैः सह॥
स्त्रियोऽपितु तथा भूता गीतनृत्यादिदर्पिताः।
दुन्दभीनादहृष्टाङ्गा मङ्गलध्वनिकारिकाः॥
सोमसदोऽग्निस्वात्ताश्च तथा बर्हिषदोऽपि च।
सोमपाश्च तथा विप्र स्तथैव च हविर्भुजः॥
आज्यपाश्च तथा वत्स तथा परे सुकालिनः।
एते चान्ये च पितरः पूज्या सर्वे द्विजाग्रजैः॥
वसवश्च तथा रुद्रा स्तथैवादितिसूनवः।
देवता अपि यज्ञेषु स्वायम्भुवादि कीर्तिता॥
एते च पितरो दिव्या स्तथा वैवस्वतादयः।
ये तत्पौत्रा प्रपौत्राश्च असंख्याः पितरः स्मृताः॥
एते श्राद्धेषु सन्तर्प्याः सु निचाद्यै द्विजातिभिः।

सन्तर्पिता इमे सर्वान् प्रीणयन्ति सुधा पितॄन् ॥
प्राक् सङ्केतितान्वि ान् स्नातान् काले समागतान् ।
दत्त्वार्घ्यांन् सतवत् शौचान् आचान्तानुपवेशयेत् ॥
ये स्नान्त्यत स्न न्येऽह्नि चाचमन्ति पिबन्ति च ।
तेषामन्न जायते शुद्धिराचमन्त्यत्रजाह्नि ते ।
सर्वाणि स्रांनि कार्याणि कार्यच्छिद्राणि चात्मन. ॥
तैराचान्तै भवेच्छुद्धिरशुचिस्त्वन्यथा भवेत् ।
ध्यात्वा तैषाणान् मन्त्रान् स्मृत्वा च सर्वमातरम् ॥
प्राप्तस्तान्तौ द्विजान् पृष्टे करिष्ये श्राद्धमित्यथ ।
कर्त्वे करवाणीति पृष्ट्वा मूर्द्ध द्विजाह्वात. ॥
अनुज्ञाये.नघो ह्येतन कुरुष्व यत सतं कुरु ।
ततो दर्भासन कृत्वा देवेभ्य समयं पुन ॥
दक्षिणा आनुसम्भ्वा्य दक्षिणास्तु तथासनम् ।
पात्रद्वय मतोऽर्घ्यार्थं तैजसं वैकवस्तुजम् ॥
प्रासन सपवित्रं तत् समभ्यर्च्य विधानत ।
प्राङ्मुखोऽमरतीर्थेषु शन्नोदेव्योदक क्षयेत् ॥
यवोऽसीति यवास्तत्र तूष्णीं पुष्पाणि चन्दनम् ।

यवोऽसि पुण्यमिति सन्निरतोऽसि
सम स्थान्य प्रभुरस्यसुल ।
सकनृमनुष्य पितृगणस्य तृप्तेर
श्चितावतीर्णोऽसि हितोऽसि पुंसाम् ॥
उत्पादपूर्वक मिमानवतेन वेधा
भूय प्रसन्नमनसा तदुपासित सन्।

विचेप तान् सलिलनाथ प्रसिच्यताङ्‌घि-
तेनाश्वता वरुण दैवतको बभूवः॥
आनीयमान्विधिरिमान्वरुणास्य लोकान्
अन्नप्रभूर्भुवि यवान् वसुलोक दष्टैः।
तत्पिष्ठ पक्कहविषा पितृदेवतानाम्
तृप्ता वसन्ति दिवि दानवरास्तएव॥

ततः सव्य करं न्यस्वा विप्रो दक्षिणजानुभिः।
देवानावाहयिष्येत्र मिति वाच सुदीरयेत्॥
आवाहये त्वनुज्ञा च विश्वे देवाः स आगतः।
विश्वे देवा शृणुतेममिति मन्त्रद्वयं पठेत्।
सोमेन सहराज्ञेति केचित्पठन्त्यदोऽपि च॥
ध्यात्वात्य मन्त्रमावाह्य हस्ते दत्त्वा पवित्रकम्॥
अर्चयेत्तं द्विज पुष्पैः ददात्वर्घं करे पुनः।
विश्वेभ्य स्वेप देवेभ्यस्तुभ्य मर्घ्यं प्रदीयते॥
या दिव्या इति मन्त्रेण पाणो विप्रस्य तं क्षिपेत्।
अपसव्य ततः कृत्वा निर्वर्त्य वैश्वदैवकम्॥
आयो भूमिगताः केचिदादित्ये त्यभिमन्त्र्य च।
पुनस्ताभिकयाभ्याश्च कुर्यात् सुप्रमार्जनम्॥
उदक गन्धधूपांश्च वासांसि चन्दनं स्रजः।
दत्त्वा चापः च मोक्षता दद्यात् पितृ कुशासनम्।
सोदकान् द्विगुणीभूतान् सतिलान् सकुशानपि॥
गोकर्णमात्रकान् सायान् प्रदद्याद्वामपार्श्वतः।
चतुर्थ्यन्तं सगोत्रञ्च पितृनाम च शर्मवत्॥
उच्चार्य्य परयोश्चहृदिदं तुभ्य कुशासनम्।

पितृभ्यं सर्व्वं पात्राणि सपव्य दक्षिणामुखः ॥
तिलोऽसीत्येतदुच्चार्य्य यवस्थाने तिलान् क्षिपेत्।
भूलग्न, सव्यजानु, सन्पितृतीर्थे नवात्वरः।
पितृध्यानमना कुर्य्यात् पितृकार्य्यमशेषतः ॥
आवाहयिष्ये पित्रादीन् अनुज्ञावाहयेति च।
उशन्त स्त्वेति तदीयं यथायन्तु न इत्यपि ॥
अन्येऽत्रपहता असुरा इत्यादि च पठन्ति हि।
अन्यविघ्नव्यपोहार्थं वक्तव्य मिति केचन ॥
प्राग्व द्विजार्चनं कार्य्यं प्राग्वदर्घ्यप्रसेवनम्।
प्राग्वत्सन्तं समुचार्य्यं प्राग्वच्च मुखमार्जनम् ॥

एते तिलास्तु विधिना यदि लोकतस्तु
प्राक्कृत्य भोजन हिते न शुभाय यध्य।
छित्वा मलानि पुरुषस्य च तर्पयाद्यैः
यें घ्नन्ति तेषु भुवि सत्सु कुतो भयं स्यात् ॥
तिलोऽसि चन्द्रामृतदेवतोऽसि
हितोऽस्यशेषे पितृदेवतानाम्।
कर्त्तासि तृप्तिं परमां पितृणां
मुक्तोऽसि ते न भवता विधिसम्भवोऽसि ॥

अर्घपात्राणि सर्वाणि कृत्वा तान् पात्रपालके।
पितृभ्य स्थान मसीतिन्युब्ज कुर्य्यादधश्च तत् ॥
यस्तु हरेद्विप्राणां दर्घ्यपात्रन्तु पैतृकम्।
तद्धि श्राद्ध मभोज्य स्यात् क्रत्वे पितृगणे गते ॥
आश्रित्य प्रथमं पात्रं तिष्ठन्ति पितरो नृणाम्।
श्राद्धे तस्माच्च त द्विद्वानहरेत प्रथम सर्व्वः।

वाचयेत् परिपूर्णन्तु वासोदत्त्वा विधानतः।
अस्त्वेतु परिपूर्णन्तु ब्रूयुरेते द्विजातयः॥
ससर्पिः पात्र मादाय समिधान विधानतः।
नत्वा सर्वान् द्विजान् पृच्छेत्कुर्य्येऽग्नाविति द्विजः॥
कुरुष्वेति त्वनुज्ञातो जुहोत्यग्नौ ततः पुनः।
भोजने पितृविप्राणा मितिमन्त्र मुदीरयेत्॥
अग्निशब्दं चतुर्थ्येकवचनान्त समुच्चरेत्।
कव्यवाहनशब्दं च सोमं पितृमदित्यपि॥
पङ्क्तिमूर्द्धान मेवात्र पृच्छेदिति च केचन।
पितृश्राद्धप्रदानत्वात् सान्तत्त्वे नाथवा पुनः॥
तृतीयां मनसा दद्यात् यमाय त्वेतवा पुनः।
तुष्णीं यत्र तु होमादौ प्रजापतिस्तु तत्तु॥
अह वाक् तस्मिन् वाक् सम्वादो भूम्नगोगिरीः।
अह्व्यवाद्यते वाणी अमुष्याग्नेः प्रजापतेः॥
अग्न्याद्याहुतयः प्रोक्तास्तिस्त्रएव मनीषिभिः।
अग्निषद्विप्रपात्रेषु पश्चात्तज्जुहुयाद् द्विजः॥
अग्नौकरण शेषन्तु पितृपात्रेषु दापयेत्।
प्रतिपाद्य पितृणा तु दद्याद्वै वैश्वदेविके॥
यश्चाग्नौकरणं दद्यात् पितृविप्रकरेषु च।
तेनोच्छिष्ट मेतत् स्यात्समाप्तिस्तावतैव तु॥
पितरः कव्यवक्त्राश्च वह्निवक्त्राश्च देवताः।
अतः पाणौ न तद्देयं देयं पात्रे कुशान्विते।
वैश्वदेविकविप्राणा पात्रे वा यदि वा करे॥
अनग्निक स तद् दद्यात् प्रथम वैश्व देविके।

कृतशेषमशेषाणां पात्रे दद्यात् द्विजोत्तमः ।
पृच्छेत्सर्वांश्च यत् कृत्य सामान्येन द्विजोत्तमान् ॥
दत्त्वान्ये कारयन्त्वान्यं विप्राणां तृप्तिरस्त्विति ।
परिवेश्य मितिं ब्रूयु स्ततोविधिरनन्तरं ॥
प्रागग्नौ करणं दद्यात् अन्यत्दत्त्वा च तृप्तिमत् ।
एकीकृतं तु भुञ्जाना प्रीणयन्तु तथा पितॄन् ॥
परिवेश्यं हविः सर्वं तदर्थं यच्च वै स्मृतम् ।
अभिमन्त्र्य मतः पात्रमपोशनप्रदानवत् ॥
अन्नपूर्णस्य पात्रस्य कर्त्तव्य मभिमन्त्रणम् ।
आपोऽदत्त्वा तु सकलमेव श्राद्धविधिर्वरः ॥
वर्जितानि न देयानि पितृप्रीतिं विजानता ।
हविष्याणि प्रदेयानि वक्ष्यमाणानि वर्जयेत् ॥
निष्पावा राजमाषाश्च कुलत्थ कोरदूषकान् ।
मसूर सितपाकञ्च मुष्मकं शणमर्कटा ॥
आढकाह्रिलसिद्धार्थाः वस्त्राञ्जिस्थनाम्यर्को ।
पिण्याकं परिदृग्धा च मथितञ्च विवर्जयेत् ॥
नापि नीरस निर्गन्धं वारुञ्ज सर्वशालुकम् ।
अमेध्यित च यत्किञ्चित् पर्युषितञ्च वर्जयेत् ॥
लोहितान् वृक्षनिर्यासान् प्रत्यक्षलवणानि च ।
कृता कृष्णतिला वर्णाः सर्वा. पालाण्डुजातय ॥
कृष्णजीरकवंशाग्रालवणानि च विवर्जयेत् ।
कुम्भिकेषु कपालाढ्या कट्फल तण्डुलीयकम् ॥
नीलकाच समच्छत्रा शोभाञ्जन कुसुम्भिकाः ।
कोविदार करञ्जो च सुसुण्यामूलक तथा ॥

कूष्माण्डं गौरहन्ताक इत्यत्याश्च फलानि च।
करीरफलपुष्पाणि विडङ्गमरिचानि च।
जम्बारिका सुजम्बीरा सुकरी वीजपुरिका:॥
तुम्बालाबूनि पिप्पल्यः पटोलं पिण्डमूलकम्।
मल्लूराञ्जनपुष्पं च श्राद्धे दत्त्वा पतत्यधः॥
विपक्वञ्चाइत मांसं मत्स्यञ्च चिरसंस्थितम्।
नित्यश्राद्धेऽपि वर्ज्यं स्यादिद्रदारत्वकीरयोः।
स्वायम्भुवादिभिः सर्वैर्मुनिभिर्धर्मदर्शिभिः।
निषिद्धानि न देयानि पितृणां भक्तितानि च॥
एकेन किञ्चिदपरेण किञ्चित् किञ्चिच्च किञ्चित्पुरसस्तु सद्भिः।
श्राद्धे निषिद्धं ह्यशनादि विद्वन्। सर्वं पितृणां ननु किञ्च देयम्॥
सौवीरसिन्धूत्थलवणादिभिः सुपाकस्य शुद्धिर्भवतीह यस्तु।
तद्वीजपूराम्लरिचादियोगात् सिद्धं प्रदेयं ननु दुष्यतीह॥
श्राद्धन्तु यस्य द्विजदीयमानं पित्रादिकस्यैव भवेन्मनुष्यैः।
यदि स्मृतस्यैव मनस्यभीष्टमासीत् पुरा यस्य तदेव देयम्॥
दातुस्तु यस्मिन् मनसोऽभिलाषः श्रद्धा भवेत्तत्र तु दीयमाने।
श्राद्धेऽपि देयं विधिवत्तदेव तदक्षयस्येति इतिप्रवादः॥
आनीतमम्भोनिधिवत्क्वचित् तत्पाणिदत्तं भवतीह विद्वन्।
हेमाम्बुनिक्षेपपरिस्रुताम्भा मच्छिद्रतामेति पराशरोक्तिः॥
दधीरसारैः क्षयखण्डयोगात् यागार्थिदेयं भवतीह विद्वन्।
ाग्यङ्गधूपान् मरिचादियोगात् पाकस्य शुद्धिं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः॥
व्रीहयो यवगोधुमा मुद्गा माषास्तिला स्तथा।
नीवारश्यामसाद्यन्त मकुष्टसम्भवानि च॥
शर्करागुडखण्डानि सक्षुद्रा चोद्रमेव च।

पितृश्राद्धे हविर्मुख्यं यदा तदास्य लोभतः ॥
ईहिना मत्र शरीरपुष्टिर्धाता ससर्जाशननाम किञ्चित् ।
सर्वधान्यान्यमित ह्यवादि वेधा मुनीन्द्रेण पराशरेण ॥
ामशराधादिकर्कटजानि यत्किञ्चदस्मिन् सुखसाररूपम् ।
रण्यजं वा कृषिसम्भव वा सर्वन्तदुक्त ह्यशनेषु विद्वन् ! ॥
ालाद्भव.यन्त्वशनेषु किञ्चित्पङ्कोद्भव वा स्थलसम्भव वा ।
सुच्छसारं बकुराजमस्मिन् सर्वाणि धान्यानि च शूकवन्ति ॥
सर्वसार सतुदत्तं भक्ष्य नि.शूकस्तनान्वितमत्र किञ्चित् ।
ाप्यायनं देहभृता तु सद्य सत्प्रोक्तमत्र ह्यशनेन सद्भिः ॥
प्रतिस्नुतश्च भुक्तश्च कटु तिक्तश्च यस्तथा ।
कैचिद्गुच्छदेयानि ह्यखैत्यप्रतिरोपिताः ॥
तुण्डीकराम्यकावूनि लिङ्गाख्यानि तु यानि तु ।
नित्यं श्राद्धेऽप्यदेय स्याद्राह सत्यवतीपति' ॥
सोङ्कारया वै गायत्र्या दशावर्तितया जलम् ।
पूतन्तु तेन तत्प्रोक्तं सर्वमन्नविशुद्धये ॥
शुद्धवत्योऽथ कूष्माण्ड्य पावमान्यस्तरत्समनाः ।
एतैन वारिणैताभि रन्नशोधनमुत्तमम् ॥
'तद्विष्णोरिति मन्त्रेण गायत्र्या च प्रयत्नतः ।
प्रोक्षयेदशनं सर्वम् शूद्रदृष्ट्यादिशुद्धये ॥
परिवेषयेत्सर्वं सर्वं न कार्यं पाङ्क्तिभेदनम् ।
पङ्क्तिभेदी हयार्थाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
आदेशी वे...क... षष्ठैते ब्रह्मपातकाः ।
ञपङ्क्त्यां विषम ... ि स्नेहाद्भयाद्वा यदिवार्थलोभात् ।
, दृष्टं महर्षिभिः ... ब्रह्महत्या मुनयो वदन्ति ॥

देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भिक्षूनभ्यागतांस्तथा।
अभ्यर्च्य तु न भुञ्जानो वृथापाक इति स्मृतः॥
एतद्वै ब्राह्मणस्यास्ये जुहोमि चाप्यरेऽमृतम्।
इदं विष्णुरिति ह्येतन्मन्त्रमुच्चार्य्य चापरे॥
द्विजाङ्गुष्ठं च तत्रान्ने निवेशयन्ति तद्विदः।
जप्त्वा व्याहृतिभिर्गायत्रीमधुमतीरिति॥
सङ्कल्पाच्च मपोशानं ब्रूयाच्च मधुमध्विति।
आपोशन प्रदेयाश्च न तत्सङ्कल्पयेद्द्विजः॥
सङ्कल्प्य नरके याति निराशैः पितृभिर्गतैः।
आपोशनो देवपित्रोः पापो तिष्ठति यो द्विजः॥
सङ्कल्पं कुरुतेऽज्ञानात् सुखेन पितरो हताः।
जप्त्वाथ वैष्णवान् मन्त्रान् विप्रान् ब्रूयाद्यथासुखम्॥
भुञ्जीरन्वाक्यतास्ते तु पितृदेवहितैषिणः।
अत्युष्णमशनं कार्य्यं वचोवाच्य पितृस्वदः॥
शूद्रश्च शूकरश्वांश्च कुक्कुटानपलापयेत्।
भुञ्जते ब्राह्मणा यावत्तावत् पुण्यं जपेज्जलम्॥
माधमान्यानुवाक्यानि पितृसूक्तानि चैव हि।
ततस्तृप्तान् द्विजान् पृच्छेत् तृप्ताः सन्त्वनुयासनम्॥
तृप्ताः स्मेति द्विजा ब्रूयुः सादन्नं विकिरेद्भुवि।
सकृत् सकृदपो दत्त्वा शेषमन्नं निवेदयेत्॥
यथाचारं तथा कृत्वा पिण्डांस्तदनु निर्वपेत्।
यद्यद्भुक्तं द्विजैरन्नं तत्तदादाय विस्तरः॥
स्थालीपाकतिलोपेतं दक्षिणाभिमुखस्ततः।
अवनिज्यतिजान् दर्भान् पिण्डार्थं मवनीतले॥

तस्मिंश्च निर्वपेत्पिण्डान् गोत्रनामकपूर्वकान्।
एकैकलोकं पितृलोकमायुः प्राप्ता स्तथैवं नरका नरा ये॥
अग्नौ हुतेन द्विजभोजनेन तृप्यन्ति पिण्डे भुवि ते प्रदत्तैः॥
यदन्नं लेपरूपन्तु कुशाग्रेषु च निक्षिपेत्।
प्रक्षाल्य सलिलं वारि अवनेजनवत् पुनः॥
निवृत्तानर्चयेत्पिण्डान् पुष्पगन्धानुलेपनैः।
दीपवासप्रदानेन पितॄनर्चं समाहितः॥
वासो वस्त्रदशां दद्याद्विधिवन्मन्त्रपूर्वकम्।
केचिद्वस्त्राविकं लोम केचिन्मत न तन्मिति॥
पञ्चाशद्वाधिको यस्तु दद्याल्लोम स्वमब्दुकम्।
तदवश्य प्रदेयं स्याद्विधिसम्पूर्णतायते॥
पवित्रं यदि वा दर्भं करात्तनीविनिक्षिपेत्।
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य प्रोक्षयाद्धिकमाचरेत॥
निर्वपन्त्यपरे पिण्डान् प्रागेव द्विजभोजनात्।
खादयेयुः प्रकुर्वीस्तान् पितॄणां तु ततत्परा॥
गतानश्चानामप्येव विप्रानाचामयेदथ।
वाक्यातीतद्विजान् स्वस्ति दद्याद्वैवाचनोदकम्॥
दक्षिणा हेम देवानां पितॄणां रजतं तथा।
श्रद्धया दत्त्वा स्वधाकारं व्याहरेत् श्राद्धकृद्द्विजः॥
तिष्ठन् पिण्डान्तिके ब्रूयाद्वाचयिष्ये स्वधामिति।
वाच्यतामिति विप्रोक्तिः प्रवदेद्गोत्रपूर्वकम्॥
स्वधोच्यतामिति ब्रूयादस्तु स्वधेति तद्वचः।
ऊर्जं वहन्ति उच्चार्य जलं पिण्डेषु सेचयेत्॥
याः काश्चिद्देवताः श्राद्धे विश्वयन्देन जल्पिताः।

प्रीयता मितिच ब्रूयात् विप्रैरुक्तमिदं जपेत् ।
दातारो नोऽभिवर्द्धन्ता वेदा सन्ततिरेवच ॥
श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहुदेयञ्च नोऽस्त्विति ।
न्यञ्जपिण्डार्घ्यपात्राणि कृत्वोत्तानानि सम्भवान् ॥
त्रिद्धा पिण्डेष्वतो विप्रान् पित्र्यपूर्वं विसर्जयेत् ।
वाजे वाजे इति ह्युक्त्वा श्यामावाजस्य तान् बहिः ॥
ब्रूयात्प्रदक्षिणीकृत्य तथा सम्बुध्यमित्यपि ।
पिण्डानां मध्यमं पिण्डं पितृभ्यायं समाहित ॥
प्राशयेत् पुत्रकाम्या तु भार्या तच्छ्राद्धदस्य तु ।
स्नुषा वापि सगोत्रा वा पुत्रकामा द्विजाद्यया ।
आधत्त पितरो गर्भं व्याहरेद्युहि जातय. ॥
महारोगमहष्टीतोवा तद्रोगोपशमाय च ।
अस्तु मे पितरो रोगमित्युक्त्वा प्राशयेद्धितम् ॥
अन्यानप्सु क्षुधार्ते वा क्षिपेद्दद्याद्द्विजाय वा ।
अजाय वा प्रदद्यात्तु यथाद्विप्रविसर्जनम् ॥
श्राद्धाह पितृकादेके पाकामातामहाय तु ।
एकेनैव हि गच्छन्ति भिन्नगोत्रा तथा द्विजा ॥
श्रद्दैवे चाप्यस्थाने तु यत्कार्यं सुपतिष्ठताम् ।
अभिरम्यता स्वधास्थाने विप्रोक्तिरभिरताः स्म च ॥
ऊर्ध्वन्तु प्रोष्ठपद्यास्तु प्रतिपदादिकाय या ।
पुत्रधारान्वितस्य सर्वाः दद्यादि सुहृद् वस्तुनि ॥
तेषाञ्चतुर्दशी प्रोक्ता शास्त्रेणापहता नरा ।
पितृभ्यश्च त्रयोदश्या गयाश्राद्धाधिक फलम् ॥
न तत्र पातयेत्पिण्डान् सन्तानेऽप्सु कदाचन ।

पिण्डदानेन कश्यपो वशवच वदन्ति हि ॥
मन्वादिषु स्वयोदश्यां न पिण्डान् पातयेन्नरः ।
पातयेन्मतीश्चय प्राह सत्यवतीपतिः ॥
मघायुक्तत्रयोदश्या पिण्डनिर्वपणा द्विजः ।
ससन्तानो नैव कुर्यादित्यन्ये कवयो विदुः ॥

य. संक्रान्ते भानुदिने च कुर्यात्
विशेषण मारणाक द्विजन्मा ।
पिण्डप्रदानं पितृमेच तद्वत्
ज्येष्ठे प्रयद्यो सुतोऽनजोवा ॥

युतघा पञ्चमी कर्तुस्तथैवैकादशी तिथिः ।
सर्वकामा त्वमावास्या पञ्चम्यर्थं शुभा स्मृता ॥
अन्नक्षीरघृतं क्षौद्रमैक्षवञ्चावशाकवा ।
एतैस्तु तर्पितैर्विप्रैस्तर्पिता पितरो ध्रुवाम् ॥
देशः पर्वच कालश्च हवि पात्रेच शक्तितः ।
पितृदैविकचित्तस्य योगश्चेत् पितृभादिभिः ॥
शौचञ्च पात्रशुद्धाच श्राद्धञ्च परमा यदि ।
अन्नतत्तृप्तिमिच्छाद्धे एतत् खलु नयामिये ॥
यत्र प्राणिवधं कृत्वा मांसेन तर्पयेत् पितृन् ।
सोऽविद्वायन्दन दग्ध्वा कुर्यादङ्गारविक्रयम् ॥
क्षिप्त्वा कूपे तथा किञ्चिद्वाल आदातुमिच्छति ।
पतत्यज्ञानतः सोऽपि मांसेन श्राद्धकृत्तथा ॥
सर्वथाश्च तथा न स्वःकर्तैवामिषमाश्रयेत् ।
ब्राह्मणाय स्वयं नाद्यात्ततः स्वादितं यदि ॥
चयान्यत्पापमृत्युना शुद्ध्यर्थं श्राद्धमुच्यते ।

कृतेन तेन येषान्तु प्रदत्तमुपतिष्ठति ॥
दन्तिशृङ्गिशरव्यालनिरग्निवन्धनैस्तथा ।
विद्युद्विषाग्निभिश्चैव विप्रैश्च स्वात्मना हताः ॥
प्राणत्यक्तातकीटाद्यैः म्लेच्छैश्चैव हतास्तथा ।
पापमृत्यव एवैते शुभगत्यर्थमुच्यते ।
नारायणबलिः कार्यो विधानन्तस्य वच्मि ते ।
ऊर्द्ध्वं षण्मासतः कुर्यादेक ऊर्द्ध्वन्तु वत्सरात् ॥
तेषां चैव व्यपोहार्थं कार्यो नारायणो बलिः ।
धौतवासाः शुचिः स्नात एकादश्यामुपोषितः ॥
शुक्लपक्षे तु सम्पूज्य विष्णुं सौरं यमन्तथा ।
नदीतीरं शुचिर्गत्वा प्रदद्याद्दश पिण्डकान् ॥
क्षौद्राज्यतिलसंयुक्तान् हविषा दक्षिणामुखः ।
अभ्यर्च्य पुष्पधूपाद्यैः पुन्नामगोत्रपूर्वकान् ॥
विष्णुध्यानमनाः कुर्यात् ततः स्नात्वाम्भसि क्षिपेत् ।
निमन्त्रयीत विप्रांश्च पञ्च सप्ताथ वा नव ॥
द्वादश्यां कृतपे स्नातान् धौतवस्त्रान् समागतान् ।
कुर्यादाराधनं कृत्वा प्रक्षालिताङ्घ्रियुग्मकान् ॥
दक्षिणाप्रवणे देशे शुचिस्तानुपवेशयेत् ।
दैवे द्वौ तु त्रयः पित्र्ये प्राङ्मुखोदङ्मुखान् द्विजान् ॥
आसनावाहनार्घ्यैश्च कुर्यात् पार्वणवद्द्विजः ।
भोजयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च क्षीरैर्दध्याज्यपायसैः ॥
तृप्तान् कृत्वा ततो विप्रान् तर्पयेच्च यथाविधि ।
भोज्येन तिलमिश्रेण हविष्येन च तान् पुनः ॥
पञ्च पिण्डान् प्रदद्याद्वै देवरूपमनुस्मरन् ।

विष्णुब्रह्मशिवेभ्यश्च त्रीन् पिण्डांश्च यथाक्रमम् ॥
यमाय सानुगायाथ चतुर्थं पिण्डमुत्सृजेत्।
मृतं संस्मृत्य मनसा गोत्रनामकपूर्वकम् ॥
विष्णुं कृत्वा क्षिपेत पिण्डं पञ्चमञ्च ततः पुनः।
दक्षिणाभिमुखश्चैव निवेद्य पञ्च पिण्डकान् ॥
आचम्य ब्राह्मणान् पश्चात् मोक्षणादिकमाचरेत्।
हिरण्येन च वासोभिर्गोभिर्भूम्या च तान् द्विजान् ॥
प्रणम्य शिरसा पश्चाद्विनयेन प्रसादयेत्।
तिलोदकं करे दत्त्वा प्रेतं संस्मृत्य चेतसि ॥
गोत्रपूर्वं क्षिपेत्प्राणी विष्णुबुद्ध्या निवेदयन्।
बहिर्गत्वा तिलाम्भस्तु तस्माद्दद्यात्समाहितः ॥
मित्रभृत्यैर्निजैः सार्धं पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः।
एवं विष्णुमते स्थित्वा यो दद्यात्पापमृत्यवे ॥
समुद्धरन्ति तं प्रेतं पराशरवचो यथा।
सर्वथा पापमृत्यूनां कार्यो नारायणो बलिः ॥
तस्मादूर्ध्वं च तेभ्योऽपि प्रदत्तमुपतिष्ठते।
एवं श्राद्धैः समस्ताभ्य सन्तर्पयति वै पितॄन् ॥
तृप्तास्तानुत्तमात्मस्य पितरस्तर्पिताः परान्।
विद्यातपोभुक्तान् पुत्रान् पूज्यत्वमथ योषितः ॥
सौभाग्यैश्वर्यतेजश्च अत्र श्रेष्ठमरोगताम्।
यत्र शुचिस्यकृत्यानि सिद्धिरेवात्मवाञ्छिताम् ॥
यशस्त्वन्दीर्घमायुश्च तथैवामृतां मतिम्।
यद्यन्यत् किञ्चिदाप्याभि पितृभ्यान्तु हिताय वै
फलेनैव स्वल्पेनापि प्राप्नुवन्ति विधेः फलम्।

उच्छिष्टस्य विसर्गार्थं विधिस्तात्कालिको हि यः॥
श्राद्धे विहित यत्प्राक् पितृगणाहितैर्पिभिः।
आदाय सर्वमुच्छिष्टमवनेजनवद्बुधः॥
तत्रैव भक्षयेद्भूमौ तिलदर्भसमन्वितम्।
नारकेषु गता ये वै अल्पमृत्युमृता मम॥
एतदाप्यायनन्तेषां चिरायैतद्ब्रवीन्मनुः।
करस्य मध्यतो देवा, करपृष्ठे तु राक्षसाः॥
पादस्यानुमानादौव तस्मात्तत्र प्रदर्शयेत्।
दर्भाश्च स्वयमानीया दक्षिणात्यर्षोद्भवाः॥
तर्पणादुज्झिता ये वै दुत्वाद्याश्च विसर्जयेत्।
न कुयद्ध्यभिलाक्रदर्भमूल कुशः स्मृतः॥
छिन्नदर्भा इति प्रोक्ता तदच कुतप. स्मृतः।
हरिता याज्ञिका दर्भा पीतकाः पाकयाज्ञिकाः।
सकृद्याः पितृदैवत्याश्छिन्ना वै वैश्वदेविका॥
दर्भमूले स्थितो ब्रह्मा दर्भमध्ये जनार्दनः।
दर्भाग्रे शङ्करस्तस्मात् दर्भाः देवत्रयान्विताः॥
यद्यन्येकादि श्राद्धे प्रतिमास तु वत्सरम्।
प्रतिसम्वत्सरं कार्यं मेकोद्दिष्टं तु सर्वदा॥
एकस्य प्रथमं श्राद्ध सर्वाणस्यात्र मासिकम्।
प्रतिसम्वत्सरञ्चैव मेयतिपुरुष स्मृतम्॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्वत्सरं सुते।
एकोद्दिष्टं प्रकुर्वीत पित्रोरप्यत्र पार्वणम्॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्वत्सरं द्विजः।
मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्दिष्टं यथार्हति॥

चतुर्दश्या तु यच्छ्राद्धं सपिण्डीकरणे कृते ।
एकोद्दिष्टविधानेन तत्कुर्याच्छस्त्रपातिते ॥
पित्रादयस्त्रयो यस्य शस्त्रघातात्स्वनुक्रमात् ।
स मृते पार्वणं कुर्यात् अष्टकानि पृथक् पृथक् ॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामह ।
स तु लेपभुगित्येव प्रलुप्तपितृपिण्डत ॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं कुर्यात् पार्वणवत्सदा ।
प्रतिसम्वत्सर विद्वान् च्छागलेपोविधि स्मृत ॥
सपिण्डता तु कर्त्तव्या पितु पुत्रै पृथक् पृथक् ।
स्वाधिकारप्रवृत्तत्वादितर श्राद्धकर्तृवत ॥
यस्य सम्वत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरण भवेत ।
प्रतिमास तस्य कुर्यात् प्रतिसम्वत्सरं तथा ॥
अर्वाक् सम्वत्सरात् वृद्धौ पूर्णे सम्वत्सरेऽपि च ।
एकपिण्डीकृतानान्तु पृथक्त्वेनोपपद्यते ॥
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं मृतकष्याचतुर्दशीम् ।
ये सपिण्डीकृतास्तेषा पृथक्त्वे नोपपद्यते ॥
पृथक्त्वकरणे तस्य पुन कार्या सपिण्डता ।
स्त्रिय श्वश्र्वा पतिर्माता तथा सह सपिण्डयेत ॥
तदभावे पितामह्या तन्माता चापरे विदु ।
नान्यथा तु पितामह्या मातामह्यास्तथापरे ॥
उदके पिण्डदानश्च भर्त्रा सह प्रदीयते ।
अपुत्रा ये मृता केचित् स्त्रियो वा पुरुषोऽपिवा ॥
तेषामपि च देय स्यादेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ।
अपुत्राय मृता ये च कुमारा, स स्कृता अपि ।

समानता न तेषां स्यान्न स्वधा नाभिरम्यताम् ॥
भर्त्ता सपिण्डता स्त्रीणां कार्येति कवयो विदुः ।
श्वश्रू सहापरे तस्यास्तन्माता वा परे विदुः ॥
अनपत्येषु प्रेतेषु न स्वधा नाभिरम्यताम् ।
एकोद्दिष्टेषु सर्वेषु न स्वधा नाभिरम्यताम् ॥
मित्रबन्धुसपिण्डेभ्यः स्त्रीकुमारस्य चैव हि ।
दद्यात्तु मासिकं श्राद्धं सम्वत्सरं तु नान्यथा ।
अप्रत्ययगतश्चैव कुलदेशस्ववत्स्थिता ॥
यो यथा रूपया युक्तः स तथैव हि निर्वपेत् ।
दार्ढ्यार्थं दृश्यते रूढे मानवं लिङ्गमेव च ॥
दृष्टीकृताच्च विद्वद्भिर्लोकरूढिर्गरीयसी ।
विकल्पेषु च सर्वेषु स्वयमेवैक मादितः ॥
अङ्गीकरोति यः कर्त्ता सविधिस्तस्य नेतरः ॥
वह्न्याजयते यस्तु वर्णबाह्याय नित्यशः ।
म्लेच्छाय शौण्डकायैव स विप्रो वह्नियाजकः ॥
वर्त्तते यश्च चौर्येण सुवर्णोनोपहारकः ।
स गृहीतसवर्णास्त्री स विप्रो गण उच्यते ॥
मृते भर्त्तरि या नारी रहस्यं कुरुते पतिम् ।
ते तु वै आपयेद्गर्भं सा नारी गणिका स्मृता ॥
अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्याय दीयते ।
अक्षता अभिव्यभीकव्यं पुनर्भूः कीर्त्तिता हि सा ॥
कौमारं पतिमुत्सृज्य या त्वन्यं पुरुषं श्रिता ।
पुनः पत्युर्गृहं गच्छेत् पुनर्भूः सा द्वितीयका ॥
असत्सु देवरेषु स्त्री बान्धवैर्या प्रदीयते ।

सवर्णाय सपिण्डाय पुनर्भूः सा तृतीयका॥
प्राप्ते द्वादशवर्षे तु या रजो न बिभर्ति हि।
धारितस्तु तया रेतो रेतोधाः सा प्रकीर्तिता॥
भर्तुर्या व्यभिचारेण नारी चरति नित्यशः।
अस्या अपि न भोक्तव्यं सा भवेत् कामचारिणी॥
भर्तुः शासनमुल्लङ्घ्य स्वकामेन प्रवर्तते।
दीव्यन्ती च हसन्ती च सा भवेत् कामचारिणी॥
पतित्यक्ता तु या नारी स्नेहादन्यत्र गच्छति।
गेहेषु रमते नित्यं स्वैरिणीत्ता विनिर्दिशेत्॥
पतिं हित्वा तु या नारी सवर्णं त्वन्यमाश्रयेत्।
वर्तते ब्राह्मणत्वेन द्वितीया स्वैरिणी तु सा॥
मृते भर्तरि या बाला क्षुत्पिपासातुरा तु सा।
तवाह मित्युपगता तृतीया स्वैरिणी तु सा॥
देशकालमुपेक्ष्यैव गुरुभिर्या प्रदीयते।
उत्पन्नसाहसान्यस्मै चतुर्थी स्वैरिणी तु सा॥
अनुपुत्रास्तु ये जातास्ते वर्ज्या हव्यकव्ययोः।
तथैव शतदशासां वर्जनीया प्रयत्नतः॥
आक्षेपेण न कर्तव्यं प्रतिलोमविधानतः।
वर्णास्त्ववर्णाः स्यास्ते सङ्कीर्णजन्मसम्भवाः॥
मातृणाश्च पितृणाञ्च स्त्रीयानां पिण्डदाः स्मृताः।
उपपतिसुतो यस्तु यश्चैव दीधिषूपतिः॥
परपूर्वा पतिर्जाता वर्ज्याः सर्वे प्रयत्नतः।
अन्त्यपानादिजाताश्च विशेषेण च वर्णयेत्॥

इतरे तुर्यवर्णेषु तपः परममुच्यते ।
भर्तुश्चित्यां समारोहेत् या च नारी पतिव्रता ।
अहन्येकादशे प्राप्ते पृथक्पिण्डं नियोजयेत् ॥
श्रौतैश्च स्मार्त्तं मन्त्रैश्च दम्पत्या वेवं तादृतो ।
एकमृत्युगतौ चैव वक्त्रावेकत्र यौ कृतौ ॥
एकत्वं तु तयोर्यस्मात् जातमाघ्राय सानकम् ॥
एकादशाहिकं श्राद्धं एकमेव स्मृतं बुधैः ।
एकत्वमिच्छन्ति मतिप्रक्षीणा एकादशाद्येषु स्त्रियास्तु नार्थ्यः ।
ते स्वर्गमार्गे विनिहत्य कुर्युः स्त्रीसत्वदाता नरकेऽधिवासम् ॥
समानमृत्युना यस्तु मृतोभर्त्ता च योषिताम् ।
तस्याः सपिण्डता तेन पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥
स्त्रीपात्रं पतिपात्रे तु सिञ्चयेदेकमेवहि ।
श्राद्धे त्रिपुरुषे लोपो न तत् प्रत्यक्ष पितृन् प्रति ॥
पत्या सह परा सुप्ता तेनैवास्याः सपिण्डता ॥
पितामह्यापि चान्यत्र स्रोतदाह पराशरः ।
अन्यमीतौ न चान्यस्य तृप्तिः कस्यापि दृश्यते ॥
एव धीमत्स्मृताऽपि तस्मान्नेकत्वमात्मने ।
एकत्वाश्रयणो धर्मो नार्द्धालब्धो भवेद्ध्रुवम् ॥
तस्याः सुरतसामर्थ्यात् पत्युः स्वर्गं इहेष्यते ।
भर्त्रा सह मृता यातु नाकलोकमभीप्सती ॥
साद्यचाद्रे पृथक् पिण्डो नैरात्मन्तु स्मृतं बुधैः ।
पतिमृत्युः स्त्रियोमृत्यो निमित्तमेव जायते ॥
निर्निमित्तो नवै मृत्युः मृत्युना चैकता भवेत् ।

भर्त्रा सह मृता भार्य्या भर्त्तारं सा समुद्धरेत्॥
तस्याः पतिव्रताधर्म्म एकत्वे तु मृतो भवेत्।
बलीयस्त्वेन धर्म्मस्य तुच्छत्वाच्च समस्तया॥
धर्म्मेण लिप्यते पाप मेकत्वे समता तयोः।
नैकत्वस्तु तयो रस्मादकृत्यं श्राद्धकर्म्मणि॥
पृथगहनि कर्त्तव्यं श्राद्धमेकादशादिकम्।
यानि श्राद्धानि कार्य्याणि तान्युक्तानि पृथक् पृथक्॥
कर्त्तव्यं यच्च तेऽप्युक्ता विशेषश्च नियोधत।
औरसाद्या मृताः पुत्रा मुनिभिर्द्वादशैव तु॥
यथाज्ञात्यनुसारेण यथाभागमनुसारतः।
श्राद्धदाः क्रमेण स्युः पूर्वाभावे परः परः॥
यस्माद्यो जायते पुत्रः स भवेत्तस्य पिण्डदः।
तस्मात्तस्मादयौहन्ते मृताः प्रेतत्वमागताः॥
तस्मादवश्यमेवं हि श्राद्धं कार्य्यं विधानतः।
शूद्रस्य दासीजः पुत्रः कामदस्तु स पिण्डदः॥
जात्या जातः सुतो मातुः पिण्डदः स्यात् सुतोऽपि च।
जनकस्य न किञ्चित् स्यादृर्थोत्कामप्रवर्त्तनात्॥
वायुभूताश्च पितरो दत्ताभिकाङ्क्षिणः सदा।
तस्मात्तेभ्यः सदा देयं तृभिर्द्धर्म्मरतैः सदा॥
ये खड्गिमांसमधुपायससर्पिरन्यै-
र्दमे च कालसंहिते च सुपालदत्तैः।
प्रीणान्ति देवमनुजान् पितृवंशजांश्च
तेषां तृषां तु पितरो वरदा भवन्ति॥

उक्तश्राद्धविधिस्त्वेष वर्णानां पितृतृप्तिकृत्।
एवं दास्यति यः श्राद्धं वरान् सर्वानवाप्स्यति ॥
इति श्रीवृहत्पाराशरीये श्राद्धनिर्णयो नाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः।

अगस्त्य उवाच।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि शुद्धिं पाराशरोदिताम्।
सूतके चाप्यशौचे वा यथावत्तां निबोधयेत् ॥
प्रसवं सूतकं प्राहु राशौचं याव मुच्यते।
यावत्कालस्य यन्मासं तथा तावन्निगद्यते ॥
केषाञ्चिन्मेन वै मासं केषाञ्चिन्मरणान्तिकम्।
सद्यःशौचास्तथा चान्ये चान्ये चैकाहिकाः स्मृताः ॥
त्रिपद्द्व्यद्द्व्यहाभ्यां द्वयापि कोऽह पञ्चभिः।
तान्येव त्रिगुणान्याहु र्दिनान्येव मनीषिणः ॥
सद्यमार्यं निबोध त्व मुक्तक्रममिदं द्विज!।
प्रत्क्लिनो यन्मुनीनाञ्च प्राक् ब्रवीत् कलिधर्मवित् ॥
विष्णुध्यानरतानाञ्च सदैव ब्रह्मचारिणाम्।
गृहमेधिद्विजानान्तु तथैव व्रतचारिणाम् ॥
वेदतत्त्वार्थवेत्तॄणां नित्यस्नानकृतां तथा।
अन्तःसंसर्गिणामेषा नाशौचं नापि सूतकम् ॥
संसर्गं वर्जयेद्यत्नात् संसर्गो दोषकारणम्।

वदन्ति मुनयः सर्वे वर्जने स्यान्न किल्बिषी ॥
वदन्ति मुनयः सर्वे संसर्गो दोषकारणम् ।
असंसर्गः स्वकर्मस्थो द्विजो दोषैर्न लिप्यते ॥
दानोद्वाहोत्सवग्रामे देशविप्लवकादिके ।
सद्यः शौचं द्विजातीनां सूतकाशौचयोरपि ॥
दातॄणां वृत्तिनामेके कवयः सत्त्रिणामपि ।
सद्यः शौचमदोषाणां मूचुर्धर्मविदः कलौ ॥
सर्वमन्त्रपवित्रस्तु अग्निहोत्री षडङ्गवित् ।
राजा च श्रोत्रियश्चैव सद्यःशौचः प्रकीर्तितः ॥
देशान्तरगते ताते मृते वापि सगोत्रिणि ।
शेषाहानि दशाहार्वाक् सद्यः शौचमतः परम् ॥
पिण्डनिर्वर्तने जाते मृते वापि सगोत्रजे ।
सद्योऽप्यहेति मासे स्यात् सद्यः शौचं विशोधनम् ॥
सद्यः शौचं विधातव्यं सर्वाश्च दशजन्मनः ।
बान्धवादिषु विज्ञेय मन्यदूर्द्ध्वं विधीयते ॥
नाशौचसूतके स्नातां नृपतीनां कदाचन ।
यज्ञकर्मनिरक्तस्य ऋत्विजो दीक्षितस्य च ॥
पृथक् पिण्डमृते काले विदेशेऽप्यत्र च श्रुतेः ।
जाते वापि च शुद्धिः स्यात् सद्यः शौचादसंशयम् ॥
सपेटः साग्निको दानात् ब्राह्मणः शुद्धिमाप्नुयात् ।
तथैकाहे नृपे भंस्ये तथैव ब्रह्मचारिणि ॥
दुर्भिक्षे राष्ट्रभङ्गे च आपत्कालमुपस्थिते ।
उपसर्गाद्यतेऽपि सद्यः शौचं विधीयते ॥
गोविप्रार्थविपन्नानां चाहवेषु तथैव च ।

ते योगिभिःसमाख्येयाः सद्यः शौचं विधीयते ॥
विप्रे सख्ये वताद्दर्वाक् श्रोत्रिये च तथा द्विजेः ।
अनूचाने गुरौ चैव आचार्य्ये कापि संस्थिते ॥
असस्कृतस्त्रिया रात्रि श्रोत्रिये द्विधनङ्गते ।
त्रिरात्रमेव शौच स्यात्तथैवोदकदायिनः ॥
विधानेनाग्निको विप्र त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ।
मनीषिणा. परे त्र्यह रसपिण्डे त्र्यहं स्मृतं ॥
प्रेतभूतस्य यः शूद्रं ब्राह्मणज्ञानदुर्बलः ।
नियत ह्यनुगच्छेत त्रिरात्रमशुचि भवेत् ॥
षड्रात्रं नवरात्रञ्च यवस्त्र्यां विशुद्धकृत् ।
त्र्यहश्चैव विशुद्धर्थं धर्मशास्त्रविदो विदुः ॥
अनाथं ब्राह्मणं प्रेत ये वहन्ति द्विजातयः ।
पदे पदे यज्ञफल मनुपूर्व लभन्ति च ॥
अशुचित्व न तेषान्तु पाप वाशुभकारणम् ।
जलावगाहनं तेषां सद्यः शौच विधीयते ॥
असगोत्रम सम्बन्ध प्रेतीभूत तथा द्विजम् ।
उद्धृत्यद्विजाः सर्वे स्नानान्ते शुचयः स्मृताः ॥
एकरात्रं वहन्येके सद्यः स्नाने तथा परे ।
गोग्रहादिष्वनाथाञ्च मुनयः शुचिकारणम् ॥
पतन्य यो विपरीत गतुभिर्यत्र कुत्रचित् ।
स मृतो यतिवत्सद्यः प्रविशेत्तद्दर्वेषसि ॥
सन्न्यासी युद्धसंस्थश्च सम्मुखं शत्रुभिर्नरः ।
सूर्य्यमण्डलमेतावावित्ति प्राहुर्मनीषिणः ॥
पराङ्मुखे हते सैन्ये यो युद्धाय निवर्त्तते ।

तत्पदानीष्टतुल्यानि स्मृत्वा चाह पराशरः ॥
वक्त्रे तु प्रविशेद्यस्य लोहितं शिरसः पतत् ।
सोमपानेन ते तुल्या बिन्दवो रुधिरस्य च ॥
सन्यासेन मृता ये वै प्रधने ये तनुत्यजः ।
मुक्तिभाजनकास्ते ते इति वेदो निदर्शनम् ॥
सद्यः शौचं विधातव्यं शुचिरेवं विधीयते ।
नोच्यन्ते ते मृता लोके सद्यो ब्रह्मवपुर्गमाः ॥
सन्ध्याचारविहीनाना सूतके ब्राह्मणा ध्रुवम् ।
अशौचं वा दशाहं स्यादिति प्राह पराशरः ॥
राज्ञस्तु द्वादशाहं स्यात् पक्षो वैश्यस्य पावनः ।
वृषभस्य तथा मास मरणादपि धर्मतः ॥
क्षत्रियादि पक्षः सद्भिर्मातुलादिषु कीर्तितः ।
गर्भस्रावे तु तैर्मासैः रात्रयो माससम्मिताः ॥
स्रावद्गर्भस्य विद्वांसो मासादर्वाक् चतुर्थकम् ।
पाताद्गर्भं वदन्त्येके तत्राधिक्यं च सूतकम् ॥
कृष्णव्यसनयोगार्तपराधीनञ्च दुर्व्यकम् ।
दशायन्तो निराचाराः पितृमातृविवर्जिताः ॥
स्त्रीजिताश्चानपत्याश्च देवब्राह्मणवर्जिताः ।
परद्रव्य जिष्टचन्तः सद्यः सूतकिनः सदा ।
पूर्वे कि मत्यशुद्धेया चान्यदापद्यते यदि ॥
पूर्वेणैव तु शुध्येत यानै जातं मृते मृतम् ।
एकपिण्डाः स्वदायादाः पृथक् दारनिकेतना ॥
जन्मनि मरणे चापि भवेत्तेषान्तु सूतकम् ।
धर्मोधशुभपातेषु देशान्तरगतेऽपि वा ॥

बाले प्रेते च संन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ।
अजातदन्ता ये बाला येच गर्भाद्विनिःसृताः ॥
न तेषामग्निसंस्कारो नाशौच-नोदकक्रिया ।
विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तराशौचसूतके ॥
पूर्वसङ्कल्पितानर्थान् तानशौच्यान् ब्रवीन्मनुः ।
शिल्पिनः कारकाश्चैव दासीदासास्तथैव च ॥
इत्यादीनां न ते स्नातामनुगच्छन्ति या द्विजः ।
पिता पुत्रेण जातेन दद्यात् आद्यन्तयोदितम् ।
पितृणा विधिवद्दान तत्र तत्राप्यनन्तकम् ॥
प्रसवे च द्विजातीनां न कुर्यात्सङ्करं यदि ।
दशाहाच्छुध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥
अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यदि वा भयात् ।
उद्बध्य म्रियते यस्तु न तस्याग्निं प्रदीयते ॥
न स्नायान्नोदकं दद्यान्नापि कुर्याद्विशौचताम् ।
सर्पेण शृङ्गिणा वापि जलेन चाग्निना तथा ॥
न स्नानादौ विपन्नस्य तथा चैवात्मघातिनः ।
अर्वाक् द्विहायनादग्निं न दद्यान्मृतकस्य च ॥
किन्तु तान्निखनेद्भूमौ कुर्यान्नैवोदकक्रियाम् ।
सर्पादिप्राप्तमृत्यूनामग्निदाहादिकाक्रियाः ॥
षण्मासेतु गते कार्या इति प्राह-पराशरः ।
प्राक्[illegible] बुधैः कार्यमब्द[illegible]दिकम् ॥
तत्कृत्वाप्युक्तदिवसैः शुद्धमर्हति धर्मतः ।
अन्यायमृतविप्राणां ये वोढारो भवन्ति हि ॥
अग्निदाश्चैव ये तेषां तथोदकादिदायिनः ।

उद्बन्धनमृतस्यापि यश्छिन्द्यात् रज्जुपाशकम् ॥
ते सर्वे दासयुक्ता प्रायश्चित्तस्य भाजनाः ।

यः सूतकाशौचविशुद्धकृत् स्यात्
श्वास्य च कालन्तमनुक्रमेण ।
पाराशरस्याव्यं विनिश्चिताया
वाच्यास्ततो निष्कृतयो द्विजास्ताः ॥

सूतकाशौचयो रुक्ताः शुद्धिरन्याऽनुपूर्वश ।
सर्वेनसा विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमथाब्रवीत् ॥
मनुर्वा याज्ञवल्क्यस्तु वशिष्ठ प्राह निष्कृतिम् ।
सा क्षतादिषु वर्णानां सति धर्मे वदुष्यति ॥
मानसा वाचिका दोषास्तथा वै कार्य्यकारिताः ।
धर्माधीना वृथा सर्वे जायन्ते तेऽप्यनिच्छताम् ॥
तेषामुपरताद्याणां प्रेत्येह शुभमिच्छताम् ।
शक्तिजो निष्कृतिं प्राह युगधर्मानुरूपतः ॥
निष्कृतिं व्यवहाराणां सर्वं निष्कृतिकृद्यतः ।
क्रतिं विप्रैः कथ रूपैरिति वाच्या भवेद्धि सा ॥
तद्रूपञ्च प्रवक्ष्यामि यावद्भिः सा द्विजैर्भवेत् ।
यथाविधाय विप्रा स्युरिति विद्वन् ! प्रकीर्त्यते ॥
पर्षद्गवरा प्रोक्ता शास्त्रज्ञैर्वेदवित्तमैः ।
तं य ब्रूयुः स धर्मः स्यात् स्वयम्भूरित्यकल्पयत् ॥
देवशास्त्रविदो विप्रा य ब्रूयुः सप्त पञ्च वा ।
त्रयो वापि स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥
शयम नियमं वापि उपवासादिकञ्च यत् ॥

न लक्षणे तु मूर्खाणां नचैवाधर्मवादिनाम् ॥
अविदुषां नातिलुब्धानां नचापि पक्षपातिनाम् ।
श्रुताध्ययनसम्पन्नः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
सदा धर्मरतः शान्तः सदापर्षत्वमर्हति ।
न सा वृद्धैर्न तरुणैः न सुरूपैर्धनान्वितैः ॥
त्रिभिरेकेन पर्षत् स्याद्विद्वद्भिर्विदुषापि च ।
तनया वयसापि स्युर्वृद्धधर्मविदो द्विजाः ॥
शिशवोऽपि हि मध्यस्थाः सर्वत्र समदर्शिनः ।
न सा विप्रैर्भवेद्वृद्धैर्वृद्धा स्युर्धर्मवादिनः ॥
यत्र सत्यं स धर्मः स्यात् स्वर्गं यत्र न तादृशम् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
धर्मो वृथा यत्र न सत्यमस्ति
सत्यं न तद्यच्छलहृदानुविद्धम् ॥

निष्कृतौ व्यवहारे च वृद्धस्यार्थसनेऽपि च ।
धर्मं वा यदिवाऽधर्मं पर्षं यत्प्राह तद्भवेत् ॥
स्त्रीणाञ्च बालवृद्धानां क्षीणानां कुमारीरिणाम् ।
उपवासाद्यशक्तानां कर्त्तव्योऽनुग्रहश्च तैः ॥
ज्ञात्वा देशञ्च कालञ्च वयः सामर्थ्यमेव च ।
कर्त्तव्योऽनुग्रहः सद्भिर्मुनिभिः परिकीर्त्तितः ॥
लोभान्मोहाद्भयान्मैत्र्याद्यदि कुर्युरनुग्रहम् ।
नरकं यान्ति ते मूढा शतधा वाग्रवाचिनः ॥
प्रविश्य चोत्तमान्ते वै पर्षदानुग्रहात्स्थितः ।
यथाकाल प्रकुर्युस्ते प्रायश्चित्तन्तदीरितम् ॥

किन्त्वयं याचते देवः वदन्तोऽत्र द्विजातयः ।
सर्वे कुर्वन्ति नियतं गतपापं न संशयः ॥
प्रसादो त्रिविधो दैव्यो दैत्याश्चासुरश्चैव च ।
क्रीडयापि च तत्रैव देयास्तथैव ते द्विजाः ॥
व्यवहारो गोमयैस्तु भूर्याह्वापि च वै रतः ।
तयास्ततन्तु तत्पापन्तत्तथैव निवेदयेत् ॥
यस्तेषामन्यतो ब्रूयात् स पापीयान्पतत्यधः ।
सत्यमसत्य मेवात्र विपर्यस्तं वदेदिति ॥
स एवानृतवादी स्यात् सोऽनन्तनरकं व्रजेत् ।
ज्योतिष व्यवहारश्च प्रायश्चित्तं चिकित्सितम् ॥
अज्ञानन्धी नरो ब्रूयात् साहस किमतः परम् ।
व्यवहारश्च ते, प्रोक्तो मन्वाद्यै धर्मवत् क्षमि: ॥
प्रजाभिर्न तु सर्वाभिर्नान्यैश्चतुर्भिर्मानवैः ।
तत् साधकप्रमाणानि व्याख्यितानि न तैर्विना ॥
जलादिनीचदिव्यानि साक्ष्योक्त्या शपथानि च ।
अन्ये जनपदाचारा यथाधर्म स्तथापरः ॥
पर्षद्भि र्ब्राह्मणैर्मत्वा निर्णेतव्यो यथाविधिः ।
यत्र जात्यनुसारेण देशकालानुधर्मतः ॥
कर्त्तव्यः सत्तमैः सर्व माननीयोऽभिवादिभिः ।
गोब्राह्मणहतानाञ्च ये स्युर्दाहादिकारिणः ॥
तत्तत्कृच्छ्रेण शुद्ध्येयुरिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
भोजयेद्ब्राह्मणान् पश्चात् स दद्या गोश्च दक्षिणाम् ॥
जायते पापनिर्मुक्तः शक्तिसूनो यथा वचः ।
अनाग्निका निवृत्ता ये ब्रह्मचर्यात्तथा द्विजाः ॥

वैकालिकास्तु विज्ञेयाः सर्वकार्य्यविवर्जिताः।
सर्वे प्रविषयेयु वैते च वैडालिकैः समाः॥
तेषां सर्वाण्यपत्यानि पुरुषैः सह घातयेत्।
ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी गुर्व्वङ्गनागमः॥
एतेषां निष्कृतीं ब्रूयादेतत् संसर्गिणा मपि।
द्वादशाब्दन्तु विचरेद्ब्रह्मघ्नस्तत्कपालधृक्॥
सर्वत्र ख्यापयन् कर्मभिक्षा विप्रेषु सञ्चरन्।
दृष्ट्वा सेतुं समुद्रस्य स्नात्वा तु लवणाम्भसि॥
ब्राह्मणेषु चरन् भिक्षा स्वकर्म ख्यापयन् शुचिः।
मुण्डितस्तु द्विशाखश्च स कौपीनो निराश्रयः॥
चीरचीवरवासा वै त्रि. स्नायी सन् शुचिव्रती।
सयताश्चरेच्छान्त न्कृतोपानहवर्जितः॥
ब्रह्मघ्नोऽस्मीत्यहं वाच मिति सर्वत्र वै वदेत्।
गवाञ्च विंशतिर्दद्याद्दक्षिणां स्वयसुताम्॥
ब्राह्मणेभ्यो निवेद्यैता. शुचिरास्थाय भूपतेः।
पूर्वोक्तप्रत्यवायाना प्रायश्चित्त मिदं स्मृतम्॥
ब्राह्मणाना प्रसादेन तीर्थेषु गमनेन च।
गोव्रतस्य प्रदानेन शुध्यन्ति नात्र संशय.।
अवभृत्येव मेधस्य स्नात्वा शुद्धि मवाप्नुयात्॥
आख्याय नृपतेर्वापि तेन संशोधितः शुचिः।
महापापानि सर्वाणि कथयित्वा महीपतेः॥
निष्कृतिं तद्गिरा दद्या दन्यथा तेऽपि तत्समाः।
रोगार्त्तांश्च द्विज वापि मार्गे खेदसमन्वितम्॥
दृष्ट्वा कृत्वा निरातङ्कं ब्रह्मघ्नः शुद्धिमाप्नुयात्।

अर्धख्यातं धनं दत्त्वा विप्रेभ्यो वापि शुद्ध्यति ॥
अरण्ये निर्जने यद्वा शुद्ध्येत् त्रिवेदसंहिताम् ।
सुरापस्य प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतु मर्हसि ॥
सुरापस्तु सुराप्तप्तां पयो वा जलमेव वा ।
तप्तं गोमूत्रमाज्यं वा पीत्वा मृतोऽपि शुद्ध्यति ॥
यद्वि वा चैलवासो वा ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
यद्यज्ञानात्पिबेद्विप्रो द्विजातिर्वा सुरां पुनः ॥
पुनः संस्कारकरणात् शुद्ध्येदाह पराशरः ।
स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य शुद्धमेव द्विजातयः ॥
समर्प्य मूषलं राज्ञः ख्यापये स्तेय कर्मकृत् ।
शक्तिश्चोभयतस्तीक्ष्णा मायसं दण्डमेव च ॥
खादिरं लगुडं वापि हन्यादेकेन तं नृपः ।
जीवतोऽपि भवेत् शुद्धो मुक्तो वा तेन पावनः ॥
मृतश्च मेत्य संशुद्ध्येत् पाराशरवचो यथा ।
न स्त्री मतिक्रमं कृत्वा अग्निवर्णां च तां धमेत् ॥
गुर्वङ्गना गमनस्त्वा लोहमय्यां तु स्वापयेत् ।
वृषणौ पुनरुत्कृत्य नैऋत्यामुत्सृजेत्तनुम् ॥
स मृतः शुद्धिमाप्नोति नान्यस्तस्य तु निष्कृतिः ।
मब्दत्रयं चरेत् कृच्छ्रं प्राजापत्य मथापि वा ॥
चान्द्रायणं चरेद्वापि त्रीन् मासानि जितेन्द्रियः ।
व्रतं तु क्रियमाणे वै विपत्तिः स्यात् कथञ्चन ॥
स मृतोऽपि भवेच्छुद्ध इति धर्मविनिर्णयः ।
अनिर्दिष्टस्य पापस्य तथोपपातकस्य च ॥
तच्छुद्धौ पावनं कुर्यात् चन्द्रव्रत समाहितः ॥

तिष्ठेन्मासं पयोऽशित्वा पराकं वा चरेद्व्रतम् ।
अनिर्दिष्टस्य पापस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥
क्षत्रियं ब्राह्मणं हत्वा गवां दद्यात् सहस्रकम् ।
वृषभैकेन संयुक्तां पापात्तस्मात् प्रमुच्यते ।
त्रीणि वर्षाणि शुद्ध्यर्थं ब्रह्मघ्नस्य व्रतं चरेत् ॥
चान्द्रायणानि वा त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि वा चरेत् ।
वैश्यं हत्वा द्विजश्चैव अब्दमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
गवां चैकशतं दद्याच्चरेच्चान्द्रायणानि च ।
कृच्छ्राणि वाचरेत् त्रीणि वचनाद्विदुषा मुनी ॥
दुष्टकारप्रदुष्टा स्त्री चातुर्वर्ण्या द्विजातयः ।
शूद्रहत्याव्रतं ते तु चरन्तः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
अनुलोमेन शूद्रं वा योषामव्यभिचारिणीम् ।
शुद्धिमिच्छन्ति कवयश्चान्द्रव्रतेन केचन ॥
व्यभिचारात्तु तां हत्वा योषितो ब्राह्मणादयः ।
दृतिधनुर्वस्तं गवां क्रमाद्दद्युर्विशुद्धये ॥
साध्वीनामसाध्वीनाञ्च नरो हत्वा सहस्रकम् ।
चीर्णेन शुद्धिमागच्छेत् योषा सत्या व्रतेन तु ॥
गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
यथा यथा विपत्तिः स्यात् तथा तथोपपद्यते ॥
गोघातो पञ्चगव्याशी गोष्ठशायी च गोऽनुगः ।
सम्यक् मासमासीन गोप्रदानेन शुध्यति ॥
एकपादे तु लोमानि द्वये श्मश्रु निकृन्तयेत् ।
पादत्रये शिखावर्जं सशिखं तु निपातिते ॥
सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ।

असंख्यातं धनं दत्त्वा विप्रेभ्यो वापि शुद्धति ॥
अरण्ये निर्जने यद्वा शुद्धोत् त्रिर्वेदसंहिताम् ।
सुरापस्य प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतु मर्हसि ॥
सुरापस्तु सुरान्तप्तां पयो वा जलमेव वा ।
तप्तं गोमूत्रमाज्यं वा पीत्वा मृतोऽपि शुद्धति ॥
यद्वि-या चैलवासो वा ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
यद्यज्ञानात्पिबेद्विप्रो द्विजातिर्वा सुरां पुनः ॥
पुनः संस्कारकरणात् शुद्धोदाह पराशरः ।
स्तेय कृत्वा सुवर्णस्य शुद्धमेव द्विजातयः ॥
समर्प्य मूषलं राज्ञः ख्यापयेे स्तेय कर्मकृत् ।
शक्तिञ्चोभयतस्तीक्ष्ण मायसं दण्डमेव च ॥
खादिरं लगुड़ं वापि हन्यादेकेन तं नृपः ।
जीवतोऽपि भवेत् शुद्धो मुक्तो वा तेन पावनः ॥
मृतश्च प्रेत्य संशुद्धोत् पाराशरवचो यथा ।
न स्त्री प्रतिकृतं कृत्वा अग्निवर्णां च तां धमेत् ॥
गुर्वङ्गना गमन्तस्या लोहमय्यां तु स्थापयेत् ।
वृषणो पुनरुत्कृत्य नैऋत्यामुत्सृजेत्ततः ॥
स मृतः शुद्धिमाप्नोति नान्यस्तस्य तु निष्कृतिः ।
सम्वत्सरं चरेत् कृच्छं प्राजापत्य मथापि वा ॥
चान्द्रायणं चरेद्वापि त्रीन् मासानि जितेन्द्रियः ।
व्रतं तु क्रियमाणे वै विपत्तिः स्यात् कथञ्चन ॥
स मृतोऽपि भवेच्छुद्ध इति धर्मविनिर्णयः ।
अनिर्दिष्टस्य पापस्य तथोपपातकस्य च ॥
तच्छुद्धौ पावनं कुर्यात् चन्द्रव्रत समाहितः ॥

तिष्ठेन्मासं पयोऽशित्वा पराकं वा चरेद्व्रतम् ।
अनिर्दिष्टस्य पापस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥
क्षत्रियं ब्राह्मणं हत्वा गवां दद्यात् सहस्रकम् ।
वृषभैकेन संयुक्तं पापादस्मात् प्रमुच्यते ।
त्रीणि वर्षाणि शुद्ध्यर्थं ब्रह्मघ्नस्य व्रतं चरेत् ॥
चान्द्रायणानि वा त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि वा चरेत् ।
वैश्यं हत्वा द्विजश्चैव अब्दमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
गवां त्र्येकशतं दद्याच्चरेच्चान्द्रायणानि च ।
कृच्छ्राणि वाचरेत् त्रीणि वचनाद्विदुषां मते ॥
द्वन्द्व कार प्रदुष्टा स्त्री चातुर्वर्ण्या द्विजातयः ।
शूद्रहत्या व्रतं तेषु चरन्तं [illegible] द्विमासिकं ॥
अनुलोमेन शूद्रं वा योषामव्यभिचारिणीम् ।
शुद्धिं मिच्छन्ति कवयश्चान्द्रव्रतेन केचन ॥
व्यभिचारात्तु तं हत्वा योषितो ब्राह्मणादयः ।
दक्षिधनुर्वस्त्र गवां क्रमाद्दद्युर्विशुद्धये ॥
वास्थीना मनस्थीनाञ्च नरो हत्वा सहस्रकम् ।
चीर्णेन शुद्धिमाप्नोति योषां मत्वा व्रतेन तु ॥
गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं शृणुत मर्त्त्याः ।
यथा यथा विपत्तिः स्यात् तथा तथोपपद्यते ॥
गोघाती पञ्चगव्याशी गोष्ठशायी च गोऽनुगः ।
मनु ज्ञो मासमासीन गोप्रदानेन शुध्यति ॥
एकपादे तु लोमानि द्वये श्मश्रु निकृन्तयेत् ।
पादत्रये शिखावर्जं सशिखं तु निपातिते ॥
सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्य मवगाहनम् ।

असंख्यात घन दत्त्वा विप्रेभ्यो वापि शुद्ध्यति ॥
अरण्ये निर्जने यद्वा शुद्ध्येत् विवेदसहिताम् ।
सुरापस्य प्रवक्ष्यामि निष्कृति श्रोतु मर्हसि ॥
सुरापस्तु सुराप्तप्ता पयो वा जलमेव वा ।
तप्त गोमूत्रमाज्य वा पीत्वा मृतोऽपि शुद्ध्यति ॥
यदि वा चैलवासो वा ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
यद्यज्ञानात्पिबेद्विप्रो द्विजातिर्वा सुरा पुन ॥
पुन. संस्कारकरणात् शुद्ध्येदाह पराशर. ।
स्तेय कृत्वा सुवर्णस्य शूद्रमेव द्विजातय ॥
समर्प्य मूषल राज्ञ ख्यापये स्तेय कर्मकृत् ।
शक्तिश्चोभयतस्तीक्ष्ण मायसं दण्डमेव च ॥
खादिर लगुड वापि हन्यादेकेन त नृप ।
जीवतोऽपि भवेत शुद्धो मुक्तो वा तेन पावन ॥
मृतश्च प्रेत्य संशुद्ध्येत् पाराशरवचो यथा ।
न स्त्री मतिकृतं कृत्वा अग्निवर्णा च ता धमेत् ॥
गुर्वङ्गना गमन्तस्या लोहमय्या तु स्थापयेत् ।
वृषणौ पुनरुत्कृत्य नैऋत्यामुत्सृजेत्तनुम् ॥
स मृत शुद्धिमाप्नोति नान्यस्तस्य तु निष्कृति ।
सम्वत्सरं चरेत् कृच्छ्र प्राजापत्य मथापि वा ॥
चान्द्रायण चरेद्वापि त्रीन् मासानि जितेन्द्रिय ।
व्रत तु क्रियमाणो वै विपत्ति स्यात् कथञ्चन ॥
स मृतोऽपि भवेच्छुद्ध इति धर्मविनिर्णय. ।
अनिर्दिष्टस्य पापस्य तथोपपातकस्य च ॥
तच्छुद्धौ पावन कुर्यात् चन्द्रव्रत समाहित ॥

तिष्ठेन्मासं पयोऽशित्वा पराकं वा चरेद्व्रतम् ।
अनिर्दिष्टस्य पापस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥
क्षत्रियं ब्राह्मणं हत्वा गवा दद्यात् सहस्रकम् ।
वृषभैकेन संयुक्तां पापात्तस्मात् प्रमुच्यते ।
त्रीणि वर्षाणि शुद्ध्यर्थं ब्रह्मघ्नस्य व्रतं चरेत् ॥
चान्द्रायणानि वा त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि वा चरेत् ।
वैश्यं हत्वा द्विजश्चैव अब्दमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
गवां चैकशतं दद्याच्चरेच्चान्द्रायणानि च ।
कृच्छ्राणि वाचरेत् त्रीणि वचनाद्विदुषां मुने ॥
इह चार प्रदुष्टा स्त्री चातुर्वर्ण्यो द्विजातयः ।
शूद्रहत्या व्रतं तेतु चरन्तः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
अनुलोमेन शूद्रं वा योषामव्यभिचारिणीम् ।
शुद्धिमिच्छन्ति कवचचन्द्रव्रतेन केचन ॥
व्यभिचारात्तु ते हत्वा योषितो ब्राह्मणादयः ।
दत्त्वा धनुर्वस्त्रं गवा क्रमाद्दद्युर्विशुद्धये ॥
साध्वीनां मनस्वीनाञ्च नरो दत्वा सहस्रकम् ।
चीर्णेन शुद्धिमागच्छेत योषा सत्या व्रतेन तु ॥
गोघ्नयात प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं शृणु सर्वथ ।
यथा यथा विपत्तिः स्यात् तथा तथोपपद्यते ॥
गोघातो पञ्चगव्याशी गोष्ठशायीच गोऽनुग ।
मयुक्तो मासमासीन गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
एकपादे तु लोमानि हये श्मश्रु निकृन्तयेत् ।
पादत्रये शिखावर्जं सशिखं तु निपातिते ॥
सशिख वपन कृत्वा त्रिसन्ध्य अवगाहनम् ।

गवां मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गा समनुव्रजेत ॥
तिष्ठन्तीभिश्च तिष्ठेत व्रजन्तीभि सह व्रजेत्।
पिवन्तीभिः पिवेत्तोयं संविशन्तीभिश्च संविशेत् ॥
शृङ्गकर्णादिसंयुक्तं चर्मोत् कृत्यं तदाव्रतः।
विपेक सुचरेत्क्लिष्ठ स्वकर्म ख्यापयन् व्रती ॥
गोघ्नस्य देहि मे भिक्षां इति वाचमुदीरयेत्।
मासमेक व्रतं कृत्वा गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
चौरव्याघ्रादिकेभ्यश्च सर्वप्रायैः समुद्धरेत्।
गर्त्तप्रपातपङ्काद्य तथान्यादुपकारत ॥
भोजयेद्ब्राह्मणान् पश्चात् पुष्पधूपादिपूर्वकम् ॥
दद्याद्गाश्च'च पञ्चैक ततः शुद्ध्यति किल्बिषात्।
मुनय केचिदिच्छन्ति विचित्रासु विपत्तिषु ॥
यथा सम्भवतस्तासु पृथक्पृथग्विनिष्कृतिम्।
प्रेक्षवस्त्राश्मकृत्तिदण्डयष्टिमुष्टिप्रघातनम् ॥
योक्त्रयन्त्रारणं रोधो बन्धनं विद्यदग्नय।
गर्त्तपङ्कप्रपातश्च व्रतव्याघ्रादिभयात्मम् ॥
मुकृद्रोगचिकित्सा च तथादिदोहवाहने।
मृत्युस्थानानि चैतानि गवामिति प्रबोधनम् ॥
प्रब्रूयात् पृथगेतेषु प्रायश्चित्तं पराशरः।
उपेक्षयाश्च पङ्कादौ तथोपविषयश्चर्यौ, ॥
वक्ष्यमाणक्रमेणैतत् शृणुध्वन्द्विजसत्तमाः!।
शस्त्रेण वीथि कृच्छाणि तदर्द्धं वासमाचरेत् ॥
अश्मना द्वे चरेत् कृच्छ्रे मृत्पिण्डे नास्ति कृच्छ्रकम्।
यष्ट्या च द्वे चरेत् कृच्छ्रे साक्षात् यष्ट्या तु ते चरेत् ॥

योक्त्रे वा पादमेकन्तु तारणे पादमेव च ।
रोधने कृच्छ्रपादे द्वे कृच्छ्रमेकं तु बन्धने ॥
कूपपाते चरेत् कृच्छ्रमर्द्धं वाप्यां समाचरेत् ।
गोप्रकृत्यभिघाते च प्राजापत्यञ्चरेद्द्विजः ॥
क्षुत्तृट् रोगचिकित्सासु कृच्छ्रेण प्रेक्षणं चरेत् ।
पतिता पङ्कलग्ना वा अवलिप्ताश्च यो नरः ॥
स्वस्य चान्यस्य चोत्प्रेक्ष्य सार्द्धकृच्छ्रं चरेच्छुचिः ।
एकाचेद्बहुभिर्विद्वान् चोदिताचेन्नयेत गौः ॥
पादं पादञ्चरेयुस्ते इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
स्वबुधा योऽवलिप्ताङ्गीं पश्यन्तो नोपकुर्वते ॥
पातनोत्प्रेक्षणप्रोक्तञ्चरेयुस्ते व्रतं नरः ।
या गर्त्तादौ विपद्येत चोदिता स प्रपत्य वा ॥
पातचोदितयोरुक्तं तत्कर्त्ता व्रतमाचरेत् ।
अन्यथा रज्जुदोषेण गौर्विपद्येत यस्य सः ॥
व्रतपादञ्चरेत् शुध्येत्किञ्चिद्दद्याच्च दक्षिणाम् ।
यो गामपालयन् दुह्या दतिवा वाहयेद्धयम् ॥
यदि म्रियेत तद्दोषात्तदा कृच्छ्रार्द्धमाचरेत् ।
ग्रास यो ना क्षुधार्त्तस्य तृषार्त्तस्य न वा जलम् ॥
स्त्रीसुतस्य नरो दद्यात्स तत्पादव्रतञ्चरेत् ।
या तु यद्वा चिकित्सार्थं विशल्यकरणाय च ॥
औषधादिप्रदानाय विपन्ना नास्ति पातकम् ।
विद्युत्पाताग्निदाहाभ्यां कुड्याद्य पतनादिभिः ॥
गोभिर्विपत्तिमापन्ने तत्र दोषो विपद्यते ।
पालस्य रक्षतोऽरक्ष्ये व्याघ्रादिर्गां निपातयेत् ॥

अकुर्वतः प्रतीकारं कृच्छ्रार्धं तस्य पावनम् ।
त्यजन् शून्येषु पालेषु तथान्यारण्यगामिषु ॥
पाले सम्भाषयत्युच्चैरुन्मत्तात्तत्र न दोषभाक् ।
गर्भिणीगर्भतुल्यात्तु तद्गर्भं न विशत्यतः ॥
यत्नतोऽपि विपद्येत तत्‌ दोषो न विद्यते ।
गर्भस्य पातने पादं द्वौ पादौ गात्रसम्भवे ॥
पादोनं व्रतमाचष्टे हत्वा गर्भमचेतनम् ।
अङ्गप्रत्यङ्गभूतेन तद्गर्भे चेतनान्विते ॥
द्विगुणङ्गोव्रतं कुर्य्यादेषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ।
घण्टादिन्यासने गौश्च यावद्दामकदोषतः ॥
पादयोर्बन्धने चैव पादोनं व्रतमाचरेत् ।
घण्टाभरणघोषेण गौश्च बन्धनमाप्नुयात् ॥
चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थश्च यत् कृतम् ।
गौश्च भ्राद्रावघातघ्नी स्यात् कुर्यान्नैव निष्कृतिम् ॥
सदा गोरोमतुल्यानि नरकाण्यविशत्समाः ।
यः ज्ञात्वा पापसम्भीतो विप्राराधनतत्परः ॥
तद्धर्त्ता निष्कृतिं कुर्य्यात्कृतेना नाप्नुतेऽशुभम् ।
अन्यत्प्राणिवधस्याथ प्रवक्ष्यामि च निष्कृतिम् ॥
गजादिवधशुद्ध्यर्थं यद्व्रतं याच दक्षिणा ।
हस्तिनन्तुरगं हत्वा वृषभं चरमेव च ॥
दद्यात्पापशुद्ध्यर्थं गुञ्जान्दद्याद्द्रव्यं यथाक्रमम् ।
प्राणाङ्गोनिष्क्रयन्दत्त्वा चरणेवधकान्तरः ॥
तस्यातिनिष्कृतिं कुर्य्याद्वधशुद्धिमपेक्षया ।
हंसं येन कपिं श्येनं जलस्यनग्निपपिडमम् ।

भासञ्च हत्वा सुग्रीवः शुद्ध्यै देयाः पृथक् पृथक्॥
हंससारसचक्राह्वमयूरमद्गुकुक्कुटान्।
आटीपारावतक्रौञ्चशुकांश्च नक्तभोजनात्॥
येषां जघ्ने हयन्दद्यात् प्रत्येकं शुद्धये द्विजः।
मनीषिणो वदन्त्येनां भार्गीनां वधनिष्कृतिम्॥
क्रौञ्चसारसहंसाटिशिखिचक्राह्वकुक्कुटान्।
शुक टिट्टिभ मुद्गघ्नो नक्ताशी नक्ततः शुचिः॥
पारावतकपोतघ्नसारितित्तिरचाषघ्नः।
त्रिसन्ध्यान्तर्जले प्राणान् आयम्य स्याच्छुचिर्द्विजः॥
कङ्कं गृध्रञ्च श्येनञ्च अनकथ्यालिपक्षिणम्।
हत्वा स्यादुपवासेन शुचिरात्रं पराशरः॥
मण्डूकरिखुषक सर्वं हत्वागजरडिडिम्भौ।
शर्कराभोजनन्दण्ड मायसे च ददन् शुचिः॥
मेषञ्च शशकङ्कोधा हत्वा कूर्मं च मत्स्यकम्।
मार्जारकुक्कुरच्छगशाडोरांस्त्रोपर्णपथात् शुचिः॥
वृश्चिकान् जम्बुकान् हत्वा तरक्षुश्चौ तथा द्विजः।
त्रिरात्रोपोषितः शुद्धस्तिलप्रस्थप्रदानतः॥
द्विजः शाखामृगं हत्वा सिंहं चित्रकमेव च।
कृत्वा सप्तोपवासानि दद्याद् ब्राह्मणभोजनम्॥
महिषोष्ट्रगजाश्वानां हत्वा चान्युतमं द्विजः।
त्रिः स्नात्वाचोपवासेन शुद्धः स्याद्द्विजपूजनात्॥
वाराहं यदि वा रौहं हत्वा त्वगमकामतः।
अकालक्लिष्टभोजी सन्नक्तकेवेन शुध्यति॥
अथान्यत् संप्रवक्ष्यामि स्पर्शने दर्शनादिष।

अभक्ष्यभक्षणाद्यैश्च निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ॥
उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा मातङ्गपतितेन च।
चान्द्रायणेन शुध्येत द्विजानां भोजनेन च ॥
कापालिकादिनारीं तु गत्वाऽगम्यास्तथा पराम्।
भुक्त्वा विप्रस्तदन्नं सांकुर्द्विचान्द्रव्रतेन तु ॥
कामतस्तु व्रतं कुर्यादुक्तस्त्रीगमनादिषु।
चान्द्रव्रतद्वयं शुद्धौ पराशरवचो यथा ॥
दुग्धं सलवणं शक्तु सदुग्धं निशि सामिषान्।
दन्तच्छिन्नान् सरुद्रतान् इथशावजलानपि ॥
योऽद्यादुच्छिष्टमाज्यं तु पीतशेषं जलं पिबेत्।
एकैकशो विशुध्यर्थं विप्रश्चान्द्रव्रतं चरेत्।
वासांसि यावतो यस्य पतन्ति जलबिन्दवः ॥
तद्पुण्यं जलस्थानं नरकस्य भिषान्तिकम्।
तत्र पीत्वा जलं विप्रः आत्मतृट्परिपीडितः ॥
तद्दिनशो विशुद्ध्यर्थं कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम्।
नटीं शैलूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ॥
गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् तथा चर्मोपजीविनीम्।
गां ऋषभश्चैव वैश्यस्य शूद्रं वास्यानुलोमजम् ॥
क्षत्रियादिस्त्रियं गत्वा विप्रश्चान्द्रायणं चरेत्।
ब्राह्मणान्नं ददत् शूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
द्वावप्येतावभोज्यान्नौ चरेतां भगिनो व्रतम्।
विप्रैर्यामन्त्रितो विप्रः शूद्राहृतञ्च योऽश्नुते ॥
अमुत्र पितृभोक्तारौ शुद्ध्येतामैन्दवेन तु।
समानार्षां स यो गच्छेन्मातां तृप सगोत्रजाम् ॥

मातुलस्य सुतां चैव विप्रश्चान्द्रायणं चरेत्।
पीतशेषं जलं पीत्वा भुक्तशेषं तथा हुतम्॥
अथ मूत्रपुरीषे तु द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्।
शूलाहस्ताश्च गोमांसं अद्यादामध्यमकामतः॥
पीत्वा चान्द्रव्रतं कुर्यात् पावनं शुद्धिदं परम्।
प्राप्तः सन् पञ्च यज्ञान् यो न कुर्वीत द्विजाधमः।
परपाकरतो नित्यं आमपाकविवर्जितः॥
प्रदाता च सदा लुब्धः सोऽपचः परिकीर्त्तितः।
द्विजस्तस्यान्नमश्नाति स कुर्यादैन्दवं व्रतम्।
गणिकागणयोरन्नं यदन्नं वस्त्र याचकम्।
सीमन्तोन्नयने भुक्त्वा द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥
अजानन् यः समश्नीयात् परपाकं द्विजाधमः।
सोऽभक्ष्यममश्नाति द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥
महापातकिनामन्नं योऽश्नात्यज्ञानतो द्विज।
अप्रानाससकष्टं तु ज्ञानश्चान्द्रायणं चरेत्॥
प्रपातविषरज्ज्वम्बुवध्याधर्मवासकान्।
यथा हताय हत्वाच प्रत्ययसन्निकाः स्मृताः॥
केचिदेतद्विशुद्ध्यर्थं मिच्छन्ति व्रतमैन्दवम्।
दक्षिणां सहया गाश्च दद्युश्च द्विजभोजने॥
स्वद्वारे ऽतियो मासे दस्याङ्स्या समयुते।
तदन्नंमभोज्यं स्याद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥
सव्यपमासदर्भो यो ब्राह्मणः समुपस्पृशेत्।
अप्रकूपानेन तत्तुल्यं पीत्वा शशिव्रतं चरेत्॥

अभक्ष्ये वा हि तत्तुल्यं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
आसनारूढपादः सन् वस्त्रसार्द्धपटे क्षतम्।
मुखेन धमनि भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
उद्धृत्य वामहस्तेन यत्किञ्चित् पिबते द्विजः।
सुरापानेन तत्तुल्यं पीत्वा चान्द्रायणं चरेत्।
अश्नीयात् येन सृष्टेन उच्छिष्ट पाणिना द्विजः ॥
चरन् चान्द्रायणं शुद्ध्यै त्रीणि कृच्छ्राणि वा द्विजः।
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पाराको मासिके यथा ॥
त्रैमासिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुराब्दिके।
स्नानं मन्त्रेषु कुर्वीत प्राणायामत्रयम् तथा ॥
स्वैरिणीनाञ्च पुनर्भुवाञ्च य कामचारी द्विजयोषिताञ्च।
ोषितां पाकमतो यदद्याद्विप्रः स चन्द्रव्रतकृच्छ्रुचिः स्यात्॥
वेश्मन्यज्ञातचाण्डालो द्विजाते यदि तिष्ठति।
व्रह्मकूर्चं चरेन् मासान्ते स्नायी नियतेन्द्रियः ॥
स्नेहांश्च घृततैलादीन् वस्त्राणि स्वासनानि च।
वहिः कृत्वा दहेद्गेहं सशुद्धो भोजयेद्द्विजान् ॥
गोविंशति तपस्वैकान्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम्।
दुग्धं हि निष्क्रय ब्रूयु चन्द्रव्रतस्य केचन ॥
अस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं चरेद्वा चैन्द्वं व्रतम्।
द्रम वा निष्क्रय दद्यात् इत्येके कवयोविदुः ॥
महापातकशुद्ध्यर्थं सर्वनिष्कृतये नरै।
तपग्रामेग्रविहितैः कुर्वाणैः शुद्धिराप्यते।
सुरामूत्रपुरीषाणां लीढ्वा त्वकामकामतः।
पुनः संस्कारकरणात् शुद्धेदाह पराशरः ॥

अभक्ष्यमक्षयोर्विप्र तथैवापेयपानकृत्।
व्रतमन्यत् प्रकुर्वीत वदन्त्यन्ये द्विजोत्तमाः।
कुशाजाखत्यपालाशबिल्वोडुम्बरवारिणाम्।
पानेन ज्ञायते शुद्धिः षड्रात्रेण न संशयः॥
द्रौण्यम्बुक्षीरकुम्भाभस्सृष्टं जलं च वारि च।
पीत्वारण्ये प्रयातोऽथ पञ्चगव्यं पिबन् शुचिः॥
भाण्डस्थितमभोज्यानां पयो दधि घृतं पिबन्।
द्विजातिः कृच्छ्रवासेन शूद्रो दानेन शुध्यति॥
तत्तोयपीतजीर्णाङ्ग तप्तकृच्छ्रं चरेद्द्विजः।
सर्वे ते तु जले मग्नाः प्राजापत्यं समाचरन्॥
रजकाद्यम्बुपाने तु प्राजापत्यं समाचरेत्।
वान्ते जले तदर्धं तु शूद्रः स्यात् पादकृच्छ्रतः।
जलशूपकाद्यम्बु पीत्वा शुध्येत् द्विजातयः।
गोमूत्रयावकाहाराः शुध्येत् दिवसैस्त्रिभिः॥
घृतं दधि तथा दुग्धं गोष्ठेवा गोर्वंशजके।
अभिचारस्य तद्भुक्त्वा भुक्त्वा वा शूद्रभोजनम्॥
द्रूण्द्वा वा द्विजो भुक्त्वा मानसोऽप्यथापि वा।
क्षुधातिपीडितैः पेयमित्याहैतत् पराशरः॥
सूतकान्नं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रोपोषणात् शुचिः।
तोयपाने त्वसौ कुर्यात् पञ्चगव्यस्य प्राशनम्।
द्रौण्योदक तदर्धं वा द्रव्यं प्रस्थार्धमेव च॥
एतच्छुचिरसंस्पृष्टं प्रोक्षणाच्छुचितामियात्।
षट्पलं घृतं पलं चर्म काकाद्यपाहतम्॥
तद्पानः स्नानसम्भाणात्पूर्तं हेव्याम्बुमस्मात्।

केचिद्वदन्ति तच्चास्तु तस्याग्निनावचूडनम् ॥
केचित् प्रणवयुक्तेन वारिणा मोचणं विदुः।
केशकीटकसंदुष्टं अन्नं मक्षिकयापि च ॥
मद्भस्म वारिणा तत्र प्रक्षेप्य विशुद्धयेत्।
उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा क्षत्रियापि ह्युदक्यया ॥
सूर्द्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं तदर्द्धमपराचरेत्।
प्राजापत्यं च विट्स्पृष्ट्वा विट्शूद्री पादमाचरेत् ॥
शूद्रा स्पृष्टाचरेत् कृच्छ्रं शूद्री दानेन शुद्धति।
ब्राह्मण्या ब्राह्मणी स्पृष्टा उदक्योदक्यया च ते।
चरेतां पादकृच्छ्रं द्वे ततो स्नाने विशुद्धति ॥
ब्राह्मणी क्षत्रिया स्पृष्टा ब्राह्मणीव्रतमाचरेत्।
अपरा क्षत्रियायास्तु वक्तव्यमेव मन्ययोः ॥
रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वभिःशूद्रैश्च वायसैः।
स्नानं यावन्निराहारं पञ्चगव्येन शुद्धति ॥
ब्राह्मण्युदक्या संस्पृष्टा मातङ्गैर्मेदभिल्लकैः।
गोमूत्रयावकाहारा षड्रात्रेण च शुद्धति ॥
उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा द्विजातिस्त्रीरजस्वलाम्।
प्राजापत्येन सद्धुध्येत् चीर्णकृच्छ्रेण वा पुनः ॥
वदन्ति कवयः केचिदेतद्दोषविशुद्धये।
प्राणायामशतञ्चास्य पञ्चगव्यस्य प्राशनम् ॥
उच्छिष्टं ब्राह्मणं स्पृष्ट्वा ब्राह्मण्युदक्यया चरेत्।
प्राजापत्यञ्च गायत्री मयुतं नियमं सकृत् ॥
क्षत्रियादिभिरेतस्य स्पर्शने व्रतमाचरेत्।
अनुच्छिष्टस्य तत्स्पर्शे स्नानकर्म यतः स्मृतम् ॥

रजकादिकसस्पर्शे द्विजन्मोदक्ययोषित ।
प्राजापत्यञ्चरेद्विप्रा अन्याश्चरेयुरधात ॥
उदक्या ब्राह्मणी गत्वा क्षत्रियो वैश्यएव,च ।
त्रिरात्रोपोषित, प्राश्य गव्यमाज्य शुचिर्भवेत् ॥
क्षत्रियोचैव वैश्या च शूद्रान गत्वा तु कामत ।
चरेत् सान्तपन विप्रस्तत्पापस्य विमोचकत् ॥
वैश्याश्च क्षत्रियो गत्वा वैश्यश्च शूद्रिणी तथा ।
प्राजापत्यञ्चरेत् मासं इति ब्रूयात् पराशरः ॥
उच्छिष्टा ब्राह्मणी स्पृष्टा शुना वा श्वपचेन वा ।
शुद्धा भवति सा तावत् यावन पश्यति शीतगुम् ॥
विप्रामश्वजनी वेश्या महिष्युष्ट्रीमजा खरीम् ।
प्राजापत्यञ्चरेद्गत्वा ह्येकैकस्य विशुद्धये ।
शूद्रीन्तु ब्राह्मणो गत्वा मास मासार्द्धमेव च ।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥
दृषोऽप्यश्वजनी गत्वा प्राजापत्य समाचरेत् ॥
वैश्यपत्नीमसौ गत्वा स्नात्वा सान्तपन शुचि ।
शूद्रीं तु क्षत्रिया गत्वा गोमूत्रयावकाशन ॥
दशभिर्दिवसै शुद्ध्येत् वैश्य साऽप्येवमेव हि ।
उत्तमागमने नार्यां सर्वे ते स्यु कटाग्निना ॥
महापापचर ब्राह्म परथानेन योषित ।
चण्डालमेदभिल्लानामभिगम्य स्त्रियं नर ॥
शुद्ध्येत्त्रयोव्रत कुर्वन् मासार्द्ध अघमर्षणम् ।
पतिता च द्विजाग्र स्त्री प्राजापत्यचरेद्द्विज ॥
तैलिकस्य स्त्रिय गत्वा गत्वा मद्यकृत स्त्रियम् ।

अन्त्यानाभिगतः स्त्रीणां पुत्रानुलोमजेन तु ॥
इमा निष्कृतिमिच्छन्ति हतयोनिषु केचन।
पितृव्यमातृभार्य्यां च मातृष्वसारमेव च।
भगिनीश्चैव धात्रीश्च गत्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥
षण्मासं केचिदिच्छन्ति इमा गत्वा विशुद्ध्यति।
कृच्छ्रं धर्मविदो विप्राः शुद्धितत्वार्थवेदिनः ॥
गुरुपत्नीं द्विजो गत्वा मातृष्वसृदुहितृषु।
क्षिपेत् शुद्ध्यर्थमात्मानं सुसमिद्धे हुताशने ॥
उपाध्यायनृपाचार्य्यशिष्ययोषिद्गमी नरः।
षण्मासात् कृच्छ्रचरणात् शुद्धो दाह पराशरः।
क्षतचाण्डालसंस्पर्शः शतमूत्रकरो द्विजः ॥
पञ्चात्मोपोषणात् शुद्धेत् भुक्त्वाचान्तो भवेत् शुचिः।
ऋक्षीक्षितस्य संशुद्धौ केचित्प्राजापतिव्रतम् ॥
पराकं पञ्चगव्यञ्च केचित् ब्रुयुर्मनीषिणः।
उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा उच्छिष्टेन द्विजेन तु ॥
आचम्यैव तु शुध्येत्तां विष्णुनामानि कीर्त्तनात्।
क्षत्रियेण तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो नक्तभोजनात् ॥
वैश्येन तु च संस्पृष्टो नक्ताशी पञ्चगव्यपः।
शूद्रेण तु च संस्पृष्ट एकरात्रोपवासकृत् ॥
उच्छिष्टैः पुनरेतैस्तु प्रोक्तं द्विगुणमर्हति।
उच्छिष्टः शूद्रसंस्पृष्टः शुना वापि द्विजोत्तमः।
उपोष्य पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादपरे विदुः ॥
अनुच्छिष्टोऽपि यत्स्पर्शात् स्नाति वर्णो विशुद्धये।
उच्छिष्टस्तस्य संस्पर्शे चरेत्प्राजापतिव्रतम्।

रजकाद्यन्त्यजस्पृष्टः शुद्धौ तदर्धमाचरेत् ।
ब्राह्मण्युदक्या कृच्छ्रेण प्राजापत्येन चापरे ॥
उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टी मृताङ्गपतितैर्नु वा ।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
उदक्यासूतकाम्लेच्छस्पर्शोऽस्तमिते रवौ ।
अन्नदानादिधर्मेण शुद्ध्येत् द्विजोऽग्नि सन्निधौ ॥ ७
वन्दयित्वा पवित्रत्वं मन्त्राकैरग्निवायुभिः ।
मुनयो धर्मवेत्तारो रात्रौ चंद्राग्निरश्मिभिः ॥
क्षमिश्च ब्राह्मणा प्राश्य षडह पञ्चगव्यकम् ।
हेम्नो दद्य षण्मासात्तथा गाश्च विशुद्ध्यति ॥
पञ्चाहेन नृपः शुध्येत्तथा हेम दद्य गाम् ।
चतुर्थाहेन वैश्यस्तु चतुर्मासान् गवां सह ॥
त्र्यहेण च चतुर्थेन तत्माङ्ग्ध लवद्य गाम् ।
सप्तपद्यात्कृते स्नानमेतदाह पराशरः ॥
पङ्क्तिं निःसार्य विप्रस्य कामतोऽकामतोऽपि वा ।
गायत्र्या च सहस्रेण जप्येन तु भवेच्छुचिः ॥
यः कश्चिद्धरते भूमिं हेम गामश्वमेव वा ।
स न यतात्मशाद्वाऽपि तदुक्तं शुद्धिमाप्नुयात् ॥
आख्याय भूमने वापि तेन सशोधितः शुचिः ।
द्रव्यदण्डादिमुक्तिर्वा तपसा वा शुचिर्नरः ॥
निराहारा जायते च एतदाङ्कर्मनीषिणः ॥
विनिर्गता यदा शूद्रादुदक्यान्ते व्यवस्थिता ।
तदा द्विजैस्तु द्रष्टव्य इति धर्मविदो विदुः ॥
दुःस्वप्नदर्शने चैव वान्तो वा [illegible]

मैथुने कूटधूमे च सद्य स्नानं विधीयते ॥
चिताञ्च चितिकाष्ठञ्च यूपं चाण्डालमेव च ।
स्पृष्ट्वा देवलकञ्चैव सवैल जलमाविशेत् ॥
जम्बुकश्च शूकरैस्तु यदि स्पृष्टो भवेन्नरः ।
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्र्या शुद्धिमर्हति ॥
शुनोघ्राणावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
अद्भिः प्रक्षालनं कार्य्यमग्निना वावधूननम् ॥
श्वजम्बूकगुरो स्नात्वा नक्तं तस्य तु भोजनम् ।
नक्षत्रदर्शनं त्वन्ये इति प्राह पराशरः ॥
कुमारी तु शुना स्पृष्टा जम्बुकेन वृषेण वा ।
या दिशं भजते सूर्य्ये तां दिशं सा विलोकयेत् ॥
दिवसे तु यदा ग्रामे शुना स्पृष्टो भवेद्द्विजः ।
विप्र प्रदक्षिणीकृत्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
चातुर्वर्ण्यान्तु या नारी सुताभिगमनापि च ।
प्रक्षाल्य नाभिं यावत्तत् शिरस्यैव निर्व्वं विदु ॥
अभिगच्छन् सुतार्द्धञ्च ऋताहतो स्त्रियं द्विजः ।
न च कुर्वीत स स्नानं नाभेरधस्तु शोधयेत् ॥
तुङ्कारन्तु गरीयस्का हुङ्कारन्तु गरीयसम् ।
प्रसाद्यैतावेनयेत्स्मात् स्नात्वा शुद्धो द्विजोत्तम ।
विवादे याम्लतोऽजित्वा भार्य्या यस्य तु जायते ॥
श्मशाने जायते तस्य तमोभावेन दुष्कृतम् ।
ताडयित्वा तृणेनापि स्कन्धेनावध्य रज्जुना ॥
विवादेनापि निर्जित्य तं प्रसाद्य विशुध्यति ।
उष्णीयं च चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्र निपातने ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽघ्रकृपाने कृच्छ्रोऽस्यान्तरगोचिते।
प्रेत दृष्ट्वा च दग्ध्वा च शुद्धिः स्नानात् द्विजन्मनाम्।
उपवासमयो वापि ब्रह्मकूर्चञ्च पावनम्।
प्रेतभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः॥
नीयते ह्यनुगच्छेत् स त्रिरात्रं ह्यशुचिर्भवेत्।
त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम्॥
प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति।
अनुत्त्वा दन्तकाष्ठन्तु प्रत्यक्षलवणं यथा॥
मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम्॥
कृत्वान्यतममेतेषां शुध्यर्थं मात्मनो हितम्।
चरेत् ग्रथितं विप्र इति प्राह्रमनीषिणः॥
केचिद्वदन्ति मुनयः कृच्छ्रं प्राजापतिं तथा।
तदर्धं पादकृच्छ्रं वा ब्रूयुरन्ये द्विजोत्तमाः॥
अथोच्छिष्ट द्विजोऽज्ञानादुपद्यद्यं हि किञ्चन।
भुक्त्वा नाचम्य वा कुर्यात् त्रिसन्ध्यं केचित् निष्कृतिः॥
नक्तोपवासकाले तु चान्यत द्विगुणाचरेत्।
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्र्याः शुद्धिमर्हति॥
अथोच्छिष्ट द्विजः स्पृष्ट्वा सोच्छिष्टं स्वपत्नेन तु।
नक्षत्रदर्शनेऽश्नीयात् पञ्चगव्यपुरःसरम्॥
अथोधोच्छिष्टं विप्राद्यं सोच्छिष्टं शूद्रं स्पृशः।
उपवासेन शुध्येयुः पञ्चगव्यस्य पावनम्॥
श्वकाकोकाकसंस्पृष्टो भुञ्जानो ब्राह्मणश्च यः।
तदन्नस्य परित्यागात् कृत्वा स्नानन्तु शुद्ध्यति॥
यज्ञोपवीतेन विना भोजन कुरुते द्विजः।

अपि मूत्रपुरीषे वा रेतःसेवनमेव च ॥
त्रिरात्रोपोषितो विप्रः पादकृच्छ्रं तु भूमिप ।
अहोरात्रोषितो वैश्यः शुद्धिरेषा पुरातनी ॥
विप्रः कुकृत्यनिष्ठीव्यं कृत्वाऽनृतभाषणम् ।
वचने पतिते कृत्वा दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥
विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं वसति पावकः ।
अङ्गुष्ठे दक्षिणे पाणौ तस्मात्तेन च तं स्पृशेत् ॥
प्रेक्षणं ग्रहिणोऽर्कस्य ब्रह्मेशविष्णुसंस्मृतिम् ।
गायत्र्या शतसाहस्रं सर्वपापहरं स्मृतम् ॥
गायत्र्यष्टसहस्रं तु ब्रह्महत्याविशोधनम् ।
शूद्रवधे द्विजाग्र्यस्य गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥
राज्ञः पञ्चसहस्राणि क्षत्रियस्य तदर्धकम् ।
योगेन गतिशीलस्तु यदि वा स्यात्सदा नरः ॥
तौ उभौ सर्वदा त्याज्यौ निश्चितं सर्वकर्मसु ।
मक्षिकासन्ततिर्धारा विप्रुषो ब्रह्मबिन्दवः ॥
स्त्रीमुखं बालवृद्धं च न दूष्यन्ति कदाचन ।
आलस्ये ह्यामवातश्च आलस्यं तथैव च ॥
आतुरः शुचयस्तानि परेषां मशुचिस्तथा ।
उत्पन्नमातुरे स्नानं दशकृत्वो ह्यनातुरः ॥
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धः स आतुरः ।
विवाहोत्सवयज्ञेषु संग्रामे जनसङ्कुले ॥
पलायने वनेऽरण्ये स्पृष्टास्पृष्टिर्न दूष्यति ।
आद्यस्पर्शे भवेत् स्नानं द्वितीयस्यापि तन्मतम् ॥
शिरःप्रोक्षणमन्येषां मन्यत्राचमनं स्मृतम् ।

पन्नाग्रमग्निपाकाद्दन्तधावनसत्तरः ॥
दिवा कीर्तिं समश्नीयाद्दुग्धवन्ना नैव पश्यति।
पश्चाश्मलोहं फलकाष्ठचर्म भाण्डस्यतोये स्वयमेव शौचात्।
पुंसां निशाश्वेकनिःसृतानां स्त्रीणां च शुद्धिर्विहिता सदैव॥
स्नानस्पृष्टेन येन स्यात्काष्ठाद्यैर्यदि तं स्पृशेत्।
नावागोष्ठवत् स्पृशन्, तत्रोपस्पर्शनाच्छुचिः ॥
म्लेच्छलूनाशनस्पर्शे चेते वा यदि वा स्वपे।
उपस्पर्शे शिरः प्रोच्य संशुद्धो जायते द्विजः ॥
वस्त्रसस्पर्शेन तस्य सचैलाङ्गावगाहनम्।
अङ्गस्पर्शेनवस्त्रस्य वन्दति द्विजसत्तमाः ॥
चाण्डालोदकसंस्पर्शे शुद्धिः स्नानेन जायते।
तथा तद्भाण्डसंस्पर्शे स्नानमाहुर्मनीषिणः ॥
उदक्यास्पर्शने स्नायादशुकेनाङ्गतोऽपि वा।
स्याद्यतः स्पृश्यपि स्नानं तुल्याः सर्वरजस्वलाः ॥
संस्पर्शे मेदभिल्लानां तथैव ब्रह्मघातिनाम्।
पतितानां च संस्पर्शे स्नानमेव विधीयते ॥
रजस्वलायाः संस्पर्शे उपस्पर्शनमेव च।
उदक्यायास्तृतीयेऽह्नि केचिदाचमनं विदुः ॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे तु विशुद्ध्यति ॥
पुरस्कृतः पुरा दैत्य त्रिशिर्षाञ्जघान यत्।
तद्वधब्रह्महत्यायास्तत्फलं स ददौ स्त्रियम् ॥
आसां तत्प्रभृति स्त्रीणामस्पृश्यत्व समाभवत्।
धर्मे दिनत्रय स्रोतच्छ्रुतिवीटिकल्पितम् ॥

शबराश्च पुलिन्दाश्च नटाश्च कैवटास्तथा ।
एतांश्च रजकस्तुल्यान् केचिदाहुर्मनीषिणः ॥
रजकाद्यभिगामित्वे वैश्यो गोमूत्रयावकम् ।
चरन्ति षड्गुणाहोभिः कृच्छ्रं वा द्विगुणञ्चरेत् ॥
ब्रह्मक्षत्रियविड्जाता शूद्रास्तेऽनुक्रमेण तु ।
क्रमातिक्रमतश्चान्ये म्लेच्छान्त्यवर्णसम्भवः ॥
भोज्याशनास्तु तच्छूद्रा अन्ये भोज्याशनाः स्मृताः ।
आमाशनानि भोज्यानि हतमुच्छिष्टमुच्यते ॥
दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
भोज्यान्नो नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
पर्युषितं चिरस्थञ्च भोज्यं स्नेहसमन्वितम् ।
यवगोधूमावंसेधो तथा गोरसविक्रयः ॥
आपद्गतो द्विजोऽश्नीयात् गृह्णीयाद्वा यतस्ततः ।
न स लिप्येत पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
आंपितं शूद्रगेहेऽन्नं पक्वञ्च यद्भवेत् ।
नीत्वा नद्यादिकं तद्वै प्रोक्ष्य भुञ्जन्नकिल्बिषी ॥
गायत्र्योङ्कारसूक्ताभिः केचिदद्भिश्च प्रोक्षणम् ।
मन्यन्ते विष्णुमन्त्रेण कलिधर्मसमाः स्मृताः ॥
आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
म्लेच्छभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥
आभीरभाण्डसंस्थानि पयोदधिघृतानि च ।
तावत्पूतं हि तद्भाण्डं यावत्तत्र तु तिष्ठति ॥
पूतानि सर्वपुष्पाणि काकस्पर्शाश्रितानि च ।
म्लादत्तानि च भक्ष्याणि दत्तानि द्विजातिभिः ॥

सर्वैः स्वोपस्करैर्युक्ता शय्या रक्तांशुकानि च ।
पुष्पाणि चैव शुद्ध्यन्ति प्रोक्षणान्नि न संशयः ॥
अलेपं स्वर्णयं भाण्डं भाण्डं सम्यगमेव च ।
प्रोक्षणादेव शुद्ध्येत सलेप मग्निताडनात् ॥
अम्बाना शुध्यते कामं भूर्याथ न लिप्यते ।
सुरा मूत्रपुरीषाभ्यां शुद्धेमे तापलेपनैः ॥
मलिन मस्तमूत्राद्यैः स्नान मन्त्रेन शुद्ध्यति ।
रजसा स्त्री मनोदुष्टा नदाय वेगसंयुता ॥
अवेगमपि यद्वारि सरिद्वारि ह्रदश्च यत् ।
सकृदस्पर्शसंस्पृष्टं न तद्दूष्यन्ति सज्जिर ॥
सत्येन पूयते वाणी धर्मः सत्येन वर्तते ।
तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यमात्मशुद्धौ द्विजातिभिः ॥
रथ्याकर्दमतो यानि नावः पथि तृणानि च ।
मारुतार्केण शुद्ध्यन्ति निशि चन्द्रर्क्षमारुतैः ॥
यथात्मन्त्र सुक्तानि प्रायश्चित्तानि सत्तम ।
उक्तानुक्तानि सर्वाणि ज्ञातव्यानि द्विजातिभिः ॥
प्रायश्चित्त न तत्प्रोक्त धर्मशास्त्रप्रवर्तृभिः ।
द्विजैस्तत्र प्रकल्प्यं स्याद्धर्मशास्त्रार्थचिन्तकैः ॥
क्ता मया निष्कृतयः समासात्मशुद्धये वर्णचतुष्टयस्य ।
तानि तासा विहितानि यानि वक्ष्याम्यतस्तानि निबोधयेति॥
इति श्रीदत्तपराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीते प्राय-
त्तनिर्णयो नाम षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

व्रतान्यथ प्रवक्ष्यामि चान्द्रादिक्रमेण तु ।
पापचर्यकृतैर्यैः स्याद्धर्मार्थौ च प्रचोदय ॥
चन्द्रवृद्ध्याशीसाद्ग्रासान् शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत् ।
चन्द्रक्षयेण सोऽकार्यं मास्यं यवव्रतश्चरेत् ॥
विपरीतान् क्रमाद्ग्रासानादावादौ च ग्रासयेत् ।
पर्वान्ते दैन्यपचेत्तु पिपीलीमध्यमैन्दवम् ॥
अष्टावष्टौ समश्नीयात्स व्रती प्रतिवासरम् ।
अष्टग्रासिकमित्येव चान्द्रायणमथापरम् ॥
शतद्वयं तु पिण्डानां चत्वारिंशत्समन्वितम् ।
मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥
चतुरः प्रातरश्नीयात्सायं ग्रासांश्च तावता ।
शिशुचान्द्रायणं तज्ज्ञैः प्रोक्तं पापापनोदनम् ॥
मध्यन्दिने ह्यश्नीयात्सायं ग्रासांश्च तावता ।
चान्द्रायणं यतीनां तत्तज्ज्ञैः परिकीर्तितम् ॥
त्रिखण्डसम्मितान् ग्रासान् चन्द्रव्रतप्रयोजने ।
दोषः स्यादन्यथाभावे तस्मादुक्तं न हापयेत् ॥
एकभुक्तैश्च नक्तैश्च तथैवायाचितैरपि ।
उपवासैश्चतुर्भिश्च कृच्छ्रं षोडशभिर्दिनैः ॥
उष्णं जलं पयः सर्पिरेकैकस्य त्र्यहं पिबेत् ।
वायुभक्षस्त्र्यहं तिष्ठेत्तप्तकृच्छ्रोऽयमुच्यते ॥
पलमेकं जलं पीत्वा पलमेकं तथा पयः ।
पलमेकं तथाज्यस्य मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥

एतत्तु त्रिगुणं प्रोक्तं महासान्तपनं स्मृतम्।
प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य पराकस्त्रिगुणो महान्॥
पद्मोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोदकम्।
प्रत्येकं प्रत्यहं प्रोक्तं पर्णकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥
प्रत्येकं प्रत्यहं गव्यं सप्त मुञ्जी पयो दधि।
घृतं कुशोदकं पीत्वा उपवासश्च सप्तमः॥
एभिः कृच्छ्रागतैरुक्तं दिव्यं सान्तपनं द्विजैः।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं मुनिभिः परिकीर्त्तितः॥
एतत्तु त्रिगुणं तज्ज्ञै महासान्तपनं स्मृतम्।
प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य पराकस्त्रिगुणो महान्॥
एकभुक्तस्य नक्तस्य ययाचितविशेषयोः।
पादकृच्छ्रोऽयमुद्दिष्टः क्षिप्रं प्राजापतिव्रतम्॥
त्र्यहमेवातिकृच्छ्रः स्यात्पाणिपूतान्नभोजनम्।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रपयसा दिवसानेकविंशतिम्॥
दिनैर्द्वादशभिः प्रोक्तः पराकः समुपोषितैः।
एकभक्तत्र्यहादीनि नक्तस्यैव यथा स्मृतम्॥
सम्भाग्य तिलपिण्याक तक्र तोय कुशोदकान्।
पञ्चमे ह्युपवासः स्यात्सौम्यकृच्छ्रोऽय मुच्यते॥
चान्द्रायणे च कृच्छ्रे च त्रिकाल स्नानमाचरेत्।
स्नानद्वयन्तु कर्त्तव्य वनेष्वेवापरेषु च॥
शक्तिं ज्ञात्वा शरीरस्य स्नानं कार्य्यं तथा व्रतम्।
असामर्थ्येन कार्य्यन्तु याच पर्यन्तमुग्रहम्।
ब्रह्मकूर्चं प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम्॥
क्षणेन येन मुच्यते प्राणिनः सर्वकिल्बिषैः।

नीलिकायास्तु गोमूत्रं कृष्णायाः सकृदुद्धरेत् ॥
पयश्च ताम्रवर्णायाः पीतायाश्च तथा दधि।
कपिलायाः घृतञ्चैव महापातकनाशनम् ॥
अभावे सर्ववर्णानां कपिलायाः समुद्धरेत्।
पलानि पञ्च मूत्रस्य अङ्गुष्ठार्धन्तु गोमयम् ॥
क्षीरं सप्तपलं ग्राह्यं दध्नः पलत्रयं तथा।
घृतं चाष्टपलं ग्राह्यं पलमेकं कुशाम्भसः ॥
मन्त्रैः सर्वाणि चैतानि अभिमन्त्र्याथ मिश्रयेत्।
गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्राव्णस्तथा दधि।
तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
निर्मन्थं पञ्चगव्यञ्च पात्रैः क्रमेण तत्पिबेत्।
मध्यमेन पलाशस्य तत्पत्रेण पिबेद्द्विजः ॥
द्वितीयं पद्मपत्रेण ब्रह्मपत्रेण चापरम्।
चतुर्थं ताम्रपत्रेण तत्पिबेद्वतकृद्द्विजः ॥
आलोड्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु।
उद्धृत्य प्रणवेनैव तत्पिबेत्प्रणवेन तु ॥
विष्णुं संस्नापयेद्भक्त्या पञ्चगव्येन चार्चयेत्।
कूष्माण्डैर्जुहुयान्मन्त्रैः पञ्चगव्यं हुताशने।
सव्याहृत्या च गायत्र्या तथैव प्रणवेन च ॥
ब्रह्मकूर्चमिदं प्रोक्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम्।
पञ्चगव्यञ्च सम्प्राश्य पञ्चरात्रोपवासतः।
नक्तेन मासमश्नीयाद्यावच्छक्त्या दिनानि च।
पञ्चाहिकम्पारणकं व्रतमस्य प्रकीर्तितम् ॥

निर्दहेत्सर्वपापानि ब्रह्मकूर्चमिति स्मृतम्॥
अन्ये वदन्ति कवयः उपवासं विना व्रतम्॥
जप्य होमञ्च कर्त्तव्यं देवतार्चनमेव च।
पञ्चगव्यञ्च होतव्यं पञ्चगव्यं समश्नीयात्॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्साधयावत्कुर्यादिदं व्रतम्।
यच्चगस्थिगतं पापं तिष्ठते पुरुषस्य च॥
ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं समिद्धाग्नि रिवेन्धनम्।
यानीह पापानि भवन्ति पुंसां दैवादकामादथ कामतोवा।
उक्तानि तेषां मुनिना व्रतानि शुद्ध्यर्थमेतान्यपराणि चैवम्॥
धर्मार्थमेतानि कृतानि पुंसां दद्युर्दिवौकस्त्वविमुक्तसिद्धिः।
ततोप्यपूज्यत्वमशेषलोकैस्तेजःशरीरीति चरेन् गता भीः॥
यस्यास्ति भीतिः पुरुषस्य पापात् इच्छेच्च कर्त्तुं क्षयमेनसाञ्च।
प्रीत्येव तं च व्रतदानजप्यं मोदिष्व मेतन्नतदन्यतस्तु॥
वदन्ति दानं मुनयः प्रधानं कलौ युगे नाप्यदिहास्ति किञ्चित्।
विशोधनं सर्वमिहापि पूज्यं वदामि तस्मादथ दानधर्मान्॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये सुव्रतप्रायश्चित्तनिर्णयः सप्तमोऽध्यायः।

अष्टमोऽध्यायः।

दानानि विधिना सार्धं जगौ यानि पराशरः।
व्यासस्य तानि वक्ष्यामि श्रूयतां द्विजसत्तमाः॥
दानेन प्राप्यते स्वर्गो दानेन सुखमश्नुते।
इहामुत्र च दानेन पूज्यो भवति मानवः॥

न दानात् परतो धर्मं स्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
मुमुक्षवोऽपि योगीशा भिक्षादानोपजीविनः ॥
अन्नं तोयसमायुक्तं पृथगेते तथैव च ।
सर्वोपस्करसंयुक्तं गृहञ्च गृहमात्रकम् ॥
वृषादियुक्तसीरञ्च एकं द्वय तथैव च ।
वह्न्याग्निना प्रदानेन गोप्रदानं तथैव च ।
सौरभेयी द्विवक्त्राञ्च तिलधेनुमतः परम् ।
घृतधेनुं मधुधेनुं हेमधेनुं सविस्तरम् ॥
कृष्णाजिनप्रदानञ्च वाजिस्यन्दनमेव च ।
एकहस्तिप्रदानञ्च कन्यादानफलं तथा ॥
भूमिदानफलञ्चैव तुलापुरुषमेव च ।
हेमरूप्यप्रदानञ्च नानाकादिसमन्वितम् ॥
त्रपुसीसकताम्रादसर्वधातुप्रदानतः ।
नक्षत्रतिथियोगेषु यद्दानस्य तत् फलम् ॥
विद्यादानं फलं तस्य प्रजादानं मयैव च ।
अभयादिकदानानि प्रतिग्रहे यथाविधि ॥
इष्टापूर्त्तौ फलापेतौ सर्वं विस्तरतो मया ।
शक्तिमूलाश्रुत पूर्वं क्रमात्कथयतः शृणु ॥
गोहिरण्यादिदानानां सर्वेषामप्यनुत्तमम् ।
अन्नदानमपीच्छन्ते सर्वेऽपि हि दिवौकसः ।
अन्नार्थं मातरिश्वाद्य ह्यन्नार्थञ्च तथानलः ।
अन्ना[illegible] न्ना [illegible] वा[illegible]ति भास्करी ।
अन्नकाम. सर्वेदं विधिरप्य[illegible] जगत् ॥
तस्मादन्नात्परं तत्त्वं न भूत न भविष्यति ।

दद्यादष्टरजस्तस्माद्वं विमाय मानवः ॥
घृतं वा यदि वा चामं स स्वर्गे सुखमेधते ।
गोभनान् प्रभृतान् सर्वान् पक्वान्नपरिपूरितान् ॥
अपूपे रुदकाद्यैश्च दत्त्वा दिवं सुखं व्रजेत् ।
द्विजान् यः पाययेत्तोयं अन्यानपि पिपासितान् ॥
प्रपां तु कारयेद्ग्रीष्मे प्राप्नोति देवलोकताम् ।
षट् पात्राख्यादिकं दद्याद्वर्षासु च प्रतिश्रयम् ॥
पादाभ्यङ्गन्तथैवेध: प्रीते चावरणानि च ।
उपानत्पादुके चैव दत्त्वाभानवमाप्नुयात् ॥
मत्तवोष्णिममायुतं सर्वस्नेहसमन्वितम् ।
सर्वोपस्करसंयुक्तं सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
हिरण्य गोष्टयाश्चैव कुलिशाद्युपधानकैः ।
चारस्त्रीभूषणैर्युक्तं सकांस्य ताम्रभाजनम् ॥
कण्डण्यादिसमायुक्तं दद्यात्कालाय मानवः ।
पर्कोष्टकाचितं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥
चत्वयं वा तथा सद्यः कृत्वा चाश्ममयं तथा ।
दत्त्वा स्थानमवाप्नोति प्रजापतेरथं संयम् ॥
प्राकारा यत्र सौवर्णाः स्फटिकाश्चैस्तराणि च ।
माणिक्यगारुडैर्वज्रैर्मौक्तिकैर्भूषितानि च ॥
देवकन्यासहस्रेषु स वृतो गीतनृत्यकैः ।
सेव्यमानोऽप्सरःसङ्घैः प्रजापतिसमं वसेत् ॥
अनड्वाहौ च धूर्वाहौ बलवन्तौ सुलक्षणौ ।
तरुणौ सविषाणौ च घण्टाभरणभूषितौ ॥
अदुष्टावेकवर्णौ तु शरीरौ दक्षिणान्वितौ ।

य आहूय द्विजाग्राय दद्याद्भक्त्या तु मानवः ॥
सोऽनडुद्रोमतुल्यानि स्वर्गे वर्षाणि तिष्ठति ।
अमरीभिर्वृतोऽजस्रं सेव्यमानश्च दैवतैः ॥
एकोऽपि पिङ्गः वृषो देयो धूर्धरः शुभलक्षणः ।
अरोगश्चापरिक्लिष्टो दशधेनुसमः ॥
एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
आहेमपीताद् धरणीसमानात्तस्माद्वृषात् पूज्यतमोऽस्ति नान्यः ।
वृष्टिदानं प्रवक्ष्यामि यथादेयं द्विजातिभिः ।
यो विधिर्दक्षिणायाश्च तथा सर्वं निबोधत ॥
एकरात्रोषितः स्नातो गोदाता पञ्चगव्यतः ।
पश्चाद्वैन सस्नाप्य संपूज्य मधुसूदनम् ॥
सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां शतयज्ञोपवीतिनीम् ।
सुविषाणां सुरूपाञ्च सर्वलक्षणसंयुताम् ॥
हेमकल्पितशृङ्गाञ्च सुरूपां चरणायकाम् ।
पयस्विनीं सुशीलाञ्च हिरण्योपरि संस्थिताम् ॥
हिरण्यं वाचयित्वाग्रे स द्विजायोपपादयेत् ।
प्राङ्मुखाय च विप्राय दृष्टिन्ताञ्च उदङ्मुखीम् ॥
इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्व प्रीतोऽस्तु केशवो हरिः ।
इति दत्त्वोदकं हस्ते पादान्यष्टौ विसर्जयेत् ॥
व्यावर्त्तेत ततः पश्चात् प्रणम्य शिरसा द्विजम् ।
अनेन विधिना धेनुं यो विप्राय प्रयच्छति ॥
स विष्णुप्रीणनाद्याति विष्णुलोकमसंशयम् ।
आत्मनः पुरुषान् सप्त प्रागस्तान् सप्त सप्त च ॥
आत्मानं सप्तजन्मोत्थात् पापाद्विमुच्यते नरः ।

पदे पदे तु यज्ञः स्याद्गोर्वत्सस्य च मानवः ॥
फलमाप्नोति विप्रेन्द्राः शुद्धा वै तत्पुरा हरेः।
सर्वकामसमृद्धात्मा सर्वलोकेषु पूजितः।
नाम्ना पापपराधीनस्तावद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
इक्ष्वाकुणा तथा चान्यैर्बहुधा वसुधाधिपैः ॥
यैर्या दृभिरिय दत्ता जग्मुस्तेऽपि च विष्टपम्।
दीयमानं च पश्यन्ति ये भवन्त्यनुमोदकाः॥
तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः विष्णुलोकमवाप्नुयुः।
पादद्वय मुखं योन्यां प्रसवन्त्या प्रदृश्यते॥
यदा च द्विमुखी गौः स्यात् देया यावन्न सूयते।
पृथ्वीतुल्या तदा सा गौः सर्वेरुक्ता मुनीश्वरैः॥
सापि प्राग्विधिना देया सद्भाख्या दोग्धना द्विजाः।।
एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥
तस्या गौर्ज्यायसी साक्षादेकतोभयतोमुखी।
गोर्वत्सस्य च लोमानि यावत्संख्यानि सत्तमाः।॥
तावत्संख्यानि सर्वाणि ध्रुवं ब्रह्मजने वसेत्।
यथारोगामक्लिष्टाङ्गीधेनुं वा यदि वा ततुम्॥
दद्यात् स्वर्गमवाप्नोति देया यथा तथाहि गौः।
तिलधेनु प्रवक्ष्यामि प्रीणनाय हरेरिमाम्।
यया तुष्यति गोविन्दो दत्तया तु गवाऽनघ॥
ब्रह्महा स्वर्णहा गोघ्न पितृमातृसुहृद्धवात्।
अग्निदो गुरुहा चैव तथैव गुरुतल्पगः॥
सर्वपापसमायुक्तो यक्तो यथोपपातकैः।
सर्वैनोभिः प्रमुच्यन्ते तिलधेन्वा प्रदत्तया॥

अनुलिप्ते महीपृष्ठे वस्त्राजिनप्रसारिते ।
धर्मज्ञा केचिदिच्छन्ति कुतपेच तिलाहरे ॥
प्रस्तीर्थं चाविकं भूमौ तत्र कृष्णाजिनं पुनः ।
तिलांस्तु प्रक्षिपेत्तत्र कृष्णाटकैश्चतुष्टयम् ॥
कुर्यादुत्तरतोऽभ्युर्यो आढकेन तु वत्सकाम् ।
सर्वरत्नैरलङ्कुर्यात् सौरभेयीं सवत्सकाम् ॥
कार्ये हेममये शृङ्गे साऽत्र रूप्यमयी तथा ।
ताम्रपृष्ठेक्षुपादाच कार्या मुक्ताफलेक्षणा ॥
गन्धमाल्यवती फलरत्नवती तथा ।
शुभसज्ञयलाङ्गूली नवनीतस्तथान्वितः ॥
नारङ्गैर्बीजपूरैश्च जम्बीरैर्नारिकेलकैः ।
मदराम्रकपित्थैश्च मणिमुक्ताफलार्चिताम्॥
सितवस्त्रयुगच्छन्ना सितच्छत्रसमन्विताम् ।
ईदृग्विधाश्च ता कुर्यात् श्रद्धया परयान्वितः ॥
कांस्यापदोहना दद्यात् केशव। प्रीयतामिति ।
कुर्यादि इष्टिबहिद्दानिमा प्रत्युत्तरामुखीम् ॥
सम्यगुक्तां विधिवद् दत्त्वैतेन द्विजोत्तम ।
सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः पितरं स पितामहम् ॥
प्रपितामहमेवं तथा पूर्वं पुरुषाणां चतुष्टयम् ।
द्विजेन्द्राऽऽतारयत्येव तान्तिलधेनुप्रदो नरः ॥
यश्च गृह्णाति विधिवत् पुरुषान् सोऽपि तारयेत् ।
चतुर्दश तथा येच दद्यतामनुमोदितः ॥
दीयमानञ्च पश्यन्ति तिलधेनुश्च ये नराः ।
तृण्यन्ति येच ता भक्त्या परया नाम तारयाः ।

तेऽप्यशेषाघनिर्मुक्ता. प्रयान्ति विष्णुलोकताम् ॥
प्रयान्ताय तुगीताय तथा मत्सरिणे बुध ।
तिलधेनु नरो दद्यांद् दद्यात्तं च धार्मिके ॥
चिराय यस्तिलैर्धारम्भिलधेनुं प्रयच्छति ।
तथैव दारान्तु पुनस्त्रिरात्रन्तु सर्वैक्तिकं ॥
दातुर्विशुद्धपापस्य तत्वं पुण्यवतो द्विज, ।
चान्द्रायणाद्व्यधिकं यस्य तत्तिललक्षणम् ।
एव प्रतिगृह्णीतापि आदत्ते विधिना द्विज ॥
स तारयति दातारं आत्मानञ्च न संशयः ।
प्रतिग्रहन्तु दीप्ताग्निदग्धविप्रमुखेरिता ॥
न स्पृशेल्लोह मन्त्राच जपहोमादिकेषु च ।
तदा न दीर्यते तस्य न तं कर्मणि योजयेत् ॥
निष्पन्नं ततृहतं कर्म ब्रतस्यैपधदानवत ।
अथात. संप्रवक्ष्यामि घृतधेनुमपि द्विज । ।
येन सा विधिना देया तां प्रवक्ष्यामि. शृणु ॥

वदामि धेनु घृतकल्पिता यो विधिश्च यैवे नियमैः प्रकल्प्या ।
फलं प्रदाने मनुजस्य यस्मात् क्रमाच्च पालनमनुपर्व यैश्च ॥
गोक्षीरसर्पिर्मधुपण्डदध्ना संस्थाप्य विष्णु शुभवारिणा च ।
सपूज्य पुष्पैश्च विलेप्य गन्धैर्दद्यान्निवेद्यञ्च सधूपदीपम ॥
घृतञ्च वह्निर्घृतमेव सोमो घृतञ्च सूर्यो घृतमेव चाम्भ. ।
मदेहि तस्मात् घृतमेव विद्वन् ! घृत मर्यन्तो महान प्रदत्तम् ॥
घृतेन गव्येन तु पूर्णकुम्भ प्रकल्पयेत् गो करकस्य वत्स ॥
हिरण्यगर्भा मणिरत्नशोभा तुरन्दरमरसुचारुनासम् ॥

शृङ्गे च कृष्णागुरुदारवे च सौवर्णनेत्रे पटसूत्रसास्ना ।
क्षौमञ्च पुच्छं गुडदुग्धवक्त्रा जिह्वा च तस्या वरशर्करायाः ॥
द्राक्षोत्थैर्वा हि खर्जूरैरन्यैः स्वादुफलैरपि ।
उरस्तस्याः प्रकर्त्तव्यं पृष्ठन्ताम्रेण धीमता ॥
इक्षुयष्टिमयाः पादाः शफाः रौप्यमयास्तथा ।
धान्यैश्च सप्तभिः पार्श्वौ लोमानि सितसर्षपैः ॥
कांस्यदोहाच कर्त्तव्या मितवस्त्रच्छदा तथा ।
सितच्छत्रसमायुक्ता सितचामरभूषिता ॥
सितयज्ञोपवीता च सितस्रग्दामभूषिता ।
मत्स्यं कुर्यादिति सङ्गतानि प्रोक्तानि सर्वाण्यपि यानि धेनोः ।
अङ्गानि सर्वाणि च तद्वदस्य छत्रं सवस्त्रं च तथैव विप्र ? ॥
गुडाग धेना मम पापहत्यै दुग्धाब्धिसारपयोधिपोतः ॥
संसारतारो भुवि भूमिदेव । स्वर्गं प्रदेहि त्वम विप्रराज । ।
विष्णुः सुरेभ्यो घृतदधिरस्याः प्रीतोऽस्तु दानेन वरं प्रदातु ॥
व्याहृत्य चैतन्निजकंस्ततोय दत्त्वा क्षमस्वेति च वाग्विधेया ।
दाता द्विजेनाथ तु पूर्वमुक्तं सम्प्राप्य मर्पिर्वतमात्मशुध्यै ॥
कार्यं प्रमुक्तोऽखिलकिल्बिषैस्तु प्राप्नोति लोकान् घृतदुग्धदिग्धान् ॥
घृतक्षीरवहा नद्यो यत्र पायसकर्दमाः ।
तेषु लोकेषु विप्रेन्द्र । सुपुण्येषु प्रजायते ॥
पितॄनूर्ध्वन्तु ये सप्तपुरुषास्स येऽप्यधः ।
तांस्तेषु द्विजश्रेष्ठेषु स नयत्यक्तकिल्बिषः ॥
स कामानामियं दृष्टिः कथिता तव सत्तम । ।
विष्णुलोकं नरा यान्ति निष्कामा घृतधेनुदाः ॥
जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीतये दत्तया यया ।

देवदेवो हृषीकेशः सर्वेशः सर्वभावन ॥
जलधेनुं द्विजश्रेष्ठ। सम्पूर्णं रजतस्थितम् ॥
रत्नगर्भमशेषैस्तु ग्रामैर्वन्यैः समन्वितम्।
सितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापल्लवशोभितम् ॥
कुष्ठमांसीमुरोशीर बालकामलकैर्युतम्।
प्रियङ्गुपत्रसंयुक्तं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥
सोपानत्कञ्च सच्छत्रं दर्भविष्टरसंस्थितम्।
चतुर्भिः संवृतं पात्रैः तिलपूर्णैश्चतुर्दिशम्।
स्थगितं दधिपात्रेण घृतक्षौद्रवता मुखे।
उपोषितः समभ्यर्च्य वासुदेवं सुरेश्वरम् ॥
पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवसम्भवम्।
सङ्कल्प जलधेनुञ्च समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतञ्जलमयं बुधः।
अत्रोचुरपरे केचित् पूजयेत् घृतवत्सकम्।
पञ्चांशेन तु कुम्भस्य चतुर्थांशेन वा परे।
एवं संपूज्य गोविन्दं जलधेनुं सवत्सकाम् ॥
सितवस्त्रधरः शान्तो वीतरागो विमत्सरः।
दद्याद्विप्राय विप्रेन्द्र! प्रीत्यर्थं जलशायिनः ॥
जलशायी जगद्योनिः प्रीयतां मम केशव।
इति चोच्चार्य्य विप्रेन्द्रो विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
अपक्वाशनिना स्थेयं अहोरात्रमतः परम्।
अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं द्विजोत्तम! ॥
सर्वराज्यमवाप्नोति यत् यत् ध्यायेत् स मानवः।
शरीरारोग्यमाप्नोति प्रशमः सर्वकामिकः ॥

नृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः ।
इमामपि प्रशंसन्ति जलधेनुं द्विजोत्तम ! ॥
ये नरास्तेन वै यान्ति विष्णुलोकं समव्ययम् ।
हेमाद्यैर्व्यञ्जितैर्विद्वन् । यद्यपि गो प्रकल्पिताम् ॥
भक्त्यास्तु ते तथाप्येव धर्मशास्त्रमतोद्विज ! ।
अथातः संप्रवक्ष्यामि दानानामुत्तमं परम् ॥
यद्दत्त्वा मानवो याति सायुज्यं परमेश्वरम् ।
धेनुर्देया सुवर्णस्य कारयित्वा द्विजातये ॥
यां दत्त्वा ब्राह्मणीपाला, ब्रह्मणः सदृशव्रताः ।
सा चतुर्भिस्त्रिभिर्वाप्यथ सुवर्णपलैर्द्विजः ॥
द्वाभ्यां वापि पलाभ्यां तु पलेनैकेन वा शुभ ।
हीनं तु नैव कर्त्तव्यं सत्यां सम्पदि स द्विज ॥
हीनन्तु कुर्वतो दानं दातुस्तु निष्फलं भवेत् ।
चतुर्थांशेन धेन्वास्तु हेमवत्सं प्रकल्पयेत् ॥
सर्वरत्नैरलङ्कुर्यात् द्रव्यमायाक्रमशो तु ।
राजतं वत्सकं कुर्यात् खुरन्ये च तद्विदः ॥
अनङ्गारांश्च सर्वेऽपि गोवद्रत्नैः प्रकल्पयेत् ।
भक्त्या वासुदेवस्य सुगावीयां युधिष्ठिर ॥
दत्त्वा प्राप्नोति परं लोकं सा मयैवमुदीरिता ।
मुक्ताफलमयी कार्या यथालङ्कारविभागशः ॥
पद्मरागाक्षियुग्मा च इन्द्रनीलकनीनिका ।
कर्पूरागुरुनासा च शर्करारसना तथा ॥
सुष्टुद्द्युग्मपार्श्वा च क्षेमसारास्थावती तथा ।
इत्यादिगुणसंपन्नां च सदंशां समानकम् ॥

नारीकेलैश्च कर्त्तव्यौ कर्णौ पृष्ठञ्च कांस्यकम् ।
सप्तद्रु सूत्रलाङ्गूल सप्तधान्यसमाहता ॥
फलपुष्पोपसम्पन्ना छत्रोपानतसमन्विता ।
सुवर्णधेनु कार्या च विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
अश्वमेधसहस्रस्य दत्त्वा फलमवाप्नुयात ।
कुलाना हि सहस्रन्तु स्वर्गं नयत्यसंशय ॥
किमन्यैर्बहुभिर्दानै रत्नहेमगवाऽनया ।
हेमधेनुप्रदानेन कृतकृत्यो हि वर्त्तते ॥
हिरण्यगर्भो भगवान् प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।
उपवासी विशुद्धात्मा दत्त्वा सोमरविग्रहे ॥
दीयमानाश्च पश्यन्ति ये नरा हेमगामिमाम् ।
रचोभूतपिशाचाद्या ततो नश्यन्ति सद्द्विज ॥

एता मयोक्तास्तव वत्स। सर्वा हृष्टादिका वत्सरतोऽत्र गावः।
इक्ष्वाकुभूतनरपति चितीश्च उत्सृजेयं विधिवत् प्रदाय ।

कृष्णाजिनस्य दानस्य प्रवक्ष्यामि यथाविधिम् ॥
प्रमाणञ्च विधिर्यस्य यस्मै विप्राय दीयते ।
वैशाख्या पूर्णिमायाञ्च कार्त्तिक्या माघवाऽपि वा ।
अयनयोश्च प्रदातव्यं रविसोमग्रहेऽपि च ॥
अक्लिष्टमच्छिद्रमलोकमञ्च समाचारम् प्रथमं स्यात्कम्
साखुरं प्रदेयं सविषाणवक्त्रं शस्तं प्रदाने मितकृष्णचर्म।
एतमेव विधं चर्म गृहीत्वा द्विजपावनम् ।
कलयेदनुवन्तञ्च हेमशृङ्गादिकं पुनः ।
शृङ्गे हेममये तस्य शफाश्च रजतस्य च ॥
मुक्ताफलैश्च लाङ्गूलं कुर्यात् गात्रं विवर्जयेत् ।

अनुलिप्ते महीपृष्ठे प्रसूने कृतपेऽशुके ॥
तत्र प्रसारयेन्मार्गं तिलैस्तदपि पूरयेत् ।
वदन्ति वहिदस्यैव चतुर्द्रोणास्तु पूरयेत् ।
नाभिपुन्मात्रकं कुर्य्यादपरे कवयोविदुः ॥
नाभिमात्रं वदन्त्यन्ये राशिं कुर्यादिति द्विजः ।
हेमनाभञ्च तं कुर्यात् हेमकार्येण तु द्विज ॥
शक्त्या वापि प्रकर्त्तव्यं मनः शुद्धिर्यथा भवेत् ।
सौवर्णक्षीरपूर्णन्तु प्राज्यपादौ च दापयेत् ॥
राजतं दधिपूर्णञ्च यथा दक्षिणतो द्विजः ।
ताम्रमाज्यभृत पात्रं पश्चिमस्यां तथादिशि ॥
क्षौद्रपूर्णं तथा कांस्यं चतुर्दिक्षु क्रमेण तु ।
शक्त्या वापि च कर्त्तव्यं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥
तद्दद्याद्देवविदुषे ब्राह्मणायाहिताग्नये ।
परिधाप्यापि ते वस्त्रे चालङ्कृत्य च भूषणैः ॥
चतस्रो दृष्टयः कार्य्या दूतान्ये कवयो विदुः ।
वदन्ति कवयो गाथा मार्गमाहात्म्यवेदिनः ॥
न सा विद्यात्र विज्ञस्पुराणार्थविदोऽपरे ।
यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं सृगसंयुतम् ॥
तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ।
ससमुद्रगुहान्तेन सशैलवनकानना ॥
चतुरन्ताभ्र संयुक्ता पृथिवी नात्र संशय ।
कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा हिरण्यमधुसर्पिषा ॥
ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
य कृष्णाजिनमास्तीर्य हेमरत्नयुतैस्तिलैः ॥

वस्त्राद्यं सोपवासो विष्णोराराधनोद्यतः।
वैशाख्यां पूर्णिमायाञ्च कार्त्तिक्यां वा समाहितः।
दद्याद् तत्तपोयुक्ते ब्राह्मणे च जितेन्द्रिये॥
शान्तानीके वाञ्छिताग्नौ प्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम्।
यावन्त्यजिनलोमानि तिलाः वस्त्रस्य तन्तवः॥
तावन्त्यब्दसहस्राणि दाता विष्णुपुरे वसेत्।
विशेष अपरे प्राहुर्विषुवायनयोर्द्वयोः॥
तद्वत्पावकहिलोम प्रग्रीवं तु प्रसारयेत्।
चतसृषु तथा दिक्षु सौवर्णराजतानि च॥
निधाय शक्त्या पात्राणि क्षीराद्यैः पूरितानि च।
तस्याः पश्चात् समिद्धाग्निं परिसमुह्य तं पुनः॥
पर्युक्ष च परिस्तीर्य महाव्याहृतिभिस्ततः।
सद्यो हुत्वा तिलांस्तत्र विप्राय प्रतिपादयेत्॥
नाभिं स्पृशन्नदीतीय आर्गं हस्तास्यकं त्रिदम्।
धीमान्दद्याद् द्विजेन्द्राय वाचयित्वा प्रतिग्रहम्॥
पश्चाद्वस्त्रादिकं दद्यात् एष प्रतिग्रहे स्थितः।
अत्र गीताप्यथो गाथा उदाहरन्ति तद्विदः॥
दातृणां सत्तमानान्तु विशेषप्रतिपत्तये।
गोभूहिरण्यसयुक्तमार्गमेक ददाति यः॥
स सर्वपापकर्मापि सायुज्यं ब्रह्मणो व्रजेत्।
प्रोक्तेन चैतेन मुनीशमार्गं दद्याद्द्विजेन्द्रे विधिना प्रयुक्तम्।
पापानि हत्वा स पुरातनानि यायात्स वेधोवपुषा च योगी॥
सुखासनञ्च यो दद्यात् जापमाल्य यथोत्तमम्।
देवयानैर्दिवं याति स्तूयमानैः स दैवतैः॥

य रथं हयसयुक्तं हेमपुष्पैरलङ्कृतम् ।
कृतरज्जुश्च पादाद्यै र्नेत्रपादकृतैरपि ॥
तत्सर्वं स्थगितं वस्त्रैः परिपट्टालकैः शुभैः ।
मुक्ताफलै स्तथान्यैः मणिभिश्चोपशोभितम् ॥
अग्रे चैव शुभे वस्त्रे भूषितांत्यलङ्कृतम् ।
तद्भूषणैरलङ्कृत्य सुखयन्त्रसुशोभितौ ॥
समर्थायौ कषायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
शुभलक्षणसंयुक्तौ तरुणौ तत्र योजयेत् ॥
रविसोमग्रहे दद्यात्फलमयान् यत्र कर्मणि ।
अयनयोर्वा द्विजाग्र्याय स प्राप्नोत्यर्कलोकताम् ॥
वसेद्दिवि समन्वन्तः सेव्यमानः स दैवतैः ।
एकमपि हि य दद्यात् सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
स लब्धा सुवर्णांश्च सोऽर्कलोक मवाप्नुयात् ।
दद्यादश्वरथ यस्तु हेमरत्नविभूषितम् ॥
दिव्यवस्त्रपरिच्छन्न नेत्रपट्टादिभि. शुभैः ।
सौवर्णैरर्धचन्द्रैश्च राजतैर्वा विभूषितम् ॥
शुभैर्मुक्ताफलैरन्यै र्नीलरक्तादिभि स्तथा ।
अजौ सुलक्षणोपेतौ सुशीलौ निरुजावपि ॥
सुरदानौ सुरूपौ च हेमालङ्कारभूषितौ ।
दिव्यवस्त्रैः परिच्छिन्नौ कर्णशाखावलम्बिनौ ॥
पटिनेत्रादिकाचौ तौ विशिष्टमणिभूषितौ ।
ईदृग्रथञ्च सयोज्य पताकाभि विभूषितम् ॥
शोभित पुष्पमालाभिः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
चतुर्वेदाय विप्राय त्रिवेदाय तथा पुन ॥

शुचये च द्विवेदाय श्रोत्रियाय कृतेष्टये ।
अलङ्कृत्य स माखाभिः रङ्गलीयसुवाससी ॥
तस्य हस्तोदकं दद्यात् प्रीयतां केशवस्त्विति ।
एवं हस्तिरथं दद्यात् समभ्यर्च्य द्विजातये ॥
निहत्य सर्वपापानि विष्णुलोके महीयते ।
वसेच्चतुर्भुजस्तत्र सेव्यमानश्चतुर्भुजैः ॥
अनन्तकाले स तिष्ठेच्छङ्खचक्रगदाधरः ।
पश्यन्तीह रथे तु दीयमानं नरा द्विज ।॥
तेऽपि विष्णुपुरं यान्ति वाशिष्टस्य वचो यथा ।
एके तेऽपि कृपो दद्याद्धस्तिनश्च स भूषणम् ॥
सवस्त्र हेमरदनं नखे रजतकल्पितैः ।
मणिमुक्ताफलैर्युक्तं सुवर्णरजतान्वितम् ॥
पूर्वोक्ताय च विप्राय चतुर्वेदाय वा द्विज ।
दद्याद्य विधिवत् सोऽपि सदा विष्णुपुरे वसेत् ॥
विधिवद्यस्तु गृह्णाति सर्वमपि प्रतिग्रहम् ।
दाहलोकमवाप्नोति पराशरवचो यथा ॥
अनङ्कृत्य तु यः कन्यां ब्राह्मोद्वाहेन यच्छति ।
अन्योद्वाहेन केनापि हस्तिदानगतं लभेत् ॥
हस्तिदानस्य यत् पुण्यं तस्माच्छतगुणं फलम् ।
कन्यादा विधिवत्सर्वे प्राप्नुवन्ति ह्यसंशयम् ॥
पुत्रदानं कृमिच्छन्ति योषिद्दानं मनीषिणः ।
कन्यान्तरेऽपि मन्यन्ते पुत्रदानगतं वरम् ॥
भूमिं शस्यवतीं दद्यादाम्नु विप्राय मानवः ।
स भवभवनात्यक्ता विष्णुलोके समावसेत् ॥

योगे चर्मप्रमाणेच भूमि दद्याद्द्विजातये
स विष्णुलोकमाप्नोति केचिद्द्चर्मनीषिणः
षड्भिस्तु प्रहिता विप्रा.वशास्तूभयतो द्विज
तेनैव द्विगुणमाङ्करिति केचिन्निवर्त्तनम्
पञ्चहस्तकदण्डाना चत्वारिंशद्द दश्चाहत ।
पञ्चभिर्गुणिता सा तु निवर्तनमिति स्मृतम्
यावत्सकधेनूना सहस्र यत्र तिष्ठति ।
तद्दे निवर्त्तन प्रेयं इति केचिद्वदन्ति हि ॥
ताम्रपट्टे पटे वापि लेखयित्वा च शासनम्
ग्रामं विप्राय वा दद्याद्दशसीरमितिं पुन ॥
सीरसैकस्य वा दद्यात्तस्य पुण्य किमुच्यते ।
भूम्यंशु कणिकातुल्या. समा विष्णुपुरे वसे
भूमिदानात्परो धर्मो त्रैलोक्येऽपि न विद्यते
.पादैकमात्रदानेन तस्य विष्णुपुरे स्थिति ॥
तस्य दानात्परो धर्मस्तद्वृत्तेश्च तथा तथा ।
तस्मात्ता यत्नतो दद्याद्धरणाश्च विवर्जयेत् ॥
इहैव भूमिदानस्य प्रत्यक्ष चिह्नमीक्ष्यते ।
चितिद स्वर्गतो भ्रष्ट चितिनाथ पुनर्भवेत्
भुनक्ति च पुनर्भोगी यथा दिवि तथा भुवि ।
गजैरश्वैर्नरैर्युक्तो हेमरत्नविभूषित ॥
वरस्त्रीगणसंसेव्य स्तूयमान स्वबन्धुभिः ।
छत्रालङ्कारसंयुक्तो वस्त्रशय्योत्सवादिभि. ॥
इत्यादि भूमिदानस्य चिह्नन्तो यत्र । कीर्तित

यावत्तिष्ठति सा भूमिस्तावत् स्वर्गे महीयते ।
गृहभूमिञ्च यो दद्याद्दीनायाश्रममानकाम् ॥
गृहस्योपस्करान्दद्याद्गृहदानफलं लभेत् ।
कियन्मात्रञ्च यो दद्याद्भूमिं विप्राय मानवः ॥
तस्यापि हि महापुण्यन्स्यात्कुलमोचकम् ।
नैतस्मात्परमं दानं कियदस्ति धरातले ॥
पुण्यफलं प्रवक्ष्यामि विशेषेण तु तत् शृणु ।
हैमानि यत्र यानानि मणिभिर्भूषितानि च ॥
प्राकारा तत्र सौवर्णाश्चतुर्द्वाराः सुतोरणाः ।
दिव्याश्चाप्सरसो यत्र तासां सङ्ख्या ह्यनेकधा ॥
सुपर्वाणौ कलायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
दृष्ट्वा याः कामदेवोऽपि भवेत्कामातुरः क्षणात् ।
सुकेशाः सुललाटाश्च बालचन्द्रोपमभ्रुवः ॥
सुनासाकर्णगण्डाश्च शुभोष्ठाधरपल्लवाः ।
सुग्रीवा भुजपाल्यग्रा पीनोत्तुङ्गस्तनास्तथा ॥
सुमध्योरुनितम्बाश्च सुश्रोण्यश्च शुभोरुकाः ।
सुजानुजङ्घागुल्फाश्च सुपादाः सुनखास्तथा ॥
येन रूपेण ता वर्ण्या भवन्त्यप्सरसो द्विजाः ।
वैष्णवाः गणिका सर्वाः दिव्यस्रग्वस्त्रभूषणाः ॥
दिव्यानुलेपलिप्ताङ्गा दिव्यालङ्कारभूषिताः ।
मन्मथोऽपि हि तान् दृष्ट्वा भवेत्कामातुरः क्षणात् ॥
वर्ण्यन्ते ताः कथं देव्यो या लक्ष्मीप्रतिमोपमाः ।
वैष्णवाप्सरसा सङ्घैर्वेष्टिताश्चामरादिभिः ।
गीयमानश्च गन्धर्वैः स्तूयमानश्च दैवतैः ॥

वसेन्विष्णुपुरे तावद्यावत् विष्णुरजः चितौ ।
पुण्यं वै भूमिदानस्य कथितन्तव वत्सक ।॥
मोक्षुर्धरित्री कुलपर्वताश्च पायोऽर्णवः स्वर्गतलादिकादिः ।
देयानि सर्वाणिच सर्वकामैः प्रोक्तानि दानानि पुराविद्भिः ॥
आत्मतुल्यं सुवर्णस्य रजत द्रव्यमेव च ।
यो ददाति द्विजाग्रेभ्योस्तस्याप्येतत् फल भवेत् ॥
ब्रह्महत्यादिपापैस्तु यदि युक्तो भवेन्नरः ।
स ततपापविनिर्मुक्त मोक्षे विष्णुपुरे व्रजेत् ॥
तुलापुरुषभूम्यो च दीयमानौ च ये नराः ।
पश्यन्ति तेऽपि यान्त्येव येच स्युरनुमोदकाः ॥
गुड वा यदि वा खण्ड लवणस्यापि तोलितम् ।
यो दद्यात्यात्मना तुल्य नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥
पुमान् प्रद्युम्नवत्स । स्यान्नारी स्यात्पार्वतीसमा ।
सौभाग्यरूपसंयुक्तो भुञ्जीतान्ते त्रिविष्टपम् ॥
हिरण्यदक्षिणायुक्त रुवस्त्र भूषणान्वितम् ।
धनङ्कृत्य द्विजाग्रान्तं परिधाप्य च वाससी ।
खण्डादितोलित यद्यद्विप्राय प्रतिपादयेत् ।
सर्वकामसमृद्धात्मानन्तकाल वसेद्दिवि ॥
श्रद्धं वराह मद्वियश्च मेथ अश्वान् करेणु अद्रियीमजाय ।
भूयु पराष्ट्री मविर्श्वां मुनीन्द्रा। हेमाद्रियुक्तं सकलञ्च दानम् ।
वराणि रत्नानि च कैभरूप्य शुभानि वासांसि च काम्यतानि ।
यथाधिमात्र काभादि कृत्वा हेमादिदानं द्विज । दीयते हि ॥
केचिद्ददन्ति चैतानि कृत्वा हेममयानि च ।
सर्वोदस्का युक्तानि देयानि हेमधेनुवत् ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं पुष्पेऽह्नि विधिपूर्वकम् ।
अग्निवद् सुवर्णस्य विप्रमाहूय यच्छति ॥
स मुक्त्वा विष्णुलोकन्तु यदा गच्छति संभृतौ ।
तदासौ तेन पुण्येन धनयुक्तो द्विजो भवेत् ॥
यो रौप्यमुत्तमं दद्यादर्थिने ब्राह्मणाय च ।
सोऽतीवधनसंयुक्तो रूपयुक्तश्च जायते ॥
माणिक्यानि विचित्राणि नानानामानि यो नरः ।
तथा ताम्रञ्च कांस्यञ्च त्रपु वा सीसकादि वा ॥
यो दद्याद् व्रतो विप्रे स सोमलोकमवाप्नुयात् ।
सम्पूज्य सततं लोकं रूपवानिह जायते ।
घृतं ददाति यो विप्रे सोऽत्यन्तं सुखमश्नुते ॥
भोजनाभ्यञ्जनार्थं वा भवेत्सोऽपि सुखी नरः ।
तैलदानेन सततं भोजनाभ्यञ्जनाय च ॥
स्निग्धदेहोऽपि तेजस्वी रूपयुक्तश्च जायते ।
मृदङ्गञ्च सकर्पूरं तुरुष्कं चन्दनादिकम् ॥
गन्धद्रव्याणि दत्त्वा तु शुभगन्धः प्रजायते ।
ताम्बूलं पुष्पमालाञ्च पुष्पालङ्करणानि च ॥
सुमतिर्वीर्यवांश्चैव धनयुक्तश्च जायते ।
शिशिरर्त्तौ च यो दद्यादनलं सेन्धनं नरः ॥
स नमिद्धोदराग्निः सन् भग्नास्त्रयुतो भवेत् ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च नित्यं सेधाग्निं मानवः ॥
शिरायुक्तो भवेदत्र संग्रामे चापराजितः ।
किञ्च वा बहुनोक्तेन दानस्य विस्तरेण च ॥
यद्यदिष्टतमन्तस्य तत्तस्मै प्रतिपादयेत् ।

तिलान् दर्भांश्च नित्यार्थं दत्वाप्याप्नोति यच्च च ॥
भुक्त्वा स तु सुखं स्वर्गे जातश्चान भवेद्भुवि ।
गुडमिक्षुरसक्षुद्र दुग्धपर्जन्यसाधकान् ॥
फलानि दत्वा सर्वाणि स्वादूनि मधुराणि च ।
सर्वाणि फलशाकानि लवणानि तथा द्विज ! ॥
धान्यानि स्वडपार्थाणि शुभगोत्रो भवेन्नरः ।
कूष्माण्डत्रपुषं दत्वा हन्ताकादिपटोलकान् ॥
शुभानि कन्दमूलानि सुहृष्टः पुत्रवान् भवेत् ।
पद्राक्षकपित्थानि खर्जूरदाडिमानि च ॥
विल्वामलकं दत्वा पुत्रवानिह जायते ।
या नारी द्विज ! चैतानि द्विजे भक्त्योपपादयेत् ॥
सर्वं तस्य भवेत्तद्धि धेनुदानमसंशयम् ।
भोजनाच्छादनं दत्वा दत्वा वोपानहौ द्विज ॥
स्वर्गलोकन्तु सम्भुज्य सर्वकामोऽत्र जायते ।
याः पुण्यनार्यश्च सकामिपुंसां कामोपभुक्त्यै निजदेहदाः स्युः ।
गीर्वाणचेतोहररूपवत्यः पौरन्दरास्ता गणिका भवन्ति ॥
खट्वं वा मणिकां वापि शयनासनविष्टरम् ।
दत्वा च कश्चिद विद्वान् विप्रान् यः पाठयेन्नरः ॥
धरादानादिकं व्यास विद्यादानं शताधिकम् ।
विद्यार्थिनाश्च विप्राणां पादाभ्यङ्गमुपानहौ ॥
यो ददाति द्विजश्रेष्ठ ! ब्रह्मलोकं स गच्छति ।
खाटावारभ्य वेदांस्तु शास्त्रं शास्यतमं द्विजः ! ॥
अध्यापयेत् द्विजान् शिष्यान्विद्यादानं तदुच्यते ।
उपाध्यायं नियोज्याथ तस्य दत्वा च वर्तनम् ॥

विद्यां भक्त्या प्रदद्याद्यः परब्रह्मण्यसौ विशेत् ।
विद्यार्थिनेऽथ विप्राय यो दद्याद्भोजनं द्विजः ॥
पादाभ्यङ्गं तथा स्नानं सोऽपि दानाग्रभाग् भवेत् ।
य. स्वयं पाठयेद्धिमान् स्नात्वा भक्त्या च स द्विजः ॥
सा सात्म ब्रह्मभ्येति नागपृष्ठश्च संस्तुतो ।
श्लोकं वा यदि वार्द्धं च पादं पादार्द्धमेव च ॥
अध्यापयति तस्यापि नास्ति शिष्यस्य निष्कृतिः ।
मन्त्ररूपं द्विजो दद्यादेकमपि शुभाक्षरम् ।
तस्य दानस्य वै शिष्यो न कर्तुं निष्कृतिं क्षमः ॥
यद्दिम । शिष्यम तप.दितेन विद्याप्रदानेन न तुल्यमस्ति ।
नूनं धरित्र्यामविनाशि किञ्चित् तस्मात्प्रदेयन्तु तदेव विद्वन् ॥
रोगार्त्तस्यौषधं पथ्यं यो ददाति नरस्य तु ।
अन्यस्यापि च कस्यापि प्राणदः स तु मानवः ॥
किमन्यैर्भूप्रदानैश्च गोभिर्वासोभिरेव च ।
यादृक्तो प्राणहीनेन प्राणदानं मतः परम् ॥
अन्नं प्राणो जलं प्राणः प्राणश्चौषधं मुच्यते ।
तस्मादौषधदानेन दाता सुरसमो द्विज ॥
प्राणदानं हि यो दद्यात्सर्वेषामपि देहिनाम् ।
स याति परमं स्थानं यत्र देवश्चतुर्भुजः ॥
यो दद्यान्मधुरां वाचं माश्वासनकराश्च तम् ।
रोगक्षुधादिनार्त्तस्य स गोमेधफलं लभेत् ॥
क्लीबान्धवधिरादीनां रोगार्त्तानां शरीरिणाम् ।
यत्किञ्चिद्दीयते तेषां दयादानं तदुच्यते ॥
ये यच्छन्ति दयादानं कृत्वा दीनदयां नरः ।

तेऽपि तद्दानधर्मेण विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि तिथिमाश्रित्य हे द्विज ! ।
यत्प्रदानेऽमुनिश्रेष्ठ ! विशिष्टं फलमिष्यते ॥
मासे मार्गशिरे दानं पूर्णचन्द्रतिथौ नरः ।
विधीनयं प्रवक्ष्यामि यत्प्रदानं महत् फलम् ॥
कांस्यपात्रमल्लिखितं लवणं प्रस्थपूरितम् ।
हिरण्यनाभ वस्त्रेण कुसुम्भेन च छादितम् ।
स्नाताचान्ताय विप्राय सवस्त्रं प्रतिपाद्य च ।
सौभाग्यरूपलावण्ययुक्तो भवति मानवः ॥
गौरसर्षपयुक्तेन पौष्यानुत्सादितो नरः ।
स पुनरभिषेक्तव्यः कुम्भेन हव्यसर्पिषा ॥
सर्वगन्धोदकैश्चापि फलरत्नसमन्वितैः ।
सुवर्णप्रसुप्तं दृष्ट्वा प्रदद्यात्तु द्विजातये ॥
घृतेन स्नापयेद्विष्णुं भक्त्या सम्पूजयेद्धरिम् ।
घृतश्च शुक्लयदक्तो घृतं दद्याद् द्विजातये ॥
छत्रं वस्त्रयुतं दद्यात्सोपवासः समाहितः ।
कर्मणा तेन धर्मज्ञः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
माघ्यां कुर्यात्तिलैः श्राद्धं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
शुभं शयनमास्तीर्य फाल्गुण्यां स द्विजातये ॥
रूपद्रविणसंयुक्तो भार्यां रूपवतीं लभेत् ।
नरः प्राप्नोति धर्मज्ञः श्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
नार्यपि शुभभर्त्तारं रूपसौभाग्यसंयुतम् ।
प्राप्नोति विपुलान् भोगान्नात्र कार्या विचारणा ॥
पौर्णमासीषु चैतासु मासर्क्षसंयुतासु च ।

एतेषामेव दानानां फलं दशगुणं भवेत् ॥
महापौर्णासु चैतासु फलमक्षयं मश्नुते।
द्वादश्यां चैव शुक्लस्य चैत्रे वस्त्रप्रदो नरः ॥
अक्षयं फलमाप्नोति नागलोकमनुत्तमम्।
इत्यन्तं कथितं विप्र ! फलं चैत्रस्य सत्तम ! ॥
दद्याद्धेमच वैशाखे द्वादश्यां यो नरः सितम्।
शुक्लेऽक्षतोदानदी च विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
आस्तीर्य शयनं दत्त्वा प्रणम्य भोगशायिनम्।
आषाढशुक्लद्वादश्यां श्वेतद्वीपमवाप्नुयात् ॥
श्रावणे वस्त्रदानेन विष्णुसायुज्यमृच्छति।
गोदः प्रयाति गोलोकं मासे भाद्रपदे द्विजः ॥
प्रीणयेदश्वशिरसम् अश्वं दत्त्वा तथाश्विने।
विष्णुलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरते स्वकम् ॥
स नरो वस्त्रदानेन कार्त्तिक्यां दिवमाप्नुयात्।
प्रदानं लवणानां तु मार्गशीर्षे महाफलम् ॥
धान्यानाञ्च तथा पौषे दारूणां सप्यनन्तरे।
फाल्गुने सर्वगन्धानां भवेद्दानं महाफलम् ॥
गजर्क्षसंयुता चैत्रे द्वादश्यां तु महाफलम्।
माघे तु माधवे शुक्लद्वादश्याचाऽऽसंयुता ॥
शायत्येन युताशुक्रे शुचौ मूलेन वैष्णवी।
नभस्यश्विनयोः पुण्या श्रावणर्क्षसंयुता ॥
पौष्णर्क्षसंयुता चैव हेमार्गे कृत्तिकायुता।
सहस्ये रिक्ययोपेता तपसि चादित्यसंयुता ॥
गुर्वर्क्षयुक्तपुण्ये च द्वादशी पावना स्मृता।

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु दत्त्वा दानानदन्तकम् ॥
मेष च मेषसङ्क्रान्तौ गोवृष वृषसङ्क्रमे ।
शयनासनदानञ्च मिथुनोपगमे तथा ॥
कर्कप्रवेशे शकून् हि मद्द्याच्छर्करा तथा ।
सिंहप्रवेशे पात्राणा तैजसाना तथैव च ॥
तुलाप्रवेशे धान्याना बीजाना मतिचोत्तमम् ।
कीटप्रवेशे वस्त्राणा वेश्मना दानमेव च ॥
धनु प्रवेशे वस्त्राणा यानानाञ्च महाफलम् ।
मकरप्रवेशे सर्वेषा धान्याना दानमुत्तमम् ॥
स्नेहानाञ्चैव दारूणा दानमग्ने स्तथैव च ।
कुम्भप्रवेशे दानन्तु गवामर्थे तृणस्य तु ।
मीनप्रवेशे स्नानाना माल्याना मपि चोत्तमम् ॥
दानान्यैतानि मया द्विजेन्द्र। प्रोक्तानि कालेतु नर प्रदाय ।
प्राप्नोति कामान् मनसात्यभीष्टास्तस्मात्प्रशंसन्ति हि कालदानम्॥
अशौचसूतके नापि न दातव्यः प्रतिग्रह ।
सत्तोऽपि तयो देया परन्तूभयदक्षिणा ॥
रात्रौ दान न दातव्य दातव्य मभय द्विज । ।
त्रयाणामपि देयानि विद्याकन्या प्रतिश्रहा ॥
पात्रानामतिथीनाञ्च गवामपि च पूजनम् ।
रात्रावपि च कर्त्तव्य मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
शुचि सन्त्वशुचिर्वापि दद्यात् गृह्णीत चोभयम् ।
अन्नय दानकालोऽय यदाभय सुपस्थितम् ॥
धान्यप्रतिग्रहो विद्वान् याद्याय शुचिना सह ।
अशौचसूतके चैव न तु याह्या भवन्ति ते ॥

अव्यक्तेनच धर्मश्च ! तथा मुक्तिमिखेन च ।
स्नात्वाचम्य पयः स्पृश्य गृह्णीत प्रयतः शुचिः ॥
द्रव्यस्य नाम गृह्णीयाद्दत्ता तथा निवेदयेत् ।
तोयं दत्त्वा तयां दाता दाने विधिरयं स्मृतः ॥
प्रतिग्रहीता सावित्र सर्वमत्र सुदीरयेत् ।
सार्थद्रव्येण तत् सर्वं तद्द्रव्यश्च सदैवतम् ॥
समापय्य ततः पयात्कामं स्नात्वा प्रतिग्रहम् ॥
प्रतिपणी पठेदुच्चैः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् ।
मन्दं पठेत राजान्यादुपांशु च तथाविधः ॥
मनसा च तथा शूद्रात् कर्त्तव्यं स्वस्तिवाचनम् ।
सोङ्कारं ब्राह्मणो ब्रूयात् निरोङ्कारं महीपतिः ॥
उपांशु च तथा वैश्ये स्वस्ति शूद्रे तथैव च ।
न दानं यशसे दद्यात् नभयान्नोपकारिणे ॥
न नृत्यगीतशीलेभ्यो हासिकेभ्यश्च धार्मिकः ।
पात्रभूतोऽपि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ॥
असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न तद्भवेत् ।
सञ्चयं कुरुते यस्तु समादाय इतस्ततः ॥
धर्मार्थं नोपयुञ्जीत न तं तस्कर मर्चयेत् ।
यस्मै दद्याद्द्विजा ! यस्य नत्वा तमुररी नरः ॥
दानञ्च हृदि संचिन्त्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् ।
वदन्ति मुनयो गाथां परोक्षे दानमत्फलम् ॥
परोक्षे चैव यद्दानं प्रत्यक्षात्कोटिगो भवेत् ।
दातं मनसि सञ्चिन्त्य गुणवन्त मभीप्सितम् ॥
अप्सु ब्राह्मणहस्ते वा भूमावपि जलं क्षिपेत् ।

दानकाले तु समाप्ते पात्रे चासन्निधौ जलम्॥
अन्यविप्रकरे दद्याद्दानं पात्राय दीयते।
विष्णुस्ते तारयायास्तु भ्रष्टुन्ति हि वरोदकम्॥
तद्दानं ब्रह्म संप्राप्त मक्षय्य मिति विष्णुगा:।
लक्ष्मीदृष्टा च यद्दत्तं दरिद्रायार्थिने द्विज।॥
तदचय्य समुद्दिष्ट मिति पराशरोऽब्रवीत्।
राज्यभ्रष्टश्च राजानं यस्त राज्ये निवेशयेत्।
विष्णुलोकसमं भुंक्त्व भवेत्पतिर्दिवौकसाम्॥
प्रतिश्रुत्य द्विजार्थं यो न यच्छति च तं पुन।
न च स्मारयते विप्र स्तुल्यन्तदुपपातकम्॥
प्रतिश्रुत्य तु यत्किञ्चिद्‌द्विजेभ्यो न ददाति य।
स वै द्वादश जन्मानि शृगाली योनिमाप्नुयात्॥
इत्याद्दीनि प्रवक्ष्यामि यथा लक्षणशीलितान्।
मानभूमिस्तिलादीना यथावत्ता निबोधत॥
अजातदन्ता या तु स्याद्भेदन्तसमन्विता।
वर्षादर्वाक् चतुर्थाच्चे यावदेतत प्रकीर्तिता।
सुशीला च सुवर्णा च अरोगा च यशस्विनी॥
सुवत्सा प्रथम सुता हरिगैरभिधीयते।
अरोगा या परिक्रान्टा प्रसवत्यप्रसूतिका॥
सुता सातिशयेयुक्ता सा गोसामान्यत स्मृता।
पूर्वोक्तगुणसंयुक्ता प्रत्यग्रे प्रसवा तथा॥
साथ गौर्धेनुरित्युक्ता वाचिष्ठस्यवचो यथा॥
पञ्चगुञ्जो भवेन्माष कर्षं षोडशभिर्दते।
तैश्चतुर्भि: पलं प्रोक्तं दाने मान च पुण्यदम्॥

माषकास्तै चतुर्भिश्च सेतिकेति प्रकीर्तिता:॥
ताभिश्चतसृभि: प्रस्थश्चतुर्भिराढकैश्च तैः।
द्रोणश्चतुर्भिस्तै रुक्तो भाव्यमानं प्रकीर्तितम्॥
तैलप्रसृतिभिर्भाण्डं चतसृभिर्यत्प्रपूर्यते।
तैश्चतुर्भिश्च कूर्चश्च तैश्चतुर्भिश्च वैफलम्॥
पात्रैश्चतुर्भि: स्यात्कम्भी पांटी तच्च चतुष्टयम्।
घटश्च चतसृभि स्ताभिश्चतुर्भिर्षेटं स्मृतः॥
इत्येते ऋषिभि: प्रोक्ता शतगोतिलगोसमा.।
किञ्चिच्च वक्ष्नोक्तेन दानस्य तु पुनः पुनः॥
दीयते यद्दरिद्राय कुटुम्बिने तदक्षयम्।
अकुब्धाय विप्राय भक्त्या परमया वसु॥
दीयन्ते वेदविदुषे तदुपतिष्ठन्ति यौवने।
अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि दानानि निष्फलानि तु॥
तथा निष्फलजन्मानि तथा तत्र निबोधत।
वृथा जन्मानि चत्वारि वृथा दानानि षोडश॥
तानि पृथक् प्रवक्ष्यामि निबोध त्वं द्विजोत्तम।
अपुत्रस्य वृथा जन्म ये च धर्मबहिष्कृता.॥
दरिद्रस्य वृथा जन्म व्याधितस्य तथैव च।
अपुण्यस्थाने यद्दानं वृथादानं प्रकीर्तितम्॥
आरूढपतिते दानं अन्यायोपार्जितञ्च यत्।
व्यर्थं मनाह्मणे दानं पतिते तस्करेऽपि च॥
गुरोरप्रीतिजनके कृतघ्ने ग्रामयाचके।
ब्रह्मबन्धौ च यद्दानं यद्दत्तं वृषलीपतौ॥
वेदविक्रयिणे चैव यस्य चोपपतिर्गृहे।

स्त्रीजिते चैव यद्दत्तं व्यालग्राहे तथैव च ॥
परिचारके तु यद्दत्तं वृथा दानानि षोडश।
तमोवृत्तश्च यो दद्याद्भयात् क्रोधात्तथैव च ॥
विद्वद्दत्तं हि तत्सर्वं भुङ्क्ते गर्भस्थ एवहि।
ईर्ष्यया मन्युना दानं यद्दानमर्थकारणात् ॥
यो ददाति द्विजातिभ्यो बालाभावे तदश्नुते।
स्वयं नीत्वा च यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ॥
षष्ठसेयशुणन्तद्धि उपतिष्ठति यौवने।
यत्सुद्दिश्य शूद्राय् भक्त्या परमया वसु ॥
दीयते वेदविदुषे तदुपतिष्ठति वार्द्धके।
तस्मात्सर्वास्ववस्थासु सर्वदानानि सत्तम। ॥
दातव्यानि द्विजातिभ्यः स्वर्गमार्गमभीप्सता।
भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद्भूमिं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
करे गृह्य तथा कन्या दासदासी तथा द्विजः।
करन्तु हृदि विन्यस्य धर्मो ज्ञेयः प्रतिग्रहः।
चारुह्य च गजस्तोत्रकर्णस्त्वाश्वः प्रकीर्तितः ॥
तथा वैकशफानाश्च सर्वेषां मविशेषतः।
प्रतिगृह्णीत गां शृङ्गे पुच्छकर्णाजिनं तथा ॥
कर्णाजाः पशवः सर्वे ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः।
प्रतिग्रहं तथोष्ट्रस्य चारुह्यैव तु पादुके ॥
ईषायाम्तु रथो ग्राह्यः चत्र दण्डे तु धारयेत्।
द्रुमाणामथ सर्वेषां मूले न्यस्तकरो भवेत् ।
आयुधानि समादाय तथामुष्य विभूषणम्।
धर्मध्वज तथा सृष्ट्वा प्रविश्य च तथागृहम् ॥

अवतीर्य तु सर्वाणि जलस्थानानि यानि तु।
उपविश्य च शय्यायां स्पर्शयित्वा करेण वा॥
द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा वा ब्राह्मणः पठेत्।
कन्यादाने तु चं पठेद् द्रव्याणि तु पृथक् पृथक्॥
प्रतिग्रह द्विजश्रेष्ठ। तृथेवास्त भवन्ति ते।
द्रव्याणामथ सर्वेषां द्रव्यसम्प्रदानरः॥
वाचयेज्जलमादाय भृङ्गारेण प्रतिग्रहम्।
प्रतिग्रहस्य यो धर्मं यो जानाति द्विजो विधिम्॥
सद्द्रव्यस्तेन्यसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते।
अथापि वक्ष्यामि विधिं विशेष वाजिदानतः॥

दातृप्रहीत्रोरपि येन पुण्य स्वर्गाय जायेत तत्पुण्यमेतत्।
गृह्णीत यो ऽश्व विधिवद्द्विजेन्द्र कुर्यादसौ पञ्चदिनानि पूर्वम्॥
पञ्चोपचारैर्धृतविष्णुपूजा कूष्माण्डमन्त्रैर्घृतदुग्धहेम।
यद्दाम इत्यादि गणत्रितीय सौङ्कारभूरादिभिरन्वितं च॥
प्रत्येकमष्टौ जुहुयाद्द्विजाग्र्य। तदा तथामानसयेद्द्विजेन्द्रा॥
सौर्येण मन्त्रेण च तद्वदष्टौ पश्चा प्रयुत नियतं जुहोति॥
कुर्याच्च गायत्र्यजपं सहस्रं पश्चात्प्रतिग्रहं तुरगं द्विजेन्द्रः।
दातापि चैतद्व्रतमाविदध्याद्द्विजाग्र्य तस्माऽनयोर्विशुद्धो।
श्रावण्यमू स्वर्यं जल लभेते अत्रापि पूज्यौ द्विजवृन्दमध्ये॥

अश्वप्रतिग्रहविधि।

पुराणगीता सु भवन्ति गाथा विशिष्ट पुण्यप्रतिपादनाय।
तिथौ प्रदत्त द्विज। यत्र पूर्वं क्रमेण चैतं पुनरुच्यतां तु॥
श्रावणे शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां दीयते द्विज।।
गोप्रदानेन गोविन्दो वन्द्यस्तेतन्मनीषिणः॥

पक्षे शुक्ले तथा वत्स ! द्वादश्यां घृतधेनुकाम् ।
घृतार्चिः प्रणतायाल प्रदद्यात् फलदायिनीम् ॥
तथैव माघद्वादश्यां प्रदद्यात् तिलगोर्द्विज ! ।
केशवं प्रीणयन्त्याशु सर्वान् कामान् प्रयच्छति ॥
ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां जलधेनुकाम् ।
दत्त्वा विप्राय विधिना प्रीणयन्त्यम्बुशायिनम् ॥
यत्र वा तत्र वा काले यदा तदा प्रदीयते ।
विशेषार्थमिदं प्रोक्तं नान्यत्काले निषेधनम् ॥
पित्न् समुद्दिश्य विप्रेभ्यो निःस्वेभ्यो यत् प्रदीयते ।
भवेत्तदक्षयं दानं ब्रह्मव्यासवरैरिदम् ॥
काले पात्रे तथा देशधन न्यायार्जितं तथा ।
यद्दत्तं ब्राह्मणश्रेष्ठे तदनन्तं प्रकीर्तितम् ॥
चन्द्रे वा यदि वा सूर्ये दृष्टे राहौ महाग्रहे ।
यद्यच्च कथितं सर्वं तद्यार्के विशिष्यते ।
द्वादशी पुष्ययुक्तासु विशेषाच्छ्रवणेन तु ॥
यत्र प्रदीयते किञ्चित्तदनन्तं द्विजोत्तम ! ।
वैशाखे शुक्लपक्षे तु विशेषादपि मानवः ॥
आषाढी कार्त्तिकी चैव फाल्गुणी तु विशेषतः ।
तिस्रश्चैताः पौर्णमास्यो दाने विप्र ! महाफलाः ॥
व्यतीपातेषु सर्वेषु समस्तेषु द्विजोत्तम ! ।
ग्रहसंक्रमकाले तु तीव्ररश्मे र्विशेषतः ॥
तुला मेषप्रयागेषु योगेषु सिद्धनन्द च ।
देवैर्महाफलं दानमेभ्योऽपि स्यान्महाफलम् ॥
यदा प्रविशते भानु मकरं द्विजसत्तम ! ।

आषाढेऽश्वयुजे पौषे चैत्रे शुक्ले तथैव च ॥
द्वादशीसहितं प्रोक्तं पुण्यं दिनचतुष्टयम् ।
मिथुनञ्च तथा कन्यां धन्विनं मीनमेव च ॥
प्रविष्टे भास्करे पुण्यं कथितं द्विजसत्तम ! ।
षड़शीतिमुखं नाम दत्ते दिनचतुष्टयम् ॥
अच्छिन्ननाड्यां यद्दत्तं पुत्रे जाते द्विजोत्तम ! ।
संस्कारे चैव पुत्रस्य तदक्षय्यं प्रकीर्त्तितम् ॥
एताश्च विविधाः प्रोक्ताः स्नाश्च कार्य्यं यथोदितम् ।
सर्वास्वपिहि सद्भिरेरित्यं धर्म्मं मभीप्सुभिः ॥
सत्यप्रे निधिद्विज नालकञ्चि मिद्यार्थमुक्तानि क्रियन्ति विप्रा. ।।
दानानि व क्ष्याम्यथ पूर्त्तधर्म्मं भावेन पुंसोर्विहितेन धर्म्मः ।
ग्रहोग्रहरिसूर्य्याणां स्कन्दे भास्याश्विने तथा ।
ईशदुर्गाग्रजायाश्च स्थानानि कारयेन्नरः ॥
इष्टकामयतं वापि यथार्पयति विद्यावे ।
अनेन विधिना कुर्य्यात् विष्णुलोके संवाप्नुयात् ॥
एष यः सर्वदेवानां मन्दिरं कारयेन्नरः ।
स याति वैष्णवं लोकं परितुष्टो हरिर्न्नरः ॥
समाचरति यो भग्नं सुधया लेपयेत्तथा ।
शुभ्रं पतिश्च यस्तत्तु विशिष्टे देवलेपनैः ॥
सम्मार्जयति यस्तत्तु यथाचैवानुलेपयेत् ।
प्रदीपन्तत्र योदद्यात् स याति विष्णुलोकताम् ॥
पूजयेद्यस्तु विधिना पञ्चोपचारसंयुतः ।
स विष्णुलोकमभ्येति क्रीडते च चतुर्भुजे ॥
यावन्तत् ऐष्टिकास्तत्र विप्रदेवस्य सद्मानि ।

तावन्त्यब्दसहस्राणि विष्णुलोकं समाविशेत् ॥
स नित्यन्ततडाकानि पुष्करिण्यश्च दीर्घिकाः ।
तथा कूपाश्च कर्त्तव्या वाप्यश्च शुभमेधिभिः ॥
खातमात्रश्च कर्त्तव्यं एकादिकरजलं नरैः ।
यावत्पीत्वा जलं गौस्तु तृषार्त्तापि तृपी भवेत् ॥
पिबन्ति सर्वसत्वानि तृषार्त्ता यम्भसामिथ ।
गण्डूषानि तु तावन्ति तत्कर्त्ता तत्समन्दिवि ॥
यावन्ति ह्युपकुर्वन्ति गण्डूषानि [illegible] च ।
कुर्वता स्नानशौचादि यावदाचमनं तथा ॥
तावत्संख्यानि वर्षाणि लक्षाणि दिवि मोदते ।
अथ स च विशेत् स्वर्गे सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
आरामाश्चापि कर्त्तव्याः शुभवृक्षैः मनोभिरैः ।

न्ति खादन्ति फलानि हृत्वा वृक्षच्छिदंस्तस्य तु भक्षणीयान् ।
यि तावन्ति वर्षाणि नाके प्रत्येकमष्टपुरुषा समरौघसेव्या ॥
यि यावन्ति च पुष्पिणं दिवोकसा मूर्ध्नि धरातले वा ।
न्ति तावन्ति च वर्षाणि कल्याणि.वृक्षदिवमारुहन्ति ॥
ालपक्षैर्मधुरैरम्बु शाखच्युतैः स्वादुफलैर्नगाया ।
ि सत्वानि समर्पयस्व तस्यार्घदानेनैव हरनाथान् ॥
ष्य विष्णु जगतामधीश नारायण यत्सुकृतं करोति ।
न्यमाप्नोति कृत तु तस्मादनन्ततोऽ भववान पुराण ॥
ानि सर्वाण्यभिधाय विद्वन् । नष्टस्य पूर्तं गदमेधिकर्म ।
न्ति शान्ति मनुना प्रभाय वक्ष्यामि ततस्वादयमर्मशान्त्यै ॥
पक्षानि सर्वदानानि पूर्तानां सत्तमा. । ।
अत परं प्रवक्ष्यामि गणेशादिकशान्तय ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीताया
धर्मसंहिताया दानधर्मेषु पूर्तविनिर्णयो •
नामाष्टमोऽध्याय ॥

नवमोऽध्यायः ।

शान्तीनामथ सर्वासा ग्रहशान्ति परा स्मृता ।
ग्रहेभ्योऽपि गणेशस्तु तस्य शान्तिरथोच्यते ॥
यदि पुष्ट्कृतकर्माणि भवन्ति फलदानि हि ।
तदा धर्मार्थकामास्तु संसिध्येरन् सदा नृणाम् ॥
तमृभि क्रियमाणाना सर्वेषां कर्मणामयम् ।
विघ्नार्थमसृजद्ब्रह्मा रुद्रश्च विनायकम् ॥

तेनोपहतपुंसान्तु कर्म स्यान्निष्फलं कृतम् ।
स्त्रीणामपि तथा सर्वं क्रियमाणन्तु निष्फलम् ॥
जलावगाहनं स्वेन क्रव्याद्वारोहणं तथा ।
खरोष्ट्रम्लेच्छसंसर्गं गुडकाषायवाससम् ॥
पश्यत्यात्मानमेवेह क्रीडन्तं प्रतिवासरम् ।
यानि कर्माणि कुर्वीत तानि स्युः क्लेशदानि हि ॥
राजपुत्रो न राज्याप्ता यद्वाप्ता न तु कन्यका ।
अलब्धेऽन्यपत्याप्ता ह्याचार्ये तु न सा द्विज ॥
अधीयानास्तु विद्याप्ता कृषिश्चात्मस्वसम्पदा ।
वणिग्वृत्तेन लाभेन युज्यन्ते तद्वतश्च सन् ॥
तस्मात्तदुपशान्त्यर्थं समभ्यर्च्य गणेश्वरम् ।
स्नपनं कारयेत्तस्य विधिवत्पुण्यवासरे ॥
स्थापनाद्येन संस्थाप्य आरक्तार्षभचर्मणि ।
सितसर्षपकल्केन साज्येनाच्छादितस्य च ॥
विलिप्तशिरसस्तस्य गन्धैः सर्वैस्तथौषधैः ।
अष्टौ वा चतुरो वापि स्वस्ति वाच्यं द्विजान् शुभान् ॥
एकवर्णैश्चतुर्भिश्च पूर्णैः कुम्भैश्च यत्नतः ।
समानीते क्षिपेत्तत्र वक्ष्यमाणास्ततस्त्विमाः ॥
अश्वेभस्थानवल्मीके ह्रदसङ्गममृत्तिकाः ।
रोचनां गुग्गुलं गन्धान् क्षिप्त्वाम्भसि तान् क्षिपेत् ॥
यत्ते द्वैपायनं धाम सहस्राक्षं ऋषिस्तुतम् ।
तेन त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनन्त्विमाः ॥
नवाभिः पावमानीभिः कुम्भान्तामभिमन्त्रयेत् ।
शक्रादिदशदिक्पाला ब्रह्मेशकेशवादयः ॥

भगस्ते प्रन्तु दौर्भाग्यं शान्ति ददतु सर्वदा ।
सुचित्रियान इत्यादौ मन्त्रैर्नैकाभिषेचनम् ॥
वदन्ति वदता श्रेष्ठाः दौर्भाग्यस्योपशान्तये ।
समुद्रा गिरयो नद्यो मुनयश्च पतिव्रता ॥
दौर्भाग्य घ्नन्तु मे सर्वे शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
पादजङ्घोरुजङ्घाश्च नितम्बोदरनाभिषु ॥
स्तनांसे बाहुहस्ताग्रग्रीवा धमाङ्गसन्धिषु ।
नासा ललाटे कर्णाभ्रू केशान्तेषु च यत् स्थितम् ॥
तदपो घ्नन्तु दौर्भाग्य शान्ति यच्छन्तु सर्वदा ।
स्नातस्य मस्तके दर्भान् सव्येन परिगृह्य ते ॥
जुहुयात् सर्षपं तैलमौदुम्बरस्रुवेण तत ।
मितय सम्मितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ ॥
कूष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्तस्वाहा समन्वितैः ।
नामभिश्च बलिं दद्यान्मन्त्रैर्नाम स्वधान्वितैः ॥
चतुष्पथं समाश्रित्य शूर्पे कृत्वा कुशास्तरम् ।
निधाय तेषु दर्भेषु शुक्लाशुक्लांश्च तण्डुलान् ॥
ओदनं पललोपेतं मत्स्यामान् मत्स्यकानपि ।
तथा मांसस्य कुल्माषान् तत्रैव त्रिविधां सुराम् ।
प्ररिकेण्डेरिकान् पूपान् फलानि मूलसंयुतः ॥
गच्छेत् स मातुः पार्वत्याः कुर्याद्दुपस्थितं पुनः ।
दूर्वासर्षपपुष्पेश्च पूर्णमर्घाञ्जलिं क्षिपेत् ॥
सौभाग्य मल्लिके । देहि भगरूप यशोऽपि च ।
श्रियो पुत्रांश्च कामांश्च तथा गोर्यश्च देहि मे ॥
गणेशमात । रखाले । यत्किञ्चिन्मदभीप्सितम् ।

एतन्माम्ब ! च तद्देहि देहि गौरि । वरान् वरान् ॥
धनसु वाससी शुक्ले परिधायाच ते शुभे ।
सितचन्दनलिप्ताङ्ग सितस्रग्भूषणान्वितः ॥
तान् नत्वा द्विजान् सर्वान् भोजयेद्विविधाशनैः ।
वस्त्रयुग्मं गुरोर्दद्यात्तेन तस्य वराशिषः ॥
एतानि सम्पूज्य गणाधिदेव विघ्नोपशान्त्यै जननी तथास्य ।
स्नातोक्तशस्त्रविधिना समासात्प्राप्नोति चान्यान्मनसा यमिच्छेत्॥
स्नात्वा विधायार्चनमम्बिकायाः सम्पूज्य लोकान् सह्रिबन्धुलोकान्।
आचार्यदृष्टान्वनिताकुमारी प्रध्वस्तविघ्नः श्रियमेति गुर्वीम् ॥
मृत्युञ्जमन्त्रैर्विधिवत्स शुक्लै नित्यं द्विजानन्दनपूजनं च ।
एतान्तरायान्विनिहत्य सर्वान् कुर्यादथातो ग्रहयागमेतम् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे शान्त्यध्याये विनायकशान्तिः सम्पूर्णा ॥

पीतो ब्रह्मा सुराचार्य्यः शुक्लः शुक्रो भृगूद्भवः ॥
कृष्णः शनी रवेः पुत्रः कृष्णो राहुः प्रजापतिः ।
कृष्ण केतुः कश्यपश्च कृष्णपापास्त्वयोऽप्यमी ॥
कालगोऽयं पुनः सोम आवन्त्यः सोम उच्यते ।
मागधो बुध इत्युक्तो गौतमस्तु बृहस्पतिः ॥
सैन्धवो दानवाचार्य्यः सौरिः सौराष्ट्रदेशजः ।
राहुश्चाङ्गलदेशोत्थो मध्यदेशभवोऽग्निभूः ॥
जन्मदेश इमे प्रोक्ता ग्रहजातकवेत्तृभिः ।
शम्भुं रविं पुमान् चन्द्र स्कन्दभौमं हरिं बुधम् ॥
ब्रह्माणञ्च गुरुं विद्याच्छुक्रं शुक्रं यमं शनिम् ।
कालं राहुं चित्रगुप्तं केतुमित्यधिदैवतम् ॥
एतद्विज्ञाय यत्कुर्य्यात्तत्सर्वं सफलं भवेत् ।
अर्कस्त्वर्काय होतव्यः सर्वव्याधिप्रणाशनः ॥
सुधांशवे च सोमाय पालाशः सर्वकामिकः ।
खदिरश्चार्थलाभाय मङ्गलाय विवेकिभिः ॥
स्वरूपलब्ध्यपामार्गो होतव्यश्च बुधाय च ।
प्रभाप्रदस्तथाश्वत्थो होतव्योऽमरमन्त्रिणे ॥
अजी सौभाग्यलब्ध्यै या दैत्यामात्याय सद्द्विज ।
धर्मविद्यार्थलब्धीन् स द्विजे पङ्क्तिसूनवे ॥
दधिक्षीराज्यसंमिश्राः समिधः शुभलब्धये ।
शमी पापोपशान्त्यर्थं होतव्या मन्दगामिने ॥
दीर्घायुर्धर्मलब्धदूर्वा होतव्या राहवे द्विज ।
प्रादेशमात्रका सर्वा अष्टा वटेत्तर शतम् ॥
अष्टाविंशतिरेवैकं सद्धोमा प्रतिदैवतम् ।

दद्यात् फलभूयस्त्व मुक्तादन्यत्र राघवम् ॥
नव भुवनकं लेख्यं चतस्त्रं मण्डलं द्विज ! ।
ग्रहांस्तत्र प्रतिष्ठाप्य वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।
मध्ये तु भास्करं स्थाप्य पूर्वदक्षिणतः शशी ।
दक्षिणेन धरासूनुं बुधं पूर्वोत्तरेण तु ॥
उत्तरस्यां सुराचार्यं पूर्वस्यां भृगुनन्दनः ।
पश्चिमायां शनिः कुर्य्यात् राहुर्दक्षिणपश्चिमे ॥
पश्चिमोत्तरतः केतुरिति स्थाप्याः ग्रहाः क्रमात् ।
पटे वा मण्डले लेख्या ऐशान्यां दिशि पावकान् ॥
भास्करः स्फाटिकश्चन्द्रो रक्तचन्दनकोऽपरः ।
सोमसूनु सुराचार्य्यौ स्वर्णयोभौ प्रकीर्तितौ ॥
रजतो भृगुपुत्रस्य कार्ष्णश्च स शनैश्चरः ।
राहुश्च सैसकः कार्यः कार्यः केतुश्च कांस्यकः ॥
सर्वानेतन्मया कृत्वा समभ्यर्च्य सदा ग्रही ।
लेपयेद्वर्णकैः स्वैः स्वैर्विधिवत्पीठकेन वा ॥
ग्रहाणां साधिदेवानां प्रतिष्ठापन मन्त्रकान् ।
यद्द्विज मन्त्रतत्त्वार्थवेदिनो द्विजसत्तम ! ॥
आदित्यं गर्भमित्युक्त्वा मन्त्रिं दूतमनेन वा ।
एताभ्यां स्थापयेदर्कं त्र्यम्बकम् इति शङ्करम् ॥
अप्स्वन्तरीति शीतांशुः गौरीय त इति पार्वती ।
स्योना पृथ्वीति भौमस्य य इन्द्रं देति या गुहम् ॥
इदं विष्णुं बुधः स्थाप्य तद्विष्णोरिति वै हरिम् ।
इन्द्र आगां सुराचार्य्यं ब्रह्मज्ञानं नियोधकम् ॥
इन्द्र देवी शचीः सूनुं सर्वामेत्यमराधिपम् ।

शन्नो देवी रवेः स्तुतं यमाय त्वा तथा यमम् ॥
अथ गौरिति राहुश्च काल वार्षीरसीति च ।
ब्रह्मजज्ञेति केतुश्च विद्र चिनावसोरिति ॥
ब्रूयुरेतानि मन्त्राणि मूलमन्त्राणि चापरे ।
आकृष्टेन च तीक्ष्णेरिमन्देवा निशाकरम् ॥
अग्निमूर्धेति भूसूनोरुद्बुध्यस्व बुधस्य च ।
बृहस्पतेरिति गुरो रन्नात्परिस्रुतो भृगोः ॥
शन्नो देवी शनैर्गन्तुः काण्डात् काण्डात्परस्य च ।
केतु कृण्वनग्निस्तुरयमथ प्रकीर्तितः ॥
वेदमन्त्रैः सदा पूज्या विधिना ते द्विजन्मना ।
कर्तव्याश्चरवो मन्त्रैः स्वैः स्वैश्च प्रतिदैवतम् ॥
सघृता सयवाश्चापि होतव्याश्च द्विजैस्तिलाः ।
मध्यमानामिकामूलसन्नाङ्गुष्ठ चतसृभिः ॥
यावन्तोऽङ्गुलिभिर्ग्रासा तिला स्तावत्तवाङ्गतिम् ।
हस्तमात्रं पृथिव्येकं न वेधोऽपि तावतैव तु ॥
बाहुमात्र चतस्त्र्येके एके चारत्निमात्रकम् ।
चतुरस्रं खनेत्कुण्डमेकयोनिसमन्वितम् ॥
शुभमेखलया युक्तं सुखान्तिकरमुत्तमम् ।
होमार्थं मण्डलं कुर्याच्चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥
चतुर्दिक्षु ध्वजा कार्या नानावर्णाः शुभावहाः ।
तथा तत्तोदकुम्भाश्च दूर्वापल्लवसंयुता ॥
पुनर्नवीकृत पद्म मण्डपाभावमाश्रयेत् ।
षट्कर्मनिरताः शान्ता ये न दम्भाः प्रतिग्रहे ॥

नियोज्यास्तेऽग्निकार्यादौ स्युरनन्ता द्विजोत्तमाः ।
प्रतिग्रहा निदग्धंश्च जपहोमादि कुर्वतः ॥
यस्य मन्त्राणिवीर्याणि तत्कृत कर्म निष्फलम् ।
ओदन सगुड भानोः पायस शशिन स्तथा ॥
हविष्य भूमिपुत्रस्य क्षीरान्नश्च बुधस्य च ।
पूर्णे हविः शनेः केतो र्मोष राहो. घृताप्लुतम् ॥
चित्रान्नमग्निसूनोश्च भाज्यानामपि यस्य याः ।
होम क्रतस्तथान्येऽपि सदृक्ताय द्विजाग्रजाः ॥
यथावर्णानि वासांसि देयानि कुसुमानि च ।
देया गन्धाय सर्वेषा देयो धूपश्च गुग्गुल ॥
धेनु शङ्खो छपः स्वर्णं वासोश्यश्चासिता च गौः ।
आविन्काशलकश्चैव क्रमशो दक्षिणाः स्मृता ॥
प्रत्यह प्रतिमासश्च प्रत्यब्द वा विधानतः ।
वर्णिभिश्च ग्रहा पूज्या राजभिस्तु सदैव हि ॥
दुःस्थितो यस्य यस्तु स्यात् पूज्यस्तस्य ■ यत्नतः ।
वेधसैते नियुक्ता. प्राक् स्वभक्तं पूजयिष्यथ ॥
वर ददाति सन्तुष्टा क्रिया अग्नि र्दंपा ग्रहाः ।
असन्तुष्टा दहन्त्येते तस्मात्तानर्चयेत्सदा ॥
ग्रहाधीन मिदं सर्वं उत्पत्तिप्रलयात्मकम् ।
जगत्यभावभावौ च तस्मात्पूज्यतमा ग्रहा ॥
सानुकूले ग्रहैर्यानि कुर्यात्कर्माणि मानवः ।
सफलानि भवन्त्यस्य निष्फलानि स्युरन्यथा ॥
कुर्वन्ति चैतद्विधिना ग्रहाणा मातिथ्यमब्द प्रतिवासर ये ।

आरोग्यदेहा धनधान्ययुक्ताः दीर्घायुषः स्त्रीसहिता भवन्ति ॥

इति श्रीवृद्धहारीतीये धर्मशास्त्रे ग्रहशान्तिर्नाम शान्त्यध्यायः ।

अथेत्स कस्मात्सदनेष्वतोऽद्भुतं कपोतमेतुर्यदरण्यवासिनः ।
विशेषतो गृध्रकपोतपिङ्गलास्तथैव चोलूकसकाकवायसाः ॥

तरक्षुगोमायुवृकायुर्गोभि-
र्हि श्वापदश्वादकुतोऽपि निर्भयः ।
विशन्ति यत्वेतदतीव चाद्भुतम्
गृहे पुरे तच्छमितं हि सिद्धये ॥

अथाद्भुतानि जायन्ते सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।
नानाविधानि तेषान्तु प्रशान्त्यै शान्तिरिष्यते ॥
यस्याद्भुतानि जायन्ते गृहे तस्य समादिशेत् ।
धनधान्यक्षयो वापि पुत्रभार्य्याक्षयस्तथा ॥
भयच्चा जायते शत्रो राज्ञो वा जायते भयम् ।
शान्तिस्तत्र विधातव्या यथोक्तं मुनिपुङ्गवैः ॥
यदि गोधूमशाखायां यवशाखोपजायते ।
यवगोधूमशाखाश्च देवसर्वौषधेषु च ॥
सर्षपे तिलशाखा च तिले शाखासु सर्षपम् ।
माषे मुद्गन्तु मुद्गे स्यात् सस्यगृहष्टिर्भवेद्यदि ॥
अश्मः पूर्णे तु कुम्भे तु ज्वलदग्निर्भवेत्सतो ।
सहपनन्तु कूपानां मक्षो वा मधुजालकम् ।
विधिवद्वायुलिङ्गैश्च निर्वाप्य पायसं चरुम् ॥
महावाताय वाताय तद्दद्यं प्रशाम्यतु ।

त्रिपक्षसप्त वा कृत्वा सर्वत्र ह्यत्र तुल्यता॥
स्त्रियो गौर्वा महिष्यावा सुतौ वत्सौ च पण्डकौ।
द्वौ द्वावप्सु प्रजायेते तत्र शान्तिर्विधीयते॥
वृषवद्गोद्वयं नष्टेत् वडवाश्ववदाहरेत्।
अश्वतरी प्रसूते वा प्रस्वेदः प्रतिमासु च॥
मृदङ्गपटहादीनामकृतोऽपि ध्वनिर्यदा।
काकश्येनकपोताद्याः प्रविशेयुर्गृहे पुरे॥
यवपिष्टेन निर्लिप्य विधिवद्वारुणं चरुम्।
मन्त्रैर्वरुणदैवत्यै र्जुहुयाद्वरुणाय तम्॥
महावरुणदेवाय ह्यपाञ्च पतये तथा।
मन्त्रैर्वरुणदैवत्यैर्मन्त्रैश्च जुहुयाच्चरुम्॥
विप्रस्तु जुहुयान्मन्त्रैरेतेन वरुणाय तम्।
अन्यस्य तुल्यतां कृत्वा स्वाहान्तैर्वरुणदैवतैः॥
इन्द्रचापेक्षणं रात्रौ प्रस्तमग्न्वलनन्तथा।
गजस्य मफबस्थाना ज्वलनं प्रतिवीक्षणम्॥
स्थूणाप्ररोहणं यत् स्याद्भाण्डस्थानप्ररोहणम्।
विद्युन्निपातवज्राणां पतनं वा भवेद्यदि॥
गृदाकुक्काकसंसर्गं विपरीतप्रदर्शनम्।
शुभाय चरुराग्नेयो निर्वाप्यो विधिवद्द्विजैः॥
अग्नये स्वग्निराजाय महावैश्वानराय च।
हृदये मम यच्चैतत्सर्वत्र च वदेद्बुधः॥
गृहशान्तिश्च सर्वत्र शनिपूजा तथैव च।
दक्षिणा मह्यया गौस्तु वस्त्रयुग्मं द्विजायते।

एतेषु चान्येष्वपि चाद्भुतेषु जातेषु सावित्रजयं सहस्रम् ।
होम विदध्यादपि विष्णुमन्त्रै र्ब्रह्मोयमन्त्रैरपिवा द्विजोत्तमैः॥
इति श्रीवृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये अद्भुतशान्तिः।

अभिधास्येऽथ रुद्राणां शान्तये रुद्रमेधिनाम् ।
महानाद्य विधानन्तु यत्कृतं हन्ति पातकम् ॥
ब्राह्मणो विधिवत् स्नात्वा सर्वोपद्रवनाशनम् ।
कुर्य्याद्विधानं रुद्राणां यजुर्विधाननिर्मितम् ॥
इषेत्वादिषु मन्त्रेषु च ब्रह्मा तेषु या क्रिया ।
दशप्रणवयुक्तेषु भूर्भुवः स्वरितीति च ॥
आर्षंछन्दश्च दैवत्यं न्यासश्च विनियोगतः ।
पराशरोदितं वक्ष्ये शेषं मुनिविभाषितम् ॥
मनोज्योतिरवोध्याग्निमूर्धानश्च मर्माणि ते ।
मानस्तोक इतिह्येतत्प्रथमं प्रचक्षते ॥
याते रुद्रेति तु शायाशिरोऽस्मिश्च हृदये ।
असंख्यातसहस्राणि ललाटे विन्यसेद्बुधः ॥
चक्षुषोर्विन्यसेद्रुद्रेतु त्र्यम्बकञ्च यजामहे ।
मानस्तोक इति ह्येतन्नासिकायां न्यसेद्बुधः ॥
अवतत्य धनुर्वक्त्रे नीलग्रीवाय वा गले ।
नमस्ते आयुध इत्येतत्स्मरे मन्त्रप्रकोष्ठके ॥
विन्यसेद्दासुमन्त्रोऽयं ये तीर्थानिति हस्तयोः ।
नमोऽस्तु किरिकेभ्यो वै हृदये मननाशनम् ॥
ताभ्यां विद्वान् न्यसेत् पार्श्वं नमो हिरण्यबाहवे ।

गुह्यमन्त्रस्तु सखार्य इमा रुद्राय इत्यपि ॥
मानो महान्त इत्योर्वोर् एष ते रुद्रेतिजानुनोः ।
अवरुद्रमिति स्रोतज्जङ्घयोर्मन्त्रमुच्चरेत् ॥
कवचे मध्यमेतर्हि तदुपरिस्थित इति ।
नेत्रस्तु नीलग्रीवाय प्रमुञ्च मनोऽष्टकम् ॥
य एतावन्त एतेन विदिक्षुदिक् प्रबन्धनम् ।
ॐमितिच नमस्कारभवा च ते ततः पुनः ॥
रुद्रायेति विधानज्ञो दशाक्षरन्तदा न्यसेत् ।
प्रणवं विन्यसेन्मूर्ध्नि नकारं नासिकान्तरे ॥
मोकारन्तु ललाटे तु भकारं मुखमध्यतः ।
गकारं कण्ठदेशे तु वकारं हृदये न्यसेत् ॥
तेकारं दक्षिणे हस्ते रुकारं वामतो न्यसेत् ।
द्राकारं नाभिदेशे तु यकारं पादयोर्न्यसेत् ॥
त्रातारमिन्द्रं त्वन्नाग्ने सुगन्ध पन्थानमिति चापि ।
तन्त्वा यामि यदेदानो नियुद्भिरित्यपीरयेत् ॥
वयं सोम तमीशानं यस्मैरुद्रा इति स्मरेत् ।
स्योना पृथिवी चोतत् कुर्वीत सपुटं द्विजः ।
इन्द्रादिदिशांपालान् प्राच्यादिषु स्मरेदथ ॥
रौद्रीकरणमेतद्धि कृत्वा पार्श्वे प्रभुध्वरे ।
यक्षरक्षःपिशाचाद्याः प्रेतभूतग्रहादिकाः ॥
दुष्टदैत्याश्च शाकिन्यो दैत्यो स्त्रकाश्च याः ।
मिथ्यामाटचोऽरण्या देदुष्टस्थापदश्च निजाः । ॥
म्लेच्छवञ्चकचोराद्या यमदूतघटाकयः ।
रौद्रभूतमिमं सर्वे द्विजं पश्यन्ति षडिश्वरम् ॥

देदीप्यमानमर्चिर्भिर्दुष्टदृग्वधकारकः ।
दह्यमानो दवीयः स मृत्युधामसु धामभिः ॥
प्रपश्यन्ति हि ये दुष्टा द्विजास्ते रुद्ररूपिणम् ।
पञ्चास्यमैश्यमात्मान सर्वाभरणभूषितम् ॥
मृगलाञ्छनमूर्धान शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
फणारुद्रखविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनम् ॥
समार्चिष ज्वलज्ज्वाल जटाजूटकिरीटिनम् ।
सहस्रकरपादाब्जपङ्काङ्गविभूषितम् ॥
ब्रह्माण्डखण्डवक्रारं रुद्रपालकधारिणम् ।
देदीप्यमानचन्द्रार्कज्वलदग्निविनेत्रिणम् ॥
त्रैलोक्यज्योति कङ्कालसन्नग्नकपालमालिनम् ।
दीप्तनवरत्नमालाभरणमल्लाधरद्विज ॥
नि:शेषवारिसम्पूर्णं कमण्डलुधर ध्वजम् ।
जगत्व्याधिपक्षत्रादण्डमेककधारिणम् ॥
केयूरवद्धनागेन्द्रमूर्धमणि विराजितम् ।
विचित्र किङ्किणी माला मुक्ताराम विराजितम् ॥
घर्घराव्यक्तनिर्गच्छद्गम्भीरारावनूपुरम् ।
सहेमपट्टनीं लाभ व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥
विद्युल्लताप्रभागङ्ग शुभ्रमूर्धसुरार्चितम् ।
समस्त भुवनाभाव धरणोच्छासनस्थितम् ॥
त्रैलोक्यवनितामूर्धानं तद्देहार्धस्थं पार्वतीम् ।
लक्षसूर्यप्रभाभास्वत् त्रैलोक्यक्षतपाण्डुरम् ॥
अमृतप्लुत दृष्टाङ्ग दिव्यभोगसमाकुलम् ।
दिग्दैवतैः समायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् ।

नित्यं शाश्वतमव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम्॥
द्विजो ध्यात्वा यथात्मानं सम्यक् यत्स्वरूपिणम्।
सप्तपञ्चशान्ताराय: सनातीयजनमारभेत्॥
अनुलिप्ते सुपुष्पे च देशे गोचर्ममात्रके।
स्थण्डिलं ताम्रजमालिख्य मन्त्रै प्रक्षाल्य तु पुनः॥
तत्र पूजादिकं कुर्यान्नमश्च शाम्भवाय च।
मानो महान्त इति च सिद्धमन्त्रं स्मरेद्द्विजः।
स ललाटे पुनर्ध्यात्वा तेजोरूपं पुनर्द्विजः।
दशाक्षरेण मन्त्रेण दद्यात्पाद्यादिकौ पुनः॥
न्यासमन्त्रैश्च कोङ्कारैर्मानस्तोक इति स्मृपि।
शम्भवे इति मन्त्रेण दद्याद्गन्धोदकादिकम्॥
पुष्पधूपञ्च दीपादि यथालाभं निवेदिकम्।
दशाक्षरेण तेनैव ततः कुर्यात् पुनर्द्विजः॥
शिखा तस्य तु रुद्रस्योत्तरनारायण द्विजः।
शिरः पुरुषसूक्तञ्च शिवसङ्कल्पहृदयस्तत्॥
कवचञ्चाप्रतिरथं नेत्रविभ्राट् बृहत्पिबन्।
शतरुद्रीयमन्त्रेण देवस्यास्त्रं प्रकल्पयेत्॥
पञ्चाङ्गानि स्मरेद्दृष्टप्रथमं पूजयेद्द्विजः।
उत्कल्य यथावेनेश्च विकिरन्त्वेति विसर्जयेत्॥
रुद्ररूपो द्विजो यस्तु कुर्यात्तद्वित्त सिध्यति।
अक्षतान्वा तिलान्वापि यवान्वा समिधोऽपि वा॥
शम्भवे इति जुहुयात् सर्वांस्तानाज्यसिक्तकान्।
पञ्चपञ्चाय षड्वाय अष्टावष्टौ तथापि च॥
दशदशैकादश वा जुहुयात्साधको द्विजः।

द्विजः स्वदारसन्तुष्टः शुचिः स्नातो जितेन्द्रियः ॥
जपतर्पणहोमादौ रतो यो वत्सरं जपेत्।
दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति वै द्विजः ॥
सौवर्णं पृथिवीदानं पुण्यभावः प्रजायते।
महापापोपपापैश्च मुक्तो रुद्रत्वमृच्छति ॥
एकादशगणान् रुद्रानावर्त्य याति रुद्रताम्।
रुद्रजापी शुचिः पुण्यः पाङ्क्तेयः श्राद्धभुग्वरः ॥
वंशानां विंशतिस्त्रैकान्तारयेद्रुद्रजाप्यकृत्।
एकतो योगिनः सर्वे ज्ञातिभिः सह सद्व्रतैः ॥
एकतो रुद्रजापी तु मान्यः सर्वैस्तु दैवतैः।
पात्रमत्र पवित्रञ्च नाधिकं रुद्रजापिनः ॥
तस्मै दत्तं कृतमुक्तान्तदानन्त्याय कल्पते।
अथातः सिद्धिकामः सन् कन्दमूलफलाशनः ॥
गोमूत्रयावकक्षीरं दधिशाकान्नभोजनः।
हविष्यभोजनो वाक्षो विप्रायोत्पन्नभोजनः ॥
जपहोमादि कुर्वाणो यथोक्तफलभाग्भवेत्।
शिरः साध्य रुद्राणां जपैर्दशशतैर्ध्रुवम् ॥
सर्वे मन्त्रा भवन्त्यस्य ब्राह्मणस्योक्तकारिणः।
सिद्धमन्त्रा भवन्त्यस्य चिन्तितार्थफलप्रदाः ॥
रुद्रस्यैवास्य सर्वे ते भवन्तीश्वरनोदिताः।
एकादशशुभान् कुम्भानाहृत्य विधिसम्मितान् ॥
सहिरण्यान् सवस्त्रांश्च फलपुष्पोपशोभितान्।
गन्धोदकाक्षतैर्युक्तान्नमस्कृत्याऽभिमन्त्र्य च।
एकादशमहात्मानं मन्त्र वा हितकाम्यया।

तीक्ष्णतैलप्लुतं सम्यक् मन्त्रान्ते मोचनम् परम् ।
फट्कारेण च जुहुयात् तयोरेवाचिराद्भवेत् ॥
जलमध्ये शतावर्त्या सद्योऽरिर्निगद्यते ॥
नाभिमात्रे जले विप्रः प्रविश्य जुहुयाज्जलम् ।
कुर्यादेकार्णवां धात्रीं मन्त्रमाहात्म्यतो ध्रुवम् ॥
नमः स्वस्य इत्यनेन मन्त्रेण तु सहस्रकम् ।
लवणं मध्वाहुतीनान्तु राजा शीघ्रं वशी भवेत् ॥
द्विगुणाम्बलाशसमिधं महावाणी प्रजायते ।
त्रिगुणां नवपद्मानां पाताले सिद्ध्यति ध्रुवम् ॥
चतुर्गुणेन मन्त्रेण वरदा श्रीः प्रजायते ।
समुद्रगा नदीतीरे पुलिने वा पवित्रके ॥
षड्गोमरि श्रीफलानां कृत्वा त्रिगुणसहस्रकम् ।
अणिमादिकसिद्धीनामेभिरेव भवेद्द्विजः ॥
छन्दोदैवतमार्षेयमथातः शतरुद्रिये ।
ध्यानेन कर्मसम्पन्न द्विजानां येन जायते ॥
आद्यानुवाके रुद्राणां आद्यायाश्च क्वचिद्द्विजः ।
छन्दोगायत्र्यमन्यास्तु अनुष्टुप्‌तिसृषु स्मरेत् ॥
पङ्क्तिस्त्रिषु विज्ञेया अनुष्टुप् तिसृषु स्मृताः ।
द्वयोश्च जगती विप्र उक्तमथानुवाककम् ॥
आद्यानुवाके प्रथमा हृहती जगती तथा ।
अनुष्टुप्‌ तृतीयाद्यां द्वयोस्त्रि ष्टुप्‌ स्मृता द्विज ! ॥
अपरासु तथाऽनुष्टुप्सु अनुवाकद्वयं स्मृतम् ।
रुद्रः सर्वासु देवत्वं विनियोगो यथोचितः ॥
यज्ञयनादि पट्कैव शिवसंकल्पमार्षकम् ।

रुद्रस्तु देवता पट्सु विनियोगो जपादिषु ॥
अङ्गाः सम्मृत इत्यादौ उत्तरनारायणस्त्विषिः ।
पूर्वोनुवाके दैवत्यं अनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥
आशु शिशानि इत्यादिरप्रीतिरथ उच्यते ।
एतन्नाम्ना मुनिसत्र दैवताराम ईश्वरः ॥
दैवत्यमापतेत् सत्र छन्दस्त्रिष्टुप् प्रकीर्तितः ।
विभ्राट् बृहदित्यादौ सूर्यो दैवतमुच्यते ॥
एतत्सर्वं सकलं द्विजाग्र्यो रुद्राध्यक्षत् ।
यद्यदारभते तत्तद्यथोक्तफलदम्भवेत् ॥
तदा ध्यायन् यन्पितॄणां श्राद्धानान्ध्रविनाश च ।
प्रजानामायुषः कीर्तिभूयस्त्वं रुद्रजापिनः ॥
इम पुण्य पवित्रञ्च रहस्यं पापनाशनम् ।
रुद्रविधि विधिश्रेष्ठ । कुर्याद्विप्रः शिवे रत. ॥
कुर्याद्य एवं विधिवद्विधानं शम्भोरनस्वमयित द्विजेन्द्राः । ।
प्राप्नोति नाकं स शिवस्य साक्षादत्रापि स स्याच्छिववत्स पूज्यः॥
मन्त्राणि सर्वाणि च स द्विजस्य आदेशकार्याणि भवन्ति यस्य ।
यः साधयेत्प्रोक्तविधानयत्नो मन्त्राभिपूज्य स तु शम्भुवत्स्यात् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये रुद्रशान्तिः समाप्ता।

मन्त्रन्तिनेतं जुहुयाद्धुताशे योविल्वपत्रैर्घृतदुग्धयुक्तैः ।
मृत्युञ्च हत्वा श्रियमेव ध्यात्वा प्राप्नोति पश्चाच्छिवलोकमेव ॥
पञ्चभागास्तथा पञ्च पञ्चेन्द्रा पञ्चवारुणाम् ।
षष्ठाहृतीर्जपित्वाथ सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि तटागेष्टिविधिं शुभम् ।
येन कृतेन तेषान्तु प्रतिष्ठा सा प्रजायते ॥
अस्मात्तातस्य तातेन पृच्छति रघुपुङ्गवे ।
तटागाद्युत्सवविधिः प्रोक्तो सोऽयं प्रकीर्तितः ॥
दीर्घिकासु तटागेषु संस्थितासु त्रयो विधिः ।
वशिष्ठः प्रोक्तवान् सम्यक् दशरथस्य पृच्छतः ॥
तस्माद्यः स्तुतवान् शक्तिसूनवेऽसौ पराशरः ।
तत्प्रसादेन तत्प्रोक्तो योविधिः संप्रचक्षते ॥
तटागादिनिपातानां यावदुत्सर्जनं कृतम् ॥
तावन्न परकीयन्तु स्नानादीनामनर्हकम् ।
अप्रतिष्ठितदेवानां न कार्यं पूजनं यथा ॥
अप्रतिष्ठितपायानां प्रोक्तन्तोयमपेयवत् ।
तदुत्सर्गः प्रकर्तव्यो निजवित्तानुसारतः ॥
वित्तशाठ्यं नहेयं स्यादित्यब्रवीत्पराशरः ।
तद्विधिज्ञः शुचिः शान्तो ब्राह्मणो धर्मवित्तमः ॥
तत्कृत्यर्थं वरेण्योऽसौ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
सतोयं न तु कर्त्तव्यः प्रतिधर्मविदृक्षये ॥
विपरीतमतिर्यः स्यात् तत्कृतं कर्म निष्फलम् ।
तटागपालिपृष्ठेतु मण्डपं तत्र कारयेत् ॥
पूर्व्वोत्तरप्लवे देशे शुभे शौचसमाहितः ।
चतुरस्रं चतुर्द्वारं दशहस्तप्रमाणतः ॥
सार्द्धहस्तप्रमाणेन तोरणानि तु कारयेत् ।
कार्य्याः विचित्राः पताका नानावर्णाः समन्ततः ॥

शुभपल्लवसंयुक्ता द्वारेषु कलशाः स्मृताः।
यथावर्णं यथाकाष्ठं यथाकार्य्यं प्रमाणतः॥
तथा यूपान् प्रवक्ष्यामि सर्वेषां हितकाम्यया।
पालाशो ब्राह्मणस्योक्तो न्यग्रोधः क्षत्रियस्य च॥
वैल्वो वैश्यस्य यूपः स्याच्छूद्रस्योदुम्बरः स्मृतः।
शिरः प्रमाणं विप्रस्य स्याक्कण्ठ क्षत्रियस्य च॥
उरःप्रमाणं वैश्यस्य शूद्रस्य नाभिमात्रकम्।
पूर्वस्य दक्षिणे भागे तोरणं तत्र कारयेत्॥
ब्रह्मस्थानञ्च तन्मध्ये अष्टौ भागाः प्रकीर्त्तिताः।
तेषामुत्तरतः सोम कुवेर कुविदङ्गतम्॥
धनदं धननागेति दूर्वावास्येति शङ्करम्।
आकृष्टेनेत्यादिमन्त्रैश्च स्वैः स्वैः कल्पास्तथा ग्रहाः॥
त्रातारमिन्द्रमितीन्द्र अग्निदं ते च पावकम्।
'अग्निरायुरित्यादि धर्मविञ्च द्विजोत्तमः॥
तद्विष्णोरिति वै विष्णु नमः सूरेति नैरृतम्।
सप्त ऋषय इत्यादि मन्त्रेण सप्त ऋषिस्तथा॥
वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणन्तु प्रकल्पयेत्।
एतद्वा विंशतिः स्थाना निमन्त्रिताः पृथक् पृथक्॥
इमं मे त्वन्नस्तन स्तत्वायामि त्वनुत्तमम्।
समुद्रोऽसि समुद्रेति सौन् समुद्रानिति त्वसि॥
इयवारुणमन्त्रैस्तु आहुतीना शतद्वयम्।
सहस्रशतं शतं वापि विशमष्टोत्तर शतम्॥
गोसहस्रशतं वापि शतार्द्धं वा प्रदीयते।
अलाभे चैव गा दद्यादेकामपि पयस्विनीम्॥

अरोगां वत्ससंयुक्तां सुरूपां भूषणान्विताम् ।
सौवर्णराजतास्ताम्राः कार्य्याः मीनाश्च शक्तितः ॥
मत्स्यनक्रादयः कार्य्याः विविधाः पूर्व्वहृद्ये ।
गोवत्सौ वत्सवर्ण्णौ च आग्नेय्यां दिशि संस्थितौ ॥
वायव्याभिमुखौ तत्र तारयेद्दरिमध्यतः ।
वस्त्ररत्नानि तैः स्थाप्य छत्रिकामुद्रिकां शुभाम् ॥
शक्त्यान्वितैः प्रदातव्य विप्रान् प्रसाद्य भक्तितः ।
दध्यादिभेभ्यः सन्तोष्य कृतोपानहमेव च ॥
सुहेम पुष्पसंयुक्ता शय्या देयाश्च शक्तितः ।
आसनानि च शस्तानि भाजनानि निवेदयेत् ॥
एतत्प्रदक्षिणीकृत्य स्वात्मना च विपश्चितः ।
प्रसादयेद्द्विजान् भक्त्या इष्टापूर्त्तं फलं नरः ॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विप्राणामग्रतः स्थितः ।
ब्रूयादेवं भवन्तोऽत्र सर्व्वे विप्रपुरन्दराः ॥
तद्यूयन्तारयध्वं मां संसारार्णवतो द्विजाः । ॥
आगता मम पुण्येन पूर्व्वपुण्यप्रसाधकाः ।
कूर्म्मश्च मकराश्चैव सौवर्ण्णं तत्र कारयेत् ॥
मीनश्च राजतश्चैव ताम्रदर्दुरकाः स्मृताः ।
जलकुम्भचराद्याश्च सैन्धवास्तत्र प्रकल्पयेत् ।
अन्ये च जलजास्तत्र शक्त्या ताम्रान् प्रकल्पयेत् ॥
इमं सुपुण्यं पवित्रञ्च तटाकादिविधिं नरः ।
खातयित्वा तटागानि स्वभावात् सप्तवर्जिताः ॥
मानव क्रीडते स्वर्गे यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
एतद्विधानं विदधाति भक्त्या सर्वेषु स्थानेषु तडागकेषु ।

सर्वैश्च कामैः परिपूर्णदेहो भुङ्क्ते धरित्र्यामपि सर्वभोगान् ॥
वेदाग्नि केचित् वरुणस्य लोके प्रयाति लोकान् वरुणस्य कुम्भे।
सपूज्यते तत्र पुनर्धरित्र्या नृपेन्द्रतामेति पराशरोक्तिः ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे वापीकूपतटागादि शान्तिविधिः समाप्तः।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि नरेन्द्राः। श्रूयतामयम्।
लक्षहोमविधिः पुण्यः कोटिहोमविधिस्तथा ॥
स्वयम्भूर्यमुवाच प्राक् ब्रह्मा लोकपितामहः।
तमिमं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां पापनाशनम् ॥
ये वेदब्राह्मणाः कार्य्या भूमिर्यावत्तु मण्डपम्।
समिधो याश्च मन्त्राश्च अन्यच्च तत्र यद्भवेत् ॥
लक्षहोमविधिं विप्राः कथ्यमानं निबोधत।
कुम्भाश्च ऋत्विजः कार्य्या ब्राह्मणा ये विपश्चितः ॥
नियमव्रतसम्पन्ना सहिताः पार्थिवेन तु।
नित्यं अपपराश्चैव नियोज्यास्तादृशा द्विजाः ॥
कन्दमूलफलाहारा दुग्धक्षीराशिनोऽपि वा।
प्रागुदक् पूर्वदेशेषु समे स्थण्डिल एव च ॥
तत्र वेदिं च कुर्वीत पञ्चहस्तसमन्वितम्।
दक्षिणोत्तरं आयामे त्रिंशत्तु पूर्वपश्चिमे ॥
कुण्डानि खनितव्यानि अङ्गुल्या नैकविंशतिम्।
निधापयेद्धिरण्यञ्च रत्नानि विविधानि च ॥
सिकता परिदेया च तत्राग्निं संमिन्धयेत्।
आज्यभागाहुतीर्हुत्वा न वाङ्गत्या च संमभेत् ॥

अग्निं सोमञ्च सूर्यञ्च विष्णुञ्चैव प्रजापतिम् ।
विश्वेदेवान् महेन्द्रञ्च मित्रं स्विष्टिकृतं तथा ॥
दधिमधुघृताक्तानां समिधाञ्चैव यज्ञिनाम् ।
होमयेच्च सहस्रञ्च तत्र चैव यथाक्रमम् ॥
चतुर्विंशति गायत्र्या मानस्तोकेति पङ्क्ति तथा ।
विंशत्यष्टाभिमन्त्रैश्च चत्वारि विष्णुदैवतैः ॥
कुष्माण्डैर्जुहुयात्तत्र विकिरेद्वाथ षोडश ।
जुहुयाद्दशसहस्राणि जातवेदस इत्यृचे ॥
पञ्चसहस्राणि जुहुयात् जुहुयादिन्द्रदैवतैः ।
कृते शतसहस्रे तु अभिषेकन्तु कारयेत् ॥
दृष्टाभिषेकं यत्प्रोक्तं तदत्रापि शुभप्रदम् ॥
अथवा षोडशं कुम्भं सहिरण्यैः समङ्गलैः ।
सर्वौषधिसमायुक्तैः सर्वरत्नविभूषितैः ॥
अभिषेकं ततस्तस्मिन् प्रवाला दक्षिणा स्मृता ।
हयाश्वरथयानानि भूमिवस्त्रे युगानि च ॥
अजश्च गोशतं हेम ऋत्विजाञ्चैव दक्षिणाम् ।
हयानेकादशैवाथ दश दद्याच्च धेनवः ॥
अशक्त्या वा प्रदद्याद्गां वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ।
एवं कृते तु यत्किञ्चिद् ग्रहपीडासमुद्भवम् ॥
भौममाकाशजं वापि असद्वा यदि जायते ।
तत्सर्वं लक्षहोमेन प्रशमं यात्यसंशयम् ॥
शान्तिर्भवति पुष्टिश्च वर्द्धते तेजः प्रवर्द्धते ।
दृष्टिर्भवति राष्ट्रे च सर्वोपद्रवसङ्क्षयः ॥
इति श्रीहरत्यारायणीये लक्षहोमविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कोटिहोमविधिं द्विजाः!।
श्रूयतामादरेणाय सर्वकामफलप्रदः॥
सानुष्ठानाद्विजाः प्रोक्ता ऋत्विजा यागकर्मणि।
विधिज्ञाश्चैव मन्त्रज्ञाः सदाचारनिरताश्च ये।
कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयागं विधिविंदः॥
एकाङ्गविकलं विप्रो धनधान्यापहारकः।
सर्वाङ्गविकलो यस्तु यजमानं स हिंसति॥
वर्ज्यः सर्वप्रयत्नेन विधिमन्त्रविदूद्विज।
कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयज्ञश्च विदुद्विजैः॥
ग्रहा फलन्तु साङ्गाय सुराश्चैव नरेश्वराः।
अघोर्ध्वं येन मन्त्राणां कृत्वा चाष्टोत्तरं शतम्॥
स एव ऋत्विक्विज्ञेय सर्वकामफलप्रदः।
आवाहनीयो यत्नेन प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः॥
एवं कृते तु यत्किञ्चिद्ग्रहपीडासमुद्भवम्।
तत्सर्वं नाशयेत्येव स्वप्नं सोऽहं यथा॥
अस्माच्छतगुण प्रोक्तः कोटिहोमे स्वयम्भुवा।
आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च॥
पूर्ववद्ग्रहदेवानामावाहनविसर्जने।
होममन्त्रास्त एवोक्ता स्नानदानं तथैव च॥
मण्डपं चैव वेद्याय विशेषश्च निबोधत।
कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुर्हस्तायतं पुनः॥
योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याङ्कश्रिमेखलम्।
ह्यङ्गुलोद्गतकार्याच प्रथमा मेखला बुधैः॥
त्र्यङ्गुलैरुद्गतास्तद्वद् द्वितीया मेखला स्मृता।

द्वारे वैष्णवा या तु तृतीया चतुरङ्गुला ॥
द्व्यङ्गुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयोरेव शस्यते ।
वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ॥
कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वतश्चाङ्गुलोन्नता ।
गजोष्ठसदृशा तद्वदायामा छिद्रसंयुता ॥
एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ।
मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थपत्रसन्निभाम् ॥
वेदीच कोटिहोमे स्यात्मण्डपस्य चतुर्मुखे ।
पूर्वद्वारेऽपि संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ॥
यजुर्वेदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ।
अथर्ववेदं तद्वच्च उत्तरे स्थापयेद्बुधः ॥
अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ।
एवं द्वादशविप्रास्तु वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥
पूर्ववत् पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषितैः ।
रात्रिसूक्तञ्च रौद्रञ्च पावमानञ्च मङ्गलम् ॥
पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठमानोह्युदङ्मुखम् ।
शाक्तं रौद्रञ्च सौम्यञ्च कूष्माण्डं शान्तिमेव च ॥
पाठयेद्दक्षिणे द्वारे यजुर्वेदिनमुत्तमम् ।
सौवर्णमथ वै राज्यं माग्नेयीं रुद्रसंहिताम् ॥
ज्येष्ठसामन्तथा शान्तिं छन्दोगं पश्चिमे जपेत् ।
पञ्चभिः सप्तभिर्वापि होमः कार्यश्च पूर्ववत् ॥
स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव द्विजसत्तमाः ।
वसोर्धाराविधानञ्च लक्षहोमवदिष्यते ॥
अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥
य पठेत् शृणुयाद्वापि ग्रहयागमिमं नरः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा पदमैन्द्रं स गच्छति ॥
अश्वमेधसहस्राणां दश चाष्टौ च धर्मवित् ।
कृत्वा यत् फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदश्नुते ॥
ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्बुदानि च ।
नश्यन्ति कोटिहोमेन स्वयम्भूवचनं यथा ॥
प्रपेदिरे तस्य पितामहाद्याः शुभेषु पापेन गरीयसा तान् ।
उद्धृत्य नाके स नयेद्धि सर्वान्यो लक्षहोमे नृपतीरतः स्यात् ॥
राष्ट्रं मनोवाञ्छितदृष्टियुक्तं धान्यैश्च रत्नैः पशुभिः समेतम् ।
निर्द्वन्द्वनीरोगमदस्तु तस्माद्यो लक्षकोटीहवनं विदध्यात् ॥
यो लक्षहोमं विदधाति भूभृत् तदयुतलक्षशतहोमकः स्यात् ।
प्रत्यब्दमाप्नोति स दीर्घमायुर्भुङ्क्ते सपत्नान् विजये धरित्रीम् ॥
यो ब्रह्मघाती गुरुदारगोऽपि ग्रामाविदाहोङ्कपापयुक्तः ।
राजा स मुक्तः शतलक्षहोमान्निःशेषपापैर्विबुधत्वमेति ॥
तस्मात्सदा भूपतयो विदध्युर्वृष्ट्यै प्रजासौख्यबलस्य पुष्ट्यै ।
आयुःप्रवृद्धौ विजयाय कीर्त्यै लक्षसहोमे ग्रहयोगमेतम् ॥
इति श्रीहेमाद्रिविरचिते कोटिहोमः सम्पूर्णः ॥

यो अन्यत्प्रवक्ष्यामि विधिम्पावनमुत्तमम् ।
स्मात्तातप्रतातोऽस्य रघुपुत्राय धीमते ॥
नपत्यस्य पुत्रार्थं कुर्याद्धेमाण्डकं स्वयम् ।
रवगीर्षसूक्तस्य विधानस्वपाककम् ॥

येयैः कृतं नृपैः पूर्वं रन्यैरपि द्विजोत्तमैः ।
उपासितन्तु सद्भक्त्या श्रोत्रियैर्वेदपारगैः ॥
आत्मविद्भिर्निराहारै र्मौनिभि र्मन्त्रतत्परैः ।
क्रियमाणाः क्रियाः सर्वाः सिध्यन्ति व्रतचारिभिः ॥
न पाठान्न धनात् स्नानात् नालन्न प्रतिपादनात् ।
प्रेक्षस्य कर्मणः पुरा सर्वा भवन्ति सिद्धयः ॥
शुक्लपक्षे शुभे वारे शुभनक्षत्रगोचरे ।
द्वादश्यां पुत्रकामाय संकुर्वन्ति च वैष्णवम् ॥
दम्पत्योरुपवासञ्च लोक दृश्य सुरालये ।
ऋग्भिः षोडशभिः सम्यगर्चयित्वा जनार्दनम् ॥
चरुं पुरुषसूक्तेन अर्पयेत् पुत्रकाम्यया ।
प्राप्नुयाद्वैष्णव पुत्रं चिरायुः सन्ततिक्षमम् ॥
द्वादश्यां द्वादश सम्यग् विधिवन्निर्वपेच्चरून् ।
यः करोति द्रुतं याति स विष्णोः परमं पदम् ॥
स्नात्वाच विधिवत्पूर्वं ऋग्भिः षोडशभिस्तथा ।
अभिधोऽखत्यश्चस्य स्नात्वाच जुहुयात् पुनः ॥
उपस्थानं ततः कुर्य्यात् ध्यात्वाच मधुसूदनम् ।
हविर्होमं पुनः कृत्वा जुहुन्मन्त्र घृताहुतीः ॥
हविःशेषं नमस्कृत्य नारी नारायणं पतिम् ।
संप्राश्य च हविःशेषं लभ्यमीत वसेद्गृहे ॥
ततः कृत्वा इदं कर्म भोजयेद्द्विजतर्पणम् ।
रजः स्त्रीषु निवर्तेत यावद्गर्भं न विन्दति ॥
चतुरा शतपुत्रा वा यावत्कन्या प्रसूयते ।
क्षिप्रं सा जनयेत् पुत्रं पराशरवचो यथा ॥

होमान्ते दक्षिणान्दद्यात् धेनु वासस्तथा तिलान्।
भूमिं हिरण्यं वस्त्राणि यथासम्भवमेव वा॥
यः सिद्धमन्त्रः सतत द्विजेन्द्रः सपूज्य विष्णुं विधिवत्सुतीर्थे।
इम विधान विदधाति सम्यक् स पुत्रमाप्नोति हरे प्रसादात्॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये पुत्रकामोऽयं पुरुषसूक्तविधिः सम्पूर्णः॥

अथात सम्प्रवक्ष्यामि ग्रहमन्त्रोऽधिदैवतम्।
आर्षच्छन्दश्च यज्ज्ञानात्कर्म स्यात्समलङ्कृतम्॥
आकृष्णेनेति मन्त्रोऽस्मिन्देवत्य सविता मतः।
ऋषिर्हिरण्यरूपाख्य त्रिष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम्॥
आप्यायस्वेति सोमोऽत्र दैवत गौतमो मुनि।
गायत्रीच्छन्द उद्दिष्टं विनियोगो यथोदितम्॥
अग्निमूर्द्धेति मन्त्रोऽत्र दैवता भौममुच्यते।
विरूपाख्यो मुनिर्धीमान् छन्दोगायत्य मिष्यते॥
उद्बुध्यस्वेति मन्त्रस्य बुधश्चैव तु दैवतम्।
मुनिर्बुधश्च मन्त्रस्य त्रिष्टुप्छन्द प्रकीर्तितम्॥
शुक्रमिति चोत्यत्र शुक्र इत्यधिदैवतम्।
शुक्रस्यापि तथार्षञ्च विराट्छन्दः प्रकीर्तितम्॥
शन्नो देवीतिचेत्यत्र शनिदैवत मुच्यते।
सिन्धुर्नाम मुनिर्विद्वान् छन्दोगायत्य मुच्यते॥
काण्डात्काण्डादितिर्मन्त्रस्य राहुदैवत मुच्यते।
ऋषि प्रजापतिः प्रोक्तोऽनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम्॥
केतु कृण्वन्निति प्रोक्ता दैवत केतुरेव हि।
मधुच्छन्दस आर्षञ्च गायत्य छन्द एव हि॥

स्योना पृथिवीत्यत्र स्कान्दस्य देवता स्मृता।
इन्द्रकुक्षेति दैवत्य मिन्द्र एव स्मृतो बुधैः॥
आर्षन्तत्स्यस्य चापुंव स्त्रिष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम्।
यश्मिन्नृचेति सौत्यत्र यमोवै दैवता परा॥
ऋषिस्तु कुत्सो नाम छन्दोऽनुष्टुप् स्मरेद्बुध ।
वह्नाजन्नमित्यत्र च कामो दैवतकं सदृत्॥
सुनिर्ममानतुर्नाम त्रष्टुप्छन्दो विधीयते ।
आयाते मेतिच त्वष्टा चित्रगुप्तस्य दैवतम्॥
आर्षन्तु वामदेवस्य त्रिष्टुप्छन्दो ह्यथो बुधैः ।
अग्निं दूतमितिह्य स्यादग्निर्वै देवता स्मृता॥
आर्षं मेधातिथेरत्र च्छन्दोगायत्र्यमेव हि ।
अस्मस्तु सोम इत्यत्र सोमं वैदैवतं स्मरेत्॥
मेधातिथिर्हिद्धापर्को‌ऽनुष्टुप्छन्दश्च उच्यते ।
भूतिपृथिव्यन्तरिच मित्यत्र दैवत चितिः॥
ऋषिः शातातपः ख्यात्वा छन्दश्चानुष्टुकुदुच्यते ।
पुरुषसूक्तस्य दैवत्य पुरुषेच हित बुधैः॥
आर्षं नारायणस्येह छन्दस्यानुष्टुबित्यपि ।
इन्द्रोपिन्द्रो मरुत्वन्तो मरुत्वान्दैवत मदृत्॥
आर्षन्तु काश्यपस्येह गायत्र्यच्छन्दएव हि ।
मरुत्वनित्यत्रबुधै. सुरेन्द्रो देवता मता॥
यद्वापि काश्यपस्यार्षं गायत्र्यच्छन्दएव हि ।
उत्तानपर्णे मित्यत्र इन्द्रो दैवत मुच्यते॥
आर्षं साद्धस्य चैवोक्तम् अनुष्टुप्छन्द इत्यपि ।
प्रजापते इति ह्यत्र देवता च प्रजापतिः॥

हिरण्यगर्भस्यार्षन्तु त्रिष्टुप्छन्दो मतं बुधैः।
आय गौरिति चास्य देवता पूजने मता॥
सर्पराज्ञमुनिश्चात्र गायत्र्यं च्छन्द इष्यते।
एष ब्रह्मा ऋत्विज इति ब्रह्मद्विपोऽधिदैवतम्॥
ऋषिर्वै वामदेवोऽत्र गायत्र्यच्छन्द इष्यते।
आत्वन्न इन्द्रवृत्रहन् सुरेन्द्र शर्मणेश्वरः॥
वामदेवोऽस्य आर्षं गायत्र्यच्छन्द इत्यपि।
जातवेदस इत्यत्र जातवेदास्तु दैवतम्॥
काश्यपस्यार्षमत्रापि च्छन्दोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितम्।
आनोनियुद्भिरित्यस्मिन् वायु दैवतमुच्यते॥
आर्षेऽत्र वसिष्ठस्य अनुष्टुप्छन्द एव हि।
नमः प्रजापते वत्यं मुनिप्रोक्तं प्रजापतिः॥
गायत्र्यं च्छन्दसाश्वर विनियोगो यथोचितम्।
ईषो ऊर्जेति चात्राश्विनौ दैवते स्मरेत्॥
प्रस्कण्वस्यार्षमत्रापि गायत्र्यच्छन्द उत्तमम्।
मरुतो यस्य हित्यस्य मरुद्दैवत मुच्यते॥
गौतमस्य मुनिविद्वन् च्छन्दस, प्रथम सुने।
दैवत्यं सार्षं सच्छन्दसा यो मत्वाहिजाग्रक्रतो विधानम्।
वेदोक्तमर्थं लभतेस सर्वं सम्यक्फलं कर्म्मुनिराप्यसुत्र॥
यो लक्षहोमं त्वयुतं कोटिहोमं राजा विदध्यात्प्रतिवर्षमेकम्।
राष्ट्रे सुवृष्टिर्विजयः सुभिक्षमारोग्यता स्यात् सुकृतस्य वृद्धिः॥
भवन्ति पुत्राः शुभसन्ततिश्च समाधिरायुर्यो राजपिता धरित्र्याम्।
सुकीर्तिमन्तो जयिनोऽपि राज्ये प्रतापवन्तो रविचन्द्रतुल्याः॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्तिविधिर्नाम नवमोऽध्यायः।

दशमोऽध्यायः।

अथातो नृपतेर्धर्मं वक्ष्यामि हितकाम्यया।
पराशरोदितं विप्रा! वक्ष्यमाणं निबोधत॥
नृपश्च भूमा परो देवपूज्योऽसौ नरदेवक।
स विधाता च सर्वस्य रचिता शासितापि च॥
इन्द्रादियमवित्तेशवारीशमातरिश्वनः।
शीतांशुस्तीव्रभासश्च ब्रह्मादयो द्विजो नृप॥
नृपो वेधा नृपः शम्भु र्नृपोऽर्को विष्टरश्रवाः।
दाता हर्त्ता नृप कर्त्ता नृणां कर्मानुसारतः॥
नापश्येद्यदि राजानं दण्डं नाप्याचरिष्यतः।
नामास्था समेष्यतिच नाभविष्यज्जगत्स्थिति॥
नार्चयिष्यन् पुरोडाशानमनुष्यपितृदेवताः।
नाभविष्यत् स्वकाकानां भागधेय हुतं हविः॥
विगुणोऽपि यथा पूज्य स्त्रियाश्च सत्पतिर्भवेत्।
तथा राजा प्रजानान्तु पूज्यः स्याद्विगुणोऽपि सन्॥
स्वधर्मस्थान् नृपो लोकाननन्यान् पुत्रानिवौरसान्।
शास्त्यं धर्मविदो दण्ड मधर्मकारिणश्च तान्॥
दण्डधृतो नरान् कुर्य्याद्धर्मज्ञानार्थसाधकान्।
समर्थानश्वपत्यादौ शूरान् स्वामिहितोद्यतान्॥
शुचीन् प्राज्ञाय धर्मज्ञान् विप्रान् मुद्राकरान्वितान्।
लेपकानपि कायस्थान् लेख्यकृत्तु हितैषिणः॥
अमात्यान्मन्त्रिणो दूतान्ययोदितपुरोहितान्।
प्राड्विवाकं समस्तान्वा हिताय रचनानपि॥

शूरानथ शुचीन् प्राज्ञान् परिविश्वासकारिणः।
सर्व्वस्थानेषु चाध्यक्षं सत्कृत्य वेदिनोऽपरे ॥
सदायत्तं कुमाराणां अन्तःपुरपलक्षणम्।
वृद्धानशुचिनीर्णविप्रां श्चशुचीननघान्न भीरुकान्।
यथोदितानि दुर्गाणि कुर्य्युस्ते परिरक्षणम् ॥
वहाहमुदितं स्त्रीणां यौवने बन्धुकारणात्।
पुरस्कृत्य च विज्ञान मात्मरक्षा च यत्नतः ॥
प्रातः सन्ध्यार्चनादूर्द्धं शुडं पुंसवनं स्मृतम्।
यथोक्तकार्य्यं शास्त्रे च नित्य कुर्य्यात् परीक्षणम् ॥
कोशेभाश्वरथादीना हेतीनां वर्मणामपि।
कुर्य्याच्च दर्शन नित्य मतन्द्रितो महीपतिः ॥
स्नानात्मनत्वयोर्मूर्णां सन्मन्त्रं नित्ययोऽपि च।
वेदार्थश्च सदा होमशान्तिश्च वृद्धसेवनम् ॥
यज्ञदानं तयोत्पातं समये शान्तयोऽपि च।
वर्जन विषयासक्तो भूमिदानस्य शासनम् ॥
षड्विवर्जितदेशे तु नीतिज्ञो मन्त्रकङ्क्षयेत्।
नित्यमुत्साहयुक्तः स्याद् विजिगीषु सदायुधः ॥
सदालङ्कारयुक्तश्च सदैव प्रियवाक्चयः।
सदाभियाहिने युक्तः पूज्यो नाकेऽप्यसौ नृपः।
सदा साधुषु सन्मानं विपरीतेषु घातनम्।
दण्ड दण्ड्येषु कुर्वाणो राजेष्टफलमश्नुते ॥
वृद्धान् साधून् द्विजान् मौलान् यो न सन्मानयेन्नृपः।
पिण्ड कुर्व्वीत नामीषा भूस्तत् चिप्र क्षयं व्रजेत् ॥
यस्तु सन्मानयेदेतान् नित्यं विप्रांश्च पूजयेत्।

पराजयेत सोऽरातीनजेयोऽप्यपि जायते ॥
पीड्यमाना प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्चोरतस्करैः।
धान्येनुदृषतोयैश्च संपन्न परमण्डलम् ॥
हीनवाहनपुर्स्कांन्तु मत्वा तत्राविशेन्नृपः।
मासे सहसि यात्रार्थं कृतपुण्यः सोपवान् ॥
विधिवद्दूयानकं कुर्य्यात् सहाहे रचयेद्बलम्।
यत्राचलसरोरचा हयरथानु यच तु ॥
वासं तत्र विधायैव रात्रौ रक्षेद्बन स्वकम्।
चतुर्दिक्षु च सैन्यस्य शूरान्धनुर्धरान्विधि ॥
स्वयं राजा नियुञ्जीत समीक्ष्य स्वबलाबलम्।
राज्यस्य षड्गुणान् मत्वा सन्धिविग्रहयानकान् ॥
आसन सश्रयं द्वैध सम्यक्ज्ञात्वा समाचरेत्।
निर्भेद स्वबल कुर्य्यात् हन्याद्भिन्नचेतसा ॥
दासीकर्मकरान् दासान् भिद्यन्ते न यथेन्नृपः।
निकटस्थायिनो नित्यं जानन्ति चेष्टित प्रभोः ॥
तस्मात्ते यत्नतो रक्ष्या भेदमूलं यतस्त्वमी।
ये ते परस्य यत्नेन भेदनीयास्ततोऽपरे ॥
यथा परो न जानाति तथा भेद समाचरेत्।
परमात्मविधानाना व्यलीककृतमन्दितम् ॥
छत्रापयेत् स्वसेनाया स्यायताचित्तभेदिन.।
परसैन्ये वहून् पातान् विविधान् कुहकानपि ॥
करीषाङ्गरदानादि वह्निपातानानेकशः।
स्वसैन्येऽभवदित्यादि नृपो यत्नेन रक्षयेत् ॥
नियुज्य यत्नद्बुरूपान् तत्र सर्वं निग्रामयेत् ॥

अन्तर्भीरून् बहिः शूरान् साग्निकान् ब्राह्मणोत्तमान्।
धर्मज्ञान् कुलसम्भूतान् विदध्यादात्मसन्निधौ॥
प्रविशेत्परदेशे तु प्रजां सौख्ये संविशेत्।
उत्साद्यं मार्गगो दूरीकृत्वापि मार्गतो व्रजेत्॥
शस्यानि दाहयेत्सर्वं सयवानि वनानि च।
भिन्द्यात्सर्वं निपानानि प्राकारं परिखां तथा॥
अपसृत्युमुपादाय भूमिसाधारणं पुनः।
गमयेद्वार्षिकान् मासानसौ च वसुधाधिपः॥
न युद्धमाश्रयेत् प्राज्ञो न कुर्यात् स्वबलक्षयम्।
न प्रभेदेन दानेन त्रिभिरेव वशं नयेत्॥
वदन्ति सर्वनीतिज्ञा दण्डस्यागतिका गतिः।
तद्वशं यममायाति यथा रिपुस्तथा चरेत्॥
आक्रान्ता दर्भसूच्योऽपि विद्युद्दम्भोपपातनम्।
न तापित शुक्ले च शुद्धसिद्धौ चरसिद्धिवत्॥
स स्वस्थात्यधिके देशे युद्धमिच्छेत् स्वधर्मवित्।
ततः प्रविश्य तद्दूरं भूमियुद्धं समारभेत्॥
किंचित् सुभेषु लोकेषु चपायां यद्वसुगृह्णेत्।
संत्रीरयामसौवापि पीडयेत्परसैन्यकम्॥

हीन परबलं मत्वा निरुत्साहमनादरम् ।
समस्तबलसयुक्त स्वयमुत्थाप्य योधयेत् ॥
न हन्यात् मुक्तकेशन्तु नाशयेन्न निरायुधम् ।
पराङ्मुखञ्च प्रहतं न तवास्मीति वादिनम् ॥
अन्यानपि च विद्वांश्च न हन्यात् धर्मयुद्धतः ।
हन्याच्चेन्नरक याति भ्रूणहत्यासमेनसा ॥
पराङ्मुखीकृते सैन्ये यो युद्धान्न निवर्त्तते ।
तत्पदानीष्टितुल्यानि भूत्यर्थमेकचेतसः ॥
शिरोऽहतस्य ये वक्रे विशन्ति रक्तबिन्दव. ।
सोमपानेन तत्तुल्या इति वासिष्ठोऽब्रवीत् ॥
युध्यन्ते भूभृतो येच भूम्यर्थ मेकचेतसः ।
इष्टैस्तैर्बहुभिर्योगैरेव यान्ति त्रिविष्टपम् ॥
येषु एवापरो धर्मो नृपतेर्यद्रणार्जितम् ।
वित्तन्दीयेत विप्रे स्यात् प्रजाभ्यश्चाभयं सदा ॥
तदा तु वशता याति स देशो न्यायतोऽर्जित ।
तद्व्यवहारेण यथावत्परिपालयेत् ॥
रणार्जितेन वित्तेन् राजा कुर्य्यान्नमस्यान् द्विजान् ।
अर्चयेद्विविधविहितान् सतान् सन्मानयेदपि ॥
मातुल, श्वशुरो बन्धु र्न्यो वापिच यो जित ।
अदण्ड्य: कोऽपि नो राजा राजनीतिविदो विदु ॥
सुसम्हायमग्रपाद शूर महानुरागदम् ।
सोत्साहं विजिगीषुश्च भूभृन् चिरं निवेदयेत् ॥
मत्वाचार्य्यवत. सर्वान् नियुक्तार्थनियुग्भवेत् ।

सार्थकांश्चैव युञ्जीत सर्वतोऽर्थमुपार्जयेत् ॥
सर्वाण्यपि च वित्तानि यतस्ततोऽपि राजनि ।
नृपस्य यदि जातानि दैवदृष्ट्याणि कोशवत् ।
आदाय रक्ष चैतानि ततस्तत्र च तत्र क्षिपेत् ॥
वित्तं वार्द्धुषिकाणान्तु कदर्यस्यापि यद्भवेत् ।
पाषण्डगणिकावित्तं हरन्नातो न किल्बिषी ॥
देवब्राह्मणपाषण्डगणका गणिकादय ।
वणिग्वार्धुषिकाः सर्वे स्वस्थे राजनि सुस्थिताः ॥
सप्तांशिन्नाह्मगोमायान यस्य दृष्टयकिल्बिषी ।
गृह्णीयात् सर्वतो राजा करान् य. पीडयेत् प्रजा. ॥
सोऽयं स कर्तुं फलकं मासं भुङ्क्ते चिरन्तराम् ।
सदा चोद्यमिना भाव्यं नृपेण विजिगीषुणा ॥
विजिगीषुनृपो नान्यै. कदाचिदभिभूयते ।
तदैवं हृदि सन्ध्यायन् निरुद्यमो नृपो भवेत् ॥
दैवपुरुषसंयोगे सर्वाः सिध्यन्ति सिद्धय ॥
नैकेन चक्रेण रथ. प्रयाति नचैकपक्षोऽङ्ग! वयाति पक्षी ।
एवं हि दैवेन च केवलेन पुंसोऽर्थसिद्धिर्न नरकारतो वा ।।
केचिद्धि दैवस्य तु केवलस्य प्राधान्यमिच्छन्ति विधिप्रवीणाम्।
पुंस्कारयुक्तस्य नरस्य केचिदप्यल दृष्टा पुरुषार्थसिद्धि ।
अत्युद्यमी क्रियतएवच य श्रमी च
शौर्यान्वितश्च गुणवांश्च सुधीश्च विद्वान् ।
प्राप्नोति नैव विधिना स पराङ्मुखेन
स्वीयोदरस्य परिपूरणमन्नमात्रम् ॥

धुम्नाणि हर्म्याणि वराङ्गनाश्च नानाप्रकारो विभवो नरस्य ।
उर्वीपतित्वञ्च नृपादरता च सर्वं हि मर्त्त्यः समुपैति दैवात् ॥
केषां हि पुंसां महतो हि दैवात् स्थानस्थितानामपि चार्थसिद्धिः ।
एषां प्रभुत्वं बहुजीविताश्च एको हि दैवो वितनोत्यतोऽत्र ॥
पुंस्त्रीप्रयोगादथ शुक्रयोगात् तयोर्हि मध्ये विदधाति गर्भम् ।
स्त्रीणां तु तत् विप्र । न चापि पुंसां भवाणि चैषां मनुजेश्वरत्वम्
कासां तु गर्भस्य न सम्भवोऽस्ति कासां तु शुक्रं ननु वीर्यहीनम् ।
धत्ते गर्भोऽपि जहाति गर्भं काचिच्च गर्भं न बिभर्ति दैवात् ॥
धाता विधाता निजकर्मयोगाद् विधेश्च कीट त्वनुभावभाव्यम् ।
दैवादृषीणां नच दैत्यकानां स एव कर्त्ता तु मनूद्भवानाम् ॥
दैवान्मघोनापि सहस्रमक्ष्णां देवाधिपायो क्षयरोगता च ।
दैवात्पयोधौ लवणोदकत्वं दैवाद्धरेश्चित्रतरा च दृष्टिः ॥
यद्यप्यमुष्य न परोऽस्ति दैवात् कुर्यात्तथापीह नरो हकारम् ।
उद्दीपयेत्कर्मकरो हकारादुद्दीपितं श्रीरिव वै तनोति ।
दैवेन केचिच्च हठेन केचित् केचिन्न हकारेण नरस्य चार्थाः ।
सिध्यन्ति यत्नेन विधीयमाना सेषा प्रधाना नरकारमाहुः ॥
स्वामिप्रधानं त्वथ दुर्गकोशान् दण्डं च मित्राणि च नीतियुक्ता ।
अङ्गानि राज्यस्य वदन्ति सप्त सप्ताङ्गयुक्तो नृपतिर्धराभुक् ॥
दुष्टेष्वसद्वृत्तनयेषु दण्डं राज्ञा विधेयं निपुणार्थसिद्धै ।
दण्डश्च मत्वाऽर्जितवित्तसत्त्वात् हीनार्थं पुत्रार्थं दमन्ति हीनम् ।
अन्यायतो ये जनान् जनेश्वराः संपीड्य वित्तानि नयन्ति लोभात् ।
तत्क्रोधवह्निपरिदग्धकाया क्षीणायुषस्ते तु भवन्ति भूपाः ।
दण्डो महान्मध्यकमन्यथास्तु मानन्तु तस्य त्वसरेणुकादि ॥
साशीति साहस्रपणान्महान् स्यादर्धादिके चैव तदर्धको वा ।

सर्वार्थपादैस्तु हरेच्च दण्डं पात्यो नृपैर्गोति वदन्ति सद्यः ॥
पाण्यादिशाच्छेदनमारणञ्च निर्वासनं राष्ट्रतश्च सद्य ।
ज्ञात्वापराधमनुजस्य यत्तु देशञ्च कालञ्च वयोवपुश्च ॥
दण्ड्येषु दण्डं विदधाति भूभृत्साम्यं स बध्नाति पुरन्दरस्य।
यः शास्त्रदृष्टेन यदा नरेश्वरो दण्डं विदध्याद्विधिवत्क्रमाच्च ॥
स चैवकीर्तीर्वितनोति गुर्वीरायुश्च दीर्घं दिवि देवभोगान् ।
यस्त्वक्रमागानि कुलानि राजा श्रेणिश्च जातीश्चरतांश्च लोकान्
आनीय मार्गे विदधाति धर्मे नागेशगीर्वाणगणै प्रशस्यम् ।
अन्यच वह्निर्जलविन्तशायशीताशुरूपाणि स बिभ्रतीह ॥
सर्वे च भूपस्त्विह रूपकञ्च तत्तथ्यमानं शृणुत द्विजेन्द्राः ।
यदा विजिगीषुर्धृतशस्त्रपाणि स्त्वयं समालम्ब्य स विद्दसैन्य ॥
सर्वान् सपत्नांश्च स हन्तुकामस्तदासहर्ष्यञ्च इवावभाति ।
आकारयात्कारयतोऽपि एष प्रजा हतेय स सहस्रकीर्ति ॥
यदा तदैनं नृपतीति विप्रास्तनूनपात्त प्रवदन्ति भूपम् ॥
धर्मासनस्थश्रुतिशास्त्रदृष्टाः शुभाशुभाचारविचारतस्मात् ॥
धर्म्येषु दानं लघुकृत्सु दण्डं यदावनीशः सच धर्मराजः ।
धनप्रदानेन करोति हृष्टा भूभृत्तदासान्द्रयिणेशवच्चान् ॥
समस्तशीतांशुगुणप्रयोक्ता यदायदामेव शुभाय शास्येत् ।
प्रसन्नमूर्तिर्गतमत्सरः सन् तदोच्यते सोम इव क्षितीश. ॥
आज्ञा श्रयाज्ञा परमं हि तेजो येषा न मन्ये त समस्तवश्यः ।
ब्रूयाच्च कुर्याच्च यदेवं भूभृत्कार्यन्तदेवं भुवि सर्वलोके ॥
दुर्धर्षतीव्राशुसमानदीप्तो ब्रूयान्मनुष्यः यदय नृपस्य ।
यदास्य तेजोऽप्ययमन्यमान्यः सद्य स पञ्चत्व मुपैति मायात् ॥

योऽश्नाय सर्वं विदधाति पश्येत्
शृणोति जानाति चकास्ति शास्ति।
कस्यापि चाज्ञा न विशति राज्ञः
समस्तदेवाग्रमयोऽपि यस्मात्॥
य, स्वधर्मे स्थितो राजा प्रजा धर्मेण पालयन्।
सर्वकामसमृद्धात्मा विष्णुलोकं सवाप्नुयात्॥
इति श्रीरत्नाकरीये राजधर्मः सम्पूर्णः।

अथ विप्रो वनं गच्छेद्विना वा सह भार्यया।
जितेन्द्रियो वसन्नेव नित्यश्चौताग्निकर्मकृत्॥
वन्यैर्मुन्यन्नैर्मेध्यैः श्यामनीवारकङ्गुभिः।
कन्दमूलफलैः शाकैः स्नेहैश्च फलसम्भवैः।
सायं प्रातश्च जुहुयात् त्रिकालं स्नानमाचरेत्॥
चर्मचीरवासा वै श्मश्रुलोमजटाधरः।
पितृंश्च तर्पयेन्नित्यं देवांश्चाप्यर्चयेत्।
अर्चयेदतिथीन् नित्यं भृत्यांश्चापि प्रपोषयेत्॥
न किञ्चित् प्रतिगृह्णीयात् स्वाध्यायेनैत्यमाचरेत्।
सर्वसत्त्वहितोपेतो दान्तश्चाध्यात्मचिन्तकः॥
सन्यस्तश्चात्मको नित्यं दानशील सदा द्विज।
किञ्चिद्दद्यात् समाश्याथ स वृत्त्या वर्तयेत्सदा॥
एकादशा तु कुर्वीत मासेकश्चार्थसंश्रयम्।
षाण्मासिकश्चाब्दिकञ्च यद्यार्थं च वने वसेत।
त्यक्त्वा तदाश्विने मासि अन्यं स्थानं समाचरेत॥
यथातद्भिनिष्टोर्व तु समिधाग्नौ च पालयेत्।

कृच्छ्रचान्द्रपराकाद्यैः पञ्चमासोपवासकैः ॥
त्रिरात्रैर्येकरात्रैश्च आश्रमस्थः क्षपेद्वपुः ।
तिष्ठन्नार्वतिकस्तत्र स्वपेदर्धंस्तथा निशि ॥
अतन्द्रितो भवेन्नित्यं वासरं प्रपदैर्नयेत् ।
योगाभ्यासरतो नित्यं स्थानासनविहारवान् ॥
वसन्तग्रीष्मवर्षासु जलान्याकाशमाश्रयेत् ॥
दन्तोलूखलिको वापि कालपक्वभुगेव च ।
स्यादश्मकुट्टकोविप्र फलस्नेहैश्च कर्मकृत् ॥
शत्रौ मित्रे समः स्याच्च तथैव सुखदुःखयोः ।
समदृष्टिश्च सर्वेषु न विशेद्वनगह्वरम् ॥
म्लेच्छव्याप्तानि सर्वाणि वनानि हि कलौ युगे ।
न भूय शासितारस्तु ग्रामोपान्ते वसेदतः ॥
ग्रामाद्वा नगराद्दूरे ह्यास्थारण्यवनानि च ।
नित्यं परक्षितान्येव सर्वेषां फलदानि हि ॥
भूपतेः प्रथमं तत्स्यात् क्षात्रं वसेद्द्विजाग्रतः ।
यागं वाऽरण्यवासं वा कुर्यान्नु तदनुज्ञया ॥
सुत्रामानलवायूनां यमस्येन्द्रविवस्वताम् ।
यदा विक्षेपयोर्ब्रह्मा मात्राभ्यो निर्ममौ नृपम ॥
पारत्रिकं तु यत्किञ्चित् यत्किञ्चिदैहिकं तथा ।
नृपाज्ञया द्विजातीनां तत्सर्वं सिद्ध्यति ध्रुवम् ॥
नृपतेः प्रथमं न स्यात् स वै द्विज । मखादिकम् ।
रक्षार्थं कथयित्वा तु यथाकार्यं समापयेत् ॥
धेनुपूर्वं वशिष्ठस्य ह्यासीद् दुर्वाससोऽपि च ।
वनवासाश्रमस्थस्य ह्यग्निकार्याय ताश्रयेत् ।

पलस्नेहाय दानस्य कालवैगुण्यतोद्विजः ॥
तथा गोदुग्धसर्पिष्य सम्निकार्यं समापयेत्।
सर्वकालेषु सर्वेषु तथा चैवाश्रमेषु च ॥
गोदुग्धादि पवित्रं स्यात् सर्वकार्येषु सत्तमाः !॥
सर्वकार्येषु सर्वेषु भिक्षां कुर्याद्दिनाश्रमी।
तथा सर्वे प्रकुर्वन्ति पितृदेवार्चनादिकम् ॥
अष्टौ भुञ्जीत वा ग्रासान् ग्रामादाहृत्य यत्नवान्।
आत्मनः संचयं गच्छेदनिशां प्रागुदीचिकाम् ॥

विप्रोविधाय वनवासविशेषधर्मान्
सर्वानिमानुक्तविधिक्रमेण।
समुद्य पापानि वपुर्विशोध्य
ब्रह्माधिगच्छेत् परमं द्विजेन्द्रः ॥

आश्रमत्रयधर्मात्प्राक् चरित्वा ते द्विजातयः।
द्वयोर्वा ततः पश्चाच्चतुर्थाश्रममाचरेत् ॥
द्विजाग्रजो यदा पश्येद्वलिं पलितं मात्मनः।
उपरति तथाचार्या क्षीणकामः स वै द्विजः ॥
समीक्ष्य पुत्रपौत्रं वा दृष्ट्वा वा दुहितुः सुतम्।
अधीत्य विधिवद्वेदान् कृत्वा यागविधानताम् ॥
निश्चयं मनसा कृत्वा चतुर्थाश्रममावसेत्।
अ.आपन्न विधायेष्टिं वनाद्वासमनोऽपिवा ॥
समस्तदक्षिणायुक्तां सर्ववेदान्तयाज्ञवान्।
अग्निनात्मनि चारोप्य दण्डान्विधिवदाचरेत् ॥
किञ्चिद्वेदं समास्थाय तद्धर्मेण च वर्त्तयेत्।
वाङ्मनःकायदण्डाश्च तथा सत्त्वादयो गुणाः ॥

सुमुख्यो नियतो यस्य स त्रिदण्डीति कथ्यते ।
कमण्डलुजपमालाञ्च भिक्षापात्रमथापरम् ॥
काषायवासःकौपीनकार्याथे वस्त्रमेव च ।
शिखायज्ञोपवीतञ्च दण्डानां त्रितयं तथा ॥
त्रिकालविधिवत् स्नानं भिक्षया चापि भोजनम् ।
शुष्केऽकष्टन्तिर्विप्रेषु सत्कर्म निरतेषु च ॥
भिक्षार्थं यो यतिः मोक्षो ह्युत्तवर्णैस्तथैव च ।
असंभाष्यं स्मृतिश्चैव तथाच शिल्पकारुभिः ॥
अवशत्यं तथा स्त्रीभिरेतत्कृत्यं यतेः स्मृतम् ।
सर्वदा दम्भसंरोधो नित्यमेकान्त[illegible]तः ॥
सदैव प्राणसंरोधः सदैवाध्यात्मचिन्तनम् ।
सदैव शुद्धावलम्बनमथ पात्रं यतेः स्मृतम् ॥
शुचिरम्भक्लमीषाञ्च गोवालयावमर्पणम् ।
न दण्डेनैव,दण्डेन विना वातेन वा तथा ॥
मोक्षावाप्ति भवेत्तु सा किन्तु साध्यात्मचिन्तनम् ।
समत्वं सुखदुःखेषु तथा वै द्वेषरागयोः ॥
आत्म समानधर्मत्व मजस्त्र चात्मचिन्तनम् ।
यतिभिस्त्रिभिरेकत्र द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥
न स्थातव्यं कदाचित्स्यान्शिस्यन्तो नाश्रमामुयुः ।
यच्चत्र यत्र भिक्षाणां वार्ताश्च विचित्रकाः ॥
स्नेहपैशुन्य मात्सर्यभिक्षाणां नृपतेरपि ।
तस्मादेकान्तशीलेन भवितव्यं सदा द्विज ! ॥
चात्माभ्यासरतो नित्यं ब्रह्मावाप्ति समीप्सताम् ।
त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेत्य नैव जायते ॥

अध्यात्मयोगयुक्तस्य ब्रह्मावाप्तिर्भवेद्यतः ।
यतेन्द्रियोऽपि दण्डार्हो युवा तस्य तथा निरुक् ॥
युवा निवृत्तयाभिक्षुरामेऽद्भमदर्पक ।
भिक्षुर्गृहे वसेन्नैव कामार्थान्वीऽभिगच्छति ॥
तत्स्थानेन तथा चैव सह तेनैव तापयेत् ।
निवसेदेकरात्रञ्च बहिर्ग्रामे तु वेश्मनि ॥
स तारयति हृद्यानां विंशतिं पितृमातृतः ।
भिक्षुर्यस्यान्नतु ब्रह्म योगाभ्यासरतो भवेत् ॥
परिणामय योगेन चतुष्कल्पो व्रती स तु ।
निर्ममो निरहङ्कारः सर्वं सह प्रयच्छति ।
ब्रह्मण्यात्मनि गोमायो मृतो दुःखात् दाम्भिकः ।
चिह्नानि धात्रा कथितानि यस्यवक्त्रे समस्ताभिर्हितेव भिक्षा ॥
योध्यानवान् वा सततं जिताक्ष स ब्रह्मकाव्ययोगमन करोति ॥
वनस्य भिक्षुधर्मान् वै यानब्रवीत्पराशर ।
तथावदभिधायेतान वक्ष्याम्याश्रमभेदकान् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे वानप्रस्थयति-
धर्मोनाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि भेदमाश्रमसम्भवम् ।
ब्रह्मचर्यादिकानान्तु तथा तथ्यं निबोधत ॥
चतुर्णामाश्रमाणां तु भेदो दृष्टो मनीषिभिः ।
प्रत्येकशो वदाम्येतत् शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थस्तथा यती।
एतद्भेदं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं पापनाशनम्॥
चतुर्धा ब्रह्मचारी च स्नातो यत्र यतस्तथा।
ब्रह्मायत्याप्येतेति लक्षणानि पृथक् पृथक्॥
उपचारलवणाशित्या गृहेयत्याच स प्रत्यहम्।
वर्तते त्रपया नित्य गायत्र्यं तत्प्रकीर्तितम्॥
चतुर्थं द्वादशाब्दानि योऽधीयानश्चतुः श्रुती।
भिक्षया ब्रह्मचर्येण तेष्वध्यात्म तदुच्यते॥
ऋतुकालाभिगामी सन् परस्त्रीपर्ववर्जक।
वेदानध्येति भिक्षाभुक् प्राजापत्योऽयमुच्यते॥
गुरोर्वा गुरुपुत्रस्य तत्पत्न्या वापि सन्निधौ।
यो वसेदात्मसंत्राण ब्रह्मचारी स नैष्ठिकः॥
गृहस्थस्य चतुर्भेदो मतः शालीनतीव्रकौ।
यायावरास्तथा चान्ये घोरसन्यासिकास्तथा॥
कृषिगोरक्षवाणिज्यैः सर्वान् कुर्वन् क्रियां द्विजः।
विहितोक्षाम्विद्याय वार्तावृत्तिः स उच्यते॥
ददात्यध्येति यजते याजयेत् चैव पाठयेत्।
कुर्यात्कर्म प्रतिग्राही शालीनोऽध्यानकद्विजः॥
चक्रः सन् कारयेदन्या क्रिया कुर्यात्प्रतिग्रहे।
पाठको नियतात्मा च यायावरः स उच्यते॥
तिष्ठेद् यश्च शीलोञ्छाभ्या सुद्धृताद्भिश्च वर्तते।
आत्मविन्न क्रिया कुर्यात् घोरसन्यासिक स तु॥
वानप्रस्थचतुर्भेदो वैखानस उदुम्बर।
वालखिल्यो वनेवासी तन्नचरणमथोच्यते॥

फलैर्मूलैरकृष्णाद्यैरग्निकल्पेन वै वसन् ।
कुर्यात्पञ्च महायज्ञानात्मविद्वेदपारगः स तु ॥
इमानि तृणफलः कृष्णाभक्ते मनुः उदर्ध्वरे ।
योवा वसेद्‌वतो योनी पञ्चयज्ञाग्निकर्मकृत्॥
वनस्थो वालखिल्यो यो वसेत् वल्कलचीवरम् ।
अग्निकार्यकदाचश्च दुजीतसेवितं त्यजेत् ॥
चतुरोऽन्यानमूनग्निकार्यं कुर्वन्वने वसेत्।
फलस्नेहैः फलैर्वन्यैर्वैङ्कभिः श्रुतिचोदितम् ॥
उद्धृत्य परिभूताद्भि तथा वै वित्तहृत्तिक. ।
फलैर्वन्यैर्वैनाग्नैश्च फेनप पञ्चयज्ञकृत् ॥
पुत्रस्य भ्रातृपुत्रस्य भ्रातृदौहित्रयोरपि ।
न कुर्यात. कुटीस्थोवा यदृभैक्ष्य हविर्भुक् द्विज. ॥
ज्ञेयो यङ्कदयो नाम यश्च पवित्रपादुकः ।
शिखासनोपवीतानि धातुकाषायवासकृत् ॥
चतुर्भेदपरिव्राट् स्यात् कुटीचरबहूदकौ ।
हंसा. परमहंसाश्च यच्चान्ते तु पृथक् पृथक् ॥
साधुवृत्ति द्विजो यस्तु भिक्षाभुगात्मचिन्तकः ।
बहूदक. स च ज्ञेयः परिव्राट् स त्रिदण्डधृक् ॥
एके दण्डधरा हंसा शिखोपवीतधारिणः।
वार्याचारकराः शान्ता भूतानामभयप्रदाः ॥
वसेदेकत्त्रपा ग्रामे नगरे पञ्च सर्वशः ।
मर्षयन्तो व्रतैर्देहमात्मध्याने सदा रताः ॥
एकदण्डधरा मुण्डा कन्थाकौपिनवाससः ।
अत्यन्तजिह्मिनोऽव्यग्राः सर्वदैव च मौनिनः॥

शिखादिरहिता शान्ताः उन्मत्तरवधारिणः ।
नग्नः शूरामरैः केषु वासिनो ब्रह्मचिन्तकः ॥
ये ते परमहंसा वै नैष्ठिका ब्रह्मभिर्त्तवे ।
उक्ता सद्भूतभेदज्ञैरात्मन प्रार्थनापरा. ॥
यो ब्रह्मचर्यव्रतचारिभेदी
भेदो गृहस्थस्य तथैव यत्नत. ।
हिरण्यवासी द्विजकर्मभेदी
ह्युक्तो मयीसौहृद्द्विजभिक्षुभेद ॥

इति बृहत्पाराशरीये वानप्रस्थरत्याश्रमभेदो नाम एकादशोऽध्याय. ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

मुमुक्षवो विरज्यन्तो देहाद्देहादितो यथा ।
शरीरत्रासया प्राज्ञ. परब्रह्मनय गता ॥
स्वेदाद्यन्यन्मुधाकीभि शारव्यामाशुनामि तत् ।
तन्मुख्ये गुणसंयुक्ते सत्पथचालनं व्रजेत् ॥
शुक्लशोणितसंयोगात् स्त्रीकोष्ठपाकसम्भवम् ।
दु खेन दशभिर्मासैर्व्यापितम्भूरि दोहदै. ॥
जनन्यादौ स्तन्याभावे गर्भस्थस्यापि दु.खित ।
पतत जायमानस्य योनियन्त्रनिपीडनात् ।
जातस्य बालरोगाद्यै. योगिनीग्रहदोषत. ।
देहिनः सर्वदा दु खं पूजाजन्मादिकैर्ग्रहै ॥
एवं बाल्ये महद्दु खं कामाद्यं यौवनेऽपि च ।

स्त्रिया विना तु स्यात्कर्पाद्दरिद्रैश्वर्ययोरपि ॥
क्षुत्तृड्भ्यां प्रथमे विन्, रक्षणाद्यै द्वितीयके।
द्वद्वत्वे या तयोर्दु:खत्वस्माद् दुःखमयं वपुः॥
मांसेन लेपितं चाल्सं स्नायुभिः कुल्यसंचयम्।
मेदोऽस्थिमज्जसम्पूर्णं कफपित्तस्य चाश्रयम्॥
अमेध्यपूर्णमस्त्राथ दधे वै सर्वदा शुचि,।
तस्माया: स्नानगन्धाद्यैर्निर्गन्धो क्रियते यदि॥
दुर्गन्धः सर्वरन्ध्रेषु समायाति हि गकारणम्।
सततञ्च स्नावमेध्यञ्च देहे शोच्यं शुभम्॥
यद्दग्धं भवेन्मृतस्य दग्धभस्मत्वमाप्नुयात्।
मृतस्य दुग्धने क्रिमिकृत्याकोपरतस्य च।
क दृश्यद्युते विद्वान् कथेव म्रियते पुनः।
यत्वोपममिदञ्चीमन्। वायुत्यक्त यतम्भवेत्॥
पृथगात्मा पृथक्स्रातं पृथक् खानि दृशानि च।
पृथक्भूतानि भूतानि पृथक्तेषां गुणोत्तरं॥
पृथक् पाप दिवायुश्च तद्गतिश्च पृथक् पृथक्।
पृथक् पृथगिति ह्येतत् पृथग्भिः किमिहोच्यते॥
आरम्भकाणि यान्येव तेषु यान्ति तदंशकाः।
अत्ययाद् यदवाप्नोति याति वीर्यं पुनर्वपु॥
शृणुयात् पादस्पर्शं जिघ्रेत् स्वादेद्दियं स्मरेत्।
स्वपेच्च जागृयाद्गच्छेद्व्याद्वायेदतीत वा॥
श्लाघीयादद्यायाद्य चाग्रेत स नयेदपि।
सोऽस्तिकश्चेतृपरो देहाद्योऽदेहीति निगद्यते॥
नैकश्च स्यात्देहे वै ह्यभिन्ना कथम्भवेत्।

एकद्दक् दृष्टरूपस्य पुनरन्येन पश्यतः ।
यद्राचं यद्दहौं वस्तु तद्वैतत्पृशाम्यथ ॥
यच्चास्पृश्य च पश्यामि प्रतीतिर्यस्य जायते ।
दर्शनाभ्यां तु संनत यच्छेयादेकवमन. ॥
अस्ति ह्यात्मा परो देहात् यो देहीति च कथ्यते ।
गृहीच गृहमध्यस्थो सन्नादिच समाचरेत् ॥
देहे चतादिसरोहान् तयो देहास्ति कश्चन ।
स एव पूज्यते कुर्वन् उद्देयो तस्य तावति ।
वार्यते कर्मणा चाचिं बाध्यते कर्मणापि च ॥
उभयस्यापि चैवात्र प्रत्यक्षं दृश्यते हिजा. ।।
मायाविसद्धं मूकत्वमतिक्रान्तागताश्रुमान् ॥
अत्र बाधान्यहर्तृ या पिशुने पूतिनासिना ।
भरतो वर्णकैयिलैर्देहस्य वर्णयेत्तथा ॥
कुर्वन्नानाविध कर्म तथात्मा कर्मजस्तनुः ।
जरायुजाण्डजादीनि वपूंषि यो यच्छेश्रिते. ॥
कर्मभिर्यभेदैश्च विवदैर्गत्यरुप्यत. ।
बधिरान्धकिनः क्लीवा जायन्ते पुरुषाधमाः ॥
निरत. स पुनर्भूत्वा विद्वद्विप्रकुलेषु च ।
महाकुलीनाच जायन्ते लक्षणान्वितयान्वित. ॥
धनवन्तः प्रजायन्ते वेदवन्तो यशस्विन. ।
रूपसम्पाग्यसम्पृक्ताः सर्वेषां नयनप्रियाः ॥
ब्रह्माद्याश्चरता शान्ता. षट्कर्मनिरतास्तथा ।
पशुयज्ञरतो नित्य अग्निष्टोमादिषु स्थिता. ॥
द्विजोपाराकरा नित्यहर्योचार्यादि पूजकाः ।

चतुराश्रमधर्माणां कथिताः समदर्शिन ॥
गुणैः सर्वैः समायुक्तास्तेऽलक्षिनो द्विजप्रिया ।
एवम्भूतास्तु ये विप्रास्तेषां विष्णुः सदान्तिके ॥
विष्णुश्च सर्वदेवत्वं तस्माद्विष्णुमयो भवेत् ।
देवत्वार्थी ह्यता नित्यं गुरूपासिरतस्तया ॥
ब्रह्मैवाचारता सम्यक् ब्रह्मसान्निध्यमृच्छति ।
तदुपास्य सदा ब्रह्म यावत्साधनकाम यत् ॥
बहुपापान्विदित्वा च, ससरेत्रेव मानवे ।
वदन्ति ब्रह्मदेवेषे ब्रह्माभ्यासमनैकशः ॥
ब्रह्मापि द्विविधं धाम न.पर परमेव च ।
समात्र मपरं ब्रह्म शब्दब्रह्मेति कीर्तितम् ॥
प्रणवाख्यन्त्रिरूपन्तत् मात्रेव हि विशेषतः ।
प्राणायामे तदभ्यस्य पूरकाद्यैश्च वायुभि ॥
पूरको कुम्भको वायू रेचकश्च तृतीयक. ।
येन व्यावर्तते वायुर्नासाग्राभि:सदम्बहि" ॥
श्वासयोगेन तं प्राज्ञः पूरक तद्विदोऽनिलम् ।
श्वासयोगं ददन्त्येन कावय स्तम्भ पावनम् ॥
विदुस्त रेचक तज्ज्ञाः रेच्यश्च शनकै. शनैः ॥
न वेगाद्रेचयेद्वायुः सर्वथा विघ्नभाक् भवेत् ।
मोचयेन्मन्दमन्दन्तु वह्निः स्यात् कुम्भितो यथा ॥
नासाग्रस्थितपार्णाणु संयिवश्चालनं चमम् ।
धनिल रेचयेद्योगी न मन्द वाति वेगवान् ॥
न प्रायतेऽनिलो यस्य नि.सरत्रासिकायतः ॥
यस्यास्ते कुक्षितो जन्म प्राणयोगी स उच्यते ।

दीर्घांशुकं परं स्थानं समस्ता योगरूढय ॥
देहे तस्मावतिष्ठन्ति प्राणायामवशीकृता ।
यत्र तिष्ठति जीवस्य निष्क्रोऽस्य उच्यते ।
स किन्न धार्य्यते प्राणो ब्रह्मा तिष्ठति यत्र तु ॥
प्राण एव हिंसात्मा च प्राणो देहस्य वाहक ।
शरीरान्नि स्त्री प्राणे नाम्ना विषयवाहक ॥
देहं त्यक्त्वा यदा जीवो बहिराकाशमास्थित: ।
तदा निर्विषयो वायु र्भवेदत्र न संशय ॥
तदा ससर्ज देहेषु नासाग्रमास्थित शिव ।
प्रत्यक्ष सर्वभूताना तिष्ठते नच लक्ष्यते ॥
तदा न श्वसते वायु स्तदा निष्कल मुच्यते ।
नाभिस्थस्तु विज्ञाय जन्मवाधाद्विमुच्यते ॥
देहस्य. सर्वसत्वाना स जीवति शृणोति च ।
धर्माधर्मौ समष्टभ्यौ देहे देहे व्यवस्थितौ ॥
सुहृत्कर्मसस्थस्तु अथ ऊर्द्ध प्रधावति ।
धर्माधर्मैर्महापाशै र्गृहीत स प्रवर्त्तते ॥
अर्द्ध मुच्छ्वसते यावत् प्राणो द्रव्यसमीरणात् ।
तावत्प्राणस्तु विज्ञेयो यावन्नासाग्रमास्थित ॥
अतस्थं निष्कलं ब्रह्म यावन्न श्वसते द्विज ।
श्वसनेन समायोगादाकाशात्पुनरागत ॥
नासारन्ध्रसमालीन स्तदा निष्कल उच्यते ।
स जीव इति विख्यात स विष्णु स महेश्वर: ॥
ध्यातव्या देवतास्तत्र क्रमेण पूरकादिषु ।
विष्णुब्रह्मेश्वरास्तेषु स्थानेषु स्थापरा द्विजै. ।

नीलपङ्कजविख्यात आनीय नाभिमध्यतः ॥
महात्मानं चतुर्बाहुकेयूरन्त हरिं स्मरेत् ।
हृत्पद्मे कुम्भके ध्यायेद्-ब्रह्माणं पङ्कजासनम् ॥
रक्तेन्दीवरवर्णाभं चतुर्वक्त्रं पितामहम् ।
रेचके शङ्करं ध्यायेत् ललाटस्थं त्रिशूलिनम् ॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशं संसारार्णवतारकम् ।
एष श्रमनसरोधो देवतात्रयचिन्तनात् ।
अग्निसोम्यसंयोगादन्तरं शुध्यते त्रिभिः ॥
निरोधाद्भवद्वायुस्तस्मादग्निस्ततो जलम् ।
इति त्रिदेवतायोगात् शुद्धन्येन पुनर्हिता ॥
भवन्ति प्रणवोपेताः प्राणायामस्तु पञ्चग ।
अपि भ्रूणहनं मासात् पुनात्यहरहः कृतः ॥
प्रातरुच्चसायस्व पूरकं ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
रेचकेन तृतीयेन प्राप्नुयात् परमं पदम् ।
न प्राणेनाप्यपानेन वायुवेगेन रेचयेत् ॥
प्रागुक्तेन प्रयोगेण शोषयेत्प्राणसंयमी ।
शरीरस्थ शिरोग्रीवं वक्षस्थाणि च पादयम् ॥
सर्वाङ्गं निश्चलं धार्य्यमापूर्य्य सर्वनाडिकाः ।
सम्यस्याङ्गानि सर्वाणि कर्मविज्ञानतद्द्विजः ॥
बद्धासनो चलाङ्गस्तु कुर्यादसुनिरोधनम् ।
कृत्वासुसञ्चय विद्वान् विधिवत्संसुपस्पृशेत् ॥
अन्तरे शुध्यते यस्मात् कुर्यादाचमनं स्मृतम् ।
इत्युक्तः प्राणसंरोधो देवतात्रयसङ्कुत ॥
त्रिमात्रप्रणवस्तत्र ध्यातव्य सर्वयोगिभि ।

सूर्यमाणस्य वातस्य विश्रान्तिः स्वादमात्रकै ॥
तत्परं निष्कलं ज्ञानं तद्विदु ब्रह्मचिन्तकाः।
मृदुमध्योत्तमत्वाच्च स्थूलसूक्ष्मानुभावतः ॥
त्रिविध प्राणसंरोधं विदुस्तत्त्ववेदिनः ।
क्रियमाणो विशेषेण प्रत्याहारोऽय मुच्यते ॥
सर्वं प्रागुक्तमेव स्याद्विशेषं तु निबोधत ।
बाह्य वायु यथोत्थाप्य धारणा यच्छनैः शनैः ॥
निरुध्य विधिवद्योगी प्रत्याहारः स उच्यते ।
व्याहृत्यातिसुखी यत्र स्थानि यत्र निरुध्य च ॥
चिन्तयेन्निश्चलीकृत्य प्रत्याहार स उच्यते ।
प्राणायामयवस्तूना सकलाद्यास्तुवायवः ॥
निरोद्धव्या इतोऽप्येते प्राणसंयमकारिभिः ।
वायुरेकोऽपि देहस्थः क्रियाभेदेन भिद्यते ॥
प्रकर्षेण समन्ताच्च न यानादिक्रिया स्मृता ।
भविष्यातीतकालेभ्यः कर्मभ्यश्चाम् संयमो ॥
सर्वानिलास्तथा स्थानि निरुध्यैकत्र धारयेत् ।
स धीमान्वेदविद्विद्वान् स योगी ब्रह्मवित्तम ॥
स्थान द्विजोत्तमा विधिवत् प्रोक्त सांगस्य यदुयातिविधि, परस्य
पाराशरोक्तैर्बहुभि प्रकारै रुक्तोविधि प्राणनिरोधनस्य ॥
प्रत्याहारो विशेषस्तु प्रोक्तमस्यैव वित्तमा ।।
यदभ्यासाद्भुयाद्ब्रह्म सर्वदा नैदमव्ययम् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरे प्राणायामप्रत्याहारविधि ।

यातैर्न पुनरावृत्तिः कदाचिदिह दृश्यते ।
सस्मृति नाप्नुयाद्येन शक्रस्तु तदब्रवीत् ॥
उक्तोऽसि संयम पूर्वं विधिहीनोऽपि नाशनः ।
निबोधस्व चतुर्थन्तु ध्यानं प्रणववैधसः ॥
विधिवत्प्रणवध्यानं सैकचित्तस्तु योऽभ्यसेत् ।
ब्रह्माभ्येति स मुक्तात्मा स योगी योगिनां वरः ॥
तद्ध्यानमसुसंरोधं तुर्यमस्य गिरोच्यते ।
तदभ्यासविधानन्तु चिन्तादिविवर्जितम् ॥
तच्छान्तं निर्मलं शुद्धं ध्यातव्यं हृत्सरोरुहे ।
तद्वै यत्तद्वरेण्यन्तु मुक्तिबीजं तदुच्यते ॥
सञ्चिन्त्य व्याहृतीः सप्त प्रणवाद्याः सदन्तकाः ।
सम्यग्युक्तमिदं ध्यात्वा परब्रह्मणि योजयेत् ॥
हुतभुक् पवनो जीवस्त्रयोऽप्येते हृदि स्थिताः ।
ये तत्स्वर्यन्तु वैफल संसारे ध्यानकाङ्क्षिणः ॥
ॐकारावर्त्तनालेन उद्धृत्य परियोजयेत् ।
योजयेत्सर्वमेवैतत्स्वस्थयोगी स उच्यते ॥
शून्यभूतं तु यत्प्राणो ह्यासजीवितसंश्रितम् ।
यस्मादुत्पद्यते श्वासः पुनस्तत्र निवेशयेत् ॥
आद्यन्तप्रणवं विद्वान् घटाकाशवदुत्सृजेत् ।
स पश्यन् निर्मलं योगीपुरुषं सम शाश्वतम् ॥
अन्तर्वक्त्रः बहिः रुद्धकुण्डलीभूतसर्पवत् ।
ध्यातव्यः प्रणवस्तस्य मध्यमं धाम सञ्चरेत् ॥
स ध्यातात्मा स बिन्दुश्च तदेव परमं पदम् ।
तदभ्यस्य हि तज्ज्ञात्वा स तस्मिन्नेव लीयते ॥

प्रथमं प्रणवो वक्ता स्वक्षरः परमाक्षर ।
तज्जत्वमन्यदाप्नोति समाप्य परम पदम् ॥
पञ्चमं तु पंद विद्वन् । ह्रस्वार्धेन्यवतिष्ठते ।
नादविन्दु समाख्यातोद्विजेन्द्रा. । परमंपदम् ॥
यत्प्राप्य न निवर्त्तन्ते भ्रातृत्वस्याल्यमेव च ।
सर्वेभ्यो मातृकावर्णा पुनस्तत्र विशन्ति च ।
वर्णात्मास्तत्रवर्णास्तु समस्तं वर्णजीवनम् ॥
न दीर्घं न च ह्रस्वश्च न घोषं नाप्यघोषवत् ।
न विसर्गस्य वा विद्वान् नानुस्वारविपर्यय ॥
ह्रस्वाकाशनिविष्ट यदचलत्व प्रयाति चेत् ।
ज्ञानयोगे त्रिपद्दैवैं यो॰ विभर्त्यक्षराणि तु ॥
तत्पर योगिभिर्ध्येय व्योम यस्य तु मध्यमम् ।
व्योमान्तगं यत्तुध्येयमनन्ताकाशमव्ययम् ॥
चिन्तयामो वयं तत्त्वं धियो यो न प्रचोदयात् ।
ये तद्ब्रह्मत्रयीरूप मेतद्धर्म त्रयीमया ॥
येषा स परमा मुक्ति र्गत्वा या न निवर्त्तते ।
आदाय चांपं प्रणवं च बाणा सन्ध्याय चात्मानमवेध्यलक्ष्यम्॥
लक्ष्यं भिंधि त प्रविविश्य तस्मिन् प्राप्नोति योगी स तु मुक्तिधाम
षट्चक्रभक्तिं विधिनादि विद्वन् । ध्यानं विधेय ध्वनिपूर्वकश्च ॥
सर्वं विधानं विधिवच्च सम्यक् यत्न समर्थोविधिरेव चास्य ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये योगाध्यायप्रपाठ
ध्यानविधि सम्पूर्णं ।

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि विधानं ध्यानकर्मणाम्।
नानामतोदितं कार्यं परब्रह्माभिकारकम्॥
कामात्कर्मिह प्रोक्तं परमात्मा किमुच्यते।
यत्कर्मायमिद विप्राः! शृणुध्वं मुक्तितत्पराः॥
स्वीये न कर्मणा येषां शरीरस्योद्भवो भवेत्।
कर्मात्मन स्वादुच्यन्ते निर्गताः परमात्मनः॥
ये न सृजन्ति सत्त्वाद्य सत्या सत्त्वदयोगुणाः।
कदाचित्तेन कर्माणि परमात्मा ततः परम्।
निष्ठानागोचरविद्येति गुणत्रयं सृजन्ति हि॥
सो यस्मिन् कथमेतस्मिन् लोकपालो विधीयते।
स्वात्मानमेव चात्मानं वेष्टकोटककारवत्॥
कर्मणैव प्रजातस्तु शास्त्रस्तार्थविमोहितः।
तस्माद्विवर्जयेत्कर्म स्वर्गादेरपि साधकम्॥
संसारेस्सर्गतेः कर्मचयः सतु पुनर्यतः।
सीमैषा परमाविप्रा ब्रह्मणः मातमोचयोः॥
कर्मस्थानमिद धावो ज्ञानमतोमभुच्यते।
वैदिक, कर्मयोगय द्वियोऽप्यावत कस्य तु॥
योतिश्चाप्तिनखश्च ज्ञानयोगमतोऽभ्यसेत्।
हृद्विनिःसृतनाडीना सप्तस्वास्यां द्विसप्ततिः॥
तन्मध्यावस्थित तेजः शशिप्रभया भाति यत्।
यन्मध्यसस्थितेह्यात्मा विधूमानलदीपवत्।
संघातंयोरिंदित्वा न संसरेन्न पुनर्यतः॥
भूरिभुवमघोरक्त तवद्यातव्य व्यवस्थितम्।
नातुच्छेदेन मातेन सत्वोदास्य विकासयेत्॥
विकास्य तस्य मध्यस्य मचल दीपशिखेव तत्।

तदूर्द्ध्वं निःसरेत्शुभ्रं सूक्ष्मं तन्तु विचिन्तयेत् ॥
ललनद्वारनिर्गच्छन् कुर्त्यायोगीच चिन्तयेत् ।
तावत्तु चिन्तयेद्यावन्निरालम्बश्च दृच्छति ॥
निरालम्ब यदा ध्यान कुर्वाणो निश्चलो भवेत् ॥
तदा तदुच्यते ब्रह्म स योगी ब्रह्मवित्तमः ।
तत्पदश्च परातीना तत्प्राप्तौ मुक्त उच्यते ॥
इति ध्यान विधातव्य मुक्तिसिद्धि हितैर्हिजाः । ।
भूतानामात्मभूतस्य तानि सम्यक् प्रपश्यतः ॥
विमुच्यत्यमरो मार्गं पद कि न पदस्य तु । ,
यो न तिष्ठति यो याति न कश्चित्सर्वथैव यः ॥
यथार्थो वाङ्मयोऽन्यस्तु सर्वश्रुति प्रचोदितः ।
योऽग्निकोऽपि दवीयाश्च योऽस्तिनास्तिस्वरूपकः ॥
यस्येद ममेति स तत्रैव च प्रलीयते ।
यस्तु सर्वाणि भूतानि पश्यत्यात्मगतानि तु ॥
आत्मान तेषु सर्वेषु ततो यो न विमुच्यते ।
सर्वभूतानि भूतात्मा यत्र तिष्ठति धीमते । ॥
शौचमोहो च यो न्स्य लोकस्य ह्यनुपश्यतः ।
समानावृत्तमादीना यन्मन्वं ब्रह्म यो हित. ॥
ॐ च तद्धोति चाम्नायो दर्शकश्चैव वेधसः ।
ध्यानध्यानयत्तपाया उक्ता स्तन्ये च कोविदैः ॥
ते सौ. सर्वैः साम्नन्त्यो च ध्यातव्योपदेशतः ।
ध्यातव्य परमात्मैव भक्तिं तया परेण तु । ·
ध्यानध्यानस्य तद्भक्ते यच दिग्भ्रमगे मन ॥
तदेवोपदिशेत्तस्य यत्तद्ध्यानोपदेशकम् ।

मनो यस्य विपक्षन्तु यत्र याति च वस्तुनि ॥
ध्यायेत्स तु तदेवेति यावत्स्यात् ध्यानसन्ततिः ।
ध्याने तत्र तु संलग्ने परमात्मनि वा पुनः ॥
ध्यानं नियोजयेद्योगी तं निरालम्बतां नयेत् ।
योगशास्त्रेषु यत्प्रोक्तं गुरुसम्प्रदायकेषु च ॥
तत्तथोपदिशेद्ध्यानं ध्यायेदपि तथैव च ।
प्रवदन्त्यन्यथा केचित्कुभाविभेदवांस्ततः ॥
द्वैविध्यं विदुषो विद्वान्विद्धि तत्त्वपरेऽपदम् ।
चित्तजं स्तुतिजं भावं भावनाभावमेव च ॥
त्रिविधमात्मविद्येत योगाभ्यासफलाफलम् ।
आत्मशक्तिविवस्येति चैतन्यमतिसंस्थितम् ॥
उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यात् योगाभ्यासः प्रवर्त्तते ।
स एको निष्कलीभूतः कर्मात्मा यत्र योजितः ॥
न बिभेति सचैकाकी भयं वै जायतेऽन्यतः ।
न देवगतिभिर्बाह्यां ध्यानं यस्यास्ति योगिनः ॥
सम्बिल्मोऽत्र ध्यानं शान्तं कदाचित् कुवरेण तत् ।
त्र्यम्बकश्च चतुर्वक्त्रः चतुर्बाहुः परेश्वरः ॥
एकएव महेशो वै ततस्त्रिधेति कीर्तितः ।
नाभिमध्यस्थितं विद्वन्विज्ञानेन सुनिर्मलम् ॥
रविवद्भ्राजमानन्तु कायद्रश्मिगणैर्द्विजाः ।
चिन्तयेद्धृदि मध्यस्थं दीप्तिमत् सूर्यमण्डलं ॥
तस्य मध्यगतो सोमवह्निचन्द्रशिखा कृशान् ।
तन्मध्यन्तु परं सूक्ष्मं तद्ध्यायेद्योगमात्मनः ॥
तन्मध्ये चिन्तयेद्देवं वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।

विश्वमध्यगतो नादो नादमध्यगतो ध्वनिः ॥
ध्वनिमध्यतः सारः सारमध्यगतोऽशुमान् ।
तस्य मध्यंगतं ब्रह्म शान्तं तस्य तु मध्यगम् ॥
परं पदन्तु यत्कान्तं सम्यगुह्यं यो व्रजेत् ।
जीवात्मा कार्यमध्यस्थ स्वापि देहवर्जितः ॥
वक्त्रनासापुटस्थस्तु भुञ्जीत हृदयान् प्रभुः ।
इत्येतद्ध्यानमार्गन्तु वदन्ति कवयो द्विजाः ! ॥
कश्चिदन्याख्यया ब्रूयूरूपं ब्रह्मविदो विदुः ।
न ममापि हि दुःखस्य धर्मं यत्र निरन्तरम् ॥
ब्रह्मणोरूपमानन्दन्तन्मुक्तरूप सुच्यते ।
सर्वव्यापी-य एकस्तु यथानन्तश्च भावकः ॥
स मन्तथोऽजरोह्यात्मा सर्वं व्याप्य च यः स्थितः ।
एकं व्योम यथानेकं प्रविभे नुपलभ्यते ॥
एकोऽप्यात्मा तथानेको जलाधारेषु सूर्य्यवत् ।
विश्वरूपीमर्णायंदहर्णान् गृह्णात्यनेकधा ॥
उपाधिस्तु सथा त्वेको न नादेष्वेषु कर्मतः ।
कलाकाष्ठादिभेदेन लक्ष्मा ादिभेदतः ॥
एकः कालो यथा नाना तथात्मैकोऽप्यनेकधा ।
देहमध्यस्थितन्देवं यो न ध्यायति मूढधीः ॥
सोऽर्कस्थं मधु त्यक्त्वा गायासो गिरौ व्रजेत् ।
यत्तीर्थयानं जपयागहोमान् कुर्य्यादिपुमान् सतु येप्यवः स्यात्
यथैव पिण्डं परिहृत्य दूरादन्नमभावेषु यरिष्ठंरष्टे ॥
संभ्रान्त्य वै यिधिवगात्करणोग्रपक्के
पापेन कुम्भटयथाऽप्यरेण्य नूनम् ।

आरोप्य सोऽर्थंयुत दग्डमुखेन ऊर्ध्वं
हृत्पद्मसस्थ'यवतत्वमतिप्रचीयाम् ।
द्वौ मार्गावात्मनो ज्ञेयौ ब्राह्मणैर्ब्रह्मचिन्तकैः ।
अभियाति विदित्वाथ सायुज्य' प्रभुवेधसः ॥
विहन्मूसादिरेको वै द्वितीयस्तु विराडिकः ।
यत्र देवी प्रतीनथ्यौ यस्मा तीतिरजायत ॥
धूमः क्षिम सित पचो दक्षिणायनमेव च ।
लोकापित्यश्च चान्द्रय मातरिश्वानुकर्षया ॥
पायोभाजो कयादेवे सम्भवन्ति समाश्रिता ।
अर्चिरह सित, पच स्तथावैवोत्तरायणम् ॥
देवलोक स्तथा सूर्य्य विद्युतच क्रमादिमान् ।
मनसा पुरुषा यान्ति तानतो ब्रह्मलोकताम् ॥
यत्र जातो पुनर्देह ससरन्ति पुनर्हि ना: ।
मार्ग ऋय पुनर्धौमस्मन्तव्य सहिजैर्हिज ॥
यत्र ज्ञातेन विज्ञात् नाकमोक्षौ च सिध्यत ।
स आरण्यस्त्वभिसूया त्रयाणामपि स द्विजा ॥
समानज्ञानमेतद्दृति ब्रह्मविदो विदु ।
यथा दहति वैवाग्नि र्निस्त्वाशुभुचापि ॥
ज्ञानरूपस्समानन्तु तथा दहति संसृतीः ।
तस्मान्मार्गद्वयेनापि ज्ञात्म श्रेयो भवेद्दिजैः ॥
येन जानन्ति तेषान्तु दृष्टं यूकादियोनिषु ।
पन्नगत्व दक्षित्व वा कीटत्व मथवाप्सु ॥
एतेभ्यस्त्ववर्म्मिध्यच जायन्ते तासु योनिषु ।
विद्याविद्भिः स मन्तव्य स हेतुः स्वर्गमोक्षयो ॥

विद्यामोक्षप्रदासा च अविद्यामन्युनाग्रजात् ।
ज्ञानयोग स्तथाकर्म विद्याविद्भिः स्मृतो बुधैः ॥
अपवर्गार्थं वै नृणां कर्म त्रिविष्टपाय च ।
कर्मापि क्रियमाणं निरपेक्षं मोक्षदं भवेत् ॥
विष्णवे गुरुवे वापि कर्म कृत्वा निवेदयेत् ।
आत्मनः फलमिच्छद्भि र्यत्कर्म क्रियते बुधैः ॥
तेनैव वाञ्छितावाप्ति स्तेनान्यद्धोपजायते ।
हरिं वानित्यमभ्यस्य सर्वभावेन सद्दिनैः ॥
तदभ्यासवदाप्नोति मृत्युदाघात् हरिस्मृतेः ।
एक एव हि स ध्येयो यत्परं नास्ति किञ्चन ॥
विनाश्यमान् महानेष सध्येयः सर्वेन्द्रियैः ।
महान्त पुरुष देवं हृदिस्थं मत.परम् ॥
ब्रह्मविन्मृत्युमृत्युर्वै प्रयाति स्थानिवर्त्तकम् ।
एष एव हृणां पन्था ब्रह्म वै य मुपासते ॥
दास्य जन्मस्वनेकेषु विचित्रस्वैकचेतसाम् ।
नाभिभक्तापि मे केन नात्यभ्यासकृतेरपि ॥
ब्रह्माभिजन्मनां पुंसां किन्तु सा भूरिजन्मभिः ।
प्रतिय: सर्वदाभ्यासाद्ब्रह्म यत्र प्रपेदिरे ॥
तन्मनुष्यैः कथं प्राप्य मेकेनैव तु जन्मना ।
ज्ञानाभ्यासेन तद्ब्रह्म तैश्च दम्भस्वरूपकैः ॥
न प्राप्यते परं ब्रह्म न याप्यासनमुद्रया ।
यङ्भिः किमुपायैर्नु मोक्षैर्वा ग्रन्थविस्तरैः ॥
एकमेवाप्यसेतन्तु ये न चित्ते भवेद्धरिः ।
एकैव बुद्धिमु सदा यथा स्यात् क्रियतां तथा ॥

नैव कुर्य्यान्मनस्यन्यं विरुद्धमिति सर्वथा।
भावः स्वर्गाय मोक्षाय नरकायापि स स्मृतः॥
तस्मात्त शोधयेद्यत्नाच्छुचिः स्यात्तावशुद्धितः।
एकस्य पुत्रकर्त्तारौ तत्रस्यापि च योषितः॥
भिन्नभावौ भवेतान्तावत्तौव वै विशोधयेत्।
परिष्कृतो नरो नार्याः संह्लादयति यौवनम्॥
तल्पस्थोऽपि सकामान्तां भावहीनो न कामयेत्।
एकीभावो ह्यसैकार्थो यथा स तं न वै चलेत्॥
तद्वद्या पश्यतामिच्छन् स्वर्गमोक्ष मवाप्नुयात्।
कृत्यापि विविधान्यागान्सपतस्त्रा सुदुष्करम्॥
मृत्युकाले मतिर्यस्यास्ति तानेव विन्दति।
गमयोगः कथितः द्विजेन्द्रा। ध्यानस्य मार्गो बहुधापि यापि।
अभ्यसमानस्तु भवद्विशाना ब्रह्माग्निकृदस्तु तथा द्विजानाम्।
मत्याकारश्च योगश्च ध्यानविस्तरतस्तथा।
उक्त द्विजहितार्थं वै ब्रह्मावासिकर द्विजाः। ॥
ब्रह्मस्थग्रहयोर्नादस्तयं स्यात्तद्वय् त्रुटि।
द्वाभ्याञ्चैव लवस्ताभ्यां निमेषोऽपि लवद्वयम्॥
तैः पञ्चदशभिः काष्ठास्ताय त्रिंशत्कलाः स्मृताः।
द्वात्रिंशति विभागस्तु त्रुटिकेति प्रकीर्तिता॥
तद्द्वयञ्च मुहूर्त्तं स्यात्तैस्त्रिंशत्तुत्यादिनम्।
तत्पञ्चदशकं पक्षस्तद्द्वयं मास उच्यते॥
तद्द्वयं ऋतुरित्युक्तं तद्द्वयं काल उच्यते।
तत्मार्द्धमयनं प्रोक्तं तद्द्वयं वत्सरस्तथा।
पञ्चभिस्तैर्युगः प्रोक्तो तद्द्वादशकपञ्चकम्॥

षष्ठञ्च, षष्टिगुणितो वाक्पते युगसंख्यते।
षष्टिघ्नः सोऽसि कालज्ञैः प्रजानाञ्च युगः स्मृतः॥
तद्वयन्तु कलिः प्रोक्तो तद्द्वयं द्वापरं भवेत्।
कलित्रयाणां त्रेता स्यात् कृतं कलिचतुष्टयम्॥
कलिभिर्दशभिर्विद्वन् चतुर्युगमिति स्मृतम्।
चतुर्युगसहस्रेण तज्जाहः कल्प उच्यते॥
अष्टयुगा पितृसन्ध्या सायसन्ध्या पितावती।
तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिति स्मृतम्॥
मन्वन्तरद्वयेनैव त्वब्रह्मणः प्रभो तैत.।
एव मानेन वर्षाणां शतं ब्रह्मवयः स्मृतः॥
ब्रह्मवयशतेनापि विष्णोरेक महर्भवेत्।
एतद्विधाः समासेन प्रयातेऽत्र्यते द्विजाः!॥
रुद्रस्यात्मनि लीयन्ते भूतभौतिकसृष्टयः।
अथ यथानेन परपदं तत्तद्ध्यानयोगात् स तु तत्र लीयते।
परम्परायां परमन्त्वचिन्त्य परात्परं दिष्टपदादतीतम्॥
मन्वादिकाल क्रमयोऽप्यमन्तः प्रयाति चैतत्पदमव्ययं तत्।
कालज्ञानेन योगेन योगिभि र्ध्यानकारिभिः॥
मुमुक्षुभिः सदा ध्येयं निरालम्बं परं पदम्।
पराशरोक्तशास्त्रन्तु चातुर्वर्ण्यं जनायरेत्॥
हितमुक्तं प्रयत्नेन सदा ध्येयं विजायते।
श्रावयिष्यति यः श्राद्धे ब्राह्मणान् भक्तितत्पराः॥
प्राप्स्यन्ति पितरस्तस्य तृप्तिं वै शाश्वतीं द्विज!।
द्वादशं दश वा सप्त षड्ष्टौ वायवा नव॥

दैविके पैतृके वापि श्लोकाः श्राव्या द्विजातिभिः ।
य इदं शृणुयाद्विप्रः श्रावयेत्पाठयेदपि ॥
स प्रध्वस्तसमस्तैनाः ब्रह्मलोक मवाप्नुयात् ।
त्रिभिः श्लोकसहस्रैस्तु त्रिभि र्शतशतैरपि ॥
पाराशरोदितं शास्त्रं सुव्रतः प्रोक्तवान् मुनिः ॥

इति श्रीवृद्धपाराशरस्मृतिः सम्पूर्णा ।

लघुव्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्नपयज्ञः ।

अहन्यहनि कर्त्तव्यं कर्माणां हि क्रमाद्विधिम् ।
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ॥
कायक्लेशांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थमेव च ।
उषःकाले तु सम्प्राप्ते कृत्वा चावश्यकं बुधः ॥
स्नायान्नदीषु शुद्धासु शौचं कृत्वा यथाविधि ।
प्रातःस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो जनाः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रातःस्नानं समाचरेत् ।
प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टफलप्रदम् ॥
ऋषीणां कुर्वतां नित्यं प्रातःस्नानं न संशयः ।
मुखे सुप्तस्य सततं लाला नित्यं स्रवन्ति हि ॥
ततो नैवाचरेत्कर्माण्यकृत्वा स्नानमादितः ।
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम् ॥
प्रातःस्नानेन पूयन्ते सर्वपापान्न संशयः ।
न हि स्नानं विना पुंसां प्राशस्त्यं कर्मसु स्मृतम् ॥
होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ।
अशक्तावशिरस्कं वा स्नानमस्य विधीयते ॥
आर्द्रेण वाससा वाङ्गमार्जनं कापिलं स्मृतम् ।

अप्राशस्त्ये समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत् ॥
ब्राह्म्यादीन्यथवाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः।
ब्राह्ममाग्नेयमुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ॥
वारुणं यौगिकं चैव सदा स्नानं प्रकीर्त्तितम्।
ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः॥
आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गोरजः स्मृतम्।
यत्तु सातपवर्षेण तत् स्नानं दिव्यमुच्यते ॥
वारुणश्चावगाहश्च मानसश्चात्मवेदनम्।
यौगिकं स्नानमाख्यातं योगोऽयं विष्णुचिन्तनम् ॥
आत्मतीर्थमिदं स्यात् सेवितं ब्रह्मवादिभिः।
मनःशुद्धिकरं पुंसां नित्यं तत् स्नानमाचरेत् ॥
शक्तश्चेद्वारुणं विद्वानप्राशस्त्ये तथैव च।
प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं च भक्षयित्वा विधानतः ॥
आचम्य प्रयतोनित्यं प्रातः स्नानं समाचरेत्।
मध्याङ्गुलिसमस्थौल्यं द्वादशाङ्गुलिसम्मितम्॥
सत्वचन्दन्तकाष्ठं स्यात्तस्याग्रेण तु धावयेत्।
क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालिनेसम्भवं शुभम् ॥
अपामार्गञ्च पित्तञ्च करवीरं विशेषतः।
वर्जयित्वा निषिद्धानि गृहीत्वैकं यथोदितम् ॥
अपहत्य दिनं पापं भक्षयित्वा विधानवित्।
आचम्य प्रयतोनित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् ॥
नोत्पादयेद्दन्तकाष्ठमङ्गुल्या धावयेत् क्वचित्।
प्रक्षाल्य भङ्क्त्वा तज्जह्यात् शुचौ देशे समाहितः ॥
स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवान् ऋषीन् पितृगणान् क्रमात्।

आचम्य मन्त्रवन्नित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥
मार्जनं वारुणैर्मन्त्रैरात्मानं कुशोदकैः ।
आपोहिष्ठादिभिश्चैव तिभिः सावित्र्या वारुणैस्तथा ॥
ओङ्कारव्याहृतियुक्तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद्भास्करं प्रति तन्मनाः ॥
प्राक् तु तेन समासीनो दर्भेषु सुसमाहितः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत्सन्ध्यामिति श्रुतिः ॥
या सन्ध्या सा जगत्सृष्टिस्थितिसंयमकारिणी ।
ऐश्वरी तु पराशक्तिः तत्त्व यत्र समुद्भवा ॥
सवितुर्मण्डलगतां गायत्रीं वै जपेद्बुधः ।
प्राङ्मुखः प्रयतो विप्रः सन्ध्योपासनमाचरेत् ॥
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमाप्नुयात् ॥
अनन्यचेतसो शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
उपास्य विधिवत्सन्ध्यां प्राप्ताः पूर्वे परां गतिम् ॥
योऽन्यतः कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः ।
विहाय सन्ध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सन्ध्योपासं समाचरेत् ।
उपासितो भवेत्तेन देवयोगतनुः परः ॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
गायत्रीं वै जपेद्विद्वान् ब्राह्मणः प्रयतः स्थितः ॥
इति लघुव्यासस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः।

अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधि।
अग्निं प्रज्वाल्य विधिवत् जुहुयाज्जातवेदसम् ॥
ऋत्विक् पुत्रोऽथवा पत्नी शिष्योऽपि च सहोदरः।
प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयाद्वा यथाविधि ॥
पवित्रपाणिः शुद्धात्मा शुक्लाम्बरधरोऽपरः।
अनन्यमानसो वह्नौ जुहुयात्संयतेन्द्रियः ॥
विना दर्भेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः।
नाक्षयसङ्गवेत्सर्वं नेहामुत्र फलप्रदम् ॥
देवतादीन्नमस्कुर्यादुपहारं निवेदयेत्।
दद्यात्पुष्पादिकां तासां वृद्धांश्चैवाभिवादयेत् ॥
गुरुञ्चैवाप्युपासीत हितं तस्य समाचरेत्।
वेदाभ्यासं ततः कुर्यात्प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः ॥
वेदमध्यापयेच्छिष्यान् धारयेच्च विचारयेत्।
अवेक्षेत च शास्त्राणि मन्वादीनि द्विजोत्तमाः ! ।
वैदिकांश्चैव निगमान्वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥
उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये।
साधयेद्विविधानर्थान् कुटुम्बार्थे तथैव च ॥
ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत्।
पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् गोमयं गन्धमेव च ॥
नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरित्सु च।
स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्त्तप्रस्रवणेषु च ॥
परकीयनिपानेषु न स्नायाद्वै कदाचन।
पञ्च पिण्डान् समुद्धृत्य स्नायाद्वा सम्भवात् पुनः ॥

एकैकया शिरः चाल्य द्वाभ्यां नाभे स्तथोपरि ।
अतश्चतसृभिः कार्यं पादौ षड्भि स्तथैव च ॥
मृत्तिकां च समाविष्टा त्वार्द्रामलकमात्रतः ।
गोमयस्य प्रमाणं तत् तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥
लेपयेदथतीरस्थस्तल्लिङ्गैरेव मन्त्रतः ।
प्रक्षाल्याचम्य विधिवत् ततः स्नायात्समाहितः ॥
अभिमन्त्र्य जलैर्मन्त्रैरब्लिङ्गैर्वारुणैः शुभैः ।
आपो नारायणोद्भूता स्तानेवास्यायनं पुनः ॥
तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद्बुधः ।
प्रोक्ष्य सोङ्कारमादित्यं त्रिर्निमज्जेज्जलाशये ॥
आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ।
अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ॥
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतिरसोऽमृतम् ।
द्रुपदां वा त्रिरभ्यस्येद्व्याहृति प्रणवान्विताम् ॥
सावित्रीं वा जपेद्विद्वान् तथैवाप्यघमर्षणम् ।
ततः सम्मार्जनं कुर्य्यादापोहिष्ठामयोभुवः ॥
इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ।
ततोऽभिमन्त्र्य तत्तीर्थमापोहिष्ठादिमन्त्रकैः ॥
अन्तर्गत जलेमग्नो जपेत् त्रिरघमर्षणम् ।
द्रुपदां वाथ गायत्रीं तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥
आवर्त्तयेद्वा प्रणवं देवं वा संस्मरेद्धरिम् ।
द्रुपदेव पदो मन्त्रो यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः ॥
अन्तर्जले त्रिरावृत्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
आपः पाणौ समादाय जप्त्वा वा मार्जने कृते ॥

विन्यस्य मूर्ध्नि तत्तोयं सर्वपापैः प्रमुच्यते।
यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापप्रणोदनः॥
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणोदनम्।
अथोपतिष्ठेतादित्यं मूर्ध्वं पुष्पाञ्जलान्वितम्॥
प्रक्षिप्य देवमादित्यं कुम्भजं सामरूपिणम्।
उदित्यञ्चित्रमित्येतत् तच्चक्षुरिति मन्त्रतः॥
हंसः शुचिषु इत्येतत्सावित्र्या च विशेषतः।
अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सर्वपापप्रणाशनैः॥
सावित्रीं वै जपेत् पश्चाज्जपयज्ञः प्रकीर्तितः।
विविधानि पवित्राणि गुह्यविद्यास्तथैव च॥
तिष्ठन् तदेवमाणोऽर्कं जपं कुर्यात्समाहितः।
आसीनः प्राङ्मुखो नित्यं जपं कुर्याद्यथाविधि॥
स्फटिकेन्द्राक्षपद्माक्षैः पत्रदीप कुशग्रन्थैः।
कर्त्तव्या त्वक्षमाला स्यात् विशिष्टा चोत्तरोत्तरा॥
जपकाले न भाषेत नाङ्गानि चालयेत्तथा।
न कम्पयेच्छिरोग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत्॥
गुह्यका राक्षसा सिद्धा हरन्ति प्रसभं हि तत्।
एकान्ते तु शुचौ देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत्॥
चण्डालाशुचिपतितान् दृष्ट्वाचम्य पुनर्जपेत्।
तैरेव भाषणं कृत्वा स्नात्वा चैव जपेत् पुनः॥
आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने॥
सौरान्मन्त्रान्यथोत्साहं पावमानीश्च शक्तितः।
आचम्य च यथाशास्त्रं शक्त्या स्वाध्यायमाचरेत्॥
ततः सन्तर्पयेद्देवान् ऋषीन् पितृगणान् क्रमात्।
आदौ ओंकारमुच्चार्य नाम्नोऽन्ते तर्पयामि च॥

देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
पितॄन् तिलोदकैश्चैव विधिना तर्पयेद्बुधः ॥
अपसव्येन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
देवर्षीं स्तर्पयेद्धीमान् उदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥
यज्ञोपवीती देवानां निवीती ऋषितर्पणे ।
प्राचीनावीती पित्र्येषु स्वेन तीर्थेन भावितम् ॥
निष्पीड्य च तु वस्त्रञ्च समाचम्य यथाविधि ।
स्वैर्मन्त्रैरर्चयेद्देवान् पुष्पैः पत्रैस्तथाम्बुभिः ॥
ब्रह्माणं शङ्करं सूर्यन्तथैव मधुसूदनम् ।
अन्यांश्चाभिमतान् देवान् पूजयेद्भक्तितो द्विजः ॥
प्रदद्याद्वाथ पुष्पाणि विन्यसेद्वै पृथक् पृथक् ।
न विष्ण्वाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ॥
तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् ।
तद्विष्णोरितिमन्त्रेण सूक्तेनापौरुषेण च ॥
नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ।
निवेदयित्वा चात्मानं विमलन्तत्र तेजसि ॥
तदात्मा तन्मनाः शान्तः तद्विष्णोरितिमन्त्रतः ।
अथवा देवमीशानम्भगवन्तं सनातनम् ॥
आराधयेन्महेशानं महादेवं महेश्वरम् ।
मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः ॥
ईशानेनाथ वा रुद्रैस्त्र्यम्बकेन समाहितः ।
पुष्पैः पत्रैरथाद्भिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ॥
अथोनमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वाचयेत् ।
नमस्कुर्यान्महादेवं ऋतं सत्यं परमेश्वरम् ॥

निवेदयित्वा स्वात्मानं यो ब्रह्माणमतःपरम् ।
प्रदक्षिणन्ततः कुर्यात्ततो ब्रह्माणि वै जपेत् ॥
ध्यायेत देवमीशानं व्योममध्यगतं शुभम् ।
अथवा लोकयेदर्कं हंसः शुचिषदित्यृचा ॥
कुर्यात् पञ्चमहायज्ञान् गृहङ्गत्वा समाहितः ।
देवयज्ञं पितृयज्ञम्भूतयज्ञन्तथैव च ॥
मनुष्यं ब्रह्मयज्ञञ्च पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।
यदि स्यात्तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वामनुष्ययज्ञं हि ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥
अग्नेः पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्तरेऽयथा ।
कुशपूतैः समासीनं कुशपाणिः समाहितः ॥
श्रौताग्नौ लौकिके चापि जले भूम्यां तथापि वा ।
वैश्वदेवश्च कर्त्तव्यो देवयज्ञः स संस्मृतः ॥
यदि स्याल्लौकिके पक्षं तदन्नं तत्र हूयते ।
शालाग्नौ तत्पचेदग्नौ विधिरेषः सनातनः ॥
देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद्भूतं बलिं हरेत् ।
श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च पतितादिभ्यएव च ॥
दद्याद्भूमौ भूत बलिं क्रिमिभ्योऽथ द्विजोत्तमः ।
सायन्तानस्य सिद्धस्य पत्न्यमन्त्रं बलिं हरेत् ॥
वैश्वदेव विनार्थेन मादृश्यातर्विधीयते ।
एयान्तु भोजयेद्विप्रं पितॄनुद्दिश्य यत्सदा ॥
नित्यश्राद्धं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ।
उद्धृत्य वा यथाशक्तिः किञ्चिदन्नं समाहितः ॥
वेदार्थ तत्त्व विदुषे द्विजायै पाद पादयेत् ।

पूजयेच्चादरेन नित्यं नमस्येदर्चयेच्च ताम् ॥
मनोवाक्कर्मभिः शान्तम् आगतं स्वगृहं गतम् ।
हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ।
भिक्षामाहुर्ग्रासमात्रम् अग्रं तस्य चतुष्टयम् ॥
पुष्कलं हन्तकारं स्यात्तच्चतुर्गुणमुत्तमम् ।
गोदोहकालमात्रं वै प्रतीक्ष्यं ह्यतिथिं स्वयम् ॥
अभ्यागतान्यथाशक्ति भोजयेदतिथीं सदा ।
अदत्वा देवताभ्यस्तु कृत्वातिथि पितृष्वपि ॥
भुञ्जीत चेत्स मूढात्मा तिर्यग्योनिञ्च गच्छति ।
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमाः ॥
नाशयन्त्याशु पापानि देवानामर्चनं तथा ।
यो मोहादथवा लोभादकृत्वा देवतार्चनम् ॥
भुङ्क्ते स याति नरकान् शूकरेष्वभिजायते ।
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि वै शनैः ॥
भुञ्जीत स्वजनैः सार्धं स याति परमाङ्गतिम् ।
प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
आसीनस्त्वासने शुद्धे भूम्यां पादौ निधाय च ।
उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥
पञ्चार्द्रभोजनं कुर्यात् भूम्यां पादौ निधाय च ।
उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
आर्द्रवाणाननो भूत्वा पञ्चार्द्रभोजनञ्चरेत् ।

महाव्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ॥
अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियाञ्चरेत् ।
स्वाहा प्रणवसंयुक्तं प्राणायाद्याहुतिं ततः ॥
अपानाय ततो हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ।
उदानाय ततो हुत्वा समानायेति पञ्चमम् ॥
विज्ञाय चार्थमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विज ।
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ॥
ध्यात्वा तन्मनसा देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ।
अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टाज्जलं पिबेत् ॥
आचम्याङ्गुष्ठमात्रेण पादाङ्गुष्ठे तु दक्षिणे ।
निस्रावयेद्धस्तजलमूर्ध्वहस्तः समाहितः ॥
कृतानुमन्त्रणं कुर्य्याच्छ्रद्धायामिति मन्त्रतः ।
अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेद् ब्रह्मणेति हि ॥
सर्वेषामेव योगानामात्मयोगः परः स्मृतः ।
योऽनेन विधिना कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः परम् ॥
यज्ञोपवीती भुञ्जीत स्रग्गन्धालङ्कृतोत्तरम् ।
सायम्प्रातस्तु भुञ्जीत विशेषेण समाहितम् ॥
नाद्यात्सूर्य्यग्रहात्पूर्वं अह्नि सायं शशिग्रहात् ।
ग्रहकाले च नाश्नीयात् स्नात्वाश्नीयाद्विमुक्तयोः ॥
अमुक्तयोरस्तगयोरद्याद्दृष्ट्वा परेऽहनि ।
नाश्नीयात्प्रेक्षमाणानामप्रदायापि दुर्मतिः ॥
न यज्ञशिष्टादन्यद्वा न क्रुद्धो नान्यमानसः ।
आत्मार्थं भोजनं यस्य रत्यर्थं यस्य मैथुनम् ॥
वृत्त्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ।

यो भुङ्क्ते वेष्टित शिरा यस्तु भुङ्क्ते विदिङ्मुख ॥
सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ।
नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् ॥
न च भिन्नासनगतो न शयान स्थितोऽपि वा ।
सोपानत्कोदकं चापि न च संविलपन्नपि ॥
भुङ्क्ते च सुखमास्थाय तदन्न परिणामयेत ।
इतिहास पुराणाभ्या वेदार्थं सुपबृंहयेत् ॥
तत सन्ध्यामुपासीत पूर्वोक्त विधिना द्विज ।
आसीनस्तु जपेद्देवी गायत्री पश्चिमाभ्रति ॥
न तिष्ठति य पूर्वामुपास्ते न च पश्चिमाम ।
स शूद्रेण समोलोके सर्वधर्म विगर्हित ॥
हुत्वाग्ने विधिवन्मन्त्रै र्भुक्त्वा यज्ञावशिष्टकम ।
विसृज्य बान्धवजन शयेच्छुष्कपदो निशि ।
नोत्तराभि मुख सुप्यात् पश्चिमाभिमुखो न च ॥
नचाङ्मुखो न नग्नो वा न च भिन्नासने क्वचित ।
न भग्नायान्त खट्वाया शून्यागारे तथैव च ॥
इत्येव मखिलं प्रोक्तं ब्रह्मन्यहनि वै पुरा ।
ब्राह्मणोक्त कृत्यजातं अपवर्ग फलप्रदम् ॥
नास्तिक्यादथवालस्यात् ब्राह्मणो न करोति यः ।
स याति नरकान् घोरान् शूकरेष्वभि जायते ॥
नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि मुक्तये परमेष्ठिन ॥

इति लघुव्यासस्मृतौ द्वितीयोऽध्याय ।

लघुव्याससंहिता समाप्ता ।

व्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वाराणस्यां सुखासीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ।
पप्रच्छुर्मुनयोऽभ्येत्य धर्मान् वर्णव्यवस्थितान् ॥
स पृष्टः स्मृतिमान् स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् ।
उवाचाथ प्रसन्नात्मा मुनयः श्रूयतामिति ॥
यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णसारोमृगः सदा ।
चरते तत्र वेदोक्तोधर्मोभवितुमर्हति ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधोयत्र दृश्यते ।
तत्र श्रौतं प्रमाणन्तु तयोर्द्वैधे स्मृतिर्वरा ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशस्त्रयोवर्णाद्विजातयः ।
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यास्तु नेतरे ॥
शूद्रोवर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति ।
वेदमन्त्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना ॥
विप्रवद्विप्रविन्नासु क्षत्रविन्नासु विप्रवत् ।
जातकर्माणि कुर्वीत ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥
वैश्यासु विप्रक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ।
अधमादुत्तमायान्तु जातः शूद्राधमः स्मृतः ॥
ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चण्डालोधर्मवर्जितः ।
कुमारीसम्भवस्त्वेकः सगोत्रायां द्वितीयकः ॥

ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चाण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ।
वर्द्धकीनापितोगोपश्चाशापः कुम्भकारकः ॥
वणिक्किरातकायस्थमालाकारकुटुम्बिनः ।
वरटोमेदचण्डालदासश्वपचकोलकाः ॥
एतेऽन्त्यजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः ।
एषां सम्भाषणात् स्नानं दर्शनादर्कवीक्षणम् ॥
गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोजातकर्म च ।
नामक्रियानिष्क्रमणेऽन्नाशनं वपनक्रिया ॥
कर्णवेधोव्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ।
केशान्तः स्नानमुद्वाहोविवाहाग्निपरिग्रहः ॥
त्रेताग्निसंग्रहश्चेति संस्काराः षोडश स्मृताः ।
नवैताः कर्णवेधान्तामन्त्रवर्जं क्रियाः स्त्रियाः ॥
विवाहोमन्त्रतस्तस्याः शूद्रस्यामन्त्रतोदश ।
गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥
सीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ।
एकादशेऽह्नि नामार्कस्येक्षा मासि चतुर्थके ॥
षष्ठे मासेऽन्नमश्नीयाच्चूडाकर्म कुलोचितम् ।
कृतचूडे च बाले च कर्णवेधोविधीयते ॥
विप्रोगर्भाष्टमे वर्षे क्षत्रएकादशे तथा ।
द्वादशे वैश्यजातिस्तु व्रतोपनयमर्हति ॥
तस्य प्राप्तव्रतस्यायं कालः स्याद्द्विगुणाधिकः ।

एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो बाल्यदोषतः।
श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनक्षमः॥
उपनीतो गुरुकुले वसेन्नित्यं समाहितः।
बिभृयाद्दण्डकौपीनोपवीताजिनमेखलाः॥
पुण्येऽह्नि गुर्वनुज्ञातः कृतमन्त्राहुतिक्रियः।
स्मृत्वोङ्कारञ्च गायत्रीमारभेद्वेदमादितः॥
शौचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः।
पठेत गुरुतः सम्यक् कर्म तद्दिष्टमाचरेत्॥
ततोऽभिवाद्य स्थविरान् गुरुञ्चैव समाश्रयेत्।
स्वाध्यायार्थं तदा यत्नः सर्वदा हितमाचरेत्॥
नापक्षिप्तोऽपि भाषेत नो व्रजेत्ताडितोऽपि वा।
विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनञ्चार्कवीक्षणम्॥
तौर्यत्रिकानृतोन्मादपरिवादानलङ्क्रियाम्।
अञ्जनोद्वर्त्तनादर्शस्रग्विलेपनयोषितः॥
वृथाटनमसन्तोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत्।
ईषच्चलितमध्याह्नेऽनुज्ञातो गुरुणा स्वयम्॥
आलोलुपश्चरेद्भैक्षं वृत्तिपूतमहर्निशम्।
सद्योभिक्षान्नमादाय वित्तवत्तदुपस्पृशेत्॥
कृतमाध्याह्निकोऽश्नीयादनुज्ञातो यथाविधि।
नाद्यादेनामुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामितक्रियात्॥
नात्यश्चितनाट्याद्यादापश्येद्विपर्णादिकम्।
धर्म्यार्थं निरत चाऽस्य पैत्र्ये ह्याद्गुरुणोदितः॥
एकान्नमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्रमी।
भुञ्जीत गुरुपात्रे तु तत्तु पात्रादिकम्॥

समिधोऽग्नावादधीत ततः परिचरेद्गुरुम् ।
शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वस्य प्रथमं गुरोः ॥
एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी व्रतञ्चरेत् ।
हितोपवादः प्रियवाक् सम्यग्गुर्वर्थसाधकः ॥
नित्यमाराधयेदेनमासमाप्तेः श्रुतिग्रहात् ।
अनेन विधिनाधीतो वेदमन्त्रो दिवं नयेत् ॥
शापानुग्रहसामर्थ्यमृषीणाञ्च सलोकताम् ।
पयोऽमृताभ्यां मधुभिः साज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥
तस्मादहरहर्वेदमनध्यायमृते पठेत् ।
यदङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरन् ॥
व्यतिक्रमादसम्पूर्णमनर्थंकृतिराचरेत् ।
परत्रेह च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ।
यस्तूपनयनादेतदामृत्योर्व्रतमाचरेत् ॥
स नैष्ठिको ब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
उपकुर्वाणको यस्तु द्विजः षड्विंशवार्षिक ॥
केशान्तकर्मणा तत्र यथोक्तचरितव्रतः ।
समाप्य वेदान् वेदौ वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ॥
स्नायीत गुर्वनुज्ञातः प्रवृत्तोदितदक्षिणः ।
इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः।

एवं स्नातकतां प्राप्तो द्वितीयाश्रमकाङ्क्षया।
प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसम्भवाम्॥
अरोगादुष्टवंशोत्थामशुल्कादानदूषिताम्।
सवर्णामसमानार्षाममातृपितृगोत्रजाम्॥
अनन्यपूर्विकां लघ्वीं शुभलक्षणसंयुताम्।
धृताधोवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम्॥
ख्यातनाम्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः।
दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मेण चोद्वहेत्॥
ब्राह्मोद्वाहविधानेन तदभावे परो विधिः।
दातव्यैषा सदृशाय वयोविद्यान्वयादिभिः॥
पितृतत्पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु।
पूर्वाभावे परो दद्यात् सर्वाभावे स्वयं व्रजेत्॥
यदि सा दातृवैकल्याद्रजः पश्येत् कुमारिका।
भ्रूणहत्याश्च यावत्यः पतितः स्यात्तदप्रदः॥
तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति यस्तयोः।
कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दण्डभाक्॥
त्यजन्नदुष्टां दण्ड्यः स्याद्दूषयंश्चाप्यदूषिताम्।
ऊढायां हि सवर्णायामन्यां वा काममुद्वहेत्॥
तस्यामुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् प्रहीयते॥
उद्वहेत् क्षत्रियां विप्रो वैश्यां च क्षत्रियो विशाम्।

न तु शूद्रां द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्व्ववर्णजाम्॥
नानावर्णासु भार्य्यासु सवर्णा सहचारिणी।
धर्म्या धर्म्मेषु धर्म्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य स्वजातिषु॥
पाटितोऽयं द्विजाः पूर्व्वमेकदेहः स्वयम्भुवा।
पतयोऽर्द्धेन चार्द्धेन पत्न्योऽभूवन्निति श्रुतिः॥
यावन्न विन्दते जायां तावदर्द्धो भवेत् पुमान्।
नार्द्धं प्रजायते सर्व्वं प्रजायेतेत्यपि श्रुतिः॥
गुर्व्वी सा भूस्त्रिवर्गस्य वोढुं नान्येन शक्यते।
यतस्ततोऽन्वहं भृत्वा स्ववशोविभृयात्तु ताम्॥
कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत्।
स्वकृत्यं वित्तमासाद्य वैतानाग्निं न हापयेत्॥
स्मार्त्तं वैवाहिके वह्नौ श्रौतं वैतानिकाग्निषु।
कर्म्म कुर्य्यात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिपूर्व्वतः॥
सम्यग्धर्म्मार्थकामेषु दम्पतिभ्यामहर्निशम्।
एकचित्ततया भाव्यं समानव्रतवृत्तितः॥
न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम्।
भावतो ह्यतिदेशाद्वा इति शास्त्रविधिः परः॥
पत्युः पूर्व्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च।
उत्थाप्य शयनीयानि कृत्वा वेश्मविशोधनम्॥

महानसस्य पात्राणि बहिः प्रक्षाल्य सर्व्वथा ॥
मृद्भिश्च शोधयेच्चुल्लीं तत्राग्निं विन्यसेत्ततः ।
स्मृत्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविणानि च ॥
कृतपूर्व्वाह्णकार्य्या च स्वगुरूनभिवादयेत् ।
ताभ्यां भर्त्तृपितृभ्यां वा भ्रातृमातुलबान्धवैः ॥
वस्त्रालङ्काररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ।
मनोवाक्कर्म्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्त्तिनी ॥
छायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्म्मसु ।
दासीवादिष्टकार्य्येषु भार्य्या भर्त्तुः सदा भवेत् ॥
ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य तत् ।
वैश्वदेवकृतैरन्नैर्भोजनीयांश्च भोजयेत् ॥
पतिञ्चैतदनुज्ञातः शिष्टमन्नाद्यमात्मना ।
भुक्त्वा नयेदहःशेषमायव्ययविचिन्तया ॥
पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ॥
कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत् पतिम् ।
नातितृप्ता स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय च ॥
आस्तीर्य्य साधुशयनं ततः परिचरेत् पतिम् ।
सुप्ते पत्यौ तदभ्याशे स्वपेत्तद्गतमानसा ।
अनग्ना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जितेन्द्रिया ॥
नोच्चैर्वदेन्न परुषं न बहु पत्युरप्रियम् ।
न केनचित् विवदेच्च अप्रलापविलापिनी ॥
न चातिव्ययशीला स्यान्न धर्म्मार्थविरोधिनी ।
प्रमादोन्मादरोषेर्ष्यावञ्चनञ्चातिमानिताम् ॥
पैशुन्यहिंसाविद्वेषमहाहङ्कारधूर्त्तताः ।

नास्तिक्यसाहसस्तेयदम्भान् साध्वी विवर्जयेत्॥
एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम्।
यशः शमिह यात्येव परत्र च सलोकताम्॥
योषितो नित्यकर्मोक्तं नैमित्तिकमथोच्यते।
रजोदर्शनतो दोषात् सर्वमेव परित्यजेत्॥
सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत्।
एकाम्बरावृता दीना स्नानालङ्कारवर्जिता॥
मौनिन्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्भिरचञ्चला।
अश्नीयात् केवलं भक्तं नक्तं मृण्मयभाजने॥
स्वपेद्भूमावप्रमत्ता क्षपेदेवमहस्त्रयम्।
स्नायीत च त्रिरात्रान्ते सचैलमुदिते रवौ॥
विलोक्य भर्तुर्वदनं शुद्धा भवति धर्मतः।
कृतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत्॥
रजोदर्शनतो याः स्यूरात्रयः षोडशर्तवः।
ततः पुंबीजमक्लिष्टं शुद्धे क्षेत्रे प्ररोहति॥
चतस्रश्चादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत्।
गच्छेद्युग्मासु रात्रीषु पौष्णपित्र्यर्क्षराक्षसान्॥
गच्छादिनादित्यपथे पुमान् गच्छेत् स्वयोषितः।
क्षामाऽङ्कृद्वाप्नोति पुत्रं पूजितलक्षणम्॥
ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्ये व्यवस्थितः।
गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत्॥
भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः।
सा त्ववाप्यान्यतो गर्भं त्याज्या भवति पापिनी॥
महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी।

सहधर्मचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥
महापातकदुष्टोऽपि नाप्रतीक्ष्यस्तया पतिः ।
अशुद्धे त्वगमा दूरं स्थितायामनुचिन्तया ॥
व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनाहते ।
धिक्कृतायामवाच्यायामन्यत्र वासयेत् पतिः ॥
पुनस्तामार्त्तवस्नातां पूर्ववद्व्यवहारयेत् ।
धूर्त्तान्तु धर्मकामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥
सुदुष्टां व्यसनासक्तामहितामधिवासयेत् ।
अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणान्तु समतामियात् ॥
विवर्णा दीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ।
पतिव्रता निराहारा शोष्यते प्रोषिते मतौ ॥
मृतं भर्त्तारमादाय ब्राह्मणी वह्निमाविशेत् ।
जीवन्ती चेत्त्यक्तकेशा तपसा शोधयेद्वपुः ॥
सर्व्वावस्थासु नारीणां न युक्तं स्यादरक्षणम् ।
तदेवानुक्रमात् कार्य्यं पितृभर्तृसुतादिभिः ॥
जाताः सुरक्षिता या ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ।
ये यजन्ति पितॄन् यज्ञैर्मोक्षप्राप्तिमहोदयैः ॥
मृतानामग्निहोत्रेण दाहयेद्विधिपूर्वकम् ।
दाहयेदविलम्बेन भार्य्याञ्चात्र व्रजेत सा ॥
इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यमिति कर्म त्रिधा मतम् ।
त्रिविधं तच्च वक्ष्यामि गृहस्थस्यावधार्यताम् ॥

यामिन्याः पश्चिमे यामे त्यक्तनिद्रोऽहरिं स्मरेत् ।
आलोक्य मङ्गलद्रव्यं कर्मावश्यकमाचरेत् ॥
कृतशौचो निषेव्याग्निं दन्तान् प्रक्षाल्य वारिणा ।
स्नात्वोपास्य द्विजः सन्ध्यां देवादींश्चैव तर्पयेत् ॥
वेदवेदाङ्गशास्त्राणि इतिहासानि चाभ्यसेत् ।
अध्यापयेच्च सच्छिष्यान् सद्विप्रांश्च द्विजोत्तमः ॥
अलब्धं प्रापयेल्लब्ध्वा क्षणमात्रं समापयेत् ॥
समर्थो हि समर्थेन नाविज्ञातः क्वचिद्वसेत् ॥
सरित्सरसि वापीषु गर्तप्रस्रवणादिषु ।
स्नायीत यावदुद्धृत्य पञ्च पिण्डानि वारिणा ॥
तीर्थाभावेऽप्यशक्त्या वा स्नायात्तोयैः समाहृतैः ।
गृहाङ्गनगतस्तत्र यावदम्बरपीडनम् ॥
स्नानमब्दैवतैः कुर्यात् पावनैश्चापि मार्जनम् ।
मन्त्रैः प्राणांश्चिरायम्य सौरैश्चार्कं विलोकयेत् ॥
तिष्ठन् स्थित्वा तु गायत्रीं ततः स्वाध्यायमारभेत् ।
ऋचाश्च यजुषां साम्नामथर्वाङ्गिरसामपि ॥
इतिहासपुराणानां वेदोपनिषदां द्विजः ।
शक्त्या सम्यक् पठेन्नित्यमल्पमप्यासमापनात् ॥
स यज्ञदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात् ।
तस्मादहरहर्वेदं द्विजोऽधीयीत वाग्यतः ॥
धर्मशास्त्रेतिहासादि सर्वेषां शक्तितः पठेत् ।
कृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाथ देवताः ॥
जान्वाच्य दक्षिणं दर्भैः प्रागग्रैः सयवैस्तिलैः ।
एकैकाञ्जलिदानेन प्रकृतिस्थोपवीतकः ॥

समजानुद्वयो ब्रह्मसूत्रधार उदङ्मुखः।
तिर्यग्दर्भैश्च वामाग्रैर्यवैस्तिलविमिश्रितैः॥
अम्भोभिरुत्तरच्छिन्नैः कनिष्ठामूलनिर्गतैः।
द्वाभ्यां द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां मनुष्यांस्तर्पयेत्ततः॥
दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वा च द्विगुणैः कुशैः।
तिलैर्जलैश्च देशिन्या मूलदर्भाद्विभिःस्तृतैः॥
दक्षिणां सोपवीतः स्यात् क्रमेणाञ्जलिभिस्त्रिभिः।
सन्तर्पयेद्दिव्यपितॄंस्तत्परांश्च पितॄन् स्वकान्॥
मातृमातामहांस्तद्वत्त्रीनेवं हि त्रिभिस्त्रिभिः।
मातामहाश्च येऽप्यन्ये गोत्रिणो दाहवर्जिताः॥
तानेकाञ्जलिदानेन तर्पयेच्च पृथक् पृथक्।
असंस्कृतप्रमीता ये प्रेतसंस्कारवर्जिताः॥
वस्त्रनिष्पीड़नाम्भोभिस्तेषामाप्यायनम्भवेत्।
अतर्पितेषु पितृषु वस्त्रं निष्पीड़येच्च यः॥
निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति सुरमानुषैः।
पयोदर्भस्वधाकारगोत्रनामतिलैर्भवेत्॥
सुदत्तं तत्पुनस्तेषामेकेनापि द्वयां विना।
अन्यचित्तेन यद्दत्तं यद्दत्तं विधिवर्जितम्॥
अनासनस्थितेनापि तज्जलं रुधिरायते।
एवं सन्तर्पिताः कामैस्तर्पकांस्तर्पयन्ति च॥
ब्रह्मविष्णुशिवादित्यमित्रावरुणनामभिः।
पूजयेल्लक्षितैर्मन्त्रैर्जलमन्त्रोक्तदेवताः॥
उपस्थाय रवेः काष्ठां पूजयित्वा च देवताः।
ब्रह्माग्नीन्द्रौषधी जीवविष्णुनामद्रतांऽप्साम्॥

अपां यन्तेति सत्काय नमस्कारैः स्वनामभिः ।
कृत्वा मुख समालभ्य स्नानमेव समाचरेत् ॥
ततः प्रविश्य भवनमावसथ्ये हुताशने ।
पाकयज्ञांश्च चतुरोविदध्याद्विधिवद्द्विजः ॥
अनाहितावसथ्याग्निरादायान्नं घृतप्लुतम् ।
शाकलेन विधानेन जुहुयाल्लौकिकेऽनले ॥
व्यस्ताभिर्व्याहृतीभिश्च समस्ताभिस्ततः परम् ।
षड्भिर्देवकृतस्येति मन्त्रवद्भिर्यथाक्रमम् ॥
प्राजापत्यं स्विष्टकृतं हुत्वैवं द्वादशाहुतीः ।
ओङ्कारपूर्वः स्वाहान्तस्त्यागः स्विष्टविधानतः ।
भुवि दर्भान् समास्तीर्य बलिकर्म समाचरेत् ।
विश्वेभ्योदेवेभ्यइति सर्वेभ्यो भूतेभ्यएव च ॥
भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ।
दद्याद्बलित्रयञ्चाग्रे पितृभ्यश्च स्वधा नमः ॥
पात्रनिर्णेजनं वारि वायव्यां दिशि निःक्षिपेत् ।
उद्धृत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं घृतोक्षितम् ।

आगतं दूरतः श्रान्तं भोक्तुकाममकिञ्चनम्।
दृष्ट्वा सम्मुखमभ्येत्य सत्कृत्य प्रश्रयार्चनैः॥
पादधावनसम्मानाभ्यञ्जनादिभिरर्चितः।
त्रिदिवं प्रापयेत्सद्यो यज्ञस्याभ्यधिकोऽतिथिः॥
कालागतोऽतिथिर्दृष्टवेदपारो गृहागतः।
द्वावेतौ पूजितौ स्वर्गं नयतोऽधस्त्वपूजितौ॥
विवाह्यस्नातकक्ष्माभृदाचार्यसुहृदृत्विजः॥
अर्घ्या भवन्ति धर्मेण प्रतिवर्षं गृहागताः।
गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय यथाविधि॥
भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत्।
विसर्जयेदनुव्रज्य सुतृप्तश्रोत्रियातिथीन्।
मित्रमातुलसम्बन्धिबान्धवान् समुपागतान्॥
भोजयेद्गृहिणीभिक्षा सत्कृता भिक्षुकोऽर्हति।
स्वाद्वन्नमश्नन्नस्वादु ददद्गच्छत्यधोगतिम्॥
न भैक्ष्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु।
बुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम्॥
नाद्याद्गृहस्थोऽन्नपाकाद्य कदाचिदनिमन्त्रितः।
निमन्त्रितोऽपि निन्द्येन प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति॥
शूद्राभिशस्तवार्धुष्यवाग्दुष्टक्रूरतस्कराः।
क्रुद्धापविद्धवद्धीय वधबन्धनजीविनः॥
शैलूषशौण्डिकोन्नद्धोन्मत्तव्रात्यव्रतच्युताः।
नग्ननास्तिकनिर्लज्जपिशुनव्यसनान्विताः॥
कदर्यस्त्रीजितानार्यपरवादकृता नराः।
अनीशाः कीर्तिमन्तोऽपि राजदेवस्वहारकाः॥

शयनासनससर्पैस्तत्कर्मादिदूषिताः ।
अश्रद्दधानाः पतिता भ्रष्टाचारादयश्च ये ॥
अभोज्यान्नाः सुरवादो यस्य यः स्यात्स तत्समः ।
नापितान्वयमित्रार्द्ध सीरिणो दासगोपकाः ॥
शूद्राणामप्यमीषान्तु भुक्त्वान्नं नैव दुष्यति ।
धर्मेणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः ॥
स्ववृत्त्योपार्जितं मेध्यमाकरस्थमनाविलम् ।
अश्वलीढमगोघ्रातमस्पृष्टं शूद्रवायसैः ॥
अनुच्छिष्टमसंदुष्टमपर्युषितमेव च ।
अम्लानवान्नमश्नीयान्नित्यं सुसंस्कृतम् ॥
कृशरा यूपसंयावपायसं शष्कुलीति च ।
नाश्नीयाद्ब्राह्मणोमांसमनियुक्तः कथञ्चन ॥
क्रतौ श्राद्धे नियुक्तो वा अनश्नन् पतति द्विजः ।
मृगयोपार्जितं मांसमभ्यर्च्य पितृदेवताः ॥
क्षत्रियो द्वादशोन तत् क्रीत्वा वैश्योऽपि धर्मतः ।
द्विजोऽजग्धा वृथामांसं हत्वाप्यविधिना पशून् ॥
निरयेष्वक्षयं वासमाप्नोत्याचन्द्रतारकम् ।
सर्वान् कामान् समासाद्य फलमश्वमखस्य च ॥
मुनिसाम्यं समाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
द्विजभोज्यानि गव्यानि माहिष्याणि पयांसि च ॥
निर्दशाससन्धिसर्वान्विवत्समन्त्यपयांसि च ।
मनाक् श्लेतष्टशाकान्मूलकमेव च ॥
टङ्कनाकणगुडागन्धतृणगर्भफलानि च ।

अकालकुसुमादीनि द्विजोजग्ध्वैन्दवं चरेत् ॥
वाग्दूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्य्यपि ।
भूतेभ्योऽन्नमदत्त्वा च तदन्नं गृहिणो दहेत् ॥
हैमराजतकांस्येषु पात्रेष्वद्यात् सदा गृही ।
तदभावे साधुगन्धलोध्रद्रुमलतासु च ॥
पलाशपद्मपत्रेषु गृहस्थोभोक्तुमर्हति ।
ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयोयद्भोक्तुमर्हति ॥
अभ्युत्थान नमस्कारैर्भुवि दद्याद्बलित्रयम् ।
भूपतये भुवः पतये भूतानां पतये तथा ॥
अपः प्राश्य ततः पश्चात् पञ्चप्राणाहुतिक्रमात् ।
स्वाहाकारेण जुहुयाच्छेषमद्याद्यथासुखम् ॥
अनन्यचित्तोभुञ्जीत वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
आतृप्तेरन्न मश्नीयादक्षुण्णं पात्रमुत्सृजेत् ॥
उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ।
आचान्तः साधुसङ्गेन सद्विद्यापठनेन च ॥
वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ।
सायं सन्ध्यामुपासीत हुत्वाग्निं भृत्यसंयुतः ॥
आपोशानक्रियापूर्वमश्नीयादन्वहं द्विजः ।
सायमप्यतिथिः पूज्यो होमकालागतोऽनिशम् ॥
श्रद्धया शक्तितो नित्यं श्रुतं हन्यादपूजितः ।
नातितृप्तउपस्पृश्य प्रक्षाल्य चरणौ शुचिः ॥
अप्रत्यगुत्तरशिराः शयीत शयने शुभे ।
शक्तिमानुदिते काले स्नानं सन्ध्यां न हापयेत् ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय चिन्तयेद्धितमात्मनः।
शक्तिमान् मतिमान् नित्यं वृत्तमेतत् समाचरेत्॥
इति वेदव्यासीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥

चतुर्थोऽध्यायः।

इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसारसमुच्चयम्।
आश्रमे यानि पुण्यानि मोक्षधर्माश्रितानि च॥
गृहाश्रमात् परो धर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः।
सर्वतीर्थफलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत्॥
गुरुभक्तो भृत्यपोषी दयावाननसूयकः।
नित्यजापी च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः॥
स्वदारे यस्य सन्तोषः परदारनिवर्त्तनम्।
अपवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे॥
परदारान् परद्रव्यं हरते यो दिने दिने।
सर्वतीर्थाभिषेकेण पापं तस्य न नश्यति॥
गृहेषु सवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः।
अन्नदस्य त्रयो भागाः कर्त्ता भागेन लिप्यते॥
प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम्।
न पापं संस्पृशेत्तस्य बलिभिक्षां ददाति यः॥
पादोदकं पादघृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम्।
यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो नोपसर्पति तं यमः॥
विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी।
तावत् पुष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरोऽमृतम्॥

यत्फलं कपिलादाने कार्त्तिक्यां ज्येष्ठपुष्करे ।
तत्फलं ऋषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशौचने ॥
स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः ।
पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥
मातापित्रोः परं तीर्थं गङ्गा गावो विशेषतः ।
ब्राह्मणात् परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
इन्द्रियाणि वशीकृत्य यत्रैव वसेन्नरः ।
तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥
गङ्गाद्वारञ्च केदारं सन्निहत्यं तथैव च ।
एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च चातुर्वर्ण्यस्य भो द्विजाः ।
दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम् ॥
यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ।
तच्च वित्तमहं मन्ये शेषं कस्याभिरक्षति ॥
यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥
किं धनेन करिष्यन्ति देहिनोऽपि गतायुषः ।
यद्वर्द्धयितुमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥
अशाश्वतानि गात्राणि विभवो नैव शाश्वतः ।
नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥
यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्त्तये ।
यत्परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं न दीयते ॥
जीवन्ति जीविते यस्य विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
जीवितं सफलं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥

पशवोऽपि हि जीवन्ति केवलात्मोदरम्भराः ।
किं कायेन सुगुप्तेन बलिना चिरजीविना ॥
ग्रासादर्द्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
अदाता पुरुषस्त्यागी धनं संत्यज्य गच्छति ।
दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥
प्राणनाशस्तु कर्त्तव्यो यः कृतार्थो न सोऽमृतः ।
अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरसमोऽहि सः ॥
अनाहूतेषु यद्दत्तं यच्च दत्तमयाचितम् ।
भविष्यति युगस्यान्तस्तस्यान्तो न भविष्यति ॥
मृतवत्सा यथा गौश्च तृणं लोभेन दुह्यते ।
परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मतः ॥
अदृष्टे चाशुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ।
पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥
मातापितृषु यद्दद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ।
जायापत्येषु यद्दद्यात् सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥
पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।
भगिन्यां शतसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥
अद्यप्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेषु मुनीश्वराः ।
आगमिष्यति यत् पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥
किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः ।

देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।
कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मनि हूयते ॥
सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
भोजने चैव दाने च हन्यात्त्रिपुरुषं कुलम् ॥
यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
ब्राह्मणेषु च यद्दत्तं यच्च वैश्वानरे हुतम् ।
तद्धनं धनमाख्यातं धनं शेषं निरर्थकम् ॥
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
सहस्रगुणमाचार्ये ह्यनन्तं वेदपारगे ॥
ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।
जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः ॥
गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ।
नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥
अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ।
सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥
इष्टिभिः पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्येन चेष्टं स इष्टवान् ॥
मीमांसते च यो वेदान् षड्भिरङ्गैः सविस्तरैः ।
इतिहासपुराणानि स भवेद्वेदपारगः ॥

ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्यो वर्णः कथञ्चन ।
ईदृक्पथमुपस्थाय कोऽन्यस्तं त्यक्तुमुत्सहेत् ॥
ब्राह्मणः सम्भवेनैव देवानामपि दैवतम् ।
प्रत्यक्षञ्चैव लोकस्य ब्रह्मतेजो हि कारणम् ॥
ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निरूषरमकण्टकम् ।
वापयेत्तत्र बीजानि सा कृषिः सार्वकामिकी ॥
सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्धनम् ।
सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव विदुष्यति ॥
विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गृहमागते ।
क्रीडन्त्योषधयः सर्व्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥
नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
दीयमानं रुदत्यन्नं भयाद्वै दुष्कृतं कृतम् ॥
वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
न च मूर्खं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥
यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भो द्विजाः ।
तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥
यस्य देहे सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
कव्यानि चैव पितरः किम्भूतमधिकं ततः ॥
यद्भुङ्क्ते वेदविद्विप्रः स्वकर्मनिरतः शुचिः ।
दातुः फलमसङ्ख्यातं प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥
हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
अहं नेच्छामि मुनयः कस्मैनाः गम्यगम्पदः ॥
वेदलाङ्गलकृष्टेषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ।

यत्पुरा पातितं वीजं तस्यैताः शस्यसम्पदः ॥
शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः ।
वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ।
न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनान्न च पण्डितः ॥
न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ।
इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मं चरति पण्डितः ॥
हितप्रियोक्तिभिर्वक्ता दाता सम्मानदानतः ॥
यश्चैकपङ्क्त्यां विषमं ददाति
स्नेहाद्भयाद्वा यदि वार्थहेतोः ।
वेदेषु दृष्टं ऋषिभिश्च गीतम्
तां ब्रह्महत्यां मुनयो वदन्ति ॥
ऊषरे वापितं वीजं भिन्नभाण्डेषु गोदुहम् ।
हुतं भस्मनि हव्यञ्च मूर्खे दानमशाश्वतम् ॥
घतस्तुमकमुष्टान्नो द्विजः शूद्रान्नभोजने ।
अहमेव न जानामि कां योनिं स गमिष्यति ॥
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्म्रियेत यः ।
स भवेत् शूकरो नूनं तस्य वा जायते कुलम् ॥
श्वभो द्वादश जन्मानि सप्त जन्मानि शूकरः ।
श्वानश्च सप्त जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
अमृतं ब्राह्मणान्नेन दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च ।
वैश्यान्नेन तु शूद्राय शूद्रान्नान्नारकं भवेत् ।
यश्च भुङ्क्तेऽथ शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ॥
इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चैव जायते ।

यस्य शूद्रा पचेन्नित्यं शूद्री वा गृहमेधिनी ॥
वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ।
भाण्डसङ्करसङ्कीर्णा नानासङ्करसङ्कराः ॥
योनिसङ्करसङ्कीर्णा निरयं यान्ति मानवाः ।
पङ्क्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥
इदं व्यासमतं नित्यमध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
एतदुक्ताचारवतः पतनं नैव विद्यते ॥

इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।
समाप्ता चेयं व्याससंहिता ।

शङ्खसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मेदं परिकीर्त्तितम् ॥
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्त्तितम् ॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिबन्धनम् ॥
आचार्य्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिबन्धनजन्मनि ॥
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्ते विचक्षणैः ।
यावद्वेदे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुटताज्ञाने निषेकः परिकीर्त्तितः ।
ततस्तु स्पन्दनात् कार्य्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥
अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
नामधेयञ्च कर्त्तव्यं वर्णानाञ्च समाक्षरम् ।
माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ॥
वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ।
शर्म्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्म्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥
धनान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं चान्त्यजन्मनः ।
चतुर्थे मासि कर्त्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ॥
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्य्या यथाकुलम् ।
गर्भाष्टमेऽब्दे कर्त्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः ।
षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ॥
विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्त्तिता ।
नाभिभाषेत सावित्रीमतऊर्द्ध्वं निवर्त्तयेत् ॥
विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृता ।
सावित्री पतिता व्रात्याः सर्वधर्मबहिष्कृता ॥

यज्ञोपवीत कार्पासक्षौमोर्णानां यथाक्रमम् ॥
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम्।
भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः।

तृतीयोऽध्यायः।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्मै प्रयच्छति।
भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥
प्रयतः कल्यमुत्थाय स्नातो कृतकृतायनः।
कुर्वीत प्रयतोभूत्वा गुरूणामभिवादनम् ॥
अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत्।
कृत्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥
ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवञ्च प्रकीर्तयेत्।
अनध्यायेष्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥
चतुर्दशीं पञ्चदशीमष्टमीं राहुसूतकम्।
उल्कापातं महीकम्पमशौचं ग्रामविप्लवम् ॥
इन्द्रप्रयाणं सुरत घनसंघातनिस्वनम्।
वाद्यकोलाहलं युद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥
नाधीयीताभियुक्तोऽपि यानगश्च न वेगतः।
देवायतनवल्मीकश्मशानशवसन्निधौ।
भैक्षचर्यान्तथा कुर्याद्‌ब्राह्मणेषु यथाविधि।
गुरुणा चाप्यनुज्ञातः प्राश्नीयात् प्राङ्मुखः शुचिः
हितं प्रियं गुरोः कुर्यादहङ्कारविवर्जितः ॥

उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ।
अभिवाद्य गुरुं पश्चाद्गुरोर्वचनकृद्भवेत् ॥
गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ।
मधुमांसाञ्जनं श्राद्धं गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ॥
हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलीलाञ्च विशेषतः ।
मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥
एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्वीकरणं बुधः ।
गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायीत तदनन्तरम् ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्य्यामसमानार्षगोत्रजाम् ।
मातृतः पञ्चमीञ्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥
ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥
एते धर्मास्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्तिताः ।
गान्धर्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥
समर्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्तु परिकीर्तितः ।
यज्ञेषु ऋत्विजे दैव आदायार्षस्तु गोद्वयम् ॥
प्रार्थिताप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः ।
आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्वः समयान्मिथः ॥

तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ॥
एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्तिता ।
ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्तिताः ॥
क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
वैश्यैव भार्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्तिता ॥
आपद्यपि न कर्त्तव्या शूद्रा भार्या द्विजन्मना ।
यस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्वधर्मभृतांवरः ।
ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्राद्धे त्रयोदशे ॥
नीयते तु सपिण्डत्वं येषां श्राद्धं कुलोद्भवम् ।
सर्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितस्तु ते ॥
सपिण्डीकरणं कार्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम् ।
श्राद्धं द्वादशकं कृत्वा श्राद्धे प्राप्ते त्रयोदशे ॥
सपिण्डीकरणं नार्हं न च शूद्रस्तथार्हति ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शूद्राभार्यां विवर्जयेत् ॥
पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
वैश्या प्रतोदमादद्याद्वेदने तु द्विजन्मनः ॥
सा भार्या या वहेदग्निं सा भार्या या पतिव्रता ।
सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्रजावती
लालनीया सदा भार्या ताड़नीया तथैव च ।
लालिता ताड़िता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥
इति शाङ्खे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चसूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युपस्करः ।
कण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥
पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न हापयेत् ।
पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति ॥
देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥
होमो दैवो बलिर्भौतः पित्र्यः पिण्डक्रियाकृतः ।
स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी यतिश्चैव तथा द्विजः ।
गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्त्येते यथाविधि ॥
गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
दाता चैव गृहस्थः स्यात्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥
यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणो यथा ।
अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥

न यज्ञैर्दक्षिणाभिश्च वह्निशुश्रूषया न च ।
गृही स्वर्गमवाप्नोति तथा चातिथिपूजनात् ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् ।
आहारशयनाद्येन विधिवत् प्रतिपूजयेत् ॥
सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
दर्शं च पौर्णमासं च जुहुयाच्च यथाविधि ॥
यज्ञैर्वा पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
त्रैवार्षिकाधिकान्नेन पिबेत् सोममतन्द्रितः ॥
इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनो द्विजः ।
न भिक्षेत धनं शूद्रात् सर्वं दद्यादभीप्सितम् ॥
हविश्च न लभेद्विद्वाञ्छूद्राज्जं पूर्वमेव तु ।
कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं वलीततम् ॥
एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्मार्जितधनं तथा ।
याजयेत्तु सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥

इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥
पुत्रेषु दारान्निःक्षिप्य तया वानुगतो वने ।
अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥
यदाहारो भवेत्तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥

ग्रासादाहृत्य चाश्नीयादष्टौ ग्रासान् समाहित ।
स्वाध्यायञ्च सदा कुर्य्याज्जटाञ्च बिभृयात्तथा ॥
तपसा शोषयेन्नित्य स्वकञ्चैव कलेवरम् ।
आर्द्रवासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥
प्रावृष्याकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
चतुर्थकालिकोवा स्यात् स्याच्च षष्ठक एवच ॥
कृच्छ्रैर्वाऽपि नयेत् काल ब्रह्मचर्य्यञ्च पालयेत् ।
एव नीत्वा वने काल द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥

इति याज्ञीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

इष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्ववेदसदक्षिणाम् ।
आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवर्जने ।
अतीते पात्रसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥
न व्यथेत तथालाभे यथालब्धेन वर्त्तयेत् ।
न पाचयेत्तथैवान्न नाश्नीयात् कस्यचिद्गृहे ॥
मृण्मयालावुपात्राणि यतीनान्तु विनिर्द्दिशेत् ।
तेषां सम्मार्जनाच्छुद्धिरद्भिश्चैव प्रकीर्त्तिता ॥
कौपीनाच्छादनं वासो बिभृयादसञ्चयन् ।
शून्यागारनिकेतः स्याद्यत्र सायं गृहोमुनि. ॥
दृष्टिपूत न्यसेत् पाद वस्त्रपूत जल पिबेत् ।
सत्यपूत वदेद्वाक्य मनःपूत समाचरेत् ॥

चन्दनैर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णैर्विगर्हितैः ।
कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संश्रयेत् ॥
सर्वभूतहितो मैत्रः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्यायात् परां गतिम् ॥
जन्मना यस्तु निर्विण्णो मरणे च तथैव च ।
आधिभिर्व्याधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
अशुचित्वं शरीरस्य प्रियस्य च विपर्ययः ।
गर्भवासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥
जगदेतन्निराक्रन्दं नतु सारमनर्थकम् ।
भोक्तव्यमिति निर्विण्णो मुच्यते नात्र संशयः ॥
प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
मनसः संयमस्तज्ज्ञैर्धारणेति निगद्यते ।
संहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥
हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम् ।
ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्वस्माद्योगतः शुभम् ॥
हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
हृदि ज्योतींषि भूयश्च हृदि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवञ्चोत्तरारणिम् ।
ध्याननिर्मथनाभ्यात्तु विष्णुं पश्येद्धृदि स्थितम् ॥
हृदर्कश्चन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये हुताशनः ।
... स्थितं सत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

अणोरणीयान् महतो महीया-
नात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम्।
तेजोमयं पश्यति वीतशोको-
धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः॥
वासुदेवसमोऽप्यात्मा प्रपञ्चो नैव जायते।
अज्ञानपटसंवीतैरिन्द्रियैर्विषयेप्सुभिः॥
एष वै पुरुषोविष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः।
एष धाता विधाता च पुराणोनिष्कलः शिवः॥
विदेहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात्।
मन्त्रैर्विदित्वा न बिभेति मृत्योर्नान्य पन्थाविद्यतेऽयनाय।
पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च।
पञ्चेमानि विजानीयान्महाभूतानि पण्डितः॥
चक्षु श्रोत्रं स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च।
बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके॥
शब्दो रूपं तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च।
इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः॥
हस्तौ पादावुपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च।
कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्य सति शरीरके॥
मनोबुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्त तथैव च।
इन्द्रियेभ्यः परराणीह चत्वारि प्रवराणि च॥
तथात्मान तदूर्ध्वंतीत पुरुष पञ्चविंशकम्।
तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुदर्शिनः॥
इदन्तु परम गुह्यमेतदक्षरमुत्तमम्।
अशब्दमरसस्पर्शमरूप गन्धवर्जितम्॥

निर्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम्।
विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवन्नरः॥
सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम्।
बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा॥
तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः॥
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः।
पुरुषान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः॥
एष सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविरतः सदा।
दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः।

अष्टमोऽध्यायः।

क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम्।
मृद्भिरद्भिश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि॥
जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि।
तीर्थस्यावाहनं कुर्य्यात् तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः॥
प्रपद्ये वरुणं देवमम्भसां पतिमर्चितम्।
याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये॥
तीर्थमावाहयिष्यामि सर्व्वाघविनिसूदनम्।
सान्निध्यमस्मिन् तोये च क्रियतां मदनुग्रहात्॥
रुद्रान् प्रपद्ये वरदान् सर्व्वानप्सु सदस्तथा।
सर्व्वानप्सु सदश्चैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः॥
देवमप्सुषदं वह्निं प्रपद्याघनिसूदनम्।

आप. पुण्या पवित्राश्च अपद्यो शरण तथा ॥
रूद्र्याग्निश्च सर्पश्च यद्वाक्लाप एव च ।
अमयन्त्वाशु मे पापं मान्च रक्षन्तु सर्वश. ॥
हिरण्यवर्णेति तिसृभिज्जगतीति ऋतम्भि: ।
अनोदेवीति तथा अवश्वाप मयैव च ॥
इदमाप. प्रवहं दूतच असुं दीरयेत् ।
एव सम्मार्जन कृत्वा. च्छन्दआर्षञ्च देवता ॥
अघमर्षणसूक्तञ्च अपठेत् प्रयत: सदा ।
छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिश्चैवाघमर्षण ॥
दैवता.भावव्रतश्व भाभभये प्रकीर्त्तित: ॥
ततोऽम्भसि निमग्न स्त्रा त्रि पठेदघमर्षणम् ।
मर्षद्मान्नूह नि तथा मन्त्राव्याहृतिभिर्जलम् ॥
यथाश्वमेध. क्रतुराट् सर्वपापापनोदन. ।
तथाघमर्षण सूक्त सर्वपापप्रणाशनम् ॥
अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौतवाससा ।
परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि सञ्जपेत् ॥
उदकस्याप्रदानाच्च स्नानशाटी न पीडयेत् ।
अनेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते ॥

इति आङ्गिरसे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्याय. ।

नवमोऽध्यायः ।

अत परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
काय कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं करस्य तु ॥
अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं पित्र्यं तर्जनिमूलकम् ॥
प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विज ।
द्विः प्रक्षाल्य मुखं पश्चादद्भिः समुपस्पृशेत् ॥
हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिश्च भूमिप ।
तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥
अन्तर्जानु शुचौ देशे प्राङ्मुख सुसमाहितः ।
उदङ्मुखोऽपि प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥
अद्भिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ।
वह्निना चाप्यतप्ताभिरकलुषीभिरुपस्पृशेत् ॥
तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं तत ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु श्रवणौ समुपस्पृशेत् ॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
सर्व्वासामेव योगेन नाभिञ्च हृदयं तत ॥
संस्पृशेत्तु तथा मूर्द्धां यथाचाचमने विधिः ॥
त्रिः प्राश्नीयाद्यदम्भस्तु प्रीतास्तेन स्युर्देवता ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुम ॥
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् ।
नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥
स्पृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेते शशिभास्करौ ।

कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥
स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
मूर्द्धस्य स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥
विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
अप्रक्षालितपादस्तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
बहिर्जानुरुदस्त्यस्य एकहस्तार्पितैर्जलैः ।
सफेनाभिस्तथाद्भिश्च नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
आचम्य च पुरा मन्त्रैः तीर्थसंमार्जनं ततः ।
उपस्पृश्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥
अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् ॥
आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिमुखो जलम् ।
उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत्ततः ।
एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाश्च द्विजातिषु ।
पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥
ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाथ शक्तितः ।
ऋषयो दीर्घसन्ध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥
इति शाट्ये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

सर्ववेदपवित्राणि संप्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते मानवाः सदा ॥
अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत्सदा ।

कूष्माण्ड्यः पावमान्यश्च सर्वसावित्र्य एव च ॥
अभीष्टरूपदा चैव स्तोमानि व्याहृतिस्तथा ।
भारुण्डानि च सामानि गायत्या वै वतु तथा ॥
पुरुषव्रतञ्च भासञ्च तथा सोमव्रतानि च ।
अविस बार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तममृतं तथा ॥
शतरुद्रीमथर्वशिरास्त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ।
गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनी ॥
त्रीणि पुण्यान्यदेहानि रथन्तरञ्चाग्निव्रत वामदेव्यञ्च ।
एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्याय ।

एकादशोऽध्यायः।

इति वे पवित्राण्यभिहितानि एभ्य सावित्री विशिष्यते ।
नास्त्यघमर्षणात् परमं तस्मालेन व्याहृतिभि परम होम ॥
न सावित्र्या पर जप्यं । कुशहस्तमासीनः कुशोत्तरीय
कुशपाणिः प्राङ्मुख सूर्याभिमुखो वाक्षमालामादाय देवता-
ध्यायी तज्जप कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्तास्फाटिकपद्मपद्म
बीजाद्यानामन्यतमेनाक्षमाला कुर्यात् । ध्यायन् वामहस्तोपरि
न्यागणयेत् । आदौ देवतामार्ष छन्दश्च स्मरेन । तत सप्रणव
व्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीमावर्तयेत तथास्याः
सविता षर्षिर्विश्वामित्रो गायत्रीछन्द । प्रणवाद्या भूर्भुवः
स्व मह जन तप सत्यमिति व्याहृतयः । आपोज्योतीरसोऽ
मृतं ब्रह्मभूर्भुव स्वरोम् ॥

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।
शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी ॥
सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ।
स्वर्णस्तेयी कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
सुरापश्च विशुद्ध्येत लक्षजप्येन सर्वदा ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥
अहोरात्रकृतात् पापात् क्षणादेव विशुद्ध्यति ।
सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥
अपि भ्रूणहणं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ।
हुता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदायिनी ।
सर्वपापक्षयकरी वरदा भक्तवत्सला ।
शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ॥
हन्तुकामोऽपमृत्युञ्च घृतेन जुहुयात्तथा ।
श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्बिल्वैः काञ्चनकामतः ॥
ब्रह्मवर्चसकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत्तथा ।
घृतयुक्तैस्तिलैर्वह्नौ कृत्वा तु सुसमाहितः ॥
गायत्र्ययुतहोमात्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
पापात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् काममीप्सितम् ।
गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी ॥
गायत्र्यास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ।
हस्तत्राणप्रदा देवी पततां नरकार्णवे ॥

तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणोनियत. शुचिः।
गायत्रीजप्यनियतो हव्यकव्येषु भोजयेत्।
तस्मिन्न तिष्ठते पापमब्बिन्दुरिव भास्करे॥
जपेनैव तु संसिद्धोब्राह्मणो नात्र संशय।
कुर्य्यादन्यन्नवा कुर्य्यान्मैत्रोब्राह्मण उच्यते॥
उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानस स्मृतः।
नोच्चैर्जप्यं बुध कुर्य्यात् सा वित्र्यास्तु विशेषत॥
सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः।
सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायञ्च विन्दति॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानस.।
गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम्॥
इति शाह्खीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्याय।

द्वादशोऽध्यायः।

स्नात· कृतजपस्तु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवाद-
ऽन तर्पयेत्। मत्स्य पुष्पस्रक्तोनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पा-
वीन् भक्त्या। अथ कृताप्सव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पि
ंग पितृणां श्राद्धप्रकारसुदक दद्यात्। पित्रे पितामहाय
ततामह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपक्षे यावता नाम जानी
ात्। पितृपत्नीयाणा चयाणा दत्त्वा मातृपत्नीयाणा
गुरुणा सम्बन्धिबान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदा कुर्य्यात। भवन्ति
वात्र श्लोकाः।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।
विना दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥
सौवर्णराजताभ्याञ्च खड्गेनौडुम्बरेण वा ।
दत्तमक्षयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥
कुर्य्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।
पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥
स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाम्भसा ।
पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् ।
पित्र्ये कर्मणि संप्राप्ते सूक्ष्ममार्गैः परीक्षणम् ॥
ब्राह्मणा ये विकर्म्माणो वैड़ालव्रतिकाः शठाः ।
हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पंक्तिदूषकाः ॥
गुरूणां प्रतिकूलाश्च तृणाभ्युत्पातिनश्च ये ।
गुरूणां त्यागिनश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः ।
शूद्रान्नरससम्पुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
षड़ङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।
त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
ब्रह्मदेया पतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥

ऋग्यजुःपारगो यश्च साम्नां यश्चापि पारगः।
अथर्वाङ्गिरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥
नित्यं योगरतो विद्वान् समलोष्टाश्मकाञ्चनः।
ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ तौ च पित्र्ये चोदङ्मुखांस्तथा।
भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा॥
भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम्।
दैवे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वह्नौ तु तत्क्षिपेत्॥
उच्छिष्टसन्निधौ कार्यं पिण्डनिर्वपणं बुधैः।
अभावे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि॥
श्राद्धं कृत्वा तु यत्नेन त्व[illegible] क्रोधविवर्जितः।
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत्॥
भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः।
पङ्क्तिविद्राक्षिनो गेहे भक्ष्यं वा भक्ष्यमेव वा।
अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिण्डमूले कथञ्चन॥
उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च।
पुष्पाणि वर्जनीयानि तथा पर्वतजानि च।
तोयोद्भूतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः॥
ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम्।
दशा विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजा॥
घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः॥
धूपार्थं गुग्गुलं दद्याद् घृतयुक्तं मधूत्कटम्।
चन्दनञ्च तथा दद्यादिष्टं येन कुङ्कुमं शुभम्॥
एलाकं शरयिम्बञ्च पत्रञ्च सुमकं तथा।

कूष्माण्डालाबुवार्त्ताकूकोविदारांश्च वर्जयेत्॥
पिप्पली मरिचञ्चैव तथावै पिण्डमूलकम्।
कृतञ्च लवणञ्चैव वंशाग्रन्तु विवर्जयेत्॥
राजमासान् मसूरांश्च प्रबालकोरदूषकान्।
लोहितान् वृक्षनिर्य्यासान् श्राद्धकर्मणि वर्जयेत्।
आम्रातन्वलीमूलमूलकान् दधिदाडिमान्।
स कोविदार्य्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा॥
शक्तून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः।
पायसादिभिरप्येवं भोजयित्वा तथा द्विजान्॥
भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणान्।
अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत्।
निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः॥
श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्यान्मद्दसैनसा।
कालशाक महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च॥
खड्गमांसं तथानन्त्यं यमः प्रोवाच धर्मवित्।
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः।

चतुर्दशोऽध्यायः।

यद्ददाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च।
प्रयागे नैमिषारण्ये सर्वमानन्त्यमुच्यते॥
गङ्गायमुनयोस्तीरे तीर्थे वामरकण्टके।
नर्मदाया गयातीरे सर्वमानन्त्यमुच्यते॥
वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये।

संसारख्येऽसिकूपे च यत्तदक्षयमुच्यते ॥
म्लेच्छदेशे तथा रात्रौ सन्ध्ययोश्च विशेषतः।
न श्राद्धमाचरेत् प्राज्ञो म्लेच्छदेशे नच व्रजेत् ॥
हस्तिच्छायाश्चूर्ध्वमितचन्द्रार्द्धे राहुदर्शने।
विषुवत्ययने चैव सर्वमानन्त्यमुच्यते ॥
पौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्ता त्रयोदशी।
प्राप्य श्राद्धन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥
प्रजां पुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यञ्च धनं तथा।
नृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः।

पञ्चदशोऽध्यायः।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः।
त्र्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः ॥
सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते।
जनने मरणे विप्रो दशाहेन विशुद्ध्यति ॥
क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुद्ध्यति।
मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥
रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुद्ध्यति।
अजातदन्तबाले तु सद्यःशौचं विधीयते ॥
अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्बाले त्वकृतचूड़के।
तथैवानुपनीते तु त्र्यहाच्छुद्ध्यन्ति मानवाः ॥
व्रतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः।

अनूढभार्य्यः शूद्रस्तु षोडशाद्वत्सरात् परम्॥
मृत्युं समवगच्छेत् मासं तस्यापि बान्धवाः।
शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्य्या विचारणा॥
पितृवेश्मनि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता।
तस्या मृताया नाशौचं कदाचिदपि शाम्यति॥
हीनवर्णाद्यदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत्।
प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशाम्यति॥
समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत्।
असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा॥
देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकानां मरणोद्भवौ।
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत्॥
अतीते दशरात्रे तु तावदेवाशुचिर्भवेत्।
तथा संवत्सरेऽतीते स्नातएव विशुद्ध्यति॥
अनौरसेषु पुत्रेषु भार्य्यास्वन्यगतासु च।
परपूर्वासु च स्त्रीषु त्र्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते॥
मातामहे व्यतीते तु आचार्य्ये च तथा मृते।
गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्र्यहं तथा॥
विनष्टे राजनि तथा जाते दौहित्रके गृहे।
आचार्य्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले॥
मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च।
सब्रह्मचारिणि तथा अनूचाने तथा मृते॥
एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्रात्रं मासमेव च।
शूद्रः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम्॥
सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिं षड्रात्रं ब्राह्मणस्य च।

वर्णानां परिशिष्टाना द्वादशेऽह्नि विनिर्दिशेत् ॥
सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्व एवाविशेषतः।
दशरात्रेण शुध्येयुरित्याह भगवान् यमः ॥
भृग्वग्निपतनाम्भोभिर्मृतानामात्मघातिनाम्।
पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥
यती व्रती ब्रह्मचारी सूपकारश्च दीक्षितः।
नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥
यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णी सोऽप्यशुचिर्भवेत्।
अशुद्ध शुद्धौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥
पराशौचे नरो भुक्त्वा कृमियोनौ प्रजायते।
भुक्त्वान्नं म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥
दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च।
प्रेतपिण्डक्रियावर्जमशौचे विनिवर्त्तते ॥
इति याज्ञीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः।

षोड़शोऽध्यायः।

मृण्मयं भाजनं सर्वं पुनः पाकेन शुद्ध्यति।
मलैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा ष्ठीवनैः पूयशोणितैः ॥
संसृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृण्मयम्।
एतैरेव यदि स्पृष्टं ताम्रसौवर्णराजतम् ॥
शुद्ध्यत्यावर्त्तितं पश्चादन्यथा केवलाम्भसा।
अम्लोदकेन ताम्रस्य सीसस्य त्रपुणस्तथा ॥
क्षारेण शुद्धिः कांस्यस्य लोहस्य च विनिर्द्दिशेत्।

मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ।
अश्मनां चैव भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च ।
शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥
मार्जनाद्यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
उष्णाम्भसा तथा शुद्धिः सस्नेहानां विनिर्दिशेत् ॥
शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।
शुद्धिस्तु प्रोक्षणात्तद्वत् करपेन्धनयोस्तथा ॥
मार्जनाद्वेश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तक्षणात् ।
संमार्जनेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते ॥
बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्दिशेत् ।
प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तक्षणात् ॥
सिद्धार्थकाणां कल्केन शृङ्गदन्तमयस्य च ।
गोवालैः फलपात्राणामस्थ्नां शृङ्गवतां तथा ॥
निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।
कुसुम्भकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥
प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।
भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम् ॥
वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्वर्जितानां तथा भवेत् ।
शुद्धं नदीगतं तोयं सर्वदैव सुधाकरम् ॥
शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाश्चाश्वाजयोर्मुखे ।
मुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाक्रमे शुचिः ॥
शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलु ।
आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥
नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनीनां शुनां मुखम् ।

रात्रौ प्रसरणे वृत्ते स्वगयाया सदा शुचि ॥
शुद्धा भर्त्तुश्चतुर्थेऽह्नि स्नाता नारी रजस्वला।
दैवे कर्मणि पित्र्ये च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥
रथ्याकर्दमतोयेन ष्ठीवनाद्येन वाप्यथ।
नाभेरूर्द्ध नर स्पृष्ट सद्य स्नानेन शुद्ध्यति ॥
कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहन्तथा।
उद्धृतेनाम्भसा स्नानं सदा चैव समाचरेत् ॥
मेहने मृत्तिका सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तिते।
एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्देयाश्चतुर्दश ॥
तिस्रस्तु मृत्तिका देया कृत्वा तु नख्रशोधनम्।
तिस्रस्तु पादयोर्देया शौचकामस्य सर्वदा ॥
शौचमेतद्गृहस्थाना द्विगुण ब्रह्मचारिणाम्।
द्विगुणञ्च वनस्थाना यतीना द्विगुण तथा ॥
मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिपर्वं पूर्य्यते यया ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्याय ।

सप्तदशोऽध्यायः।

नित्य त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटी वने।
अध;शायी जटाधारी पर्णमूलफलाशन ॥
ग्राम विशेत भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्त्तयन्।
एकं कालं समस्नानो वर्षे च द्वादशे गते ॥
रुक्मस्तेयी सुरापायी ब्रह्महा गुरुतल्पग.।
व्रतेनैतेन शुध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥

यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम्।
एतदेव व्रतं कुर्य्यादात्रेयं द्विजसूदकः ॥
कूटसाक्ष्यं तथोक्त्वा निक्षेपञ्च प्रहृत्य च।
एतदेव व्रतं कुर्य्यात् हत्वा च शरणागतम् ॥
आहिताग्निः स्त्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च।
हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतञ्चरेत् ॥
व्रतस्थं वै द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाततायिनम्।
एतदेव व्रतं कुर्य्याद्द्विगुणञ्च विशुद्धये ॥
क्षत्रियस्य तु पादोनं तदर्द्धं वैश्यघातने।
अर्द्धमेव सदा कुर्य्यात् स्त्रीवधे पुरुषस्तथा ॥
पादन्तु शूद्रहत्यायामुदक्यागमने तथा।
गोवधे च तथा कुर्य्यात् परदारगतस्तथा ॥
पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मासं कुर्य्याद्विचक्षणः।
आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधीयते ॥
हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेशयबिलेशयौ।
सप्तरात्रं तथा कुर्य्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥
अनस्थ्नान्तु शतं हत्वा साष्ठ्नां दशशतं तथा।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् पूर्णं सम्वत्सरं तथा ॥
यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत्।
तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः।
प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतञ्चरेत् ॥
गोऽजाश्वस्यापहरणे सीसानां रजतस्य च।
जलापहरणे चैव कुर्य्यात् सम्वत्सरं व्रतम् ॥

तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च ।
सम्वत्सरार्द्धं कुर्व्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
तृणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
मासमेकं व्रतं कुर्य्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा ॥
लवणानां गुडानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
मासार्द्धन्तु व्रतं कुर्य्यादेतदेव समाहितः ॥
लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्म्मणां तथा ।
एकरात्रं व्रतं कुर्य्यात्तदेव समाहितः ॥
भुक्ता पलाण्डुं लसुनं मद्यञ्च कवकानि च ।
नारं मलं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा ॥
गोधेरकुञ्जरोष्ट्रञ्च सर्व्वं पञ्चनखं तथा ।
क्रव्यं द कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्य्यात् सम्वत्सरं व्रतम् ॥
भक्ष्याः पञ्चनखास्त्वेते गोधाकच्छपशल्लकाः ।
खङ्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्व्रतम् ॥
हंसं मद्गुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान् बलाकाशुकसारिकाः ।
चक्रवाकं प्लवं कोकं मण्डूकं भुजगं तथा ।
मासमेतद्व्रतं कुर्य्यान्नात्र कार्य्या विचारणा ॥
राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
पाठीनरोहितौ तद्वौ मत्स्येषु परिकीर्त्तितौ ॥
जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्किरान् ।
रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥
तित्तिरिञ्च मयूरञ्च लावकञ्च कपिञ्जलम् ।
वार्द्धीणसं वर्त्तकञ्च भक्ष्यानाह यमः सदा ॥

भुक्त्वा चैवोभयदत्तं तथैकशफदंष्ट्रिणः।
तथा भुक्त्वा तु मांसं वै मासार्द्धं व्रतमाचरेत्॥
स्वयंमृतं वृथामांस माहिषं वाजमेव च।
गोश्च क्षीरं विवत्सायाः महिष्याश्च तथा पयः॥
सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पक्षन्तु व्रतमाचरेत्।
क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः॥
सप्तरात्रं व्रतं कुर्य्यादृयदेतत् परिकीर्त्तितम्।
लोहितान् वृक्षनिर्यासान् व्रणानां प्रभवांस्तथा॥
केवलानि तथाम्लानि तथा पर्य्युषितञ्च यत्।
गुडपक्वं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु व्रती भवेत्॥
दधिभक्तञ्च-शुक्तेषु यच्चान्यद्दारुसम्भवम्।
गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः॥
यवगोधूमजं सर्व्वं विकाराः पयसाश्च ये।
राजषाडवकुल्यञ्च भैक्षं पर्य्युषितं भवेत्॥
सजीवपक्वमांसञ्च सर्वं यत्नेन वर्जयेत्।
सम्वत्सरं व्रतं कुर्य्यात् प्राश्यैतान् ज्ञानतस्तथा॥
शूद्राश्च ब्राह्मणोभुक्त्वा तथा रङ्गावतारिणः।
वंशस्य चैव चौरस्यावीरायाश्चतथा स्त्रियः॥
कर्मकारस्य वेणस्य क्लीवस्य पतितस्य च।
रुक्मकारस्य तक्षणश्च तथा वार्द्धुषिकस्य च॥
कदर्य्यस्य नृशंसस्य वेश्यायाः कितवस्य च।
गणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवाश्वजीविनः॥
सौनपान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतञ्चरेत्।
शूद्रस्य सततं भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत्॥

वैश्यस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतञ्चरेत् ।
क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतञ्चरेत् ॥
ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
अपः सुराभाजनस्था पीत्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥
शूद्रोच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः ।
क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥
अश्राद्धाशने विद्वान् मासमेकं व्रती भवेत् ।
परिवित्ति परीवेत्ता यथा च परिविद्यते ॥
व्रतं सम्वत्सरं कुर्य्याद्दातृयाजकपञ्चमः ।
शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतीभवेत् ॥
दूषितं केशकीटैश्च मूषिकानकुलेन च ।
मक्षिकामशकेनापि त्रिरात्रन्तु व्रती भवेत् ॥
हयाश्वसरथावपायसापूपशष्कुली. ।
भुक्त्वा त्रिरात्रं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहित. ॥
नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्य्यात् पुंश्चलीदर्शनक्षत ॥
पादप्रतापनं वह्नौ छित्त्वा वह्नौ तथाप्यध. ।
कुशैः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
सम्वत्सरव्रतं कुर्य्याच्छित्त्वा पिप्पलपादपम् ॥
दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा
नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती भवेत् ॥
क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तद्दग्धमपि मानवः ।
मासमेकं व्रतं कुर्य्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥

तथा विशेषज्ञं पीत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा।
त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्य्याद्वामहस्तेन वा पुनः॥
एकपङ्क्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति।
स च तावदर्द्धं पञ्चं प्रकुर्य्याद्ब्राह्मणो व्रतम्॥
धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वणिजस्तथा।
सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा चीरं व्रतञ्चरेत्॥
विक्रीय पाणिना मद्यं तिलानि च तथाचरेत्।
त्वङ्कार ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारञ्च गरीयसः॥
दिनमेकं व्रतं कुर्य्यात् प्रयतः सुसमाहितः॥
प्रेतस्य प्रेतकार्य्याणि कृत्वा वै धनहारकः।
वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत्॥
कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्द्धते।
कृत्वा पापं बुधः कुर्य्यात् पर्षदानुमतं व्रतम्॥
स्थित्वा च श्वपदाकीर्णे बहु व्याधमृगे वने।
न ब्राह्मणोव्रतं कुर्य्यात् प्राणबाधभयात् सदा॥
सतोहि जीवतं,जीवं सर्वपापमपोहति।
व्रतैः कृच्छ्रैस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः॥
'शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः।
शरीराच्चवते धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा॥
आलोच्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह।
प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः॥

द्वादशमु कालाशानो व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥
मन्त्र विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः ।
अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधीभिर्विमलात्मभिः ।
पापात्मनस्तु पापेभ्यो नात्र कार्य्या विचारणा ॥
शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधीः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥
इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

इति श्रीमन्महर्षिशिरोरत्नायमानत्रयीनितराङ्गिगीयमानमहाविद्यात्मकतारखण्डनोपदेशधीपराशङ्खविरचितं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

लिखितसंहिता।

इष्टापूर्त्ते तु कर्त्तव्ये ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥
एकाहमपि कर्त्तव्य भूमिष्ठमुदकं शुभम् ।
कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्वितृषी भवेत् ॥
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिता
तल्लोकान् प्राप्नुयान्मर्त्य. पादपाना प्ररोपणे ॥
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्त्त फलमश्नुते ॥
अग्निहोत्रं तप. सत्य वेदानाञ्चैव पालनम् ।
आतिथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥
इष्टापूर्त्ते द्विजातीना सामान्योधर्मउच्यते ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्मे न वैदिके ॥
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्ष सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
देवतानां पितृणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
असंस्कृतमृतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ।

सुच्यते प्रेतलोकात्तु, पितृलोकं स गच्छति ॥
एष्टव्या बहव: पुत्रा यद्यप्येको गया व्रजेत् ।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
वाराणस्यां प्रविष्टस्य कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि ।
हसन्ति तस्य भूतानि अन्योन्य करताडनै ॥
गयाशिरे तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डन्तु निर्वपेत् ।
नरकस्थोदिवं याति स्वर्गस्थोमोक्षमाप्नुयात् ॥
आत्मनोवा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्तत ।
यन्नाम्ना पातयेत् पिण्ड त नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥
लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा ।
लाङ्गूलशिरसोश्चैव स वै नीलवृषः स्मृतः ॥
नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्वेव मासिकम् ।
षण्मासौ चाब्दिकञ्चैव श्राद्धान्येतानि षोडश ॥
यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।
पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तै श्राद्धशतैरपि ॥
सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं प्रतिसम्वत्सरं द्विज ।
मातापित्रो पृथक्कुर्य्यादेकोद्दिष्ट मृतेऽहनि ॥
वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापित्रोस्तु सन्ततम् ।
अदैव भोजयेच्छ्राद्ध पिण्डमेकन्तु निर्वपेत् ॥
संक्रान्तावुपरागे च पर्व्वण्यपि महालये ।
निर्वाप्यस्तु त्रय पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि ॥
एकोद्दिष्ट परित्यज्य पार्व्वण कुरुते द्विज ।
अकृत तद्विजानीयात स नाम पितृघातक ।
अमावस्या क्षयोयस्य प्रेतपक्षेऽथवा यदि ।

सपिण्डीकरणादूर्द्धं तस्योक्तः पार्वणोविधिः ॥
त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते।
यहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणन्तु विधीयते ॥
यस्य सम्वत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम्।
प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् सम्वत्सरं द्विजः ॥
पत्या चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः।
पितामह्यापि तत्स्मिन् सत्येवन्तु यतोऽहनि ॥
तस्याः सत्याः प्रकर्त्तव्यं तस्याः श्वश्रूति निश्चितम् ॥
विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु।
एकत्वं सा गता भर्त्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥
स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे।
भर्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥
द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः।
षण्णां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥
अथ चेन्मन्त्रवित्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः।
अदोषन्तं यमः प्राह पङ्क्तिपावनएव सः ॥
अग्नौ करणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत्।
प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्वैश्वदेविके ॥
अनग्निको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम्।
तत्र मातामहानाञ्च कर्त्तव्यमभय सदा ॥
अपुत्रा ये मृताः केचित् पुरुषाद्वा स्त्रियोऽपिवा।
तेभ्यएव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ॥
यस्मिन् राशिगते सूर्य्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मन।
तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥

वर्षवृद्ध्यभिषेकादि कर्तव्य मधिकेन तु ।
अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्ध सम्बत्सरादपि ॥
सएव क्षेयोद्दिष्टस्य येन क्षेण तु कर्मणा ।
अभिघातान्तर आर्थं तत्रैवाद्ध.क्षतं भवेत् ॥
शालाग्नौ पचये अन्न लौकिकेनापि नित्यशः ।
यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥
वैदिके लौकिके वापि नित्य कृत्वा स्मृतन्वितः ।
वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्विषम् ॥
अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं कृत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।
सविभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽश्नीयादनग्निमान् ॥
उच्छेषणन्तु नोत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्जनम् ।
ततोऽष्टदर्लि कुर्य्यादिति धर्मोव्यवस्थितः ॥
दर्भाः कृष्णाजिन मन्त्राब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
नैते निर्माल्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः ॥
पानमाचमनं कुर्य्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥
पान आचमने चैव सर्पणे दैविके सदा ।
कुशहस्तो न दूष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥
वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत् ।
विनाचमन्ति ये मूढा रुधिरेणाचमन्ति ते ॥
नीवीमध्येषु ये दर्भाब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः ।
पवित्रांस्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥
पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृत पितृतर्पणम् ।
मूत्रोच्छिष्टपुरीषञ्च तेषां त्यागोविधीयते ॥

दैवपूर्वन्तु यच्छ्राद्धमदैवञ्चापि यद्भवेत्।
ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्य्याच्छ्राद्धन्तु पैतृकम्॥
मातुः श्राद्धन्तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम्।
ततोमातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम्॥
क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः,कालकामौ धुरिलोचनौ।
पुरूरवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः॥
आगच्छन्तु महाभागाविश्वेदेवामहाबलाः।
ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधानाभवन्तु ते॥
इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यश्च दैविके।
कालः कामे ऽग्निकार्येषु अम्बरे धुरिलोचनौ।
पुरूरवामाद्रवाश्च पार्वणेषु नियोजयेत्॥
यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता।
नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशङ्कया॥
अभ्रातृका प्रदास्यामि तुभ्य कन्यामलङ्कृताम्।
अस्यां योजायते पुत्रः स मे पुत्रोभविष्यति॥
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः।
द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुः पितुः॥
श्मशानेषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत् पितॄन्।
अन्नदाता पुरोधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत्॥
अलाभे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः।
घृतेन प्रोक्षणं कार्य्यं मृदः पात्रं पवित्रकम्॥
श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विह्वलः।
पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः॥
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वानं योऽधिगच्छति।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मास पांशुभोजना: ॥
पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् ।
दान प्रतिग्रह होम श्राद्ध. भुक्त्वाष्ट वर्जयेत् ॥
अध्वगामी भवेदश्व: पुनर्भोक्ता च वायस: ।
कर्मकृज्जायते दास स्त्रीगमने च शूकर: ॥
दशकृत्व. पिबेदाप सावित्र्या चाभिमन्त्रिता: ।
तत. सन्ध्यामुपासीत शुद्ध्येत तदनन्तरम् ॥
आर्द्रवासास्तु यत् कुर्य्याद्बहिर्जानु च यत् कृतम् ।
सर्वं तन्निष्फलं कार्य्यं जपहोमप्रतिग्रहम् ॥
चान्द्रायण नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
पक्षत्रये तु कृच्छ्र स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च ॥
ऊनाब्दिके त्रिरात्र स्यादेकाह पुनराब्दिके ।
शावे मासन्तु सुत्या वा पादकृच्छ्र विधीयते ॥
सर्पविप्रहतानाञ्च श्रृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपै. ।
आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेषा न कारयेत् ॥
गोभिर्हतं तथोद्बद्धं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
स स्पृशन्ति च ये विप्रा गोजाश्वाश्च भवन्ति ते ॥
अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये ।
तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापति: ॥
त्र्यहमुष्ण पिबेदापस्त्र्यहमुष्ण पय. पिबेत् ।
त्र्यहमुष्ण घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ।
गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणा क्षेत्रगृहस्य च ।
यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणास्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
उद्यता. सह धावन्ते यद्यसौ धर्मघातक: ।

सर्वे ते शुद्धिमिच्छन्ति स्पृष्टो ब्रह्मघातकः ॥
पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालवेश्मनि ।
स मासार्द्धं चरेद्वारि आमं कामकृतेन तु ॥
यो येन पतितेनैव स्पृष्टः स्नानं विधीयते ।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
ब्रह्महा च सुरापायी स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ।
स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥
कुब्जवामनषण्ढेषु गद्गदेषु जडेषु च ।
जात्यन्धे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥
क्लीबे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने ।
विक्रीणीत गजं चाश्वं गोवधं तस्य निर्दिशेत् ॥
पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम् ।
तृतीये तु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥
चाण्डालोदकसंस्पर्शे स्नानं येन विधीयते ।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
चाण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिबते द्विजः ।
तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
[illegible] तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।

प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥
रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूकरवायसैः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
अज्ञानतः स्नानमाचमनाभ्यन्तु विशेषतः ।
अत ऊर्द्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्तु दीयस्पर्शने मतम् ॥
या नष्टैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
सद्य एव विशुद्धिः स्यान्नाशौचं नोदकक्रिया ॥
यावत्सूतक उत्पन्ने सूतकन्तु सदा भवेत् ।
स्नानेन शुद्ध्यते सूतिर्न सूतिः स्नावशोधिनी ॥
षष्ठेन शुद्ध्येदेकाहं पञ्चमे त्र्यहमेव तु ।
चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात्त्रिपुरुषे दशमेऽहनि ॥
मन्त्रारम्भमार्गेच संयोगो यस्य नाग्निभिः ।
श्राद्धादावस्य क्रियेयं यस्य वैतानिको विधिः ॥
आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
अन्त्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥
मार्जनीरजसामर्त्यं स्नानवस्त्रघटोदके ।
नवाम्भसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शक्तुषु ।
धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्मीर्वसते सदा ।
यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥
इति श्रीमहर्षिलिखितप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

दक्षसंहितायाम्।

प्रथमोऽध्यायः।

सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ सर्ववेदविदां वर।
पारगः सर्व्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः॥
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत आत्मा ब्रह्मण्यवस्थित॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा।
एतेषान्तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत्॥
जातमात्र शिशुस्तावद्यावदष्टौ समा वयः।
स हि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः॥
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते॥
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः॥
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्वेदव्रतानि च।
ब्रह्मचारी भवेत्तावदूर्द्ध्वं स्नातो भवेद्गृही॥
द्विविधो ब्रह्मचारी तु स्मृत शास्त्रे मनीषिभिः
उपकुर्वाणकस्त्वाद्यो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः॥

योऽन्यत्राश्रममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत् पुनः।
न यतिर्न वनस्थश्च सर्व्वाश्रमविवर्ज्जितः॥
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः।
आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः॥
जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये च रतस्तु यः।
नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाच्युतः।
त्रयाणामानुलोम्यं हि प्रातिलोम्यं न विद्यते॥
प्रातिलोम्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः।
मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते॥
गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्नखलोम्ना वनाश्रितः।
त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक्॥
यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती नचाश्रमी।
उक्तं कर्म क्रमोनोक्तो न कालोमुनिभिः स्मृतः॥
द्विजानान्तु हितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत्॥

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः।

द्वितीयोऽध्यायः।

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं यद्द्विजेन दिने दिने।
तत्सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम्॥
उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिकोभवेत्।
नित्यनैमित्तिकैर्युक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितैः॥
यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः।
अज्ञानादथवा मोहात् स तेन पतितो भवेत्।

दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥
षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
विभागेष्वेषु यत्कर्म तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
उषःकाले तु संप्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।
ततः स्नानं प्रकुर्व्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥
अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ।
स्रवत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥
क्लिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च ।
अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥
नानास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
अस्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥
प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
उषस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवौ ।
प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ॥
प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥
स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ।
अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचितां व्रजेत् ॥
प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिबेदम्बु वीक्षितम् ।
संवृत्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम् ॥
संहत्य तिसृभिः पूर्वमास्यमेवमुपस्पृशेत् ।
ततः पादौ समभ्युक्ष्य अङ्गानि समुपस्पृशेत् ॥

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः ॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयञ्च तलेन वै ।
सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत् ॥
सन्ध्यायाञ्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणोहि विशेषतः ॥
स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते ।
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥
यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते ॥
सन्ध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमोविधीयते ।
स्वयंहोमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥
ऋत्विक् पुत्त्रोगुरुर्भ्राता भागिनेयोऽथ विट्पतिः ।
एभिरेव हुतं यत्तु तद्धुतं स्वयमेवहि ॥
देवकार्य्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम् ।
देवकार्य्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥
पितॄणामपराह्णे च कार्य्याण्येतानि यत्नतः ।
पौर्वाह्णिकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ॥
न तस्य फलमाप्नोति वन्ध्यास्त्रीमैथुनं यथा ।
दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ॥
द्वितीये च तथाभागे वेदाभ्यासोविधीयते ।
वेदाभ्यासोहि विप्राणां परमं तपउच्यते ॥
ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षडङ्गसहितस्तु सः ।
वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ॥
तदानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासोहि पञ्चधा ।

समित्पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ॥
तृतीये चैव भागे तु पोष्यवर्गार्थसाधनम् ।
पिता माता गुरुर्भार्य्या प्रजादीनाःसमाश्रिताः ॥
अभ्यागतोऽतिथिश्चान्यः पोष्यवर्गउदाहृतः ।
ज्ञातिर्बन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ॥
अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्गउदाहृतः ।
भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ॥
नरकं पीड़ने चास्य तस्माद्यत्नेन तं भरेत् ।
सार्वभौतिकमन्नाद्यं कर्त्तव्यन्तु विशेषतः ।
ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥
स जीवति यएवैकोबहुभिश्चोपजीव्यते ।
जीवन्तोऽपि मृतकास्त्वन्ये ये चात्मम्भरयो नराः ।
बह्वर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा परैः ॥
आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्वोदरेणापि दुःखितः ।
दीनानाथविशिष्टेभ्योदातव्य भूतिमिच्छता ॥
अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ।
यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ॥
तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् ॥
तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाकृत्रिमे जले ।
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥
तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत्पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
मलापकर्षणं पूर्वमन्त्रवत्तु जले स्मृतम् ॥
सन्ध्यास्नानमुभाभ्याञ्च स्नानभेदाः प्रकीर्तिताः ।

मार्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ॥
उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या जप उच्यते ।
सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थिता ॥
विश्वामित्रऋषिश्छन्दो गायत्री सा विशिष्यते ।
पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथार्हतः ॥
पितृदेवमनुष्याणां कीटानां चोपदिश्यते ।
देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिश्चोपजीव्यते ॥
गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्ज्येष्ठाश्रमी गृही ।
त्रयाणामाश्रमाणान्तु गृहस्थो योनिरुच्यते ॥
तेनैव सीदमानेन सीदन्तीहेतरे त्रयः ।
मूलप्राणो भवेत् स्कन्धः स्कन्धाच्छाखाः सपल्लवाः ॥
मूलेनैव विनष्टेन सर्वमेतद्विनश्यति ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रक्षितव्यो गृहाश्रमी ॥
राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्यो माननीयश्च सर्वदा ।
गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण गृहाश्रमी ॥
न चैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ।
अस्नात्वा चाप्यहुत्वा चाप्यदत्वा च मानवः ॥
देवादीनामृणी भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
एक एव हि भुङ्क्तेऽन्नमपरोऽन्नेन भुज्यते ॥
न भुज्यते स एवैको यो भुङ्क्तेऽन्नं समाहितः ।
विभागशीलो यो नित्यं क्षमायुक्तो दयापरः ॥
देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
दया लज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता ॥
एते यस्य गुणाः सन्ति स गृही मुख्य उच्यते ।

संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत् ॥
अष्टमे लोकयात्रा तु वहिःसन्ध्या ततः पुनः ।
होमो भोजनकञ्चैवं यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥
कृत्वा चैव ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥
यामद्वयं शयानोऽपि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥
तथा तथैव कार्य्याणि न कालस्तु विधीयते ।
अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुखमिच्छता ।
सर्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविश्च यत् ॥
भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसीदति ॥

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नवगृहस्थस्य सदयामि नवैव तु ।
तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥
प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥
अदेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।

नवकां नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारका. ॥
सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते । •
मनश्चक्षुर्मुखं वाचं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥
अभ्युत्थानमिहागच्छ पृच्छालापप्रियान्वितः ।
उपासन मनुव्रज्या कार्य्याण्येतानि यत्नतः ॥
ईषद्दानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च ।
पादशौचं तथाभ्यङ्गमाश्रयः शयनन्तथा ॥
किञ्चिच्चान्नं यथाशक्ति नास्यानश्नन् गृहे वसेत् ।
मृज्जलं चार्थिने देयं मेताम्यपि सदा गृहे ॥
सन्ध्यास्नानं जपोहोमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
वैश्वदेवं तथातिथ्यमुद्धृतञ्चापि शक्तित. ॥
पितृदेवमनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम् ।
मातापितृगुरूणाञ्च संविभागोयथार्हत. ॥
एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुन. ।
अनृतं पारदार्यञ्च तथाभक्ष्यस्य भक्षणम् ॥
अगम्यागमनापेयपानं स्तेयञ्च हिंसनम् ।
अश्रौतकर्माचरणं मित्रधर्मबहिष्कृतम् ॥
नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ।
आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् ॥
तपोदानावमानौ च नव गोप्यानि यत्नतः ।
प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविक्रयाः ॥
कन्यादानं वृषोत्सर्गो रहःपापमकुत्सनम् ।
प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थःश्रमिणस्तथा ॥
मातापित्रोर्गुरौ मित्रे विनीते चोपकारिणि ।

दीनानाथविशिष्टेभ्योदत्तन्तु सफलं भवेत्॥
धूर्त्ते वन्दिनि मन्दे च कुवैद्ये कितवे शठे।
चाटुचारणचौरेभ्योदत्तं भवति निष्फलम्॥
सामान्यं याचित न्यास आधिर्दाराच तद्धनम्।
क्रमायातञ्च निक्षेप. सर्वस्वञ्चान्वये सति॥
आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा।
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नर.॥
नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम्।
इह लोके परे च श्री. स्वर्गस्था न मुञ्चति॥
यथैवात्मा परस्तद्वद्द्रष्टव्य सुखमिच्छता।
सुखदु.खानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे॥
सुखं वा यदि वा दु ख यत्किञ्चित् क्रियते परे।
ततस्तत्तु पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते॥
न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया।
क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुत. सुखम्॥
सुख वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम्।
तस्माद्धर्म. सदा कार्य्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः॥
न्यायागतेन द्रव्येण कर्त्तव्य पारलौकिकम्।
दानञ्च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते॥
समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यञ्च यथाक्रमम्।
दाने फलविशेषः स्याद्धिंसाया तावदेव तु॥
सममब्राह्मणे दान द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे।
सहस्रगुणमाचार्य्ये त्वनन्तं वेदपारगे॥
विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम्।

न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥
व्यसनप्रतिकारार्थं कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥
मातापितृविहीनन्तु संस्कारोद्वहनादिभिः ।
यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते ॥
न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ।
यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा विप्रेण स्थापितेन तु ॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
इति दाक्षे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि छन्दोऽनुवर्तिनी ।
गृहाश्रमसमं नास्ति यदि भार्या वशानुगा ॥
तया धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ।
प्राकाम्ये वर्त्तमाना तु स्नेहान्नतु निवारिता ॥
अवश्या सा भवेत् पश्चाद्यथा व्याधिरुपेक्षितः ।
अनुकूला नवाग्दुष्टा दक्षा साध्वी प्रियम्वदा ॥
आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥
अनुकूलकलत्रोयस्तस्य स्वर्ग इहैव हि ।
प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥
स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।

रक्तएको विरक्तोऽन्यस्तस्मात् कष्टतरं नु किम् ॥
गृहवासः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।
सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्त्तिनी ॥
दुःखा स्त्री या सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम् ।
प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः ॥
योषित् सर्व्वा जलौकेव भूषणाच्छादनाशनैः ।
सुभृत्यापि सता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥
जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी ।
इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं बलं सुखम् ॥
सशङ्का बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
तृणवन्मन्यते पश्चाद्वृद्धभावे स्वकं पतिम् ॥
अनुकूला नवाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिव्रता ।
एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः ॥
या हृष्टमनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा ।
भर्त्तुः प्रीतिकरी नित्यं सा भार्या हीतरा जरा ।
शिष्यो भार्य्या शिशुर्भ्राता पुत्रो दासः समाश्रितः ।
यस्यैतानि विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥
प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥
धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्य्या गुणान्विता ॥
अदुष्टापतिता भार्य्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
स जीवनान्ते स्त्रीत्वञ्च वन्ध्यत्वञ्च समाप्नुयात् ॥
दरिद्रं व्याधितं चैव भर्त्तारं यावमन्यते ।

शुनी गृध्री च मकरी जायते सा पुनः पुनः ॥
मृते भर्तरि या नारी समारोहेद्धुताशनम् ।
सा भवेत् शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥
व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् ।
तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥
चाण्डालप्रत्यवसितपरिव्राजकतापसाः ।
तेषां जातान्यपत्यानि चाण्डालैः सह वासयेत् ॥
इति दाक्षे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्याज्यं मनीषिभिः ।
विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥
शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः ।
शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥
शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरन्तथा ।
मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥
अशौचाद्धि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥
एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा ।
उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः ॥
गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् ।
द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अर्द्ध प्रकृतिमात्रन्तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता ।
द्वितीयाच तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता ॥
लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्वी पूर्यते यया ।
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥
त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
दातव्यमुदकन्तावन्मृदभावो यथा भवेत् ॥
मृदा जलेन शुद्धिः स्यान्नक्लेशो न धनव्ययः ।
यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥
अन्यदेव दिवाशौचं रात्रावन्यद्विधीयते ।
अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि ॥
दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
तदर्द्धं मातुरस्याह्न स्वरायामर्द्धमध्वनि ॥
न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिमभीप्सता ।
प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥
इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

सूतकन्तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम् ।
यावज्जीव तृतीयन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥
सद्यः शौच तथैकाहस्त्रिचतुरहस्तथा ।
दशाहो द्वादशाहश्च पक्षोमासस्तथैव च ॥
मरणान्तं तथा चान्यदृशपक्षस्तु सूतके ।

उदक्यसूतकमेवेव तस्थामपदमशेषत: ॥
ग्रन्तार्थतोविजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
सकल्प सरहस्यञ्च क्रियावांश्चेन्न सूतको ॥
राजर्त्विग्दीक्षितानाञ्च बाले देशान्तरे तथा ।
व्रतिनां सत्रिणाञ्चैव सद्यः शौचं विधीयते ॥
एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वित: ।
हीने हीनतरेचैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥
जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिप: ।
वैश्य. पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
अस्नात्वा चाप्यहुत्वा च भुङ्क्तेऽदत्वा च य: पुन: ।
एवंविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ।
व्याधितस्य कदर्य्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषत: ॥
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यश ।
श्रद्धात्यागविहीनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेत् ॥
न सूतकं कदाचित् स्याद्यावज्जीवन्तु सूतकम् ।
एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥
सूतके मृतके चैव तथाच मृतसूतके ।
एतत्संहृतशौचाना [illegible]तशौचेन शुध्यति ॥
दान प्रतिग्रहो होम स्वाध्यायश्च निवर्तते ।
दशाहात्तु परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥
दानञ्च विधिना देयं अशुभात्तारकं हि तत् ।
मृतकान्ते मृतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम् ॥
एतत्संहृतशौचाना पूर्वाशौचेन शुध्यति ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥
चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्थिसञ्चयनं द्विजैः ।
ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥
वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेको यदा पतिः ।
दशषट्त्र्यहमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत् ॥
यज्ञकाले विवाहे च देवभङ्गे तथैव च ।
हूयमाने तथाग्नौ च नाशौचं मृतसूतके ॥
मुख्यकाले त्विदं सर्वमशौचं परिकीर्तितम् ।
आपद्गतस्य सर्वस्य सूतके न तु सूतकम् ॥
इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

लोको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
इन्द्रियार्थो जितो येन स योग प्रब्रवीम्यहम् ॥
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा ।
तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योग उच्यते ॥
नारण्यसेवनाद्योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
व्रतैर्यज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥
न च पद्मासनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ।
न च शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन स भवेत् क्वचित् ।
न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतैस्तथा ।
लोकयात्रानियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥

अभियोगात्तथाभ्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
पुनः पुनश्च निर्वेदाद्योगः सिद्ध्यति नान्यथा ॥
आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रीडनकेन च ।
सर्व्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥
यश्चात्मनि रतोनित्यमात्मक्रीडस्तथैवच ।
आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥
रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
आत्मन्येव सुतृप्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिद्ध्यति ॥
सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि विशेषतः ।
ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो वरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥
य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति ।
ब्रह्मीभूय स एव हि दक्षपक्ष उदाहृतः ॥
विषयासक्तचित्तोहि यतिर्मोक्षं न विन्दति ।
यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगी विवर्जयेत् ॥
विषयेन्द्रियसंयोगः केचिद्योगं वदन्ति हि ।
अधर्मो धर्मरूपेण गृहीतस्तैरपण्डितैः ॥
मनसश्चात्मनश्चैव संयोगश्च तथापरे ।
उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवञ्चिताः ॥
वृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि ।
एकीकृत्य विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते ॥
कषायमोहविक्षेपलज्जाशङ्कादिचेतसः ।
व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत् ॥
कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्राम्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः ।

देवासुरमनुष्यैस्तु स जेतुं नैव शक्यते ॥

बलेन परराष्ट्राणि गृह्णन् शूरस्तु नोच्यते ।
जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥

बहिर्मुखानि सर्व्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ।
सर्व्वश्चैवेन्द्रियग्रामं मनश्चात्मनि योजयेत् ॥

सर्व्वभावविनिर्मुक्तः क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् ।
एतद्ध्यानञ्च योगश्च शेषाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः ॥

त्यक्त्वा विषयभोगांश्च मनोनिश्चलतां गतम् ।
आत्मशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्त्तितः ॥

चक्षुषा सन्निकर्षेण परं यत्तदशाश्वतम् ।
द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् ॥

यन्नास्ति सर्व्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते ।
कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥

स्वसम्वेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारीमैथुनं यथा ।
अयोगी नैव जानाति जात्यन्धो हि यथा घटम् ॥

नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देश्यं परं ब्रह्म सनातनम् ॥

मुखस्याभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
मन्यते सो च सम्पन्न तदेव ब्रह्म मन्यते ॥

सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः ।
प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥

तस्मात्त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥

न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
वाताहतं तथा चित्तं तस्मात्तस्य न विश्वसेत् ॥
त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्हएव सः ॥
ब्रह्मचर्य्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
स्मरणं कीर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
एतैः सर्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥
पारिव्राज्यं गृहीत्वा च यो धर्मे नावतिष्ठते ।
श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत् ॥
एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ।
त्रयो ग्रामस्तथा ख्यातस्तूर्द्ध्वन्तु नगरायते ॥
नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा ।
एतत्त्रयं प्रकुर्वाणः स्वधर्माच्च्यवते यतिः ॥
राजवार्त्तादि तेषान्तु भिक्षावार्त्ता परस्परम् ।
स्नेहपैशुन्यमात्सर्य्यं सन्निकर्षादसंशयम् ॥
लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥
ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशीलता ।
भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नोपपद्यते ॥

तपोजपैः कृशीभूतो व्याधितोऽवसथावहः।
हृद्दोग्रहगृहीतश्च यश्चान्योविकलेन्द्रियः॥
नीरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः।
स दूषयति तत्स्थानं बुधान् पीडयतीति च॥
नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्य्याद्विनश्यति।
ब्रह्मचर्य्याद्विनष्टश्च कुलञ्चैव तु नाशयेत्॥
वसन्नावसथे भिक्षुर्मैथुनं यदि सेवते।
तस्यावसथनाथस्य मूलान्यपि निकृन्तति॥
आश्रमे तु यतिर्यस्य मुहूर्त्तमपि विश्रमेत्।
किन्तस्यान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते॥
सञ्चितं यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम्।
स निर्दहति तत् सर्व्वमेकरात्रोषितो यतिः॥
योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम्।
निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम्॥
यस्मिन् देशे वसेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः।
सोऽपि देशो भवेत् पूतः किम्पुनस्तस्य बान्धवाः॥
द्वैतञ्चैव तथाद्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च।
न द्वैतं नापि चाद्वैतमित्येतत् पारमार्थिकम्॥
नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेन भावितः।
ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम्॥
द्वैतपक्षाः समाख्याता येऽद्वैते तु व्यवस्थिताः।
अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः॥

तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
ततः शास्त्राण्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थसञ्चयाः ॥
दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रमयुत्तमम् ।
अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोकताम् ॥
इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा ।
स पुत्रपौत्रपशुमान् कीर्त्तिञ्च समवाप्नुयात् ॥
श्रावयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः ।
अक्षयं भवति श्राद्धं पितृभ्यश्चोपजायते ॥

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।
समाप्ता चेयं दक्षसंहिता ।

गौतमसंहितायाम्

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः साहसञ्च महतां न तु दृष्टोऽर्थोऽवरदौर्बल्यात्तुल्यबलविरोधे विकल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे पञ्चमे वा काम्यं गर्भादिः संख्यावर्षाणां तद्द्वितीयं जन्म । तद्यस्मात् स आचार्य्यो वेदानुवचनाच्च । एकादशद्वादशयोः क्षत्रियवैश्ययोः । आषोडशाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री द्वाविंशतेराजन्यस्य द्व्यधिकाया वैश्यस्य । मौञ्जीज्यामौर्वीसौत्र्यो मेखलाः क्रमेण कृष्णरुरुबस्ताजिनानि वासांसि शाणक्षौमचीरकुतपाः सर्वेषां कार्पासञ्चाविकृतम् । काषायमप्येके । वार्क्षं ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः बैल्वपालाशौ ब्राह्मणस्य दण्डावश्वत्थपैलवौ शेषे यज्ञियत्वा सर्वेषामपीडिता यूपवक्राः सशल्का मूर्द्धललाटनासाग्रप्रमाणा । मुण्डजटिलशिखाजटाश्च । द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिधायाचामेद्द्रव्यशुद्धिः परिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिकदारवतान्तवाना तैजसवदुपलमणिशङ्खमुक्तानां दारुवदस्थिभूम्योरावपनञ्च भूमेश्चेलवद्रज्जुविदलचर्मणामुत्सर्गोवात्यन्तोपहतानाम् । प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा शौचमारभेत् । शुचौ देशआसीनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्यामणिबन्धनात् पाणी प्रक्षाल्य

वाग्यतोहृदयस्पृशस्त्रिश्चतुर्वापआचामेद्द्विः प्रमृज्यात् पादौ चाभ्युक्षेत् खानि चोपस्पृशेच्छीर्षण्यानि मूर्द्धनि च दद्यात्। सुप्त्वा भुक्त्वा क्षुत्वा च पुनः। दन्तश्लिष्टेषु दन्तवदन्यत्र जिह्वाभिमर्षणात्। प्राक्‌च्युतेरित्येके। च्युतेष्वास्राववद्विद्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः। न मुख्याविप्रुषउच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे निपतन्ति। लेपगन्धापकर्षणे शौचममेध्यस्य। तदद्भिः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीषरेतोविस्रंसनाभ्यवहारसंयोगेषु च यत्र चाम्नायोविदध्यात्। पाणिना सव्यमुपसंगृह्याङ्गुष्ठमधीहि भोइत्यामन्त्रयेत गुरु। तत्र चक्षुर्मनःप्राणोपस्पर्शनं दर्भैः प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः प्राक्कूलेष्वासनञ्च ओँपूर्व्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ताः। गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातर्ब्रह्मानुवचनेचाद्यन्तयोरनुज्ञातउपविशेत्। प्राङ्मुखोदक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखोवा साविचीश्चानुवचनमादितो ब्रह्मण आदाने ओँकारस्यान्यत्रापि। अन्तरागमने पुनरुपसदनं श्वनकुलसर्पमण्डूकमार्ज्जाराणां त्र्यहमुपवासोविप्रवासश्च प्राणायामा घृतप्राशनञ्चेतरेषाम्। श्मशानाध्ययने चैवम्।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः।

द्वितीयोऽध्यायः।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽहुतोब्रह्मचारी यथोपपादमूत्रपुरीषोभवति नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापमार्जनप्रधावनावोक्षणेभ्यो न तदुपस्पर्शनादाशौचं नत्वेवैनमग्निहव-

नवलिहरणयोर्नियुञ्ज्यान्न ब्रह्माभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानि-
नयनात्। उपनयनादिर्नियम। उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नीन्धनभैक्ष
चरणे सत्यवचनमपामुपस्पर्शनम। एके गोदानादि। वहि.
सन्ध्यार्थश्चातिष्ठेत् पूर्वमासीतोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषोदर्श
नाद्वाग्यतो नादित्यमीक्षेत। वर्जयेन्मधुमांसगन्धमाल्यादिवा
स्वप्नाञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहवाद्यवादन
स्नानदन्तधावनहर्षनृत्यगीतपरिवादभयानि। गुरुदर्शने कण्ठ
प्रावृतावसक्थिकापाश्रयणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसित
विजृम्भितास्फोटनानि स्त्रीप्रेक्षणालम्भने मैथुनशङ्कायां द्यूत
हीनसेवामदत्तादानं हिंसा आचार्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
नामानि शुक्तां वाचं मद्यं नित्यं ब्राह्मणः। अधःशय्यासनी
पूर्वोत्थायी जघन्यसंवेशी वाग्बाहूदरसंयत। नामगोत्रे
गुरोः समानतो निर्दिशेत। अर्चिते श्रेयसि चैवम्। शय्या
सनस्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाध-
स्थानासनस्तिर्यग्वा तत्सेवायाम्। गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्
गच्छन्तमनुव्रजेत् कर्म विज्ञाप्याख्यायाहूताध्यायी युक्तः प्रिय-
हितयोस्तद्भार्यापुत्रेषु चैवम्। नोच्छिष्टाशनस्नापनप्रसाधन
पादप्रक्षालनोन्मर्दनोपसंग्रहणानि। विप्रोष्योपसंग्रहणं गुरु
भार्याणां तत्पुत्रस्य च। नैके युवतीनां। व्यवहारप्राप्तेन
सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिशस्तपतितवर्जं। आदिमध्यान्तेषु
भवच्छब्द. प्रयोज्यो वर्णानुपूर्व्येण। आचार्यज्ञातिगुरुस्वेष्व
लाभेऽन्यत्र। तेषां पूर्वं परिहरन्निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातोभुञ्जीत।
असन्निधौ तद्भार्यापुत्रसब्रह्मचारिभ्यः। वाग्यतस्तृप्यन्नलो-
लुप्यमानः सन्निधायोदकं स्पृशेत्। शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्तौ-

रज्जुवेणुविदलाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शास्यः। द्वादशवर्षाण्येकवेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं वा। विद्यान्ते गुरुरर्थेन निमन्त्र्यः। ततः कृतानुज्ञातस्य स्नानम्। आचार्यः श्रेष्ठो गुरूणां मातेत्येके।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः।

तृतीयोऽध्यायः।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रुवते ब्रह्मचारी गृहस्थो भिक्षुर्वैखानस इति तेषां गृहस्थो योनिरप्रजनत्वादितरेषाम्। तत्रोक्तं ब्रह्मचारिण आचार्याधीनत्वमान्तं गुरोः कर्मशेषेण जपेत् गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदभावे वृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नौ वा। एवं वृत्तो ब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः। उत्तरेषाञ्चैतदविरोधी अनिचयो भिक्षुरूर्द्ध्वरेता ध्रुवशीलो वर्षासु भिक्षार्थी ग्राममियात्। जघन्यमनिवृत्तञ्चरेत्। निवृत्ताशीर्वाक्चक्षुःकर्मसंयतः। कौपीनाच्छादनार्थं वासो बिभृयात्। प्रहीणमेके निर्णेजनाविप्रयुक्तम्। औषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाददीत। न द्वितीयामपर्त्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत्। मुण्डः शिखी वा वर्जयेज्जीववधम्। समो भूतेषु हिंसानुग्रहयोरनारम्भी। वैखानसो वने मूलफलाशी तपःशीलः श्रामणकेनाग्निमाधायाग्राम्यभोजी देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिषिद्धवर्जं भैक्षमप्युपयुञ्जीत न फालकृष्टमधितिष्ठेत् ग्रामञ्च न प्रविशेज्जटिलश्चीराजिनवासा नातिसंवत्सरं भुञ्जीत। एकाश्रम्यं त्वाचार्याः प्रत्यक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्य।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः।

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थ. सदृशीं भार्य्यां विन्देतानन्यपूर्व्वां यवीयसीम् । असमानप्रवरैर्विवाहऊर्द्ध्वं सप्तमात् पितृबन्धुभ्योवीजिनश्च मातृबन्धुभ्य पञ्चमात् । ब्राह्मोविद्याचारित्रबन्धुशीलसम्पन्नाय दद्यादाच्छाद्यालङ्कृता संयोगमन्त्र प्राजापत्ये सहधर्मञ्चरतामिति आर्षे गोमिथुन कन्यावते दद्यादन्तर्वेद्यृत्विजे दान दैवोऽलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वय सयोगो गान्धर्व्वोवित्तेनानतिस्त्रीमतामासुरः प्रसह्यादानाद्राक्षसोऽसंविज्ञातोपसङ्गमनात् पैशाचः । चत्वारो धर्म्याः प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैकान्तरद्व्यन्तरासु जाता. सवर्णाम्बष्ठोग्रनिषाददौष्मन्तपारशवाः । प्रतिलोमास्तु सूतमागधायोगवक्षत्तृवैदेहकचाण्डालाः । ब्राह्मण्यजीजनत् पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपूर्व्यात् ब्राह्मणसूतमागधचाण्डालान् तेभ्यएव क्षत्रिया मूर्द्धावसिक्तक्षत्रियधीवरपुल्कसान् तेभ्यएव वैश्या भृज्जकण्ठमाहिष्यवैश्यवैदेहान् तेभ्यएव पारशवयवनकरणशूद्रान् शूद्रेत्येके । वर्णान्तरगमनमुत्कर्षापकर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन चाचार्य्या । सृष्ट्यन्तरजातानाञ्च प्रतिलोमास्तु धर्महीना' शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् पतितवृत्तिरन्त्यः पापिष्ठ । पुनन्ति साधव. पुत्रास्त्रिपौरुषानार्षाद्दश दैवाद्दश प्राजापत्याद्दशपूर्व्वान् दशापरानात्मानञ्च ब्राह्मीपुत्र ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्याय. ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्यभू-
तर्षिपूजको नित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चोदकदानं यथोत्साहम-
न्यदिज्या भार्य्यादिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्याणि देवपितृमनु-
ष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । बलिकर्म स्वाग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वे देवाः
प्रजापतिः स्विष्टकृदिति होमः । दिग्देवताभ्यश्च यथा स्वं द्वा-
रेषु मरुद्भ्यो गृहदेवताभ्यः प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अद्भ्य उदकुम्भे
आकाशायेत्यन्तरीक्षे नक्तंचरेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच्य-
भिक्षादानमप्पूर्वन्तु ददातिषु चैवं धर्म्येषु । समद्विगुणसाह-
स्रानन्त्यानि फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्व-
र्थनिवेशौषधार्थं वृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजि-
तेषु द्रव्यसंविभागो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु ।
प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयुक्ताय न दद्यात् । क्रुद्धहृष्टभीतार्त्तलुब्धबा-
लस्थविरमूढमत्तोन्मत्तवाक्यान्यनृतान्यपातकानि । भोजयेत्
पूर्वमतिथिकुमारव्याधितगर्भिणीसुवासिनीस्थविरान् जघ-
न्यांश्च । आचार्य्यपितृसखीनाञ्च निवेद्य वचनक्रियाऋत्विगा-
चार्य्यश्वशुरपितृव्यमातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः सम्वत्सरे
पुनः पूजिता यज्ञविवाहयोरर्वाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य । अश्रो-
त्रियस्यासनोदके श्रोत्रियस्य तु पाद्यमर्घ्यमन्नविशेषांश्च प्रका-
रयेन्नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानमवैद्ये साधुवृत्ते
विपरीते तु तृणोदकभूमि स्वागतमन्ततः पूज्यानत्याशश्च
शय्यासनावसथानुव्रज्योपासनानि सदृक्श्रेयसोः समानान्यल्पशो-
ऽपि हीनेऽसमानग्रामोऽतिथिरैकरात्रिकोऽधिवृक्षसूर्य्योप-

स्वामी कुशलानामयारोग्याणामनुप्रश्नोऽन्त्य शूद्रस्याब्राह्मणा स्यानतिथिरब्राह्मणोयज्ञे सहतश्चेत् भोजनन्तु चत्रियस्योर्द्ध ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहानृशंसार्थमानृशंसार्थं ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमेऽध्याय. ॥

षष्ठोऽध्यायः।

पादोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम्। अभिगम्य तु विप्रोष्य मातृपितृतद्बन्धूनां पूर्वजाना विद्यागुरूणा तत्तद्गुरूणाञ्च सन्निपाते परस्य। नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये स्त्रीपुंयोगेऽभिवादतोऽनियममेके नाविप्रोष्य स्त्रीणाममातृपितृव्यभार्य्याभगिनीनां नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्य्याणां स्वश्रूश्च। ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसा प्रत्युत्थानमनभिवाद्यास्तथान्य, पूर्वः पौरोऽशीतिकावरः शूद्रोऽप्यपत्यसमेनावरोऽप्यार्य्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेद्राज्ञश्चाजपः प्रेष्यो भो भवन्निति वयस्य समानेऽहनि जातौ दशवर्षवृद्धः पौरः पञ्चभिः कलाभर. श्रोत्रियश्चारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्यकर्म विद्याहीनोदीक्षितस्य प्राक्क्रयात्। वित्तबन्धुकर्मजातिविद्यावयांसि मान्यानि परबलीयांसि श्रुतन्तु सर्वेभ्योगरीयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य श्रुतेश्च। चक्रिदशमीस्थाणुग्राह्यवधूस्नातकराजभ्य पथोदानं राज्ञा तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः।

आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शुश्रूषा समाप्तेर्ब्राह्मणोगुरुर्याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वो गुरुस्तदलाभे क्षत्रवृत्तिस्तदलाभे वैश्यवृत्तिः। तस्यापण्यं गन्धरसकृतान्नतिलशाणक्षौमाजिनानि रक्तनिर्णिक्ते वाससी क्षीरञ्च सविकारं मूलफलपुष्पौषधमधुमांसतृणोदकापथ्यानि पशवश्च हिंसासंयोगे पुरुषवशाकुमारीवेहतश्च नित्यं भूमिव्रीहियवाजाव्यश्वऋषभधेन्वनडुहश्चैके। विनिमयस्तु रसानां रसैः पशूनाञ्च न लवणकृतान्नयोस्तिलानाञ्च समेनामेन तु पक्वस्य संप्रत्यर्थे सर्वथा वृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्येके प्राणसंशये तद्वर्णसङ्करोऽभक्ष्यनियमस्तु प्राणसंशये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददीत राजन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्याय॥

अष्टमोऽध्यायः।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयोश्चतुर्विधस्य मनुष्यजातस्यान्तः संज्ञानाञ्चलनपतनसर्पणानामायत्तं जीवनं प्रसूतिरक्षणमसङ्करोधर्मः। सएष बहुश्रुतो भवति लोकवेदवेदाङ्गविद्वाकोवाक्येतिहासपुराणकुशलस्तदपेक्षस्तद्वृत्तिश्चत्वारिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्वभिरतः षट्सु वा सामयाचारिकेष्वभिविनीत. षड्भि परिहार्य्यो राज्ञा वध्यश्चावध्यश्चादण्ड्यश्चावहिष्कार्य्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्य्यश्चेति। गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणान्नप्राशनचौडोपनयनं चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं सहधर्मचारिणीसंयोगः

पञ्चानां यज्ञानामनुष्ठानं देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणामेतेषाञ्चाष्टकापार्वणश्राद्धश्रावण्याग्रहायणीचैत्र्याश्वयुजीति सप्त पाकयज्ञसंस्था अग्न्याधेयमग्निहोत्रदर्शपौर्णमासावाग्रयणं चातुर्मास्य निरूढपशुबन्धसौत्रामणीति सप्त हविर्यज्ञसंस्था अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उक्थ्यः षोड़शि वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्याम इति सप्त सोमसंस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः। अथाष्टावात्मगुणा दया सर्वभूतेषु क्षान्तिरनसूया शौचमनायासो मङ्गलमकार्पण्यमस्पृहेति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारा नचाष्टावात्मगुणा न स ब्रह्मणः सायुज्यं सालोक्यं च गच्छति। यस्य तु खलु संस्काराणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति गच्छति ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः॥

नवमोऽध्यायः।

स विधिपूर्वं स्नात्वा भार्य्यामधिगम्य यथोक्तान् गृहस्थधर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् स्नातकोनित्यं शुचिः सुगन्धः स्नानशीलः सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यान्न रक्तमलवदन्यधृतं वा वासोविभृयान्न स्रगुपानहौ निर्णिक्तमशक्तौ न रूढश्मश्रुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाञ्जलिना पिवेन्न तिष्ठन्नुद्धृतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्यावर्जितेन न वाय्वग्निविप्रादित्यापोदेवतागाश्च प्रतिपश्यन् वा मूत्रपुरीषामेध्यान्युदस्येन्नैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न

पर्णलोष्टाश्मभिर्मूत्रपुरीषापकर्षणं कुर्य्यान्न भस्मकेशतुषकपा
लान्यधितिष्ठेन्न म्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य
पुण्यकृतो मनसा ध्यायेद्ब्राह्मणेन वा सह सम्भाषेत । अधेनुं
धेनुभव्येति ब्रूयादभद्रं भद्रमिति कपालं भगालमिति मणि-
धनुरितीन्द्रधनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत नचैनां
वारयेन्न मिथुनीभूत्वा शौचं प्रति विलम्बेत नच तस्मिन्
शयने स्वाध्यायमधीयीत नचापररात्रमधीत्य पुनः प्रतिसं-
विशेन्नाकल्पां नारीमभिरमयेन्न रजस्वलां नचैनां श्लि-
ष्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमनविगृह्यवादबहिर्गन्धमाल्यधारण-
पापीयसावलेखनभार्य्यासहभोजनाञ्जन्त्यवेक्षणकुद्वारप्रवेशनपा-
दधावनासन्दिग्धभोजननदीबाहुतरणवृक्षविषमारोहणावरो-
हणप्राणव्यवस्थानानि च वर्जयेन्न सन्दिग्धां नावमधिरोहेत्
सर्वतएवात्मानं गोपायेन्न प्रावृत्य शिरोऽहनि पर्य्यटेत प्रा
वृत्य तु रात्रौ मूत्रोच्चारे च न भूमावनन्तर्धाय नाराच्चाव
सथान्न भस्मकरीषकृष्टच्छायापथिकाम्येषु उभे मूत्रपुरीषे
दिवा कुर्य्यादुदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च रात्रौ तु दक्षिणामुखः
पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । सोपानत्-
कश्चाशनासनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न पूर्वा
ह्णमध्यन्दिनापराह्णानफलान् कुर्य्याद्यथाशक्ति धर्मार्थका
मेभ्यस्तेषु च धर्मोत्तरः स्यान्न नग्नां परयोषितमीक्षेत न
पदासनमाकर्षेन्न शिश्नोदरपाणिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कु
र्य्याच्छेदनभेदनविलेखनविमर्दनावस्फोटनानि नाकस्मात्
कुर्य्यान्नोपरिवत्सतन्तीं गच्छेन्न कुलङ्कुलः स्यान्न यज्ञमवृतो
गच्छेद्दर्शनाय तु कामं न भक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्या

हृतसुहृतस्नेहविलपनपिण्याकमथितप्रभृतीनि चात्तवीर्य्याणि नाश्नीयात् सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूजितमनिन्दन् भुञ्जीत न कदाचिद्रात्रौ नग्नः स्वपेत् स्नायाद्वा यच्चात्मवन्तो वृद्धाः सम्यग्विनीता दम्भलोभमोहवियुक्ता वेदविद आचक्षते तत् समाचरेत् योगक्षेमार्थमीश्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः प्रभूतैधोदकयवसकुशमाल्योपनिष्क्रमणमार्य्यजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिकाधिष्ठितं निकेतनमावसितुं यतेत प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतुष्पथादीन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत। मनसा वा तत्समग्रमाचारमनुपालयेदापत्कल्प। सत्यधर्म्मा आर्य्यवृत्तः शिष्टाध्यापकः शौचशिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिंस्रो मृदु दृढकारी दमदानशील एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो मोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्ब्रह्मलोकान्न च्यवते न च्यवते॥

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्याय।

दशमोऽध्यायः।

द्विजातीनामध्ययनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः प्रवचनयाजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्य्यज्ञातिप्रियगुरुधनविद्याविनिमयेषु ब्राह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथोक्तान् कृषिवाणिज्ये चास्वयं कृते कुसीदञ्च। राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्वभूतानां न्याय्यदण्डत्वं बिभृयात् ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् निरुत्साहांश्चाब्राह्मणानकरांश्चोपकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भयविशेषेण चर्य्या च रथधनुर्भ्यां संग्रामे संस्थानमनिवृत्ति

होपोहिंसायामाहवेऽन्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्ण-
केशपराङ्मुखोपविष्टस्थलवृक्षारूढदूतगोब्राह्मणवादिभ्यः क्षत्रि
यश्चेदन्यस्तमुपजीवेत्तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिकं
वित्तं वाहनन्तु राज्ञउद्धारश्चापृथग्जयेऽन्यत्तु यथार्हं भाजये
द्राजा राज्ञे बलिदानं कर्षकैर्दशममष्टमं षष्ठं वा पशुहिरण्य
योरप्येके पञ्चाशद्भागं विंशतिभागःशुल्कः पण्ये मूलफलपुष्पौ
षधमधुमांसतृणेन्धनानां षष्ठं तद्रक्षणधर्मित्वात्तेषु तु नित्य
युक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनोमासि मास्येकैकं कर्म
कुर्य्युरेतेनात्मोपजीविनो व्याख्याता नौचक्रीवन्तश्च भक्तं तेभ्यो
दद्यात् पण्यं वणिग्भिरर्घापचये न देयं प्रणष्टमस्वामिकमधि-
गम्य राज्ञे प्रब्रूयुर्विख्याप्य संवत्सरं राज्ञा रक्ष्यमूर्द्ध्वमधिगन्तु-
श्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी रिक्थक्रयसंविभागपरिग्रहाधि-
गमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य विजितं निर्विष्टं
वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न ब्राह्मणस्याभिरूपस्या-
ब्राह्मणो व्याख्यातः षष्ठं लभेतेत्येके चौरहृतमुपजित्य यथा-
स्थानं गमयेत् कोशाद्वा दद्याद्रक्ष्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणात्
समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं कृषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदम् ।
शूद्रश्चतुर्थो वर्णं एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधः शौचमाचम-
नार्थे पाणिपादप्रक्षालनमेवैके श्राद्धकर्म भृत्यभरणं स्वदार-
वृत्तिः परिचर्य्या चोत्तरेषां तेभ्योवृत्तिं लिप्सेत जीर्णान्यु
पानच्छत्रवासःकूर्चान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च यञ्चार्यमाश्रि-
तोभर्त्तव्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
स्यादनुज्ञातोऽस्य नमस्कारोमन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतेत्येके ।

सर्वे चोत्तरोत्तरं परिचरेयुरार्यानार्ययोर्व्यतिक्षेपे कर्मणः साम्यं साम्यम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः।

एकादशोऽध्यायः।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं साधुकारी स्यात् साधुवादी त्रय्यामान्वीक्षिक्यां चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्सहायोपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्धितमासां कुर्वीत तमुपर्यासीनमधस्तादुपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन् वर्णानाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेच्चलतश्चैनान् स्वधर्मे स्थापयेद्धर्मस्य ह्यंशभाग्भवतीति विज्ञायते ब्राह्मणञ्च पुरोदधीत विद्याभिजनवाग्रूपवयःशीलसम्पन्नं न्यायवृत्तं तपस्विनं तत्प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृध्यते न व्यथत इति च विज्ञायते यानि च दैवोत्पातचिन्तकाः प्रब्रूयुस्तान्याद्रियेत तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते शान्तिपुण्याहस्वस्त्ययनायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषणसंवननाभिचारद्विषद्व्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्यथोक्तमृत्विजोऽन्यानि तस्य व्यवहारो वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देशजातिकुलधर्माश्चाम्नायैरविरुद्धाः प्रमाणं कृषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य धर्मव्यवस्था न्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्यूह्य यथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रैविद्यवृद्धेभ्यः प्रत्यवहृत्य निष्ठां गमयेत्तथा ह्यस्य निःश्रेयसं भवति ब्रह्म क्षत्रेण

दोषो हिंसायामाहवेऽन्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्ण-
केशपराङ्मुखोपविष्टस्थलवृक्षारूढदूतगोब्राह्मणवादिभ्यः क्षत्रि-
यश्चेदन्यस्तमुपजीवेत्तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिकं
वित्तं वाहनन्तु राज्ञ उद्धारश्चापृथग्जयेऽन्यत्तु यथार्हं भाजये
द्राजा राज्ञे बलिदानं कर्षकैर्दशममष्टमं षष्ठं वा पशुहिरण्य
योरप्येके पञ्चाशद्भागं विंशतिभागः शुल्कः पण्ये मूलफलपुष्पौ
षधमधुमांसतृणेन्धनानां षष्ठं तद्रक्षणधर्मित्वात्तेषु तु नित्य
युक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनोमासि मास्येकैकं कर्म
कुर्य्युरेतेनात्मोपजीविनो व्याख्याता नौचक्रीवन्तश्च भक्तं तेभ्यो
दद्यात् पण्यं वणिग्भिरर्घापचये न देयं प्रणष्टमस्वामिकमधि-
गम्य राज्ञे प्रब्रूयुर्विख्याप्य सम्वत्सरं राज्ञा रक्ष्यमूर्द्ध्वमधिगन्तु
श्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी रिक्थक्रयसंविभागपरिग्रहाधि-
गमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य विजितं निर्विष्टं
वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न ब्राह्मणस्याभिरूपस्या-
ब्राह्मणो व्याख्यातः षष्ठं लभेतेत्येके चौरहृतमुपजित्य यथा-
स्थानं गमयेत् कोशाद्वा दद्याद्रक्ष्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणात्
समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं कृषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदम् ।
शूद्रश्चतुर्थो वर्ण एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधः शौचमाचम-
नार्थे पाणिपादप्रक्षालनमेवैके श्राद्धकर्म भृत्यभरणं स्वदार-
वृत्तिः परिचर्य्या चोत्तरेषां तेभ्योवृत्तिं लिप्सेत जीर्णान्यु
पानच्छत्रवासःकूर्चान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च यञ्चार्यमाश्रि-
तोभर्त्तव्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
स्यादनुज्ञातोऽस्य नमस्कारो मन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतेत्येके ।

सर्वं चोत्तरोत्तरं परिचरेयुरार्य्यानार्य्ययोर्व्यतिक्षेपे कर्मणः साम्यं साम्यम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं साधुकारी स्यात् साधुवादी त्रय्यामान्वीक्षिक्याञ्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्सहायोपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्धितमासां कुर्वीत तमुपर्य्यासीनमधस्तादुपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन् वर्णानाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेच्चलतश्चैनान् स्वधर्मे स्थापयेद्धर्मस्य ह्यंशभाग्भवतीति विज्ञायते ब्राह्मणञ्च पुरो दधीत विद्याभिजनवाग्रूपवयःशीलसम्पन्नं न्यायवृत्तं तपस्विनं तत्प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृध्यते न व्यथत इति च विज्ञायते यानि च दैवोत्पातचिन्तकाः प्रब्रूयुस्तान्याद्रियेत तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते शान्तिपुण्याहस्वस्त्ययनायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सम्वननमभिचारद्विषद्व्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्यथोक्तमृत्विजोऽन्यानि तस्य व्यवहारो वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देशजातिकुलधर्माश्चाम्नायैरविरुद्धाः प्रमाणं कृषिवणिक्पशुपाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य धर्मव्यवस्था न्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्यूह्य यथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रैविद्यवृद्धेभ्यः प्रत्यवहृत्य निष्ठां गमयेत्तथा ह्यस्य निःश्रेयसं भवति ब्रह्मक्षत्रेण

सम्प्रवृत्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते दण्डोदमनादित्याहुस्तेनादान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय ततः शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसो जन्म प्रतिपद्यन्ते विष्वञ्चो विपरीता नश्यन्ति तानाचार्योपदेशो दण्डश्च पालयते तस्माद्राजाचार्यावनिन्द्यावनिन्द्यौ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः।

द्वादशोऽध्यायः।

शूद्रो द्विजातीनभिसन्धायाभिहत्य च वाग्दण्डपारुष्याभ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहन्यादार्यस्त्र्यभिगमने लिङ्गोद्धारः स्वहरणञ्च गोप्ता चेद्वधोऽधिकोऽथास्य वेदमुपशृण्वतस्त्रपुजतुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीरभेद आसनशयनवाक्पथिषु समप्रेप्सुर्दण्ड्यः शतम्। क्षत्रियो ब्राह्मणाक्रोशे दण्डपारुष्ये द्विगुणमध्यर्द्धं वैश्यो ब्राह्मणस्तु क्षत्रिये पञ्चाशत्तदर्द्धं वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत् क्षत्रियवैश्यावष्टापाद्यं स्तेयकिल्बिषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणीतरेषां प्रतिवर्णं विदुषोऽतिक्रमे दण्डभूयस्त्वं फलहरितधान्यशाकादाने पञ्चकृष्णलमल्पे पशुपीडिते स्वामिदोषः पालसंयुक्ते तु तस्मिन् पथि क्षेत्रेऽनावृते पालक्षेत्रिकयोः पञ्च माषा गवि षडुष्ट्रखरेऽश्वमहिष्योर्दशाजाविषु द्वौ द्वौ सर्वविनाशे शतं शिष्टाकरणे प्रतिषिद्धसेवायाञ्च नित्यं चैलपिण्डादूर्द्ध्वं स्वहरणं गोऽग्न्यर्थे तृणमेधान् वीरुद्वनस्पतीनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददीत

लानि चापरिहृतानाम् कुसीदवृद्धिर्धर्म्या विंशतिः पञ्च-
ापकी मासं नातिसांवत्सरीमेके चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य
्क्राधिर्न वर्द्धते दित्सतोऽवरुद्धस्य च चक्रकालवृद्धिः कारिता-
ायिकाशिखाधिभोगाश्च कुसीदं पशूपजलोमक्षेत्रशदवाह्येषु
ातिपञ्चगुणमजड़ापोगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ
भोक्तुःश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः पशुभूमिस्त्रीणामन-
तिभोगऋक्थभाजि ऋणं प्रतिकुर्युः प्रातिभाव्यवणिक्शुल्क
मद्य द्यूतदण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्यन्वाधियाचितावक्रीताध-
योनष्टाः सर्व्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन स्तेनः प्रकीर्ण-
केशो मुसली राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतो वधमोक्षाभ्या-
मघ्नन्नेनस्वी राजा न शारीरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्या-
पनविवासनाङ्ककरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः सचि-
वो मतिपूर्वे प्रतिग्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते पुरुषशक्त्यपराधानुबन्ध
विज्ञानाद्दण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित्समवायवचनात्
वेदवित्समवायवचनात्।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः।

त्रयोदशोऽध्यायः।

विप्रतिपत्तौ साक्षिनि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युरनि-
न्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञां निष्प्रीत्यनभितापाश्चान्य-
तरस्मिन्नपि शूद्राब्राह्मणवचनादनुरोध्योऽनिबन्धश्चेन्नासमवेता
पृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्यये
नरकः। अनिबन्धैरपि वक्तव्यं पीड़ाकृते निबन्धः प्रमत्तोक्ते

च साचिसभ्यराजकर्तृषु दोषोधर्मतन्त्रपीड़ायां शपथैनैके सत्यकर्मणा तेदेवराजब्राह्मणसंसदि स्यादब्राह्मणानां चुद्रपश्वनृते साची दश हन्ति गोऽश्वपुरुषभूमिषु दशगुणोत्तरान् सर्वं वा भूमौ हरणे नरकोभूमिवदप्सु मैथुनसंयोगे च पशुवन्मधुसर्पिषोर्गोवद्वस्त्रहिरण्यधान्यब्रह्मसु यानेष्वश्ववन्मिथ्यावचने याप्यो दण्ड्यश्च साची नानृतवचने दोषोजीवनश्चेत्तदधीनं नतु पापीयसोजीवनं राजा प्राड्विवाकोब्राह्मणोवा शास्त्रवित् प्राड्विवाको मध्योभवेत् सम्वत्सरं प्रतीचेत प्रतिभायां धेन्वनडुहस्त्रीप्रजननसंयुक्तेषु शीघ्रमात्ययिके च सर्वधर्मेभ्योगरीयः प्राड्विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावमाशौच दशरात्रमनृत्विग्दीचितब्रह्मचारिणां सपिण्डानामेकादशरात्रं चत्रियस्य द्वादशरात्रं वैश्यस्यार्द्धमासमेक मासं शूद्रस्य तच्चेदन्तःपुनरापतेच्छेषेण शुध्येरन् रात्रिशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिर्गोब्राह्मणहतानामन्वचं राजक्रोधाच्च युद्धे प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बन्धनप्रपतनैश्चेच्छतां पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं मातापित्रोस्तन्मातुर्वा गर्भमासममा रात्रिः स्रंसने गर्भस्य त्र्यहं वा श्रुत्वा चोर्द्धं दशम्याः पक्षिणमसपिण्डयोनिसम्बन्धे सहाध्यायिनि च समानग्रामीये काहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्पर्शने दशरात्रमाशौचमभिसन्धाय चेद्युक्तं वैश्यशूद्रयोरार्त्तवोर्वा

पूर्वयोश्च त्यहं वाचार्य्यतत्पुत्त्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरश्चेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुपस्पृशेत् पूर्व्वोवावरं तत्र शावोक्तमाशौचं पतित चण्डालसूतिकोदक्याशवस्पृष्टितत्स्पृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोपस्पर्शनाच्छुद्ध्येच्छवानुगमे च शुनश्च यदुपहन्यादित्येके उदकदानं सपिण्डैः कृतचूडस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोगएकेऽप्रदत्तानामधः शय्यासनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्ज्जयेरन्न मांसं भक्षयेयुराप्रदानात् प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमेषूदकक्रिया वाससाञ्च त्यागः अन्त्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां तूष्णीं माता बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशौचं राज्ञाञ्च कार्य्यविरोधाद्ब्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्द्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ श्राद्धममावस्यायां पितृभ्योदद्यात् पञ्चमीप्रभृति वापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमः शक्तितः प्रकर्षं गुणसंस्कारविधिरन्नस्य नवावरान् भोजयेदयुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् वाग्रूपवयःशीलसम्पन्नान् युवभ्योदानं प्रथममेके पितृवच्च तेन सिंत्कर्म कुर्य्यात् पुत्त्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः शिष्याश्च दद्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्य्यौ तिलमाषव्रीहियवोदकदानैर्मासं पितरः प्रीणन्ति मत्स्यहरिणरुरुशशकूर्मवराहमेषमांसैः संवत्सराणि गव्यपयःपायसैर्द्वादश वर्षाणि वार्ध्रीणसेन मांसेन

कालशाकच्छागलोहखड्गमांसैर्मधुमिश्रैश्चानन्त्यम् । न भोजयेत् स्तेनक्लीबपतितनास्तिकतद्वृत्तिवीरहाग्रेदिधिषुदिधिषुपतिस्त्रीग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यपकुचरकूटसाक्षिप्रातिहारिकानुपपतिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रय्यगारदाही गरदावकीर्णिगणप्रेष्यागम्यागामिहिंस्रपरिवित्तिपरिवेत्तृपर्य्याहितपर्य्याधातृत्यक्तात्मदुर्वालकुनखिश्यावदन्तश्वित्रिपौनर्भवकितवाजप्रेष्य प्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकृतिकिलासी कुसीदी वणिक् शिल्पोपजीविज्यावादित्रतालनृत्यगीतशीलान् पित्रा चाकामेन विभक्तान् शिष्यांश्चैके सगोत्रांश्च । भोजयेदूर्द्ध्वं त्रिभ्यो गुणवन्तम् । सद्यःश्राद्धी शूद्रातल्पगस्तत्पुरीषे मासं नयति पितॄंस्तस्मात्तदहं ब्रह्मचारी स्यात् श्वचण्डालपतितावेक्षणे दुष्टं तस्मात् परिश्रुते दद्यात्तिलैर्वा किरेत् पङ्क्तिपावनो वा शमयेत् पङ्क्तिपावनाः षडङ्गविज्ज्येष्ठसामिकस्त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः स्नातको मन्त्रब्राह्मणविद्धर्मज्ञो ब्रह्मदेयानुसंतान इति हविःषु चैवं दुर्बालादीन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

—

षोडशोऽध्यायः ।

श्रवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत छन्दांस्यर्द्धपञ्चमान् मासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा न मांसं भुञ्जीत द्वैमास्यो वा नियमो नाधीयीत वायौ दिवा पांशुहरे कर्णश्राविणि नक्तं वाणभेरीमृदङ्गगर्त्तार्त्तशब्दे च श्वशृगालगर्दभसंह्रादे लोहितेन्द्रधनुर्नीहारेष्वभ्रदर्शने चा

पशौ मूत्रित उच्चारिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति चैके वल्मीक-सन्तानमाचार्यपरिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो यानस्थः शयानः प्रौढपादः श्मशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तःशवदिवाकीर्त्तिशूद्रसन्निधाने सूतके चीत्कारे ऋग्यजुषश्च सामशब्दो यावदाकालिका निर्घातभूमिकम्पराहुदर्शनोल्कास्तनयित्नुवर्षविद्युतः प्रादुष्कृताग्निष्वृतौ विद्युति नक्तञ्चापररात्रात्त्रिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमुल्का विद्युत्समत्येकेषां। स्तनयित्नुरपराह्णेऽपि प्रदोषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्थे च राज्ञि प्रेते विप्रोष्य चान्योन्येन सह सङ्कुलोपहितवेदसमाप्तिच्छर्दिश्राद्धमनुष्ययज्ञभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाञ्च द्व्यहं वा कार्त्तिकी फाल्गुन्याषाढी पौर्णमासी तिस्रोऽष्टकास्त्रिरात्रमन्त्यामेके अभितोवार्षिकं सर्वे वर्षविद्युत्स्तनयित्नुसन्निपाते प्रस्यन्दिन्यूर्द्ध्वं भोजनादुत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्त्तं नित्यमेके नगरे मानसमप्यशुचि श्राद्धिनामाकालिकमकृतान्नश्राद्धिकसंयोगे च प्रतिविद्यञ्च यान् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

प्रशस्तानां स्वकर्मसु द्विजातीनां ब्राह्मणो भुञ्जीत प्रतिगृह्णीयाच्चैधोदकयवसमूलफलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयानपयोदधिधानाशफरिप्रियङ्गुस्रङ्मार्गशाकान्यप्रणोद्यानि सर्वेषां पितृदेवगुरुभृत्यभरणे चान्यवृत्तिश्चेन्नान्तरेण शूद्रात् पशु

पालचैलकर्षककुलसङ्गतकारपितृपरिचारका भोज्यान्ना व
णिक् चाशिल्पी नित्यमभोज्यं केशकीटावपन्नं रजस्वला-
कृष्णशकुनिपदोपहतं भ्रूणघ्नेक्षितं गवोपघ्रातं भावदुष्टं शुक्तं
केवलमदधि पुनःसिद्धं पर्य्युषितमशाकभक्ष्यस्नेहमांसमधून्युत्
सृष्टपुंश्चल्यभिशस्तानपदेश्यदण्डिकतक्षकदर्य्यबन्धनिकचिकि-
त्सकमृगय्वनिषुचार्य्युच्छिष्टभोजिगणविद्विषाणामपाङ्क्तानां प्राग्
दुर्बलाद्वृथान्नाचमनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां विषमसमे
पूजातोऽनर्चितस्य गोश्च क्षीरमनिर्दशायाः सूतके चाजाम-
हिष्योश्च नित्यमाविकमपेयमौष्ट्रमैकशफञ्च स्यन्दिनीयमसूस-
न्धिनीनाञ्च याश्च व्यपेतवत्साः पञ्चनखाश्चाशल्यकशशश्वाविड्गो-
धाखड्गकच्छपा उभयतोदत्केश्यलोमैकशफकलविङ्कप्लवचक्रवाक
हंसाः काककङ्कगृध्रश्येना जलजा रक्तपादतुण्डा ग्राम्यकुक्कुटसू-
करौ धेन्वनडुहौ चापन्नदावसन्नवृथामांसानि किसलयक्या-
कुलशुननिर्यासलोहिता व्रश्चनाश्च निचुदारुबकबलाकाशुकमद्गुटिट्टिभ-
मान्धालनक्तचरा अभक्ष्याः। भक्ष्याः प्रतुदाविष्किरजालपादाः
मत्स्याश्चाविकृता वध्याश्च धर्मार्थे व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रश-
स्तान्यभ्युक्ष्योपयुञ्जीतोपयुञ्जीत ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः।

अष्टादशोऽध्यायः।

अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्त्तारं वाक्चक्षुःकर्मसंयता
अपतिरपत्यलिप्सुर्देवरात् गुरुप्रसूता नर्त्तुमतीयात् पिण्डगोत्र-
र्षिसम्बन्धिभ्यो योनिमात्राद्वा नादेवरादित्येके नातिद्वितीय

जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे परस्मात्तस्य द्व-
योर्वा रक्षणाद्भर्त्तुरेव नष्टे भर्त्तरि षाड्वार्षिकं क्षपणं श्रूयमाणे
ऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात्तस्य द्वादशवर्षाणि
ब्राह्मणस्य विद्यासम्बन्धे भ्रातरि चैवं ज्यायसि यवीयान्
कन्याग्न्युपयमेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्य्यृतूनतीत्य स्वयं युज्ये-
तानिन्दितेनोत्सृज्य पित्र्यानलङ्कारान् प्रदानं प्रागृतोरप्रय-
च्छन् दोषी प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येके द्रव्यादानं विवाह-
सिद्ध्यर्थं धर्मतन्त्रसंयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्राद्बहुपशोर्हीन-
कर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सोमपात् सप्तमीञ्चा-
भुक्त्वा निचयायाप्यहीनकर्मभ्य आचक्षीत राज्ञा पृष्टस्तेन हि
भर्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेद्धर्मतन्त्रपीडायां तस्याकरणे
दोषा दोषः॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः।

एकोनविंशोऽध्यायः।

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यते यथैतदयाज्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्या-
क्रिया प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्य्यान्न कुर्य्या-
दिति मीमांसन्ते न कुर्य्यादित्याहुर्न हि कर्म क्षीयत इति
कुर्य्यादित्यपरे पुनस्तोमेनेष्ट्वा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते
व्रात्यस्तोमेनेष्ट्वा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां
योऽश्वमेधेन यजतेऽग्निष्टुताभिशस्यमानं याजयेदिति च।
तस्य निष्क्रयणानि जपस्तपो होम उपवासो दानमुपनिषदो
वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघमर्षणमथर्वशिरो-

रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरौहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसाम्नामन्यतमद्बहिष्पवमानं कूष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति पावनानि। पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं सोमपानमिति च मेध्यानि। सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्रवन्त्यः पुण्या ह्रदास्तीर्थानि ऋषिनिवासगोष्ठपरिस्कन्धा इति देशाः। ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं सवनेषूदकोपस्पर्शनमार्द्रवस्त्रताधःशायितानाशक इति तपांसि। हिरण्यं गौर्वासोऽश्वो भूमिस्तिला घृतमन्नमिति देयानि। सम्वत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षडहस्त्र्यहोऽहोरात्र इति कालाः। एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन्। एनःसु गुरुषु गुरूणि लघुषु लघूनि कृच्छ्रातिकृच्छ्रं चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तम्॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः।

विंशतितमोऽध्यायः।

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि लक्षणानि भवन्ति ब्रह्महा कुष्ठी सुरापः श्यावदन्तो गुरुतल्पगः पङ्गुः स्वर्णहारी कुनखी श्वित्री वस्त्रापहारी हिरण्यहारी दर्दुरी तेजोऽपहारी मण्डली स्नेहापहारी क्षयी तथा जीर्णवानन्नापहारी ज्ञानापहारी मूकः प्रतिहन्ता गुरोरपस्मारी गोघ्नो जात्यन्धः पिशुनः पूतिनासः पूतिवक्त्रस्तु सूचकः शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुसीसचामरविक्रयी मद्यप एकशफ-

विक्रयी मृगव्याध कुण्डाशी भृतकश्चैलिकोदा नक्षत्री चार्व्वुदी नास्तिकोरङ्गोपजीव्यंभक्ष्यभक्षी गण्डरी ब्रह्मपुरुषपतस्कराणा देशिकः पिशुनः षण्डीमहापथिकोगण्डिकश्चण्डाली पुक्कसी गोष्कषकीर्णो मध्यामिश्री-धर्मपत्नीषु स्वान्मैथुनप्रवर्तक' स्वस्रा-टसगोत्रसमयस्त्र्यभिगामी पितृमातृभगिनीस्त्र्यभिगाम्यावीजि-तस्तेयी कुलघ्नश्चमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्रास्वायुषोऽपबुद्धयच-ण्डपण्डशैलूषतस्करपरपुरुषप्रेष्यपरकर्मकराः खल्वाटषण्डाङ्ग-सङ्कीर्णाः क्रूरकर्माणः क्रमशश्चान्त्याश्चोपपद्यन्ते तस्मात् कर्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणैर्जायन्ते धर्मस्य धार-णादिति धर्मस्य धारणादिति॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः।

एकविंशतितमोऽध्यायः।

त्यजेत् पितरं राजघातकं शूद्रयाजकं वेदविप्लावकं भ्रूण-हनं यश्चान्त्यावसायिभिः सह संवसेदन्त्यावसायिन्यां वा तस्य विद्यागुरून् योनिसम्बन्धांश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणि कुर्य्युः पात्रञ्चास्य विपर्य्यसेयुः। दासः कर्मक-रो वावकरादमेध्यपात्रमानीय दासीघटात् पूरयित्वा दक्षिणा-मुखः पदा विपर्य्यस्येदमुमनुदकं करोमीति नामग्राहं सर्वेऽन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखा विद्यागुरवो योनि-सम्बन्धाश्च वीक्षेरन्नप उपस्पृश्य ग्रामं प्रविशन्ति। अत ऊर्द्ध्वं तेन सम्भाष्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमज्ञानपूर्वं ज्ञान पूर्वं चेत्त्रिरात्रम्। यस्तु प्रायश्चित्तेन शुध्येत्तस्मिन् शुद्धे

शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाद्ध्रदात् पूरयित्वा स्रवन्तीभ्यो वा त एनमपउपस्पर्शयेयुः। अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत् सम्प्रतिगृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिवमन्तरीक्षं यो रोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुर्भिः पावमानीभिस्तरत्समन्दीभिः कुष्माण्डैश्चाज्यं जुहुयाद्धिरण्यं ब्राह्मणाय वा दद्याद्गामाचार्य्याय। यस्य तु प्राणान्तिकं प्रायश्चित्तं स मृतः शुध्येत्तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्म्माणि कुर्य्युरेतदेव शान्त्युदकं सर्वेषूपपातकेषु सर्वेषूपपातकेषु॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः।

ब्रह्महसुरापगुरुतल्पगमातृपितृयोनिसम्बन्धगस्तेननास्तिकनिन्दितकर्माभ्यासिपतितत्याग्यपतितत्यागिनः पतिताः पातकसंयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन्। द्विजातिकर्मभ्यो हानिः पतनं परत्र चासिद्धिस्तामेके नरकं त्रीणि प्रथमान्यनिर्देश्यानि मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततीत्येके भ्रूणहनि। हीनवर्णसेवायाञ्च स्त्री पतति कौटसाक्ष्यं राजगामिपैशुनं गुरोरनृताभिशंसनं महापातकसमानि। अपाङ्क्तानां प्राग्दुर्बलाद्गोहन्तृब्रह्मोज्झतन्मन्त्रकृदवकीर्णिपतितसावित्रीकेषूपपातकं याजनाध्यापनादृत्विगाचार्य्यौ पतनीयसेवायाञ्च हेयावन्यत्र हानात् पतति तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके न कर्हिचिन्मातापित्रोरवृत्तिर्दायन्तु न भजेरन् ब्राह्मणाभिशंसने दोषस्तावान् द्विरनेनसि दुर्बलहिंसायामपि मोचने शक्तश्चेत्। अभिक्रुद्धाव-

गोरथा ब्राह्मणस्य वर्षंशतमस्वर्ग्यं निघाँते सहस्रनोहितद-
र्शने यावतस्तत्प्रस्कन्द्य पांशून संगृह्णीयात् संगृह्णीयात् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नौ सक्तिर्ब्रह्मघ्नस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा स्याज्जन्ये शस्त्रभृताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिर्वा द्वादशसंवत्सरान् ब्रह्मचारी भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षाणः पथोपक्रामेत संदर्शनादार्यस्य स्थानासनाभ्यां विहरन् सवनेषूदकोपस्पर्शी शुध्येत प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य द्रव्यापचये वा त्र्यवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽप्यग्निष्टुदन्तश्चेत् सृष्टश्चेद्ब्राह्मणवधे । हत्वापि आत्रेय्याश्चैवं गर्भे चाविज्ञाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यमृषभैकसहस्राश्च गा दद्यात् । वैश्ये त्रैवार्षिकमृषभैकशताश्च गा दद्यात् । शूद्रे संवत्सरमृषभैकादशाश्च गा दद्यादनात्रेय्याश्चैव गाश्च । वैशंवमण्डूकनकुलकाकबिवट्-दरमूषिकाश्च । हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थिमतामनडुद्भारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चित् किञ्चिद्दद्यात् । षण्डे च पलालभारः सीसमाषश्च वराहे घृतघटः सर्पे लौहदण्डो ब्रह्मबन्ध्वाञ्चललनायां जीवो वैशिके न किञ्चित् स्याद्धनलाभवधेषु पृथग्वर्षाणि द्वे परदारे त्रीणि श्रोत्रियस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा गमयेत् प्रतिसिद्धमन्त्रयोगे सहस्रवाक्चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु चैव स्त्री चाति-

गर्दिग्वी युता पिवन्तु लभेन समानुयो गोवर्जं स्त्रीकृते कुष्माण्डैर्घृतहोमो घृतहोम ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोविंशतितमोऽध्याय ।

चतुर्विंशतितमोऽध्याय: ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिञ्चेयु सुरामास्ये मृत शुद्ध्येदमत्या पाने पयोघृतमुदक वायु प्रति त्र्यह तप्तानि स कृच्छ्रस्ततोऽस्य संस्कार । मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राशने श्वापदोष्ट्रखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुक्कुटसूकरयोश्च गन्धाघ्राणे सुरापस्य प्राणायामो घृतप्राशनञ्च पूर्वश्च दष्टस्य । तल्पे लोहशयने गुरुतल्पग: शयीत सूर्मीं वा ज्वलन्तीं श्लिष्येल्लिङ्गं वा सवृषणमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेदजिह्ममाशरीरनिपातान्मृत: शुद्ध्येत । सखीसयोनिसगोत्राशिष्यभार्यासु स्नुषायां गवि च तल्पसमोऽवकर इत्येके श्वभिरादयेद्राजा निहीनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं घातयेद्यथोक्तं वा गर्दभेनावकीर्णी निर्ऋतिं चतुष्पथे यजते तस्याजिनमूर्द्धवालं परिधाय लोहितपात्र सप्त गृहान् भैक्षं चरेत् कर्माचक्षाण सम्वत्सरेण शुद्ध्येत् । रेतस्कन्दने भये रोगे स्वप्नेऽग्नीन्धनभैक्षचरणानि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोम: साभिसन्ध्यं वा रेतस्याभ्यां सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानोऽभ्यस्तमिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं दृष्ट्वादित्यमीक्षेत प्राणायाम कृत्वाऽभोज्यभोजनेऽभ्यमयने वा नियुर्गोधीभावस्त्रिरात्रावरमभोजन सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णान्युपभुञ्जान: फलान्य

नातिक्रामेत् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्छर्दनं घृतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिं-
सासु त्रिरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये वारुणीमानवीभि-
र्होमो विवाहमैथुननर्मार्त्तसंयोगेष्वदोषमेकेऽनृतं न तु खलु
गुर्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितश्च परतश्च हन्ति मनसापि गुरो-
रनृतं वदन्नल्पेष्वप्यर्थेष्वन्त्यावसायिनीगमने कृच्छ्राब्दोऽमत्या
द्वादशरात्रस्तूदक्यागमने त्रिरात्रं त्रिरात्रम्।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः।

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः।

रहस्यं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्ऋचं तरत्समन्दी-
त्यप्सु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वाऽभोज्यं बुभु-
क्षमाणः पृथिवीमावपेदृत्वन्तरारमण उदकोपस्पर्शनाच्छुद्धिमेके
स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमद्भिस्तृतीयं दिवा-
दिष्वेकभक्तिको जलक्लिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं मांसं
शोणितं स्नाय्वस्थिमज्जानमिति होम आत्मनो मुखे मृत्योरास्ये
जुहोमीत्यन्ततः। सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भ्रूणहत्यायाः।
अथान्य उक्तोनियमोऽग्ने त्वं पारयेति महाव्याहृतिभिर्जुहु-
यात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्व्रतएव वा ब्रह्महत्यासुरापानस्तेयगु-
रुतल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽघमर्षणं जपेत् सममश्वमेधावभृ-
थेन सावित्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन् पुनीते हैवात्मानमन्त-
र्जले वाघमर्षणं त्रिरावर्त्तयन् पापेभ्यो मुच्यते मुच्यते।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

तदाहुः कतिधावकीर्णी प्रविशतीति मरुत प्राणेनेन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेणेति सोऽमावास्याया निश्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाभिदुग्धोऽस्म्यभिदुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधायानुपर्युक्ष्य यज्ञवास्तु कृत्वोपस्थाय समासिञ्चन्त्वित्येतया त्रिरुपतिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्यो पूतइव स्यात सइत्थं जुहुयादित्थमनुमन्त्रयेद्वरो दक्षिणेति। प्रायश्चित्तमविशेषादनार्जवे श्वनप्रतिपिशाचागानाश्च गाश्मेष । शूद्रायाञ्च रेत सिक्त्वा योनौ च दोषवति कर्मण्यभिसन्धिपूर्वेप्यब्लिङ्गाभिरप उपस्पृशेद्वारुणीभिरन्यैर्वा पवित्रैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारे व्याहृतयः संख्याता पञ्च सर्व्वास्वपोवाचामेदहश्च मादित्यश्च पुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति सायमष्टौ वा समिधमादध्याद्देवकृतस्येति हुत्वैव सर्वस्मादेनसो मुच्यते मुच्यते।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

सीत चिरकामः सत्यं वदेदनार्य्यैर्न सम्भाषेत रौरवयौधाजिने नित्यं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापोहिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतीभिर्मार्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इत्यष्टाभिः। अथोदकतर्पणं ॐनमोऽहमाय मोहमाय संहमाय धुन्वते तापसाय पुनर्वसवे नमोनमो मौञ्ज्यायोर्व्याय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमोनमः पाराय सुपाराय महापाराय पारयिष्णवे नमोनमो रुद्राय पशुपतये महते देवाय त्र्यम्बकायैकचरायाधिपतये हराय शर्वायेशानायोग्राय वज्रिणे घृणिने कपर्द्दिने नमोनमः सूर्य्यायादित्याय नमोनमो नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय नमोनमः कृष्णाय पिङ्गलाय नमोनमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धायेन्द्राय हरिकेशायोर्द्ध्वरेतसे नमोनमः सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामाय कामरूपिणे नमो नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमोनमस्तीक्ष्णरूपिणे नमोनमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवाससे पिनाकहस्ताय नमोनम इति। एतदेवादित्योपस्थानमेता एवाज्याहुतयो द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं श्रपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय विश्वेभ्योदेवेभ्योब्रह्मणे प्रजापतयेऽग्नये स्विष्टिकृतइति। ततोब्राह्मणतर्पणम्। एतेनैवातिकृच्छ्रोव्याख्यातो यावत् सकृदाददीत तावदश्नीयादब्भक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः। प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्योभवति द्वितीयं चरित्वा यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसोमुच्यते अथैतांस्त्रीन्

कृच्छ्रान् चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति सर्वैर्देवैर्ज्ञातो भवति यश्चैव वेद यश्चैव वेद॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तविंशतितमोऽध्यायः॥

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः।

अथातश्चान्द्रायणं तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपनं व्रतञ्चरेत् श्वोभूतां पौर्णमासीमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पयांसि नवो नव इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमो हविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं चन्द्रमसोयद्देवा देवहेलनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयाद्देवकृतस्येति चान्ते समिद्भिरों भूर्भुवः स्वस्तपः सत्यं यशः श्रीरूर्गिडोजस्तेजः पुरुषोधर्मः शिवः शिवइत्येतैर्ग्रासानुमन्त्रणं प्रतिमन्त्रं मनसा नमः स्वाहेति वा सर्वग्रासप्रमाणमास्याविकारेण चरुभैक्षसक्तुकणयावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि हवींष्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान् भुक्त्वैकापचयेन परपक्षमश्नीयादमावास्यायामुपोष्यैकोपचयेन पूर्वपक्षं विपरीतमेकेषाम्। एष चान्द्रायणोमासोमासमेतमाप्त्वा विपापोविपाप्मा सर्वमेनोहन्ति द्वितीयमाप्त्वा दशपूर्वान् दशापरानात्मानञ्चैकविंशं पङ्क्तींश्च पुनाति संवत्सरं चाप्त्वा चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः।

एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

ऊर्द्ध्वं पितुः पुत्रा रिक्थं भजेरन्निवृत्ते रजसि मातुर्जीवति चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् बिभृयात् । पूर्ववद्विभागे तु धर्मवृद्धिर्विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुभयतोदद्युक्तो रथोगोवृषः काणखोरकूटवण्डामध्यमस्यानेकश्चेदविवर्णान्यायसी गृहमनोयुक्तं चतुष्पदाञ्चैकैकं यवीयसः समञ्चेतरत् सर्वं द्व्यंशी वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूपं काम्यं पूर्वः पूर्वो लभेत दशतः पशूनां नैकशफ नैकशफानां वृषभोऽधिकोज्येष्ठस्य वृषभषोडशा ज्यैष्ठिनेयस्य समं वा ज्यैष्ठिनेयेन यवीयसां प्रतिमातृ वा स्ववर्गे भागविशेषः । पितोत्सृजेत् पुत्रिका मनपत्योऽग्निं प्रजापतिञ्चेष्ट्वास्मदर्थमपत्यमिति संवाद्याभिसन्धिमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषां तत्संशयान्नोपयच्छेदभ्रातृकाम् । पिण्डगोत्रर्षिसम्बन्धा रिक्थं भजेरन् स्त्री चानपत्यस्य वीजं वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतोजातमभागम् । स्त्रीधनं दुहितॄणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च भगिनीशुल्कं सोदर्य्याणामूर्द्ध्वं मातुः पूर्वञ्चैके । संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्येष्ठस्य संसृष्टिनि प्रेते असंसृष्टी रिक्थभाक् विभक्तजः पित्र्यमेव । स्वयमर्जितं वैद्योऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा औरसक्षेत्रजदत्तकृत्रिमगूढोत्पन्नापविद्धा रिक्थभाजः कानीनसहोढपौनर्भवपुत्रिकापुत्रस्वयन्दत्तक्रीता गोत्रभाजश्चतुर्थांशभागिनश्चौरसाद्यभावे ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठो गुणसम्पन्नस्तुल्यांशभाक् ज्येष्ठांशहीनमन्यत् राजन्यावैश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मणीपुत्रेण क्षत्रियाच्चेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यस्य शुश्रूषुश्चे-

लभेत वृत्तिमूलमन्तेवासविधिना सवर्णोपुत्रोऽप्यन्यायवृत्तौ न लभेतैकेषां श्रोत्रिया ब्राह्मणस्यानपत्यस्य ऋक्थं भजेरन् राजेतरेषां जडक्लीबौ भर्त्तव्यावपत्यं जडस्य भागार्हं शूद्रापुत्रवत् प्रतिलोमास्तूदकयोगक्षेमकृतान्नेष्वविभाग स्त्रीषु च संयुक्तास्वनाज्ञाते दशावरैः शिष्टैरूहवद्भिरलुब्धैः प्रशस्तं कार्य्यम्। चत्वारश्चतुर्णां पारगा वेदानां प्रागुत्तमास्त्रय आश्रमिणः पृथग्धर्मविदस्त्रयएतान् दशावरान् परिषदित्याचक्षते असम्भवे त्वेतेषामश्रोत्रियो वेदविच्छिष्टोविप्रतिपत्तौ यदाह यतोऽयमप्रभवो-भूतानां हिंसानुग्रहयोगेषु धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्मविदाप्नोति ज्ञानाभिनिवेशाभ्यामिति धर्मो धर्मः।

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥

समाप्ता चेयं गौतमसंहिता।

शातातपसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नाङ्कितशरीरिणाम् ॥
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः ॥
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम् ॥
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमो भवेत् ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥
कुष्ठं च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीकासा अतीसारभगन्दरौ ॥
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥
जलोदरं यकृत् प्लीहा शूलरोगव्रणानि च ।
श्वासाजीर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ।
रक्तार्बुदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ॥
दण्डापतानकश्चित्रवपुःकम्पविचर्चिकाः ।
वल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ॥

विधाय वैष्णवीं पूजां सङ्कल्प्य निजकाम्यया ॥
धेनुं दद्याद्विजातिभ्योदक्षिणाञ्चापि शक्तितः ।
अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्करणैर्द्विजान् ॥
याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्चयेद्विधिवद्विजान् ।
सन्तुष्टा ब्राह्मणा दद्युरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥
जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥
ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः ।
सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
उपवासोव्रतञ्चैव स्नानं तीर्थफलं तपः ।
विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् ॥
सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
प्रणम्य शिरसा धार्य्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ।
तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥
तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ।
भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह बन्धुभिः ॥
इति शातातपीये कर्मविपाके साधारणविधिः प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नरकस्यान्ते पाण्डुकुष्ठी प्रजायते ।
प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत स तदा जगतान्ते ॥

चत्वारः कलशाः कार्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥
अश्वस्थानादिमृद्युक्तास्तीर्थोदकसुपूरिताः ।
कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥
सर्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् ॥
तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणं च चतुर्मुखम् ।
पलार्धार्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥
अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥
पूर्वादिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
पठेयुः स्वस्ववेदांस्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥
दशांशेन ततो होमो ग्रहयागपुरःसरम् ।
मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्तिलहेमभिः ॥
द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥
ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् ।
ब्राह्मणेभ्यस्तथा देवमाचार्याय निवेदयेत् ।
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः ।
प्रीताः सर्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥
इत्युदीर्य मुहुर्भक्त्या तमाचार्यं क्षमापयेत् ।
एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठी विशुध्यति ॥
कुष्ठी गोवधकारी स्यात्कालेऽस्य निष्कृतिः ।
[illegible] पञ्चगव्यपर्षणम् ॥

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पाम्बरान्वितम्।
रक्तकुम्भं तु तं कृत्वा स्थापयेद्दक्षिणां दिशम्॥
ताम्रपात्रं न्यसेत्तत्र तिलचूर्णेन पूरितम्।
तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम्॥
यजेत् पुरुषसूक्तेन आपं मे शास्त्रमामिति'।
सामपारायणं कुर्य्यात् कलसे तत्र सामवित्॥
दयाद्यं सर्पदेवाय पावमान्यभिषेचनि।
विद्धि धर्मराजानमाचार्य्याय निवेदयेत्॥
यमोऽपि महिषारूढो दण्डपाणिर्भयावहः।
दक्षिणाशापतिर्देवो मम पापं व्यपोहतु॥
इत्युच्चार्य्य विसृज्यैनं मासं सङ्कल्पमाचरेत्।
मद्यगोवधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः॥
पितृहा चेतनाहीनो मातृहान्धः प्रजायते।
नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि॥
प्राजापत्यानि कुर्व्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः।
व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णपलसम्मिताम्॥
कुम्भं रौप्यमयञ्चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत्।
निष्कहेम्ना तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः॥
पट्टवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत्तं विधानतः।
नावं द्विजाय तां दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुताम्॥
वासुदेव। जगन्नाथ। सर्व्वभूताशयस्थित।।
पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्त्तिहृत्।'॥
इत्युदीर्य्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्जयेत्।
अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्यो दक्षिणां ददेत्॥

स्वसृघाती तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते ।
मूको भ्रातृवधे चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥
सोऽपि पापविशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य ब्राह्मणाय विसर्जयेत् ।
सरस्वति ! जगन्मातः ! शब्दब्रह्माधिदेवते ! ॥
दुष्कर्मकरणात् पापात् पाहि मां परमेश्वरि ! ।
बालघाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥
ब्राह्मणोद्वाहनञ्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
श्रवणं हरिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥
महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
षडङ्गैकादशैर्वर्गै रुद्रः समभिधीयते ॥
रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्त्तितः ।
एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥
जुहुयाच्च दशांशेन दूर्वयायुतसंख्यया ।
एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥
पलान्येकादश तथा दद्याद्वित्तानुसारतः ।
अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्यो दक्षिणान्दिशेत् ॥
स्नापयेद्दम्पती पश्चान्मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
आचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालङ्करणानि च ॥
गोवधाद्रूपः कुष्ठी निःस्वश्चोपजायते ।
स च पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यव्रतञ्चरेत् ॥
व्रतान्ते मेदिनीं दद्यात् शृणुयादथ भारतम् ।
स्त्रीजन्मा चातिसारी स्यादङ्गुल्यान् रोपदेशग ॥

दद्याच्च शर्कराधेनुं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
राजहा क्षयरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥
गोभूहिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ।
घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥
इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशाम्यति ।
रक्तार्बुदी वैश्यहन्ता जायते स च मानवः ॥
प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥
प्राजापत्यं सकृच्चैवं दद्याद्धेनुं सदक्षिणाम् ।
कारुणाञ्च वधे चैव रूक्षभावः प्रजायते ॥
तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
सर्वकार्यष्वसिद्धार्थो गजघाती च मानवः ॥
प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत् ।
गणनाथस्य मन्त्रं तु मन्त्री लक्षमितं जपेत् ॥
कुलत्थशाकैः पूपैश्च गणनाथस्तिपुर.सरम् ।
उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥
स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात् कर्पूरकं फलम् ।
अश्वे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ।
शतं पलानि दद्याच्च चन्दनान्यघमुक्तये ॥
महिषीघातने चैव कृष्णगुल्मः प्रजायते ।
खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ॥
निष्कत्रयस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्धिरण्मयीम् ।
तरक्षौ निहते चैव जायते केकराक्षणः ।

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥
हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः ।
अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्णपलनिर्मितः ॥
अजाभिघाते चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥
उरभ्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
कस्तूरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्धये ॥
मार्जारे निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
पारावतं स सौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥
शुकशारिकयोर्घाते नरः स्खलितवाग्भवेत् ।
सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥
बकघाती दीर्घनसो दद्याद्गां धवलप्रभाम् ।
काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥
हिंसाया निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
तदर्धार्धप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुरापः श्यावदन्तः स्यात् प्राजापत्यन्तदन्तया ।
शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्धये ॥
जडिमा तु मद्यान्ध्र दद्याद्गां कुङ्कुमाक्तिमैः ।

ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ॥
मद्यपो रक्तपित्ती स्यात् दद्यात् सर्पिर्घटम् ।
मधुनोऽर्द्धं घटञ्चैव सेन्द्रियं विशुद्धये ॥
अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते क्रमिकोदरः ।
यथावत्तेन शुद्ध्यर्थमुपोष्यं भीष्मपञ्चकम् ॥
उदक्यावीक्षितं भुक्ता जायते क्रमिलोदरः ।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
भुक्ता चास्पृश्यसंस्पृष्टं जायते क्रमिलोदरः ।
त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तस्मात् प्रमुच्यते ॥
परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ।
लक्षहोमं स कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ।
प्राजापत्यत्रयं कुर्य्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥
विषदः स्याच्छर्दिरोगी दद्याद्दश पयस्विनीः ।
मार्गहा पादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥
पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान् ।
घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम् ॥
धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तस्यापविशुद्धये ।
ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याच्चापि सदक्षिणाम् ॥
शूली परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
सोऽन्नदानं प्रकुर्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥
दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥
सुरालये जले वापि शकृन्मूत्रं करोति यः ।

गुदरोगी भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥
मासं सुरार्द्ध नेनैव गोदानहितयेन तु।
प्राजापत्येन चैकेन शाम्यन्ति गुदजा रुजः ॥
गर्भपातनजा रोगा यकृत्प्लीहजलोदराः।
तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥
एतेषु दद्याद्विप्राय जलधेनुं विधानतः।
सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥
प्रतिमाभङ्गकारी च अप्रतिष्ठः प्रजायते।
संवत्सरत्रयं सिञ्चेदश्वत्थं प्रतिवासरम् ॥
उद्वाहयेत्तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः।
तत्र संस्थापयेद्देवं विप्रदौर्जं सुपूजितम् ॥
दुष्टवादी खण्डितः स्यात् स वै दद्याद्द्विजातये।
रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥
खल्वाटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम्।
परोपहासकृत् काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम् ॥
सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान्।
निष्कत्रयमितं हेम स दद्यात् सत्यवर्त्तिनाम् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम तृतीयोऽध्यायः।

चतुर्थोऽध्यायः।

कुनखी नरकस्यान्ते जायते विप्रहेमहृत्।
स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥

औडुम्बरी ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते।
प्राजापत्यं स कृत्वाथ ताम्र पलशत दिशेत्॥
कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वित.।
कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये॥
रीतिहृत् पिङ्गलाक्ष स्यादुपोष्य हरिवासरम्।
रीति पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विज शुभम्॥
मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्द्धज ।
मुक्ताफलशत दद्यादुपोष्य स विधानत:॥
त्रपुहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान्।
उपोष्य दिवस सोऽपि दद्यात् पलशतन्त्रपु॥
सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान्।
उपोष्य दिवस दद्याद्घृतधेनु विधानत॥
दुग्धहारी च पुरुषो जायते बहुमूत्रक.।
स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि॥
दधिचौर्य्येण पुरुषो जायते मदवान् यत:।
दधिधेनु प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये॥
मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान्।
स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुपोष्य द्विजातये॥
इक्षोर्विकारहारी च भवेदुदरगुल्मवान्।
गुडधेनु: प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये॥
लौहहारी च पुरुष कर्बुराङ्ग: प्रजायते।
लौह पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम्॥
तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्ड्वादिपीडित।
उपोष्य स तु विप्राय दद्यात्तैलघटद्वयम्॥

आमान्नहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥
पक्वान्नहरणाच्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
गायत्र्याः स जपेल्लक्षं दशांशं जुहुयात्तिलैः ॥
फलहारी च पुरुषो जायते व्रणिताङ्गुलिः ।
नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥
ताम्बूलहरणाच्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥
शाकहारी च पुरुषोजायते नीललोचनः ।
ब्राह्मणाय प्रदद्याद्वै महानीलमणिद्वयम् ॥
कन्दमूलस्य हरणाद्ध्रस्वपाणिः प्रजायते ।
देवतायतनं कार्य्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥
सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
स लक्षमेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥
दारुहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते ।
स दद्याद्विदुषे शुद्धो काश्मीरजपलद्वयम् ॥
विद्यापुस्तकहारी च किल मूकः प्रजायते ।
न्यायेतिहास दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥
वस्त्रहारी भवेत् कुष्ठी सम्प्रदद्यात्प्रजापतिम् ।
हेमनिष्कमितञ्चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥
ऊर्णाहारी लोमशः स्यात् स दद्यात् कम्बलान्वितम् ।
स्वर्णनिष्कमितं हेमपङ्क्तिं दद्याद्द्विजातये ॥
पट्टसूत्रस्य हरणान्निर्लोमा जायते नरः ।
तेन धेनुः प्रदातव्या विशुद्ध्यर्थं द्विजन्मने ॥

औषधस्यापहरणे सूर्य्यावर्तः प्रजायते ।
सूर्य्यायार्घं प्रदातव्यो मासं देयञ्च काञ्चनम् ॥
रक्तवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान् ।
सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥
विप्ररत्नापहारी चाप्यनपत्यः प्रजायते ।
तेन कार्य्यं विशुद्ध्यर्थं महारुद्रजपादिकम् ॥
मृतवत्सोदितः सर्वो विधिरत्र विधीयते ।
दशांशहोमः कर्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥
देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः ।
ज्वरो महाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥
ज्वरे रुद्रं जपेत् कर्णे महारुद्रं महाज्वरे ।
अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्द्वयं जपेत् ॥
नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणीयुतः ।
तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तितः ॥
इति शातातपीये कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम
चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्यस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
चाण्डालीगमने चैव हीनकोषः प्रजायते ॥
तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतोन्यसेत् ।
कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाल्यविभूषितम् ॥
तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।

सुवर्णनिष्कपट्केन निर्मितं नरवाहनम् ॥
यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
अथर्ववेदविद्विप्रो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥
सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया ।
दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
निधीनामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।
सौम्याशाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपोहतु ॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य आचार्य्याय यथाविधि ।
दद्याद्देवं धौनकोपे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥
गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते ।
तत्रापि निष्कृतिः कार्य्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्यविभूषितम् ॥
तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
सुवर्णनिष्कपट्केन निर्मितं यादसाम्पतिम् ॥
यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।
सामविद्ब्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥
सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया ।
दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
संसाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे ॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य आचार्य्याय यथाविधि ।
दद्याद्देवमलङ्कृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रशान्तये ॥
स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ।

भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥
तस्य प्रतिक्रिया कार्य्या पूर्ववत् कलसं न्यसेत्।
पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥
तस्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम्।
सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥
यजेत् पुरुषसूक्तेन वासव विश्वरूपिणम्।
यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥
सुवर्णपुत्तलिकां कृत्वा सुवर्णद्वयकेन तु।
दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ध्रुवम् ॥
देवानामधिपो देवो वज्री विष्णुनिकेतनः।
शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निकृन्ततु ॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य आचार्य्याय यथाविधि।
दद्यादेवं सहस्राक्षं पापस्यापनुत्तये ॥
भ्रातृभार्य्याभिगमनाद्गलत्कुष्ठं प्रजायते।
स्ववधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते ॥
तेन कार्य्यं विशुद्ध्यर्थं मातृकस्यार्द्धमेव हि।
दद्याद्धोमः सर्वत्र स्मृतार्क्षे क्रियते तिलैः ॥
चण्डाल्याभिगमनाज्जायते भुजमण्डलम्।
कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलप्रस्थसमान्वितः ॥
कार्पासभारसंयुक्तां कांस्यदोह्यां सवत्सिकाम्।
दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
सुरभी वैष्णवी माता मम पापं व्यपोहतु।
तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्मरीगदः ॥

सतु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥
दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदितम्।
तिलद्रोणशतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम्।
पितृव्यस्त्र्यभिगमनाद्‌ वृषणश्वयथुर्भवेत्।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या छायादानेन शक्तितः॥
मातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुब्जः प्रजायते।
कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥
मातृष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत्।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सम्यग्दासप्रदानतः॥
मृतभार्य्याभिगमने मृतभार्य्यः प्रजायते।
तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत्॥
सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या महिषीदानयत्नतः॥
तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः।
मासं रुद्रजपः कार्य्यो दद्याच्छक्त्या च काञ्चनम्॥
दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तदृक्।
स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत्॥
स्वजातिजायागमने जायते हृद्व्रणी।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत्॥
पशुयोनौ च गमने मूत्राघातः प्रजायते।
तिलपात्रद्वयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्धये॥
अश्वयोनौ च गमनाद्‌ गुदस्तम्भः प्रजायते।
सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्य्यात् नियम्य च॥

एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः।
स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गमात् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके अगम्यागमन प्रायश्चित्तं नाम पञ्चमोऽध्यायः।

षष्ठोऽध्यायः।

अश्वशूकरशृङ्ग्यादिद्रुमादिशर्कटेन च।
अश्वनिदाघ शस्त्राश्मविषोद्बन्धनजैर्हताः ॥
व्याघ्राहिगजभूपालचौरवैरिवृकाहताः।
काष्ठशल्यहता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥
विसूचिकाश्च कवलदवातीसारतोहताः।
शाकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥
अस्पृश्या अपविद्धाश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः।
पञ्चलि शतप्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं हताः ।
पित्राद्याः पिण्डभाजः स्युस्त्रयो लेपभुजस्तथा।
ततोनान्दीमुखाः प्रोक्ता स्त्रयोऽप्यश्रुमुखास्तथ ॥
द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः।
गतिहीना सुताहीना सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥
दश व्याघादिनिहता गर्भं निघ्नन्त्यमी क्रमात्।
द्वादशाश्चादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥
विषादिनिहताः सन्ति दशसु द्वादशस्वपि।
वर्षैकबालकं कुर्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥
व्याघ्रेण हन्यते जन्तुः कुमारीगमनेन च।

विषदंश्चैव सर्पेण गजेन नृपदुष्टकृत् ॥
राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौरेण पशुहिंसकः ।
वैरिणा मित्रभेदी च वृकाद्यैस्तिर्यकेण तु ॥
गुरुघाती च शय्यायां मत्सरी शौचवर्जितः,
द्रोही संस्काररहितः शृङ्गी निक्षेपहारकः ॥
नरो विहन्यतेऽरण्ये शूकरेण च पापिकः ।
कृमिभिः कृत्तवासाश्च कृमिणा च निकृन्तनः ॥
शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
भृगुणा मेदिनीचौरो वह्निना यज्ञहानिकृत् ॥
दष्टेन दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ॥
अश्मना द्विजनिन्दाकृद्विषेण कुमतिप्रदः ।
उद्बन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदी जलेन तु ॥
द्रुमेण राजदन्तिहृदतीसारेण लौहहृत् ।
शाकिन्याद्यैश्च म्रियते सदपेक्षार्य्यकारकः ॥
अनध्यायेऽप्यधीयानो म्रियते विद्युता तथा ।
अस्पृश्यस्पर्शसङ्गी च वान्तमाश्रित्य शास्त्रहृत् ।
पतितोमद्यविक्रेतानपत्योद्विजवस्त्रहृत ॥
अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधीयते ।
कारयेन्निष्कमानेन्तु पुरुषं प्रेतरूपिणम् ॥
चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ।
पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥
मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ।
अकालमूलं कलशं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥
कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वौषधिसमन्वितम् ।

तस्योपरिन्यसेद्देवं पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥
सप्तधान्यन्तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतरूपिणम् ॥
कुर्य्यात्-पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
षडङ्गञ्च जपेद्रुद्रं कलसे तत्र वेदवित् ॥
यमसूक्तेन कुर्वीत यमपूजादिकं तथा ।
गायत्र्याश्चैव कर्त्तव्योजपः स्वात्मविशुद्धये ॥
स्वशान्तिकपूर्वञ्च दशांशं जुहुयात्तिलैः ।
अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम् ॥
प्रदद्यात् पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम् ॥
ददामि तस्मै प्रेताय यः पीडां कुरुते मम ।
सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ।
द्वादश प्रेतमुद्दिश्य दद्यादेकञ्च विष्णवे ॥
ततोऽभिषिञ्चेदाचार्य्यो दम्पती कलसोदकैः ।
शुचिर्वरायुधधरो मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
यजमानस्ततोदद्यादाचार्य्याय सदक्षिणाम् ॥
ततोनारायणबलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥
विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि ।
व्याघ्रेण निहते प्रेते परकन्यां विवाहयेत् ॥
सर्पदष्टे नागबलिर्देयः सर्पं तु काञ्चनम् ।
चतुर्निष्कमितं हेम गजं दद्याद्गजैर्हते ॥
राज्ञा विनिहते दद्यात् पुरुषन्तु हिरण्मयम् ।

चौरेण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥
वृकेण निहते दद्याद्यथाशक्ति च काञ्चनम् ।
शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तुलीसमन्विता ॥
निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
शौचहीने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥
संस्कारहीने च मृते कुमारस्य विवाहयेत् ।
शुना हते च निक्षेप स्थापयेन्निजशक्तित ॥
शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
कृमिभिश्च मृते दद्याद्गोधूमांश्च द्विजातये ॥
शृङ्गिणा च हते दद्याद्वृषभं वस्त्रसंयुतम् ।
शकटेन मृते दद्यादश्वं सोपस्करान्वितम् ॥
भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम् ।
अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥
दवेन निहते चैव कर्त्तव्या सदने सभा ।
शस्त्रेण च निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥
अश्मना निहते दद्यात् सवत्सा गा पयस्विनीम् ।
विषेण मृते दद्यान्मेदिनीं क्षेत्रसंयुताम् ॥
उद्बन्धनमृते चापि प्रदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
मृते जलेन वरुणं हैमं दद्यात्त्रिनिष्ककम् ॥
हृद्यं हृच्छहतं दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
अतीसारमृते लक्षं सावित्र्या संयतो जपेत् ॥
शाकिन्यादिमृते चैव जपेद्रुद्रं यथोचितम् ।
विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥
अस्पर्शे च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।

सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्ब्राह्मणमाश्रित्य संस्थितं ॥
पातित्येन मृते कुर्य्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिञ्चरेत् ॥
निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्याद्दश्च उच्यते ।
कपिला निहते दद्यात् कपिं कनकनिर्मितम् ॥
विसूचिकामृते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नेनमृते मृते ॥
केशरोगमृते चापि षष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ॥
एवं कृते विधानेन विदध्यादौर्द्ध्वदेहिकम् ।
ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ॥
दद्युः पुत्राय पौत्राय आयुरारोग्यसम्पदः ।
इतिशातातपप्रोक्तोविपाकः कर्म्मणामयम् ।
शिष्याय शरभद्राय विनयात् परिपृच्छति ॥

इतिशातातपीये कर्मविपाके प्रगतिप्रायश्चित्तं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं शातातपसंहिता ।

वशिष्ठसंहिताहाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चानुतिष्ठन् धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति । लोके प्रेत्य वा विहितो धर्मः । तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिमवत उत्तरेण विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या नत्वन्ये प्रतिलोमकल्पधर्माः । एतदार्य्यावर्त्तमित्याचक्षते । गङ्गायमुनयोरन्तराप्येके । यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तावद्ब्रह्मवर्चसमिति । अथापि भाल्लविनो निदाने गाथामुदाहरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुर्विहरणी सूर्य्यस्योदयनं पुरा ।
यावत् कृष्णोऽभिधावति तावद्वै ब्रह्मवर्चसम् ।
त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।
पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशय इति ।

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ॥ सूर्य्याभ्युदितः सूर्य्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्त परिवित्तिः परिवेत्ता अग्रेदिधिषूर्दिधिषूपतिर्वीरहा ब्रह्मघ्न इत्येत एनस्विनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्पं सुरापानं भ्रूणहत्या ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसम्प्रयोगश्च ब्राह्मेण वा यौनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सम्वत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन्।
याजनाध्यापनाद्यौनान्नयानासनादपि।

अथाप्युदाहरन्ति।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति,
जातिप्रणाशे त्विह सर्वनाशः।
कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्य-
स्तस्मात् कुलीना स्त्रिय मुद्वहन्तीति॥

त्रयोवर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्त्तेरन् तेषां ब्राह्मणो धर्मं यद्ब्रूयात्तद्राजा चानुतिष्ठेत्।

राजा तु धर्मेणानुशासन् षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्मणात्। इष्टापूर्त्तस्य तु षष्ठमंशं भजति। इतिह ब्राह्मणोवेदमाद्यं करोति ब्राह्मणआपदउद्धरति, तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमोऽस्य राजा भवतीतीह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥

द्वितीयोऽध्यायः।

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः। त्रयोवर्णा द्विजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः। तेषां,

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने।
तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य्य उच्यते।
वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यमाचक्षते।

अथाप्युदाहरन्ति।

इयमिह वै पुरुषस्य रेतोब्राह्मणस्योर्द्ध्वं नाभेरर्वाचीन मन्येत। तद्यदूर्द्ध्वं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रजा जायते यदुपनयति यत् साधुकरोति। अथ, यदर्वाचीन नाभेस्तेनास्यौरसी प्रजा जायते जनन्या जनयति तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानम पूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः।

अथाप्युदाहरन्ति।

नत्वस्य विद्यते कर्म किञ्चिदामौञ्जिबन्धनात्।
हत्त्या शूद्रसमो ज्ञेयो यावद्वेदे न जायतइति॥

अन्यत्रोदकर्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः॥ विद्याह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मां सेवधिस्तेऽहमस्मि।

असूयकायानृजवेऽव्रताय न मा ब्रूया वीर्य्यवती तथा स्या।
यश्चावृणोत्यवितथेन कर्मणा बहुदुःखं कुर्वंत्रमृतवसंप्रयच्छन्
तम्मन्येत पितरं मातरञ्च तस्मै न द्रुह्येत् कतमञ्च नाहम्।
अध्यापिताये गुरुं नाद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा।
यथैव तेन गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत।
यमेव विद्याच्छुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्य्योपपन्नम्
यस्ते नद्रुह्येत् कतमच्च नाह तस्मै मा ब्रूयान्निधिपाय ब्रह्मन्निति।
दहत्यग्निर्यथा कक्षं ब्रह्म त्वब्दमनादृतम।
न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यमानमकुर्वतइति॥

षट्कर्माणि ब्राह्मणस्याध्ययनमध्यापनं यजनं दानं प्रतिग्रहश्चेति। त्रीणि राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं शस्त्रेण च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत्। एतान्येव त्रीणि वैश्यस्य कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसीदञ्च। एतेषां परिचर्य्या शूद्रस्य। अनियता वृत्तिरनियतकेशवेशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम्।

अजीवतः स्वधर्मेणान्यतरामपापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन्न तु कदाचित् पापीयसीम्। वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीवतोऽश्म लवणमपण्यं पाषाणाः पशौ मानिनानि च तान्तवञ्च रक्तं सर्वञ्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकञ्चौषधीनां रसः सोमश्च शस्त्रं विषं मांसञ्च क्षीरं सविकारं अयस्त्रपु जतु सीसञ्च।

अथाप्युदाहरन्ति।

सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च।
त्र्यहेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात्॥

ग्राम्यपशूनामेकशफाः केशिनश्च सर्वे चारण्याः पशवो वयांसि दंष्ट्रिणश्च॥ धान्यानां तिलानाहुः। अथाप्युदाहरन्ति।

भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत् कुरुते तिलैः।
कृमिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह मज्जति।
कामं वा स्वयं कृष्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन्॥

अन्यत्र धान्यविक्रयात्। रसा रसैः समतो हीनतो वा निमातव्याः नत्वेव लवणं रसैस्तिलतण्डुलपक्वान्नं विद्यामनुष्याश्च विहिताः। परिवर्त्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्द्धुषान्नं नाद्याताम्। अथाप्युदाहरन्ति।

समर्घं धान्यमुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति।
स वै वार्द्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः॥
वृद्धिञ्च भ्रूणहत्याञ्च तुलया समतोलयन्।
अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्द्धुषिर्न्यकम्पतेति॥

कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्यात् द्विगुणं हिरण्यं

त्रिगुणं धान्यं धान्येनैव रसाव्याख्याता पुष्पमूलफलानि च।
तुलाधृतमष्टगुणम्। अथाप्युदाहरन्ति।

राजानुमतंभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत्।
पुनाराजाभिषेकेण द्रव्यवृद्धिञ्च वर्जयेत्॥
द्विकं त्रिकं चतुष्कञ्च पञ्चकञ्च शतं स्मृतम्।
मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः।
वशिष्ठवचनप्रोक्ता वृद्धिं वार्द्धुषिके शृणु॥
पञ्चमाषास्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयत इति॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्याय।

तृतीयोऽध्यायः।

अश्रोत्रियाननुवाक्या अनग्नय शूद्रधर्माणो भवन्ति।
नानृग्ब्राह्मणोभवति। मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति।

योऽनधीत्य द्विजोवेदमन्यत्र कुरुते श्रमम्॥
स जीवन्नेवशूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वय।

न वणिक् न कुसीदजीवी। ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति।
न स्तेनो न चिकित्सक।

अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजा।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि स॥
चत्वारोऽपि त्रयोवापि य ब्रूयुर्वेदपारगा।
स धर्मइतिविज्ञेयो नेतरेषा सहस्रश॥
अव्रतानाममन्त्राणा जातिमात्रोपजीविना।
सहस्रशः समेताना पर्षत्त्वं नैव विद्यते॥

यद्दत्त्वन्यथा भूत्वा मूर्खाधर्ममतद्दिर ।
तत्पाप शनधा भूत्वा तद्दातृष्वनु गच्छति ॥
श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यश ।
अश्रोत्रियाय दत्तानि तृप्तिं नायान्ति देवताः ॥
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बहुश्रुत. ।
बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
ब्राह्मणातिक्रमोनास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मनि हूयते ॥
यथ काष्ठमयो हस्ती यथ चर्ममयो मृग ।
यश्च विप्रोऽनधीयान स्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खराष्ट्रेषु भुञ्जते ।
तदन्नं नाममाथाति महद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानमवित्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्धरेत् अधिगन्त्रे षष्ठमंशं प्रदाय। ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो न राजा हरेत। आततायिनं हत्वा नात्र प्राणच्छेत्तुः किञ्चित् किल्बिषमाहु.। षड्विधास्त्वाततायिन । अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापह ।
क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिन ॥
आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।
जिघांसन्त जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥
स्वाध्यायिन कुलेजात यो हन्यादाततायिनम् ।
न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तं मन्युमृच्छति ॥

त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णवान् चतुर्मेधा वाजसनेयी

षडङ्गविद्ब्रह्मदेयानुसन्तानश्छन्दोगोज्येष्ठसामगोमन्त्रब्राह्मणवित् यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमातृपितृवंशः श्रोत्रियोविज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चेति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्योविकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः ।

आश्रमस्थास्त्रयोमुख्या परिषत् स्याद्दशावरा ॥

उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्यापयेत् स आचार्यो य स्त्वेकदेश स उपाध्यायोयश्च वेदाङ्गानि । आत्मत्राणे वर्णसंवादे वा ब्राह्मणवैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् । क्षत्रियस्य तु तन्नित्यमेव रक्षणाधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य पादौ पाणी चामणिबन्धनात् । अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखाब्राह्मं तीर्थं तेन त्रिराचामेदशब्दवत् । द्विःपरिमृज्यात् खान्यद्भिः संस्पृशेत् मूर्द्धन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणौ व्रजं स्तिष्ठन् शयानः प्रणतो वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरद्भिरबुद्बुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः । वैश्योऽद्भिः प्राशिताभिस्तु स्त्रीशूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च । पुनश्चाराधि यागास्तर्पणानि स्युः । न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याश्च स्युरशुभागमाः । न मुख्या । ,न्ण ... कुर्वन्त्यनङ्गश्लिष्टाः । सुप्त्वा भुक्त्वा पीत्वा स्नात्वा वाचान्तः पुनराचामेत् ॥

वासश्च परिधाय चोष्ठौ संस्पृश्य यालालोमकौ । न श्मश्रुगतालेपः दन्तवद्दन्तसक्तेषु यच्चान्तर्मुखे भवेदाचान्तस्याव शिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचि ।

परानथाचामयतः पादौ या विप्रुषोगताः ।

भूम्या तास्तु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग्भवेत् ॥

प्रचरन्नभ्यवहार्येषु उच्छिष्ट यदि संस्पृशेत् ।

भूमौ निःक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥
यद्‌यन्मीमांस्यं स्यात्तत्तदद्भिस्तु संस्पृशेत्।
श्वहताश्च मृगा वन्या पातितञ्च खगैः पलम् ॥
बालैरनुपरिक्रान्तः स्त्रीभिराचरितञ्च यत्।
परिसंख्याय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिः ॥
प्रसारितञ्च यत्पण्यं ये दोषाः स्त्रीमुखेषु च।
मशकैर्मक्षिकाभिश्च निलीनो नोपहन्यते ॥
क्षितिस्थाश्चैव या आपो गवां प्रीतिकराश्च याः।
परिसंख्याय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लेपगन्धापकर्षणं शौचममेध्यलिप्तस्याद्भिर्मृदा च। तैजसमणिमयदारवतान्तवानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि। तैजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थ्नां रज्जुविदलचर्म्मणां चैलवच्छौचं। गोवालैः फलचमसानां गौरसर्षपकल्केन क्षौमजानां। भूम्यास्तु संमार्जनप्रोक्षणोपलेपनोल्लेखनैर्यथास्थानं दोषविशेषात् प्राजापत्यमुपैति। अथाप्युदाहरन्ति ॥

खननाद्दहनाद्वर्षाद्गोभिराक्रमणादपि।
चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाच्चोपलेपनात् ॥
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति।
भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति ॥
मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा श्लेष्मपूयाश्रुशोणितैः।
संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृन्मयम् ॥
अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥

अङ्गिरेव प्राञ्च पूर्वेत्तथा राजनम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका मूले दैव तीर्थम । अङ्गुल्यग्रे मानुष । पाणिमध्यमाग्नेयम् । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पित्र्य ॥ रोचन्त इति सायं प्रातरन्नान्यभिपूजयेत् । स्वदितमिति पित्र्येषु । सम्पन्नमित्याभ्युदयिकेषु ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्याय ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृत ऊरू तदस्य यद्वैश्य पद्भ्यां शूद्रोऽजायतेति । गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभा राजन्यं जगत्या वैश्य न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधो दानमहिंसा प्रजननञ्च पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् ।

> मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
> अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः ॥
> नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
> नच प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्माद्यागे वधोऽवधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महोक्षं वा महाजं वा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रियामशौचञ्च द्विवर्षात् प्रभृति स्वतोभय कुर्य्यात । दन्तजननादित्येके । शरीरमग्निना संयोज्यानवेक्षमाणा अपोऽभ्यवयन्ति।

ततस्तस्या एव सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रिया कुर्वन्ति । अयुग्मा दक्षिणामुखाः । पितॄणां वा एषा दिग् या दक्षिणा । गृहान् व्रजित्वा स्रस्तरे त्र्यहमनश्नन्त आसीरन् । अशक्तौ क्रीतोत्पन्नेन वर्त्तेरन् ।

दशाहं मरणाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डता सप्तपुरुषं विज्ञायते । अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते । प्रत्तानामितरे कुर्वीरन् । ताश्च तेषां जननेऽप्येवमेव त्रिपुरुषं शुद्धिमिच्छतः मातापित्रोर्बीजनिमित्तत्वात् । अथाप्युदाहरन्ति ।

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति ।
रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं तच्च पुंसि न विद्यते ॥
ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदश रात्रेण भूमिपः ।
विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान् ।
स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्य्यग्योनिषु जायते ॥
अनिर्दशाहे पक्वान्नं नियोगाद्यस्तु भुक्तवान् ।
कृमिभूत्वा स देहान्ते तद्विष्ठामुपजीवति ॥

द्वादशमासान् द्वादशार्द्धमासान् वा अनश्नन् संहिताध्ययनम् अधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते । ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमाशौचं सद्यःशौचमिति गौतमः । देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्द्ध्वं दशाहाच्चैकरात्रमाशौचम् । आहिताग्निश्चेत् प्रवसन् म्रियते पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौच

मिति गौतमः। यूपयतिश्मशानरजस्वलासूतिकाशुचीनुपस्पृश्य सशिरा अभ्युपेयादप।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः।

पञ्चमोऽध्यायः।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरनुदक्या च अनृत मिति विज्ञायते। अथाप्युदाहरन्ति।

पिता रक्षति कौमारे भर्त्ता रक्षति यौवने।
पुत्रास्य स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्य मर्हति॥
तस्या भर्त्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु।
मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति॥

त्रिरात्रं रजस्वलाऽशुचिर्भवति सा नाञ्ज्यात् नाभ्यञ्ज्यात् नाप्सुस्नायात् अधः शयीत दिवा न स्वप्यात् नाग्निं स्पृशेत् न रज्जुं सृजेत् न दन्तान् धावयेत् न मांसमश्नीयात् न ग्रहान् निरीक्षेत न हसेत् न किञ्चिदाचरेत् नाञ्जलिना जलं पिबेत न खर्वेण न लोहितायसेन वा। विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति। तं सर्व्वाणि भूतान्यभ्याक्रोशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति। स स्त्रिय उपाधावत्। अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृह्णीतेति गत्वैवमुवाच। ता अब्रुवन् किं नोऽभूदिति। सोऽब्रवीद्वरं वृणीध्वमिति। ता अब्रुवन्नृतौ प्रजां विन्दामह इति कामं मा विजानीमोऽनम्यताम इति यथेच्छया आप्रसवकालात् पुरुषेण सह मैथुनभावेन सम्भवाम इति चैषोऽस्माकं वरस्तथे

न्द्रेणोक्तास्ताः प्रतीजगृहुस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः । सैषा भ्रूण-
हत्या मासि मास्याविर्भवति । तस्माद्रजस्वलान्नं नाश्नीयात् ।
अतश्च भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव । तदा-
हुर्ब्रह्मवादिनः । अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तद्धि
स्त्रियोऽन्नमिति तस्मात्तस्यास्तत्र च मन्यन्ते आचारा याच
योषित इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्वासते येषां येच केचिदनग्नयः ।
गृहस्थाः श्रोत्रियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमोधर्मः सर्व्वेषामितिनिश्चयः ।
हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥
नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणा ।
हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥
आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।
छन्दांस्येनं मृत्युकाले त्यजन्ति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥
आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः षडङ्गा अखिलाः सयज्ञाः ।
का प्रीतिमुत्पादयितुं समर्था अन्धस्य दाराइव दर्शनीया ॥
नैनं छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम् ।
तत्राक्षरे सम्यगधीयमाने पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम् ॥
दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥

आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।
आचारात् श्रियमाप्नोति आचारो हन्त्यलक्षणम् ॥
सर्व्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्य्याः ।
वाग्बुद्धिवीर्य्याणि तपस्तथैव धनायुषी गुप्ततमे च कार्य्ये ॥
उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्य्यादुदङ्मुखः ।
रात्रौ कुर्य्याद्दक्षिणास्य एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥
प्रत्यग्निं प्रतिसूर्य्यञ्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।
प्रतिसोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥
न नद्यां मेहनं कार्य्यं न पथि न च भस्मनि ।
न गोमये नवा कृष्टे नोप्ते क्षेत्रे न शाद्वले ॥
छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
यथासुखमुखः कुर्य्यात् प्राणबाधभयेषु च ॥
उद्धृताभिरद्भिः कार्य्यं कुर्य्यात्स्नानमनुद्धृताभिरपि ।
आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात् ससिकतां तथा ॥
अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषिकस्थले ।
कृतशौचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥
एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।
पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः ॥
एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।
वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनान्तु चतुर्गुणम् ॥
अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश ।
द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥

अनड्वान् ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः।
भुञ्जाना एव सिध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्नताम्॥
तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च।
इज्याध्ययनधर्मेषु यो नासक्तः स निष्क्रियः॥
योगस्तपोदमोदानं सत्यं शौचं दया श्रुतम्।
विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम्॥
सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः।
प्रतिग्रहे सङ्कुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः॥
असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः।
चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः॥
दीर्घवैरमसूयाञ्च असत्यं ब्रह्मदूषणम्।
पैशुन्यं निर्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम्॥
किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम्।
पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे॥
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः।
जुह्वन्वापि जपन्वापि गतिमूर्द्ध्वां न विन्दति॥
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः।
स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गार्हको भवेत्॥
स्वाध्यायाढ्यं योनिमित्रं प्रशान्तं चैतन्यस्थं पापभीरुं बहुज्ञम्।
स्त्रीषु क्षान्तं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः॥
आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु।
विनश्येत् पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं रसाश्च ते॥

एव गाश्च हिरण्यञ्च मस्तमश्च महीं तिलान् ।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति दारुवत् ॥

नाङ्ग नखञ्च वादिन कुर्य्यात् । नचापोऽञ्जलिना पिवेत् । न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात् न जलेन जलम्। नेष्टकाभिः फलानि पातयेत् न फलेन फलम् । न कल्कपुटकोभवेत् । न म्लेच्छभाषां शिक्षेत । अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत् ।
नचाङ्गचपलोविप इति शिष्टस्य गोचरः ॥
पारम्पर्य्यागतो येषां वेदः सपरिवृंहणाः ।
ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेया श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥
यन्न सन्त नचासन्त नाश्रुत न बहुश्रुतम् ।
न सुवृत्त न दुर्वृत्त वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्याय. ।

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजका. । तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्य्योऽयमिच्छेत्तमावसेत् । ब्रह्मचार्य्याचार्य्यं परिचरेदाशरीरविमोचनात् । आचार्य्ये प्रमीतेऽग्निं परिचरेत् । विज्ञायते हि चायमग्निराचार्य्य इति । संयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमाचरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरु गच्छन्त मनुगच्छेदासीनश्चानुतिष्ठेत् शयानश्चासीन उपवसेदाहूता-

ध्यायी सर्वभैचं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत। षष्ठाशयनदन्तप्र क्षालनाभ्यञ्जनवर्जो तिष्ठेदहनि रात्रावासीत। त्रिः कृत्वोऽभ्यु पेयादपोऽभ्युपेयादपः।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः।

अष्टमोऽध्यायः॥

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असमानार्षीमस्पृष्टमैथुनां यवीयसीं सदृशीं भार्य्यां विन्देत्। पञ्चमीं मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः। वैवाह्यमग्निमिन्धीत। सायमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात्। नास्यानश्नन् गृहे वसेत्।

यस्य नाश्नाति वासार्थी ब्राह्मणो गृहमागतः।
सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति॥
एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः।
अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा।
काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्नन् गृहे वसेत्॥

श्रद्धाशीलोऽस्पृहयालुः। अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः स्यादलञ्च सोमपानाय नासोमयाजी स्यात्। युक्तः स्वाध्याये प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्सूनृताभिर्मानयेत्। यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि।

गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः।

चतुर्णामाश्रमाणान्तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥
यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥
नित्योदकी नित्ययज्ञो पवीती
नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जी ।
ऋतौ गच्छन् विधिवज्जुह्वन ब्राह्मण-
श्चवते ब्रह्मलोकात् ब्रह्मलोकादिति ॥
इतिवाशिष्ठे धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थोजटिलश्चीराजिनवासा ग्रामञ्च न प्रविशेत् । न फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्द्ध्वरेताः क्षमाशयः । मूलफलभैक्षेणाश्रमागतमतिथिमर्च्चयेत् । दद्यादेव न प्रति गृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् । श्रावणकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद्वृक्षमूलिकऊर्द्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः । स गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यमानन्त्यम् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् । अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।
तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यस्तु निवर्त्तते ।
हन्ति जातानजातांश्च प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥
संन्यसेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।
वेदसन्न्यासतः शूद्रस्तस्माद्वेदं न संन्यसेत् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।
उपवासात् परं भैक्ष्यं दया दानाद्विशिष्यते ॥

मुण्डोऽममत्वपरिग्रहः अप्रागारात्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्षं विधूमे सन्नमुषले एकशाटीपरिहितोऽजिनेन वा गोप्रलूनैस्तृणैर्वेष्टितशरीरः स्थण्डिलशाय्यनित्यां वसतिं वसेत् ग्रामान्ते देवगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः । अरण्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां सन्दर्शने विहरेत् । अथाप्युदाहरन्ति ॥

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्त्तकस्य ।
अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरुपेक्षकस्य ॥
अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारो ऽनुन्मत्तउन्मत्तवेशः ।
अथाप्युदाहरन्ति ॥
न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो नचापि लोके ग्रहणे रतस्य ।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य नचापि रम्यावसथप्रियस्य ॥
नचोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।
अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥
अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ।
प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥

न कुर्य्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।
नागारे नासने नान्ने यस्य वै मोचवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यल्लभेत्तद्भुञ्जीत सायं मधुमांससर्पिर्वर्जम् । यतीन् साधून् वा गृहस्थान् सायं प्रातर्वा लभेत् । ग्रामे वा वसेदजिह्मोऽशरणोऽसङ्कसुकः । नचेन्द्रियसयोग कुर्वीत केनचित् । उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पैशुन्यमत्सराभिमानाहङ्काराश्रद्धानार्जवात्मस्तवपरगर्हादम्भलोभमोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां धर्मिष्ठो यज्ञोपवीत्युदकमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणोऽवषण्णानपानवर्जी न हीयते ब्रह्मलोकात् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट् कर्म गृहदेवताभ्यो बलि हरेत् । श्रोत्रियायान्न दत्त्वा ब्रह्मचारिणे वानन्तर पितृभ्यो दद्यात्ततोऽतिथिं भोजयेत् ज्येष्ठायासमानुपूर्व्येण स्वगृह्याणां कुमारबालवृद्धतरुण प्रभृती स्ततोऽपरान् गृह्यान् श्वचाण्डाल पतितवायसेभ्योभूमौ निर्वपेत् शूद्रेभ्यउच्छिष्ट वा दद्याच्छेष यती भुञ्जीत सर्वोपयोगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशेषेणास्मायन्नं कारयेद्विजायते ऽग्नि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणोगृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्ता हि यान्तिज नाविन्निरिति तं भोजयित्वोपसीतासोमान्तादनुव्रजेदनुज्ञाताद्वा । परपक्षाजर्ध्वं चतुर्थी पितृभ्योदद्यात् पूर्वेद्यु र्ब्राह्मणान्

संनिपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून्वा परिणतवयसोऽविकर्मस्थान् श्रोत्रियान् शिष्यानन्तेवासिनः शिष्यानपिगुणवतोभोजयेद्दिलग्नवृत्तविरटशिश्यावदन्तकुष्ठिकुनखिवर्जम् । अथाप्युदाहरन्ति ॥

अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
अदूष्यन्तं यमः प्राह पंङ्क्तिपावन एव सः ॥
श्राद्धेनोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनक्षयात् ।
खे पतन्ति हि या धारास्ता पिबन्त्यकृतोदकाः ॥
उच्छिष्टेन प्रपुष्यन्ते यावन्नास्तमितोरविः ।
चीरधारास्ततोयान्त्यक्षयाः सञ्चरभागिनः ॥
प्राक्संस्कारप्रमीताना प्रवेशनमितिश्रुतिः ।
भागधेयं मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेषणे उभे ॥
उच्छेषणं भूमिगतं विकिरेल्लेपसोदकम् ।
अनुप्रेतेषु विसृजेदप्रजानामनायुषाम् ॥
उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् ।
तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरादुष्टचेतसः ॥
तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् ।
भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेषणे उभे ॥
द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।
भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदः ।
पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
अपिवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
शुभशीलोपसंपन्नं सर्वलक्षणवर्जितम् ॥

यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत्।
अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु॥
देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तते।
प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे॥
यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः।
तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥
हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोभावतर्पिताः।
पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः॥
नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे दैवे तन्तु समुत्सृजेत्।
यावन्ति पशुरोमाणि तावन्नरकमृच्छति॥
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रं कुतपस्तिलाः।
त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम्॥
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः।
स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तमक्षयम्॥
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः॥
यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम्।
न स विद्यामवाप्नोति क्षीणायुश्चैव जायते॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः।
उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम्॥
मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा।
अधनो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च॥
सन्तानवर्द्धनं पुत्र तृप्यन्त पितृकर्मणि।
देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः॥

नन्दन्ति पितरस्तस्य सुकृष्टैरिव कर्षकाः ।
यद्गयास्थो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्त्रिणः ॥

श्रावण्याग्रहायण्योरन्वष्टकायाञ्च पितृभ्योदद्याद्द्रव्यदे-
शब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यं । योब्राह्मणोऽग्नि-
मादधीत दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसोमैश्च यजते ।
नैयमिकंह्येतदृणं संस्तुतञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवान्
ब्राह्मणोजायते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्योब्रह्मचर्य्येण
ऋषिभ्यः । इत्येष वा अनृणो यज्वा यः पुत्त्री ब्रह्मचर्य्यवानिति
गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भद्वा-
दशेषु वैश्यम् । पालाशोदण्डो वैल्वोवा ब्राह्मणस्य नैयग्रोधः
क्षत्रियस्य वा औडुम्बरोवा वैश्यस्य । कृष्णाजिनमुत्तरीयं ब्रा-
ह्मणस्य रौरवं क्षत्रियस्य गव्यं वस्ताजिनं वैश्यस्य । शुक्लमा-
हतं वासोब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य हारिद्रं कौशेयं
वैश्यस्य सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम् । भवत्पूर्वां ब्राह्मणोभिक्षां
याचेत भवन्मध्यां राजन्योभवदन्त्यां वैश्यस्य । आषोडशा-
द्ब्राह्मणस्यानतीतः कालआद्वाविंशात् क्षत्रियस्याचतुर्विंशाद्वै-
श्यस्यातऊर्द्धं पतितसावित्रीका भवन्ति ।

नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः ।
पतितसावित्रीकउद्दालकव्रतञ्चरेत् ॥

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मास मामिक्षेणाष्टरात्रं घृतेन
षड्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमब्भक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्वमेधा-
वभृथं गच्छेद्व्रात्यस्तोमेन वा यजेत् ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि । स न कश्चिद्याचेतान्यत्र राजान्तेवासिभ्य क्षुधापरीतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमकृतं वा क्षेत्रं गामजाविकं अन्ततः हिरण्यं धान्यमन्नं वा न तु स्नातकः क्षुधावसीदेदित्युपदेशी न नद्या स सहसा संविशेन्न रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं कुलं स्याद्गच्छन्ती वितता नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नाप्सु मूत्रपुरीषे कुर्य्यान्न निष्ठीवेत् परिवेष्टितशिरा भूमिमयज्ञियैस्तृणै रन्तर्धाय मूत्रपुरीषे कुर्य्यादुदङ्मुखश्चाहनि नक्तं दक्षिणामुख सन्ध्यामासीतोत्तरामुदाहरन्ति ।

स्नातकानान्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् ।
यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कमण्डलुः ॥
अप्सु पाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।
तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात् कमण्डलुम् ॥
पर्य्यग्निकरणं ह्येतन्मनुराह प्रजापतिः ।
कृत्वा चावश्यकार्य्याणि आचामेच्छौचवित्ततः इति ॥

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत तूष्णीं साङ्गुष्ठं कृत्स्नग्रासं ग्रसेत न च मुखशब्दं कुर्य्यादृतुकालाभिगामी स्यात् पर्ववर्जं स्वदारे षु तीर्थमुपेयादथाप्युदाहरन्ति ।

यस्तु पाणिगृहीतायां आस्ये कुर्वीत मैथुनम् ।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसोभुजः ।
या स्यादनतिचारेण रतिसाधर्म्यसंस्थिता ॥
अपिच पावकोऽपि ज्ञायते । अद्य श्वो वा विजनिष्यमाणाः

पतिभि सह शयन्तइति स्त्रीणामिन्द्रदत्तोवर । उन्न वृक्ष-मारोहेन्न कूपमवरोहेन्नाग्निं मुखेनोपधमेन्नाग्निं ब्राह्मणं चान्तरेण व्यपेयान्नाग्न्योर्ब्राह्मणयोरनुज्ञाप्य वा। भार्य्यया सह नाश्नीयादवीर्य्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते। नेन्द्रधनुर्नाम्ना निर्दिशेन्मणिधनुरिति ब्रूयात्। पालाशमासनपादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत्। नोत्सङ्गे भक्षयेदंसी न भुञ्जीत वैणवं दण्ड धारयेद्रुक्मकुण्डले च। न बहिर्मालां धारयेदन्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत्। अथाप्युदाहरन्ति।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम्।
अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मनइति॥

दानाहृतो यज्ञ गच्छेद्यदि व्रजेदधिहर्यक्षसूर्य्यमध्वान न प्रतिपद्यते नावञ्च सांशयिकीं बाहुभ्यां न नदीन्तरेदुत्थायापररात्रमधीत्य न पुन. प्रतिसंविशेत्। प्राजापत्ये मुहूर्त्ते ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः।

त्रयोदशोऽध्यायः।

अथातः स्वाध्यायचोपाकर्म श्रावण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां वाग्निमुपसमाधाय कृता धाना जुहोति देवेभ्यश्छन्दोभ्यश्चेति। ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य दधि प्राश्य ततः उपाकुर्य्यात अर्द्धपञ्चमासानर्द्धषष्ठान्वा ततः ऊर्द्ध्वं शुक्लपक्षेष्वधीयीत। ——— नेत्यन्ति। तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिते सूतक

शवे दिवाकीर्त्ये नगरेषु काम गोमयपर्य्युषिते परिलिखिते वा श्मशानान्ते शयानस्य श्राद्धिकस्य। मानवञ्चात्र श्लोक-मुदाहरन्ति।

फलान्यापस्तिलान् भक्ष्यमथान्यच्छ्राद्धिकं भवेत्।
प्रतिगृह्याप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति॥

धावतः पूतिगन्धिप्रभृतीरितवृक्षमारूढस्य नावि सेनायाञ्च भुक्त्वा चार्द्रपाणेः वाणशब्दे चतुर्दश्याममावास्यायामष्टम्या-मष्टकासु प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे मिथुन-व्यपेतया वाससा मिथुनव्यपेते नानिर्णिक्ते। न ग्रामान्ते-च्छर्दितस्य मूत्रितस्योच्चरितस्य यजुषाञ्च सामशब्दे वाजीर्णे निर्घातभूमौ च। न चन्द्रसूर्य्योपरागेषु दिग्दाहपर्वतनाद-कम्पप्रपातेषूपलरुधिरपांशुवर्षेष्वाकालिकम्। उल्काविद्युत्-सज्योतिषमपर्त्त्वाकालिकं वा। आचार्य्ये च प्रेते त्रिरात्रमा-चार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यास्वहोरात्रम्। ऋत्विग्योनिसम्बन्धेषु च। गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यं ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानव-रवयसः प्रत्युत्थायाभिवदेत् ये चैव पादग्राह्यास्तेषां भार्य्या गुरोश्च माता पितरौ यो विद्यादभिवन्दितुमहमयमस्मीति-ब्रूयाद्यश्च न विद्यात् प्रत्यभिवादे नाभिवदेत्। पतितः पिता परित्याज्यो माता तु पुत्रे न पतति। अथाप्युदाहरन्ति।

उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता।
पितुर्दशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते॥
भार्य्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संसृष्टाः पापकर्मभिः।
परिभाष्य परित्याज्याः पतितो योऽन्यथा भवेत्॥

ऋत्विगाचार्य्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात्

पतितो नान्यत्र पतितो भवतीत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः सा हि परगामिता तस्मिन्नामनुगामुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ।
गुरुवद्गुरुपुत्त्रस्य वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्याविजयजन्मसम्बन्धः कर्म च मान्यं पूर्वः पूर्वो गरीयान् । स्थविरबालातुरभारिकचक्रवतां पन्थाः समागमे परस्मै देयो राजस्नातकयोः समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः सर्वैरेव वा उन्नतमाय । तृणभूम्यग्न्युदकवाक्सूनृतानसूयाः सतां गृहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन कदाचनेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयुपुंश्चलीदण्डिकस्तेनाभिशस्तषण्डपतितानामभोज्यं कदर्यदीक्षितबद्धातुरसोमविक्रयितक्षकरजकशौण्डिकसूचकवार्द्धुषिकचर्मावकृन्तानां शूद्रस्य चायुधीयस्योपपत्तिं यश्चोपपतिं मन्यते यश्च गृहीततद्धेतुर्यश्च वधार्हं नोपहन्यात् को बन्धमोक्ष इति चाभिक्रोशेत् गणान्नं गणिकान्नमित्यप्युदाहरन्ति ।

नाश्नन्ति श्वपतेर्देवा नाश्नन्ति वृषलीपतेः ।
भार्य्याजितस्य नाश्नन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे इति ॥

एधोदकयवसकुशलाजाभ्युद्यतयानावसथशफरीप्रियङ्गुस्रजो मधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादित्यप्युदाहरन्ति ।

गुर्वर्थं दारमुज्जिहीर्षन्नर्चियष्यन् देवतातिथीन्।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु तृप्येत् स्वयं तत इति॥

न मृगयोरिषुचारिणः परिवर्ज्यमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्योवर्ष-साहस्रिके सत्रे मृगयाञ्चकार तस्यासंस्तु रसमया पुरो डाशा मृगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नं प्राजापत्यानुश्लोका-नुदाहरन्ति।

उद्यतामाहृता भिक्षा पुरस्तादप्रचोदिताम्।
भोज्या प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः॥
श्रद्दधानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः।
नत्वेव बहुधा तस्य यावानपहृता भवेत्॥
न तस्य पितरोऽश्नन्ति दशवर्षाणि पञ्च च।
न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते॥
चिकित्सकस्य मृगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः।
षण्डस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यत इति॥

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च। यद् अन्नं केशकीटोपहतञ्च। कामन्तु केशकीटानुद्धृत्याद्भिः प्रोक्ष्य भस्मनावकीर्य्य वाचा च प्रशस्तमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम्। प्राजा-पत्यानुश्लोकानुदाहरन्ति।

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन्।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते॥
देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च।
काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत्॥
तस्मात्तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति।

द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां प्रोक्षणेन तु ॥
पाकेन शुष्कसंस्पृष्टं शुचिरेव हि तद्भवेत् ।

अन्नं पर्य्युषितं भावदुष्टं हृल्लेखं पुनः सिद्धमामस्त्वजीर्णपक्वञ्च का-
मन्तु दध्ना घृतेन चाभिघारितमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् । प्रा-
जापत्यांश्च श्लोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च ।
दातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्बिषमिति ॥

लशुनपलाण्डुकेसुकगृञ्जनश्लेष्मातकवृक्षनिर्यासलोहितव्रश्च-
नाश्वश्वकाकावलीढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छ्रातिकृच्छ्रः इतरे-
ऽप्यन्यत्र मधुमांसफलविक्रयेभ्यो ग्राम्यपशुविषयः सन्धिनीक्षीर-
मवत्साक्षीरं गोमहिष्यजाक्षीरमानिर्दशाहानामनामन्त्र्य ना-
व्युदकमपूपधानाकरम्भशक्तुवटकतैलपायसशाकानि शुक्तानि
वर्जयेदन्यांश्च क्षीरयवपिष्टविकारान् । श्वाविच्छल्लकशशकच्छप-
गोधाः पञ्चनखा नाभक्ष्याः अनुष्ट्राः पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्या-
नां वा चेटगवयशिशुमारनक्रकुलीरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च
गौरगवयशरभाश्चानुद्दिष्टास्तथा धेन्वनडुहौ मेध्यौ वाजसने-
यके । खड्गे तु विवदन्त्यग्राम्यशूकरे च । शकुनानाञ्च वि-
घुविविष्किरजालपादाः कलविङ्कप्लवहंसचक्रवाकभासमद्गुटि-
ट्टिभमान्धालनक्तञ्चरा दार्व्वाघाटचटकवैलातकहारितखञ्जरीट-
ग्राम्यकुक्कुटशुकसारिकाकोकिलक्रव्यादा ग्रामचारिणश्च ग्रामा-
चारिणश्चेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः नत्वेकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा सहि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वान्यत्रानुज्ञानाद्भर्त्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्धूनाहूय राजनि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिर्हुत्वा दूरेबान्धवमसन्निकृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरे बान्धवं शूद्रमिव स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहून् जायत इति । तस्मिंश्चेत् प्रतिगृहीते औरसः पुत्र उत्पद्यते चतुर्थभागभागी स्यात् । यदि नाभ्युदयिके युक्तः स्याद्वेदविप्लाविनः सव्येन पादेन प्रवृत्तायान् दर्भान् लोहितान् वोपस्तीर्य्य पूर्णं पात्रमस्मैनिनयेन्निनेतारश्चास्य प्रकीर्य्य केशान् ज्ञातयोऽन्वारभेरन्नपसव्यं कृत्वा गृहेषु स्वैरमापाद्येरन्नत ऊर्द्ध्वं तेन सहधर्ममीयुस्तद्धर्मायास्तद्धर्मापन्ना । पतितानान्तु चरितव्रताना प्रत्युद्धारोऽप्यभ्युदाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत् क्रीडन्निव हसन्निव ।

यथोत्पातयता गच्छेच्चोपविश्याचार्य्यमातृपितृहन्तारस्तत्प्रसादाच्छ्रायाद्वा एषा प्रत्यापत्ति पूर्णाब्दात् प्रहृताद्वा काश्चन पात्र माहेयं वा पूरयित्वापोहिष्ठाभिरेव पवभिर्द्धगृभि. सर्व्वत्र वाभिरिक्तस्य प्रत्यष्टीरपुंलजन्मना व्याख्यात. ।

इति वाशिष्ठे धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्याय. ।

षोड़शोऽध्यायः।

अथ व्यवहाराः। राजमन्त्री सदःकार्य्याणि कुर्य्यात् द्वयो-
विवदमानयोरत्र पक्षान्तरं गच्छेद् यथासनमपराधोऽस्त्यन्ते ना-
पराधः। समः सर्व्वेषु भूतेषु यथासनमपराधोद्याद्यवर्णयो
विधानतः सम्प्रवृत्तामाचरेत्। राजा बालानामप्राप्तव्यवहा-
राणां प्राप्तकाले तु तद्वत्।

लिखितं साक्षिणोभुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम्।
धनस्वीकरणं पूर्व्वं धनी धनमवाप्नुयादिति॥

मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गे तथा परिवर्त्तनेन क्षयग्रहेष्वर्थान्तरेषु
त्रिपादमात्रम्। गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तप्रत्ययः सामन्तवि-
रोधेऽपि लेख्यप्रत्ययः प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरवृद्धप्रत्यि-
प्रत्ययोश्चाप्युदाहरन्ति।

य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम्।
यज्ञादुपगमोवाणे तथा धूमशिखा स्वामी इति॥

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति।

आधिः सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः।
राजस्वं श्रोत्रियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति॥

तत्र सम्भोगेन ग्रहीतव्यम्। ऋषिणां द्रव्याणि राज-
गामीनि भवन्ति। तथा राजा मन्त्रिभिः सह नागरैश्च
कार्य्याणि कुर्य्यादसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्यादृषभं
परिवारं वा राजा श्रेयानृषभपरिवारः स्यान्न ऋषभोऽभपरि-
वारः स्यान्न परिवाराद्दोषाः प्रादुर्भवन्ति। स्तेयहारविनाशनं
तस्मात् पूर्व्वमेव परिवारं कुर्य्यात्। इह साक्षिणः। श्रोत्रियो

रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साक्षिणः सर्वं एव वा स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्य्यात् द्विजाना सदृशा द्विजा शूद्राणा सन्तः शूद्राश्च अन्त्यानामन्त्याः । अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभार्य्यं वृथादानमाक्षिक सौरिकञ्च यत् ।
दण्डशुल्कावशिष्टञ्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥
ब्रूहि साक्षिन् यथातत्त्वं लम्बन्ते पितरस्तव ।
तव वाक्यमुदीर्य्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥
नग्नोमुण्ड कपाली च भिक्षार्थं क्षुत्पिपासित ।
अन्धः शत्रुकुले गच्छेद् यस्तु साक्ष्यमनृत वदेत् ॥
पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ।
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥
व्यवहारे मृते दारे प्रायश्चित्ते कुलस्त्रिय ।
तेषा पूर्वपरिच्छेदाच्छेदान्ते वा यवादिभि ॥

उद्वाहकाले रतिसम्प्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे ।
विप्रस्य चार्थे अनृत वदेयु पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥
स्वजनस्य अर्थे यदिवार्थहेतो, पक्षाश्रयेणैव वदन्ति कार्यम् ।
वैशब्दवादं स्वकुलानपूर्व्वान् स्वर्गस्थितान् तानपि पातयन्त्यपि ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्याय. ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणामस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
पितापुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतोमुखम् ।
अनन्ता पुत्रिणा लोका नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते ॥

प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः। प्रजाभि रग्नेऽमृतत्वमश्यामित्यपि नियमोभवति॥

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति पिष्टपमिति॥

क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्रइति विवदन्ते। तत्रोभयथाप्युदाहरन्ति॥

यद्यन्यो गोषु वृषभो वत्सान् जनयते सुतान्।
गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्कन्दनमार्षभमिति॥

अप्रमत्ता रक्षत तन्तुमेतं मा वः क्षेत्रे परे बीजानि वाप्सीः जनयितुः पुत्रो भवति। सम्पराये मोघं रेतोऽकुरुत तन्तुमेतमिति।

बह्वनामेकजातानामेकश्चेत् पुत्रवान्नरः।
सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्तइति श्रुतिः॥

बह्वीनां द्वादश त्वेव पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्वितीयः तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते अभ्रातृका पुंसः पितृनभ्येति प्रतीचीनं गच्छति पुत्रत्वम्। श्लोकः॥

अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम्।
अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रोभवेदिति॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः सह चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भूर्भवति। या च क्लीबं पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्य पतिं विन्दते मृते वा सा पुनर्भूर्भवति। कानीनः पञ्चमो या पितृगृहेऽसंस्कृता कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्रोभवतीत्याह। अथाप्युदाहरन्ति॥

अभ्रात्री दुहिता यस्य पुत्त्रं विन्दति तुल्यत. ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्धनमिति॥

गूढे च गूढोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो महतोभयादित्याहुः ।• अथादायादास्तत्र सहोढ एव प्रथमो या गर्भिणी संस्क्रियते तस्या जात सहोढ पुत्रोभवति। दत्तकोद्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम्। क्रीतस्तृतीयस्तच्छुन शेफेन व्याख्यात हरिश्चन्द्रोहवै राजा सोजीगर्त्तस्य सोपवत्से पुत्र विक्राय्य स्वय क्रीतवान्। स्वयमुपागतश्चतुर्थः तच्छुन, शेफेन् व्याख्यातशुन' शेफो हवै यूपे नियुक्तो देवतासुष्टाव तस्येह देवता. पाशं विमुमुचुस्त्व त्वजऋचुर्ममैवाय पुत्रोऽस्त्विति तानाह न समोदे ति सम्पादयामासुरेष एव य कामयेत तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वामित्रो होतासीत्तस्य पुत्रत्वमियाय। अपविद्ध. पञ्चमो यं मातापितृभ्यामपास्त प्रति गृह्णीयात्। शूद्रापुत्रएव षष्ठोभवतीत्याहुरित्येतेऽदायादा बान्धवाः। अथाप्युदाहरन्ति। यस्य पूर्वेषा वर्णाना न कश्चिद्दायाद स्यादेते तस्यांशहरन्ति। अथ भ्रातृणा दायविभागो द्व्यंशं ज्येष्ठोहरेद्गवाश्वस्य चानुसदृशमजावयोगृहञ्च कनिष्ठस्य कार्ष्णायसं गृहोपकरणानि च मध्यमस्य मातुः पारिणेय स्त्रियो विभजेरन्। यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासु पुत्रा' स्युस्त्र्यंश ब्राह्मण्या पुत्रोहरेत् द्व्यंश राजन्यायाः पुत्र. समभितरे विभजेरन्नन्येन चैषा स्वयमुत्पादितस्यात् द्व्यंशमेव हरेदन्येषान्त्वाश्रमान्तरगता· क्लीवोन्मत्तपतिताश्च भरणम्। क्लीवोन्मत्ताना मितपत्नी पञ्चास व्रतचारिण्यचारलवणं भुञ्जाना शयीतोर्द्ध्व षड्भ्योमासेभ्यः स्नात्वा श्राद्धञ्च पत्ये दत्त्वा.

वैवाककर्मगुरुयोनिसम्बन्धान् सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोग कारयेत्तपसे वोन्मत्तामवशा व्याधिता वा नियुञ्ज्यात् ज्यायसीमपि षोडशवर्षा नचेदामयाविनी स्यात् प्राजापत्ये मुहूर्त्ते पाणिग्रहणवदुपचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पारुष्याद्दण्डपारुष्याच्च ग्रासाच्छादनस्नानलेपनेषु प्राग्गामिनी स्यादनियुक्तायामुत्पन्नउत्पादयितु पुत्रोभवतीत्याह स्य ह्येन्नियोगिनो दृष्टा लोभान्नास्ति नियोग.।प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्यादित्येके। कुमार्य्यृतुमती त्रिवर्षाण्युपासीतोर्द्ध त्रिभ्य. वर्षेभ्यः पतिं विन्देत्तुल्यम्। अथाप्युदाहरन्ति ॥

पितु प्रदानात्तु यदाहि पूर्वं कन्या वयो यः समतीत्य दीयते।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणेव च ॥

प्रयच्छेन्नग्निका कन्या ऋतुकालभयात पिता।
ऋतुमत्या हि तिष्ठन्त्या दोष पितरमृच्छति ॥

यावच्च कन्यामृतव स्पृशन्ति
तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम्।
भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्या
मातापितृभ्यामिति धर्मवाद ॥

अद्भिर्वाचा च दत्ताया म्रियेताथो वरोयदि।
नच मन्त्रोपनीता स्यात् कुमारी पितुरेव सा ॥

यावच्चेदाहृता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता।
अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥

पाणिग्रहे मृते बाला केवल मन्त्रसंस्कृता।
साच त्वक्षतयोनि स्यात पुनः संस्कारमर्हतीति।

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेदृयप्यकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च

वर्त्तितव्यं स्यात्। एवं पञ्च ब्राह्मणीप्रजाता चत्वारि राजन्या प्रजाता त्रीणि वैश्याप्रजाता द्वे शूद्राप्रजाता अतऊर्द्ध्वं समानोदकपिण्ड जन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वो गरीयान् न खलु कुलीने विद्यमाने परगामि स्यात्। यस्य पूर्वेषां षण्णां न कश्चिद्दायादः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजेरंस्तेषामलाभे आचार्य्यान्तेवासिनौ हरेयातां तयोरलाभे राजा हरेत् न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद्ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम्॥

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्व पुत्रपौत्रकमिति॥

त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति॥

इति वाशिष्ठे धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः॥

अष्टादशोऽध्यायः।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याहुः राजन्यायां वैश्यायां मन्त्यावशायी। वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामको भवति इत्याहुः राजन्यायां पुल्कशः राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्न. सूतो भवतीत्याहु.। अथाप्युदाहरन्ति।

छिन्नोत्पन्नास्तु ये केचित् प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति॥

एकान्तरद्व्यन्तरत्र्यन्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैरयच्छिन्ना निषादा भवन्ति। शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव जीवन्नेव शवो भवतीत्याहु. शवइति मृताख्या। एतच्छाव यच्छूद्र-

तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्य ।* अथापि यमगीतान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

श्मशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्रा. पापचारिण. ।
तस्माच्छूद्रसमीपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥
न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।
नचास्योपदिशेद्धर्मं नचास्य व्रतमादिशेत् ॥
यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत् ।
सोऽसंवृतं तमोघोरं सह तेन प्रपद्यतइति ॥
व्रणद्वारे कृमिर्यस्य सम्भवेत कदाचन ।
प्राजापत्येन शुद्ध्येत हिरण्यं गौर्वासोदक्षिणेति ।

नाग्निचित् परामुपेयात् कृष्णवर्णायाः रामायाइव न धर्माय न धर्मायेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्याय. ।

एकोनविंशोऽध्याय:।

धर्मोराज्ञ: पालन भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धि । भयकारण ह्यपालनं वै एतत्स्थूल शास्त्रविद्यास्तस्माद्गार्हस्थ्यनैयमिकेषु । पुरोहिते दद्याद्विज्ञायते ब्राह्मण पुरोहितोराष्ट्र दधातीति। तस्य भयमपातनादसामर्थ्याच्च। देशधर्म जातिधर्म कुलधर्मान् सर्वान् वैताननुप्रविश्य राजा चतुरोवर्णान् स्वधर्मे स्थापयेत्तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु - देशकालधर्माधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्हिंशेत् । आगमाद्दृष्टाभावात् पुष्पफलोपगान्यदेयानि हिंस्यात् । कर्षणकारणार्थञ्चोपहत्यागार्हस्थ्य गात्र मानोन्माने

रक्षिते स्यातां अधिष्ठानान्वोनीहारस्तार्थानामस्मान्न मूल्य मात्र नैहारिकं स्यात्तंदामकस्य स्यात् समानयेदशाहवा-हनीयद्विगुणकारिणी स्यात् प्रत्येक प्रयास्यः पुमान्। शत वा राज्ञां वा तृदेतदप्यर्थाः स्त्रियः स्यु कराटौ मानाधारमध्यमाः पादः कार्षापणस्य उनिरुक्तोऽन्तरोमानाकरः श्रोत्रियोराज-पुमानथ प्रव्रजितबालवृद्धतरुणप्रदाता प्रागामिका कुमा-र्योंनृतापत्याश्च बाहुभ्यासुत्तर शतगुणं दद्यान्नदीकक्षवनशै-लोपभाज्ञा निष्कराः स्युस्तदुपजीविनो वा दद्युः प्रतिमासमु-द्वाहकरैस्वागमयेद्राजनि च प्रेते दद्यात्। प्रासङ्गिक तेन मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः पितृव्यमातुलाश्चनापितृ-व्यान् राजा बिभृयात्तद्गामित्वादश्चस्य स्यु तद्बन्धूंश्चान्यांश्च राजपत्न्योग्रासाच्छादनं लभेरन्। अनिच्छन्तो वा प्रव्रजेरन् क्लीवोन्मत्ताश्च वापि। मानवं श्लोकमुदाहरन्ति।

न भिक्षुकार्षापणमस्ति शुल्क
न शिल्पवृत्तौ न शिशौ न धर्मे।
न भैक्ष्यवृत्तौ न हृतावशेषे
न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे इति।

स्तेनाभिशस्तदुष्टशस्त्रधारिसहोढव्रणसम्पन्नव्यपविष्टेष्वेकेषा दण्डोत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहित कृच्छ्र-मदण्ड्यदण्डने पुरोहितस्त्रिरात्रं च। अथाप्युदाहरन्ति।

अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्य्यापचारिणि।
गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम्॥
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनोयथा॥

एनोराजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्तं सकिल्विषम्।
तच्चेन्न घातयेद्राजा राजधर्मेण दुष्यतीति॥
राज्ञामन्येषु कार्य्येषु सद्यः शौचं विधीयते।
तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्र कारणमिति॥

यमगीतश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति।
नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां न च मन्त्रिणाम्।
ऐन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदेति।
इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः।

विंशतितमोऽध्यायः।

अनभिसन्धिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविकृतेऽप्येके।
गुरु रात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम्।
इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमइति॥
तत्र च सूर्य्याभ्युदयितः सर्वदिवसं तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं सूर्य्याभिनिर्मुक्तोरात्रावासीत। कुनखी श्यावदन्तस्तु कृच्छं द्वादशरात्रञ्चरित्वा पुनर्निविशेत्। अग्रेदिधिषूपतिः कृच्छं द्वादशरात्रञ्चरित्वा निविशेत्। ताञ्चैवोपयच्छेद्दिधिषूपतिः कृच्छातिकृच्छ्रौ चरित्वा निविशेत्। अथ परिवित्तः कृच्छं द्वादशरात्रं चरित्वा ... वीरहणमवकीर्णिनं ... ब्रह्मघ्नः कृच्छ द्वादशरात्रञ्चरित्वा पुनरुपनीतो वेदमाचार्य्यात्। गुरुतल्पगः सवृषणं शिश्नमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणामुखोगच्छेत् यत्र व पतिहन्यात्तत्र तिष्ठेदाप्रलयान्निष्कालको वा घृताक्तस्तप्तां सूर्मिं परिष्वजेन्मरणात्पूतो भवतीति विज्ञायते। आचार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यासु चैवं योनिषु

च गुर्वी सखी गुरुसखीञ्च पतिताञ्च गत्वा कृच्छ्राब्दं चरेत्। एतदेव चाण्डालपतितान्नभोजनेषु तत पुनरुपनयनं वपना-दीनान्तु निवृत्तिः। मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति।

वपनं मेखला दण्डोभैक्षचर्य्या व्रतानि च।
निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणीति॥

मद्यपाने क्लीवव्यवहारेषु चैव। मद्यभाण्डे स्थिता आपो यदि कश्चिद्द्विजोऽर्थवित्। पद्मोदुम्बरविल्वपलाशानामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति। अभ्यासे सुरायाग्निवर्णान्तां द्विजः पिवेत्। भ्रूणहनञ्च वक्ष्यामो ब्राह्मणं हत्वा भ्रूणहा भवत्यविज्ञातञ्च गर्भं अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसोभवन्ति तस्मात् पुस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्यो र्जुहोमि लोमभिर्मृत्युं वासय इति प्रथमां त्वचं मृत्यो र्जुहोमि त्वचा मृत्यु वासयइति द्वितीय लोहितं मृत्यो र्जुहोमि लोहितेन मृत्युं वासयइति। तृतीया त्वच मृत्योर्जुहोमि तावति मृत्युं वासयइति। चतुर्थी मांसानि मृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्युं वासयइति। पञ्चमी मेदेन मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्यु वासयइति। षष्ठीमस्थीनि मृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्यु वासयइति। सप्तमी मज्जानं मृत्योर्जुहोमि मज्जाभिर्मृत्युं वासयइति। अष्टमी राजार्थे ब्राह्मणार्थे वा ग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेत्त्रिरजितोऽपराद्धः पूतोभवतीति विज्ञायते। द्विरक्तः कृत कनीयोभवतीति। तदप्युदाहरन्ति।

पतितं पतित त्यक्त्वा चौरं चौरेति वा पुनः।
वचसा तुल्यदोष स्यान्मिथ्याद्विदोषता व्रजेदिति॥

एवं राजन्य हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्वर्षं लोणि

शूद्रं ब्राह्मणीश्चात्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्यवैश्यौ चात्रेयीं वक्ष्यामोरजस्वलाम्तुस्नातामात्रेयीमाहुः। अत्रैत्येपामपत्यं भवतीति चात्रेयी। राजन्यहिंसाया वैश्यहिंसाया शूद्रं हत्वा सम्वत्सरम्। ब्राह्मणसुवर्णहरणात् प्रकीर्य केशान् राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्मि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौदुम्बरं शस्त्रं दद्यात्तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते। निष्कालकोवा घृताक्तोगोमयाग्निना पादप्रभृत्यात्मानमभिदाहयेन्मरणात् पूतोभवतीति विज्ञायते। अथाप्युदाहरन्ति।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकं वधिकर्मणाम्।
पुनरापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु॥
स्तेनः कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा।
सुरापः श्यावदन्तस्तु दुश्चर्मा गुरुतल्पग इति॥

पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मेण वा यौनेन वा तेभ्यः सकाशान्मात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न सम्वसेदुदीचीं दिशं गत्वाऽनश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतोभवतीति विज्ञायते। अथाप्युदाहरन्ति।

शरीरयातनाश्चैव तपसाध्ययनेन च।
मुच्यते पापकृत् पापाद्दानाच्चापि प्रमुच्यते॥

इति विज्ञायते।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्याय.।

एकविंशतितमोऽध्यायः।

शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेद्वीरणैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां खरमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते। वैश्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेल्लोहितदर्भैर्वेष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां गौरखमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते। राजन्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छरपत्रैर्वेष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरोवापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत्। एवं वैश्योराजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्मनसा भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावकं क्षीरं भुञ्जानोऽधः शयानो त्रिरात्रमप्सु निमग्नाया सावित्र्यष्टशतेन शिरोभिर्जुहुयात् पूता भवतीति विज्ञायते।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः।

समाप्ता चेयं वशिष्ठसंहिता।

वृद्धगौतमसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अश्वमेधे पुरावृत्ते योगेश केशिसूदनम् ।
धर्मसंशयकं हृत्य किमपृच्छत गौतम. ॥
गौतमः । पश्चमेनापि मेधेन यदा स्नातो युधिष्ठिर ।
तदा राजा नमस्कृत्य केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥
युधिष्ठिर । भगवन् । वैष्णवा धर्माः किं फलं किं परायणाः ।
किं धर्ममधिकृत्यासीत् भवतीत्याद्दिता पुरा ।
यदि ते न मनोग्राह्य प्रियोवा मधुसूदन ! ॥
श्रोतव्य स तु वा ह्यया । तन्मे कथय सुव्रत ! ।
पवित्राः किल ते धर्मा. सर्वपापप्रणाशनाः ॥
सर्वधर्मोत्तरा. पुण्या भगवन्नैवोदिता ।
यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मद्यपा गुरुतल्पगः ॥
पाकभेदी शतघ्नश्च सुरापो ब्रह्मविक्रयी ।
मित्रविश्वासघाती च ब्रह्मणा विष्णुना तथा ॥
आत्मविक्रयिणो ये च जीवेयुश्च कुकर्मभि. ।
पापा. शठा नैष्कृतिका व्यभिचारपरास्तथा ॥
रसभेदकरा ये च ये च नीरप्रदूषका. ॥
श्रीविप्रेषा करा घोरा विप्रा ये च पुरोहिता. ।
कृतघ्ना दारुणा क्रिग्धा तथा ये परदारका ॥
ये तेचान्ये च बहव यश्च ते तेऽपि किल्बिषात् ।

तानाचक्ष्व सुरश्रेष्ठ । त्वद्भक्तोऽस्म्यहमच्युत ! ॥

वैशम्पायनः । इत्येवमुषितो देवो धर्मपुत्त्रेण संसदि ।
वशिष्ठाद्यास्तपोयुक्ता मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
श्रोतुकामाः परं गुह्यं भक्तिमन्तो हरेः कथाः ।
तथा भागवताश्चैव ततुसंपर्युवारयन् ॥

युधिष्ठिर । यदि जानासि मां भक्तं स्निग्धञ्च भक्तवत्सल ! ।
सर्वधर्माणि गुह्यानि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
धर्मान् कथय देवेश ! यद्यनुग्रहभागहम् ।
श्रुता मे मानवा धर्मा वाशिष्ठाः काश्यपास्तथा ॥
गार्गेया गौतमीयाश्च तथा गोपालितस्य च ।
पराशरकृताः पूर्वमात्रेयस्य च धर्मतः ॥
उमामहेश्वराश्चैव नन्दिधर्माश्च पावनाः ।
ब्रह्मणा कथिता ये च कौमाराश्च श्रुता मया ॥
धूम्रवर्णाः कृता धर्माः कौश्च वैश्वानरा अपि ।
भार्गव्या याज्ञवल्क्याश्च माण्डव्याः कौशिकास्तथा ॥
भारद्वाजकृता ये च बृहस्पतिकृताश्च ये ।
कपिले च कणीवाले ! विश्वामित्रकृताश्च ये ॥
सुमन्तुजैमिनिकृताः शाकुनेयास्तथैव च ।
पुलस्त्यपुलहोद्गीताः पारायर्यास्तथैव च ॥
अगस्त्यगीता मौद्गल्याः शाण्डिल्याः सौलभायनाः ।
वालखिल्यकृता ये च सप्तर्षिरचिताश्च ये ॥
आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ।
प्राजापत्यास्तथा याम्या माहेन्द्राश्च श्रुता मया ॥
वैश्वानराख्या गीताश्च विभाण्डककृताश्च ये ।

नारदीयकृता धर्माः कापोताय श्रुता मया ॥
तथापि पुरवाक्यानि भृगोरङ्गिरसस्तथा।
क्रोञ्चमातङ्गगीताश्च सौधहारीतकास्तथा ॥
पिङ्गवर्मकृताःकान्ता ये च वा वसुपालिताः।
उद्दालककृताधर्मा औशनसा स्तथैव हि ॥
वेश्यपा धनगीताश्च ये चान्येऽप्येवं मागधाः।
एतेभ्यः सर्वधर्मेभ्यो देवतायाधनिश्रिताः ॥
पावनत्वात्पवित्रत्वाद्विशिष्टा इति मे मतिः।
तस्माच्छ्रुत्वा प्रपन्नस्य त्वद्भिन्नस्य च माधव। ॥
युष्मदीयान् परान् धर्मान् पुण्यान् कथय मेऽच्युत।
वैशम्पायनः। एवमुक्तस्तु धर्मज्ञो धर्मपुत्रेण माधवः ॥
उवाच धर्मान् सूक्ष्मार्थान् धर्मपुत्रस्य धीमतः।
श्रीभगवानुवाच। यावन्तोयस्य कौन्तेय। एतद्धर्मेषु सुव्रत ॥
त्वत्समो मत्समो लोके न कश्चिदिह विद्यते ॥
धर्म, श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा।
आमोदितो वा राजेन्द्र! पुनाति च नरं सदा ॥
धर्म. पिता च माता च धर्मश्च सुहृदस्तथा।
धर्मो भ्राता सखा चैवं धर्म. स्वामी परन्तप. ॥
धर्मादर्थश्च कामश्च धर्माद्भोगाः सुखानि च।
धर्मादैश्वर्यमेवञ्च धर्माः स्वर्गगति प्रभो ॥
धर्मो वशो त्रिपन्नश्च लायते महतो भयात्।
द्विजत्व देवतात्वञ्च धर्मः प्रापयते नरम् ॥
यदा च क्रियते पापः कालेन परुषस्य च।
तदा सञ्जायते बुद्धिर्धर्मं कर्तुं युधिष्ठिर! ॥

जन्मान्तरसहस्रेषु मानुषत्वं सुखी भव ।
तत्त्वापीह यो धर्मं न करोति स वञ्चितः ॥
कीटाश्च कूरिपश्चैव विरूपा व्याधितास्तथा ।
परद्वेष्याश्च मूर्खाश्च न तैः धर्माः कृताः पुरा ॥
एके दीर्घायुषः शूराः पण्डिता भोगिनस्तथा ।
अरोगा रूपसम्पन्ना स्तैर्धर्माः स्म कृताः पुरा ॥
एव धर्मः कृतः सद्यो नयते गतिमुत्तमाम् ।
अधर्मं सेव्यमानस्तु तिर्यग्योनिं नयत्यसौ ॥
इदं रहस्यं कौन्तेय ! श्रूयतामिदमुत्तमम् ।
कथयिष्येऽपरं गुह्यं मम भक्तस्य पाण्डव ! ॥
दृष्टवानसि मे त्वन्तु प्रपञ्चाच्चापि मा सदा ।
परमात्मनमपि ब्रूया किं पुनर्धर्मसंहिताम् ॥
इह मे मानुषं जन्म कृतमात्मनि मायया ।
धर्मसंस्थापनार्थैव दुष्टानां शासनाय च ॥
मानुष्यं भावमापन्नं ये मां दृष्ट्वा तवाज्ञया ।
संसरन्ति ह ते मूर्खास्तिर्यग्योनिष्वनेकधा ॥
ये च मां सर्वरूपत्वे पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ।
मद्भक्तास्तान् सदा युक्तान् मत्समीपं नयाम्यहम् ॥
मद्भक्तानान्तु मानुष्ये सर्वजन्म च पाण्डव ! ।
अपि वा ये अभिरता मद्भक्ताः पाण्डुनन्दन ! ॥
मुच्यन्ते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
जन्मान्तरसहस्रेषु तपसा भावितात्मनाम् ॥
मद्भक्तिः क्रियते तात ! मनुष्याणां न संशयः ।
यच्च रूपपरं गुह्यं तैस्तदचलवत् ध्रुवम् ॥

न दृश्यते तथा देवैर्मद्भक्तैः दृश्यते यथा ।
अपरं यच्च मे रूपं प्रागाभावेषु नाश्यते ॥
तदद्य ते च सर्वार्थैः सर्वभूतैश्च पाण्डव ! ।
कल्पकोटिसहस्रेषु व्यतीतेष्वागतेषु च ॥
दर्शयामीति यद्रूपं तत्प्रपश्यन्ति मे सुराः ।
स्थित्युत्पत्तिलयकर्त्तारं यो मां ज्ञात्वा प्रपद्यते ॥
अनुगृह्णाम्यहं तस्य संसारान्मोचयामि च ।
अहमादीति भूतानां स्रष्टा ब्रह्मादयो मया ॥
प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य जगत्सर्वं सृजाम्यहम् ।
तमो मूलोऽहमव्यक्तो रजोमध्ये प्रतिष्ठितम् ॥
ऊर्ध्वं सत्त्वविशालोऽहं ब्रह्मादि स्तम्बसंस्थितम् ।
मूर्धानं मे दिवं विद्धि चन्द्रादित्यौ च लोचने ॥
देवादिब्राह्मणा वक्त्रं मरुतः श्वसनश्च मे ।
दिशो मे बाहवश्चाष्टौ नक्षत्राणि विभूषणम् ॥
अन्तरिक्षकरं विद्धि सर्वभूतावकाशकम् ।
मार्गौ मेघानिलाभ्यां तु यमं सोदरमव्ययम् ॥
पृथिवीं च बलं यद्वै द्वीपाणां च नगैर्युतम् ।
सर्वसन्धारणोपेतं पादौ मम युधिष्ठिर ! ॥
स्थितोऽह्येकगुणाख्ये च द्विगुणश्चास्मि मारुते ।
अगुणस्तैः स्थितोऽहं वै सलिले तु चतुर्गुणः ॥
महान्तो मे गुणाः पञ्च महाभूतेषु पञ्चसु ।
तन्मात्रे संस्थितः सोऽहं पृथिव्यां पञ्चधा स्मृतः ॥
अहं सहस्रशीर्षस्तु सहस्रचरणेक्षणः ।
सहस्रबाहूदरवान् सहस्राचः सहस्रनात् ॥

स्थितोऽस्मि सर्वतः रुद्धो ह्यत्र तिष्ठेद्दशाङ्गुलम् ।
सर्वभूतात्मभूतः सन् सर्वव्यापी ततो ह्यहम् ॥
अचिन्त्योऽहमनन्तोऽहमचलोऽहमजो ह्यहम् ।
अनाद्योऽहमप्रमेयोऽहमव्ययोवेद्योऽहमयम् ॥
निर्गुणोऽहन्निर्गन्धात्मा नित्योऽहं निर्ममोऽपि च ।
निर्द्वन्द्वो निर्विकारोऽहं निधानस्यामृतस्य च ॥
अमृतस्य तस्य चाहञ्च स्वाहाकारो नराधिप ! ।
तेजसा तपसा चाहं भूतग्रामेष्वनव्ययः ॥
स्नेहपाशगणैर्बध्वा धारयन्स्यात्ममायया ।
चतुराश्रमवर्णोऽहं चातुर्होत्रफलाशनः ।
चतुर्मूर्तिश्चतुर्व्यूह चतुराश्रमभाजनम् ॥
संहृत्याहं जगत्सर्वं कृत्वाहं गर्भमात्मनः ।
शयामि दिव्ययोगेन प्रलयेषु युधिष्ठिर ! ॥
सहस्रयुगपर्यन्ता ब्राह्मी रात्रि महार्णवे ।
स्थित्वा सृजामि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
कल्पे कल्पे च भूतानि संहरामि सृजामि च ।
न च मां तानि जानन्ति मायया मोहितानि हि ॥
मार्गं चैवान्धकारस्य माश्रितव्यस्य नित्यशः ।
प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिर्नैवोपलभ्यते ॥
न तदस्ति क्वचिद्राजन् यत्र नाहं प्रतिष्ठितः ।
न च तद्विद्यते भूतं मयि यन्न प्रतिष्ठितम् ॥
यावन्मात्रं शरीरं हि स्थूलसूक्ष्ममिदं क्वचित् ।
जीवस्ततो ह्यहं तस्मिन् स्थिताय मां प्रतिष्ठितः ॥
किञ्चात्र बलनोक्तेन सत्यमेतत् ब्रवीमि ते ।

यद्भूतं यत् भविष्यच्च तत्सर्वं मय्येव तु ॥
मया अद्धृतानि यानि भूतानि कानि पाण्डव ।
ममैव न च जानन्ति मायया मोहितानि मे ॥
एवं सर्वं जगदिदं सदेवासुरमानुषम् ।
मत्तः प्रभवते राजन् मम विप्र । विनाशिनः ॥
इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायन ।

एवमात्मोद्भवद्रूपं जगदद्दृश्यकेशवम् ।
धर्माद्धर्मात्मजश्चैव पुण्यानकथयद् वैष्णव ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव । यत्नेन पवित्रं पावनं परम् ।
कथ्यमानं मया पुण्यं धर्मशास्त्रं महाफलम् ॥
यच्छ्रृणोति शुचिर्भूत्वा एकचित्तस्तपोधन ।
धर्मं यशस्य मानुष्यं धर्मात्मान युधिष्ठिर । ॥
अद्धास्य तस्येह यत्पापा पूर्वसञ्चित: ।
विनश्यत्याशु तत्सर्वमभक्तस्य विशेषत ॥
एवं श्रुत्वा वच. पुण्यं वाक्य केशवभाषितम् ।
प्रगाढमनसो भूत्वा चिन्तयन्त्युत्तमं परम् ॥
देवा ब्रह्मर्षय सर्वे गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
भूताश्चयक्षयक्षा गुह्यका भुजगास्तथा ॥
वालखिल्या महात्मानो योगिनस्तत्त्वदर्शिन ।

तथा भागवताश्चापि पञ्चकालमुपासकाः ॥
कौतूहलसमाविष्टाः प्रपन्नाः परमर्षयः।
श्रोतुकामाः परं गुह्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ॥
हृदि कर्तुञ्च तद्वाक्यं प्रणम्य शिरसा तदा।
ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन चक्षुषा ॥
विमुक्तपापानालोक्य प्रणम्य शिरसा हरिम्।
पप्रच्छ केशवं धर्मं धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥

युधिष्ठिर। ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन मानुषा।
कीदृशी ब्राह्मणस्याथ कीदृशी क्षत्रियस्य वै ॥
वैश्यस्य कीदृशी देव। गतिः शूद्रस्य कीदृशी।
कथं गच्छति पापेन ब्राह्मणस्तु यमालये ॥
क्षत्रियो वाथ शूद्रो वा वैश्यो वा गच्छते कथम्।
एतत्कथय देवेश! लोकनाथ! नमोऽस्तु ते ॥

वैशम्पायन। स पृष्टः केशवश्चैव धर्मपुत्रेण धीमता।
उवाच संसारगतिं चतुर्वर्णस्य कर्मजाम् ॥

श्रीभगवानुवाच।

शृणु वर्णक्रमेणैव धर्मान्धर्मभृताम्वर!।
नास्ति किञ्चिन्नरश्रेष्ठ! ब्राह्मणस्य तु विक्रय ॥
येतु तास्तु सदा ध्यात्वा सन्ध्या ये च उपासते।
येश्च पूर्णाहुतिः मासि विधिवज्जुह्वते च ये ॥
वैश्वदेवाश्च ये कुर्युः पूजन्त्यतिथींश्च ये।
नित्यस्वाध्यायशीलाश्च पञ्चयज्ञपरायणाः ॥
सायं प्रातर्हुताशाश्च शूद्रभोजनवर्जिताः।
दम्भाचारविमुक्ताश्च स्वदारनिरताः सदा ॥

पञ्चयज्ञरताश्चैव अग्निहोत्रमुपासते ।
ते नमस्कृतकर्माणो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥
ब्रह्मलोके ततः कामं गन्धर्वैर्ब्रह्मणयकैः ।
उपगीयमाना: प्रिय । तैः पूज्यमाना: स्वयम्भुवा ॥
ब्रह्मलोके प्रमोदन्ते यावद्भूतस्य विप्लवम् ।
क्षत्रियोऽपि स्थितो राज्ये स्वधर्मं परिपालयन् ॥
सम्यक् प्रजा पालयिता स्वधर्मनिरतः सदा ।
यज्ञदानरतो धीरः स्वधर्मनिरतः शुचि ॥
शास्त्रानुकारी तत्त्वज्ञः प्रजाकार्यपरायणः ।
विप्रेभ्य. कामदो नित्यं भृत्यानां भरणे रत. ॥
सत्यसन्ध. शुचिर्नित्यलोभदम्भविवर्जितः ।
क्षत्रिय उत्तमा याति गतिं देवनिषेविताम् ॥
तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु गन्धर्वैश्च प्रयत्नतः ।
सेव्यमानो महातेजाः क्रीडते शक्रपूजितः ॥
चतुर्युगानि वै त्रिंशत् मोदित्वा तत्र देववत् ।
इहैव मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजोभवेत् ॥
कृषिगोपाननिरतः स्वधर्मविवेचणेरतः ॥
वणिक् स्वकर्मवाप्नोति पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ।
चतुर्युगानि वै त्रिंशत् ऋद्धि द्वादश पञ्च च ॥
इह मानुष्यके राजन् । राजा भवति वीर्यवान् ।
त्रयाणामपि वर्णाना शुश्रूषानिरत. सदा ॥
विशेषेण तु विप्राणां दासवदाश्रु तिष्ठति ।
अयाचितप्रदाता च सत्यशौचसमन्वित ॥
गुरुदेवेषु निरत. परदारविवर्जित. ।

परपीडाम् इत्येव भृत्यवर्गं विभर्त्ति य ।
अतोऽपि स्वर्गमाप्नोति जीवाना मभयप्रदम् ॥
स स्वर्गलोके ऽध्युषित्वा वर्षकोटीर्महातपाः ।
इह मानुष्यलोके वै वैश्यो धनपतिर्भवेत् ॥
एव धर्मात्पर नास्ति महत् स्वर्गसाधिप ।
न स्वधर्मात्परं किञ्चित् पापकर्मव्यपोहनम् ॥
तस्मादर्म सदा कार्यो मानुष्य प्राप्य दुर्लभम् ।
युधिष्ठिरः। भगवन्। देव देवेश वदस्व मधुसूदन। ॥
शुभस्याप्यशुभस्यापि क्षयवृद्धीर्यथाक्रमम् ।
श्रीभगवानुवाच। शृणु पाण्डव। तत्त्वं धर्मं सूक्ष्म सनातनम् ॥
दुर्विज्ञेय प्रमोदन्ते य ज्ञात्वा ते महाजनाः।
यथैव शीतमुदकमुष्णेन बहुधा वृतम् ॥
भवेत्तु तत्क्षणादुष्ण शीतत्वञ्च विनश्यति ।
यथोष्णं वा भवेदन्नं शीतेनापि यथावृतम् ॥
शीतत्वञ्च भवेत्सर्वं मुष्णत्वञ्च विनश्यति ।
एवन्तु यद्भवेत् भूमन्। सुकृतं वाथ दुष्कृतम् ॥
तदल्प चयेदिमं नात्र कार्या विचारणा ।
समत्वे सति राजेन्द्र। तयो. सुकृतपापयो. ॥
गोपितस्य भवेद्वृद्धि. कीर्तितस्य भवेत् क्षयम् ।
ख्यापनेनानुतापेन प्रायः पापं प्रणश्यति ॥
तथा कृतस्तु राजेन्द्र। धर्मोनश्यति भारत। ।
गोपितौ तौ यभौ सम्यक् वृद्धियातौ न संशय ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न पापं गोपयेत्स्वयम् ।
तस्मादेतत्प्रयत्नेन कीर्तितव्यं महत् ॥

तस्मात् सङ्कीर्तयेत्पापं नित्यधर्मञ्च ग्राहयेत्।
इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः।

तृतीयोऽध्यायः।

वैशम्पायनः। एवं श्रुत्वा वचस्तस्य धर्मपुत्रोऽच्युतस्य तु॥
पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान्धर्मात्मजोऽहरिः।
युधिष्ठिरः। वृथा चरति जन्मानि वृथा दानानि वा कृतिः॥
वृथा च जीवितं चेमो नराणां पुरुषोत्तम!।
कीदृशासु व्यवस्थासु दानं देयं जनार्दन!॥
इह लोकेच भवति पुरुषः पुरुषोत्तम!।
गर्भस्थे कर्म चायाति किं बाल्ये चापि केशव!।
यौवनत्वेऽपि किं कृष्ण! वृद्धत्वेचापि किं भवेत्॥
सात्विकं कीदृशं दानं राजसं कीदृशं भवेत्।
तामसं कीदृशं देव! तमधीष्यति किं प्रभो!॥
उत्तमं कीदृशं दानं मध्यमं कीदृशं भवेत्।
अधमं कीदृशं दानं तेषां यादव! किं फलम्॥
किं दानं नयतेर्बुद्धिर्गतिं किं मध्यमां नयेत्।
गतिं जघन्या मप्यवा देवदेव! प्रयान्ति मे॥
एतदिच्छामि विज्ञातुं परं कौतूहलं हि मे।
त्वदीयं वचनं सत्यं पुण्यञ्च मधुसूदन!॥
वैशम्पायनः। एव धर्मप्रसक्तेन पृष्टः पाण्डुसुतेन वै।
उवाच वासुदेवोऽथ धर्मादर्शी पाण्डवम्॥
श्रीभगवानुवाच॥ शृणु राजन्यथान्यायं वचनं तथ्यमुत्तमम्।

कथ्यमाने सदा पुण्ये सर्वपापव्यपोहनम् ॥
तथा च दश दानानि चत्वारि च नराधिप ।
तथा दानानि पञ्चाशत् पञ्च चैव यथाक्रमम् ॥
तथा च जीवितव्येषां ते च सर्वं प्रकीर्तिताः ।
अनुक्रमेण सर्वाणि तानि वक्ष्यामि पाण्डव ॥
धर्मघ्नाः तथा चैव लुब्धाः पापिनः तथा ।
तथापाकञ्च भुञ्जन्ति परदाररताश्च ये ॥
पाकभेदकरा ये च यथा स्युः सत्यवर्जिताः ।
मृष्टमश्नाति यश्चैको हृष्टमानस्तु बान्धवैः ॥
पितरं मातरञ्चैव उपाध्यायं गुरुं तथा ।
मातुलं मातुलानीञ्च योऽहि दैन्यान्वपेत्तथा ॥
ब्राह्मणाश्चैव ये भूत्वा सन्ध्योपासनवर्जिताः ।
निर्ह्रोमी नि स्वधश्चैव यश्च गुर्वन्नभुक् द्विज ।
मम वा शङ्करस्यापि ब्रह्मणो वा युधिष्ठिर ॥
पूर्वाह्णे ब्राह्मणानान्तु ये न भक्ता नराधिप ।
तथा जन्मन्यथैतेषां पापानां विद्धि पाण्डव ॥
अश्रद्धया च यद्दत्तं चौर्येणावर्जितन्तु यत् ।
अभिशस्ताहृतं यत्तु यद्दानं पतिते द्विजे ॥
अब्रह्माभिहितं यत्तु यद्दत्तं सर्वयाचके ।
प्राप्ते तु यद्धि तद्दानं मारुतपतितं च यत् ॥
यत्प्राप्तवाक्कर्णान्तं यत्कृतघ्नहतस्तथा ।
उपपातकिने दत्तं वेदविक्रयिणे च यत् ॥
स्त्रीजीविते च यद्दत्तं यच्च देवमकाय च ।
देवपूर्वाणिने दत्तं नित्यधर्मं न कारिणि ॥

रङ्गोपजीविने दत्तं यच्च मांसोपजीविने।
सेवकाय च यद्दत्तं यद्दत्तं ब्राह्मणाब्रुवे॥
अदेशिने च यद्दत्तं दत्तं वार्धुषिकाय च।
यद्नाचारिणे दत्तं यच्च दत्तं वृथाग्निने॥
असभ्योपासिने दत्तं यच्च ग्रामनिवासिने।
यन्मिथ्यालिङ्गिने दत्तं दत्तं सर्वाशिने च यत्॥
नास्तिकाय च यद्दत्तं धर्मविक्रयिणे च यत्।
कारकाय च यद्दत्तं दत्तं यत् कूटसाक्षिणे॥
नचात्मानं तरत्येते न दातारं युधिष्ठिर!।
यत्तेभ्यो दत्तमात्राणि दानानि सुबहून्यपि॥
वृथा भवन्ति राजेन्द्र! भस्मन्याज्याहुतिर्यथा।
यच्चेष्टं यत्फलं किञ्चित् भविष्यति कथञ्चन॥
राक्षसाश्च पिशाचाश्च तद्विलुम्पन्ति संस्थिताः।
वृथा ह्येतानि दानानि कथितानि समासतः॥
जीवितस्य वृथा तेषां तच्छृणुष्व युधिष्ठिर!।

श्रीभगवानुवाच।

ये च मां न प्रपद्यन्ते शङ्करं वा नराधमाः।
ब्रह्माणं वा महादेवा वृथा जीवन्ति ते नराः॥
येच निन्दन्ति मां मूढाः शङ्करं वा नराधमाः।
कुशलैः शतशास्त्राणि पठित्वाऽपि नराधमाः॥
विप्रा निन्दन्ति यश्चान्य वृथा जीवन्ति ते नराः।
विद्यमानधनोयस्तु दानधर्मविवर्जितः॥
मृष्टमश्नाति यश्चैको वृथा जीवति सोऽपि च।
वृथा जीवितमाख्यातं दानकालं ब्रवीमि ते॥

तमोनिविष्टचित्तेन दत्तं दानञ्च यद्भवेत् ।
न तस्य फलमश्नाति नरो गर्भगतो नृप ॥
ईर्ष्यामात्सर्य्यसंयुक्तो भगवद्वाक्यकारणम् ।
ददाति दानं यो मर्त्यो बालभावस्तदश्नुते ॥
श्रद्धायुक्तः शुचिः स्नातः प्रसन्नोभयमानसः ।
ददाति दानं यो मर्त्यो यौवने स तदश्नुते ॥
स्वयं नीत्वा तु यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ।
तत् सार्वकामिकं विद्धि दानं मामरयान्तिकम् ॥
सात्विकं राजसञ्चैव तामसञ्च युधिष्ठिर ॥
दानं दातफलञ्चैव गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥
दानं दातव्यमित्येव मतिं कृत्वा द्विजाय वै ।
उपकारविमुक्ताय दत्तं यत्तद्धि सात्विकम् ॥
श्रोत्रियाय दरिद्राय बहुभृत्याय पाण्डव ॥
दीयते यत्प्रशान्ताय तत् सात्विकमुदाहृतम् ॥
वेदाक्षरविहीनाय यत्तु पूर्वोपकारिणे ।
समृद्धाय च यद्दानं तद्राजसमुदाहृतम् ॥
सम्बन्धिने च यद्दानं व्रताय चैव पाण्डव ॥
लाभादिभिरपात्राय तद्राजसमुदाहृतम् ॥
वैश्वदेवविहीनाय यद्दानं श्रोत्रियाय च ।
दीयते तस्करायापि तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
सरोषमवधूतञ्च शोकयुक्तमवज्ञया ।
सेवकाय च यद्दत्तं तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
देवाः पितृगणाश्चैव जनयन्त्यग्नयस्तथा ।

सात्विकं दानमश्नन्ति तुष्यन्ति च नरेश्वर ! ॥
अथवा दैत्यसङ्घाश्च गृहयक्षाश्च राक्षसाः ।
राजसं दानमश्नन्ति वर्जितं पितृदेवतैः ।
पिशाचाः प्रेतसङ्घाश्च कश्मला ये मलीमसाः ।
तामसं दानमश्नन्ति गतिश्च त्रिविधां शृणु ॥
सात्विकानां तु दानानां उत्तमं फलमिष्यते ।
मध्यमं राजसानान्तु तामसानां तु पश्चिमम् ॥
अभिगत्योपनीतानां दानानामुत्तमं फलम् ।
मध्यमन्तु समाधाय जघन्याय च ते फलम् ॥
अयाचितप्रदाता वै स याति गतिमुत्तमाम् ।
समाहूय तु वै दद्यात् मध्यमां स गतिं व्रजेत् ॥
याचितोयस्तु वै दद्यात् जघन्यां स गतिं व्रजेत् ।
उत्तमा दैवकी ज्ञेया मध्यमा मानुषी गतिः ॥
जघन्या याति तिर्यक्षु गतिरेषा क्रिया मता ।
पात्रभूतेषु विप्रेषु स्थितेषु चाहिताग्निषु ॥
यश्च यच्छति तीव्रोष्ण यत्नकृत् स प्रकीर्त्त्यते ।
श्रोत्रियाणां दरिद्राणां भरणं कुरु पाण्डव ! ॥
सच्छ्रदानां द्विजातीनां कार्य्यन्ते परिरक्षणम् ।
दरिद्रान् वृत्तिहीनानां प्रदानैस्तांस्तु पूजयेत् ॥
आतुरस्यौषधैः कार्य्यं नीरुजस्य किमौषधैः ।
माम प्रतिगृहीतारं प्रदातु सुपगच्छति ।
प्रतिगृहीतुर्य्यत्तुख्यं प्रदातारमुपैति तत् ॥
तस्माद्दानं सदा कार्य्यं परमं हितमिच्छता ।
वेदविद्यावता तेषु सदा गुर्वन्तवर्जनम् ॥

प्रयत्नेन हि दातव्यो महादानमयोनिधिः ।
यस्तु दाता प्रयच्छेत सहस्रस्यावलम्बनम् ॥
भुक्तशेषस्य भक्तस्य तं निमन्त्र्य भारत ।
अमन्त्रन्तु निराशास्ते न कर्तव्या हि पाण्डव ॥
कुलानि सन्ततिः प्राणा नैराश्यात् हता भवेत् ।
मद्भक्ता ये नरश्रेष्ठ । मद्गता मत्परायणाः ।
मद्याजिनो मन्नियमास्तान् प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
तेषान्तु पावनाशाद्वै नित्यमेव युधिष्ठिर ।
उभे सर्वे प्रतिष्ठामि व्यसनं तन्न सुव्रतम् ॥
तस्मादष्टाक्षरं मन्त्रं भक्ता वीतकल्मषैः ।
सन्ध्याकालेष्वकालेषु जप्तव्यश्चात्मशुद्धये ॥
अन्येषामपि विप्राणां किल्बिषं हि प्रणश्यति ।
उभे सर्वे च पुरुषा स्तस्माद्विप्रो विशुद्धये ॥
दैवे श्राद्धे च विप्रः सन् विधियुक्तो जुगुप्सितः ।
जुगुप्सितन्तु तत् श्राद्धं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
भारतं मानवो धर्मः साङ्गवेदश्चिकित्सितम् ।
आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥
न ब्राह्मणान् परीक्षेत दैवे कर्मणि मन्त्रवित् ।
महान् भवेत् परीवादो ब्राह्मणानां परीक्षणे ॥
ब्राह्मणानां परीवादं यः करोति नराधमः ।
सहस्रैव शुनां योनिं स गच्छेत् ब्रह्मदूषकः ॥
स्वल्पपापेन निन्दित्वा परीवादात् खरो भवेत् ।
परिभाय कृमिर्भवति कीटो भवति मत्सरी ॥
दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा प्राकृता वा सुसंस्कृताः ।

ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इवाग्नयः ॥
क्षत्रियञ्चैव पन्नगं ब्राह्मणञ्च बहुश्रुतम् ।
नावमन्येत मेधावी कृशानपि कदाचन ॥
एतत्त्रयं हि पुरुषं निर्दहेदवमानितम् ।
तस्मादेतत् प्रयत्नेन नावमन्येत बुद्धिमान् ॥
यथा सर्वास्ववस्थासु पावको दैवतं महत् ।
तथा सर्वास्ववस्थासु ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥
व्यङ्गान् काणांश्च कुब्जांश्च वामनान् गात्रहैव च ।
स निर्वदेदयुक्तश्च मिश्रिता वेदपारगैः ॥
मन्योत्पादयेत्तेषां नचानिष्टं समाचरेत् ।
मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रपाणयः ॥
मन्युना घ्नन्ति ते शत्रून् वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ।
ब्राह्मणो हि महद्दैवं कथितं वेदपारगैः ॥
द्विजाश्च सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ।
किं पुनस्ते च कौन्तेय । सर्वैर्नित्यमुपासते ॥
यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि विविधानि वै ।
तदा मत्तान् द्विजान् वै किमभूतमधिकन्ततः ॥
उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
भुक्तेषु तेषु स्वनये तस्य धर्मं ददाति च ।
अनुगंस्यात् ब्राह्मणाय भुञ्जेऽपीतरे जनाः ॥
तस्मात्ते नावमन्तव्या मद्भक्ताश्च द्विजाः सदा ।
आरण्यकोपनिषदि ये तु पश्यन्ति मां द्विजाः ॥
कलावस्मान् द्विजान् सर्वान् प्रयत्नेन प्रपूजयेत् ।
स्वगृहे वा प्रवासे वा दिवा रात्रौ तथैव च ॥

वृद्धाश्च ब्राह्मणा पूज्या मद्भक्ता येच पाण्डव ।।
नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरुः ॥
नास्ति विप्रात् परो बन्धुर्नास्ति विप्रात् परोनिधिः ।
नास्ति विप्रात् परं तीर्थं न पुण्यं ब्राह्मणात्परम् ॥
नास्ति विप्रात् परो धर्मो नास्ति विप्रात् परा गतिः ।
पापकर्मसमाक्षिप्तं पतन्तं नरके नरम् ॥
त्रायते दानमप्येकं पात्रभूते कृते द्विजे ।
बाला वृद्धातुरा येच श्रान्ता क्षुद्वा अन्नवर्जिताः ॥
मामर्चयन्ति मद्भक्तास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।
प्रदानैः पूजितो विप्रो वन्दितो वापि कृतक्षयः ॥
सभावितो वा विप्रो वै मद्भक्तो दिवमुन्नयेत् ।
ये पठन्ति नमस्यन्ति ध्यायन्ति पुरुषोत्तमम् ॥
तं श्रुत्वा वाथवा दृष्ट्वा नरैः पापात् प्रमुच्यते ।
मद्भक्ता मद्गतप्राणा मद्भक्त्या मत्परायणाः ॥
बीजयोनिविशुद्धा ये श्रोत्रिया संयतेन्द्रियाः ।
शुचाश्रविरता नित्यन्ते पुनन्तीह दर्शनात् ॥
स्वयं नीत्वा विशेषेण दानन्तेषां स्वगेहेष्वथ ।
निधापयेत्तु मद्भक्ता तद्दानं कोटिसम्मितम् ॥
जाग्रत स्वपतोवापि प्रवासे स्वगृहेऽथ वा ।
हृदयानि प्रपश्यामि यस्य विप्रस्य भारत ॥
स पूजितो वास्पृष्टो वा दृष्टोवापि द्विजोत्तमः ।
सम्भाषितो वा राजेन्द्र ! पुनातीह नरं सदा ॥
एवं सर्वास्ववस्थासु सर्वदानानि पाण्डव ! ।
मद्भक्तेभ्यः प्रदत्तानि तानि स्वर्गप्रदानि वै ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । श्रुत्वैवं सात्विकं दानं राजसन्तामसन्तथा ।
पृथक् पृथक् फलञ्चैव गतिञ्चैव पृथक् पृथक् ॥
अविलम्बः प्रसन्नात्मा पुण्यधर्मास्थित पुनः ।
युधिष्ठिरो धर्मनित्यः केशवं पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिरः । द्विजयोनिविशुद्धानां लक्षणानि वदस्व मे ।
बीजदोषेण लोके च जायते च कथन्तराम् ॥
आचारदोष देवेश । वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
ब्राह्मणानां विशेषश्च गुणदोषौ च केशव ! ॥
चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नस्य धर्मस्थनाः प्रतिग्रहे ।
केन विप्रा विशेषेण तरन्ते तारयन्ति च ॥
एतत्कथय देवेश । त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ।

श्रीभगवानुवाच । शृणु राजन्यथातत्वं बीजयोनिशुभाशुभम् ।
येन तिष्ठति लोकोऽयं विनश्यति च पाण्डव ! ॥
अव्यवस्थितब्रह्मचर्येण च विप्रो यथाविधि ।
स द्विजानामविज्ञेय तस्य बीजं शुभम्भवेत् ॥
कन्या चाक्षतयोनिः स्यात् कुलीना पितृमातृतः ।
ब्राह्मादिषु विवाहेषु परिणीता यथाविधि ॥
सा प्रशस्ता वरारोहा शुद्धयोनिः प्रशस्यते ।
कानीनश्च सहोढश्च तावुभौ कुण्डगोलकौ ॥
आरूढपतितो जातः पतितस्यापि यः सुतः ।
षडेते विप्रचण्डाला निषिद्धाः श्वपचादपि ॥
यो यत्र तत्र वा रेतः सिक्त्वा शूद्रेषु चाचरेत् ।
कामचारी स पापात्मा बीजं तस्याशुभम्भवेत् ॥
अशुभं तद्भवेद्बीजं शुद्धा योनिश्चचार्यति ।

दूषयत्येव तां वाणीं शृणुध्वं च यथाविधि ॥
गुर्वीयोनौ पतत् बीजं चाण्डालो द्विजन्मनाम्।
कुर्यात् पुरीषगर्त्तेषु पतितासि मतिः कुतः ॥
आत्मनः पातयेद्देव कामात्मा पापमोहितः।
अधोगतिं व्रजेत् क्षिप्रमिति शङ्का मतेस्तु यत् ॥
आत्मा हि शुक्रमुद्दिष्टं दैवतं परमं महत्।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निरुन्ध्यात् शुक्रमात्मनः ॥
आयुस्तेजो बलं वीर्य्यं प्रज्ञा श्रीश्च महायशः।
पुण्यञ्च मत्प्रियत्वञ्च लभ्यते ब्रह्मचर्य्यया ॥
ऋषिभिस्तत्र ब्रह्मचर्य्यैर्गृहस्थाश्रमसाश्रितैः।
पञ्चयज्ञपरैर्धर्मः स्थाप्यते पृथिवीतले ॥
सायं प्रातस्तु ये सन्ध्यां सम्यक् नित्यमुपासते।
नाव वेदमधिकृत्य तारयन्ति तरन्ति च ॥
यो जपेत् पावनीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम्।
न सीदेत् प्रतिगृह्णीत पृथिवीञ्चससागराम् ॥
ये चान्यः संस्थिताः केचित् ग्रहे सूर्य्योदयादिव।
ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवाशुभकरास्तथा ॥
यत्र यत्रास्थिताश्चैव दारुणाः पिशिताशनाः।
घोररूपा महाकाया बीजं न योपयन्ति च ॥
पुनन्तीह पृथिव्यां हि चीर्णा ह्यव्रता नराः।
ये चोर्णा व्रतवेदा ये विकर्मभयमाश्रिताः ॥
ब्राह्मणा नाममात्रेण तेऽपि पूज्या युधिष्ठिर !।
किं पुनर्यस्य सन्ध्यां द्वे नित्यमेवोपतिष्ठति ॥
शीलमध्ययनं दानं शौचमार्दवमार्जवम्।

तस्माद्वेदान् विशिष्टान्वै मनुराह प्रजापतिः ॥
भूर्भुवः स्वरिति ब्रह्म यो वेद परमद्विज.।
स्वदारनिरतो दान्तः स च विद्वान् स भूसुरः।
सन्ध्यामुपासते विप्रा नित्यमेवं द्विजोत्तमाः ॥
ते यान्ति नरशार्दूल ! ब्रह्मलोक मशयम् ।
सावित्रीमात्रसारोऽपि वरोऽपि प्रसुयन्त्रितः ॥
नायन्त्रित चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ।
सावित्रीञ्चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् पुरा ॥
देवा ऋषिगणाश्चैव सर्वे ब्रह्मपुरःसराः।
चतुर्णामपि वेदानां साहि राजन्! गरीयसी ॥
यथा विकसिते पुष्पे मधु गृह्णन्ति षट्पदाः।
समुत्सृज्य रसं सर्वं निरातङ्कमसारवत् ॥
एवं हि सर्ववेदानां सावित्री प्राणमुच्यते ।
निर्जपा हीतरे वेदा सावित्री मन्तरेण्वत ॥
एवं हि यश्चतुर्वेदी शौलभ्रष्टः स कुत्सितः।
शीलव्रतसमायुक्तः सावित्रीपाठको वरः ॥
सहस्र परमा देवीं शतमध्यान्दशावराम् ।
सावित्रीं जप कौन्तेय ! सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
युधिष्ठिरः। त्रिलोकनाथ ! भोः कृष्ण ! सर्वभूतात्मकोऽव्ययसि ।
नानायोगपरश्रेष्ठ ! तुष्यसे केन कर्मणा ॥
श्रीभगवानुवाच । यदि भारसहस्रन्तु गुग्गुल्यादि प्रधूपयेत् ।
करोषि च नमस्कार मुपहारञ्च कारयेत् ॥
पूजयेत् स्तुतिभिर्माञ्च ऋग्यजुःसामतस्तथा ।
न तुष्यन्ति ते विप्रा नाहन्तुष्यामि भारत ! ॥

ब्राह्मणे पूजिते नित्यं पूजितोऽस्मि न संशयः ।
आतुष्टे चाहमाक्रुष्टो भवामि भरतर्षभ ॥
परमाधिगतिस्तेषां पूजयन्ति च मां हि ते ।
यदहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
यस्मान्तु पूजयन्ति प्राज्ञा मद्गतेनान्तरात्मना ।
तमहं स्वेन रूपेण पश्यामि नरपुङ्गव ॥
काणाः कुब्जा वामनाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ।
नावमान्या द्विजाः प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विजाः ॥
ये तेऽपि सागरान्तायां पृथ्व्यां द्विजसत्तमाः ।
मम रूपेषु तेष्वेव मर्चितेष्वर्चितो भवान् ॥
यद्वस्तु न जानन्ति नरा ज्ञानबहिष्कृताः ।
यथाहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
अवमन्यन्ति ये विप्रान्विकर्माण्यादयन्ति च ।
द्वेषयन्ते च सततं सुश्रूषाङ्कारयन्ति च ॥
भूताशान् कारयन्ते च यमदूता महाबलाः ।
निष्कृन्तन्ति यथाकाष्ठं सूचकाग्रेण शिल्पिनः ॥
आक्रोशपरिवादाभ्यां ये रमन्ते द्विजातिषु ।
तान् हत्वा यमलोकस्थान् निपात्य धरणीतले ॥
आक्रम्योरसि पादेन क्रुद्धाः संरक्तलोचनाः ।
अग्निवर्णैस्तु मुद्गरैर्यमो हिंसनमाचरेत् ॥
ये च विप्रा निरीक्षन्ते पापाः पापेन चक्षुषा ।
अब्रह्मण्यास्तु ते पापा नित्यं ब्रह्मद्विषो नराः ॥
तेषां घोरमुखाः काका वज्रतुल्या महाबलाः ।
उद्धरन्ति मुहूर्तेन यमस्यैवाज्ञया ।

य. प्रहारं द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्य्याच्च शोणितम् ।
अस्थिभागञ्च यः कुर्यात् प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ॥
सोऽनुपूर्व्वेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ।
शूलमारोपितो गत्वा ज्वलनेऽत्रापि दह्यते ॥
बहुवर्षसहस्त्राणि शुष्यमानस्त्वशांसिना: ।
नायमुच्येत दुर्मेधा न तस्य क्षीयते गतिः ॥
ब्राह्मणानविचार्य्यैव जयन्ते धर्म्मकाङ्क्षया ।
शतवर्षसहस्त्राणि तामिस्त्रेऽपि पच्यते ॥
उत्पाद्य शोणितं गात्रात् संरम्भा इति पूर्व्वकम् ।
स पर्य्यायेण यातीमानरकानेकविंशतिम् ॥
तस्मान्नाकुशलं ब्रूयात् न शुष्कामपि रोचयेत् ।
तच्छ्रुत्वापरुषां वाणीं चैवैतानप्यभिभासेत् ।
ये विप्र स्निग्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमा. ॥
तच्छ्रुत्वा वै स्तुतश्चैव भवामि च युधिष्ठिर । ॥
सन्नयन्ति च ये विप्रान् क्रोधयन्ति च भारत । ।
आक्रुष्टस्ताडितश्चाहं तैर्भवामि न संशयः ॥
यथान्ननैश्चागुरुधूपदीपैरभ्यर्च्य यत्कार्त्तमधूम संध्यात् ।
तेनार्चितो नैव भवामि सद्यो विप्रार्चनादर्चितोऽहं भवामि ॥
विप्रप्रसादाद् धरणीधरोऽहं विप्रप्रसादादसुरान् जयामि ।
विप्रप्रसादाच्च सदृचिषोऽहं विप्रप्रसादादजितोऽहमस्मि ॥
इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर । देव । देवेश । दैत्यघ्न ! परं कौतूहलं हि मे ।
एतत्कथय सर्वज्ञ ! त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ! ॥
मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरे ।
कीदृश किं प्रमाणं वा किमधिष्ठानमेव च ॥
तरन्ते मानवा देवा केनोपायेन मानवाः ।
क वाथिमासनिर्मुक्तो पञ्चभूतविवर्जिते ॥
कथयस्व महादेव ! सुखदुःख समेपत ।
जीवस्य यमलोकेतु कर्मभिश्च शुभाशुभैः ॥
अनुबद्धस्य ते पाशनीयमानस्य दारुणैः ।
चतुर्दूतै दुंराधर्षै घोरै र्घोरपराक्रमैः ॥
बद्धस्य क्षिप्यमाणस्य जनस्य च यमाज्ञया ।
पुण्यं पाप कथन्तिष्ठेत् सुखदुःखसमन्वितः ॥
दुराधर्षैर्ह्रीयते वा मानुषैः कथं पुनः ।
कि वा तत्र महादेवाः कर्म कुर्वन्ति मानवाः ॥
कथ धर्मरता यान्ति देवता द्विजपूजकाः ।
कथ वा प्रेतकर्माणो धर्मं प्रेतपुरं नराः ॥
किं रूपं किं प्रदान वा वर्णः को वास्य गोचर ! ।
जीवस्य कोगतोऽनित्यं यमलोकं वदोपि मे ॥
श्रीभगवानुवाच । शृणु राजन्यथातत्त्वं यमाद्य यत्प्रपृच्छसि ।
ततोऽद्य कथयिष्यामि मद्भक्तस्य नरेश्वर ! ॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानां शतानि च ।
मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरम् ॥

न तत्र वृक्षच्छाया च न तटाकं सरोऽपि वा।
न वाप्यो दीर्घिका वापि न कूपं वा युधिष्ठिर!॥
न मण्डपं सभा वापि न प्रपा न निवेशनम्।
न पर्वतो नदी वापि न भूमिविवरं क्वचित्॥
न ग्रामो नाश्रमो वापि नोद्यानं काननानि च।
न किञ्चिदाश्रयस्थानं पथि तस्मिन्युधिष्ठिर!॥
जन्तोः सम्प्राप्तकालस्य वेदनार्त्तस्य वै भृशम्।
करणैस्त्यक्तदेहस्य प्राणो कण्ठगतो पुनः॥
शरीरात्त्याज्यते जीवो ह्यवशो मातरिश्वना।
निर्गतो वायुभूतस्तु षट्कौशिककलेवरात्॥
शारीरं यच्च तद्रूपं तद्वर्णस्तत्प्रमाणकम्।
अदृश्यं सम्प्रविष्टन्तु सोऽप्यदृष्टो न केनचित्॥
सोऽन्तरात्मा देहवतामष्टाङ्गो यस्तु सञ्चरेत्।
छेदनाद्भेदनाद्दाहात्ताडनाद्वा न नश्यति॥
नानारूपधरैर्घोरैः प्रचण्डैश्चण्डशासनैः।
नीयमानो दुराधर्षैर्यमदूतैर्यमाज्ञया॥
पुत्रदारं गृहं चैव मार्गैः सन्निरुद्धो वशी वचनात्।
कर्मभिश्चापि सुगतेः कृतैः सुकृतदुष्कृतैः॥
आक्रन्द्यमानकरुणं बन्धुभिर्दुःखपीडितैः।
त्यक्त्वा बन्धुजनं सर्वं निरपेक्षस्तु गच्छति॥
मातृभिः पितृभिश्चैव भ्रातृभिर्मातुलैस्तथा।
दारैः पुत्रैर्वयस्यैश्च रुदद्भिस्त्यज्यते पुनः॥
अदृश्यमानस्तैर्दीनैरश्रुपूर्णमुखेक्षणैः।
स्वशरीरं परित्यज्य वायुभूतस्तु गच्छति॥

अन्धकारं परतरं महाघोरं तमोवृतम् ।
दुःखाय दुष्क्रामश्च तमाशु पापकर्मणाम् ॥
दुःसहं यमदूतैश्च दुर्निरीक्ष्यं दुरासदम् ।
दुरापं मतिदुर्गञ्च पापिष्ठान्यान्तरोत्तमम् ॥
ऋषिभिः कथ्यमानन्तु पारम्पर्येण पार्थिव ।
त्रासं जनयति प्रायः श्रूयमानकथास्वपि ॥
अपि तैरेव गन्तव्या सार्वभौमान् वा युधिष्ठिर ।
प्राप्तकालेन सन्त्यज्य बन्धून् भोगान् धनानि च ॥
जरायुजैश्चाण्डजैश्च उद्भिज्जैः स्वेदजैस्तथा ।
जङ्गमैः स्थिरसंज्ञैश्च गन्तव्यं हि यमालयम् ॥
देवासुरमनुष्याद्यैर्वैवस्वतवशानुगैः ।
स्त्रीपुंनपुंसकैश्चापि पृथिव्यां जीवसंज्ञकैः ॥
मध्यमैर्युवभिर्बालैर्वृद्धैर्वापि तथैव च ।
जातमात्रैश्च गर्भस्थैर्गन्तव्यः स महालयः ॥
पूर्वाह्णे वा पराह्णे वा सन्ध्याकालेऽथवा पुनः ।
प्रदोषे चार्द्धरात्रे वा प्रत्यूषे वाप्युपस्थिते ॥
प्रवासस्थैर्वनस्थैर्वा पर्वतस्थैर्जलस्थितैः ।
क्षेत्रस्थैर्वा स्थलस्थैर्वा गृहमध्यस्थितैरपि ॥
भुञ्जद्भिर्वा लिखद्भिर्वा खादद्भिर्वा नरोत्तम ।
आसीनैरास्थितैर्वापि शयनीयागतैरपि ॥
जाग्रद्भिर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यं स महापथः ।
मृत्युदूतैर्दुराधर्षैः प्रचण्डैश्चण्डविक्रमैः ॥
आक्षिप्यमाणा ह्यवशा यान्ति शीघ्रं यमालयम् ।

दंष्ट्रिभिर्वेदनार्त्तैस्तु गन्तव्यं यमसादनम् ।
निर्भर्त्स्यमानै रुदद्भिर्विक्रोशद्भिर्भयविह्वलैः ॥
कण्टकाकीर्णमार्गेण तप्तवालुकपांशुना ।
दह्यमानैस्तु गन्तव्यं वानरैर्दारुणैर्नरैः ॥
काष्ठोपलशिलाघातैर्दण्डोल्मुकमुद्गरैः ।
हन्यमानैर्यमपुरं गन्तव्यं धर्मवर्जितैः ॥
मेदःशोणितपूयाद्रैर्वक्षोगात्रैश्च भीषणे ।
विष्ठयेव प्रपाकीर्णे गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
क्षुधार्त्तैश्च रुदद्भिश्च क्रोशद्भिश्चापि विस्तरम् ।
वेदनार्त्तैः पतद्भिश्च गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
अभिव्याघ्रैर्वृकैः कङ्कैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
तुद्यमानाश्च गच्छन्ति राक्षसैर्मांसपादिभिः ॥
महिषैश्च मृगैश्चापि शूकरैः क्रूरकर्मभिः ।
वीक्ष्यमाणाः परस्थानं गन्तव्यं मांसपादिभिः ॥
सूचीसूतीक्ष्णदंष्ट्राभिर्मक्षिकाभिः समन्ततः ।
तुद्यमानैस्तु गन्तव्यं पापिष्ठैर्मधुघातकैः ॥
विश्वस्तं स्वामिनं मित्रं स्त्रियं वा घ्नन्ति ये नराः ।
शस्त्राणि भिद्यमानैस्तु गन्तव्यं तैर्यमक्षयम् ॥
घातयन्ति च ये पापा दुःखमापादयन्ति च ।
राक्षसैश्च श्वभिश्चैव भक्ष्यमाणा व्रजन्ति ते ॥
ये हरन्तीह वस्त्राणि शय्याप्रावरणानि च ।
ते यान्ति विद्रुता नग्नाः पिशाचा इव तत्पथम् ॥
गोधनान् ये हिरण्यञ्च धनं धान्यकं तथा ।
हरन्ति दुरात्मानः परस्य पापकारिणः ॥

पाषण्डैः खड्गैर्दण्डैः काष्ठघातैर्निरीश्वरैः ।
हन्यमानैश्च नाकीर्णैर्गन्तव्यं यमसादनम् ॥
ये ब्रह्मस्वं हरन्तीह नराः नाकनिपातिनम् ।
आक्रोशयन्ति ये वा नित्यमाहरन्ति च ये द्विजान् ॥
शुष्ककण्ठाः स्रवद्रक्ताश्छिन्नजिह्वाश्छिन्ननासिकाः ।
पूयशोणितदुर्गन्धैर्भक्ष्यमाणाश्च जम्बुकैः ॥
चण्डालैर्दुर्दर्शैश्चण्डैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
क्रोशन्तः करुणं घोरं गच्छन्ति यमसादनम् ॥
तत्रैव प्रतिता पापाः विष्ठापूयेष्वनेकशः ।
मज्जन्ते वर्षकोटीस्तु क्लिश्यन्ते वेदनान्विताः ॥
ततश्च मुक्ताः कालेन लोके चास्मिन्नराधमाः ।
विष्ठाक्रिमित्वं गच्छन्ति पतन्ति च ततोऽर्णवे ॥
विद्यमानधनैर्यैस्तु लोभदम्भाहतान्वितैः ।
श्रोत्रियेभ्यो न दत्तानि धनानि बहुधा नृप ॥
क्षीणाः पाशनिबद्धास्ते हन्यमानाश्च राक्षसैः ।
क्षुत्पिपासाश्रमार्तास्तु यान्ति प्रेतपुरं नराः ॥
अदत्तदाना गच्छन्ति शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ।
अन्नं पानीयसहितं प्रार्थयन्तः पुनः पुनः ॥
स्वासे विभक्ताटव्यार्त्ता गन्तुं नैवाद्य गन्तुमम् ।
ममान्नं दीयतां स्वामिन् पानीयं दीयतामिति ॥
इति ब्रुवन्तस्ते दूतैः प्राप्नुवन्ति यमालयम् ॥
वैशम्पायनः । तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोः पपात भुवि पाण्डवः ।
निःसंज्ञोऽभूद्यतस्तस्मान्निश्चेष्टो भयविह्वलः ॥
ततो लब्ध्वा शनैः संज्ञां समाश्वस्तोऽर्जुनः सः ।

नेत्रे प्रक्षाल्य तोयेन भूयः केशव मब्रवीत् ॥
युधिष्ठिरः । भीतोऽस्म्यहं महादेव । श्रुत्वा वाक्यस्य विस्तरम् ।
केन दानेन तं मार्गं तरन्ति पुरुषाः सुखम् ॥
श्रीभगवानुवाच । इह ये धार्मिका लोके जीवघातकवर्जिताः ।
गुरुशुश्रूषया युक्ता देवब्राह्मणपूजकाः ॥
अस्मान्मानुष्यलोकात्ते ससहायाः सबान्धवाः ।
यमध्वानन्तु ते यान्ति यथावत्तु निबोध मे ॥
ब्राह्मणेभ्यः प्रदानानि नानारूपाणि पाण्डव ।
ये प्रयच्छन्ति विद्वद्भ्यो सुखा यान्ति तत्पदम् ॥
अन्नञ्च ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणेभ्यः सुसंस्कृतम् ।
श्रोत्रियेभ्यो विशेषेण भक्त्या परमया युताः ॥
ते विमानैर्महामानो यान्ति चित्रैर्यमालयम् ।
सेव्यमाना वरस्त्रीभिर्देवसङ्घैर्महापथे ॥
ये तु नित्यं प्रभाषन्ते प्रियमकिल्बिषं वचः ।
ते च यान्ति महाभाभैर्विमानैस्तैर्यमालयम् ॥
कपिलादीनि दानानि श्रद्धायुक्ताश्च ये नराः ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥
ते यान्त्यादित्यवर्णाभैर्विमानैर्हेमभूषणैः ।
वैवस्वतपुरं रम्यमप्सरोभिर्निषेविताः ॥
उपानहौ च छत्रञ्च शयनान्यासनानि च ।
विप्रेभ्यो ये प्रयच्छन्ति वस्त्राण्याभरणानि च ॥
ते यान्त्यश्वै रथैर्वापि कुञ्जरैश्चाप्यलङ्कृताः ॥
धनदस्य पुरं रम्यं दण्डच्छत्रविभूषिताः ।
येन मन्त्रार्थं दास्यन्ति भोज्यं रम्यं तथैव च ।

स्निग्धतो वापि विप्रेभ्यश्छायया परया युता: ॥
ते यान्ति काञ्चनैर्यानैर्युता वैवस्वतक्षयम् ।
वरस्त्रीभिर्युवतिभिः सेव्यमानाः समन्ततः ॥
येच क्षीरं प्रयच्छन्ति घृतं दधि गुडं मधु ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रद्दधानाः सुसंस्कृताः ॥
चक्रवाकप्रयुक्तैस्तु यानैरुक्ममयैः शुभैः ।
यान्ति गन्धर्ववादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ।
ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
हंसयुक्तैर्विमानैस्तु यान्ति ब्रह्मपुरं नराः ।
ये प्रयच्छन्तिविप्रेभ्यो विविधान्नं घृतप्लुतम् ॥
ते यान्त्यमलवर्णाभै विमानैर्वायुवेगिभिः ।
पुरं तत्प्रेतनाथस्य नानाजनसमाकुलम् ॥
पानीयं ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतप्रजीवनम् ।
ते सुतृप्ता सुखा यान्ति विमानैर्हंसचोदितैः ॥
ये तिलांस्तिलधेनुं च घृतं सर्वं तथापि वा ।
श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति सौम्यभावसमन्विताः ॥
सोममण्डलसङ्काशैर्यानैस्ते यान्ति निर्मलैः ।
गीयमानास्तु गन्धर्वैर्वैवस्वतपुरं नरः ॥
येषां वाप्यस्तु: पद्मतटाकानि सरांसि च ।
दीर्घिकां पुष्करिण्यश्च सजलाश्च जलाशयाः ॥
यानैस्ते यान्तिस्वर्णाभैर्दिव्यघण्टानिनादितैः ।
चामरैस्तालवृन्तैश्च वीज्यमाना महाप्रभाः ॥
नित्यतृप्ता महात्मानो गच्छन्तियमसादनम् ।
येषां देवगृहाणीह चित्रदाण्याभरणानि च ॥

मनोहराणि कान्तानि दर्शनीयानि भूमिप।।
ते व्रजन्त्यमलाभाभैर्विमानैर्वायुवेगिभिः॥
पुरं तत् प्रेतनाथस्य नानाजनसमाकुलम्।
वैवस्वतञ्च पश्यन्ति सुखचित्तं सुखस्थितम्॥
यमेन पूजिता यान्ति यमशालोक्यतां गतिम्।
व्रतानुद्दिश्य लोकेषु प्रपातस्थानसंस्थितम्॥
शीतलं सलिलं रम्यं तिष्ठ रेभ्यो दिशन्तिये।
ते तु तृप्ति परामाप्ताः सुखं यान्ति महापथम्॥
काष्ठपादुकतद्दाता तमध्वानं सुखन्तथा।
सुवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वा रथोत्तमम्।
आरामान् वृक्षषण्डांश्च रोपयन्ति च ये नराः॥
सम्वर्द्धयन्तिचाव्यग्रा फलपुष्पोपशोभितान्।
वृक्षच्छायासु रम्यासु तमध्वानं स्वलङ्कृतम्॥
यान्ति ते वाहनैर्दिव्यैः पूज्यमाना मुहुर्मुहुः।
सुवर्णं रजतं वापि विद्रुमं मौक्तिकं तथा॥
ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्ज्वलैः।
ते व्रजन्तिवरस्त्रीभिः सेव्यमाना यथासुखम्॥
भूमिदा यान्ति तं लोकं सर्वकामैः सुतर्पिताः।
उदितादित्यसङ्काशैर्विमानैः हंसयोजितैः।
कन्याश्च ये प्रयच्छन्ति विप्राय शोचियाय च॥
दिव्यकन्यावृता यान्ति विमानैस्ते यमालयम्।
सुगन्धान् गन्धसंयोगान् पुष्पाणि सुरभीणि च॥
प्रयच्छन्ति द्विजाग्रेभ्यो ये भक्त्या परया युता।
दीपदा यान्ति यानेन दीपयन्तो दिशो दश॥

आदित्यसदृशाकारैर्दीप्यमाना यथाग्नयः ।
यज्ञावसथदानाद्यै रहैः काञ्चनवेदिभिः ॥
व्रजन्ति बालसूर्याभै र्धर्मराजपुरस्सराः ।
जलभाजनदातारः कुण्डिकाकरकाम्बदाः ॥
पूज्यमाना वरस्त्रीभिर्यान्ति तस्मान्महागजैः ।
पादाभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं यानपादोदकं ततः ॥
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यश्वैर्यमालयम् ।
विश्रामयति यो विप्रं श्रान्तमध्वनि कर्शितम् ॥
चक्रवाकैः प्रयुक्तेन याति यानेन सोऽपि च ।
स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनानि च ॥
स गच्छति तमध्वानं परमं निर्वृतम् ।
नमो ब्रह्मण्यदेवाय सर्वदा चाभिवादयेत् ॥
प्रयतं प्रयतो नित्यं स सुखं याति तत्फलम् ।
नमः सर्वसमेभ्यश्च त्वभियाय दिने दिने ॥
नमस्करोति यो भक्त्या स सुखं याति तत्फलम् ।
नमोऽस्तु विप्रदत्ताय तुभ्यं देहि दिने दिने ॥
भूमिमाक्रमते प्रातः शयनादुत्थितस्तु यः ।
स सर्वकामसम्पन्नः सर्वभूषणभूषितः ॥
याति यानेन दिव्येन सुखं वैवस्वतालयम् ।
अनन्तराशितोयैस्तु दम्भाहङ्कारवर्जितः ॥
तेऽपि सारसयुक्तेन यान्ति यानेन वै सुखम् ।
येचाप्येकेन भक्तेन वर्तन्ते दम्भवर्जिताः ॥
हंसयुक्तैर्विमानैस्ते सुखं यान्ति यमालयम् ।
चतुर्थेनैव भुक्तेन वर्तन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥

यान्ति ते धर्मनगरं यानैर्बर्हियायोजितैः।
स्थानीय दिवसेनेह भुञ्जन्ते ये जितेन्द्रियाः॥
तेऽपि हंसरथैर्यान्ति तत्पदं कनकोज्ज्वलैः।
षष्ठानुकालिको यस्तु वर्षमेकं तु वर्तते॥
कामक्रोधविनिर्मुक्तः शुचिर्नित्यजितेन्द्रियः।
स याति कुञ्जरस्थस्तु जयशङ्खरवैर्युतः।
पक्षोपवासिनो यान्ति यानैः शार्दूलयोजितैः।
धर्मराजपुरं रम्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम्॥
ये मासोपवासं वै कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः।
तेऽपि सूर्योदयप्रख्यैर्यान्ति यानैर्यमालयम्॥
अग्निप्रवेशं पश्चापि कुरुते मद्गतात्मना।
स यात्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम्॥
प्राणांस्त्यजति यो विप्रो मां प्रपन्नोऽप्यनाशकम्।
स बालार्कप्रकाशेन व्रजेद्यानेन तत्फलम्॥
प्रविष्टोऽन्तर्जले यस्तु प्राणांस्त्यजति मानवः।
सोमममण्डलकल्पेन याति यानेन तत्पदम्॥
स्वशरीरं हि स्वप्राणं मज्जनाय प्रयच्छति।
स याति रथमुख्येन काञ्चनेन यमालयम्॥
गोऽसरे स्त्रीकृते चैव तथाऽपि प्रकृतेऽपि च।
ते यान्त्यमरकन्याभिः सेव्यमाना रविप्रभः।
ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥
हंससारसयुक्तेन याति यानेन तत्पदम्।
परपीडामकृत्वैव भृत्यान् बिभ्रति ये नराः॥
तत्पदं ते सुखं यान्ति विमानैः काञ्चनोज्ज्वलैः।

ये समास्थाय भूतेषु जीवानामभयप्रदाः ॥
क्रोधलोभविनिर्मुक्ता निगृहीतेन्द्रियास्तथा ।
पूर्णचन्द्रप्रतिकाशैर्विमानैस्ते महाप्रभा ॥
यान्ति वैवस्वतपुरं देवगन्धर्वसेविताम् ।
ये मासेकालभावेन भक्त्या त्र्यम्बकमेव वा ॥
पूजयन्ति नमस्यन्ति स्तुवन्ति च दिने दिने ।
धर्मराजपुरं यान्ति याने स्तव समप्रभे ॥
पूजितास्तत्र धर्मेण स्वधर्माद्यादिभिर्गुणै ॥
यान्त्येव मम लोकं वा रुद्रलोकं यथापि वा ॥
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

वैशम्पायन । श्रुत्वा धर्मपुरार्थं वा जीवाना गमनं तथा ।
धर्मपुत्र प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ।
युधिष्ठिर । देव । देवश ! दैत्यघ्न ! सदा देवैरभिष्टुत ! ॥
भवान् भवकर । श्रीमान् सहस्रादित्यतेजस ।
सर्वसंहारसर्वज्ञ । सर्वधर्मप्रवर्तक । ॥
सर्वदानफलं सौम्य । कथयस्व ममाच्युत । ।
दानं कृत्वा कथं कृष्ण ' कीदृशाय द्विजाय वै ॥
कीदृशं वा तपः कृत्वा तत्फलं वाप्य भुज्यते ।
वैशम्पायन । एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण धीमता ॥
उवाच धर्मपुत्राय धर्मान् मुख्यान् महोदयान् ।
श्रीभगवानुवाच । शृणुष्वावहितो राजन् । पूतम्पावनमुत्तमम् ।
सर्वदानफलं सौम्य । तेन श्राव्यमकर्मणाम् ॥

यच्छ्रुत्वा पुरुषः स्त्री वा नष्टपापाः समाहिताः ।
तत्क्षणात्पूतता यान्ति पापकर्मरता अपि ॥
एकाहमपि कौन्तेय ! भूमावुत्पादितं जलम् ।
सत्यं तारयते पूर्वां तृष्णा यत्रञ्च गौर्भवेत् ॥
पानीयं परमं लोके, जीवानां जीवनं परम् ।
पानीयस्य प्रदानेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥
पानीयस्य गुणा दिव्याः परलोकसुखावहाः ।
तत्र पुण्योदकी नाम नदी परमपावनी ॥
कामन्ददाति राजेन्द्र ! तोयदानं यमालये ।
शीतलं सलिलं तस्यामक्षय्यममृतोपमम् ॥
क्षीरतोयं प्रदातृणां भवेद्दीर्घं सुखावहम् ।
ये चापि तोयदातारो भूयसा वा विधीयते ॥
प्रमाम्यत्यन्नपानेन विभक्ता च युधिष्ठिर ! ।
तृषितस्य नचान्येन पिपासापि प्रशाम्यति ॥
तस्मात्तोयं सदा देयं तृषितेभ्यो विजानता ।
अग्निर्मूर्त्तिः क्षितेर्योनिः सृतस्य च सुखम्भुवा ॥
तत्तोयं सर्वदानानां मूलमित्युच्यते बुधैः ।
यतः सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभवन्ति च ॥
तस्मात्सर्वेषु दानेषु तोयदानं विशिष्यते ।
सर्वदानतपोयज्ञैर्यत्प्राप्यं फलमुत्तमम् ॥
तत्सर्वं तोयदानेन प्राप्यते नात्र संशयः ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः स्वन्नदानं सुसंस्कृतम् ।
तस्माज्जाताः स्वयं प्राणा भवन्ति पुरुषर्षभ ! ॥
अन्नभुक्तञ्च भुक्तञ्च अन्ने जीवः प्रतिष्ठितः ।

इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुष्यन्तोऽन्नेन नित्यश ॥
अन्नेनैव हि जीवन्ति सर्वभूतानि पाण्डव ! ।
तेजोबलञ्च रूपञ्च सत्व वीर्यं द्युतिर्मति ॥
ज्ञानमेव तथायुश्च सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ।
देवदानवतिर्यक्षु सर्वलोकेषु सर्वथा ॥
सर्वकालं हि सर्वेषा मन्न प्राणा प्रतिष्ठिता, ।
अन्नं पूज्य यतो रूप मन्न नित्य नमस्कृतम ॥
सर्वभूतमयञ्चैव सर्वप्राणमयं स्थितम ।
अन्नेनाधिष्ठितप्राणोऽपानो व्यानमेव च ॥
उदानश्च समानश्च धारयन्ति शरीरिण ।
शयनोत्थानगमनग्रहणाकर्षणानि च ॥
सर्वसत्वकृत कर्म अन्नादेव प्रवर्तते ।
चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र । श्रुतिरेषा सनातनी ।
विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावना: ॥
अन्नाद्यस्मात प्रवर्त्तन्ते तस्मादन्नं पर स्मृतम् ।
देवा रुद्रादय सर्वे पितरो ऽग्नयस्तथा ॥
यस्मादन्नेन तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ।
यस्मादन्नात्प्रजा सर्वा कल्पे कल्पेऽसृजत्प्रभु ॥
तस्मादन्नात्परं दान न भूतो न भविष्यति ।
यस्मादन्न प्रवर्तन्ते धर्मार्थकाममेव हि ॥
तस्मादन्नात्पर दानं नामुत्रे ह च पाण्डव ।।
यक्षरक्षोगणा नागा भूता दैत्याश्च दानवा. ॥
तुष्यन्त्यन्नेन यस्मात्तु तस्मादन्न परम्भवेत् ।

परान्नमुपभुञ्जानो यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
तच्छुभैकस्य भागस्तु कर्तुर्भवति भारत ! ।
अन्नदस्य त्रयो भागा भवन्ति भरतर्षभ ! ॥
तस्मादन्नं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं संवत्सरं नृप ! ॥
श्रोत्रियाय प्रयच्छन् वै प्राकवेदविवर्जितः ।
दम्भाचारवियुक्तस्तु परां भक्तिमुपागतः ॥
स्वधर्मेणार्जितायाश्च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ।
अर्धसंवत्सरं दद्यादन्नमेवमयाचते ॥
विविध परमं भूप ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
कपिलाशतसहस्रे तु दत्ते यत्पुण्यमिष्यते ॥
तत्पुण्यमखिलं प्राप्य शक्रलोके महीयते ।
॥ शक्रभवने रम्ये वर्षकोटिशतं नृप ! ॥
यथाकामं महातेजाः क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ।
अन्नं यो दिनं दद्याद्द्विजाय नियतव्रतम् ॥
दशवर्षाणि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
कपिलायतसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
तत्पुण्यफलमादाय पुरन्दरपुरं व्रजेत् ।
स शक्रभवने रम्ये कामरूपी यथासुखम् ॥
दशकोटिसमा राजन् ! क्रीडते सुरपूजितः ।
शक्रलोकात्परिभ्रष्टः पक्षेशेन महर्षितम् ॥
मर्त्येऽपि द्विज, श्रीमान् जायते राजपूजितः ।

अध्वश्रान्ताय विप्राय क्षुधितायान्नकाङ्क्षिणे ॥
देशकालाभियाताय दीयते पाण्डुनन्दन ।।
याचतेऽन्नं न दद्याद्वा वर्त्तमाने पराक्रमे ॥
स लुब्धो नरकं याति कर्मणा कालसूत्रकम्।
स तत्र नरके घोरे लोभमोहितचेतनः ॥
शतवर्षसहस्राणि क्लिश्यते वेदनार्दित ।
तस्माच्च नरकान्मुक्त, कालेन महता हि सः ॥
दरिद्रो मानुषे लोके चण्डालेष्वपजायते।
यस्तु पांसुलपादस्तु दूराध्वश्रमकर्षितः ॥
क्षुत्पिपासाश्रमार्त्तश्च अर्मागन्तमतिथिं द्विज ।
प्रयच्छन् वै तु दातारं गृहस्थान्ते च यस्य वै ॥
तं पूजयति यत्नेन सोऽतिथिः स्वर्गसङ्क्रमः।
तस्मिंस्तुष्टे नरश्रेष्ठ। तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥
न तथा हविषा होमैर्न पुष्पैर्नानुलेपनैः।
अग्नयः प्रार्थयिष्यन्ति यथाह्यतिथिपूजनात् ॥
कपिलायान्तु दत्ताया विधिवज्ज्येष्ठपुष्करे।
न तत्फलमवाप्नोति यत्पुनर्विप्रभोजनात् ॥
द्विजपादजलक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी।
तावत् पुष्करपर्णेन पिबन्ति पितरो जलम् ॥
देवमालापनयनं द्विजोच्छिष्टापमार्जनम्।
श्रान्तस्य वाहनञ्चैव तथा पादावसेचनम् ॥
प्रतिश्रयप्रदानञ्च तथा शय्यासनस्य च।
एकैकं पाण्डवश्रेष्ठ। गोप्रदानाद्विशिष्यते ॥
पादोदकं पादघृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम्।

ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो नोपसर्पति तान् यमः ॥
विप्रातिथ्ये कृते राजन्! भक्त्या शुश्रूषितैरपि च ।
देवाः शुश्रूषिताः सर्वे त्रयस्त्रिंशद्भवन्त्यतः ॥
अभ्यागतो ज्ञानपूर्वस्त्वज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।
तयोः पूजामधः कुर्यादिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
पादाभ्यङ्गोऽन्नपानैस्तु योऽतिथिं पूजयेन्नरः ।
पूजितस्तेन राजेन्द्र! भवेद्देव न संशयः ॥
शीघ्रं पापविनिर्मुक्तो मया चानुज्ञातकः ।
विमानेनैव कल्पेन यमलोकं स गच्छति ॥
अभ्यागत आत्मसमनुव्रजद्भिर्देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।
अस्मिन् द्विजे तत्र च पूजिताः स्युर्गते निराशा अपि ते प्रयान्ति॥
अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
पितरस्तस्य नाश्नन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ॥
वर्जितः पितृभिर्लुब्धः स देवैरग्निभिः सदा ।
निरय रौरवं गत्वा दशवर्षाणि पच्यते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके नराधमः ।
श्वा वै द्वादशवर्षाणि जायते क्षुत्पिपासितः ॥
चाण्डालोऽप्यतिथिः प्राप्तो देशकालौ च काङ्क्षया ।
अभ्युद्गतगृहस्थेन पूजनीयः स सर्वथा ॥
अनर्चयित्वा योऽश्नाति लोभमोहितचेतसः ।
चाण्डालत्वमवाप्नोति दशवर्षाणि पाण्डव! ॥
निराशमतिथिं कृत्वा भुक्तवान् स प्रणष्टवान् ।
न जानात्यात्मनात्मानं विष्ठाकूपे निपातितम् ॥

मोघमन्नस्य चाश्नन्ति योऽतिथिं न प्रपूजयेत् ॥
साङ्गोपाङ्गस्तु यो वेदान् पठतीह दिने दिने।
नचातिथिं पूजयति वृथा स पठति द्विजः ॥
नित्यमग्नौ पाकयज्ञैः सोमसंस्थाभिरेव च।
ये यजन्ति न चाश्नन्ति गृहेष्वतिथिमागतम् ॥
तेषां यशोभिः कामानां दत्तमिष्टञ्च यद्भवेत्।
वृथा भवति तत्सर्वमाशया यतया कृतम् ॥
देशं कालञ्च पात्रञ्च स्वशक्तिञ्च निरीक्ष्य च।
अल्पं ह्यां सुमहद्वापि कुर्यादातिथ्यमात्मवान् ॥
सुमुखः सुप्रसन्नात्मा धीमानतिथिमागतम्।
स्वागतेनासनेनाद्भिरन्नाद्येन च पूजयेत् ॥
प्रियो वा यदि वा द्वेष्यो मूर्खः पण्डितएव वा।
प्राप्तो यो वैश्वदेवान्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
क्षुत्पिपासाश्रमार्त्ताय देशकालगताय च।
सत्कृत्यान्नं प्रदातव्यं यज्ञस्य फलमिच्छता ॥
भोजयेदात्मनश्रेष्ठान् विधिवत्पूजितात्मनः।
अन्नंप्राणो मनुष्याणां अन्नदः प्राणदोभवेत् ॥
तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता।
अन्नदः सर्वकामैस्तु सुरूपस्स्वलङ्कृतः ॥
पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजितः।
सेव्यमानो वरस्त्रीभिर्देवलोकं स गच्छति ॥
क्रीडित्वा तु तत स्तस्मिन्वर्षकोटिं यथामरम्।
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके सहायशाः ॥
वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणो भवेत्।

सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्य्यान्मनुष्य स्तूपजायते ॥
महाधनपतिः श्रीमान् वेदवेदाङ्गपारगः।
सर्वशास्त्रार्थविद्विद्वान् भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्य्याद्धर्मसञ्चकल्मषम्।
धर्मार्जितधनोभूत्वा पाकभेदविवर्जितः ॥
देवानिव स्वयं विप्रानर्चयित्वा पितॄनपि।
विप्रो नाग्राग्रनाशी य स्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
वर्षेणैकेन यावन्ति पुण्यान्यश्नन्ति वै द्विजाः।
तावद्वर्षसहस्राणि सप्त लोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महीयते।
वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्य्याद्यथावद्वृत्तरेश्वर !।
अकालनियमेनापि सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
सत्यमन्त्रो जितक्रोधः सदा धर्मेषु निष्ठितः।
अधर्मभीरु र्धर्मिष्ठो मायामात्सर्य्यवर्जितः ॥
श्रद्दधानः शुचिर्नित्यं पाकभेदविवर्जितः।
स विमानेन दिव्येन दिव्यरूपी महायशाः ॥
पुरन्दरपुरं याति गीयमानोऽप्सरोगणैः।
मन्वन्तरञ्च तत्रैव क्रीड़ित्वा देवपूजितः ॥
मानुष्यं लोकमागम्य भोगवान् ब्राह्मणोभवेत्।
दशजन्मानि भूपत्वं प्राप्नुयाद्राजपूजितः ॥
जातिस्मरश्च भवति यत्र तत्रैव जायते।
अतः परं प्रवक्ष्यामि भूमिदानमनुत्तमम् ॥
यः प्रयच्छति विप्राय भूमिं रम्यां मुदान्विताम्।

श्रोत्रियाय दरिद्राय साग्निहोत्राय पाण्डव ! ॥
स सर्वकामतृप्तात्मा सर्वरत्नविभूषित ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो दीप्यमानो रविर्यथा ॥
बालसूर्यप्रकाशेन विचित्रध्वजशोभिना ।
याति यानेन दिव्येन मम लोक महातपा. ॥
तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
कामग कामरूपी च क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ॥
यावद्बिभर्ति लोकान्वै भूमिः कुरुकुलोद्वह ! ।
भूमिदानस्य पुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते ॥
ब्राह्मणाय दरिद्राय भूमिं दत्वा तु यो नरः ।
न छिनत्ति नरव्याघ्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
सप्तद्वीपसमं प्राप्तं थल धान्यसमाकुला ।
सशैलवनदुर्गान्ता तेन दत्ता भवेन्मही ॥
भूमिं हि दीयमानाञ्च श्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ।
सर्वभूतानि मन्यन्ते मे ददातीति ह श्रुतिः ॥
सुवर्णमणिरत्नानि धनधान्यवसूनि च ।
सर्वदानानि वै राजन् ददाति वसुधान्ददत् ॥
सागरान् सरित. शैलान् । समानि विषमाणि च ।
सर्वगन्धान्रसान् स्नेहान् ददाति वसुधा ददत् ॥
ओषधिः फलसम्पन्नान् नगान् पुष्पफलोपगान् ।
कमलोत्पलषण्डानि ददाति वसुधा ददत् ॥
धर्मान् कामान् तथार्थञ्च वेदान् यज्ञास्तथैव च ।
स्वर्गमोक्षगतिञ्चैव ददाति वसुधा ददत् ॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्ये यजन्ति सदक्षिणै ।

न तत्फल मतिच्चेषां भूमिदानस्य यत्फलम् ॥
श्रोत्रियाय महीं दत्त्वा यो छिनत्ति न पाण्डव ।।
तज्जनाः कथयिष्यन्ति यावल्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
तावत्स्वर्गोपभोगाना भोक्तारं पाण्डुनन्दन ! ।
शस्यपूर्णां महीं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ॥
पितरस्तस्य कुप्यन्ति यावदाभूतसम्प्लवम् ।
मम रुद्रस्य सवितु स्त्रिदशाना तथैव च ॥
प्रीतये विद्धि राजेन्द्र ! भूमि दत्त्वा द्विजाय वै ।
स च पुण्येन पूतात्मा दाता भूमे युधिष्ठिर ! ॥
मयि सायुज्यतां याति नात्र कार्या विचारणा ।
यत्किञ्चित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ॥
स च गोकर्णमात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ।
वेदानां पारगो यस्तु परं पुण्य मुदाहृतम् ॥
भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ।
मासोपवासे यत्पुण्यं चीर्णे चान्द्रायणेऽपिवा ॥
भूमे र्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ॥
युधिष्ठिर । देवदेव । नमस्तेऽस्तु वासुदेव । सुरेश्वर ! ।
गोकर्णस्य प्रमाणं मे वक्तुमर्हसि मानद ! ॥
श्रीभगवानुवाच । शृणु गोकर्णमात्रस्य प्रमाणं पाण्डुनन्दन ! ।
त्रि शद्दण्डप्रमाणेन प्रमितं सर्वतोदिशम् ॥
प्रत्यक्प्रागपि राजेन्द्र ! तत्तथा दक्षिणोत्तरम् ।
तत् गोकर्णमिति प्राहुः प्रमाणोद्दरणे शुभ ! ॥
सर्वेषा गोगतं यत्र सुखं तिष्ठति यत्नतः ।
न पत्न ! नरशार्दूल ! वै तद्गोकर्ण मुच्यते ॥

किङ्कराः मृत्युदण्डाश्च कुम्भपाकाश्च दारुणाः।
घोराश्च वारुणाः पाशा नोपसर्पन्ति भूमिदम्॥
निराधारा रवाद्यास्तु तथा वैतरणी नदी।
तीव्रास्तु यातनाः कष्टा नोपसर्पन्ति भूमिदम्॥
चित्रगुप्तः कलिः कालो मृत्युरेव च।
यमश्च भगवान् साक्षात्पूजयन्ति महीप्रदम्॥
रुद्रः प्रजापतिः धर्मः सुराः ऋषिगणास्तथा।
अहञ्च प्रीतिमान् राजन्! पूजयामो महीप्रदम्॥
कृशवृत्तस्य वृत्तस्य स्वगोत्रस्य समातिथे।
भूमिर्देया नरश्रेष्ठ! सन्निधिः पारलौकिकम्॥
सीदमानकुटुम्बाय श्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे।
व्रतस्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नराधिप!॥
यथा जननी क्षीरेण पुत्रं वर्द्धयति स्वकम्।
दातारमनुगृह्णाति दत्ता ह्येवं वसुन्धरा॥
यथाविभर्त्ति गौर्वत्सं स्रवति क्षीरमात्मनः।
तथा सर्वगुणोपेतं भूमिदम्पाति सम्पदा॥
यथा द्विजा निरोहन्ति जलसिक्तानि भूतले।
तथा कामविपुरो हन्ति भूमिदस्य दिने दिने॥
यथोदयस्य सूर्यस्तु तमः सर्वं व्यपोहति।
तथा पापान्वरस्येह भूमिदाज व्यपोहति॥
दानाद्यानुगृह्णाति यो हरेद्गां हन्ति सः।
अतीतानागतानीह कुलानि कुरुनन्दन!॥
आश्रित्य भूमिमदत्ता दत्त्वा वा यो हरेत् पुनः।
सपान्धो वारुणैः पाशैः क्षिप्यते पूयशोणिते॥

स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् वै वसुन्धराम् ।
न तस्य नरका घोरा निवर्तन्ते न निष्कृतिः ॥
ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हन्यात् द्वादशपूरुषान् ।
प्राप्नोति भूमियोनिञ्च नच मुच्येत जातु सः ॥
दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राय यस्तामेवोपजीवति ।
पण शतसहस्रस्य हन्तुः सा लभ्यते फलम् ॥
सोऽवाक्‌शिरास्तु पापात्मा कुम्भीपाकेषु पच्यते ।
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कुम्भीपाकाद्विनिर्गतः ॥
इह लोके भवेच्छापे, शतजन्मानि पाण्डव ।
दत्त्वा भूमिं तु देवाना यस्तामेवोपजीवति ॥
विनाश्य स्वकुलं याति नरकानेकविंशतिम् ।
नरकेभ्योविनिर्मुक्तः शुना योनिं स गच्छति ॥
स्वयोनिश्च परिभ्रष्टो विष्ठाया जायते क्रिमिः ।
तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं विन्दते पुनः ॥
फालाक्रष्टा मही देया सबीजा शस्यमालिनी ।
अथवा सोदका देया दरिद्राय द्विजाय वै ॥
एवं दत्त्वा मही राजन् । प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
सर्वान् कामानवाप्नोति मनसा चिन्तितानपि ।
बहुभिर्वसुधा दत्ता दीयन्ते च नराधिपैः ॥
यस्य यस्य यदा भूमिः तस्य तस्य तदा फलम् ।
यः प्रयच्छन्ति कन्या वै सभूषा श्रोत्रियाय च ॥
स ब्रह्मदो हि राजेन्द्र । तस्य पुण्यफलं शृणु ।
दशीवर्दसहस्राणां दत्तानां धुर्यवाहिनाम् ॥

षष्टिवर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति ये प्रयच्छन्ति कन्यकाम् ॥
यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाः कुरुनन्दन ।।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते।
षडङ्गविच्चतुर्वेदी सर्वलोकार्चितो द्विजः ॥
यः सुवर्णं दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति।
श्रोत्रियाय सुवृत्ताय बहु भूयश्च पाण्डव ।॥
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो बालसूर्यसमप्रभः।
दिव्यं विमानमारूढः कामगः कामरूपवान् ॥
वर्षकोटिं महातेजा मम लोके महीयते।
ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके महीयते ॥
वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटियज्ञपतिर्महान्।
यश्च रूप्यं प्रयच्छेत् दरिद्राय द्विजातये।
यज्ञदत्तः यज्ञसङ्गः स मुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥
पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता।
कामरूपी यथाकामं स्वर्गलोके महीयते ॥
ततोऽवतीर्णः कालेन लोकेऽस्मिन् स महायशाः।
सर्वलोकार्चितः श्रीमान् राजा भवति वीर्यवान् ।।
तिलपर्वतकं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति।
विशेषेण दरिद्राय तस्यापि शृणु यत्फलम्।
पुण्यं रूप्यायुतोत्सर्गे यत्प्रोक्तं पाण्डुनन्दन ! ॥
तत्पुण्यं समनुप्राप्तस्तत्क्षणाद्विरजा भवेत्।

यथा त्वचं भुजङ्गो वै त्यक्त्वा शुभ्रतनुर्भवेत्।
तथा तिलप्रदानाद्वै पापं त्यक्त्वा विशुध्यति।
तिलवर्णप्रयुक्तश्च जाम्बूनदविभूषितैः॥
विमानवरमारूढः पितृलोकं स गच्छति।
षष्टिवर्षसहस्राणि कामरूपी महायशाः॥
तिलप्रदानाद्रमते पितृलोके यथासुखम्।
यः प्रयच्छति विप्राय तिलधेनुं नराधिप॥
श्रोत्रियाय दरिद्राय शृणु तस्यापि यत्फलम्।
गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम्॥
तत्पुण्यफलमाप्नोति तिलधेनुप्रदो नरः।
तिलानां तु यथैवेयं तिलधेनुं प्रयच्छति॥
तावत्कोटिसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते।
आषाढकैस्तिलैः कृत्वा तिलधेनुं नराधिप!॥
द्वात्रिंशन्निष्कसंयुक्तां विष्णवे यः प्रयच्छति।
महतो महतामा च तस्य पुण्यफलं शृणु।
कन्यादानसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम्॥
तत्पुण्यं समनुप्राप्तो मम लोके महीयते।
मम लोकावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके हि जायते॥
ऋग्यजुःसामवेदानां पारगो ब्राह्मणर्षभः।
गां तु यस्तु दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति॥
प्रथमप्रसूतां तरुणीं पुण्यां सवत्सां कांस्यदोहनाम्।
यत्किञ्चित् दुष्कृतं कर्म तस्य पूर्वकृतं नृप!॥
तत्सर्वं तत्क्षणादेव विनश्यति न संशयः।
दानस्त्रेयमयुक्तं दीप्यमानमनड्वाहन्।

आरूढः कामगन्दिव्यङ्गोलोकमभिगच्छति ।
यावन्ति चैव रोमाणि तस्या गोस्तु नराधिप ! ॥
तावद्वर्षसहस्राणि गवां लोके महीयते ।
गोलोकादवतीर्णस्तु लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणो भवेत् ॥
सत्रयाजी महायुश्च जायते रंद्विरर्चितः ।
तिला गावः सुवर्णञ्च तथा कन्या वसुन्धरा ॥
तारयन्तीह दत्तानि ब्राह्मणेभ्यो महाभुज ! ।
ब्राह्मणं वृत्तसम्पन्नमाहिताग्निमलोलुपम् ॥
दापयेद्विधिवद्राजन् ! दानविधिः पारलौकिकः ।
आहिताग्निं दरिद्रञ्च श्रोत्रियञ्च जितेन्द्रियम् ॥
स्वकर्मनिरतश्चैव द्विजं यत्नेन पूजयेत् ।
आहिताग्निः सदा पात्रं सदा पात्रञ्च वेदवित् ॥
पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ।
सर्वं वेदमयं पात्रमर्वं पात्रं तपोमयम् ॥
असङ्कीर्णञ्च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ।
दृढस्वाध्यायनियमाः सम्यक्गोपेन्द्रियाश्च ये ॥
पञ्चयज्ञरता नित्यं पूजितास्तारयन्ति ते ।
ये शान्तदान्ताश्च तथाभिपूर्णा
जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ॥
प्रतिग्रहे सङ्कुचिता गृहस्था
स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥
नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती
नित्यस्वाध्यायी वृषलान्नवर्जी ।

एतच्च फलादिकं यो विधिनाद्ददाति
स ब्राह्मणस्तारयितुं समर्थः ।
ब्राह्मणो यस्तु मद्भक्तो मद्याजी मत्परायणः ॥
मयि सन्न्यस्तकर्मा च स विप्रस्तारयिष्यति ।
द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चातुर्वर्ण्यविभागवित् ॥
अच्छिद्रः पञ्चकालज्ञः स विप्रस्तारयिष्यति ॥
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । वासुदेवेन दानेषु कथितेषु यथाक्रमम् ।
अवितृप्तस्तु धर्मेषु राजा केशवमब्रवीत् ॥
देव ! धर्मामृतमिदं शृण्वतोऽपि परन्तप ! ।
न विद्यते नरश्रेष्ठ ! मम तृप्तिर्हि माधव ! ॥
अनडुत्सम्प्रदानस्य यत्फलन्तु विधीयते ।
तत्फलं कथयस्वेह तव भक्तस्य मेऽच्युत ! ॥
यानि दानानि वार्ष्णेय ! त्वयानोक्तानि कानि च ।
तान्याचक्ष्व सुरश्रेष्ठ ! तेषाञ्चापि क्रमात्फलम् ॥
भगवानुवाच । शृणु धर्मविदां श्रेष्ठ ! दत्तस्यानडुहः फलम् ।
पवित्रत्वात् सुपुण्यत्वात् पावनत्वात्तथैव च ॥
दशधेनुसमोऽनड्वानेकोऽपि कुरुपुङ्गव ! ।
मेदोमांसविपुष्टाङ्गो नीरोगः पापवर्जितः ॥
युवा भद्रः सुशीलश्च सर्वदोषविवर्जितः ।
धुरन्धरस्तारयति दत्ता दिमाय पाण्डव ! ॥

स तेन पुण्यदानेन पञ्चकोटी युधिष्ठिर।।
यथा मम मुहूर्तेण मम लोके महीयते॥
दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव।।
वर्षाणां हि तटाकेषु पञ्चदृष्टा समाहितः॥
योऽपि दद्यादनड्वाहौ द्वौ युक्तौ च धुरन्धरौ।
सुवृत्ताय दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः॥
तस्य यत्पुण्यमाख्यातं तच्छृणुष्व युधिष्ठिर।।
गोसहस्रप्रदानेन यत्प्रोक्तं फलमुत्तमम्॥
तत्पुण्यफलमासाद्य याति लोकान् स मामकान्।
यावन्ति चैव रोमाणि तयोरानडुहो नृप।।।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते।
दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव।।
वर्षाणां हि तटाकेषु फलं नैव पयोधिषु।
तस्मादनडुहं दद्याद्दरिद्राय द्विजाय वै॥
स तेन पुण्यदानेन पूतात्मा कुरुपुङ्गव।।
विमानं दिव्यमारूढो दिव्यरूपी यथासुखम्।।
मम लोकेषु रमते यावदाभूतसंप्लवम्।
गृहं दीपप्रभायुक्तं शय्यासनविभूषितम्॥
भाजनोपस्करैर्युक्तं धान्यपूर्णमसङ्कुलम्।
दासीगोभूमिसंयुक्तं संयुक्तं सर्वसाधनैः॥
ब्राह्मणाय दरिद्राय श्रोत्रियाय युधिष्ठिर।।
दद्यात्सदक्षिणं यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु।।
देवाः पितृगणाश्चैव सिद्धयक्षमहोरगाः।
प्रयच्छन्ति प्रमुदा वै यानमादित्यसन्निभम्।।

तेन गच्छेच्छ्रियायुक्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ।
स्त्रीसहस्रभृते दिव्ये भवने तत्र काञ्चने ॥
मोदते ब्रह्मलोकेषु यावदाभूतसंप्लवम् ।
शय्यामस्तरणोपेतां यः प्रयच्छति पाण्डव ॥
अर्चयित्वा द्विजं भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ।
भोजयेच्च विचित्राणि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
आहिताग्निसहस्रं य तर्पितस्य ह यत्फलम् ।
तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्तु विप्राय यच्छति ॥
छन्दोभिः सह युज्यन्ते विमानेन विराजित. ।
सप्तर्षिलोकान् व्रजति पूज्यते ब्रह्मवादिभिः ॥
चतुर्युगानि वै तत्र क्रीडित्वा तत्र देववत् ।
इहैव मानुषे लोके विप्रो भवति वेदवित् ॥
विश्रामयति यो विप्र श्रान्तमध्वपरिश्रमात् ।
विनश्यति तदा पापं तस्य वर्षकृत नृप ॥
अथ प्रक्षालयेत्पादौ तस्य तोयेन भक्तिमान् ।
दशवर्षकृतं पापं व्यपोहति न संशय. ॥
घृतेन वाथ तैलेन पादौ यस्तस्य पूजयेत् ।
तद्द्वादशाब्दं समारूढं पापमाशु व्यपोहति ॥
येन दानस्य दत्तस्य यच्च पुण्यमुदाहृतम् ।
तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्त्वेव विप्रमर्चयेत् ॥
स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।
प्रत्युत्थानेन वा राजन् । स देवानां प्रियो भवेत् ॥
स्वागतेनानलो राजन्नासनेन शतक्रतुः ।
प्रत्युत्थानेन पितरः प्रीतिं यान्त्यतिथिप्रियाः

अग्निशक्रपितॄणाञ्च तेषां प्रीत्या नराधिप ।
सम्वत्सरकृतं पापन्तस्य सद्यो विनश्यति ॥
यः प्रयच्छति विप्राय यानमाल्यविभूषितः ।
स याति मणिचित्रेण रथेनेन्द्रनिकेतनम् ॥
पुरन्दरपुरे तत्र दिव्यनारीनिषेविते ।
षष्टिवर्षसहस्राणि क्रीड़तेऽप्सरसाङ्गणैः॥
वाहनं ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ।
ते यान्ति रत्नचित्रेण वाहनेन सुरालयम्॥
स तत्र कामं क्रीड़ित्वा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गतत्त्ववित्॥
पादपं पल्लवाकीर्णं पुष्पितं सफलन्तथा ।
गन्धमाल्यार्चितं कृत्वा वस्त्राभरणभूषितम् ।
यः प्रयच्छति विप्राय श्रोत्रियाय दरिद्रिणे ।
भोजयित्वा यथाकाम तस्य पुण्यफल शृणु ॥
जाम्बूनदविचित्रेण विमानेन विराजता ।
पुरन्दरपुरं याति जयशब्दरवैर्युतः ॥
तत्र शक्रपुरे रम्ये शक्रस्य कल्पपादपम् ।
ददाति चेप्सितं सर्वं मनसा यदिच्छति ॥
यावन्ति तस्य पत्राणि पुष्पाणि च फलानि च ।
तावद्वर्षसहस्राणि शक्रलोके महीयते ॥
शक्रलोकावतीर्णश्च मानुष्यं लोकमागतः ।
रथाश्वगजसम्पूर्णं पुरं राष्ट्रञ्च रक्षति ॥
स्थापयित्वा तु मद्भक्त्या यो मत्प्रतिमान् नरः ।
न स्नानं विधिवत्कृत्वा पूजाकर्माणि कारयेत् ॥

स्वयं वा पूजयेद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
अश्वमेधसहस्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् ।
तत्फलं समनुप्राप्य सैत्मालोक्य प्रपश्यते ॥
न जाने निर्गमं तस्य मम लोकाद्युधिष्ठिर ! ।
देवालये विमण्डपे गोवाटे चत्वरेऽपि वा ॥
प्रज्वालयति यो दीपं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
आरुह्य काञ्चनं यानं द्योतयन् सर्वतोदिशम् ॥
गच्छेदादित्यलोकं स सेव्यमानः सुरोत्तमैः ।
तत्र प्रकामं क्रीडित्वा वर्षकोटिं सहायथाः ॥
इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
देवालयेषु वा राजन् ! ब्राह्मणावसथेषु वा ॥
चत्वरेषु चतुष्के वा रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
नाट्यागान्धर्ववाद्यानि धर्माख्यायिकाश्च याः ॥
यस्तु कारयते भक्त्या मद्गतेनान्तरात्मना ।
तस्य देवा नरश्रेष्ठ ! पितरश्चापि हर्षिताः ॥
सुप्रीताः सम्प्रयच्छन्ति विमानं कामगं शुभम् ।
स च तेन विमानेन याति देवपुरं नरः ॥
तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु देवमानं प्रमोदते ।
देवलोकावतीर्णश्च स लोकेऽस्मिन्नराधिप ! ॥
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो भगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
चत्वरे वा सभायां वा तोरणे वा गृहाङ्गणे ॥
कृत्वाग्निकुण्डं विपुलं स्थण्डिलं वा युधिष्ठिर ! ।
तत्राग्निश्चतुरो मासान् ज्वालयेद्यस्तु भक्तिमान् ॥
समासेषु तु मासेषु पौष्यादिषु तथा द्विजान् ।

भोजयेत्पायसं हृष्टं सघृतं मद्गतात्मना ॥
दक्षिणाञ्च यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
एव नित्यन्तु यः कुर्य्यात् नित्यं मेवार्चयंस्तु माम् ॥
तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ! ।
तेनाहं शङ्करश्चास्मि पितरो ब्रह्मयस्तथा ॥
यास्यामः परमां प्रीतिं नात्र कार्य्या विचारणा ।
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥
सोऽस्मत्प्रीतिकरः श्रीमान् मम लोके महायशाः ।
वेदवेदाङ्गविद्विप्रो जायतेऽमरपूजितः ॥
यः करोति नरश्रेष्ठभरणं ब्राह्मणस्य तु ।
श्रोत्रियस्याभिजातस्य दरिद्रस्य विशेषतः ॥
तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ! ।
गवां कोटिप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
तत्पुण्यफलमाप्नोति वर्षेणैकेन पाण्डव ! ।
काञ्चनेन विचित्रेण यानेनाम्बरशोभिना ॥
स याति मामकं लोकं दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
गीयमानोऽमरस्त्रीभि र्वर्षाणां कोटिविंशतिम् ॥
क्रीडित्वा मामके लोके तत्र देवैरभिष्टुतः ।
मानुष्य मनुतीर्णन्तु वेदविद् ब्राह्मणो भवेत् ॥
करकं कुशिकां वापि यो मत्स्वन्नभाजनम् ।
यः प्रयच्छति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
[illegible]र्चयेत्तु यत्प्रीते फलं प्रोक्तं यथाविधि ।
[illegible]पुण्यफलमाप्नोति अन्नभाजनदो नरः ॥
[illegible]: [illegible]: सौम्य. प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ।

हंससारससंयुक्तेन विमानेन विराजता ॥
स याति वारुणं लोकं दिव्यगन्धर्वसेवितम् ।
पानीयं यः प्रयच्छेद्वै जीवानां जीवनं परम् ॥
नैष्ठिकेषु च मासेषु तस्य पुण्यफलं शृणु ।
कपिलाकोटिदानस्य यत्पुण्यन्तु विधीयते ॥
तत्पुण्यफलमाप्नोति पानीकं यः प्रयच्छति ।
पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
स गच्छेद्दिवसदनं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
त्रिंशत्कोटिसमास्तत्र दिव्यगन्धर्वसेवितः ॥
क्रीडित्वा मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजोभवेत् ।
शिरोऽभ्यङ्गप्रदानेन तेजस्वी प्रियदर्शनः ॥
सुभगो रूपवान् शूरः पण्डितश्च भवेन्नरः ।
वस्त्रदायीतु तेजस्वी रूपवान् प्रियदर्शनः ॥
भवेच्च सुभगस्त्रीणां स्त्रीणा नित्यं मनोहरः ।
उपानहञ्च च्छत्रञ्च यो ददाति नरोत्तमम् ॥
स याति रथमुख्येन काञ्चनच्छत्रयोभिना ।
शक्रलोकं महातेजा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
काष्ठपादुकदा यान्ति विमानै र्हययोजितैः ।
धर्मराजपुरं रम्यं सेव्यमाना सुरोत्तमैः ॥
दन्तकाष्ठप्रदानेन दृढधातु भवेन्नरः ।
सुगन्धवदनः श्रीमान् मेधासौभाग्यसंयुतः ।
क्षीरं दधि घृतं वापि गुडं मधु रसं तथा ॥
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः परा भक्ति मुपागताः ।
ते रूपे रत्नयानेश्च यतैः घण्टादामभूषितैः ।

गीयमानैश्च गन्धर्वैर्यान्ति शक्रपुरं नरः ॥
तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
षष्टिवर्षसहस्राणि मोदन्ते देवसन्निभाः ॥
ततः कालावतीर्णाश्च जायन्ते विप्र मानवाः ।
प्रभूतधनधान्याश्च भोगवन्तो नरोत्तमाः ॥
वैशाखे मासि वैशाखे दिवसे पाण्डुनन्दन ।
वैवस्वतं समुद्दिश्य परां भक्तिं समागताः ॥
अभ्यर्च्य विधिवद्विप्रांस्तिलान् गुडसमायुतान् ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्तेषां पुण्यफलं शृणु ॥
गोप्रदानेन यत्पुण्यं विधिवत् पाण्डुनन्दन ।
तत्पुण्यं समनुप्राप्तो यमलोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह राजा भविष्यति ।
तस्मिन्नेव दिने विप्रान् भोजयित्वा सदक्षिणम् ॥
तोयपूर्णानि रम्याणि भाजनानि दिशन्ति ये ।
ते यान्त्यादित्यवर्णाभैर्विमानैर्वरुणालयम् ॥
तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु रमन्ते कामगामिना ।
ततोऽवतीर्णाः कालेन तेषास्मिन् मानुषे पुनः ॥
भोगवन्तो द्विजश्रेष्ठा भविष्यन्ति न संशयः ।
अनन्तराशी यश्चापि वर्तते सततस्तदा ॥
सत्यवान् क्रोधरहितः शुचिः स्नानरतः सदा ।
स विमानेन दिव्येन याति रत्नपुरं नरः ॥
तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु वर्षकोटिं कृतात्मनः ।
क्रीडित्वा मानुषे लोके जायते वेदविद्द्विजः ॥
एकभुक्तेन यश्चापि वर्षमेकन्तु वर्तते ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यशौचसमन्वितः ॥
स विमानेन शुभ्रेण याति शक्रपुरं नरः ॥
दशकोटिसमास्तत्र क्रीडित्वाप्सरसाङ्गणैः ।
इह मानुष्यके लोके ब्राह्मणो वेदविद्भवेत् ॥
चतुर्थेनैव भक्तेन ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
वर्तते वर्षमेकं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
चित्रवर्ष्णियुक्तेन विचित्रध्वजशोभिना ।
याति यानेन दिव्येन स महेन्द्रपुरन्नरः ॥
कर्ण्णाभिर्वरस्त्रीभिः सेव्यमानो यथासुखम् ।
तत्र च द्वादशकोटिसमाः सुखं प्रमोदते ॥
ततो लोकावतीर्णश्च लोके चास्मिन् नराधिप ।
भवेद्वै ब्राह्मणो विद्वान् क्षमावान् वेदपारगः ॥
षष्ठकाले तु योऽश्नाति वर्षमेकन्तु वास्यशः ।
ब्रह्मचर्यरतो युक्तः शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
तपोयुक्तस्य तस्यापि शृणुष्व फलमुत्तमम् ।
अग्न्यादित्यप्रकाशेन विमानेनाग्निसन्निभः ॥
स याति मम लोकं वै दिव्यनारीनिषेवितः ।
तत्र सर्वैमरुद्भिश्च सेव्यमानो यथासुखम् ॥
पश्यत्येव सदा मां तु क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ।
भक्तोपवासं यश्चापि कुरुते लक्ष्यालनं ॥
समाप्ते तु व्रते तस्मिन्नर्चयेच्छ्रोत्रियं द्विजम् ।
सोऽपि यानेन दिव्येन सेव्यमानो मरुद्गिभिः ॥
द्योतयन् प्रथमं व्योम मम लोकं प्रवर्तते ।
तत्रैव मोदते कामं कामरूपी यथासुखम् ।

त्रिंशत्कोटिसमा राजन्! क्रीडित्वा देववत् सुखम्॥
इह मानुष्यके लोके पूजनीयो द्विजोत्तमः।
त्रयाणामपि वेदानां साङ्गानां पारगो भवेत्॥
यश्च मासोपवासं वै कुरुते मद्गतात्मना।
जितेन्द्रियो जितक्रोधो जितश्रीः स्नानतत्परः॥
समाप्ते नियमे तत्र भोजयित्वा द्विजोत्तमान्।
दक्षिणाञ्च ततो दद्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना।
स गच्छति महातेजा ब्रह्मलोक मनुत्तमम्॥
सिंहयुक्तेन यानेन दिव्यस्त्रीगणसेवितः।
ततः स ब्रह्मणो लोके देवर्षिगणसेवितः॥
शतकोटिसमा राजन्! यथाकामं प्रमोदते।
ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके द्विजोभवेत्॥
षडङ्गविच्चतुर्वेदी त्रिशजन्मन्यरोगवान्।
यः स्नात्वा सर्वकामस्तु शुचिः क्रोधविवर्जितः॥
महाप्रस्थानमेकाकी याति तद्गतमानसः।
स गच्छेदिन्द्रसदनं विमानेन महातपाः॥
महामणिविचित्रेण सुवर्णेन विराजता।
शतकोटिसमास्तत्र सुराधिपतिपूजितः॥
नाकपृष्ठे निवसति दिव्यस्त्रीशतसेवितः।
शक्रलोकावतीर्णश्च मानुषेषु प्रजायते॥
राजा राजन्! महातेजा सर्वलोकार्चितः प्रभुः।
प्रायोपवेशं यः कुर्यात् मद्गतेनान्तरात्मना॥
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्ता मन्त्रं समाहितः।
पुनः स्वस्थो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु॥

कामगः कामरूपी च बालसूर्य्यसमप्रभः।
स विमानेन दिव्येन याति लोकान्स मामकान्॥
स्वर्गात्स्वर्गं महातेजा गत्वा दृष्ट्वा यथासुखम्।
मम लोकेषु रमते यावदाभूतसंप्लवम्॥
अग्निप्रवेशं यश्चापि कुरुते मद्गतात्मना।
सोऽपि यानेन दिव्येन मम लोकं प्रपद्यते॥
तत्र सर्वगुणोपेतः पश्यत्येव च मां सदा।
त्रिंशत्कोटिसमा राजन्! मोदते मम सन्निधौ॥
ततोऽवतीर्णः कालेन वेदविद्ब्राह्मणो भवेत्।
कार्य्येव साधयेद्यस्तु मां प्रपन्नः शुचिव्रतः॥
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्येतन्मन्त्रमुदीरयेत्।
बालसूर्य्यप्रकाशेन विमानेन विराजता॥
मम लोकं समासाद्य पद्मकोटीः प्रमोदते।
मम लोकावतीर्णश्च लोकेऽस्मिन् क्षत्रियो भवेत्॥
निवेदयति मन्मूर्त्त्यां मन्मना मद्गतः शुचिः।
रुद्रं दक्षिणमूर्त्तिं वा चतुर्दश्यां विशेषतः॥
सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव देवैः सर्वैश्च पूजितः।
गन्धर्वैर्भूतसङ्घैश्च गीयमानो महातपाः॥
प्रविशेत् स महातेजा मां वा शङ्करमेव वा।
तस्यापुनर्भवं राजन्! विद्धि नात्र विचारणा॥
स्त्रीगृहे गोगृहे वापि गुरुविप्रगृहेऽथवा।
त्यजन्ति येऽसून् राजेन्द्र! शक्रलोकं व्रजन्ति ते॥
तत्र चाप्सरसां वृन्दैर्विमाने कामगामिनि।
मन्वन्तरं प्रमोदन्ते दिव्यनारीनिषेविताः॥

अश्रुतस्याप्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।
जन्मप्रभृति यद्दत्तं सर्वं नश्यति भारत ॥
नागोप्रदा स्रुतं पयः पिबन्ति
न भूमिदा भूमिं समाप्नुवन्ति ।
अन्यान् कामान् ब्राह्मणेभ्यो ददाति
ता तान् कामान् स्वर्गलोके स भुङ्क्ते ॥
यद्यद्दिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनोपार्जितञ्च यत् ।
ततो गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
अदत्त्वा काञ्चनञ्चापि दरिद्रो नाम जायते ॥
दानं यत्सफलं नैव श्रोत्रियाय न दीयते ।
न तद्गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
श्रोत्रिया यत्र नाश्नन्ति न देवा तत्र भुञ्जते ॥
श्रोत्रियेभ्यः परं नास्ति दैवतं तारणं महत् ।
निर्धनश्चापि राजेन्द्र । नाश्नाच्छ्रोत्रियभाजनात् ॥
इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

युधिष्ठिरः । वियोगे शरीरस्य सेन्द्रियस्य विशेषतः ।
अन्तरा वर्त्तमानस्य गतिः प्राणस्य कीदृशी ॥
श्रीभगवानुवाच । शुभाशुभकृतं सर्वं प्राप्नोतीह फलं नरः ।
स तु सर्वस्य भूतस्य पश्यताम विधौ ॥

पञ्चत्वं पाण्डवश्रेष्ठ। पञ्चीभूतक परम्।
तेषां पञ्चमहायज्ञान् ये कुर्वन्ति द्विजोत्तमाः॥
पञ्चत्वं पञ्चभिर्भूतैर्वियोगं सम्प्रपद्यते।
न जायते न म्रियते पुरुषः शाश्वतः सदा॥
प्रायेण मरणं नाम पापिनामेव पाण्डव।
येषान्तु न गतिः पुण्या तेषां मरणमुच्यते॥
प्रायेणाकृतकृत्यत्वाद् भूय उद्विजते जनः।
कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम्॥
युधिष्ठिरः। पञ्चयज्ञाः कथं देव। क्रियन्ते तु द्विजातिभिः।
तेषान्नाम च देवेश। सम्यगाख्यातुमर्हसि॥
भगवानुवाच। शृणु पञ्च महायज्ञान् कीर्त्यमानान् युधिष्ठिर।
यैरेव ब्रह्मसालोक्यं लभ्यते गृहमेधिना॥
ऋषियज्ञं ब्रह्मयज्ञं भूतयज्ञञ्च पार्थिव।
नृयज्ञं पितृयज्ञं पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते॥
तर्पणं ऋषियज्ञः स्यात् स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञकम्।
भूतयज्ञो बलियज्ञो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्॥
पितॄनुद्दिश्य यत्कर्म पितृयज्ञः प्रकीर्तितः।
हुतञ्चाप्यहुतञ्चैव तथा प्रहुतमेव च॥
मामिमं बलिदानञ्च पाकयज्ञान् प्रचक्षते।
वैश्वदेवादयो होमा हुतमित्युच्यते बुधैः॥
अहुतञ्च भवेद्दत्तं प्रहुतं ब्राह्मणार्चितम्।
प्राणाग्निहोत्रहोमञ्च प्राशितं विधिवद्द्विज॥
बलिश्च कर्म राजेन्द्र! पाकयज्ञाः प्रकीर्तिताः।
केचित्पञ्च महायज्ञाः पाकयज्ञान् प्रचक्षते॥

अपरे ह्यपियज्ञादि मुहायज्ञ वदोविदु ।
सर्वे एते महायज्ञाः सर्वथा परिकीर्तिता ॥
ब्राह्मणोभ्यश्च देतांस्तु यथाशक्तिमुपाचरेत् ।
अहन्यहनि ये त्वेतानकृत्वा भुञ्जते स्वयम् ॥
केवल मलमश्नन्ति ते नरेन्द्र। न सशय ।
तस्मात् स्नात्वा द्विजो विद्वान् कुर्य्यादेतान् दिने दिने ॥
अतोऽन्यथा तु भुञ्जन्वै प्रायश्चित्तीयते द्विज ।
युधिष्ठिर । देवदेव । नमस्तेऽस्तु त्वन्नाम जनार्दन ।॥
धर्मुमर्हसि देवेश । स्नानस्य तु विधिं मम ।
भगवानुवाच । शृणु पाण्डव । तत्त्वेन पवित्र पापनाशनम् ।
स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते किल्विषाद् द्विज ॥
मृदञ्च गोमय चैव तिलदर्भास्तथैव च ।
पुष्पाण्यपि यथालाभमादाय तु जल व्रजेत् ॥
नद्यां सत्यां न च स्नायादन्यत्र द्विजसत्तमः ।
सति प्रभूते पयसि नाल्पे स्नायात्कदाचन ॥
गत्वोदकसमीपेतु शुचौ देशे मनोहरे ।
ततो मृद्गोमयादीनि तत्र प्रोक्ष्य विनिक्षिपेत् ॥
प्रदक्षिणं समावृत्य नमस्कुर्य्यात्तु तज्जलम् ।
न च प्रक्षालयेत्तीर्थन्ताभिर्विद्वान् कदाचन ॥
न च पादेन वा हन्याद्वस्त्रेनैव च वा जलम् ।
सर्व्वदेवमया ह्यापो मम या पाण्डुनन्दन ।॥
तस्मात्तासु न हन्याद्यास्ताभिर्निर्णाशयेत् स्तनम् ।
केवलं प्रथमं मज्जेत् नाङ्गानि विमलेद्बुध ॥
ततस्तीर्थ समासाद्य कुर्य्यादाचमनं बुध ।

गोपुच्छाकृतिवत् कृत्वा करेण प्रपिबेज्जलम् ॥
हिसा परिखजेद्दक्ता पादावभ्युक्ष्य चात्मनः।
शीर्षखानु ततः प्राणान् सकृदेवं समं स्पृशेत् ॥
बाहू हौचे ततः स्पृष्ट्वा हृदयं नाभिमेव च।
प्रत्यङ्गमुदकं स्पृष्ट्वा मूर्धानन्तु ततः स्पृशेत् ॥
आपः पुनन्त्वित्युक्त्वा च पुनराचमनञ्चरेत्।
सोङ्कारं व्याहृतिं वापि सदसस्पतिमित्यृचम् ॥
आरभ्य प्रथमं पश्चात् तत्त्व कृत्वा समालभेत्।
ऋग्वेदं विष्णुरित्यङ्ग सूक्तमाद्यमनुत्तमम् ॥
आनन्त्या वारुणी सूक्तैर्नमस्कृत्य जलं ततः।
स्नवत्याचेत्य तिस्रोतः प्रतिकूलञ्च वारिषु ॥
मज्जेदोमित्युदाहृत्य न च मन्नोभयेज्जलम्।
गोमयञ्च त्रिधा कृत्वा यथापूर्वं समालभेत् ॥
सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीञ्च जपेत् पुनः।
पुनराचमनं कृत्वा मन्त्रेणान्तरात्मना ॥
आपोहिष्ठेति तिसृभिर्दर्भपूतेन वारिणा।
तथान्तरत् समन्वीति सिञ्चेतिजलं क्रमात् ॥
गोसूक्तेनाश्वसूक्तेन शुद्धवर्णेन चाप्यथ।
वैष्णवैर्वारुणैः सूक्तैः सावित्रैः रुद्रदैवतैः ॥
वामदेवेन चात्मानं मन्त्रैर्मन्त्रयसामभिः।
सिक्तान्तः सलिले सूक्तं जपेच्चैवाघमर्षणम् ॥
सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीं वा ततो जपेत्।
आख्वामभोघात् प्रणवं जपेद्वा मामनुस्मरन् ॥
एकपादं वा जपेन्मन्त्रं महाचरमथापि वा।

मध्वुत्य तीर्थमासाद्य धौते शुक्ले च वाससी ॥
शुक्ले चाच्छादयेत् कच्छे न कुर्य्यात् कटिपार्श्वके ।
पार्श्वनिबन्धमश्नीयात् कुरुते कर्म वैदिकम् ॥
राक्षसा दानवा दैत्यास्तद्विलुम्पन्ति हर्षिताः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कच्छं प्रायेण धारयेत् ॥
ततः प्रक्षाल्य पार्ष्णी द्वौ हस्तौ चैव मृदागमैः ।
आचम्य पुनराचामेत् सावित्र्याञ्जलिना जपेत् ॥
जले जलगतः शुद्धः स्थलएव स्थलस्थितः ।
उभयत्र स्थितस्तस्मादाचामेदात्मशुद्धये ॥
दर्भेषु दर्भपाणिः सन् प्राङ्मुखस्तु समाहितः ।
प्राणायामत्रयं कुर्य्यात्सद्गतेनान्तरात्मना ॥
सहस्रकृत्वः सावित्रीं शतकृत्वस्तु वा जपेत् ।
समाप्ते तु जपे तस्मिन् सावित्र्या चानुमन्त्र्य च ॥
मन्देहाना विनाशाय रक्षसा विक्षिपेज्जलम् ।
सद्गमोऽसीत्यथाचान्तः प्रायश्चित्तजलं क्षिपेत् ॥
अथादाय स पुष्पाणि तोयान्यञ्जलिना क्षिपेत् ।
प्रक्षिप्य प्रतिसूर्य्यञ्च व्योममुद्रां प्रकल्पयेत् ॥
ततो द्वादशकृत्वस्तु सूर्य्यस्यैकाक्षरं जपेत् ।
ततस्खाक्षरादीनि लिं कृत्वा परिवर्तयेत् ॥
प्रदक्षिणं परावृत्य मुद्रायाः समुपस्तया ।
ऊर्द्ध्वबाहुस्ततो भूत्वा सूर्य्यमीक्षन् समाहितः ॥
तन्मण्डलस्थं मां ध्यायेत् ततो मूर्त्तिश्चतुर्भुजम् ।
उदुत्यञ्च जपेन्मन्त्रं चित्रमित्येस्तथित्यपि ॥
सावित्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा सूक्तञ्च मामकम् ।

मन्मयानि च सामानि पूरुषं हृत्तमेव तु ॥
ततश्चालोकयेदर्कं हंसः शुचिषदित्यृचा ।
प्रदक्षिणं समावृत्य नमस्कृत्य दिवाकरम् ॥
ततस्तु तर्पयेदद्भिर्ब्रह्माणञ्च शङ्करम् ।
प्रजापतिञ्च देवांश्च तथा देवमुनीनपि ॥
साङ्गानपि तथा वेदानितिहासान् सांस्तथा ।
पुराणानि च दिव्यानि कुलान्यप्सरसोन्तथा ॥
ऋतून् संवत्सरञ्चैव कालञ्चाशात्मकं तथा ।
भूतग्रामाञ्च भूतानि सरितः सागरांस्तथा ॥
शैलांश्चैव स्थितान् देवानोषधीः सवनस्पतीन् ।
तर्पयेदुपवीती तु प्रत्येकं तृप्यतामिति ॥
अन्वारभ्य तु सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
निवीती तर्पयेत्पश्चान्नीन् मन्त्रजस्तथा ॥
मरीच्यादीन्मुनीं चैव नारदान्तान् समाहितः ।
प्राचिनावीत्यथैतांस्तु तर्पयेद्देवतान् पितॄन् ॥
ततस्तु कव्यमानाग्निं सोमं वैवस्वतं तथा ।
ततश्च पितरश्चापि चाग्निष्वात्ता स्तथैव च ॥
सोमपांश्चैव दर्भैस्तु सतिलैरेव वारिभिः ।
तृप्यध्वमिति पश्चात्तु स्वपितॄंस्तर्पयेत्ततः ॥
पितॄन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
पितामहीं तथा चापि तथैव प्रपितामहीम ॥
मातृष्वसा तथा चापि तथैव च पितृष्वसान् ।
मातरं चात्मनश्चापि तथा मातामहीनपि ॥
मातुर्मातामहीं चापि गुरूनाचार्यमेव च ।

उपाध्यायान् सम्बन्धीन् शिष्यर्त्विक्ज्ञातिपुत्रकान् ॥
प्रीतिमानात्मनस्त्वर्थं तर्पयेत्तान्नमत्सरः ।
तर्पयित्वा तथाचम्य स्नानवस्त्रं प्रपीडयेत् ॥
तद्धि भृत्यजनस्यार्थं स्नानपानश्च तद्विदुः ।
अतर्पयित्वा तान् पूर्वं स्नानवस्त्रं न पीडयेत् ॥
पीडयेद्यदि तन्मोहाद्देवा ऋषिगणास्तथा ।
पितरश्च निराशास्तु गत्वा यान्ति यथागमम् ॥
प्रक्षाल्य तु ततः पादावाचम्य प्रयतः पुनः ।
दर्भेषु दर्भपाणिः सन् स्वाध्यायन्तु समाचरेत् ॥
वेदवादौ समारभ्य तथोपर्युपरि क्रमात् ।
यदधीते यदन्वित्या तत स्वाध्याय प्रचक्षते ।
ऋचं वाथ यजुर्वापि सामगाथा रुथापि वा ॥
इतिहासपुराणं वा यथाशक्तिर्न तर्पयेत् ।
उत्थाय तु नमस्कृत्वा दिशो दिग्देवता अपि ॥
ब्रह्माणं ह्यसनञ्चाग्निं पृथिवीमोषधीस्तथा ।
वाच वाचस्पतिञ्चापि विष्णुञ्च पितरं तथा ॥
नमस्कारान्तमन्त्रैस्तु प्रणवादि च पूजयेत् ।
ततो नमोऽस्तु इत्युक्त्वा नमस्कुर्य्यात्तु तज्जलम् ।
इयो सूर्य्यं तथादित्य इत्युक्त्वा त्रि स्वमूर्धनि ॥
सिक्त्वावलोकयेदर्कं प्रयत्नेन समाहितः ।
ततो मामर्चयेत् पश्चात् मन्त्रैरेव नित्यशः ॥

युधिष्ठिर । क्षत्रियाणि प्रसूनानि त्वदनिष्टानि माधव ।
सर्वाण्याचक्ष्व देवेश ! त्वद्भक्तस्य समाच्युत ! ॥

भगवानुवाच । शृणुष्वावहितो राजन् ! पुष्पाणि विविधानि मे

कुमुदं करवीरञ्च गणाकश्चम्पकन्तथा।
मल्लिका जातिपुष्पञ्च नद्यावर्त्तञ्च मे प्रियम्॥
पत्नागपत्रं पुष्पञ्च दूर्वाम्रङ्कुरमेव च।
वनमाला च राजेन्द्र! मत्प्रियाणि विशेषतः॥
सर्वेषा मपि पुष्पाणां सहस्रगुणमुत्पलम्।
तस्मात्पद्मं तथा राजन्! पद्मात्तु शतपत्रकम्॥
तस्मात्सहस्रपत्रन्तु पुण्डरीकं ततःपरम्।
पुण्डरीकसहस्रात्तु तुलसी गुणतोऽधिका।
वकपुष्पं ततस्तस्याः सौवर्णन्तु ततोऽधिकम्॥
सौवर्णाच्च-प्रसूनात्तु मत्प्रियं नास्ति पाण्डव!।
पुष्पालाभे तुलस्यास्तु पत्रैर्मामर्चयेद्बुधः॥
पत्रालाभे तु शाखाभिः शाखालाभे शिफालवैः।
शिफालाभे मृदा तत्र भक्तिमानर्चयेत माम्॥
वर्जनीयानि पुष्पाणि शृणु राजन्! समाहितः।
किङ्किणीं मुनिपुष्पञ्च धूस्तूरं पाटलन्तथा।
तथामूत्रवैभितकं पुन्नागनक्तमालकम्।
यौधिकं कोरिकापुष्पं निर्गुण्डी जागली जवा।
कर्णिकारन्तथाशोकं शाल्मलीपुष्पमेव च।
ककुभं कोविदारञ्च वैभीतकमथापि च।
कुरण्टकप्रसूनञ्च तिलकं धातकी तथा॥
अङ्कोलं गिरिकर्णी च नीपाद्न्यच्च सर्वशः।
एवं वर्णानि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत्।
अर्कपुष्पाणि वर्ज्याणि चार्कपत्रस्थितानि च॥
घ्राघ्रात मपि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत्।

अन्यैस्तु मुक्तपुष्पैस्तु गन्धवह्निनराधिप ।॥
श्ववर्जिते यथालाभं मद्भक्तोमां सदार्चयेत् ।
युधिष्ठिरः । कथं त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तयः कीदृशास्तु ते ॥
वैखानसाः कथं ब्रूयुः कथं वा पञ्चरात्रिकाः॥
भगवानुवाच ॥ शृणु पाण्डव । तत्सर्वमर्चनाक्रममुत्तमम् ।
स्थण्डिले पद्मकं कृत्वा चाष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥
अष्टाक्षरविधानेनाप्यथवा द्वादशाक्षरैः ।
वैदिकैरथवा मन्त्रैर्मम सूक्तेन वा पुनः ॥
स्थापितं मामतस्तस्मिन्नर्चयीत विचक्षणः ।
पूरुषश्च ततः सूक्तमच्युतश्च युधिष्ठिर ! ॥
अनिरुद्धश्च मां प्राहुर्वैखानसविदो जनाः ।
अन्ये त्वेवं विजानन्ति मां राजन् ! पाञ्चरात्रिकाः
वासुदेवश्च राजेन्द्र ! संकर्षण तथापि वा ।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च चतुर्मूर्तिं प्रचक्षते ॥
एताश्चान्यानि राजेन्द्र ! संज्ञाभेदेन मूर्तयः ।
विद्ध्यनर्थान्तरायेव मामेवञ्चार्चयेद्बुधः ॥
युधिष्ठिरः । त्वद्भक्ताः कीदृशा देव ! कानि कर्माणि तत्कथा
एतत्कथय देवेश ! त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ! ॥
भगवानुवाच । अनन्यदेवता भक्ता ये मद्भक्तजनप्रियाः ।
मामेव शरणं प्राप्ता मद्भक्तास्ते प्रकीर्तिताः ॥
स्वर्गाण्यपि यशस्यानि मत्प्रियाणि विशेषतः ।
मद्भक्ताः पाण्डवश्रेष्ठ ! कर्माणीमानि धारयेत् ॥
नान्यदाच्छादयेद्दस्त्रं मद्भक्तो जलतारणे ।
स्वस्थस्तु न दिवा स्वप्यात् मधुमांसानि वर्जयेत् ।

प्रदक्षिणं व्रजेद्विद्वान्गामेश्वत्थ हुताशनम् ॥
निधाविपतिते वर्षे नाग्निभिंचाञ्च लोपयेत् ।
प्रत्यक्षलवणं नाद्यांल्लौहाशनकवर्ज्जितौ ॥
पायसेपाङ्क्ते दद्यात् धान्यान् पुत्रैव वर्ज्जयेत् ।
तथा पर्युषितञ्चान्नं पक्वं परन्दुहायुतम् ।
वैदिकञ्चैव यञ्चय तत्प्रयत्नेन वर्ज्जयेत् ।
विभीतक करञ्जानां छायां दूरात्तु वर्ज्जयेत् ॥
विप्रवादपरीवाद न वदेत् पीड़ितोऽपि सन् ।
सात्विका राजसाश्चापि तामसाश्चापि पाण्डव ॥
मामर्चयन्ति भक्तास्तेषामीदृग्विधा गति ।
तिर्यङ्मानुषदेहेषु तामसा भुञ्जते फलम् ॥
नागयक्षगन्धस्थानि राजसा भुञ्जते फलम् ।
सात्विकाः सत्वसम्पन्ना मत्पद यान्ति मानवाः ॥
ये सिद्ध्यन्ति च साङ्ख्येन योगसत्यबलेन च ।
नभस्यादित्यचन्द्राभ्यां पश्यन्ति पदविस्तरम् ॥
एकस्तम्भे नवद्वारे त्रिस्थूणे पञ्चधातुके ।
एतस्मिन् देहनगरे ये वसन्ति तत शृणु ॥
उदिते तस्य विप्रस्य क्रियायुक्तस्य धीमतः ।
चतुर्वेदविदश्चापि देहे [illegible]हपुत्राः स्थिताः ॥
क्षत्रियः सप्तविंशं या वैश्यस्त्वष्टौ प्रकीर्त्तिताः ।
नियताः पाण्डवश्रेष्ठ । शूद्राणामेकविंशतिः ॥
कामः क्रोधश्च लोभश्च मानश्च मद एव च ।
महामोहस्तथैत्ये ते देहे षड्दुर्यन्ताः स्थिताः ॥
गर्वोदम्भोऽप्यहङ्कार ईर्ष्याभिद्रोहएव वा ।

पारुष्यं क्रूरताचेति एते ते क्षत्रियाश्रिता ॥
तीक्ष्णता निकृतिर्माया शाठ्य दम्भोऽप्यनार्जवम्।
पैशुन्यमनृतञ्चैव वैश्यस्याष्टौ प्रकीर्तिता ॥
तृष्णा बुभुक्षा चालस्य निद्रा चाप्यष्टधा स्मृतम्।
अधृतिश्च विवादश्च प्रमादसृक्चीनसत्वता ॥
भय विनम्रता जाड्य पापता मन्युरेव च।
आशा चाश्रद्दधानत्वादनवस्थाप्य यन्त्रणाम् ॥
अशौच मलिनत्वञ्च शूद्रास्यै ते प्रकीर्त्तिता।
यस्मिन्नेते न दृश्यन्ते सर्वे ब्राह्मण उच्यते।
येषु येषु हि भावेषु यत्काल वर्तते द्विज।
तत्काल नैव विप्रो यो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बल ॥
प्राणायामन्तु यत्काले येन मामपि चिन्तयेत्।
तत्काल वै द्विजोऽस्येव शेषकाल मयेरित ॥
तस्मात्तु सात्विको भूत्वा शुचि क्रोधविवर्जित।
मामर्चयेद्द्विज सतत मत्प्रियत्व यदृच्छति ॥
अलोलजिह्व समुपस्थितो धृतीर्निधाय चक्षुर्युगमात्र मेव।
मानश्च वाचश्च निगृह्य चञ्चलोभोगान्निवृत्तो भगवान्निहोच्यते।
सत्भर्मार्थानि ददाति ब्राह्मणो नियतेन्द्रिया।
येषा श्राद्धेषु भोक्ष्यन्ति तेषा तृप्ता. पितामहा ॥
धर्मो जयति नाधर्म सत्य जयति नानृतम।
क्षमा जयति न क्रोध, क्षमावान् ब्राह्मणो भवेत् ॥
इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्याय।

नवमोऽध्यायः।

वैशम्पायनः। दानधर्मफलं श्रुत्वा तपः पुण्यफलानि च।
धर्मपुत्त्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत्॥
या चैषा कपिला देया पूर्वं सम्पादिता विभो।
होमधेनुः सदा पुण्या चतुर्वक्त्रेण माधव॥
सा कथं ब्राह्मणेभ्यो हि देया कस्मिन् दिनेऽपि वा।
कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा॥
कति वा कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा।
कैर्वा देयाश्च ता देव। ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः॥
एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्त्रेण संसदि।
अब्रवीत्कपिलासङ्ख्यां तासां माहात्म्यमेव च॥
शृणु पाण्डव। तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम्।
यच्छ्रुत्वा पापकर्मापि नरः पापैर्विमुच्यते॥
अग्निमध्योद्भवां दिव्यामग्निज्वालासमप्रभाम्।
अग्निज्वालोज्ज्वलच्छीर्षां प्रदीप्ताङ्गारलोचनाम्॥
अग्निपुच्छामग्निखुरामग्निरोमप्रभाविताम्।
तामाग्नेयीमग्निजिह्वामग्निग्रीवां ज्वलत्प्रभाम्॥
भुञ्जते कपिलां येतु शूद्रा लोभेन मोहिताः।
पतितांस्तान् विजानीयाच्चण्डालसदृशा हि ते॥
न तेषां ब्राह्मणः कश्चिद्दुष्टश्चेत्कुर्य्यात् प्रतिग्रहम्।
दूराच्च परिहर्त्तव्या महापातकिनो हि ते॥
सर्वकालं हि ते सर्वे वर्जिताः पितृदैवतैः।
ते सदा ह्यप्रतिग्राह्या अपाङ्क्तेयाश्च पापिनः॥
पिबन्ति कपिलां यावत्तावत्तेषां पितामहाः।

अमेध्य मुपभुञ्जन्ति भूत्वा वै श्वशृगालवत् ॥
कपिलाया घृतं क्षीरं दधि तक्रं मया पिवा ।
ये शूद्रा उपभुञ्जन्ते तेषां गति मिमां शृणु ॥
कपिलोपजीवी शूद्रस्तु मृतो गच्छति रौरवम् ।
क्लिश्यते रौरवे घोरे वर्षकोटिशतं नृप ! ॥
ततश्च मुक्तः पापेन शुना.योनिगतं व्रजेत् ।
श्वयोन्याश्च परिभ्रष्टो विष्ठायां जायते क्रिमिः ॥
विष्ठावर्गेषु पापिष्ठो दुर्गन्धेषु सहस्रश ।
तत्र तत्रैव जायेत नोद्धारं तत्र विन्दति ॥
ब्राह्मणश्चापि यस्तेषां गृहे कुर्यात्प्रतिग्रहम् ।
ततः प्रभृति तस्यापि पितरः स्युरमेध्यपाः ॥
न तेन सार्द्धं सम्भाषेन्नचाप्येकासन व्रजेत् ।
स नित्यं वर्जनीयो हि दूराद्ब्राह्मणोहि सः ॥
यस्तेन सह सम्भाषेदेकशय्यां व्रजेत वा ।
प्राजापत्यञ्चरेत्सोऽपि सद्य स्तेनैव शुध्यति ॥
कपिलोपजीविन. शूद्राद्यः करोति प्रतिग्रहम् ।
प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य विप्रस्येह न संशयः ॥
वर्षं कृच्छ्रान् कुर्वीत चान्द्रायणं मथापिवा ।
मुच्यते किल्बिषात्तस्मात्तेन स्याद् ब्राह्मणो हि सः ॥
कपिला ह्यग्निहोत्रार्थे विप्रार्थेञ्च स्वयम्भुवा ।
सर्वतेजः समुद्धृत्य निर्मिता ब्रह्मणा पुरा ॥
पवित्रञ्च पवित्राणां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला पाण्डुनन्दन ! ॥
तपसान्तप एवाय व्रतानां मुत्तमं व्रतम् ।

दानानामपरं दानं विमानं हैमसञ्चयम् ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
पवित्राणि च रम्याणि सर्वलोकेषु पाण्डव ॥
तेभ्य स्तेज समुद्धृत्य ब्रह्मणा लोक कारिणा ।
लोकनिस्तारणार्थाय निर्मिता कपिला स्वयम् ॥
सर्वतेजोमयी ह्येषा कपिला पाण्डुनन्दन ।
सदामृतवहा मेध्या शुचिं पावनमुत्तमम् ॥
क्षीरेण कपिलायास्तु दध्ना चैव घृतेन च ।
होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायम्प्रात द्विजातिभिः ॥
कपिलाया घृतेनापि दध्ना क्षीरेण वा पुनः ।
जुह्वते येऽग्निहोत्राणि ब्राह्मणा विधिवत्सदा ॥
पूजयन्त्यतिथींश्चैव परां भक्तिं समागताः ।
शूद्रान्नविरता नित्यं दम्भानृतविवर्जिताः ॥
ते यान्त्यादित्यवर्णेन विमानेन द्विजोत्तमाः ।
सूर्यमण्डलमध्येन ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ॥
ब्रह्मणो भवने दिव्ये कामगाः कामरूपिणः ।
ब्रह्मणा पूज्यमानास्तु मोदन्ते कल्पमक्षयम् ॥
एवं हि कपिला राजन् ! पुण्या पापोपहारिणी ।
आदावेवाग्निहोत्रार्थं मन्त्रैर्ब्रह्मादिनिर्मिता ॥
शृङ्गाग्रे कपिलायास्तु सर्वतीर्थानि पाण्डव ।
ब्रह्मणोऽपि नियोगेन निवसन्ति दिने दिने ॥
प्रातरुत्थाय यो मर्त्यो कपिलाशृङ्गमस्तकात् ।
च्युतास्त्वम्बुधारां मूर्ध्ना धारयेत्प्रयतः शुचिः ।
स तेन पुण्यस्नानेन सहसा पापसञ्चितम् ।

वर्षमेकाकुहिमायं प्रदत्त्यग्निहोत्रणम् ॥
मूत्रे वा कपिलायास्तु यस्तु प्रातरुपस्पृशेत् ।
स्नानेन तेन शुद्धेन नष्टपापः समाहितः ॥
त्रि अब्दसंज्ञतात्पापात्पूयते नात्र संशयः ।
प्रातरुत्थाय यो भक्त्या प्रयच्छेत्तृणमुष्टिकम् ॥
तस्य नश्यति तत्पापं त्रिंशद्रात्रकृतं नृप ।
प्रातरुत्थाय भक्त्या कुर्यात्तस्याः प्रदक्षिणम् ॥
प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ।
प्रदक्षिणेन चैकेन चतुर्युक्तस्य पाण्डव ॥
दशरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
दृष्ट्वा तु कपिलां भक्त्या श्रुत्वा हुम्बारवं तथा ॥
व्यपोहति नरः पापं महोरात्रकृतं नृप ।
यत्र वा तत्र वा चाङ्गे कपिलायाः स्पृशेच्छुचिः ॥
संवत्सरकृतं पापं स नाशयति पाण्डव ।
गोसहस्रं तु यो दद्यादेकां च कपिलां नरः ॥
समन्तस्य फलप्राह ब्रह्मलोके पितामहः ।
यस्त्वेतां कपिलां हन्यान्नरः किञ्चित्प्रमादतः ॥
गोसहस्रहतं तेन भवेन्नात्र विचारणा ।
यस्त्वेकां कपिलां दद्याच्छ्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ॥
गवां सहस्रन्तेनेह दत्तं भवति पाण्डव ।
दशैह कपिला प्रोक्ता स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥
या दत्ता श्रोत्रियेभ्यो वै स्वर्गं गच्छति तत् शृणु ।
प्रथमा सुवर्णा कपिला द्वितीया गौरपिङ्गला ॥
तृतीया रक्तपिङ्गाक्षी चतुर्थी वह्निपिङ्गला ।

पञ्चमी ब्रह्मवर्णा स्यात् षष्ठी स्यात् श्वेतपिङ्गला ॥
सप्तमी कृष्णपिङ्गाक्षी अष्टमी पुरपिङ्गला ।
नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुच्छपिङ्गला ॥
दशैता कपिला प्रोक्ता तारयन्ति नरान् सदा ।
मङ्गल्याश्च पवित्राश्च सर्वपापप्रणाशना: ॥
एवमेवाश्च नड्वाहो दश प्रोक्ता नरेश्वर ॥
ब्राह्मणो वाहयेत्तांस्तु नान्यवर्णः कथञ्चन ।
वाहयेत्कपिलां यस्तु सोऽवैवार्थेन पाण्डव ॥
वाहयेद्धुतैनैव शाखया वा सपत्रया ।
सुदर्भेषु तु भुञ्जीयात् पिबेत्शीतेषु चोदकम् ॥
शुश्रूषितुभा वितार्थेते पितरस्ते प्रकीर्तिता: ।
अन्न, पूर्वे विभागे तु सूर्यादा वाहन स्मृतम् ।
विश्रामो मध्यमे भागे भाग्ये शान्ते यथासुखम् ॥
यत्र वा त्वरया कार्य संशयो यत्र वाञ्छति ।
वाहयेत्तत्र धुर्यांस्तु न स पापेन लिप्यते ॥
अन्यथा वाहनादेव निरयं याति रौरवम् ।
रुधिरं पातयेत्तेषां यस्तु किञ्चिन्नराधम: ॥
भ्रूणहत्यासमं पापं तस्य स्यात्पाण्डुनन्दन ।
तेन पापेन पापात्मा नरकं याति सर्वश ॥
नरकेषु स सर्वेषु समा: स्थित्वा शत तत: ।
इह मानुष्यके लोके बलीवर्दो भविष्यति ॥
तस्मात्त्विह मुक्तिमन्विच्छन् दद्यात्तु कपिलावर: ।
कपिलो वाहयेद्यस्तु उत्पन्नो गोऽमंशाधित ॥

तेन देवास्तथर्षिश्च पितरश्चापि वाञ्छिताः।
स देवैः पितृभिर्नित्यं वर्जितास्तु महामतिः॥
नरकान्नरकं घोरं गच्छेदाप्रलयं नृप!।
ब्रह्मा रुद्रस्तथाग्निश्च कपिलानां गतिङ्गताः॥
तस्मात्ते तु न गन्तव्याः पुरुषैश्चैव विशेषतः।
निघ्नन्ति यदा ब्राह्मणास्ताश्चान्यत्र तत्कुलम्॥
यावन्ति तेषां रोमाणि तावद्वर्षशतान्नृप!।
नरके परिपच्यन्ते तत्र तद्दाहका नराः॥
कपिला सर्वयज्ञेषु दक्षिणार्थं विधीयते।
तस्मात्ता दक्षिणा देया यज्ञेष्वेव द्विजातिभिः॥
होमार्थं चाग्निहोत्रस्य यः प्रयच्छेत्स यत्नतः।
श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रशान्ताय यतात्मने॥
तेन दानेन पूतात्मा सोऽग्निलोके महीयते।
यावन्ति चैव रोमाणि कपिलाया युधिष्ठिर!॥
तावद्वर्षसहस्राणि सोऽग्निलोके महीयते।
सुवर्णखुरशृङ्गीं यः कपिलां हि प्रयच्छति॥
विधुवैश्यापि येनैव सोऽश्वमेधफलं लभेत्।
तेनाश्वमेधतुल्येन मम लोकं स गच्छति॥
सुवर्णशृङ्गी रूप्यखुरा सवत्सा कांस्यदोहना।
वस्त्रैरलङ्कृता पुष्टा पुष्पमाल्यैश्च पूजिता॥
पवित्रं हि पवित्राणां सुवर्णमिति मे मतिः।
तस्मात् सुवर्णाभरणा दातव्या चाग्निहोत्रिणे॥
एवं दत्त्वा तु राजेन्द्र! सप्तपूर्वान् परानपि।

तारयिष्यति राजेन्द्र ! नात्र कार्या विचारणा ॥
अग्निष्टोमसहस्रञ्च वाजपेयञ्च तत्समम् ।
वाजपेयसहस्रञ्च अश्वमेधञ्च तत्समम् ॥
अश्वमेधसहस्रञ्च राजसूयञ्च तत्समम् ।
कपिलानां सहस्रेण विद्धि दत्तेन पाण्डव ! ॥
राजसूयफलं प्राप्य मम लोके महीयते ।
न तस्य पुनरावृत्ति विद्यते कुरुपुङ्गव ! ॥
यच्छन्ति ये कपिलां सचैलां सकांस्यदोहां कनकाग्रशृङ्गीम् ।
तैस्तैर्गुणैः कामदुघाभिभूत्वा नरं प्रदातार मुपैति सा गौः ।
सा कर्मभिश्चाप्यनुबध्यमानांतीव्रान्धकारे नरके पतन्तम् ॥
महार्णवे नौरिव वायुनीता दत्ताहि गौस्तारयते मनुष्यम् ।
पुत्रांश्च पौत्रांश्च कुलञ्च सर्वमासप्तमाद्यं तारयते परत्र ॥
यावन्मनुष्य पृथिवीं बिभर्ति तावत्प्रदातार मुपैति तत्र ।
यथौषधं मन्त्रकृतं नरस्य प्रयुक्तमात्रं विनिहन्ति रोगम् ।
तथैव दत्ता कपिला सुपात्रे पापं निहन्त्याशुनरस्य सर्वम् ॥
यथैव दृष्ट्वा भुजगाः सुपर्णं नश्यन्ति दूराद्विषया भयार्ताः ।
तथैव दृष्ट्वा कपिलाप्रदानं नश्यन्ति पापानि नरस्य शीघ्रम् ॥
यथा त्वचं स्वां भुजगोविहाय पुनर्नवं रूपमुपैति पुण्यम् ।
तथैव मुक्तः पुरुषः सपापाद्विराजते वै कपिलाप्रदानात् ॥
यथान्धकारं भुवनेषु लग्नं दीपो हि निर्नाशयति प्रदीप्तः ।
तथा नरे पाप मपि प्रलीनं निर्नाशयेद्धि कपिलाप्रदानं ॥
यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्या वत्सान्वितायाः स्वशरीरजा
तावत्प्रदाता युगर्यकोटी म ब्रह्मलोके रमते मनुष्यः ।

यथा ह्रितोऽग्नेरतिथिः प्रियस्य पूर्वोक्तदूरस्य जितेन्द्रियस्य।
सत्यव्रतस्याध्ययनान्वितस्य दत्ताहि गौस्तारयते परत्र।
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे कपिलादान
प्रशंसोनाम नवमोऽध्याय।

दशमोऽध्यायः।

वैशम्पायनः। श्रुत्वा वचः पुण्य कपिलादानमुत्तमम्।
धर्मपुत्त्र प्रहृष्टात्मा केशव पुनरब्रवीत्॥
देवदेवेश। कपिला यदा विप्राय दीयते।
कथं सर्वेषु चाङ्गेषु तस्या स्तिष्ठन्ति देवता॥
याश्चैता कपिला, प्रोक्ता देवदेव। त्वया मम।
तासाङ्कति सुरश्रेष्ठ। कपिलाः पुण्यलक्षणा॥
कथ वानुग्रहीतास्ता सुरैः पितृगणैरपि।
के नात्मयुक्ता यत्नेन श्रोतुं कौतूहल हि मे।
वैशम्पायन.।-युधिष्ठिरेणैवमुक्ते केशव सत्यभह्मभः॥
गुह्यानामपरह्यं वक्तुमेवोप चक्र मे।
भगवानुवाच। शृणु राजन्। पवित्रं वै रहस्यन्धर्ममुत्तमम्।
स्रहणीयमिद याव्य ह्ननम ह्वेतुवादिनाम्।
यथा वत्सस्य पादौ द्वौ प्रसवे शिरसा सह॥
दृश्यते कालदानन्तप्राक्ष दांन विदोजनाः।
अन्तरीक्षगतोवत्सो यावद्भूमिं न यास्यति।
गौस्तावत् पृथिवी ज्ञेया तस्माद्देया तु ताद्दशि॥
यावन्ति धेन्वारोमाणि सवत्साया युधिष्ठिर।

यावन्त्य सिकतायापि गर्भोदकपरिश्रुताः ॥
तावद्वर्षसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
सुवर्णाभरणं कृत्वा सवत्सां कपिलान्तु च ॥
तिले प्रच्छादितां दद्यात् सर्वरत्नै रलङ्कृताम् ।
ससमुद्रनदी तेन सशैलद्वीपपत्तना ।
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
पृथिव्यास्तु स्वतुल्येन तेन दानेन मानव ।
संसारसागरात्तीर्णो याति लोकं प्रजापतेः ॥
ब्रह्महत्यादि वा गोघ्नो भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शुद्ध्यति ॥
इदं पठति यः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।
प्रातरुत्थाय सद्भक्त तस्य पुण्यफलं शृणु ।
मनसा कर्मणा वाचा मतिपूर्व युधिष्ठिर ।
पापं रात्रिकृतं हन्यादस्याध्यायस्य पाठतः ॥
इदमावर्त्तमानस्तु श्राद्धे सन्तर्पयेद् द्विजान् ।
तस्याप्यमृतमश्नन्ति पितरोऽत्यन्त हर्षिताः ॥
यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या सङ्गतेनान्तरात्मना ।
तस्य रात्रि कृतं सर्वं पापमाशु व्यपोहति ॥
अतः परं विशेषन्तु कपिलानां शृणु क्रमात् ।
यश्चैता कपिला प्रोक्ता दश राजन्मया तव ॥
तासाञ्च तस्य प्रवरा पुण्या पापप्रणाशनम् ।
नमस्कृता वा स्पृष्टा वा घ्नन्ति पापं नरस्य तु ॥
यस्यैता कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशना ।
तत्र श्रीर्विजयः कीर्तिः स्थितानित्यं युधिष्ठिर ॥

प्रया हितोऽग्नेरतिथि प्रियस्य पूर्वान्नदूरस्य जितेन्द्रियस्य ॥
तत्त्वव्रतस्याध्ययनान्वितस्य दत्तापि गौस्तारयते परत्र ।

इति श्रीगोतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे कपिलादान
प्रशंसो नाम नवमोऽध्याय ।

दशमोऽध्यायः ।

वैशम्पायन. । उक्त श्रुत्वाव्रच. पुण्य कपिलादानमुत्तमम् ।
धर्मपुत्र महात्मा केशव पुनरब्रवीत् ॥
देवदेवेश ! कपिला सदा विप्राय दीयते ।
कथं सर्वेषु चाङ्गेषु तस्या स्तिष्ठन्ति देवता ॥
याश्चैता कपिला प्रोक्ता देवदेव ! त्वया मम ।
तासाङ्कति सुरश्रेष्ठ ! कपिला पुण्यलक्षणा ॥
कथ वानुगृहीतास्ता सुरै पितृगणैरपि ।
के नात्मयुक्ता वर्णेन श्रोतुं कौतूहल हि मे ।
वैशम्पायन. ।·युधिष्ठिरेणैवमुक्ते केशव सत्यभङ्गभ ॥
गुह्यानामपरङ्गुह्य वक्तुमेवोप चक्र मे ।
भगवानुवाच । शृणु राजन् ! पवित्र वै रहस्यन्धर्ममुत्तमम् ।
सृहणीयमिद श्राव्य उत्तम हेतुवादिनाम् ।
दया वत्सस्य पादौ द्वौ प्रसवे शिरसा सह ॥
दृश्यते कालदानन्तथाऊ दीयते विरोजना. ।
अन्तरीक्षगतोवत्सो यावद्भूमि न यास्यति ।
गौस्तावत् पृथिवी ज्ञेया तस्माद्देया तु तादृशि ॥
यावन्ति धेन्वारोमाणि सवत्साया युधिष्ठिर ! ।

यावन्त्य. सिकतायापि गर्भोदकपरिस्रुताः ॥
तावद्वर्षसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
सुवर्णाभरणा काला सवत्सा कपिलान्तु य ॥
तिले प्रच्छादिता दद्यात् सर्वरत्नै रलङ्कृताम् ।
ससमुद्रनदी तेन सशैलद्वीपपत्तना ।
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
पृथिव्यास्तु स्वतुल्येन तेन दानेन मानव ।
संसारसागरात्तीर्णो याति लोकं प्रजापतेः ॥
ब्रह्महत्यादि वा गोघ्नो भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शुद्ध्यति ॥
इद पठति यः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।
प्रातरुत्थाय मद्भक्त तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
मनसा कर्मणा वाचा मतिपूर्व युधिष्ठिर ।
पापं रात्रिकृतं हन्यादस्याध्यायस्य पाठतः ॥
इदमावर्त्तमानस्तु श्राद्धे यस्तर्पयेद् द्विजान् ।
तस्याप्यमृत मश्नन्ति पितरोऽत्यन्त तर्पिताः ॥
यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या मद्गतेनान्तरात्मना ।
तस्य रात्रि कृत सर्वं पापमाशु व्यपोहति ॥
अतः परं विशेषन्तु कपिलानां शृणु क्रमात् ।
यश्चैता कपिला. प्रोक्ता दश राजन्मया तव ॥
तासाञ्च तस्य प्रवरा पुण्य पापप्रणाशनम् ।
नमस्कृता वा स्पृष्टा वा घ्नन्ति पापं नरस्य तु ॥
यस्यैता कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशना ।
तत्र श्रीर्विजय कीर्ति. स्थितानित्य युधिष्ठिर ॥

ये तासां प्रीतिमायान्ति ददतस्त्रिदशाः सदा ।
पयसा पितरः सर्वे घृतेनच हुताशनाः ॥
ततः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
सकृद्दत्तेन तुष्यन्ति वर्षकोटिं युधिष्ठिर ! ॥
कपिलाया घृतं क्षीरं दधिपायसमेव च ।
श्रोत्रियस्य सकृद्दत्त्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
उपवासन्तु यः कृत्वा ह्यहोरात्रं जितेन्द्रियः ।
कपिलापञ्चगव्यन्तु पीत्वा चान्द्रायणात्परम् ॥
सौम्ये मुहूर्त्ते तत्रात्मा शुद्धात्मा शुद्धमानसः ।
क्रोधानृतविनिर्मुक्तो मङ्गलेनान्तरात्मना ॥
कपिलापञ्चगव्येन समन्त्रेण पृथक् पृथक् ।
यो मत्कृतिशतं वापि शङ्करात्मतिमेव वा ॥
स्नापयेद्विपुवे भक्त्या सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
स मुक्तपापः पूतात्मा यानेनाम्बरगामिना ॥
मम लोकं व्रजेद्युक्तो रुद्रलोकं मथापि वा ।
ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा कपिला काञ्चनप्रभा ॥
अग्निकुण्डात्परैर्मन्त्रैर्होमधेनुः स्वयंप्रभा ।
स्पृहणीयान्तु तां दृष्ट्वा देवा रुद्रादयो दिवि ॥
सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव मेरुः साद्राः महाध्वराः ।
सागराः सरितश्चैव पर्वताः सवलाहकाः ॥
गन्धर्वाप्सरसो यक्षाः पन्नगाश्चाप्युपस्थिताः ।
सर्वे विस्मयमापन्ना अग्निमध्ये महाप्रभाम् ॥
मन्त्रैः स्तोत्रैश्च विविधैः स्तुवन्तामनेकशः ।
कृताञ्जलिपुटाः सर्वे तान्निरीक्ष्य स्थिराश्चताम्

शिरोभिः प्रणता भूमौ ब्रह्मा स्ततारिणीम् ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे चतुर्वक्त्रं पितामहम् ॥
किमिद देव ! देवेश ! सर्वलोकपितामह ! ।
आज्ञापय महादेव ! किं कुर्मस्ते प्रियं प्रभो ! ॥
एवमुक्तः सुरैः सर्वैः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
तत सानुनयं प्रीत्या ब्रह्मावचन मब्रवीत् ॥
भवन्तो ह्यनुगृह्णन्तु दोग्ध्रीमेता पयस्विनीम् ।
होमधेनुरिय ज्ञेया ह्यग्नि सन्तर्पयिष्यति ॥
पीतक्षीरा येऽपि चाज्ञाः जातवीर्यपराक्रमाः ।
जयिष्यथ यथाकाम दानवान् सर्व एव तु ॥
जातवीर्यबलैश्वर्याः सत्ववन्तो जितारयः ।
अदेवमातृका. सर्वाः पालयिष्यथ वै प्रजाः ॥
पालिताश्च प्रजाः सर्वा भवद्भिरिह धर्मतः ।
पूजयिष्यति यो नित्यं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥
एवमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
ततः संहृष्टमनसः कपिलायै वरं ददुः ॥
यस्माल्लोकहितायाद्य ब्रह्मणा त्व विनिर्मिता ।
तस्मात् पूता पवित्राच भव पापव्यपोहिनी ॥
ये त्वा दृष्ट्वा नमस्यन्ति स्पृशन्ति च करैर्नराः ।
तेषा वर्षकृत पापं त्वद्भक्ताना विनश्यतु ॥
यामतः कृतमज्ञात मनृत यत्तु पातकम् ।
त्वां दृष्ट्वा ये नमस्यन्ति गाव. सर्वसहेति च ॥
तेषा तद्विलयं यातु तम. सूर्योदये यथा ।

भगवानुवाच । इत्युक्त्वा च वरं दत्त्वा प्रययुस्ते यथागतम् ॥

लोकनिस्तारणार्थन्तु सा च लोके चचार ह ।
तस्या एव समुद्भूताः शेषास्तु कपिला अपि ॥
विचरन्ति महीमेतां लोकानुग्रहकारणात् ।
तस्मात्तु कपिला देया परत्र हितमिच्छता ।
यदा च दीयते राजन् ! कपिला ह्यग्निहोत्रिणे ॥
तदाग्रशृङ्गयोस्तस्या विष्णुरिन्द्रश्च तिष्ठतः ।
चन्द्रवज्रधरौ चापि तिष्ठतः शृङ्गमूलयोः ॥
शृङ्गमध्ये तथा ब्रह्मा ललाटे गोवृषध्वजः ।
कर्णयोरश्विनौ देवौ चक्षुषोः शशिभास्करौ ॥
करयो वरुणो राजन् ! हृदये हव्यवाहनः ।
रोमान्ते मुनयः सर्वे चर्मण्येव प्रजापतिः ॥
निश्वासेषु स्थिता वेदाः सषडङ्गपदक्रमाः ।
नासापुटे स्थिता गन्धाः पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
अधरे वसवः सर्वे मुखे चाग्निः प्रतिष्ठितः ।
साध्या देवाः स्थिताः कण्ठे ग्रीवायां पार्वती स्थिता ॥
पृष्ठे च नक्षत्रगणाः ककुद्देशे यमः स्थितः ।
अपाने सर्वतीर्थानि गोमूत्रे जाह्नवी स्वयम् ॥
श्रोणीतटस्थाः पितरो रोमलाङ्गूलमाश्रिताः ।
पार्श्वयोरुभयोः सर्वे विश्वेदेवाः प्रतिष्ठिताः ॥
तिष्ठत्युरसि तस्यास्तु प्रीतः शक्तिधरो गुहः ।
जानुजङ्घोरुदेशेषु पञ्च तिष्ठन्ति वायवः ॥
खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ।
चत्वारः सागराः पूर्णास्तस्याश्च पयोधराः ॥

रतिर्मेधा स्वधा स्वाहा श्रद्धा शान्तिः स्मृतिर्धृतिः ।
कीर्तिर्दीप्तिस्तथा कान्तिः पुष्टिस्तुष्टिस्तु सङ्गतिः ॥
दिशश्च विदिशश्चैव सेवन्ते कपिलां सदा ।
देवाः पितृगणाश्चापि गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः ॥
लोका द्वीपार्णवाश्चैव गणाद्यो सरितस्तथा ।
रुद्रा मातृगणाश्चैव वेदाः साङ्गाः सहाध्वरैः ॥
वेदोक्तैर्विविधैर्मन्त्रैः स्तोत्रैः स्तुवन्ति हर्षिता ।
विद्याधराश्च ये सिद्धा भूतास्तारागणास्तथा ॥
पुष्पवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति प्रनृत्यन्ति च हर्षिताः ।
ब्रह्मणोत्पादिते। देवि। वह्निकुण्डाग्निसप्रभे।॥
नमस्ते कपिले। पुण्ये। सर्वदेवैर्नमस्कृते।।
कपिले। च महासत्त्वे। सर्वतीर्थमये। शुभे।॥
दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नय स्वयम्।
अहोरात्रमिदं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम्॥
अहो धर्मार्जितश्चैव मिदमग्र्यं महाधनम्।
इत्याकाशगतास्ते तु जल्पन्ति च रमन्ति च ॥
तस्याः प्रतिग्रहीता च भक्त्या च द्विजोत्तम ।
तावद्देवगणाः सर्वे कपिलाञ्च नमन्ति वै॥
स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरा गन्धैः पुष्पैश्च पूजिता।
वस्त्राभ्यामेव ताभ्यान्तु यावत्तिष्ठत्यलङ्कृताम्॥
तावद्यदिष्फेत् कपिला मन्त्रपूता सुसंस्कृता।
भूलोकवासिनः सर्वान् ब्रह्मलोकं नयेत् स्वयम्॥
भूरत्नं कनकं गावो रौप्यं कृष्णतिला यवाः।
दीयमानानि विप्राय प्रदद्यति दिने दिने।

अथवा श्रोत्रियेभ्यो वै तानि दत्तानि पाण्डव ।
तानि निन्दन्त्यथात्मानमशुभं किन्नु नः कृतम् ॥
अहोरात्रं पिशाचेश्च भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
याम्यामो विलयं शीघ्रमिति शोचन्ति तानि वै ॥
अथैतानि द्विजेभ्यो वै श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ।
दीयमानानि वर्धन्ते दातारं तारयन्ति च ॥
युधिष्ठिरः । देव । देवेश । दैत्यघ्न । कालः को हव्यकव्ययोः ।
के तत्पूजामर्हन्ति वर्जनीयाश्च के द्विजाः ॥
भगवानुवाच । दैवं पूर्वाह्णिकं कर्म पैतृकञ्चापराह्णिकम् ।
कालहीनञ्च यद्दानं तद्दानं राक्षसं विदुः ॥
खादितं चावलीढञ्च कलिपूर्वञ्च यत्कृतम् ।
रजस्वलाभिदृष्टञ्च तद्दानं राक्षसं विदुः ॥
अवक्रुष्टञ्च यद्भुक्त्या अव्रतेनापि भारत ।
परामृष्टं शुना चापि तद्भागं राक्षसं विदुः ॥
यावन्तः पतिता विप्राः संसर्गात् पतितास्तथा ।
दैवे वा पैतृके वापि राजन् । नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
क्लीवः श्वित्री च कुष्ठी च राजयक्ष्मान्वितश्च यः ।
अपस्मारी च यश्चाधः पित्र्ये नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
चिकित्सका देवलका वृथा नियमधारिणः ।
सोमविक्रयिणश्चापि श्राद्धे नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
एकोद्दिष्टस्य ये चान्नं भुञ्जते विधिवद्द्विजाः ।
चान्द्रायणमकृत्वा ते पुनर्नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
गायका नर्तकाश्चैव वादका वाटकास्तथा ।

वायका योधकाश्चैव श्राद्धेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
अनग्नयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये ।
ते नराङ्ग जिंकर्मस्था राजन्! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
अपरिज्ञातपूर्वश्च गणपुत्रश्च यो द्विजः ।
पुत्त्रिकापूर्वपुत्रश्च श्राद्धेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
ऋणकर्ता च यो विप्रो यश्च वाणिजको द्विजः ।
प्राणिविक्रयवृत्तिश्च श्राद्धेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
चीर्णव्रता गुणैर्युक्ता येच स्वाध्यायतत्पराः ।
सावित्रीज्ञाः क्रियावन्त स्ते श्राद्धे सत्कृतिक्षमाः ॥
श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा ।
दर्भाः सुमनसां क्षेत्रं तत्कालं श्राद्धदो भवेत् ॥
चारित्रनियता राजन्! कृशा ये कृशवृत्तयः ।
अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
तपस्विनश्च ये युक्ता स्तथा भैक्षचराश्च ये ।
अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महत्फलम् ॥
एवं धर्मविदां श्रेष्ठ! ज्ञात्वा सर्वात्मना सदा ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रयच्छानुपकारिणे ॥
दानं यत्ते प्रियं किञ्चिच्छ्रोत्रियाणाञ्च यत्प्रियम् ।
तत्प्रयच्छ स्वधर्मज्ञ! यदिच्छसि त मक्षयम् ॥
निरयं ये च गच्छन्ति तच्छृणुष्व युधिष्ठिर! ।
गुर्वर्थं वा भयार्थं वा नोचेदन्यत्र पाण्डव! ॥
वदन्ति येऽनृतं विप्रास्ते वै निरयगामिनः ।
परदारापहर्तारः परदाराभिमर्शकाः ॥

परदारप्रयोक्तार स्ते वै निरयगामिनः ।
अनाथान् प्रमदा बालान् वृद्धान् भीतान् तपस्विनः ॥
प्रयच्छन्ति भरा ये च ते वै निरयगामिनः ।
वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदञ्च भारत ! ॥
मित्रच्छेदं तथा कुर्युः स्ते वै निरयगामिनः ।
वर्णाश्रमाणां ये संस्था पाषण्डा येच पापिनः ॥
उपासते चतान्येतु ते सर्वे नरकालयाः ।
वेदविक्रयिणश्चैव वेदानाञ्चैव दूषकाः ॥
वेदानां लेखिनश्चैव ते वै निरयगामिनः ।
रसविक्रयिणो राजन् ! विषविक्रयिणश्च ये ॥
क्षीरविक्रयिणश्चापि ते वै निरयगामिनः ।
चण्डालेभ्यश्च ये क्षीरं प्रयच्छन्ति नराधमाः ॥
अर्थार्थमथवा स्नेहात्ते वै निरयगामिनः ।
न स्मशानाद्भवाश्चैव वृक्षानाश्च युधिष्ठिर ! ॥
ये तरयन्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ।
उपाध्यायञ्च पितरं गुरुञ्च भरतर्षभ ! ।
ये त्यजन्ति सहायाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
अदातारं समर्था ये द्रव्याद्यालोभकारणात् ।
दीनानाथांश्च पश्यन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
श्रान्तान्दान्तान् कृशान् मत्तान् दीर्घकालसहोषितान् ।
त्यजन्ति सततत्याद्ये ते वै निरयगामिनः ॥
मातानामथ वृद्धानां आत्मानाञ्चापि ये नराः ।
अदत्त्वाश्नन्ति मृष्टान्नं ते वै निरयगामिनः ॥

एते पूर्वर्षिभिः प्रोक्ताः पुराणाना च दूषका।
येच विप्रान् प्रदुष्यन्ति ते वै निरयगामिनः ।
ये स्वर्गन्तु समायान्ति तान् शृणुष्व युधिष्ठिर ।
दानेन तपसा चैव सत्येन च दमेन च ।
ये धर्ममनुवर्त्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिन. ॥
शुश्रूषाभिरुपाध्यायाच्छ्रुतिमादाय भारत ।
ये प्रतिग्रहनिस्नेहा स्ते नराः स्वर्गगामिनः॥
प्रतिग्रहदातारः श्रद्धयाश्रद्धयापि वा ।
दातारश्चापि विद्यानाते नराः स्वर्गगामिन् ।
क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिता ॥
मङ्गलाचार युक्ताश्च ते नरा स्वर्गगामिन ।
मधुमासासवेभ्यश्च निवृत्ताश्चतुर्मत्यापि ॥
परदारनिवृत्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिन.।
वैवाहिकन्तु कन्याना दरिद्राणाञ्च ये नरा ॥
कारयन्ति च कुर्वन्ति ते.नरा स्वर्गगामिन ।
तपसा चैव दानेन ये लब्धा नरेश्वर ।
धर्मोपदेशान् कुर्वन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ॥
दानाना सुपदेशञ्च तपसो नियमञ्च तु ।
व्रतानामपि ये कुर्युस्ते नरा, स्वर्गगामिन ॥
येच मार्गोपदेष्टारः स्तथा संक्रमकारिणः ।
मार्गशुद्धिकरा ये च ते नरा, स्वर्गगामिन. ।
रसानामथवीजाना मोषधानान्तथैव च ।
दातार श्रद्धयोपेता स्तेनराः स्वर्गगामिनः॥

सुवर्णिकस्य वैश्यस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ।
सुदुष्टं शौण्डिकान्नञ्च चैल निर्णेजकस्य च ॥
अनिर्देश्यञ्च मेतान्न गणिकान्न तथैव च ।
वन्दिनोद्यूतकर्त्तुश्च तथाद्यूतविदामपि ॥
परिवित्तस्य यच्चान्न परिवेत्तुस्तथैव च ।
यच्चाग्रेदिधीपुर्विप्रो दिधीपूरेव वा पति ॥
तयोरप्युभयोरन्न सर्वसापि विवर्जयेत् ।
गोलकस्य च कुण्डस्य राजान्नञ्चापि वर्जयेत् ॥
राजान्न तेज आदत्ते शूद्रान्न ब्रह्मवर्चसम् ।
आयु सुवर्णकारान्न यशश्चर्मावकर्त्तिनः ॥
गणान्न गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिकृन्तति ।
पूयश्चिकित्सकस्यान्न शूद्रान्तु वृषलीपतेः ॥
विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्न तस्मात् तत्परिवर्जयेत् ।
तेषां त्वगस्थिरोमाणि भुङ्क्ते योऽन्नं तु भक्षयेत् ॥
दानानान्तु फलञ्चान्यत् शृणु पाण्डव । तत्त्वत. ।
वारिद तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नद ।
तिलदस्तु प्रजामिष्टां दीपदाश्चक्षुरुत्तमम् ॥
भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यद ।
गृहदोऽग्र्याणि वेश्मानि रूप्यदोरूपमुत्तमम् ॥
वासदश्चन्द्रसालोक्य-मश्विसालोक्यमश्वदः ।
अनडुहः श्रिया जुष्टोऽन्नदोगस्य विष्टपम् ॥
यानशय्याप्रदो भार्या मैश्वर्य्य मभयप्रदः ।
धान्य दःशाश्वतं सौख्य ब्रह्मदो ब्रह्मसात्मताम् ॥

सर्वेषान्तु प्रदानानां वस्त्रदानं विशिष्यते।
हिरण्यभूगवाश्वाज वस्त्रशय्यासनादिषु॥
योचितं प्रतिगृह्णीते ददात्यर्चितमेव च।
ता उभौ गच्छतः स्वर्गं नरकान्तु विपर्य्यये॥
अनृतं न वदेद्दद्या न्नपरस्तु न विस्मयेत्।
नातोह्यपवदेद्दिप्रो विप्रानत्वातं प्रकीर्त्तयेत्॥
यज्ञोऽनृतेन चरति तपः चरति विस्मयात्।
आयुश्च पापवादेन दानन्तु परिकीर्त्तितम्॥
एकः प्रजायते जन्तुरेकएव प्रलीयते।
एकोहि भुङ्क्ते सुकृतमेकश्चाप्नोति दुष्कृतम्।
मृतं शरीरं सुतस्त्यज्य काष्ठलोष्ट्र समं क्षितौ।
विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति॥
अनागतानि कार्य्याणि कर्तुं इत्यायते जनः।
स शिरःकम्पमुद्दीक्ष्य स्तूयते दिनसप्तकम्॥
तस्माद्धर्मं सहायोऽस्तु धर्मं सञ्चिनुयात्सदा।
धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम्॥
येषान्तटाकानि समाः प्रपाश्च कूपांश्च यूपांश्च प्रतिश्रयांश्च।
अन्नप्रदानं मधुराच वाणी यमस्य ते निर्वचना भवन्ति।

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भोज्याभोज्यान्नविधिरेका-
दशोऽध्यायः।

द्वादशोऽध्यायः ।

ष्ठिरः । अनेकान्तं बहुद्वारं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
किं लक्षणोऽसौ भवति तन्मे ब्रूहि सुरेश्वर ॥
वानुवाच । शृणु राजन् । समासेन धर्मशौचविधिक्रमम् ।
अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यं दमः शमः ॥
आर्जवञ्चैव राजेन्द्र ! निश्चितं धर्मलक्षणम् ।
ब्रह्मचर्यं तपः क्षान्तिर्मधुमांसस्य वर्जनम् ॥
मर्यादायां स्थितिश्चैव शमः शौचस्य लक्षणम् ।
बाल्ये विद्यान्निषेवेत यौवने दारसंग्रहम् ॥
स्थाविर्ये मोक्षमातिष्ठेत् सर्वदा धर्ममाचरेत् ।
ब्राह्मणान्नावमन्येत गुरून् परिवदेन्नच ॥
यतीनामनुकूलः स्यादेष धर्मः सनातनः ।
यतिर्गुरुर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥
पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वेषां पार्थिवो गुरुः ।

द्वादशोऽध्यायः।

मयि सन्न्यस्तकर्माणः परत्र हितकाङ्क्षिभिः।
प्रहरेन्न द्विजान् प्राज्ञो गां न हन्यात् कदाचन॥
भ्रूणहत्यासमश्चैतदुभयं यो निषेवते।
नाग्निमुखे नोपयमे न च पादौ प्रतापयेत्।
नान्तरागमनं कुर्य्यान्न चामेध्यं विनिक्षिपेत्।
उच्छिष्टो न स्पृशेदग्निमग्नौ दुश्चरं जातुचित्॥
श्वचण्डालादिभिः स्पृष्टो नाङ्गमग्नौ प्रतापयेत्।
सर्वदेवमयो वह्निस्तस्माच्छुद्धतमः स्पृशेत्॥
प्राप्तमूत्रपुरीषस्तु न स्पृशेद्वह्निमात्मवान्।
यावत्तु धारयेद्वेगान् तावदप्रयतो भवेत्॥
पचनाग्निं न गृह्णीयात् परवेश्मनि जातुचित्।
तेन दत्तेन चाग्निना यत्कर्म कुरुते शुभम्॥
ततत्कर्मणः फलस्यार्द्धं मग्निदस्य भवेत् नृप।
तस्माद्धि विहितं वह्निं कुर्याद्देवाविनाशिनम्॥
प्रमादाद्यदि वा नाशात् तस्य नाशो भविष्यति।
गृह्णीयात्तु मथित्वा वा श्रोत्रियागारतोऽपि वा॥
युधिष्ठिर। कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महत्फलम्।
कीदृशेभ्यो हि दातव्यं तन्मे ब्रूहि जनार्द्दन॥
भगवानुवाच। अक्रोधनाः सत्यपराः धर्मनित्या दमे रताः।
तादृशाः साधवो लोके तेभ्यो दत्तं महत्फलम्॥
अमानिनः सर्वसहा दृष्टार्था जितेन्द्रियाः।
सर्वभूतहिता मैत्रास्तेभ्यो दत्तं महत्फलम्॥
अलुब्धाः शुचयो वैद्या श्रीमन्तः सत्यवादिनः।

विप्रदेवानृषीन् विप्रानतिथींश्च निराश्रयान् ॥
यो नरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्य पुण्यफलं महत् ।
कृत्वापि बहुशः पापं यो दद्यादन्नमर्थिने ॥
ब्राह्मणाय विशेषेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् ॥
तस्मादन्नं प्रयत्नेन दातव्यं भूतिमिच्छता ।
अन्नं ह्यमृतमित्याहुरन्नं पूजितकं स्मृतम् ॥
अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे सर्वधातवः ।
बलं बलवतो न स्यादन्नं तस्य च देहिनः ॥
तस्मादन्नं प्रदातव्यं श्रद्धयाऽश्रद्धयापि वा ।
आदित्योऽपि रसं सर्वं आदत्ते स्व गभस्तिभिः ॥
वायुस्तस्मात्समाधाय रसमभ्रे निवेशयेत् ।
तत्तु मेघगतं भूमौ शक्रो वर्षति पाण्डव ॥
तस्याः शस्यानि रोहन्ति यैर्जीवन्त्यखिलाः प्रजाः ।
मांसमेदोऽस्थिमज्जानां सम्भवस्तेन एव हि ॥
एवमन्नञ्च सूर्यश्च पवनः शक्र एव च ।
एक एव स्मृतो राशिर्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥
वरं ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ॥
अन्नदानेन सम्प्रीता देवाश्च पितृभिः सह ॥
तस्मात्तेजो यशो वीर्य्यं बलायुर्वृद्धयः सदा ।
श्रद्धयान्नं प्रदातव्यमिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
अन्नदानं तु ये लोके कुर्वन्ति श्रद्धया नराः ।
भवनानि च दिव्यानि दिवि तेषां महात्मनाम् ॥
नानासंस्थानि रूपाणि नानाभूतयुतानि च ।

चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ॥
तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि महान्ति च ।
अनेकशतसंख्यानि सान्तर्जलवनानि च ॥
वैदूर्यमणिचित्राणि रूप्यरुक्ममयानि च ।
तत्र पुष्पफलोपेताः कामदाः सुरपादपाः ॥
वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपाः दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ।
निर्घोषवन्ति यानानि युक्तानि च सहस्रशः ॥
भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च ।
क्षीरस्रवन्त्यः सरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ॥
प्रासादाः पाण्डराभ्राभाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः ।
अन्नदानात्तु सिध्यन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अन्नदानविधिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अन्नदानफलं श्रुत्वा प्रीतोऽस्म्यसुरसूदन ! ।
भोजनस्य विधिं वक्तुं देवदेव ! त्वमर्हसि ॥
भगवानुवाच । भोजनस्य द्विजातीनां विधानं शृणु पाण्डव ! ।
स्नातः शुचिः शुचौ देशे निर्जने कृतपायसः ॥
मण्डलं कारयित्वा तु चतुरस्रं द्विजोत्तमः ।
क्षत्रियस्य ततो वृत्तं वैश्यस्य धनुःसन्निभम् ॥
ऊर्ध्वपादस्तु भुञ्जीयात् प्राङ्मुखश्चासने शुभे ।
पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनः ॥

नैकग्रासास्तु भुञ्जीयान्नैवाल्लधाय वै द्विजः ।
न भिन्नपात्रे भुञ्जीत पर्णपृष्ठे तथैव च ॥
अन्नं पूर्वं नमस्कुर्य्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
नान्यदालोकयेदन्नमजुगुप्सेत वा पुनः ॥
जुगुप्सितन्तु यच्चान्नं राक्षसा एव भुञ्जते ।
पाणिना जलमुद्धृत्य कुर्य्यादन्नं प्रदक्षिणम् ॥
अपेयन्तद्विजानीयात् पीत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
परिषेकवलादन्यत् पेयत्वे त्वनुमन्त्रयेत् ॥
पञ्चप्राणाहुतिं कुर्य्यात्समन्त्रन्तु पृथक् पृथक् ।
यथा रसं न जानाति जिह्वा प्राणाहुतौ नृप ॥
तथा समाहितः कुर्य्यात् प्राणाहुतिमतन्द्रितः ।
विदित्वा चान्नं मदाद पञ्च प्राणांश्च पाण्डव ॥
यः कुर्य्यादाहुतीः पञ्च तेनेष्टाः पञ्च वायवः ।
अतोऽन्यथा तु भुञ्जानो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
तेनान्नेन सुरान् प्रेतान् राक्षसांस्तर्पयिष्यति ।
वक्त्रप्रमाणपिण्डानि ग्रसेदेकेन वा पुनः ॥
वक्त्राधिकन्तु यत्पिण्डमात्मोच्छिष्टन्तदुच्यते ।
पिण्डावशिष्टमन्नञ्च वक्त्रनिःसृतमेव च ॥
अभोज्यन्तद्विजानीयात् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
स्वमुच्छिष्टन्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ॥
चान्द्रायणन्तु यत्कृच्छ्रं प्राजापत्यमथापि वा ।
पिबतः पतिते तोये भाजने मुखनिःसृते ॥
अभोज्यन्तद्भवेदन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
केशकीटावपन्नञ्च मुखमारुतवीजितम् ॥

तिलान्नयोतिलान् दद्या त्तलान् मातर्भस्प्रशेत ।
तिलास्निग्ना इति ब्रूयात् महत्पापविमुक्तये ॥
तिलास्तु देवताकृपा नावमन्या द्विजा तभिः ।
भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यो न वत् कुरुते तिले ॥
कृमिभूत्वाश्वविष्ठाया पितृभि सह मज्जति ।
तिलान यो पीडयेद्विप्रो स्वहस्तेन स्वय नृप ॥
पीडयेद्यदि तान् मोहान्नरकं याति रौरवम् ।
इतिवशोद्भवे सोम, सोमवंशोद्भवे द्विज ॥
इक्षून् य पीडयेत्तस्माद्विधुपात्वात्मघातकः ।
इक्षुदण्डसहस्रेण एकैकेन द्विजोत्तमं ॥
ब्रह्महत्यामवाप्नोति ब्राह्मणो यत पीडक ।
तस्मान्न पीडयेदिक्षून् मन्त्रचक्रे द्विजोत्तम ॥

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे तिलान्नदानादिप्रशंस नाम त्रयोदशोऽध्याय ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर । समुद्धय तु धर्माणां भोज्याभोज्यश्च केशव ।
श्रुतं मया त्वत्प्रसादादापद्धर्म ब्रवीहि मे ॥
भगवानुवाच । दुर्भिक्षे राष्ट्रस्यार्ते अशौचे सूतसूतके ।
कर्मकालेऽध्वनि तथा नियमस्थो न लुप्यते ॥
दूराध्वगमनात्खिन्नो द्विजालाभे तु शूद्रत ।
अकृतान्नश्च यत्किञ्चिद्गृह्णीयादात्मवृत्तये ॥
आतुरो दु खितो वापि भयार्तो वा बुभुक्षित. ।

भुञ्जन्विधि । विप्र प्रायश्चित्तीयते न च ॥
यत्किञ्चिदपि कुर्वाणो विद्वान् गुरुनियोगकः ।
तेषां वचनसामर्थ्यात्प्रायश्चित्तीयते न च ॥
अनृतावृतुकाले वा दिवा रात्रौ तथापि वा ।
प्रोषितस्तु स्त्रियं गच्छेत्तु प्रायश्चित्तीयते न च ॥
निमन्त्रितस्तु यो विप्रो विधिवद्धव्यकव्ययोः ।
मांसादीन्यपि भुञ्जानः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं घृतं पयः ।
हविर्ब्राह्मणकाम्याया गुरोर्वचनमौषधम् ॥
अशक्तः विधिवत्कर्तुं प्रायश्चित्तानि यो नरः ।
विदुषां कथनेनापि दानेनापि विशुध्यति ॥
युधिष्ठिर । प्रशस्यः कीदृशो विप्रो निन्द्यश्चापि सुरेश्वर ! ।
षट्कर्मसक्तः कालज्ञो कथय माधव ! ॥
भगवानुवाच । सत्यं यदि द्विज दृष्ट्वा स्थानं प्रेपति भास्कर ।
एष मे मण्डलं भित्वा याति ब्रह्म सनातनम् ॥
कुलीनः कर्मकृद्वेदी तथैवाप्यनसूयकः ।
सदाऽऽदम्भः सत्यवादी पात्रं सर्वे इमे द्विजा ॥
ये ते चाग्नौ तते स्थानं भुञ्जाना प्रथमं द्विजाः ।
तस्याः पंक्त्यां तु ये चान्ये तत् पुनन्त्येव दर्शनात् ॥
मद्भक्ता ये द्विजश्रेष्ठा मद्गता मत्परायणाः ।
तान् पङ्क्तिपावनान् विद्धि पूज्यांश्चैव विशेषतः ॥
निन्द्यान् शृणु द्विजान् राजन् ! अविप्रा वेदपारगान् ।
प्राणागोप्यायमनाद्योऽप्य परन्तः पापकर्मणः ॥
अनग्निरनधीयानः प्रतिग्रहरुचिश्च यः ।

यत्र कुत्र च भुञ्जान स्तविद्यात्पङ्क्तिदूषकम् ॥
मृतसूतकपुष्टाङ्गो यस्तु शूद्रान्नभोजनः।
अहञ्चापि न जानामि गतिमस्य नराधिप ।॥
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः।
जपतोजुह्वतो वापि गतिरूर्द्ध्वं न विद्यते ॥
आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नेनापि वर्त्तते।
पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्म ब्रह्म-त्रयोऽग्नय. ॥
शूद्रप्रेषणकर्त्तुश्च ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ।।
भूम्यामन्नं प्रदातव्यं श्रृगालसमो हि स.॥
प्रेतीभूतञ्च यः शूद्रं ब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः।
अनुगच्छेन्नीयमानं त्रिरात्र-मशुचिर्भवेत् ॥
त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम्।
प्राणायामशतं कृत्वाघृत प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
अनाथब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजोत्तमाः।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥
न तेषा मशुभं किञ्चित् पाप वा शुभकर्मणाम्।
जलावगाहनादेव सद्यः शौच विधीयते ॥
शूद्रवेश्मनि विप्रेण क्षीरं वा यदि वा दधि।
इतन्नेन न भोक्तव्यं विद्धि शूद्रान्नमेव तत् ॥
विप्रार्था भोक्तुकामाना मत्यन्तस्यान्नकाङ्क्षया।
यो विघ्नं कुरुते मर्त्य स्ततोऽन्यो नास्ति पापकृत् ॥

सर्वे च वेदाः सहविभिसषड्भिः साङ्ख्यं पुराणञ्च कुलञ्च जन्मनोः
एतानि सर्वाणि गतानि भवन्ति शौचव्यपेतस्य न हि द्विजस्य
गृहोपरागे विषुवायनादि सुपुण्यतिथ्यादि सुते च जाते।

गोभिश्च पुरुषैस्तैस्तैर्यथा राजसूयादि यिष्यते ॥
मातृस्था इति यो ब्रूयाद्वीरघ्ने ब्राह्मणस्य च ।
तिर्यग्योनिशतं गत्वा चण्डालेषु प्रजायते ॥
ब्राह्मणस्य तु देवस्य दरिद्रस्य च यद्धनम् ।
गृहीतापि हत द्रव्यं स्वर्गस्थमपि पातयेत् ॥
धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणं प्रथमं श्रुतिः ।
द्वितीयन्तु स्मृतिशास्त्राणि तृतीयं लोकसंग्रहः ॥
आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यमार्यावर्तं प्रचक्षते ।
सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ॥
तद्देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ।
तस्मिन्देशे सदाचारः पारम्पर्यक्रमागतः ॥
वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते ।
कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याश्च पाञ्चालाः शूरसेनिकाः ॥
एते ब्रह्मर्षिदेशास्तु ब्रह्मावर्तादनन्तरम् ।
एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ॥
स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः ।
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि ॥
प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ।
कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ॥
स ज्ञेयो याज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्त्वतः परम् ।
एतान् विज्ञाय देशांस्तु संश्रयेरन् द्विजातयः ।
शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्वृत्तिकर्शितः ।
आचारप्रभवो धर्मो ह्यहिंसा सत्यमेव च ॥

दानश्चैव यथा शक्ति नियमानियमैः सह।
वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैः निषेकादि द्विजात्मनाम् ॥
कार्य्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च।
गर्भै र्होमैर्जातकर्म नामचौडोपनायनैः ॥
स्वाध्यायैस्तर्पणैश्चैव विवाहस्नातकव्रतैः।
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते ततः ॥
धर्मार्थौ यस्य नस्याताम् शुश्रूषा नपि तद्विधः।
न तस्य विद्या वक्तव्या कदाचिदपि चोयरे ॥
लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च।
यतो ज्ञानागमं प्राप्य स पूर्वमभिवादयेत् ॥
सव्येन सव्यं स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम्।
न कुर्य्यादेकहस्तेन गुरोः पादाभिवन्दनम् ॥
निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि।
अध्यापयन्ति वेदांश्च स विप्रो गुरुरुच्यते ॥
दृष्टोपनयनं वेदान्योऽध्यापयति नित्यशः।
सुकल्पान् रतिशाखांश्च स उपाध्याय उच्यते।
साङ्गान् वेदांश्च योऽध्याप्य शिक्षयित्वा व्रतानि च ॥
विवृणोति च मन्त्रार्थान् आचार्य्यः सोऽभिधीयते।
उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ॥
पितुर्दशगुणं माता गौरवेणातिरिच्यते।
तथा शेषा यतो तिष्ठेत् तत्र शुश्रूषापरो भवेत् ॥
अवमानात् तेषां हि नरकान्याति सर्वशः।
धनज्ञानातिरिक्तान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान् ॥
रूपहीनाश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत्।

अपतो यत् कृत पुण्यं सेव्यमानन्तु गच्छति ॥
सेव्यमानस्य यत्पाप अपन्तं मनुगच्छति ।
नास्तिक्य लोकनिन्दाश्च देवतानाञ्च कुत्सनम् ।
द्वेष स्तम्भञ्च मोहञ्च क्रोधन्धैर्य्यञ्च विवर्जयेत् ॥
यस्य यस्य हि यो भाव स्तेन तेन हि तं रयम् ।
अनुप्रविश्य मेधावी स्विममात्मवशन्नयेत् ॥

इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे धर्मसारसमुच्चयोनाम चतुर्दशोऽध्याय. ।

पञ्चदशोऽध्यायः।

युधिष्ठिरः। भगवस्तव भक्तस्य मम धर्मजनप्रिय ! ।
धम पुण्यतम देव ! पृच्छत, कथयस्व मे ॥
यदेकमग्निहोत्र वै सृष्ट वर्णत्रयस्य तु ।
मन्त्रस्य ब्रह्मा तं सम्यग्विधिना चाप्युपासितम् ॥
आहिताग्निस्त्रयस्पूर्व सपत्नीक सबान्धवम् ।
वध तद्ब्राह्मणैर्देव ! होतव्य चविधे कथम् ॥
वैश्वैर्वा देव ! देवेश ! कथ वा सुकृत भवेत् ।
यस्मिन् काले कथं कस्यपियोऽग्नि ,स्यात् सुरेश्वर! ॥
आहितस्य कथ वापि सम्यगाचरणं भवेत् ।
, कत्यग्नयः किमात्मानं स्थाने कि कस्य वा विभो! ॥
कतरस्मिन् वा स्थाने कि भवेदग्निहोत्रक ।
अग्निहोत्रनिमित्तञ्च किमुत्पन्न पुराऽनघ ! ॥

कथमेवाग्नयो हूयन्ते प्रीयन्ते च सुरैः कथम्।
विधिवन्मन्त्रवद्भक्त्या पूजिता स्त्वग्नयः कथम्॥
कां गतिं वदतां श्रेष्ठ! नयन्ति ह्यग्निहोत्रिणम्।
दुर्हुताश्चाग्निहुताश्चाप्यविज्ञातास्त्रयोऽग्नयः॥
किमाहिताग्नेः कुर्वन्ति चीर्णाश्चा अपि केशव!।
उत्सन्नाग्निस्तु पापात्मा कां योनिं देव! गच्छति॥
एतत्सर्वं हि देवेश। भक्त्या भूपगतस्य मे।
वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ! सर्वावास! नमोऽस्तु ते॥
भगवानुवाच। शृणु राजन्! महत् पुण्यमिदं धर्मामृत परम्।
यत्र तारयते भक्तान् ब्राह्मणानग्निहोत्रिणः॥
ब्रह्मा त्वेतान् सृजन् लोकान् महदाद्यान् महाद्युतीन्।
सृष्टोऽग्निर्मुखतः पूर्वं लोकानां हितकाम्यया॥
यस्मादग्रे स भूतानां सर्वेषां निर्मितो मया।
तस्मादग्नीत्यभिहितं पुराणज्ञैर्महर्षिभिः॥
यस्मात्तु सर्वकृत्येषु पूर्वमस्मै प्रदीयते।
आहुतिर्दीप्यमानाय तस्मादग्नीति कथ्यते॥
यस्माच्च नयति ह्यग्रां गतिं विप्रान् सुपूजितान्।
तस्माच्च नयनाद्राजन्! वेदेष्वग्नीति प्रोच्यते॥
यस्माच्च दुर्हुतान् सोऽपि मन्त्रहीनान् स्वकात्।
यजमाना नरश्रेष्ठ! क्रव्यादोऽग्निस्तु न स्थितः॥
सर्वभूताधिपो राजन्! देवानामेष वै मुखम्।
प्रथमं समुत्पन्नः सृष्टो लोकार्थं पद्मनप्रभुः॥
एकस्मात्तु जगत्सर्वं सुकर्मैव यत्र गम्य।

ततः प्रशमितः सोऽग्निरूपः स मायया पुरा ॥
सुतादुपासनात् सोऽयमौपासन इति स्मृतः ।
आकृतिः सर्वमाख्यातस्तस्मिन् वसति योऽनलः ।
आवसथ इति ख्यातस्तेनासौ ब्रह्मवादिभिः ॥
तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वर्त्तन्ते यस्य धर्मतः ।
सोममण्डलमध्येन गतिस्तस्य द्विजन्मनः ॥
तेन सप्तर्षयः सिद्धाः संयतेन्द्रियबुद्धयः ।
गतात्मभासा युज्यन्ते मैत्राग्नेयश्च तत्पराः ॥
अपरे चावसथ्यन्तु पचनाग्निं प्रचक्षते ।
तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवश्च वर्त्तते ॥
स्थालीपाकाश्च गृह्याश्च सर्वे तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।
गृह्यकर्मवह्नी यस्माद् ततो गृहपतिस्तु सः ॥
औपासनश्चावसथ्य सभ्यं पचनपावकम् ।
आहुर्ब्रह्मविदः केचिदेतमेव समापि च ॥
अग्निहोत्रप्रकारन्तु शृणु राजन् ! समाहितः ।
त्रयाणां गणानामपि अग्नीनामुच्यते मया ॥
गृहाणान्तु पतित्वाद्धि गार्हपत्यमिति स्मृतम् ।
यजमानन्तु यस्मात्तु दक्षिणान्तु गति नयेत् ॥
दक्षिणाग्निं तदाहुस्ते दक्षिणत्वाच्च तद्विदः ।
आहुतीः सर्वमाख्यातं हवनं हव्यवाहनम् ॥
आहूय योऽग्निं नियत यथाहवनमरतः ।
आभिमुख्येन होमस्तु यस्माद्यज्ञेषु वर्त्तते ॥
तेनाप्याहवनीयश्च गतोवह्निर्महाद्युतिः ।

आहोमादग्निहोत्रेषु यज्ञे ये यत्र सर्वशः ॥
यस्मादस्मिन् प्रवर्त्तन्ते ततोह्याहवनीयता ।
आवसथन्तु येनाग्निं पचनाग्निं प्रचक्षते ॥
तेषां सभागतोवह्निः सभ्यइत्यभिधीयते ।
आवसथ्यस्तु यो वह्निः प्रथमं स प्रजापतिः ॥
ब्रह्मा वै गार्हपत्योऽग्निः साक्षाद्देवो हि वा भवेत् ।
दक्षिणाग्निः स्वयं रुद्रः क्रोधात्मा चण्ड एव सः ॥
अहमाहवनीयोऽग्निः रन्तरीक्षञ्च दक्षिणः ।
स्वर्गमाहवनीयोऽग्निरेवमग्नित्रयं स्मृतम् ॥
हन्तो वै गार्हपत्योऽग्निः यस्माद्वृत्ता च मेदिनी ।
अर्द्धचन्द्राकृतिः खं वै दक्षिणाग्निः स्थाया भवेत् ॥
चतुरस्रं ततः स्वर्गं निर्मलं ह्यग्निसन्निभम् ।
तस्मादाहवनीयोऽग्निः चतुरस्रो भवेच्च यः ॥
जुहुयाद्गार्हपत्ये यो भुवं जयति स द्विजः ।
जुहुयाद्दक्षिणाग्नौ यः स जयत्यन्तरीक्षकम् ॥
पृथिवीमन्तरीक्षं वा दिवस्वगणैः सह ।
जयत्याहवनीये यो जुहुयाद्धीमान् द्विजः ॥

त्रयाणामपि वह्नीनामग्निहोत्रमिति स्मृतम् ।
त्राणाद्वै यजमानस्य चाग्निहोत्रमिति स्मृतम् ॥
होदृत्येष विवादो वै विषादो दुःखमुच्यते ।
दुःखं तापत्रयं प्रोक्तं तापो हि नरकं विदुः ॥
यस्मात्त्राणायते दुःखाद्यजमानं हुतोऽनलः ।
तस्मात्तु विधिवत्प्रोक्तमग्निहोत्रमिति श्रुतम् ॥
तदग्निहोत्रं सृष्टं वै ब्रह्मणा लोककारिणा ।
वेदाश्चाप्यग्निहोत्रार्थं जज्ञिरे स्वयमेव तु ॥
अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
रतिपुत्रफला नारी दानहोमफलं धनम् ॥
त्रिवेदमन्त्रसंयोगादग्निहोत्रं प्रवर्त्तते ।
ऋग्यजुःसामभिः पुण्यैः स्थाप्यते सूत्रसंयतैः ॥
वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यादाधेयोऽग्निर्नराधिप ।
वसन्तो ब्राह्मणः प्रोक्तो ब्रह्मयोनिः स उच्यते ॥
अग्न्याधानन्तु येनाथ वसन्ते क्रियते नृप ।
तस्य श्रीर्ब्रह्मपुष्टिश्च ब्राह्मणस्य विवर्द्धते ॥
ऋतवः सर्व एवैते त्रिभिर्वेदैरलङ्कृताः ।
अग्निहोत्राः प्रवर्त्तन्ते यैरिदं ध्रियते जगत् ॥
ग्राम्यारण्याश्च पशवस्तथा वृक्षास्तृणानि च ।
फलान्योषधयश्चापि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
रसाः स्नेहास्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा ।
काञ्चनादीनि लोहानि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
आयुर्वेदो धनुर्वेदो मीमांसा न्यायविस्तरः ।

आहोमादग्निहोत्रेषु यज्ञेये यत्र सर्वश ॥
यस्मादस्मिन् प्रवर्त्तन्ते ततोह्याहवनीयता ।
आवसथन्तु येत्वाग्नि पंचनाम्नि प्रचक्षते ॥
तेषा सभागतोवह्निः सभ्यइत्यभिधीयति ।
आवसथ्यस्तु यो वह्निः प्रथम स प्रजापतिः ॥
ब्रह्मा वै गार्हपत्योऽग्नि स्तस्मादेषो हि वा भवेत् ।
दक्षिणाग्नि स्वय रुद्रः क्रोधात्मा चण्ड एव स ॥
अहमाहवनीयोऽग्नि रन्तरीक्षश्च दक्षिणः ।
स्वर्गमाहवनीयोऽग्निरेव मग्नित्रय स्मृतम् ॥
हन्तो वै गार्हपत्योऽग्नि र्यस्माद्वृत्ता च मेदिनी ।
अर्द्धचन्द्राकृतिः ऋ वै दक्षिणाग्नि स्तथा भवेत् ॥
चतुरस्रं तत स्वर्गं निर्मल ह्याग्निसन्निभम् ।
तस्मादाहवनीयोऽग्नि श्चतुरस्रो भवेन्नृप ॥
जुहुयाद्गार्हपत्य यो भुव जयति स द्विजः ।
जुहुयाद्दक्षिणाग्निं य, स जयत्यन्तरीक्षकम् ॥
पृथिवी मन्तरीक्ष वा दिवश्चगणै: सह ।
जयत्याहवनीय यो जुहुयाद्भक्तिमान् द्विज. ॥
यस्त्वावसथ्ये जुहुयात्पञ्चाग्नि विधिवद्द्विज. ।
सच सर्वांल्लोकेषु भयलोकः प्रमोदते ॥

त्वयाप्यपि वह्नीनामग्निहोत्रमिति स्मृतम्।
त्रायते यजमानस्य चाग्निहोत्र मिति स्मृतम्॥
होरित्येष विवादो वै विषादो दुःखं मुच्यते।
दुःख तापत्रयं प्रोक्तं तापो हि नरकं विदुः॥
यस्माद्वा त्रायते दुःखाद्यजमानं ततोऽनलः।
तस्मात्तु विधिवत्प्रोक्तमग्निहोत्रमिति श्रुतम्॥
तदग्निहोत्रं सृष्टं वै ब्रह्मणा लोककारिणा।
वेदाश्चाप्यग्निहोत्रार्थं जज्ञिरे स्वयमेव तु॥
अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम्।
रतिपुत्रफला नारी दानभोगफलं धनम्॥
त्रिवेदमन्त्रसंयोगादग्निहोत्रं प्रवर्त्तते।
ऋग्यजुःसामभिः पुण्यैः स्थाप्यते स्तुतसंयतैः॥
वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यादाधेयोऽग्निर्नराधिप।
वसन्तो ब्राह्मणः प्रोक्तो ब्रह्मयोनिः स उच्यते॥
अग्न्याधानन्तु येनाथ वसन्ते क्रियते नृप।
तस्य श्रीर्ब्रह्मवृद्धिश्च ब्राह्मणस्य विवर्द्धते॥
ऋतवः सर्व एवैते त्रिभिर्वेदैरलङ्कृताः।
अग्निहोत्राः प्रवर्त्तन्ते यैरिदं ध्रियते जगत्॥
ग्राम्यारण्याश्च पशवस्तथा वृक्षास्तृणानि च।
फलान्योषधयश्चापि चाग्निहोत्रफलेऽभवन्॥
रसाः स्नेहास्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा।
काञ्चनादीनि लोहानि चाग्निहोत्रफलेऽभवन्॥
आयुर्वेदो धनुर्वेदो मीमांसा न्यायविस्तरः।

धर्मशास्त्रञ्च तत्सर्वं मग्निहोत्रकृतेऽभवत् ॥
छन्दः शिक्षाय कल्पाय तथा व्याकरणं नृप ।
ज्योतिर्ज्ञानं निरुक्तञ्च ह्यग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
इतिहासपुराणञ्च गाथाश्चोपनिषत्तथा ।
आथर्वणानि कर्माणि ह्यग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
यच्चैतस्याः पृथिव्यां हि किञ्चिदस्ति चराचरम् ।
तत्सर्वं मग्निहोत्रस्य कृते सृष्टं स्वयम्भुवा ॥
अग्निहोत्रस्य दर्शस्य पौर्णमासस्य चाप्यथ ।
यूपेष्टिपशुबन्धानां सोमपानक्रियावताम् ॥
तिथिनक्षत्रयोगानां मुहूर्तकरणात्मनाम् ।
कालानां वेदनार्थन्तु ज्योतिर्ज्ञानं कृतं पुरा ॥
ऋग्यजुःसाममन्त्राणां लोकविस्तार्थचिन्तनात् ।
मत्यापत्तिविकल्पार्थं छन्दोज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
वर्णाक्षरपदार्थानां सुधिं लिङ्गविभक्तितः ।
नामधातुविवेकार्थं पुरा व्याकरणं कृतम् ॥
यूपवेद्यम्बराधन्तु मोक्षणं यजनाय तु ।
यज्ञदैवतयोगार्थं शिक्षाज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
यज्ञपात्रपवित्रार्थं द्रव्यसम्भरणाय च ।
सर्वयज्ञविकल्पाय पुरा तुल्यं प्रकल्पितम् ॥
नाममन्त्रविभक्तानां तत्त्वार्थनियमाय च ।
सर्ववेदनिरुक्तञ्च निरुक्तं ऋषिभिः कृतम् ॥
वेद्यर्थं पृथिवी सृष्टा सम्भारार्थं तथैव च ।
इध्मार्थञ्च यूपार्थं ब्रह्मा चक्रे वनस्पतीन् ॥

ग्राम्यारण्याश्च पशवः स्मृयन्ते यज्ञकारणात् ।
मन्त्राणां विनियोगश्च प्रोक्षणं श्रवणं तथा ॥
अनुयाजप्रयाजांश्च मरुतां शासिनस्तथा ।
उद्गातृश्चैव साम्नां वै वह्निप्रस्थानमेव च ॥
विष्णुक्रमाणां क्रमणं दक्षिणाभ्रमतं तथा ।
त्रिकालं चैव भूमिश्र ? स्थानपूपश्तस्तथा ॥
अवघ्नमोचणञ्चैव हविषां श्रवणस्तथा ।
नावतुल्यन्ति ये विप्रा निवृत्ताये पशोर्वधम् ॥
ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं तमसावृतम् ।
शतवर्षसहस्राणि तत्र स्थित्वा नराधमाः ॥
क्रिमिभि र्भक्ष्यमाणाश्च तिष्ठेयुः पूयशोणिते ।
यूपास्तु ब्रह्मसत्कारै रौपध्य पशवस्तथा ॥
यजमानेन सहिता स्वर्गं यान्ति नरेश्वर ! ।
यावत्कालं हि यज्ञो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
तावत्कालं प्रमोदन्ते पशवोऽध्वरे हताः ।
तृणा यूपत्वमिच्छन्ति पशुत्वं पशवस्तथा ॥
तृणा इच्छन्ति दर्भत्वं मोषध्यश्च हविस्तताम ।
सोमत्वश्च लता सर्वा वेदित्वञ्च वसुन्धरा ॥
यस्मात्पशुत्वमिच्छन्ति पशवः स्वर्गनिष्पृया ।
तस्मात्पशुवधे हिंसा नास्ति यज्ञेषु माण्डव ! ॥
अहिंसा वैदिकं कर्म ब्रह्मकर्मेति तत् स्मृतम् ।
वेदोक्तं ये न कुर्वन्ति हिंसाबुध्या क्रतुं द्विजाः ॥
सद्यः शूद्रत्वमायान्ति प्रेत्य चण्डालतामपि ।
गावो यज्ञार्थं सत्यक्ता दक्षिणार्थं तथैव च ॥

सुवर्णं रजतञ्चैव पात्रिकं भार्यमेव च ।
दर्भसंस्करणार्थन्तु रक्षसां रक्षणाय च ॥
यजनार्थं द्विजाः सृष्टा स्वारक्षां भुवि दैवताः ।
क्षत्रियाः रक्षणार्थन्तु वैश्या वार्तानिमित्तः ॥
शुश्रूषार्थं त्रयाणान्तु शूद्राः सृष्टाः स्वयम्भुवा ।
एवमेतत् जगत्सर्वं मग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
नावबुध्यन्ति ये वैतद्दीर्घमन्तस्समाहृतम् ।
ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं नाम विश्रुतम् ॥
रौरवादिमुमुक्तास्तु कृमियोनिं व्रजन्ति ते ।
यथोक्तमग्निहोत्राणि शुश्रूषन्ति च ये द्विजाः ॥
तैस्तु दत्तं हुतं तप्तं जप्तमध्यापितं भवेत् ।
एवमिष्टञ्च पूर्तञ्च यद्द्विजैः क्रियते नृप ! ॥
तत्सर्वं सम्यगाहृत्य चादित्ये स्थापयाम्यहम् ।
मया स्थापितमादित्ये लोकस्य सुकृतं हि यत् ॥
तारयेत्तत् सहस्रांशुः सुकृतं ह्यग्निहोत्रिणाम् ।
तावत्तेषां हि पुण्येन दीप्यते रविरम्बरे ॥
स्वर्गे स्वर्गं गतानान्तु वीर्याद्भवति वीर्यवान् ।

होतव्यं विधिवद्राजन्नूर्ध्वमिच्छन्ति ते गतिम् ।
अनृज्यं खल्वमेतस्मादग्निहोत्रं युधिष्ठिर ! ॥
न त्याज्यमप्येतद्धुत्वा होतव्यं द्विजातिभिः ।
ह्रुत्वेऽप्यग्निहोत्रं ये जुह्वन्ति विधिवद्द्विजाः ॥
शूद्रान्नाद्विरताः सन्तः संयतेन्द्रियबुद्धयः ।
पञ्चयज्ञपरा नित्यं क्रोधलोभविवर्जिताः ॥
द्विकालमतिथिञ्चैव पूजयन्ति च भक्तितः ।
तेऽपि सूर्योदयप्रख्यैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
मम लोके प्रमोदन्ते दृष्ट्वा मान्वयुधिष्ठिर ! ।
मन्वन्तरस्य तत्रैकं मोदित्वा द्विजसत्तमाः ॥
इह मानुष्यके लोके भवन्ति द्विजपुङ्गवाः ।
बाला हिताग्नयो ये च शूद्रान्नाद्विरताः सदा ॥
क्रोधलोभविनिर्मुक्ताः प्रातःस्नानपरायणाः ।
यथोक्तमग्निहोत्रं ये जुह्वते संयतेन्द्रियाः ॥
सतिष्ठेद्वा सदा सौम्यो द्विकालं मत्परायणाः ।
ते यान्त्यपुनरावृत्तिं भित्त्वा चादित्यमण्डलम् ॥
मम लोकं सपत्नीका यानैः सूर्योदयप्रभैः ।
तत्र बालाः ससंस्काराः कालगाः कामरूपिणः ॥
ऐश्वर्यगुणसम्पन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम् ।
इत्येषा ह्याहिताग्नीनां विभूतिः पाण्डुनन्दन ! ॥
ये च वेदच्युतिं केचित् निन्द्यमाना ह्यबुद्धयः ।
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । चक्रायुध ! नमस्तेऽस्तु देवेश ! गरुड़ध्वज ! ।
चान्द्रायणविधिं शुद्धं साख्याहि भगवन्मम ॥
भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन सर्वपापप्रणाशनम् ।
पापिनो येन शुद्ध्यन्ति तच्चे वक्ष्यामि सर्वशः ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाचरितव्रतः ।
यथावत्कर्तुकामो यस्तस्य यं प्रथमन्तु यः ।
शोधयेत्तु शरीरं स्वं पञ्चगव्येः पवित्रितः ॥
सशिरः कर्तुं पक्षान्तं ततः कुर्वीत पावनम् ।
शुक्लवासाः शुचिर्भूत्वा मौञ्जीं बध्नीत मेखलाम् ॥
मालाश्चदण्डमादाय ब्रह्मचारीव्रते स्थितः ।
कृतोपवासः पूर्वन्तु शुक्लप्रतिपदि द्विजः ॥
नदीसङ्गमतीर्थेषु शुचौ देशे गृहेऽपि वा ।
गोमयेनोपलिप्तेऽथ स्थण्डिलेऽग्निं निधापयेत् ॥
आघारावाज्यभागौ च प्रणवं व्याहृतिस्तथा ।
वारुणश्चापि पञ्चैव हुत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ॥
सत्याय विष्णवे चेति ब्रह्मर्षिभ्योऽथ ब्रह्मणे ।
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्योऽथ प्रजापतये तथा ॥
षट् पञ्च जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्द्विजः ।
ततः समापयेदग्निं शान्तिं कृत्वाथ पौष्टिकम् ॥
प्रणम्याग्निञ्च सोमञ्च भस्म दत्त्वा तथात्मनः ।
नदीं गत्वा विविक्ताना सोमाय वरुणाय च ॥
आदित्याय ततः स्नायादन्तं हत्वा समाहितः ।

शुचिर्वोदकमाचम्य स्वाधीनः पूर्वतोमुखः ॥
प्राणायामस्ततः कृत्वा पवित्रैरभिषेचनम्।
आचान्तस्त्वभिवीक्षेत चोर्द्ध्वबाहुर्दिवाकरम् ॥
कृताञ्जलिरुपस्थान्तः कुर्य्याच्चापि प्रदक्षिणम्।
नारायणं वा रुद्रं वा स्वाध्याय ब्राह्मणस्तथा ॥
आरण्यं मम सूक्तं वा प्राक् भोजनमथापि वा।
वीरघ्नवृषभस्यापि तथावाप्यघमर्षणम् ॥
गायत्रीं मम वा देवीं सावित्रीं वा जपेत्ततः।
शतं वाष्टशतं वापि सहस्रमथवा परम् ॥
ततो मध्याह्नकाले वै पायसं यावकन्तु वा।
पाचयित्वा प्रयत्नेन प्रयतः सुसमाहितः ॥
ततः पात्रं समादाय सौवर्णं राजतन्तु वा।
ताम्रं वा मृण्मयं वापि औदुम्बरमथापि वा ॥
वृक्षाणां याज्ञियानाम् पर्णैरार्द्रैरकुत्सितैः।
पुटकेन तु शुभ्रेण चरेद्भैक्षं समाहितः ॥
ब्राह्मणानां गृहाणान्तु सप्तानामपरं व्रजेत्।
गोदोहमात्रन्तिष्ठेत्तु वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥
न हसेन्न न वीक्षेत नाभिभाषेत वा स्त्रियम्।
विष्ठामूत्रपुरीषञ्च चण्डालं वा रजस्वलाम् ॥
पतितञ्च तथाध्वानमादित्यमवलोकयेत्।
यो हि यादृक्कमारभ्य सर्वदा प्रचरेद्द्विजः ॥
तद्दृष्ट्वा पापकर्माणमादित्यमवलोकयेत्।
ततश्चावसथं प्राप्तो भिक्षान्निक्षिप्य भूतले ॥
प्रक्षाल्य पादावाचम्य हस्तौ वा ...

आचम्य वारुणान्तेन वह्निं विमाद्य पूजयेत् ॥
पञ्च सप्ताथ वा कुर्याद्भागान् भैक्षस्य तस्य वै ।
तेषामन्यतमं पिण्डमादित्याय निवेदयेत् ॥
ब्रह्मणे चाग्नये चैव सोमाय वरुणाय च ।
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ह्यादित्याय यथाक्रमम् ॥
अवशिष्टमथैकन्तु वक्तु मात्रं प्रकल्पयेत् ।
अङ्गुल्यये स्थितं पिण्डं जायते चाभिमन्त्रयेत् ॥
अङ्गुलीभिस्त्रिभिः पुण्यं प्राश्नीयात्प्राङ्मुखः पुनः ।
यथाच वर्धते सोमो ग्रसते च तथा पुनः ॥
तथा पिण्डाश्च वर्धन्ते ह्रसन्ते च दिने दिने ।
त्रिकालस्नानमस्योक्तं द्विकालमथवा सकृत् ॥
ब्रह्मचारी सदा चापि न च वस्त्रं प्रपीडयेत् ।
स्थाने च दिवसे तिष्ठेत् रात्रौ वीरासनं व्रजेत् ॥
भवेत् स्थण्डिलशायी वा ह्यथवा वृक्षमूलकः ।
वल्कलं यदिवा चौमं शाणकार्पासकन्तथा ॥
आच्छादनं भवेत्तस्य वस्त्रार्थं पुरुषर्षभ ।
एवञ्चान्द्रायणे पूर्णे मासस्यान्ते युधिष्ठिर ॥
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव तु दक्षिणाम् ।
चान्द्रायणेन चीर्णेन यत्कृतन्तेन दुष्कृतम् ।
तत्सर्वन्तत्क्षणादेव भस्मीभवति काष्ठवत् ।
ब्रह्महत्याच गोहत्या सुवर्णस्तेन्यमेव तु ॥
भ्रूणहत्या सुरापानं गुरोर्दारव्यतिक्रमः ।
एवमन्यानि पापानि पतनीयानि यानि च ॥
चान्द्रायणेन नश्यन्ति वायुना पांशवो यथा ।

अनिर्दशाया गोः क्षीरमौष्ट्रमाविकमेव च ॥
मृतकसूतकयोश्चान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
सुरामांसामिषं सर्पिर्लाक्षा लवणमेव च ॥
तैलं सोमञ्च विक्रीणन् द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
एकोद्दिष्टञ्च योभुङ्क्ते योभुङ्क्ते वासनस्थितं ॥
भिन्नभाण्डेतु योभुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
आकाशस्थितहस्तोय आसनस्थस्तथैव च ॥
परहस्तस्थितश्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
आसनस्थश्च योभुङ्क्ते शयनीयगतोऽपि वा ॥
योभुङ्क्ते वासनस्थस्तु द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
यो भुङ्क्तेऽनुपनीतेन यो भुङ्क्ते च स्त्रिया सह ॥
योभुङ्क्ते अन्यया सार्द्धं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
उच्छिष्टं स्थापयेद्विप्रो योमोहाद्भोजनान्तरे ॥
दद्याद्वा यदि मोहाद्द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
तुम्ब कोशातकञ्चैव पलाण्डुं गृञ्जनन्तथा ॥
छत्राकं लशुनञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
तथा पर्युषितं चान्नं पक्वं परगृहागतम् ॥
द्विपक्षञ्च दधिमासं जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
उदक्या च शुना वापि चण्डालैर्वा नराधिप ॥
स्पृष्टमन्नन्तु भुञ्जानो द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत्।
एतत्परं हि पुण्यश्च पवित्रं परमं व्रतम् ॥
पावनं सर्वपापानां पुण्यं पाण्डव । चोत्तमम् ।
एतेन यशसो ह्यत्र आदित्याय दिवङ्गता ॥
एतदाद्य परं गुह्यं पवित्रं पावनं शुभम् ।

यथोक्तमेतद्यः कुर्य्याद्द्विजः पापप्रणाशनम् ।
स दिवं याति पूतात्मा निर्मलादित्यसन्निभः ॥
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । केशवेनैवमाख्याते चान्द्रायणविधिक्रमे ।
पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान् धर्मात्मजो नृपः ॥
युधिष्ठिरः । सर्वभूतहिते श्रीमन् ! सर्वभूतनमस्कृत ! ।
सर्वभूतहितं धर्मं सर्वज्ञ ! कथयस्व मे ।
यद्दरिद्रजनस्यापि स्वर्गं सुखकरं भवेत् ॥
सर्वपापप्रशमनं तत् शृणुष्व युधिष्ठिर ! ।
कार्त्तिकाद्यास्तु ये मासा द्वादशैव प्रकीर्त्तिताः ॥
तेष्वेकभक्तनियमः सर्वेषां सुच्यते मया ।
कार्त्तिके यस्तु वै मासे श्रद्धया संयतो नरः ॥
एकभुक्तेन मद्भक्तो मासमेकं तु वर्त्तते ।
जलमात्रं पिबेत्रासौ नान्तराभोजनात्परम् ।
आदित्यरूपमांश्चापि नित्यमध्ये समाश्रितः ॥
व्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाञ्चापि तत्पुनः ।
क्रोधलोभविमुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
विधिवत्कपिलादाने यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
तत्पुण्यं समनुप्राप्य सूर्य्यलोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालात् मानुषेषूपजायते ।
तत्र प्रकामं क्रीडित्वा सर्वलोकेषु पूजितः ॥

राजराजोऽसितोविप्र. कोटीधनपतिर्भवेत् ।
मार्गशीर्षे तु यो मासे एकभुक्तेन वर्त्तते ॥
कामं क्रोधञ्च लोभञ्च परित्यज्य यथाविधि ।
स्नात्वा चादित्यरूप मा मर्च्चयन्ति यतेन्द्रियाः ॥
जपन्नेवतु गायत्रीं मामिकां वाग्यतः शुचिः ।
मासे परिसमाप्ते तु भोजयित्वा द्विजान् शुचीन् ॥
तानर्च्चयन्ति मद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
अग्निहोत्रे कृतं पुण्य माहिताग्नेस्तु यद्भवेत् ॥
तत्पुण्यफलमाप्नोति यानेनाम्बरयोगिना ।
सप्तर्षिलोके चरति यथाकाम यथासुखम् ॥
ततश्चापि च्युतः कालाद्धरिवर्षेषु जायते ।
तत्र प्रकामं क्रीड़ित्वा राजा पश्चाद्भविष्यति ॥
पौषमासं क्षपेद्यस्तु मेकभक्तेन यो नरः ।
अर्च्चयेत्तु च मां नित्य मद्भक्तेनान्तरात्मना ॥
अहिंसासत्यनिरत. क्रोधहर्षविवर्जित: ।
एव युक्तस्य राजेन्द्र । शृणुयाः फलमुत्तमम् ॥
विप्रातिथ्यसहस्रे तु यत्पुण्य समुदाहृतम् ।
तत्फल समनुप्राप्तः शक्रलोके महीयते ॥
अवतीर्णा स्ततः कालाद्भिलावर्षेषुजायते ।
तत्र स्थित्वा चिर काल सिद्ध विप्रो भविष्यति ॥
माघमासन्तथा यस्तु वर्त्तते चैकभुक्ततः ।
मदर्चनपरो भूत्वा दम्भक्रोधविवर्जित. ।
मामिका मपि गायत्रीं सन्ध्यायां तु जपेद्द्विजः ॥
दध्वा तु दक्षिणामन्ते भोजयित्वा द्विजानपि ।

नमस्करोति तान् भक्त्या मद्गतेनान्तरात्मना ॥
त्रिकालस्नानयुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु।
नीलकण्ठमयूरेण यानेनैवसचरो भवेत्॥
पितृलोकं पूजयित्वा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः।
तत्र प्रकाम क्रीडित्वा भद्रस्वेपूपजायते ॥
तत्र च्युतश्चतुर्वेदी विप्रो भवति भूतले।
क्षपेत् फाल्गुनंमास य एकभक्तेन संयतः॥
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यजस्रं विजपन् सदा।
पायसं भोजयेद्विप्रान् मासान्ते संयतेन्द्रियः॥
मदर्चनपरः क्रोधलोभमोहविवर्जितः।
सदाचारव्रतपरस्तस्य पुण्यफलं शृणु॥
विमानैः सारसैर्युक्तमारूढः कामगं सुधन्।
नक्षत्रलोके रमते सर्वनक्षत्रशोभितः॥
ततश्चापि च्युतः कालात् केतुमालेषु जायते।
तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मानुषे नृपतिर्भवेत्॥
चैत्रमासेषु योमर्त्य एकभुक्तेन वर्त्तते।
ब्रह्मचारी तु मद्भक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु॥
यदग्निष्टोमे यः पुण्यं यथोक्तव्रतचारिणः।
तत्पुण्यफलमासाद्य चन्द्रलोके महीयते॥
ततोऽवतीर्णो जायेत वर्षे रमणके पुनः।
भुक्त्वा काममनन्तसौख्यं इह राजा भविष्यति॥
वैशाखे यस्तु वै मासं मेकंभुक्तेन वर्त्तते।
द्विजमध्यासने स्नात्वा भुञ्जन् भूमौ च वाग्यतः॥
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयित्वा दिवाकरम्।

दत्वान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफल शृणु॥
फल यद्विधिवत्प्रोक्त मग्निष्टोमातिरात्रयो ।
तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ॥
ततो हैमवते वर्षे जायते कान्नपर्वपादू ।
तत्र प्रकाम सौहित्यो विप्र पश्चाद्भविष्यति ॥
ज्येष्ठमासे तु यो राजन्नेकभक्तेन वर्तते । •
विप्रमग्रासक कृत्वा भूमौ भुञ्जन् जितेन्द्रिय: ।
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयन्मा समाहित: । •
दम्भाद्दतविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफल शृणु ।
चीर्णे चान्द्रायणे सम्यक् यत्पुण्य समुदाहृतम् ॥
तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
अथोत्तरकुरुष्वेव जायते निर्गतस्तत: ॥
ततश्चापि च्युत कान्नादिह लोके द्विजो भवेत् ।
आषाढमास यो राजन्नेकभुक्तेन वर्तते ॥
ब्रह्मचारी जितक्रोधो मदर्चनपरायण: ।
विप्रमग्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ जितेन्द्रिय: ॥
कृत्वा विप्रगणस्नान यथाविधानत ।
दत्वान्ते भोजयेद्विप्रान् पायसेन युधिष्ठिर ।॥
गुडौदनेन वा राजन्नस्य पुण्यफल शृणु ।
कपिनामतद्दत्तस्य यत्पुण्य पाण्डुनन्दन ।॥
तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
ततोऽवतीर्ण: कालेन शाकद्वीपे प्रजायते ॥
तत्रापि च्युत. कालादिह विप्रो भविष्यति ।
श्रावणं य. पदेनमासमेकं भक्ते न संयत ।

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा गां समर्चयेत्सदा ।
विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ भुञ्जन्यथाविधि ॥
पायसेनार्चयन्विप्रान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
लोभमोहविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
कपिलाशतस्य यत्पुण्यं विधिदत्तस्य वासव ।
तत्पुण्यं समनुप्राप्य शक्रलोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालात् कुशद्वीपे प्रजायते ।
तत्र प्रकामं क्रीडित्वा विप्रो भवति मानुषे ॥
यस्तु भाद्रपदं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ॥
विप्रमग्रासने कृत्वा पाकभेदविवर्जितः ।
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा सुचरणौ स्पृशेत् ॥
तिलान्वाथ घृतं वापि व्रतान्ते दक्षिणां दिशेत् ।
सद्भक्तस्य नरश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
यत्फलं विधिवत्प्रोक्तं राजसूयाश्वमेधयोः ।
तत्पुण्यफलमासाद्य शक्रलोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालाज्जायते धनदालये ।
तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा भवति मानुषे ॥
यश्चाप्याश्वयुजं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
यज्ञायती जपन्नित्यं मन्त्रेणानन्तरात्मना ॥
स्निग्धं वा विरूक्षं वा ग्रासमद्यमन्तु वा ।
विप्रमग्रासने कृत्वा संयतेन्द्रियमानसः ॥
व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
धनुर्निधेन यत्पुण्यं विधिवत्पाकशासन ॥

तत्पुण्यफलमासाद्य मम लोकेऽभिपूज्यते ।
ततश्चापि च्युतः कालात् स्वे तस्मिन् प्रजायते ॥
तत्र भुक्त्वा महान् भोगांस्तत्र विप्रो हि जायते ।
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ॥

युधिष्ठिर । देव । संवत्सरं पुण्यमेकभुक्तेन यः क्षपेत् ।
तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्ममाचक्ष्व केशव ? ॥
भगवानुवाच । शृणु पाण्डव । सत्यं मे वचनं पुण्यमुत्तमम् ।
यच्छ्रुत्वा वाथ कृत्वा वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
एकभुक्तेन वर्तेत नरः संवत्सरन्तु यः ।
ब्रह्मचारी क्षमी शान्तो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
शुचिः स्नानरतोऽव्यग्रः सत्यवागनसूयकः ।
अर्चयेच्चैव तु मां नित्यं मद्गतेनान्तरात्मना ॥
सन्ध्ययोस्तु जपेन्नित्यं गायत्रीं समाहितः ।
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यष्टसंख्यां प्रणम्य च ॥
विप्रमग्रासने कृत्वा यावकं भैक्षमेव वा ।
भूत्वा तु वाग्यतो भुक्त्वा वाचयित्वा द्विजन्मनः ॥
नमोऽस्तु वासुदेवायेत्युक्त्वा तु चरणं स्पृशेत् ।
मासे मासे समाप्ते तु भोजयित्वा द्विजं शुचीन् ।

तस्य पुण्यफलं राजन् । कथ्यमानं मया शृणु ॥
दशजन्मकृतं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
तद्विनश्यति तस्याशु नात्र कार्या विचारणा ॥
युधिष्ठिरः । सर्वेषामुपवासानां यच्च यत् सुमहाफलम् ।
तन्मे श्रेयसे लोके तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥
भगवानुवाच । शृणु राजन् ! यथापूर्वं यथाहीनस्तु भारत ! ।
कथान्ते कथयिष्यामि भक्तस्य युधिष्ठिर ! ॥
यस्तु भक्त्या शुचिर्भूत्वा पञ्चम्यां मे नराधिप ! ।
उपवासव्रतं कुर्यात्त्रिकालञ्चार्चयस्तु माम् ॥
सर्वक्रतुफलं लब्ध्वा मम लोके महीयते ।
युधिष्ठिरः । भगवन् ! देवदेवेश ! पञ्चमी नामकातिथिः ॥
तामहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाच्युत ! ॥
भगवानुवाच । पर्वद्वयञ्च द्वादश्यां श्रवणञ्च नराधिप ! ।
मत्पञ्चमीति विख्याता मत्प्रियञ्च विशेषतः ।
तस्माद्भागवतैर्भक्तैर्मन्निवेशितबुद्धिभिः ।
उपवासस्तु कर्तव्यो मत्प्रियाय युधिष्ठिर ! ॥
द्वादश्यामेव वा कुर्यादुपवासमशक्नुवन् ।
तेनाहं परमां प्रीतिं यास्यामि नरपुङ्गव ! ॥
अहोरात्रेण द्वादश्यां मार्गशीर्षे च केशवम् ।
उपोष्य पूजयेद्यो मां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
द्वादश्यां पुष्यमासे तु भक्त्या नारायणन्तु माम् ।
उपोष्य पूज्य सद्य मं वाजपेयफलं लभेत् ॥
द्वादश्यां माघमासे तु मामुपोष्य तु माधवम् ।
पूजयेद्यः समाप्नोति पौण्डरीकफलं नृप ! ॥

उपोष्य मां यो वैशाख्या द्वादश्यां मधुसूदन ! ।
पूजयन् फलमाप्नोति सोऽग्निष्टोमस्य पाण्डव ! ॥
द्वादश्यां ज्येष्ठमासे मां समुपोष्य त्रिविक्रमम् ।
अर्चयेद्यः समाप्नोति गवां मेधफलं नृप ! ॥
आषाढे वामनाख्यं मां द्वादश्यां समुपोष्य यत् ।
पूजयेन्नरमेधस्य तत्फलं प्राप्नुयान्नृप ! ॥
द्वादश्यां श्रावणे मासि श्रीधराख्यमुपोष्य माम् ।
पूजयेद्यः समाप्नोति पञ्चयज्ञफलं नृप ! ॥
मासे भाद्रपदे यो मां हृषीकेशाख्यमर्चयेत् ।
उपोष्य पुनराप्नोति सौत्रामणिफलं नृप ! ॥
द्वादश्यामाश्वयुङ्मासे पद्मनाभमुपोष्य माम् ।
अर्चयेद्यः समाप्नोति गोसहस्रफलं नृप ! ॥
द्वादश्यां कार्तिके मासि मां दामोदरसंज्ञितम् ।
उपोष्य पूजयेद्यः स सर्वक्रतुफलं लभेत् ।
केवलेनोपवासेन द्वादश्यां पाण्डुनन्दन ! ॥
फलं यत्पूर्वमुद्दिष्टं तस्यार्द्धं लभते फलम् ।
अथवाप्येवमेवं मां योऽर्चयेद्भक्तिमान्नरः ।
मम सालोक्यमायाति नात्र कार्या विचारणा ।
मासे मासे समभ्यर्च्य योऽर्चरो मामतन्द्रितः ॥
एवं द्वादशवर्षाणि मद्भक्तो मत्परायणः ।
अविघ्न मर्च्चमानस्तु मम सालोक्यमाप्नुयात् ॥
अभ्यर्चेत्प्रीतिमान् सम्यक् द्वादश्यां वेदसंहिताम् ।
स पूर्वोक्तफलं राजन् ! लभते नात्र संशयः ॥
गन्धं पुष्पं फलं तोयं पत्रं वा मूलमेव वा ।

द्वादश्यां मम यो दद्यात्ततो नैवास्ति मत्प्रियः ॥
एतेन विधिना सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः।
मद्भक्ता नरशार्दूल। स्वर्गलोकांस्तु भुञ्जते ॥
वैशम्पायनः। एवं वदति देवेशे केशवे पाण्डुनन्दनः।
कृताञ्जलिपुटं त्वस्य मिदं भक्त्या खुवाच ह ॥
युधिष्ठिरः। यज्ञात्मन्यज्ञसम्भूत। यज्ञनाथ नमोनमः।
चतुर्मूर्ते। चतुर्बाहो। चतुर्व्यूह। नमोनमः ॥
लोकात्मन्। लोकनाथेश। लोकवास। नमोनमः।
सर्वज्ञ। सर्वलोकेश। हृषीकेश। नमोनमः ॥
सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राक्ष। नमोनमः।
पद्मयज्ञ। नमस्तेऽस्तु सर्वयज्ञ। नमोनमः ॥
त्रयीमय। त्रयीनाथ। त्रयीलभ्य। नमोनमः।
सृष्टिसंहारकर्त्तेति नारसिंह। नमोनमः ॥
भक्तप्रिय। नमस्तेऽस्तु सीमनाथ। नमोनमः।
हयवक्त्र नमस्तेऽस्तु चक्रपाणे। नमोनमः ॥
पञ्चभूत। नमस्तेऽस्तु पञ्चायुध। नमोनमः।
वैशम्पायनः। भक्तिगद्गदया वाचा स्तुवन्नेव युधिष्ठिरः ॥
हृष्टीत्था केशवो हस्ते प्रीतात्मा तं न्यवारयत्।
निवार्य च पुनर्वाचा भक्तिनम्रं युधिष्ठिरम् ॥
वक्तुमेव नरश्रेष्ठं धर्मपुत्रं प्रचक्रमे।
भगवानुवाच। चन्ध्यवसितमिदं राजन्यो यासि नरपुङ्गव। ॥
तिष्ठ हृष्टः यथापूर्वं धर्मानेव युधिष्ठिर।
युधिष्ठिरः। भगवन्। त्वत्प्रसादं तु श्रुत्वा श्रुत्वा पुनः पुनः ॥
न शान्तिरस्ति देवेश। शृण्वतोऽपि च मे मन।

इदञ्च मम सम्प्रश्नं वक्तु मर्हसि माधव ! ॥
द्वादश्यां कृष्णपक्षे तु अर्च्चनीयः कथं भवेत् ।
भगवानुवाच । शृणु राजन् । यथातथ्यं तत्सर्वं कथयामि ते ॥
माहात्म्यं कृष्णद्वादश्या मर्च्चनीयम् फलं मम ।
एकादश्या मुपोष्यैव द्वादश्यामर्च्चयेत्तु माम् ॥
विप्रानपि यथालाभं भोजयेद्भक्तिमान्नरः ।
स गच्छेद्दक्षिणामूर्तिर्मोक्ष नात्र विचारणा ॥
चन्द्रसालोक्य मथवा ग्रहनक्षत्रपूजितः ।

ऊनविंशोऽध्याय।

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ।
वैशम्पायनः । केशवेनैव माख्याते धर्मपुत्त्रः पुन प्रभुम् ॥
पप्रच्छ दानकालञ्च विशेषञ्च विधि नृपः ।
युधिष्ठिर । देवकीफलमाख्यातं विषुवेष्वमरेश्वर ! ॥
सूर्य्यचन्द्रमसे चैव दत्ते दाने च किं फलम् ।
भगवानुवाच । शृणुष्व राजन् ! विषुवे सोमार्कग्रहणेषु च ।
व्यतीपातेऽयने चैव दान स्यादक्षयन्नृप ! ॥
राजन्नयनयोर्मध्यं विषुवं सम्प्रचक्षते ।
समरात्रिदिने तत्र सन्ध्यया विषुवे नृप ! ॥
ब्रह्माद्यं शङ्करश्चापि तिष्ठामः सहिता स्ततः ।
तस्मिन् मुहूर्त्ते ते सर्वे चिन्तयन्तः परंपदम् ॥
शक्रश्च पितरो रुद्रा वसवश्चाश्विनौ तथा ।
साध्या विश्वे सगन्धर्वाः सिद्धा ब्रह्मर्षय स्तथा ॥
सोमो ग्रहगणश्चैव सागरा सरितस्तथा ।

मधूतोऽम्बरसो नागा-यचराक्षसगुह्यका ॥
एते चान्ये च राजेन्द्र । विषुवे संयतेन्द्रियाः ।
सोपवासा प्रयत्नेन भजन्ते ध्यानतत्पराः ॥
अन्नं गावस्तिलान् भूमिं कन्यादानं तथैव च ।
गृहमाच्छादनं धान्यं वाहनं शयनं तथा ॥
यच्चान्यच्च मया प्रोक्तं तत्प्रयच्छ युधिष्ठिर ।
दीयते विषुवे चैव श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥
तस्य दानस्य कौन्तेय । क्षयो नैवोपपद्यते ।
वर्धते इरत पुण्यं तद्दानं कोटिसम्मितम् ।
विषुवे स्नापनं यस्तु मम कुर्याद्धरस्य वा ॥
अर्चनाद्य यथान्यायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
दशजन्मकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ॥
दशानां मखमेधानां सिष्टानां लभते फलम् ।
विमानं दिव्यमारूढः कामरूपी यथासुखम् ॥
स याति कामगं लोकं रुद्रलोकमथापि वा ।
तत्र वै देवगन्धर्वैः गीयमानो यथासुखम् ।
दिव्यवर्षसहस्राणि कोटिमेकन्तु मोदते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके द्विजोभवेत् ।
चतुर्णामपि वेदानां पारगो ज्ञानविद्भवेत् ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे यान्ति मम वा शङ्करस्य वा ।
गायते मम वा राजन् । जपेद्वा शङ्करस्य वा ॥
शङ्ख कुर्वन्ति नादैश्च कांसघण्टाध्वनैरपि ।
कारयेत्तु ध्वनिं भक्त्या तस्य पुण्यफलं महत् ॥
गान्धर्वैः शोभनैश्च शब्दैरुत्कृष्टनादिभिः ।

दुर्बलोऽभिभवेद्राज्ञः सोऽमत्र बलवान् भवेत् ॥
सूर्येन्दूपप्लवे यद्दै श्रोत्रियेभ्यः प्रदीयते।
तत्सहस्रगुणं भूत्वा दातार मुपतिष्ठति ॥
महापातकसंयुक्तो यद्यपि स्यान्नरो नृप !।
निर्लेप स्तत्क्षणादेव तेन दानेन जायते ॥
चन्द्रसूर्यप्रकाशेन विमानेन विराजता।
याति सोमपुरं रम्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
यावन्त्यब्दानि तिष्ठन्ति गगने शशिना सह।
तावत्कालं स राजेन्द्र! सोमलोके महीयते ॥
ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके युधिष्ठिर!।
वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटीधनपति र्भवेत् ॥
युधिष्ठिरः। भगवं स्तव गायत्री जप्यते तु कथं नृभिः।
किं वा तस्याः फलं देव। ममाचक्ष्वसिताम्बर! ॥
भगवानुवाच। द्वादश्यां विषुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा।
अयने श्रवणे चैव व्यतीपाते तथैव च।
अश्वत्थदर्शनेचैव तथा मद्दर्शनेऽपि च ॥
जप्यात्तु मम गायत्री मथवाष्टाक्षरन्नृप!।
आजन्मदुष्कृतन्तस्य नाशयेन्नात्र संशयः॥
युधिष्ठिरः। अश्वत्थदर्शनं देव! किं त्वद्दर्शितसन्निभम्।
एतत्कथय देवेश! परं कौतूहलं हि मे ॥
भगवानुवाच। अहमश्वत्थरूपेण पालयामि जगत्त्रयम्।
अश्वत्थो न स्थितो यत्र नाहन्तत्र प्रतिष्ठितः ॥
यत्राहं न स्थितो राजन्नश्वत्थश्चापि तत्र न।
यश्चैनमर्चयेद्भक्त्या मां स साक्षात्समर्चति ॥

यत्नेन गच्छेत्कोप्यग्नीमेव प्रदक्षिणम् स।
तस्मात्प्रदक्षिणं कुर्यान्नभिवादेन प्रत्यहम्॥
गावोविमा सर्वार्थिनो मम रूपं युधिष्ठिर।।
एतत्त्रय हि महतां नावमन्येत कर्हिचित्॥
अवमानित चेत्, दह्याद्दहत्यासप्तमं कुलम्।
ब्राह्मणोब्राह्मणोगावो मन्यया तारयन्ति हि।
तस्मादेतत्प्रयत्नेन राजन्। पूजितु मर्हसि॥
युधिष्ठिर। ब्राह्मणस्तेन देहेन शूद्रत्व कथमाप्नुयात्।
ब्रह्म वा नश्यति कथं तत् देव। वक्तु मर्हसि॥
भगवानुवाच। अपस्नानन्तु यो विप्रः कुर्य्याद् द्वादशवार्षिकम्।
स तेनैव शरीरेण शूद्रत्वं याति पाण्डव।॥
शूद्रग्रामे तथाधिको वसेद्वा दशवार्षिकम्।
शूद्रोक्तमपि कुर्वीत शूद्रत्व याति वै द्विजः॥
यस्तु राजाश्रयेणैव जीवेद्दं द्वादशवार्षिकम्।
स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो वेदाना पारगो यदि।
वर्तते नगरे वापि यो वा द्वादशमावसेत्।
स शूद्रत्व व्रजेद्विप्रो नात्र कार्या विचारणा॥
उत्पादयति यत्पुत्र शूद्राया कामतोद्विज.।
तस्य कायगत ब्रह्म सर्वमेव विनश्यति॥
मद्यपस्त्रीमुखं मोहादास्वादयति यो द्विज।
तस्य कायगतं ब्रह्म सद्यएव विनश्यति॥
मैथुन कुरुते यस्तु जिह्वाया ब्राह्मणो द्वय।।
तस्य कायगत ब्रह्म सद्यएव विनश्यति॥
य सोमलतिकां विप्र, केवल भक्षयेद्वृथा।

तस्य कायंगतं ब्रह्म सद्य एव विनश्यति ॥
विप्रत्वं दुर्लभं प्राप्य वेदमार्गैर्देवमादिभिः ।
विनाशयन्तु यस्तत्तु तज्जीवापि युधिष्ठिर ! ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मत्प्रियार्थं युधिष्ठिर ! ।
जातिभ्रंशकरं कर्म न कुर्यात् सद्गो द्विजः ॥
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे एकोनविंशतिरध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देशान्तरे गते विप्रे संयुक्ते कालधर्मणा ।
शरीरनाशे संप्राप्ते कथा विप्रकल्पना ॥
भगवानुवाच । श्रूयतामाहिताग्नेस्तु यथा तस्य सत्क्रिया ।
पलाशवृन्तैः प्रतिमाकर्तव्या कल्पचोदिता ॥
त्रीणि षष्टिशतान्याहुरस्थीन्यस्य नराधिप ! ।
तेषां विकल्पना कार्या यथाशास्त्रविनिश्चयम् ॥
अशीत्यर्धं तु शिरसि ग्रीवायां दश एव च ।
बाहोश्चापि शतं दद्यादङ्गुलीषु पुनर्दश ।
शिरसि त्रिंशतं दद्याज्जठरे चापि विंशतिम् ॥
वृषणे द्वादशार्धं तु शिश्ने चाष्टार्धमेव च ।
दद्यात्तु शतमूर्वोस्तु षष्ठार्धं जानुजङ्घयोः ॥
दश दद्याच्चरणयोरेषा प्रेतविकल्पना ।
एवं विकल्पनां कृत्वा कुर्याद्विप्रस्तु सत्क्रियाम् ॥
युधिष्ठिरः । विशेषतीर्थं सर्वेषां संशुद्धानामनुग्रहात् ।
अज्ञानान्तारणार्थं वै वक्तुमर्हसि धर्मतः ॥
भगवानुवाच । प्रवक्ष्ये सर्वतीर्थानां सत्यज्ञायन्ति मामगाः ।

सत्यं अवंचनं तीर्थं हिंसातीर्थं समुच्यते ॥
दानं तीर्थं दयातीर्थं शीलतीर्थं युधिष्ठिर ।
अर्थसन्तोषणं तीर्थं नारीतीर्थं पतिव्रता ॥
सन्तुष्टो ब्राह्मणस्तीर्थं ज्ञानं वै तीर्थमुच्यते ।
भक्ता सततं तीर्थं यतयस्तीर्थमुच्यते ॥
शरण्यः पुरुषस्तीर्थमन्न तत्तीर्थमुच्यते ।
आतिथेयिः परं तीर्थं अतिथीस्तीर्थमुच्यते ॥
व्रतस्य धारणं तीर्थं आर्जवं तीर्थमुच्यते ।
देवशुश्रूषणं तीर्थं गुरुशुश्रूषणं तथा ॥
द्विजशुश्रूषणं तीर्थं तीर्थं ज्ञानस्य धारणम् ।
दारसन्तोषणं तीर्थं ऋतं सत्तीर्थमुच्यते ॥
ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं त्रेताग्निस्तीर्थमुच्यते ।
मूलधर्मं स विज्ञेय मनस्तत्त्वं वा युतम् ॥
गच्छ तीर्थानि कौन्तेय धर्मो धर्मेण वर्तते ।
द्विविधं तीर्थमित्याहु स्थावरं जङ्गमं तथा ॥
स्थावरज्जङ्गमं श्रेष्ठं तत्त्वे ज्ञानपरिग्रहात ।
कर्मणा हि विशुद्धस्य पुरुषस्येव भारत ।॥
हृदये सर्वतीर्थानि तीर्थभूतः स उच्यते ।
गुरुतीर्थपरं ज्ञानं मतस्तीर्थं न विद्यते ॥
ज्ञानतीर्थं तपस्तीर्थं ब्रह्मतीर्थं सनातनम् ।
क्षमातु परमं तीर्थं सर्वतीर्थेषु पाण्डव ।॥
क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।
मानितोऽमानितोवापि पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
आक्रुष्टस्ताडितो वापि क्षमावां तीर्थमुच्यते ॥

क्षमा दमः क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा तपः।
क्षमा हिंसा क्षमा धर्मः क्षमा चेन्द्रियनिग्रहः॥
क्षमा दया क्षमा यज्ञः क्षमा धैर्यं धृतं जगत्।
क्षमावान् प्राप्नुयात् स्वर्गं क्षमावान् प्राप्नुयाद्यशः॥
क्षमावान् प्राप्नुयान्मोक्षं क्षमीवा तीर्थमुच्यते।

आत्मा नदी भारत। पुण्यतीर्थं नत्वा तीर्थं सर्वतीर्थं प्रधानतः।
युत्वा तीर्थं सर्वमात्मन्ययोक्ते, स्वर्गो मोक्षः सर्वमात्मन्यधीनम्॥
आचारवक्षान्त्यगोजयोभिना सत्यप्रसन्नेन मनोहरेण।
ज्ञानाम्बुना स्नाति च योऽपि नित्यं किन्तस्य भूयः सलिलेन क्षत्यम्॥

युधिष्ठिरः। भगवन्! सर्वपापघ्नं प्रायश्चित्तमनुत्तमम्।
त्वङ्गकस्य नरश्रेष्ठ! मम वक्तुं त्वमर्हसि॥
रहस्यमिदमत्यर्थं न श्राव्यं पापकर्मणाम्।
अवैष्णवानामश्राव्यं प्रायश्चित्तं ब्रवीमि ते॥
वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा भक्तिनान्तरात्मना।
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यभिवादनमाचरेत्॥
प्रदक्षिणन्तु तिः कुर्यात् पुनरष्टाक्षरेण तु।
तेन तुष्टो नरश्रेष्ठ! तत्पापं क्षपयाम्यहम्॥
पीवघटा वराहस्य मृत्तिका शिरसा वहन्।
प्राणायामशतं कृत्वा नरः पापैर्विमुच्यते॥
दक्षिणावर्तशङ्खाद्वा कपिलाशृङ्गमेव च।
प्रातः स्नातो नदीं गत्वा सम्प्रस्क्रोन गमतः॥
सलिलेन तु यः स्नायात् सतिलेन रविग्रहे।
तस्य यत्सञ्चितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति॥
सप्तकान्नि सतैस्तोयैः कपिलाया युधिष्ठिर!।

गोमूत्रेणापि य स्नात्वा गोहिंसान् ममवादिन ॥
विप्रपादच्युतैर्वापि तोयैः पापं प्रणश्यति ।
नमस्येत्तु सद्भक्त्या शिंशुमारप्रजापतिम् ॥
चतुर्दशाङ्गयुक्तस्य तस्य पाप प्रणश्यति ।
ततश्चतुर्दशाङ्गानि शृणु तस्य नराधिप ! ॥
शिरो धर्मो हनू ब्रह्म यज्ञमुत्तरदक्षिणौ ।
हृदयन्तु भवेद्विष्णुर्हस्तौ स्यातान्तथाश्विनौ ।
धनिर्मध्यं भवेद्राजन् ! शिश्न संवत्सरो भवेत् ॥
मित्रावरुणकौ पादौ पुच्छमूल हुताशनः ।
ततः पश्चाद्भवेदिन्द्रः तत पश्चात्प्रजापति ॥
अभयश्च तत. पश्चात् स एव ध्रुवसञ्ज्ञित. ।
एतान्यङ्गानि सर्वाणि शिंशुमारप्रजापते. ॥
पिबेत्तु पञ्चगव्य य पौर्णमास्यामुपोषित. ।
तस्य नश्यति तत्सर्वं यत्पापं पूर्वसञ्चितम् ॥
अथैव ब्रह्मकूर्चन्तु समस्तं तु पृथक् पृथक् ।
मासि मासिपिबेद्यस्तु तस्य पापं प्रणश्यति ॥
परञ्च ब्रह्मकूर्चस्य शृणु मन्त्रञ्च भारत ! ।
पलाश पद्मपत्र वा ताम्र वाथ हिरण्मयम् ॥
सादयित्वा तु गृह्णीयाच्चत्तु पावसुदाहृतम् ।
गायत्र्या गृह्य गोमूत्र गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
आप्यायस्वेति च क्षीर दधिक्राव्णेति वै दधि ।
आज्यं शुक्रमसीत्येव देवस्येति कुशोदकम् ।
आपोहिष्ठेति सगृह्य यवचूर्णं यथाविधि ॥
तद्वायो च तथाङ्क्त्वा समिद्धेतु हुताशने ।

आतेभ्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ॥
स्हृत्य प्रणवेनैव पिवेच्च प्रणवेन तु ।
महतापि स पापेन त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
इन्द्रान इति च पादं पठेन्मः संहितामिमाम् ।
अप्सुर्जलेऽथवादित्ये तस्य पाप प्रणश्यति ॥
सम सूक्त जपेद्यस्तु नित्य संयतमानस ।
न स पापेन लिप्येत पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे रहस्यप्रायश्चित्त नाम विंशोऽध्याय ।

एकविंशोऽध्याय: ।

युधिष्ठिर. । कीदृशा ब्राह्मणाः पुण्या भावसिद्धाः सुरेश्वर । ।
तत्कर्म सफलं वेति कथयस्व ममाच्युत । ॥
भगवानुवाच । शृणु पाण्डव । तत्सर्वं ब्राह्मणाना यथाक्रमम्
सफलं निष्फलञ्चेति तेषा कर्म ब्रवीमि ते ।
त्रिदण्डधारणं मौनं जटाधारणमुण्डनम् ।,
वल्कलाजिनसंवीतो व्रतचर्याभिषेचनम् ॥
अग्निहोत्रं वनेवास स्वाध्यायो ध्यानसंस्क्रिया ।
सर्वाण्येतानि वै मिथ्या यदि भावो न निर्मल ॥
अग्निहोत्र हुता राजन् । हुता वेदास्तथैव च ।
मौनो देवान् तुष्यन्ति श्रूयता तत्र कारणम् ॥
शान्तो दान्तो जितक्रोधो जितात्मा न् जितेन्द्रियम् ।
तमेव ब्राह्मण मन्ये शेषा. शूद्रा इति स्मृत. । ॥

अग्निहोत्रव्रतपरान् स्वाध्यायनिरतान् शु
उपवासरतान् दान्तांस्तां स्देवा ब्राह्मणा
न जातिः पूज्यते राजन् ! गुणाः कल्याण
चण्डालमपि वृत्तस्थं तन्देवा ब्राह्मणा वि
मनःशौच कर्मशौच कुलशौचञ्च भारत !
शरीरशौच वाक्शौचं शौचं पञ्चविध स्मृ
पञ्चस्वेषु च शौचेषु हृतिशौच विशिष्यते ।
हृदयस्य तु शौचेन स्वर्गं गच्छन्ति मानवा
अग्निहोत्रपरिभ्रष्टः प्रसक्तः क्रयविक्रये ।
वर्णसङ्करकर्त्ता च ब्राह्मणो वृषलैः समः ॥
यस्य वेदश्रुतिर्नष्टा कर्षकश्चापि यो द्विजः ।
विकर्मस्थोऽपि कौन्तेय ! स वै वृषल उच्यते
वृषो धर्मो हि विज्ञेयस्तस्य च कुरुते लयम्
विपदन्तं विदुर्देवा निन्दितं श्वपचादपि ॥
स्तुतिभि ब्रह्मपूर्वाभिर्यश्चन्द्र स्तौति मामृप
न च मां स्तौति पापात्मा स मामाक्रोशते ध्
श्वस्थितो च यथा क्षीरं ब्रह्म वै वृषले तथा
अदृष्टो दुष्टतामेति शुना स्पृष्टं हविर्यथा ॥
अङ्गानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरम्
धर्मशास्त्रपुराणानि विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥
यान्युक्तानि मया सम्यक् विद्याजन्मानि भार
उत्पन्नानि पवित्राणि पावनार्थन्तथैव च ॥
तस्मात्तानि न शूद्राय स्पृष्टव्यानि युधिष्ठिर !

लोके तीर्थपवित्राणि पञ्चामेध्यानि भारत ! ।
श्वा शूद्रश्वपाकश्चेत्यपवित्राणि पाण्डव ! ॥
देवलः कुक्कुटो यूपश्चद्रक्या ह्यपत्नीपतिः ।
पञ्चैते सुरमेध्याश्च न स्प्रष्टव्याः कथञ्चन ॥
स्पृष्ट्वैतान्यष्ट वै विप्रः सचैलो जलमाविशेत् ।
मद्भक्तान् शूद्रसामान्यादवमन्यन्ति ये नराः ।
नरकेष्वेव तिष्ठन्ति वर्षकोटिं नराधमाः ॥
चण्डालमपि मद्भक्तं नावमन्येत बुद्धिमान् ।
अवमन्य पतत्येव नरके रौरवे नरः ॥
मम मद्भक्तभक्तेषु सम्प्रीतिरधिका भवेत् ।
तस्मान्मद्भक्तभक्ताश्च पूजनीया विशेषतः ॥
कीटपक्षिमृगाणाञ्च मयि सन्न्यस्तचेतसाम् ।
ऊर्द्ध्वामेव गतिं विद्धि किं पुनर्ज्ञानिनां नृप ! ॥
पत्रं वाप्यथवा पुष्पं फलं वा तोयमेव वा ।
ददाति मम शूद्रोऽपि शिरसा धारयामि तम् ॥
विप्रानेवार्चयेद्भक्त्या शूद्रः प्रायेण मत्प्रियः ।
तेषां तेनैव रूपेण पूजां गृह्णामि भारत ! ॥
वेदोक्तेनैव मार्गेण सर्वभूतहृदि स्थितम् ।
मामर्चयन्ति ये विप्राः सायुज्यं यान्ति ते मम ॥
परित्राणाय भक्तानां प्रादुर्भावः कृतो मया ।
प्रादुर्भावाकृतिः काचिदर्चयेत्तां युधिष्ठिर ! ।
आसामन्यतमां मूर्तिं यो भक्त्या च समर्चति ॥
तेनैव परितुष्टोऽहं भविष्यामि न संशयः ।
कृत्वा च मणिरत्नैश्च ताम्रेण रजतेन वा ॥

सचा प्रतिकृति कुर्याद्रचना काञ्चनेन वा ।
पुण्यं दशगुणं स्यादेतेषामुत्तमोत्तमम् ॥
जयकामोऽर्चयेद्राजा विद्याकामो द्विजोत्तम ।
वैश्योऽपि धनकामस्तु शूद्रः पुण्यफलप्रिय ॥
सर्वकामाः स्त्रियो वापि सर्वान् कामानवाप्नुयुः ॥
इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भक्त्यार्चनविधि नाम एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । कीदृशानान्तु शूद्राणां नानुगृह्णासि वार्चनः
एतद्देव सर्वमाख्याहि तत् ब्रवीहि सुरोत्तम ! ॥
श्रीभगवानुवाच । अव्रतेनाप्यभक्तेन स्पृष्टा शूद्रेण यार्चना
ता वर्जयामि यत्नेन श्वपाकविहितामिव ॥
त्रैलोक्येऽस्मिन्निरुद्विग्नो न बिभेमि कुतश्चन ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ दुःखं कुरु लाघवात ॥
न भवेद्दैत्येभ्यो रक्षोभ्यश्चैव यो नृप ।।
शूद्रवर्णार्चिताद्देशाद्यस्तु सुमहत्भयम ।
तस्मात्प्रणवं शूद्रोमन्त्र मे नैव कीर्तयेत् ॥
प्रणवं हि परं ब्रह्म नित्यं ब्रह्मविदो विदुः ।
द्विज शुश्रूषणं धर्मं शूद्राणां भक्तितो मयि ॥
ते न गच्छन्ति वै स्वर्गं चिन्तयन्तो हि मां सदा।
द्विजशुश्रूषया शूद्रः परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
द्विजशुश्रूषणादन्यन्नास्ति शूद्रस्य निष्कृतिः ।

रागो द्वेषश्च मोहश्च पारुष्यञ्चानृशंसता ॥
शाठ्यञ्च दीर्घवैरत्वमतिमानमनार्जवम् ।
अनृतञ्चापवादश्च पैशुन्यमतिलोभता ॥
हिंसास्तेयोऽन्यथावादो वञ्चनाऽऽपललोलुता ।
अबुद्धिता च नास्तिक्यं भयमालस्यमेव च ॥
अशौचत्वञ्चाकृतज्ञत्वं दम्भता स्तम्भ एव च ।
निकृतिश्चाप्यवज्ञानं पातके शूद्रमाविशेत् ॥
दृष्ट्वा पितामहः शूद्रमभिभूतन्तु तामसैः ।
द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राणान्तु प्रयुक्तवान् ॥
नश्यन्ति तामसा भावाः शूद्रस्य मयि भक्तितः ।
पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥
तदहं भक्त्युपहृतं यत् मूर्ध्ना गृह्णामि शूद्रतः ।
चण्डालो वा प्रियः कश्चित् सर्वपापसमन्वितः ॥
यदि मां सततं ध्यायेत् स पापेभ्यः प्रमुच्यते ।
विद्याविनयसम्पन्ना ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
मयि भक्तिन्न कुर्वन्ति चण्डालसदृशा हि ते ।
वृथा दत्तं वृथा जप्तं वृथाचेष्टं वृथाकृतम् ॥
वृथा तीर्थेतु दत्तस्याद् यो न भक्तो मयि द्विजः ।
यत्कृतञ्च कृतञ्चापि यदिष्टं दत्तमेव वा ॥
अवैष्णवेन तत्सर्वं राक्षसा एव भुञ्जते ।
स्थावरो जङ्गमो वापि सर्वभूतेषु पाण्डव ! ॥
समत्वेन दया कुर्यान्मद्भक्तो मित्रशत्रुषु ।
आनृशंस्यमहिंसा च दया सत्यं तथार्जवम् ॥
अद्रोहं मम भक्तानाम्भूतानामभयप्रद !।

इत्येवमादयो ब्रूयान्मद्भक्त्या श्रद्धयान्वितः ॥
तस्यालयो भवेल्लोकः श्वपाकस्यापि पार्थिव ! ।
किं पुनर्ये समर्चन्ति मद्भक्ताविधिपूर्वकम् ॥
मद्भक्ता मद्गतप्राणाः स्तुवन्ति ये तु मां सदा ।
षष्टिवर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः ॥
नासौ तत्पदमाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ।
मामेव तस्माद्राजर्षे ! ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥
अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं निश्चयं हि अनुत्तमाम् ।
असात्त्विकं प्रभाषन्ते शूद्रा भागवता इति ॥
न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृताः ।
द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञ चतुर्व्यूहविधानवित् ॥
अच्छिद्रः पञ्चकालज्ञः सर्वे भागवताः स्मृताः ।
ऋग्वेद यजुषो होता यजुषाध्वर्युरेव च ॥
सामवेदेन चोद्गाता पुण्यं नाभिस्तुवन्ति माम् ।
अथर्वशिरसा चैव नित्यमाथर्वणा द्विजाः ॥
स्तुवन्ति सततं ये च ते हि भागवता स्मृताः ।
वेदाधीनाः सदा यज्ञा यज्ञाधीनाश्च देवताः ॥
देवता-ब्राह्मणाधीना तस्माद्विप्रास्तु देवताः ।
अनाश्रिताश्रयश्चास्ति मुख्यमाश्रय माश्रयेत् ॥
रुद्रं समाश्रिता देवा रुद्रो ब्रह्माणमाश्रितः ।
ब्रह्मा मामाश्रितो राजन्नाहं किञ्चिदुपाश्रितः ॥
ममाश्रयो न किञ्चित्तु सर्वेषामाश्रयोऽस्म्यहम् ।
एवमेतन्मया प्रोक्तं रहस्यमिदमुत्तमम् ॥
धर्मप्रिय ! सुखे राजन्नित्यमेव समाचर ।

इदं पवित्रमाख्यानं पुण्यं वेदेन सम्मितम् ॥
यः पठेत्प्रात्य धर्म सहस्रयज्ञानि भारत ! ।
धर्मोऽपि वर्धते तस्य बुद्धिश्चापि प्रसीदति ।
पापश्चाग सुवेत्येव कल्याणाञ्च विवर्धते ॥
एतत्पुण्यं पवित्रञ्च पापनाशनमुत्तमम् ।
श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तै र्मद्भक्तैश्च विशेषतः ॥
श्रावयेद्यस्त्विदं भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
स गच्छेन्मम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥
यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे मद्भक्तो मत्परायणः ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ।
वैशम्पायनः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा चिन्तयेताद्भुतां कथाम् ॥
पूजयामास गोविन्दं धर्मपुत्त्रः पुनः पुनः ।
देवा ब्रह्मर्षयः सिद्धा गन्धर्वाश्च रसस्तथा ॥
भूता यक्षा ग्रहाश्चैव गुह्यका भुजगा तथा ।
वालखिल्या महात्मानो मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
तथा भागवताश्चैव पञ्चकालरता स्तथा ।
कौतूहलसमायुक्ता भगवद्भक्तिमागताः ॥
श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ।
विमुक्तपापाः पूतास्ते सम्भूता स्तत्क्षणेन तु ॥
प्रणम्य शिरसा विष्णुं प्रसादसुमुखेक्षणाः ।
यथागतं ययुर्देवाः सिद्धाश्चर्षिगणैः सह ॥
गतेषु तेषु सर्वेषु केशवः केशिहा तदा ।
विसृज्य पाण्डवान् सर्व्वान् प्रयतान् द्वारकां ययौ ॥

ततः प्रणम्य गोविन्दं तदा प्रभृति पाण्डवाः ।
कपिलाद्यानि दानानि ददुर्विष्णुपरायणाः ॥
मधुसूदनवक्त्राणि स्मृत्वा चैव पुनः पुनः ।
मनसा पूजयामासुर्हृदिस्थं पाण्डवाः ॥
युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा हृदि कृत्वा जनार्दनम् ।
तद्भक्तसम्मानात्यक्तसर्वाशो तत्परोऽभवत् ॥
एवमेतत्पुराहृत्तं वैष्णवं धर्मशासनम् ।
मया ते कथितं राजन् सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥
चिन्तयस्व सदा विष्णुं अप्रमत्तः कुरूद्वह ।
लोका गच्छन्ति नान्येन तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

इति श्रीवृद्धगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

समाप्तमुत्तरार्द्धम् ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।